

Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών
Τμήμα Κοινωνιολογίας

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Α. ΚΟΥΡΑΜΠΗΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ
ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Επιβλέπων Καθηγητής κύριος **ΑΝΤΩΝΗΣ ΠΑΠΑΡΙΖΟΣ**

Μέλη

κύριος **ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ**

κύριος **ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΛΑΜΠΡΕΛΛΗΣ**

Αθήνα 2019

Είναι άθλιος και ταλαίπωρος εκείνος που ζει μακριά από την αγάπη, διότι αυτός περνά τις μέρες της ζωής του ονειροπολώντας...εκείνος που δεν έχει αγάπη είναι ανάπηρος στο νου...και πλανιέται σε όλα τα μονοπάτια της ζωής του, και δεν ξέρει ότι βαδίζει μέσα στο σκοτάδι

Εφραίμ ο Σύρος

...ξένοι γαρ εσμέν και πάροικοι εν τω βίω τούτω· εάν δε έως καιρόν έχομεν εργασώμεθα εν αυτώ αρεστά Κυρίω, τον μισθόν κομούμεθα

Εφραίμ ο Σύρος

...μέσω μιας συνεχούς μαρτυρίας-μαρτυρίου...

Νίκος Νησιώτης

Ο Χριστιανισμός δεν είναι μία από τις θρησκείες...(αλλά είναι) ένα πελώριο και αναντικατάστατο Κίνημα ζωής

π.Γεώργιος Πυρουνάκης

Ποιος δουλεύει σήμερα για να έλθει η Βασιλεία του Θεού στη Γη; Να αποκτήσουμε δηλαδή κοινωνίες με ειρήνη, δικαιοσύνη, αδελφότητα;

Μητρ. Κισάμου-Σελίνου Ειρηναίος Γαλανάκης

Όταν η Ρωμαϊκή πολιτεία είχε αυτοκρατορία, η Εκκλησία είχε απόλυτα δημοκρατικό σύστημα διοίκησης, τότε η πολιτεία (λέει πως) έχει δημοκρατία, αλλά η Εκκλησία διοικείται μοναρχικά, αρχιεροκρατικά

Νίκος Μπουγάτσος

Η θρησκεία είναι ο στεναγμός του καταπιεσμένου πλάσματος, η καρδιά ενός άκαρδου κόσμου, ακριβώς όπως είναι το πνεύμα των χωρίς πνεύμα συνθηκών. Είναι το όπιο του λαού. Το να καταργήσεις τη θρησκεία ως την απατηλή ευτυχία του λαού σημαίνει ότι απαιτείς την πραγματική ευτυχία του

Κάρλ Μάρξ

Το θείο βασίλειο του Ιησού από τη Ναζαρέτ, ο οποίος είχε ήδη επέλθει ή βρισκόταν προ των πυλών, ήταν ένα βασίλειο μακαριότητας επί γης, ελεύθερης από αστοργία, φόβο και ανάγκη, και μόνον αργότερα προστέθηκαν ο Παράδεισος και η Κόλαση

Μάξ Βέμπερ

...αλλά τελικά πρέπει κανείς να αγαπά για να μην αρρωστήσει...

Σ.Φρόυντ

Το άτομο δεν ασχολείται με τη ζωή και την ευτυχία αλλά με το πώς θα γίνει πιο άξιο για πούλημα

Έριχ Φρομ

Ανήθικος είναι αυτός που έμαθε να έχει πλούτο χωρίς μόχθο, πολιτική χωρίς αρχές, απόλαυση χωρίς συναίσθημα, γνώση χωρίς χαρακτήρα, εμπόριο χωρίς ήθος, επιστήμη χωρίς ανθρωπιά, λατρεία χωρίς θυσία

Γκάντι

Όλοι τον αγαπούσαν μα εξαιτίας της σημαίας και της ευημερίας και της ασφάλειας, που απαιτεί η Δημοκρατία, φοβόντουσαν να 'ρθούνε στο πλευρό του ή να τον πολυσκέφτονται – μην τύχει στα στερνά και τον πιστέψουν. Γιατί εκείνος είχε πει: όσο υπάρχει μια τάξη κατώτερη εγώ θα 'μαι δικός της. Όσο υπάρχει μια τάξη που ξεπέφτει σε υπόκοσμο εγώ θα 'μαι δικός της. Όσο υπάρχει έστω και μια ψυχή στη φυλακή, εγώ δε θα 'μαι λεύτερος

Τζων Ντος Πάσος

Πήδα γύρω από μεγάλους στρατώνες, φυλάξου από ανύπαρκτους εχθρούς, βράδια παρέα μ' εφιάλτες στους κοιτώνες, μέτρα το χρόνο με άρρωστους σφυγμούς / Για την πατρίδα κι όλους αυτούς, που δεκάρα για σένα δεν δίνουν, για γυναίκες, παιδιά, κουφούς και τυφλούς, που κατάμουτρα στους δρόμους σε κοιτάν' και σε φτύνουν / Κάνε πίσω, ήρθε ο καιρός να ξεχάσεις, όσα ως τώρα νόμιζες απλά, στις τουαλέτες τα όνειρά σου θα ξεράσεις, θα χαλαρώσεις και θα μπεις στη σειρά

ΤΡΥΠΕΣ

Χαρά στον Έλληνα που ελληνοξεχνά και στο Σικάγο μέσα ζει στη λευτεριά. Εκείνος που δε ξέρει και δεν αγαπά - σάμπως φταις και συ καυμένη- και στην Αθήνα μέσα ζει στη ξενιτιά / Αχ Ελλάδα σ' αγαπώ, και βαθειά σ' ευχαριστώ, γιατί μ' έμαθες και ξέρω ν' ανασαίνω όπου βρεθώ, να πεθαίνω όπου πατώ και να μην σε υποφέρω. Αχ Ελλάδα θα στο πω πριν λαλήσεις πετεινό δεκατρείς φορές μ' αρνιέσαι, μ' εκβιάζεις μου κολλάς, σαν το νόθο με πετάς, μα κι απάνω μου κρεμιέσαι / Η πιο γλυκειά πατρίδα είναι η καρδιά –Οδυσσέα γύρνα κοντά μου- που τ' άγια χώματά της πόνο και χαρά. Κάθε ένας είναι ένας που συνοροπονά, κι εγώ είμαι ένας κανένας που σας σεργιανά / Αχ Ελλάδα σ' αγαπώ...

Στίχοι: Μ.Ρασούλης/Ερμηνεία:Ν.Παπάζογλου/ Μουσική:Β.Αλαγιάννη

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστώ θερμά με απέραντη ευγνωμοσύνη και σεβασμό τον επιβλέποντα Καθηγητή μου κύριο Αντώνη Παπαρίζο για την κατανόησή του, τη σταθερή στήριξή του, τη διακριτικότητά του και τις συνεχείς και καίριες παρεμβάσεις του, τη μόνιμη ενθάρρυνσή του, την υπομονή και επιμονή του, για τους ουσιαστικούς διαλόγους, την αστείρευτη γνώση, παιδεία και εμπειρία στην κοινωνιολογική του προσέγγιση της θρησκείας και της θεολογίας που διαθέτει αυθεντικότητα και την εμπνέει, και αποτελεί τη δημιουργία αυτού του οικοδομήματος έως το ακροκέραμο, όλη αυτή του την προσπάθεια μπορώ να την περιγράψω με μια λέξη, άθλος.

Ευχαριστώ απεριόριστα τον Ομότιμο Καθηγητή κύριο Γιώργο Κοντογιώργη που είναι ο θεμέλιος λίθος και το κεφαλόσκαλο αυτού του εγχειρήματός μου, για την εμπιστοσύνη του που επέδειξε σε μένα από την πρώτη στιγμή σε όλη τη διάρκεια της διαδρομής μέχρι σήμερα και θα του είμαι βαθύτατα υπόχρεος πάντα.

Ευχαριστώ από καρδιάς τον Καθηγητή κύριο Δημήτρη Λαμπρέλλη, με το δυναμικό του λόγο και με το μοναδικό τρόπο που διαθέτει να σου μεταδίδει το νόημα των λόγων του, για την πολύτιμη συνδρομή του στην ολοκλήρωση αυτού του έργου.

Οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ στην Καθηγήτρια κυρία Παναγιώτα Γεωργοπούλου, στην Αναπληρώτρια Καθηγήτρια κυρία Νίκη Παπαγεωργίου, στον Επίκουρο Καθηγητή κύριο Χρήστο Ξανθόπουλο και στην Επίκουρη Καθηγήτρια κυρία Βασιλική Σταθοκώστα που συμμετείχαν στην επιτροπή της υποστήριξης του διδακτορικού μου για την παρουσία τους και την πολύτιμη συμβολή τους.

Και, τέλος, ευχαριστώ πολύ όλες και όλους που συνέβαλαν στη διάρκεια δημιουργίας αυτού του οικοδομήματος με θέσεις, απόψεις και δημιουργική κριτική

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ

Πρόλογος 7

ΜΕΡΟΣ Α

- 1 Θρησκεία και Έθνος ή Το θρησκευτικο-θεολογικό και το εθνικο-κοινωνικό
 - 1.1 Στάσεις 10
 - 1.2 Καταστάσεις 13
 - 1.3 Διαστάσεις 16
 - 1.4 Αντιστάσεις 19
 - 1.5 Παραστάσεις 22
 - 1.6 Αποστάσεις 28
 - 1.7 Αναστάσεις – Επαναστάσεις 34
- 2 Πατριωτική Συνείδηση: Μια μικρή αναφορά στο Νικόλαο Μπερντιάεφ
 - 2.1 Φύση και ήθη 45
 - 2.2 Εθνικό, κοινωνικό και ερωτικό 51
 - 2.3 Ο Πατριώτης ως ταξιδιώτης έμπλεος συναισθημάτων 52
 - 2.4 Χριστιανισμός, Πατριωτισμός, Εθνικισμός, Διεθνισμός 54
 - 2.5 Έθνος και Φυλή 61
 - 2.6 Έθνος και Τάξη 62
 - 2.7 Έθνος και Γλώσσα 64
 - 2.8 Το Πολίτευμα 67
 - 2.9 Το πατριωτικό αίτημα της Κοινωνικής Δικαιοσύνης 68
 - 2.10 Προτεινόμενες λύσεις – Αντί επιλόγου 71
- 3 Ο Εθνικισμός ως (πολιτική) θρησκεία: Μια μικρή αναφορά στον Ρούντολφ Ρόκερ 73
 - 3.1 Ποιος είναι Θεο-λόγος; και η απάντηση του ένθεου (=αθεολόγου) επιστήμονα 74
 - 3.2 Η θεολογία ως διαχρονική απάτη – και εθνικό, κοινωνικό και πολιτικό πρόβλημα 88
 - 3.3 Ο Ρούντολφ Ρόκερ ως Θεο-λόγος 104
 - 3.4 Η θρησκευτικοθεολογική ορολογία του Ρούντολφ Ρόκερ 107
- 4 Τι είναι ο Εθνικισμός;
 - 4.1 Περί τίνος πρόκειται; - Έθνος και Εθνικισμός 125
 - 4.2 Η Ιστορικότητα του Εθνικισμού 130
 - 4.3 Οι σταθερές του Εθνικισμού 133
 - 4.4 Τύποι Εθνικισμού 136
 - 4.5 Λόγος ύπαρξης του Εθνικισμού 139
 - 4.6 Εθνικισμός και Συναίσθημα 145
 - 4.7 Ειρήνη, Εθνικισμός, Πόλεμος 149
 - 4.8 Εισαγωγικές αναφορές στο θέμα «ο Εθνικισμός ως (πολιτική) θρησκεία» 153
 - 4.9 Απομυθοποίηση του Εθνικισμού 158
- 5 Ο Πατριωτισμός έναντι του Εθνικισμού 164

- 6 Η διαχρονική σχέση Εκκλησίας και Έθνους 175
7 Αντί επιλόγου: η εισήγηση του Καθηγητή κυρίου Γιώργου Κοντογιώργη κατά την υποστήριξη του διδακτορικού 185

ΜΕΡΟΣ Β

Εθνικισμός με θρησκευτικό υπόβαθρο

- 1 Το ιδεολόγημα του ελληνοχριστιανισμού
1.1 Οι Έλληνες ως περιούσιος λαός
1.1.1 Εισαγωγικά 192
1.1.2 Η «πηγή» 198
1.1.3 Η φύση 215
1.1.4 Η γλώσσα 217
1.1.5 Ιεροποίηση και Πρωτοκαθεδρία 219
1.1.6 Αποστολή 222
1.2 Η λεγόμενη «σύνθεση» χριστιανισμού και ελληνισμού 228
1.3 Ελληνοχριστιανισμός, Ορθοδοξία και Δύση 240
1.4 Ο «εσωτερικός» άνθρωπος του ελληνοχριστιανισμού ως βάση της ιδεολογικοκοινωνικής κυριαρχίας του 262
- 2 Ελληνοκεντρισμός με θρησκευτικό κίνητρο
2.1 Ορθοδοξία, παραδοσιαρχία, φονταμενταλισμός 272
2.2 Ανάλυση της τοποθέτησης της *KIBΩΤΟΥ* και ο Φώτης Κόντογλου 278
2.3 Ανάλυση της τοποθέτησης των *AKTINΩΝ* και ο Αλέξανδρος Τσιριντάνης 287
2.4 Η θεσμική Εκκλησία ως «δημιουργός» εθνικής συνείδησης – Προσέγγιση σε κείμενα της θεσμικής Εκκλησίας
2.4.1 Κριτική προσέγγιση σε κείμενο του 1946 295
2.4.2 Κριτική προσέγγιση σε κείμενο του 2010 297
- 3 Θρησκευτική ιδεολογία και εσχατολογική θεώρηση της πατρίδας. Θεολογική και κοινωνιολογική προσέγγιση
3.1 Η πατρίδα ως είδωλο λατρείας 308
3.2 Εσχατολογία της πατρίδας 321

ΜΕΡΟΣ Γ

Ιδεολογικοποιημένη θρησκευτικότητα

- 1 Δόγμα και Ιδεολογία
1.1 Τριαδικό δόγμα και κοινωνία
1.1.1 Οι θέσεις 332
1.1.2 Οι γέφυρες 344
1.2 Χριστολογικό δόγμα και «δεσποτική» εξουσία

- 1.2.1 Το δόγμα και οι συνέπειές του 350
 - 1.2.2 Η παραχάραξη του δόγματος από την εξουσία 353
 - 1.2.3 Η όντως Ηθική και το διακύβευμα της σεξουαλικότητας 359
 - 1.2.4 Κριτική στην εξουσιαστικότητα 366
 - 1.2.5 Η όντως Ιεροσύνη και η αλλοτρίωσή της 372
 - 1.3 Η πολιτική σημασία των εκκλησιολογικών δογμάτων 379
 - 1.4 Εσχατολογία και ιδεολογία 395
 - 1.5 Ορθόδοξη θεολογία και δημοκρατικό ήθος 405
- 2 Πολιτική εξουσία της θρησκείας
- 2.1 «Απολίτικος» και «πολιτικός» χριστιανισμός 414
 - 2.2 Η θρησκεία ως δημιουργός και αρνητής πολιτικής 423

ΜΕΡΟΣ Δ

Από την ιδεολογία στο ρεαλισμό

- 1 Θρησκεία, γεωπολιτική και ανθρωπογεωγραφία: ιεροποίηση ή ρεαλισμός; 436
- 2 Ο χαρακτήρας του Έλληνα και η ιεροποίησή του: ο ρεαλισμός έναντι μυθοποιήσεων και απομυθοποιήσεων 441
- 3 Ρωμοσύνη, από την ιδεολογία στο ρεαλισμό 445
- 4 Η «Οικουμενικότητα της Ορθοδοξίας» και η «Οικουμενικότητα του Ελληνισμού» ως ιδεολογήματα και ως ρεαλισμός 453
- 5 Ιστορική και ανιστορική θρησκευτικότητα: η διαλεκτική ιστορίας-εσχατολογίας με τις κοινωνικές συνέπειες της 459

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ 467

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 470

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

«Όπως η αγάπη για ένα άτομο που αποκλείει την αγάπη για τους άλλους δεν είναι αγάπη, έτσι και η αγάπη ενός για τη χώρα του όταν δεν αποτελεί μέρος της αγάπης του για την ανθρωπότητα δεν είναι αγάπη αλλά ειδωλολατρική λατρεία» Έριχ Φρομ

Η βασική υπόθεση του διδακτορικού συνίσταται στην ύπαρξη -ή μη- ενός πατριωτισμού με κοινωνική δικαιοσύνη και αποθρησκευοποιημένο χριστιανισμό ως ρεαλιστική πρόταση για τη σύγχρονη Ελλάδα μακράν αφενός εθνικιστικών και αφετέρου φονταμενταλιστικών ή παραδοσιαρχικών ακροτήτων. Επιχειρούμε να αντιπαραθέσουμε στην εκκλησιαστική θεολογική σκέψη και στις ιδέες του Εθνικισμού έναν κοσμικό ανθρωπισμό και έναν χριστιανικό ανθρωπισμό μέσα στα πλαίσια του σύγχρονου Ελληνισμού ενώ οι πολιτισμικές απολυτοποιήσεις και θεοποιήσεις οδηγούν στην αυταρχικότητα με εισηγητές το εθνικό Κράτος και το επισκοπικό, κατεξοχήν, Ιερατείο.

Κρίναμε σκόπιμο να παρουσιάσουμε εισαγωγικά στο Α Μέρος τα ζητήματα που θα μας απασχολήσουν ειδικά στα επόμενα τρία Μέρη ώστε να είναι θεμελιωμένη η διαπραγμάτευσή τους. Συγκεκριμένα αναμετρούμεθα με το θέμα της σχέσης θρησκείας-έθνους, αλλά και διαχρονικά, όπως και της διαύγασης του περί εθνικισμού ερωτήματος σε διαχωρισμό από τον πατριωτισμό. Επικουρούν στις υποθέσεις μας ο Νικόλαος Μπερντιάεφ αλλά και ο όντως Θεολόγος –μέσα στα πλαίσια ενός αποθρησκευοποιημένου χριστιανισμού- Ρούντολφ Ρόκερ: και οι δύο αποκαλύπτουν την θεολογία ως απάτη και αναδεικνύουν την όντως Θεολογία που υπηρετούν έμπρακτα.

Στο Β Μέρος συγκεκριμενοποιούμε σε πρόσωπα και ιστορικές πραγματικότητες εθνικιστικές ακρότητες υπό το πρίσμα του ελληνοχριστιανικού ιδεολογήματος και της ανιστορικής προσέγγισης του σχήματος Ανατολή-Δύση θέτοντας και υπαρξιακό πρόσημο. Επιχειρούμε την κριτική προσέγγιση ‘χριστιανικών’ περιοδικών και κειμένων της θεσμικής Εκκλησίας ώστε να καταφανεί

η απουσία πηγαίου πατριωτισμού. Τέλος προβαίνουμε στο διαχωρισμό ειδωλολατρίας της πατρίδας από την εσχατολογία της

Στο Γ Μέρος αποπειρώμαστε έναν διάλογο Θεολογίας-Κοινωνιολογίας με αφορμή το τριαδικό και χριστολογικό δόγμα με τις κοινωνικές τους συνέπειες. Εάν το τριαδικό δόγμα ωθεί στην πατριωτική κοινωνικότητα, το χριστολογικό αποκαλύπτει το Ιερατείο ως αδιάφορο για την πατριωτική κοινωνία και κρατιστικό αλλά και αντιχριστιανικό. Ο αδύναμος διάλογος με το δημοκρατικό πολίτευμα ως συνιστώσα του Έθνους μπορεί να οδηγήσει σε πολιτική στάση κριτική στους ποικίλους ολιγάρχες

Τέλος, στο Δ Μέρος επισημαίνουμε την απόσταση του ιδεολογικού από τον ρεαλιστικό τρόπο στην προσέγγιση θρησκευτικών και εθνικών ζητημάτων με κατακλείδα την ιστορικοεσχατολογική μέθοδο ως μόνη δημιουργό απελευθερωμένης ιστορικής συνείδησης ελεύθερης αγάπης.

Σκοπός της προσπάθειάς μας είναι ότι η λαϊκή δημοκρατική Ορθοδοξία με επιστημονικό μη ιδεολογικό έρεισμα αποτελεί μία εκ των κοινωνικοπολιτικών λύσεων σε εθνικό επίπεδο. Η ελευθερία που προσφέρει η οικουμενικότητα και η αγάπη που προσφέρει ο πατριωτισμός μέσα στην Ορθόδοξη Εκκλησία, το παράδοξο της συνύπαρξης αυτής, αποτελεί τη βασική αντίληψη και βίωμα που ερευνούμε μακράν εθνικισμών ώστε να μην πραγματοποιείται πολιτισμική αυτοδικαίωση και μέσω του Απολύτου.

ΜΕΡΟΣ Α

Στο Α Μέρος θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε το πολυσύνθετο της σχέσης Εκκλησίας και Θρησκείας και Θεολογίας με το Έθνος και την Κοινωνία στα κρισιμότερα, κατά τη γνώμη μας, σημεία της με την επιφύλαξη του ανολοκλήρωτου, το αντικείμενο της έρευνας μας ξεπερνά, το σύνθετο είναι στη νιοστή.

Αποπειρώμαστε μια πολυδαίδαλη αλλά φωτεινή διαδρομή που έχει νόημα και προσφέρει ταυτότητα, αυτήν του ταξιδιώτη που ξέρει να δένεται με τα τοπία της διαδρομής του

1) ΤΟ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ-ΘΕΟΛΟΓΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ:

ΣΤΑΣΕΙΣ, ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ, ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ, ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΙΣ, ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ, ΑΠΟΣΤΑΣΕΙΣ, ΑΝΑΣΤΑΣΕΙΣ-ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΙΣ

Οι ανιστορικές αντιλήψεις στη σχέση Θρησκείας-Έθνους καταρρίπτονται από την επιστημονική προσέγγιση. Ο ίδιος ο Χριστιανισμός κρίνεται στο ιστορικό πεδίο και όχι σε μεταϊστορικές-μεταφυσικές-εσχατολογικές ιδεολογίες που ευνοούν και στηρίζουν το κατεστημένο. Οι ευχές δεν είναι πραγματικότητα, μπορούν όμως να γίνουν πραγματικότητα αρκεί να μην υπάρχει σύγχυση μεταξύ ιστορικής πραγματικότητας και μαγικοποιημένων προσδοκιών.

1.1 ΣΤΑΣΕΙΣ

Ο Καρλ Μαρξ ασκεί κριτική σε μια ανιστορική αντίληψη για τη σχέση θρησκείας-έθνους: ποια είναι αυτή; «Σ' εκείνα τα έθνη που απέκτησαν ανώτερη ιστορική σημασία, η άνθηση της εθνικής ζωής τους συμπίπτει με την υψηλότερη ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησής τους και η παρακμή του μεγαλείου και της δύναμής τους συμπίπτει με την παρακμή του θρησκευτικού πολιτισμού τους». Ο Μαρξ απαντά: «Για να φθάσουμε στην αλήθεια, πρέπει ν' ανατρέψουμε τον ισχυρισμό του συγγραφέα, που αναποδογύρισε την ιστορία με το κεφάλι κάτω. Ανάμεσα στους λαούς του αρχαίου κόσμου η Ελλάδα και η Ρώμη είναι σίγουρα οι χώρες με τον υψηλότερο «ιστορικό πολιτισμό». Η Ελλάδα γνώρισε τη μεγαλύτερη άνθησή της στο εσωτερικό την εποχή του Περικλή, στο εξωτερικό την εποχή του Αλέξανδρου. Στην εποχή του Περικλή οι σοφιστές και ο Σωκράτης, που θα μπορούσε ν' αποκληθεί η ενσάρκωση της φιλοσοφίας, της τέχνης και της ρητορικής, υποσκέλισαν τη θρησκεία. Η εποχή του Αλέξανδρου ήταν η εποχή του Αριστοτέλη, που απέρριπτε την αιωνιότητα του «ατομικού» πνεύματος και τον θεό των θετικών θρησκειών. Όσο για τη Ρώμη διαβάστε τον Κικέρωνα! Όταν η Ρώμη είχε φθάσει στο ζενίθ της ανάπτυξής της, οι φιλοσοφίες του Επίκουρου, των στωϊκών και των σκεπτικιστών ήταν οι θρησκείες των μορφωμένων Ρωμαίων. Το γεγονός ότι μαζί με

την πτώση των αρχαίων κρατών εξαφανίστηκαν και οι θρησκείες τους δεν απαιτεί πρόσθετες εξηγήσεις, γιατί η «πραγματική θρησκεία» των αρχαίων ήταν η λατρεία της «εθνότητάς τους», του «κράτους» τους. Η πτώση των παλιών θρησκειών δεν προκάλεσε την πτώση των αρχαίων κρατών, αλλά η πτώση των αρχαίων κρατών προκάλεσε την πτώση των παλιών θρησκειών»¹. Η θρησκεία, λοιπόν, έχει το ποσοστό που της αναλογεί στην εξέλιξη του πολιτισμού², εξέλιξη που την σχετικοποιεί έναντι των επιστημών ή την προορίζει για την ταύτιση ή όχι με το εκάστοτε κράτος διαχρονικά. «Δεν ήταν πάνω απ' όλα ο χριστιανισμός που διαχώρισε την εκκλησία από το κράτος;»³ ρωτά ο Μαρξ για να απαντήσει καταφατικά

Η στάση του Χριστιανισμού απέναντι στο κράτος είναι μεταβαλλόμενη σύμφωνα με τον Μαξ Βέμπερ⁴: 1) πλήρης απόρριψη 2) πλήρης αδιαφορία μα παθητική ανοχή της (πάντα άδικης) βίας 3) Απόσταση από την πολιτική κοινότητα αλλά θετική αναγνώριση της εξουσιαστικής αρχής 4) θετική αξιολόγηση της εξουσιαστικής αρχής διότι σε κατάσταση αμαρτίας αποτελεί απαραίτητο περιοριστικό μέσο 5) [κατά τον Μεσαίωνα] η «οργανική» επαγγελματική ηθική. Εξαιρετικής σημασίας για το θέμα που μας απασχολεί είναι η τοποθέτησή του που αρνείται την ανιστορική και μεταφυσική εσχατολογία στον αρχικό χριστιανισμό: «το θείο βασίλειο του Ιησού από τη Ναζαρέτ, ο οποίος είχε ήδη επέλθει ή βρισκόταν προ των πυλών, ήταν ένα βασίλειο μακαριότητας επί γης, ελεύθερης από αστοργία, φόβο και ανάγκη, και μόνον αργότερα προστέθηκαν ο Παράδεισος και η Κόλαση»⁵ δηλ. η μεταφυσική,

¹ Κ.Μαρξ-Φ.Ενγκελς, *Για τη Θρησκεία*, Αθήνα, ΚΨΜ, 2009, 45-46.

² Σύμφωνα με τον Γ.Κοντογιώργη, *Περί έθνους...* 101-102, 103, 144: «η θρησκεία ως κοινωνικό φαινόμενο γίνεται αντιληπτή κατά τη φύση της κοινωνίας. Εάν η κοινωνία είναι δεσποτικά υποστασιοποιημένη, το σύνολο των θεσμών (των αξιών κλπ), ενόis και της θρησκείας, θα είναι δεσποτικοί...δεν υπάρχουν εκ φύσεως δεσποτικές ή ανθρωποκεντρικές θρησκείες, αλλά εκδοχές τους που αναλογούν στον αντίστοιχο κοσμοσυστημικό βίο των κοινωνιών...Δια της θρησκείας είναι δυνατόν να οδηγηθεί κανείς σε αλλαγή συλλογικής ταυτότητας. Ισχύει ότι ακριβώς και με άλλες αξιακές παραμέτρους που κατά καιρούς λειτουργούν ως καταλύτες για τη διαμόρφωση της συλλογικής συνείδησης των ανθρώπων, όπως, για παράδειγμα, οι ελευθερίες, τα δικαιώματα, το κοινωνικό καθεστώς κλπ»

³ ό.π...59 Είναι ιδιαίτερης σημασίας ότι στη σελ.52 ο Μαρξ αναφέρει ότι ο «λίαν χριστιανός» και «νομοταγής» [εισαγωγικά δικά μας] συγγραφέας –μυστικός πράκτορας της πρωσικής κυβέρνησης- του οποίου το άρθρο ασκεί κριτική έχει χαμηλή γνώμη τόσο για το κράτος όσο και για τον χριστιανισμό! Αυτή η αλήθεια επαναλαμβάνεται συνεχώς στη σύγχρονη Ελλάδα...αν δεν είναι διανοητικής αξίας αυτή η εκτίμηση της πραγματικότητας των εκάστοτε εθνοκοινωνιών...

⁴ *Κοινωνιολογία της Θρησκείας...* 247-249

⁵ *Κοινωνιολογία της Θρησκείας...* 165. Το κείμενο συνεχίζει: «Διότι όλες οι εντεύθεν εσχατολογίες τείνουν φυσικά να γίνουν ελπίδα για το Επέκεινα, εφόσον καθυστερεί η Δευτέρα Παρουσία και δίνεται πλέον έμφαση στο ότι αυτοί που ζουν τώρα και δεν θα τη δουν στο Εντεύθεν, θα τη βιώσουν μετά

οπότε στο ιστορικό επίπεδο κρίνεται ο χριστιανισμός, δηλ. στο εθνικό, κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό. Στην κατεύθυνση ενός αποθρησκευοποιημένου χριστιανισμού μακράν κοινωνικών φραγμών βρίσκεται η τοποθέτηση του Ι.Λέντμαν για τα ποιοτικά καινούργια στοιχεία του πρωτοχριστιανισμού που τον ξεχώριζαν από όλες τις άλλες λατρείες της αρχαιότητας: «ο χριστιανισμός δεν έκανε κανενός είδους θυσίες και στην αρχική του τουλάχιστον περίοδο δεν είχε καμιά ιεροτελεστία. Ο Ένγκελς θεωρεί πως αυτό ήταν επαναστατική αλλαγή. Σε διάκριση από άλλες θρησκείες της αρχαιότητας, ο χριστιανισμός δεν αναγνώριζε καμιά εθνική διαφορά στους πιστούς του και απευθυνόταν σε όλα τα έθνη και σε όλους τους λαούς χωρίς εξαίρεση. Οι κοινωνικοί φραγμοί ήταν άγνωστοι στον χριστιανισμό στα θρησκευτικά ζητήματα...»⁶

Σε πολλές περιπτώσεις η θρησκεία αποτελεί σημαντικό παράγοντα επιβεβαίωσης της συλλογικής ταυτότητας π.χ. η ορθοδοξία στην Ελλάδα, ο σιιτικός ισλαμισμός στο Ιράν, ο καθολικισμός στην Πολωνία, ο λουθηρανισμός στη Σουηδία, ο ιουδαϊσμός που τόσο πολύ υπολόγισε στο Κράτος-έθνος για την παγίωση της ταυτότητάς του κλπ, σαν να μη μπορούσε η έντονη επιβεβαίωση ενός εθνικού αισθήματος να αποφύγει μια θρησκευτική διάσταση. Ακόμα και σε μια λαϊκή χώρα, όπως η Γαλλία, είναι εντυπωσιακό να διαπιστώνει κανείς πόσο βαραίνει το φαντασιακό της καθολικής εκκλησίας στον τρόπο με τον οποίο εκφράζεται το συλλογικό συναίσθημα. Η προσέγγιση όμως αυτή δεν εξηγεί και την αντίθετη όψη, δηλαδή τη θρησκεία ως παράγοντα κοινωνικής διάσπασης, τη θρησκεία ως φορέα διαμαρτυρίας⁷.

θάνατον όταν αναστηθούν εκ νεκρών». Επίσης, σελ156-157. Η ανυπολόγιστης σημασίας σύνδεση Ανάστασης-Επανάστασης θα μας απασχολήσει στο οικείο κεφάλαιο

⁶ 108-109 Επίσης ως προς το δεύτερο σημείο 'Κοινωνιολογία του Υπερφυσικού' ...1: «Καθ' ην στιγμήν έκαστος λαός είχε τον θεόν ή τους θεούς του (και όχι μόνον κάθε λαός αλλά και κάθε πόλις και οικογένεια), επραγματοποιήθη η ενοποίησης από μίαν θρησκευτικήν και ταυτοχρόνως πολιτικήν κεντρικήν αρχήν. Μόνον εφ' όσον εν ονόματι ενός αληθινού και μοναδικού θεού εγκαταλείπονται αι επιμέρους θεότητες, δύναται η ανθρωπότης να κατακτήση την έννοιαν της οικουμηνικότητος».

⁷ Για την παράγραφο αυτή αντλήσαμε από τον Jean-Paul Willaime, *Κοινωνιολογία των Θρησκειών*, Αθήνα, Καρδαμίτσας, 2004, 32-33, 127 όπου αναφέρεται στον Ντυρκέμ. Επιπλέον, σελ.33: «η προβληματική του Ντυρκέμ μας καλεί λοιπόν να σκεφτούμε την τάση που έχουν οι κοινωνίες να μπαίνουν, έστω και με τρόπο υπαινικτικό, κάτω από ένα «ιερό κουβούκλιο» (το *sacred canopy* του Peter Berger), λες και αποδεικνύοταν απαραίτητο να εγγράψουν την κατά συμβεβηκός κοινωνική τάξη στην τροχιά του ιερού. Ο R.N.Bellah θεωρεί εξάλλου ότι και ο ίδιος ο Ντυρκέμ «ήταν μέγας ιερέας και θεολόγος της θρησκείας των πολιτών της Τρίτης γαλλικής δημοκρατίας»»

1.2 ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ

Ιστορικά, το σύγχρονο έθνος-κράτος αποτελεί κατασκευή της αστικής τάξης των κεντροευρωπαϊκών κοινωνιών ως αποδόμηση της φεουδαρχίας και ως χωροχρονικό πεδίο ανεμπόδιστης ανάπτυξης της αστικής επιχείρησης αλλά στην Ελλάδα δεν υπάρχει αστική τάξη παρά μικροαστοί ή νεόπλουτοι μικροαστοί και κράτος-προεστός⁸. Ο Σ.Αγουρίδης παρατηρεί ότι οι Θρησκευτικές Οργανώσεις απευθυνόταν στη μικροαστική τάξη⁹. Η οργανωσιακή αντίληψη στηρίζεται στην ταύτιση Κράτους-Εκκλησίας. Στην εμφυλιακή, τουλάχιστον, Ελλάδα μόνο τρεις οργανισμοί είχαν απαλλαγεί από την υποχρέωση καταβολής χαρτοσήμου: τα Ανάκτορα, η πρεσβεία των ΗΠΑ και η παραεκκλησιαστική οργάνωση ΖΩΗ¹⁰.

⁸ Α.Παπαρίζος, *Κοινωνία αμαρτωλών...* 84κε

⁹ Σ.Αγουρίδης, *Η θρησκεία των σημερινών Ελλήνων*, Αθήνα, 1983, 23-25. Με βάση το Β.Φίλιας, 'Η πολιτική διάσταση στο μικροαστισμό' στο *Όψεις της διατήρησης και της μεταβολής του κοινωνικού συστήματος* τ.Β, Αθήνα, Λιβάνης, 1979, 185-213 θα παρουσιάσουμε ενδεικτικά κάποια στοιχεία της μικροαστικής συνείδησης που θεωρούμε ότι αναλογούν στον τύπο αυτό θρησκευτικότητας:

- 1) «Το θεμελιώδες γεγονός της έλλειψης αποφασιστικής οικονομικής και κοινωνικοπολιτικής δύναμης, αποτελεί το υπόβαθρο της ετοιμότητας των μικροαστών να αποδεχτούν ανορθολογικά «μοντέλα» ερμηνείας, της ιστορίας και του κόσμου»
- 2) «ο οικονομικός και πολιτικός εθνικισμός των μικροαστικών στρωμάτων»
- 2) «Στην προσπάθειά του να ξεφύγει από την αλλοτρίωση ο μικροαστός δεν μπορεί να αντιδράσει με την ανάπτυξη ταξικής συνείδησης και μαζικών μορφών κοινωνικής πάλης. Η διέξοδος του συνίσταται στο να μεταβάλλεται σ' ένα μόριο μιας ασπονδύλωτης, απρόσωπης και άμορφης μάζας»
- 3) «η ασύλληπτη ανελευθερία, που ενσαρκώθηκε στον πουριτανισμό, δεν μπορεί να ερμηνευτεί με κεντρικό άξονα τον «φόβο της ελευθερίας», αλλά αποτέλεσε υπέρτατη αναγκαιότητα για την πραγματοποίηση των γιγάντιων διαδικασιών κεφαλαιακής συσσώρευσης, που οδήγησαν στον καπιταλισμό»
- 4) «μόνιμο χαρακτηριστικό του μικροαστικού τρόπου του σκέπτεσθαι, είναι η άρνηση συζήτησης πάνω στις θεμελιώδεις παραδοχές και υποθέσεις που αποτελούν τη βάση στήριξης του παραδοσιακού συστήματος εννοιών και κατηγοριών σε κάθε περιοχή της γνώσης»
- 5) «η ανορθολογική καταφυγή σε προκαπιταλιστικές αξίες και ιδανικά του τύπου της «πρωτογενούς κοινότητας», της βασιμμένης στην ταυτότητα (αληθινή ή υποτιθέμενη) του αίματος, της φυλής ή (και) του ιστορικού «πεπρωμένου» και της κοινής ιστορικής «αποστολής» ή (και) της συνδετικής δύναμης της γης και του εθνικού χόματος»
- 6) «το ότι η πνευματική τοποθέτηση και ο προσανατολισμός των μικροαστικών στρωμάτων λειτουργεί σ' ένα πνευματικό κλίμα που κατά βάση διαμορφώνεται σύμφωνα με τις ανάγκες και τις θεμελιώδεις κατευθύνσεις των κυρίαρχων κοινωνικών δυνάμεων είναι αναμφισβήτητο»
- 7) «ο καισαρισμός, ο βοναπαρτισμός και οι φασισμοί όλων των αποχρώσεων εκμεταλλεύτηκαν πάντοτε τη μυστικιστική αναζήτηση των μικροαστικών μαζών για ένα «μεσσία» για να συντρίψουν τα εργατικά και ευρύτερα λαϊκά κινήματα των νεότερων χρόνων»
- 8) «στη διαδικασία συντήρησης και αναπαραγωγής της κυρίαρχης ιδεολογίας, η μικροαστική inteligenkέντσια προμηθεύει του κατώτερους θρησκευτικούς λειτουργούς, τους παιδαγωγούς, τους συγγραφείς και δημοσιογράφους όλων των κατηγοριών, που μαζί με κείνους, που ασκούν ακαδημαϊκά επαγγέλματα διαμορφώνουν την κοινή γνώμη στο κοινωνικά επιτρεπτό και παραδεκτό από την άποψη του κατεστημένου πλαίσιο»

¹⁰ Είναι το αντάλλαγμα [μόνο:] του κράτους για τις «εθνικές» της υπηρεσίες π.χ. «Στους κύκλους 'πνευματικής επιμόρφωσης' της ΖΩΗΣ συμμετέχουν εκατοντάδες κατώτεροι αξιωματικοί, τους οποίους θα συναντήσουμε αργότερα ως στελέχη της Χούντας του '67» στο Γ.Ν.Καραγιάννης, *Η Εκκλησία από την κατοχή στον εμφύλιο...* 110-111

Επιπλέον, «η ιδεολογία της χούντας αποτελεί κλιμάκωση στο έπακρο της αστικής Ιδεολογίας. Η λεγόμενη χριστιανική ιδεολογία, ο αντικομμουνισμός, η φοβία μπροστά στο νέο και στην πρόοδο, η θεοκρατία, ένας αρρωστημένος εθνικισμός, το ιδανικό του νοικοκύρη, που η χούντα το συμπλήρωσε με το ιδανικό του μπιζνεσμαν, του βολεμένου, του «νοικοκυρεμένου» κλπ ήταν π.χ. ανέκαθεν στοιχεία της ελληνικής αστικής ιδεολογίας για τα οποία ίσχυαν κανόνες ιερής εξέτασης... Το ακριβώς ανάλογο του Opus Dei του Φράνκο, στην Ελλάδα λέγεται θρησκευτική αδελφότητα ΖΩΗ, ΣΩΤΗΡ κλπ... Ο «ελληνοχριστιανικός πολιτισμός» διαλαμβάνει κυρίως δύο στοιχεία: 1) από τον ελληνικό, την ιδέα της δουλείας 2) από το χριστιανικό, την ιδέα ότι ο άνθρωπος είναι αδύνατο ον, πεσμένο (εδώ, στην πολιτική) αμαρτία και επομένως χρειάζεται ένα σωτήρα»¹¹ Όσον αφορά τη διαπλοκή εθνοκρατικού και εκκλησιαστικού «κατά τη μετεμφυλιακή περίοδο, η προϋπηρεσία στο στρατό λογιζόταν ως ένα ισχυρό κριτήριο για να προαχθεί κάποιος άγαμος ιερέας σε θέση μητροπολίτη»¹².

Στη σύγχρονη Ελλάδα η θεσμική Εκκλησία, όπως και η πλειοψηφία των θεολόγων ως κατεξοχήν αντιπροσώπων-πρακτόρων της μέσα στην κοινωνία και την εκπαίδευση, αντλεί από το μυθοποιημένο πλούσιο παρελθόν Της σε εθνικούς και κοινωνικούς αγώνες για να νομιμοποιήσει την ύπαρξή Της στο παρόν, αδιαφορώντας για την πραγματικότητα¹³ ή, καλύτερα, μισώντας την. Ένα κεντρικό ζήτημα αυτής της πραγματικότητας παραδείγματος χάριν αφορά στην αποδοχή της πολυφωνικής κοινωνίας και του λαϊκού χαρακτήρα των δημοσίων θεσμών¹⁴. Η επώδυνη αλλά ουσιαστική εμπλοκή με την πραγματικότητα και τις απαιτήσεις της αντικαθίσταται

¹¹ Γ.Φαράντος κ.ά., *Επανάσταση και Αντεπανάσταση στην Ελλάδα (1936-1974)*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1974, 108-109. Επίσης, το Γ.Μουστάκης, *Η γέννηση του Χριστιανοφασισμού στην Ελλάδα*, Αθήνα, Κάκτος, 1983

¹² Δ.Αρκάδας, 'Κλήρος και ένοπλες δυνάμεις: όψεις της πολιτισμικής ταυτότητας των στρατιωτικών ιερέων στη μετεμφυλιακή Ελλάδα', *ΘΕΣΣΕΙΣ* 130 (2015) 84. Κατά τον Γ.Καραγιάννη, *Εκκλησία και Κράτος...* 92 «...το 1984, το ένα τρίτο περίπου των μελών της Ιεράς Συνόδου είχε προϋπηρεσία στο Στρατό την περίοδο του Εμφυλίου!»

¹³ Σύμφωνα με τον Ν.Νησιώτη, *Από την ύπαρξη στη συνύπαρξη*, Αθήνα, Μαΐστρος, 171: «η Ορθοδοξία «αναμένει» να έλθουν στους κόλπους της, όπου αυτονόητα ανήκουν, τα τέκνα της. Δεν τα ακολουθεί εκεί που βρίσκονται, στη δίνη της κοινωνικής πολιτιστικής μεταβολής. Για το λόγο αυτό τα νέα δεδομένα της κοινωνικής μεταλλαγής θα γίνουν προσεχώς, αν δεν έχουν ήδη γίνει, αίτια απώλειας επαφής της θρησκευτικής παιδείας με τη νέα γενιά».

¹⁴ Jean-Paul Willaime, *Κοινωνιολογία των Θρησκειών...* 126. Το κείμενο συνεχίζει: «αυτό αποτελεί ιδιαιτέρως πρόκληση για τις χώρες της ορθόδοξης παράδοσης που έρχονται απότομα αντιμέτωπες με τη θρησκευτική πολυφωνία την οποία επιφέρει το δημοκρατικό άνοιγμα, ενώ οι ορθόδοξες Εκκλησίες είναι συνηθισμένες στο σχήμα εθνικών Εκκλησιών που διατηρούν προνομιακούς δεσμούς με το Κράτος και οι δεσμοί θρησκείας και πολιτικής είναι πολλαπλοί και πολύπλοκοι στις χώρες αυτές».

από φανταστική αίγλη στην οποία αρέσκονται οι άτολμες μάζες· ακόμη και η κοινωνική διδασκαλία του χριστιανισμού χρησιμοποιείται ως προοδευτικό προσχηματικό άλλοθι αφού απουσιάζει η πράξη, είναι αδιανόητο να εκλαμβάνει κανείς τις επιθυμίες του ως πραγματικότητα ή να εύχεται ωσάν η ευχή του να είναι ήδη πραγματικότητα. Επιπλέον, η Νέα Τάξη¹⁵ πραγμάτων απαιτεί σχετικοποίηση αν όχι απάρνηση του πατριωτικού, που αποτελεί ανάχωμα στις απαιτήσεις της, και η θεολογική σκέψη την υπηρετεί με το προσωπείο της προοδευτικότητας: όπως κάποτε ο εθνικισμός με θρησκευτική θεμελίωση παρείχε τις ιδεολογικές υπηρεσίες του στο Σύστημα τώρα προσφέρονται από τους θεολόγους ανάλογες υπηρεσίες ως αντιπατριωτισμός υπό το πρόσχημα του αντιεθνικισμού. Αλλά η απάρνηση του πατριωτικοκοινωνικού, δηλαδή του ιστορικού, αποτελεί απόρριψη της Ενσάρκωσης του Χριστού, δηλαδή του ιστορικού στοιχείου στον χριστιανισμό: αυτό το γνωρίζουν οι αντιπατριώτες θεολόγοι, και το αρνούνται συνειδητά, τελικά, ως όντως αντιχριστιανοί. Ουσιαστικά, οι εθνικοκοινωνικές¹⁶ ρίζες είτε κοπούν είτε μυθοποιηθούν, το ίδιο ανενεργές απομένουν. Οι θεολόγοι της άσαρκης οικουμενικότητας ηθελημένα αγνοούν ότι ο αντιπατριωτισμός είναι σύμπτωμα της

¹⁵ Η παγκοσμιοποίηση είναι η νέα ορθοφροσύνη κατά τον Κ.Βεργόπουλο, *Παγκοσμιοποίηση, η μεγάλη χίμαιρα*, Αθήνα, Λιβάνης, 1999, 36-40. Ταυτοχρόνως σ.50: «το δράμα είναι ότι οι μη κατέχοντες, ακριβώς επειδή δεν διαθέτουν τίποτ' άλλο, κρεμιούνται από τα ελάχιστα που πιστεύουν ότι διατηρούν ακόμη κατά τρόπο απαράγραπτο: τη φυλή, την ομολογία πίστεως, τη γλώσσα, την παράδοση, τους θρύλους».

¹⁶ Για το σύνθετο αυτό όρο που χρησιμοποιούμε χαρακτηριστικό είναι το Γ.Λυκιαρδόπουλος, *Άνθρωπος στη Θάλασσα*, Αθήνα, Ύψιλον, 1995, 47,50: «...Όσοι προσπαθούν να υπενθυμίσουν μέσα στον κερδαλέο ορυμαγδό των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης τη ρήση του Ποιητή ότι το «έθνος πρέπει να θεωρεί εθνικόν ό,τι είναι αληθές» θεωρούνται ήδη εθνικώς ύποπτοι... Τα σύνορα βέβαια δεν καταργούνται. Αλλά τα σύνορα (πρέπει να) ορίζουν μια εστία, όχι μια φυλακή ή ένα στρατόπεδο συγκεντρώσεως. Υπερασπίζεται κανείς την εστία του, όχι τη φυλακή του... πεθαίνει κανείς για κάτι για το οποίο αξίζει να ζει – αυτή είναι η αντίφαση που μας ορίζει κι αυτή είναι και η μόνη «εθνική μας ταυτότητα». Η οποία βέβαια δεν κινδυνεύει από την αμερικάνικη ή την ιταλική μουσική αλλά από τον κυρίαρχο «ήχο της Ομόνοιας»: από τον ελληνικό μηδενισμό που υψώνει πολυκατοικίες, από τα δολοφονικά Σαββατοκύριακα του Τίποτα, από το καλπάζον ψέμα που το λέμε τώρα «παραμύθιασμα» συκοφαντώντας τα παραμύθια – η «εθνική μας ταυτότητα» κινδυνεύει από τον γιάπη, τον μάγκα και τον χούλιγκαν που αναδύονται στα σπλάχνα της».

Εθνικά προβλήματα, λοιπόν, δεν αποτελούν μόνο το Κυπριακό ή το Σκοπιανό αλλά κάθε αλλοίωση και παραμόρφωση του σύγχρονου Έλληνα . Το κυριότερο, ίσως, εθνικό και παγκόσμιο πρόβλημα είναι ο άνθρωπος-virtual reality, ο 'φωτογραφικός άνθρωπος' κατά Κόντογλου, με τον πατριωτισμό να αποτελεί τη λύση του αφού προσφέρει χώρο και χρόνο. Ειδικότερα, ο βυζαντινισμός της Ορθόδοξης Εκκλησίας κατά Αγουρίδη...οράματα³²⁸ «δεν είναι μόνο πρόβλημα εκκλησιαστικό, είναι ευρύτερο πνευματικό, εθνικό πρόβλημα» όπου και η ανάλυση. Για τον Φάρο, Βάδιζε υγιαίνων...118 «τα ψυχοφάρμακα αποτελούν για τον τόπο μας μια άνευ προηγουμένου εθνική τραγωδία» όπου και η ανάλυση του προβλήματος ενώ κατά τον Γ.Σκαλτσά, 'Η Εσχολογία ως Δυναμική Κοινωνική Οντολογία' στο *Εκκλησία και Εσχολογία*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2003, 322: «ο άνθρωπος είναι ψυχικά υγιής, όταν αποτρέπει ή ανατρέπει το κοινωνικό κακό. Η ψυχική υγεία είναι η υγεία της πράξης ως δικαιοσύνης»

πολιτιστικής ασθένειας της νεοφιλίας¹⁷. Ωστόσο, στη σύγχρονη «ελληνιστική περίοδο» που διάγουμε της παγκοσμιοποίησης υφίσταται μια διαλεκτική σχέση: αφενός παρουσιάζεται έντονη αλληλεξάρτηση όλων των κοινωνιών του σύγχρονου κόσμου και αφετέρου δεν έχει υποχωρήσει η τάση των κοινωνιών να δημιουργούν πολιτισμό σε τοπικό επίπεδο. «ο άνθρωπος, στη μέχρι τώρα ιστορική του πορεία, έχει επιδείξει μίαν ασίγησθη ανάγκη να δημιουργεί τοπικούς και περιορισμένους σχετικά χωροταξικά πολιτισμούς και μορφές ταυτότητας, τις οποίες επιθυμεί να «ελέγχει» (να ταυτίζεται μαζί τους), στηριζόμενος σε προσωπικά συναισθήματα και γνώσεις». ταυτόχρονα, η σύγκρουση με την αυταρχικότητα είναι παρούσα: «...η δημιουργία μιας παντοδύναμης ή και τέλειας κοινωνίας, πατρίδας ή έθνους, δεν αποτελεί για τον ευρωπαϊκό και δυτικό πολιτισμό παρά αναμέτρηση με το «ακατάλυτο και ανελέητο μέτωπο» της απόλυτης αυθεντίας στις θρησκευτικές και πολιτικές της μορφές»¹⁸.

1.3 ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ

Ένα ιστορικοκοινωνιολογικό¹⁹ και ένα ψυχαναλυτικό²⁰ στοιχείο παρουσιάζουν τους όρους στη σχέση θρησκευτικού και εθνικού. Α) Στην προεπαναστατική Ελλάδα του 1821 υπάρχει στροφή της θεολογικής σκέψης προς τα κοσμικά προβλήματα της εποχής, με την ταυτόχρονη εξασθένηση του ενδιαφέροντος για το δογματικό ή υπερβατικό μέρος της θεολογίας, στο μέτρο που προωθούσε τη διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης μακράν του πολυεθνικού πόλου του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Η νέα ηθική του ανερχόμενου Ελληνισμού αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στην ανάπτυξη των επιστημών ώστε ο Ιώσηπος Μοισιόδαξ να διεκδικεί τη μετατροπή της θεολογίας σε φυσιολογία και από τον Μεθόδιο Ανθρακίτη

¹⁷ Κ.Λόρεντζ, *Τα 8 θανάσιμα αμαρτήματα του πολιτισμού μας*, Αθήνα, θυμάρι, 1979, 85. «*Νεοφιλία*: όρος που καλύπτει θεωρητικά τη σύγχρονη τάση της συνεχούς προσφυγής σε οτιδήποτε νέο-καινοφανές». Επιπλέον, «για όσους έχουν προσβληθεί από την 'πολιτιστική' αυτή ασθένεια, ένα ζευγάρι παπούτσια, ένα κοστούμι, ένα αυτοκίνητο, χάνουν εντελώς το γούστο τους, αφού χρησιμοποιηθούν για ένα μικρό διάστημα. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και με το αγαπημένο πρόσωπο, το φίλο ή ακόμα και την πατρική γη»

¹⁸ Α.Παπαρίζος, *Θεός, Εξουσία και Θρησκευτική Συνείδηση*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2001, 79-80, 217-218

¹⁹ Κ.Βεργόπουλος, 'Η δυναμική του 1821' *ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ* 2(1990) 84-89

²⁰ Σ.Φρόντ, *Η Ψυχολογία του εγώ*, Θεσσαλονίκη, Μπαρμπουνάκης, 47-56, 119

ή τον Νικόδημο Αγιορείτη το θεολογικό πνεύμα μεταβάλλεται ριζικά και ραγδαία προς την κατεύθυνση της «φιλοκαλίας» ενώ ο αγώνας για την ελληνική λαϊκή γλώσσα του Κοσμά Αιτωλού είναι γνωστός. Στη θέση της θεσμικά κατοχυρωμένης υπερβατικής θρησκευτικότητας αναπτύσσονται αυθόρμητες μορφές λαϊκής θρησκευτικότητας και νέες αρετές όπως : φιλοκαλία, φιλογένεια, φιλανθρωπία, ευσέβεια, ευεργεσία, ευποιία. Η θρησκευτικότητα δεν επιδρά ανασταλτικά πάνω στην κοινωνική ανάπτυξη, αλλά την ακολουθεί παντού, απορρέει από αυτήν και την νομιμοποιεί²¹. Προοπτική των μεταρρυθμίσεων αυτών στο χώρο του θρησκευτικού συναισθήματος ήταν η πλήρης υπαγωγή της εκκλησιαστικής εξουσίας στην κοσμική. Το συμπέρασμά μας θα μπορούσε να είναι η στροφή του θρησκευτικού στο ρεαλισμό με πρόσημο το εθνικοκοινωνικό. Β) Το ψυχαναλυτικό στοιχείο παρουσιάζει την Εκκλησία και το Στρατό –θρησκευτικό και εθνικό παράγοντα- σαν δύο τεχνητά πλήθη, δηλαδή πλήθη που η συνοχή τους διατηρείται από εξωτερική βία, που συγχρόνως αντιτίθεται στις μεταβολές της διάρθρωσής τους. Και στα δύο πλήθη κυριαρχεί η αυταπάτη της παρουσίας ενός αρχηγού {Χριστός – αρχιστράτηγος} που αγαπά ίδια όλα τα μέλη της ομάδας. Και στα δύο τεχνητά πλήθη κάθε άτομο συνδέεται με ερωτικούς δεσμούς με τον αρχηγό (Σ.Σ: επίσκοπο «εις τύπον Χριστού» ή γέροντα, στο θρησκευτικό πεδίο) από τη μια μεριά και με όλα τα άλλα άτομα που αποτελούν το πλήθος από την άλλη, ενώ, ταυτόχρονα, δεν υπάρχει θέση για τη γυναίκα σαν σεξουαλικό αντικείμενο αφού ο έρωτας για τη γυναίκα σπάει τους ομαδικούς δεσμούς που έχει δημιουργήσει η φυλή, υψώνεται πάνω από εθνικές διακρίσεις και κοινωνικές ιεραρχίες²². Η έλλειψη ελευθερίας χαρακτηρίζει τα άτομα

²¹ Στη σύγχρονη Ελλάδα το ρόλο αυτό εκπληρώνει η κοινωνική και επιστημονική προσφορά κατεξοχήν του Αναστασίου Γιαννουλάτου

²² Η άρνηση των προγαμιαίων σχέσεων από την Ελλαδική Εκκλησία, τις παραεκκλησιαστικές οργανώσεις και τις «σέκτες» των γεροντάδων που επιτηδεύονται τους σάρες αλλά κατασκευάζουν εστίες ολοκληρωτισμού μέσα στην κοινωνία έχει εδώ την εξήγησή της. Σύμφωνα με τον Β.Ράϊχ η εθνικιστική προσκόλληση που έχει το ανάλογό της στον προσηλωμένο σύνδεσμο με τη μητέρα υπερβαίνεται με τη σύναψη των φυσιολογικών ερωτικών δεσμών της εφηβείας, ώστε ηθικισμός –για τους άλλους- και εθνικισμός συμπορεύονται. Τεράστιας σημασίας είναι η τοποθέτηση του Βέμπερ...254: «η χαρισματική ασκητική παρθενία των ιερέων και των θρησκευτικά ενάρετων, δηλαδή η διαρκής αποχή, συνδέεται πρωτίστως με την παράσταση ότι ως άκρως έκτακτη συμπεριφορά η αγνότητα είναι εν μέρει σύμπτωμα χαρισματικών και εν μέρει πηγή εκστατικών ιδιοτήτων, οι οποίες με τη σειρά τους αξιοποιούνται ως μέσα μαγικής θεουργίας [υπογρ. δική μας]»

Η Θεία Κοινωνία, που στον Μ.Βέμπερ...201 παραλληλίζεται με τοτεμική βρώση και στον Ροκερ, τομ.Α...76 με τον αίμα του θηράματος και αυτό της θυσίας, αποτελεί τη βάση της πατριαρχικής εξουσίας στο Α.Παπαρίζος, *Θεός, εξουσία*...69 και αυτό εξηγεί, κατά την άποψή μας, την άρνηση ενός ευχαριστιακού [Θεία Κοινωνία = Ευχαριστία] θεολόγου όπως ο Σμέμαν [και Αφανάσιος και Ζηζιούλα] να δεχθεί την χειροτονία των γυναικών. Για τον μισογυνισμό της Ελληνορθόδοξης Εκκλησίας (οικογενειακό δίκαιο, πολιτικός γάμος, γυναικεία απελευθέρωση, αμβλώσεις, μοιχεία κλπ) στο Γ.Μουστάκης, *Ελλάς Ελλήνων Δεσποτάδων*, Αθήνα, Gutenberg, 1983, 190-211. Κατά τον Β.Ράϊχ,

που αποτελούν ένα ορισμένο πλήθος. Επιπλέον, αν και υπάρχει αναλογία χριστιανικής κοινότητας και οικογένειας ως προς την αδελφική αγάπη, «κάθε θρησκεία είναι θρησκεία αγάπης γι' αυτούς που ανήκουν στους κόλπους της, και κάθε μια είναι έτοιμη να φανεί σκληρή και μισαλλόδοξη για όσους δεν την αναγνωρίζουν». Ο περιορισμός της προσωπικότητας αποτελεί το κοινό στοιχείο στο εκκλησιαστικό και στρατιωτικό πλήθος. Γ) Συμπερασματικά, η διαλεκτική του ιστορικοκοινωνιολογικού και του ψυχαναλυτικού στοιχείου μόνο στην εγρήγορση της συνείδησης μπορεί να οδηγήσει. Η απελευθέρωση ευεργετικών για την κοινωνία θρησκευτικών αντιλήψεων μέσω του εθνικού όπως αποδεικνύει το ιστορικοκοινωνιολογικό παράδειγμα συνυπάρχει με τη συρρίκνωση της προσωπικότητας στα τεχνητά πλήθη. Θα τολμούσαμε να συμπεράνουμε ότι το εθνοθρησκευτικό έχει αξία και νόημα και ζωτικότητα μόνο όταν εκφράζεται από χώρους ελεύθερους έναντι του, συγκεκριμένα από τους απλούς ανθρώπους που δεν εκκλησιάζονται-κάθε-Κυριακή αλλά αγαπούν-τη-ζωή-και-την-ομορφιά-του-κόσμου²³ και από τους πατριώτες εθελοντές που αρνούνται τους στρατοκράτες.

Ως συνέχεια της προηγούμενης παραγράφου, δηλαδή με αναφορά σε καίρια σημεία της σύγχρονης κοινωνίας, θα είχε ιδιαίτερη βαρύτητα να παρουσιάσουμε τη σχέση της εμπορικής προπαγάνδας στην τεχνική των πωλήσεων με τη θρησκεία και

*η μαζική ψυχολογία του φασισμού...151: «Η γυναίκα σα θήλυ, και μάλιστα με τη θηλυκότητά της βεβαιωμένη και κοινωνικά αναγνωρισμένη, θα σήμαινε την κατάρρευση σύνολης της αυταρχικής ιδεολογίας» Η προσφορά του Χ.Γιανναρά, 'Έρωσ και αγαμία – το δράμα ενός ανέραστου Χριστιανισμού' ΣΥΝΟΡΟ 34(1965)111-117 και πολλά άλλα κείμενα του έχουν την σημασία τους στην κριτική του 'πουριτανισμού', με τις καταχθόνιες και μανιώδεις επιθέσεις που ο συγγραφέας δέχτηκε, αλλά στερούνται της κοινωνιολογικής ρεαλιστικότητας ενός Δ.Σαβράμη, *Θρησκεία και σεξουαλικότητα*, Αθήνα, Δίδυμοι, 1997 ή της θεολογικής αλλά και επιστημονικής εμβρίθειας της E.Behr-Sigel, *Το λειτουργήμα της γυναίκας στην Εκκλησία*, μτφρ. Καίτης Χιωτέλλη, Αθήνα, Γραφείον Καλού Τύπου, χ.χ. [το βιβλίο δεν εκδόθηκε σε Ορθόδοξο εκδοτικό οίκο!] ή του Γ.Σκαλτσά, 'Το Άφυλο του Θεού και η Ανθρώπινη Σεξουαλικότητα' στο *Φύλο και Θρησκεία – Η Θέση της Γυναίκας στην Εκκλησία*, Αθήνα, Ίνδικτος, 2004 [ενδεικτικά σελ.87: «μόνον η ιστορική έρευνα μπορεί να αποκαλύπτει την σχετικότητα και την ανθρώπινη προέλευση αντιλήψεων, συνηθειών ή «ηθικών» επιταγών, όταν η εκάστοτε κατεστημένη εκκλησιαστική εξουσία τις περιβάλλει με θεία επένδυση και θείο κύρος, προκειμένου να επιβληθεί αποτελεσματικότερα επί των πιστών»] ή της Β.Η.Σταθοκώστα, *Ορθόδοξη Θεολογία και Οικουμένη*, Αθήνα, Παρησία, 2015³, 261-316 [ενδεικτικά σελ.301: «από τον ιη αιώνα μέχρι σήμερα, ο Διαφωτισμός γέννησε σειρά ολόκληρη κινημάτων, όπως το εργατικό, το εθνικοαπαλευθωρωτικό, το αντιπυρηνικό, το κίνημα για τα δικαιώματα του ανθρώπου, το ειρηνιστικό, το οικολογικό, κλπ, κανένα όμως από αυτά δεν αντιμετωπίστηκε από τις θεσμικές Εκκλησίες με τόση καχυποψία όσο το φεμινιστικό]*

²³ Πρόκειται για μια αποθρησκευοποιημένη προσέγγιση του θρησκευτικού. Στο S.Zizek, *Η μαριονέτα και ο νάνος*, Αθήνα, Scripta, 2005, 258-259: «το χάσμα εδώ είναι θεμελιακό: είτε αφήνουμε στην άκρη τη θρησκευτική μορφή είτε διατηρούμε τη μορφή, αλλά χάνουμε την ουσία. Αυτή είναι η ύστατη ηρωική χειρονομία που περιμένει το Χριστιανισμό: προκειμένου να σώσει το θησαυρό του, πρέπει να θυσιάσει τον εαυτό του – σαν τον Χριστό, που έπρεπε να πεθάνει για να μπορέσει να αναδυθεί ο Χριστιανισμός»

την πολιτική ώστε να παρουσιαστεί μια διαπλοκή στο οικονομικό επίπεδο· ο Άλντους Χάξλεϋ επιτυγχάνει την παρουσίαση της αλληλοδιαπλοκής αυτής με κοινό σημείο αναφοράς τη μουσική: «ένα δυσανάλογα γοητευτικό σύμβολο είναι η μουσική διαφήμιση. Τα θεολογικά όμως ευλαβικά άσματα –οι ύμνοι και οι ψαλμοί- είναι τόσο παλιά όσο και η θρησκεία. Τα στρατιωτικά τραγούδια ή εμβατήρια είναι τόσο παλιά όσο και ο πόλεμος· και τα πατριωτικά τραγούδια, οι πρόδρομοι των εθνικών μας ύμνων, χρησιμοποιούνταν αναμφίβολα από την παλαιολιθική ακόμα εποχή για να δυναμώσουν την ενότητα της ομάδας και να τονίσουν τη διάκριση μεταξύ του «εμείς» και του «αυτοί». Οι περισσότεροι άνθρωποι ελκύονται από τη μουσική. Επιπλέον η μελωδία μπορεί εύκολα να εντυπωθεί στο μυαλό των ακροατών. Ένας σκοπός επανέρχεται στη μνήμη μας πολλές φορές στη διάρκεια της ζωής μας. Έχουμε, π.χ., μια εντελώς απλή φράση, που δεν τραβάει καθόλου την προσοχή μας. Ας συνδυάσουμε όμως τις λέξεις μ' ένα ωραίο κι ευκολοθύμητο σκοπό. Αμέσως οι λέξεις αποκτούν ιδιαίτερη *δύναμη* [πλάγια δικά μας]. Επιπλέον, κάθε φορά που θα ακούμε ή θα θυμόμαστε τη μελωδία, θα έχουμε την τάση να επαναλαμβάνουμε αυτόματα τις λέξεις. Ο Ορφέας έχει συμμαχήσει με το Παυλώφ – η δύναμη του ήχου με το εξαρτημένο αντανάκλαστικό. Για τους εμπορικούς προπαγανδιστές, όπως και για τους συναδέλφους τους στους τομείς της πολιτικής και της θρησκείας, η μουσική έχει ένα άλλο ακόμα πλεονέκτημα: την ανοησία που ένας λογικός άνθρωπος θα ντρεπόταν να γράψει, να πει ή να ακούσει, μπορεί εύκολα να την τραγουδήσει ή να την ακούσει να τραγουδιέται και μπορεί ακόμη να πείθεται από αυτήν. Μπορούμε να μάθουμε να ξεχωρίζουμε την ευχαρίστηση που νοιώθουμε όταν τραγουδάμε ή όταν ακούμε ένα τραγούδι από την τόσο ανθρώπινη τάση να είμαστε επιδεκτικοί στην προπαγάνδα που μπορεί να κρύβει; Αυτό είναι και πάλι το ερώτημα»²⁴. Σήμερα έχει προστεθεί και η εικόνα...

1.4 ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΙΣ

Αλλοτρίωση της σύγχρονης ελληνικής εθνοκοινωνικής συνείδησης και συμπεριφοράς συνιστά η Ορθόδοξη Χριστιανική αντίληψη της αμαρτίας ως αυτοϋποτίμησης του ανθρώπου με τρομαχτικές συνέπειες στο προσωπικό και

²⁴ Α.Χάξλεϋ, *Επιστροφή στο θαυμαστό νέο κόσμο*, Αθήνα, Ελεύθερος Τύπος, 1978², 48

πολιτικό βίο²⁵. Σύμφωνα με τον Α.Παπαρίζο, ο οποίος αναδεικνύει τη θεολογική-μεταφυσική βάση της αλλοτρίωσης προσφέροντας ταυτόχρονα τη θεολογική-μεταφυσική λύση του: «η μεταφυσικότητα των σύγχρονων Ελλήνων, όπως όλα δείχνουν, οφείλεται κυρίως στην μεταφυσικότητα του αιώνια αμαρτωλού και του τιμωρημένου, γι' αυτό και είναι υποβαθμισμένη και ταπεινωτική. Δεν οφείλεται στην μεταφυσικότητα του «κατ' εικόνα και ομοίωση» ανθρώπου με τον Θεό, η οποία θα μπορούσε να δώσει, ενδεχόμενα, νοηματική ανάταση σε όλες σχεδόν τις πράξεις των ανθρώπων»²⁶. Σύμφωνα με την έρευνα μας, μόνο ένα άρθρο για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια έχει κατατεθεί στη σύγχρονη Ελλάδα από χριστιανό και μάλιστα ιερωμένο πανεπιστημιακό, τον αρχ. Παρθένιο Κ. Πολάκη όπου κατατίθεται και η ίδια νοηματική αναφορά με την προηγούμενη: «εις το βάθος του ανθρώπου οι Πατέρες δεν βλέπουν την αμαρτία και την διαφθοράν. Την ουσίαν του ανθρώπου θεωρούν εν τη ομοίωσει. Η ομοίωσις αυτή είναι το γίνεσθαι του ανθρώπου, το θεοειδές, το ικανόν να ανέρχεται προς το Αρχέτυπον...»²⁷. Στην ορθόδοξη παράδοση του

²⁵ Α.Παπαρίζος, *Η κοινωνία των αμαρτωλών*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2014

²⁶ δ.π...137-138 Η τοποθέτηση αυτή ταυτίζεται με εκείνη του Μητρ.Κισάμου και Σελίνου Ειρηναίου Γαλανάκη σε συνέντευξή του στη *ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ* 31/8/2005: «Λάθος, μεγάλο λάθος. Λάθος να μιλούμε για τον Ουρανό και να ξεχνούμε τη Γη. Ο Παράδεισος αρχίζει από εδώ. Οι χριστιανοί δεν μπορούν να αδιαφορούν για τη φτώχεια, την αδικία, τους πολέμους. Στην Κυριακή προσευχή λέμε 'ελθέτω η Βασιλεία Σου, ως εν ουρανώ και επί της γης'. Ποιος δουλεύει σήμερα για να έλθει η Βασιλεία του Θεού στη Γη; Να αποκτήσουμε δηλαδή κοινωνίες με ειρήνη, δικαιοσύνη, αδελφότητα; - Λέγεται Σεβασμιώτατε ότι αυτά είναι ουτοπία, γιατί ο άνθρωπος της πτώσης δεν μπορεί να οικοδομήσει τέτοιες κοινωνίες. Τι λέτε, εσείς; -Είναι λάθος αυτές οι απόψεις. Ο άνθρωπος είναι πράγματι της πτώσης, αλλά ο Χριστός ήρε τις συνέπειες της πτώσης. Η Εκκλησία πρέπει να ζυμώνει τον κόσμο για να έλθει η Βασιλεία του Θεού και επί της Γης. Να αγωνιζόμαστε για να οικοδομήσουμε ιδεώδη κοινωνία, αγάπης, ελευθερίας, δικαιοσύνης - Μήπως μια τέτοια ζωή θα ζήσουμε, όσοι το αξιωθούμε, μετά θάνατο; -Όχι δεν πρέπει να περιμένουμε το θάνατο. Πρέπει να αρχίσουμε απ' εδώ. Το λάθος μας, το λάθος των χριστιανών είναι ότι δεν αγωνιζόμαστε για τη Βασιλεία του Θεού και στη Γη». Η ταύτιση των δύο τοποθετήσεων συνίσταται στην υπέρβαση της αμαρτίας-πτώσης και στην ουμανιστική αισιοδοξία

Τις ίδιες αντιλήψεις στο ΝΝησιώτη, *Ψυχολογία...*246-247 όπου, επιπλέον, και η εξής παρατήρηση: «η σημερινή γενεά στη μεγάλη της πλειοψηφία δεν έχει άμεση αίσθηση ενοχής, και ιδιαίτερα της αμαρτίας. Ο ορθολογισμός και ο θετικισμός εμπνέουν εξωστρέφεια. Ο κίνδυνος τότε για νεύρωση αυξάνει, γιατί η ενοχή δεν γίνεται «ενοχή συνείδησης» και παραμένει στο ασυνείδητο, απ' όπου ευκολότερα δημιουργεί νευρωτικές καταστάσεις, διχάζει την προσωπικότητα και προκαλεί, παράδοξα, μέσα στη λάμψη του πολιτισμού, κατάθλιψη και ανία»

Τέλος, η επιστημονική προσέγγιση στην αποξένωση-αλλοτρίωση είναι ισοδύναμη και παράλληλη με τη θρησκευτική προσέγγιση στην αμαρτία και την ειδωλολατρία στο Έ.Φρομ, *Η εικόνα του ανθρώπου στον Μάρξ*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1975, 69· Έ.Φρομ, *Η υγιής κοινωνία*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1973, 155-157· Γκάγιο Πέτροβιτς, 'Η αλλοτρίωση και η κατάργηση της αλλοτρίωσης', στο συλλογικό *Αλλοτρίωση*, Αθήνα, Επίκουρος, 1973, 10: «μερικοί έχουν ισχυρισθεί ότι η χριστιανική θεωρία για το προπατορικό αμάρτημα και τη λύτρωση μπορεί να θεωρηθεί σα μια πρώτη παραλλαγή της γεγκελιανής θεωρίας για την αλλοτρίωση και την κατάργηση της αλλοτρίωσης. Σύμφωνα με άλλους η έννοια της αλλοτρίωσης εκφράστηκε για πρώτη φορά στη δυτική σκέψη με την έννοια της ειδωλολατρίας...»

²⁷ αρχ.Π.Κ.Πολάκης, *Η ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑ κατά τους πατέρας της Εκκλησίας, Λόγος εκφωνηθείς επί τη εορτή των Τριών Ιεραρχών...*, εν Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, 1955, 22.

χριστιανού-ανθρωπιστή αγίου Νικολάου Καβάσιλα προτεραιότητα έχει ο άξονας Δημιουργία-Θέωση και, 'παρεπιπτόντως' λόγω ιστορικότητας, Πτώση-Λύτρωση: « η υπέρβαση του φόβου της αμαρτίας [είναι] κεντρικό κίνητρο της πνευματικής ζωής»²⁸. Η αισιόδοξη²⁹ νοηματική ανάταση αναιρεί, λοιπόν, μια ιδεολογική κατασκευή που στόχο έχει την αλλοτρίωση του σύγχρονου Έλληνα³⁰ Ο αισιόδοξος, επιπλέον, και ρεαλιστικός ανθρωποκεντρισμός έναντι της δεσποτείας και της μεταφυσικής στο όνομα της αγάπης του Χριστού παρουσιάζεται από τον Γ.Κοντογιώργη: «Η αντίθεση της νέας θρησκείας [χριστιανισμός] με τον ελληνικό ανθρωποκεντρικό τρόπο αναπαρήγε τη ρήξη που ο ίδιος ο Χριστός εγκαινίασε κατέναντι των δεσποτικών καταβολών της εβραϊκής θρησκείας, με την επικέντρωση της διδασκαλίας του στην *αγάπη*. Όστε, η επικράτηση της ελληνικής εκδοχής του χριστιανισμού –που αποδίδει η έννοια της ορθοδοξίας- στοιχειοθετεί, εντέλει, την ανθρωποκεντρική προσομοίωση της νέας θρησκείας»³¹.

Η ρεαλιστική επιστημονική προσέγγιση της σχέσης θρησκείας-έθνους αποτελεί προτεραιότητα αφού το θεολογικό επιχειρεί κατεξοχήν να νομιμοποιήσει το κατεστημένο κοινωνικοπολιτικό με την χρήση του θρησκευτικού συναισθήματος και την ιδεολογική παρουσίαση ευχών και ουτοπιών ως εικονικές πραγματικότητες. Το

²⁸ Π.Νέλλας, 'Λύτρωση ή Θέωση', *ΣΥΝΑΞΗ* 6(1983) 35. Κατά τον Ένγκελς...322 στο βιβλίο της Αποκάλυψης που εκφράζει με αυθεντικό τρόπο την πρωτοχριστιανική εμπειρία δεν υπάρχει κανένα ίχνος του δόγματος για το προπατορικό αμάρτημα. Ιδιαίτερης σημασίας Ι.Ζηζιούλας, *Η κτίση ως Ευχαριστία*...60-61 όπου η αρχαία ευχαριστιακή Λειτουργία άρχιζε με ευχαριστία για τη δημιουργία πριν από όλα, και ύστερα για τη λύτρωση δια του Ιησού Χριστού· «είναι κρίμα πραγματικά, γιατί η θυσία έφτασε να καλύψει για αιώνες το νόημα της ιερωσύνης»

²⁹ Π.Κ.Πολάκης, ό.π...23: «Η αισιόδοξία του ιερού Χρυσοστόμου ήτο τόσο ισχυρά, ώστε δεν εθεώρει ακατόρθωτον τον καταρτισμόν «πολιτείας» κατά το πρότυπον της πρώτης εν Ιεροσολύμοις χριστιανικής κοινότητος. (Εις τας Πράξεις, Ομιλ.ΙΑ, 3, τ.9, σ.108). Εντεύθεν προήλθε χάσμα αγεφύρωτον μεταξύ αγίου Χρυσοστόμου και πλουσίων, οίτινες εν τέλει κατώρθωσαν την συντριβήν του, καθώς ενόμισαν. Το σπουδαιότατον τούτο κεφάλαιον της ιστορίας δεν έχει εισέτι ερευνηθή».

³⁰ Χαρακτηριστικό παράδειγμα τρομοκρατικής ηθικολογίας προς ιεροπρεπή καθυπόταξη του λαού, το οποίο συνεχίζει την αντίληψη των παραεκκλησιαστικών οργανώσεων με μοναστικό, τώρα, προσωπείο, είναι το *ΒΟΗΘΗΜΑ ΕΞΟΜΟΛΟΓΟΥΜΕΝΟΥ*, Ιερά Μονή Παρακλήτου, 2014¹⁴ (330ή χιλιάδα)! [το θαυμαστικό δικό μας για την μαζικότητα της αλλοτρίωσης που προωθείται]. Χαρακτηριστικό, επιπλέον, παράδειγμα kitsch ιδεοληπτικής αρχιτεκτονικής με τα 400 σήμαντρα και τις 62 καμπάνες κατά το «πρότυπο» της Αγιασοφίας αποτελεί το μοναστήρι στο Τρίκορφο Φθιώτιδος. Η κριτική σκέψη αντικαθίσταται από έναν μηχανιστικό συναισθηματισμό.

³¹ Γ.Κοντογιώργης, *Περί Έθνους και Ελληνικής Συνέχειας*, Θεσσαλονίκη, Ιανός, 2012², 100-101. Χαρακτηριστικός ανθρωποκεντρικότητας είναι ο τίτλος Η.Α.Βουλγαράκης, 'Πρώτα ο Άνθρωπος, ύστερα ο Θεός' στο *Χριστιανισμός και Κόσμος*, Αθήνα, Αρμός, 1999², 103-114. Συγκεκριμένα στη σελ.105: «το θέμα που επιλέχτηκε, όπως υποδηλώνεται και στον τίτλο, αφορά την από μέρους του Θεού απόδοση αξιολογικής προτεραιότητας στη σχέση του ανθρώπου προς τον άνθρωπο αντί στη σχέση του ανθρώπου προς τον ίδιο το Θεό». Επίσης, ενδεικτικά, Δ.Στανιλοάε, *Η Ορθοδοξία*, Αθήνα, Τήνος, 1995, 56: «η δόξα στην οποία έχει κληθεί ο άνθρωπος είναι η θέωσή του, διαμέσου μιας συνεχούς ανθρωποποίησης».

θρησκευτικό εποικοδόμημα ασφαλώς έχει νόημα και αξία στη δημιουργία συνειδήσεων και αντιλήψεων και, κατ' επέκτασιν, ενδεχόμενων πράξεων, και το αντίστροφο. Είναι χαρακτηριστική η προσέγγιση του Δ.Στανιλοάε: «Ο Δυτικός Καθολικισμός, επηρεασμένος από τη φεουδαρχία, ανέπτυξε τη θεωρία της ικανοποίησης. Οι Μεταρρυθμιστές, επηρεασμένοι από την αριστοκρατική ατομοκρατία, ανέπτυξαν τη θεωρία της ηθικής αδυναμίας του ανθρώπου. Η Ορθοδοξία παρέμεινε ο τύπος του Χριστιανισμού στον οποίο η κοινωνία έχει πρωταρχική θέση, γιατί, χάρη στις ιστορικές συνθήκες, παρέμεινε ο Χριστιανισμός των κοινών ανθρώπων»³².

1.5 ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ

Ιστορικά, η θρησκεία παρέχει ιεροποίηση στο έθνος-κράτος και το έθνος-κράτος ανταποδίδει με κρατική αναγνώριση, υφίσταται δηλαδή μια αλληλονομιμοποίηση, με προτεραιότητα τελικά στην αυτοϊεροποίηση του κράτους μέσω της θρησκείας χρησιμοποιώντας τη θρησκεία οι εκάστοτε κρατούντες. Η ιστορία καταδεικνύει ότι η πίστη των υπηκόων στη θεϊκή καταγωγή των συστημάτων κυριαρχίας και των δυναστειών αποτελεί το μοναδικό ακλόνητο θεμέλιο όλων των εξουσιών· « η εκούσια υποταγή δεν μπορεί να είναι προϊόν εξαναγκασμού· μπορεί να δημιουργείται μόνον από την πίστη στη θεϊκή φύση του κυρίαρχου»³³. Κατά τον Μπακούνιν «όντας δούλοι του Θεού, οι άνθρωποι οφείλουν να είναι, επίσης, δούλοι της Εκκλησίας και του Κράτους, στο μέτρο που το Κράτος ιεροποιείται απ' την Εκκλησία»³⁴. Η εκκοσμίκευση ως ριζική διάκριση πολιτικού – θρησκευτικού αποτελεί την αποφασιστική λύση σε αυτήν την αλληλοδιαπλοκή³⁵.

³² Πρωτ.Δ.Στανιλοάε, 'Ορθοδοξία, ζωή αναστάσιμη' *ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΚΗΡΥΚΑΣ* Λάρνακα, 3(1991) 223

³³ Ρ.Ρόκερ, *Εθνικισμός και Πολιτισμός*, τόμ.Α, Αθήνα, Άρδην, 1998, 84 / Ι.Πέτρου, *Εκκλησία και Πολιτική*...59

³⁴ Μ.Μπακούνιν, *Θεός και Κράτος*...39

³⁵ Α.Παπαρίζος, 'Θρησκεία και Πολιτική Παιδεία', *ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ* 3(1983) 80-81. Συγκεκριμένα: «ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΧΗΜΑ=πολίτης=άνθρωπος με συγκεκριμένα δικαιώματα και υποχρεώσεις κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές. Ως άνθρωπος, διέπεται αντικειμενικά από διαθέσεις που είναι κοινές στο σύνολο των πολιτών. Δρα οικονομικά, συναισθηματικά και ορθολογικά, ίσως «συνειδητοποιημένα» ταξικά. ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ ΣΧΗΜΑ=άνθρωπος=αμαρτωλός, ανορθολογικός, ρέπει προς κακές συνήθειες, δεν αλλάζει, και κυριαρχείται κυρίως από ένστικτα και επιθυμίες· η ηθική και η θρησκεία, ο φόβος της κόλασης του

Ουσιαστικό παράδειγμα αυτής της αλληλοδιαπλοκής αποτελεί το γεγονός ότι το εθνικοθηρησκευτικό συναίσθημα χρησιμοποιείται προς αποπροσανατολισμό από οικονομικοκοινωνικά προβλήματα και ταξικές εντάσεις με ταυτόχρονη ιεροποίηση των εθνικών αγώνων. Οι εθνικοί αγώνες, όμως, δεν έχουν ανάγκη από ιεροποιήσεις, απλά υπάγονται στα σπουδαία ιδανικά.

Ενδεικτικά, σε ομιλία του τότε μητρ.Σάμου Ειρηναίου στο Α Συνέδριο Ελληνοχριστιανικού Πολιτισμού το 1956 καταδεικνύονται οι συγκεκριμένες υποθέσεις (Τα προηγούμενα δεν σημαίνουν ότι ο ίδιος ιεράρχης δεν επέδειξε, σε άλλες περιπτώσεις, κοινωνικές ευαισθησίες τη δύσκολη εκείνη εποχή³⁶). Είπε συγκεκριμένα: «του οποίου [Ελληνικού Έθνους] οι αγώνες με την συμπαράστασιν της Εκκλησίας αποκτούν μίαν ιερότητα...η νίκη του Κυπριακού αγώνος είναι νίκη της Πίστεως, είναι δικαίωσις μιας νοσταλγικής προσδοκίας εθνικοθηρησκευτικής αναστάσεως» και αλλού στο ίδιο κείμενο « [οι ηγετικές τάξεις του λαού] ...οφείλουν εμπνεόμενοι από το ορθόδοξον χριστιανικόν πνεύμα να θυσιάζωνται χάριν των εργαζομένων ...οι εργαζόμενοι εξ άλλου, υπό του αυτού ελληνοχριστιανικού πνεύματος διαπνεόμενοι, έχουν υποχρέωσιν να σέβωνται τον εργοδότην, να ρυθμίζουν τας απαιτήσεις των εντός των οικονομικών δυνατοτήτων της επιχειρήσεως κλπ»³⁷

είναι απαραίτητα. Ο πολίτης-άνθρωπος στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό, είναι περισσότερο αμαρτωλός-κακός και λιγότερο έντιμος. Πρέπει περισσότερο να τρομοκρατείται και να κρατείται σε απόσταση και λιγότερο να αντιμετωπίζεται, από την εξουσία, αλλά και από το σύνολο, φιλικά. Ρέπει προς ότι βλέπει το κοινό και κυρίως δεν πρόκειται να αλλάξει εύκολα. Μάλλον θα μείνει ο ίδιος. Ο Έλληνας δεν αλλάζει εύκολα, πάντα Έλληνας θα είναι. Η εικόνα που αποδίδουμε στον εαυτό μας ως άνθρωπο και πολίτη, είναι, αναμφίβολα, η εικόνα που δίνει ο Χριστιανισμός, όπως νοείται σήμερα, στον άνθρωπο».

³⁶ Μητρ. Σάμου Ειρηναίου, 'Η Εκκλησία και τα χριστιανικά σοσιαλιστικά κόμματα' στο *Περιστατικοί λόγοι και ευχές ελληνοχριστιανικού χαρακτήρα*, Αθήνα, 1955 αναφέρεται στο Θ.Κουρταλίδης, *Ο Νίκος Ψαρουδάκης και οι αγώνες της Χριστιανικής Δημοκρατίας*, Αθήνα, Χριστιανική Δημοκρατία, 2007, 22-23: «Η Εκκλησία είναι εναντίον του ακράτου Φιλελευθερισμού, ο οποίος οδηγεί εις τον σχηματισμόν των οικονομικών τράστ που συνθλίβουν και εξαθλιώνουν τους μικρούς επαγγελματίες και τον εργαζόμενον εν γένει κόσμον χάριν του πλουτισμού των ολίγων (...). Ούτε ο Κεφαλαιοκρατισμός, που αντικρύζει τον άνθρωπον ως παραγωγική μηχανή, ούτε ο Κομμουνισμός, που τον θεωρεί, επίσης, ως αριθμόν και οικονομική μονάδα, ίστανται μέσα εις το πνεύμα του Χριστού...».

³⁷ Μητρ. Σάμου κ.Ειρηναίος, 'Το νόημα της ελληνοχριστιανικής παραδόσεως', επιμ. Π.Ι.Μπρατσιώτης *Πρακτικά του Α Συνεδρίου Ελληνοχριστιανικού Πολιτισμού*, εν Αθήναις 1956, σελ.56,55,58 Όσον αφορά τις σχέσεις εργατών –διευθυντών η Μ.Νιέλ, *Ψυχανάλυση του Μαρξισμού...* 126-127 γράφει σε ανθρωπιστική, ρεαλιστική και πηγαία ηθική βάση και όχι σε θρησκευτικοσυναισθηματική υποταγή όπως ο Σάμου Ειρηναίος. Συγκεκριμένα: «μόνο η ισοτιμία και ο διάλογος μεταξύ διευθυντών και εργατών θα μπορούσε να εξασφαλίσει την άσκηση μιας ενδιαφέρουσας, κι αληθινά αλληλέγγυας εργασίας...Στα μάτια του ιδιοκτήτη μιας καπιταλιστικής επιχείρησης, το κέρδος είναι ο ύστατος Σκοπός και η θεότητα στην οποία αφιερώνει την ύπαρξή του. Το «εγώ» του ταυτίζεται με το Κεφάλαιό

Ψυχολογικά, ο εθνικισμός παρέχει πρωτίστως υπαρξιακή ασφάλεια, προστασία και ναρκισσιστική ικανοποίηση³⁸ ενώ η πίστη σε μια ιερή υπόθεση είναι σε μεγάλο βαθμό υποκατάστατο για χαμένη αυτοπεποίθηση³⁹. Αποτελεί μάλλον συλλογική σχιζοφρένεια του σύγχρονου ελληνικού λαού η, αφενός, αυτοθεώρησή του υπό την ελληνοκεντρική επιρροή ως γένος περιούσιο και ως άλας της γης και, αφετέρου, ταυτόχρονα, ο αυτοεξευτελισμός του ξεπουλήματος του τόπου του για να καταναλώσει περισσότερο⁴⁰. Όταν η ιδιαιτερότητα καταντήσει αποκλειστικότητα, τότε η εθνικότητα εκφυλίζεται σε εθνικισμό: ο εθνικισμός είναι ο εχθρός του έθνους⁴¹. Ιδιαίτερο, τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύνδεση του ψευδοπατριωτικού με το ψευδοθηρησκευτικό: «ο θερμός πατριωτισμός καθώς και ο επαναστατικός ενθουσιασμός χρησιμεύουν συχνά σαν προστασία κατά τη φυγή από μια ένοχη συνείδηση...η προπαγάνδα ενός μαζικού κινήματος φροντίζει να ξυπνάει στους οπαδούς του το αίσθημα και την ψυχική κατάσταση του μετανιωμένου αμαρτωλού...ένα ενεργητικό μαζικό κίνημα καλλιεργεί την ιδέα του εξιλασμού»⁴².

του, με την Επιχείρησή του. Όσο αυξάνονται τα κέρδη του, όσο απλώνεται και ισχυροποιείται ή επιχείρησή του, όσο μεγαλύτερος ο αριθμός του προσωπικού του, τόσο και το «εγώ» του γιγαντώνεται από το σεβασμό, το φόβο και το φθόνο που εμπνέει...Απ' όπου και η αποστροφή του καπιταλίστα ιδιοκτήτη ν' αποδεχτεί την ενεργητική συμμετοχή των εργατών στη διαχείριση της επιχείρησης – συμμετοχή, η οποία θα τους εξασφάλιζε κάποιο είδος ισοτιμίας, θα τους έκανε συνδιευθυντές»

³⁸ Ν.Δεμερτζής, *Ο Λόγος του Εθνικισμού*, Αθήνα, Σάκκουλας, 1996, 76

³⁹ Ε.Χόφφερ, *Ο Φανατικός*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1969², 27

⁴⁰ Π.Κονδύλης, *Η Παρακμή του Αστικού Πολιτισμού*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2000³, 44. Σύμφωνα με τον Σ.Φρόντ, *Η Ψυχολογία...25* (με αναφορά στον Λεμπόν): «τα πλήθη δεν γνώρισαν ποτέ την δίψα για την αλήθεια. Ψάχνουν για αυταπάτες και δεν μπορούν να παραιτηθούν απ' αυτές, προτιμούν πάντοτε από το πραγματικό το φανταστικό, το οποίο επιδρά επάνω τους με την ίδια δύναμη του πραγματικού. Έχουν την ολοφάνερη ροπή να συγχέουν το ένα με το άλλο».

⁴¹ Μ.Π.Μπέζος, «Εθνικισμός: ο εχθρός του έθνους» ΚΑΘ' ΟΔΟΝ 2(1992) 19

⁴² Ε.Χόφφερ, *Ο Φανατικός...67-68*. Το κείμενο συνεχίζει: «[το ενεργητικό μαζικό κίνημα] την αυτόνομη ύπαρξη τη θεωρεί όχι μόνο αδύναμη και άγονη, αλλά και κακή. Εξομολόγηση και μετάνοια σημαίνει παραίτηση του προσωπικού κόσμου και της ζωής, και η λύτρωση έρχεται με την απώλεια του Εγώ προς όφελος της ιερής ενότητας του κινήματος». Η καταστροφή της ατομικότητας όπως και η διαστροφή της χριστιανικής μετάνοιας είναι σαφής. Σύμφωνα, αντίθετα, με τον Ν.Νησιώτη, *Ψυχολογία της Θρησκείας...246*: «...η μετάνοια είναι η αυθεντική χρήση της ελευθερίας. Αναδημιουργεί τις προϋποθέσεις για νέα ζωή...». Επιπλέον, κατά τον Γ.Φλωρόβσκυ, *Πορεία της Ρωσικής Θεολογίας...22*: «η μετάνοια είναι πάντοτε μια κρίσις· δηλαδή, μια στάθμισις των πραγμάτων, μια εκτίμησις των καταστάσεων· με άλλας λέξεις, μια ενέργεια λογική». Επίσης, για μια ουσιαστική προσέγγιση της χριστιανικής μετάνοιας αλλά και των παραχαράξεων της στο Η.Βουλγαράκης, *Χριστιανισμός και Κόσμος*, Αθήνα, Αρμός, 1999², 80-90 όπου η μετάνοια αποκαθιστά την αρμονία του κόσμου και ανάγει στη συμπαντική Εκκλησία ενώ ο άνθρωπος κοινωνικοποιείται-εκκλησιοποιείται. Πρέπει να τονίζουμε πάντα ότι αυτή η θεολογική σκέψη είναι ηττημένη αλλά όχι συμβιβασμένη μπροστά στην αγριότητα της πραγματικότητας, και οπωσδήποτε δεν επιτρέπεται να λειτουργήσει ως ιδεολογικός ευχολογικός εξωραϊσμός της αγριότητας αυτής· αποτελεί την αποτελεσματικότερη κριτική στον θεσμοθετημένο χριστιανισμό, γιατί είναι εκ των ένδων, και στο θρησκευοποιημένο πολιτικό, γιατί εύκολα το αναγνωρίζει και το αποκαλύπτει.

Η ανθρωπολογική προσέγγιση παρουσιάζει τον ευρωπαϊκό εθνικισμό να έχει συχνά κάνει χρήση θεμελιωδών Ιουδαιοχριστιανικών αντιλήψεων, όπως ‘εκλεκτός λαός’, ‘γη της επαγγελίας’, ‘ιερή γλώσσα’ για να δημιουργήσει δεσμούς ανάμεσα στον κόσμο, τη γη και τη γλώσσα⁴³. Στη μεταπολεμική περίοδο, είναι ο Φ.Κόντογλου εκείνος που έγραψε, εκφράζοντας πολιτισμικό εθνικισμό, πως «ότι είναι ελληνικό έχει τη μυστική εκείνη σφραγίδα που κάνει τον κόσμο να το προσκυνήσει μια μέρα»⁴⁴ και για τον Α.Τσιριντάνη «...είμαστε έθνος που στέκει κάτι το μοναδικό μέσα εις την ανθρωπότητα»⁴⁵ ενώ, από την άλλη πλευρά, σύμφωνα με τη διατύπωση του Λεβί-Στρως «το συναίσθημα της ευγνωμοσύνης και ταπεινοφροσύνης, που μπορεί και πρέπει να αισθάνεται κάθε μέλος ενός δεδομένου πολιτισμού προς όλους τους άλλους, δεν είναι δυνατόν να στηριχτεί παρά σε μία και μόνο πεποίθηση: ότι οι άλλοι πολιτισμοί είναι διαφορετικοί από το δικό του, με τους πιο ποικίλους τρόπους· και αυτό, ακόμη κι αν η βαθύτερη φύση αυτών των διαφορών του διαφεύγει ή αν παρ’ όλες τις προσπάθειές του καταφέρνει να τις συλλάβει ατελέστατα μόνο»⁴⁶. Ο Κόντογλου και ο Τσιριντάνης εκπροσωπούν έναν πολιτισμικό δαρβινισμό στο σχήμα ανώτερος-κατώτερος⁴⁷ ως συνέχεια του ‘παλαιότερου’ κοινωνικού δαρβινισμού⁴⁸. Η απήχηση των αντιλήψεων αυτών είναι ανυπολόγιστη στη σύγχρονη Ελλάδα⁴⁹. Θεωρούμε ότι η απαισιόδοξη προσέγγιση του Παρέτο εξηγεί την διάδοση αυτή: «η ανθρωπότης ζη και θα ζη πάντοτε υπό καθεστώς εναλλασσομένων προλήψεων, καθ’ όσον ο άνθρωπος αισθάνεται την ανάγκην ωρισμένων αρχών, ανεξαρτήτως του αν

⁴³ Δ.Μιχαήλ, *Έθνος, εθνικισμός και εθνική συνείδηση*, Αθήνα, Λεβιάθαν 1997² 61

⁴⁴ Φ.Κόντογλου, *Ευλογημένο Καταφύγιο*, Αθήνα, Ακρίτας, 1990³ 160

⁴⁵ Α.Τσιριντάνης, *Εμείς οι Έλληνες*, Αθήνα, Συζήτησις, 1992, 29

⁴⁶ Κλώντ Λεβί-Στρως, *Φυλή και Ιστορία*, Αθήνα, Γνώση, 1995² 69. Ο επιστήμονας αναφέρεται στην ταπεινοφροσύνη ενώ οι χριστιανοί στην έπαρση...

⁴⁷ Κριτική στο αυταρχικό αυτό σχήμα από Α.Παπαρίζο...Κοινωνία Αμαρτωλών ...254-255: «ο διϊσμός ‘ανώτεροι-κατώτεροι’ καταλήγει να είναι ένας μόνιμος τρόπος σκέψης. Ανώτερες και κατώτερες κοινωνικές τάξεις, ανώτεροι και κατώτεροι πνευματικά άνθρωποι, ανώτερες και κατώτερες γλώσσες, ανώτερα και κατώτερα έθνη, λαοί και πολιτισμοί, κ.λπ. Έτσι, το σχήμα αυτό μπορεί να δεσμεύει συναισθηματικά τους ανθρώπους και, δεδομένων κάποιων ιδιαίτερα συγκυριακών συνθηκών, να τους διαιρεί συγκινισιακά, να τους πολώνει και τελικά να τους υποτάσσει, οδηγώντας τους σε συγκρούσεις και ενδεχόμενα σε πολέμους. Όλες οι μορφές του εθνικισμού και του φυλετισμού με βάση το σχήμα αυτό αναπτύσσονται και ισχυροποιούνται. Φυτά, ζώα και άνθρωποι, άγγελοι, αρχάγγελοι και η θεϊκή οικογένεια. Το σχήμα από κάτω προς τα πάνω είναι τόσο αυτονόητα κυρίαρχο. Μήπως ο δυτικός πολιτισμός δεν υπήρξε αυτονόητα ‘ανώτερος μέχρι και πριν από κάποιες δεκαετίες από όλους τους άλλους πολιτισμούς, αλλά μόνον για εμάς τους ίδιους τους Ευρωπαίους; Μήπως ο Χριστιανισμός δεν υπήρξε η ανώτερη όλων των άλλων θρησκεία;»

⁴⁸ Για τον κοινωνικό δαρβινισμό ‘Κοινωνιολογία’ Εγκυκλοπαίδεια Νόμπελ 2175

⁴⁹ Κόντογλου και Τσιριντάνης και οι ελληνοκεντρικοί απόγονοί τους θα έπρεπε να θεωρηθούν ως νεορατσιστές όπως εξηγούν οι D.Schnapper, S.Allemand, *Κρίνοντας το ρατσισμό*, Αθήνα, Πατάκης, 2006, 9, 12, 24, 49, 57, 75. Επίσης, Ζ.Παπαδημητρίου, *Ο Ευρωπαϊκός Ρατσισμός...245-257*

αύται έχουν λογική βάση ή όχι»⁵⁰ Κάθε προνομιά έχει⁵¹, κάθε πρόνοια έχουν σαν ιδιαίτερο γνώρισμα ότι σκοτώνουν το πνεύμα και την καρδιά των ανθρώπων κατά τον Μ.Μπακούνιν· «ο προνομιάς άνθρωπος, είτε πολιτικά είτε οικονομικά, είναι ένας άνθρωπος διεφθαρμένος στην καρδιά και το πνεύμα. Κι αυτός είναι ένας κοινωνικός νόμος που δεν δέχεται καμιά εξαίρεση και που είναι εφαρμόσιμος τόσο σε ολόκληρα έθνη όσο και σε τάξεις, ομάδες κι άτομα. Είναι ο νόμος της ισότητας, της ύψιστης προϋπόθεσης του ανθρώπινου και της ελευθερίας»⁵²

Τα εθνικά ζητήματα ανήκουν κατά τη σύγχρονη εποχή στην αρμοδιότητα της Πολιτείας και δεν υφίσταται λόγος να διαδραματίζει η Εκκλησία ρόλο εθναρχικό αλλά να προέχει το κοινωνικό της έργο⁵³. Δεν πρόκειται, ωστόσο, για υποβάθμιση του εθνικού εν ονόματι του κοινωνικού αλλά για υπέρβαση της μονομέρειας. Η σύνθεση των δύο τοποθετήσεων αποτελεί το ζητούμενο. Ωστόσο, τόσο τα εθνικά όσο και τα κοινωνικά ζητήματα είναι ζητήματα ιστορικά και ανιστορικός χριστιανισμός δεν υπάρχει⁵⁴. Η πατριωτική τοποθέτηση είναι χρέος της Εκκλησίας μέσα στα πλαίσια του δημόσιου λόγου της όπως και τα κοινωνικοοικονομικά ζητήματα. Και το εθνικό και όχι μόνο το κοινωνικό εντάσσεται μέσα στο ιστορικό χρέος της

⁵⁰ Νόμπελ 2175

⁵¹ Ο.Κλεμαν... ΣΥΝΑΞΗ 62(1997) 24 κατά τον οποίο ο Έλληνας μέσα στην Ορθοδοξία είναι ένας αριστοκράτης (sic) με υποχρεώσεις. Η ευθύνη και η αποστολή του Έλληνα Ορθοδόξου στα πλαίσια ενός επιτηδευμένου πολιτισμικού ρατσισμού θα έπρεπε να παραλληλιστεί με την ευθύνη του λευκού ανθρώπου στο D.Schnapper...13: «η χρήση του όρου 'φυλή' προηγείται της εμφάνισης των παραδοσιακών ρατσιστικών θεωριών. Από το 16^ο αιώνα, οι Άγγλοι αυτοπροσδιορίζονταν και ερμήνευαν την ιστορία τους μέσω της φυλής. Απέδιδαν τις αρετές τους στο 'σαξονικό αίμα' τους. Πολύ αργότερα γίνονται απολογητές της Αυτοκρατορίας και επικαλούνται την ευθύνη του Λευκού ανθρώπου που είχε επωμιστεί τη μεταλαμπάδευση του πολιτισμού χάρη στην Αυτοκρατορία, στο όνομα της επιστημονικά αποδεδειγμένης ανωτερότητας της λευκής φυλής»

⁵² Μ.Μπακούνιν, *Θεός και Κράτος*, Αθήνα, Ελεύθερος Τύπος, 1986³ 45 Ο Μπακούνιν αναφέρει ότι κύριος σκοπός του βιβλίου του είναι να δείξει αυτήν την αλήθεια

⁵³ Σύμφωνα με τον Γ.Θεοτοκά, *Η Ορθοδοξία στον καιρό μας*, Αθήνα, Οι Εκδόσεις των Φίλων, 1975, 27 και 'Η Εκκλησία και το Έθνος', *ΣΥΝΟΡΟ* 38(1966) 96: «κανείς δε ζητά πια από τους εκκλησιαστικούς ταγούς μας να κυβερνούν όπως ο Ιωακείμ Γ, να πολεμούν όπως ο Παπαφλέσας ή να πέφτουν στη φωτιά όπως ο Χρυσόστομος Σμύρνης. Ναι, αλλά τι άλλο γυρεύει απ' αυτούς ο ελληνικός λαός σήμερα; Τούτο είναι το πρόβλημα...» και «δε θα είναι πια αγώνας για την υπεράσπιση εθνικών πολιτικών συμφερόντων –που είναι αποστολή του Κράτους και των κυβερνητών του- αλλά η ακοίμητη προσπάθεια για να πρυτανεύσει στο κόσμο το πνεύμα της αγάπης, της ειρήνης και της δικαιοσύνης»

Στη διάκριση εθνάρχη και ποιμένα προβαίνει ο Μητρ.Σερβίων και Κοζάνης Διονύσιος (Ψαριανός), 'Η Θεία Λατρεία' *ΑΝΑΠΑΣΙΣ* 432(2007) 171: «εμείς, χωρίς να ξεχνάμε τον εθνισμό μας, πρέπει να ξέρουμε πως πρώτ' απ' όλα είμαστε ποιμένες της Εκκλησίας»· ωστόσο, στο 'Πατροπαράδοτο Σέβας' *ΑΝΑΛΟΓΙΟΝ* 1(2001) 9 η πολιτική διάσταση της Ορθοδοξίας σε εθνική συνάφεια είναι, επίσης, σαφής: «και είναι κρίμα που η πολιτική των [βαλκανικών] λαών αγνόησε και δεν εκμεταλλεύτηκε θετικά και ειλικρινά την κοινή εκκλησιαστική πίστη και παράδοση, ως την πιο γερή και ασάλευτη βάση, για την ίδρυση, τουλάχιστον εδώ στον βαλκανικό χώρο, μιας ορθόδοξης συμπολιτείας...»

⁵⁴ Γ.Φλορόφσκυ, 'Η δύσκολη θέση του χριστιανού ιστορικού' στο *Χριστιανισμός και Πολιτισμός*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1982, 40: «το ίδιο το χριστιανικό Πιστεύω είναι ουσιαστικά ιστορικό».

Εκκλησίας, ανιστορικός χριστιανισμός δεν υφίσταται διότι ακυρώνεται η Ενσάρκωση του Χριστού εν ονόματι μιας μεταφυσικής εσχατολογίας. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα θεολογικής υποβάθμισης της Ενσάρκωσης που αντιστοιχεί σε ηθική και πολιτική υποβάθμιση αποτελεί το έργο του Μητρ.Περγάμου Ιωάννη Ζηζιούλα⁵⁵. Αλλά η προσφορά του Περγάμου Ιωάννη συνίσταται στην οντολογική θεώρηση της αγάπης σύμφωνα με την οποία υπάρχει κάποιος αν αγαπά και όχι απλώς υπάρχει και κατόπιν αγαπά με την αγάπη περιορισμένη ως απλή ηθική ιδιότητα· ωστόσο ηθική και ήθος θα έπρεπε να συμπλέουν και όχι να ανταγωνίζονται. Αυτή η αγάπη ως ηθική και ήθος, ως ασκητική και οντολογία, ως συναίσθημα και τρόπος υπάρξεως έχει συνταρακτικές συνέπειες στη δόμηση της κοινωνίας, στις σχέσεις μεταξύ των πιστών-πολιτών που καταργούν την αυταρχικότητα και τον δεσποτισμό

Πιο συγκεκριμένα για τον χριστιανικό κοινωνισμό –ως ενσάρκωσης και πραγμάτωσης της χριστιανικής πνευματικότητας, υπαρξιακό και κοινωνικοπολιτικό είναι οι δύο πόλοι της-, η Εκκλησία χρειάζεται, χάριν της αξιοπιστίας της μέσα στις σύγχρονες προκλήσεις, να επανεύρει το κοινωνικό της ρόλο αξιοποιώντας στην πράξη την καίρια κληρονομιά της κοινωνικής της διδασκαλίας⁵⁶ Χαρακτηριστικό παράδειγμα γνήσιου κοινωνικού ενδιαφέροντος προς μίμησιν, αφού η Ορθοδοξία *επαίρεται* για τους αγίους της, αποτελεί ο Ιωάννης Χρυσόστομος στον πάντα επίκαιρο αγώνα του κατά της τοκογλυφίας: «η τοκογλυφία είχε ακμάσει φθάνοντας σ' επικίνδυνο βαθμό. Ενώ ο νόμος επέτρεπε τόκο όχι μεγαλύτερο από 6% (ο καθιερωμένος τόκος κυμαινόταν μεταξύ των 4-6 τοις εκατό) κατά το δεύτερο μισό του τετάρτου αιώνα οι τοκογλύφοι δάνειζαν με 12% και περισσότερο. Έλεγε την τοκογλυφία των δημοσίων λειτουργών και ιδιαίτερα των γερουσιαστών, από τους οποίους ζητούσε να είναι υποδειγματικοί. Ο ηρωικός ιεράρχης δεν πολέμησε μόνο την τοκογλυφία αλλά και τον τόκο ως θεσμό. Ο Θεοδοσιανός Κώδιξ μας πληροφορεί ότι χάρη στην δραστηριότητα του Χρυσοστόμου η τοκογλυφία περιορίστηκε επί της εποχής του, ενώ μετά το θάνατο του Χρυσοστόμου οι χρηματιστές εμφανίζονται να

⁵⁵ Π.χ. *Από το προσωπείον στο πρόσωπο... και Ελληνισμός και Χριστιανισμός... Ευχαριστιακή θεώρηση... κλπ* Ενδελεχέστερη αναφορά στα οικεία κεφάλαια

⁵⁶ Εντελώς ενδεικτικά Β.Ιωαννίδης, Ν.Νησιώτης, Αναστάσιος Αλβανίας, Ν.Μπουγάτσος, Γ.Ροδίτης, Η.Βουλγαράκης, Ι.Πέτρου, Γ.Σκαλτσάς, Θ.Παπαθανασίου... Στην επίσημη ιστοσελίδα της Εκκλησίας της Ελλάδος δεν υπάρχει ούτε ένα κείμενο, έστω υποτυπωδώς, έστω για αποπροσανατολισμό στις ανιστορικές τους εμμονές... Ενδεικτικά για την ελληνόγλωσση βιβλιογραφία Ν.Μπουγάτσος, 'Βιβλιογραφία του κοινωνικού χριστιανισμού των Ελλήνων Πατέρων της Εκκλησίας' στο *ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ* 30(2000) 187-190

τοκίζουν πάλι με 6% ή και περισσότερο»⁵⁷. Ο Ιουστίνος Πόποβιτς⁵⁸ πρότεινε την ιεραποστολική προσπάθεια ασκητικής αναγέννησης της κοινωνίας με κέντρο την ενορία σε αντιπαραβολή με τις εθνικιστικές αντιοικουμενικές εμμονές· ανάλογα σκεπτόμενος ο Αμίλκας Αλιβιζάτος⁵⁹ έγραψε ότι οι εθνικές ενασχολήσεις της Εκκλησίας γίνονται εις βάρος της απεριόριστης και πραγματικής ανάγκης ποιμαντικής-κοινωνικής δράσης.

1.6 ΑΠΟΣΤΑΣΕΙΣ

Η Ορθόδοξη Εκκλησία διαχρονικά πέραν της πνευματικότητάς της επεδείκνυε στοιχεία πολιτικής αρμοδιότητας: αφενός αποδεχόταν πολιτειακές επεμβάσεις στο έργο της, αφετέρου αναμιγνυόταν σε ζητήματα κοσμικού και πολιτικού περιεχομένου δηλ. το καθεστώς της «συμφωνίας», της «συναλληλίας», το στοιχείο των αμοιβαίων αναμίξεων. Η Ορθοδοξία αποτελούσε οργανικό στοιχείο της παράδοσης των ορθοδόξων λαών, της Ορθόδοξης Κοινοπολιτείας, και διαπνεόταν από την αντίληψη της Οικουμενικότητας. Από τη πρώτη περίοδο της ίδρυσης του Ελληνικού Κράτους εμφανίστηκαν διαδικασίες περιορισμού του ενδοκοσμικού έργου της Ορθόδοξης Ελληνικής Εκκλησίας, αλλά και διαδικασίες εκκοσμίκευσης της ελληνικής κοινωνίας, που οδήγησαν στο καθεστώς της κοσμικής υπαγωγής της⁶⁰. Παράλληλα κατέληξε εθνική Εκκλησία και «εθνικό ίδρυμα»⁶¹ μέσα στην ιστορική λογική της

⁵⁷ Δ.Ι.Κωνσταντέλος, *Βυζαντινή Κληρονομία*, Αθήναι, Δαμασκός, 1990, 182. Σήμερα υφίσταται η «νόμιμη τοκογλυφία» του τραπεζικού συστήματος...

⁵⁸ Ι.Πόποβιτς, *Άνθρωπος και Θεάνθρωπος*, Αθήνα, Αστήρ, 1981⁴, 61. Ο συγγραφέας περιγράφει (σελ.52) τη δυσκολία του περάσματος από τη δυστυχημένη κλειστότητα του εθνικισμού στη δημιουργική ανοιχτότητα του χριστιανικού ασκητισμού: «οι φυλακισμένοι κάτοικοι της γης στέκουν με υποψίαν εμπρός εις κάθε τι το επέκεινα. Φυλακισμένοι εις την φυλακήν του χρόνου και του χώρου δεν αντέχουν, από αταβισμόν ή ίσως από αδράνειαν, το να εισδύση εντός των κάτι το υπερχρονικόν και υπερτοπικόν, κάτι το επέκεινα και αιώνιον. Μίαν τοιαύτην εισβολήν την θεωρούν ως επίθεσιν και απαντούν με πόλεμον...»

⁵⁹ Α.Αλιβιζάτος, 'Ο Πόνος της Ορθοδοξίας', *ΣΥΝΟΡΟ* 38(1966) 83

⁶⁰ Β.Γεωργιάδου, 'Από το καθεστώς της «συμφωνίας» στην πραγματικότητα της κοσμικής υπαγωγής', *ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ* 3(1990) 94: «απώλεσε δηλαδή τη δυνατότητά της να παρεμβαίνει στην κρατική πολιτική, ενώ συγχρόνως οι εκκλησιαστικές αναμίξεις της Πολιτείας έπαψαν να φέρουν απαραίτητως τη σφραγίδα της ορθόδοξης δογματικότητας και υπακοής». Η προβληματική της παραγράφου έχει αφετηρία, κατεξοχήν, το εν λόγω άρθρο

⁶¹ Θεοτοκάς, *Η Ορθοδοξία...27*: «αν πρόκειται η Εκκλησία να μην είναι πια στο εξής παρά ένα νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου, επιφορτισμένο με ορισμένα διοικητικά καθήκοντα και με την αυτόματη συντήρηση λατρευτικών τύπων, αν πρόκειται να καταλήξει να είναι μια υπηρεσία σαν τις άλλες, με τη νοοτροπία της γραφειοκρατίας και του επαγγελματισμού, τότε το μέλλον της δεν περιμένουμε να είναι σπουδαίο»

δημιουργίας εθνικών κρατών και της επικράτησης των βαλκανικών εθνικισμών⁶². Ένα «ιερό εθνικό ίδρυμα» έχει ιδιαίτερη σημασία: «ενδιαφέρει πολύ το κράτος να έχει ο πολίτης μια θρησκεία που να τον κάνει ν' αγαπά τα καθήκοντά του»⁶³ ή «πώς μπορεί να υπάρχει τάξη σ' ένα κράτος χωρίς θρησκεία; (...) η κοινωνία δεν μπορεί να υπάρχει σ' ένα κράτος χωρίς θρησκεία. Η κοινωνία δεν μπορεί να υπάρχει χωρίς την ανισότητα των περιουσιών και η ανισότητα των περιουσιών δεν μπορεί να υπάρχει χωρίς τη θρησκεία...»⁶⁴. Επιπλέον, η θρησκεία συνιστά ενοποιητική και συνεκτική αρχή κάθε κοινωνίας, είναι η μεταμορφωμένη από τη πίστη συλλογική πραγματικότητα⁶⁵. Κατά τον Ν.Μπερντιάεφ, ωστόσο, «το ιστορικό λάθος [της Ορθοδοξίας] ήταν η μεγάλη υποταγή της στην κρατική εξουσία... ο Χριστιανισμός εκφυλίστηκε από το γεγονός ότι είναι μια θρησκεία της εξουσίας, μια θρησκεία του Κράτους και εκ του ότι η Εκκλησία δελεάστηκε από τη μάχαιρα του Καίσαρος. Στο παρελθόν τη χρησιμοποίησε ακόμη και εναντίον εκείνων των οποίων η πίστη δεν ήταν σύμφωνη με τους κρατούντες... Ο Χριστιανισμός προβλήθηκε από πολλούς ανθρώπους σαν ένας εξαγιασμός των εθνικών εθίμων, χωρίς την ανάγκη φωτισμού και πραγματικής μεταμορφώσεως... Το κράτος χρησιμοποιούσε τα σύμβολα και τα διακριτικά του Χριστιανισμού, ετιλοφορείτο χριστιανικό χωρίς να είναι πραγματικά... Φτάσανε στο σημείο να δικαιώνονται δια του Χριστιανισμού εγκλήματα, όπως η εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο, και να υποστηρίζονται στην κοινωνική ζωή οι πλούσιοι και οι δυνατοί της γης...»⁶⁶. Την κριτική αυτή ολοκληρώνει ο Μπακούνιν: «η κοινωνική επανάσταση θα έχει τη δύναμη να κλείσει

⁶² Β.Γεωργιάδου, 'Θρησκεία και Εθνικισμός'... 199-200

⁶³ Ζ.Ζ.Ρουσσώ αναφέρεται στο Β.Γεωργιάδου, 'Θρησκεία και Εθνικισμός. Θεωρητικά προλεγόμενα για τη σχέση θρησκείας και πολιτικής', *Τιμή Γ.Κ.Βλάχου*, (επιμ.Η.Κατσούλης-Α.Παπαρίζος) Αθήνα, Σάκουλας/Bruylant, 1995, 204. Το διδακτορικό της Ν.Παπαγεωργίου, *Η Εκκλησία στη Νεοελληνική Κοινωνία*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 2000, ιδίως 112-130 το αποδεικνύει αυτό για τα ελληνικά δεδομένα όπου οι Εγκύκλιοι της Ελλαδικής Εκκλησίας είχαν σκοπό πολιτικού και κοινωνικού φρονηματισμού.

⁶⁴ Κ.Μαρξ-Φ.Ένγκελς, 'Εισαγωγή' (Ελένη Αστερίου) *Για τη θρησκεία*, Αθήνα, ΚΨΜ, 2009, 15-16 κατά τον «μάλλον άθεο αλλά σίγουρα κυνικό Ναπολέοντα». Το κείμενο συνεχίζει: «Όταν κάποιος πεθαίνει από πείνα πλάι σε κάποιον ο οποίος διαθέτει μεγάλο πλούτο, του είναι αδύνατο ν' αποδεχτεί αυτή τη διαφορά, αν δεν υπάρχει μια εξουσία που να του λέει: «Ο Θεός θέλει να είναι έτσι, πρέπει να υπάρχουν φτωχοί και πλούσιοι στον κόσμο, αλλά στη συνέχεια και στην αιωνιότητα η μοιρασιά θα είναι διαφορετική».(...) Γινόμενος καθολικός τελείωσα τον πόλεμο στη Βανδέα, γινόμενος μουσουλμάνος επιβλήθηκα στην Αίγυπτο, γινόμενος ακραία κοσμικός κέρδισα τα πνεύματα στην Ιταλία. Αν κυβερνούσα έναν λαό εβραίων, θα αποκαθιστούσα τον Ναό του Σολομώντα»

⁶⁵ Ν.Η.Παπαγεωργίου, *Μεταμορφώσεις του ιερού... 51, 59 με αναφορά σε Comte και Durkheim δια του R.Αγον. Ωστόσο, Ν.Η.Παπαγεωργίου, 'Η επιστροφή του θρησκευτικού φαινομένου...'...135,137: «Μια βασική παράμετρος της μετανεωτερικής εποχής είναι η διάλυση των συλλογικών πηγών νοήματος ... [αλλά] όλες οι έννοιες που απομυθοποιεί η νεωτερικότητα όπως η θρησκεία, το έθνος, η ταυτότητα επανέρχονται «ιεροποιημένες»»*

⁶⁶ Ν.Μπερντιάεφ, *Για την αξία του Χριστιανισμού και την απαξία των χριστιανών*, μτφρ. π.Χρήστος Καραγεώργος, Αθήνα, Αποστολική Διακονία, 2011², 50,69,75

ταυτόχρονα όλα τα καπηλειά (παραλυσία του σώματος) κι όλες τις εκκλησίες (παραλυσία του μυαλού)»⁶⁷.

Η Ορθοδοξία χρησιμοποιείται ως ιστορικό, πολιτιστικό και εθνικό στήριγμα του Ελληνισμού με αυτοδοξαστικά στοιχεία και με θολή την υπαρξιακοκοινωνική της αλήθεια. Η πολιτιστική χρήση της θρησκευτικότητας είναι σύμπτωμα της ακραίας νεωτερικότητας (μετανεωτερικότητας) η οποία «επινοεί ξανά τις ταυτότητες με βάση το θρήσκευμα εξωραϊζοντάς τις, ...παρότι αυτές έχουν πάψει πια να δημιουργούν κοινωνικές δομές...δεν είναι πια δομοποιητικές, διατηρούνται κατ' όνομα...»⁶⁸. Η Εκκλησία ως μουσειακή αναπαράσταση νομιμοποιεί την κρατική ακινησία, κάθε έμπνευση έστω και με παραδοσιακό έρεισμα απομακρύνεται ως απειλητικό ρήγμα στο κατεστημένο⁶⁹. Κατά τον Β.Φίλια «η εναντίωση σε κατεστημένες αντιλήψεις δεν είναι θέμα ατομικής απόφασης, αλλά συνολικής κοινωνικής ζύμωσης. Αρκεί να αναλογιστεί κανείς τον τεράστιο βαθμό ετεροκατεύθυνσης, ετεροπροσδιορισμού και παθητικοποίησης σε βάρος του μέσου ανθρώπου, που επέρχεται από τα μαζικά μέσα επικοινωνίας, τη διαφήμιση, την προπαγάνδα...»⁷⁰. Η βυζαντινή τέχνη για παράδειγμα θεωρείται ως μια πολιτιστική έκφραση του γένους των Ελλήνων και όχι ως αναστάσιμη αναγέννηση της ζωής, όπως θα όφειλε. Προωθείται μια πολιτιστική, με παραδοσιοκρατικό έρεισμα, Ορθοδοξία με κύριο άξονα την αισθητική παρά την σύνδεσή της με τις ανάγκες της σύγχρονης πραγματικότητας. Η αγιογραφική παραγωγή εντάσσεται στην κάλυψη των συναισθηματικών θρησκευτικών

⁶⁷ Θεός και Κράτος...32-33

⁶⁸ Jean-Paul Willaime, *Κοινωνιολογία των Θρησκειών*...184

⁶⁹ Κατά τον Σ.Σκλήρη, 'Φόβος και ελευθερία στο λειτούργημα της εικονογραφίας', *ΣΥΝΑΞΗ* 82(2002) 30: «οι στρατιώτες που συλλαμβάνουν το Χριστό δεν είναι ποτέ τυπικοί ρωμαίοι, αλλά πάντοτε με πανοπλία και οπλισμό βυζαντινό. Αυτό ισοδυναμεί με το να ζωγράφιζε σήμερα ένας αγιογράφος τους Αποστόλους με ψαράδικα παντελόνια... Βλέπουμε, λοιπόν, έναν ετεροχρονισμό που προδίδει μεγάλη ελευθερία και τόλμη στην περί παραδόσεως αντίληψη των βυζαντινών...». Ποιος θα μπορούσε να φανταστεί τα αισθήματα που θα διακατείχαν τον προσκυνητή μιας τέτοιας εικόνας... Εικονογραφημένοι απόστολοι με ψαράδικα παντελόνια είναι ρεαλισμός και αγάπη του ιστορικού, άρα αποτρόπαιο για την μεταφυσική σύγχρονη ορθόδοξη Εκκλησία. Ο π.Σταμάτης δεν αγιογράφησε αυτήν την εικόνα, τουλάχιστον θέτει το ζητούμενο προς διάλογο...

Οι ιδεολογικές συνιστώσες του ελληνικού θρησκευτικού κατεστημένου, όπως αναλύονται σε άλλα κεφάλαια, είναι η παραδοσιοκρατία, ο φονταμενταλισμός, ο επισκοπομονισμός, ο τελετουργισμός, το ασύνδετο νου-καρδιάς, η θεώρηση της αμαρτίας ως καταστροφή της αξιοπρέπειας και αυτοϋποτίμηση, η ιδεολογία της προσωρινότητας... Ιδιαίτερα ελκυστική παρουσιάζεται η «ψευδαίσθηση μέθεξης στη δύναμη και τα προνόμια του κατεστημένου» που απολαμβάνουν ιερείς και δάσκαλοι θρησκευτικών χαμηλής κοινωνικής προέλευσης ως φορείς της κυρίαρχης ιδεολογίας με τη διάχυση στη κοινωνία της κατευθυνόμενης και ελεγχόμενης μόρφωσης που έχουν λάβει.. Η κοινωνιολογική κριτική αντίληψη αυτής και των τριών επόμενων υποσημειώσεων βασίζεται στο Β.Φίλιας, *Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1993¹² 7-18

⁷⁰ Φίλιας...16

καταναλωτικών αναγκών⁷¹. αλλά ένας αντιρατσιστικός μαύρος βυζαντινός Χριστός ή μια φεμινιστική εσταυρωμένη Χριστίνα που στηρίζονται στην ελευθερία του Αγίου Πνεύματος και στην έμπνευση της τέχνης θα αποτελούσαν κριτική στάση⁷² που θα απελευθέρωνε εθνικές και κοινωνικές δυνατότητες κριτικής σκέψης και συμπεριφοράς ως προς το θρησκευτικό και, με αφετηρία το θρησκευτικό, στο κοινωνικό.

Ο υπερτονισμός της οικουμενικότητας στον χριστιανισμό έναντι του εθνικισμού υποβαθμίζει την πατριωτική συνείδηση. Η ποσότητα της επιστημονικής παραγωγής ως προς τον εθνικισμό είναι τεράστια αντί της παρουσίας των θετικών του πατριωτισμού⁷³ ως προς την ολοκλήρωση της ταυτότητας και, με αυτό τον τρόπο, της εξάλειψης των εθνικιστικών ακροτήτων. Η ανάδειξη του πατριωτισμού και όχι η αυτονόητη, ίσως, κριτική του εθνικισμού. Την πολιτική αυτή διάσταση της ασκητικής θα παρουσιάζαμε διά του αγίου Πορφυρίου όταν πρότεινε να ποτίζει κανείς τα λουλούδια στον κήπο της ψυχής του και να αφήνει τα αγκάθια απότιστα⁷⁴.

Όπως τη δεκαετία του 1930, εποχή κρίσης για την αμερικανική κοινωνία παρουσιάζονται ισχυρές και εξουσιαστικές προσωπικότητες στα κόμικς⁷⁵, αντίστοιχα

⁷¹ ... «και που η εικαστική «πρωτοτυπία» τους εξασφαλίζει στο σύστημα τις απαραίτητες για την επιβίωσή του ελαστικότητες, ανοχές και προσαρμοστικότητες χωρίς να θίγονται οι βασικές δομές του». Μοναδική στην δημιουργική πρωτοτυπία της αποτελεί η εικαστική σύνθεση του Ν.Γ.Πεντζίκη και από τους νεότερους ο μοναχός Νικόδημος με πλήθος άλλων «ήσσοнос» σημασίας αλλά αυθεντικών και πρωτότυπων ζωγράφων-αγιογράφων της καθημερινότητας που μπορεί κανείς να βρει έργα τους σε ναούς ή προθήκες καταστημάτων

⁷² Βυζαντινός μαύρος Χριστός υπάρχει, όπως υπάρχει και με ασιατικά χαρακτηριστικά, ενώ θεωρούμε ότι είναι ζήτημα χρόνου να παρουσιαστεί ο βυζαντινός εσταυρωμένος Χριστός ως γυναίκα σε συνάφεια με την χειροτονία των γυναικών. «Οι αφομοιωτικές δυνατότητες του κατεστημένου δεν είναι απεριόριστες» κατά το Β.Φίλια αν και ισχυρές

⁷³ Σύντομη αναφορά στο Ζ.Παπαδημητρίου, *Ο Ευρωπαϊκός Ρατσισμός*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2000, 254-257

⁷⁴ Γέροντος Πορφυρίου Κανσοκαλυβίτου, *Βίος και Λόγοι*, Χανιά, Ι.Μ.Χρυσοπηγής, 2004⁵ 291: «Δεν χρειάζεται να ασχολείσθε με τ' αγκάθια. Μην καταπιάνεσθε με την εκδίωξη του κακού. Έτσι μας θέλει ο Χριστός, να μην ασχολούμαστε με τα πάθη και με τον αντίθετο. Κατευθύνετε το νερό, δηλαδή όλη τη δύναμη της ψυχής σας, προς τα λουλούδια και θα χαίρεσθε την ομορφιά, την ευωδιά, τη δροσιά τους». Ο ίδιος ο άγιος δε προσφέρει πολιτική ανάλυση στην ασκητική του αυτή μεθοδολογία, αυτό το παρουσιάζουμε εμείς ως «λουλούδια»-πατριωτισμός και «αγκάθια»-εθνικισμός και η στάση έναντι τους. Αλλά η προσωπική στάση δεν χαρακτηρίζει πολιτικές συμπεριφορές; Επιπλέον, ο ΕΑΜικός μητροπολίτης Κοζάνης Ιωακείμ πολιτικοποιεί τον όρο «αμαρτία» ως παράδοση και αποποίηση της πολιτικής ελευθερίας - στο σχετικό κεφάλαιο

⁷⁵ Ν.Κυριαζή, *Η Κοινωνιολογική Έρευνα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2001³ 287-8: «...ο Stephen Sales [είχε] σκοπό να διερευνήσει κατά πόσο η αντίληψη περί εξωτερικών απειλών μπορεί να οδηγήσει στην εκδήλωση μεγαλύτερου σεβασμού και εμπιστοσύνης προς τα άτομα που έχουν δύναμη και κατέχουν θέσεις εξουσίας. Μεταξύ άλλων πηγών, ανέλυσε και τα κόμικ που κυκλοφορούσαν στην Αμερική τις δεκαετίες του 1920 και του 1930 και επικέντρωσε το ενδιαφέρον του στα κύρια

στην ελληνική εθνική, κοινωνική και οικονομική κρίση που άρχισε το 2009 παρουσιάζονται στον καθημερινό τύπο «αυθεντικοί ήρωες» που απευθύνονται στο παραδοσιακό θρησκευτικό συναίσθημα του νεοέλληνα όπως ο άγιος Παΐσιος δηλ. η απολυτοποιημένη αγιότητα ακινητοποιεί τον ορθολογισμό και την έλλογη δράση και, επιπλέον, η αγιότητα σε θέση δύναμης και εξουσίας. Επιπλέον, ο Παΐσιος είναι άγιος με σημαντική εθνική και κοινωνική προσφορά αλλά δεν επέχει θέση και ρόλο υπουργού εξωτερικών ούτε κατέχει ιδιότητα παντογνώστη μελλοντολόγου ή δεν θα του άρμοζε να καταλήγει μυθοποιημένο⁷⁶ ον. Οι άγιοι αποτελούν κεφάλαιο που διαχειρίζεται ο θεσμοθετημένος χριστιανισμός για να συγκαλύψει τις ιστορικές του

χαρακτηριστικά που εμφάνιζαν οι ήρωές τους...Ο Sales κατέληξε ότι κατά τη δεκαετία του 1930, περίοδο οικονομικής ύφεσης και τεράστιας οικονομικής ανασφάλειας, οι βασικοί χαρακτήρες στα δημοφιλή κόμικ της εποχής είχαν προσωπικότητα πιο ισχυρή και πιο εξουσιαστική σε σύγκριση με την πιο ήρεμη δεκαετία του 1920».

⁷⁶ Αξιοποιώντας την Ματίλντ Νιέλ, *Ψυχανάλυση του Μαρξισμού*...64, 77, η οποία εξηγεί τη μυθοποιητική διαδικασία, τοποθετούμε σε αγκύλες τα θρησκευτικά ανάλογα: « το άτομο

[ο πιστός]

μυθοποιεί τις αχρησιμοποίητες δημιουργικές του δυνάμεις

[ασκητικοπολιτική δυναμική]

μες από υπερβατικά σχήματα (π.χ.ιδεολογίες)

«αγιοσύνη»». Ο ίδιος «ζει» αλλοτριωμένος μια ψευδοαγγελική «ζωή» μελετώντας τα λεγόμενα «ψυχοφέλιμα» αναγνώσματα ή υψηλές θεολογίες περί προσώπου με αντάλλαγμα έναν ατάραχο αλλά στην πραγματικότητα ζωώδη και αδιάφορο βίο όπως ο πολίτης-του-καναπέ. Γοητεύεται από τα θαύματα του Παΐσιου, δεν αφήνεται ο ίδιος στο θαύμα της καθημερινής ζωής. Η ενορία δεν λειτουργεί ως κοινότητα αλλά ως ονειρικό καταφύγιο όπου τακτοποιεί καταναλωτικά τις θρησκευτικές του ανάγκες, ζει τη ζωή κάποιου άλλου, δεν έχει ταυτότητα - όπως ο αλλοτριωμένος εργάτης στον καπιταλισμό πουλάει την εργατική του δύναμη έναντι χρημάτων πιστεύοντας πως είναι ελεύθερος ενώ είναι σκλαβωμένος, ο πιστός πουλάει τη ζωή του έναντι συναισθηματικών απολαβών. Όταν το άτομο δεν είναι δημιουργικό στην πράξη «θα μυθοποιήσει μες από τη μορφή κάποιου Θεού τον πόθο της ένωσής του (με τον κόσμο του ρεαλισμού), ή ακόμα θ' αρχίσει να ονειρεύεται την ιδανική Κοινωνία [ο κοινωνικός χριστιανισμός ως ιδεολογία],

ή πάλι θ' αφοσιωθεί ψυχή τε και σώματι σε έναν αρχηγό

[επίσκοπος, γέροντας],

σ' ένα κόμμα, σ' ένα έθνος, ή θα ερωτευτεί παράφορα

[έχει εδώ άραγε θέση η νεορθόδοξη ερωτολογία;],

ή πάλι θα γυρέψει να κυριαρχήσει πάνω στους άλλους είτε με το κύρος, είτε με το χρήμα, ή θα μυθοποιήσει τη Ζωή (που αλίμονο δε ζει!)

[την αγιότητα]

σαν ένα Απόλυτο, σαν ένα μακροχρόνιο πόθο, και θ' αρχίσει να φοβάται το θάνατο πανικόβλητος. Μ' άλλα λόγια, το άτομο θα μυθοποιήσει την ανάγκη του να ενωθεί, μες από κάποια μορφή κάποιου Απόλυτου με το οποίο θα προσπαθήσει να ταυτιστεί. Σ' αυτό το Απόλυτο, θα αντιτάξει ένα Αντι-απόλυτο, που θα το περιφρονεί, θα το φοβάται, θα το μισεί ή θα το καταπολεμά, ανάλογα με τις περιστάσεις. Έτσι, όταν ερωτεύεται παράφορα, ζει αποκλειστικά για το ερωτικό του αντικείμενο, και απορρίπτει τον κόσμο. Όταν είναι «εθνικιστής», ονειρεύεται να εξοντώσει το εχθρικό έθνος...κι όταν πιστεύει σ' ένα τέλειο και πολυεύσπλαχνο Θεό, του αντιτάσσει έναν πανούργο και αιμοβόρο σατανά [το ιερατείο και οι θεολόγοι ασχολούνται περισσότερο με το διάβολο και το θάνατο παρά με τη χαρά του Θεού] κλπ».

Επιπλέον, κατά τον Έ.Φρομ, η μη βιωμένη ζωή

[της αγιότητας στην καθημερινή πράξη]

καθιστά τα [θρησκευτικά] άτομα καταστροφικά στο *Ο άνθρωπος για τον εαυτό του*...274

ανομίες, ο λαός αποπροσανατολίζεται από έναν μυθοποιημένο Μ.Βασίλειο⁷⁷ και δεν κρίνει τη σύγχρονη πραγματικότητα ούτε πράττει με βάση το παράδειγμα του επαναπαυόμενος και μη ενεργούμενος. Οι άγιοι χρησιμοποιούνται από τη θεσμική Εκκλησία ως προσχηματικό άλλοθι της δικής της αδράνειας· η κριτική του Α.Λουντασάρσκυ είναι αποκαλυπτική: «...έστω κι ένας ασκητής κάθε εκατό μοναχούς και χίλιους παπάδες όφειλε να *ισοζυγίζει* [πλάγια δικά μας] τους λογαριασμούς για ολόκληρο τον μεγάλο αριθμό των χαραμοφάδων παράσιτων και τεμπέληδων, που ήταν οι επίσημοι εκπρόσωποι της Εκκλησίας»⁷⁸. Η παρατήρηση αυτή δεν ισχύει μόνο για το ιερατείο⁷⁹. Συμπερασματικά, το θρησκευτικό δεν

⁷⁷ Πέραν μυθοποιήσεων και απομυθοποιήσεων τοποθετείται ρεαλιστικά, εντελώς ενδεικτικά ο Γ.Φλορόφσκυ, *Οι Ανατολικοί Πατέρες του Τετάρτου Αιώνα*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1991, 108-109, 112, 114: «ο Βασίλειος ήταν πνευματικός ποιμένας λόγω επαγγέλματος και λόγω ιδιοσυγκρασίας. Αν και ήταν άνθρωπος ισχυράς βουλήσεως, δεν είχε τον μαχητικό ηρωισμό που διέκρινε τον Αθανάσιο, ο οποίος ξανάνιωνε πραγματικά με τη σύγκρουση. Ο Βασίλειος εξητλείτο από τη σύγκρουση. Ήταν ευκολώτερο γι' αυτόν να υπερασπιστεί τον εαυτό του σε καθημερινή βάση παρά να λάβει μέρος σ' ένα μεγαλύτερο αγώνα που θα μπορούσε να αποδειχθεί ότι είναι αποφασιστικός. Εν τούτοις, ήταν άνθρωπος που εκτελούσε όλα τα καθήκοντά του και προσπαθούσε να υπερνικήσει τις αδυναμίες του με την υπακοή και σηκώνοντας με ταπεινώση τις ευθύνες που του είχαν δοθεί. Η βούλησή του ισχυροποιήθηκε με αυστηρές ασκητικές ασκήσεις και η δύναμή της φαίνεται από το ίδιο το ύφος του, που είναι λακωνικό και απότομο. / Ο χαρακτήρας του Βασιλείου ήταν αυστηρός και εξουσιαστικός και πολλοί άνθρωποι δυσκολεύθηκαν να συνεργαστούν μαζί του. Ακόμα και ο προσφιλής και αγαπητός φίλος του Γρηγόριος κάποτε παραπονιόταν γι' αυτόν. Οπωσδήποτε, ο Βασίλειος δεν ήταν ένας κρύος άνθρωπος. Εύκολα συνεκινείτο και πληγώνονταν βαθειά όταν φίλοι του τον απογοήτευαν ή τον πρόδιδαν. Πικράθηκε ιδιαίτερα για την προδοσία του Ευσεβείου Σεβαστείας. Μερικές φορές άφηνε τον εαυτό του να εκφράσει την πικρία του, αλλά συνήθως έκρυβε τα αισθήματά του και τα υπερνικούσε, υποτάσσοντας τα προσωπικά του αισθήματα στο ιερατικό του λειτουργήμα και στα καθήκοντα που αυτό του επέβαλε. Το θάρρος του ήταν αποτέλεσμα της βουλήσεώς του. Ο Βασίλειος δεν ήταν ποτέ δυνατός στο σώμα και από νέος συχνά αρρώσταινε. Έτεινε προς τη μελαγχολία και δεν μπορούσε να υπερνικήσει εύκολα τις οδυνηρές εντυπώσεις που του δημιουργούσε η ζωή ολόγυρά του. Όλα αυτά καθιστούν τη δύναμη της βουλήσεώς του ακόμα πιο αξιοσημείωτη/ ...είχε φθείρει τον εαυτό του μέσα στην τρομερή φωτιά που μαίνονταν στην Ανατολή και η οποία έσβυσε με την αυτοθυσία του /...μιλώντας γι αυτόν τον διαμελισμό, έλεγε με πόνο και πικρία: «μέσα στον καθένα η αγάπη κρύωσε. Η σύμπνοια μεταξύ των αδελφών εξαφανίστηκε, και αυτό το όνομα της συμφωνίας έγινε άγνωστο»».

Το ανορθολογικό και μυθοποιημένο αποτελεί αρνητικό παράγοντα στην εθνική ζωή ενός λαού και στην ιστορική εξέλιξη του προς ιδιοτελές όφελος των ολιγαρχιών

Όσον αφορά την κριτική στάση έναντι των αγίων και του υποτιθέμενου αλάνθαστού τους μνημειώδες είναι το θάρρος του Χ.Γιανναρά για την κριτική του επί ηθικισμού του αγ. Νικοδήμου Αγιορείτη που επέσυρε την μήνιν της Ι.Κοινότητας του Αγίου Όρους: αφενός η απελευθερωτική διαδικασία, αφετέρου η ιδεολογηματική καθήλωση προς έλεγχο συνειδήσεων.

⁷⁸ Α.Λουντασάρσκυ, *Εισαγωγή στην ιστορία των θρησκειών*, Αθήνα, Ιωλκός, 1989, 149 και 144

⁷⁹ Ε.Φρομ, *Να έχεις...* 183-184: «...γιατί οι Ευρωπαίοι και οι Αμερικανοί δεν εγκαταλείπουν το Χριστιανισμό, αφού δεν ταιριάζει στην [ειδωλολατρική] εποχή μας; Υπάρχουν πολλοί λόγοι: για παράδειγμα, η θρησκευτική ιδεολογία είναι απαραίτητη για να κρατάει τους ανθρώπους σε μια πειθαρχία, που η έλλειψή της θ' απειλούσε την κοινωνική συνοχή. *Αλλά υπάρχει ακόμα ένας πιο σημαντικός λόγος* (υπογρ. δική μας): οι άνθρωποι που πιστεύουν σταθερά στο Χριστό σαν το μεγάλο προφήτη της αγάπης, σαν το Θεό που θυσιάσε τον εαυτό του, μπορούν ν' αντιστρέψουν αυτή την πίστη, μ' έναν αλλοτριωμένο τρόπο, στην εμπειρία ότι ο Ιησούς αγαπάει γι' αυτούς. Έτσι ο Ιησούς γίνεται είδωλο: η πίστη σ' αυτόν γίνεται υποκατάστατο της ίδιας της πράξης της αγάπης. Για να το διατυπώσουμε μ' ένα απλό υποσυνείδητο σχήμα: «Ο Χριστός αγαπάει για όλους μας. Εμείς μπορούμε ν' ακολουθήσουμε το πρότυπο του έλληνα ήρωα [σελ.181: Ο Άγιος Αυγουστίνος παρομοίασε τη ρωμαϊκή ιστορία με την ιστορία μιας συμμορίας ληστών... (κατά τον Φρομ) η *Ιλιάδα* του Ομήρου, είναι η υπέροχη, ποιητική περιγραφή δοξασμένων κατακτητών και ληστών], αλλά η σωτηρία μας είναι

υπηρετεί τις ανάγκες του εθνικού και κοινωνικού, αν το έκανε τότε π.χ. η σύγχρονη Ελλάδα θα αντιστεκόταν ασκητικά στους καταναλωτικούς πειρασμούς· η νηστεία π.χ. ως αντικαταναλωτική συμπεριφορά και στάση δυναμικής πνευματικότητας θα μπορούσε να έχει κοινωνική και πολιτική διάσταση -χωρίς να χρειάζονται υπερήρωες-· όπως επισημαίνει ο Μ.Βασίλειος: «η νηστεία δεν ασκεί επίδραση μόνο στα άτομα. Επηρεάζει και ολόκληρη την κοινωνία. Συμμορφώνει και καθησυχάζει σύντομα όλους τους ανθρώπους. Επιβάλλει σιγή στα ξεφωνητά και τις κραυγές, εξορίζει τους τσακωμούς και τις διαμάχες, απομακρύνει την κατάκριση και την καταλαλιά... Αν όλοι άκουγαν τις συμβουλές της νηστείας, θα επικρατούσε τέλεια ειρήνη σ' ολόκληρη την ανθρωπότητα. Δεν θα ξεσηκωνόταν το ένα κράτος εναντίον του άλλου. Δεν θα είχαμε πολεμικές συμπλοκές ούτε κατασκευαστές όπλων. Δεν θα υπήρχαν δικαστήρια ούτε φυλακές. Οι ερημίες δεν θα φιλοξενούσαν κακοποιούς ούτε οι πόλεις συκοφάντες ούτε οι θάλασσες πειρατές»⁸⁰. Οπωσδήποτε αυτή η προσέγγιση της νηστείας είναι ουτοπική σήμερα αλλά ενδεικτική της απόστασης από την παραδοσιακή Ορθοδοξία και της σύγχρονης θρησκευτικοποίησής της δηλαδή η νηστεία ως θρησκευτικό-τυπολατρικό και όχι πολιτικό στοιχείο με οικονομικοκοινωνικές διαστάσεις που έχει όχημα μια πηγαία πνευματικότητα.

1.7 ΑΝΑΣΤΑΣΕΙΣ-ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΙΣ

Οι μόνοι που συνέθεσαν ισορροπημένα θρησκευτικό, πατριωτικό και κοινωνικοπολιτικό στη σύγχρονη Ελλάδα με τη θεωρία και πράξη τους είναι ο ένθεος επιστήμονας με Θεολογική παιδεία –και όχι θεολόγος- Νίκος Νησιώτης, ο π.Γεώργιος Πυρουνάκης και ο Μητρ.Κισσάμου Ειρηναίος Γαλανάκης: οπωσδήποτε πρόκειται για τους «ηττημένους»... Θεωρούμε ότι είναι απλά θέμα χρόνου η αγιοποίηση τους από το Οικουμενικό Πατριαρχείο όταν ο χωρισμός Εκκλησίας-

σίγουρη γιατί η αλλοτριωμένη 'πίστη' στο Χριστό είναι ένα υποκατάστατο της *μίμησης* του Χριστού». Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η χριστιανική πίστη είναι ακόμα ένα φτηνό προπέτασμα για την αρπακτική διάθεση του κάθε ανθρώπου».

⁸⁰ Αγίου Βασιλείου του Μεγάλου, 'Η Νηστεία', *Φωνή των Πατέρων* 10(2014) 10-11, 410ή χιλιάδα, Ι.Μ.Παρακλήτου, Ωρωπός, Αττική. Χαρακτηριστική πνευματικότητας με πολιτικές προκείμενες είναι και η ακόλουθη διαπίστωση στο Η.Α.Βουλγαράκης, *Χριστιανισμός και κόσμος...* 213: «τελευταίος μύδρος του Χρυσοστόμου εναντίον εκείνων των πλουσίων που ζούσαν μέσα στις απολαύσεις ήταν: «Επειδή οι άνθρωποι αυτοί έγιναν δούλοι και αιχμάλωτοι στις ηδονές, είναι και άχρηστοι για τα πολιτικά πράγματα.»»

Πολιτείας θα απαιτήσει, για να έχει η ίδια η Εκκλησία ένα κάποιο αντίκρουσμα σοβαρότητας, αγίους που σχετίστηκαν με την κοινωνία και τον πολιτισμό...

Γιατί δεν δημιουργήθηκε ένα κίνημα θεολογοθρησκευτικό με βάση την απελευθερωτική διδασκαλία και πράξη των προαναφερθέντων ακτιβιστών και διανοούμενων ώστε, τουλάχιστον και το λιγότερο, το μάθημα των θρησκευτικών να μην είναι απαξιωμένο, αλλά, ουσιαστικά και τελικά, να μην είναι υποβαθμισμένη η κοινωνικοθρησκευτική δυναμική; Για πρώτη αλλά ασφαλή απάντηση θα ανατρέξουμε στον Max Weber όταν διαπραγματεύεται ανάλογες καταστάσεις: «Το συμφέρον των προνομιούχων στρωμάτων για τη διατήρηση της υφιστάμενης θρησκείας ως μέσου εφησυχασμού· η ανάγκη για {κοινωνική} αποστασιοποίηση και η απέχθειά τους για τη δραστηριότητα μαζικού διαφωτισμού που καταστρέφει το κύρος τους⁸¹· η δικαιολογημένη απόρριψη από την πλευρά τους της δυνατότητας ότι μια νέα ομολογία πίστης θα μπορούσε να γίνει *κυριολεκτικά* αποδεκτή από ευρέα στρώματα και να υποκαταστήσει τις παραδοσιακέςπίστεις που ερμηνεύονται διαρκώς με διαφορετικό τρόπο, φέρ' ειπείν «ορθόδοξοι» 10% και «φιλελεύθεροι» 90%· προπάντων δε η περιφρονητική αδιαφορία απέναντι σε θρησκευτικά προβλήματα και στην Εκκλησία· η τήρηση κάποιων ελάχιστων τελετουργικών τυπικοτήτων που δεν κοστίζει μεγάλες θυσίες, μια και όλοι γνωρίζουν ότι είναι απλώς τυπικότητες οι οποίες εκπληρώνονται καλύτερα από τους επίσημους φύλακες της ορθοδοξίας και των νομικοταξικών συμβατικοτήτων, και τηρούνται επειδή το κράτος τις απαιτεί για τη σταδιοδρομία – όλα αυτά τείνουν να καταστήσουν αδύνατη την πιθανότητα γένεσης μιας σοβαρής κοινοτικής θρησκευτικότητας που θα είχε ως φορείς τους διανοούμενους»⁸².

Η εθνική ταυτότητα δεν απολυτοποιείται όταν απλά προσδιορίζει και δεν καθορίζει τον άνθρωπο και την κοινωνία του –δηλ. υπάρχει ελευθερία στη σχέση αυτή. Αν πεμπουσία της θεολογίας είναι η έμπρακτη ελεύθερη αγάπη τότε η θεολογία θα μπορούσε να την προσφέρει στον πολίτη, ως προς τη σχέση του με την κοινωνική και εθνική του ταυτότητα, ώστε να ισορροπήσει μακράν των άκρων της ειδωλολατρικής απολυτοποίησης ή της αδιαφορίας. Αυτά ισχύουν για λίγους, αλλά

⁸¹ Εδώ έχει θέση το περίφημο σύνθημα του Πυρουνάκη «Ξύπνα παπά – ξύπνα λαέ»

⁸² M. Weber, *Κοινωνιολογία της Θρησκείας*, μτφρ. Θ.Γκιούρας, Αθήνα, Σαββάλας, 2007, 153-154

αυτοί υπάρχουν ως κριτική στη φενάκη, συνήθως αγνοούμενοι ή παρερμηνευόμενοι...

Ο Ν.Νησιώτης είναι ταυτόχρονα εθνικός-πατριωτικός και οικουμενικός, ακριβώς επειδή είναι το πρώτο μπορεί να είναι και το δεύτερο. Ο ΝΝ παραλληλίζει τη βία του θρησκευτικού δογματισμού με τη βία που εφαρμόζεται από κράτη που βασίζονται σε εθνικιστικές αρχές⁸³. Η θρησκευτική αυτάρκεια του δογματισμού όταν συνδυάζεται ή ταυτίζεται με εθνικιστικές ή φυλετικές και πολιτιστικές τάσεις γίνεται μια από τις αμεσότερες ιδεολογίες επιδίωξης δύναμης στον κόσμο⁸⁴. Ο ειρηνιστής Ορθόδοξος οφείλει «να ξεπεράσει ένα είδος ορθόδοξου «κρυπτοεθνικισμού» ο οποίος είναι το αποτέλεσμα της μακράς ιστορίας μιας στενής σχέσης Εκκλησίας-Έθνους-Κράτους στις πλείστες από τις μεγάλες ορθόδοξες χώρες, όπου οι Εκκλησίες θεωρούνται παραδοσιακά ως «εθνικά» ιδρύματα, λόγω του ότι αναμείχθηκαν σ' όλα τα γνήσια εθνικά απελευθερωτικά κινήματα στη διάρκεια των δύσκολων στιγμών των «εθνών» τους. Η αυτονομία των Ορθόδοξων Εκκλησιών (το λεγόμενο «αυτοκέφαλο») προσδιορίστηκε και διαρθρώθηκε κυρίως εθνικά, και σε μερικές περιπτώσεις υποχρεώνεται να ενισχύσει τον «κρυπτο-εθνικισμό»...Για τους Ορθόδοξους υπάρχει σήμερα μια επείγουσα ανάγκη: να νικήσουν αυτή την αποκλειστικότητα με το να μη συγγέουν τον εθνικισμό με μια αυθεντική αγάπη για το έθνος τους (πατριωτισμό). Χρειάζονται μιαν υπερεθνική αμεροληψία...Αν ένας ορθόδοξος χριστιανός θέλει να προωθήσει την ειρήνη χωρίς να πέσει σ' ένα σύμπλεγμα ανωτερότητας, πρέπει να σχετικοποιήσει τον εθνικό του πολιτισμό...»⁸⁵. Επιπλέον, οι διάφορες χριστιανικές ομολογίες μπροστά στη συζήτηση περί ενότητας της Εκκλησίας σε συνάρτηση με την ενότητα ολόκληρης της ανθρωπότητας «πρέπει να θεωρήσουν την ίδια μορφωτική, πολιτιστική και εθνική παράδοσιν ως δοθέν χάρισμα του Αγίου Πνεύματος εις υπηρεσίαν της ενότητος του κόσμου και όχι ως εριστική δύναμιν υπεροχής και ανωτερότητος έναντι των άλλων»⁸⁶. Η προηγηθείσα σύνδεση θεολογικού και εθνικού έχει τη συνέχειά της στη σύνδεση ιστορικο-θεολογικού και κοινωνικοπολιτικού. Σύμφωνα με τον ΝΝ⁸⁷ η διαχρονική ασταμάτητη συνηγορία των Ανατολικών Εκκλησιών για τους φτωχούς και μη προνομιούχους

⁸³ Υπαρξη...39

⁸⁴ Υπαρξη...40

⁸⁵ Υπαρξη...55-56

⁸⁶ Απολογία...498

⁸⁷ Υπαρξη...20-25, 62

επηρέασε τη στάση των πολιτικών αρχών στις χώρες τους ενώ η φιλανθρωπία δεν ασκήθηκε αποκομμένη από το αίσθημα για δικαιοσύνη. Οι Πατέρες υπερασπίστηκαν τους αδύνατους κατά των ισχυρών και καταπιεστών, αρνούμενοι να ταυτιστούν με οποιαδήποτε πολιτική αρχή δε δίστασαν να θέσουν σε κίνδυνο τη ζωή τους και τα προνόμιά τους μέσα σε ένα σύστημα όπου η Εκκλησία και η Πολιτεία ήταν στενά συνδεδεμένες. Ο ΝΝ δε διστάζει να πολιτικοποιήσει την παράδοση όντας ρεαλιστής που αναλαμβάνει τις ευθύνες του εξηγώντας την τοποθετούμενος ο ίδιος κριτικά στην εποχή του⁸⁸: «Ο Χρυσόστομος εμφανίζεται ως ένας από τους πρωιμότερους ριζοσπάστες χριστιανούς σοσιαλιστές⁸⁹ όταν γράφει: «Ο πλούσιος κατακρατεί τα αγαθά του φτωχού ακόμα κι αν ο πλούτος αυτός αποκτήθηκε μ' έντιμο τρόπο ή κληρονομήθηκε νόμιμα»⁹⁰». Ο ΝΝ πολιτικοποιεί την εκκλησιαστική διακονία

⁸⁸ Το κείμενο εκδόθηκε το 1986

⁸⁹ Ωστόσο, σύμφωνα με τον Γ.Δ.Ροδίτη, *Χριστιανισμός και πλούτος*, Αθήνα, Χριστιανική Δημοκρατία, 1970, 248: «[το κήρυγμα της ελεημοσύνης είναι κήρυγμα κοινωνικής δικαιοσύνης]... πλάι τώρα σ' αυτές τις ριζοσπαστικές θέσεις οι οποίες εκφράζουν το βαθύτερο «πιστεύω» των κλασικών Πατέρων, θα συναντήση κανείς στον αχανή χώρο των συγγραμμάτων τους και πολυάριθμες άλλες μετριοπαθέστερες, πρακτικότερες, που άλλοτε λιγότερο κι' άλλοτε περισσότερο πλησιάζουν την πεζή, την αστοχριστιανική όπως θα λέγαμε σήμερα, αντίληψη της ελεημοσύνης. Θα επαναλάβουμε για μια ακόμα φορά ότι οι Πατέρες δεν είναι ακαδημαϊκοί Δάσκαλοι για νάχουν την άνεση να εξετάζουν πάντα αφ' υψηλού τα πράγματα, αλλά Ποιμένες οι οποίοι οφείλουν ν' ανταποκριθούν σε άμεσες επιτακτικές ανάγκες του ποιμνίου τους και γι' αυτό είναι αναγκασμένοι να σκοπεύουν ορισμένες φορές χαμηλότερα»

Επιπλέον, Ε. Fromm, *Ο Φόβος μπροστά στην Ελευθερία*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1971, 80-81: «Περιγράψαμε τη μια μόνο πλευρά της εικόνας, υπάρχει όμως και η άλλη: ο καπιταλισμός ελευθέρωσε το άτομο. Ελευθέρωσε το άτομο από τους κανονισμούς του συντηρητικού συστήματος. Του επέτρεψε να σταθεί στα πόδια του και να δοκιμάσει την τύχη του. Έγινε κύριος της τύχης του, δικό του ήταν οι κίνδυνοι, όπως δικά του και τα κέρδη. Η οικονομική προσπάθεια ήταν δυνατό να το οδηγήσει στην επιτυχία και την οικονομική ανεξαρτησία. Το κεφάλαιο έγινε ο μεγαλύτερος παράγοντας εξίσωσης του ανθρώπου και αποδείχτηκε ισχυρότερο από την καταγωγή και την κάστα»

Επιπλέον, Ρ. Ρόκερ... Α, 48-51 όπου ασκείται κριτική στο μεσοπολεμικό σοσιαλισμό που αποδείχθηκε ανίκανος να προστατεύσει «την πολιτική κληρονομιά της αστικής δημοκρατίας». «Πολλοί διαπρεπείς οικονομολόγοι, που δεν διακατέχονται από σοσιαλιστικές ιδέες, έχουν εκφράσει την πεποίθησή τους ότι το καπιταλιστικό σύστημα έχει φθάσει στο τέλος του και ότι πρέπει στη θέση μιας 'οικονομίας του ανεξέλεγκτου κέρδους' να δημιουργηθεί μια άλλη 'οικονομία παραγωγής αξιών χρήσης', βασισμένη σε νέες αρχές, εάν θέλουμε να μην καταστραφεί η Ευρώπη. Παρ' όλα ταύτα, όλο και περισσότερο γίνεται εμφανές ότι ο σοσιαλισμός ως κίνημα δεν έχει, κατά κανέναν τρόπο, αναπτυχθεί, ούτως ώστε να μπορεί να αντιμετωπίσει αυτή την κατάσταση. Οι περισσότεροι από τους εκπροσώπους του σοσιαλιστικού κινήματος δεν έχουν ποτέ προχωρήσει πέρα από κάποιες ασήμαντες μεταρρυθμίσεις και σπαταλούν τις δυνάμεις τους σε άσκοπες και επικίνδυνες φανταστικές διαμάχες, που με τη βλακώδη μισαλλοδοξία τους μας υπενθυμίζουν τη συμπεριφορά των πνευματικά απολιθωμένων εκκλησιαστικών οργανώσεων. Ελάχιστα ενδιαφέρονται για το γεγονός ότι εκατοντάδες χιλιάδες σοσιαλιστών μέσα στην απελπισία τους αφέθηκαν να πιασθούν στην παγίδα του Τρίτου Ράιχ»

Ο στόχος της παράθεσης των παραπάνω κειμένων είναι η υπέρβαση διπολικού τύπου 'προοδευτικός-συντηρητικός' με την ταυτόχρονη κατοχύρωση της τεράστιας αξίας διπολικότητα 'ρεαλιστής-ηλίθιος' Για την υπέρβαση της διπολικότητας 'προοδευτικός'- 'συντηρητικός' στο *U. Eco, Η σημειολογία στη καθημερινή ζωή... 190-195* με το χαρακτηριστικό τίτλο υποκεφαλαίου *Σπαζόκεφαλιά*.

⁹⁰ Η διδακτική μας εμπειρία στη Μέση Εκπαίδευση αποδεικνύει ότι η χρήση αυτού του χωρίου προκαλεί αμηχανία, έκπληξη, περιέργεια, οργή

χαρακτηρίζοντας την δημοκρατική ενώ η μείωση της κούρσας των εξοπλισμών είναι ευαγγελικό καθήκον του χριστιανού.

Έχει ενδιαφέρον ότι «ο Ζάντερ δεν κουραζόταν να επαναλαμβάνει τα λόγια του Μπουλγκάκωφ: «Η βασική διαφορά μεταξύ του Χριστιανισμού και των άλλων θρησκειών είναι ότι, ενώ οι δεύτερες τοποθετούν το Θεό στον ουρανό και τον άνθρωπο στη γη, ο Χριστιανισμός φέρει το Θεό στη γη και ανυψώνει τον άνθρωπο στον ουρανό...»⁹¹. Στη διαλεκτική αυτή στηρίζεται η ζωή, η θεωρία και η πράξη του π.Γεωργίου Πυρουνάκη. Ο χριστιανισμός, κατ' αυτόν, δεν είναι θρησκεία αλλά «η μεγάλη υπόθεση της ζωής του ανθρώπου...ένα πελώριο και αναντικατάστατο Κίνημα ζωής»⁹². Δεν αντιλαμβάνεται το χριστιανισμό θεσμοκρατικά και καθιδρυματικά γι' αυτό και προσμένει χριστιανικές λύσεις από ανθρώπους που υποτίθεται ή όντως βρίσκονται εκτός χριστιανισμού⁹³. Η θεολογική αυτή ευρύτητα

⁹¹ Δ.Γ.Κουρτέσης [ψευδώνυμο του Δ.Γ.Κουτρομπή], 'Λέων Ζάντερ, ένας σύγχρονος ορθόδοξος φιλόσοφος' ΣΥΝΟΠΟ 33(1965) 38. Ταυτόχρονα, οι φιλοκοινωνιολογικές θέσεις του Δ.Γ.Κουτρομπή είναι σαφείς π.χ. ΣΥΝΟΠΟ 31(1964) 132: «Χάρη στο Μαρξισμό ξαναμπήκε στο κέντρο της χριστιανικής σκέψεως και συνειδήσεως το σπουδαιότερο πρόβλημα των σχέσεων της θρησκείας και της οικονομικής ζωής και άρχισε να γίνονται και πάλι, θεωρητικά και πρακτικά, αντιληπτή η τεραστία σημασία του τόσο για τη γνησιότητα της χριστιανικής μας ομολογίας όσο και για την ολοκλήρωση της χριστιανικής μας ζωής». Η ίδια αντίληψη στο ΝΝ, από την ύπαρξη...115: «η μαρξιστική κοινωνιολογική ανάλυση απέβη σε όφελος κυρίως των χριστιανών στοχαστών στο χώρο της φιλοσοφίας της θρησκείας, και ιδιαίτερα των χριστιανών κοινωνιολόγων και κοινωνικών επαναστατών και εκκλησιαστικών ηγετών, για μια δυναμικότερη κοινωνική ερμηνεία και εφαρμογή των αρχών του Ευαγγελίου, καθώς και την κάθαρση της χριστιανικής πίστης από θρησκευτικούς ρομαντισμούς και εύκολες συμβιώσεις με αρχές και εξουσίες του παρελθόντος» Επιπλέον, Δ.Σαβράμης, Ο Ιησούς...124: «Ο Καρλ Μαρξ και ο μαρξισμός χαρακτηρίζονται υλιστικοί, αντιθρησκευτικοί και αντιχριστιανικοί. Η επίδρασή τους όμως είναι χριστιανική»

⁹² Σύμφωνα με τον Μαρξ...68: «...το να καταργήσεις τη θρησκεία ως την απατηλή ευτυχία του λαού σημαίνει ότι απαιτείς την πραγματική ευτυχία του...η κριτική του ουρανού μετατρέπεται σε κριτική της γης, η κριτική της θρησκείας σε κριτική του δικαίου και η κριτική της θεολογίας σε κριτική της πολιτικής» ή κατά τον Ένγκελς...298-299 η θρησκεία ως πολιτικό εργαλείο για να μην επαναστατεί ο λαός και να βρίσκεται σε τάξη ...302 με υπερβολική έμφαση στο λατρευτικό τελετουργικό ή με κάθε είδους Στρατού Σωτηρίας

⁹³ Ανάλογη άποψη στο Λέβ Ζιλλέ, *Η περισσότερα και ο αμνός*, Αθήνα, Έλαφος, 1981, 91-92: «τι σημαίνει προσκύνηση εν πνεύματι; Σημαίνει προσκύνηση του ίδιου του Θεού. Σημαίνει να μην περιορίζουμε τον Θεό μέσα στα όρια μιας συναισθηματικής διαθέσεως, ενός δόγματος, ενός τυπικού, ενός καθιδρύματος, αλλά να ανοίγουμε διάπλατα την ψυχή μας σ' Εκείνον. Σημαίνει να προσκυνούμε σύμφωνα με τις επιταγές του πνεύματος, σύμφωνα με την ιδέα του Θεού...Και αυτό συμβαίνει συχνά σε αναρίθμητους άνδρες και γυναίκες που μερικές φορές αποκαλούνται «άπιστοι»» (πλάγια δικά μας).

Η αντίληψη αυτή και η συμπεριφορά που πηγάζει από αυτήν ανατρέπει το φανατισμό ή τον εγωκεντρισμό στη σχέση «εμείς» - «άλλοι» (εν προκειμένω «πιστοί» - «άπιστοι») όταν πραγματωθεί σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής, πολιτικής και θρησκευτικής ζωής. Κατοχρώνει την απροϋπόθετη αποδοχή του άλλου και διαφορετικού ενώ κάθε είδους ρατσιστικός ή εθνικιστικός ή θρησκευτικός αποκλεισμός περιθωριοποιείται. Δεν γνωρίζουμε να έχει αποκρυσταλλωθεί θεσμικά στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία ή συρρικνώνεται σε προσωπική μόνο στάση· θεωρούμε δεδομένη την σύγκλιση της με την αμοιβαιότητα και πηγασιότητα της, δυστυχώς απαξιωμένης, ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας στη Μέση Εκπαίδευση, αν πρόκειται να προβληματιστούμε θεσμικά και ασφαλώς με αφετηρία την Παιδεία.

συνυπάρχει με αυθόρμητη αγάπη και περηφάνεια για την ελληνικότητά του μακράν ιδεολογικού τύπου δεσμεύσεων. Τέλος, το κοινωνικό του ενδιαφέρον είναι αισιόδοξο και ρεαλιστικό, πηγαίο και αυθεντικό – ταυτόχρονα είναι αυτός που έδωσε οντότητα στην ενορία-κοινότητα⁹⁴.

Ας αποτολμήσουμε μια καταρχήν προσέγγιση των αντιλήψεων του και του ύφους με το οποίο τις παρέθεσε: «Αγαπώντας νοιώθει ο άνθρωπος πως δεν είναι *μόνος*. Μόνος! Αυτό δηλαδή που τον πάγωνε και τον έκανε έξαλο· εγκληματικό κι' εκμεταλλευτή, φιλάργυρο ή άσωτο, ψεύτη, υποκριτή. Και που ο εγωισμός του του δίδασκε σαν την μόνη και «αληθινή» πραγματικότητα!... Το εγώ κι' η μοναξιά είναι σκότος και φόβος, είναι το κακό. Κι' η αγάπη στους άλλους, είναι το φως και ο,τι αγαθό. Αυτή είναι η ουσία της ζωής... Έως πότε θα στήνονται νομίμως σταυροί θεού και θα φρίττει η γη; Και μόνο εμείς να μένομε ασυγκίνητοι!... Ούτε να ανέχεται [η εκκλησιαστική ηγεσία], ούτε ακόμη χειρότερα να προσφέρει «καλάς υπηρεσίας» με τα ιερά σύμβολα και τις δυνάμεις της για να γίνονται επικαλύμματα ανόμων επιδιώξεων... Εμένα όμως δεν μπορεί να φύγει από τη μνήμη μου μια κραυγή απογνώσεως, που σαν ύστατη έκκληση ανάγκης ξέφυγε σε μια συγκέντρωση ενδιαφέροντος για τα εργατικά ζητήματα: «ας μας φροντίζουν τουλάχιστον οι εργοδότες μας όσο και τις μηχανές τους»! και που την προέβαλα ύστερα καταλλήλως, χωρίς όμως ατυχώς να προκαλέσει και κανενός την ιδιαίτερη συγκίνηση!... Ώστε πάλι σε βάρος των εργατών, που ή με την αναγκαστική ανεργία ή με τα μικρά αντιμίσθια θα γίνονται θύματα για να καρπώνονται άλλοι τα κέρδη, θα καταλήξουν οι νέες πρόοδοι; Και όχι όπως θα άρμοζε αδόλευτα κι' ανόθευτα στο κοινωνικό σύνολο για κοινό αγαθό; Η σε περιεχόμενο όμως και δόγμα πνευματική αρχή του χριστιανισμού θα τα ανεχθεί αυτά *μέχρι τέλους*; *Και δεν θα εγερθεί να οργανώσει*

Επιπροσθέτως, «Η Εκκλησία δε μας δίνει ένα σύστημα, αλλά ένα κλειδί» (B.M.Melioransky αναφορά στο Γ.Φλορόφσκυ, *Αγία Γραφή...* 70) ως κατοχύρωση της ελευθερίας, του αυθορμητισμού, της ανάληψης προσωπικής ευθύνης, της αναζήτησης-με-ρίσκο μακράν ιδεολογικών αυταρεσκειών και ασφαλειών: το «ομαδοσυνεργατικό» κλειδί σε όλα τα επίπεδα για τη δημιουργία του νέου-καινούριου με ταυτότητα.

⁹⁴ Η αποδόμηση του πολιτισμού της ενορίας, όπου η θρησκεία είχε μεγάλη δύναμη κοινωνικής πλαισίωσης είναι χαρακτηριστικό των διαλυτικών αποτελεσμάτων της νεωτερικότητας στο Jean-Paul Willaime, *Κοινωνιολογία των Θρησκειών...* 169. Επίσης σελ 168: «Μέσα από τον αφηρημένο φορμαλισμό της εργαλειακής ορθολογικότητας και την επιβεβαίωση της ατομικής αυτονομίας, η νεωτερικότητα τείνει να ομογενοποιήσει τις συμπεριφορές και να μετατρέψει τις πολιτιστικές αναφορές σε διακοσμητικές υπερδομές των κοινωνικών πρακτικών». Ο Χ.Γιανναράς, *Ελευθερία του ήθους* ...291-299 γράφει για την επανασύσταση της ενορίας μεταφυσικά δηλ. αδιαφορώντας επιστημονικά για τους μικροαστικούς κοινωνικούς όρους και την νεωτερικότητα ενώ ο παπα-Πυρουνάκης την *έκανε πράξη*.

κίνημα σωστικής αντιστάσεως; γιατί νομίζω ότι δεν είναι καθόλου αρκετό να γίνονται μόνο προσευχές στους Ναούς. Έτσι δεν εξοφλείται το χρέος... Η σιωπή και η αδράνειά μας για τις οικονομικές αφαιμάξεις του πλήθους του λαού μας δεν γίνονται ενοχής μας κατηγορία; Πώς π.χ. ανεχόμαστε αδιαμαρτύρητα να συνεχίζεται το όργιο, να κατεξουσιάζουν οικονομικά όλους, μόνον 500 οικογένειες, όπως όλοι άλλωστε το ξέρομε; Ή γιατί δεν καταγγέλομε την τρομερή άνιση αδικία (σύμφωνα με τα στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας) το μέσον ημερήσιο εισόδημα του εργάτη να είναι δραχ. 50,20 και του εργοδότη δραχ. 2.821;... Ή μήπως τάχα ζηλεύομε τους ρόλους, που έπαιζαν τον μεσαίωνα οι ιδιωτικοί ιερείς των μεγιστάνων και των μεγαλοϊδιοκτητών κάνοντας κατάχρηση της δικαιοδοσίας του «αφιέναι αμαρτίαις» χωρίς πραγματική μετάνοια; τέτοιους εισαγωγείς στον παράδεισό Του μας θέλει ο Θεός;... Ποιών άξια και γερά χέρια και πόδια και ποιών θερμές καρδιές, αν συγκινηθούν, θα βοηθήσουν να συντελεστεί το θαύμα (γιατί όχι) στην εποχή μας;... Πού είναι λοιπόν οι νέοι μας; Πού είναι οι λεβέντες μας; Στην Ελλάδα, στη χώρα μας, δεν γίνεται να μην υπάρχουν. Δεν στερεύει τούτος ο τόπος ποτέ από τέτοια γεννήματα. Αυτή είναι η αιώνια ιστορία του... Λοιπόν, κοιτάζομε στους έξω «της αυλής του Κυρίου». Από τους ελεύθερους τόπους, περιμένομε τους ελεύθερους αγωνιστές του Χριστιανισμού. Έστω κι' ακόμη, ανάμεσα από τους «οργισμένους» ή τους άλλους αμαρτωλούς, ή κι' από εκείνους, που ως τα σήμερα λένε, όχι! στις κλήσεις για επιτέλεση του θελήματος του Θεού!...Εγώ, από κει πια περιμένω την αναγέννηση. Και ελπίζω. Και προσεύχομαι: «Κύριε, ας έλθει το φως της αγάπης Σου σ' αυτούς τους νέους παράγοντες, στους αληθινούς φορείς του Πνεύματός Σου, για σωτηρία και δικαιοσύνη και ειρήνη και χαρά». Και χαιρετίζω τους νέους και λεβέντες, που έρχονται!»⁹⁵.

⁹⁵ Γ.Θ.Πυρουνάκης, *Ο Χριστιανισμός και το Κοινωνικό Πρόβλημα*, Αθήνα, Δίφρος, 1963, 12,13,25,26,35,36,43,44,45,50,51,52 Το κείμενο αυτό –όπως και σύνολη η δράση του συγγραφέα-εμπνέουν το κοινωνικό ενδιαφέρον, την αξιοπρέπεια και την αλληλεγγύη. Για να γίνει, έστω και ενδεικτικά, κάπως κατανοητή η προσπάθεια του Πυρουνάκη θα αναφερθούμε σε έναν τύπο ανθρώπου που ο όντως ιερέας μας Πυρουνάκης λυτρώνει όπως αυτός παρουσιάζεται στο M.Lombardo, 'Η ψυχολογική βία ως ανακριτική μέθοδος' *ΙΣΤΟΡΙΑ* 113 (1977)116-118: «...την ικανότητα για βασανισμό την έχουν δυνάμει όλοι οι άνθρωποι ή, τουλάχιστον, οι περισσότεροι από αυτούς ανεξάρτητα από την κοινωνική τάξη στην οποία ανήκουν. Για να αποδείξωμε αυτή την άποψη αρκεί να αναφέρωμε το πείραμα που έκανε στην δεκαετία 1960-1970 ο Αμερικανός ψυχολόγος Στάνλεϋ Μίλγκραν...[σύμφωνα με τον οποίο] «μια κοινωνία στην οποία δεν υπάρχει κάποια μορφή εξουσίας, δεν μπορεί παρά να έχει σύντομα ζωή. Η εξουσία οφείλει να καλλιεργήσει στο άτομο ορισμένο βαθμό υπακοής. Αυτό το πείραμα απέδειξε ότι πολλά άτομα δεν έχουν την δύναμη να αντισταθούν στην εξουσία ούτε και όταν διατάσσονται να συμπεριφερθούν απάνθρωπα σε αθώα θύματα».». Ο ίδιος ο Πυρουνάκης είναι η λύση που την εμπνέει στην τρομακτική αυτή πραγματικότητα που είναι, εκτός από κοινωνική και πολιτική, και προσωπική-καθημερινή...

Ο π.Πυρουνάκης έχει κατανοήσει σε βάθος την καταπιεστική ανοχή που λειτουργεί στην κοινωνία και με δυναμισμό αντιτίθεται στη ««φυσική πορεία των γεγονότων», που είναι πορεία διευθυνόμενων γεγονότων, καθώς και από τη μέσα σ' αυτά διαμορφωμένη νοοτροπία»⁹⁶ Οι νέοι που χαιρετίζει ο π.Πυρουνάκης δεν έχουν σχέση με την «ολόπλευρη ανοχή [η οποία] γίνεται αμφίβολη, όταν η ορθολογική της βάση δεν υπάρχει πια, όταν η ανοχή επιβάλλεται σε χειραγωγημένα και διαπαιδαγωγημένα άτομα, που παπαγαλίζουν τη γνώμη των κυρίων τους σα δική τους, και για τα οποία η ετερονομία έχει γίνει αυτονομία»⁹⁷ Το σύνθημά του «Ξύπνα παπά, ξύπνα λαέ» -που τόσο πολύ θυμίζει το τραγούδι του Ξυλούρη «άντε θύμα, άντε ψώνιο...αν ξυπνήσεις μονομιάς θάρθει ανάποδα ο ντουριάς - τον υπνωτισμό της καταπιεστικής ανοχής καταγγέλλει και στηλιτεύει. Ο εθνικισμός έναντι του πατριωτισμού αποκαλύπτεται στην περίπτωση του 'δεσπότη' Καλαβρύτων Αμβροσίου Λενή έναντι του παπαΠυρουνάκη, όταν ο πρώτος ήταν ο κυριότερος μάρτυρας κατηγορίας στο Πρωτοβάθμιο Εκκλησιαστικό Δικαστήριο το 1979 και στο οποίο ο δεύτερος αθώθηκε· σύμφωνα με την κατάθεσή του η άσκηση κριτικής στην «Εκκλησία που δεν αμαρτάνει- μόνο οι άνθρωποι της αμαρτάνουν» καθιστά τον κατηγορούμενο «αιχμάλωτο των παθών του, κατήντησε επηρμένη οφρύς...ταραχοποιός...σκανδαλίζων την Εκκλησίαν» ενώ είναι βλάσφημος και αιρετικός «όταν λέγει ότι το Κράτος να απαλείψη από την νομοθεσίαν τον όρον της αγαμίας προκειμένου περί εκλογής των Επισκόπων». Ο «ομνητής των βασανιστών της Χούντας» έναντι εκείνου που ύψωσε φωνή διαμαρτυρίας στον «ελληνοχριστιανισμό»...⁹⁸

Δημοκρατικό πατριωτισμό με ιστορικοεσχολογικό υπόβαθρο δηλ. ελεύθερη αγάπη βρίσκουμε στη σκέψη και πράξη του πρώην Μητρ.Κισσάμου και Σελίνου

⁹⁶ Η. Marcuse, 'Καταπιεστική Ανοχή' ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ 4(1970) 321-352. Στη σελ. 321: «αυτό που σήμερα λέγεται ανοχή και εφαρμόζεται σαν τέτοια, εξυπηρετεί σε πολλές από τις αποτελεσματικότερες εκδηλώσεις της τα συμφέροντα της καταπίεσης». Επίσης, σελ.345: «η «αγορά των ιδεών» οργανώνεται και περιορίζεται από εκείνους, που έχουν στα χέρια τους τα εθνικά και ατομικά συμφέροντα. Στην κοινωνία αυτή, στην οποία οι ιδεολόγοι έχουν κηρύξει το «τέλος της ιδεολογίας», η παραπλανημένη συνείδηση έχει γίνει γενική συνείδηση – αρχίζοντας από την κυβέρνηση και φτάνοντας μέχρι τον τελευταίο άνθρωπο. Οι μικρές, αδύναμες ομάδες, που αγωνίζονται ενάντια στην παραπλανημένη συνείδηση πρέπει να βοηθηθούν...»

⁹⁷ ό.π...329

⁹⁸ Γιάννη Γκίνη, *Ιεράρχες διάκονοι της Χούντας*, Αθήνα, Βασδέκης, 1981², 115-125. Στο εσώφυλλο του βιβλίου αναγράφεται το αυτονόητο ότι «οι σκοτεινοί κύκλοι της ανωμαλίας κήρυξαν πόλεμο νευρών και λασπολογίας κατά του συγγραφέα, γιατί τους ξεσκεπάσε».

Ειρηναίου Γαλανάκη⁹⁹. Κατ' αυτόν, αφενός η Εκκλησία δημιουργεί στενότετους δεσμούς με τα έθνη (ΑΓΑΠΗ) αφετέρου δεν ταυτίζεται με αυτά (ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ). Σύμφωνα με τη δική του διατύπωση: «Δεν λησμονούμεν ότι η Εκκλησία είναι υποχρεωμένη να «ενσαρκούται» εις λαούς και τόπους μετά των οποίων συνάπτει στενότερους δεσμούς (γλώσσης, πολιτισμού κλπ) δια να δύναται ακριβώς να πραγματοποιή το έργο του εξαγιασμού των ανθρώπων. Αλλά πέραν τούτων η Εκκλησία του Χριστού δεν δύναται να αποκόπτεται από το Σώμα του Κυρίου της και να ταυτίζεται με έθνη και με κράτη. Διότι τα έθνη και τα κράτη έχουν τας ατελείας των, απαιτούν πολλάκις άρνησιν και προδοσίαν βασικών χριστιανικών αρχών». Στις επόμενες προτάσεις του βρίσκεται το ζευγάρι αγάπης-ελευθερίας, ίσως, με τον πιο ευαίσθητο τρόπο, αφού το ένα μέγεθος περιλαμβάνεται μέσα στο άλλο αλλά και ταυτόχρονα διακρίνεται από το άλλο: «Η συμμαχία ξίφους και Σταυρού, που οδήγησε πολλάκις τα στρατεύματα της κραταιάς Βυζαντινής Αυτοκρατορίας εις τα βάθη της Ανατολής, δεν υπήρξεν ίσως πάντοτε ορθή από καθαρώς χριστιανικής απόψεως, από απόψεως όμως ψυχικής ρώμης και θάρρους υπήρξε τεραστία δύναμις δι' ημάς τους Έλληνας... Η Ελληνική Εκκλησία δεν έκαμνε απλώς εθνικούς αγώνας, αλλ' έκαμνε προπάντων αγώνας υπέρ των αρχών και των ιδανικών της...»¹⁰⁰

Η κοινωνική του προσφορά είναι τεράστια και πολύπλευρη και εμπνευσμένη¹⁰¹. Η δυναμική σύνδεση επιστήμης και πίστης που πραγματώνει είναι αυθόρμητη και συγκινητική¹⁰². Η πολιτική του τοποθέτηση έχει –όπως στον ΝΝ και στον Πυρουνάκη- ιστορικοεσχατολογική βάση και προοπτική: «το λυτρωτικόν έργο της θυσίας του Χριστού, δεν είναι μόνον μεταφυσικόν, αλλά είναι και εγκόσμιον και πρέπει να πραγματοποιείται και να εμφανίζεται και εις τον κόσμον τούτον η λύτρωσις του Χριστού... η αμέλεια και η περιφρόνησις του Χριστιανού διά τα εγκόσμια πράγματα είναι σφάλμα και αμάρτημα προσβολής εναντίον του Θεού, εις τον οποίον

⁹⁹ *Εκκλησία και σύγχρονος κόσμος* 1971, 29-30

¹⁰⁰ ό.π...94-95

¹⁰¹ Εντελώς ενδεικτικά το λεύκωμα *Μητροπολίτης Ειρηναίος Γαλανάκης Αείφωτος Πορεία*, Κίσαμος, Έκδοσις της Ι.Μ.Κισιάμου και Σελίνου, 2011 και *ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ* 31/8/2005 όπου στο βιογραφικό του αναφέρεται ότι «παρακολούθησε ως μετεκπαιδευόμενος Θεολογία και Κοινωνιολογία στα καθολικά Πανεπιστήμια της Λιλ και του Παρισιού» Για τις εταιρείες λαϊκής βάσης που ίδρυσε θα έπρεπε να γίνει επισταμένη έρευνα ως πρότυπο για την Ελλάδα του μέλλοντος

¹⁰² Εντελώς ενδεικτικά στο βιβλίο του *Επανάσταση των Συνειδήσεων*, Αθήνα, 1984 από τις 23 σελίδες του οι 4 αναφέρονται στο ρόλο των θρησκευιών ενώ οι 19 στη σύγχρονη επιστήμη!

ανήκει όχι μόνον ο ουρανός αλλά και η γη»¹⁰³. Κάποιοι τίτλοι κεφαλαίων από το βιβλίο του *Εκκλησία και Σύγχρονος Κόσμος*, 1971 είναι αποκαλυπτικοί: ‘Ένας μονόπλευρος «αρσενικός» πολιτισμός’, ‘Το «είδωλον» του βιωτικού επιπέδου’, ‘Ο σταυρός εναντίον της βόμβας’, ‘Ένας πατριωτισμός που καταστρέφει την πατρίδα...’, ‘Η Εκκλησία διά την ελευθερία’. Θα είχε αξία να παρουσιάσουμε, εντελώς ενδεικτικά, σημεία χριστιανικής αυτοκριτικής αλλά και αλλαγής στα οποία εστιάζει σε μια συνέντευξή του¹⁰⁴: «Αιώνες τώρα ζητούσαμε την εσωτερική μεταβολή του ανθρώπου και είχαμε παραβλέψει ότι και οι εξωτερικοί παράγοντες παίζουν κάποιο σημαντικό ρόλο... αυτό ήταν μια παράλειψη από μας τους Χριστιανούς». «Στο θέμα του διχασμού 1915-20, δεν ετήρησε η Εκκλησία καλή στάση. Στο θέμα του δεύτερου διχασμού, του εμφύλιου πολέμου μετά το 1945, η Εκκλησία δεν ετήρησε τη σωστή στάση. Δεν προσπάθησε να συμφιλιώσει τις δυο αντιμαχόμενες ομάδες του Ελληνισμού. Ο άνθρωπος δεν είναι αυγό να το βάφουμε κόκκινο, πράσινο ή κίτρινο... Επίσης στην περίοδο της δικτατορίας δεν ετήρησε καλή στάση. Μια άλλη παράλειψη της Εκκλησίας ήταν στο θέμα της ανάπτυξης. Μονάχα να τρώει ο άνθρωπος; Σήμερα όλα τα έθνη που τα λέμε προηγμένα έχουν φτάσει σ’ ένα αδιέξοδο. Να ανεβάσουμε το ψωμί μας, αλλά να ανεβάσουμε και την ψυχή μας. Μια ποιότητα ζωής». «Όμως στην εποχή μας νομίζω πρέπει να ξαναγυρίσουμε στην πρώτη παράδοση και όποιος θέλει να παντρεύεται και να γίνεται και επίσκοπος. Ο γάμος και η αγαμία [των κληρικών] να μην είναι ούτε προσόν ούτε εμπόδιο». «Το λαϊκό στοιχείο πρέπει να ξαναπάρει όλα τα δικαιώματά του και τις ευθύνες του σε όλες τις μορφές της ζωής της Εκκλησίας. Νομίζω ότι η εκλογή του ιερέως πρέπει να γίνεται από την ενορία του και του επισκόπου από το ποίμνιό του. Τα γεγονότα που συνέβησαν στην Κίσαμο πέρυσι ήσαν μέσα σ’ αυτή την προοπτική. Φυσικά το σύστημα εκλογής πρέπει να μελετηθεί, να υπάρξουν ορισμένοι εκλέκτορες».

Αντί επιλόγου θα θέλαμε να αναφερθούμε στο παράδειγμα του επισκόπου Αμίδης Ακακίου τον 5^ο αιώνα, ένα παράδειγμα που αναφέρεται στο σύνολο των θέσεων μας, ο οποίος υπερέβη θρησκευτικές και εθνοτικές δεσμεύσεις και προκαταλήψεις εκποιώντας χρυσά εκκλησιαστικά σκεύη για τη σωτηρία Περσών

¹⁰³ *Η πολιτική ευθύνη του χριστιανού*, Καστέλλι, 1963, 14,30. Είναι χαρακτηριστική η αναφορά του στη σελ.18: «ο δε διάσημος Γάλλος φιλόσοφος Μπέργκσον ομολογεί ότι «η Δημοκρατία είναι η ουσία του Ευαγγελίου και έχει ως κίνητρόν της την αγάπη»».

¹⁰⁴ Φοίβου Οικονομίδη, ‘Ειρηναίος’ στο *Ποτέ δεν θ’ αυτοκτονήσω*, Αθήνα, Ορφείας, 1982, 139-144

αιχμαλώτων που λιμοκτονούσαν¹⁰⁵ δηλ. κατήργησε τη διάκριση ιερού-βέβηλου στο όνομα της ανθρωπιάς

¹⁰⁵ Σωκράτους, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 7,21 PG 67, 781B-784AB. Αναφορά στο Ν.Ματσούκα, *Ορθοδοξία και Αίρεση*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1992², 224

2 ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ: Μια μικρή αναφορά στο Νικόλαο Μπερντιάεφ

Στον Ν.Μπερντιάεφ παρουσιάζεται ένας πηγαίος διάλογος κοινωνικού, πολιτικού, θρησκευτικού, 'θεολογικού' και υπαρξιακού ο οποίος θεωρούμε ότι είναι εις θέσιν να διανυγάσει και να εξηγήσει συνολικά τις υποθέσεις μας. Κατά τον χριστιανό κοινωνικό φιλόσοφο ο πατριωτισμός ορίζεται από ιδιαίτερο δυναμισμό και είναι συναίσθημα καθοριστικό της ολοκληρωμένης ταυτότητας, προβαίνει σε αποφασιστική και ουσιαστική διερεύνησή του αλλά και με απόλυτη αντιπαράθεση και αντικειμενική απόσταση προς τον εθνικισμό ή τον διεθνισμό. Θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε κάποια από τα στοιχεία που συνθέτουν την αντίληψη για τη ρωσική πατρίδα του Ν.Μπερντιάεφ όπως η γη, τα ήθη, η «ρωσική ψυχή», η κοινή καταγωγή και ιστορία, η αίσθηση του κοινού πεπρωμένου, η γλώσσα, η θρησκεία, η ένθεη επιστήμη – και όχι 'θεολογία', τα εθνικά ιδανικά, το πολίτευμα και η διάσταση της κοινωνικής δικαιοσύνης. Κρίνουμε απαραίτητη την αναφορά, επιπλέον, σε κάποιες κεντρικές φιλοσοφικές αντιλήψεις του συγγραφέα όπως είναι το πρόσωπο, η δημιουργικότητα έναντι της αντικειμενοποίησης, η διάκριση ποιότητας-ποσότητας, η οργανικότητα έναντι του μηχανικού, η διάκριση κοινοτικού-κολλεκτιβιστικού και η διαλεκτική ατομικού-παγκόσμιου όπως αυτές αξιοποιούνται στην ερευνητική του προσέγγιση. Με βάση την κοινωνική φιλοσοφία και ένθεη επιστήμη του ΝΜ θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε κατά περίπτωση και τη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα.

2.1 Φύση και ήθη

Ο Ν.Μ. συσχετίζει τη ρωσική γη με το ρωσικό ψυχισμό και ψυχосύνθεση, το ρωσικό χαρακτήρα καλύτερα¹⁰⁶, αλλά και με τη ρωσική πολιτική, πολιτιστική,

¹⁰⁶ Ο Ν.Μ. χρησιμοποιεί τον όρο «ρωσική ψυχή» τον οποίο θα θεωρούσαμε μάλλον θεολογικό-μεταφυσικό· αντ'αυτού επιλέγουμε τον ρεαλιστικό όρο «ρωσικός χαρακτήρας»

Αποκαλυπτική είναι η σύνδεση του χώρου και της φύσης με τον πολιτικοκοινωνικό παράγοντα έχοντας αφορμή το δημοτικό τραγούδι στο Γ.Δ.Κοντογιώργης, *Η Ελλαδική Λαϊκή*

υπαρξιακή και θρησκευτική αντίληψη. Η Ρωσία είναι μια απέραντη έκταση με απεριόριστους ορίζοντες. Η όψη της ρωσικής γης δεν έχει σταθερά περιγράμματα και ορατά όρια, δεν έχει ποικιλία από βουνά και πεδιάδες. Η Ρωσία ξεχύνεται σε εκτάσεις, τείνει να απλωθεί σε άπειρες διαστάσεις· «η εκτεταμένη ρωσική γη, που δεν έχει περιγράμματα, το άπειρο των οριζόντων της, το ασχηματοποίητο στην έκτασή της, όλα αυτά είναι έκφραση της εκτεταμένης, απερίγραπτης, άπειρης και

Ιδεολογία, Αθήνα, Λιβάνης, 1979, 26-28: «η διαμόρφωση του εδάφους επιτρέπει ή και επιβάλλει τη δημιουργία ποικιλίας (οικονομικοκοινωνικών, πολιτικών, πολιτισμικών κ.α.) συνθηκών ζωής, που επηρεάζουν ή και καθορίζουν με τη σειρά τους το ιδεολογικό περιεχόμενο του δημοτικού τραγουδιού. Έτσι η θεματολογία του δημοτικού τραγουδιού αλλάζει από τις ορεινές στις πεδινές ή τις παραθαλάσσιες και νησιωτικές περιοχές, ενώ εκεί που διαπιστώνεται ταυτότητα ενδιαφερόντων και προβλημάτων, η ποιοτική και ποσοτική προσέγγισή τους διαφέρει αισθητά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το πρόβλημα του θανάτου: το νησιώτικο μοιρολόγι, και ως ένα βαθμό των πεδινών πληθυσμών, επιστρατεύει την πλούσια συναισθηματική ευαισθησία που συναντάει κανείς στις περιοχές αυτές. Αντίθετα στους ορεινούς και ιδιαίτερα στους «κλεφτοκρατούμενους» πληθυσμούς, η οδοντηρή διαδικασία της μετάβασης των ανθρώπων όντων στον Άδη προσαρμόζεται στη σκληροτράχηλη ζωή τους και αντιμετωπίζεται αδιαίρετα μέσα στο πνεύμα και με την τεχνική της επικής παράδοσης. / Στον ελλαδικό χώρο, οι συνθήκες της κατάκτησης όπως εξελίχθηκαν στην ύστερη τουρκοκρατία έκαμαν ώστε η διαμόρφωση του εδάφους να παίζει ένα ξεχωριστό ρόλο στη θεματολογική διαμόρφωση του λαϊκού στοχασμού. Η μετατόπιση μεγάλου μέρους από τους χριστιανικούς πληθυσμούς στα ορεινά, όπου η κοινωνική και πολιτική εξουσία του κατακτητή ήταν ανύπαρκτη ή ελάχιστη αισθητή, επέτρεψε τη δημιουργία ελεύθερων κοινωνικών σχηματισμών, φρόνιμων (κεφαλοχώρια, κλπ) ή επαναστατημένων (κλεφταρματολικά σώματα) με οικονομικές και κοινωνικοπολιτικές δομές αισθητά διαφορετικές, τόσο αναμεταξύ τους, όσο και από εκείνες που ίσχυαν στις υποταγμένες πεδινές ή παραλιακές περιοχές. / Στα τραγούδια του ορεινού κοινωνικού χώρου, και ιδιαίτερα στην επική μοπυσική ποίηση, ο λαϊκός στοχαστής εκφράζει την προτίμησή του για ένα συγκεκριμένο τρόπο ζωής, όπου το ηρωικό ή λεβέντικο στοιχείο παίζει άλλοτε σημαντικό (στις φρόνιμες) κι άλλοτε κυρίαρχο 9στις επαναστατημένες) ρόλο, στη ρύθμιση των κοινωνικών σχέσεων, και η ελευθερία εμφανίζεται ως αυτονόητη υπαρξιακή προϋπόθεση του ανθρώπου. Στα τραγούδια του μη ορεινού χώρου εκδηλώνεται έντονο το μυθοπλαστικό και το συναισθηματικό στοιχείο, σε μια έκδηλη προσπάθεια «ωραιοποίησης» ή μετάθεσης της προβληματικής καθημερινότητας σε ένα ιδεατό εξωπραγματικό περιβάλλον. Το φαινόμενο αυτό συμπλέει με την απουσία συνθηκών «ηρωικής» ζωής στις περιοχές όπου εμφανίζεται. Παρουσιάζει όμως διαφορετικά, κατά τη γνώμη μας, παραγωγικά αίτια, ανάλογα αν πρόκειται για τους παραλιακούς και νησιωτικούς πληθυσμούς ή για τους υποταγμένους πληθυσμούς της «μεσογειακής» υπαίθρου. / Η ήπια, σχεδόν ρομαντική διάθεση που πλουτίζει την ανθρώπινη φύση η επαφή με το θαλασσίνο περιβάλλον συντελεί ώστε και τα συγκλονιστικότερα γεγονότα της καθημερινής πραγματικότητας να διαχέονται από άφθονο συναισθηματικό λυρισμό, ενώ ασήμαντα επεισόδια της προσωπικής ζωής παίρνουν μια δυσανάλογη έκταση. Στον εσωτερικό πεδινό χώρο, όπου κυριαρχεί η οργάνωση του τσιφλικιού, η μυθοπλαστική διάθεση του υποταγμένου χωρικού λειτουργεί το ίδιο λυτρωτικά. Απέναντι όμως σε μια εξουθενωτική για την ανθρώπινη υπόσταση κοινωνική πραγματικότητα, που υφίσταται χωρίς προοπτική και που είναι «επιβαρυνόμενη» από την αδρή, τραχεία πολλές φορές, εκφραστική διάθεση που επιβάλλει το πεδινό περιβάλλον. Τραγούδια όπως του «Γιάννη» δείχνουν ακριβώς το δίλημμα των υποταγμένων χωρικών ή να αποδεχθούν τη «φρόνιμη» μοίρα τους ή να «ξεκόψουν» από τη δοσμένη κοινωνική πραγματικότητα (με τον ξενιτεμό) ή νομιμότητα (με την προσχώρησή τους στα κλεφταρματολικά σώματα). / Ωστόσο η άμεση προσέγγιση ή και επαφή του υποταγμένου χωρικού με τα σώματα της κλεφτουριάς, κάνει τη μυθοπλαστική του διάθεση να συμβαδίζει ή και να συμπλέκεται πολλές φορές με την επική διάσταση του δημοτικού στοχασμού. Τότε το κλέφτικο τραγούδι παίζει σε άλλο επίπεδο ένα ρόλο ανάλογο με εκείνο του φρόνιμου δημοτικού τραγουδιού. Με το να εγκωμιάζει τους ατομικούς ή συλλογικούς ήρωες που τόλμησαν να αμφισβητήσουν δυναμικά την κατεστημένη δικαιοσύνη νομιμότητα και συγχρόνως να θαυμάζει την ελευθερία αλλά και το ηρωικό ή λεβέντικο δικαιοκώ πρότυπο της κλεφτουριάς, η σκέψη του υποταγμένου χωρικού λειτουργεί λυτρωτικά, τόσο απέναντι στην οικονομικο-κοινωνική του κατάσταση, όσο και απέναντι στους κατόχους της κοινωνικής και πολιτικής δύναμης (αντιπαράβαλα με τα χριστιανικά τραγούδια της «κόλασης»)

αδιαμόρφωτης ως προς τα εθνικά στοιχεία ρωσικής ψυχής. Δεν ζη τυχαία ένας λαός σ' αυτή ή την άλλη χώρα, σ' αυτή ή την άλλη περιοχή της γης. Εν προκειμένω υπάρχει μια στενή συνάφεια. Η ίδια η φύση, η ίδια η γη καθορίζεται από τις θεμελιώδεις δομές της ψυχής ενός λαού»¹⁰⁷. Η δυσκολία μιας πνευματικής πειθαρχίας, θρησκευτικής και πολιτιστικής, στη ζωή του Ρώσου σχετίζεται με αυτού του τύπου γη. Οι ρωσικές πεδιάδες είναι σύμβολα του ρωσικού χαρακτήρα που κατευθύνεται σε άπειρους ορίζοντες, δε μπορεί να ζήσει σε όρια και σε σχήματα, σε διαφοροποιήσεις του πολιτισμού. Γι' αυτό ο ρωσικός χαρακτήρας είναι αποκαλυπτικός· εύκολα αποσπάται από κάθε έδαφος και ξεχύνεται με ορμητικούς κυκλώνες σε άπειρες διαστάσεις, έχει την ορμή της περιπλάνησης σε απέραντες πεδιάδες· η αδυναμία για αυτοπειθαρχία οδηγούν το Ρώσο στην απώλεια της ορμής της αυτοσυντήρησης. «Ο Ρώσος ζει με μεγάλη ευχέρεια την κρίση του πολιτισμού, χωρίς να έχει φθάσει σε μια βαθιά εμπειρία των πολιτιστικών αξιών. Από το γεγονός αυτό προέρχεται ο χαρακτηριστικός για το Ρώσο μηδενισμός»¹⁰⁸. Η ακρότητα αποκαλυπτική ή μηδενισμός και όχι ο δρόμος της μεσότητας και της ιστορικής και πολιτιστικής αναπτύξεως οδηγούν το Ρώσο στην απόκρουση κάθε φορμαλισμού του

¹⁰⁷ Ν.Μπερδιάγιεφ, *Το πνεύμα του Ντοστογιέφσκι*, μτφρ. Ν.Ματσούκας, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1972, 169 Σύμφωνα με τον Δ.Γ.Τσαούση, *Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας*, Αθήνα, Gutenberg, 1984, 189 'ντετερμινισμός' είναι «ετεροπροσδιοριστία. Η άποψη ότι η ατομική και συλλογική συμπεριφορά προσδιορίζεται από εξωτερικούς προς τον άνθρωπο παράγοντες, προς τους οποίους συνδέεται με μια αιτιώδη σχέση. Οι προσδιοριστικοί παράγοντες αποτελούν την αιτία και η συμπεριφορά το αποτέλεσμα» ενώ 'γεωγραφικός ντετερμινισμός' είναι «η αντίληψη ότι οι μορφές του πολιτισμού και της κοινωνικής οργάνωσης καθορίζονται από γεωγραφικούς παράγοντες, όπως, η διαμόρφωση του εδάφους, οι φυσικοί πόροι κλπ». Στο παρατιθέμενο απόσπασμα του ΝΜ υπάρχει διαλεκτική ελευθερίας και γεωγραφικού ντετερμινισμού, η «στενή συνάφεια»: η γη διαμορφώνει την «εθνική ψυχή» και, ταυτόχρονα, η «εθνική ψυχή» διαμορφώνει τη γη. Σε ένα προφητικό κείμενο για τα σύγχρονα οικολογικά αδιέξοδα ο Μ.Βασίλειος επιρρίπτει στην ανθρώπινη ανηθικότητα την ευθύνη για την αλλαγή του κλίματος (Θρησκευτικά Γ.Γυμνασίου...62): «Δείτε, λοιπόν, πως οι δικές μας αμαρτίες άλλαξαν και τη φύση, ακόμη και το κλίμα έγινε εχθρικό. Ο Χειμώνας δεν είναι υγρός και ξερός, αλλά γεμάτος παγωνιά και χωρίς χιόνια και βροχές... Γι' αυτό και ο Θεός δεν ανοίγει το χέρι Του. Εμείς αποκλείσαμε την αγάπη προς τον διπλανό μας ως αδελφό μας. Γι' αυτό και τα χωράφια μας είναι ξερά, γιατί πάγωσε η αγάπη ανάμεσά μας». Αυτή τη συνάφεια ηθικού και κοσμικού παρουσιάζει η νεοελληνική παροιμία «έχει κάψει πολλούς πλανήτες αυτός». Δεν πρόκειται για «μεταφυσικές αντιλήψεις» Κατά την Χ.Κωνσταντοπούλου, Εμείς και οι Άλλοι...12 η βιομηχανική κοινωνία που παρήλθε χαρακτηρίστηκε από έναν υπερτονισμό των αποκλειστικών ορίων και επομένως και των αποκλεισμών π.χ. «επιστήμη» ή «μυθολογία», «αντικειμενικό» ή «υποκειμενικό», «πραγματικό» ή «φανταστικό» κλπ. Ιδιαίτερης σημασίας για την «μεταφυσικότητα» αυτή αποτελεί η κατά Μαρκούζε «ερωτική ενέργεια της φύσης που πρέπει να απελευθερωθεί» στο Δ.Ν.Λαμπρέλλης, *Η αγωνία της άρνησης στον Marcuse*, Αθήνα, Δωδώνη, 2000 291κε ή η θεώρηση της φύσης *κυριολεκτικά* σαν προέκταση του ανθρωπίνου σώματος στο Λαμπρέλλης...294.

Την αποφασιστική σημασία της ελευθερίας στο Ν.Μπερντιάγιεφ, *Δοκίμιο εσατολογικής μεταφυσικής*, μτφρ. Χ.Μαλεβίτση, Αθήνα, Παρουσία, 1995², 400: «το αρχέγονο μυστήριο είναι το μυστήριο της γέννησης του Θεού στον άνθρωπο (ο οποίος περιέχει εντός του τον κόσμο) και της γέννησης του ανθρώπου στον Θεό. Στην ατελή γλώσσα μας τούτο σημαίνει πως υπάρχει στον Θεό η ανάγκη για μια απαντητική δημιουργική πράξη εκ μέρους του ανθρώπου» (πλάγια δικά μας)

¹⁰⁸ Ν.Μπερδιάγιεφ, *Το πνεύμα του Ντοστογιέφσκι*, μτφρ.Ν.Ματσούκας, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1972, 170-171

ευρωπαϊκού πολιτισμού που διαθέτει θρησκευτική και πολιτιστική πειθαρχία. Ο Ν.Μ. αναφέρεται στον Λεόντιεφ που έλεγε ότι ο Ρώσος μπορεί να γίνει άγιος, όχι όμως και τίμιος άνθρωπος. Η τιμιότητα είναι ένα ηθικό μέσο, μια «αστική» αρετή για την οποία αποκαλυπτικοί και μηδενιστές μένουν αδιάφοροι¹⁰⁹. «Αυτοκαταστροφή και μηδενισμός είναι τα εθνικά χαρακτηριστικά των Ρώσων». Μια τέτοιου τύπου δομή εθνικού χαρακτήρα δεν μπορεί να προσεγγιστεί απλά ψυχολογικά αλλά πνευματικά. Η άβυσσος της διασπάσεως –κεντρικό μοτίβο του Ντοστογιέφσκυ- ποτέ δεν σημαίνει οριστική καταστροφή· με τον Θεάνθρωπο είναι δυνατό πάλι να αναπλαστεί η εικόνα του ανθρώπου¹¹⁰

Στο θρησκευτικό προσανατολισμό του ρωσικού λαού εξαιτίας της ορθόδοξης Εκκλησίας συνάπτεται ένα πολύ ισχυρό φυσικό στοιχείο που προέρχεται από την απεραντοσύνη της γης· συνυπάρχει ένας φυσικός και διονυσιακός παγανισμός με τον ορθόδοξο ασκητισμό· «φαίνεται ότι μόνο ένας Ρώσος μπορεί να συμφιλιώνει μέσα του αυτά τα δύο στοιχεία»¹¹¹

Ο Ν.Μ. συνδέει την απεραντοσύνη της χώρας με την πολιτική μορφή διακυβέρνησης που μονίμως είναι η δεσποτεία. Αναφέρει το συμπέρασμα του Κλιουτσέφσκι, του διασημότερου από τους ιστορικούς που διατείνονται τη σύνδεση αυτή: «το Κράτος διογκώθηκε, ο λαός κατέρρευσε»¹¹². Η αντίληψη αυτή του Ν.Μ.

¹⁰⁹ Το πνεύμα...17. Το κείμενο συνεχίζει: «Η ιδιότης αυτή αποδεικνύεται μοιραία για το ρωσικό λαό, μια που λίγοι είναι προορισμένοι για την αγιότητα και πολλοί για την ατιμία». Ακριβώς με τον ίδιο τρόπο μοιραίο αποδεικνύεται το ευχαριστιακό ήθος των Ι.Ζηζιούλα, Χ.Γιανναρά, Ι.Ρωμανίδη. Στο Σ.Αγουρίδης ΚΑΘ' ΟΔΟΝ 2(1981) 181 υπάρχει μια ουσιαστική παρατήρηση σύμφωνα με την οποία αφότου άρχισε να γίνεται τόσος λόγος περί θεοπτίας, θεώσεως, εκστάσεως κλπ [θα προσθέταμε με την Νεορθοδοξία ή τον γερωντισμό ή τον μοναχισμό κλπ] η κοινωνία μας παράλληλα ηθικά εξαχρειώθηκε. Το θεολογικό κίνημα συγγέει ηθική με ηθικισμό ενώ μεγάλες κουβέντες και ανέφικτοι φραστικά σκοποί αφήνουν για τους πολλούς τον κατήφορο ελεύθερο. Επιπλέον είναι αδιάφορο για την κοινωνική αγωνία και την πολιτική μεταμόρφωση και αγώνα

¹¹⁰ Το πνεύμα...30 Για τα θέματα που απασχολούν την παράγραφο αυτή επίσης 19-25 και 237κε. Θα υποθέταμε ότι το ζητούμενο θα ήταν η διαλεκτική αποκαλυπτικότητα και ηθικότητας στον άνθρωπο του 21^{ου} αιώνα με τη μορφή της συνεργασίας θείου και ανθρώπινου ως δοξολογία και ανταπόκριση του ανθρώπου στις θεϊκές ευκαιρίες. Όσον αφορά τη σχέση ηθικότητας και αποκαλυπτικότητας είναι χαρακτηριστικό ότι «ο γερο-Τολστόϊ έλεγε μουρμουρίζοντας για τον αδελφικό του αντίζηλον τον Ντοστογιέβσκι: 'θα του χρειαζόταν να μελετήσει τη διδασκαλία του Κομφούκιου ή των βουδιστών, αυτό θα τον είχε ηρεμήσει'.» στο Κλώντ Ρουά, 'Αντίκρουσμα του Ντοστογιέβσκι' *ΕΥΘΥΝΗ* 119(1981) 589.

¹¹¹ Ν.Μπερδιάγιεφ, *Οι πηγές και το νόημα του ρωσικού κομμουνισμού*, μτφρ.Ε.Δ.Νιάνιος, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, χ.χ., 9. Η διαφορετική διαμόρφωση του εδάφους δεν εμποδίζει τον ελληνικό λαό να παρουσιάζει τα ίδια στοιχεία στο Σ.Αγουρίδης, *Η θρησκεία των σημερινών Ελλήνων*, Αθήνα, 1983, 10-13 με αναφορά στον Ρενάν, Χάρνακ, Σεφέρη κλπ,

¹¹² *Οι πηγές και το νόημα...9*

βρίσκεται σε διάλογο με εκείνην που παρουσιάζει ο K.Minogue¹¹³ όσον αφορά τη σχέση εδάφους-πολιτεύματος: π.χ. χώρα που η διαμόρφωσή της απαιτεί αρδευτικά έργα (π.χ. Κίνα) απαιτεί κεντρική εξουσία με δεσποτικά χαρακτηριστικά για την κινητοποίηση του εργατικού δυναμικού ενώ διαβούλευση εξουσίας-υπηκόων πραγματώνεται όπου το κλίμα είναι ευνοϊκό στις απαιτήσεις της γεωργίας.

Η απουσία μέτρου, όπως την έχουμε ήδη παρουσιάσει, εκδηλώνεται και στην εθνική ζωή και αντίληψη οι οποίες χαρακτηρίζονται από αντινομίες: «ή καθετί το ρωσικό απορρίπτεται με πάθος κι έτσι χάνεται το πάτριο έδαφος, ή επίσης με πάθος γίνεται αποδεκτό καθετί το ρωσικό, ώστε κάθε άλλος λαός να θεωρήται σαν πέρα για πέρα διαφορετική ράτσα»¹¹⁴. Ωστόσο, υπάρχει ένα «πανανθρώπινο στοιχείο του ρωσικού πνεύματος, η ικανότης του Ρώσου καθετί το μεγάλο, που υπάρχει στον κόσμο, να το νιώθη σαν ιδικό του»¹¹⁵, στάση οικουμενικότητας και παγκοσμιότητας που υπερβαίνει τις εθνικιστικές αποκλειστικότητες και μονομέρειες. Το εθνικό με το παγκόσμιο τελικά συνδέονται. Κατά τον Ν.Μ. ο Ντοστογιέφσκυ¹¹⁶ ο Δάντης, ο Τολστόϊ, ο Σαίξπηρ, ο Γκαίτε είναι εθνικοί και ταυτόχρονα παγκόσμιοι¹¹⁷. Κάθε μεγαλοφυΐα είναι εθνική και όχι διεθνής συνάμα όμως πανανθρώπινη Αυτή η σύνδεση άλλωστε αποτελεί και τη χριστιανική αντίληψη όπως θα παρατηρήσουμε στη συνέχεια. Το χαρακτηριστικό γνώρισμα των δημιουργικών πνευμάτων της Ρωσίας [με αναφορά στον Τολστόϊ και τον Ντοστογιέφσκι] είναι ότι αναζητούν με θρησκευτικό πάθος την απολύτρωση: «είναι κάτι πέρα για πέρα εθνικό. Αναζητούν

¹¹³ K.Minogue, *Πολιτική*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα/ΤΟ ΒΗΜΑ, 2006, 33-34. Το κείμενο συνεχίζει: «Όπως όλες οι μεγάλες θεωρίες κοινωνικής αιτιότητας, έτσι και η προσέγγιση που μόλις περιγράψαμε θα πρέπει να αντιμετωπίζεται με προσοχή, σίγουρα όμως έχει μερίδιο αλήθειας. Δεν μπορούμε να πούμε όμως ότι εκφράζει όλη την αλήθεια γιατί καμία ιδέα δεν πηγάζει μόνο από φυσική αναγκαιότητα, ενώ τίποτε στις ανθρώπινες κοινωνίες δεν είναι ανεξάρτητο από τις ιδέες που έχουν τα άτομα σχετικά με την κατάστασή τους» Και εδώ παρουσιάζεται όπως στον Ν.Μ. διαλεκτική ανθρώπου-φύσης.

¹¹⁴ Το πνεύμα...168 Το κείμενο συνεχίζει συμπερασματικά: «πάντοτε στην εθνική μας συνείδηση δεν μπορούσε κανείς να εντοπίσει το μέτρο, την ήσυχη βεβαιότητα και τη σταθερότητα που δεν κλονίζεται από εξάρσεις και υστερικές εκδηλώσεις» [πλάγια δικά μας]. Η ίδια ανισορροπία παρουσιάζεται και στην σύγχρονη Ελλάδα, άκρατος μιμητισμός ευρωπαϊκών προτύπων και άρνηση ελληνικότητας [υπόθεση Γ.Κοντογιώργη έναντι στην προκρούστεια «εκσυγχρονιστική» νεωτερικότητα στο *Έθνος και «εκσυγχρονιστική» νεωτερικότητα*, Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2006, 116κε] ή ειδωλοποίηση της Ανατολής και της ελληνικότητας [Κόντογλου], όλα αυτά συμβαίνουν στη χώρα του «μέτρον άριστον»...

¹¹⁵ Το πνεύμα...168

¹¹⁶ Το πνεύμα...15-16

¹¹⁷ Ν.Μπερδιάγιεφ, *Βασίλειο του πνεύματος και βασίλειο του καίσαρα*, μτφρ.Β.Τ.Γιούλτση, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 2002² 189

την απολύτρωση, διψούν εξαγνισμό, πονούν για τη μοίρα του κόσμου»¹¹⁸. Τελικά, «η ποιότητα της εθνικότητας εξαρτάται από την ανθρωπότητα που αποκαλύπτεται μέσα της»¹¹⁹

Εάν γίνει αποδεκτή ως πραγματικότητα η αντίληψη του Ν.Μ. ότι «η ποιότητα της εθνικότητας εξαρτάται από την ανθρωπότητα που αποκαλύπτεται μέσα της» τότε αυτόματα υπερβαίνεται ο «οδυνηρός διπλός δεσμός της αναγκαιότητας»¹²⁰ όπως τον παρουσιάζει ο Ντάνιελ Μπελ. Κατ' αυτόν η μοντέρνα φιλελεύθερη ιδιοσυγκρασία ενασμενίζεται ηθικές απαντήσεις και αυτή η στάση διαλύει το μερικό, π.χ. τους αρχέγονους δεσμούς ατόμου και φυλής, μέσα στο καθολικό· η ενοποίηση της ανθρωπότητας στον Διαφωτισμό είναι μάταιο όνειρο· εκείνοι που έχουν μνήμη και ζουν παραδοσιακά τη συνέχεια των γενεών «πρέπει κατ' ανάγκη να ζουν τις τοπικιστικές ταυτότητες που τις συνιστούν»· ο αποκλειστικά τοπικιστής χάνει τους δεσμούς του «με άλλους ανθρώπους, με άλλες γνώσεις, με άλλες πίστεις» και είναι σχισματικός ενώ εκείνος που είναι μόνον κοσμοπολίτης «σημαίνει ότι είναι δίχως ρίζες». Τελικά, «ζει, λοιπόν, κανείς κατ' ανάγκη στην ένταση μεταξύ του μερικού και του καθολικού και αποδέχεται τον οδυνηρό αυτό διπλό δεσμό της αναγκαιότητας»

Απέναντι στην απαισιοδοξία του Ν.Μπελ τοποθετείται η αισιοδοξία του συγκρητισμού, όπως τον αντιλαμβάνεται ο Λ.Μποφ¹²¹, πολιτισμικού και θρησκευτικού, η στάση είναι κοινή. Αυτόν ακριβώς τον συγκρητισμό πραγμάτωσε ο χριστιανός φιλόσοφος Ν.Μ. σε όλα τα πεδία π.χ. εντελώς ενδεικτικά στο θρησκευτικό πεδίο «ο Χριστιανισμός δεν κατέδειξε με επαρκή έμφαση τα καθήκοντα του ανθρώπου έναντι των ζώων. Εκ της απόψεως ταύτης υπερτερεί ο Βουδδισμός» αλλά

¹¹⁸ Το πνεύμα...28

¹¹⁹ Βασίλειο...187 Το παράλληλο που παρουσιάζει ο E.Gellner, *Εθνικισμός*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2002, 149 για τον Τσέχο ηγέτη Τ.Μάζαρυκ: «ας σημειωθεί ότι ο έντονα ηθικός εθνικισμός του Μάζαρυκ είχε μια διεθνιστική θεμελίωση: τη συνολική ροπή της ιστορίας προς την ελευθερία και τη δημοκρατία, η οποία δικαίωνε ως ένα από τα εργαλεία της τον τσέχικο εθνικισμό και την ανεξαρτησία. Δεν επρόκειτο για έναν ξεροκέφαλο, εσωστρεφή εθνικισμό. Ακριβώς το αντίθετο»

¹²⁰ Ν.Μπελ, *Ο πολιτισμός της μεταβιομηχανικής Δύσης*, Αθήνα, Νεφέλη, 1999, 209

¹²¹ L.Boff, *Church: Charism and Power*, WIPF STOCK, Eugene, Oregon, 2011, 107: “Just as God accepted humanity as he found it, so also must Christian faith seek out individuals where and how they are culturally. It is out of this situation that a pedagogy for growth and maturity in the faith must begin. The deeper this faith is, the more open is to the true syncretism in which God and Jesus Christ Liberator do not appear as the object that will satisfy the heavy burden of the search for security and power, but rather as the heart of life and love that attracts and penetrates all things and all persons” Για τις αδυναμίες της χριστιανικής αγάπης Α.Παπαρίζος, *Θεός, Εξουσία...35*, 210-211

και «η έννοια του στατικού Θεού εις τον Schankara έγινε δυναμική εις τον M.Eckhart»¹²² δηλ. ταυτότητα σε όσμωση με το διαφορετικό. Το «...από την ανθρωπότητα που αποκαλύπτεται μέσα της» παρουσιάζει ο Μποφ με την *πνευματική λατρεία* (spiritual worship): «God does not want things from the human person, like sacrifices, prayers, rites, or sacraments. He wants the individual's heart, one's life, a contrite, humble, open, serving, loving heart»¹²³

2.2 Εθνικό, κοινωνικό και ερωτικό

Αξιοσημείωτος είναι ο παραλληλισμός σεξουαλικότητας-ερωτισμού με τα θέματα της εθνικής ζωής. Κατά τον N.M. η ανδρικότητα της εθνικής συνείδησης στη Ρωσία δεν ενώθηκε οργανικά με τη θηλυκότητα της λαϊκής ψυχής όπως έγινε στη Δύση. «Η ρωσική γη συνέχιζε να είναι θηλυκή, να αρραβωνιάζεται και να περιμένει τον ερχομό ενός ξένου συζύγου. Δόθηκε σε πολλούς άνδρες αλλά από αυτό δεν προήλθε κανένας αληθινός γάμος. Ο ρωσικός λαός δεν μπόρεσε ποτέ να γεννήσει από τα σπλάχνα του μια ανδρική εξουσία, την αναζήτησε αλλού, έκανε έκκληση στους Βαρέγκους ή τους Γερμανούς γραφειοκράτες»¹²⁴. Επιπλέον, ο N.M. διακρίνει τον πατριωτισμό από τον εθνικισμό με παράλληλη αναφορά στην ποιότητα της σεξουαλικής ζωής παρατηρώντας εκφυλισμό στον δεύτερο: «Αγαπούμε το λαό μας και τη γη μας όπως το πρόσωπο της αγαπημένης γυναίκας. Αλλά ο εθνικισμός αντιτάσσει τον έρωτα στο ήθος και μεταμορφώνει τη φυσική ερωτική συμπεριφορά σε υπέρτατη αρχή ή δόγμα. Αποδέχεται την ερωτική συμπεριφορά και αρνιέται την ηθική»¹²⁵. Ο N.M. αναφέρεται ασφαλώς και στην «ερωτική συμπεριφορά απέναντι στην κοινωνική δικαιοσύνη. Μπορεί κανείς να αγαπά τη χώρα του και το λαό του, αλλά πρέπει να απαιτεί μια ανθρώπινη ύπαρξη άξια του ονόματός της και την πραγματοποίηση της αλήθειας και της δικαιοσύνης στη ζωή»¹²⁶ Ο N.M., τέλος, είναι ρεαλιστής στην ερωτική του αυτή ορολογία και πειστικός διότι η χριστιανική του

¹²² N.Μπερδιάγιεφ, *Θείον και Ανθρώπινον*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 2000² 114,37

¹²³ Boff...105

¹²⁴ N.Μπερντιάεφ, *Για την κοινωνική ανισότητα*, μτφρ. Ε.Δ.Νιάνιος, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1984, 26

¹²⁵ N.Berdyaev, *Το πεπρωμένο του ανθρώπου στο σύγχρονο κόσμο*, μτφρ. Ε.Β.Γιούλτση, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1980, 99

¹²⁶ Πεπρωμένο...102

αυτοκριτική τον καθιστά αντικειμενικό: «η χριστιανική διδασκαλία, που επικρατεί, αρνιέται τον έρωτα και τον καταδικάζει. Ο έρωτας με τη λεπτή σημασία του όρου αναγνωρίστηκε έξω από το Χριστιανισμό και ενάντια σ' αυτόν»¹²⁷ Συμπερασματικά, η ποιότητα της ερωτικής ζωής ανταποκρίνεται και καθορίζει την εθνικοκοινωνική συνείδηση¹²⁸

2.3 Ο πατριώτης ως ταξιδιώτης έμπλεος συναισθημάτων

Ο Ν.Μ. έχει σαφή αντίληψη ότι ο πατριωτισμός είναι πλάνης, αγαπά την περιπλάνηση, το ταξίδι, και είναι δυναμικός, όχι στατικός όπως ο εθνικισμός, ο πατριωτισμός είναι τελικά ανέστιος οδοιπόρος και γι αυτό ακριβώς διαλέγεται με το άλλο, το διαφορετικό ενώ είναι οργανικά δεμένος με τις εθνικές και τις λαϊκές ρίζες: όλα αυτά τα στοιχεία εντοπίζονται από τον Ν.Μ. σε μια αποφασιστικής σημασίας διάκριση του πατριώτη Ντοστογιέφσκυ από τους σλαβόφιλους εθνικιστές. Ο Ντ., κατά τον Ν.Μ. ανήκει σε μια άλλη εποχή και είναι πλάνης και οδοιπόρος σε πνευματικούς κόσμους, βαδίζει σταθερά στην επανάσταση του πνεύματος. Δεν έχει ιδιοκτησία [«δεν έχει σπίτι ούτε χρήματα ούτε ένα κομμάτι εξοχικής γης»], ζει το μέλλον, [«ζη δυναμικά, σε διαρκή ανησυχία, πλημμυρισμένος από ρεύματα που εφορμούν από μελλοντικές διαστάσεις...είναι ένας άνθρωπος της Αποκαλύψεως. Οι σλαβόφιλοι δεν είχαν τέτοια αρρώστια»], εκφράζει το λαό του [«αυτή η περιπλάνηση είναι ένα βαθύ χαρακτηριστικό του ρωσικού λαού»], το βασικό στοιχείο του Ντ. «είναι η φωτιά, όχι η γη» ενώ οι σλαβόφιλοι «υπήρξαν άνθρωποι ριζωμένοι στο πάτριο χώμα, απ' όπου αντλούσαν δυνάμεις. Κι αυτοί ένιωθαν κάτω στα πόδια τους το έδαφος πολύ στερεό», ο Ντ. διαλέγεται με το διαφορετικό [«δεν είναι μόνο Ρώσος πατριώτης, αλλά και Ευρωπαίος...υμνητής της εποχής του Μεγάλου Πέτρου»] ενώ οι σλαβόφιλοι είναι καθολοκληριαν αντιδυτικοί, τέλος, «οι σλαβόφιλοι ζούσαν σ' ένα κλειστό κόσμο, ο Ντ. ζούσε στη διάσπαση»¹²⁹.

¹²⁷ Πεπρωμένο...136

¹²⁸ Ας μας επιτραπεί στο σημείο αυτό να αναφέρουμε απλώς ένα σύνθημα τοίχου στο Σταθμό Ηλεκτρικού αγ.Ελευθερίου Αττικής [10/10/2014] μεσούσης της κρίσης: «TASMIN + MAX: Η ΑΓΑΠΗ ΔΕΝ ΕΧΕΙ ΘΑΝΑΤΟ» και δίπλα με την υπογραφή MAX: «είμαι TNT στο βυθό των χαλασμένων συνειδήσεων»... Η σύνδεση έρωτα και επανάστασης είναι αποκαλυπτική

¹²⁹ Το πνεύμα...32, 180

Την κοινωνικοπολιτική σημασία του χριστιανού ως ταξιδιώτη παρουσίασε ο Ν.Μπερντιάεφ σε μια κριτική του αστισμού όπου δεν απαξιώνεται ο κόσμος αλλά αποειδωλοποιείται: «Ο αστός είναι ειδωλολάτρης, ζει δούλος του ορατού. Ειδωλολατρία είναι η προτίμηση του ορατού από το αόρατο. Για τον αστό το έργο του Θεού γίνεται θεός κι απόλυτο. Ο αστός ήταν που πάνω στο Γολγοθά σταύρωσε το Χριστό· αυτός ήταν που πάνω στο Γολγοθά χώρισε τον κόσμο από το Χριστό, το χρήμα από τους φτωχούς... Αντίποδας του αστικού πνεύματος είναι το πνεύμα που ελεύθερο περιδιαβάζει στον κόσμο – διαβάτες του κόσμου είναι οι Χριστιανοί. Και το εσωτερικό βίωμα του διαβάτη, που ζει μόνο ο Χριστιανός, είναι αυτό που τον διακρίνει από τον αστό· είναι ένα βίωμα ανεξάρτητο από κοινωνική θέση. Οι Χριστιανοί δεν έχουν πόλη εδώ και ζουν προσδοκώντας την μέλλουσα πόλη. Κι αυτή η μέλλουσα πόλη δεν μπορεί να είναι του κόσμου τούτου. Όμως το πνεύμα του αστού θα συνεχίσει να νικά, όσο ο χριστιανικός κόσμος θεωρεί μια γήινη πόλη για ουράνια και όσο οι Χριστιανοί παύουν να νοιώθουν σα διαβάτες στον κόσμο»¹³⁰. Ο Α.Ν.Τσιριντάνης συμφωνεί με τον Ν.Μπερντιάεφ: «Ο Μπερντιάεφ παρατηρεί πως είναι αναπόφευκτη η ρήξη ανάμεσα στο Χριστιανισμό και τον αστικό κόσμο, τον αστό. Αλήθεια αυτή, που πρέπει να τη δεχθούμε... Το ξεκίνημα για τη νέα ζωή είναι η λύτρωση από τον εχθρό που λέγεται αστός, ήγουν ον εγωκεντρικό...»¹³¹

Ο εθνικισμός πρέπει «πολύ προσεκτικά» να διακρίνεται από τον πατριωτισμό. Ο Ν.Μ. προβαίνει σε διακρίσεις στη συναισθηματική ζωή του πατριώτη και του εθνικιστή η οποία, στον τελευταίο, «είναι γεμάτη συγχύσεις και περιπλοκές» παρότι η αντικειμενοποίηση των συγκινήσεων που οδηγούν στην εμφάνιση συλλογικών υπερπροσωπικών πραγματικοτήτων όπως το έθνος είναι κοινή και για τους δύο. Στον πατριωτισμό η συγκίνηση είναι πιο αυθόρμητη, πιο φυσική, είναι έκφραση αγάπης, δεν έχει ανάγκη από λογικοποίηση, η απουσία του είναι ατέλεια· ο εθνικισμός είναι λιγότερο φυσικός, με σχετική λογικοποίηση της συναισθηματικής ζωής, με πάθη που δεν είναι αυθόρμητα αλλά είναι συχνά το αποτέλεσμα μιας προπαγάνδας, είναι

¹³⁰ Ν.Μπερντιάεφ, *Η μοίρα της κουλτούρας*, μτφρ.Τ.Πανταζής, Αθήνα, Ευθύνη, χ.χ. 41, 56

¹³¹ Αναφέρεται από τον Ν.Μπουγάτσο, *Οι Έλληνες πατέρες και τα κοινωνικά προβλήματα*, Αθήνα, Επτάλοφος, 1988, 21, υποσ. 60

Ωστόσο, ο Σίλλερ εγκωμιάζει τον απελευθερωτικό αγώνα των Ολλανδών στο Α. von Martin, *Η Κοινωνιολογία της Αναγέννησης...* 140: «εδώ το εθνικό συμφέρον συμπίπτει με «την καλή, τη δίκαιη» υπόθεση: με την υπεράσπιση των «ευγενέστερων δικαιωμάτων», των ηθικών δικαιωμάτων, που είναι δικαίωμα «όλων των ανθρώπων», της «ανθρωπότητας». Αυτό που φλόγιζε αυτόν τον αστικό αγώνα, ήταν ένα ανθρωπιστικό ήθος [ανάλογα και για τον βορειοαμερικανικό λαό υπό την ηγεσία του Τζώρτζ Ουώσινγκτον]».

φιλοπόλεμος ως συνδεόμενος αδιάσπαστα με το Κράτος και, τέλος, με μια εξαιρετικής εμπρίθειας παρατήρηση του Ν.Μ., «είναι περισσότερο δεμένος με το μίσος για κάθε τι το ξένο, παρά με την αγάπη για ότι ανήκει στην ίδια την εθνικότητα»¹³²

Αυτός που είναι ταξιδιώτης ξέρει να δένεται, εκείνος που ριζώνει είναι μετέωρος· το οργανικό και το μηχανικό· η αγάπη του εαυτού οδηγεί στην αγάπη του άλλου, «αγάπα τον πλησίον σου ως σεαυτόν», η προσομοίωση αγάπης είναι τραγικά αλλοτριωτική...

2.4 Χριστιανισμός, πατριωτισμός, εθνικισμός, διεθνισμός

Η πατριωτική συνείδηση έχει θρησκευτικό θεμέλιο, ο άπατρις είναι ον ακοινωνήτο, η κοινωνικότητα θεμελιώνεται στη θρησκευτικότητα. Με τη διατύπωση του Ν.Μ.: «η θρησκεία είναι η θεμελίωση σχέσεων, συγγενείας· συνίσταται στο ξεπέρασμα του ετερογενούς είναι, της φθοράς, και ο άνθρωπος αποκτά μια τέτοια σχέση πριν απ' όλα μέσα στην πατρίδα του. Κάθε απόπειρα να ξεκόψουμε μια εθνότητα από αυτό το θρησκευτικό βάθος, το αποβάλλει στην επιφάνεια και το υποβάλλει στον κίνδυνο να κονιορτοποιηθεί»¹³³

Σε μια καταρχήν αναμέτρηση του Ν.Μ. με τον εθνικισμό και τον διεθνισμό τονίζει ότι η εθνικότητα είναι ένα στάδιο της ατομικοποίησεως της υπάρξεως και η θετική της αξία συνίσταται στο ότι ο πολιτισμός έχει πάντοτε έναν εθνικό χαρακτήρα. Από την άλλη πλευρά ο διεθνισμός, που έβλαψε κι αυτός όπως ο εθνικισμός στον ίδιο βαθμό την ακεραιότητα της ανθρωπότητας, αποτελεί μια ονειροπόληση, μια άρνηση της ατομικότητας και αναγνώριση της αφηρημένης αντί της συγκεκριμένης ενότητας της ανθρωπότητας η οποία, τελικά, είναι εσχατολογική. Ο διεθνισμός εκπροσωπεί το γενικό και όχι το παγκόσμιο που είναι κάτι το συγκεκριμένο και μοναδικό και δεν υποτάσσεται στην ποσότητα. Η κατάφαση της εθνικότητας μπορεί να πάρει τη μορφή

¹³² Βασίλειο...191-192

¹³³ Ανισότητα...118

του εθνικισμού, δηλαδή της αναδιπλώσεως στον εαυτό της, της αποκλειστικότητας, της εχθρότητας έναντι των άλλων εθνικοτήτων¹³⁴

Δεν υπάρχει σχέση μεταξύ χριστιανισμού και εθνικισμού. Σύμφωνα με τον Ν.Μ. ο εθνικισμός αποτελεί μια εγκατάλειψη των πολιτιστικών και ιστορικών κατηγοριών χάρη των ζωολογικών. Η ενοποίηση της ανθρωπότητας μέσω του εκχριστιανισμού και του εξανθρωπισμού εκφυλίζεται· ο εθνικισμός είναι πολυθεϊσμός ασυμβίβαστος με το μονοθεϊσμό. Συγκεκριμένα, ο ειδωλολατρικός εθνικισμός μεταμορφώνει την εθνικότητα σε απόλυτη αξία και «το έθνος αντικαθιστά το Θεό». Η διαμάχη με τη χριστιανική παγκοσμιότητα του «ουκ ένι Ιουδαίος ουδέ Έλλην»¹³⁵ είναι αναπόφευκτη. Το ιδιαίτερα σημαντικό σημείο της εθνικιστικής ιδεολογίας είναι ότι «αντιμετωπίζει την Εκκλησία ως μια εθνική και ιστορική κατηγορία. Ο Ρώσος οφείλει να είναι ορθόδοξος όχι επειδή η ορθοδοξία είναι μια αλήθεια, αλλά επειδή η Ορθοδοξία ήταν ένας συγκλονιστικός ιστορικός και εθνικός παράγοντας», υπολείπεται δηλαδή το βάθος του υπαρξιακού παράγοντα. Ο πολυθεϊσμός, ο τοπικιστικός εγωκεντρισμός είναι αναπόφευκτος: «το ίδιο ο Πολωνός πρέπει να είναι καθολικός, ο Γερμανός λουθηρανός, ο Άγγλος αγγλικανός και ο Τούρκος μωαμεθανός»¹³⁶ Παράδειγμα πατριωτικής στάσης στη σύγχρονη Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας με κριτική στάση και όντως θεολογική εμβριθεία αποτελεί το παρακάτω κείμενο ρεαλιστικής ισορροπίας του Β.Φίλια: «ο σύνδεσμος του ελληνικού λαού με την Εκκλησία δεν είναι μόνο θρησκευτικός, αλλά και πολιτιστικός και ιστορικός. Πολιτιστικός, διότι καθοριστικής σημασίας πολιτιστικά στοιχεία του ελληνισμού, όπως η γλώσσα, η μουσική παράδοση, η εικαστική συνέχεια περισώθηκαν σε μεγάλο βαθμό κάτω από τη σκέπη της Εκκλησίας, ιδιαίτερα στα χρόνια της οθωμανικής υποδούλωσης. Ιστορικός, διότι η ελληνικότητα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, χίλια χρόνια της Ιστορίας του Έθνους, εδράστηκε στην

¹³⁴ Για την παράγραφο αυτή στο Βασίλειο...188 Στο Ανισότητα...119: «κάθε έθνος, με βάση το ένστικτο της υγείας του, τείνει προς ένα μέγιστο δύναμης και ανάπτυξης. Έχει για στόχο την ανάπτυξη του μέσα στην ιστορία. Αυτή είναι η δημιουργική πλευρά του εθνικισμού»

¹³⁵ Το Πεπρωμένο...96: Ο Ν.Μ. σχολιάζει τον καινοδιαθηκικό στίχο: «και που δεν ήταν φυσικά μια άρνηση του γεγονότος της εθνικής ατομικότητας».

¹³⁶ Για την παράγραφο αυτή στο Το Πεπρωμένο...96-97 Με τη διατύπωση του E.Gellner, *Εθνικισμός*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2002, 119-120: «οι εθνικιστές αγαπούν τον πολιτισμό τους επειδή αγαπούν τον πολιτισμό τους, όχι επειδή είναι το ιδίωμα της πίστης τους. Μπορεί να θεωρούν πολύτιμη την πίστη τους επειδή είναι, υποτίθεται, η έκφραση του εθνικού πολιτισμού ή χαρακτήρα τους, ή μπορεί να είναι ευγνώμονες στην Εκκλησία επειδή διατήρησε ζωντανή την εθνική γλώσσα όταν κατά τα άλλα είχε εξαφανιστεί από τη δημόσια ζωή. Όμως σε τελευταία ανάλυση, δεν θεωρούν τόσο πολύτιμη τη θρησκεία καθαυτήν όσο τη συμβολή της στην κοινότητα»

ύπαρξη της ορθόδοξης Εκκλησίας. Ακριβώς γι' αυτό και οι αγνωστικιστές και οι άθεοι σέβονται και τιμούν την Εκκλησία και μόνο ορισμένοι ανιστόρητοι, ανόητοι και ανεγκέφαλοι «κοσμοπολίτες» επιχειρούν να διαγράψουν τη σημασία της. Ασφαλώς αυτά δεν σημαίνουν ότι λησμονάται ή παραγνωρίζεται ο επονείδιστος ρόλος της ιεραρχίας σε κρίσιμες περιστάσεις της ζωής του έθνους, όπως επί παραδείγματι στη φάση της προετοιμασίας του αγώνα της παλιγγενεσίας, ούτε η υφαρπαγή αγροτικής γης –τα βακουφικά- ή η επιβολή εκκλησιαστικών φόρων κ.ο.κ. Όμως υπήρξε και ένας Κοσμάς Αιτωλός και ένας Παπαφλέσσας και ένας Χρυσόστομος Σμύρνης, υπήρξε το Κούγκι και το Αρκάδι και οι χιλιάδες των απλών κληρικών και μοναχών, που έπεσαν στον Αγώνα, κι αυτό τελικά μετράει στη συνείδηση του λαού»¹³⁷.

Στη θεώρηση του Ν.Μ. «ο εθνικισμός δεν είναι μόνο ειδωλολατρική λατρεία της φυλής, αλλά και ειδωλολατρική αφοσίωση στην εξουσία»¹³⁸ Ο εθνικισμός αποζητά την κρατική εξουσία και παραγκωνίζει τον πηγαίο πολιτισμό ή επιθυμεί έναν κατευθυνόμενο εθνικό πολιτισμό. Αλλά ο αληθινός εθνικός πολιτισμός δεν μπορεί να παραδεχτεί τον καταναγκασμό. «Οι πολιτισμοί πρέπει να διατηρήσουν τον εθνικό κι όχι τον κρατικό τους χαρακτήρα. Αυτό είναι ακριβώς το αντίθετο από την απαίτηση του εθνικισμού»¹³⁹ Η μεγαλοφυής, καίρια και αποφασιστική διάκριση του Ν.Μ. συνίσταται σε αυτό ακριβώς το σημείο: «ο κρατικός εθνικισμός φαίνεται περίπου πάντα ως μη εθνικός...ο εθνικισμός είναι αδιάσπαστα ενωμένος με το κράτος και

¹³⁷ Β.Φίλιας, *Από την εξαχρείωση στην εξαθλίωση 1974-2012*, Αθήνα, Λιβάνης, 2013², 157. Το κείμενο συνεχίζει με θεολογική κριτική, ιστορικοϋπαρξιακή προσέγγιση και καίριες αναφορές στην επικαιρότητα: «το θλιβερό, ωστόσο, είναι ότι η Εκκλησία ως καθίδρυμα λειτούργησε μετά την απελευθέρωση από τους Τούρκους ως παράρτημα των μηχανισμών εξουσίας, όχι ως το αντίβαρό τους. Το αντιεξουσιαστικό στοιχείο που υποκρύπτεται στην «Αποκάλυψη του Ιωάννη», όπως θαυμάσια ανέλυσαν στις έξοχες μελέτες τους οι καθηγητές Σ.Αγουρίδης και Κυρτάτας, απουσίασε εντελώς από την νεότερη Εκκλησία της Ελλάδας...Σήμερα η Ελλάδα, ο ελληνικός λαός, έχει οδηγηθεί στην έσχατη εξαθλίωση από ξένους «σωτήρες» και εσωτερικούς πράκτορες. Καταληστεύεται στο παρόν και ενεχυριάζεται το μέλλον του, ακόμα και η ίδια η εθνική του υπόσταση. Τι κάνει η Εκκλησία; Οργανώνει συσσίτια και μοιράζει τρόφιμα στους ενδεείς, τελεία και παύλα. Ως εκεί φτάνει η εκπλήρωση του χριστιανικού της χρέους, σε έργα φιλανθρωπίας και αλληλεγγύης και «ανακουφίσεως». Αυτό στην πραγματικότητα οδηγεί στην αυτοαναίρεση του ρόλου της και στην άρνηση ανάληψης των ευθυνών της...Η Εκκλησία είναι πρώτα απ' όλα Εκκλησία των ταπεινωμένων και καταφρονεμένων, τους οποίους οφείλει να προστατεύει από τον εξευτελισμό και την εξαθλίωση. Όπως και οφείλει να πρωτοστατεί στον αγώνα κατά του αφελληνισμού και των μνημονιακών εθνομηδενιστών. Το αντελήφθη έστω και με καθυστέρηση δυόμισι ετών ο αρχιεπίσκοπος κύριος Ιερώνυμος, που ύψωσε επιτέλους, αν και διστακτικά, το ανάστημά του. Όψιμα ακούστηκαν και φωνές των 'χρυσανιζόντων' ιεραρχών, όπως εκείνες των μητροπολιτών Πειραιώς, Καλαβρύτων κ.ά. Όμως αυτοί ερωτοτροπούν με την ιδέα αντιδημοκρατικών εκτροπών και ασφαλώς δεν τους ενδιαφέρει το ποίμνιο, ούτε, όμως, παρά τα φαινόμενα, η υπόθεση της εθνικής ανεξαρτησίας»

¹³⁸ Το πεπρωμένο...115

¹³⁹ Το πεπρωμένο...117

προσδίδει σ' αυτό τη μεγαλύτερη αξία, γιατί το κράτος συχνότερα έχει περισσότερη ανάγκη από ατομική εθνική περιουσία παρά από μια αυθεντικά εθνική πνευματική καλλιέργεια»¹⁴⁰ Επιπλέον, ο ΝΜ αναφέρεται στην κοινωνική μεταμόρφωση του εθνικισμού που είναι πολύ χαρακτηριστική κατ' αυτόν στην εποχή μας: «έπαψε να είναι αποκλειστική κληρονομιά των αστικών τάξεων και μεταβιβάζεται στις λαϊκές. Ο σύγχρονος εθνικισμός φέρνει μια λαϊκή και δημοκρατική σφραγίδα. Στη κοινωνική σφαίρα οι οπαδοί του βρίσκονται κυρίως στα μικροαστικά, τα αταξικά και τα προλεταριακά στοιχεία της κοινωνίας, στις μάζες των χωρικών και των εργατών της γης»¹⁴¹

Ο εθνικισμός παρουσιάζεται από τον Ν.Μ. ως απόρροια του πνεύματος της αυτονομίας και απομάκρυνσης από κάποιο πνευματικό κέντρο¹⁴². Διδάσκει την εθνική μοναξιά ή την ιμπεριαλιστική επιθυμία¹⁴³ και είναι κολλεκτιβιστικός σε αντίθεση με τον πατριωτικό κοινοτισμό¹⁴⁴. Ο διεθνισμός, από την άλλη πλευρά, είναι συνέπεια του καπιταλισμού και του τεχνικού πολιτισμού που απομάκρυναν τον άνθρωπο από τις φυσικές και γήινες βάσεις της υπάρξεως του¹⁴⁵ ώστε η οργανικότητα απουσιάζει.

Ο Ν.Μ. αντιπαράκειται έντονα σε εκείνους [υπέρμαχους της Ρωσικής Επανάστασης, σοσιαλιστές και αναρχικούς] που φέρονται ως ακραίοι εθνικιστές όταν αναγνωρίζουν τα δικαιώματα των καταπιεσμένων εθνοτήτων αλλά αρνούνται να δουν

¹⁴⁰ Βασίλειο...190 Η υπογράμμιση δική μας Επίσης, Ρ.Ρόκερ...τομ.Α162,163,167,171κε

¹⁴¹ Το πεπρωμένο...102

¹⁴² Βασίλειο...65-66: Στη σύγχρονη εποχή «η πολιτική, η οικονομία, η επιστήμη, η τεχνολογία, η εθνική ιδέα κλπ δεν θέλουν πια να γνωρίζουν κανένα ηθικό νόμο, καμιά πνευματική αρχή πάνω από τη σφαίρα της δραστηριότητάς τους. Ο μακιαβελισμός στην πολιτική, η κεφαλαιοκρατία στην οικονομία, ο επιστημονισμός στο χώρο της επιστήμης, ο εθνικισμός στη ζωή των λαών, η απόλυτη πίεση της τεχνολογίας πάνω στον άνθρωπο, όλα αυτά είναι η συνέπεια της προβληματικής αυτονομίας...όλο και περισσότερο ο άνθρωπος γίνεται σκλάβος των αυτόνομων σφαιρών...από τη μια ο Ευρωπαίος βαδίζει σ' έναν νεοανθρωπισμό κι από την άλλη θέλει να ξαναβρεί την ολότητά του μέσα σ' ένα ολοκληρωτικό σύστημα οργάνωσης ολόκληρης της ζωής»

¹⁴³ Βασίλειο...189-190: «ο ιμπεριαλισμός είναι παραφθαρμένη έκφραση του οραματισμού για την ενοποίηση του κόσμου και την επιβεβαίωση της ενότητας του ανθρώπινου γένους...ο εθνικισμός των μικρών λαών είναι μια εκδήλωση του πνεύματος μοναξιάς και αυτάρκειας. Ο εθνικισμός των μεγάλων λαών είναι η ιμπεριαλιστική διάχυση». Η σύγχρονη ελληνική τοποθέτηση «είμαστε έθνος ανάδελφον» δεν ανταποκρίνεται στο πνεύμα «μοναξιάς και αυτάρκειας»; Οι θιασώτες του ελληνικού και ορθόδοξου πολιτισμικού ιμπεριαλισμού δεν εκφράζουν έναν «παραφθαρμένο οραματισμό» τη στιγμή μάλιστα που τα σημαντικά κέντρα μελέτης του βρίσκονται εκτός Ελλάδας;

¹⁴⁴ Η σύνδεση του εθνικισμού με τον κολλεκτιβισμό και του πατριωτισμού με τον κοινοτισμό, από όσο γνωρίζουμε, δεν αποτελεί ρητή τοποθέτηση του Ν.Μπερντιάεφ αλλά είναι δική μας υπόθεση μέσα στο δικό του πνεύμα. Ωστόσο, στο Βασίλειο...155: «το κράτος εκφράζει πολύ πιο εύκολα τον κολλεκτιβισμό από τον κοινοτισμό» και στο Πεπρωμένο...100 γράφει για εθνικιστικό κολλεκτιβισμό

¹⁴⁵ Πεπρωμένο...101

εκείνα της δικής τους πατρίδας¹⁴⁶. στην πραγματικότητα τους ενδιαφέρει το πρόβλημα της καταπίεσης και της αυτοδιάθεσης, δηλαδή ο κοινωνικός προβληματισμός, και όχι το ανορθολογικό μυστήριο του εθνικού είναι¹⁴⁷ για το οποίο αδιαφορούν. Το μυστήριο της εθνικότητας χρήζει συμπάθειας και προσεκτικής εξέτασης ακόμη κι όταν πρόκειται για εχθρικό έθνος¹⁴⁸, ακόμη και σε εμπόλεμους καιρούς¹⁴⁹. Υπάρχει, επίσης, μία πολύπλοκη ιεραρχία των εθνοτήτων. «Υπάρχουν, στη ζωή των εθνών, περίοδοι ανάπτυξης και μααρασμού, στις οποίες οι δυνάμεις τους αναπτύσσονται ή φθίνουν. Τα δικαιώματά τους διαφέρουν κατά περίπτωση»¹⁵⁰

Τέλος, ο Ν.Μ. προβαίνει σε μια ριζική κριτική του διεθνισμού εξηγώντας την απόλυτη απόστασή του από την χριστιανική οικουμενικότητα. Η εθνική ζωή συνίσταται στη θεμελίωση ενός άρρηκτου δεσμού με τους προγόνους και στο σεβασμό της διαθήκης τους, το εθνικό περιέχει πάντα το παραδοσιακό και σέβεται το παρελθόν ενώ ο αντιπαραδοσιακός διεθνισμός καταδικάζει τα έθνη σε ένα μέλλον τρομερό για το κενό και την αφαίρεσή του¹⁵¹. Ο διεθνισμός «ασκεί μια ηθική έλξη με

¹⁴⁶ Ανισότητα...111 Η αντίφαση αυτή αποκαλύπτει μια γενικότερη στάση στη σύγχρονη Ελλάδα και είναι σαν να γράφτηκε σήμερα γι' αυτήν. Μιλιά κανείς για τη γενοκτονία των Εβραίων αλλά όχι των Ποντίων, η σφαγή της Σμύρνης ήταν «συνωστισμός» διαφορετικά είσαι εθνοκάπηλος,, ενδιαφέρεται κανείς για το κουρδικό ζήτημα αλλά «το Αιγαίο ανήκει στα ψάρια του», ο πολιτισμός μιας ινδιάνικης φυλής ενδιαφέρει ιδιαίτερα, της ελληνικής όχι, «πατρίδα μας είναι τα παιδικά μας χρόνια» χωρίς ταυτόχρονη αναφορά στο χώρο όπως κάνει ένα τραγούδι από την περίφημη ταινία *Φράουλες και Αίμα*: «There is a town in North Ontario with dream comfort memory to spare and in my mind I still need a place to go, all my changes were there...»

¹⁴⁷ Ενδεικτικά ένα στοιχείο αυτής της ανορθολογικότητας στο Φ.Σέρραρντ, *Δοκίμια για τον νέο Ελληνισμό*, Αθήνα, Δωδώνη, 1971, 72: «η πατρίδα ταυτιζόταν συμβολικά μ' έναν τόπο όπου ο αέρας ήταν δροσερότερος και το νερό καθαρότερο απ' όποιον άλλον τόπο».

¹⁴⁸ Ο Ν.Μ. αρνείται αποφασιστικά την δαιμονοποίηση και τον μανιχαϊσμό, δεν πιστεύει αντιπαραδοσιακά στην ύπαρξη δαιμονικών λαών στο *Θείον και Ανθρώπινον*...140 όπου μία ανάλυση περί του κακού. Ενδεικτικά σ141: «Οι άνθρωποι αισθάνονται την ακαταμάχητον ανάγκην ενός εξιλαστηρίου θύματος, ενός εχθρού, εις τον οποίον να δύνανται να αποδώσουν την αιτίαν όλων των συμφορών και οφείλει τις να μισή τον εχθρόν...»

¹⁴⁹ Κάθε είδους προπαγάνδας και στερεοτύπων καταρρέει στην προοπτική αυτής της στάσης. Ολόκληρο το απόσπασμα έχει ως εξής στο Ανισότητα...113: «ο γερμανικός λαός ήταν εχθρός μας και αναγκαστήκαμε να τον πολεμήσουμε. Αλλά ο,τι πρωτότυπο, ο,τι πιο ενδόμυχο υπάρχει στο πνεύμα του και ο,τι αυθεντικά προσωπικό στην έκφραση του προσώπου του μου φαίνεται πάντοτε, ακόμη και σε εμπόλεμους καιρούς (υπογρ. δική μας) ότι είναι άξιο μιας ισχυρής συμπάθειας. Στον διεθνιστικό αγώνα σας για την απελευθέρωση και τον εξισωτισμό των εθνοτήτων δεν αισθανόμαστε να εκτιμάτε το πρόσωπό τους, να νιώθετε αγάπη απέναντι σ' αυτό που είναι». Την αδήριτη και άτεγκτη πραγματικότητα παρουσιάζει ο W.Lippmann, *Η κοινή γνώμη*, Αθήνα, Κάλβος, 1988, 110: «το στερεότυπο όχι μόνο εξοικονομεί χρόνο σε μια πολυάσχολη ζωή και είναι υπεράσπιση της θέσης μας στην κοινωνία, αλλά και τείνει να μας προστατεύει από όλα τα απογοητευτικά αποτελέσματα της προσπάθειας να δούμε τον κόσμο σταθερά και στο σύνολό του»

¹⁵⁰ Ανισότητα...113 Ο ΝΜ θέτει το ζήτημα ιστορικά και όχι ρατσιστικά στο σχήμα ανώτερος-κατώτερος.

¹⁵¹ Συγκεκριμένα Ανισότητα...118: «αυτή η θρησκεία [του αδηφάγου μέλλοντος] δεν δέχεται τις επιτάφιας πλάκες, είναι ευθέως αντίθετη σ' αυτό το μεγάλο πνεύμα ανάστασης που ώθησε τους αρχαίους να οικοδομήσουν τάφους και επιτάφια μνημεία»

την ασκητική απόταξη του εθνικού εγωϊσμού, αλλά πίσω από αυτή την απόταξη κρύβονται η καθιέρωση του ανθρώπινου εγώ, ο ατομικός και ταξικός εγωϊσμός, η δίψα της άνεσης και η άρνηση της θυσίας που απαιτούν το πεπρωμένο και η ανοδική κίνηση των λαών μέσα στην ιστορία»¹⁵² Διαπράχθηκε μια «αισχρή απάτη» με την αντικατάσταση της χριστιανικής παγκοσμιότητας από το διεθνισμό. Αυτή η σύγχυση ξεκίνησε πριν ακόμη από τη σοσιαλιστική Διεθνή με το ανθρωπιστικό ειρηνιστικό κίνημα, το φιλελεύθερο κοσμοπολιτισμό και τη μασονία. «Η αφηρημένη έννοια του ανθρώπου ή μιας τάξης έρχεται να αντικαταστήσει την πραγματικότητα και μια αφηρημένη ανθρωπότητα, αποσπασμένη απ' ότι είναι οργανικό, ζωντανό και ατομικό, παίρνει τη θέση της συγκεκριμένης ανθρωπότητας. Ο διεθνισμός είναι αντίθετος όχι μόνο στον εθνικισμό αλλά και στην παγκοσμιότητα, στη θετική ενότητα όλων· υποκινείται από το πνεύμα του μηδενός, το οποίο καταστρέφει το πραγματικό επινοώντας φαντάσματα»¹⁵³ Πώς συμβαίνει αυτό; Η πρόσκληση του χριστιανισμού για αδελφότητα λαών και ανθρώπων προϋποθέτει ακριβώς την ύπαρξη των λαών, των εθνικών προσωπικοτήτων, όπως συμβαίνει με τα ανθρώπινα πρόσωπα. αφού η αληθινή αγάπη είναι πάντα αναγνώριση αναντικατάστατων ατομικότητων. Αλλά για τους διεθνιστές «τίποτε δεν υπάρχει για σας έξω από τις αφηρημένες οικονομικές και κοινωνιολογικές κατηγορίες που προκαλούν μεγάλο σπαραγμό στην ανθρωπότητα. Η αγάπη για μια εθνότητα, η αδελφική στάση απέναντί της δηλώνουν ότι της αναγνωρίζουμε το αιώνιο είναι, ότι αρνούμαστε να καταστραφεί μέσα σε μια αφηρημένη ανθρωπότητα. Σας ταιριάζει αληθινά να είστε οι κήρυκες της αδελφότητας των λαών; Ο διεθνισμός είναι μια παραμόρφωση και αντιστροφή του παγκόσμιου χριστιανικού πνεύματος, πιθηκισμός. Όπως ο Αντίχριστος είναι ένα ψεύτικο ομοίωμα, καρικατούρα του Χριστού»¹⁵⁴

¹⁵² Ανισότητα...119

¹⁵³ Ανισότητα...121

¹⁵⁴ Ανισότητα...122-123 Η θρησκευτική ορολογία του Ν.Μ. έχει κοινωνιοψυχολογικό έρεισμα. Εξάλλου η κριτική του τοποθέτηση έναντι της θεολογίας είναι σαφής π.χ. στο *Αποσπάσματα* ΕΠΟΧΕΣ 31(1965) 88: «δεν είναι ο Θεός που έκαμε τον άνθρωπο δούλο, γιατί ο Θεός είναι ελευθερωτής, αλλά η θεολογία, η θεολογική αποπλάνηση». Συγκεκριμένα, για τον θεολογικό όρο *αντίχριστος* σε συνάφεια με την προσέγγιση του Ν.Μ. στο Γ.Μαντζαρίδης, 'Και νυν, αγαπητοί, ο αντίχριστός εστιν' *ΣΥΝΑΞΗ* 29(1989) 15: «ο αριθμός του ονόματος του θηρίου, το 666, γράφεται στο βιβλίο της Αποκαλύψεως με τα ελληνικά γράμματα Χξστ'. Μια εύστοχη συμβολική ερμηνεία βλέπει στα γράμματα αυτά τα αρχικά των λέξεων: Χριστός ξένος σταυρού. Ο αντίχριστος παρουσιάζεται στον κόσμο ως ένας Μεσσίας ξένος προς το σταυρό. Δεν σταυρώνεται ο ίδιος, γιατί δεν έχει σχέση με την αγάπη και τη θυσία». Η πολιτικοκοινωνική προσέγγιση του όρου είναι παραδοσιακή π.χ. Α.Παπαδιαμάντης, *Οι Χαλασχωρήδες*: «η πλουτοκρατία ήτο, είναι και θα είναι ο μόνιμος άρχων του κόσμου, ο διαρκής αντίχριστος» ή Α.Θεοδώρου, *Η ώρα του αντιχρίστου*, Αθήνα, Παρουσία, 1997², 91: «σύμφωνα με την περί Αντιχρίστου αποκαλυπτική προφητεία της Αγ. Γραφής, το έργο του Ανόμου θα ασκηθί σε δύο διαφορετικά πεδία, το πολιτικό και το θρησκευτικό»

Αξιοποιώντας την κοινωνιολογική και φιλοσοφική και ένθεη επιστημονική τοποθέτηση του ΝΜ θα παρουσιάζαμε τον πατριώτη ως πρόσωπο¹⁵⁵ δημιουργικότητας ενώ τον εθνικιστή ή διεθνιστή ως πλήρως εξαντικειμενοποιημένο ον δέσμιο, ακριβώς, αντικειμενοποιήσεων¹⁵⁶ και εικονικών πραγματικοτήτων¹⁵⁷, αφενός το πρόσωπο μέσα στην κοινότητα και την κοινωνικότητα και αφετέρου η πραγματοποίηση κοινωνικών ψυχοπαθολογιών του κολλεκτιβισμού¹⁵⁸. Τις συνέπειες της αντικειμενοποίησης και του κολλεκτιβισμού πάνω στο ανθρώπινο πρόσωπο με αναφορά στην εθνικότητα παρουσιάζει ο ΝΜ ως εξής: «πραγματικά ο άνθρωπος αντιμετωπίζει την απειλή να μη μπορέσει να κρατήσει τίποτε από την εσωτερική προσωπική του ζωή. Δεν του ανήκει απόλυτα καμιά πνευματική ελευθερία ή δημιουργική σκέψη. Βυθίστηκε στις απέραντες συλλογικότητες και υποχρεώνεται να υπακούει σε επιταγές που δεν έχουν τίποτε το ανθρώπινο. Του ζητούν να δώσει τα πάντα στην κοινωνία, το κράτος, την τάξη, τη φυλή και το έθνος... Η εποχή μας αντιμετωπίζει το πρόβλημα αν ο άνθρωπος θα συνεχίσει να υπάρχει ή θα

¹⁵⁵ Ν.Μπερδιάεφ, 'Δοκίμιο για το πρόσωπο', *ΕΡΩΥΡΕΜ* 1(1982) 11: «Τώρα πρέπει να κατανοήσουμε μ' ένα νέο τρόπο, ότι περνώντας στον άνθρωπο περνάμε στο Θεό. Αυτό ακριβώς είναι η βασική έννοια του Χριστιανισμού»

¹⁵⁶ Αλήθεια... 57-69: «εξαντικειμενισμός σημαίνει αποξένωση, απώλεια της ατομικότητας, απώλεια της ελευθερίας, υποδούλωση στο κοινό... ελευθερία είναι η αντίθεση του εξαντικειμενισμού, ο οποίος είναι πάντοτε ντετερμινιστικός (ετερόνομος)... ο υπερβατικός άνθρωπος είναι εσωτερικός άνθρωπος, του οποίου η ύπαρξη κείται έξω από τα όρια των αντικειμενοποιήσεων... υπάρχει μία θεμελιώδης αντίθεση ανάμεσα στο πνεύμα και στη φύση, ανάμεσα στο υπαρξιακό σχήμα των πραγμάτων και στις αντικειμενοποιήσεις. Η αποκάλυψη είναι αποκάλυψη του Πνεύματος, αλλά στην ιστορία και στη ζωή της κοινωνίας αντικειμενοποιείται. Από αυτήν διατηρείται μόνον ένα εξαγιασμένο σύστημα συμβόλων» Επιπλέον, Μ-Μ Davy, 'Berdiaeff, Η πάλη της δημιουργίας εναντίον της αντικειμενοποίησης' *ΕΠΟΧΕΣ* 31(1965) 83

¹⁵⁷ Βασίλειο... 150-151[όπου και μια συνολική ανάλυση 145-156]: «ο κολλεκτιβισμός σημαίνει, πάντα, πως δεν υπάρχει αληθινή κοινότητα, πραγματική κοινωνία, κι ότι για τη διοργάνωση της κοινωνίας, πρέπει να δημιουργηθεί η εικονική πραγματικότητα ενός όλου, από την οποία πρέπει να ξεκινούν κατευθύνσεις και εντολές... ο κολλεκτιβισμός σημαίνει ότι οι αμοιβαίες σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων αποκαθίστανται με τις σχέσεις τους προς την πραγματικότητα ή τη συλλογική ψευδοπραγματικότητα της αντικειμενοποιημένης κοινωνίας, που εξουσιάζει τον άνθρωπο» δηλαδή ο κολλεκτιβισμός είναι αντιπροσωπικός ενώ ο κοινοτισμός προσωποκεντρικός. Επίσης, κατά τον E.Gellner, *Εθνικισμός...* 114 στον εθνικισμό «μια κινητική ανώνυμη κοινωνία προσομοιώνει μια κλειστή οικεία κοινότητα»

¹⁵⁸ Με αναφορά στο εθνικό κράτος και τον πόλεμο που ενεργούν τελειώς αυτόματα, αλλά και στον εθνικισμό Βασίλειο... 195: «προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι οι πιο μεγάλες δυστυχίες για τους ανθρώπους και τους λαούς προέκυψε από μια απατηλή αντικειμενοποίηση, από μια αλλοτρίωση της ανθρώπινης φύσεως προς όφελος συλλογικών εξωτερικών ψευδοπραγματικοτήτων. Είναι ακριβώς αυτό που ζει ο άνθρωπος με μια συλλογική συνείδηση, δηλαδή μύθοι που δημιουργήσε ο ίδιος και έγιναν πανίσχυρες πραγματικότητες για να κυβερνούν τη ζωή του. Η κοινωνική ψυχοπάθεια είναι ισχυρότερη από την κοινωνική ψυχολογία. Η διαμόρφωση εικονικών πραγματικοτήτων παίζει έναν συγκλονιστικό ρόλο στην ιστορική ζωή. Η ονειροπόληση μιας άρρωστης σκέψεως γεννά έναν μύθο κι αυτός γίνεται μια πραγματικότητα που αντιστρέφει τη ροή της ιστορίας. Γι' αυτό είναι τόσο πολύπλοκο το πρόβλημα των πραγματικών δυνάμεων που ενεργούν στην πορεία της ιστορίας»

αντικατασταθεί από μια άλλη ύπαρξη ολότελα διαφορετική που θα προέρχεται από την ταξική, τη φυλετική ή την κρατική διαφώτιση»¹⁵⁹

2.5 Έθνος και Φυλή

Για τον Ν.Μπερντιάεφ το έθνος και το μυστήριό του είναι μια κατηγορία ιστορική και όχι αφηρημένα κοινωνιολογική, κατεξοχήν μια ενότητα ιστορικού πεπρωμένου, και η κατηγορία της φυλής έχει ουσιαστική θέση στην εκπλήρωση του πεπρωμένου αυτού¹⁶⁰. το έθνος είναι ιστορικό ενώ η φυλή κοσμική¹⁶¹. «Η ιστορία είναι ριζωμένη μέσα στη φύση... Η φυλή, κοσμική αρχή, ενεργεί κάτω από μια συμπυκνωμένη μορφή μέσα στα έθνη, που είναι ιστορική αρχή. Στην ιστορία επιτελείται μια διείσδυση του κόσμου, μια μεγάλη πάλη όπου οι αρχές του Κόσμου νικούν αυτές του χάους. Η ιστορική εθνότητα είναι αιώνια πραγμάτωση του κοσμικού είναι. Η καταστροφή του είναι και καταστροφή του κόσμου και επιστροφή στο χάος»¹⁶²

Σύμφωνα με τον ΝΜ καθαρή φυλή δεν υπάρχει εκτός ίσως από τους Εβραίους από τους οποίους προέκυψε η ρατσιστική ιδεολογία¹⁶³. η φυλή είναι ζωολογική ενώ η εθνικότητα ιστορική και πολιτιστική κατηγορία. Τολμά να θέτει εν αμφιβόλω ότι οι Ρώσοι εκπροσωπούν τη σλαβική φυλή¹⁶⁴ Ο ΝΜ χρησιμοποιεί εκφράσεις όπως «φωνή

¹⁵⁹ Το πεπρωμένο...19,69 Επιπλέον...138-139

¹⁶⁰ Ανισότητα...114-115

¹⁶¹ Ο διάλογος σχετικά με την κοσμικότητα έχει ιδιαίτερη βαρύτητα ως σχετικοποίηση ενός πνευματοκρατούμενου χριστιανισμού π.χ. π.Φ.Φάρος, *Βάδιζε υγιαίνων*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1996, 36: «κάθε τι που συμβαίνει ακόμη και στο μικρότερο κύτταρο επηρεάζει ολόκληρο το σύμπαν και ότι συμβαίνει στο σύμπαν ολόκληρο έχει κάποια επίδραση και στο μικρότερο κύτταρο» Κατά τον ίδιο συγγραφέα σ.35-36 «κάθε ον της δημιουργίας μπορεί να υπάρχει και να λειτουργήσει μόνο συνδεδεμένο με ένα ευρύτερο σύστημα που είναι κι αυτό με τη σειρά του συνδεδεμένο με ένα ακόμη ευρύτερο σύστημα κοκ...όταν ο άνθρωπος παραβιάζει αυτή την οικολογική, κοινοτική, εκκλησιαστική του φύση αρρωσταίνει και η υγεία του αποκαθίσταται όταν παύσει αυτός ο βιασμός» Ένα από τα χαρακτηριστικά λοιπόν των ζώντων οργανισμών είναι η αποκατάσταση στενών σχέσεων και η αναγνώριση του ανήκειν σε μια φυλή έχει κοσμικές διαστάσεις ενώ ο πατριωτισμός ωθεί στην κοινωνικότητα.

¹⁶² Ανισότητα...117

¹⁶³ Το πεπρωμένο...110 και Βασίλειο...94

¹⁶⁴ Το πεπρωμένο...109-110: «Στους Ρώσους συναντά κανείς φινλανδικό και ταταρικό αίμα και στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, που διαμορφώθηκαν μετά το Μεγάλο Πέτρο, αίμα γερμανικό. Στην πραγματικότητα οι Ρώσοι είναι Σκύθες· είναι λιγότερο Σλάβοι από τους Πολωνούς και τους Τσέχους. Η Πρωσία είναι μια παλιά σλαβική χώρα και στις φλέβες των Ρώσων τρέχει μια αρκετά μεγάλη δόση σλαβικού αίματος»

του αίματος» ή «ένστικτο της φυλής»· εάν ο Γκομπινό ή ο Τσάμπερλαιν έχουν τοποθέτηση «μονομερή και ψεύτικη...εντούτοις περιέχει ένα μέρος της αλήθειας, ενώ δεν υπάρχει καθόλου αλήθεια στην αφηρημένη και κοινωνιολογική φιλοσοφία, η οποία αγνοεί το μυστήριο του αίματος και ανάγει τα πάντα σε κοινωνικούς και λογικούς παράγοντες»¹⁶⁵

Τη δυναμικότητα, ωστόσο, των «κοινωνικών και λογικών παραγόντων» παρουσιάζει αντίστοιχα για την ελληνική περίπτωση ο Α.Παπαρίζος τονίζοντας την υπευθυνότητα έναντι της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας και της ανθρωπότητας αλλά και συνδέοντας το εθνικό με το οικουμενικό: «οι σύγχρονοι Έλληνες δεν είμαστε απ' ευθείας απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων. Μεσολαβούν τέσσερις διαδοχικοί εντελώς διαφορετικοί, αλλά και εντελώς Ελληνικοί πολιτισμοί. Και δεν είμαστε ο «περιούσιος λαός» του Ευαγγελίου. Μήπως θα έπρεπε πλέον να εγκαταλείψουμε το μεταφυσικό κόσμο της Ορθοδοξίας και τον μεταφυσικό κόσμο του αιώνιου Ελληνισμού και να εισέλθουμε στην ιστορία;»¹⁶⁶ Επιπλέον, η συνέχεια του ελληνισμού παρουσιάζεται «περισσότερο ως φορέας και ως έκφραση πολιτισμού, παρά ως αμιγής εθνολογική ομάδα»¹⁶⁷

2.6 Έθνος και Τάξη

Ο ΝΜ αποδέχεται την εθνική ενότητα όλων των τάξεων¹⁶⁸ σε μια συνεχή διαλεκτική σχέση εθνικότητας και ταξικότητας, τα τοποθετεί σε μια οργανική σχέση

¹⁶⁵ Ανισότητα...116 Στο πεπρωμένο...108: «ο ρατσισμός είναι ένας άξεστος υλισμός που ντύθηκε μ' ένα μυστικό χαρακτήρα»

¹⁶⁶ Α.Παπαρίζος, *Η κοινωνία των αμαρτωλών*... 143. Το κείμενο συνεχίζει: «δηλαδή, να γίνουμε άνθρωποι υπεύθυνοι της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας, και κατόπιν αυτού, ταυτόχρονα και εξ ίσου, υπεύθυνοι και της ανθρωπότητας; Είναι δυνατόν να σκεπτόμαστε και να πράττουμε ως εάν να ήμασταν, πριν απ' όλα, υπεύθυνοι για την ανθρωπότητα και κατόπιν για τον Σύγχρονο Ελληνικό Πολιτισμό και την ελληνική κοινωνία;»

¹⁶⁷ Ν.Γ.Σβορώνος, *Το Ελληνικό Έθνος*, Αθήνα, Πόλις, 2004⁹, 48

¹⁶⁸ Ανισότητα [γράφτηκε το 1918]...123-124: «Έχετε μείνει στην κοινωνική επιφάνεια της ζωής. Δεν φθάσατε ποτέ στην πνευματική εθνική ενότητα, όπου παύει η αντίθεση ανάμεσα στον αφέντη και τον χωρικό, την ιντελιγκέντσια και το λαό. Πράγματι, δεν μπορούμε να αντιπαραθέτουμε στο έθνος ούτε την ιντελιγκέντσια ούτε τους ευγενείς. Ό,τι είναι εθνικό αντιπροσωπεύει το δικό μου βάθος και το βάθος του καθένα. Αυτό είναι ένα στρώμα πιο βαθύ από τις κοινωνικές σας φολίδες. Ό,τι είναι ρωσικό, αγγλικό, γερμανικό, εκδηλώνεται εκεί, επανασυνδέει το παρόν με το μακρινό παρελθόν και ενώνει τον ευγενή με τον χωρικό, τον βιομήχανο με τον εργαζόμενο». Στη μεταπολεμική Ελλάδα τα κέρδη

χωρίς να απεμπολεί το ρεαλισμό του. Ο ρεαλισμός αυτός είναι οξυδερκής και η εντιμότητα του συγγραφέα έναντι της ιστορίας αποκαλυπτική: «οι βιομήχανοι που παράγουν δηλητηριώδη αέρια συνήθως κρύβονται πίσω από τη μάσκα του πατριωτισμού και επιθυμούν με κάθε τρόπο τη συνέχιση του πολέμου από τη νίκη. Αυτοί στην πραγματικότητα είναι διεθνιστές. Οι κριτικές που ασκήθηκαν από το σοσιαλισμό ενάντια στους εμπόρους του πολέμου έχουν αληθινά δικαιωθεί. Εκεί όπου συγκρούεται το κοινωνικό με το εθνικό, η δικαιοσύνη είναι συχνότερα με το μέρος του κοινωνικού»¹⁶⁹. Ο κοινωνικός φιλόσοφος που ασκεί, όπως έχουμε δει, δριμύτατη κριτική στις κοινωνικές αφηρημενοποιήσεις και κατασκευές με προτεραιότητα στην εθνική οργανικότητα δεν υποχωρεί μπροστά στο αίτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης ούτε ασφαλώς το σχετικοποιεί¹⁷⁰.

Η διαλεκτική στάση του ΝΜ παρουσιάζεται δυναμικά¹⁷¹ στην τοποθέτησή του έναντι του Καρλ Μαρξ. Κατ' αυτόν ο Μάρξ επικρίθηκε γιατί κατέστρεψε την πατριωτική συνείδηση με το «προλετάριοι όλου του κόσμου ενωθείτε» αλλά θα ήταν πιο δίκαιος ο ισχυρισμός ότι αναγνώρισε την πραγματικότητα της καταστροφής του πατριωτικού αισθήματος των εργαζομένων από τον καπιταλισμό και την κοινωνική αδικία. Αλλά ο Μάρξ απέτυχε να αναγνωρίσει το βάθος του θρησκευτικού και εθνικού παράγοντα. «Δύο παγκόσμιοι πόλεμοι απέδειξαν ότι δεν υπάρχει το διεθνές προλεταριάτο του Μάρξ. Οι εργάτες όλων των χωρών αλληλοσκοτώθηκαν»¹⁷²

Θα συμπεραίναμε ότι ο ΝΜ θέτει την χριστιανική αλλά και συμπαντική ενότητα σε διαλεκτική σχέση με την κοινωνική ταξική αντιπαράθεση προτείνοντας πατριωτισμό με κοινωνική δικαιοσύνη μέσα στον ιστορικοεσχατολογικό χριστιανικό προσανατολισμό.

γίνονταν πολυτελής οικίες [Φίλιας] ενώ στη κρίση το ελληνικό κεφάλαιο «μετανάστευσε» στο Λονδίνο. Αλλά υπάρχει το πατριωτικό παράδειγμα του Σκλαβενίτη...

¹⁶⁹ Το πεπρωμένο [γράφηκε το 1934]...101-102

¹⁷⁰ Το πεπρωμένο...100-101: «οι τάξεις, που γίνονται αντικείμενο σκληρής εκμεταλλεύσεως και καταπιέζονται από τους συμπατριώτες τους, δεν μπορούν να αισθάνονται εθνική αλληλεγγύη και αδελφσύνη μ' αυτούς. Πιο κοντά τους είναι οι καταπιεσμένες μάζες των άλλων εθνών. Η κοινωνική αλληλεγγύη και η ταξική συνείδηση είναι αντίθετες με την εθνική αλληλεγγύη...ο πατριωτισμός και ο εθνικισμός χρησιμοποιήθηκαν πολύ συχνά για να κρύψουν τα συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων, όπως ακριβώς τα συμφέροντα αυτά αποσιωπήθηκαν από τη θρησκεία και την Εκκλησία»

¹⁷¹ Πεπρωμένο...100-101

¹⁷² Βασίλειο...157 Επίσης, Ρ.Ρόκερ...Α,56. Κατά την Μ.Νιέλ, *Ψυχανάλυση του Μαρξισμού*...49: «οι δυνάμεις του χρήματος έμαθαν ν' αναπτύσσουν στις μάζες τα δικά τους υλιστικά και εθνικιστικά ιδεώδη».

2.7 Έθνος και Γλώσσα

Κατά τον Ν.Μπερντιάεφ η εθνικότητα «καθορίζεται όχι μόνο από το αίμα –η φυλή ανήκει στη δικαιοδοσία της ζωολογίας, είναι ένα προϊστορικό υλικό- αλλά κι από τη γλώσσα, όχι μόνο στη γεωγραφική της διάσταση, αλλά επίσης και από το κοινό ιστορικό πεπρωμένο»¹⁷³. Φύση (αίμα) και Ιστορία (γλώσσα) διαλέγονται στη σκέψη του. Ως προς τη γλώσσα θα εστιάσουμε, καταρχήν, σε έναν πρωτότυπο ρωσικό όρο.

Ο θρησκευτικός όρος «σομπορνόστ» αναφέρεται στην αλήθεια της κοινοτικής ζωής και σέβεται την ελευθερία, ελευθερία και αγάπη ταυτόχρονα: «η αλήθεια είναι κοινοτική, δηλαδή αξιώνει μια αίσθηση κοινοτικότητας και αδελφосύνης μεταξύ των ανθρώπων...κοινοτική ζωή είναι η αποτελεσματική πραγματοποίηση της πληρότητας της ελεύθερης ζωής των προσωπικοτήτων» σε «απόλυτη διαφορά» με τον κολλεκτιβισμό που «είναι η αναγκαστική οργάνωση της κοινότητας, είναι η αναγνώριση του συλλογικού ως ένα ειδικό είδος πραγματικότητας, που στέκεται πάνω από την ανθρώπινη προσωπικότητα και την καταπιέζει με την αυθεντία της...είναι η αποξένωση της σκέψης και της συνείδησης, υποτάσσει τον άνθρωπο σε μια φκιαχτή και αναυθεντική πραγματικότητα». Ο ΝΜ δεν είναι ουτοπιστής και σημειώνει «αλλά τέτοια κοινοτικότητα και αδελφосύνη εύκολα εκφυλίζεται σε έναν αναγκαστικό και αυθεντιακό κολλεκτιβισμό, όπου η Αλήθεια παρουσιάζεται να έρχεται από έξω και από ψηλά, από το κολλεκτιβιστικό όργανο»¹⁷⁴

Η αριστοκρατική διάκριση ποιότητας-ποσότητας είναι, ίσως, η βάση του όρου «σομπορνόστ». Σε τι συνίσταται η διάκριση αυτή; Σύμφωνα με τον ΝΜ «στο πνεύμα του «σομπορνόστ» μερικοί λίγοι μπορούν να κατέχουν περισσότερα απ' ότι εκατομμύρια άνθρωποι. Σε μια θρησκευτική μεγαλοφυΐα το πνεύμα αυτό μπορεί να εκπροσωπηθεί ποιοτικά και τελειότερα απ' ότι στη συλλογική ζωή του λαού. Ακριβώς εδώ πάντοτε βρίσκεται το πρόβλημα»¹⁷⁵.

¹⁷³ Βασίλειο...188

¹⁷⁴ Τα παραθέματα της παραγράφου στο Ν.Μπερντιάεφ, *Αλήθεια και Αποκάλυψη*, μτφρ.Χ.Μαλεβίτση, Αθήνα, Δωδώνη, χ.χ. 74-75

¹⁷⁵ Το πνεύμα...212-213. Το κείμενο συνεχίζει: «Ο Ντοστογιέφσκι με τις αντιλήψεις του για τη χριστιανική αλήθεια στεκόταν πάντοτε μόνος του, μέσα όμως στο πνεύμα της ποιότητας. Σ' αυτόν υπήρχε το πνεύμα του «σομπορνόστ».». Επίσης, Βασίλειο...152-153

Όσον αφορά την ελληνική πραγματικότητα είναι ιδιαίτερης σημασίας η σύνδεση κοινότητας με την ολιγαρχία που παρουσιάζει ο Β.Φίλιας: «όσον αφορά τη λεγόμενη κοινοτική αυτονομία είναι σαφές ότι ο Καποδίστριας όταν στράφηκε εναντίον της ήξερε πολύ καλά τι έκανε. *Η κοινότητα ήταν η βάση της ισχύος των κοτζαμπάσηδων κι ο τρόπος με τον οποίο λειτουργούσε επέτρεπε τη διαιώνιση της τοπικής εξουσίας και υπεροχής των μεγάλων ολιγαρχικών οικογενειών.* Ο αστός λοιπόν Καποδίστριας είχε κάθε λόγο να συντρίψει αυτούς τους ψευτοφιλελεύθερους κοινοτικούς θεσμούς, παρά τις κραυγές ακόμα και σύγχρονων ερευνητών, που θέλουν σώνει και καλά να μας πουν ότι εδώ μόνο στην Ελλάδα είχαμε κοινοτική αυτονομία και δεν είχαν δήθεν οι Σλάβοι ή οι Άραβες» (υπογρ. δικές μας)¹⁷⁶. Μέσα ακριβώς σε αυτό το κοινοτικό πλαίσιο καλλιεργείται και εδραιώνεται η ολιγαρχική εξουσία του δεσπότη-επισκόπου. Ταυτόχρονα, ωστόσο, και διαλεκτικά, «ακόμη και κατά την περίοδο της στρατηγικής της συνεύρεσης με την «ασιατική» δεσποτεία, η Εκκλησία δεν θα διανοηθεί να μεταλλαχθεί η ίδια σε δεσποτικό θεσμό, καθώς θα παραμείνει ερμητικά υπόλογοι του ελληνικού ανθρωποκεντρικού συστήματος. Το σύστημα αυτό βασισμένο στην κοινοτική πολιτεία –ευθεία προέκταση του συστήματος της «πόλης»– επέβαλε στην Εκκλησία την καθολική πολιτική αρμοδιότητα της κοινωνίας (στη δημοκρατία) ή της εντεταλμένης από αυτήν εξουσίας (στην αντιπροσώπευση). Στο πλαίσιο αυτό, η διοίκηση των μη αφορόντων στη λατρεία ζητημάτων της Εκκλησίας ανήκε σε εκλεγμένο σώμα αντιπροσώπων της κοινωνίας, υπό τον έλεγχο της πολιτείας. Η πολιτεία ελέγχει επίσης τον κλήρο, ο οποίος εκλέγεται από το κοινό. Αρκεί να αναφέρω, εν είδει παραδείγματος από τα πάμπολλα που διαθέτουμε, το Σύνταγμα της πολιτείας του Μελένικου...»¹⁷⁷

Η δεύτερη ρωσική γλωσσική ιδιαιτερότητα αναφέρεται στην αντίληψη για το έθνος και το λαό. Ένα πρωτότυπο προϊόν του ρωσικού πνεύματος είναι η δημοφιλία. Μόνο στη Ρωσία, και όχι στην Ευρώπη, «συναντά κανείς τη σταθερή διαφορά ανάμεσα στη «διανόηση» και το «λαό». Σ' αυτήν επίσης εξυψώνεται ιδεολογικά ο «λαός» και μάλιστα μέχρι λατρείας. Και σ' αυτόν το «λαό» αναζητείται επίμονα η αλήθεια και ο Θεός... Η αλήθεια δεν αναζητείται πια στον πολιτισμό, στις αντικειμενικές επιτεύξεις, αλλά στο «λαό», στην οργανική στοιχειώδη ζωή του. Έτσι η θρησκευτική ζωή δεν εκλαμβάνεται ως πνευματικός πολιτισμός, ως πολιτισμός του

¹⁷⁶ Β.Φίλιας, *Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1993¹², 70

¹⁷⁷ Κοντογιώργης Ιερατείο...52

πνεύματος, αλλά σαν ένα πρωτόγονο στοιχείο»¹⁷⁸. Με τον όρο «λαός» δεν εννοούνταν το έθνος με όλα τα κοινωνικά στρώματα αλλά αποκλειστικά αναφερόταν στους χωρικούς και στους εργάτες, τους μουζικούς οπότε μια εθνική συνείδηση πάνω στην οποία θα μπορούσε να θεμελιωθεί ένας πνευματικός πολιτισμός ήταν ανέφικτη.

Ο Ν.Μ. προβαίνει σε διάκριση της ρωσικής από τη γαλλική γλώσσα: «Η γαλλική γλώσσα έχει δύο όρους για να εκφράσει δύο βασικά ξεχωριστές έννοιες: το *έθνος* και το *λαό*. Ο Ρώσος δεν διαθέτει κατάλληλες λέξεις γι' αυτό. Στη γλώσσα μας, η αντίθεση ανάμεσα στις λέξεις *έθνος* (νάτσια) και *λαός* (ναρόντ) δεν ακούγεται καλά γιατί σ' αυτή ενώνονται μια ξένη και μια ρωσική λέξη. Η αποδεκτή ορολογία μας υποχρεώνει εν τούτοις να προσφύγουμε στην γαλλική γλώσσα. Ο όρος *λαός*, σε μας, έχει την σφραγίδα της «λαϊκιστικής συνείδησης» (ναροντνιτσέκιε σοζνάνιε), από την οποία είναι τόσο δύσκολο να απαλλαγούμε. Για όλους εσάς, τους Ρώσους ναρόντικους, λαϊκιστές και λάτρεις του λαού, συνειδητούς ή ασυνειδητούς, είναι πολύ δύσκολο να δεχθείτε την εθνική συνείδηση (νατσιονάλνιε σοζνάνιε). Την συγγέεται αθεράπευτα με τη λαϊκιστική συνείδηση. Ο *λαός* που εννοείτε εσείς δεν είναι το *έθνος*. Του επιβάλλεται την κατηγορία της ποσότητας και την κοινωνική κατηγορία της τάξης. Αυτές οι κατηγορίες δεν ισχύουν λοιπόν για το *έθνος*. Ο *λαός* σας είναι πριν απ' όλα μια εμπειρική ποσότητα, το τεράστιο σύνολο από Πέτρους και Ιβάν... Ο χωρικός μπορεί να αντιπροσωπεύει τον *λαό-έθνος* σε ένα λιγότερο βαθμό από τον ευγενή ή τον διανοούμενο, αν η ζωή του είναι ξεκομμένη από το βάθος και επιφανειακή, ενώ η ζωή του ευγενούς ή του διανοούμενου προς αυτό το βάθος για να αντλήσει από αυτό δημιουργική δύναμη. Έτσι, όλες οι επαναστατικές σας δημοκρατίες, όλα τα συμβούλια των βουλευτών, εργατών και χωρικών δεν έχουν τίποτε το κοινό με το *λαό* σαν *έθνος* και μυστικό οργανισμό· και ο αριστοκράτης Πούσκιν ή ο διανοούμενος Ντοστογιέφσκι αντιπροσώπευαν χίλιες φορές περισσότερο το *λαό* απ' ότι αυτοί»¹⁷⁹.

¹⁷⁸ Το πνεύμα...171-174

¹⁷⁹ Ανισότητα...123-125

2.8 Το πολίτευμα

Κατά τον ΝΜ η Ρωσία οικοδομήθηκε πυραμιδικά με τον τσάρο στην κορυφή και με υπερτροφία της κρατικής προστασίας ενώ στη βάση υπήρχε ο αγροτικός κόσμος και μια μικρή ανάπτυξη τάξεων. «Μπροστά στο σκοτεινό ωκεανό των λαϊκών στοιχείων» η τσαρική εξουσία προστάτευε τον πολιτισμό αλλά, ως καθιερωμένη θρησκευτικά από τη λαϊκή συνείδηση, ακολουθούσε τις μάζες με αποτέλεσμα τον φαύλο πολιτισμικό κύκλο¹⁸⁰.

Μέσα στο πλαίσιο της διάκρισης ποσότητας-ποιότητας ο ΝΜ σχετικοποιεί τη Δημοκρατία ενώπιον του Έθνους¹⁸¹ αλλά ταυτόχρονα αναδεικνύει την ουσία της¹⁸². Αποτελεί κομβικό σημείο της σκέψης του η διαλεκτική αριστοκρατίας και δημοκρατίας. Ας παραθέσουμε κάποια αποσπάσματα ώστε να διευκρινιστεί η θέση του αυτή: 1) «ο εξευγενισμός, ήτοι ο πνευματικός εξαριστοκρατισμός της κοινωνίας, συμβαδίζει με τον εκδημοκρατισμό της»¹⁸³ 2) «είμαι «δεξιός» ή «αριστερός»; Αυτό το ερώτημα δεν ενδιαφέρει παρά όσους εξετάζουν μόνο την επιφάνεια της ζωής και δεν διακρίνουν την βαθύτερή της διάσταση». Η θέση του αυτή προσεγγίστηκε μονομερώς από τον Π.Νέλλα¹⁸⁴ που δεν παρουσιάζει και την άλλη θέση του ΝΜ διαλεκτικά από το ίδιο του βιβλίο¹⁸⁵ σύμφωνα με την οποία «ξέρω καλά ότι υπάρχει ένας «χριστιανικός σοσιαλισμός», πολύ αγνό φαινόμενο και το οποίο αξίζει τη συμπάθεια από πολλές απόψεις. Θα φθάσω μέχρι να αναγνωρίσω τον εαυτό μου «χριστιανό» σοσιαλιστή. Αλλά στην πραγματικότητα δεν έχει καμιά σχέση με το

¹⁸⁰ Το πνεύμα...171-172

¹⁸¹ Κοινωνική Ανισότητα...125: «το πνεύμα του έθνους δεν εκφράζεται παρά μόνο με την ποιοτική επιλογή των προσώπων, μ' ένα εκλεκτό πρόσωπο. Καμιά ορθολογιστική δημοκρατία, με το μηχανισμό της των ποσοτήτων, δεν μπορεί να εκφράσει το πνεύμα των εθνών. Η βούλησή τους δεν διατυπώνεται με αριθμητικά μέσα, με βάση τις ποσότητες· δεν είναι αυτή της πλειοψηφίας. Είναι η φωνή όχι μόνο των ζωντανών αλλά και των νεκρών· εννοούνται σ' αυτό και το μεγάλο παρελθόν όπως και το αιγματοκόσμη μέλλον»

¹⁸² Το πεπρωμένο...48: «αν υπάρχει μια αιώνια δημοκρατική αρχή αυτή ασφαλώς συνδέεται όχι με την ιδέα της υπεροχής ενός έθνους, αλλά με την ιδέα των υποκειμενικών δικαιωμάτων του προσώπου, με την πνευματική απλότητα, την ελευθερία της συνειδήσεως, της σκέψεως, του λόγου και της δημιουργικότητας. Οι αρχές αυτές δεν προήλθαν ούτε από το Rousseau, ούτε από τη Γαλλική Επανάσταση, αλλά από το Χριστιανισμό έτσι όπως φάνηκε μέσα στη Μεταρρύθμιση»

¹⁸³ Ο χριστιανισμός και η πάλη των τάξεων...155

¹⁸⁴ ΣΥΝΑΞΗ 13 σελ91-92 Μονομέρεια από την άλλη πλευρά στο ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 2018 της χριστιανοσοσιαλιστικής ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ σελ.39: ο καθένας παραθέτει το μισό απόσπασμα που τον εξυπηρετεί ιδεολογικά

¹⁸⁵ Ανισότητα...380, 238

σοσιαλισμό» 3) «το δημοκρατικό πνεύμα του ιστορικού χριστιανισμού διασώζει τον αριστοκρατικό χαρακτήρα του μυστικού χριστιανισμού»¹⁸⁶

Αποφασιστικής σημασίας για την σύνολη αντίληψη του Ν.Μ. αποτελεί η τοποθέτηση ότι η ταύτιση του βασιλείου του Πνεύματος με το βασίλειο του Καίσαρα είναι ένας πλαστός μονισμός που οδηγεί στη δουλεία ενώ ο δυαλισμός αποτελεί θεμέλιο της ανθρώπινης ελευθερίας. Ο τελικός μονισμός θα εκδηλωθεί μόνο εσχατολογικά¹⁸⁷. Σήμερα, ωστόσο, πραγματοποιείται μια επιστροφή στην παλαιά εθνική συνείδηση, που αναγνώριζε την απόλυτη εξουσία της κοινωνίας-Κράτους¹⁸⁸.

2.9 Το πατριωτικό αίτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης

Ο ΝΜ αρνείται το θρησκευτικό χαρακτήρα του σοσιαλισμού και της Ρωσικής Επανάστασης όχι όμως και την κοινωνικοοικονομική του βάση¹⁸⁹ χαρακτηρίζοντας μάλιστα τον Ντοστογιέφσκυ ως ιδιότυπο χριστιανό σοσιαλιστή¹⁹⁰. αρνείται τη

¹⁸⁶ Ανισότητα...366

¹⁸⁷ Βασίλειο...53

¹⁸⁸ Βασίλειο...72

¹⁸⁹ Το πνεύμα...215: «Εδώ [στον παραλληλισμό σοσιαλισμού-Ντοστογιέφσκυ Μεγάλου Ιεροξεταστου] φυσικά πρόκειται για το σοσιαλισμό σαν μια νέα θρησκεία και όχι για το σοσιαλισμό ως σύστημα κοινωνικών μεταρρυθμίσεων ή ως σύστημα οικονομικής οργάνωσης, που οπωσδήποτε έχει ένα αληθινό κύρος»· Το πεπρωμένο...142: «Από κοινωνική άποψη μόνο ένας προσωποκρατικός σοσιαλισμός που συνδυάζει την κοινότητα και το πρόσωπο μπορεί να ανταποκριθεί στο Χριστιανισμό»

¹⁹⁰ Το πνεύμα...145: «η εχθρότης του Ντοστογιέφσκυ εναντίον του «αστικού» πνεύματος υπήρξε περισσότερο ριζοσπαστική από ότι η εχθρότης των σοσιαλιστών που κι αυτοί βρίσκονται στη γραμμή του ίδιου πνεύματος. Ο Ντοστογιέφσκυ υπήρξε ένας ιδιότυπος χριστιανός, ορθόδοξος σοσιαλιστής. Ο σοσιαλισμός όμως του Ντοστογιέφσκυ αντιτίθεται ολοκληρωτικά στον επαναστατικό σοσιαλισμό»· ...165: «Στο νέο αυτό Χριστιανισμό θα επικρατή μια θαυμάσια ελευθερία και μια αξεπέραστη αδελφική ζωή σε σχέση με το πρόσωπο του Χριστού. Ο Ντ. στο κοινωνικό μίσος του σοσιαλισμού αντιθέτει κοινωνική αγάπη...Στην ιδιότυπη αυτή θεοκρατική του ουτοπία υπάρχουν ιδιότυπος χριστιανικός αναρχισμός και χριστιανικός σοσιαλισμός που οπωσδήποτε είναι κάτι το αντίθετο προς τον αθεϊστικό αναρχισμό και τον αθεϊστικό σοσιαλισμό. Ο μοναρχισμός του Ντ. ήταν αναρχικής φύσεως. Ως το τέλος η σχέση του προς το κράτος δεν ήταν ξεκαθαρισμένη»

Υπάρχει μια ιδιαίτερα δυναμική τοποθέτηση για την χριστιανική κοινωνική διδασκαλία στο Ν.Μπερδιάγεφ, *Οι πηγές και το νόημα του ρωσικού κομμουνισμού*...249: «Δεν είναι στους Προφήτες, όπως και μέσα στα Ευαγγέλια και τους μεγαλύτερους θεολόγους της Εκκλησίας που συναντούμε την καταγγελία του πλούτου, της ιδιοκτησίας, την επιβεβαίωση της ισότητας όλων των ανθρώπων μπροστά στο Θεό; Είναι στον Μεγάλο Βασίλειο, όπως και στον άγιο Ιωάννη το Χρυσόστομο που η κοινωνική αδικία, δημιούργημα της κακής κατανομής του πλούτου, κριτικάρεται με μια δριμύτητα που θα έκανε τον Προυτόν και τον Μαρξ να χλωμιάσουν. Οι θεολόγοι της Εκκλησίας διακήρυτταν ότι η ιδιοκτησία είναι κλοπή. Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος ήταν ένας αυθεντικός κομμουνιστής, και αυτό σε μια εποχή που δεν ήταν ούτε καπιταλιστική ούτε βιομηχανική»

θηρσκευτική του βάση που έγγειται στον ιουδαϊκό χιλιασμό με περιούσιο, μεσσιανικό λαό το προλεταριάτο, και στην αποδοχή των τριών πειρασμών που ο Χριστός αποποιήθηκε¹⁹¹ Εξάλλου ασκεί δριμεία κριτική στο αστικό πνεύμα¹⁹². Η μοναδικότητα όμως του ΝΜ και η αποφασιστική του συνεισφορά στη σύνδεση θηρσκευτικού με το κοινωνικό έγγειται στην εξάρτηση της έλευσης του Αγίου Πνεύματος από/με τη λύση των οικονομικών προβλημάτων. Αυτή η αμεσότητα –εάν γίνει κατανοητή- προκαλεί αμηχανία στο σύγχρονο Έλληνα κοινωνιστή θεολόγο που εκ του ασφαλούς συνδέει μηχανικά τα δύο μεγέθη. Το απόσπασμα, με το οποίο κλείνει ένα βιβλίο του, έχει ως εξής: «η αληθινή πνευματική αναγέννηση μέσα στον κόσμο θα αρχίσει ίσως όταν θα έχουν λυθεί τα στοιχειώδη καθημερινά προβλήματα της ανθρώπινης υπάρξεως για όλους τους ανθρώπους και τους λαούς, όταν τελικά θα έχουν κατανακηθεί η φοβερή αθλιότητα κι η οικονομική δουλεία του ανθρώπου. Τότε μόνο θα μπορούμε να περιμένουμε μια νέα και δυνατή αποκάλυψη του Αγίου Πνεύματος στον κόσμο»¹⁹³ Αυτό προϋποθέτει την πρωτοχριστιανική αμεσότητα και όχι τον μεταγενέστερο θεολογισμό: «δεν έχουμε ούτε το δόγμα ούτε την ηθική του μεταγενέστερου χριστιανισμού, αλλά αντίθετα την αίσθηση ότι κάποιος αγωνίζεται εναντίον ολόκληρου του κόσμου και ότι ο αγώνας θα είναι νικηφόρος: βλέπουμε ζήλο για τον αγώνα και βεβαιότητα για τη νίκη...»¹⁹⁴

Όσον αφορά την Επανάσταση ο ΝΜ λειτουργεί και στο ζήτημα αυτό διαλεκτικά. Κατά τον ΝΜ «ο Ντοστογιέφσκι απεκάλυψε ότι η ανεντιμότης και ο

¹⁹¹ Το πνεύμα...145: «πιστεύει στη μεταβολή των λίθων σε άρτους, στον πειρασμό του σοσιαλιστικού θαύματος, στον πειρασμό της βασιλείας αυτού του κόσμου»...148: «παντού στο έργο του Ντοστογιέφσκι η ουτοπία της σοσιαλιστικής ευτυχίας και τελειότητας καταστρέφει την ελευθερία και απαιτεί τον περιορισμό της»...149: «ο Ντοστογιέφσκι ήταν πεπεισμένος ότι ο Καθολικισμός και σοσιαλισμός έχουν τις ίδιες προϋποθέσεις, γιατί αποσκοπούν στην ίδρυση επιγείου βασιλείου με τον εξαναγκασμό» και ...151: «και στις δύο περιοχές επιβάλλεται η άρνηση της ελευθερίας του πνεύματος, το πνεύμα της εξωτερικής ορθοδοξίας και σκληρότητας, η βία προς το καλό και την αρετή, ο παγκόσμιος συγκεντρωτισμός και η αναγκαστική ένωση των ανθρώπων, η οργάνωση της ζωής και η άρνηση του ελεύθερου παιχνιδιού των ανθρωπίνων δυνάμεων». Σύμφωνα με τον ΝΜ η ελευθερία προηγείται της ευτυχίας(50), αντίληψη που θα θεωρούσαμε ως υψηλή ώστε να εμπνεύσει τις σύγχρονες καταναλωτικές κοινωνίες. Επιπλέον, «η δουλεία στα υλικά αγαθά σκεπάζει τον ουρανό» (184). Τέλος, όσον αφορά την ελευθερία: «πόνος και ελευθερία είναι σύμφυτες καταστάσεις» (65) και «ελευθερία με οδύνη ή ευτυχία χωρίς ελευθερία;» (202)

¹⁹² Ν.Μπερντιάεβ, *Η μοίρα της κουλτούρας*, μτφρ.Τ.Πανταζής, Αθήνα, Ευθύνη, χ.χ. 41-56

¹⁹³ Το πεπρωμένο...142-143 Παράλληλα, κατά τον Ρρόκερ... Α,48: «οι οικονομικές συνθήκες από μόνες τους δεν μπορούν να αλλάξουν την κοινωνική δομή, αν δεν είναι παρούσες μέσα στους ανθρώπους εκείνες οι πνευματικές και διανοητικές προϋποθέσεις που θα δώσουν φτερά στις επιθυμίες τους και θα ενοποιήσουν σε μια κοινή προσπάθεια τις διεσπαρμένες δυνάμεις τους».

¹⁹⁴ Μαρξ-Ένγκελς, *Για τη Θρησκεία*...323. Το κείμενο συνεχίζει: «...στοιχεία που λείπουν τελείως από τους σημερινούς χριστιανούς και στην εποχή μας τα βρίσκουμε στον άλλο πόλο της κοινωνίας, στους σοσιαλιστές» Επίσης ...338

αισθηματισμός διαμόρφωσαν το θεμέλιο του επαναστατικού ρωσικού σοσιαλισμού. ‘Ο σοσιαλισμός’, λέγει, ‘διαδόθηκε στη χώρα μας από αισθηματισμό’. Αλλά ο αισθηματισμός είναι ψεύτικη ευαισθησία και ψεύτικη συμπόνια κι όχι σπάνια μπορεί να οδηγήσει στη θηριωδία». Η επαναστατική ηθική δεν εκλαμβάνει την προσωπικότητα ως θεμέλιο των ηθικών αξιών και κρίσεων... Η επανάσταση κατά τη φύση της είναι αμοραλιστική. Νοείται πέραν του καλού και του κακού. Ανάλογη προς αυτήν είναι και η εξωτερική αντεπανάσταση»¹⁹⁵ Η κριτική του είναι ριζική: «ο επαναστατικός ενθουσιασμός είναι μια αρρώστια της ρωσικής ψυχής»¹⁹⁶ Ωστόσο, σύμφωνα με τη διαλεκτική διαύγεια του κοινωνικού φιλοσόφου, «οι πιο θετικές εκδηλώσεις του Ρώσου που αποκαλύφθηκαν στις επαναστάσεις και στους πολέμους, δηλαδή μια καταπληκτική αυταπάρνηση, μια αντίσταση στις αποδείξεις, ένα κοινοτικό πνεύμα, είναι εκδηλώσεις χριστιανικές, εκδηλώσεις που εκπροσωπούν τα σημάδια του Χριστιανισμού πάνω στο ρωσικό λαό, δηλαδή τα σημάδια του παρελθόντος»¹⁹⁷

Αυτή η σύνδεση χριστιανισμού και επανάστασης πραγματοποιήθηκε από τον υπόδουλο Ελληνισμό στην Τουρκοκρατία στο σχήμα Ανάσταση-Επανάσταση: «ζώντας τη θυσία και την ελπίδα της ανάστασης, οι Έλληνες βιώνουν υπερβατικά την απελευθέρωση, ξεπερνούν την κατάσταση της δουλείας και ορθώνονται πολιτικά απέναντι στον κατακτητή. Το βίωμα της ανάστασης εδώ είναι η πολιτική και εθνική πράξη της εξέγερσης και της επανάστασης, είναι η επιθυμία της εθνικής αλλά και της ανθρώπινης και κοινωνικής ελευθερίας»¹⁹⁸ Το σχήμα Ανάσταση-Επανάσταση είναι ιστορικοθεολογικά τεκμηριωμένο¹⁹⁹

¹⁹⁵ Το πνεύμα...155-156

¹⁹⁶ Το πνεύμα...154

¹⁹⁷ Βασίλειο...209

¹⁹⁸ Α.Παπαρίζος... ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ 37(1990) 70

¹⁹⁹ Αγουρίδης, *Θεολογία και Επικαιρότητα...1996*, 347-350. Η εισαγωγή του άρθρου με τίτλο ‘Ανάσταση και Επανάσταση’ είναι χαρακτηριστική της σύγχρονης αποξένωσης από έναν τέτοιο τρόπο αντίληψης της πραγματικότητας: «ο αναγνώστης θα μειδιάσει με τον τίτλο. Τον βεβαιώνουμε όμως πως δεν πρόκειται καθόλου περί αστείου. Πολύ συχνά η Ανάσταση έχει συνδεθεί με την επανάσταση κατά της βίας και της αδικίας. Ας πιάσουμε όμως το ιστορικό νήμα αυτής της συζυγίας από την αφετηρία του...»

2.10 Προτεινόμενες λύσεις - αντί επιλόγου

Η λύση που προτείνει ο ΝΜ με αισιοδοξία είναι ο ομοσπονδισμός²⁰⁰ και η άρνηση της κυριαρχίας των εθνικών Κρατών. «Αυτό όμως προϋποθέτει μια πνευματική και κοινωνική μεταμόρφωση των ανθρώπινων κοινωνιών. Οι πολιτικές και κοινωνικές λύσεις είναι αδύναμες μόνες τους. Η πνευματική επανάσταση, που πρέπει να πραγματοποιηθεί και ήδη πραγματοποιείται στον κόσμο, πηγαίνει πιο μακριά και πιο βαθιά από όσο οι κοινωνικές επαναστάσεις»²⁰¹

Ο ΝΜ είναι υπέρμαχος της ένωσης Ανατολής-Δύσης: «Η Ανατολή και η Δύση πρέπει αργά ή γρήγορα να ενωθούν. Αλλά αυτό πάει να γίνει μέσα από έριδες και διαιρέσεις που εμφανίζονται πιο βαθιές από το παρελθόν»²⁰². Όπως τόνισε ο σύγχρονος Έλληνας άγιος Πορφύριος «όταν γίνουμε Χριστός και πέσει ο εγωϊσμός μας τότε θα έλθει η κοινή προσέγγιση στον Χριστό, η ένωση εν Χριστώ· η ένωση τελικά θα έλθει από τον λαό... (υπογρ. δική μας)»²⁰³

Η προϋπόθεση όλων των λύσεων είναι η αυτοκριτική. Στην αυτοκριτική της Ρωσικής Ορθοδοξίας ο ΝΜ αναφέρεται στο ρωσικό εθνικό Χριστό ως στοιχείο ειδωλολατρικό, αρνείται τη ταύτιση θρησκευτικού και λαϊκού στοιχείου: «ο ρωσικός λαός πιστεύει σ' ένα ρωσικό Χριστό που είναι εθνικός Θεός, ο Θεός των Ρώσων χωρικών, με ρωσικά χαρακτηριστικά στη μορφή του. Αλλά οι τάσεις αυτές μέσα στη ρωσική Ορθοδοξία θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν σαν ειδωλολατρικές»²⁰⁴ Οι εκφράσεις «Ελλήνων Πάσχα» [το ορθό είναι «Πάσχα Κυρίου»] ή «η Παναγία των

²⁰⁰ Βασίλειο...193-194: «πρέπει με κάθε δυνατό τρόπο να επιβεβαιώνεται η αξία του ομοσπονδισμού, που έχει τη δυνατότητα να ενοποιεί την ανθρωπότητα πέρα από τα σύνορα των Κρατών, που έγιναν πανίσχυρα και απομυζούν το αίμα των λαών...η ομοσπονδία των λαών προϋποθέτει την άρνηση της ιδέας της κυριαρχίας των εθνικών Κρατών. Μπορεί να προταθεί η αντικατάσταση της λέξεως *έθνος* με τη λέξη *λαός*»

²⁰¹ Βασίλειο...198

²⁰² Βασίλειο...196. Δες και Πνεύμα...168, 181-186

Ας σημειωθεί ότι η μητέρα του ΝΜ Αλίνη είχε γονείς τον πρίγκηπα Σέργιο Koudachev και τη γαλλίδα κόμησα Ματθίλδη De Choisel-Gouffier. Η μητέρα του πέρασε τα παιδικά της χρόνια στο Παρίσι και λογιζόταν περισσότερο για καθολική γαλλίδα παρά για ορθόδοξη ρωσίδα [οι πληροφορίες από το Αλήθεια και Αποκάλυψη...19]. {Ο πατέρας του Αλέξανδρος ήταν αξιωματικός της αυτοκρατορικής φρουράς αλλά απεχθανόταν το στρατιωτικό επάγγελμα. Ο ΝΜ, όσον αφορά την κοινωνικοπολιτική του τοποθέτηση, διέρρηξε τις σχέσεις του με τον αριστοκρατικό κόσμο από νέος και συνδέθηκε με τους επαναστάτες και τους μαρξιστές [ό.π...19, 23]}. Η σύζυγός του Λυδία ήταν ρωμαιοκαθολική [η πληροφορία από το Βασίλειο...11]

²⁰³ Αναφέρεται στο συλλογικό *Ο άγιος Σιλουανός της Οικουμένης*...Αθήνα, Ακρίτας, 2001, 14. Το βιβλίο αυτό είναι μια σημαντική ενωτική προσπάθεια

²⁰⁴ Το πνεύμα...194

Ελλήνων» στη σύγχρονη Ελλάδα, από τις οποίες βρίθει η δημοσιογραφική επικαιρότητα, θεωρούμε ότι εντάσσονται στην ειδωλολατρική προσέγγιση που ο ΝΜ εντοπίζει. Επιπλέον, ο ΝΜ δεν ειδωλοποιεί την Ανατολική Ορθοδοξία και αναγνωρίζει την προσφορά της Δυτικής Χριστιανοσύνης²⁰⁵ Αποτελεί αξιοσημείωτη εξαίρεση στην ελληνική θεολογική σκέψη ο Ειρηναίος Γαλανάκης, που εξαίρει τον ΝΜ σε πολλά σημεία του έργου του, όταν γράφει για τους Φραγκισκανούς μοναχούς ότι «κι αν περιμένουμε πως κάποια μέρα θα γίνει ημερότερη η ζωή μας και θα χτιστεί το Βασίλειο του Θεού πάνω στη γη, αυτοί οι σιωπηλοί ζητιάνοι του Σταυρού θα το χτίσουνε»²⁰⁶

Το χιούμορ, τέλος, αποτελεί την εμβριθέστερη και αμεσότερη κριτική προσέγγιση. Ο ΝΜ παραθέτει ένα ανέκδοτο «που χωρίς άλλο είναι ένα πραγματικό γεγονός και έχει μια φιλοσοφική σημασία»: «Μια μέρα, μερικές γαλλικές προσωπικότητες, περισσότερες από τις οποίες πολιτικοί, ήταν συγκεντρωμένες και σε σχετική συζήτηση κάποιος εκφράστηκε με αποστροφή για τους Άγγλους που νομίζουν ότι είναι ο πρώτος λαός του κόσμου, επιφορτισμένος με μια παγκόσμια αποστολή, και αρνιούνται να αναγνωρίσουν ότι είναι ίσοι τους και οι άλλοι λαοί. Ένας από τους συνομιλητές παρατήρησε με αρκετό πνεύμα· ‘γιατί σας ενοχλεί αυτό; οι Γάλλοι σκέφτονται με τον ίδιο ακριβώς τρόπο για τον εαυτό τους’. Και ο άλλος απάντησε: ‘μάλιστα, αλλά αυτό είναι η αλήθεια’»²⁰⁷.

²⁰⁵ Το πνεύμα...151: «Βέβαια ο Ντοστογιέφσκι απέναντι στον Καθολικισμό αποδείχθηκε άδικος. Ολόκληρος ο απέραντος και πολύμορφος κόσμος του Καθολικισμού δεν μπορεί να ταυτισθεί με τα σκάνδαλα και τους εκτροχιασμούς της παπικής θεοκρατίας. Ο καθολικός κόσμος έδωσε έναν Άγιο Φραγκίσκο, μεγάλους αγίους και μυστικούς, πολύπλοκες θρησκευτικές ιδέες και αληθινή χριστιανική ζωή. Επίσης και στην Ανατολική Εκκλησία έγιναν σκάνδαλα και εκτροχιασμοί, σύμφωνα με τις καισαροπαπικές ιδέες και η ελευθερία του πνεύματος, που επισημαίνει ο Ντοστογιέφσκι στον Χριστιανισμό, δεν κάνει την εμφάνισή της στο Βυζάντιο»

²⁰⁶ Πορείες και Αλήθειες...62. Η ευαγγελική απλότητα και φωτεινή διαύγεια στα γραπτά του Ειρηναίου Γαλανάκη που τελούν μακράν θεολογισμών θα έπρεπε να διαλεχθεί με εκείνην του Ρωμαιοκαθολικού Juan Agías, *Ο Θεός στον οποίο δεν πιστεύω*, Αθήνα, Πορεία Πνευματική, 1982

²⁰⁷ Το πεπρωμένο...98-99 Στις απαρχές του 21^{ου} αιώνα ο πολιτισμικός και θρησκευτικός εθνικισμός είναι το ίδιο κομικός αλλά τραγικά φονικός, πολεμοχαρής και ανελέητος. Ποιος σύγχρονος ευρωπαίος θα δεχόταν να σχετικοποιήσει την αρχαία Ελλάδα, τη Ρώμη, το Βυζάντιο-Ρωμανία, το Χριστιανισμό, για να εντρυφήσει και να αντλήσει π.χ. από τον αρχαίο φιλειρηνικό πολιτισμό της κοιλάδας του Ινδού; Για τον πολιτισμό αυτόν στο Α.Μπαϊρακτάρη, ‘Κοιλάδα του Ινδού, η άνθηση και η παρακμή ενός αρχαίου φιλειρηνικού πολιτισμού’, *ΠΕΡΙΣΚΟΠΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ* 428 (2018) 38-47· ή των ειρηνικών ινδιάνων που έπεσαν θύματα των Ισπανών χριστιανών που περιγράφει ο Κάζας;

3 Ο ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ ΩΣ (ΠΟΛΙΤΙΚΗ) ΘΡΗΣΚΕΙΑ: Μια μικρή αναφορά στον Ρούντολφ Ρόκερ

Όπως υπάρχουν πολλοί δικοί μας που δεν είναι μαζί μας, διότι η ζωή τους τούς χωρίζει από το κοινό σώμα, έτσι, αντίθετα, πολλοί από τους έξω μας ανήκουν· είναι αυτοί, που τα ήθη τους προπορεύονται της πίστεως, και μόνο το όνομα τους λείπει, ενώ κατέχουν την πραγματικότητα την ίδια

Γρηγόριος Θεολόγος PG 35, 992

Η δόξα στην οποία καλείται ο άνθρωπος είναι να γίνεται πιο
θείος με το να γίνεται πιο ανθρώπινος

π.Δημήτριος Στανιλοάε

Όπως ο Ν.Μπερντιάεφ είναι εις θέσιν να διαυγάσει και να εξηγήσει τις υποθέσεις μας ανάλογα και ο Ρ.Ρόκερ θεωρούμε ότι το πράττει. Η βασική υπόθεση του κεφαλαίου αυτού συνίσταται στο ότι ο ΡΡ είναι ένας από τους όντως Θεο-λόγους του 20^{ου} αιώνα ενώ οι θεολόγοι –με το ιερατείο μαζί, ανήκουν στη κατηγορία των Φαρισαίων υποκριτών²⁰⁸. κατ’ αυτόν τον τρόπο ο ΡΡ χρησιμοποιεί θεολογική και θρησκευτική ορολογία στην προσέγγιση του εθνικισμού. Προηγουμένως όμως

²⁰⁸ Ι.Λέντμαν, *Οι ρίζες του Χριστιανισμού*, Αθήνα, Κέδρος, 2001, 240: «η Εκκλησία, τόσο πριν όσο και ύστερα από την άνοδό της στην εξουσία, δεν ενδιαφερόταν να εφαρμόσει τις δικές της διδασκαλίες, γιατί σ’ αυτές έβλεπε καθαρά θεωρητικούς κανόνες συμπεριφοράς αφηρημένους. Τα ήθη του κλήρου, και ιδιαίτερα όσων κατείχαν τα ανώτατα αξιώματα δε διέφεραν καθόλου από τα ήθη των Φαρισαίων που στιγματίζαν τα Ευαγγέλια...» «Σεις οι λαϊκοί δεν έχετε καταλάβει πως όταν ημείς γινώμεθα επίσκοποι, θεωρούμεν πάντοτε εαυτούς ανωτέρους και του Χριστού!» στο Καλύβας...115 (ώστε να τεκμηριωθεί με τη διαπίστωση αυτή ότι ο σύγχρονος Έλληνας επίσκοπος είναι εξουσιαστής (εξού ο όρος: Δεσποτοκρατία) και όχι Θεολόγος

“«Περιμέναμε τη Βασιλεία [του Θεού] και ήρθε η Εκκλησία» λέει ο Loisy” αναφέρει ορθά ο Π.Ευδοκίμωφ, ‘Κουλτούρα και Πίστη’...68· ωστόσο, στη σελ.65 προτείνει την επιβολή ενός παγκόσμιου υποχρεωτικού φόρου για να καταργηθεί η πείνα, ίσως κατά το πρότυπο των λογιών του Παύλου, αλλά θα περιμενε κανείς από τον Ευδοκίμωφ να στηλιτεύσει την αποικιοκρατία του δυτικού χριστιανικού κόσμου και όχι να επιδίδεται «σε καθαρά θεωρητικούς κανόνες συμπεριφοράς αφηρημένους»... Ίσως μόνο ο π.Γ.Πυρουνάκης και οι ΕΑΜικοί παπάδες διαφεύγουν της κριτικής του Λέντμαν και έχουν οικουμενικό κύρος. Ωστόσο, Π.Ευδοκίμωφ, ‘Η τρελλή αγάπη του Θεού’ ΚΗΡΥΚΑΣ Γ...80 αναγνωρίζεται αναγκαστικώς η επιστημονική τοποθέτηση του Λέντμαν: «το πρόβλημα του καιρού μας δεν είναι το Είναι του Θεού, ούτε καν η ύπαρξή Του. Το πρόβλημα σήμερα είναι η Παρουσία του Θεού ως Υπάρχοντος μέσα στην ανθρώπινη ιστορία»

οφείλει κανείς να καταδείξει ότι η πηγαία και όχι φονταμενταλιστική ή παραδοσιοκρατική Θεολογία αποδέχεται μια τέτοια προσέγγιση σε έναν εκπρόσωπο της κουλτούρας και του ακτιβισμού και, δεύτερον, ότι η θεολογία, αυτή –καθαυτή, αποτελεί διαχρονική απάτη εάν δεν διαλέγεται με τον ρεαλισμό της επιστήμης²⁰⁹ και δεν ασχολείται με τον Θεό της ελεύθερης αγάπης αλλά με την εξουσία και το φόβο· ο ενσαρκωμένος Χριστός με την ιστορικότητά Του καταξίωσε τον πολιτισμό και τις επιστήμες και τη χαρά της ζωής, ο εσταυρωμένος Χριστός κατέδειξε τη ματαιότητα και την υποκρισία με τη θυσία Του, ο αναστημένος Χριστός ελευθέρωσε από την αγωνία και το φόβο του θανάτου. Οι θεολόγοι δεν έχουν σχέση με τον Χριστό αλλά με τον θάνατο και τον Διάβολο με τα οποία εκβιάζουν τους ανθρώπους για να επέχουν ρόλο εξουσιαστικό στη ζωή τους ωσάν να ήταν αυτοί η τελευταία λύση και όχι ο Ιησούς Χριστός, η θρησκεία είναι η πολιτική διαχείριση του φόβου του θανάτου. Εκείνοι-που-αγαπών-τη-ζωή-και-τη-συνεχιά-της είναι αυτόχρημα Θεολόγοι...

3.1 Ποιος είναι Θεο-λόγος; και η απάντηση του ένθεου (=αθεολόγου) επιστήμονα

Η πρώτη βασική υπόθεση είναι πως η απουσία νοήματος -ως ανιστόρητη μεταφυσική- αποτελεί την ουσία της θεολογίας και χαρακτηρίζει τη συνείδηση του θεολόγου, σε πλήρη αντίθεση με την ένθεη επιστήμη· η δεύτερη βασική υπόθεση, που οδηγεί στον συγκλονισμό της υπάρξεως ακριβώς διότι αποϊδεολογικοποιεί τον χριστιανισμό και τον καταργεί ως κλειστό σύστημα, συνίσταται στην αντίληψη ότι ο καθένας μπορεί να είναι όντως Θεολόγος. Θα αποπειραθούμε να διαπραγματευτούμε τις δύο αυτές υποθέσεις ταυτόχρονα.

Για τον ένθεο επιστήμονα και χριστιανό φιλόσοφο Ν.Μπερντιάεφ ο ιστορικός χριστιανισμός βρίσκεται στο τέλος του και η αναγέννηση θα είναι η θρησκεία του Αγίου Πνεύματος και της Αγίας Τριάδας ενώ θεολογική παραγωγή και έμπνευση

²⁰⁹ Σύμφωνα με τον Η.Παπαγεωργίου, *Σόπα, δάσκαλε...*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2004, 32: «κάθε 15 χρόνια ακυρώνεται το 70% των γνώσεων». Η επιστήμη και όχι ο επιστημονισμός τολμά να θέτει ένα «μήπως», ένα «ενδεχομένως» έναντι θεολογικών απολυτοποιήσεων, και συμβάλει στην απόκτηση της χριστιανικής αρετής της ταπεινοφροσύνης, ενώ οι απολυτοποιήσεις οδηγούν στην έπαρση με θεολογικό πρόσημο και στην αλλοτρίωση της αυτοθεοποίησης.

υπάρχει στον αθεϊσμό: «οι χριστιανοί έχουν πολλά να μάθουν και πρέπει να ασκήσουν μια αποτελεσματική διδασκαλία επί των αντιχριστιανικών κινήσεων και προ παντός επί του αθεϊσμού, *διότι ακριβώς εις τας κινήσεις ταύτας αισθάνεται τις την αναπνοήν του πνεύματος. Εκείνο, το οποίον επαναστατεί εντός του πάσχοντος ανθρώπου εναντίον του Θεού εν ονόματι του ανθρώπου, δεν είναι τίποτε άλλο παρά η επανάστασις του ιδίου αληθινού Θεού*»²¹⁰ (υπογρ. δική μας) Η Θεολογία λοιπόν βρίσκεται εκτός θεσμοθετημένου χριστιανισμού αυτή τη στιγμή...

Ο ίδιος ο Φλορόφσκι γράφει γι' αυτήν την απουσία νοήματος που αναφέραμε αρχικά, και το γνώριζε διότι είχε επιστημονική κατάρτιση ιστορικού: «Συχνά με κατέχει αίσθημα περιέργων. Όταν μελετώ τους αρχαίους κλασσικούς της χριστιανικής θεολογίας, τους Πατέρας της Εκκλησίας, ευρίσκω να σχετίζονται περισσότερο με τα προβλήματα και τας ταλαιπωρίας της εποχής μου, παρά με την παραγωγή νέων θεολόγων. Οι Πατέρες επάλαιον με προβλήματα υπαρξιακά, με τας αποκαλύψεις των αιώνιων θεμάτων, που κατεγράφησαν και περιεγράφησαν εις την Αγ.Γραφήν. Θα διακινδύνενα να διατυπώσω την γνώμην ότι ο Μ.Αθανάσιος και ο Αυγουστίνος είναι πολύ περισσότερο σύγχρονοι από πολλούς εκ των συγχρόνων θεολόγων»²¹¹ 'Χριστιανός θεολόγος' είναι αντιφατικό και σχήμα οξύμωρο αφού, σύμφωνα με τον Σμέμαν «πραγματικά σε κανένα μέρος της Καινής Διαθήκης δεν παρουσιάζεται ο Χριστιανισμός ως λατρεία ή ως θρησκεία»²¹² Επιπλέον, τι να διδάξει περί

²¹⁰ *Θείον και Ανθρώπινον*...31-32

²¹¹ Αγία Γραφή...49

²¹² Για να ζήσει...27 Το κείμενο συνεχίζει: «η θρησκεία χρειάζεται εκεί όπου υπάρχει ένα τείχος διαχωριστικό ανάμεσα στο Θεό και στον άνθρωπο. Μα ο Χριστός που είναι και Θεός και άνθρωπος γκρέμισε το τείχος ανάμεσα στον άνθρωπο και στο Θεό. Ο Χριστός εγκαινίασε μια νέα ζωή και όχι μια νέα θρησκεία. / Αυτή η ανεξαρτησία της πρώτης Εκκλησίας από τη «θρησκεία», με τη συνηθισμένη κατά παράδοση σημασία αυτής της λέξης, είναι που οδήγησε τους ειδωλολάτρες να κατηγορήσουν τους Χριστιανούς για *αθεϊσμό*. Οι Χριστιανοί δε νοιάζονταν διόλου για ιερή γεωγραφία και οι ναοί και η λατρεία τους ήταν τέτοια που δεν μπορούσαν να γίνουν παραδεχτά από τις γενιές τις θρεμμένες με την επισημότητα των μυστηριακών τελετών. Δεν υπήρχε ιδιότυπο θρησκευτικό ενδιαφέρον για τα μέρη εκείνα όπου έζησε ο Χριστός. Δεν υπήρχαν προσκυνήματα. Η παλιά θρησκεία είχε χιλιάδες ιερούς τόπους και ναούς. Για τους Χριστιανούς όλα αυτά ήταν περασμένα ξεχασμένα. Δεν υπήρχε ανάγκη για ναούς χτισμένους από λιθάρια: το σώμα του Χριστού, η ίδια η Εκκλησία, ο νέος λαός, ο συναθροισμένος γύρω από Εκείνον, ήταν ο μόνος πραγματικός ναός. *Λύσατε τον ναόν τούτον, και εν τρισίν ημέρας εγερώ αυτόν...* (Ιωάν. 2,19).» Επιπλέον σελ 75. Κοινωνιολογικά είναι αδιάφορο εάν ο Χριστός είναι Θεός έχει όμως τεράστια σημασία η ανεξαρτησία του πρωτοχριστιανισμού από τη θρησκεία. Επικαιροποιώντας τα παραπάνω δεδομένα θα ισχυριζόμασταν ότι το προσκυνήμα της Παναγίας της Τήνου είναι αδιάφορο χριστιανικά αλλά έντονα ενδιαφέρον ειδωλολατρικά, αναμφίβολα όμως έχει τεράστια κοινωνιολογική και ψυχολογική σημασία – όχι θεολογική- προς επίρρωσιν της θέσεως αυτής το αγ.Γρηγορίου Νύσσης, *Ένα ταξίδι στα Ιεροσόλυμα*, εισ.-μτφρ-σχόλια αρχιμ.Π.Μπρούσαλη, Κατερίνη, Τέρτιος, 1989, ενδεικτικά σ13: «το συμπέρασμα είναι ένα: εκείνοι που αγαπούν τον Κύριο, μπορούν να εκδηλώνουν την ευλάβειά τους και να τον ευλογούν όπου κι αν κατοικούν. Γιατί η προσέγγιση του Θεού δεν γίνεται με τοπικές μετακινήσεις, αλλά με την καθαρότητα

χριστιανισμού ένας ‘χριστιανός θεολόγος’ όταν πάλι ο Σμέμαν γράφει ότι «ο Χριστός είναι παρών μέσα σε κάθε ζητητή της αλήθειας»²¹³ Για τον Σμέμαν «από όλες τις κατηγορίες καταπάνω στους Χριστιανούς, την τρομερότερη την πρόφερε ο Nietzsche όταν είπε πως οι Χριστιανοί δεν έχουν χαρά...»²¹⁴ τελικά χριστιανισμός=χαρά κατ’ αυτόν. Αλλά οι θεολόγοι για να μην χαθεί το επάγγελμά τους, το οποίο οι ίδιοι έχουν συρρικνώσει, που βασίζεται στη δογματική διαφωνία ισχυρίζονται ότι δεν αρκεί η ηθική αλλά απαιτείται και η ομολογιακή ιδεολογικού τύπου πίστη²¹⁵ κάτι που είναι εντελώς αντίθετο με το «το θείο διευρύνει το νου»

της καρδιάς. Τότε, όπου κι αν βρίσκεσαι, θα σε επισκευτεί ο Θεός. Αν όμως έχεις τον εσωτερικό σου κόσμο γεμάτο από κακία, δεν πρόκειται να ωφεληθείς καθόλου, πηγαίνοντας στους Αγίους Τόπους». Η κοινωνιολογική προσέγγιση του ναού έχει ιδιαίτερη σημασία στο Β.Τ.Γιούλτση, *Εισαγωγή στην κοινωνιολογία της θρησκείας*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1985, 65 αναφέρεται ότι: «η εγγύτητα προς το ναό έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο στην καθιέρωση του ιερατείου. Το ιερατείο δεν είναι απλώς μια κοινωνική ομάδα ή τάξη που επιφορτίζεται με ορισμένα θρησκευτικά καθήκοντα, αλλά μια ομάδα που η εγγύτητα, απασχόληση και εξοικείωση με τους ιερούς χώρους της προσδίδουν και ιερή υπόσταση. Γι’ αυτό το ιερατείο απολαμβάνει συνήθως προνόμια που είναι δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να αμφισβητήσει οποιαδήποτε κοινωνική αρχή» Την αμφισβήτηση, όμως, αυτή την έκανε ο ίδιος ο Ιησούς Χριστός όπως παρουσίασε πριν ο ιστορικοθεολόγος Σμέμαν

²¹³ Για να ζήσει...26. Το κείμενο συνεχίζει: «Η Simone Weil είπε πως με όση γρηγοράδα και να μακραίνει κανένας από το Χριστό –αν πηγαίνει προς εκείνο που θεωρεί για αληθινό (υπογρ. δική μας)- στην πραγματικότητα πηγαίνει ολόγισια στην αγκαλιά του Χριστού». Η τοποθέτηση αυτή έχει ιδιαίτερη αξία στην υπόθεσή μας ότι ο ΡΡ είναι όντως θεο-λόγος με την απαραίτητη διευκρίνιση ότι με αυτόν τον τρόπο δεν γίνεται ή θεωρείται κανείς θρησκευτικά ή ιδεολογικά χριστιανός διότι αυτό θα μπορούσε να αποτελεί προσβολή της προσωπικότητάς του. Είναι ζήτημα τιμής και αξιοπρέπειας και σεβασμού του άλλου να αναγνωριστεί ο «άλλος» ως σημαντικότερος από τον ίδιο σου τον εαυτό με βάση τις δικές σου αρχές...

²¹⁴ Για να ζήσει...34. Κατά το Στανιλοάε ΚΗΡΥΚΑΣ 3...220: «το βαθύτερο θεμέλιο της ελπίδας και της χαράς που χαρακτηρίζει την Ορθοδοξία και διαπερνά όλη της τη λατρεία είναι η ανάσταση. Το Πάσχα, το κέντρο της ορθόδοξης λατρείας, είναι μια έκρηξη χαράς, της ίδιας χαράς που ένιωσαν οι μαθητές όταν είδαν τον αναστημένο Σωτήρα. Είναι η έκρηξη της κοσμικής χαράς για το θρίαμβο της ζωής μετά την αφόρητη θλίψη για το θάνατο – ένα θάνατο που έπρεπε να υπομείνει και ο Κύριος της ζωής αφού έγινε άνθρωπος. «Ουρανοί μεν επαξίως ευφραίνεσθωσαν, γη δε αγαλλιάσθω, εορταζέτω δε κόσμος, ορατός τε άπας και άορατος: Χριστός γαρ εγήγερται, ευφροσύνη αιώνιος»...αν ο Χριστιανισμός έπαυε να προσφέρει αυτήν την χαρά στον κόσμο, τότε δε θα υπήρχε λόγος να υπάρχει» Είναι κεντρικής σημασίας ότι έχουμε να κάνουμε με μια συγκεκριμένη συμπεριφορά και στάση όπως η χαρά που έχει επιστημονικό ενδιαφέρον ανεξαρτήτως μεταφυσικών προϋποθέσεων όπως η Ανάσταση του Χριστού. Επιπλέον, υπάρχει κοσμική διάσταση στην Ανάσταση με οικολογικές συνέπειες μακράν ενός πνευματοκρατούμενου και ψυχοκρατούμενου εχθρικού προς το αμαρτωλό σώμα χριστιανισμού. Η κοινωνιολογική προσέγγιση της Ανάστασης του Χριστού από τον Βέμπερ...290-291: «Τα οράματα της Ανάστασης, μάλλον υπό την επιρροή των ευρύτατα διαδεδομένων σωτηριολογικών μύθων, είχαν ως συνέπεια μια τεράστια έκρηξη πνευματιστικών εκδηλώσεων χαρίσματος και συγκρότησης κοινοτήτων...» Σε μια ευρύτερη προοπτική L.Sturzo, ‘Κοινωνιολογία του Υπερφυσικού (Ο Χριστιανισμός εις την Ιστορίαν)’ μτφρ. Δ.Πουλάκου, *Ανάπτυπον εκ του «Αρχείου Κοινωνιολογίας και Ηθικής»* Αθήναι 1953 6: «αποτέλεσμα της αρνήσεως του υπερφυσικού είναι η πανθειστική αντίληψης ή αίσθησις της φύσεως. Η λατρεία του Θεού καταστέλλεται, την θέσιν Αυτού όμως καταλαμβάνει ο ανθρωπισμός, η φυλή, η τάξις, το έθνος, παν σύμβολον της ανθρωπίνης πραγματικότητας. Οι ενσαρκοῦντες τοιαύτας ιδέας άνθρωποι καθίστανται σχεδόν απόλυτοι θεότητες»

²¹⁵ Ενδεικτικά Γ.Γαλιτή, *Αποκάλυψη και Εκκλησία*, Πύργος, Ι.Μ.Ηλείας, 2006, 29-30: «δεν είναι λοιπόν το περιεχόμενο της αποκαλύψεως μια ιδέα και μια θεωρία, αλλά ένα πρόσωπο, το πρόσωπο του Ιησού Χριστού. Πολλοί λένε, ο Χριστός ήταν ένας μεγάλος δάσκαλος, ηθικός αναμορφωτής, κοινωνικός εργάτης. Αν ήταν κάτι από αυτά, αλίμονό μας. (sic) η σωτηρία μας θα ήταν αδύνατη. Θα μπορούσε κάποιος να πει, ο Κομφούκιος είπε πολύ ωραία πράγματα, και ότι ο Μωάμεθ δεν είπε άσχημα πράγματα. Και ο Μωϋσής στην Παλαιά Διαθήκη είπε ωραία πράγματα, κανείς δεν μπορεί να

Ποιος είναι, παραδοσιακά, ο θεολόγος, ο ιερέας, ο ίδιος ο θεός επί γης; 1) Σχολιάζει ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος όσον αφορά τη θεοποίηση του ανθρώπου: «Γίνεσθε οικτίρμονες [ευσπλαχνικοί] ως ο πατήρ υμών. Καίτοι πολλά ειπών [ο Κύριος], ουδαμού τούτο τέθηκεν, αλλ' επί των οικτιρμών μόνον. Ουδέν γαρ ημάς ίσους Θεώ ποιεί [υπογρ. δική μας], ως το ευεργετεί»²¹⁶ 2) «Εάν ίδης άνθρωπον, αγνεία συζώντα και ταπεινοφροσύνης εξηρημένον, ελεήμονα, πράον, χρηστόν, συμπαθή, φιλόθεον, φιλάδελφον, πάσαις, απλώς κομώντα ταις αρεταίς, ω οίου οράματος έτυχες· αυτόν γαρ τον αόρατον Θεόν ιδείν ηξιώθης εν τω ορωμένω εκείνου ναώ και τη εικόνι αυτού»²¹⁷ Πρόκειται ακριβώς για μια αποθηρσκαιοποιημένη προσέγγιση του 'θρησκευτικού' σε μια όντως οικουμενική και πανανθρώπινη προοπτική

Κατά τον ένθεο επιστήμονα με θεολογική παιδεία Ν.Νησιώτη «η ενσάρκωσις δεν αφορά μόνον εις τους «καλούς Χριστιανούς» ούτε μόνον εις τα χριστιανικά έθνη αλλ' εις «τα πάντα». Ο Χριστός δια να γίνη πραγματικότης ως ιδικός μας [ΣΣ: των χριστιανών], πρέπει να θεωρήται υφ' ημών ως ενσαρκωθείς και ανήκων περισσότερο εις τους άλλους εκείνους οι οποίοι δι' ημάς εμφανίζονται ως μη

μας σώσει όμως, κανείς δεν είναι σωτήρας. Δεν σώζουν οι ηθικές διδασκαλίες, δεν σωζόμαστε αν γίνουμε καλοί άνθρωποι. Και ένας άθεος, βουδιστής, ινδουιστής, μπορεί να είναι καλός άνθρωπος. Σώζεται κανείς αν αφήσει το χέρι του να το πιάσει ο Χριστός, ο αποκαλυφθείς Θεός, και να τον οδηγήσει επάνω. Δεν αρκεί να πιστεύεις στον Θεό. Σε Θεό πιστεύουν όλες οι θρησκείες. Πρέπει να πιστεύεις στον Χριστό» Ο συναισθηματισμός [αν αφήσει το χέρι του κλπ] σε επόμενη σελίδα μετασχηματίζεται σε τιμωρό κόλαση [εκεί θα αποκαλυφθεί πάλι ο Θεός, αλλά θα αποκαλυφθεί ως φως για τους αξίους και ως «πυρ καταναλίσκον» για τους αναξίους] ώστε να ολοκληρωθεί η αυταρχική-γκριμάτσα-προσωπείου. Ο θεολόγος Γαλίτης εσκεμμένα αγνοεί την Επιστολή Ιακώβου 1,26-27 όπου θρησκεία ταυτίζεται με την κοινωνική πράξη και την ηθική εξέλιξη. Θεολογία, όμως, είναι η πίστη στη ζωή και τη συνέχειά της...

Η καθαρότητα στην πίστη είναι ανιστόρητη και αυταρχική, μυθοποιητική και δουλική κατασκευάζοντας ανάλογο τύπο πιστού και πολίτη – αφού ο δεύτερος θέλοντας ή μη αναγκάζεται να σχετιστεί με την περιρρέουσα πολιτισμική ατμόσφαιρα που η θρησκευτικοθεολογική εμμονή και ιδεοληψία δημιουργεί, η αδιαφορία του δεν αρκεί ως μαγικό ξόρκι του κακού. Σύμφωνα με τον Π.Ευδοκίμωφ, *Η Ορθοδοξία...* 263: «η ιδέα για το αλάθητο των πατέρων και όλων των στοιχείων της Παραδόσεως δεν είναι παρά μια αντίληψη ραββινική ή άγνοια της αληθινής καταστάσεως. Ο νεοπλατωνισμός στον άγιο Γρηγόριο Νύσσης ή στο *Corpus areopagiticum*, η αιτίαση για μεσσαλιανισμό κατά του αγίου Μακαρίου Αιγυπτίου, ο ωριγενισμός του Ευαγρίου, μερικά διαφορούμενα στοιχεία στις συγγραφές του αγίου Ισαάκ του Σύρου και του αγίου Εφραίμ, ο ανησυχαστικός για τον υπερβολικό του τόνο ασκητισμός πολλών έργων μεγάλων πνευματικών πατέρων και πολλών χωρίων της Φιλοκαλίας, ο αριστοτελισμός του αγίου Ιωάννου Δαμασκηνού κλπ, αποδείχνουν ότι κανείς δογματισμός, έστω και αν προέρχεται από τις μεγαλύτερες αυθεντίες, δεν είναι δυνατόν να γίνεται δεκτός χωρίς όρους». Η αντιαυταρχική αυτή προσέγγιση της πραγματικότητας μέσα στην συνθετότητά της τύπου ουρανού τόξου και την ποικιλία της είναι η βάση της δημοκρατικής αγωγής με Θεολογικό πρόσημο

²¹⁶ Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Ομιλία εις το κατά Ματθαίον ΑΕ*

²¹⁷ Βίος Τέταρτος αγ.Παχωμίου, ΒΕΠΕΣ 41,110 Επίσης, Κ.Ware, *Η Ορθόδοξη Εκκλησία...* 349

έχοντες σχέσιν μετ' αυτού»²¹⁸ Η τοποθέτηση του Μπέρντραντ Ράσελ αποτελεί την ενσάρκωση-υλοποίηση της τοποθέτησης του ΝΝ: «νομίζω ότι υπάρχουν ένα σωρό ζητήματα με τα οποία συμφωνώ με τον Χριστό περισσότερο από τους επαγγελματίες χριστιανούς. Δεν ξέρω αν θα μπορούσα να συμφωνήσω με τον Χριστό σε όλα, αλλά θα μπορούσα να συμφωνήσω μαζί του, πολύ περισσότερο από ότι οι περισσότεροι επαγγελματίες χριστιανοί μπορούν»²¹⁹ Σαν ένα δεύτερο παράδειγμα από το χώρο του πολιτισμού θα αναφέραμε τον Ι.Καντ ο οποίος αυτοπαρουσιάζεται ως συμπορευόμενος του Ιησού Χριστού: «μια προσπάθεια σαν αυτήν που ζητάει να βρει στην Αγία Γραφή την έννοια εκείνη που βρίσκεται σ' αρμονία με τις ιερότερες διδασκαλίες του ορθού λόγου, πρέπει να θεωρείται όχι μόνο επιτετραμμένη αλλά και επιβεβλημένη –αν και πρέπει να ομολογήσουμε πως δεν είν η μόνη-, και πρέπει στην περίπτωση αυτή να θυμηθούμε πως ο διδάσκαλος είπε στους μαθητές του για όποιον

²¹⁸ Ορθοδοξία παράδοση...40 Στο Ν.Νησιώτης, *Υπαρξισμός και χριστιανική πίστις...*201: «(από τον Kierkegaard) είναι ευκολότερον να γίνη τις χριστιανός, όταν δεν είναι χριστιανός, παρά να γίνη αληθής χριστιανός, όταν είναι χριστιανός»

²¹⁹ Μ.Ράσελ, *Γιατί δεν είμαι χριστιανός*, διαθέσιμο στη διαδικτυακή τοποθεσία www.pare-dose (τελευταία ημέρα πρόσβασης: Μάρτιος 2018) Από το εξαιρετικό και χρήσιμο για την χριστιανική αυτοκριτική αυτό κείμενο μέσα στις δικές του προϋποθέσεις αντλούμε δυστυχώς μόνο τα απαραίτητα για το θέμα μας που είναι η άρνηση του θεσμοθετημένου και αντικειμενοποιημένου χριστιανισμού προς την κατεύθυνση του χριστιανισμού ως «κινήματος ζωής». Συγκεκριμένα οι δύο τελευταίες παράγραφοι του κειμένου: «η θρησκεία στηρίζεται, πιστεύω, πρωταρχικά και κυρίως στον φόβο. Είναι κατά μέρος ο φόβος για το άγνωστο και μερικά, όπως έχω πει, η ευχή να νιώθει κανείς ότι έχει ένα είδος μεγαλύτερου αδελφού που του συμπαραστέκεται σε όλα τα προβλήματα και τις δυσκολίες. Ο φόβος είναι η βάση όλου του πράγματος –φόβος για το μυστήριο, φόβος για την ήττα, φόβος για τον θάνατο. Ο φόβος είναι ο συγγενής της απανθρωπιάς, και γι' αυτό δεν είναι θαύμα που η απανθρωπιά κι η θρησκεία πάνε χέρι χέρι. Είναι γιατί ο φόβος είναι η βάση και για τα δύο αυτά πράγματα. Σε αυτόν τον κόσμο μπορούμε τώρα να αρχίσουμε λιγάκι να καταλαβαίνουμε τα πράγματα και λίγο να τα ελέγχουμε με τη βοήθεια της επιστήμης, που εκβίασε το δρόμο της βήμα βήμα κατά της χριστιανικής θρησκείας, ενάντια στις εκκλησίες κι ενάντια στην αντίθεση όλων των παλαιών παραινήσεων. Η επιστήμη μπορεί να μας βοηθήσει να ξεπεράσουμε αυτό το δειλό φόβο μέσα στον οποίο ο άνθρωπος έζησε για τόσες γενιές. Η επιστήμη μπορεί να μας διδάξει, και νομίζω πως κι οι καρδιές μπορούν να μας διδάξουν να μη ψάχνουμε γύρω μας για φανταστικά στηρίγματα, να μην εφευρίσκουμε εξωγήινους στους ουρανούς, αλλά αντίθετα να κοιτάζουμε τις δικές μας προσπάθειες εδώ κάτω και να φτιάξουμε αυτόν τον κόσμο κατάλληλο να μένουμε ενάντια στο είδος του κόσμου που οι εκκλησίες σε όλους τους αιώνες έφτιαζαν./ Θέλουμε να σταθούμε πάνω στα δικά μας πόδια και να δούμε δίκαια και τετράγωνα τον κόσμο –τα καλά του, τα κακά του, τις ομορφιές του και τις ασχημίες του· να δούμε τον κόσμο όπως είναι και να μην το φοβόμαστε. Να κατακτήσουμε τον κόσμο με την λογική κι όχι απλώς επειδή σκλαβωθήκαμε υποδουλωμένοι στον τρόπο που έρχεται από αυτόν. Η όλη σύλληψη του Θεού είναι μια ιδέα που προέρχεται από τις αρχαίες ανατολικές δεσποτείες. Είναι μια ιδέα εντελώς ανάξια του ελεύθερου ανθρώπου. Σαν ακούς στην Εκκλησία ανθρώπους να εξευτελίζουν τους εαυτούς τους και να λένε ότι είναι δυστυχείς αμαρτωλοί, κι όλα τα υπόλοιπα, μοιάζει άξιο περιφρονησεως κι ανάξιο της αυτοεκτίμησης ανθρωπίνων πλασμάτων. Πρέπει να σταθούμε και να δούμε τον κόσμο ειλικρινά στο πρόσωπο [υπόγρ. δική μας]. Πρέπει να κάνουμε ότι καλύτερο μπορούμε για τον κόσμο, κι αν δεν είναι τόσο καλό όσο ελπίζουμε, όπως και να έχει θα εξακολουθεί να είναι καλύτερος από ότι όλοι οι άλλοι έπραξαν όλες τις άλλες εποχές. Ένας καλός κόσμος χρειάζεται γνώση, καλοσύνη και κουράγιο· δεν χρειάζεται λαχτάρα μετάνοιας για το παρελθόν ή τα δεσμά της ελεύθερης λογικής από τα λόγια που εκστομίστηκαν πολύ παλιά από αμόρφωτους ανθρώπους. Χρειάζεται μια άφοβη προοπτική και μια ελεύθερη νοημοσύνη. Χρειάζεται ελπίδα για το μέλλον, χωρίς να κοιτάμε πίσω σε ένα παρελθόν που έχει πεθάνει, ότι εμπιστευόμαστε θα προσπεραστεί από το μέλλον που η νοημοσύνη μας μπορεί να δημιουργήσει»

χωρίς ν' ακολουθήσει τον δικό του δρόμο, φτάσει στο τέλος στον ίδιο σκοπό, πως όποιος δεν είν εναντίον του είναι μαζί του»²²⁰

Τη σχετικοποίηση της θεολογίας έναντι της ομορφιάς και της ηθικής της ζωής με την εν Αγίω Πνεύματι αποϊδεολογικοποίηση και υπέρβαση αποκλειστικοποιήσεων του χριστιανισμού παρουσιάζει ο Αναστάσιος Αλβανίας: «Μερικοί θεολόγοι προτιμούν να βλέπουν τη δράση του Αγίου Πνεύματος να περιορίζεται στις γνωστές εκκλησιαστικές δομές. Αλλά η βαθύτερη χριστιανική συνείδηση αισθάνεται σταθερά ότι «το Πνεύμα όπου θέλει πνει» (Ιω. 3:8), ότι είναι η ενεργός δύναμη της αγάπης, πανταχού, και ευφρόσυνα ψάλλει: «Αγίω Πνεύματι περικρατείται πάντα τα ορατά τε συν τοις αοράτοις» (Αναβαθμοί Κυριακής, ήχου πλ. α). στη θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας απαντά διάχυτη η βεβαιότητα ότι το Άγιον Πνεύμα εργάζεται για την επίτευξη ενότητας όλων των όντων, με τρόπους οι οποίοι υπερβαίνουν την ανθρώπινη σκέψη και φαντασία και, συνεπώς, *δεν μπορούν να κλεισθούν σε θεολογικά σχήματα και περιγραφές.* (υπογρ. δική μας). Τα κατ' εξοχήν δομικά υλικά μιας αρμονικής συμβίωσης, όπως «αγάπη, χαρά, ειρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, αγαθωσύνη, πίστις, πραότητα, εγκράτεια», είναι «καρποί» Του (Γαλ. 5:22). *Από τη διαβεβαίωση αυτή του Αποστόλου Παύλου δικαιούμεθα, νομίζω, να συμπεράνουμε ότι, όπου υφίσταται η παρουσία των στοιχείων αυτών –και αναντιρρήτως διαπιστώνεται σε ουκ ολίγα «εξωχριστιανικά» περιβάλλοντα-, είναι δυνατόν να διακρίνουμε ίχνη του έργου του Αγίου Πνεύματος»* (υπογρ. δική μας)²²¹ Η φιλοπολιτισμική αυτή τοποθέτηση του Αναστασίου δικαιώνει την πολιτισμική εντιμότητα ενός Ράσσελ ή Κάντ τη στιγμή μάλιστα που και οι ίδιοι δηλώνουν τη φιλικότητά τους προς τον Χριστό, ώστε όχι μόνο πνευματολογικά αλλά και χριστολογικά ισχύει η υπόθεσή μας.

Η χριστιανική ιεροσύνη δεν είναι αποκλειστικότητα του ιερατείου ως τελετουργικό άνευ νοήματος αλλά αναφέρεται αναλογικά στον πολιτισμό και στην κοινωνία. Σύμφωνα με τον Περγάμου Ιωάννη, σε αναφορά με την ιατρική επιστήμη «το ότι σήμερα οι ιατρικές – χειρουργικές επεμβάσεις έχουν φθάσει σε τέτοιο σημείο,

²²⁰ Ιμμ.Καντ, *Η Θρησκεία*, μτφρ. Σ.Φερεντίνου, Αθήναι, Γκοβόστης, χ.χ. 101

²²¹ παγκοσμιότητα...42 Επίσης 118-119, 167-168, 197. Ειδικότερα 203: «κάθε άνθρωπος με καλή θέληση και πρόθεση, που τηρεί τις εντολές του Χριστού (όπως είναι η γνήσια αγάπη, η ταπείνωση, η συγχωρητικότητα, η ανιδιοτελής διακονία), ακόμη κι αν δεν έχει το προνόμιο να γνωρίζει άμεσα το άρρητο μυστήριο του Χριστού, -θα τολμούσαμε να πούμε- δέχεται μυστικώς τον Χριστό-Λόγο, που είναι παρών μέσα στην εντολή. Εφόσον ο Θεός είναι αγάπη, οποιαδήποτε έκφραση αγάπης αποτελεί έναν αυτόματο συντονισμό προς το θέλημά Του και τις εντολές Του»

ώστε να μπορεί ένα ανθρώπινο σώμα να δώσει ζωή σε ένα άλλο, είναι χωρίς αμφιβολία δώρο του Θεού, ανάλογο με εκείνο του σώματος του Χριστού, που μας δίνεται σε κάθε Θεία Λειτουργία για να ζήσουμε εμείς και ο κόσμος»²²² υπάρχει μια αναλογία θρησκευτικού ιερέα και πολιτισμού. Την αναλογία θρησκευτικού και κοινωνικού παρουσιάζει ο Ο.Κλεμάν με αναφορά στον Χρυσόστομο: «το ‘μυστήριο του θυσιαστηρίου’, έλεγε ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, είναι αζεχώριστο από το ‘μυστήριο του αδελφού’»²²³ Την αναλογία θρησκευτικού και πολιτικού παρουσιάζει ο πατριάρχης Αντιοχείας Ιγνάτιος Δ: «χωρίς ίχνος μαύρου χιούμορ, ας αναγνωρίσουμε ότι οι πιο σοβαροί πολεμιστές για μια υπόθεση είναι οι αναρχικοί. Διότι δεν είναι οποιαδήποτε συγκεκριμένη δομή που πρέπει να καταργηθεί, αλλά μάλλον η δομή των πραγμάτων ως σύνολο. Για μας, η δομή από μόνη της έχει τη δύναμη να ζωοποιήσει την ανθρωπότητα. Η επανάσταση ή ο συντηρητισμός είναι παραλλαγές μόνο του ίδιου απελπιστικά πληκτικού θέματος: του χορού του θανάτου...Όλα αυτά συνθέτουν την τραγική κατάσταση εκείνων τους οποίους δεν άγγιξε το κήρυγμα του Ευαγγελίου»²²⁴ Την αναλογία θείου-ανθρώπινου παρουσιάζει ο Δ.Στανιλοάε: «οι Καππαδόκες Πατέρες διανοίγουν την οδό μιας ατέλειωτης προόδου για την ανθρωπότητα μέσω της αύξησης της επίγνωσης του καθήκοντος της αγάπης των ανθρώπων αναμεταξύ τους, της ευθύνης του ανθρώπου για τον άνθρωπο. Η δόξα στην οποία καλείται ο άνθρωπος είναι να γίνεται πιο θείος με το να γίνεται πιο ανθρώπινος»²²⁵ Οι εκπρόσωποι, συμπερασματικά, του πολιτισμού και του κοινωνικού ακτιβισμού όπως και του πολιτικού ριζοσπαστισμού έχουν τις θεολογικές προϋποθέσεις να μετέχουν της χριστιανικής ιεροσύνης με θεολογικό έρεισμα.

Η πραγματική σαφήνεια και ειλικρινής δέσμευση υπάρχει μόνο στον Πυρουνάκη μέσα στην διαύγεια και ρηξικέλευθη απλότητα του ευαγγελικού του λόγου: «Βέβαια δεν μένει καιρός για άλλες απογοητεύσεις. Και γι’ αυτό δεν γυρίζουν τα μάτια μας στις παρατάξεις με τ’ όνομα μόνο του Χριστού, με τις μεγαλοστομίες του ναι, αλλά και τις «άγιες» παρωπίδες της φοβίας...για ατομικές μολύνσεις και φθορές. (Εδώ, ίσως θα πρέπει να δεχθούμε ότι επαναλαμβάνεται σε παράλληλη γραμμή, ο λόγος του Μεγάλου Παύλου προς τους μικρούς θρησκευόμενους

²²² Μητρ.Περγάμου Ιωάννη, ‘Τι είναι ο άνθρωπος’ *ΕΥΘΥΝΗ* 364(2002) 147. Επίσης, Η κτιση...119: «μέσα σε όλες τις αληθινά δημιουργικές πράξεις του ανθρώπου ενυπάρχει ένας χαρακτήρας ‘ιερατικός’ ή ‘παρα-ιερατικός’»

²²³ *Ανάσταση και Ζωή*...84

²²⁴ *Ανάσταση και Ζωή*...Αρμός, 32 και 67

²²⁵ *Ανάσταση*...111 σε διάλογο με 54-55

συμπατριώτες του «Ίδού στρεφόμεθα εις τα έθνη» (Πραξ. ιγ 46) και η ποιητική έκφραση του υμνωδού «καλέσω μου τα έθνη κακείνα με δοξάσουσι» (Μ.Τετάρτης)./Λοιπόν, κοιτάζουμε στους έξω «της αυλής του Κυρίου»./Από τους ελεύθερους τόπους, περιμένομε τους ελεύθερους αγωνιστές του Χριστιανισμού./ Έστω κι' ακόμη, ανάμεσα από τους «οργισμένους» ή τους άλλους αμαρτωλούς, ή κι' από εκείνους, που ως τα σήμερα λένε, όχι! στις κλήσεις για επιτέλεση του θελήματος του Θεού!/ Γιατί, τίποτε αδύνατο και άθλιο δικό μας δεν γίνεται εμπόδιο ανυπέρβλητο στο θεϊκό δρόμο, που ανοίγεται στα ύψιστα δίκαια συμφέροντα των λαών. Άλλωστε η πρώτη χριστιανική πράξη στον κόσμο, όπως κι' ο λόγος του Χριστού στο ποιοι προάγουσι στην βασιλεία Του (Ματθ. Κα 31) δεν είναι σημαντικά και ενθαρρυντικά;/ Εγώ, από κει πια περιμένω την αναγέννηση. Και ελπίζω. Και προσεύχομαι: «Κύριε, ας έλθει το φως της αγάπης Σου σ' αυτούς τους νέους παράγοντες, στους αληθινούς φορείς του Πνεύματός Σου, για σωτηρία και δικαιοσύνη και ειρήνη και χαρά»²²⁶. Ο ακτιβιστής Θεολόγος και ιερέας δηλώνει ρητά από πού περιμένει τον αληθινό χριστιανισμό χωρίς ιδεολογικές δεσμεύσεις

Στην ίδια ακριβώς νοηματική προσέγγιση με εκείνην του Πυρουνάκη κινείται ο Λεβ Ζιλλέ: «...η έκφραση 'εν πνεύματι και αληθεία' μας έγινε πια τόσο οικεία, ώστε κινδυνεύει να καταντήσει φόρμουλα, βαρετό και στατικό στυλιζάρισμα, χωρίς δυναμικό νόημα...η προσκύνηση του αληθινού Θεού απαιτεί τούτο: να μην κάνει ο προσκυνητής τον Θεό μια ιδέα αντιφατική στη φύση και στον χαρακτήρα του θείου. Μια κάθαρση της ιδέας που έχουμε περί του Θεού μας είναι διαρκώς απαραίτητη για να απαλλαγούμε τόσο από την αφαίρεση όσο και από τον ανθρωπομορφισμό, και για να υψωθούμε ως τον Θεό όπως τον εννοεί εδώ ο Ιησούς, ως τον Κύριο-Αγάπη...τι σημαίνει προσκύνηση εν πνεύματι; Σημαίνει προσκύνηση του ίδιου του Θεού. Σημαίνει να μην περιορίζουμε τον Θεό μέσα στα όρια μιας συναισθηματικής διαθέσεως, ενός δόγματος, ενός τυπικού, ενός καθιδρύματος, αλλά να ανοίγουμε διάπλατα την ψυχή μας σ' Εκείνον...και αυτό συμβαίνει συχνά σε αναρίθμητους άνδρες και γυναίκες που μερικές φορές αποκαλούνται «άπιστοι»...η προσκύνηση εν πνεύματι και αληθεία ξεπηδάει από μιαν άβυσσο ταπεινωσύνης και από μιαν άβυσσο αγάπης»²²⁷.

²²⁶ πρωτοπρεσβυτέρου-καθηγητού Γ.Θ.Πυρουνάκη, *Ο Χριστιανισμός και το κοινωνικό πρόβλημα*, Αθήνα, Δίφρος, 1963, 51-52

²²⁷ Λεβ Ζιλλέ, *Η περιστέρα και ο αμνός*, Αθήνα, Έλαφος, 1981, 90-92

Τα ίδια επαναλαμβάνει με σαφήνεια ο Juan Arias μέσα σε έναν ιδεολογικά απολυτοποιημένο σύγχρονο κόσμο έτοιμο για θρησκευτικοπολιτικό πόλεμο και υποταγμένο στις θεολογίες και τα ιερατεία: «στο σύγχρονο κόσμο η αγχώδης αναζήτηση των βασικών ηθικών, κοινωνικών και θρησκευτικών αρχών που μπορούν να σώσουν το ανθρώπινο γένος, αφορά πολλούς που δεν ομολογούν την ίδια πίστη με μας, ούτε επικαλούνται το όνομα του Χριστού. Συχνά, υποτιμάμε τους αξιέπαινους αυτούς ανθρώπους μόνο και μόνο επειδή δεν ανήκουν στην παράταξή μας. Ξεχνάμε εύκολα πως τα λόγια του Χριστού, ασυγκράτητα, επίκαιρα, πάντα ζωντανά και έτοιμα να υπερασπίσουν την αλήθεια, αποδεικνύουν πως ο Χριστός, το όνομά Του, και η πίστη σ' Αυτόν είναι πολύ πιο μεγάλα από την Εκκλησία, επειδή ανήκουν σε όλους τους ανθρώπους... πόσο ήταν μακριά ο Χριστός από την απαίτηση ειδικών τίτλων και εξουσιοδοτήσεων για την πραγματοποίηση του καλού! Ο Χριστός επιτρέπει να κάνουν θαύματα στο όνομά Του ακόμα και σε ανθρώπους που δεν ανήκουν στην Εκκλησία»²²⁸

Τον ίδιο πλουραλιστικό προσανατολισμό με συγκλονιστικές πολιτικές και θρησκευτικές συνέπειες έναντι φονταμενταλιστικών και ιδεολογηματικών απολυτοποιήσεων προσφέρει ο διανοούμενος και συντηρητικός²²⁹ πολιτικός Π.Κανελλόπουλος: «Το βιβλίο μου τούτο δεν είναι μόνο για τους Χριστιανούς. Αλλά και ο ίδιος ο Χριστιανισμός δεν είναι μόνο για τους Χριστιανούς. Είναι για όλους τους ανθρώπους, όποια θρησκεία κι' αν είναι η θρησκεία τους ή κι' αν θρησκεία τους δεν είναι καμιά. Ο Ιησούς δεν ανήκει μόνο σε όσους ανήκουν στον Ιησού. Ανήκει σε όλους και στεγάζει κ' εκείνους ακόμα που δεν καταφεύγουν κοντά του»²³⁰

Ταυτόχρονα, κατά τον Δημοσθένη Σαβράμη «και τα τρία [Καρλ Μαρξ, μαρξισμός,

²²⁸ Ο Θεός στον οποίο δεν πιστεύω... 16-18. Επίσης σ. 52: «...σκέφτηκα μια φράση του σύγχρονου γερμανού θεολόγου Karl Rahner: «Δεν έχουμε το δικαίωμα να περιορίζουμε αυθαίρετα τη χάρη του Θεού ή να ισχυριζόμαστε ότι μόνο η Εκκλησία έλαβε θεία χαρίσματα». Αυτό είναι ακόμα πιο σωστό στην περίπτωση της Εκκλησίας, όπου θα ήταν λάθος να περιορίσουμε τα πνευματικά χαρίσματα σε μια ξεχωριστή ομάδα ή στην ιεραρχία» Για το τελευταίο σημείο είναι τόσο χαρακτηριστικό ότι όπως και στην περίπτωση του Αρίας με το συγκεκριμένο κεφάλαιο του βιβλίου του για την Ανάσταση όπου μια γυναίκα τον διδάσκει, μια γυναίκα δίδαξε τον Χρυσόστομο να μιλάει και να κηρύττει απλά στο Η.Βουλγαράκης, 'Νοικοκυρά διδάσκει το Χρυσόστομο πώς να κηρύττει!' στο *Καθημερινές ιστορίες αγίων και αμαρτωλών στο Βυζάντιο*, Αθήνα, Μάϊστρος, 2002², 92-93

²²⁹ Ωστόσο, σ.10: «δεν φανταζόμουν ότι τα πράγματα θα έφθαναν εκεί που έφθασαν, ότι φύλακες και συντηρητές των πνευματικών και καλλιτεχνικών αγαθών, που μας εκληροδότησαν οι μόχθοι αιώνων, θα ήταν σήμερα πιο πολύ οι χώρες του «υπαρκτού» σοσιαλισμού παρά οι «κοινωνίες» του δυτικού κόσμου»

²³⁰ Π.Κανελλόπουλου, *Ο Χριστιανισμός και η εποχή μας*, Αθήνα, Εστία, 1985², 22

σοσιαλισμός] γίνονται φορείς και διαμορφωτές πεποιθήσεων, τις οποίες μπορεί κανείς να χαρακτηρίσει *λειτουργικά ισότιμες* με χριστιανικές πεποιθήσεις. Δηλαδή, πεποιθήσεις που αν και δεν θεωρούνται χριστιανικές, έχουν όμως σημαντικά κοινωνιολογικά χαρακτηριστικά χριστιανικών απόψεων. Ο Μαρξ και ο μαρξισμός επαληθεύουν τη θέση μας, ότι ο Ιησούς δεν βρίσκεται μόνο εκεί, όπου κανείς χρησιμοποιεί το όνομά του, αλλά πολύ συχνά εκεί, όπου κανείς δεν τον ονομάζει και δεν τον αποδέχεται ή όπου τον αρνούνται και τον καταπολεμούν... Ο Ιησούς είναι ευχαριστημένος, όταν ο άνθρωπος δεν μιλάει μεν γι' Αυτόν, εφαρμόζει όμως έμπρακτα το θέλημά Του...»²³¹ Σύμφωνα με την συνθετική τοποθέτηση του Π.Βασιλειάδη «στο μικρό παγκόσμιο χωριό στο οποίο ζούμε, σ' αυτό το μυστήριο σύμπαν, οι αξίες της Βασιλείας του Θεού είναι κοινές για όλους τους ανθρώπους καλής θέλησης, θρησκευόμενους ή μη! (υπογρ. δική μας) Μόνο οι πονηροί άνθρωποι θα μπορούσαν να αντιτεθούν στην υπεύθυνη πολιτική εμπλοκή των θρησκειών, υπό τον όρο φυσικά να τηρούνται οι βασικοί δημοκρατικοί κανόνες»²³² Τελικά ο χριστιανισμός, αυτού του τύπου, εμπνέει διαλεκτική...

Η αντιπαράθεση του Π.Ευδοκίμωφ σε κάθε ιδεολογική θεολογική αποκλειστικότητα προκαλεί το αίσθημα της αμηχανίας στο μεταφυσικό θεολογείν: «αν η βιβλική έννοια του «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν» είναι θεμελιώδης για μια χριστιανική ανθρωπολογία, πρέπει να λεχθεί ότι, παραδόξως, είναι ακόμα πιο αποφασιστική για μια άθρη ανθρωπολογία. Πράγματι, ο αθεϊσμός ποτέ δεν αρνήθηκε την ομοιότητα ανάμεσα στον Θεό και στον άνθρωπο. Για τον Νικόλας Χάρτμαν, τον

²³¹ Ο Ιησούς...122-123 Ωστόσο, σ125: «τη στιγμή κατά την οποία ο θεσμοποιημένος χριστιανισμός και ο θεσμοποιημένος μαρξισμός μετέβαλαν τα δυναμικά στοιχεία του χριστιανισμού και του μαρξισμού σε «τελικές» αλήθειες της κοινωνίας και των ανθρώπων, με δογματικό χαρακτήρα, άνοιξαν το δρόμο για καταπίεση και την εκμετάλλευση του ανθρώπου από το συνάνθρωπό του»

²³² *Πολιτική και Θρησκείες*...51 Ο Π.Β.Βασιλειάδης, 'Η προτεραιότητα της ηθικής και κοινωνικής ζωής', *Γρηγόριος ο Παλαμάς* 702 (1984) 252 προβάλλει την προτεραιότητα της κοινωνικής ηθικής έναντι της θεολογίας: «στη λειτουργία και τη γενικότερη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας, που αποτελούν και το ιδιάζον γνώρισμα της Ορθοδοξίας, επιβεβαιώνεται η αδιάσπαστη ενότητα ήθους και δόγματος. Στις μέρες μας ολοένα και πιο πολύ γίνεται λόγος σε πανορθόδοξη κλίμακα για την ξεχασμένη διάσταση της μετα-λειτουργίας, της ευθύνης δηλαδή των πιστών για τη μεταλλαγή της οικουμένης, τη φανέρωση της βασιλείας του Θεού, του καινούργιου αυτού κόσμου της κυριαρχίας της αγάπης και της δικαιοσύνης του Θεού. *Μ' αυτήν ακριβώς την έννοια θα μπορούσε να αποτολμήσει κανείς την αξιωματική διατύπωση της προτεραιότητας της ηθικής και κοινωνικής ζωής των Χριστιανών σε σχέση με τη δογματική διδασκαλία.* (υπογρ. δική μας). Άλλωστε η Εκκλησία που ξεχνάει ή παραμελεί αυτή της την αποστολή αρνείται τη βαθύτερη διάσταση του μυστηρίου της ενανθρώπισης» Στην ίδια προοπτική οι λογίες του Παύλου στο βιβλίο του Χάρις, *Κοινωνία, Διακονία*...Πουρναράς, 1985 δεν είναι απλή φιλανθρωπία αλλά κοινωνικοπολιτικό πρόγραμμα ισοκατανομής των αγαθών

Φωϋερπάχ, ή τον Μαρξ, το ανθρώπινο πρόσωπο ορίζεται από καθαρά θεία χαρακτηριστικά: νόηση, ελευθερία, δημιουργία, προφητική ικανότητα...»²³³

Η θεολογική έπαρση, όταν αρνείται την αποφαιτικότητα, και η θεολογική συρρίκνωση, όταν αρνείται την σχέση καταφατικότητας-επιστήμης, οδηγεί το θεολόγο στην αυτοθεοποίησή του²³⁴ Η ένθεη επιστήμη με θεολογική παιδεία ή όχι αποτελεί τη λύση των θεολογικών αδιεξόδων

Η ιστορία προσφέρει συγκεκριμένα παραδείγματα: «Το 1766 ο Νικηφόρος Θεοτόκης εξέθετε στο βιβλίο του *Στοιχεία Φυσικής*, πρώτος στον Ελληνισμό, το σύστημα του Κοπερνίκου. Τέσσερα χρόνια ύστερα έδινε στη Λειψία την πρώτη έκδοση των *Ασκητικών* του αγίου Ισαάκ του Σύρου, ενός από τα θεμελιωδέστερα κείμενα της ανατολικής πνευματικότητας. Ορθοδοξία και νεώτερη επιστήμη (που σίγουρα διακρίνεται από τη βιβλική και πατερική κοσμολογία, που και αγνοεί την κίνηση της γης και γεωκεντρική είναι) δε φαίνονται να συγκρούονται στο μέγα αυτό εκκλησιαστικό. Φαίνονται όμως στους γύρω του, που τον εξαναγκάζουν τελικά να

²³³ Κουλτούρα και πίστη...49. Στη σελ.50: «το παν έγκειται στο να ξέρουμε ποιος είναι ο δημιουργός του άλλου...» Επιπλέον, στη σελ.75: «όπως κάθε άνθρωπος, φτιαγμένος κατ' εικόνα Θεού, είναι η ζωντανή του εικόνα, η γήινη κουλτούρα είναι η εικόνα της Βασιλείας των ουρανών. Τη στιγμή του μεγάλου περάσματος, το Άγιο Πνεύμα, «δάκτυλο του Θεού», θ' αγγίξει αυτή την εικόνα και κάτι απ' αυτήν θα μείνει για πάντα». Οι επιστήμες του ανθρώπου, λοιπόν, δεν είναι θεραπεινίδες της θεολογίας όπως επιβάλλει πινακίδα-πρόσκληση μέσα σε Γυμνάσιο της Α Πειραιά 2017-18: «Αγαπητό μας παιδί, το Γυμνάσιο, με τις γνώσεις που σου μεταδίδει, σου δίνει εφόδια για τον αγώνα της ζωής και σε βοηθάει, να γνωρίσεις καλλίτερα τον κόσμο, που μας περιβάλλει. Υπάρχει όμως κι ένας άλλος κόσμος ανώτερος, πνευματικός, ο κόσμος του Θεού και των αγίων Του, που τον γνωρίζεις μέσα στην Εκκλησία και τα Κατηχητικά της. Όσο απαραίτητο είναι για σένα το Σχολείο σου, τόσο και περισσότερο είναι το Κατηχητικό σου. Μην παραλείψεις λοιπόν να έρθεις ...»

²³⁴ Εγγλεζάκης...43-44: «ο αποφαιτισμός είναι για την ορθόδοξη πίστη φυσικός συνοδός. Κανείς λόγος, καμιά έννοια, καμιά γλώσσα δεν μπορούν να περιλάβουν το Μυστήριο του Θεού. Για τον Θεό να μιλήσει άνθρωπος είναι σχεδόν αδύνατο, να μιλήσεις μπορείς μόνο στον Θεό. Πόσες άθλιες θεολογίες δεν είναι παρά λήψη του θείου ονόματος «επί ματαίω»... Πόσοι θεολόγοι μιλούμε σαν να είμαστε πάρεδροι του Θεού, μυστικοσύμβουλοί του, πλησιάζουμε τον ίδιο το Σταυρό, όχι για να γονατίσουμε αλλά για να δικηγορευόμαστε· συμπεριφερόμαστε σαν να είμασταν παρόντες στη δημιουργία του κόσμου, σαν να προγνωρίζουμε την κρίση του Θεού... Θεολογία που δε σέβεται το μυστήριο δεν είναι παρά αργολογία, που κάποτε θα κληθεί να δώσει λόγο μπροστά σε αδέκαστο Κριτή. / Είναι πρόδηλο ωστόσο νομίζω ότι η θεολογία ως απόπειρα έλλογης (λογικής και λεκτικής) περιγραφής του μυστηρίου δεν μπορεί, ως προς το ζήτημα που μας ενδιαφέρει, να αγνοήσει την επιστήμη. Θεολογία που δε λαμβάνει υπόψη της την επιστήμη θα καταστεί πολύ σύντομα το λιγότερο άσχετη προς τον κόσμο προς τον οποίο θέλει να απευθύνει τη μαρτυρία της. Η έκφρασή της θα γίνεται όλο και λιγότερο επισταμένη και σημαντική, στο τέλος η θεολογία αυτή θα καταντήσει ένα συμπλήρωμα άνοιας, μικροψυχίας και μικρόνοιας. / Από την άλλη, η επιστήμη χωρίς τη θρησκεία δεν μπορεί να έχει την απαραίτητη γι' αυτή κατάφαση και επικύρωση του υπαρκτού, και σύντομα θα μεταλλαγει από γνώση σε περιφρόνηση, δύναμη, ασέβεια, μια ανόσια αναισθησία μπροστά στο ύψιστο και έσχατο ερώτημα και μέλημα του ανθρώπου για το Νόημα και το Σκοπό της ύπαρξής του και του κόσμου. Η ευφυΐα θα είναι τότε σχεδόν άχρηστη σ' αυτούς που δε θα έχουν τίποτε άλλο εκτός από αυτή και το τοξικό δηλητήριο της δύναμης θα τους οδηγήσει στην αυτοκαταστροφή ή στην αυτοαχρήστευση»

εγκαταλείπει την Ακαδημία του Ιασίου, «όπου εσχολαρχούσε, διά νυκτός, ως δραπέτης»²³⁵. Επιπλέον, ο ένθεος επιστήμονας με θεολογική παιδεία ΝΝ εισήγαγε τον υπαρξισμό στην μεταπολεμική Ελλάδα με τη διδακτορική του διατριβή. Στον νεοδαρβινικό Θεοδόσιο Ντομπζάνσκυ ανήκει η διατύπωση «ο Άνθρωπος δημιουργήθηκε κατ' εικόνα του Θεού διά μέσου της Εξελικτικής διαδικασίας» και η διαμάχη του με εκπροσώπους της θεολογίας ήταν αναπόφευκτη.²³⁶ Κλείνοντας τη σύντομη αυτή αναφορά στην ένθεη επιστήμη²³⁷ θα αναφέραμε τον Μιχαήλ Μπαχτίν

²³⁵ Αρχιμ. Παύλος (Βενέδικτος) Εγγλεζάκης, 'Πίστη και Επιστήμη στην Εκπαίδευση'... 37 Αντίθετα ο Λούθηρος στο PPA, 238-239: «Δέσμευαν τη λογική με τις αλυσίδες του φετιχισμού του νεκρού γράμματος και, γι' αυτόν το λόγο, αν μη τι άλλο, ήταν ανίκανοι για επιστημονική σκέψη. Δεν ήταν άνευ λόγου που ο Λούθηρος αποκαλούσε τη λογική 'πόρνη του διαβόλου'. Η άποψή του για τον Κοπέρνικο αποτελεί την καλύτερη μαρτυρία για την ουσία της Προτεσταντικής σκέψης. Αποκάλεσε τρελλό τον μεγάλο επιστήμονα και αρνήθηκε την καινούργια αντίληψη για τον κόσμο, δηλώνοντας απλώς ότι είναι γραμμένο στη Βίβλο πως ο Θεός διέταξε τον ήλιο να περιστρέφεται γύρω από τη γη και όχι το αντίστροφο». Για τη συνύπαρξη επιστημονικής νεωτερικότητας και κοινωνικοπολιτικής συντήρησης στο πρόσωπο του Θεοτόκη Πέτρου *Εκκλησία και Πολιτική* ... 119-127

²³⁶ Κ. Κριμπάς, *Θραύσματα κατόπτρου*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1993, 79-80: σύμφωνα με τον Dobzhansky «παρ' όλα αυτά μερικοί θεωρούν πιο βολικό να πιστεύουν ότι η κατάσταση του ανθρώπου και του κόσμου ήταν πάντα και θα είναι οι ίδιες όπως τώρα. Δυστυχώς δεν είναι όλοι αυτοί αμαθείς fundamentalists (οπαδοί της άποψης ότι δεν υπήρξε εξέλιξη) που 'ρχονται από μακρινά άγρια δάση. / Για παράδειγμα θα αναφερθώ σε μια μικρογραφία σύγκρουσης του τύπου Επισκόπου Wilberforce και Τ. Η. Huxley. Το Σεπτέμβριο 1969 διοργανώθηκε στην Ελλάδα από την Ελληνική Εταιρεία Ανθρωπιστικών Μελετών ένα Διεθνές Ανθρωπιστικό Συμπόσιο με πλαίσιο το πανέμορφο σκηνικό των Δελφών. / Ο ρόλος μου συνίστατο στο να εισηγηθώ αυτό που με απέλεια πίστευα ότι ήταν μια αδιαμφισβήτητη έκθεση της εξελικτικής προέλευσης του ανθρώπου. Όχι όμως για τους έλληνες θεολόγους. Στο ρόλο του Wilberforce ήταν ο Μάρκος Σιώτης, Καθηγητής Θεολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Σ' ένα γράμμα του της 16^{ης} Δεκεμβρίου, εξηγεί ότι θεώρησε αναγκαίο να αποκρούσει την προέλευση του ανθρώπου από προγόνους ζώα-κτήνη, επειδή αντίκειται στη *Γένεση* 1, 27-28 και 2, 7. / Δεν με άφησαν να απαντήσω με τον τρόπο που είχε κάνει ο Huxley και διαμαρτυρήθηκα μόνον από τη διπλή μου ιδιότητα, του επιστήμονα και του μέλους της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας. Ευτυχώς δεν συμμερίζεται όλη η Ανατολική Εκκλησία τη γεμάτη προκατάληψη ανελαστικότητα του Ελληνικού της Τμήματος. Ο Άνθρωπος δημιουργήθηκε κατ' εικόνα του Θεού δια μέσου της Εξελικτικής διαδικασίας». Επίσης, το άρθρο του Κ. Κριμπά, 'Θρησκεία και Επιστήμη – η περίπτωση της Βιολογίας' *Skeptic* 2(2000) 50-52

²³⁷ Μακράν θεολογικών τρομοκρατιών αλλά με Θεο-λογική εμβρίθεια ευαγγελικής απλότητας και ένθεης επιστημονικής διεισδυτικότητας προς δημιουργία ισορροπημένων πιστών-πολιτών έναντι ιδεοψυχαναγκαστικών διαταραχών στέκει το κείμενο που ακολουθεί, ως παράδειγμα που ανακεφαλαιώνει τις υποθέσεις και τα συμπεράσματα του υποκεφαλαίου αυτού, και μια παραλλαγή του υπάρχει στο Δ. Φ. Καραγιάννης, *Ρωγμές και αγγίγματα*, Αθήνα, Αρμός, 2005¹⁰, 163-169: «πολλές είναι οι φορές που ο θρησκευτικός άνθρωπος ακολουθεί με ψυχαναγκαστικό τρόπο τις θρησκευτικές λειτουργίες ώστε να εξιλεωθεί. Γι' αυτόν η θρησκεία είναι η πάλη με το κακό. Νιώθει τη δύναμη του κακού κυρίαρχη στη ζωή του, την φοβάται, μα ταυτόχρονα έλκεται από αυτή/ Θεωρεί το διάβολο, τον εκφραστή και εξουσιαστή του κακού ως παντοδύναμο που δύναται να εισχωρήσει οποιαδήποτε στιγμή στη ζωή του. Επομένως ασχολείται διαρκώς με αυτόν και του δίνει υπόσταση. Τις δικές του αδυναμίες, αστοχίες και σκέψεις τις χρεώνει στον διάβολο και έτσι ο ίδιος αισθάνεται ως άβουλο πλάσμα που κάθε στιγμή κινδυνεύει να παρασυρθεί από το κακό. Προσφεύγει στο Θεό όχι γιατί έχει νιώσει αφόρητη έλξη από το πρόσωπό Του αλλά σαν καταφύγιο από τις δυνάμεις του κακού. Πλησιάζει το Θεό όχι με εμπιστοσύνη στο άπειρο Έλεός Του αλλά με φόβο και ενοχές γιατί νιώθει ότι έλκεται από το κακό. Οι θρησκευτικές τελετουργίες είναι καθήκοντα, τελετουργίες κάθαρσης από τη βρωμιά./ Παρόλα αυτά δεν νιώθει γαλήνη. Γιατί μεταφέροντας την αίσθηση της προσωπικής αδυναμίας του στην πάλη με το κακό αισθάνεται ως κύριο στοιχείο του Θεού τη δικαιοσύνη. Μια δικαιοσύνη αμείλικτη, τιμωρική, σαδιστική, ισοπεδωτική. Ο Θεός γίνεται εξισορροπητικό στοιχείο της ύπαρξης του κακού και το πολεμάει με αντίστοιχα όπλα./ Η ανάγκη για πληροφόρηση όσον αφορά κάποια

«μια από τις πιο σαγηνευτικές και τις πιο αινιγματικές μορφές στην ευρωπαϊκή παιδεία του μέσου του 20^{ου} αιώνα»²³⁸ Είναι τόσο χαρακτηριστικό ότι οι δύο τελευταίοι ένθεοι επιστήμονες δεν παρουσιάστηκαν από θρησκευτικούς ή θεολογικούς εκδοτικούς οίκους στη χώρα μας...

Θεωρούμε ότι ήταν ακριβώς ένθεοι επιστήμονες αυτοί που έφεραν σε θέση σαστισμένης δυσaréσκειας αν όχι οργισμένης αμηχανίας τον Α.Τσιριντάνη με τις «αντιφατικές γκρίνιες» τους: «κρατώντας στα χέρια τον Φρόντ και την αμαρτωλών σωτηρία μαζί, κατηγορούν την χριστιανική προσπάθεια της γενεάς μας [AKTINEΣ, «Ζωή» κλπ], πότε γιατί είναι –λένε- κάτι το οπισθοδρομικό και θέλει να μας γυρίσει πίσω στους παππούδες μας και τον μεσαιώνα και πότε, αντίθετα, ακριβώς γιατί το έργο αυτό δεν είναι, λένε, ο Χριστιανισμός των παππούδων μας και των γιαγιάδων μας ή γιατί δεν θυμίζει στους επικριτές, όσο αυτοί θα ήθελαν, Παπαδιαμάντη και

στοιχεία της παρουσίας του κακού είναι αφόρητη και καταναγκαστική. Αναζητά δαιμονισμένους που να αποδεικνύουν την πίστη του και θυμώνει απεριόριστα αν αμφισβητηθεί η διάγνωσή του. Συγκεντρώνει υλικό και στοιχεία για τη δράση κάποιων σατανολατρών γιατί του δίνεται η ευκαιρία να φαντασιώνεται τη μέθη της ζωής χωρίς όρια που την φαντάζεται ως απόλυτη ηδονή και όχι ως αφόρητη μιζέρια./// Ο άνθρωπος που πιστεύει έλκεται από την ομορφιά και την αγάπη του Θεού. Νιώθει έκθαμβος με την παρουσία του Θεού που αποκαλύπτεται στην ομορφιά της φύσης είτε στην ύπαρξη των ανθρώπων είτε κάποιες στιγμές και στον ίδιο προσωπικά./ Ο άνθρωπος της πίστης ζει ουσιαστικά και γνήσια την εμπιστοσύνη του προς την άπειρη και ανέκφραστη με ανθρώπινους χαρακτηρισμούς αγάπη του Θεού. Επιζητεί τη δικαιοσύνη και την κρίση του Θεού αφού την ταυτίζει με το ασύλληπτο για τους ανθρώπους έλεός Του./ Ο άνθρωπος που βιώνει την παρουσία του Θεού δεν περιμένει τη μετά θάνατον ζωή για να δικαιωθεί. Δε στερείται κάτι ώστε να περιμένει ανταπόδοση. Αντίθετα νιώθει υπόχρεος για τη χάρη που του έχει δοθεί./ Ο άνθρωπος που πιστεύει και κοινωνεί με τον Θεό γνωρίζει ότι το κακό δεν έχει οντότητα. Είναι το σκότος, δηλαδή η απουσία του φωτός./ Ο άνθρωπος της πίστης γνωρίζει την ανεπάρκειά του. Βιώνει την απιστία του ως στέρηση ως αποσυντονισμό. Ως αποπροσανατολισμό. Προσπαθώντας να είναι αυθεντικός καταγράφει την ανεπάρκειά του αλλά χαιρέται γνήσια και πλήρως την κάθε στιγμή όταν ξαναβρίσκοντας τον προσανατολισμό του μπορεί να ξαναζεί την ομορφιά της ζωής»

²³⁸ Τ.Τοντόροφ, *Κριτική της κριτικής*, Αθήνα, Πόλις, 115. Στις σελίδες 134-135 εντελώς ενδεικτικά: «ο 'υπεράνθρωπος' υπάρχει –αλλά όχι με τη ντισεϊκή έννοια του ανώτερου όντος· είμαι ο υπεράνθρωπος του άλλου, όπως αυτός είναι ο υπεράνθρωπος μου: η εξωτερική μου θέση (η «εξωτοπία» μου) μου δίνει το προνόμιο να τον δω ως όλον. Συγχρόνως, δεν μπορώ να ενεργήσω ωσάν οι άλλοι να μην υπήρχαν: η γνώση του ότι ο άλλος με βλέπει καθορίζει την κατάστασή μου. Η κοινωνικότητα του ανθρώπου θεμελιώνει την ηθική του: όχι στον οίκτο, ούτε στην αφηρημένη έννοια της καθολικότητας, αλλά στην αναγνώριση του συστατικού χαρακτήρα του διανθρώπινου. Όχι μόνο το άτομο δεν είναι αναγώγιμο στην έννοια, αλλά και το κοινωνικό στοιχείο είναι μη αναγώγιμο στα άτομα, έστω και αν είναι πολυάριθμα. Και μπορούμε να φανταστούμε μια «υπερσυστατικότητα» που να μην συγγέεται με την απλή ανωτερότητα, που να μη με οδηγεί να μεταβάλω τον άλλο σε αντικείμενο: είναι εκείνη που βιώνουμε στις πράξεις της αγάπης, της ομολογίας, της συγνώμης, του ενεργούς ακούσματος. / Μπορεί κανείς να αναγνωρίσει σ' αυτή τη γλώσσα κάποιες χριστιανικές μνήμες. Ξέρουμε επίσης ότι ο Μπαχτίν ήταν, στην προσωπική του ζωή, πιστός χριστιανός ορθόδοξος. Οι σπάνιες ρητές αναφορές στη θρησκεία, που περιέχουν τα δημοσιευμένα του γραπτά, μας επιτρέπουν έτσι να αποκαταστήσουμε τη θέση του»

Μωραϊτίδη...»²³⁹ Οπωσδήποτε οι ενοχλητικοί αυτοί «επικριτές» δεν μπορούσαν να περάσουν απαρατήρητοι...

Θεωρούμε ότι την ίδια αμηχανία προξενεί στον σύγχρονο Έλληνα διανοούμενο εν γένει η αισιοδοξία αλλά και τα όρια που θέτει ο ένθεος επιστήμονας και όχι θεολόγος Νίκος Νησιώτης: «δεν πρέπει να νομίζουμε ότι οι Εκκλησίες θα δημιουργήσουν διαδικασίες ανανέωσης στον κόσμο. Η ανακαίνιση στον κόσμο είναι ένα μόνιμο γεγονός. Ό,τι είναι νέο στον κόσμο είναι προφανές στην ανανεωτική δύναμη που έχουν τα πάντα από τη φύση τους, όταν έρθουν σε θετική και δημιουργική επαφή με τον ανθρώπινο νου. Η επιστήμη δεν χρειάζεται να δημιουργεί θεωρίες για την ανανέωση των πάντων, ούτε οι κοινωνιολόγοι. Όλα τα πράγματα φαίνεται να έχουν μια μόνιμη ύπαρξη εν χώρω και χρόνω, αλλά στην πραγματικότητα ο λόγος του είναι τους πρέπει ν' αναζητηθεί σε μια διαδικασία αλλαγής, ανανέωσης και ανάπτυξης. Μπορούμε να θεωρήσουμε αυτή τη διαδικασία ως την πρωταρχική πραγματικότητα στην ιστορία· δεν είναι μια τυφλή διαδικασία, αλλά μια διαδικασία η οποία μπορεί να εξηγηθεί επιστημονικά και σ' ένα βαθμό να δαμαστεί, χωρίς ν' αναφερόμαστε σε μεταφυσικές ή υπερφυσικές αιτίες. Η Εκκλησία ως μαρτυρούσα υπηρεσία στον κόσμο πρέπει ν' αναγνωρίσει ότι αυτό το «αυτόνομο» γεγονός συμβαίνει επίσης μέσα στη χάρη του Θεού – βέβαια, με τους περιορισμούς που επιβλήθηκαν από την άσχημη ιστορική κατάσταση της ανθρώπινης αμαρτωλότητας. Δεν θα έπρεπε να υποθέσουμε ότι υπάρχει μια αντίθεση ιερής και βέβηλης ανανέωσης, αλλά μια ανεπανόρθωτη κοινοκτημοσύνη μέσα στη μια δημιουργία, η οποία βρίσκεται σε μόνιμη διαδικασία ανανέωσης...»²⁴⁰ Η τοποθέτηση αυτή μπορεί να γίνει κατανοητή και να βιωθεί μόνο από έναν ταπεινό -δηλαδή χαρούμενο- διανοούμενο και έναν, κατά ΝΝ όμως, «μετανοούντα αμαρτωλό»...²⁴¹ Στη σύγχρονη Ελλάδα τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα ένθεων επιστημόνων με θεολογική

²³⁹ Π.Μελίτης (Α.Τσιριντάνης), *Για ν' ανοίξει ο δρόμος*, Αθήναι 1957, 25

²⁴⁰ Από την ύπαρξη...27-28. Η ανάπτυξη της θέσεως αυτής στις σελίδες 27-31 Αδυνατούμε να αναλύσουμε το απόσπασμα αυτό ή να το εντάξουμε σε κάποιο συγκεκριμένο σχήμα αντίληψης και πράξης

²⁴¹ Τα δύο αυτά σημεία παρουσιάζονται στο αρχιμ. Γ.Χ.Τερζής, *Περί Αυτογνωσίας* (δισέλιδη φωτοτυπία) όπου η συνύπαρξη θεολογίας, φιλοσοφίας, λογοτεχνίας με βαθυστόχαστο χιούμορ και εμβριθή απλότητα για ποιμαντικούς σκοπούς, ένας πηγαίος διάλογος λαϊκής Ορθοδοξίας με το μοντέρνο. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

παιδεία και μάλιστα ιερωμένων με πηγαία εγκαρδιότητα αποτελούν οι πρωτ.
Στυλιανός Καρπαθίου²⁴² και ο αρχιμ. Ειρηναίος Δεληδήμος

3.2 Η θεολογία ως διαχρονική απάτη – και εθνικό, κοινωνικό και πολιτικό πρόβλημα

Το δόγμα και ο δογματισμός δυστυχώς είναι πολύ κοντά κι
ενισχύει το ένα το άλλο, εκτός αν τεθούν υπό έλεγχο με την
ταπείνωση

Νίκος Νησιώτης

...το πνεύμα της θεολογίας είχε επικρατήσει πάνω στις ζωτικές
προσδοκίες των μαζών...

Ρούντολφ Ρόκερ

Οι θεολόγοι εκλαμβάνουν τις θεολογικές ευχές τους ως
πραγματικότητες, ως ξόρκι τελικά, για να μην διέλθουν από
την έρημο της βασανιστικής αλλά απολυτρωτικής
πραγματικότητας που οδηγεί στην ολοκληρωμένη
προσωπικότητα και αγιότητα

Όταν η θρησκεία με τη θεολογία αποπροσανατολίζουν προπαγανδιστικά από
την αμεσότητα προς όφελος του κατεστημένου -στο όνομα της μεταφυσικής και
εσχατολογικής δικαίωσης αλλά όχι της ευτυχίας εδώ και τώρα²⁴³ ή δογματικών

²⁴² Εντελώς ενδεικτικά Σ.Καρπαθίου, 'Η ψυχοσωματική ταυτότητα του ανθρώπου κατά τον Άγιο Γρηγόριο Νύσσης' *ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ* 30(2000) 120-125 όπου ελεύθερος διάλογος ψυχιατρικής επιστήμης και Θεολογίας

²⁴³ Το λαϊκό τραγούδι Θεολογεί: «εδώ είναι ο Παράδεισος κι η Κόλαση εδώ» δηλαδή η πραγματική ζωή όπως εκφράζεται πολιτισμικά έναντι της αιώνιας θεολογικής απάτης των δύο κόσμων και όχι δύο τρόπων. Σύμφωνα με τον A. Giddens, *Κοινωνιολογία*, Αθήνα, Gutenberg, 2002, 579: «ο Μαρξ διακήρυσσε, με μια περίφημη φράση του, ότι η θρησκεία ήταν 'το όπιο του λαού'. Η θρησκεία αναβάλλει την ευτυχία και τις ανταμοιβές για την μετέπειτα ζωή, διδάσκοντας την καρτερική αποδοχή των συνθηκών που επικρατούν στην ζωή. Η προσοχή αποσπάται έτσι από τις ανισότητες και τις

κενολογιών με διανοητικούς ακροβατισμούς²⁴⁴ ταυτόχρονα με αυταπάτες της καρδιάς²⁴⁵- αποτελούν πολέμιες της προόδου και ως εκ τούτου συνειδητή διαχρονική απάτη και πρόβλημα που υποσκάπτει την κοινωνική εξέλιξη και το πηγαίο εθνικό και πολιτισμικό αίσθημα. Γι αυτό το λόγο ο Ρ.Ρόκερ χρησιμοποιεί, όπως θα δούμε σε επόμενο υποκεφάλαιο, θεολογοθησκευτική ορολογία ως ‘αντίδοτο’,

αδικίες του παρόντος κόσμου με την υπόσχεση εκείνου που θα ακολουθήσει στον άλλο κόσμο. Η θρησκεία έχει ένα έντονο ιδεολογικό στοιχείο: οι θρησκευτικές πεποιθήσεις και αξίες δικαιολογούν συχνά τις ανισότητες του πλούτου και της δύναμης. Η ρήση, για παράδειγμα, ότι ‘οι πραείς κληρονομήσουσι την γην’ φέρνει στον νου στάσεις ταπεινοφροσύνης και παθητικής αποδοχής της καταπίεσης».

²⁴⁴ Κατά τον Μητρ. Σερβίων και Κοζάνης Διονύσιο, *Οικοδομή και Μαρτυρία* τομ.Α, Κοζάνη, 1991, 391κε: «οι ιεροί Πατέρες της Εκκλησίας φυλάγονται πολύ από τις λεγόμενες θεολογικές επιστημονικές πραγματείες, που δεν είναι πια θεολογία, αλλά τεχνολογία... τη λογικά στεγνή δηλαδή και τεχνική διαπραγμάτευση, γιατί έτσι χάνουν την αξία τους, που είναι η ζωή»

²⁴⁵ Π.χ. η κυριακάτικη *Φωνή Κυρίου* από αρχιμανδρίτες συγγραφείς που προαλείφονται για ‘δεσπότες’ και τα πολυαναγνωσμένα ψυχοφέλιμα λεγόμενα βιβλία π.χ. βίοι αγίων, γεροντικά, ψυχολογίζοντα βιβλία κλπ μιας καταναλωτικής ψευδοπνευματικότητας που είναι ψευδής συνείδηση. Σύμφωνα με τον Ν. Δεμερτζή, *Κουλτούρα, Νεωτερικότητα, Πολιτική Κουλτούρα*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1989, 149-150: «επικαλούμενοι γι’ άλλη μια φορά τον Eyerman διατυπώνουμε την άποψη ότι ψευδής συνείδηση είναι ο άμεσος και απροβληματίστος τρόπος που το άτομο εσωτερικεύει την καθημερινή του εμπειρία μέσα στην κοινωνία. Ψευδής συνείδηση είναι η συνείδηση του «ψευδοσυγκεκριμένου» (Kosik), αδιαμεσολάβητα σχήματα γνώσης και διανοητικής ενέργειας στα οποία συγχέεται η αισθητηριακή-βεβαιότητα (sense-certainty) με την επεξεργασμένη γνώση (discursive knowledge). Ο άνθρωπος γνωρίζει την πραγματικότητα, διότι αυτή αποτελεί προϊόν της διανοητικής και πρακτικής του δραστηριότητας. Ψευδής συνείδηση είναι η άγνοια της συνθήκης αυτής... Ψευδής συνείδηση είναι ο αδιαμεσολάβητος «κοινός νους» του ατόμου, η αυθόρμητη εξοικίωση με την αμεσότητα των εξωτερικών επιφανειών που στερείται στοχασμού, ενδοσκόπησης και αυτο-επίστασης, είναι πραγματοποιημένη συνείδηση». Δηλαδή, το να ασχολείται κανείς με συγκινητικές ιστορίες αρχαίων μοναχών της μυθοποιημένης βυζαντινής κληρονομιάς μας στη σύγχρονη περιρρέουσα πολιτισμική ατμόσφαιρα άσχετων με την καθημερινή ζωή μιας πραγματικής κοινωνίας αποτελεί ψευδή συνείδηση. Με τα λόγια του ιερέα Nikolai Balashov (Αγουριδής, *θεολογία και επικαιρότητα*...294): «Οι Πατέρες με το πνεύμα μιας φλεγόμενης αγάπης για το Θεό και για μια μυστηριώδη ελευθερία αναζήτησαν και βρήκαν τον απaráμιλλο τους δρόμο, ο καθένας το δικό του· ενώ εμείς, εξαιτίας της οκνηρίας των ψυχών μας, επιδοθήκαμε στη μίμηση των επιτευγμάτων τους κατά δουλικό τρόπο, αντί να αναζωογονήσουμε τους εαυτούς μας με τη φλόγα του πνεύματός των. Το αποτέλεσμα είναι η ανικανότητά μας να αντιμετωπίσουμε δημιουργικά την πρόκληση των νέων καιρών και η συνακόλουθη από δειλία απόσυρσή μας από την πραγματικότητα μέσα σ’ έναν στοιχειωμένο κόσμο ψευδο-πνευματικών ονείρων. Αλλά ο Θεός δεν ζει μέσα στα όνειρα και δεν μπορεί να τον συναντήσει κανείς μέσα σ’ αυτόν τον άνετο μικρό χώρο. Το ίδιο μπορεί να λεχθεί περί των Πατέρων της Ερήμου. / Θα ήταν λάθος να τελειώσω με μια τόσο ανησυχητική και αρνητική νότα. Ευτυχώς τους αυθεντικούς Πατέρες μπορούμε ακόμα να επικαλεστούμε καθώς αντιμετωπίζουμε τις αυθεντικές μας ανάγκες»

Επιπλέον, Φάρος-Κοφινάς *Γονείς και παιδιά*...114 «θεωρούμε άστοχη την συμβουλή πολλών Πατέρων να παντρεύονται οι νέοι νωρίς για να αποφευχουν την πορνεία. Πιστεύουμε ότι η συμμόρφωση μ’ αυτή τη συμβουλή θα μπορούσε να δημιουργήσει, τουλάχιστον σήμερα, πολλούς προβληματικούς γάμους και πολλές δυστυχισμένες οικογένειες. Πάντως εμείς διατυπώνουμε την αμφισβήτησή μας με επιφύλαξη. Ξέρουμε πως η δική μας σοφία είναι αξιοθρήνητα φτωχή και αδοκίμαστη από την αδιάψευστη δοκιμασία του χρόνου, αλλά θέλουμε επίσης να τονίσουμε ότι όχι μόνο εμείς, αλλά κανένας άνθρωπος δεν είναι υπεράνω ‘ανθρωπίνου παρολισθήματος’»

Ακόμη και τα δυο αυτά προηγηθέντα προοδευτικά θεολογικά κείμενα αφήνουν τελικά ανοιχτό –όχι ελεύθερο- το δρόμο προς την ψευδή συνείδηση... αν και θεωρούμε ότι οι συγγραφείς τους αποτελούν πρωτοπορία ως προς την σύνθεση της παράδοσης με τη νεωτερικότητα.

Η ψευδής θεολογική και θρησκευτική συνείδηση αποτελούν μείζων εθνικό και κοινωνικοπολιτικό πρόβλημα διότι κατασκευάζουν α-πολίτες χωρίς κριτική ικανότητα και α-πιστούς χωρίς αυθεντικότητα. Οι κατεστραμμένες ζωές ανθρώπινων πλάσμάτων που απώλεσαν την ανθρωπινότητά τους λόγω ψευδούς συνείδησης χρήζουν δημοσιογραφικής και εισαγγελικής έρευνας...

καταπολεμώντας τους με το δικό τους ιδεολογικό οπλοστάσιο. Θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε συγκεκριμένες ιδεολογικές τοποθετήσεις παραδειγματικά και, ακριβώς, συγκεκριμένα

Το ιδεολογικό θεμέλιο της διαχρονικής θεολογικής απάτης προς όφελος του ιστορικά εκάστοτε κατεστημένου είναι ότι, δήθεν, υφίσταται διαχωρισμός φυσικού και υπερφυσικού, ιστορίας και εσχατολογίας, ότι, δήθεν, υπάρχουν δύο κόσμοι και όχι δύο τρόποι. Ωστόσο, σύμφωνα με το Σάββα Αγουρίδη: «Όλη η Εκκλησία, όλος ο κόσμος είναι μια ενότητα. Ένας κόσμος υπάρχει, δεν υπάρχουν δύο κόσμοι. Ένας κόσμος με δύο διαφορετικές μορφές. Μια μορφή κακοποιημένη και μια μορφή σωστή. Είναι δυστυχώς πολύ εύκολο από αυτή τη βιβλική αντίληψη της δημιουργίας ενός κόσμου (που παραστράτησε κι ο Θεός αγωνίζεται να τον βάλει στον δρόμο του, να του δώσει τελικά μια χριστοειδή μορφή) να πέσουμε σε μια πλατωνική αντίληψη περί δύο κόσμων που βρίσκονται σε αντίθεση μεταξύ τους. Έτσι η προσπάθεια κι' ο αγώνας του ανθρώπου δεν είναι όπως στην Π. και την Κ. Διαθήκη, ν' αλλάξει αυτή η μορφή του κόσμου για να έρθει η σωστή, αλλ' είναι να καταστραφεί ο κόσμος αυτός, να φύγουμε από τον κόσμο αυτό και να πάμε στον άλλο κόσμο για να ησυχάσουμε πλέον εκεί. Δυστυχώς στην αντίληψη περί της ενότητας δύο κόσμων ακόμα και χριστιανοί θεολόγοι δεν έχουν οδηγούς τους Προφήτες, τον Ιησού, τους Αποστόλους, που πίστευαν σ' ένα κόσμο ορατό και αόρατο μαζί. Πατριάρχης τους δεν είναι ο Αβραάμ κι' ο Μωυσής, αλλά ο Πλάτωνας. Σύμφωνα μ' αυτή την Πλατωνική παρεξήγηση πρέπει να αρνηθούμε τον ένα κόσμο, για να κερδίσουμε τον άλλο. Πρέπει να διαλέξει κανείς είτε τον ένα κόσμο είτε τον άλλο, ενώ στην πραγματικότητα η εκλογή είναι ανάμεσα σε δύο διαφορετικούς τρόπους ατομικής και κοινωνικής ζωής, όχι ανάμεσα σε δύο κόσμους. (υπογρ. δική μας). Δεν υπάρχει ένας κόσμος για τα κοινά, τα άδικα, τα μικρά, τα ταπεινά και βρωμερά, κι' ένας άλλος κόσμος για τα μεγάλα, τα υψηλά, τα δίκαια και τα καθαρά της ζωής. Όχι. Ο στόχος της ζωής του Ιησού και του Χριστιανού ήταν και είναι ένας κόσμος με τα μικρά και τα μεγάλα της ζωής, με τα υψηλά και τα ταπεινά, με τα κοινά και τα έκτακτα, με τα φυσικά και τα υπερφυσικά μαζί. Όλα αυτά μαζί «εν αληθεία και δικαιοσύνη και αγάπη». Όποιος δεν καταλάβει τη βασική αυτή βιβλική αλήθεια, δεν μπορεί να νοιώσει τι λέει ο Ιωάννης της Αποκαλύψεως. Περισσότερο να σημειώσω πως η Ορθόδοξη Εκκλησία, αρχιτεκτονικά και ζωγραφικά, παρουσιάζει ακριβώς αυτή την κοινωνία ουρανού και γης σε μια

ενότητα»²⁴⁶ Εξάλλου, όσον αφορά το λεγόμενο μεταφυσικό, υπάρχει άρνηση απολυτοποίησης του ορθολογισμού από κοινωνιολογικής τοποθέτησης. Κατά τον Alfred von Martin «χωρίς κάποιο είδος ανορθολογισμού δεν τα βγάξει πέρα καμιά εποχή»²⁴⁷ και κατά τους Χορκχάιμερ-Αντόρνο «ένα από τα χαρακτηριστικά της ορθολογικότητας ήταν ανέκαθεν η τάση της για αυτοκαταστροφή. Η τάση αυτή δεν είναι μόνο δυνητική αλλά πολύ συγκεκριμένη. Παρουσιάζεται μόνο την εποχή που είναι ολοφάνερη»²⁴⁸ Το ζητούμενο είναι λοιπόν η ποιότητα του λεγόμενου μεταφυσικού και η σχέση του με τον ορθολογισμό²⁴⁹

Είναι τόσο χαρακτηριστικό ότι ο τίτλος «θεολόγος» δόθηκε ιδιαίτερα σε τρεις αγίους (Ιωάννης Ευαγγελιστής, Γρηγόριος Ναζιανζηνός, Συμεών ο Νέος Θεολόγος) που η θεολογία τους διακρινόταν κυρίως για το χαρισματικό και προφητικό χαρακτήρα της και δεν είναι συμπτωματικό ότι και οι τρεις ήταν ποιητές²⁵⁰ και δημιουργοί αυτοκριτικού, υπαρξιακοπολιτικού πολιτισμού

Ο Ν.Νησιώτης αποδίδει αυτοκριτικά με σύγχρονα καθημερινά παραδείγματα την θεολογική ανεπάρκεια και την αλλοτρίωση της θεολογίας αποδεχόμενος πλήρως το «...το πνεύμα της θεολογίας είχε επικρατήσει πάνω στις ζωτικές προσδοκίες των μαζών...» του ΡΡ, μόνο ο ΝΝ το αποτολμά γιατί δεν φοβάται: «είμασταν κάποτε μαζί [με τον π.Ιωάννη Μάγιεντορφ] στο Bristol, σ' ένα θεολογικό συνέδριο (sic), και αργά το βράδυ βγήκαμε να πιούμε έναν καφέ. Ήταν μια ωραία καλοκαιριάτικη βραδιά. Καθίσαμε σ' ένα κέντρο και πιάσαμε την κουβέντα. Τότε μας πλησίασε ένας νέος. Ο π.Ιωάννης ένοιωσε άσχημα, γιατί ήταν ολοφάνερο πως ο νεαρός είχε πάρει ναρκωτικά μόλις προ ολίγου. Ο νέος, βλέποντάς τον με το κολλάρο του κληρικού, στράφηκε σ' αυτόν ρωτώντας τον: έχεις τίποτε να μου πεις; Τι να κάνω για να σωθώ;

²⁴⁶ Σ.Αγουριδής, *Η Αποκάλυψη του Ιωάννη*, Αθήνα, 1980, 84-85 Η έρευνά μας έχει δείξει ότι αυτοί που συμερίζονται τις αντιλήψεις αυτές είναι ελάχιστοι. Εάν υπήρχε ενδιαφέρον για την ιστορικότητα η σύγχρονη Ελλάδα θα ήταν διαφορετική, πχ υπάρχουν χιλιόχρονα μοναστήρια αλλά όχι χιλιόχρονα πανεπιστήμια, η θαυματομανία ή δαιμονομανία δεν έχει όρια αν δεν αντιμετωπίζεται από έναν ρεαλισμό και μια υγιή προσέγγιση του λεγόμενου μεταφυσικού.

²⁴⁷ Κοινωνιολογία Αναγέννησης...104

²⁴⁸ Διαλεκτική Διαφωτισμού...17

²⁴⁹ Προς την κατεύθυνση αυτή το Χ.Κωνσταντοπούλου, *Σύμβολα, Αρχέτυπα και Φοβίες: Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία του Φαντασιακού*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2011

²⁵⁰ Μαντζαρίδης, *Ορθόδοξη θεολογία και κοινωνική ζωή*, ...34-35 Είναι ιδιαίτερης σημασίας στην απόδοση μας της θεολογικής ιδιότητας στον ΡΡ ότι στη σελ 24 ο Μαντζαρίδης αναφέρεται στον Κλήμη Αλεξανδρέα και στον Ιππόλυτο που χαρακτήριζαν τον Ορφέα, τον Λίνο, τον Μουσαίο κ.ά. εκπροσώπους του πολιτισμού ως θεολόγους και ονομάζουν την διδασκαλία τους θεολογία. Επίσης, είναι ιδιαίτερης σημασίας ενάντια στην αυτοθεοποίηση των θεολόγων ότι σελ38 «ο Χριστός είναι 'ο μόνος και Θεός και θεολόγος'»

Ήταν μια πολύ τραγική στιγμή, γιατί βρεθήκαμε ανέτοιμοι. Θυμάμαι την αμηχανία μας. Ο νους μου γυρνά συχνά σ' αυτή τη σκηνή που είμασταν απροετοίμαστοι και σκέφτομαι πόσο συχνά βρισκόμαστε στην ίδια θέση. / Συνδέω αυτό το περιστατικό μ' ένα άλλο, μερικά χρόνια αργότερα, τότε που γίνονταν αυτές οι μεγάλες συγκεντρώσεις στις αρχές της pop music. Ήμουνα έξω από το Σαν Φραντζίσκο με τον π.Μύλλερ, τον πολύ γνωστό καθολικό θεολόγο, μέσα σ' ένα αυτοκίνητο που οδηγούσε ένας άλλος καθολικός ιερέας. Πηγαίναμε σ' ένα συνέδριο (sic) και πέρασε δίπλα μας ένα φορτηγό γεμάτο νέους. Ένας από αυτούς είδε τους κληρικούς, καθώς τα αυτοκίνητα σταμάτησαν δίπλα-δίπλα στον κόκκινο σηματοδότη. Φώναξε απ' το φορτηγό: «Πάτερ σου δίνω ένα μήλο, εσύ τι έχεις να μου δώσεις;» Και πάλι βρεθήκαμε σε αμηχανία»²⁵¹. Η σχετική διαπίστωση του π.Φ.Φάρου είναι ιδιαίτερα σημαντική διότι μιλάει για «εμάς» και όχι για κάποιους «άλλους»: «ποτέ στην ιστορία της εκκλησίας δεν υπήρξε και σε καμμία θρησκευτική κοινότητα δεν υπάρχει τέτοια διάσταση ανάμεσα στη θεολογική αριστοκρατία και την εκκλησιαστική πλέμπα, όσο στον τόπο μας σήμερα»²⁵²

Ο Μάρξ αναφέρεται στο πραγματικό μήλο του νέου που κατέγραψε αυτοκριτικά ο Νησιώτης και στην θεολογική απραξία από την άλλη πλευρά: «ο Φόυερμπαχ ξεκινάει από το γεγονός της θρησκευτικής αυτοαλλοτρίωσης, του

²⁵¹ Ι.Μάγιεντορφ, 'Η συζήτηση' *Ο Χριστός σωτήρας σήμερα*, Αθήνα, Σύναξη, 1985, 69-70. Η αυτοκριτική του Μάγιεντορφ είναι επιφανειακή και παραπλανητική διότι δεν είναι συγκεκριμένη και δεν έχει στόχο: «μια διαδικασία επιλογής, καθαρισμού και απολύτρωσης, όμοια μ' εκείνη που εφάρμοσαν οι Πατέρες της Εκκλησίας, όταν ανέλαβαν το γιγαντιαίο έργο να μεταστρέψουν τον Ελληνορωμαϊκό κόσμο στο Χριστό, βρίσκεται πάλι σήμερα μπροστά μας. Βέβαια το έργο μας είναι πολύ πιο δύσκολο, γιατί ο κόσμος που βλέπουμε είναι ένας *μετα-χριστιανικός* κόσμος-κάνει πως γνωρίζει τις χριστιανικές αλήθειες και πως τις απορρίπτει συνειδητά. Ο Χριστιανισμός έχει τραγικά χάσει την νεωτεριστικότητά του· μυρίζει αντιδραστικό παρελθόν»

²⁵² Φ.Φάρος, 'Το χάσμα ακαδημαϊκής θεολογίας και ζωής' *ΣΥΝΑΞΗ* 18(1986) 96. Προηγούνται τα εξής: «...πουθενά αλλού οι επιτελικοί της θεολογίας, που καταστρώνουν τα μεγαλόπνοα επιτελικά σχέδια για το πώς θα διεξαχθεί ο πόλεμος κατά της φθοράς και του θανάτου, γνωρίζουν τόσο λίγα για το πώς λειτουργεί ένα ντουφέκι, περιμένοντας να ρίξουν τις ντουφεκιές εκείνοι τους οποίους πολύ συχνά επικρίνουν φιλάρεσκα για την αδεξιότητά τους...Για να προσλάβει όμως η θεολογία την ανθρώπινη φύση είναι απαραίτητο να την προσεγγίσει και να την γνωρίσει και η ανθρώπινη φύση δεν είναι κλεισμένη στα σπουδαστήρια, δεν σκονίζεται στις βιβλιοθήκες. Η ανθρώπινη φύση βρίσκεται στη συγχυσμένη οικογένεια, στον αποπροσανατολισμένο έφηβο, τον απελπισμένο μεσήλικα, τον αχρηστευμένο και εξωστρακισμένο γέρο, στα χαμαιτυπεία, στους ντεκέδες, ή τα κοσμικά σαλόνια. Σ' αυτούς τους ανθρώπους και σ' αυτούς τους χώρους είναι απαραίτητο να δείξει η θεολογία πώς λειτουργεί η αλληλοπεριχώρηση και η μέθεξη, αλλιώς, παρά την ορθόδοξη ορολογία της, παραμένει υπαρκτικά «νεστοριανική» Ο συγγραφέας αποσιωπά ότι η ανθρώπινη φύση βρίσκεται και στους αλλοτριωμένους εργασιακούς χώρους και στον αγώνα για κοινωνική δικαιοσύνη. Επιπλέον, δεν τολμά να παραδεχτεί ότι η θεολογία από τη φύση της είναι ιδεολογική πλάνη. Τι εννοούμε με αυτό; π.χ. έχουν γραφεί τόσα θεολογικά κείμενα για την οικολογία τελικά αποπροσανατολιστικά –ποιος θα αγαπήσει τη φύση εξαιτίας τους;- αντί να πει κανείς ευαγγελικά, απλά και καίρια ότι ο Χριστός σε ένα κήπο πήγε να προσευχηθεί...

αναδιπλασιασμού του κόσμου σε ένα θρησκευτικό, φανταστικό και ένα πραγματικό κόσμο.../ο Φόϋερμαχ δεν βλέπει πως και η ίδια η «θρησκευτική διάθεση» είναι κοινωνικό προϊόν, και πως το αφηρημένο άτομο που αναλύει, στην πραγματικότητα ανήκει σε κάποια ορισμένη κοινωνική μορφή/ η κοινωνική ζωή ουσιαστικά είναι πραχτική. Όλα τα μυστήρια, που ωθούν τη θεωρία προς το μυστικισμό, βρίσκουν τη λογική τους λύση στην ανθρώπινη πράξη και στην κατανόηση αυτής της πράξης»²⁵³. Ο λόγος για τον οποίο ο Μαρξ είναι απαγορευμένος στους θεολογικούς κύκλους της σύγχρονης Ελλάδας είναι απλός, θα εξαλειφόταν το επάγγελμά τους και τρομοκρατούνται μπροστά στο νέο επάγγελμά τους που είναι ταυτόχρονα το παλιό-αληθινό: «Η θρησκεία είναι ο στεναγμός του καταπιεσμένου πλάσματος, η καρδιά ενός άκαρδου κόσμου, ακριβώς όπως είναι το πνεύμα των χωρίς πνεύμα συνθηκών. Είναι το όπιο του λαού. Το να καταργήσεις τη θρησκεία ως την απατηλή ευτυχία του λαού σημαίνει ότι απαιτείς την πραγματική ευτυχία του...η κριτική του ουρανού μετατρέπεται σε κριτική της γης, η κριτική της θρησκείας σε κριτική του δικαίου και η κριτική της θεολογίας σε κριτική της πολιτικής»²⁵⁴

Πίσω από τη θεολογία κρύβεται μια πολιτική αντίληψη. Σύμφωνα με το Μ.Βέμπερ «η σπουδαιότερη απόφαση (της συνόδου του Βατικανού) του 1870 δεν ήταν το πολυσυζητημένο δόγμα για το αλάθητο του Πάπα, αλλά το καθολικό επισκοπάτο του Πάπα. Δημιούργησε την εκκλησιαστική γραφειοκρατία (Karlantokratie) και, σε αντίθεση με τον μεσαίωνα, μετέβαλε τον επίσκοπο και τον ιερέα σε απλούς υπαλλήλους της κεντρικής εξουσίας, της ρωμαϊκής curia. Η ίδια γραφειοκρατική τάση επικρατεί στη μεγάλη ιδιωτική επιχείρηση της εποχής μας...»²⁵⁵ Σύμφωνα επίσης με τον Π.Λ.Μπέργκερ ο αμερικάνος κοινωνιολόγος που ασχολείται με τις αμερικανικές προτεσταντικές εκκλησίες και τα δόγματά τους «καλά θα κάνει να μη χρονοτριβήσει σ' αυτούς τους επίσημους ορισμούς...θα ανακαλύψει ότι η βασική μορφή της οργάνωσης όλων των δογμάτων οποιουδήποτε μεγέθους είναι η γραφειοκρατική...με λίγα λόγια, πίσω από την πρόσοψη του «επισκοπαλιανού καθεστώτος» ο κοινωνιολόγος θα διακρίνει τις διεργασίες ενός γραφειοκρατικού μηχανισμού που δε διαφέρει πολύ από εκείνον της Μεθοδικής Εκκλησίας, μιας

²⁵³ Κ.Μαρξ, *Θέσεις για τον Φόϋερμαχ*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1967, 87,89

²⁵⁴ Για τη θρησκεία...68

²⁵⁵ *Κοινωνιολογία του Κράτους*...55

υπηρεσίας της Ομοσπονδιακής κυβέρνησης ή της Τζένεραλ Μότορς»²⁵⁶ Το συμπέρασμά μας μέσα από μια τέτοιου τύπου κοινωνιολογική προσέγγιση μακράν θεολογισμών όπου το θρησκευτικό δόγμα δεν ανταποκρίνεται στο ρεαλισμό της διοικητικής οργάνωσης είναι αντίστοιχα ότι ο σύγχρονος Έλληνας ιερέας δεν είναι καν χριστιανός αλλά ένστολος²⁵⁷ δημόσιος υπάλληλος με τελετουργικά καθήκοντα ειδωλολατρικού τύπου.

Την θεολογική αναποτελεσματικότητα και αναξιοπιστία στο ρεαλισμό αποδεικνύει η παρατήρηση του Βέμπερ: «καμία συνοδική απόφαση, η οποία διαχωρίζει τη ‘λατρεία’ του Θεού από το ‘σεβασμό’ των ιερών εικονισμάτων ως απλών μέσων ευλαβείας, δεν κατάφερε να εμποδίσει ότι ο Νοτιοευρωπαίος ακόμη σήμερα καθιστά το ίδιο το εικόνισμα υπεύθυνο και το φτύνει, όταν παρ’ όλους τους χειρισμούς δεν προκύπτει η προσδοκώμενη επιτυχία [ΣΜ: ο Βέμπερ αναφέρεται εδώ στη διάκριση μεταξύ ‘τιμητικής προσκυνήσεως’ και ‘αληθινής λατρείας’ που διατυπώθηκε από την Οικουμενική Σύνοδο της Νίκαιας το 787, με αφορμή την εικονομαχία στο Βυζάντιο]»²⁵⁸ και την εξηγεί ο Φρόντ: «αυτές οι παραστάσεις που παρουσιάζονται σα δόγματα, δεν είναι προϊόντα της εμπειρίας ή τελικά πορίσματα της σκέψης, αλλά αυταπάτες, εκπληρώσεις των παλαιότερων, ισχυρότερων και επιτακτικότερων επιθυμιών της ανθρωπότητας· το μυστικό της δύναμής τους είναι η δύναμη αυτών των επιθυμιών...ονομάζουμε μια πίστη αυταπάτη, όταν στα κίνητρά της προέχει η εκπλήρωση μιας επιθυμίας, και παραβλέπουμε τη σχέση της προς την πραγματικότητα, όπως και η ίδια η αυταπάτη παραιτείται από την πιστοποίησή της»²⁵⁹ Οι θεολογικές αυταπάτες δεν αποτελούν καθοριστικό παράγοντα στην αλλαγή ενός ανθρώπου, η ίδια η ανθρωπότητα δεν άλλαξε εξαιτίας του ίδιου του Ιησού Χριστού, του, χριστιανικά, Θεανθρώπου...²⁶⁰ Οι θεολόγοι εκλαμβάνουν τις

²⁵⁶ *Πρόσκληση στην Κοινωνιολογία*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1985,47-48

²⁵⁷ Κατά τον Ε.Π.Παπανούτσο, *Πρακτική Φιλοσοφία*, Αθήνα, Δωδώνη, 1984² 209: «[με αναφορά στον J.Stoetzel] επειδή φορά ορισμένη στολή, οι άλλοι με μεταχειρίζονται κατά τη θέση μου και έτσι αποκτώ κοινωνική συνείδηση του εαυτού μου με αυτή τη συμπεριφορά των άλλων απέναντί μου, συμπεριφορά που προκαλεί το ντύσιμό μου» ενώ την αντιπαραδοσιακότητα του ράσου αποδεικνύει η διατριβή του Π.Σ.Παπαευαγγέλου, *Η διαμόρφωσις της εξωτερικής εμφανίσεως του ανατολικού και ιδία του ελληνικού κλήρου*, Θεσσαλονίκη 1965

²⁵⁸ Κοινωνιολογία της Θρησκείας...5

²⁵⁹ Το μέλλον μιας αυταπάτης...98-99

²⁶⁰ Η αυτοκριτική, η ενδοσκόπηση, ο συνεχής επαναπροσδιορισμός, η χριστιανική πνευματικότητα της μετάνοιας-αλλαγής μακράν πιετισμού θεωρούμε ότι είναι η απάντηση στις αυταπάτες ενώ την ίδια στιγμή οι θεολογικές διακρίσεις είναι καθοριστικές σε ένα θεωρητικό μόνο επίπεδο με το κίνδυνο ακριβώς της αυταπάτης. Κατά τον ΝΝ Ψυχολογία...246: «η μετάνοια είναι η αυθεντική χρήση της ελευθερίας». Συγκεκριμένα για την μετάνοια σε οντολογική και πολιτική κατεύθυνση C.Davis-

θεολογικές ευχές ως πραγματικότητες, ως ξόρκι τελικά, για να μην διέλθουν από την έρημο της βασιανιστικής αλλά απολυτρωτικής πραγματικότητας· αλλά ο γυάλινος-πύργος-δεν-μπορεί-παρά-να-είναι-από-γυαλί...

Το ότι η θεολογία αποτελεί πολιτικό πρόβλημα καταδεικνύεται από ένα ενδεικτικό παράδειγμα: οι θεολόγοι χρησιμοποιούν συνεχώς αλλά ειδωλολατρικά το Μεγάλο Ιεροεξεταστή του Ντοστογιέφσκυ μέσα στα πλαίσια ενός πομπώδους συναισθηματικού καταναλωτισμού αποκρύπτοντας την πολιτική αξία του σήμερα που την αποκαλύπτει ανταυτών ο Τσόμσκυ: «στη ρίζα της, αυτή η λογική [«μόνο καταστροφή θα μπορούσε να προκύψει, εάν επιτρεπόταν στις μάζες να εισέλθουν με έναν ουσιαστικό τρόπο στην αρένα της λήψης αποφάσεων»] είναι ίδια με εκείνη του Μεγάλου Ιεροεξεταστή, ο οποίος επιτίθεται με δριμύτητα εναντίον του Χριστού, επειδή προσέφερε στους ανθρώπους ελευθερία, καταδικάζοντας τους έτσι στην αθλιότητα. Η Εκκλησία πρέπει να διορθώσει το ολέθριο έργο του Χριστού, προσφέροντας στην εξαθλιωμένη ανθρωπότητα το δώρο, το οποίο επιθυμεί και χρειάζεται περισσότερο: την απόλυτη υποταγή. Πρέπει «να υπερφαλαγγίσει την ελευθερία», ώστε «να κάνει τους ανθρώπους ευτυχισμένους» και να τους προσφέρει την τέλεια «κοινότητα λατρείας», την οποία διακαώς επιζητούν. Στην σύγχρονη κοσμική εποχή, αυτό σημαίνει την λατρεία της κρατικής θρησκείας, η οποία στις Δυτικές δημοκρατίες ενσωματώνει το δόγμα της υποταγής στους αφέντες του συστήματος της δημόσιας χρηματοδότησης του ιδιωτικού κέρδους, το οποίο αποκαλείται ελεύθερη επιχείρηση. Ο λαός πρέπει να παραμείνει στην άγνοια, περιοριζόμενος σε εθνικιστικούς αφορισμούς, για το δικό του καλό. Ακριβώς όπως και ο Μέγας Ιεροεξεταστής, ο οποίος χρησιμοποιεί τις δυνάμεις του θαύματος, του μυστηρίου και της εξουσίας «για να κατακτήσει και να κρατήσει για πάντα αιχμάλωτη την συνείδηση αυτών των ανίσχυρων επαναστατών για την δική τους ευτυχία» και για να τους απαγορεύσει την ελευθερία επιλογής, την οποία τόσο φοβούνται και περιφρονούν, έτσι και οι ‘ψυχροί παρατηρητές» πρέπει να δημιουργήσουν τις «αναγκαίες ψευδαισθήσεις» και τις «συναισθηματικά δραστικές

P.A.Riches, ‘Metanoia: The Theological Praxis of Revolution’, *Theology and the Political*, ed. S.Zizek, Durham and London, Duke University Press, 2005, 25-32 Οποσδήποτε οι αντιλήψεις αυτές είναι ηττημένες αλλά όχι απύσες

υπεραπλουστεύσεις», οι οποίες διατηρούν τις αμαθείς και ηλίθιες μάζες πειθαρχημένες και ικανοποιημένες»²⁶¹

Οι κρατικοί-συστημικοί θεολόγοι με θρασύτητα αγορεύουν ιεροκηρυκτικά για τα χαρίσματα του Αγίου Πνεύματος και την πραγμάτωσή τους ειρωνευόμενοι και περιπαιζόμενοι την ανθρώπινη δυστυχία, σαδιστικά ικανοποιούνται με την ‘πλέμπα’ να υποφέρει από τα απραγματοποίητα χαρίσματα: «έρευνες στις Η.Π.Α έχουν αποδείξει ότι μόνο το 4% των ιδιαίτερα προικισμένων ανθρώπων έχουν ενταχθεί και λειτουργούν ανάλογα με τα προσόντα τους. Τι σημαίνει αυτό; Ταλαντούχοι άνθρωποι δεν αξιοποιούνται, διότι για τα ταλέντα τους η συγκεκριμένη κοινωνία δεν έχει χρήση, δεν της είναι αναγκαία ή ακόμα είναι επικίνδυνο να τα χρησιμοποιήσει γιατί οι ιδιαίτερα προικισμένοι άνθρωποι μπορεί να απειλήσουν ή να ανατρέψουν υφιστάμενες ισορροπίες. (υπογρ. δική μας). Μεγάλη μερίδα των νευρωτικών και ψυχωτικών στρατολογούνται ακριβώς απ’ αυτά τα αχρησιμοποίητα ιδιαίτερα προικισμένα άτομα, που, όπως είναι φυσικό αναπτύσσουν ένα φοβερό αίσθημα αποστέρησης (Frustration)»²⁶² οι συστημικοί-‘απολίτικοι’ αυτοί θεολόγοι ασφαλώς δεν αγωνίζονται για την πραγμάτωση των χαρισμάτων του κάθε ανθρώπου και αυτό αποτελεί, Θεολογικά, βλασφημία κατά του Αγίου Πνεύματος αλλά, οπωσδήποτε, λατρεία του φαρισαϊκού πνεύματος.

Στην μαρξική αντίληψη κατά την οποία η κριτική της θεολογίας πρέπει να μετατραπεί σε κριτική της πολιτικής και, κατά συνέπεια, η Θεολογία δεν θα υπηρετεί το εκάστοτε κατεστημένο θεωρούμε ότι αναλογεί το ακόλουθο σημείο: από μια θεολογία των παθών του Χριστού, η οποία διά της Ανάστασης-Επανάστασης συμβάλει στην ενεργό αντίσταση ενάντια σε όλα τα αίτια του υπαρξιακού και κοινωνικού κακού, η θεολογία και η Εκκλησία διαμόρφωσαν μια θεολογία των παθών η οποία ενθαρρύνει την τελετουργική μυστικοπάθεια, την αδράνεια, την ανοχή, την υπομονή και την αντοχή της αδικίας και του πόνου όπως και μια ψευδοαγγελική ψευδοασκητική. Η λεγόμενη *υπομονή του σταυρού* μετατρέπεται σε αρετή, η οποία συνιστάται στους καταπιεζόμενους και είναι βολική για τους

²⁶¹ Ν. Τσόμκι, *Η βιομηχανία κατασκευής υπηκόων*, Αθήνα, Ελεύθερος Τύπος, 1999², 31-32 Στην ίδια προοπτική ο Γ. Λυκιαρδόπουλος, *Η έσχατη στράτευση*, Αθήνα, Ύψιλον, 1985, 27: «η χριστιανική κομμούνια νικήθηκε από το χριστιανικό δόγμα κι η μεταφυσική της αγάπης από τη διαλεκτική της παραγωγής. Οτι ήταν ζωντανό, παρόν και συγκεκριμένο (το ψωμί, το κρασί, ο πλησίον) έγινε σύμβολο, αφαίρεση και πονηρή παραβολή. Τα ιερά άμφια κατέφαγαν την ιερή σάρκα»

²⁶² Β. Φίλιας, *Διατήρηση και μεταβολή...* 32

καταπιεστές²⁶³ Σε αναλογία με την ιδεολογική χρήση των Παθών του Χριστού θα έπρεπε να προσεγγιστούν τα «πάθη» του Ντόναλντ Ντακ στην κοινωνία του θεάματος: το ξύλο που τρώει ο Ντόναλντ Ντακ στα κινούμενα σχέδια (όπως και οι άτυχοι στην πραγματική ζωή) χρησιμοποιείται για να μπορούν να εξοικειωθούν οι θεατές με το ξύλο που τρώνε οι ίδιοι²⁶⁴. Η ιδεολογία της παθητικότητας και της υποταγής είναι κοινή, ο εκκλησιαστικός θεσμός και η θεολογία συνεργάζεται με την κοινωνία του θεάματος ώστε να υπονομευτεί η δυναμική της προσωπικής αντίστασης και της πολιτικής ενεργοποίησης. Σύμφωνα με τον Δ.Σαβράμη «στην Ανατολή, τόσο η θεολογία όσο και η Εκκλησία είναι με την *παθητική* τους στάση συνυπεύθυνες για τη δημιουργία μιας εχθρικής προς τη ζωή κοινωνίας, διότι η ζωοδόχος δύναμη του Χριστού παραμερίσθηκε από την αφανίζουσα τη ζωή δύναμη του Κράτους»²⁶⁵

Η εξήγηση της αλλοτρίωσης στην ορθόδοξη χριστιανική ανθρωπολογία από αισιόδοξη σε νοσηρά συναισθηματική θεωρούμε ότι αναφέρεται στην συντριπτική πλειοψηφία των σύγχρονων ορθόδοξων θεολόγων. Σύμφωνα με αυτήν την εξήγηση «ο αισιόδοξος χαρακτήρας της ανθρωπολογίας της Ανατολικής Εκκλησίας *θα μπορούσε να γίνει δύναμη για την ανανέωση του κόσμου και να συνηγορήσει για τις επιτεύξεις του. Όμως η ανατολικο-εκκλησιαστική σωτηριολογία, που ουσιαστικά αγιάζει τον κόσμο, διαμόρφωσε μέσω της μονόπλευρης ασκητικής και μυστικότητας μία εξωκοσμική σωτηριολογία, που δεν αφήνει στον κόσμο καμιά δυνατότητα για μια εσωτερική συνένωση με την αποδοτικότητα. Η αισιόδοξία που προέρχεται από την ανθρωπολογία της Ανατολικής Εκκλησίας ωδήγησε σε μια *συναισθηματική* θρησκευτικότητα και σε μια αισθηματικότητα, που αντανακλούν π.χ. στα λόγια ενός νέου Έλληνα θεολόγου [Α,Θεοδώρου, *Η ουσία της ορθοδοξίας*, Αθήναι 1961, 8]: «μέσα στην Ορθόδοξη Εκκλησία αναπνέω το άρωμα της αγιότητας» ή «σ' αυτή τη ζωή ζω βέβαια σαν άνθρωπος, συμπεριφέρομαι όμως σαν Θεός»»²⁶⁶ Η δοξολογική και θριαμβολογική²⁶⁷ προσέγγιση της συντριπτικής πλειοψηφίας των σύγχρονων*

²⁶³ Δ.Σαβράμης, *Ο Ιησούς επιζεί των δολοφόνων του*, Αθήνα, Δίδυμοι, 1987, 60,68,72

²⁶⁴ Η αναφορά στον Ντόναλντ Ντακ στο Χορκχάιμερ-Αντόρνο, *Η διαλεκτική του Διαφωτισμού...* 162

²⁶⁵ Ο Ιησούς...93-94

²⁶⁶ Δ.Σαβράμης, 'Η συμβολή του Max Weber στην πληρέστερη κατανόηση της Ορθόδοξης Εκκλησίας' μτφρ.Αφροδίτη Τεπέρογλου, ανάτυπον εκ του περιοδικού *ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ* τ.23, σελ.31, Αθήνα, ΕΚΚΕ

²⁶⁷ Ενδεικτικά από το Π.Κ.Χρήστου, 'Άνθρωπος άναρχος και ατελεύτητος, από την ανθρωπολογία του Μαξίμου Ομολογητού, Ανάτυπον εκ της *ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ*, Θεσσαλονίκη, ΠΙΠΙΜ, 1980 απουσιάζει πλήρως ο όρος 'ταπείνωση' αφού ο τίτλος είναι χαρακτηριστικός Ο Χρήστου ήταν υπουργός παιδείας της Χούντας που συνάδει με τη μυθοποιητική αυταρχικότητα

Ελλήνων θεολόγων είναι νευρωτικής αυτοκατάφασης και όχι αγιαστικής φύσεως, είναι ακριβώς η αυταπάτη κατά Φρόυντ.

Η σύγχρονη ορθόδοξη θεολογία δεν βοήθησε την Εκκλησία στην υπέρβαση του εθνικού προβλήματος του βυζαντινισμού που διαιωνίζεται με τη συνηγορία του κράτους. «Ακόμα και σήμερα η Εκκλησία μας σ' όλη τη βασική της δομή εξακολουθεί να είναι βυζαντινή, δηλ. μια Εκκλησία όπως είχε διαμορφωθεί για να υπηρετήσει το βυζαντινό άνθρωπο και το βυζαντινό κράτος...η θρησκεία συνδέεται με τον πολιτισμό, κι ο πολιτισμός του Νεοέλληνα δεν είναι ο βυζαντινός. Όσοι θεολόγοι δεν μπορούν να κάνουν αυτές τις διακρίσεις, δεν ξέρω τι ωφελούνται οι ίδιοι, πάντως στην Εκκλησία κακές υπηρεσίες προσφέρουν»²⁶⁸ Μερικά από τα θέματα της νεωτερικότητας –που τα βρίσκουμε με διάφορους τρόπους στο Βυζάντιο! - θα μπορούσαν να είναι σήμερα: ανά πενταετία εκλογή επισκόπων όπως η σύγχρονη δημοκρατία επιτάσσει, ενσωμάτωση νέων ύμνων στη λατρεία και μετάφραση της Θ.Λειτουργίας, κατάργηση νηπιοβαπτισμού, χειροτονία γυναικών και επιτρεπτή Θ.Κοινωνία ανεξαρτήτως περιόδου, κατάργηση αντιπαραδοσιακού ράσου, δημιουργία κοινωνικής τράπεζας, χωρισμός Εκκλησίας-Κράτους, ακτημοσύνη και κοινωνική δικαιοσύνη κλπ

Η κατεξοχήν σύγχρονη δογματική αμετροέπεια που αναφέρεται από το σύνολο των θεολόγων είναι η μυθολογία της ελεύθερης αγάπης²⁶⁹ και θα έπρεπε να παραλληλιστεί με το σχολαστικό «πόσοι άγγελοι χωράνε στη μύτη μιας βελόνας» κατά Ρ.Ρόκερ. Πρόκειται για την ιδεολογηματική ηθικιστική, και όχι ηθική,

²⁶⁸ Αγουρίδης...οράματα...327-328 Ο βυζαντινισμός βρίσκεται ακόμη και στο αίτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης με αναφορά μόνο στο παρελθόν και όχι ανοιχτό και απροϋπόθετο διάλογο με τις σύγχρονες οικονομικές και κοινωνικές επιστήμες ακριβώς γιατί η Εκκλησία και οι θεολόγοι είναι συστημικοί στη συντριπτική πλειοψηφία. Επιπλέον, Τ.Φωτόπουλος, 'Νεορθόδοξος Βυζαντινισμός' *Θρησκεία, Αυτονομία, Δημοκρατία, η άνοδος του νέου ανορθολογισμού*, Αθήνα, Ελεύθερος Τύπος, 2000, 19-24

²⁶⁹ Ενδεικτικά ο ογκώδης συλλογικός θεολογικός τόμος του Σ.Σ.Φωτίου, *Η ελευθερία ως αγάπη*, Ι.Μ.Κιτίου, Λάρνακα, 2000 όπου ελάχιστα σημεία Θεολογικής προσέγγισης λειτουργούν ακριβώς ως αποπροσανατολισμός από τη θεολογική απάτη. Οι θεολόγοι εκλαμβάνουν τις θεολογικές ευχές ως πραγματικότητες αφού δεν υπάρχει έμπρακτο κοινωνικό-πολιτικό-οικονομικό αντίκρουσμα. Σύμφωνα με τον Μ.Meerson-Aksenov, 'Ο λαός του Θεού και οι ποιμένες του' *ΘΕΟΛΟΓΙΚΑ ΤΕΤΡΑΔΙΑ 1* (1975) 8 Αθήνα, Άρτος Ζωής: «πολλές από τις αρετές που κηρύσσει το Ευαγγέλιο και που είναι απαραίτητες για την αλληλεπίδραση μεταξύ των χριστιανών και του κόσμου έχασαν το άμεσό τους νόημα και στη θέση του επήραν μια καινούργια σπιριτουαλιστική σημασία. Η πνευματικότητα, που έχασε την ανθρώπινη διάσταση, εκλεπτύνθηκε τόσο πολύ, ώστε να αποκτήσει την ικανότητα να αναγνωρίζει τις λεπτότερες διαφορές στον κόσμο του πνεύματος, ταυτόχρονα όμως έχασε το πνεύμα αυτού, που μπορεί κανείς να το ονομάσει 'Ουμανισμό του Ευαγγελίου'.»

προσέγγιση της ανθρώπινης κατάστασης με υπαρξιακό αυτή τη φορά πρόσημο που αποδεικνύει τον φαρισαϊσμό τους που ο Ιησούς Χριστός κατήγγειλε στο πρόσωπο εκείνων που βάζουν δυσβάστακτα φορτία στους ώμους των ανθρώπων. Στόχος της θεολογικής αυτής ρητορικής είναι να προκαλέσει αναπηρία στα χέρια της δράσης επί εφικτών στόχων -π.χ. αξιοπρέπεια, οικονομική αυτάρκεια κλπ- με το μεγαλειώδες φαντασιακό σε ρόλο κατασταλτικού μηχανισμού. Μόνο οι ρεαλιστές που θεωρούν την ελεύθερη αγάπη ανέφικτη είναι εις θέσιν λόγω της ταπεινοφροσύνης τους και της επιστημονικής τους επάρκειας –η επιστήμη πάντα προκαλούσε σύνδρομα κομπλεξικότητας στους θεολόγους αλλά και μίσους- να την πραγματώσουν αφού δεν τους λείπει, όπως στους θεολόγους, ο πηγαίος αυθορμητισμός και ο έλλογος ενθουσιασμός. Κατά την Ιστορία της Θρησκείας το ζεύγος αγάπη-ελευθερία αντικαθίσταται από το ζεύγος αγάπη-φανατισμός²⁷⁰. Αλλά η αγάπη-ελευθερία εκφράζεται κατεξοχήν στη κοινωνική δυναμική των αγίων²⁷¹.

Σύμφωνα με τον Α.Παπαρίζο ο 4^{ος} αιώνας μΧ αποτελεί περίοδο ραγδαίας μετάβασης «από την πολλαπλότητα των φιλοσοφικών ρευμάτων και της ελεύθερης αναζήτησης, στη μονολιθικότητα του δόγματος και της πνευματικής υποταγής»²⁷².

²⁷⁰ H. De Glasenapp...364: «ένα χαρακτηριστικό σημείο μένει συνδεδεμένο με τον Χριστιανισμό όλων των εποχών: με συναισθήματα ειρήνης και συμπαθείας και με μια ενεργητική αγάπη για τον πλησίον αναμιγνύεται σ' αυτόν ένας αγωνιστικός φανατισμός εναντίον των οπαδών των άλλων θρησκειών, οι οποίοι απειλούνται από αιώνιες τιμωρίες για τον μοναδικό λόγο ότι δε θέλουν να αναγνωρίσουν την χριστιανική διδασκαλία. Ήδη στα Ευαγγέλια βρίσκουμε τους δύο δρόμους, που βεβαιώνονται παράλληλα μέσα στην Χριστιανική σκέψη των επομένων χρόνων: τον ειρηνικό δρόμο αυτών που αρνούνται το εγώ τους, αγαπούν τον πλησίον τους όπως τον εαυτό τους και ενεργούν για το καλό όλων των ανθρώπων, είτε σαν φιλήσυχoi αναχωρητές είτε φροντίζοντας τους αρρώστους και τους φτωχούς, και τον εχθρικό δρόμο των ιεροδικαστών, των δικαστών που καταδικάζουν τους αιρετικούς, των σταυροφόρων, που απειλούν με εκμηδένιση εδώ – κάτω στη γη και με κόλαση στο υπερπέραν όποιον δεν μοιράζεται μ' αυτούς τις προσωπικές τους δογματικές αντιλήψεις»

²⁷¹ Π.Καλαϊτζίδης, 'Ορθόδοξος φονταμενταλισμός' *ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑΣ* 83 (21-10-2000) 23: «...ο Άγιος Θεόδωρος Στουδίτης, ο υπερασπιστής της τιμής των εικόνων, τον οποίο οι μεν φονταμενταλιστές θεωρούν τόσο «δικό τους», που δίνουν το όνομά του σε συλλόγους και κινήσεις με ανάλογο περιεχόμενο, οι δε προοδευτικοί, «οι θρεμμένοι με λογική και διαφωτισμό» (Τ.Σ.Έλλιοτ), με βάση τις πληροφορίες που άντλησαν στα γυμνασιακά τους χρόνια από κάποιο αμφιβόλου ποιότητας σχολικό εγχειρίδιο Ιστορίας, τον κατατάσσουν στου «φανατικούς καλόγηρους» και τον εξορίζουν από κάθε σοβαρή συζήτηση για όσα μας απασχολούν. Κι όμως, αυτός «ο φανατικός καλόγηρος», όπως μαρτυρεί η επιστολή που απευθύνει στον Θεόφιλο Αρχιεπίσκοπο Εφέσου (PG 99, 1481-1485), θα τολμήσει να ορθώσει το ανάστημά του και να διαμαρτυρηθεί δριμύτατα σε δύο βυζαντινούς αυτοκράτορες (στον Μιχαήλ Ραγκαβέ και στον Λέοντα Ε τον Αρμένιο), γιατί πρόβησαν σε διωγμούς εναντίον αιρετικών, ελέγχοντας μάλιστα τον αρχιεπίσκοπο Θεόφιλο γιατί κράτησε ουδέτερη στάση. Επιπλήττει, επίσης, όσους προβαίνουν σε παρόμοιους διωγμούς, καθώς άποψή του είναι πως δεν πρέπει ούτε καν να ευχόμαστε εναντίον των αιρετικών, γιατί πρέπει να διδάσκουμε και όχι να τιμωρούμε τους αγνοούντες». Οι διωγμοί όμως στο χριστιανικό Βυζάντιο έγιναν... ο άγιος ήταν μια απλή 'παρένθεση'... ή χρησιμοποιείται για απενοχοποίηση...ή για να συγκαλυφθεί αποπροσανατολιστικά η κυρίαρχη αλλοτριωμένη πραγματικότητα

²⁷² Θεός, *Εξουσία*...83

Από πολύ νωρίς το πνεύμα της θεολογίας σε συνεργασία με την κρατική εξουσία είχε επικρατήσει ενάντια στις ουσιαστικές ανάγκες της κοινωνίας και θέλησε να λεηλατήσει κάθε επαναστατική πρωτοχριστιανική ικμάδα.²⁷³ Έπρεπε, επιπλέον, να υπάρξει και μία εκ των έσω άλωση, κι αυτή έγινε με τη μορφή της εσωτερικής ανελευθερίας με αχρήστευση της ευαγγελικής απλότητας: «το εκκλησιαστικό σύστημα των δογμάτων περιέχει λογικό χαρακτήρα κι έτσι η αλήθεια του Χριστού υποτάσσεται σε αναγκαστικούς λογικούς τύπους... Η λογικοποίηση της χριστιανικής αλήθειας είναι απόκλιση από το δρόμο της ελευθερίας στο δρόμο της βίας»²⁷⁴ Η ιστορική προσέγγιση, στο πρόσωπο του Ν.Σβορώνου, αναγνωρίζει την πραγματικότητα αυτή: «για τον ιστορικό η ορθοδοξία ορίζεται, σε σχέση με τα άλλα χριστιανικά δόγματα, πολύ περισσότερο από το γενικό πνεύμα της, από τη θρησκευτική και εκκλησιαστική νοοτροπία των πιστών της, παρά από το σύνολο των δογμάτων που κηρύττει»²⁷⁵ Με τα λόγια του Ντοστογιέφσκυ όπου η ζωή προηγείται της συνείδησής της: «είναι τόσο απλό, θα μπορούσε σε μια και μόνο μέρα, σε μια και μόνο ώρα, να έχουν όλα επανορθωθεί. Η ουσία είναι να αγαπάς τον πλησίον σαν τον εαυτό σου, να ποια είναι η ουσία, αυτό είναι όλο και δεν χρειάζεται τίποτε άλλο: αμέσως θα μάθεις πώς χτίζεται ο παράδεισος. Κι όμως αυτό δεν είναι παρά μια πολύ

²⁷³ ΡΡόκερ... τομΑ, 123

²⁷⁴ ΝΜπερντιάεφ, Το πνεύμα... 211 Ολόκληρο το κείμενο έχει ως εξής: «στο σημείο αυτό βρίσκεται όλο το μυστήριο του Χριστιανισμού. Και πάντοτε, όταν στην ιστορία του Χριστιανισμού προσπαθούσαν να μεταβάλλουν τη σταυρωθείσα αλήθεια, που απευθύνεται μόνο στην ελευθερία του πνεύματος, σε μια αυθεντική εξουσία και σε μια αλήθεια που βιάζει το πνεύμα, τότε αρνούνταν το αρχέγονο χριστιανικό μυστήριο. Η ιδέα της αυθεντικής εξουσίας στη θρησκευτική ζωή αντιτίθεται ριζικά στο μυστήριο του Γολγοθά, στο μυστήριο της σταυρώσεως. Επιδιώκει να μεταβάλλη τη σταύρωση σε μια αναγκαστική δύναμη αυτού του κόσμου. Σ' αυτόν το δρόμο η Εκκλησία παίρνει πάντοτε τη μορφή του κράτους, πιάνει στο χέρι της το ξίφος του Καίσαρος. Τότε η εκκλησιαστική οργάνωση αποκτά δικανικό χαρακτήρα και η εκκλησιαστική ζωή υποτάσσεται σε αναγκαστικούς κανόνες. (υπογρ. δική μας) Το εκκλησιαστικό σύστημα των δογμάτων περιέχει λογικό χαρακτήρα κι έτσι η αλήθεια του Χριστού υποτάσσεται σε αναγκαστικούς λογικούς τύπους. Αυτό όμως δεν είναι η ίδια απαίτηση που ζητούσε από τον εσταυρωμένο να κατεβή από το σταυρό για να πιστεύσουν οι άνθρωποι; / Στο παράδοξο του σταυρού, στο μυστήριο της αλήθειας, που σταυρώθηκε, δεν υπάρχει καμιά αναγκαστικά πειστική δύναμη δικαίου και λογικής. Η λογικοποίηση της χριστιανικής αλήθειας είναι απόκλιση από το δρόμο της ελευθερίας στο δρόμο της βίας. Ο Ντοστογιέφσκι μένει πιστός στη σταυρωθείσα αλήθεια της θρησκείας του Γολγοθά, δηλαδή της θρησκείας της ελευθερίας. Αλλά η ιστορική μοίρα του Χριστιανισμού συνετέλεσε ώστε η πίστη αυτή να αντηχή σαν ένας καινούριος λόγος»

Στη λέξη «χαρακτήρα» της πρότασης «το εκκλησιαστικό σύστημα των δογμάτων περιέχει λογικό χαρακτήρα» ο θεολόγος μεταφραστής Ν.Ματσούκας, ιδεολογικά τοποθετούμενος βάζει υποσημείωση ως Σ.Μ.: «ο συγγραφέας εννοεί τα άκαμπτα και κλειστά συστήματα της δογματικής διδασκαλίας του σχολαστικισμού. Οι δογματικές αλήθειες πρέπει να είναι η ειλικρινής έκφραση της ζωής της Εκκλησίας και όχι προϊόν λογικών εκζητήσεων». Αλλά ο ΝΜ στο ΕΠΟΧΕΣ 31(1965)88 είναι σαφής: «δεν είναι ο Θεός που έκαμε τον άνθρωπο δούλο, γιατί ο Θεός είναι ελευθερωτής, αλλά η θεολογία, η θεολογική αποπλάνηση» Η ίδια η συνάφεια, ωστόσο, της μετάφρασης δείχνει την αμυντική στάση του θεολόγου μεταφραστή.

²⁷⁵ Ανάλεκτα... 163

παλιά αλήθεια, που την έχουμε διαβάσει και αναμασήσει δισεκατομμύρια φορές, μα που δεν έπαψε να παραμένει αποτελεσματική. *‘Η συνείδηση της ζωής είναι ανώτερη από τη ζωή· η γνώση των νόμων της ευτυχίας ανώτερη από την ευτυχία’ – να εναντίον τίνος είναι σημαντικό να παλαίψουμε!* (υπογρ.δική μας) Και θα παλέψω. Αρκεί όλοι να το θελήσουν αυτό και στη στιγμή όλα θα επανορθωθούν»²⁷⁶ Η θεολογική συνείδηση έπεται, εάν έχει κάποιο όντως νόημα...

Την απάτη αλλά και το νόημα της θεολογικής συνείδησης παρουσιάζει ο ΝΝ. Ο ΝΝησιώτης, ο ένθεος επιστήμονας με θεολογική παιδεία, «η εξαίρεση των εξαιρέσεων», «αυτός που επαναπροσδιορίζεται», ζητά συγγνώμη για την ανικανότητά του να θεολογεί για τον Ακατάληπτο και ανεξιχνίαστο Θεό, αλλά ταπεινά το κάνει «εν απολύτω συνεπεία προς ένα ειλικρινή και ευλαβή θεολογικόν αγνωστικισμόν» με αναπροσαρμογή της λογικής, αφού μυστήριο και γνώση δεν αντιπαραβάλλονται, ενώ η μετάνοια αποτελεί γνωσιολογική κατηγορία. Το Ακατάληπτο του Θεού θίγει τον θεολογικό εγωισμό: «το θέμα τούτο ανακόπτει την εγωπαθή φοράν του θεολογούντος, ρέποντος πάντοτε, ως του τα πάντα γινώσκοντος και τα πάντα μετά βεβαιότητος επιλύοντος, προς την αυτάρκειαν των ποικιλομόρφων δογματισμών του και ορισμών του, πλήρως εν πολλοίς αντιτιθεμένων και εις το πνεύμα και εις την ουσίαν των δογμάτων της ορθοδόξου Εκκλησίας». Δε γνωρίζει κανείς τον Θεό παρά μόνο, εάν και εφόσον γνωρίζεται πρώτα από το Θεό, και μόνο με το Χριστό γνωρίζεται ο Θεός, δηλαδή ως προσωπική σχέση. Ο αναγνώστης του, γράφει ο ΝΝ, δε πρέπει να αναμένει λύσεις ή εύκολες απαντήσεις εάν πράγματι επιθυμεί τη συμμελέτη με τον ίδιο. «Η αυθεντική Θεολογία είναι ίσως εκείνη η οποία γνωρίζει να θέτη τα κατάλληλα ερωτήματα, δια να κρατή ούτω τον άνθρωπον εις την εγρήγορσιν και την πνευματικήν ανησυχίαν δια την αλήθειαν, η οποία δεν διδάσκεται, αλλά γίνεται»²⁷⁷. Η άμεση σχέση με τις επιστήμες του ανθρώπου είναι αυτονόητη ενώ η ευαγγελικής απλότητας κριτική τοποθέτηση ότι «το δόγμα και ο δογματισμός δυστυχώς είναι πολύ κοντά κι ενισχύει το ένα το άλλο, εκτός αν τεθούν υπό έλεγχο με την ταπείνωση»²⁷⁸ αποτελεί απελευθερωτική προσφορά στο νου του θρησκευόμενου

²⁷⁶ Φ.Ντσοστογιέφσκυ, ‘Το όνειρο ενός γελοίου’ μτφρ Σ.Γουνελάς στο *Σπουδή στον Ντσοστογιέφσκυ*, Αθήνα, Imago, χ.χ. 170

²⁷⁷ Οι ριζοσπαστικές αυτές αντιλήψεις της παραγράφου αντλήθηκαν από το Ν.Νησιώτη, *Προλεγόμενα εις την θεολογικήν γνωσιολογίαν*, Αθήνα 1965 (πρόλογος)

²⁷⁸ Από την ύπαρξη...40

Την ιδεολογική και προπαγανδιστική χρήση των θεολογιών για την κατασκευή φονικών²⁷⁹ μεταξύ τους ομάδων και την με χιούμορ έως ειρωνία και προσβλητικό σαρκασμό απομυθοποίηση της σοβαροφάνειάς τους επιτυγχάνει γράφοντας ακριβώς απλά ο Λ.Φιλιππίδης, *Η από παλαιάς και νέας Ρώμης κίνησις προς επάνοδον του πληρώματος της Εκκλησίας του Χριστού εις την αρχικήν ενότητα*, Αθήναι 1970: «αι εκατέρωθεν θεολογίαι των ούτω σχηματισθεισών δύο ομάδων [Ανατολή – Δύση] συνηγωνίζοντο δια των πλέον απιθάνων προκλήσεων και αντεγκλήσεων δια να επιτείνουν την μεταξύ των ομάδων οξύτητα, διάστασιν και αδιαλλαξίαν και δια να προκαλέσουν, πέρα ταύτης, μισαλλοδοξίαν...» ή πάλι «είναι δε δυνατόν Θεός να γεννηθή εκ γυναικός – μήτρα γυναικός να χωρήση τον Αχώρητον; Ω της παραφροσύνης σας! Αλλά και πάλιν, ω της βλασφημίας σας!» Αυτά θα έλεγον, αυτά θα ανεβόων με την ανθρωπίνην νοοτροπίαν των και την λεπτολόγον φλυαρίαν των αι θεολογίαι, αν προηρωτώντο ή αν προαπεφαινότο επί του θέματος· αν δε από αυτάς εξηρτάτο η ενανθρώπισις του Θεού, δεν θα εγίνετο. Και όμως! Αύτη έγινεν!...Αυτό υπήρξε το γεγονός! Του Θεού το θέλημα και το έργον. Προηγήθη τούτο της θεολογίας» Ιδιαίτερα το τελευταίο σημείο δεν μπορεί να το αντέξει ο αυτοθεοποιημένος θεολόγος...και θα προσθέταμε...μα είναι δυνατόν να υπάρχει ο Θεός χωρίς την έγκρισή του;!

Για τον Ειρηναίο Γαλανάκη υπάρχει «και ένας ακόμη δολοφόνος του Θεού, από το Χριστιανικόν μας στρατόπεδον. Η αρνητική μας Θ ε ο λ ο γ ί α, η Θεολογία της Κριτικής των Κειμένων, η ξηρά επιστημονική Θεολογία των ονομάτων και των αριθμών, η χωρίς Θεόν Θεολογία. Μια Θεολογία, η οποία εχωρίσθη από την πίστην και την ζωήν, από την αρετήν και τον ένθεον ζήλον. Μία Θεολογία, η οποία μεταβάλλει τον Σταυρόν του Χριστού εις φλίσσον λογοκοπίαν, του αφαιρεί την αυταπάρνησιν και τον ηρωϊσμόν, το Μυστήριον και την υπερφυσικήν λάμψιν και τον καθιστά νωθρόν και εστερημένον δυνάμεως και ζωτικής επιδράσεως»²⁸⁰

Είναι ιδιαίτερα σημαντικό όταν η Θεολογία σχετικοποιεί την θεολογία και επομένως την καθιστά από φανατική απάτη σε διαλογική αγάπη προς τον κάθε συνάνθρωπο κάθε στιγμή, με την προϋπόθεση ότι η σύγκρουση αυτή αγγίζει τα όρια

²⁷⁹ Είναι τόσο χαρακτηριστικός ο τίτλος Elie Barnavi, *Φονικές Θρησκείες*, Αθήνα, Πόλις, 2007.

²⁸⁰ *Εκκλησία και σύγχρονος κόσμος*, 1971, 11

του απόλυτου. Σύμφωνα με τον Αναστάσιο Αλβανίας «στη θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας διάχυτη απαντά η βεβαιότητα ότι το Άγιο Πνεύμα εργάζεται με τρόπους οι οποίοι υπερβαίνουν την ανθρώπινη σκέψη και φαντασία και, συνεπώς, *δεν μπορούν να κλεισθούν σε κανένα θεολογικό σχήμα*, (υπογρ. δική μας) σε καμιά περιγραφή ή πρόβλεψη. / Τις σχέσεις και τον διάλογο με κάθε άνθρωπο τις προσδιορίζει το χρέος μιας καθολικής αγάπης, που αποτελεί τον πυρήνα του Χριστιανισμού: «ο Θεός αγάπη εστί και ο μένων εν τη αγάπη εν τω Θεώ μένει και ο Θεός εν αυτώ» (Α Ιω.4:16). Ο άνθρωπος που έχει ένα άλλο πιστεύω δεν χάνει ποτέ τη βασική του ιδιότητα, την πνευματική του ιθαγένεια. Δεν παύει –ακόμη και αν ο ίδιος το αγνοεί- να είναι τέκνο Θεού, εικών του Θεού, και επομένως αδελφός μας»²⁸¹ Πρόκειται για μια θεολογική προσέγγιση εναντίον θεολογικών απολυτοποιήσεων –αν όχι της ίδιας της θεολογίας- και κάθε μισανθρωπίας που ταυτίζεται με κάθε μη αγιοπνευματική θεολογική προσέγγιση ενώ ο ενσαρκωμένος Χριστός είναι η έμπρακτη ενσαρκωμένη ιστορική αγάπη και δεν είναι πηγή διαχωρισμών η πίστη ή όχι σε Αυτόν. Οι τοποθετήσεις του Αναστασίου ταυτίζονται με εκείνες του Μ.Βέμπερ ως προς την προτεραιότητα της αγάπης έναντι της θεολογίας²⁸²

²⁸¹ Παγκοσμιοτητα...167-168 Η διαλεκτική με το ακόλουθο κείμενο θα ήταν καίρια· κατά τον Ν.Δήμου...2000 χρόνια μετά...66, 67,69 «ακόμα και την πανίσχυρη στον Εβραϊκό χώρο έννοια της αμαρτίας την ξεπερνάει με την αγάπη [ο Ιησούς Χριστός]...όταν αποκρυσταλλώθηκε οριστικά το δόγμα, η Αγάπη πέρασε στο περιθώριο. Η λέξη ‘αγάπη’ απουσιάζει εντελώς από το σύμβολο της Πίστεως (το γνωστό σε όλους ‘Πιστεύω»)...φαίνεται ότι η επιθυμία των ανθρώπων για το επέκεινα και την εδώ τελετουργική απεικόνισή του είναι τόσο ισχυρή, που τίποτα δεν μπορεί να της αντισταθεί. Όπως και η ανάγκη τους για μία ‘μαγική’, ετεροκινούμενη λύση στα προβλήματά τους. Σίγουρα είναι πιο εύκολο να ανάμεις ένα κερί, από το να κάνεις μία καλή πράξη. Να παρακαλέσεις έναν άγιο, από το να ασκήσεις την αγάπη...μη σας μπερδεύουν τα θεολογικά και μεταφυσικά, τα νεοπλατωνικά και δογματικά – που άλλωστε προστέθηκαν πολύ αργότερα. Η ουσία αυτού του κηρύγματος [του Ιησού] είναι: άμυνα σε έναν απάνθρωπο κόσμο...και τι έγινε; Εκκλησίες και ιεραρχίες, δεσποτάδες και επίσκοποι, δόγματα και μύθοι, υποσχέσεις και εμπόριο, χρυσοποίκιλτα άμφια και θεολογική μεταφυσική. Κι η αγάπη; Πού να χωρέσει σ’ όλα αυτά η αγάπη! Όταν η θρησκεία γίνεται εξουσία, τι δουλειά έχει η αγάπη; Η αγάπη είναι εναντίον της εξουσίας, μια και η εξουσία είναι ένα από τα δεινά που πλήττουν τον άνθρωπο»

²⁸² Κοινωνιολογία της θρησκείας...192: «η σταθερή πεποίθηση ότι η χριστιανική αδελφική αγάπη, αν είναι αρκετά καθαρή και δυνατή, μπορεί να οδηγήσει στην ενότητα όλων των πραγμάτων, ακόμη και στο πεδίο της δογματικής πίστης, ότι δηλαδή άνθρωποι που αγαπιούνται αρκετά, με την Ιωάννεια έννοια της μυστικής αγάπης, σκέφτονται επίσης με τον ίδιο τρόπο και ακριβώς από την ανορθολογικότητα αυτού του συναισθήματος δρουν με αλληλέγγυο και θεάρεστο τρόπο, αποτελεί την κεντρική ιδέα της ανατολικής-μυστικιστικής εκκλησιαστικής έννοιας, η οποία γι’ αυτόν το λόγο μπορεί να αποφύγει την αλάθητη αυθεντία της διδασκαλίας, [ένα χαρακτηριστικό] που βρίσκεται άλλωστε και στη βάση της σλαβόφιλης κοινοτικής έννοιας, τόσο εντός όσο και εκτός της Εκκλησίας. Κατά κάποιο τρόπο αυτή η αντίληψη ήταν κοινή στον αρχαίο Χριστιανισμό...»

Την γενικότερα αδυναμία της χριστιανικής αγάπης σήμερα αποκαλύπτει ρεαλιστικά ο Α.Παπαρίζος, Θεός, εξουσία...210-211: «αν αυτό που ο άνθρωπος σήμερα ζει και γνωρίζει ως αγάπη είναι οι ποικίλοι τρόποι ταύτισης με τους άλλους ανθρώπους, τρόποι ταύτισης που γεννιούνται μέσω των δυνάμεων του σώματος, της ψυχής και του νου κι αν οι δυνάμεις αυτές ενέχουν όλη τούτη την ορμή και τη βία, που ανά πάσα στιγμή διαπιστώνουμε, τότε, μία σύγχρονη κοινωνία πλήρους αγάπης, όπως την ευαγγελίζονται οι χριστιανικές θρησκείες, δίχως άλλους σαφείς και αυστηρά διατυπωμένους

Η ευαγγελική απλότητα, έναντι της θεολογικής νοησιαρχικής σκυθρωπότητας ή ενός πλαστού και χαοτικού και ‘κουρδισμένου’ συναισθηματισμού ή ενός κίβδηλου ηθικισμού, υπάρχει στον Πυρουνάκη²⁸³ ή στον Αγίας²⁸⁴, διόλου τυχαίο ότι έγραψαν και ποιήματα...

Προπαγανδιστικό αποπροσανατολισμό από τα πραγματικά προβλήματα κάνει η θεολογία, αποφυγή ή διαστρέβλωση των κρίσιμων θεμάτων. Πάντοτε, όταν η Εκκλησία και το Κράτος αναγνώριζαν ανανεώσεις της πνευματικής ζωής, αυτό γινόταν επειδή ήταν πλέον ακαταμάχητες και οι κάτοχοι της εξουσίας δεν μπορούσαν πια να τις αποφύγουν²⁸⁵

3.3 Ο Ρούντολφ Ρόκερ ως Θεο-λόγος

Ο Ρ.Ρόκερ είναι ένας από τους όντως θεολόγους του 20^{ου} αιώνα όταν θεωρηθεί μακράν θρησκευτικών εμμονών και απολογητικών προϋποθέσεων του θεσμοθετημένου χριστιανισμού²⁸⁶. Η καταδίκη του Εθνικισμού από το Οικουμενικό

και αποδεκτούς από το σύνολο κανόνες και νόμους, θα ήταν μία ανελέητη χαοτική κοινωνία αγάπης: κοινωνία ισχυρότατων και σκληρότατων μεταξύ των ανθρώπων ταυτίσεων και αποχωρισμών ή πλήρους ταύτισης με έναν ηγέτη πατέρα ή μια ηγέτιδα μητέρα, στο ‘νου’ του οποίου ή στη ‘μήτρα’ της οποίας θα συνωθούνταν και θα συνθλίβονταν τα πάντα»

Θεωρούμε ότι στην σύνθεση οδηγεί ο ΝΝησιώτης όταν γράφει για δοξολογική αγάπη και όχι απλώς χριστιανική αγάπη των θεολόγων στο *Ορθοδοξία παράδοση...* 21-22 Επίσης, Δ.Σαβράμης, *Ο Ιησούς επιζεί των δολοφόνων Του...* 88 Αυτές οι τοποθετήσεις είναι οι εξαιρέσεις στον κανόνα των άγριων ταυτίσεων

²⁸³ Εντελώς ενδεικτικά *Χριστ και κοινωνικό...* 8: «ο Χριστιανισμός δεν είναι μία από τις θρησκείες· αλλά είναι η μεγάλη υπόθεση της ζωής του ανθρώπου. Ολόκληρης της ζωής του ανθρώπου...γιατί δεν θέλω να θεωρείται ότι χριστιανισμός είναι: ούτε ένα ωραίο, αλλά λόγιο κήρυγμα, με υψηλά, αλλ’ ουτοπιστικά συνθήματα και μυστηριώδεις επαγγελίες· ή μια θεολογική και έστω με στοιχεία σοφίας γεμισμένη θεώρηση ζωής· ή ακόμη μια αγαθή προσπάθεια για κάποιες βελτιώσεις των ηθών και τακτοποιήσεις μερικών καταστάσεων των ανθρώπων· αλλ’ ότι είναι, όπως το πιστεύω απόλυτα και άλλοτε το έχω ισχυρισθεί: **Ένα πελώριο και αναντικατάστατο Κίνημα ζωής**»

²⁸⁴ ό.π... 139: «μπορώ, λοιπόν, να γονατίσω και να προσευχηθώ, όπως μέσα σε μια εκκλησία, μπροστά στον άνθρωπο που διατηρεί τη φιλία του Θεού»

²⁸⁵ ΡΡόκερ...τομΑ...170

²⁸⁶ Ο ΝΝησιώτης ‘Η Θεολογία ως Επιστήμη και Δοξολογία’, *Ορθοδοξία, Παράδοση και Ανακαίνιση...* 14, 15, 17, 19, 20, 25, και η Μ. Helwig, ‘Ο ρόλος του Θεολόγου στην Εκκλησία σήμερα’

Πατριαρχείο το 1872²⁸⁷ ισοδυναμεί με ανάδειξη σε Θεολόγο εκείνου που με τον βαθύτερο ίσως τρόπο τον εξήγησε και τον αναίρεσε στον 20^ο αιώνα, του ΡΡ²⁸⁸. Γράφει για την ελεύθερη αγάπη που είναι η ουσία της θεολογίας αλλά ιστορικά ως διαλεκτική Μεσαίωνα-Αναγέννησης²⁸⁹ και όχι θεολογικά-μεταφυσικά, δηλ. σέβεται την Ενσάρκωση-ιστορικότητα που οι θεολόγοι αποποιούνται²⁹⁰. Σέβεται την ελευθερία²⁹¹ - που το Εθνικό Κράτος καταπολεμά στο πρόσωπο της οργανικής κοινότητας και όχι της μηχανικής κοινωνίας όχλου που κατασκευάζει - έναντι κάθε είδους μοιρολατρίας²⁹², και αναδεικνύει την αρχαιοελληνική Πόλη²⁹³ και την

μτφρ.Σ.Αγουρίδης *Θεολογία και Επικαιρότητα...* 295, 298, 301, 303, 304, 307 εξηγούν τον κάθε Ρούντολφ Ρόκερ ως Θεολόγο

²⁸⁷ Π.Καραμούζης, 'Εθνοφυλετισμός και Οικουμενισμός στην Ορθόδοξη Εκκλησία. Η περίπτωση της Εγκυκλίου του Οικουμενικού Πατριαρχείου του 1872' *ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑ* 3(2002)

²⁸⁸ Κατά το ευαγγελικό Ματ 7,21 «ου πας ο λέγων μοι Κύριε Κύριε, εισελεύσεται εις την βασιλείαν των ουρανών, αλλ' ο ποιών το θέλημα του πατρός του εν ουρανοίς», όχι ο χριστιανός θεολόγος αλλά ο πράττων, αυτός-που-κάνει

²⁸⁹ Ρ.Ρόκερ ...τομΑ185κλπ και192κλπ

²⁹⁰ Με την περί αρραβώνος της Βασιλείας του Θεού μέσα στην καθημερινότητα και όχι την πληρότητα γάμου, δηλ. η αλλοτριωμένη θεολογία του «ήδη και όχι ακόμη», οι θεολόγοι διαιωνίζουν την αιώνια θεολογική απάτη του διαχωρισμού φυσικού-μεταφυσικού. Η ίδια η παρουσία του Ιησού Χριστού την αρνήθηκε και γι' αυτό οι θεολογικοί κύκλοι Τον δολοφονούν κάθε στιγμή διότι δεν θέλουν την ευτυχία-μακαριότητα μέσα στην καθημερινότητα που οδηγεί στην αφαίρεση των εξουσιαστικών προνομίων τους και τον παραγοντικό-μεσολαβητικό-μεσιτικό 'ιερατικό' ρόλο τους στις ζωές των ανθρώπων. Ενδιαφέρουσα είναι η τοποθέτηση του Ν.Δήμου, ... *2000 χρόνια μετά*, 66: «κάποιος που σήμερα θα ξεκινούσε να διδάξει από την αρχή την Επί του Όρους Ομιλία, θα κινδύνευε -κυρίως από τους εκπροσώπους της εκκλησιαστικής και της κοσμικής εξουσίας. Κάτι γνώριζε εκείνος που την ονόμασε «σκάνδαλο».» Το σκάνδαλο αυτό το επωμίζεται -στο βαθμό που του αναλογεί- ο αναρχικός με οικουμενική, ωστόσο, διάσταση ΡΡ. Στο Α,20-21 υπάρχει η αναφορά: «η απήχηση και το ενδιαφέρον για το 'Εθνικισμός και Πολιτισμός' υπερέβησαν τα όρια του αναρχισμού και αγκάλιασαν ένα μεγάλο και σημαντικό τμήμα των σκεπτόμενων ανθρώπων της εποχής του. Ο μεγάλος φυσικός Άλμπερτ Αϊνστάϊν το χαρακτήρισε ως ένα έργο «εξαιρετικά διδακτικό». Ο φιλελεύθερος και ανθρωπιστής Άγγλος φιλόσοφος Μπέρτραντ Ράσσελ το θεώρησε ως «μια λαμπρή κριτική της κρατολατρίας, της κυρίαρχης και πιο βλαβερής προκατάληψης των καιρών μας». Ο Τόμας Μαν το χαρακτήρισε ως «ένα βιβλίο βαθύτατα πνευματικό».» Ο Έριχ Φρομ, *Η Υγιής Κοινωνία...* 82 χαρακτηρίζει τη μελέτη του ΡΡ σχετικά με το πρόβλημα του εθνικισμού ως «πλήρη και βαθυστόχαστη». Η υπόθεση μας είναι ότι η χαρά στην ευαγγελική της απλότητα είναι ο στόχος του ΡΡ

²⁹¹ Όντως χριστιανικά, εάν ο άνθρωπος δεν είναι ελεύθερος δεν είναι πλέον άνθρωπος, κατά τον Καβάσιλα «ταυτόν γαρ εστιν ειπείν απολέσαι το αυτεξούσιον και απολέσαι τον άνθρωπον» (PG 150, 638). Κατά τον Π.Ευδοκίμωφ, 'Κουλτούρα και πίστη'...52: «[ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης] υπογραμμίζει την εξουσία του ελεύθερου αυτοκαθορισμού που αποτελεί καθαρά θεϊκή ιδιότητα»

Κατά τον ΡΡ Α197-198 με αναφορά στις κοινωνικές ελλείψεις της Αναγέννησης «η αληθινή ελευθερία υπάρχει μόνον όταν ευνοείται από το πνεύμα της προσωπικής ευθύνης. Η ευθύνη έναντι των συνανθρώπων μας είναι ένα ηθικό αίσθημα, που εκπηγάζει από τις ανθρώπινες σχέσεις και που έχει ως βάση του τη δικαιοσύνη προς όλους τους ανθρώπους και προς τον καθένα ξεχωριστά. Μόνον όπου είναι παρούσα αυτή η αρχή, η κοινωνία αποτελεί μια πραγματική κοινότητα, που αναπτύσσει σε όλα τα μέλη της εκείνον τον πολύτιμο προσανατολισμό προς την αλληλεγγύη, που συνιστά την ηθική βάση κάθε υγιούς ανθρώπινης ομαδοποίησης. Μόνον όταν το αίσθημα της αλληλεγγύης συζεύγγεται με την εσωτερική ορμή για δικαιοσύνη, η ελευθερία καθίσταται πανενοτικός δεσμός· μόνον μέσα σε μια τέτοια κατάσταση, η ελευθερία των συνανθρώπων μου δεν αποτελεί έναν περιορισμό, αλλά μια επιβεβαίωση και μια εγγύηση της προσωπικής μου ελευθερίας. Όταν αυτές οι προϋποθέσεις είναι απύσες, η προσωπική ελευθερία οδηγεί στον απεριόριστο δεσποτισμό...»

²⁹² Από την αστρολογική (Α33) μέχρι την μαρξίζουσα του ιστορικού υλισμού (Α36κε)

²⁹³ Η απουσία κριτικής στην αρχαιοελληνική Πόλη είναι αξιοσημείωτη. Ενδεικτικά για το θουκυδίδειο διάλογο Μηλίων και Αθηναίων στο Φ.Κ.Βώρου, *Δοκίμια Ιστορίας-Κοινωνιολογίας Γενικής Παιδείας*,

πρωτοχριστιανική αγωνιστικότητα έναντι της Ρώμης²⁹⁴ Ο ΡΡ θεολογεί ιστορικά όταν γράφει για τα λαϊκά κοινωνικά κινήματα του μεσαίωνα ότι «ακόμη και μετά τη συγκέντρωση στα χέρια της Εκκλησίας μεγάλης εξουσίας, ο λαός δεν είχε ποτέ λησμονήσει εξ ολοκλήρου το πνεύμα των πρώτων Χριστιανικών κοινοτήτων με το συλλογικό τρόπο ζωής και το αίσθημα αδελφοσύνης που τις ενέπνεε»²⁹⁵ ή, όταν, κρίνοντας τις εν συγκύσει σχέσεις θρησκείας-πολιτικής, γράφει ότι «οι θεικές τιμές, που προσφέρονταν στους Βυζαντινούς Αυτοκράτορες, εμπεριέχονται, ακόμη και σήμερα, στη σημασία της λέξης ‘Βυζαντινός’. Στο Βυζάντιο, οι θρησκευτικές τιμές που αποδίδονταν στον Αυτοκράτορα αποκορυφώνονταν στο Κow-Tow, ένα παλιό Ασιατικό έθιμο που απαιτούσε ο κοινός θνητός να πέφτει πρηνηδόν και να αγγίζει το χόμα με το μέτωπό του»²⁹⁶ Είναι υπερασπιστής του μεγαλείου των κοινοτικών-προσωπικών-ευχαριστιακοθεολογικών σχέσεων στην ιστορική τους πορεία π.χ. Γερμανοί και κριτικός οξύτατος της καταστροφής τους ή της προσομοίωσής τους από το εθνικό κράτος, αληθινά δηλ. ιστορικά σέβεται και υπερασπίζεται το πρόσωπο και την προσωπικότητα

Αναγνωρίζει, τέλος, θεολογώντας ότι «όλοι οι υπερασπιστές της αρχής της κυριαρχίας αναγάγουν την προέλευσή της στο Θεό»²⁹⁷ αλλά, προσθέτουμε, ο Χριστός είπε όχι όπως οι εξουσιαστές του κόσμου τούτου²⁹⁸ διαχωρίζοντας τον εαυτό του από την εξουσία και τη θρησκεία π.χ. με τους τρεις πειρασμούς Του.

Αθήνα, Παπαδήμας, 1984, 116-146. Συγκεκριμένα 116-117: «από το ίδιο το κείμενο αναδύεται ανενδοίαστη και απάνθρωπη και προκλητική η *αλαζονεία της δύναμης και η ροπή της δύναμης προς την αδικία και την αυτοκαταστροφή* (που θάρθει αργότερα ως *κάθαρση*)»

²⁹⁴ A123-124: «Ο Χριστιανισμός είχε ξεκινήσει ως ένα μαζικό επαναστατικό κίνημα και με το δόγμα του περί της ισότητας όλων των ανθρώπων μπροστά στο Θεό είχε υπονομεύσει τα θεμέλια του Ρωμαϊκού Κράτους. Γι’ αυτό παρατηρήθηκε μια άγρια καταδίωξη των οπαδών του... Από πολύ νωρίς, από τον τρίτο ήδη αιώνα, ο Χριστιανισμός είχε πλήρως προσαρμοσθεί στις υπάρχουσες συνθήκες. *Το πνεύμα της θεολογίας είχε επικρατήσει πάνω στις ζωτικές προσδοκίες των μαζών.* (υπογρ. δική μας) Το χριστιανικό κίνημα συνδέθηκε πολύ στενά με το Κράτος, που αρχικά το είχε καταδικάσει σαν το «Βασίλειο του Σατανά», και υπό την επιρροή του απέκτησε τη φιλοδοξία για πολιτική εξουσία. Έτσι, μέσα από τις Χριστιανικές Αδελφότητες δημιουργήθηκε μία Εκκλησία που διαφύλαξε πιστά τις εξουσιαστικές ιδέες των Καισάρων, όταν η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία συνετρίβη από τις θύελλες των μεγάλων μεταναστεύσεων των λαών». Ο ΡΡ...A129 αναδεικνύεται σε Θεολόγο του πρωτοχριστιανισμού: «η αρχική οργάνωση της Εκκλησίας ήταν εντελώς δημοκρατική...» Επίσης Λέντμαν... 11: «η νίκη του χριστιανισμού δεν οφείλεται στην ποιότητα της ηθικής που εκπροσωπούσε, αλλά σε μια ολόκληρη σειρά από διαφορετικά περιστατικά, που ανάμεσά τους πρέπει να σημειώσουμε ιδιαίτερα την εγκατάλειψη από την Εκκλησία του επαναστατικού πνεύματος των πρώτων χριστιανικών κοινοτήτων και το συμβιβασμό του ανώτερου κλήρου με τους κυβερνητικούς κύκλους της αρχαίας Ρώμης».

²⁹⁵ A212 Στη σελ. A213: «αντές οι παραδόσεις παρέμειναν ζωντανές μεταξύ των Βογόμιλων στη Βουλγαρία και στη Σερβία...»

²⁹⁶ A97

²⁹⁷ A,80κε, 99, Ιδιαίτερα σημαντικά στοιχεία στην 103

²⁹⁸ Μκ 10,42-45

3.4 Η θρησκευτικοθεολογική ορολογία του Ρούντολφ Ρόκερ

Ο ΡΡ χρησιμοποιεί θρησκευτικοθεολογική ορολογία για να αποδώσει κριτικά την πολιτική διάσταση του εθνικισμού, που η «πληρέστατη έκφρασή του» παρουσιάζεται στο φασισμό και στο ναζισμό, μόνο θρησκευτικοθεολογικά μπορεί να αντιμετωπιστεί και να λυθεί αφού θρησκεία είναι. Αυτές οι αντιλήψεις, ωστόσο, θα υποθέταμε ότι αποτελούν δομικά στοιχεία του σύγχρονου κόσμου ακολουθώντας την τοποθέτηση του Λ.Γκέμερεϋ: «...μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο ο φασισμός ενσωματώθηκε στο Σύστημα σαν στοιχείο οριστικό της παγκόσμιας πολιτικής»²⁹⁹ Τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά αυτού του κόσμου, που ο ΡΡ αποκαλύπτει και καταπολεμά, παρουσιάζει ο Joseph Gabel αναφερόμενος στο '1984' του Orwell: « α) μια απόθνηση της ιστορίας με μια αδιάκοπη επαναξιολόγηση του παρελθόντος που βασίζεται στις απαιτήσεις του παρόντος β) διχασμός της σκέψης («διπλή σκέψη»), μια συνέπεια της ακραίας καθυπόταξης γ) καταπίεση της σεξουαλικότητας δ) αντι-ανθρωπισμός και μια γενικευμένη αποπροσωποποίηση και ε) την ανάπτυξη μιας νέας τεχνητής γλώσσας «γλώσσα της πολιτικής» σχεδιασμένης να δημιουργεί διανοητική ομοιομορφία»³⁰⁰

Η συγκεκριμένη θρησκευτικοθεολογική ορολογία είναι η ακόλουθη και στόχος μας είναι ακριβώς να την αναδείξουμε μέσα σε έναν εσωτερικό διάλογο των παραγράφων που ακολουθούν:

²⁹⁹ Λ.Γκέμερεϋ, *Η Δύση της Δύσης*, Αθήνα, Παπαζήσης, χ.χ. 18. Κατά τον Κ.Κυριαζή, *Το Δίκαιον της Αντιστάσεως εξ επόψεως Ορθοδόξου*, Θεσσαλονίκη, 1960, 9-10 με αναφορά στον J.Monperot και F.Heer «το ολοκληρωτικό κράτος του 20^{ου} αιώνα ανέπτυξε κοσμοθεωρία που υπόσχεται στους πολίτες την ευτυχία σε αυτόν τον κόσμο. Πρόκειται για ένα είδος μεταφυσικής λυτρωτικής πίστεως...Οι πλέον αφοσιωμένοι πολίτες πρέπει να αποτελούν τους ιεραποστόλους της ιδεολογίας του κράτους...» Ενδιαφέρον εδώ παρουσιάζει η τοποθέτηση του Ο.Κλεμάν Ανάσταση...83 (αν και δεν λαμβάνει υπόψιν της την πραγματοποιούμενη[πραγματοποιηθείσα] εσχατολογία του Ειρηναίου Γαλανάκη οπότε, ως ανιστορική, τελικά στερείται Θεολογικού νοήματος): «το γεγονός ότι η Βασιλεία των Ουρανών δεν είναι εκ του κόσμου τούτου μας ελευθερώνει από τις ολοκληρωτικές ουτοπίες, από τις οποίες η Χριστιανοσύνη δεν προφυλάχθηκε πάντα»

Αυτή είναι η μια όψη του Ιανού της καθημερινής πραγματικότητας. Η άλλη είναι η χαμογελαστή προσωπική κοινοτικότητα και οι ολοκληρωμένες προσωπικότητες-άγιοι της καθημερινότητας με την ανθρωπιά τους. Ο πόλεμος, και όχι απλή αντιπαράθεση, μεταξύ των δύο είναι αμείλικτος και φανερός τοις πάσι. Η εκλογή είναι προσωπική και γίνεται κάθε στιγμή παντού χωρίς να είναι δεδομένη αλλά σίγουρα αδιαπραγμάτευτη.

³⁰⁰ J.Gabel, 'Ουτοπική συνείδηση και Ψευδής συνείδηση', *ΛΕΒΙΑΘΑΝ* 5

ΑΜΑΡΤΙΑ: Η καταθλιπτική και δουλοπρεπής αντίληψη της αμαρτίας, σε προσωπικό επίπεδο, συνεπιφέρει την κοινωνική και πολιτική χειραγώγηση και τανάπαλιν. Συγκεκριμένα: «όσο περισσότερο ο άνθρωπος μαθαίνει να τιμά τον Θεό σαν εκπρόσωπο κάθε τελειότητας, τόσο περισσότερο μετατρέπεται –αυτός, ο πραγματικός δημιουργός του Θεού- σ' ένα αξιοθρήνητο σκουλίκι, σε μια ζωντανή ενσάρκωση κάθε επίγειας μηδαμινότητας και αδυναμίας. Ο θεολόγος και ο νομοδιδάσκαλος δεν κουράστηκαν ποτέ να τον διαβεβαιώνουν ότι είναι «ένας αμαρτωλός καρπός», που θα μπορούσε να σωθεί από την αιώνια καταδίκη μόνο με την αποκάλυψη των εντολών του Θεού και με την αυστηρή υπακοή σ' αυτές. Και από τη στιγμή που ο παλιός υπήκοος και σημερινός πολίτης προίκισε το Κράτος με όλες τις ιδιότητες της τελειότητας, υποβάθμισε τον ίδιο του τον εαυτό σε μία ανίσχυρη και παιδιάστικη μαριονέττα. Οι νομικές αυθεντίες και οι θεολόγοι του Κράτους, με τη σειρά τους, ποτέ δεν σταμάτησαν να του εγχαράσσουν την επαίσχυντη πεποίθηση ότι στον πυρήνα της υπάρξεώς του ήταν προσβεβλημένος από τα μοχθηρά ορμέμφυτα του εκ γενετής παραβάτη, που θα μπορούσε να οδηγηθεί στο δρόμο της επίσημα καθορισμένης αρετής μόνον από το νόμο του Κράτους. Το δόγμα του προπατορικού αμαρτήματος είναι θεμελιώδες όχι μόνο για την ύπαρξη όλων των μεγάλων θρησκευτικών συστημάτων, αλλά και για την ύπαρξη κάθε θεωρίας του Κράτους. Η πλήρης ταπείνωση του ανθρώπου και η δυσσίωση πίστη στη μηδαμινότητα και στην αμαρτωλότητα της φύσης του υπήρξαν ανέκαθεν το στερεότερο θεμέλιο κάθε πνευματικής και κοσμικής εξουσίας. Το θεϊκό «Εσύ οφείλεις» και το κυβερνητικό «Εσύ υποχρεούσαι» αλληλοσυμπληρώνονται τέλεια: εντολή και νόμος αποτελούν απλώς διαφορετικές εκφράσεις της ίδιας ιδέας»³⁰¹

³⁰¹ Α,101-102 Στο Πολάκης...24 με αναφορά στον F.Peabody «το πρώτον βήμα εις την οδόν της κοινωνικής προόδου είναι η ειλικρινής αναγνώρισις της προσωπικής ευθύνης, την οποίαν η αγία Γραφή ονομάζει *αμαρτίαν*». Αυτή η αντίληψη περί αμαρτίας δεν ανάγεται στην αυτοϋποτίμηση και δουλοπρέπεια αλλά οδηγούν στην πολιτική ωριμότητα και κοινωνική αναμόρφωση. Ασφαλώς δεν είναι τυχαίο ότι αυτού του τύπου η προσέγγιση της αμαρτίας υπάρχει σε κείμενο που ο συγγραφέας του επιθυμεί ανοιχτό διάλογο με την κοινωνιολογία (σελ.11) και σέβεται ως συνοδοιπόρος την επιστήμη (σελ.18)

Οι παραεκκλησιαστικές οργανώσεις στον τόπο μας που είναι δεμένες με το κράτος (εντελώς ενδεικτικά η δασκάλα της βασιλικής οικογένειας κα Ρικάκη τη δεκαετία του 1960 προερχόταν από τη ΖΩΗ) και οι σύγχρονοι απόγονοί τους –όπως επίσης και το αρχομανές δεσποτάτο- έχουν κάθε λόγο να τονίζουν την κατασταλτική αμαρτωλότητα ή το φόβητρο του θανάτου εντός μιας υπαρξιακής υπο-κουλτούρας ωσάν ο Ιησούς Χριστός να μην έχει ακόμη απελευθερώσει από αυτά τον άνθρωπο. Πρόκειται στην *κυριολοξία* για σατανιστική-θανατοκεντρική προσέγγιση με ... χριστιανική νομιμοποίηση!

Προς επίρρωσιν της προηγούμενης θέσεως όσον αφορά τη σχέση Εκκλησίας-Κράτους ως προς την αμαρτωλότητα του πιστού-πολίτη θα προσθέταμε ότι «η Κωνσταντινεία παράδοση τονίζει την αμαρτία ώστε να νομιμοποιήσει το κράτος και τους κυβερνήτες σαν έκφραση της θείας βούλησης, που έχοντας την Εκκλησία στο πλευρό τους καθαγιάζουν κάθε μορφή ταξικής εκμετάλλευσης από τη δουλοκτησία στη δουλοπαροικία κι ως τη μισθωτή εργασία κι από την άλλη η αποκαλυπτική παράδοση που αναβιώνει εκεί όπου ο λαός συνειδητοποιεί τη δύναμή του: εδώ η έμφαση δίνεται στο ότι ο Υιός του ανθρώπου νίκησε την αμαρτία»³⁰²

Αντίθετα και αισιόδοξα γράφει ο Μοσκόφ «η ιδεολογία του ελλαδικού ανθρώπου, όπως διατυπώνεται στη χριστιανική Ορθοδοξία, είναι μια ιδεολογία ανθρωποκεντρική, όπου ο Χριστός, σύμβολο του συλλογικού ανθρώπου, πορεύεται αργά μέσα στην Ιστορία, γονιμοποιώντας την Ιστορία, διεκδικώντας, έναντι του δεσποτικού Είναι του πατέρα, την απελευθέρωση του ανθρώπου εδώ πάνω στη Γη»³⁰³ Η ιδεολογική σύγκρουση των δύο αντιλήψεων, αυτή της αποκαλυπτικής παράδοσης μαζί με αυτήν του Μοσκόφ έναντι της κατασταλτικής αμαρτίας δεν έχουν σαν διακύβευμα παρά την ίδια την ελευθερία και αξιοπρέπεια ή όχι του πιστού-πολίτη.

[«Όποιος δεν αγαπάει, δε γνώρισε το Θεό, γιατί ο Θεός είναι αγάπη» Ιω.Α,8]: ο ΡΡ παρουσιάζει την απουσία αγάπης και την κατασκευή σχέσεων φόβου και ανηθικότητας στο όνομα του εθνικού κράτους. Συγκεκριμένα: «προκειμένου να διατηρήσουμε την ‘εθνική ιδιαιτερότητά’ μας, έχουμε υποχρεωθεί να φορέσουμε το ζουρλομανδύα του έθνους· ρίξαμε στα σκυλιά την ανθρωπιά μας· η σχέση μας με τα άλλα έθνη έχει μετατραπεί σε υποψία και μίσος. Θυσιάζουμε κάθε χρόνο τεράστια ποσά του εισοδήματός μας για την άμυνα του έθνους, ενώ ο λαός βυθίζεται σε όλο και βαθύτερη μιζέρια. Κάθε χώρα έχει μετατραπεί σε οχυρωμένο στρατόπεδο, απ’ όπου παρακολουθεί με εσωτερικό φόβο και με ολέθρια καχυποψία κάθε κίνηση της γειτονικής χώρας, πανέτοιμη πάντα να συμμετέχει σε συνωμοσίες εναντίον της ή να πλουτίζει εις βάρος της. Ως εκ τούτου, το έθνος πρέπει να εμπιστεύεται τις υποθέσεις του σε ανθρώπους με ελαστική συνείδηση, διότι μόνον άνθρωποι τέτοιου είδους μπορεί να λειτουργούν στις αιώνιες ομάδες της εσωτερικής και εξωτερικής

³⁰² Δ.Κ.Παπαϊωάννου, *Το Νεύμα και το Πνεύμα της Εξουσίας*, Αθήνα, Βιβλιογονία, 1996, 277 με αναφορά στο Αριστερά και Θρησκεία, Μηνιαία Επιθεώρησης σελ.29

³⁰³ *Δοκίμια Ι*...28

πολιτικής»³⁰⁴ Ο σύγχρονος χριστιανός έχει εθιστεί σε μια αφηρημένη και υπαρξιακοψυχολογική προσέγγιση της αγάπης από τους θεολόγους και όχι στην ρεαλιστική, πολιτική-κοινωνική-οικονομική δηλαδή, εν τέλει, συγκεκριμένη και σωματοποιημένη αγάπη: η σύγκρουση ψεύτικου και πραγματικού είναι φανερή³⁰⁵. Ο ΡΡ δεν αρνείται το υπαρξιακό αλλά το σέβεται ενσαρκώνοντάς το, οι θεολόγοι το σπιλώνουν και διαστρέφουν και απαξιώνουν και ακυρώνουν αοριστικολογώντας ως ιεροκήρυκες ψευδαισθητικά, 'το όπιο του λαού'. Θα προσθέταμε επίσης ότι το εθνικό κράτος κατασκευάζει σχέσεις ανασφάλειας και υποψίας και μεταξύ των δικών του πολιτών καταστρέφοντας την αλληλεγγύη και την μεταξύ τους αγάπη και φιλία με τη βοήθεια των θεολόγων και του θεσμού της Εκκλησίας που αποπροσανατολίζουν τις μάζες από την ενσώματη θεσμική αγάπη σε προσομοιώσεις αγάπης που ασφαλώς όχι μόνο δεν τις πιστεύουν οι ίδιοι αλλά συνειδητά τις προπαγανδίζουν προς διατήρησιν του συστήματος, το όπιο παρέχει ψευδή συνείδηση. Από αγάπη κατέχονται μόνον εκείνοι που αγωνίζονται για χωρισμό θεσμικής Εκκλησίας-Κράτους και της διϊστορικής συμπαιγνίας τους που παρουσιάστηκε στην προηγούμενη παράγραφο και σε επόμενες

³⁰⁴ Γ,36

³⁰⁵ Ενώ ο Κλώντ Ζυλιέν (από αναδημοσίευση) *ΙΣΤΕΟΝ* 2(2002)12 εντοπίζει τα προβλήματα και ζητά λύσεις δηλ. αγαπά [Συγκεκριμένα: «ο πραγματικός κίνδυνος προέρχεται από ένα αυταρχισμό με ανθρώπινο πρόσωπο, που σέβεται φαινομενικά τους τύπους της νομιμότητας που είναι πολιτισμένος, ευγενικά καταναγκαστικός, αξιαγάπητα καταπιεστικός, με δεκάδες εκατομμύρια πολίτες να επιτηρούν τους γείτονες τους, με καλοεκπαιδευμένους τεχνοκράτες, που – βοηθούμενοι από ηλεκτρονικούς εγκεφάλους- χωρίς, φυσικά, αιμοδιψή ένστικτα – θα κάνουν να λειτουργεί με γλυκό, διακριτικό τρόπο, η μηχανή που συντρίβει την κριτική, ευνουχίζει την σκέψη και καταπνίγει την ελευθερία...»], ο θεολόγος Ο.Κλεμάν Ανάσταση...Αρμός, 83 αοριστικολογεί αριστοκρατικά εκ του ασφαλούς με απουσία πνευματικού θάρρους και με τελική λύση το θρησκευτικομαγικό τελετουργικό της Θείας Λειτουργίας ως θεαματιστικό όπιο και όχι συμβολικό πλούτο με ηθικοκοινωνικές και όντως υπαρξιακές συνέπειες [Συγκεκριμένα: «η νίκη του Χριστού πάνω στον άδη και το θάνατο απαιτεί να μαχόμαστε ενάντια σε όλες τις μορφές θανάτου, ενάντια στα πλαίσια του πολιτισμού και της κοινωνίας, ενάντια στη φυσική ή την ηθική υποδούλωση, ενάντια στη μοναξιά, το βασανισμό, τη δολοφονία και την αυτοκτονία, ενάντια στο ψεύδος και την εκλεπτυσμένη γοητεία του μηδενός και της ανυπαρξίας, ενάντια στο κάθετι που αποξηραίνει και σκληραίνει εδώ τις καρδιές και αλλού τη γη και τα σώματα»] Ο τίτλος *Η Ορθόδοξη Εκκλησία* στο Ο.Clement, *Η Ορθόδοξη Εκκλησία*, Τι γνωρίζω; ΤΟ ΒΗΜΑ γνώση, 2007 είναι παραπλανητικός. Την πραγματικότητα της κοινωνικής διάστασης της Ορθοδοξίας αποδίδει ο δογματολόγος και φιλόσοφος Μ.Φαράντος στο 'Το πρόβλημα της κοινωνικής δικαιοσύνης' στο Πανελλήνιος Ένωσης Θεολόγων, *Πρακτικά Η Πανελληνίου Θεολογικού Συνεδρίου* Αθήνα 2000, 296-322. Επιπλέον, ο Γ.Σκαλτσάς, 'Η εσχολογία ως δυναμική κοινωνική οντολογία' στο *Εκκλησία και Εσχολογία*, Ι.Μ.Δημητριάδος/Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών – Καστανιώτης, 2001, 263-337. Στη σελ. 299 αναφέρει ότι η εργασία του «θέτει εν αμφιβόλω την ευρέως διαδεδομένη άποψη σε δυτικούς θεολόγους ότι η ορθόδοξη εκκλησία 'παραθεωρεί την κατάσταση της στρατευομένης εκκλησίας'» και θα συμπληρώναμε που τους καλλιεργείται από ανιστορικούς ορθόδοξους θεολόγους όπως ο Ο.Κλεμάν.

Η αμεσότητα αγάπης του Ζυλιέν θυμίζει την θυσιαστική κριτική των ΕΑΜικών παπάδων και επισκόπων ή του Πυρουνάκη

[ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΠΝΕΥΜΑΤΩΝ]³⁰⁶: η διάκριση της πηγαίας αγάπης για την πατρίδα από την κατασκευασμένη εθνική συνείδηση αποτελεί την βασική θέση του ΡΡ: «η τυφλή πίστη στη μαγική εξουσία μιας εθνικής δικτατορίας πρέπει να αντικαταστήσει την αγάπη του ανθρώπου για τη γενέτειρά του και την εξοικείωσή του με τον πολιτισμό της εποχής του· η αγάπη του ανθρώπου προς το συνάνθρωπό του πρέπει να συνθλιβεί από ‘το μεγαλείο του κράτους’, στο οποίο τα άτομα οφείλουν να χρησιμεύουν σαν ζωοτροφή»³⁰⁷

[ΔΑΙΜΟΝΙΟ ΜΕΣΗΜΒΡΙΝΟ]: Το μεσημβρινό δαιμόνιο ωσάν φωτεινό προσποιείται τον άγγελο ώστε να εξαπατήσει. Το εθνικό κράτος, ως ψευδής φωτεινός άγγελος, διαχειρίζεται την ελευθερία και την αγάπη-κοινότητα αλλά με τη βία και κατ’ αυτόν τον τρόπο αποκαλύπτεται η πραγματική του φύση. Ο φασισμός ισχυρίζεται ότι διασώζει την αποσύνθεση της κοινότητας από τον ατομικισμό του φιλελευθερισμού αλλά κανείς δε μπορεί να εξαναγκάσει κάποιον να πράξει με αγάπη και εσωτερικό πόθο. «Πασχίζοντας [το κράτος] να καταστήσει τη δημιουργική δύναμη της κοινότητας εξυπηρετική των δικών της σκοπών, διαλύει τις πιο βαθιές ρίζες αυτής της δημιουργικής δύναμης και αποξηραίνει τις πηγές κάθε δημιουργικής δραστηριότητας, γιατί αυτή η τελευταία, ενώ αποδέχεται πάντα κάθε αναζωογονητικό ερέθισμα, δεν μπορεί ποτέ να ανεχθεί τον εξαναγκασμό»³⁰⁸ Γι’ αυτήν ακριβώς τη διαφορά θεωρούμε ότι ο ενοριακός-κοινοτικός π.Γ.Πυρουνάκης αρνήθηκε τη συνεργασία που ο Ι.Μεταξάς του πρότεινε και, κατόπιν, ο δικτάτορας κατέστρεψε το έργο του, τη «Φιλική Εταιρεία».

³⁰⁶ Το συγκεκριμένο θεολογικό όρο προσθέτουμε στη σκέψη του συγγραφέα με την πεποίθηση ότι αποδίδουμε τη σκέψη του. Το ίδιο ισχύει και για τους άλλους όρους εντός αγκυλών [].

³⁰⁷ Γ,13 Η υπογράμμιση των θρησκ-θεολ. όρων είναι δική μας. Επίσης Β,211-213 Θεωρούμε ότι οι προτάσεις αυτές είναι στη κυριολεξία βγαλμένες από το βιογραφικό του στο ‘Εισαγωγικό Σημείωμα’ Α,7-8: «ο ΡΡ γεννήθηκε στη Μαγεντία της Γερμανίας στις 25 Μαρτίου του 1873. Ο ελευθεριακός και δημοκρατικός χαρακτήρας της σκέψης του οφείλει πολλά στο αντιπροσωπικό, φεντεραλιστικό πνεύμα της γενέτειράς του. ‘Τα δημοκρατικά αισθήματα αυτής της περιοχής της Γερμανίας ήταν ενσωματωμένα μέσα στα έθιμα του λαού ... ως αποτέλεσμα των πολλών επιρροών της μεγάλης Γαλλικής Επανάστασης’, θα γράψει ο ίδιος στον 1^ο τόμο των Αναμνήσεών του (*Η νεότητά ενός επαναστάτη – La juventud de un rebelde*, Μπουένος Άιρες, 1947). Ένα μεγάλο μέρος του λαού της Μαγεντίας κράτησε ευνοϊκή στάση, θα μας θυμίσει πάλι ο Ρόκερ, απέναντι σε έναν από τους σημαντικότερους αντίπαλους του Βίσμαρκ και της Πρωσικής κρατικής πειθαρχίας, τον Νότιο-Γερμανό φεντεραλιστή Constantin Frantz»

³⁰⁸ Γ,41

ΘΕΟΣ: Σύμφωνα με τον ΡΡ ο Χέγκελ θεοποίησε το κράτος και ο Τζεντίλε το ανέδειξε σε μοναδικό και απόλυτο Θεό³⁰⁹

[ΔΟΓΜΑ]: Σύμφωνα με τον ΡΡ το δόγμα που επέβαλε ο Χέγκελ στον σύγχρονο πολίτη είναι η εκούσια δουλεία στη θεϊκή κρατική αυθεντία. Συγκεκριμένα: «ποτέ κανένας πριν από τον Χέγκελ δε λάτρευσε τόσο πολύ το κράτος, ποτέ κανένας πριν από αυτόν δε φύτεψε τόσο βαθιά μέσα στα μυαλά των ανθρώπων την ιδέα της εκούσιας δουλείας. Ανύψωσε την ιδέα του κράτους σε θρησκευτική αρχή και θεώρησε τις ιδέες του δικαίου που διατυπώνονται από το κράτος ισάξιες με τις αποκαλύψεις της Καινής Διαθήκης: *Διότι σήμερα είναι γνωστό πως ότι κηρύσσεται ως ηθικό και δίκαιο από το κράτος είναι θεϊκό και επιβάλλεται από τον ίδιο το Θεό· από απόψεως δε περιεχομένου, δεν υπάρχει τίποτε ανώτερο και ιερότερο*»³¹⁰

ΘΕΙΑ ΠΡΟΝΟΙΑ: Σύμφωνα με τον ΡΡ το σύγχρονο εθνικό κράτος επέχει θέση επίγειας Θείας Πρόνοιας, ανεξιχνίαστης και αυθαίρετης, πέραν του καλού και του κακού, πέραν της κοινής ηθικής³¹¹. Ο σύγχρονος καπιταλιστής, επίσης, παίζει το ρόλο της θείας Πρόνοιας για τους άλλους μέσα σε μια άτεγκτη αναισθησία³¹²

³⁰⁹ Γ,12: «αφού για τον Χέγκελ το κράτος ήταν ‘ο επί γης Θεός’, ο Τζεντίλε [θεωρητικός του φασισμού] προσπάθησε να το ανυψώσει στη θέση του αιώνιου και μοναδικού Θεού, που δε θα ανέχεται καθόλου άλλους θεούς από πάνω του, ή ακόμα και δίπλα του, και που θα κυριαρχεί απολύτως σε όλα τα πεδία της ανθρώπινης σκέψης και δραστηριότητας [π.χ. τέχνη, θρησκεία, φιλοσοφία]»
310

³¹¹ Α,62-63: «(με αμέσως προηγούμενη αναφορά στον Μακιαβέλι) για την τέλεια κρατική εξουσία κάθε έγκλημα που διαπράττεται στην υπηρεσία του Κράτους είναι μια αξιόπαινη πράξη, εάν είναι επιτυχής. Το Κράτος βρίσκεται πέραν του καλού και του κακού· είναι η επίγεια Θεία Πρόνοια που οι αποφάσεις της είναι, εν τω βάθει τους, τόσο ανεξιχνίαστες για τον κοινό υπήκοο όσο είναι και για τον πιστό τα όσα επιτάσσονται μοιραία από την εξουσία του Θεού. Όπως ακριβώς, σύμφωνα με τα δόγματα των θεολόγων και των σοφών, ο Θεός, με την ανεξιχνίαστη σοφία του, χρησιμοποιεί συχνά τα πιο σκληρά και τρομερά μέσα για να εκπληρώσει τα σχέδιά του, έτσι και το Κράτος, σύμφωνα με τα δόγματα της πολιτικής θεολογίας, δεν περιορίζεται από τους κανόνες της κοινής ανθρώπινης ηθικότητας, κάθε φορά που αποφασίζει να πραγματώσει κάποιους συγκεκριμένους στόχους, παίζοντας, επικίνδυνα και ψύχραιμα, με τις ζωές και τις τύχες εκατομμυρίων. / Όταν ένας διπλωμάτης πέφτει στην παγίδα που του έχει στήσει ένας άλλος διπλωμάτης, είναι δύσκολο να παραπονεθεί για τα τεχνάσματα και την έλλειψη συνείδησης του αντιπάλου του, διότι και αυτός ο ίδιος επιδιώκει, φυσικά προς όφελός του, τον ίδιο στόχο και υφίσταται την ήττα μόνον επειδή ο αντίπαλός του μπορεί να παίζει καλύτερα το ρόλο της Θείας Πρόνοιας. Κάποιος που πιστεύει ότι δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την οργανωμένη δύναμη που προσωποποιείται στο Κράτος, πρέπει να είναι, επίσης, έτοιμος να αποδεχθεί όλες τις συνέπειες αυτής της δεισιδαιμόνος πίστεως και να θυσιάσει στον Μολώχ του Κράτους ότι το πολυτιμότερο έχει, την ίδια του την προσωπικότητα»Επίσης Α169-170

³¹² Α,66-67 Ο Ν.Μπουγάτσος...49, εκφραστής της πηγαίας λαϊκής και δημοκρατικής Ορθοδοξίας με κοινωνικοπολιτικές προσεγγίσεις, ενώ γράφει «οι χριστιανοί είναι βέβαιοι πως το θέλημα του Θεού είναι αυτό το ίδιο το πνευματικό τους συμφέρον» είναι ταυτόχρονα αυστηρός υπαρξιακοπολιτικός κριτής του καπιταλισμού στο *Μαξ βέμπερ και καπιταλισμός* Υπάρχουν παραδοσιακές ιστορίες στην Ορθοδοξία πλήρως αντιαυταρχικές έναντι ενός άτεγκτου Θεού αυταρχικής θείας Πρόνοιας πχ *ΦΙΛΟΙ ΦΥΛΑΚΙΣΜΕΝΩΝ* 17(2016) 16-18, όταν ο Θεός αυτός είναι όντως προσωπικός και αδελφικός φίλος

ΠΙΣΤΗ: Σύμφωνα με τον ΡΡ η θρησκευτική πίστη στην κυριαρχία του έθνους έχει εξασφαλίσει και σταθεροποιήσει την απόλυτη εσωτερική και εξωτερική ασφάλεια του κράτους μέσω της νομιμοποίησης που παρέχει το δικαίωμα ψήφου³¹³, το οποίο είναι επίσης μια θρησκευτική ιδέα πολιτικής φύσεως³¹⁴

ΑΠΟΚΑΛΥΨΗ 1): Σύμφωνα με τον ΡΡ ο εθνικισμός συνδέεται με τις αποκαλυπτικές θρησκείες και εξηγεί τους μηχανισμούς κατασκευής αποκλειστικότητας. Συγκεκριμένα: «κάθε εθνικισμός είναι εκ φύσεως αντιδραστικός, διότι προσπαθεί να επιβάλει, δια της βίας και βάσει μιας προσχηματισμένης ιδέας, στα ξεχωριστά τμήματα της μεγάλης ανθρώπινης οικογένειας ένα συγκεκριμένο χαρακτήρα. Αυτός ο χαρακτήρας, επίσης, δείχνει καθαρά το αλληλένδετο της εθνικής ιδεολογίας και του πιστεύω κάθε εξ αποκαλύψεως θρησκείας. Ο εθνικισμός δημιουργεί τεχνητές διακρίσεις και διαχωρισμούς μέσα σ' αυτήν την οργανική ενότητα, που βρίσκει την έκφρασή της στο γένος Άνθρωπος, ενώ ταυτόχρονα προσπαθεί να κατασκευάσει μία πλασματική ενότητα, η οποία απορρέει απλώς από μία αυθαίρετη ιδέα, που οι υποστηρικτές της θα ήθελαν να προσαρμόσουν όλα τα μέλη μιας συγκεκριμένης ομάδας σε ένα και μοναδικό ρυθμό, προκειμένου να τα ξεχωρίζουν ακόμα πιο εύκολα από όλες τις άλλες ομάδες»³¹⁵

ΑΠΟΚΑΛΥΨΗ 2): Αυτός ο όρος χρησιμοποιείται³¹⁶ για να ερμηνευτεί η αιφνίδια μεταστροφή του Ντούτσε («όπως και σε πολλούς άλλους» συνέβη) έναντι των φιλελεύθερων ιδεών που πριν την κατάληψη της εξουσίας υπερασπιζόταν.

μακράν των μεταφυσικών προσεγγίσεων της σύγχρονης ορθόδοξης θεολογίας. Ο Ν.Μπουγάτσος έγραψε πλείστα έργα για τον εκδημοκρατισμό της Ορθόδοξης Εκκλησίας

³¹³ Σύμφωνα με τον Γ.Κοντογιώργη, *Οι Ολιγάρχες*... 14: «το πολιτικό σύστημα της νεοτερικότητας είναι παραδειγματικά ολιγαρχικό, δηλαδή αυστηρά ιεραρχημένο με πρόσημο μια προσωποπαγή εκλόγιμη (ή, ορθότερα, περιοδικά νομιμοποιούμενη) μοναρχία, ωστόσο πολιτικά κυρίαρχη και μονοσήμαντα προσανατολισμένη, στις ημέρες μας, στο συμφέρον των αγορών» ενώ στη σελ.80: «οι εκλογές είναι άνευ σημασίας. Χρησιμεύουν απλώς ως μέσον χορηγίας νομιμοποίησης της κομματοκρατίας από την κοινωνία. Ούτε λύση δίνουν ούτε και αποδίδουν την κοινωνική βούληση»

³¹⁴ Γ,7. Το κείμενο συνεχίζει: «ακόμα και ο Κλεμανσώ το εξέφρασε πολύ σοφά, όταν, εσωτερικά έρημος και πικραμένος, έφθασε στο τέλος της καριέρας του: 'η λαϊκή ψήφος είναι ένα παιχνίδι που το βαριόμαστε γρήγορα. Αλλά δε χρειάζεται να το φωνάζουμε μεγαλοφώνως, διότι ο λαός πρέπει να έχει μία θρησκεία. Είναι λυπηρό... Λυπηρό αλλά αληθές» Επιπλέον, Β,185 για τη σχέση δημοκρατίας και ανόδου του εθνικισμού

³¹⁵ Β,209-210

³¹⁶ Γ,9

ΠΡΟΦΗΤΗΣ: Ο ΡΡ αποδίδει τον όρο αυτόν στους Φίχτε, Μουσσολίνι αλλά και στον Λένιν για διαφορετικούς λόγους στον καθένα. 1) Ο Φίχτε στους *Λόγους προς το Γερμανικό Έθνος* υποστήριξε με ιδιαίτερο πάθος, σαν ένας προφήτης της Παλαιάς Διαθήκης, την πίστη στην ‘παγκόσμια ιστορική αποστολή των Γερμανών’³¹⁷ 2) Ο Μουσσολίνι ήταν διακηρυγμένος άθεος και ο φασισμός πιστός στις αντικληρικές παραδόσεις της ιταλικής μπουρζουαζίας. «Αλλά, ο Μουσσολίνι, ως ένας ευφυής θεολόγος του Κράτους, κατάλαβε σύντομα ότι η εξουσία του μπορούσε να έχει διάρκεια, μόνον εάν κατόρθωνε να ριζώσει στο αίσθημα εξάρτησης των υπηκόων του και να προσλάβει ένα φαινομενικό θρησκευτικό χαρακτήρα» και κατέληξε προφήτης Ντούτσε³¹⁸ 3) Το φαινόμενο δεν παρουσιάζεται μόνο στον εθνικισμό. Οι ηγέτες της ρωσικής Επανάστασης υποχρεώθηκαν να αντικαταστήσουν την Εκκλησία με κάτι άλλο γιατί ήταν ταυτισμένη με τον Τσαρισμό και ένας συμβιβασμός μαζί της ήταν αδύνατος. «Και το έκαναν με τη μετατροπή του κολλεκτιβιστικού Κράτους σε παντογνώστη και παντοδύναμο Θεό, με προφήτη του τον Λένιν, που, πεθαίνοντας σε μια αρκετά πρόσφορη εποχή, αγιοποιήθηκε αμέσως. Η φωτογραφία του αντικαθιστά τις χριστιανικές εικόνες και εκατομμύρια κάνουν προσκύνημα στο Μουσωλείο του και όχι στον ιερό τάφο κάποιου αγίου»³¹⁹

ΦΩΤΟΣΤΕΦΑΝΟ: Κριτική στη Γαλλική Επανάσταση: Δεν αρκούσε ο πρώτος ενθουσιασμός με τη λατρεία του Έθνους για τη θεμελίωση της Γαλλικής Δημοκρατίας αλλά η υποταγή στη θρησκευτική παράδοση: «ήταν η λογική της εδραίωσης του Κράτους που οδήγησε τον Ροβεσπιέρο να εκδιώξει από το ναό τη «Θεά του Λόγου» και να την αντικαταστήσει με τη λατρεία του «Υπέρτατου Όντος». Με τον τρόπο αυτό, εξασφάλισε για τη «μια και αδιαίρετη Δημοκρατία» το απαραίτητο άγιο φωτοστέφανο»³²⁰.

ΑΓΙΟΣ: Έχει ιδιαίτερη αξία η παρουσίαση από τον ΡΡ της ανολοκλήρωτης προσωπικότητας και της ακραίας συμπεριφοράς του ρομαντικού αγίου του γερμανικού εθνικισμού Γιάν που ισχύει γενικότερα για τη χαρακτηριστική αυτού του

³¹⁷ Β,157 «Όταν ο άνθρωπος κάνει σχέδια, ο Θεός γελάει» παρατηρεί η βαθυστόχαστη παροιμία που αναφέρεται τόσο στον καθημερινό άνθρωπο όσο και στον διανοούμενο και ασφαλώς ενδείκνυται για τον Έλληνα προφήτη Φ.Κόντογλου και περί παγκόσμιας ελληνικής πολιτισμικής αποστολής που υιοθέτησε... Η έπαρση δεν έχει εθνικότητα, έχει όμως φονικότητα έναντι των άλλων

³¹⁸ Α,109-110

³¹⁹ Α,115

³²⁰ Α,109

τύπου ανθρώπου. Συγκεκριμένα: «ο Γιαν, ο οποίος μετά το θάνατο του Φίχτε έγινε ο πνευματικός ηγέτης της γερμανικής νεολαίας, που τον εκτιμούσε με σχεδόν θεϊκό σεβασμό, οδήγησε τη Γαλλοφοβία και την εθνικιστική τρέλλα τόσο μακριά που ενόχλησε ακόμα και τους πατριώτες συναγωνιστές του. Ο Στάιν το αποκάλεσε έναν ‘ψεύτη, ξιπασμένο βλάκα’ και ο Αρντ έναν ‘αυθεντικό ανόητο’. Ο Γιαν υποπευόταν τα πάντα και παντού οσφραινόταν ξένες συνήθειες και γαλλική μωρία. Διαβάζοντας τη βιογραφία αυτού του παράξενου αγίου, διαβλέπουμε σ’ αυτόν το ‘γενειοφόρο πρόγονο’ έναν από τους πρώτους προδρόμους του σύγχρονου Χιτλερισμού. Ο τραχύς και αυθάδης λόγος του, η απίστευτη αλαζονεία του, η ματαιοδοξία του, η απόλαυσή του στη χρήση σκοτεινών ιδεών, ο βίαιος χαρακτήρας του, η αναιδής αδιακρισία του και πρωτίστως η απεριόριστη αδιαλλαξία του που δε σεβόταν καμία άλλη γνώμη και που καθύβριζε κάθε σκέψη διαφορετική προς τη δική του σαν αντι-γερμανική, τον καθιστούν, όλα αυτά μαζί, προπάτορα του σημερινού Εθνικοσοσιαλισμού»³²¹

ΕΚΚΛΗΣΙΑ: Η βασική θέση του ΡΡ είναι ότι ο τεχνητός διαχωρισμός των λαών με τους κατασκευασμένους εθνικούς ανταγωνισμούς τους διατηρεί στην ύπαρξη το εθνικό κράτος πίσω από το οποίο κρύβεται η βούληση για εξουσία και τα συμφέροντα μικρών μειοψηφιών, μιας κάστας ή μιας τάξης. «Είναι αυτοί που στην πραγματικότητα κατευθύνουν τη ‘βούληση του έθνους’, διότι, όπως πολύ σωστά αναφέρει ο Μένγκερ, «τα κράτη από μόνα τους δεν έχουν κανένα σκοπό· μόνον οι κυρίαρχοι έχουν». Αλλά, προκειμένου η βούληση των *ολίγων* να μπορέσει να γίνει βούληση *όλων* –διότι μόνον έτσι μπορεί να είναι πλήρως αποτελεσματική-, πρέπει να χρησιμοποιηθεί κάθε πνευματική και ηθική εκγύμναση για να ριζώσει αυτή η βούληση στη θρησκευτική συνείδηση των μαζών και να μετασχηματισθεί σε ζήτημα πίστεως. Η αληθινή δύναμη μιας πίστης, όμως, βρίσκεται στο γεγονός ότι οι ιερείς της χαράσσουν έντονα τις διαχωριστικές γραμμές των δικών τους ορθοδόξων απέναντι στους οπαδούς κάθε άλλης θρησκευτικής κοινότητας. *Χωρίς τη μοχθηρία του Σατανά, δε θα μπορούσε να σταθεί στα πόδια του το μεγαλείο του Θεού.* (υπογρ. δική μας)³²² Τα εθνικά κράτη είναι πολιτικές εκκλησιαστικές οργανώσεις· η αποκαλούμενη εθνική συνείδηση δεν είναι έμφυτη στον άνθρωπο, αλλά κατασκευασμένη μέσω μιας εσκεμμένης εκγύμνασης. Είναι μία θρησκευτική ιδέα·

³²¹ Β,225

³²² Εδώ έγγειται η τεράστια πολιτική σημασία του ένθεου παιδοψυχιάτρου Δ. Καραγιάννη δεσ υποσ.237

κάποιος είναι Γερμανός, Γάλλος, Ιταλός, ακριβώς όπως κάποιος άλλος είναι Καθολικός, Προτεστάντης, Ιουδαίος»³²³ Εδώ έγκειται η πολιτική σημασία ενός Ιησού Χριστού-για-όλους πέραν θρησκειών και πολιτισμών³²⁴

ΕΞΟΥΣΙΑ: Για τον ΡΡ η εξουσία λειτουργεί με όρους αποκλειστικότητας και απολυτότητας, λειτουργεί όπως ο Θεός, δεν ανέχεται κανέναν άλλο Θεό.

Συγκεκριμένα: «κάθε εξουσία παρακινείται από τον πόθο να είναι η μόνη εξουσία, διότι η ουσία του είναι της έγκειται στο να είναι απόλυτη και, συνεπώς, στο να αντιτίθεται σε κάθε φραγμό, που της υπενθυμίζει τα όρια της επιρροής της. Η εξουσία είναι η ενεργός συνείδηση της αυθεντίας. *Όπως ο Θεός, δεν μπορεί να ανεχθεί δίπλα της κανέναν άλλο Θεό.* (υπογρ. δική μας) Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίον ξεσπάει αμέσως ένας αγώνας για την ηγεμονία, μόλις εμφανίζονται ταυτοχρόνως διαφορετικές ομάδες εξουσίας ή υποχρεώνονται να συνευρίσκονται ως γείτονες σε μια συγκεκριμένη εδαφική περιοχή. Από τη στιγμή που ένα Κράτος αποκτήσει τη δύναμη εκείνη που του επιτρέπει να χρησιμοποιήσει, κατά τρόπον αποφασιστικό, την εξουσία του, δεν θα ικανοποιηθεί, παρά μόνον όταν θα κυριαρχήσει πάνω σ' όλα τα γειτονικά του Κράτη και θα τα υποτάξει στη βούλησή του»³²⁵ Η πολιτική σημασία της τριαδικότητας θα ήταν αξιοσημείωτη...

[ΙΕΡΑΤΕΙΟ]: Σύμφωνα με τον ΡΡ πίσω από τη μάσκα του έθνους και την ευπιστία των μαζών κρύβεται μια άπληστη προνομιούχα μειοψηφία πολιτικών και επιχειρηματιών³²⁶.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟ – [ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΟΙ ΩΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΕΣ]: Ποιο είναι το ευαγγέλιο αυτό και μέχρι πού μπορεί να φτάσει ο κυνισμός του; Συγκεκριμένα: «Όπως ο πολιτικός φασισμός προσπαθεί να κηρύξει στους ανθρώπους ένα καινούριο ευαγγέλιο, σύμφωνα με το οποίο ο άνθρωπος αξίζει να ζει μόνο στο βαθμό που χρησιμεύει σαν πρώτη ύλη για το κράτος, έτσι ακριβώς και ο μοντέρνος βιομηχανικός φασισμός προσπαθεί να αποδείξει στον κόσμο ότι η βιομηχανία δεν υπάρχει για τον άνθρωπο αλλά ο άνθρωπος υπάρχει για τη βιομηχανία και μόνο στο βαθμό που είναι

³²³ Β,184-185. Επίσης, Β,210

³²⁴ Είναι η θέση του Πυρουνάκη, του Κανελόπουλου κλπ

³²⁵ Α,119-120

³²⁶ Γ,28, 30, 34-35

χρήσιμος σ' αυτήν»³²⁷ Ο ΡΡ αναφέρει τη χαρακτηριστική δήλωση του διανοούμενου-ευαγγελιστή καθηγητή Καρλ Σρέμπερ του Ινστιτούτου Τεχνολογίας του Άαχεν ότι «για το σημερινό εργαζόμενο είναι απολύτως επαρκές το βιοτικό επίπεδο του προϊστορικού Νεάντερταλ και ότι δεν μπορεί να σκεφθεί τη δυνατότητα μιας περαιτέρω βελτίωσής του»³²⁸ Ο ΡΡ, ως Θεολόγος υπερασπίζεται το ανθρώπινο πρόσωπο ενώ οι θεολόγοι το μεταφυσικοποιούν

Αποτολμώντας να επικαιροποιήσουμε τον ΡΡ θα θεωρούσαμε ότι στο σύγχρονο φασισμό της εικονικής πραγματικότητας οι διαφημίσεις καλούν τον θεατή τους «να ζήσει»³²⁹ φαντασιακά δια του προϊόντος με την απειλή, τελικά, της καταστροφής του βιολογικού, σωματικού και ιστορικού ανθρώπου· ο πατριωτισμός με κοινωνική δικαιοσύνη προσφέρει στον σύγχρονο φαντασιακό άνθρωπο χώρο και χρόνο, γη και μνήμη, φύση και ιστορία, σώμα-φύλο και κριτική ικανότητα· τα ολογράμματα του new age ως ατιμίδες ομίχλης διαλύονται στο φως του χωροχρόνου και της Επ-Αναστάσιμης Ενσάρκωσης Η έως συγκλονισμού στην εμβρίθειά της παρατήρηση του ΡΡ στο Γ,21 ότι το μηχανοποιημένο εθνικό κράτος «διαλύει την κοινωνία σε διαχωρισμένα μέρη, που εν συνεχεία τα ενσωματώνει ως άψυχα εξαρτήματα στα γρανάζια της πολιτικής μηχανής» σήμερα το φαντασιακό έθνος συνεργάζεται με την εικονική πραγματικότητα και εκείνη των ερεθισμένων ανθρώπινων παθών και την έξαψη της φαντασίας για την κατασκευή ολογραμμάτων και όχι ζωντανών ανθρώπων. Όπως ακριβώς ο πατριωτισμός αντιστάθηκε στη μηχανοποίηση ανάλογα αντιστέκεται στην εικονική πραγματικότητα σε όλα τα

³²⁷ Γ,15 Ο διάλογος με το Έ,Φρομ, ν α έχεις...187 είναι απαραίτητος: «πίσω από τη χριστιανική πρόσοψη υψώθηκε μια καινούρια *μυστική* θρησκεία, ή «βιομηχανική θρησκεία», που είναι ριζωμένη στη δομή του χαρακτήρα της σύγχρονης κοινωνίας, αλλά που δεν αναγνωρίζεται σαν «θρησκεία». Η βιομηχανική θρησκεία είναι πέρα για πέρα ασυμβίβαστη με το γνήσιο Χριστιανισμό. Κάνει τους ανθρώπους υπηρέτες της οικονομίας και των μηχανών που φτιάχνουν τα ίδια τους τα χέρια. Η βιομηχανική θρησκεία είχε τη βάση της σ' ένα καινούριο κοινωνικό χαρακτήρα. Το κέντρο του ήταν ο φόβος και η υποταγή σε μια δυνατή αντρική εξουσία, η καλλιέργεια του αισθήματος της ενοχής για κάθε ανυπακοή, η διάλυση των δεσμών της ανθρώπινης αλληλεγγύης από την κυριαρχία της ιδιοτέλειας και του αμοιβαίου ανταγωνισμού. Παρόλο που μέσα στα όρια των γενικών της αρχών προωθούσε τον ατομισμό και την ελευθερία, τα 'ιερά' στη βιομηχανική θρησκεία ήταν η δουλιά, η ιδιοκτησία, το κέρδος και η δύναμη. Μεταβάλλοντας το Χριστιανισμό σε μια θρησκεία αυστηρά πατριαρχική, μπορούσε κανείς πια να εκφράσει τη βιομηχανική θρησκεία με όρους χριστιανικούς». Αυτή ακριβώς η πατριαρχία θεωρούμε ότι εμποδίζει τη χειροτονία των γυναικών όπως θα παρουσιάσουμε αλλού και όχι ασφαλώς θεολογικοί λόγοι

³²⁸ Γ,16 Τα ανάλογα της οικονομικής κρίσης στη σύγχρονη Ελλάδα είναι η δήλωση του Γ.Α.Παπανδρέου «ένας εργαζόμενος σε κάθε σπίτι» και το *ΠΡΟΣ ΤΟ ΛΑΟ* 44(2010) «στόχος μας είναι να αναπτύξουμε το προνοιακό έργο της κάθε ενορίας ώστε να μην υπάρχει ούτε ένας άνθρωπος που να μην έχει ένα πιάτο φαγητό».

³²⁹ Η συχνότητα της επανάληψης του ρήματος «ζω» στο ψευδοχώρο και ψευδοχρόνο του εικονικού είναι εντυπωσιακή και υπάρχει σε πλήθος διαφημίσεων

επίπεδα. Φονικά -και σπασμωδικά ή ‘cool’, πάντως χωρίς αισθήματα- υποστασιοποιημένα ολογράμματα απομυζούν κάθε ικμάδα ζωής και απειλούν την ειρήνη σε όλες τις τις εκφάνσεις. Το σύγχρονο έθνος είναι φανταστικό, όχι οργανικό το οποίο προϋποθέτει αγάπη. Η ανιστορική εσχατολογία με το πομπώδες τελετουργικό της είναι η θρησκευτική και θεολογική θεμελίωση του εικονικού

ΑΓΙΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ: Συγκεκριμένα: «οι ηγέτες της φασιστικής και της εθνικιστικής αντίδρασης ... μισούν την ελευθερία σαν ένα αμάρτημα απέναντι στο άγιο πνεύμα του έθνους, το οποίο στην πραγματικότητα δεν είναι παρά το δικό τους διεφθαρμένο πνεύμα»³³⁰

ΑΓΑΠΗ: Συγκεκριμένα: «ο μοντέρνος εθνικισμός δεν εκπηγάει από την αγάπη για τη δική μας χώρα ή για το δικό μας λαό· αντιθέτως, έχει τις ρίζες του στα φιλόδοξα σχέδια μιας μειοψηφίας, διψασμένης για δικτατορία και αποφασισμένης να επιβάλει πάνω στο λαό μία συγκεκριμένη μορφή κράτους, ακόμη και αν αυτή μπορεί να αντιτίθεται πλήρως στη βούληση της πλειοψηφίας...Μολονότι οι εκπρόσωποι του βάζουν συχνότατα στο στόμα τους αυτήν τη λέξη, εύκολα αντιλαμβανόμαστε τον κάλπικο ήχο της και κατανοούμε ότι δεν εμπεριέχει κανένα γνήσιο συναίσθημα»³³¹ Η ρητορία του εθνοκάπηλου εύκολα γίνεται αντιληπτή.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ: ο εθνικισμός δεν είναι το αναπότρεπτο μέλλον του πλανήτη: «ο άνθρωπος μπορεί να αποδεχθεί τις κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες ζει ως προκαθορισμένες από τη θεϊκή βούληση ή να τις θεωρήσει ως αποτέλεσμα αναλλοίωτων νόμων, μη υποκείμενων στη βούλησή του [οπότε] η πίστη εξασθενίζει τη βούλησή του και τον οδηγεί στην προσαρμογή στις δεδομένες συνθήκες...ο οποιοσδήποτε πιστεύει στην αναγκαστική αλληλοδιαδοχή όλων των ιστορικών γεγονότων θυσιάζει το μέλλον στο παρελθόν. Ερμηνεύει τα φαινόμενα της κοινωνικής ζωής, αλλά δεν τα αλλάζει. Απ’ αυτήν την άποψη, όλοι οι φαναλισμοί ταυτίζονται, ανεξάρτητα αν έχουν θρησκευτικό, πολιτικό ή οικονομικό χαρακτήρα. Οποιοσδήποτε πέφτει στην παγίδα του φαναλισμού απογυμνώνεται από το πολυτιμότερο χαρακτηριστικό της ζωής του: την σύμφωνα με τις δικές του ανάγκες

³³⁰ Γ,24 Η αποκαλυπτική ειρωνία είναι ότι το Θεολογικό Άγιο Πνεύμα ταυτίζεται με την ελευθερία «όπου το πνεύμα, εκεί η ελευθερία»

³³¹ Γ,12,14

αυθόρμητη ενεργητικότητα. Και είναι ιδιαίτερα επικίνδυνη η περίπτωση κατά την οποία ο φανατισμός εμφανίζεται υπό την εσθήτα της επιστήμης, που στις μέρες μας αντικαθιστά, τόσο συχνά, το ράσο του θεολόγου»³³² Η ανελευθερία στην οποία είναι εγκλωβισμένος ο εθνικιστής, προσωπική, κοινωνική, πολιτική, οικονομική παρουσιάζεται επαρκώς στα παραθέματα και τον μεταβάλλει σε πράγμα, το πρόσωπο απειλείται

[ΙΣΤΟΡΙΚΟΤΗΤΑ]: Ο ΡΡ δεν συγγέει τις ιστορικές εποχές: ο ιταλικός εθνικισμός του 19^{ου} αιώνα –«οτιδήποτε κι αν σκεφτόμαστε για το σύνθημα ‘Θεός και Λαός!’ του Μασίνι» όπως αναφέρει- αγαπούσε το λαό, εκείνος του 20^{ου} αιώνα όχι. (Δεν θα ήταν, ίσως, άστοχο να αμβλυνθεί η επιφύλαξη του ΡΡ για το αναφερόμενο σύνθημα με την νεοελληνική θυμοσοφία που θέλει τη σύνδεση αυτή με το περίφημο «φωνή λαού, οργή Θεού». Μια εκκοσμίκευση που θέλει να αυτοπαρουσιάζεται έλλογη και ρεαλιστική έναντι των αισθημάτων του λαού για κοινωνική δικαιοσύνη θα τολμούσε να σχετικοποιήσει την πηγαιότητα αυτής της παροιμίας; Ή, ακριβέστερα, στη σύγχρονη θρησκευτική αναβίωση δεν θα όφειλε η ίδια να την υιοθετήσει αντί να θεοποιήσει τους κοινωνικούς αγώνες αυτούς-καθαυτούς με ειδωλολατρικές συνέπειες;)

ΜΟΛΩΧ: Ο όρος αποτελεί το χαρακτηρισμό του ΡΡ³³³ για το σύγχρονο εθνικό κράτος ως προς την τοποθέτησή του έναντι του πολίτη και ο ρεαλισμός του έχει αποδειχτεί σε άλλες παραγράφους-ορολογίες.

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΗΨΙΑ: Χαρακτηριστικά της είναι π.χ. ότι στο όνομα του Χίτλερ εύχονται καλή τύχη ο ένας στον άλλο ή ότι στα νεογέννητα δίνουν το όνομά του ή ότι μπροστά στην εικόνα του αναζητούν την ευτυχία οι ερωτευμένες ψυχές ή ότι οι ουρανοί στέλνουν σαν δώρο την «καταιγίδα του Χίτλερ»³³⁴

³³² Α,34-36 Αν η κοινωνική μεταβολή είναι πραγματώσιμη κατά τον ΡΡ ωστόσο ο άνθρωπος περιορίζεται από τα κοσμικά δεδομένα. Στο Α,34-35: «όσο βαθύτερα και αν φθάσει ο άνθρωπος στη γνώση των κοσμικών νόμων, δεν θα μπορέσει, ωστόσο, να τους αλλάξει, διότι δεν είναι δικό του δημιουργήμα (υπογρ. δική μας). Η διαλεκτική με τον ιστορικοκοσμικό χριστιανισμό θα είχε ιδιαίτερη σημασία...

³³³ Γ,12,26

³³⁴ Γ,31

ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗ ΗΘΙΚΗ: Οι σχέσεις των δύο φύλων τίθενται στη ναζιστική Γερμανία υπό τον έλεγχο του κράτους και επιβάλλονται ποινές για γάμους μεταξύ Εβραίων ή έγχρωμων με Αριούς. «Έτσι, η σεξουαλική ηθική έχει, τελικά, με επιτυχία φθάσει στο επίπεδο της εκτροφής ζωοειδών. Αυτά είναι τα ευλογημένα αποτελέσματα του ολοκληρωτικού κράτους του Χίτλερ»³³⁵

Αλλά η σύγχρονη επιστημονική αντίληψη θέλει τους μιγάδες ιδιαίτερα ανθεκτικούς ψυχοσωματικούς οργανισμούς. Θα έπρεπε να παραλληλίσουμε τον αυταρχικό έλεγχο των ναζί με τον έλεγχο της σεξουαλικής ζωής από το θεσμοθετημένο χριστιανισμό -αλλά όχι από την παράδοση ενός Καλλίστου Ρώμης³³⁶ Στις παραεκκλησιαστικές οργανώσεις τα παντρεμένα ζευγάρια έκαναν έρωτα μέσα από τρύπια σεντόνια. Επίσης νεορθόδοξος επιστήμονας έκανε κομποσχοίνι στο ένα δωμάτιο ενώ η σύζυγος του τον περίμενε ερωτικά στο άλλο και αυτό συγκινούσε τη νεολαία! Αν οι Ναζί είχαν ρατσισμό μεταξύ φυλών εδώ καλλιεργείται ρατσιστική εχθρότητα μεταξύ των δύο φύλων διαμέσου ιεροποιημένων διαστροφών στην σεξουαλική ζωή απόρροια αλλοτριωμένης προσέγγισης στη σχέση ιστορίας-εσχατολογίας, βιολογικού-πνευματικού. Ούτε η σεξουαλική απελευθέρωση, από την άλλη πλευρά, οδήγησε τον σύγχρονο άνθρωπο σε ισορροπία, οι ακρότητες ενέχουν πάντα μονομέρεια

ΑΦΟΣΙΩΣΗ – ΘΑΥΜΑΤΑ: Ο ΡΡ τα χαρακτηρίζει «πρωτόγονες ανάγκες» που ανταποκρίνονται σε συνθήκες απογοήτευσης των μαζών³³⁷ «Το σύνθημα ‘Ο Θεός τιμωρεί την Αγγλία!’ και η κραυγή ‘Θάνατος στους Ούνους!’ κατόρθωσαν να επιτελέσουν στον [Α Παγκόσμιο] Πόλεμο, μεγαλύτερα θαύματα απ’ ο,τι τα γυμνά οικονομικά συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων. Αυτό καταδεικνύεται από το γεγονός ότι προτού οι άνθρωποι οδηγηθούν σε πόλεμο πρέπει να καταληφθούν από ένα πάθος καθώς και από το γεγονός ότι αυτό το πάθος μπορεί να διεγερθεί μόνον από πνευματικά και ηθικά κίνητρα»³³⁸

Το όντως θαύμα δεν καταστρέφει το έλλογο στοιχείο³³⁹ και αυτό δεν έχει αξιοποιηθεί πολιτικά, τουλάχιστον θεωρητικά Ο ίδιος ο Χριστός αρνήθηκε το θαύμα

³³⁵ Γ,28

³³⁶ Γ.Σκαλτσάς, ‘Το άφυλο του Θεού και η ανθρώπινη σεξουαλικότητα’...129

³³⁷ Γ,30

³³⁸ Α,55-56

³³⁹ Κ.Γουέαρ, ‘Η Μεταμόρφωση του Σώματος’ ΣΥΝΟΡΟ 33(1965) 4

στους τρεις πειρασμούς. Επιπλέον, το θαύμα δεν απολυτοποιείται³⁴⁰ Αλλά πρόκειται για ηττημένες αντιλήψεις, όχι όμως ανυπόστατες ή χωρίς πρακτική εφαρμογή

ΜΑΓΕΙΑ: Ο ΡΡ συνδέει τον όρο με την εθνικοκρατική εξουσία³⁴¹. Θα υποθέταμε ότι η χρήση του όρου συνδέεται και με την αυτοματοποίηση και την μηχανοποίηση του ανθρώπου στο σύγχρονο βιομηχανικό καπιταλισμό αφού εδώ εντοπίζει την αύξηση της εθνικής μαζικής υποβολής³⁴²

ΣΩΤΗΡΙΑ: Η κρατική σωτηρία είναι ατομική και μηχανική. Σύμφωνα με τον ΡΡ όπως η σωτηρία είναι ατομική σε κάθε εξ αποκαλύψεως θρησκεία και «το άτομο δεν πολυνοιάζεται για τη σωτηρία των άλλων, όντας υπερβολικά απασχολημένο με τη δική του σωτηρία» έτσι ακριβώς και με το κράτος όπου ο καθένας ατομικά προσπαθεί να βρει τρόπους να προσαρμοστεί «χωρίς να σπάει το κεφάλι του για το εάν οι άλλοι άνθρωποι θα μπορέσουν ή όχι να προσαρμοστούν». Για τον ΡΡ το κράτος καταστρέφει το κοινωνικό αίσθημα ως ρυθμιστής ομοιομορφίας³⁴³ Ο ΡΡ εξηγεί ουσιαστικά τη συναισθηματική ψευδοκοινωνικότητα των παραεκκλησιαστικών οργανώσεων με τη λατρεία τους στο κράτος ενώ η πηγαία κοινοτική και ελληνική-δημοκρατική Ορθοδοξία δεν γνωρίζει τέτοιες εξαρτήσεις και συμπεριφορές.

[ΕΚΛΟΓΗ-ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΣ]: Σύμφωνα με τον Βονοπάρτη, γράφει ο ΡΡ, ο λαός πρέπει να έχει ένα παιχνίδι για να περνά τον καιρό του ενώ η εξουσία θα τον οδηγεί όπου θέλει αποκρύβοντας τον τελικό στόχο. «Και για την ευφυή απόκρυψη αυτού του τελικού στόχου δεν υπάρχει καλύτερο μέσο από τη θρησκευτική προσέγγιση της μάζας και από τον εμποτισμό της με την πίστη ότι αποτελεί ένα ιδιαίτερος επιλεγμένο όργανο μιας ανώτερης δύναμης και ότι εξυπηρετεί έναν ιερό σκοπό που

³⁴⁰ Βουλγαράκης...200-201Επίσης, π.Ν.Τσούτας, *Κήρυξον τον Λόγον...* 156-157 στη λαϊκή Ορθοδοξία του

³⁴¹ Γ,13

³⁴² Γ,35

³⁴³ Γ,21 Συγκεκριμένα: «Είναι το κράτος που εκ πεποιθήσεως υπονομεύει το κοινωνικό αίσθημα του ανθρώπου, αναλαμβάνοντας το ρόλο του ρυθμιστή όλων των υποθέσεων και προσπαθώντας να περικλείσει τα πάντα μέσα στην ίδια φόρμουλα, που για τους υποστηρικτές του αποτελεί το μέτρο όλων των πραγμάτων. Όσο ευκολότερα το κράτος μπορεί να ορίζει τις προσωπικές ανάγκες των πολιτών και να εισχωρεί όλο και πιο βαθιά και πιο ανηλεώς στην ατομική ζωή τους, παραβιάζοντας τα ατομικά δικαιώματά τους, τόσο περισσότερο καταπνίγει μέσα τους το αίσθημα της κοινωνικής ενότητας, διαλύει την κοινωνία σε διαχωρισμένα μέρη, που εν συνεχεία τα ενσωματώνει ως άψυχα εξαρτήματα στα γρανάζια της πολιτικής μηχανής» (υπογρ. δική μας)

δίνει πράγματι περιεχόμενο και χρώμα στη ζωή της»³⁴⁴ «Ο Θεός της Ελλάδας» και η Μεγάλη Ιδέα της Ελλάδας ως παγκόσμιου πολιτισμικού κέντρου θεωρούμε ότι αποτελούν τα σύγχρονα ανάλογα της ελληνικής πραγματικότητας τη στιγμή που δεν υπάρχουν στην Ελλάδα αξιολογικά κέντρα μελέτης του ελληνικού πολιτισμού!.

ΦΑΝΑΤΙΣΜΟΣ ΖΗΛΩΤΩΝ: Χρησιμοποιείται από τους ισχυρούς και εξουσιολάγνους ως όργανο για την εξυπηρέτηση των μυστικών σχεδίων τους³⁴⁵

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΖΕΣΗ-ΠΑΡΟΡΜΗΣΗ-ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ: Σύμφωνα με το ΡΡ Συγκεκριμένα: «Η κραυγή των Σταυροφόρων *‘Ο Θεός το θέλει!’* μετά δυσκολίας θα ξαναηχούσε στη σημερινή Ευρώπη, αλλά υπάρχουν εκατομμύρια ανθρώπων που είναι έτοιμοι για όλα εάν *το έθνος το θέλει!* Το θρησκευτικό συναίσθημα έχει προσλάβει πολιτικές μορφές και ο σύγχρονος πολιτικός άνθρωπος αντιμετωπίζει το φυσικό άνθρωπο τόσο ανταγωνιστικά όσο και ο άνθρωπος των παρελθόντων αιώνων, που ήταν πιασμένος στη λαβίδα του εκκλησιαστικού δογματισμού»³⁴⁶ Θεωρούμε ότι με τη σύγχρονη επιστροφή του Θεού³⁴⁷ ελλοχεύει ο κίνδυνος οι δύο κραυγές να γίνουν μια και ο φυσικός άνθρωπος να είναι τόσο ανυπεράσπιστος όσο ο Ιησούς Χριστός μπροστά στο σταυρό, ένα εντελώς πρωτόγνωρο είδος αγιότητας θα προβάλλει ή, μάλλον, η όντως χριστιανική αγιότητα που θα φαντάζει αντιχριστιανική στους θεολόγους και στον θεσμοθετημένο φαρισαϊκό χριστιανισμό

[ΕΣΧΑΤΟΛΟΓΙΚΗ] ΠΡΟΣΔΟΚΙΑ – [ΜΕΣΣΙΑΝΙΣΜΟΣ]: Ο ΡΡ αναφέρεται στον επίγειο παράδεισο-Τρίτο Ράϊχ και στον Χίτλερ-μεσσία: ο εθνικισμός αναπτύχθηκε στη Γερμανία μέσα σε εντυπωσιακά σύντομο χρονικό διάστημα σε τεράστιο κίνημα που «διαπότισε εκατομμύρια ανθρώπων με μια τυφλή έκσταση, σε βαθμό που να προσδοκούν, με υπέρμετρο ζήλο, τον ερχομό του Τρίτου Ράϊχ» αναμένοντας από έναν άγνωστο και χωρίς απόδειξη δημιουργικής ικανότητας άνθρωπο «να θέσει τέλος σε όλες τις δυστυχίες τους»³⁴⁸

³⁴⁴ Γ,29

³⁴⁵ Γ,32 Για τη δύναμη και την ισχύ του τα Ε.Χόφερ, *Ο Φανατικός*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1969² και Ζ.Ντανιέλ *Είναι ο Θεός φανατικός*; Αθήνα, Πόλις 1998

³⁴⁶ Γ,33

³⁴⁷ G.Kepel, *Η επιστροφή του Θεού,- Ισλαμικά, χριστιανικά, εβραϊκά κινήματα στην επανάκτηση του κόσμου*, Αθήνα, Λιβάνης, 1992

³⁴⁸ Γ,30

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ: Την αισιοδοξία για την πραγμάτωσή της διακρίνει ο Ρ.Ρόκερ³⁴⁹ στη πολιτική κινητικότητα εκτός κομμάτων και επίσημης πολιτικής ζωής, μια υπέρβαση της μοιρολατρίας δηλαδή «της ήρεμης υποταγής στο πεπρωμένο της πορείας των πραγμάτων». Η αναγέννηση συνίσταται στην ελευθερία και την αγάπη-κοινωνική ενότητα.

ΕΝΟΤΗΤΑ: Ο ΡΡ παραλληλίζει την ενότητα του Χριστιανισμού με εκείνη του εθνικού κράτους: «η Αναγέννηση υπήρξε περίοδος μιας τέτοιας αποσύνθεσης. Ο λαός μετετράπη σε όγλο και από τον τελευταίο σχηματίστηκε το έθνος, το οποίο επρόκειτο να χρησιμοποιηθεί ως σκαλοπάτι για το καινούργιο κράτος, που η συγκεκριμένη προέλευσή του είναι πολύ διδακτική: δείχνει ότι ολόκληρος ο εξουσιαστικός μηχανισμός του εθνικού κράτους και η αφηρημένη ιδέα του έθνους υπήρξαν καρποί ενός και του αυτού δένδρου. Δεν είναι τυχαίο που ο Μακιαβέλλι, ο θεωρητικός της σύγχρονης εξουσιαστικής πολιτικής, υπήρξε, συγχρόνως, και ο θερμότερος υπερασπιστής της εθνικής ενότητας, η οποία έκτοτε διαδραμάτισε για το νέο κράτος τον ίδιο ρόλο που είχε διαδραματίσει για την Εκκλησία η ενότητα του Χριστιανισμού»³⁵⁰ Εδώ έγγεται ο ρόλος των αρχιερέων της μοναρχίας

ΑΡΧΙΕΡΕΙΣ: «οι αρχιερείς της Μοναρχίας συνέχισαν να εργάζονται προς αυτή την κατεύθυνση. Δημιούργησαν ένα καινούργιο πολιτικο-θρησκευτικό αίσθημα, το οποίο, γονιμοποιούμενο από την εσωτερική παρότρυνση του ανθρώπου προς απόκτηση μιας σταθερής μορφής, στερεοποιήθηκε ως ‘εθνική συνείδηση’ και γέννησε, αργότερα, τον ίδιο παράξενο καρπό που είχε παραγάγει, παλαιότερα, η πίστη στην αιώνια πρόνοια του Θεού»³⁵¹

ΕΓΩΙΣΜΟΣ - [ΦΙΛΑΥΤΙΑ]: Γράφοντας ο ΡΡ στο μεσοπόλεμο αναδεικνύεται προφητικός και για τη σύγχρονη παγκόσμια κρίση στις αρχές του 21^{ου} αιώνα: «ακριβώς σήμερα, τη στιγμή που μία κρίση πρωτάκουστης έκτασης έχει πλήξει ολόκληρο τον καπιταλιστικό κόσμο και εξωθεί όλα τα έθνη προς την άβυσσο, η δομή του εθνικού Κράτους αποδεικνύεται ένα ανυπέρβλητο εμπόδιο για την απαλλαγή από αυτή την τρομερή κατάσταση ή για την συγκράτηση, τουλάχιστον προσωρινά, των

³⁴⁹ Γ,24

³⁵⁰ Α,204-205

³⁵¹ Α,208

συμφωρών. Ο εθνικός εγωϊσμός έχει μέχρι στιγμής εμποδίσει κάθε ειλικρινή προσπάθεια για αμοιβαία κατανόηση, εξωθώντας διαρκώς κάθε Κράτος να προσπαθεί να εκμεταλλευτεί πλήρως προς όφελός του τις ελλείψεις των γειτονικών του Κρατών. Ακόμη και οι πιο θερμοί υποστηρικτές του καπιταλισμού αναγνωρίζουν όλο και περισσότερο τη μοιραία κατάληξη αυτής της κατάστασης. Αλλά, ‘εθνικοί λόγοι’ τους δένουν τα χέρια και καταδικάζουν εκ των προτέρων σε ακαρπία κάθε πρόταση και κάθε προσπάθεια επίλυσης από οπουδήποτε μπορεί να προέλθουν»³⁵²

Προσπαθήσαμε να παρουσιάσουμε κάποια σημεία της Θεολογικής προσέγγισης του Ρούντολφ Ρόκερ αφού η αγάπη του για το μέλλον της ανθρωπότητας του επιβλήθηκε στο να τα γράψει –αλλά και να δράσει...

³⁵² A,268 Στη σελ.267: «το Απολυταρχικό εθνικό Κράτος παρεμπόδιζε τεχνητά και επιβράδυνε για αιώνες την ανάπτυξη των οικονομικών θεσμών σε όλες τις χώρες»

4 ΤΙ ΕΙΝΑΙ Ο ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ;

«Δε σου υπόσχονται προσωπική ελευθερία, αλλά εθνική ελευθερία. Δε σου διδάσκουν αυτοπεποίθηση, αλλά σεβασμό προς την πολιτεία, δεν επαγγέλλονται προσωπικό μεγαλείο αλλά εθνικό μεγαλείο. Κι επειδή η «προσωπική ελευθερία» και το «προσωπικό μεγαλείο» δεν είναι τίποτα για σένα [Ανθρωπάκο], παρά ακαθόριστες έννοιες, ενώ η εθνική ελευθερία και τα συμφέροντα του κράτους κάνουν τα σάλια σου να τρέχουν σαν του σκυλιού που βλέπει ένα κόκκαλο, τις ζητωκραυγάζεις δυνατά».

Βίλχελμ Ράιχ, *Ήκου Ανθρωπάκο*, Αθήνα, Αποσπερίτης, 1983, 30

4.1 Περί τίνος πρόκειται; - Έθνος και Εθνικισμός

Ο Εθνικισμός αποτελεί έναν πολιτικό τρόπο και τύπο ενσάρκωσης ενός αιώνιου και πανανθρώπινου αισθήματος αλλά και ιστορικής ανάγκης, αυτό του «ανήκειν»³⁵³ ωστόσο σε μια αλλοιωμένη εκδοχή σαν παλιός, θαμπός καθρέπτης, η μοναδικότητα ως ναρκισσιστική αποκλειστικότητα και όχι ως πατριωτική σχέση, ο εθνικισμός κατασκευάζει ψευδή εθνική συνείδηση ενώ ο πατριωτισμός εμπνέει ταυτότητα. Δεν υπάρχει μόνο η ιστορία – ο άνθρωπος θα παραμορφωνόταν σε κυνικό, ούτε μόνο η μεταφυσική – ο άνθρωπος θα καταντούσε μυστικιστής· δεν

³⁵³ «Το ανήκειν» σύμφωνα με τον Σ.Φρόντ παρουσιάζει με το υποκεφάλαιο 'Από το ατομικό ασυνείδητο στην ομαδική ζωή' ο Ν.Νησιώτης, *Ψυχολογία της Θρησκείας*, Αθήνα, Μαΐστρος, 2006, 98-103 Επιπλέον, Τ.Αντόρνο, Μ.Χορκχάιμερ, *Κοινωνιολογία*, Αθήνα, Κριτική, 1987, 75-94. Ωστόσο, «το ανήκειν» σε ένα Κράτος συνεπάγεται εθνικισμό και ταξικότητα σύμφωνα με τον Ρ.Ρόκερ... Α, 159: «όπως μέσα στα σύνορά του το Κράτος προσπαθεί πάντοτε να καταργήσει την ισότητα μεταξύ των υπηκόων του και να διαιωνίσει το διαχωρισμό μέσα από τις διαφορές των καστών και των τάξεων, έτσι και στο εξωτερικό πρέπει να φροντίζει να διακρίνεται από τα άλλα κράτη και να ενσταλάζει στους πολίτες του την πίστη στην εθνική τους ανωτερότητα απέναντι σ' όλους τους άλλους λαούς»

υπάρχουν δύο κόσμοι αλλά δύο τρόποι προσωπικής και κοινωνικής ζωής³⁵⁴ που καθέννας τους έχει αντίκρουσμα τόσο στο ιστορικό όσο και στο λεγόμενο μεταφυσικό, η επιλογή τρόπου αποτελεί εμπειρία και για τους «δύο κόσμους». Εάν η υπόθεση αυτή θα μπορούσε να έχει την ερμηνευτική της αξία τότε ο ιστορικός εθνικισμός σημαίνει πόλεμο μεταξύ εθνών και η μεταφυσική του πλευρά μεταφράζεται σε ειδωλολατρική πίστη³⁵⁵ στη θεότητα της ελληνικότητας ή της αγγλικότητας κλπ ή της «ψυχής του έθνους». Η άλλη ερμηνευτική πλευρά της υπόθεσης μας θα μπορούσε να είναι η ειρήνη μέσα στην ιστορία, με μεταφυσικό έρεισμα τον προσωπικό –και ταυτόχρονα ηθικό και κοινωνιοψυχολογικό³⁵⁶- θεό της ελεύθερης αγάπης και της ενότητας μέσα στην ποικιλία και στη διαφορετικότητα όπου θα προωθείται η συνεργασία κι ο διάλογος και όχι οι εθνικιστικές αποκλειστικότητες – σε αδιάκοπη διαλεκτική κάθε στιγμή κυριολεκτικά.

Αυτό το αλλοιωμένο ανήκειν είναι, στη σύγχρονη εποχή, φαντασιακό³⁵⁷ και όχι άμεσα εμπειρικό· ο εθνικισμός είναι φαινόμενο όπου «μια κινητική ανώνυμη κοινωνία προσομοιώνει (υπογράμμιση δική μας) μια κλειστή οικία κοινότητα»³⁵⁸ του παρελθόντος.

Ας αναφερθούμε καταρχήν στον ορισμό του «έθνους». Κατά τον Γ.Κοντογιώργη³⁵⁹ «το έθνος [συγκεκριμένα το ελληνικό] αποτελεί πολιτική έννοια όχι διότι εξισώνεται ταυτολογικά με ένα συγκεκριμένο κράτος και ιστορείται δι' αυτού –όπως το θέλει η νεωτερικότητα- αλλά επειδή συγκροτεί μια συνείδηση «κοινωνίας», δυνάμει του ανήκειν σε έναν ανθρωποκεντρικά δομημένο κοινό πολιτισμικό χώρο». Επιπλέον, απέναντι στη δεσποτεία [όπως αυτή του κράτους, θεσμός κατοχής για τη σύγχρονη ελληνική κοινωνία] ανελλίσεται το ελληνικό δηλ. ανθρωποκεντρικό κοσμοσύστημα ελευθερίας με ιστορικό κέντρο τη πόλη-κράτος της

³⁵⁴ Υιοθετούμε τη θέση αυτή από τον Σ.Αγουρίδη, *Η Αποκάλυψη του Ιωάννη*, Αθήνα, 1980, 85

³⁵⁵ Λίποβατς... *ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ*... 46 Γ.Ματζαρίδης, *Ορθόδοξη θεολογία και κοινωνική ζωή*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1996², 183

³⁵⁶ Σύμφωνα με τον Σ.Αγουρίδη, *Εισαγωγή εις την Καινήν Διαθήκην*, Αθήνα, Γρηγόρης, 11: «τι σημασίαν από θρησκευτικής απόψεως ημπορούν να έχουν τα ηθικά διδάγματα, όταν ο άνθρωπος στέκεται επάνω εις το μηδέν;» όπου σσ.10-12 επιχειρηματολογία υπέρ του προσωπικού Θεού. Για τον προσωπικό Θεό και το μηδέν Μητρ.Περγάμου Ιωάννης Ζηζιούλας, *Η Κτίση ως Ευχαριστία*, Αθήνα, Ακρίτας, 1998², κυρίως 67-91. Ηθική και κοινωνιοψυχολογική προσέγγιση στο θέμα της ελεύθερης αγάπης προσφέρει η Ματίλντ Νιέλ, *Ψυχανάλυση του Μαρξισμού*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1975.

³⁵⁷ Μπένεντικτ Άντερσον, *Φαντασιακές Κοινότητες*, Αθήνα, Νεφέλη, 1997, 26-28

³⁵⁸ E.Gellner, *Εθνικισμός*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2002, 114

³⁵⁹ Γ. Κοντογιώργης, *Έθνος και «εκσυγχρονιστική» νεωτερικότητα*, Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2006, 24

αρχαιότητας ή τα κοινά του Βυζαντίου και της τουρκοκρατίας. Επιπλέον, «έθνος είναι η συλλογική ταυτότητα μιας κοινωνίας και όχι μια αφηρημένη έννοια που επινόησε το νεώτερο κράτος για να νομιμοποιήσει το μετα-φεουδαλικό του ιδίωμα. Είναι ένα πραγματικό γεγονός, το οποίο συνέχεται άρρηκτα με την ελευθερία. Όπου υπάρχει ελεύθερος άνθρωπος συντρέχει και η ταυτοτική του αναγνωρισιμότητα, ατομική και συλλογική. Η συλλογική ταυτότητα είναι προϋπόθεση για τη συγκρότηση κοινωνίας και για την πολιτική της υποστασιοποίηση»³⁶⁰

Ο A.D.Smith³⁶¹ ορίζει το έθνος ως «κατονομασμένο ανθρώπινο πληθυσμό που μοιράζεται μια ιστορική εδαφική επικράτεια, κοινούς μύθους και ιστορικές μνήμες, μια μαζική, δημόσια κουλτούρα, κοινή οικονομία και κοινά για όλα τα μέλη νομικά δικαιώματα και υποχρεώσεις» αλλά αυτή η προσέγγιση ανήκει στο χώρο του ιδεατού, του εξιδανικευμένου, εντέλει του ανιστορικού³⁶²

Ο Εθνικισμός, τώρα, είναι μια νεωτερική πολιτική ιδεολογία με σχεδόν καθολική κατίσχυση στο σύγχρονο κόσμο.³⁶³ ποιος θα μπορούσε να φανταστεί το σύγχρονο κόσμο χωρίς εθνικά κράτη;³⁶⁴ η αντίληψη του έθνους ‘παράγεται’ από την εθνικιστική ιδεολογία -και όχι το αντίστροφο- με επινοημένες παραδόσεις, αν και υπάρχει ισχυρή συναίνεση μεταξύ των ερευνητών ότι οι παραδοσιακές εθνότητες άνοιξαν το δρόμο στα σημερινά έθνη-κράτη³⁶⁵, ο δρόμος όμως οδηγεί εκεί που ο εθνικισμός θέλει.

³⁶⁰ Γ.Κοντογιώργης, *Οι Ολιγάρχες...* 359

³⁶¹ A.D.Smith, *Εθνική Ταυτότητα*, Αθήνα, Οδυσσεάς, 2000, 30

³⁶² Εντελώς ενδεικτικά και μακράν εθνικών επινοήσεων στέκει η τοποθέτηση του Levchenko ότι «τα κατώτερα λαϊκά στρώματα [στο Βυζάντιο] δε ζούσαν χειρότερα κάτω από την Τουρκική κυριαρχία, απ’ όσο ζούσαν κάτω από την κυριαρχία των μικρών Ελλήνων δεσποτών», [αναφέρεται στο Γ.Α.Τεμεκενίδης, *Η επανάσταση των Ζηλωτών στη Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη, Ζήτη, 2001, 9] ή η απομυθοποιητική αναφορά του Μακρυγιάννη στα *Απομνημονεύματά* του ότι στο πλευρό του πολεμούσαν ... Τούρκοι!

³⁶³ Για την κατάδειξη της επικράτησης αυτής αρκούν δύο ιστορικά στοιχεία που αναφέρει ο Τ.Ναίρν... 118,120: «αντί για τις κοινωνικές επαναστάσεις που προέβλεψαν οι άνθρωποι της δεκαετίας του 1840, έγιναν παγκόσμιοι πόλεμοι... το πόσο αποτελεσματική ήταν η [εθνικιστική κοινωνική] ενσωμάτωση θα δειχνόταν από την υποταγή της γερμανικής εργατικής τάξης –κάποτε η πρωτοπορία, η μεγάλη ελπίδα του ευρωπαϊκού σοσιαλισμού- στον Χίτλερ»

³⁶⁴ Για τον E.Gellner είναι τυχαίο ενδεχόμενο *Έθνη και Εθνικισμός*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1992, 22

³⁶⁵ Σύμφωνα με τον Μ.Μπούκτσιν, *Ξαναφτιάχνοντας την κοινωνία*, Αθήνα, Εξάντας, 1993, 101-102: «το κράτος, ως απολύτως επαγγελματικός και διακριτός μηχανισμός ριζωμένος στο ταξικό συμφέρον, δεν απαντάται παρά μόνο όταν αναδύονται τα σύγχρονα ευρωπαϊκά έθνη. Το κράτος-έθνος, όπως το γνωρίζουμε σήμερα, είναι εκείνο που τελικά απεκδύει την πολιτική από όλα τα φαινομενικά παραδοσιακά χαρακτηριστικά της: την άμεση δημοκρατία, τη συμμετοχή του πολίτη στα κυβερνητικά πράγματα και την ευαισθητοποίησή του αναφορικά με την ευημερία της κοινότητας. Η ίδια η λέξη «δημοκρατία» υφίσταται μια υποβάθμιση. Γίνεται «αντιπροσωπευτική» αντί άμεση, πρόσωπο με

Ο εθνικισμός είναι «ενεργός αλληλεγγύη μιας ομάδας»³⁶⁶ που, όμως, αποκλείει άλλους, σε αντιπαράθεση με τον πατριωτισμό, ενώ η ίδια η ποιότητα της αλληλεγγύης αυτής θα έπρεπε να τεθεί υπό αμφισβήτηση ως εγωκεντρική. Σύμφωνα με τον E.Gellner³⁶⁷ ο εθνικισμός «είναι πρώτα πρώτα μια πολιτική αρχή, η οποία υποστηρίζει την εναρμόνιση της πολιτικής και της εθνικής οντότητας...Εθνικιστικό *αίσθημα* είναι το αίσθημα οργής που προκαλεί η παραβίαση αυτής της αρχής, ή το αίσθημα ικανοποίησης που προκαλεί η εκπλήρωσή της. Εθνικιστικό *κίνημα* είναι αυτό που υποκινείται από ένα τέτοιου είδους αίσθημα...Ο εθνικισμός είναι μια πολιτική αρχή που διατείνεται ότι η ομοιότητα ως προς την κουλτούρα ή τον πολιτισμό *είναι ο βασικός κοινωνικός δεσμός* (υπογρ. δική μας)». Ο Εθνικισμός αποτελεί την καταφατική απάντηση στο ερώτημα εάν είναι φυσικό να έχει κανείς εθνικότητα όπως έχει μία μύτη και δύο αυτιά.³⁶⁸ αλλά είναι αφύσικη η απουσία ταυτότητας όπως αφύσικη είναι και η παρουσία καθαρών φυλών και εθνών.

Σύμφωνα με τον A.D.Smith³⁶⁹ το «πυρηνικό δόγμα» της εθνικιστικής ιδεολογίας μπορεί να οριστεί στις εξής κεντρικές προτάσεις: 1) Ο κόσμος διαιρείται σε έθνη, καθένα από τα οποία διαθέτει έναν μοναδικό χαρακτήρα, ιστορία και πεπρωμένο³⁷⁰ 2) Το έθνος είναι πηγή κάθε πολιτικής ή κοινωνικής εξουσίας και η πίστη σε αυτό είναι ανώτερη από κάθε άλλη αφοσίωση 3) Όλα τα ανθρώπινα όντα πρέπει να ταυτίζονται με κάποιο έθνος αν επιθυμούν την ελευθερία και την αυτοπραγμάτωσή τους 4) Η ελευθερία και η ασφάλεια των εθνών αποτελεί προϋπόθεση για να επικρατήσει η ειρήνη και η δικαιοσύνη στον κόσμο. Αλλά, 1) η μοναδικότητα δεν ταυτίζεται με την εγωϊστική αποκλειστικότητα, ο μοναδικός χαρακτήρας τίθεται σε αμφισβήτηση από τον υγιή και αυθόρμητο συγκρητισμό και τέλος η ολοκληρωμένη ταυτότητα προϋποθέτει διάλογο 2) η απόλυτη αφοσίωση είναι

πρόσωπο δημοκρατία· γίνεται εξαιρετικά συγκεντρωτική αντί να είναι ελεύθερα συνομοσπονδιακή μεταξύ σχετικά ανεξάρτητων κοινοτήτων και απογυμνώνεται από τους λαϊκούς θεσμούς της».

³⁶⁶ K.Symmons-Symonolewicz... στο Π.Λέκκας, *Η Εθνικιστική Ιδεολογία*, Αθήνα, Κατάρτι, 2006, 83

³⁶⁷ E.Gellner, *Έθνη και Εθνικισμός...13* και *Εθνικισμός...19*

³⁶⁸ Με αφορμή το E.Gellner, *Έθνη...22*

³⁶⁹ό.π...112

³⁷⁰ Η διατύπωση «είμαστε έθνος ανάδελφον» του πρώην Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας Σαρτζετάκη έχει εδώ την εξήγησή της όπως και του τραγουδοποιού Δ.Σαββόπουλου «ζήτω η Ελλάδα και κάθε τι μοναχικό στον κόσμο αυτό» στο δίσκο του Τραπεζάκια Έξω. Οι διατυπώσεις αυτές δεν έχουν χριστιανικό έρεισμα στο Δ.Σαβράμη, *Ο Ιησούς επιζεί των δολοφόνων του*, Αθήνα, Δίδυμοι, 1987, για αντιεθνικιστική εξήγηση της Παραβολής του καλού Σαμαρείτη

ειδωλολατρικής φύσεως³⁷¹ 3) και η ταύτιση με το έθνος των εργαζόμενων ανθρώπων οδηγεί στην αυτοπραγμάτωση 4) ο εθνικισμός έχει αταξική προσέγγιση άρα υφίσταται απουσία κοινωνικής δικαιοσύνης

Μέσα στα όρια της ψυχανάλυσης και της κοινωνιοψυχολογίας ο Τ.Ναίρν³⁷² προτείνει τον παραλληλισμό εθνικισμού-νεύρωσης και ο Έ.Φρόμ³⁷³ θεωρεί την υπέρβαση του εθνικισμού ως υπέρβαση της αιμομιξίας, του εθνικισμού ως αποκλειστικότητα στην αγάπη και όχι άνοιγμα στην οικουμενικότητα μέσω της αγάπης του συγκεκριμένου έθνους. Επιπλέον ο Έ.Φρόμ επεξεργάζεται τη διάκριση εθνικισμού – πατριωτισμού ως παρουσία ή απουσία κυριαρχίας σε άλλα έθνη και άδολη ή ανιδιοτελής ή ελεύθερη αγάπη προς το συγκεκριμένο έθνος. «Όπως η αγάπη για ένα άτομο που αποκλείει την αγάπη για τους άλλους δεν είναι αγάπη, έτσι και η αγάπη ενός για τη χώρα του όταν δεν αποτελεί μέρος της αγάπης του για την ανθρωπότητα δεν είναι αγάπη αλλά ειδωλολατρική λατρεία». Κατά τον Ν.Νησιώτη³⁷⁴ θα πρέπει να υπερβαθεί η σύγχυση μεταξύ των εθνικιστικών αποκλειστικότητων με την «αυθεντική αγάπη για το έθνος» που προσφέρει ο πατριωτισμός.

Εάν θελήσει κανείς να προσεγγίσει αξιολογικά τον εθνικισμό ίσως οι χαρακτηρισμοί «συλλογική ματαιοδοξία»³⁷⁵ ή «ισχυρό αναισθητικό και οργανωμένος εγωϊσμός»³⁷⁶ να αποδίδουν την ουσία του. Ο δεύτερος χαρακτηρισμός αποδίδει τις διαθέσεις μιας προνομιάς μειοψηφίας που χρησιμοποιεί ως μάσκα την «εθνική τιμή» ή το «εθνικό πνεύμα» για τα δικά της οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα³⁷⁷.

³⁷¹ Β.Π.Στογιάννος, *Ανάλεκτα...*194 : «το είδωλο είναι υποκατάσταση του απόλυτου»

³⁷² Τ.Ναίρν, 'Εθνικισμός: Ο Σύγχρονος Ιανός' στο ομώνυμο συλ. Τόμο, Αθήνα, Στοχαστής, 1998, 138

³⁷³ Έ.Φρόμ, *Η Υγιής Κοινωνία*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1973, 82

³⁷⁴ Ν.Νησιώτης, *Από την Υπαρξη στην Συνύπαρξη*, Αθήνα, Μαΐστρος, 2004, 56

³⁷⁵ Lovejoy...στο Ν.Δεμερτζής, *Ο Λόγος του Εθνικισμού*, Αθήνα, Σάκκουλας, 1996, 163

³⁷⁶ Ρ.Ταγκόρ...στο Ρούντολφ Ρόκερ, *Εθνικισμός και Πολιτισμός*, Αθήνα, Άρδην, Γ τόμος, 2005, 34: «Η ιδέα του έθνους είναι ένα από τα πιο ισχυρά αναισθητικά που έχει επινοήσει ο άνθρωπος. Με τη δράση αυτού του αναισθητικού ένας ολόκληρος λαός μπορεί να οδηγηθεί συστηματικά στον πιο δηλητηριώδη εγωϊσμό, χωρίς να έχει καμία συνείδηση της ηθικής διαστροφής του· μάλιστα αισθάνεται πολύ χολωμένος όταν κάποιος του την αποκαλύπτει».

³⁷⁷ Ρ.Ρόκερ...35 Ιδιαίτερης σημασίας είναι η ειδωλολατρική φύση αυτής της στάσης στο Ι.Α.Γαλάνης, 'Φαινόμενα σύγχρονης ειδωλολατρίας', *ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΚΗΡΥΚΑΣ*, Λάρνακα, 6(1994) 48-49: «ως ειδωλολατρικό φαινόμενο, παραπλήσιο προς τον ατομισμό, μπορεί να θεωρηθεί και η προσκόλληση σε διάφορες οργανωμένες ομάδες, οι οποίες συγκροτούνται για τη διεκδίκηση και την υποστήριξη κοινών οικονομικών συμφερόντων. Το είδος αυτό περιορίζεται στα άτομα που συναπαρτίζουν τη συγκεκριμένη ομάδα. Οι ομαδοποιήσεις αυτές αποτελούν γενικό φαινόμενο στην εποχή μας, γιατί διευκολύνονται ή και επιβάλλονται από τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες»

Η εκμετάλλευση αυτή είναι πολύ εύκολη: «η έντονη συγκίνηση παραλύει τη λογική λειτουργία, γιατί ο υποθάλαμος μπλοκάρει το φλοιό του εγκεφάλου. Για καμιά άλλη συγκίνηση δεν ισχύει αυτό τόσο πολύ όσο για το συλλογικό εθνικό μίσος»³⁷⁸

Η μεταφυσική «του ανήκειν» είναι μάλλον αυτονόητη και φυσική³⁷⁹, ο τρόπος όμως και το αντικείμενο της δέσμευσης ανήκουν στην ιστορία, δεν έχουν στοιχεία αυτονόητου και μπορεί να αναιρούν τη μυθική μεταφυσική αίγλη. Η ιστορική προσέγγιση του εθνικισμού, όπως και κάθε ιδεολογίας ή θρησκείας, δικαιώνει ή όχι τη μεταφυσική διάσταση αλλά και, επιπλέον, η παρουσίαση γεγονότων και όχι αξιολογήσεων αποσαφηνίζει την πραγματικότητα ρεαλιστικά και επιτρέπει την ελεύθερη και αντικειμενική τοποθέτηση του ερευνώντα. Η ιστορική προσέγγιση στο έθνος το απομυθοποιεί ως κάτι αιώνιο ή ως «σταθερά της ανθρώπινης κοινωνίας» αφού το παρουσιάζει ως απόρροια συγκεκριμένων ιστορικών σχέσεων· κατ' αυτόν τον τρόπο η γοητεία του μυστικιστικού περιβλήματος χάνει την ισχύ του³⁸⁰.

4.2 Η ιστορικότητα του Εθνικισμού

Ο αποφασιστικός τρόπος απομυθοποίησης μιας ιδεολογίας δεν είναι η αξιολογική της απόρριψη αλλά η αντικειμενική παρουσίαση των ιστορικών συνθηκών υπό των οποίων παρήχθη, των τρόπων που λειτούργησε και των ορίων της ώστε να απομακρυνθεί η αίγλη του αιώνιου και οι αξιώσεις του απόλυτου³⁸¹.

Σύμφωνα με μια ιδιαίτερα ρεαλιστική θέση ο πατριωτισμός και ο εθνικισμός είναι το οικοδόμημα του Μικροϊδιοκτητικού Τρόπου Παραγωγής δηλαδή της αγροτικής μικροϊδιοκτησίας, της χειροτεχνίας-βιοτεχνίας και του εμπορίου διότι «αμύνονται περί πάτρης οι άνθρωποι εκείνοι –είτε είναι Έλληνες, είτε είναι

³⁷⁸ Κ.Λόρεντζ...142 Επίσης ...139

³⁷⁹ Οποσδήποτε χριστιανικά υπάρχει η μεταφυσική επιλογή της κόλασης ως απουσία κάθε είδους σχέσης, η αλλοτριώση, η αυτοαναφορικότητα του προπατορικού αμαρτήματος θεωρούμε ότι προσεγγίζει την αυτοαναφορικότητα του εθνικισμού, ο Ιούδας ως εθνικιστής

³⁸⁰ Π.Ε.Λέκκας, *Η Εθνικιστική Ιδεολογία*, Αθήνα, Κατάρτι, 2006³, σσ. 1-7

³⁸¹ Π.Λέκκας...34-35

βάρβαροι- που εργάζονται για λογαριασμό τους και που μάχονται για το δικό τους συμφέρον»³⁸².

Ο Γ.Κοντογιώργης παρουσιάζει το ελληνικό έθνος ως εμπειρική, δηλ. όχι φανταστική, κοσμοαντίληψη: «η δυναμική συνάντηση των ελληνικών κοινωνιών με τους βαρβάρους θα οδηγήσει στην αποσαφήνιση του ιδιαίτερου χαρακτήρα του ελληνικού κόσμου» ως έθνος-κοσμοσύστημα, δημοκρατικό και ανθρωποκεντρικό.³⁸³ Ταυτόχρονα, η εθνική αλληλεγγύη δεν αποτελεί πάγιο γνώρισμα της ανθρώπινης ιστορίας και η συλλογική ιδιαιτερότητα ή οι κοινές στάσεις και συμπεριφορές δεν συνιστούν αυτόματα εθνική αλληλεγγύη. Κεντρικό σημείο αναφοράς της κοινοτικής αλληλεγγύης στον παραδοσιακό κόσμο δεν ήταν κάποια αφηρημένη έννοια του έθνους, αλλά το σόι, η φυλή, το χωριό, η πόλις-κράτος, το φέουδο, η συντεχνία, η θρησκευτική κοινότητα δηλ. οντότητες εμπειρικές, απτές και βιωματικές.³⁸⁴ Δεν υπήρξαν εθνικοί πόλεμοι παρά μόνο στους μοντέρνους καιρούς: «Για τουλάχιστον εξήντα αιώνες γραπτής ιστορίας, ο πόλεμος δεν ήταν γενικά μεταξύ εθνοτήτων, όπως [είναι] αυτές που εξαπέλυσαν πολέμους στους τελευταίους δύο αιώνες, αλλά μεταξύ πόλεων και επαρχιών...ή μεταξύ διεθνικών αυτοκρατοριών ή θρησκειών...»³⁸⁵. Οι αρχαίοι Έλληνες και οι Ρωμαίοι αισθάνονταν υπερήφανοι όχι επειδή ήταν Έλληνες ή Ρωμαίοι αλλά πολίτες μιας πόλης.³⁸⁶ Ωστόσο, κατά τον Γ.Κ.Βλάχο υπάρχει πατριωτική συνείδηση στα ομηρικά έπη μέσα στα πλαίσια μιας ‘συμμαχικής ηγεμονίας’ που διαρκεί όσο χρόνο χρειάζεται ώστε να παραμερίζονται όλα τα επιμέρους συμφέροντα των πόλεων³⁸⁷. Τέλος, συγκεκριμένα, «από τον 15^ο, τουλάχιστον, αιώνα και μετά παρατηρήθηκε στην Ευρώπη μια ανισομερής, ασυνεχής, αντιφατική και σε κάθε περίπτωση αντιουσιοκρατική, ως προς την κατεύθυνσή της, διαδικασία ομογενοποίησης του πολύ-εθνοτικού πολιτισμικού χώρου και πειθάρχησης του κοινωνικού σώματος. Ηθελήμενα ή/και αθέλητα, η διαδικασία αυτή

³⁸² Θ. Καλόμαλος, ‘Το Εθνικό Φαινόμενο’ στο *Εθνικισμός, Ο σύγχρονος Ιανός*, Αθήνα, Στοχαστής, 1998, 44-45

³⁸³ Γ.Κοντογιώργης, *Έθνος και «εκσυγχρονιστική» νεωτερικότητα*, Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2006, 28-32

³⁸⁴ Π.Λέκκας...62

³⁸⁵ C.J.H.Hayes...παρατίθεται στο Π.Λέκκας...63

³⁸⁶ K.W.Deutsch... και E.H.Kantorowitz... στο Π.Λέκκας...65 Κατά το Θ.Καλόμαλο, ‘Το Εθνικό Φαινόμενο’, *Εθνικισμός, Ο Σύγχρονος Ιανός*, Αθήνα, Στοχαστής, 1998, οι Έλληνες «έφθναν σε κάποια εθνική συνείδηση»

³⁸⁷ Γ.Κ.Βλάχος, ‘Πολιτικά ιδεώδη στα Ομηρικά Έπη-Η Εθνική Ιδεολογία’ *ΕΥΘΥΝΗ* 119(1981) 556-563

κατέληξε στη συγκρότηση των κρατών-εθνών ως νομιμοποιημένων μονοπωλητών της φυσικής βίας εντός οριοθετημένης επικράτειας»³⁸⁸

Η φυλετική συνείδηση (ή εθνική συνείδηση), ένα είδος πρωτο-εθνικισμού, είναι φαινόμενο που διατρέχει ολόκληρη την ανθρώπινη ιστορία αλλά το έθνος-κράτος με την απαίτηση απόλυτης υπακοής όλων είναι νεωτερικό φαινόμενο³⁸⁹. Ο Εθνικισμός, προοδευτικό αρχικά κίνημα, πήρε τη θέση των κοινωνικών δεσμών που δημιουργούσαν ο φεουδαρχισμός και ο απολυταρχισμός.³⁹⁰ ήταν «το κοινωνικοϊστορικό κόστος της γοργής εμφύτευσης του καπιταλισμού στην παγκόσμια κοινωνία»³⁹¹.

Ιστορικά, ο εθνικισμός γεννήθηκε σε μια εποχή όπου το φαντασιακό του στοιχείο ήταν δυνατό να αναδυθεί ταυτόχρονα με, να συμπλεύσει με, να ενισχυθεί από το φαντασιακό του έντυπου καπιταλισμού.³⁹² Σαν παράδειγμα, η ψευδαίσθηση κοινότητας που δημιουργεί η μελέτη της εφημερίδας μεταξύ των αναγνωστών της σε κάποιο θέμα «τους» χωρίς εμπειρική γνωριμία μεταξύ τους αποτελεί βάση του εθνικιστικού φαντασιακού. Στη φάλαγγα μάχης όμως των αρχαίων Σπαρτιατών πολεμούσαν δίπλα-δίπλα οπλίτες που ήταν γείτονες³⁹³, και όχι φαντασιακά γνώριμοι.

Η εθνικιστική ιδεολογία εκτυλίσσεται μέσα σε πλαίσιο που έχει ήδη διαμορφώσει η ίδια αφού το δικαίωμα του εθνικού προσδιορισμού αποτελεί ιστορικά οικουμενική αρχή της νεωτερικής κοινωνίας οπότε δεν τίθεται μέσα στην κοινωνία αυτή το ερώτημα εάν χρειάζεται ο εθνικός προσδιορισμός αφού τα πλαίσια συζήτησης είναι προκαθορισμένα.³⁹⁴ Τόσο ο πατριωτισμός όσο και ο εθνικισμός

³⁸⁸ Ν.Δεμερτζής... ΔΙΑΒΑΖΩ 52

³⁸⁹ Ευγένιος Καμένκα, 'Πολιτικός Εθνικισμός. Η Εξέλιξη μιας Ιδέας', στο *Εθνικισμός, Ο Σύγχρονος Ιανός*, Αθήνα, Στοχαστής, 1998, 16-17

³⁹⁰ Έριχ Φρομ, *Η Υγιής Κοινωνία*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1973, 81

³⁹¹ Τομ Νάιρν, 'Εθνικισμός: ο σύγχρονος Ιανός' στο *Εθνικισμός...* 112

³⁹² Μ. Άντερσον... 45-59

³⁹³ Δ.Λαμπρέλλης, προφορική εισήγηση σε μάθημα

³⁹⁴ Π.Λέκκας... 126-8. Το αποκαλυπτικό παράδειγμα του Π.Λέκκα... 128: «οι κάτοικοι της Μακεδονίας κατά την τελευταία πεντηκονταετία της οθωμανικής κυριαρχίας μπορεί να διεκδικούνται από πολλούς αντιμαχόμενους εθνικισμούς (ελληνικό, βουλγαρικό, σερβικό, ρουμανικό κλπ), μπορεί ακόμη και να αυτοπροσδιορίζονται με διαφορετικούς τρόπους σε διαφορετικές χρονικές στιγμές (ως Έλληνες, Βούλγαροι, Σέρβοι, Ρουμάνοι κλπ), όμως το αντικείμενο της διαμάχης και των διαφοροποιήσεων δεν είναι κατά πόσον ανήκουν *πράγματι* σε κάποιο έθνος, αλλά σε *ποιο* έθνος ανήκουν. Ο εθνικισμός επιβάλλει τη δική του ορολογία και τη δική του λογική σε μια κοινωνία που τις αποδέχεται και τις εφαρμόζει».

έχουν κοινό πλαίσιο αναφοράς, το έθνος, αλλά απόλυτη ποιοτική διαφορά, όπως ακριβώς διαφέρει η ζωώδης σεξουαλικότητα του κάθε λογής κοπαδιού από την προσωπική και ερωτική και βαθειά ανθρώπινη σεξουαλική σχέση³⁹⁵.

4.3 Οι σταθερές του Εθνικισμού

Οι όροι του εθνικισμού είναι το ιδανικό της ανεξαρτησίας και αυτοδιάθεσης, η πολιτισμική ιδιαιτερότητα του έθνους και ο στόχος του εθνικού κράτους.³⁹⁶

Βασική σταθερά του εθνικισμού είναι η αποκλειστικότητα, η πεποίθηση για τη μοναδική πολιτισμική ταυτότητα και ιδιαιτερότητα του έθνους που είναι ασυμβίβαστη προς όλες τις άλλες οπότε πρέπει να διαφυλαχθεί και εξ αιτίας αυτού απαιτείται να έχει κρατική υπόσταση, όπως η ψυχή να κατοικεί στο δικό της σώμα.³⁹⁷ Υφίσταται δηλαδή στενή συνάρτηση ή καλύτερα απόλυτη σύζευξη πολιτισμικού και πολιτικού στοιχείου. Το απαράβατο της πολιτικής αυτοδιάθεσης εξηγεί τις απόλυτες διαζεύξεις σε εθνικιστικά συνθήματα όπως το γνωστό *Ελευθερία ή Θάνατος*³⁹⁸ - αλλά αυτή η προσέγγιση αρνείται, μέσα στη σύγχυση μεταξύ πατριωτισμού και εθνικισμού στην οποία βρίσκεται, να λάβει υπόψιν της το ιερό αίσθημα της θυσίας, την αυθεντική πατριωτική σχέση με τη θυσία ως απόρροια της πολιτικής φιλίας³⁹⁹. Μέσα από τις επεξεργασίες της εθνικιστικής ιδεολογίας, ο πολιτισμός αποδεικνύεται όχι ενωτικό, αλλά κατ' εξοχήν *διαιρετικό* στοιχείο της ανθρωπότητας σε έθνη.⁴⁰⁰ Ο

Ας μην λησμονείται ότι η Θεσσαλονίκη ήταν μια πολυπολιτισμική πόλη μόλις πριν από λιγότερο έναν αιώνα...

³⁹⁵ Το σύνθημα τοίχου «κοιμάσαι πατριώτης, ξυπνάς εθνικιστής» αγνοεί τη βασική αυτή διάκριση του ΝΜπερντιάεφ

³⁹⁶ Π.Λέκκας...127 Αλλά για τον πατριώτη τα σύνορα είναι κατασκευασμένα, ο πολιτισμικός διάλογος βρίσκεται σε συνεχή δυναμική ενώ το εθνικάπηλο κράτος αποτελεί αντικείμενο συστηματικής του κριτικής

³⁹⁷ Π.Λέκκας...90,87.

³⁹⁸ Π.Λέκκας...86

³⁹⁹ Σύμφωνα με τον Θ.Λίποβατς, 'Τα διφορούμενα του Εθνικισμού' *ΔΙΑΒΑΖΩ* 322(1993) 54 στον κοινοτικό εθνικισμό «το αίμα και η γη είναι τα δύο φετίχ και είδωλα λατρείας στα οποία πρέπει να θυσιάζονται τα άτομα» αλλά, θα προσθέταμε, αυτές οι ειδωλοποιήσεις δεν έχουν σχέση με τη θυσία ως πολιτική πράξη θυσίας στο όνομα της φιλίας πχ αρχαία Αθήνα

⁴⁰⁰ Π.Λέκκας...124

εθνικισμός συνενώνει έναν λαό, διαχωρίζοντας τους λαούς.⁴⁰¹ Εν ονόματι, επιπλέον, του πολιτισμικού στοιχείου ο εθνικισμός υποτιμά το ρόλο μη πολιτισμικών στοιχείων (όπως λ.χ. της οικονομικής ολοκλήρωσης ή της διαφοροποίησης της πολιτικής ιστορίας και οργάνωσης κλπ).⁴⁰² Ακόμη, τέλος, και το περί φυλετικής καταγωγής επιχείρημα ανάγεται όχι τόσο σε κάποια αμιγή φυλετική προέλευση του έθνους, όσο σε κάποια ξεχωριστή πολιτισμική παρακαταθήκη.⁴⁰³ Στον εθνικισμό, λοιπόν, ο πολιτισμός ανάγεται σε είδωλο, ώστε να προσεγγιστεί κι από αυτήν την άποψη η σχέση εθνικισμού-ειδωλολατρίας.

Ο εθνικισμός επεξεργάζεται στοιχεία του παρελθόντος προκειμένου να κατασκευάσει το έθνος δηλ. την ιδιαιτερότητά του έναντι άλλων. Τα στοιχεία αυτά μπορούν να είναι πολιτισμικά στοιχεία παραδοσιακών κοινοτήτων, ιστορικά γεγονότα, μύθοι και καλλιτεχνικές παραδόσεις, γεωπολιτική σπουδαιότητα της περιοχής κλπ Φυσικά, στοιχεία ‘αρνητικά’ (διχόνοια ή ληστρικές τάσεις κλπ) αποσιωπούνται. Ωστόσο, «τα φολκλορικά τραγούδια είναι γλυκά και απαλά, κι είναι τα ίδια σ’ όλο τον κόσμο»⁴⁰⁴, μια θέση που αναιρεί την μοναδικότητα έναντι της παγκοσμιότητας και πανανθρωπινότητας και επομένως και την ανάγκη ύπαρξης εθνικού κράτους που θα διαφυλάξει την υποτιθέμενη πολιτισμική αποκλειστικότητα.

Ο εθνικισμός βρίσκεται αναπροσαρμοζόμενος συνεχώς *εν κινήσει*, το έθνος οδεύει διαρκώς προς την ολοκλήρωσή του και την πραγμάτωση της ‘μοίρας’ του, το παρόν υποτιμάται έναντι του μέλλοντος και το παρελθόν εξιδανικεύεται, η απόκτηση κράτους δεν αποτελεί παρά σταθμό στην εσχατολογική πορεία του με διαρκή επαναπροσδιορισμό της έννοιας του έθνους βάσει των εκάστοτε κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών· κατ’ αυτόν τον τρόπο ανανεώνεται και η δικαιοδοσία της εθνικιστικής ιδεολογίας. «Πολιτική ανεξαρτησία, πολιτισμική αυτοτέλεια, ελευθερία ανάπτυξης των εθνικών ιδιοτήτων, κύρος, δύναμη, μεγαλείο – όλα αυτά αποτελούν το μωσαϊκό του έθνους-οράματος στην εθνικιστική ιδεολογία»⁴⁰⁵

⁴⁰¹ Ν. Δεμερτζής, *Ο Λόγος του Εθνικισμού*, Αθήνα, Σάκκουλας, 1996, 164

⁴⁰² Π. Λέκκας... 123-4

⁴⁰³ Π. Λέκκας... 124 π.χ. η αντίδραση του ελληνικού εθνικισμού στον Φαλλμεράνερ στηρίχθηκε σε πολιτισμικού περιεχομένου επιχειρήματα (αφομοιωτικές ιδιότητες του Ελληνισμού, γλώσσα, έθιμα, κλπ)... 125

⁴⁰⁴ Βίλχελμ Ράϊχ, *Άκου Ανθρωπάκο*, Αθήνα, αποσπερίτης, 1983, 149

⁴⁰⁵ Π. Λέκκας... 96

Η πολιτική ολοκλήρωση του έθνους σε εθνικό κράτος με επίσημη ιδεολογία την εθνικιστική αφ' ενός οδηγεί στο δυσδιάκριτο των δύο εννοιών, 'έθνος' και 'κράτος', αφ' ετέρου σκοπεύει την παραγωγή του *hominis nationalis* και την μετατροπή του εθνικισμού σε 'πολιτική θρησκεία'.⁴⁰⁶ Ο ρόλος της εθνικής παιδείας είναι να ομοιογενοποιήσει το εθνικό σώμα πέρα από ταξικές, κομματικές, τοπικιστικές, θρησκευτικές κλπ διακρίσεις.

Ο εθνικισμός κατασκευάζει το ξεχωριστό εθνικό χαρακτήρα με διαρκείς στερεοτυπικές⁴⁰⁷ αντιδιαστολές ως προς τον εθνικά άλλο· η ιδέα του ενός έθνους είναι εξίσου αδιανόητη με την ιδέα της *μιας τάξης*.⁴⁰⁸ Το καβαφικό «και τώρα τι θα κάνουμε χωρίς βαρβάρους» έχει εδώ τη θέση του...

Ο εθνικισμός χρησιμοποιεί τη γλώσσα ως πολιτισμικό κριτήριο αποκλειστικότητας και διαφοράς π.χ. κατά τον Γερμανό εθνικιστή Φ.Σλαϊερμάχερ «η κάθε γλώσσα αποτελεί και ξεχωριστό τρόπο σκέψης, και ότι βρίσκεται διατυπωμένο σε μια γλώσσα δεν μπορεί να επαναληφθεί με τον ίδιο τρόπο σε κάποια άλλη»⁴⁰⁹ οπότε δεν αποτελούν εκφράσεις του πανανθρώπινου. Η αρχαιότητα της γλώσσας αποδεικνύει την αρχαιότητα του έθνους έναντι άλλων και εφευρίσκεται η υπεροχή. Εθνικιστικές πρακτικές αποτελούν η κάθαρση της γλώσσας από ξένα και παρείσακτα στοιχεία, η αναβίωση νεκρών λέξεων, η κατασκευή γλωσσικών υβριδίων με εθνικώς αδιαμφισβήτητη ρίζα, η ομοιογενοποίηση των διαλέκτων, η κατασκευή εθνικής επίσημης γλώσσας (π.χ. καθαρεύουσα)

Είναι σημαντικό να τονισθεί ότι οι κλασικές και ρομαντικές μορφές του εθνικισμού του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα ήταν μορφές της μυστικής Γνώσης και του πολιτικού μεσσιανισμού, μορφές εχθρικές στο χριστιανισμό· επιπλέον, η επαναφορά των σύγχρονων εθνικισμών συνοδεύεται από μια ασαφή, 'αόρατη θρησκευτικότητα', η οποία, με συγκρητικό τρόπο, συνδυάζει μαγεία, πολυθεϊσμό, ησυχασμό, μυστική Γνώση και μια θρησκεία της επιστήμης και της εμμένειας⁴¹⁰

⁴⁰⁶ Π.Λέκκας...117-120

⁴⁰⁷ Παρουσίαση της δύναμης των στερεοτύπων στο W.Lippmann, *Κοινή Γνώμη*, Αθήνα, Κάλβος, 1988, 81-146

⁴⁰⁸ Π.Λέκκας...134-7

⁴⁰⁹ Αναφορά στον Ε.Καμένκα...και Π.Λέκκας...145

⁴¹⁰ Λίποβατς...*ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ*... 45-47

Τέλος, το εξιδανικευμένο παρελθόν αποτελεί παραμυθητικό καταφύγιο αλλά και εφιαλτήριο για δράση. Πάντα υπάρχει μια «χρυσή εποχή» στον εθνικισμό σαν μέσο σύγκρισης με το ταπεινό παρόν αλλά ανάλογο ενός λαμπρού προσδοκώμενου μέλλοντος.

4.4 Τύποι Εθνικισμού

Στο υποκεφάλαιο αυτό θα προσπαθήσουμε συνοπτικά να παρουσιάσουμε τις κύριες μορφές που έλαβε μέσα στην ιστορία ο εθνικισμός.

Η διάκριση «δυτικού» και «ανατολικού» εθνικισμού ανάγεται στον H.Kohn.⁴¹¹ Κατ' αυτόν ο «δυτικός» (π.χ. Αγγλία, Γαλλία, ΗΠΑ) είναι πολιτικός-εδαφικός και το πολιτισμικό έθνος συμπίπτει με την επικράτεια του κράτους ενώ στον «ανατολικό» (π.χ. Γερμανία) που είναι εθνοτικός-πολιτισμικός δεν ισχύει αυτό. Χαρακτηριστικό του «δυτικού» είναι οι οικουμενικές αξίες ενώ του «ανατολικού» είναι οι παραδόσεις του.

Ο A.D.Smith⁴¹² παρουσιάζει τις δύο παραπάνω αντιλήψεις για το έθνος, ως τη δυτική και την εθνοτική. Η πρώτη έχει σαν συστατικά της «μια ιστορική εδαφική επικράτεια, μια νομικο-πολιτική κοινότητα, πολιτική ισότητα και ισότητα απέναντι στο νόμο και μια κοινή πολιτική κουλτούρα και ιδεολογία», δίνει δηλαδή βαρύτητα στο έδαφος και στον πολίτη. Η δεύτερη δίνει έμφαση στους κοινούς προγόνους και τη γηγενή κουλτούρα, δίνει δηλαδή βαρύτητα στην καταγωγή και όχι στο έδαφος, «το έθνος γίνεται αντιληπτό σαν μια φαντασιακή «υπερ-οικογένεια»»

Υπάρχουν δύο τύποι εθνικισμού, οι 'πρωτογενείς' (αγγλικός και γαλλικός) και οι 'δευτερογενείς' με διακριτικό γνώρισμα τη σχέση τους με το κράτος: στην πρώτη περίπτωση αποδέχτηκαν τις πολιτικές δομές μέσα στις οποίες γεννήθηκαν ενώ στη

⁴¹¹ Η αναφορά στον David McCrone...33-34

⁴¹² ό.π....27

δεύτερη λειτούργησαν σε αντιδιαστολή με αυτές (π.χ. χριστιανικά έθνη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας)⁴¹³

Ιδιαίτερα συνθετική είναι η διάκριση του εθνικισμού σε δύο είδη: «τον πατριωτισμό του συντάγματος» και τον «κοινοτικό εθνικισμό»⁴¹⁴ Ο πρώτος είναι απόρροια της γαλλικής και αμερικανικής επανάστασης με το δημοκρατικό κράτος δικαίου και τα δικαιώματα του πολίτη, με μια κοινωνία πολιτών και μια ανοιχτή κοινωνία με διαμεσολάβηση των αντιθέσεων μέσω διαπραγματεύσεων και, επιπλέον, αναγνώριση της αυτοδιάθεσης των λαών. Αλλά το κοινωνικό πρόβλημα παρέμεινε άλυτο όπως και το θέμα των εθνικών και πολιτισμικών μειονοτήτων. Αυτός ο εθνικισμός απαιτούσε και την αφηρημένη ισότητα και ισοπέδωση ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές και τοπικές ομάδες στο όνομα της καθολικότητας του ορθού Λόγου. Από την άλλη πλευρά, το ρομαντικό μοντέλο του κοινοτιστικού εθνικισμού εκφράστηκε αρχικά με την παλινόρθωση έπειτα από τη γαλλική επανάσταση και εμφανίστηκε στη Γερμανία και ιδιαίτερα στην ανατολική και νότια Ευρώπη: τονίζει την ύπαρξη της φανταστικής και αιώνιας μυστικής «ουσίας» ενός λαού, που αναμεταδίδεται από γενιά σε γενιά μέσα από το αίμα, τη γη, τη γλώσσα, τα ήθη και τα έθιμα. Εδώ υπάρχει μόνο ένα συλλογικό υποκείμενο, στο οποίο τα άτομα και ο ορθός Λόγος είναι υποταγμένα, ενώ οι χαρισματικοί οδηγοί ενσαρκώνουν το 'πεπωμένο' της φυλής. Ο αλυτρωτισμός είναι αιτία εθνικών ανταγωνισμών ενώ η κοινότητα δεν αναγνωρίζει την ύπαρξη ταξικών ή άλλων πολιτισμικών διαφορών στους κόλπους της. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό το γεγονός ότι στον εθνικισμό και των δύο τύπων κατά Λίποβατς ο αγώνας για κοινωνική δικαιοσύνη δεν αποτελεί κεντρικό ζήτημα αν δεν αγνοείται παντελώς.

Ακραία εκδοχή αλυτρωτισμού αποτελούν οι «μακροεθνικισμοί» (παντουρκισμός, πανσλαβισμός, παγγερμανισμός κλπ) με κέντρο βάρους αόριστες πολιτικές στοχεύσεις ενότητας τεράστιων πληθυσμών που θεωρούνται φυλετικά συγγενείς.⁴¹⁵

⁴¹³ Π.Λέκκας...77-78

⁴¹⁴ Η παρουσίασή τους που ακολουθεί στο Θ.Λίποβατς, 'Τα διφορούμενα...' 54

⁴¹⁵ Π.Λέκκας...114-115

Υπάρχουν ποιοτικές διακρίσεις μέσα στον 'εθνικισμό' ο οποίος αφ' ενός ενέπνευσε αποικιοκρατούμενους λαούς να αποκτήσουν την αξιοπρέπείά τους με τον αγώνα για την αυτοδιάθεσή τους, αφ' ετέρου στο όνομά του έγιναν οι εθνικοσοσιαλιστικές θηριωδίες ή ο πρόσφατος «εκκαθαριστικός» πόλεμος στα Βαλκάνια.⁴¹⁶ Ωστόσο, μέσα στα πλαίσια της βασικής θέσης που διέπει την εργασία μας περί απόλυτης ποιοτικής διαφοράς πατριωτισμού-εθνικισμού δεν θα χαρακτηρίζαμε τον αντιαποικιακό αγώνα παρά μόνον ως πατριωτικό, ο όρος εθνικισμός δεν του αρμόζει.

Ο Εθνικισμός τείνει να είναι αντιδημοκρατικός γιατί με την ενότητα των μαζών σε συναισθηματική βάση καταπιέζει την κριτική και το διάλογο· συναισθηματικά, σχεδόν πάντα, λαμβάνει υπ' όψιν του μιαν αντίπαλη, και όχι ίση, εθνικότητα.⁴¹⁷ Αλλά η ιστορική πραγματικότητα προσφέρει διαφοροποιήσεις: «Στο Κεμπέκ, η *επιβίωση* της πολιτισμικής ταυτότητας αποτελούσε έκφραση ενός συντηρητικού εθνικισμού στον οποίο κυριαρχούσε η καθολική εκκλησία που ανήκε στη Δεξιά, ενώ στην Καταλονία ο αντίστοιχος εθνικισμός ανήκε στην Αριστερά»⁴¹⁸ Το παράδειγμα αποδεικνύει ότι η πολιτική προοδευτικότητα ή συντηρητικότητα σχετικοποιούνται στην πράξη του εθνικισμού. Κατά τον Hans Kohn⁴¹⁹ ο εθνικισμός εκφράζεται μέσα από ποικιλία, αντίθετων ακόμη, ιδεολογιών –δημοκρατία, φασισμό και κομμουνισμό.

Υπάρχει διαφορά εθνικισμών ως προς την κεντρικότητα που αποδίδουν στο κράτος. Π.χ. ο Ματσίνι στον 19^ο αι. ήταν λαοκεντρικός, «κανείς δε μπορεί να αμφισβητήσει την αγνή αγάπη του για το λαό» ενώ ο Μουσολίνι τον 20^ο αι. κρατοκεντρικός «ο φασισμός, αντιστρέφοντας τα πράγματα, αναγγέλλει, με κτηνώδη ειλικρίνεια, ότι το άτομο υπάρχει για την εξυπηρέτηση του κράτους»⁴²⁰

⁴¹⁶ Ν. Δεμερτζής...31

⁴¹⁷ Lindsay...στο Δεμερτζής...147, 163

⁴¹⁸ David McCrone...348

⁴¹⁹ Hans Kohn, 'Nationalism' στην (ed) D.L.Sills, *International Encyclopedia of the SOCIAL SCIENCES* ...63

⁴²⁰ Ρ. Ρόκερ...13-16

4.5 Λόγος ύπαρξης του εθνικισμού

α) Ιστορικοί λόγοι

Ιστορικά ο Εθνικισμός εμφανίστηκε μετά τη Γαλλική Επανάσταση σαν ένα είδος ενότητας του λαού η οποία αντικατέστησε τους βασιλιάδες στην πολιτική ζωή, δηλ. ο λαός παρουσιάστηκε ως νέος άρχοντας προσδιοριζόμενος ως έθνος. «Η Γαλλική Επανάσταση πολιτικοποίησε την εθνική συνείδηση με το να την κάνει το θεμέλιο λίθο της αλλαγής από τον υπήκοο στον πολίτη».⁴²¹

Η εθνικιστική ιδεολογία προσφέρει στο νεωτερικό άτομο ένα κοινοτικό ιδεώδες, εκεί που ο εκσυγχρονισμός προκάλεσε την απόσταση του ατόμου από τους δεσμούς ασφάλειας της παραδοσιακής κοινότητας, εξορκίζοντας το φόβο μπροστά στο μέλλον.⁴²²

Επιπλέον, «το γεγονός ότι η γαλλική και η ρωσική επανάσταση εξελίχθηκαν σε εθνικιστικά κινήματα δείχνει κατά κάποιον τρόπο, ότι στους νεότερους χρόνους ο εθνικισμός αποτελεί την αποδοτικότερη και διαρκέστερη πηγή μαζικού ενθουσιασμού, και ότι για να πραγματοποιηθούν σημαντικές αλλαγές πρέπει πρώτα να ανάψουν τα εθνικά πάθη...Ο εκπληκτικός εκσυγχρονισμός της Ιαπωνίας θα ήταν ίσως αδύνατος χωρίς τον αφυπνιστικό ζήλο του ιαπωνικού εθνικισμού»⁴²³.

β) Γενικοί ψυχολογικοί λόγοι

Υπάρχουν συγκεκριμένοι ψυχολογικοί λόγοι που ωθούν προς την ιδεολογία, στην περίπτωση μας τον εθνικισμό. Με αυτόν ικανοποιούνται «ναρκισσιστικές φαντασιώσεις αυτάρκειας και παντοδυναμίας και συλλογικές νευρώσεις υπεροχής...παρέχει υπαρξιακή ασφάλεια, προστασία και ναρκισσιστική ικανοποίηση. Υποκειμενικά, η κύρια λειτουργία της εθνικής ταυτότητας είναι ότι προσφέρει μια κοινή αίσθηση ιστορικού πεπρωμένου, μια συνέχεια στο χρόνο που διασώζει το άτομο από την αφάνεια, τη λήθη και τη μοναξιά υπό συνθήκες θεσμικής

⁴²¹ Ε.Καμένκα...21,27

⁴²² Π.Λέκκας...178-9

⁴²³ Ε.Χόφφερ, *Ο Φανατικός*... 16-17

διαφοροποίησης και εκκοσμίκευσης που οδηγούν από την παραδοσιακή θρησκεία στην ιδεολογία. Βεβαίως, αυτή η ιδεολογική φαντασίωση πληρότητας συνδέεται με σχέσεις κυριαρχίας στον οικονομικό, πολιτικό αλλά και ιδιωτικό χώρο»⁴²⁴ Σύμφωνα με τον Β.Θερμό⁴²⁵ «σε αναλογία με την ατομική ψυχοπαθολογία, ο εθνικισμός συνιστά το φαντασιακό καταφύγιο απέναντι σε τραυματικές εξελίξεις που παραβιάζουν και πληγώνουν το αίσθημα προσωπικής συνέχειας του εγώ. Ουσιαστικά, πρόκειται για ψυχοπαθολογία που θεσμοθετείται και εκλογικεύεται, που γίνεται και συλλογική προκειμένου να χαρίσει το ανακουφιστικό αίσθημα του ανήκειν».

γ) Εθνικισμός και αλλοτρίωση

Ο Εθνικισμός λειτουργεί ως ένα υποκατάστατο ζωής για τον αλλοτριωμένο σύγχρονο άνθρωπο, ή μάλλον ο ίδιος αποτελεί φαινόμενο αλλοτρίωσης. Βάση της αλλοτρίωσης αποτελεί η μυθοποίηση στην οποία οδηγεί η ταύτιση του ανθρώπου με το Απόλυτο (στην περίπτωση μας, το Έθνος). Κατ' αυτόν τον τρόπο αντικαθίσταται η ρεαλιστική καθημερινότητα της ελεύθερης αγάπης και εμφανίζεται η κατάσταση του πολέμου σαν αντίθεση Απολύτων. Με τα ίδια τα λόγια της Ματίλντ Νιέλ⁴²⁶: «η αληθινή ρίζα της ανθρώπινης αλλοτρίωσης βρίσκεται στην εμφάνιση μιας *μυθοποιητικής συνείδησης*: ο άνθρωπος δηλαδή μυθοποιείται μες από ένα Απόλυτο (είτε Θεός είν' αυτός είτε κοινωνική Ουτοπία). Έτσι, η συνείδηση του ανθρώπου μυθοποιεί την αλήθειά της, επειδή αυτή η αλήθεια δε βιώνεται στην αρχέτυπη κοινωνική της φύση, δηλαδή σα *διαχωριστική λειτουργία* του Εγώ και του κόσμου, και ταυτόχρονα *συνθετική* του Εγώ με τον Κόσμο. *Η ταύτιση με το απόλυτο* (Θεός, Έθνος, Εκκλησία, Κόμμα, Αποκλειστικός Έρωτας κλπ) αντικαθιστά λοιπόν την *πρακτική* της αληθινής ένωσης (φιλία, αλληλεγγύη, λογική, εποικοδομητικές κοινωνικές σχέσεις), οπότε εμφανίζεται η *κατάσταση της σύγκρουσης* (αντιθέτοντας τα διάφορα Απόλυτα, με τη μορφή εχθρικών ατόμων, και αντίπαλων ομάδων).»

δ) Εθνικισμός, αυταρχισμός και σαδομαζοχισμός

Στοιχεία της εθνικιστικής ιδεολογίας ανταποκρίνονται και συνδυάζονται με τον αυταρχικό και σαδομαζοχιστικό χαρακτήρα, τον υποθάλπουν αλλά και τον

⁴²⁴ Νίκος Δεμερτζής, *Ο Λόγος του Εθνικισμού*, Αθήνα, Σάκκουλας, 1996, 256,76

⁴²⁵ Β.Θερμός, 'Το Σώμα του Χριστού μεταξύ έθνους και κοινωνίας' *ΣΥΝΑΞΗ* 79(2001) 79

⁴²⁶ Ματίλντ Νιέλ, *Ψυχανάλυση του Μαρξισμού*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1975, 75-76

προάγουν καλλιεργώντας ή υποστηρίζοντας ανάλογες συμπεριφορές και ενισχύοντας αντίστοιχες κοινωνικές και πολιτικές δομές.

Ας παρουσιάσουμε κάποια γνωρίσματα αυταρχικού χαρακτήρα κατά τον Μ.Χορκχάϊμερ⁴²⁷ που σχετίζονται κατά τη γνώμη μας με τον εθνικιστή: «ο αυταρχικός χαρακτήρας επιμένει σταθερά σε παραδοσιακές αξίες εις βάρος κάθε αυτόνομης ηθικής απόφασης», «σκέφτεται με κατηγορίες της μορφής μαύρο-άσπρο. Άσπρο είναι η δική του ομάδα, μαύρο η άλλη, η ξένη ομάδα. Κάθε τι που διαφέρει απορρίπτεται ανεξέλεγκτα», «τονίζει τα αμετάβλητα γνωρίσματα (π.χ. κληρονομικά χαρακτηριστικά) σε αντίθεση προς κοινωνικούς παράγοντες» κλπ. Ιδιαίτερα σημαντικό σημείο είναι η στερεοτυπική σκέψη του εθνικισμού που αντιστοιχεί σε αυταρχικό ανθρώπινο χαρακτήρα π.χ. οι Θράκες είναι καλοί, οι Έλληνες έχουν φιλότιμο κλπ δηλ., με τα λόγια του Χορκχάϊμερ, «το άτομο εμφανίζεται σαν απλό αντίτυπο του γένους του, (υπογρ. δική μας) οι Ιρλανδοί είναι οξύθυμοι και τεμπέληδες, οι Εβραίοι πονηροί και απατεώνες κλπ»

Συνεχίζοντας τον παραπάνω περί αυταρχικότητας προβληματισμό υποθέτουμε ότι ο ντόπιος εθνικισμός⁴²⁸ ενός εθνικού κράτους στρέφει το σαδομαζοχιστικό άτομο εναντίον της θρησκείας ή αυθεντίας ενός άλλου έθνους ώστε να μεταβιβάσει το μίσος του για το ίδιο που συνήθως είναι απωθημένο· εξάλλου η εχθρότητα του (έναντι του δικού του κράτους) εκφράζεται απλώς ως πείσμα και όχι ως επιθετικό σθένος, για να παραδοθεί τελικά σε μια νέα εξουσία. Οι φυλετικές μειονότητες προορίζονται ως αδύναμα αντικείμενα σαδιστικής εκτόνωσης του αυταρχικού χαρακτήρα αφού δεν εκφράζει την εχθρότητά του στους πραγματικούς κυρίους του. Η υποταγή του μπροστά στην εξουσία του εθνικού πεπρωμένου⁴²⁹ υπάρχει με ταυτόχρονη θεοποίηση του παρελθόντος και κάθε λογής «δεδομένων» -όπως φυλετικές προδιαθέσεις, επιρροές πολιτισμού, γεωπολιτικοί νόμοι κλπ- οτιδήποτε δηλαδή αντιτίθεται στην ελευθερία της δημιουργικότητας κατά το παρόν. Εθνικισμός και πόλεμος

⁴²⁷ Μ.Χορκχάϊμερ, 'Αυταρχικότητα και Οικογένεια στη Σύγχρονη Εποχή', ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ 5(1971) 17-18

⁴²⁸ Η ανάλυση που ακολουθεί έχει τη πηγή της στον Έριχ Φρομ, *Αυθεντία και Οικογένεια, Μελέτη από τη σκοπιά της κοινωνικής ψυχολογίας*, Αθήνα, Νήσος, 1995, κυρίως 162-192

⁴²⁹ Με αφορμή τον Έ.Φρομ...178

ταυτίζονται⁴³⁰: η έλλειψη σχεδιασμένης οργάνωσης της κοινωνικής ζωής οδηγεί στο τυχαίο της ατομικής ζωής και στην απολαυστική εγκατάλειψη του σαδομαζοχιστή στην αναπότρεπτη μοίρα (μια δύναμή της, ακριβώς, θεωρείται ο πόλεμος). Η πενιχρή κοινωνική του θέση αναπληρώνεται με το ναρκισσιστικό υποκατάστατο ικανοποίησης που προσφέρει η συμμετοχή του στην αίγλη του έθνους σε μια μη δημοκρατική δομή αυθεντίας.⁴³¹ Σε έναν δημοκρατικό πατριωτισμό, αντίθετα, όπου οι σχέσεις αυθεντίας είναι ορθολογικές, όπου υπάρχει αλληλεγγύη συμφερόντων, όπου δεν υπάρχει φυσικό αγεφύρωτο χάσμα μεταξύ αυθεντίας-αντικειμένου της αλλά και με παρότρυνση να της μοιάσει ή να τη φτάσει, εκεί δεν υφίσταται σαδομαζοχισμός.⁴³²

ε) Εθνικισμός και αιμομιξία

Ο Εθνικισμός αναγνωρίζεται μέσα από τις αιμομικτικές σχέσεις που καλλιεργεί. Οι δεσμοί αίματος και η ασφάλεια του ριζώματος στη μητέρα συνεχίζεται από το έθνος⁴³³ με το άτομο αιώνια εξαρτημένο και χωρίς αισθήματα αδελφοσύνης προς τους «εκτός οικογενείας».⁴³⁴ Ο άνθρωπος που θα θελήσει να αποκοπεί από τις φυσικές ρίζες του (φύση, μητέρα, αίμα, έδαφος) δε θα καταστεί τρελλός αν βρει νέες, ανθρώπινες ρίζες, δηλ. την πανανθρώπινη αδελφοσύνη ενάντια στην αιμομιξία.⁴³⁵ Κατά τον Φρομμ η αγάπη, η ελευθερία και η ατομικότητα απομακρύνουν από την άλλη ψυχική ασθένεια του τεχνικού ριζώματος στο έθνος ή τη φυλή.⁴³⁶ Η ελεύθερη αγάπη είναι μονόδρομος για την απόλαυση της ισορροπίας.

⁴³⁰ Jean-Luc Chabot...38: «Καθώς η ουσιώδης λογική του Εθνικισμού βασίζεται στη νομιμοποίηση του δικαιώματος κάθε έθνους να κυριαρχήσει επί των υπολοίπων, η πολεμική σύγκρουση αποτελεί αναγκαστική συνέπειά της» A.D.Smith...35

⁴³¹ Έ.Φρομμ...179: «Η αφοσίωση του μικρού στο μεγαλύτερο και ισχυρότερο δεν σημαίνει βέβαια μόνο την εγκατάλειψη της ατομικής προσωπικότητας, αλλά και τη συμμετοχή σε μια ισχυρή και διαπρέπουσα προσωπικότητα. Αφοσιωνόμενος σε αυτή, παίρνει κανείς κάτι από την αίγλη και την εξουσία της...» Αυτά δεν ισχύουν μόνο για τις σχέσεις προσώπων αλλά και για τη σχέση π.χ. με το έθνος ή τη φυλή κατά τον Έ.Φρομμ.

⁴³² Η πηγή υποθέσεων της φράσης βρίσκεται στο Έ.Φρομμ...186-192

⁴³³ Είναι χαρακτηριστική η έκφραση για τον νεοσύλλεκτο στον εθνικό στρατό ότι πάει να «υπηρετήσει τη μαμά-Πατρίδα»

⁴³⁴ Έ.Φρομμ, Υγιής Κοινωνία...72-82

⁴³⁵ Έ.Φρομμ, Η Υγιής...58κ.ε.

⁴³⁶ ο.π...98

στ) Εθνικισμός και αυτοεκτίμηση

Ο εθνικισμός αποτελεί το εύκολο, απλό και ανέξοδο υποκατάστατο αυτοεκτίμησης.⁴³⁷ Η υποβιβασμένη αυτοεκτίμηση με παράλληλη προετοιμασία του εδάφους από μια ακραία ιδεολογία οδηγούν στη μισαλλοδοξία, το ρατσισμό και τις εθνικιστικές τάσεις.⁴³⁸

ζ) Εθνικισμός και κοινωνικός έλεγχος

Η εθνικιστική ιδεολογία –όπως κάθε ιδεολογία- *υπνωτίζει* τις μάζες αποδομώντας το Εγώ στον άνθρωπο και ακυρώνοντας την αξία της ατομικής δράσης, με τον υπνωτισμένο σε ρόλο μικρού παιδιού που υποτάσσεται άβουλο στον «μεγάλο» (δηλ. στην αίγλη του έθνους). Ο υπνωτισμένος πείθεται ότι η πατάτα που τρώει είναι ανανάς⁴³⁹. π.χ. στην μεταπολεμική Ελλάδα η πατάτα ήταν «η Ελλάδα ως αμερικάνικη αποικία» και ο ανανάς «η Ελλάδα ως παγκόσμιο πολιτισμικό κέντρο». Δηλαδή «προσφέρει στα υποδουλωμένα άτομα μια *ψευδαίσθηση* δύναμης (ή δημιουργικότητας, ή ελευθερίας) για να τα κρατάς πιο άνετα στο ζυγό»⁴⁴⁰.

Ο Εθνικισμός προωθεί την ανισορροπία ως προς την ταυτότητα, ανισορροπία χρήσιμη στους κρατούντες για τον έλεγχο της κοινωνίας. Ο Εθνικισμός παρουσιάζει την ούτως ή άλλως ελλειπή (όπως όλες οι ταυτότητες) εθνική ταυτότητα ως οικουμενική απωθώντας «την ενδιάθετη αυτή έλλειψη, και την καλύπτει με συλλογικές και ατομικές φαντασιώσεις αιωνιότητας, παντοδυναμίας, ιστορικής αποστολής, εθνικής υπεροχής, και ούτω καθεξής. Οι φαντασιώσεις αυτές, ωστόσο, δεν καταργούν ποτέ πλήρως τον ενδιάμεσο χώρο ανάμεσα στο «εμείς» και στο «αυτοί», γεγονός που προκαλεί άγχος ως προς το «ποιοι είμαστε». Αυτό συνήθως οδηγεί σε εθνοκεντρισμό παρά σε μια συμβολική αποδοχή-συμφιλίωση με την έλλειψη, που χαρακτηρίζει τόσο εμάς όσο και τους άλλους»⁴⁴¹

⁴³⁷ Έρικ Χόφφερ, *Ο Φανατικός*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1969, 27: «Όσο μικρότερη ιδέα μπορεί να έχει ένας άνθρωπος για την τελειότητα του εαυτού του, τόση μεγαλύτερη προθυμία δείχνει για να αποδίνει στο λαό του, στη θρησκεία του, στη φυλή του ή στην ιερή του υπόθεση την απόλυτη τελειότητα»

⁴³⁸ Christophe Andre-Francois Lelord, *Η Αυτοεκτίμηση*, Αθήνα, Κέδρος, 2004, 194

⁴³⁹ Έρικ Φρόμ, *Αυθεντία και Οικογένεια*, Αθήνα, Νήσος, 1996, 156-160

⁴⁴⁰ Μ.Νιέλ...258

⁴⁴¹ Ν.Δεμερτζής...165-6

Ο εθνικισμός σχετίζεται με τον πόθο ισχύος: «Δεν είναι επαναστατικό να εκμεταλλεύεσαι τα πάθη. Το να διεγείρεις και να εκμεταλλεύεσαι τον πόθο ισχύος των καταπιεζόμενων τάξεων, προκειμένου ν' αντισταθμιστεί ο πόθος ισχύος της κυρίαρχης τάξης κι οι ατιμίες της, δεν είναι πραγματικά επαναστατικό. Η πραγματική επαναστατική πράξη πασχίζει να υποκαταστήσει, σε όλους τους κοινωνικούς τομείς, την ανταγωνιστική σχέση, που απορρέει από τις διάφορες συνταυτίσεις (με το Έθνος, τη Θρησκεία, την ίδια τη κοινωνική τάξη ή το Εγώ), με την κοινωνικά εποικοδομητική σχέση»⁴⁴².

Ο Εθνικισμός λειτουργεί ιδεολογικά για την συγκάλυψη ταξικών σχέσεων οικονομικής ανισότητας⁴⁴³ χωρίς να αποκλείεται η πατριωτική συνύπαρξη εθνικών και ταξικών αγώνων⁴⁴⁴

η) Εθνικισμός και κέρδος

Σύμφωνα με την Μ.Νιέλ⁴⁴⁵ «η λατρεία του κέρδους, απ' το 19^ο αιώνα κιόλας, κατάντησε αληθινή θρησκεία για μια ολόκληρη τάξη ανθρώπων. Τούτη η λατρεία ευθύνεται για τη διαιώνιση της αδικίας, όσο και για το μίσος βέβαιο που επιφυλλάσσει στους εκμεταλλευτές της, η τάξη που 'ναι θύμα της εκμετάλλευσης. Κι ακόμα, καθώς ο αγώνας για τους εξοπλισμούς αποδείχεται μια αστείρευτη πηγή κέρδους, η λατρεία του κέρδους, στενά συνυφασμένη με τη λατρεία της Τεχνικής και με τον εθνικισμό, στην πραγματικότητα μπαίνει στην υπηρεσία των καταστροφικών δυνάμεων και προετοιμάζει την πυρηνική εκατόμβη».

θ) Η άλλη όψη του Ιανού

Η αμφίσημη επιρροή του εθνικισμού δεν θα μπορούσε να γίνει αντιληπτή εάν δεν παρουσιάζαμε, ακολουθώντας τον Α.Δ.Σmith⁴⁴⁶, τα ευεργετικά του αποτελέσματα: «προασπίζεται μειονοτικούς πολιτισμούς, διασώζει «χαμένες» ιστορίες και λογοτεχνίες, αποτελεί πηγή έμπνευσης για πολιτισμικές αναγεννήσεις και λύση για τις «κρίσεις ταυτότητας», νομιμοποιεί την κοινότητα και την κοινωνική

⁴⁴² Μ.Νιέλ...131-132

⁴⁴³ Ν. Δεμερτζής...158

⁴⁴⁴ Βλ. τα κείμενα του Δημήτρη Γληνού, *Εκλεκτές Σελίδες*, τομ. Δ, Αθήνα, Στοχαστής, 1975, 132-187

⁴⁴⁵ Μ.Νιέλ, *Ψυχανάλυση του Μαρξισμού*... 131

⁴⁴⁶ ό.π....36

αλληλεγγύη, εμπνέει την αντίσταση στην τυραννία, ανάγει σε ιδεώδες τη λαϊκή κυριαρχία και τη συλλογική κινητοποίηση, αποτελεί ακόμα και κίνητρο για μια αυτάρκη οικονομική ανάπτυξη» Θεωρούμε, ωστόσο, ότι τα θετικά αυτά ανάγονται στον πατριωτισμό και είναι προβληματική η απουσία διαχωρισμού πατριωτισμού – εθνικισμού στη νεωτερικότητα όπως θα τον εντοπίσουμε σε επόμενο κεφάλαιο.

4.6 Εθνικισμός και Συναίσθημα

Οι ρίζες του συναισθήματος στον Εθνικισμό θα πρέπει να αναζητηθούν στο Ρομαντισμό. Εάν ο Διαφωτισμός υπογράμμισε το λόγο με την καθολική ισχύ του και την ανθρώπινη οικουμενικότητα-αδελφότητα των ανθρώπων, ο Ρομαντισμός εγκωμίασε το συναίσθημα και την ιδιαιτερότητα – πάνω απ' όλα την πολιτισμική ιδιαιτερότητα. Ο άνθρωπος για τον Διαφωτισμό φτιάχνεται από το λόγο του ενώ για τον Ρομαντισμό από τις ρίζες του· οι ρίζες δίνουν ζωτικότητα, χρώμα στη ζωή, ζεστασιά και συναίσθημα σε αντίθεση με το «ψυχρό και αναιμικό ορθολογισμό»⁴⁴⁷. Η αποθέωση της λογικής συνδέεται με το όλο ιδεολογικό οικοδόμημα των αστικών στρωμάτων⁴⁴⁸.

Σύμφωνα με τον Βέμπερ το έθνος είναι «μια κοινότητα συναισθήματος»⁴⁴⁹. Ο Εθνικισμός, συνακόλουθα, δανείζεται πολλά από το συναισθηματικό στοιχείο και όχι από τη λογική όπως συμβαίνει με τον φιλελευθερισμό και τον σοσιαλισμό. Στο φιλελευθερισμό υπάρχει «η υπολογιστική και πραγματιστική λογική του homo economicus» ενώ στο σοσιαλισμό «η λογική με τάσεις ορθολογισμού»· η γρήγορη επιτυχία του Εθνικισμού εξηγείται με το ότι η χρήση των συναισθημάτων δεν απαιτεί οι λαοί να έχουν περίπλοκη παιδεία όπως απαιτούν τα αφηρημένα πνευματικά οικοδομήματα⁴⁵⁰. Κατά τον A.D.Smith μάλιστα το μαρξιστικό θεωρητικό εργαλείο

⁴⁴⁷ E.Gellner, *Εθνικισμός...* 103-115

⁴⁴⁸ Φίλιας, *Όψεις...* 59

⁴⁴⁹ M.Βέμπερ...στο Π.Λέκκας...88

⁴⁵⁰ Jean-Luc Chabot, *Ο Εθνικισμός, Τι γνωρίζω;-ΤΟ ΒΗΜΑ* γνώση, 2007, 24

της κοινωνικής τάξης έχει «περιορισμένη συναισθηματική έλξη (αλλά και έλλειψη γοητείας με την «έλλειψη πολιτισμικού βάθους»)» η οποία την εμποδίζει να καταστεί βάση μιας ανθεκτικής στο χρόνο συλλογικής συνείδησης⁴⁵¹.

Η εθνική συνείδηση υπερβαίνει την ταξική ακριβώς λόγω του συναισθήματος: «Το εθνικό συναίσθημα στηρίζεται πάνω σε πολύ βαθύτερα και πολύ θελκτικότερα κίνητρα απ' το ταξικό συναίσθημα: εκείνο που δημιουργεί τις κοινωνικές τάξεις, είναι κυρίως οι οικονομικοί παράγοντες, αλλ' αυτό που δημιουργεί τα έθνη είναι κυρίως *παράγοντες του συναισθήματος*. Το έθνος προσφέρει στους φανατικούς του μια υπερβατική συγκίνηση, ένα μυστικισμό, μια λατρεία, δυνατότητες περηφάνιας και κυριαρχίας, συμμάχους, εχθρούς, μια σημαία, εμβλήματα, συνθήματα, αρχηγούς και στρατούς πάνω σ' ένα ιερό, «πάτριο» έδαφος. Κι όταν το έθνος θέτει στην υπηρεσία του τις καταστροφικές δυνατότητες της μοντέρνας τεχνολογίας, η δύναμή του ασκεί μια τόσο ακατανίκητη έλξη, ώστε η *τάξη* να μην μπορεί να το συναγωνιστεί. Οι σκοτεινές, συγκινησιακές δυνάμεις που ωθούν τους ανθρώπους να ενωθούν μες από κλειστές ομάδες, γύρω από μυστικισμούς αίγλης και κύρους, είναι τόσο παλιές, όσο κι η ιστορία. Οι δυνάμεις αυτές πήρανε βέβαια διαφορετικές μορφές, ανάλογα με τις εποχές, τους πολιτισμούς και το επίπεδο των τεχνικών κατακτήσεων. Μα οι αρχαίες Πολιτείες, κι οι αρχαίες Αυτοκρατορίες, τα φέουδα του Μεσαίωνα, τα σύγχρονα βασίλεια και έθνη, όπως τα διάφορα κόμματα, οι κάστες, οι αιρέσεις και τα σχίσματα, μαρτυρούν μια σειρά από δυσκολίες που δοκιμάζει το άτομο να δεθεί φυσιολογικά με τους άλλους, έξω από κάθε Απόλυτο, κάθε λατρεία, κάθε πόθο ισχύος, έξω από κάθε μίσος, μέσα σε μια ανοιχτή, κοινωνικά επικοδομητική σχέση με την υπόλοιπη ανθρωπότητα»⁴⁵².

Ο εθνικιστής χρησιμοποιεί την αδυναμία του ανθρώπου ο οποίος από τη φύση του κινείται σε μεγάλο βαθμό βάσει των ασυνείδητων παθών του και όχι

⁴⁵¹ Ωστόσο, ο πατριώτης θεωρητικός της αριστεράς Δ.Γληνός δεν δίσταζε να χαρακτηρίσει τον συνέλληνα «αδελφό», αντλώντας από το συναισθηματικό οπλοστάσιο της εθνικής υπεροικογένειας. Υποθέτουμε ότι η έκφραση «σύντροφος» αντλεί το περιεχόμενό της από μια αφηρημένη πνευματική διαδικασία μακράν του ζώδους βιολογισμού του αίματος και της συναισθηματικής έλξης που αυτός προκαλεί. Στο Δ.Γληνό η πνευματικότητα του κοινωνικοπολιτικού που περιέχει η λέξη-σχέση «σύντροφος» ταυτίζεται με τη βιολογία της λέξης-σχέσης «αδελφός» για να ολοκληρωθεί η σωματοψυχή του ΕΑΜικού αγωνιστή. Αλλά η σύγχρονη Ελλάδα απαιτεί τη διαλεκτική Γληνού – Τσάτσου πέραν προοδευτικών – συντηρητικών. Με την ενοποίηση παρελθόντος (συντηρητικός) και μέλλοντος (προοδευτικός) έχουμε μια δημιουργική και όχι εμφύλια λειτουργία του ενοποιημένου χρόνου στο παρόν.

⁴⁵² Μ.Νιέλ, *Ψυχάνάλυση του Μαρξισμού...* 113

ορθολογικά⁴⁵³ ενώ το συλλογικό συναίσθημα μπορεί να καταπνίξει την ατομική φωνή της λογικής⁴⁵⁴. Επιπλέον, η αίσθηση οικειότητας σε ό,τι είναι ήδη γνωστό (παλιοί φίλοι, παραδοσιακά στοιχεία κλπ) δημιουργεί μια καθησυχαστική αίσθηση. Το γνωστό είναι εκ φύσεως λιγότερο απειλητικό απ' ό,τι οι κίνδυνοι του αγνώστου και, επιπλέον, τα ανθρώπινα όντα είναι πλάσματα της συνήθειας. Αυτός ο έμφυτος συντηρητισμός, όπως τα περισσότερα συναισθηματικά φαινόμενα, έχει και την αρνητική του όψη: όταν συνδυαστεί με μια ισχυρή αίσθηση ομαδικής ταυτότητας μπορεί να οδηγήσει σε κάθε είδους προκαταλήψεις όπως ο εθνοκεντρισμός⁴⁵⁵.

Ο Εθνικισμός προσφέροντας την ενότητα των μαζών σε συναισθηματική βάση καταπιέζει την κριτική και το διάλογο, οπότε και τείνει να είναι αντιδημοκρατικός: επιπλέον, συναισθηματικά, σχεδόν πάντα, αντιλαμβάνεται μιαν εθνικότητα ως αντίπαλη⁴⁵⁶.

Ιστορικά, η εθνικιστική φιλοβασιλική παράταξη θέλησε δυο φορές να εκμεταλλευτεί το θρησκευτικό συναίσθημα με τη μεταφορά της εικόνας της Παναγίας της Τήνου για να την προσκυνήσει ο άρρωστος βασιλιάς, το 1915 στην αναμέτρησή της με τον Ε.Βενιζέλο και το 1964 με την Ένωση Κέντρου⁴⁵⁷.

Ο ανθρώπινος τύπος του οποίου το συναισθηματικό κόσμο παρουσιάζει ο αρχιμ. Βασίλειος (Γοντικάκης)⁴⁵⁸ θεωρούμε ότι δεν είναι χειραγωγήσιμος ούτε ρέπει στην ειδωλολατρεία [εθνικιστική, θρησκευτική κλπ] γιατί ακριβώς είναι ελεύθερος από τις προκλήσεις του συναισθηματισμού⁴⁵⁹ Η διαμετρικά αντίθετη στάση

⁴⁵³ Ε.Φρομ, *Αυθεντία...* 139

⁴⁵⁴ Dylan Evans, *Συναίσθημα*, OXFORD UNIVERSITY PRESS, Ελληνικά Γράμματα-ΤΟ ΒΗΜΑ, 2006, 116

⁴⁵⁵ Dylan Evans, *Συναίσθημα...* 117-119

⁴⁵⁶ Lindsay...στο Ν.Δεμερτζής...147,163

⁴⁵⁷ Γ.Καραγιάννης, *Εκκλησία και Κράτος...* 32-33, 147-148

⁴⁵⁸ *Εισοδικόν*, Ι.Μ.Σταυρονικήτα, Άγιον Όρος, 1982, 118-119, 129-130

⁴⁵⁹ «Το να βλέπης το Χριστό εξωτερικά εξ αντικειμένου, να τον αγαπάς χωρίς μετάνοια, να κλαίς από συμπόνια, σαν τις θυγατέρες της Ιερουσαλήμ (*Λουκ.* 23,28), οδηγεί στον παραπλανητικό, εξωλειτουργικό συναισθηματισμό. Αντίθετα, η αθόρυβη λειτουργική ιερουργία δίδει τη σωστή ορθόδοξη αγωγή και το ήθος της κατανύξεως. Ούτε η χαρά καγχάζει και πληγώνει τον θλιμμένο, ούτε ο πόνος στυγνάζει και απογοητεύει τον αδύνατο. Παντού βασιλεύει η κατανύξη που μυστικά και αστήρευτα παρηγορεί, χαροποιεί και αδελφώνει τους πάντας. / Άλλο είναι συναισθηματισμός ανθρώπινος και άλλο κατανύξη λειτουργική. Το ένα επιδερμικά ερεθίζει και βιολογικά βασανίζει τον άνθρωπο, το άλλο καθλώνει και παρηγορεί, αποκαλύπτοντας στις οριακές περιοχές της υπάρξεως τη θεοειδή φύση μας. Κάτι που σε φορτώνει με βαρύ χρέος και ταυτόχρονα σε φτερώνει με ακατανίκητη ελπίδα. / Ο άνθρωπος στα άγνωστα βάθη του κρύβει ένα θεϊκό θαύμα. Ούτε όταν στεναχωρείται,

ζηλωτικού και μηχανιστικού συναισθηματισμού παρουσιάζεται στον οργανωσιακό Μητρ. Μεσογαίας Νικόλαο

Η λύση στη σχέση λογικής – συναισθήματος φαίνεται να προσφέρεται θεολογικά από τον Γ.Φλωρόφσκυ· με τα λόγια του: «όταν –όπως διδάσκουν οι ησυχασταί- ο λόγος συγκεντρωθή και πάλιν εις την καρδίαν και η καρδιά ωριμάση δια του λογικού στοχασμού. Τότε ασφαλώς θα έλθη και πάλιν η ώρα της *κατανοήσεως της αληθείας*»⁴⁶⁰. Κατά τον Π.Ευδοκίμωφ « [οι ανατολικοί πατέρες] αγνοούν τη διάκριση ανάμεσα στην «οδό της αγάπης» και στην «οδό της γνώσεως». Κατά κανόνα η αληθινή γνώση είναι πάντοτε χαρισματική και η αγάπη πάντοτε νοητική. Και οι δύο κορυφώνονται σε μια μόνο πράξη ταυτόχρονα χαρισματική και νοητική... Το προπατορικό αμάρτημα κυρίως εχώρισε το λογικό από την καρδιά, τη γνωσιολογία από την αξιολογία, κι' αυτό διαστρέβλωσε την ικανότητα της

απογοητεύεται μέσα στην Εκκλησία, ούτε όταν χαιρέται, ταράσσεται από το μικρό και άτακτο φρόνημα. Και η λύπη και η χαρά, διακονούν λειτουργικά. Είναι εξ ίσου ιερατικές, έχουν την ίδια σεμνή εμφάνιση και αποστολή γιατί και οι δύο μπορούν να οδηγήσουν τον πιστό στην παράκληση της Βασιλείας. / Ανασταίνονται βαθείες και άγνωστες δυνατότητες που κρύβει μέσα του ο άνθρωπος. Συγκεντρώνονται τα πάντα στην «ψυχή» του· την πυρακτωμένη πνοή ζωής που ενεφύσησε από τα σπλάγχνα Του ο Θεός. / Δεν στηριζόμαστε σε σχήματα σαθρά, δεν τρεφόμαστε από θνητή τροφή, «ουχ ηδόμεθα τροφή φθοράς» (άγιος Ιγνάτιος, *B.E.II*, 2, 276). Δεν παλεύομε με το σχετικό και εφήμερο. Δεν ελπίζομε τίποτε από το πρόσκαιρο. Δεν μιλάμε τη γλώσσα της Βαβέλ. Δεν παίζομε μέσα στην κόλαση της ειδωλολατρίας, στη βασιλεία του σκότους, του χωρισμού, της απάτης. Εκεί οι λατρεύοντες και οι λατρευόμενοι «οφθαλμούς έχουν και ουκ όψονται, ότα έχουν και ουκ ενωτισθήσονται...» (*Ψαλμ.* 134, 16-17). / Μυστικά και άφραστα ο πιστός, ο βαπτισμένος, ο λειτουργημένος, εγεύθη κάτι άλλο και ησύχασε, ανεπαύθη. «Εις μάτην ταράσσεται πας άνθρωπος». /.../ Οι ίδιοι ήχοι θα εκφράσουν τον πόνο κι το πάθος της Μεγάλης Εβδομάδος και τη χαρά της Αναστάσεως και της Πεντηκοστής. / Με την ίδια ιερατική φυσιογνωμία θα παρουσιασθούν στην αιογραφία οι Άγιοι και οι δήμιοι των μαρτύρων. Τίποτε δεν άδει παράφωνα. Η λύπη μέσα στο λειτουργικό χώρο δεν καταλήγει στην αντίθεο απογοήτευση, ούτε εκφράζεται με την ξιπασμένη έπαρση η χαρά. Τα πάντα συγκεράννυνται με την παρήγορη ελπίδα, το Παράκλητον Πνεύμα. / Η χαρμολύπη βασιλεύει μέσα στην περίοδο του Τριωδίου της μετανοίας, και η ίδια συντετριμμένη στάση, σεβάσμα και ιερατικά, θα λάμψη από το φως της Αναστάσεως, από τη νίκη του Θεανθρώπου. Το χαροποιόν πένθος της Μεγάλης Τεσσαρακοστής και η σταυροαναστάσιμη χαρά του Πεντηκοσταρίου βρίσκονται αδελφωμένα μέσα στην υπερέχουσα πάντα νουν ειρήνην του Πνεύματος, δια του οποίου φτάνει στον κόσμο και βαπτίζει τα πάντα η ανταύγεια του ανεσπέρου τρισηλίου φέγγους. Η «οσιότης της αληθείας» (*Εφεσ.* 4,24) ζη στην ορθόδοξη αγιότητα και ορίζει το ορθόδοξο ήθος. Με άλλο άκτιστο φως φωτίζονται τα πάντα και με άλλες πνευματικές αισθήσεις βλέπουν τα πάντα «ξένως» οι πιστοί».

Ο θρησκευτικός ανθρώπινος τύπος της κατάνυξης και της χαρμολύπης ίσταται ελεύθερος έναντι της κάθε είδους συναισθηματικής πρόκλησης και δέσμευσης, ακόμη και ο δήμιος εικονίζεται με «ιερατική φυσιογνωμία» στη βυζαντινή τέχνη καλώντας τον πιστό σε ανάλογη στάση μέσα στην κοινωνική πραγματικότητα έναντι των κάθε είδους εχθρών [θρησκευτικών, εθνικών, προσωπικών...]

Είναι ο ίδιος που ασκεί κριτική στο ηλεκτρονικό φακέλωμα και στο σύγχρονο ολοκληρωτισμό ταυτόχρονα και με ρίζες σε ένα ποιητικό λόγο πηγαίου συναισθήματος στο αρχιμ.Βασιλείου, Καθηγουμένου Ι.Μ.Ιβήρων, *Για τη Συνθήκη του Σένγκεν, Άγιον Όρος, Ι.Μ.Ιβήρων φυλλάδιο χ.χ.*

⁴⁶⁰ Γ.Φλωρόφσκυ, 'Πορεία της Ρωσικής Θεολογίας' στο *Θεολογία, Αλήθεια και Ζωή. Πνευματικών Συμπόσιον*. Αθήνα, Ζωή, 1962

διακρίσεως και της εκτιμήσεως. Αυτή η κατάσταση της οντολογικής διαστροφής απαιτεί μια βαθειά μεταβολή του είναι –τη *μετάνοια* – που είναι ακριβώς *πράξη πίστεως...*»⁴⁶¹. Ο D.Evans⁴⁶², επιπροσθέτως, θεωρεί ότι οι φιλόσοφοι του Διαφωτισμού, όπως ο Χιούμ και ο Σμιθ πίστευαν στην αρμονική σύμμειξη συναισθήματος και λογικής. Θεωρούμε ότι η αρμονία αυτή ωθεί μακράν ιδεολογικών προκαταλήψεων όπως αυτή του εθνικισμού.

4.7 Ειρήνη, Εθνικισμός, πόλεμος.

Το εθνικό κράτος και ο πόλεμος αυτονομήθηκαν από κάθε ηθική και πνευματική αρχή και ενεργούν εντελώς αυτόματα, η σύνδεση εθνικισμού και κράτους είναι αιτία πολέμων με τον εθνικισμό να μισεί κάθε τι το ξένο παρά να αγαπά την ίδια την εθνικότητά του. Σύμφωνα με τον Ν.Μπερντιάεφ⁴⁶³ «ο Εθνικισμός των μικρών λαών είναι μια εκδήλωση του πνεύματος μοναξιάς και αυτάρκειας. Ο Εθνικισμός των μεγάλων λαών είναι η ιμπεριαλιστική διάχυση» η επιθετικότητά τους όμως είναι ποιοτικά ίδια. Ο εθνικισμός είναι η αφορμή και όχι αιτία πολέμου –αιτία είναι μόνο το χρήμα-, είναι, επίσης, πολιτιστική φυσικοποίηση της παρόρμησης θανάτου σε αντίθεση με τον έρωτα της πατριωτικής ειρήνης.

Εάν δεν υπάρχουν ειρηνικοί άνθρωποι, η κοινωνία δεν θα έχει ειρήνη, εάν δεν υπάρχουν θεσμοί⁴⁶⁴ που προωθούν την ειρήνη δε θα υπάρχουν ειρηνικοί άνθρωποι. Η ειρήνη είναι προσωπικά ηρεμία και γαλήνη, ταυτίζεται με την κοινωνική δικαιοσύνη και θεολογικά είναι ενότητα και καταλλαγή και συμφιλίωση⁴⁶⁵. Προϋπόθεσή της

⁴⁶¹ P.Ενδοκίμων, *Το Άγιο Πνεύμα στην ορθόδοξη παράδοση*, μτφρ. Σ.Κ.Πλευράκη, Θεσσαλονίκη 1973, 24-25

⁴⁶² ό.π...xi-xii

⁴⁶³ Ν.Μ. Βασίλειο...190-194 και οι προηγούμενες προτάσεις αντλήθηκαν από εδώ

⁴⁶⁴ Σύμφωνα με Αγουρίδη...Η θρησκεία...66: «στον Απ.Παύλο...η έννοια του «ενός», («εν ενί σώματι», «εν ενί πνεύματι», όπως γράφεται στην προς Εφεσίους), στο οποίο «εν» συνάπτονται και μεταμορφώνονται διαφορές φύλου, έθνους, θρησκείας και κοινωνικής τάξης» δηλ. πλήρης ειρηνική ενότητα από τον Παύλειο χριστιανισμό και όχι από τον ιστορικό και θεσμοθετημένο χριστιανισμό

⁴⁶⁵ Αγουρίδης Η θρησκεία...51-57, Αγουρίδης, *Οράματα*...302-305, Στογιάννος, *Ερμηνευτικά μελετήματα*...321-326 Οι δύο αναφερόμενοι θεολόγοι κυριολεκτικά μνησικακούν με την εκδοχή της

είναι η αυτοκριτική ενώ η πιο κρυμμένη αλλά μεγαλύτερη απειλή της είναι η βαθιά πεποίθηση κάποιου στην ολοκληρωτική κατοχή της αλήθειας⁴⁶⁶. Ο πόλεμος δημιουργεί ανισότητα όχι μόνο ανάμεσα σε νικητές και ηττημένους αλλά και στο εσωτερικό της ίδιας της νικήτριας ομάδας⁴⁶⁷, ώστε η ειρήνη βάλλεται εις διπλούν, ενώ, ταυτόχρονα, η ζωή του δήμιου και του διώκτη βλάπτεται πολύ περισσότερο από εκείνη των θυμάτων του⁴⁶⁸

Ο πόλεμος συνδέεται βαθύτερα από κάθε άλλη λειτουργία με τη συγκρότηση της εθνοτικής ταυτότητας⁴⁶⁹ και φέρνει «μια ανήκουστη αύξηση της δυνάμεως και του ρόλου του Κράτους»⁴⁷⁰. Εάν η ειρήνη συνδέεται στη Καινή Διαθήκη με το Άγιο Πνεύμα⁴⁷¹ τότε ο πόλεμος του ειδωλολατρικού εθνικισμού αποτελεί βλασφημία κατά του Αγίου Πνεύματος της κοινωνικότητας. Ωστόσο, η αιτία του πολέμου είναι κατεξοχήν οικονομική⁴⁷² και απέχουμε πολύ από του να έχουμε κάποια σαφή αντίληψη για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των μικρών κρατών⁴⁷³. Είναι, ωστόσο, αναμφίβολη η σημασία της βίας (πολέμου ή επανάστασης) στη διατήρηση ή την καταστροφή μιας συγκεκριμένης κοινωνικής τάξεως και στην δημιουργία νέων τύπων

ειρήνης ως προσωπικό βίωμα και συναίσθημα ενδίδοντας στη θεολογική μονομέρεια, αρνούνται για να υπερτερήσουν, αρνούνται εις γνώσιν τους να αποδεχθούν για να υπερισχύσει επικρατώντας ως μοναδική θέση και άποψη η δική τους και να αυτονομητοποιήσουν την ύπαρξή τους. Ο ΝΝ Υπαρξη...47 μιλά για την εσωτερική ειρήνη ως συμφιλίωση κάποιου με τον εαυτό του αλλά δε υπάρχει καμιά αναφορά πχ στο συναίσθημα της αγαλλίασης ή της ευφορίας δίνοντας την εντύπωση αδιαφορίας έναντι του ανθρώπινου.

⁴⁶⁶ ΝΝ Υπαρξη...41, 43

⁴⁶⁷ Φίλιας Όψεις...Α...160

⁴⁶⁸ ΝΝ Υπαρξη...60

⁴⁶⁹ Τη σχετική συζήτηση στο Α.Δ.Σmith, *Εθνική Ταυτότητα*, Αθήνα, Οδυσσέας, 2000, 48 και υποσ. 64

⁴⁷⁰ Ν.Μπερντιάφ, *Βασίλειο του Πνεύματος και Βασίλειο του Καίσαρα*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 2002, 193

⁴⁷¹ Αγουρίδης, Η θρησκεία...52

⁴⁷² Μ.Βασιλείος, PG 31, 297 (αναφέρεται στο Μ.Μπέγζος, Θ.Παπαθανασίου, *Θέματα Χριστιανικής Ηθικής*, Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, 2015, 66): «ως πότε θα είναι παντοδύναμο το χρήμα, η αγχόνη των ψυχών, το ακίστρι του θανάτου, το δόλωμα της αμαρτίας; Ως πότε θα κυβερνά ο πλούτος, η αιτία των πολέμων, για τον οποίο κατασκευάζονται όπλα και ακονίζονται ξίφη;» Ιδιαίτερης σημασίας η προτροπή του Γρηγορίου Νύσσης, *Κατά τοκιζόντων* «ας διαλυθούν τα οργανωμένα οικονομικά συμφέροντα κι όλοι θ' αποκτήσουμε την οικονομική μας αυτάρκεια» (αναφέρεται σε ελεύθερη απόδοση στο Γ.Ροδίτη, *Χριστιανισμός και Πλούτος*, Αθήνα, Χριστιανική Δημοκρατία, 1970, 285 Ενδεικτικά, Α.Giddens, *Κοινωνιολογία*, μτφρ. Δ.Τσαούση, Αθήνα, Gutenberg, 2002, 480: «η παγκόσμια στρατιωτική δαπάνη το 1993 υπολογίστηκε σε περίπου 5% του συνολικού παγκόσμιου εισοδήματος. Είναι μεγαλύτερη από την οικονομική παραγωγή ολόκληρης της αφρικανικής ηπείρου, μεγαλύτερη από εκείνη ολόκληρης της Ασίας, αν εξαιρεθεί η Ιαπωνία».Εδώ έχει θέση η ρήση της γερμανίδας θεολόγου Dorothee Solle «εμείς οι ανύποπτοι φορολογούμενοι πολίτες είμαστε ένα μέρος του δολοφονικού συστήματος» (αναφέρεται στο Γ.Τσανανάς, *Η χριστιανική αγωγή για την Ειρήνη στην πράξη σήμερα*, Θεσσαλονίκη 1990 297)

⁴⁷³ T.Bottomore, *Κοινωνιολογία*, μτφρ Δ.Τσαούση, Αθήνα, Gutenberg, 1974² 255

κοινωνίας⁴⁷⁴ όπως, αναμφίβολη είναι, και η ιδεολογηματική νομιμοποιητική λειτουργία του χαρακτηρισμού ενός πολέμου ως ‘ιερού’ ή ‘δίκαιου’⁴⁷⁵.

Η Ειρήνη είναι ανέφικτη όπου απουσιάζει η διαλογική ύπαρξη. «Αν ένας ορθόδοξος χριστιανός θέλει να προωθήσει την ειρήνη χωρίς να πέσει σ’ ένα σύμπλεγμα ανωτερότητας, *πρέπει να σχετικοποιήσει τον εθνικό του πολιτισμό* (υπογρ. δική μας). Εξαιτίας του πολύ μεγάλου ρόλου που η ορθόδοξη πίστη έπαιξε στην προώθηση του πολιτισμού στις χώρες που παραδοσιακά θεωρούνται «ορθόδοξες», ο «κρυπτο-εθνικισμός» ενισχύεται από αυτό το στοιχείο. Οι ελληνικές, σλαβικές, αραβικές ρίζες πολιτισμού ...δεν θα έπρεπε να παραμείνουν στοιχείο απόκρυψης και διαίρεσης, αλλά τουναντίον πρέπει να γίνουν, όπως είναι εκ φύσεως, στοιχείο ενοποιητικό με τον πλούτο της πολύμορφης του έκφρασης»⁴⁷⁶. Η ενότητα μέσα στην πολλαπλότητα αποτελεί, για τον Ν.Νησιώτη, τελικό στόχο αφού πρώτα επιτευχθεί η επώδυνη σχετικοποίηση –όχι άρνηση ή συρρίκνωση- του δικού μου πολιτισμικού εαυτού, ας μας επιτραπεί να αποδώσουμε τη στάση αυτή με το θεολογικό όρο *κένωση*, οπότε και η θεολογία αποκτά ρεαλισμό.

Προτεραιότητα για την καθιέρωση της ειρήνης αποτελεί η υπέρβαση της αυταρχικής πολιτικής του άσπρου και του μαύρου, του εχθρού και του φίλου, της αγάπης και του μίσους. Με τα λόγια του Α.Παπαρίζου⁴⁷⁷: «Ο κόσμος όμως είναι πολύχρωμος, όπως και όλα τα νοητικά σχήματα και τα νοήματα, τα αισθήματα και τα βιώματα, όπως, άλλωστε, η πίστη και η ψυχή των ανθρώπων. Οι άνθρωποι υπάρχουν μόνον εξ αιτίας, μέσα και διαμέσου, του διαφορετικού και του αντίθετου, μέσα και διαμέσου του άλλου και των άλλων...Δεν υπάρχουν άλλες ενδιάμεσες καταστάσεις νοητικές και ψυχικές ανάμεσα στην αγάπη και το μίσος; Οι άνθρωποι όταν δεν αγαπούν, μισούν; Αν δεν αγαπώ κάποιον αυτό σημαίνει απαραίτητα πως τον μισώ; Η ζωή των ανθρώπων ταλαντώνεται από το ένα αίσθημα στο άκρως αντίθετό του; Όλα τα απίθανα ενδιάμεσα χρώματα, όλοι οι συναισθηματικοί συνδυασμοί, όλοι οι θαυμαστοί διαφορετικοί τρόποι με τους οποίους οι άνθρωποι αγαπούν αλλά και εκδιπλώνουν τα άπειρα συναισθήματά τους, εξαφανίζονται μεταξύ αγάπης και

⁴⁷⁴ T.Bottomore...260

⁴⁷⁵ ΝΝ ύπαρξη...35· Αγουρίδης, η θρησκεία...43-44

⁴⁷⁶ Ν.Νησιώτης, *Από την Ύπαρξη στην Συνύπαρξη*, Αθήνα, Μαΐστρος, 2004, 56

⁴⁷⁷ Α.Παπαρίζος, ‘Θρησκεία και Πολιτική – Εκκλησία και Κράτος στην σύγχρονη Ελλάδα’ στο επιμ.Κ.Β.Ζορμπάς, *Πολιτική και Θρησκείες*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2007, 137-139

μίσους, φίλου και εχθρού, καλού και κακού, πιστού και άπιστου;» Στην πολεμική προπαγάνδα ο εχθρός απαιτεί το μίσος μου γιατί συγκεντρώνει και προσωποποιεί όλα τα κακά και αρνητικά, αλλά ο ανθρωπισμός του Α.Παπαρίζου στερεί από το πόλεμο αυτό ακριβώς το υπόβαθρό του και προτείνει την όντως επιθυμία της επικοινωνίας και την πραγμάτωσή της.

Αλλά υπάρχουν και οι κατασκευασμένες επιθυμίες στις οποίες υπάρχει ιδιαίτερη επιρρέπεια. Ο Δ.Ν.Λαμπρέλλης παρουσιάζει τη τοποθέτηση του Η. Marcuse όσον αφορά την ηρωϊκότητα στον πόλεμο σε εξάρτηση με τις επιθυμίες που έχει κανείς μέσα στην κοινωνία της καταπίεσης, «επιθυμίες οι οποίες έχουν υποστεί ‘καταστολές, αναστολές, προσαρμογές και εκλογικεύσεις’, άρα: περιορισμό της ελευθερίας τους, προκειμένου να εξυπηρετούν το δεδομένο κοινωνικό πλαίσιο». Συγκεκριμένα: «Η ικανοποίηση, οι μορφές ηδονής, τις οποίες προσπορίζονται οι επιθυμίες αυτές, είναι, κατά την άποψη του Marcuse, ‘ψεύτικες’, και αυτό για τον εξής λόγο: οι εν λόγω επιθυμίες είναι επιθυμίες-περιορισμοί εκ μέρους της κοινωνίας της καταπίεσης, άρα, η ικανοποίησή τους είναι ψευδής ικανοποίηση – όχι βέβαια ως προς το αίσθημα-βίωμα, αλλά ως προς την αλήθεια της επιθυμίας και της ευτυχίας τις οποίες καλούνται να ικανοποιήσουν· έτσι, λοιπόν, ηδονές όπως αυτή ‘της ταπείνωσης του άλλου’... ή «η ηδονή μέσα από τα πολλαπλά υποκατάστατα της σεξουαλικότητας μέσα από ανόητες θυσίες, μέσα από την ηρωϊκότητα του πολέμου’ είναι ψευδείς ηδονές»⁴⁷⁸.

Η άλλη πραγματικότητα της ειρήνης που είναι εφικτή σύμφωνα με τα τρία τελευταία παραθέματα προϋποθέτει ολοκληρωμένες προσωπικότητες μέσα σε δημιουργικούς θεσμούς, κατάσταση πραγμάτων όχι αδιανόητη αλλά επίπονη έναντι της ευκολίας του θανάτου και της καταστροφικότητας. Η σύμπλευση μικροαστισμού και милитарισμού στο πλαίσιο της φασιστικής ιδεολογίας⁴⁷⁹ μπορεί να ανατραπεί.

⁴⁷⁸ Δ.Ν.Λαμπρέλλης, *Η αγωνία της άρνησης στον Marcuse ή περί της θεμελίωσης της κοινωνικής του φιλοσοφίας*, Αθήνα, Δωδώνη, 2000, 48

⁴⁷⁹ Ν.Α.Πουλαντζάς, *Φασισμός και Δικτατορία*, Αθήνα, Ολκός, 1975, 348: ο εθνικισμός είναι η «ωστερική λατρεία της μυστηριακής ενότητας που είναι για την μικροαστική τάξη το ‘έθνος’ (δεσμοί ‘γης’ και ‘αίματος’): το ‘έθνος’, θα γίνει το άλλοθι για ν’ αρνηθεί την πάλη των τάξεων και θα θεωρήσει τον εαυτό της στηλοβάτη του, ‘φυσικό’ διαμεσολαβητή στις αντιμαχόμενες δυνάμεις. Και ο εθνικισμός βολεύει προφανώς το μεγάλο ιμπεριαλιστικό κεφάλαιο... και ο милитарισμός «συνδυάζει τον εθνικισμό, τον αυταρχισμό, την πίστη στην ιεραρχία και την λατρεία για τον αρχηγό και συμβαδίζει με τα συμφέροντα του επεκτατικού μεγάλου κεφαλαίου. Παράλληλα, ‘αφηρημένη’ λατρεία

4.8 Εισαγωγικές αναφορές στο θέμα «ο Εθνικισμός ως (πολιτική) θρησκεία».

Ας περιοριστούμε, καταρχήν, σε τρία παραδείγματα. Υπάρχει το ιστορικό παράδειγμα των Εβραίων με τον Ιεχωβά τους να ενσαρκώνει την ιδέα της ενότητας της φυλής και της ξεχωριστής σημασίας της εθνικής τους αποστολής με τη Βίβλο σε ρόλο εθνικιστικού μανιφέστου⁴⁸⁰ ενώ η Έξοδος τους ήταν και μια εξέγερση σκλάβων παράλληλα με το θρησκευτικό και εθνικιστικό στοιχείο. Σύμφωνα με τον Α.Παπαρίζο⁴⁸¹: «Ο Γιαχβέ, αφού ιδιοποιήθηκε τα όνειρα ευημερίας και ισχύος του Ισραήλ και τα επαύξησε, εξυψώθηκε σε μέγα κεντρικό σύμβολο, γενικό μετατρεπτικό ενδιάμεσο και ερωτικό τέρας του Ισραήλ, σε «εθνικό» δηλαδή θεό του. Ο λαός του Ισραήλ, από την άλλη πλευρά, αποκτώντας, «χαρίζοντας» ουσιαστικά στον εαυτό του έναν αποκλειστικό και υπέρτατο θεό, ο οποίος μάλιστα του υποσχέθηκε, κατόπιν αμοιβαίας συμφωνίας, ισχύ και πρωτεία έναντι όλων των λαών, μετέτρεψε δια του θεού την παρουσία του και την επιβίωσή του σε «προορισμό όχι απλής ευημερίας, αλλά ανάδειξης του πάνω απ' όλους τους λαούς»». Παράλληλα, υπάρχει η πατριωτική θρησκεία των Ελλήνων: «γιατί στην πραγματικότητα Θεοί και Πολιτεία ήταν ένα, τελικά ο λαός, ο Δήμος, ήταν προσωποποιημένος και η Δημοκρατία επίσης είχε λατρεία»⁴⁸². Τέλος, τόσο ο A.D.Smith⁴⁸³ όσο και ο E.Gellner⁴⁸⁴ αναφέρονται στον Ντυρκέμ όσον αφορά την τελετουργική αυτολατρεία της πρωτόγονης θρησκευτικής κοινότητας που παραλληλίζεται με την εθνικιστική. Κατά τον Β.Στογιάννο⁴⁸⁵, επιπροσθέτως, «η σύμπληξη των αρχαίων αμφικτιονιών γύρω από τα ιερά, η λατρεία της θεάς-Ρώμης από τα αρχαία χρόνια και η ειδωλοποίηση του ολοκληρωτικού κράτους στην εποχή μας» είναι παραδείγματα ειδωλολατρίας.

Ο χριστιανισμός γεννήθηκε σε ένα κόσμο όπου η θρησκεία, η αυτοκρατορία και ο πατριωτισμός ήταν έννοιες στενά συνδεδεμένες. Ναοί χτίζονταν προς τιμήν του

της 'βίας', που χαρακτηρίζει την ανταρσία της επαναστατημένης μικροαστικής τάξης και την φάση της αυξημένης καταπίεσης που ασκεί το μεγάλο κεφάλαιο εναντίον των λαϊκών μαζών»

⁴⁸⁰ Ε.Καμένκα...16

⁴⁸¹ Α.Παπαρίζος, *Θεός, Εξουσία και Θρησκευτική Συνείδηση*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2001, 69

⁴⁸² Μ.Ρ.Νιλσον, *Η Πίστη των Ελλήνων*, Αθήνα, Δωδώνη, 1998, 101

⁴⁸³ ό.π...117

⁴⁸⁴ ό.π...107

⁴⁸⁵ *Ανάλεκτα*...196

«Αυγούστου και της Ρώμης». Το «απόδοτε τοίνυν τα του Καίσαρος τω Καίσαρι και τα του Θεού τω Θεώ» ήταν επαναστατικό μέσα στο πλαίσιο της αυτοκρατορικής και κρατικής ειδωλολατρίας⁴⁸⁶. Από την άλλη πλευρά, ο θεοκρατικός εθνικισμός και ο εγκοσμιοκρατικός μεσσιανισμός του Ιούδα τον οδήγησαν στην προδοσία του Ιησού⁴⁸⁷.

Ωστόσο, σύμφωνα με τον A.D.Smith⁴⁸⁸ οι θρησκευτικοί μύθοι του περιούσιου λαού κατέχουν κεντρική θέση μεταξύ των διαφόρων τρόπων αυτοανανέωσης και επομένως επιβίωσης της εθνοτικής κοινότητας. Υπάρχει, επιπλέον, σωτηριολογική διάσταση: «το να πιστεύει ένα έθνος πως είναι δυνάμει «άγιο» σημαίνει πως συνδέει αξεδιάλυτα την εκλογή του με έναν συλλογικό καθαγιασμό. Ότι θεωρεί τη σωτηρία εφικτή μόνο μέσω της λύτρωσης, η οποία με τη σειρά της επιτάσσει την επιστροφή στις παλαιότερες συνήθειες και πεποιθήσεις, που συνιστούν τα μέσα του καθαγιασμού του».

Το υψηλό θυμικό περιεχόμενο του εθνικισμού δικαιολογεί το χαρακτηρισμό του ως «πολιτική θεολογία».⁴⁸⁹ Σύμφωνα με τον Llobera: «Το έθνος, ως μια πολιτισμικά καθοριζόμενη κοινότητα, συνιστά την υψηλότερη συμβολική αξία της νεωτερικότητας, καθώς είναι προικισμένο με έναν οιονεί ιερό χαρακτήρα, εφάμιλλο της θρησκείας. Στην πραγματικότητα, αυτός ο οιονεί ιερός χαρακτήρας έχει τις ρίζες του στην ίδια τη θρησκεία».⁴⁹⁰ Περισσότερο συγκεκριμένος ο Herzfeld θεωρεί ότι «στο βαθμό που ο εθνικισμός μπορεί να γίνει αντιληπτός ως θρησκεία, η γραφειοκρατία συνιστά το πλέον διαδεδομένο τελετουργικό του»⁴⁹¹.

Σύμφωνα με τον Jean-Luc Chabot⁴⁹² με τη Γαλλική Επανάσταση οι εθνικές γιορτές τείνουν να αντικαταστήσουν τις θρησκευτικές με σύμβολα όπως η σημαία, ο ύμνος, η γλώσσα. Η λατρεία του εθνικού, η οποία σχετίζεται με τη πολιτική θρησκεία

⁴⁸⁶ J.Lassus, *Παγκόσμιος Ιστορία Τέχνης – Παλαιохριστιανικός και Βυζαντινός Κοσμος*, Αθήνα, Χρυσός Τύπος-Φυτράκης, 1967, 9

⁴⁸⁷ Π.Καλαϊτζίδης, 'Ο πειρασμός του Ιούδα', *ΣΥΝΑΞΗ* 79(2001) 58

⁴⁸⁸ ό.π...61-62

⁴⁸⁹ G.L.Mosse...στο Π.Λέκκας...142

⁴⁹⁰ Αναφέρεται στο David McCrone...39

⁴⁹¹ Αναφέρεται στο David McCrone...38

⁴⁹² *Ο Εθνικισμός*, Τι γνωρίζω; ... Οι επόμενες τέσσερις παράγραφοι έχουν σαν βάση τους το βιβλίο αυτό.

του Ρουσό⁴⁹³, έπρεπε λογικά να απαιτεί θυσίες όπως όλες οι θρησκείες: πρόκειται για την φορολογία και τον εθνικό στρατό· απαιτείται από τον πολίτη να δίνει, εκτός από μέρος της περιουσίας του μέσω των φόρων, και τον ίδιο του τον εαυτό, το αίμα του. «Η νέα θρησκεία (η γαλλική επανάσταση) είχε τα δόγματά της, τις καθαγιασμένες αρχές της επανάστασης: *Liberte et sainte egalite*. Είχε δικούς της τύπους λατρείας, κάτι παρόμοιο με τις καθολικές τελετές, που συνδιάζονταν με τις λαϊκές γιορτές. Είχε τους αγίους της, τους ήρωες και τους μάρτυρες της ελευθερίας. Η επανάσταση αυτή ήταν ταυτόχρονα ένα εθνικιστικό κίνημα. Η εκτελεστική συνέλευση όριζε μ' ένα διάταγμα του 1792, ότι παντού πρέπει να χτιστούν ναοί με την επιγραφή: «Ο πολίτης γεννιέται, ζει και πεθαίνει για την πατρίδα.»⁴⁹⁴.

Η θεοποίηση της κοινωνίας ως συνέπεια της αυτονομίας και άρνηση της ετερονομίας είναι η βάση του εθνικισμού. Στην αυτονομία ο άνθρωπος οικειοποιείται τα πάντα, αυτοανακηρυσσόμενος δημιουργός και κυρίαρχος στη θέση του μοναδικού Θεού της χριστιανικής θρησκείας, δηλαδή αυτοθεοποίηση. Ο Εθνικισμός ως ιδεολογία ή «κοσμική θρησκεία» είναι απόρροια του πνεύματος της αυτονομίας έναντι εκείνου της ετερονομίας.⁴⁹⁵ θεοποιείται η ιστορία, η γη ταυτίζεται με τον ουρανό, το έθνος είναι μια θεϊκή πραγματικότητα στη θέση του εκδιωχθέντος Θεού.

Οι ιδεολογίες, όπως ο εθνικισμός, αποτελούν κοσμικές θρησκείες. Σύμφωνα με τον Ρ.Αρόν «προτείνω να ονομαστούν 'κοσμικές θρησκείες' τα δόγματα που παίρνουν στις ψυχές των συγχρόνων μας τη θέση της εξαφανισμένης πίστης και τοποθετούν εκεί τη σωτηρία της ανθρωπότητας, στο απώτερο μέλλον και υπό τη μορφή μιας κοινωνικής τάξης πραγμάτων που πρέπει να δημιουργηθεί».

Κατά τον ιταλικό εθνικισμό του 19ου αιώνα η Ιταλία καλείται σε ένα ιστορικό καθήκον για πρωτοκαθεδρία έναντι των υπόλοιπων εθνών· η ιουδαιοχριστιανική ιδέα

⁴⁹³ 17 Ο Ζαν-Ζακ Ρουσό θεοποιεί την πολιτική εξουσία στη δημοκρατική της άσκηση: το αποτέλεσμα της πολιτικής διαδικασίας, η πλειοψηφική ψήφος, επεκτεινόμενη στο σύνολο των μελών του κοινωνικού σώματος, έχει όλα τα χαρακτηριστικά της θεότητας: αλήθεια, καλοσύνη και ιερότητα. Έτσι η πολιτική εξουσία γίνεται πρωταρχικός στόχος και ο απώτερος σκοπός των ανθρώπινων πράξεων... Κατά τον Ρ.Ρόκερ, Α 107 «[Ο Ροβεσπιέρος] προσέφυγε στο «Κοινωνικό Συμβόλαιο» του Ρουσσώ... Αισθανόταν την αναγκαιότητα μιας κρατικής θρησκείας για τη Δημοκρατική Γαλλία και η λατρεία του Υπέρτατου Όντος του ήταν χρήσιμη για να τοποθετήσει τη σοφία της πολιτικής του στο στόμα της θεότητας και για να την προικίσει με το φωτισμένο της θεϊκής βούλησης».

⁴⁹⁴ Έ.Χόφφερ, *Ο Φανατικός*...31-32

⁴⁹⁵ Jean-Luc Chabot, *Ο Εθνικισμός*, Τι Γνωρίζω; ΤΟ ΒΗΜΑ γνώση 2007, 14-24

του «εκλεκτού λαού» επανέρχεται προς όφελος του εθνικιστικού πολιτικού σχεδίου. Στον γερμανικό εθνικισμό του Φίχτε, όπως έγραψε στους συμπατριώτες του, «αν χαθείτε ολόκληρο το ανθρώπινο είδος θα χάσει την ελπίδα να μπορέσει να σωθεί κάποια μέρα από τα βάθη των δεινών του». Το γερμανικό έθνος γίνεται η θεότητα διότι παίρνει τα στοιχεία της και είναι θεϊκό γιατί διατήρησε την αρχική του αγνότητα και μια φρεσκάδα που οφείλεται κυρίως στον πολιτισμό και τη γλώσσα του. Οι αναλογίες με τον Φ.Κόντογλου και τον Α.Τσιριντάνη, που παρουσιάζονται σε επόμενο κεφάλαιο είναι εμφανείς.

Στον εθνικισμό κατασκευάζεται η μεσσιανική αντίληψη του έθνους⁴⁹⁶ εκεί που στο μαρξισμό κατασκευάζεται η μεσσιανική αντίληψη της κοινωνικής τάξεως (προλεταριάτο)· η μεσσιανικότητα αυτή αποτελεί θρησκευτικοποίηση των συγκεκριμένων ιδεολογιών και προσπάθεια επίλυσης του αγωνιώδους ερωτήματος της σωτηρίας. Δεν είναι τυχαίος ο οργανωτικός ανταγωνισμός ΚΚΕ – ΖΩΗΣ⁴⁹⁷: ελληνοχριστιανικός ή προλεταριακός μεσσίας για την σωτηρία της μεταπολεμικής Ελλάδος;

Ο θρησκευτικός χαρακτήρας είναι φανερός στο μπολσεβικικό και εθνικοσοσιαλιστικό κίνημα: «Σφυροδρέπανο και αγκυλωτός σταυρός παίρνουν τη θέση του σταυρού. Το τελετουργικό των παρελάσεων τους μοιάζει με το εθιμοτυπικό των εκκλησιαστικών λιτανειών. Έχουν άρθρα πίστης, αγίους, μάρτυρες και καθγιασμένα νεκροταφεία»⁴⁹⁸.

Στο ναζισμό, ως ακραία εθνικιστική πολιτική ιδεολογία, υπήρξαν στοιχεία θρησκευτικής ιδεοληψίας όπως καταγράφηκαν στο συντηρητικό μάλιστα τύπο της εποχής: «σήμερα στη Γερμανία, στο όνομά του ευχόμαστε καλή τύχη ο ένας στο άλλον, λέγοντας «Χάι Χίτλερ». Στα νεογέννητα δίνουν το όνομά του. Μπροστά στην εικόνα του αναζητούν την ευτυχία οι ερωτευμένες ψυχές...[υπάρχει] παραλλαγή του Πάτερ Ημών που κυκλοφόρησε ανάμεσα στις ομάδες κοριτσιών του χιτλερικού κινήματος: Αδόλφε Χίτλερ, εσύ είσαι ο Μεγάλος Ηγέτης μας...» Κατά τον Ρ.Ρόκερ η κραυγή των Σταυροφόρων «ο Θεός το θέλει!» αντικαταστάθηκε στη μεσοπολεμική

⁴⁹⁶ Jean-Luc Chabot...33

⁴⁹⁷ Γ.Ν.Καραγιάννης, *Η Εκκλησία από την Κατοχή στον Εμφύλιο*, Αθήνα, Προσκήνιο, 2001, 109.

⁴⁹⁸ Ε.Χόφφερ...32

Ευρώπη από το «το έθνος το θέλει!», στη θέση των αμιγώς θρησκευτικών ανταγωνισμών υπάρχουν πολιτικές με θρησκευτικό συναίσθημα. Ένα επιπλέον χαρακτηριστικό στοιχείο από τη σκέψη του Ρ.Ρόκερ⁴⁹⁹ για την εξαπάτηση των μαζών μέσα από τη θρησκευτικοποίηση του πολιτικού (συγκεκριμένα την αντίληψη του περιούσιου λαού) είναι το σχόλιό του σε απόφθεγμα του Ναπολέοντα: ««Δώστε στο λαό ένα παιχνίδι· αυτός θα περνά τον καιρό του παίζοντας, και εμείς θα τον οδηγούμε όπου θέλουμε, υπό τον όρο ότι ευφυνώς του αποκρύβουμε τον τελικό στόχο». Και για την ευφυή απόκρυψη αυτού του τελικού στόχου δεν υπάρχει καλύτερο μέσο από τη θρησκευτική προσέγγιση της μάζας και από τον εμποτισμό της με την πίστη ότι αποτελεί ένα ιδιαίτερος επιλεγμένο όργανο μιας ανώτερης δύναμης και ότι εξυπηρετεί έναν ιερό σκοπό που δίνει πράγματι περιεχόμενο και χρώμα στη ζωή της...»

Οι Ιταλοί υπό τον Μουσολίνι είχαν την έκφραση *sacro egoismo* αναφερόμενοι στον εθνικισμό. Ο E.Gellner⁵⁰⁰ την ερμηνεύει ως μεροληψία που μολύνει το εθνικό αίσθημα και εμποδίζει να δει κανείς τα άδικα που το δικό του έθνος διέπραξε.

Ο Εθνικισμός χαρακτηρίζεται από ειδωλολατρικού χαρακτήρα αισθήματα που αποκαλύπτεται, με το παράδειγμα του Έ.Φρομ⁵⁰¹, στο δημόσιο ποδοπάτημα μιας σημαίας⁵⁰² το οποίο θεωρείται *ιεροσυλία*. Κατ' αυτόν, με τη βεβήλωση εθνικών συμβόλων εκδηλώνεται πηγαία έντονη αγανάκτηση και οργή που δεν εκδηλώνεται σε περιπτώσεις ανηθικότητας (π.χ. εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο) ή ακόμη και στη περίπτωση που κάποιος μιλούσε προσβλητικά για το Θεό. Τη τοποθέτηση αυτή ενισχύει η ιστορική άποψη ότι η σημαία⁵⁰³ προέρχεται από τοτεμιστικά εμβλήματα⁵⁰⁴

⁴⁹⁹ Τα στοιχεία αυτής της παραγράφου αντλήθηκαν από το κεφ.15 'Ο Εθνικισμός ως μια Πολιτική Θρησκεία' του Ρ.Ρόκερ, *Εθνικισμός και Πολιτισμός*, том. Γ, Αθήνα, Άρδην, 5-45

⁵⁰⁰ ό.π...15

⁵⁰¹ Ε.Φρομ, *Η Υγιής Κοινωνία*...82-84

⁵⁰² Jean-Luc Chabot...41: «Το προτιμώμενο σύμβολο του θρησκευτικού τεχνάσματος είναι αναμφισβήτητα η σημαία, που αποτελεί αντικείμενο λατρείας, τόσο πολιτικό όσο και στρατιωτικό. Είναι βέβαιο ότι από το 1870 ως το 1945, χιλιάδες, ίσως και εκατομμύρια άντρες πέθαναν στρέφοντας το τελευταίο τους βλέμμα στα εθνικά χρώματα, από τις πιο απομακρυσμένες αποικίες ως τα ευρωπαϊκά πεδία μάχης. Οι εθνικές εορτές που ανανεώθηκαν σε λάμψη και οι στρατιωτικές παρελάσεις που πραγματοποιούνταν σαν θρησκευτικές πομπές συνέβαλαν επίσης στο αίσθημα της κοινότητας»

⁵⁰³ Ο σταυρός της ελληνικής σημαίας λειτουργεί κατεξοχήν ως ιδεολογικό πολιτικοθρησκευτικό και όχι χριστιανικό σύμβολο πάνω από όλα ευθύνης. Μόνο η παράθεση από Στανιλοάε, *Η νίκη του σταυρού*...21 παράδειγμα πηγαίας κοινωνικότητας και διαυγών ανθρώπινων σχέσεων αποκαλύπτει την απόσταση από την σύγχρονη καθημερινότητα της αμαρτίας ως εγωκεντρισμού: «οφείλω να υπομείνω την εχθρότητα των άλλων ανθρώπων όχι μόνο ως σταυρό, τον οποίο σηκώνω για τον εαυτό μου, αλλά

δηλ. το ειδωλολατρικό δέσιμο με τη φύση. Για το συγγραφέα μας ειδωλολατρεία και αλλοτρίωση ταυτίζονται: «το κοινό σ'όλα αυτά τα φαινόμενα τη λατρεία των ειδώλων, την ειδωλολατρική λατρεία του θεού, την ειδωλολατρική αγάπη για ένα πρόσωπο, τη λατρεία του πολιτικού ηγέτη ή του κράτους, και την ειδωλολατρική λατρεία των εξωτερικεύσεων των παράλογων παθών –είναι το προτσές της αλλοτρίωσης. Είναι το γεγονός ότι *ο άνθρωπος δεν αισθάνεται τον εαυτό του ως τον ενεργό φορέα των δυνάμεών του και των δυνατοτήτων του, αλλά σαν ένα αδύναμο «πράγμα» που εξαρτάται από εξωτερικές δυνάμεις στις οποίες έχει προβάλλει τη ζωική του ουσία*».⁵⁰⁵

4.9 Απομυθοποίηση του Εθνικισμού

Στο υποκεφάλαιο αυτό θα προσπαθήσουμε να επισημάνουμε τα κακώς κείμενα του Εθνικισμού και εξηγώντας τα θα επιχειρήσουμε να προτείνουμε κάποιους τρόπους υπερβάσεως του.

Ο εθνικισμός χρησιμοποιεί το συναίσθημα· η ενότητα και η ισορροπία του συναισθήματος με τη λογική θα τον αμβλύνει. Το επόμενο πολιτισμικό βήμα μπορεί να είναι η αντικατάσταση του διπόλου συναίσθημα – λογική από την ελεύθερη αγάπη στην εθνική και προσωπική ζωή, ως κριτήριο τρόπου ζωής, που θα προβληματίσει τον άνθρωπο ως προς τον ιδεολογικό αλλά και ακραίο τρόπο σκέπτεσθαι. Ωστόσο αυτό είναι ουτοπικό γιατί ελεύθερη αγάπη == αγιότητα και αλήθεια, άλλωστε η ιστορία έχει αποδείξει ότι ο άνθρωπος ως επί το πλείστον την απεχθάνεται ενώ στην

και ως σταυρό, τον οποίο σηκώνω και για τους άλλους, αφού σηκώνω αυτόν το σταυρό γιατί, λόγω της [ανολοκλήρωτης] προσωπικότητάς μου, δεν είναι σε θέση να σχετίζονται μαζί μου με τον τρόπο, με τον οποίο θα εύχονταν»

Στις ανθρωπιστικές αναζητήσεις του σύγχρονου ελληνισμού με πολιτικές προεκτάσεις και πέραν του διπόλου Ανατολή-Δύση θα μπορούσε να συνεισφέρει μια εικαστική αντίληψη από την ιστορία της τέχνης στο Β.Λόσσκυ, 'Ο Σταυρός' μτφρ Σ.Γουνελάς *ΣΥΝΑΞΗ* 110(2009) 96: «το φρέσκο της Σάντα Μαρία Αντίκα, και αυτό στη Ρώμη (τέλος 7^{ου} –αρχές 8^{ου} αι.), παραλλάζει με τον συριακό τύπο σταύρωσης, που απαντάται, λόγου χάρη, στο Ευαγγελιστάριο της Ραμπούλα (586): βλέπουμε εδώ το Χριστό ντυμένο με κοντό χιτώνα (κοντομάνικος χιτώνας που φορούσαν οι δημοκρατικοί Ρωμαίοι, ενδυμασία που υιοθέτησαν οι επίσκοποι και οι μοναχοί), ζωντανό, με τα μάτια ανοιχτά, να στέκεται ορθός πάνω στο σταυρό. Η συριακή σύνθεση ακολουθεί αποκλειστικά την αφήγηση του τετάρτου Ευαγγελίου· διατηρήθηκε για καιρό στη Δύση»

⁵⁰⁴ Juan-Eduardo Cirlot, *Το Λεξικό των Συμβόλων*, Κονιδάρης, 1995

⁵⁰⁵ Έριχ Φρομ, *Η Υγιής...* 159

πραγματικότητα την θαυμάζει. Η πρόκληση αυτή ως ιστορική πράξη του παρελθόντος ίσως προβληματίσει για το μέλλον.⁵⁰⁶

Το σημερινό αυτονόητο του εθνικισμού μπορεί να σχετικοποιηθεί με την καλλιέργεια συγκεκριμένων ερωτημάτων και θέσεων. «Εάν, γιατί και σε ποιο βαθμό χρειάζεται ο προσδιορισμός της εθνικής ταυτότητας» ή «υπάρχει εθνικός εαυτός ή ταυτότητα» είναι τα ερωτήματα που σχετικοποιούν τη θεότητα του εθνικισμού με επακόλουθο την αναζήτηση άλλων μορφών οργάνωσης του κόσμου δηλ. πέραν του εθνικού κράτους προς αμεσοδημοκρατικά πρότυπα χωρίς φαντασιακές αλλά βιωματικές σχέσεις. Οι ένοικοι π.χ. μιας πολυκατοικίας δεν θα έχουν ανάγκη την εθνικοκρατική (ή ιδιωτική) ΔΕΗ με την τοποθέτηση φωτοβολταϊκών συστημάτων που συνεπάγεται ενεργειακή αυτονομία αλλά και αφορμή για αντικείμενο βιωματικής δηλ. πραγματικής σχέσης μεταξύ των ενοίκων. Επιπλέον, σε τι χρησιμεύει το εθνικό κράτος αν δεν είναι Κράτος Πρόνοιας για τις ανίσχυρες κοινωνικές ομάδες;

Η, επίσης, η σχετικοποίηση του Εθνικισμού προωθείται με τη θέση ότι το να είναι κανείς Έλληνας ή Ιταλός αποτελεί μια ταυτότητα ανάμεσα σε πολλές άλλες ταυτότητες μέσω των οποίων αυτοπροσδιορίζεται ο σύγχρονος άνθρωπος όπως, για παράδειγμα, η προσωπική, η επαγγελματική, η θρησκευτική, η οικογενειακή ταυτότητα. Η παγκοσμιοποίηση προσφέρει δυνατότητες πολιτισμικών επιλογών όταν δεν λειτουργεί ισοπεδωτικά για την οικονομική ευμάρεια των πολυεθνικών. (Πολλές φορές ακούγεται η έκφραση «όμως...στην τάδε χώρα γίνεται αυτό» σαν κριτική αλλά και δημιουργική αντιπρόταση σε αδιέξοδα της νεοελληνικής κοινωνίας).

Η σχετικοποίηση του Εθνικισμού προωθείται αποφασιστικά με την κοινωνική αποδοχή της άποψης ότι «ο ελεύθερος άνθρωπος είναι αναγκαστικά ανασφαλής. Ο σκεφτόμενος άνθρωπος είναι αναγκαστικά αβέβαιος»⁵⁰⁷ και θα αποστασιοποιείται από ιδεολογικές χίμαιρες που λειτουργούν ως επιστροφή στο αμνιακό υγρό ως αγέννητος. Επίσης με την κοινωνική αποδοχή του βιλχελμραϊχικού συνθήματος που

⁵⁰⁶ Μ.Μπέγζος, 'Δημιουργία ή/και Εξέλιξη' στο επιμ. Θ.Νάντσου, Μ.Κουρουζίδης, *Οικολογία και Εκκλησία*, Αθήνα, Ηλίβατον, 1999, 28-40. Σύμφωνα με τον συγγραφέα το σχήμα της ελεύθερης αγάπης παρουσιάζεται στην Ανατολική θεολογία στις σχέσεις συναλληλίας Πολιτείας-Εκκλησίας στο Βυζάντιο, στη διαλεκτική κτιστού-ακτίστου αντί του δυαλισμού «φυσικού-υπερφυσικού», στη σχέση επιστήμης-θρησκείας με τη σύγκλιση, συγκεκριμένα, θεολογικής Δημιουργίας και επιστημονικής Εξέλιξης.

⁵⁰⁷ Έριχ Φρομ, *Η Υγιής Κοινωνία*, Μπουκουμάνης, Αθήνα, 1973, 247

δημιουργεί αληθινή και όχι ψευδεπίγραφη αυτοεκτίμηση «ο έρωτας, η εργασία και η γνώση είναι οι αστείρευτες πηγές της ζωής· αυτές που πρέπει να την κυβερνούν». Υπάρχει το «έθνος» των εργαζόμενων ανθρώπων έναντι του ελληνικού ή τουρκικού έθνους...

Η συνειδητοποίηση του τι-είναι-βλακεία αποκαλύπτει τον εθνικισμό: «ένα ορισμένο κατώτερο στρώμα της μέσης τάξης του πνεύματος και της ηθικής, με έντονη την ανάγκη κομψισμού, αποθρασύνεται εντελώς μόλις βρεθεί κάτω από την προστασία του κόμματος, του έθνους, της αίρεσης ή του καλλιτεχνικού ρεύματος και του επιτραπεί να εκφράζεται ως *Εμείς* αντί ως *Εγώ*. Με μια επιφύλαξη, που είναι αυτονόητη και συνεπώς αμελητέα, αυτή η υπεροψία μπορεί να ονομαστεί και ματαιοδοξία. Και πράγματι η ψυχή πολλών λαών και κρατών διακατέχεται σήμερα από συναισθήματα, ανάμεσα στα οποία η ματαιοδοξία έχει την πρωτοκαθεδρία· μεταξύ της βλακείας και της ματαιοδοξίας υπάρχει όμως από την αρχαιότητα μια στενή σχέση, πράγμα που πιθανώς κάτι υπαινίσσεται»⁵⁰⁸.

Η επώδυνη απομυθοποίηση της ιστορίας των κρατών αποτελεί άρνηση του εθνικισμού. «Η εικόνα της ιστορίας που, με το μέγεθος των κρατών, με τα συγκλονιστικά γεγονότα –ακόμη κι αν είναι καταστροφές-, προκαλεί την αίσθηση ανήκουστων κατορθωμάτων, ο μύθος στρατηλατών και πολιτικών, η δόξα που διατηρείται μες από τους αιώνες και τις χιλιετίες, -όλα αυτά θα χλωμιάσουν [αν αρνηθούμε την παγκόσμια κυριαρχία και αρχίσουμε να κινούμαστε προς την παγκόσμια τάξη]. Η λάμψη θα προέλθει από τις εξάρσεις του να είσαι άνθρωπος»⁵⁰⁹.

Ο Εθνικισμός αντιλαμβάνεται τη γη ως ιερή⁵¹⁰, όπως άλλωστε και η θρησκεία με τους ιερούς της τόπους⁵¹¹ αλλά μόνο κοσμική γη υφίσταται και αυτή δεν είναι απλά εκμεταλλευτικά χρήσιμη ή παρέχει απλά συναισθηματική ηδυπάθεια· προσφέρει παραδείγματα ηθικού τρόπου ζωής. Παραδείγματος χάριν, η ίδια η φύση απορρίπτει τις αποκλειστικότητες. Τα οικοσυστήματα που χαρακτηρίζονται από μεγάλη βιοποικιλότητα έχουν μεγάλη ανθεκτικότητα. Δεν είναι έλλογη η μεταφορά

⁵⁰⁸ Ρ.Μούζιλ, *Περί βλακείας*, Αθήνα, Ολκός, 2001, 24-25.

⁵⁰⁹ Κ. Jaspers, 'Η παγκόσμια τάξη' *ΕΥΘΥΝΗ* 119(1981) 580

⁵¹⁰ Α. Smith...

⁵¹¹ Μ. Eliade, *Το Ιερό και το Βέβηλο*, Αθήνα, Αρσενίδης, 19-59

του φυσικού προτύπου στην ανθρώπινη κοινωνία ως πολυπολιτισμικότητα; Ο Άλλος είναι ευκαιρία πλουτισμού. Αυτήν την ηθική προσέγγιση της φύσης –και όχι φυσιολατρική, συναισθηματική, αισθητική- βρίσκουμε π.χ. στο Μ.Βασίλειο ενώ η ειδωλολατρική απολυτοποίηση της φύσης μοιάζει με την εθνικιστική ειδωλολατρεία π.χ. Φ.Κόντογλου. Η ομοσπονδοποίηση των λαών -ως πολιτική έκφραση του παραδείγματος του οικοσυστήματος- θα οδηγούσε στον περιορισμό του Εθνικισμού με την άρνηση κυριαρχίας των εθνικών κρατών.⁵¹²

Ο Εθνικισμός υπερβαίνεται με την ρεαλιστική ειλικρίνεια: με τη συνειδητοποίηση ότι το παγκόσμιο και πλανητικό συμφέρον προέχει του «εθνικού συμφέροντος» π.χ. ως προς την οικολογική ευαισθησία. Με το να αντιδρά κανείς στις αποκλειστικότητες όχι μόνο των ευκολοπαράτητων εθνικισμών των κάθε άλλων αλλά και του δικού του χωρίς να τον βαπτίζει με αυτοαθωτική ευκολία πατριωτισμό.

Υπάρχουν οι μίμοι και θεατρίνοι της αυθεντικής εθνικής ελεύθερης αγάπης οι οποίοι θα πρέπει να αναγνωρίζονται. Η παρατήρηση του Έ.Χόφφερ είναι αποκαλυπτική: «...το αντίθετο του εθνικιστή δεν είναι ο προδότης της πατρίδας, αλλά ο λογικός πολίτης που αγαπάει το παρόν και δεν αρέσκει στο να γίνει μάρτυρας και ήρωας...Οι περισσότεροι προδότες στο δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο ήταν δεξιοί εξτρεμιστές...»⁵¹³

Με τα λόγια του Jean-Luc Chabot: «Η συλλογική επιβεβαίωση της εθνικής ταυτότητας (αδερφοσύνη της πατρίδας) δεν αρνείται απαραίτητα τις υπόλοιπες (αδερφοσύνη των πατρίδων). Ο πατριωτισμός υπαγορεύει απλώς τη σειρά της κάθε αλληλεγγύης και προϋποθέτει την αγνόηση του μίσους είτε για τα έθνη είτε για τις ράτσες είτε για τις κοινωνικές τάξεις»⁵¹⁴. Μόνο μέσα από την ελεύθερη αγάπη του συγκεκριμένου είναι δυνατή η αγάπη του καθολικού. Εκείνος που δεν έχει απελευθερωθεί από τους δεσμούς με το αίμα και το έδαφος δεν έχει ακόμη γεννηθεί

⁵¹² Ν. Μπερντιάγιεφ, *Βασίλειο του Πνεύματος και Βασίλειο του Καίσαρα*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 2002, 198· Ε.Μ.Βurns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία*, τομ.Α, επιμ-εισ. Ι.Σ.Κολιόπουλος, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 241

⁵¹³ Έ.Χόφφερ, *Ο Φανατικός*...99

⁵¹⁴ ό.π...140

ολοκληρωτικά σαν ανθρώπινο ον. Η ικανότητά του αγάπης και λογικής είναι ακρωτηριασμένη με απουσία του αισθήματος πανανθρώπινης αδελφοσύνης.⁵¹⁵

Η υπέρβαση των εθνικιστικών αποκλειστικότητων ως Πράξη βρίσκεται στην καρδιά του χριστιανικού κηρύγματος. Κατά τον Δημοσθένη Σαβράμη⁵¹⁶, με αναφορά στον Λέοναρντ Ραγκάζ, «η παραβολή του Ιησού «Ο καλός Σαμαρείτης» επιβεβαιώνει ότι «η υπηρεσία στο Θεό είναι υπηρεσία στον άνθρωπο» ενώ ταυτόχρονα προβάλλει εντελώς ιδιαίτερα την καθολική και χωρίς όρια αγάπη. Κατ' αυτό τον τρόπο έρχεται σε αντίθεση προς το χριστιανισμό ο εθνικισμός ο οποίος περιορίζει την αλληλεγγύη στη δική του ομάδα ή στους συντρόφους του λαού του, διατηρεί τις αντιθέσεις και χωρίζει τους ανθρώπους. Περαιτέρω δείχνεται μ' αυτή την παραβολή ότι «Θεός δεν είναι Εκκλησία, θεολογία και ευσέβεια αλλά δικαιοσύνη, που θέλει τη δικαιοσύνη της βασιλείας του Θεού και σημαίνει δίκαιο, έλεος και ταπεινοφροσύνη. Θέλει αγάπη όχι θυσία». Ενώ ο ιερέας και ο λευίτης, οι θρησκευτικοί λειτουργοί δηλαδή, άφησαν κάτω το μισοπεθαμένο άνθρωπο που του επιτέθηκαν οι ληστές, χωρίς να ενδιαφερθούν γι' αυτόν και την εντολή του Θεού για την προς τον πλησίον αγάπη, ανταποκρίθηκε στην εντολή του Θεού ένας λαϊκός, ένας Σαμαρείτης, παρ' όλο που μεταξύ των Ιουδαίων και των Σαμαρειτών υπήρχε άσβεστο μίσος... Αξιοσημείωτο είναι ότι –όπως γράφει η Δωροθέα Ζέλε- σ' αυτή την ιστορία δεν αναφέρεται η λέξη Θεός. «Όμως όπου παντού σήμερα στον Κόσμο επαναλαμβάνεται αυτή η ιστορία, στο Κογκό ή στην Αλαμπάμα ή στη Σιβηρία, εκεί είναι ο Χριστός, ο αφηγητής της ιστορίας, αθέατα παρών»». Ο κριτικός αυτός χριστιανισμός, και όχι ο θρησκευτικοποιημένος και θεσμοθετημένος που αντιλαμβάνεται την παραβολή αυτή σαν απλή φιλανθρωπία, θα μπορούσε να αντιστρέψει την συστημική πραγματικότητα όπως ακριβώς το έκαναν πράξη έναντι της τότε Αυτοκρατορίας και του νομικού και ρατσιστικού ιουδαϊκού κατεστημένου και του λογικοκρατούμενου ελληνισμού οι πρωτοχριστιανοί.

Τα πρότυπα απεξάρτησης από τον Εθνικισμό υπάρχουν, έχουν σάρκα και οστά. Η Κασσιανή⁵¹⁷ βρισκόταν στο πλευρό των κάθε φορά κατατρεγμένων και

⁵¹⁵ Φρομμ, *Η Υγιής Κοινωνία...* 82 Επίσης υποσ. 19

⁵¹⁶ Δ. Σαβράμης, *Ο Ιησούς επιζεί των δολοφόνων του*, Αθήνα, Δίδυμοι, 1987, σελ.31

⁵¹⁷ Νικολάου Βελμίροβιτς, *Κασσιανή (Διδασκαλία περί Αγάπης)* μτφρ. Αμφ.Ράντοβιτς, Αθήναι, Έλαφος, χ.χ. 38: «Έχει αγιάσει αυτή, κύριοι, έχει αγιάσει. Εγώ την θυμάμαι καλά. Στην λύπη του καθενός έκλαιγε από λύπη, και στη χαρά του έκλαιγε από χαρά. Τέτοια καλωσύνη δεν είδαν ούτε τα μάτια των

αδυνάτων οπότε, αναλόγως, καταδιωκόταν από μουσουλμάνους ή ορθοδόξους· τα κριτήρια της δεν ήταν εθνικιστικά αλλά ανθρώπινα. Αυτή είναι η μοίρα των οικουμενικών προσώπων, να είναι ανέστιοι. Επιπλέον, η πηγαία, αυθόρμητη και ρεαλιστική αγάπη ενός παπα-Γ.Πυρουνάκη ή ενός Μητρ.Κισσάμου και Σελίνου Ειρηναίου Γαλανάκη για την Ελλάδα θα μπορούσε να αποτελέσει ένα δρόμο.

παπούδων μας. Αφερμι, καλά είπες! Φώναξε ένας μουσουλμάνος από την Πριέπολιε. Αλλά και βασανίστηκε πολύ. Την βασάνιζαν και οι Οσμανλήδες, την βασάνιζαν και οι Χριστιανοί. Κάποιος θρασύς καϊμακάμης την έκλεισε στη φυλακή και έδωσε εντολή στους φύλακες να την δέρνουν, επειδή δήθεν κάποιοι Τούρκοι είχαν γίνει Χριστιανοί εξ αιτίας της. Κάποιοι πάλι Σέρβοι, αντάρτες, την έδεχναν και αυτοί, διότι πήγαινε στα σπίτια των Μουσουλμάνων και βοηθούσε τους φτωχούς Τούρκους...Αγία ψυχή, να μυρίζουν και τα κόκκαλά της με την ευωδία του Παραδείσου!»

5 Ο ΠΑΤΡΙΩΤΙΣΜΟΣ ΕΝΑΝΤΙ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΥ

Στο *Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης* Lidell-Scott υπάρχει η αναφορά: «πατρίς γαρ εστι, πασ' ιν' αν πράττη τις ευ, ubi bene, ibi patria» ως υπαρξιακή τοποθέτηση έναντι του όρου. Τελική πατρίδα είναι ο σχεσιακός εαυτός ο οποίος πραγματώνεται ή όχι σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο.

Πατρίδα είναι η χώρα των πατέρων, η γενέτειρα γη. Σε ευρύτερη έννοια είναι το έδαφος ή ο τόπος όπου γεννήθηκαν και κατοικούν άνθρωποι με συνείδηση κοινής καταγωγής και κοινής ιστορίας αλλά και κοινής μοίρας και κοινού πεπρωμένου. Σε μια συνοπτική θεώρηση αληθινός πατριώτης είναι εκείνος που η αγάπη του στρέφεται προς οτιδήποτε συνδέεται με την έννοια της πατρίδας και εκπηγάει από αυτή, δηλαδή προς το έδαφός της, τα πρόσωπα που κατοικούν σ' αυτό, τα ήθη και τα έθιμα και τους τρόπους ένδυσης, τη θρησκεία και τη γλώσσα, τα εθνικά ιδανικά και το πολίτευμα, τα αρχαία μνημεία και την δημοκρατική εξουσία και γενικά προς οτιδήποτε συνιστά την υψηλή, ιερή και περιληπτική έννοια της πατρίδας⁵¹⁸.

Η πατρίδα είναι ιερός τόπος, όπως προαναφέρθηκε, στα πλαίσια ενός είδους «κρυπτοθρησκευτικής συμπεριφοράς»⁵¹⁹ σύμφωνα με τη διάκριση ιερού-βεβήλου. Υπάρχουν περιοχές οι οποίες είναι ποιοτικά διαφορετικές από τις άλλες, όπως η πατρίδα ή το τοπίο της πρώτης αγάπης. Αυτοί οι τόποι διατηρούν ακόμη και για τον πλήρως άθρησκο σύγχρονο άνθρωπο μια ιδιαίτερη, «μοναδική» σημασία⁵²⁰.

Ο ενάρετος θάνατος για την Πόλη του αρχαίου Αθηναίου πολίτη αποτελεί τελική πολιτική και ολοκληρωμένη δικαίωση⁵²¹. Η θυσία χάριν της πολιτικής

⁵¹⁸ Χ.Γ.Ρώμα, 'Πατρίδα' στο *Λεξικό Αναπτυσσόμενων Εννοιών*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1982, 175-6.

A.Giddens, *Κοινωνιολογία*, μτφρ-επιμ. Δ.Γ.Τσαούσης, Αθήνα, Gutenberg, 2002, 298-9

⁵¹⁹ M.Eliade, *Το ιερό και το βέβηλο*, Αθήνα, Αρσενίδης, 2002, 22

⁵²⁰ M.Eliade...22

⁵²¹ Α.Παπαρίζος, 'Λόγος, και η Θρησκεία ως Πολιτική Κοσμογονία στη Δημοκρατία των Αθηναίων' στο *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, 1995, 185-193 Για την παράγραφο αυτή αντλήσαμε από το παρόν και το επόμενο κείμενο του Α.Παπαρίζου

Η διαλεκτική των θέσεων αυτών με τις χριστιανικές που ελευθερώνουν τον άνθρωπο από την Πόλη εντάσσονται στη διαλεκτική ελευθερίας και αγάπης πχ G.Bouthoul, *Ιστορία της Κοινωνιολογίας*, Τι ξέρω; Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, 1989, 15: «η νέα [χριστιανική] κοσμοθεωρία χαρακτηριζόταν από πνεύμα ισότητας γιατί όλες οι ψυχές είναι, γι' αυτήν, ίσες απέναντι στον Θεό. Η νέα πίστη αποδείχθηκε λοιπόν λογικά ασυμβίβαστη προς το σύστημα της κάστας, που θα στερηθεί στο εξής κάθε

συλλογικότητας είναι ιερή διότι η συλλογικότητα με την πολιτική λειτουργία της είναι ιερή. Η Πόλη-πατρίδα προσφέρει τους νόμους που καλλιεργούν αυτοσεβασμό, αξιοπρέπεια, τιμή και ελευθερία και η θυσία του πολίτη αποσκοπεί στην επιβίωση, την ευημερία και εν τέλει τη σωτηρία της· το είδος αυτό της θυσίας επιδοκιμάζει τη λατρεία και την αγάπη της ζωής μέχρι θανάτου ως την πιο γενναία και την πιο ενάρετη, την απολαυστικότερη, μ' άλλα λόγια, πράξη της ζωής. Μέσω του θανάτου του σώζονται άλλοι, η απόλαυση της φιλίας. Η πολιτική και η φιλία είναι η απάντηση στη «ριζική αποξένωση» που φέρει ο άνθρωπος ως κενό-χάος και διαχωρισμό σώματος-ψυχής-νου. Στοιχείο της αποξένωσης αυτής, επίσης, είναι ότι «ο άνθρωπος είναι το μοναδικό ίσως ζώο που αδυνατεί να αναγνωρίσει αυτόματα, αυτονόητα και ισότιμα, από ένστικτο, τα άλλα ζώα του είδους του όταν ανήκουν σε άλλη φυλή και σε διαφορετικό πολιτισμό»⁵²². Η λύση συνίσταται στην ισοτιμία και την συνεργασία, στην πολιτική και την ηθική, στη δημοκρατική φιλία.

Η πολιτισμική και πολιτική *συνείδηση κοινωνίας* ως συλλογική ταυτότητα των Ελλήνων είναι συνέπεια του ανθρωποκεντρικού χαρακτήρα του ελληνικού κοσμοσυστήματος, με πρόταγμα την καθολική ελευθερία του πολίτη, χωρίς εδαφικούς ή φυλετικούς προσδιορισμούς. Το σύστημα των κοινών (πόλεων) με την ελευθερία που υποστασιοποιεί αποτελεί τη διστορική συλλογική ταυτότητα του ελληνικού έθνους έναντι της δεσποτείας και της φεουδαρχίας, σε αντιδιαστολή με τη διαφωτιστική προσέγγιση της επινόησης του έθνους από το κράτος, όσον αφορά την ελληνική περίπτωση. Το νεοελληνικό εθνικό κράτος αποτελεί θεσμό κατοχής για τον Έλληνα που έχει παιδευτεί να λειτουργεί ως εντολέας και όχι ως υπήκοος ή ιδιώτης, η συνείδηση κοινωνίας εκφράζεται από το σώμα των πολιτών και όχι από το κράτος⁵²³. Επιπλέον, «είναι σημαντικό να μιλάμε για το έθνος, διότι μόνο με τη γρανίτωση της ταυτοτικής συλλογικότητας θα ανακτηθεί η ελευθερία της κοινωνίας τόσο έναντι του εθνικώς «άλλου» ή των αγορών όσο και έναντι της πολιτικής τάξης. Θα κληθούμε όμως να μιλάμε τότε για το έθνος της κοινωνίας και όχι προφανώς για το έθνος του

σταθερό ιδεολογικό θεμέλιο. Το δίκαιο και η ηθική γίνονται οικουμενικά· δεν είναι πια περιορισμένα σε μια Πόλη ή σε μια ομάδα· το άτομο παύει να ανήκει ολοκληρωτικά στην πόλη, κατά την αρχαϊκή παράδοση: τα ηθικά και θρησκευτικά του καθήκοντα ξεπερνούν την πολιτική αποκλειστικότητα. Το Κράτος δεν είναι πια ο δημιουργός του δικαίου και της ηθικής, γιατί οι θεμελιώδεις αρχές τους είναι θείας προέλευσης. Η δύναμη και η επιτυχία δεν είναι πια «αυτοσκοποί»· έχουν ανάγκη δικαιολογίας»
⁵²² Α.Παπαρίζος, 'Η Πολιτική ως διαχείριση του φόνου' στο *Η Κοινωνία των αμαρτωλών*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2014, 692

⁵²³ Για την παράγραφο αυτή αντλήσαμε από το Γ.Κοντογιώργης, *Έθνος και «εκσυγχρονιστική» Νεοτερικότητα*, Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2006.

κράτους. Η έννοια της προόδου θα επανορισθεί με πρόσημο την πολιτική (και κοινωνική) χειραφέτηση της κοινωνίας των πολιτών: τη συγκρότηση της κοινωνίας των πολιτών σε δήμο και την απόδοση σ' αυτήν της ιδιότητας του εντολέα... Για να σφυρηλατήσεις τη συλλογικότητα του κοινωνικού σήμερα χρειάζονται δύο πράγματα: ισχυρό ταυτοτικό υπόβαθρο (έθνος) και πολιτειακή θέσμιση του κοινωνικού υποκειμένου»⁵²⁴

Η κατηγορία για αντιπατριωτισμό θα μπορούσε να αποδοθεί στον πολίτη που δεν έχει «μονοδιάστατη σκέψη και συμπεριφορά» μέσα σε μια καταπιεστική κοινωνία που αρνείται: « η άρνηση του ενστίκτου της αγέλης', η άρνηση της βίας της κάθε μορφής κτηνωδίας, η αντίθεση προς την 'τυραννία της πλειοψηφίας', θεωρούνται φαινόμενα αντικοινωνικά, νευρωτικά, ενίοτε και αντιπατριωτικά» - ενώ στην πραγματικότητα ο πολίτης αυτός αποτελεί ελπίδα κοινωνικής αλλαγής⁵²⁵ ως ελεύθερος και ανέστιος.

Θα παρουσιάσουμε σε 6 σημεία, συνοπτικά, την αναγκαιότητα ισχυρής συνοχής μιας κοινωνίας στην εποχή μας με την ιδέα της Πατρίδας: 1) Προσφέρει ταυτότητα αναγκαία στην εσωτερική συνοχή μιας κοινωνίας 2) προσφέρει διαχρονικής τάξης αξίες και ως πολιτιστική οντότητα είναι ο βασικός πόλος αντίστασης στο μηδενισμό 3) καλλιεργεί την αίσθηση ενός ιστορικού πολιτισμικού χρέους της κάθε κοινωνίας απέναντι στην ανθρωπότητα 4) αποτελεί ανάχωμα απέναντι στις ομοιομορφοποιήσεις στην εποχή του τεχνοκρατικού ιμπεριαλισμού 5) χωρίς πατριωτική συνείδηση δεν υπάρχει άμυνα απέναντι στην «νέα τάξη» πραγμάτων που επιδιώκουν οι ΗΠΑ 6) η «υπέρβαση» των Εθνών σημαίνει το τέλος της Ιστορίας και το τέλος των ιδεολογιών, δηλαδή τη συντριβή κάθε οράματος για ένα δικαιότερο κόσμο⁵²⁶. Παράλληλα, σύμφωνα με το άρθρο του Α. Παπαρίζου *Η πορεία των σύγχρονων κοινωνιών και η αναζήτηση της Δικαιοσύνης* η μεταβολή της κοινωνίας προϋποθέτει την αλλαγή του ανθρώπου στην καθημερινότητά του: «Δεν θα υπάρξουν δικαιότερες κοινωνίες αν δεν υπάρξουν δικαιότεροι άνθρωποι. Δεν θα υπάρξουν δικαιότεροι άνθρωποι αν δεν υπάρξουν δικαιότερα κοινωνικά

⁵²⁴ Γ.Κοντογιώργης, *Οι Ολιγάρχες...* 306, 308

⁵²⁵ Δ.Ν.Λαμπρέλλης, *Η Αγωνία της Άρνησης στον Marcuse ή περί της θεμελίωσης της κοινωνικής του φιλοσοφίας*, Αθήνα, Δωδώνη, 2000, 54 με αναφορά στο φιλόσοφο

⁵²⁶ Πρόκειται για 6 σημεία που αναπτύσσει ο Β.Φίλιας, 'Το «Εθνος» ως ιστορική διαδρομή και σημερινή αναγκαιότητα' *ΣΥΝΑΞΗ* 79(2001), 68-69

συστήματα...Ο άνθρωπος μέσα και μέσω κάθε δραστηριότητας και καθημερινής πράξης, και της πιο τετριμμένης ακόμη, συνθέτει και είναι δυνατόν να υπερβαίνει με τη δημιουργία νέων μορφών κοινωνικής ζωής αυτό που ο ίδιος ήδη αποτελεί ως ζώσες δομές αντίληψης, σκέψης και πράξης, όσο και αυτό που υπάρχει γύρω του ως αποκρυσταλλωμένες και υλοποιημένες κοινωνικές δομές, αλλά και ως φυσικό περιβάλλον»⁵²⁷.

Μέσα στην ίδια καθημερινότητα ο πατριωτισμός θα μπορούσε να συγκριθεί με την αγάπη των γονιών για τα παιδιά τους. Αγαπάει κανείς συνήθως τα παιδιά του περισσότερο, όχι ενάντια στα παιδιά των άλλων, αλλά ακριβώς επειδή υφίσταται η έννοια του παιδιού που αναπαράγει μέσα του τα πιο αγνά συναισθήματα. Στον πατριωτισμό αγαπά κανείς την πατρίδα του ιδιαίτερα αναγνωρίζοντας και στους άλλους το δικαίωμα να αγαπούν εξίσου έντονα τη δική τους πατρίδα. Πρόκειται για έναν πατριωτισμό της δημοκρατίας, κάθετα αντίθετο με τον εθνικισμό, που δεν τρέφεται με εθνικά συνθήματα παρά μόνο με αισθήματα νομιμοφροσύνης προς το δήμο, προς τις αξίες της ελευθερίας, της ισότητας και της ειρήνης⁵²⁸. Στο πρόσωπο του δικού του παιδιού ο γονιός αγαπά τα παιδιά όλου του κόσμου διαφορετικά δεν αγαπά πραγματικά ούτε το ίδιο του το παιδί, όπως η ερωτική αγάπη γίνεται όχημα της παγκόσμιας αγάπης

Μέσα στην καθημερινότητα που προαναφέρθηκε υπάρχει αναλογία προσωπικής και εθνικής ζωής όσον αφορά την ύπαρξη ορίων: «...οι άνθρωποι δεν αποτελούν συγκοινωνούντα δοχεία και χρειάζεται κάθε στιγμή να γνωρίζουν τίνος είναι το συγκεκριμένο πρόβλημα και ποιος καλείται να αναλάβει τις ευθύνες του. Κάθε ασάφεια στις σχέσεις, ομολογημένη ή σιωπηρή, λειτουργεί ως επεκτατισμός. Είναι σε όλους μας οικεία η αναλογία των κρατών που συνορεύουν· πραγματική ειρήνη μεταξύ τους εγκαθίσταται μόνο από τη στιγμή που θα εγκαταλείψουν κάθε εδαφική διεκδίκηση. / ...Πρέπει να πάψει να συκοφαντείται η προσπάθεια να μην υποδουλωθεί ο ψυχισμός ως εγωισμός [ΣΣ δική μας: ...και η εθνική ιδιοπροσωπία ως εγωιστικός εθνικισμός...]. Χρειάζεται να αποκαλυφθεί η διεστραμμένη πολλές φορές

⁵²⁷ Α.Παπαρίζος, 'Η πορεία των σύγχρονων κοινωνιών και η αναζήτηση της Δικαιοσύνης', *ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ* 5(1991), 101-2

⁵²⁸ Παπαδημητρίου...255-256 με αναφορά σε M.C.Nussbaum και Θ.Βέϊκο

χρήση ευλογημένων λέξεων όπως αγάπη και καθήκον, προκειμένου να πάψουν να παρέχουν καταφύγιο σε «ιμπεριαλιστικές» ανωριμότητες και εμπάθειες...»⁵²⁹.

Η προσφυγή στην ψυχανάλυση είναι αποκαλυπτική: «ως έκφραση μίσους η εξύμνηση των καταβολών βρίσκει το ταιριαστό της ταίρι στο μίσος για τις καταβολές. Αυτοί που καταστέλλουν τις ρίζες τους, που δεν θέλουν ούτε να ξέρουν από πού προέρχονται, που απεχθάνονται τους εαυτούς τους, υποδαυλίζουν το ίδιο μίσος για τον εαυτό τους, αλλά πιστεύουν ότι μπορούν να ρυθμίσουν τα ζητήματα με το να τρέπονται σε φυγή. Αντιθέτως, οι λάτρεις των «απαρχών» ψάχνουν αγχωτικά να βρουν καταφύγιο ανάμεσα στους δικούς τους, ελπίζοντας να καταπνίξουν τις αντιθέσεις που έχουν μ' αυτούς, προβάλλοντας τις πάνω σε άλλους –τους ξένους. / Η προσφυγή στην ψυχανάλυση συνεπάγεται, μεταξύ άλλων πλεονεκτημάτων, την παραγωγή ενός λόγου που αποφεύγει αυτή τη συμμετρία. Μας προσκαλεί να στρεφόμεστε αδιάκοπα πίσω στις καταβολές μας (βιογραφίες, παιδικές μνήμες, οικογένεια) με σκοπό να τις υπερβούμε θετικά. «Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο ο καθένας πρέπει να αφήσει τον πατέρα του και τη μητέρα του» (*Γένεσις* 2:24· *Κατά Ματθαίον* 19:5· *Κατά Μάρκον* 10:7· *Προς Εφεσσίους* 5:31). Έστω και αν ήταν τελικά μόνο ο Φρόυντ εκείνος που μας έδειξε πώς να προσεγγίσουμε την υλοποίηση αυτής της βιβλικής και ευαγγελικής παρότρυνσης;»⁵³⁰

Σε συνέχεια των θέσεων των συγγραφέων που προαναφέρθησαν θέτουμε το ερώτημα σχετικά με τα καίρια, κατά την αντίληψή μας, σημεία στα οποία συνίσταται η διαφοροποίηση πατριωτισμού-εθνικισμού:

1) Ο πατριωτισμός ενέχει μοναδικότητα χωρίς αποκλειστικότητα, η αγάπη της πατρίδας οδηγεί στην αγάπη όλου του κόσμου⁵³¹. Ο εθνικιστής μισεί τα άλλα έθνη επειδή μάλλον δε ξέρει να αγαπά πραγματικά το δικό του έθνος⁵³², ο πατριώτης

⁵²⁹ Από τον πρόλογο του πρωτοπρ. Β.Θερμού στο H.Cloud, J.Townsend, *Όρια Ζωής*, Αθήνα, Έλαφος, 2005³, 8.

⁵³⁰ J.Kristeva, *Έθνη χωρίς εθνικισμό*, Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 1997 22-23

⁵³¹ Παπαδημητρίου...256: «ο κοσμοπολιτισμός δεν έρχεται αναγκαστικά σε αντίθεση με τον καλώς εννοούμενο πατριωτισμό. Μπορεί κάλλιστα κανείς να νιώθει «πολίτης του κόσμου» και να καλλιεργεί συγχρόνως την αγάπη για την πατρίδα, αρκεί να μην αισθάνεται την ανάγκη να δικαιολογήσει τον πατριωτισμό του επικαλούμενος τη διαφορά του δικού του από τα άλλα έθνη»

⁵³² ΝΜπερντιάφ, Βασίλειο...191-192: «ο εθνικισμός είναι περισσότερο δεμένος με το μίσος για κάθε τι το ξένο, παρά με την αγάπη για ό,τι ανήκει στην ίδια την εθνικότητα. Τα εθνικιστικά πάθη που

επειδή αγαπά τη δική του πατρίδα σέβεται και τις πατρίδες των άλλων⁵³³. Ως ιστορικό παράδειγμα ας αναφέρουμε ότι οι περισσότεροι προδότες στο Β παγκόσμιο πόλεμο ήταν δεξιοί εξτρεμιστές⁵³⁴, πώς είναι δυνατόν να αγαπήσει ο εθνικιστής κάτι που το θεωρεί ξένο, την πατρίδα του άλλου;

Τη σύνδεση εθνικότητας και οικουμενικότητας παρουσιάζει χαρακτηριστικά ο ποιητής Γ.Ρίτσος: «μικρός λαός και πολεμά δίχως σπαθιά και βόλια για όλου του κόσμου το ψωμί, το φως και το τραγούδι» ή «κι ύστερα πια θα κάτσουμε στην πέτρα να διαβάσουμε την καρδιά τους σα να διαβάζουμε πρώτη φορά την ιστορία του κόσμου». Για να υψωθεί μια σκέψη στο επίπεδο της παγκοσμιοτητας, πρέπει να έχει περάσει από το έδαφος του Οικείου (π.χ. ο ελληνισμός για τον Έλληνα), διαφορετικά όλα ηχούν αόριστα και σχηματικά⁵³⁵. Η παράδοξη συνύπαρξη οικουμενικότητας και εθνικότητας στην Ορθόδοξη Εκκλησία⁵³⁶ θεμελιώνεται ιστορικοθεολογικά: «αι αντιθέσεις μεταξύ ατόμου και συνόλου ή τοπικότητος και οικουμενικότητος ουδέποτε εκυριάρχησαν εις την νοοτροπίαν της αρχαίας Εκκλησίας, αλλ' υπήρξαν παράγωγα των περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων και κοσμοπολιτισμού ιδεωδών των νεωτέρων χρόνων»⁵³⁷.

2) Ο πατριώτης δεν εξαντλεί, όπως ο εθνικιστής, την ταυτότητά του στην εθνική του υπόσταση αφού υπάρχουν και άλλες συνισταμένες της όπως η εργασιακή-επαγγελματική που ενώνει τους λαούς.

3) Το ανθρώπινο ενώνει, το πολιτισμικό διακρίνει -χωρίς να διαχωρίζει. Μια αμερικάνικη ταινία ή τραγούδι αναφέρονται στον ίδιο έρωτα και στον ίδιο θάνατο που αναφέρονται τα ανάλογα ρώσικα. Είναι το ίδιο με διαφορετικό τρόπο, αρκεί να

διχάζουν τον κόσμο δεν είναι αυθόρμητα, πρωτόγονα πάθη. Στηρίζονται μαζί με τα κρατικά συμφέροντα κι είναι συχνά το αποτέλεσμα μιας προπαγάνδας»

⁵³³ Ζ.Δ.Παπαδημητρίου, *Ο ευρωπαϊκός ρατσισμός...* 254-255: «Η ταύτιση εθνικισμού και πατριωτισμού είναι όχι μόνον παραπλανητική αλλά και επικίνδυνη. Σε αντίθεση με τον εθνικισμό που δεν ανέχεται τη δημοκρατική αντιμετώπιση του «Άλλου» και εμφορείται συχνά από συναισθήματα μίσους και από επιθετικότητα, έστω κι αν αυτά δεν εκδηλώνονται πάντα δυναμικά, ο πατριωτισμός ενεργοποιεί τα ευγενή στοιχεία της ανθρώπινης ύπαρξης»

⁵³⁴ Έ.Χόφφερ, *Ο Φανατικός*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1969², 99

⁵³⁵ Β.Καραποστόλης, 'Το πρόβλημα της αυτοκατάφασης' στο *Πολιτιστική ταυτότητα και στρατηγική του Ελληνισμού*, ΙΝ.ΕΡ.ΠΟ.ΣΤ και Γνώση, 1995, 134

⁵³⁶ Β.Γεωργιάδου, 'Θρησκεία και Εθνικισμός. Θεωρητικά προλεγόμενα για τη σχέση θρησκείας και πολιτικής' στο *Τιμή Γεωργίου Κ.Βλάχου επιμ. Η.Κατσούλης – Α.Παπαρίζος*, Αθήνα, Αντ. Ν. Σακκουλάς / Bruylant, 1995, 216 με αναφορά στην Ε.Σκοπετέα

⁵³⁷ Ι.Δ.Ζηζιούλα, *Η ενότης της Εκκλησίας εν τη Θεία Ευχαριστία και τω Επισκόπω κατά τους τρεις πρώτους αιώνες*, εν Αθήναις 1965 9

έχουν σχέση με την ανθρωπιά και να είναι αυθεντικά. Ο Ντοστογιέφσκυ είναι Ρώσος, ο Παπαδιαμάντης Έλληνας, ο Ουάιλντ Άγγλος αλλά την ίδια στιγμή είναι παγκόσμιοι μέσα από την πανανθρωπινότητά τους. Πρέπει να αρχίσουμε από το να γνωρίζουμε συστηματικά τον Άλλο, τον Διαφορετικό πολιτισμικά, αποκαλύπτοντας τα κοινά σημεία ανθρωπιάς στον καθένα⁵³⁸. «Σαν νάταν από κόσμους διαφορετικούς ο Νίτσε και ο Ντοστογιέφσκυ, ή σαν να μην ήταν η ιστορία της ανθρώπινης σκέψης μια ιστορία των αδιεξόδων της»⁵³⁹.

4) Ο εθνικισμός λειτουργεί ως πολιτική θρησκεία⁵⁴⁰ με τη γραφειοκρατία ως το πλέον διαδεδομένο τελετουργικό του⁵⁴¹ ενώ ο πατριωτισμός (Μακρυγιάννης) ως άδολη και πηγαία ερωτική σχέση. / Ο εθνικισμός αποτελεί κατασκευή προς νομιμοποίηση του εθνικού κράτους ενώ στον πατριωτισμό δεν αποποιείται κανείς τις ρίζες του αλλά και μπορεί να επαναπροσδιορίζεται· ο εθνικισμός είναι επιφανειακός και τεχνητός ενώ ο πατριωτισμός αυθόρμητος και το αυθόρμητο είναι αληθινό. / Το κράτος συχνότερα έχει περισσότερη ανάγκη από «εθνική περιουσία» παρά από αυθεντικά εθνική πνευματική καλλιέργεια⁵⁴². / Ο εθνικισμός στηρίζεται στο φόβο έναντι του άλλου εθνικού κράτους και με τη δαπάνη των εξοπλισμών η χώρα παραμένει στην ανέχεια, ο πατριωτισμός διαλέγεται πολιτισμικά. / Ο εθνικισμός περιέχει το στοιχείο μιας μεσσιανικής «αποστολής» για τη σωτηρία του κόσμου ενώ ο πατριωτισμός «ικανοποιεί τη λαχτάρα για αυτοπραγμάτωση που βρίσκεται στις ρίζες κάθε ανθρώπινης ψυχής»⁵⁴³. / Ο εθνικισμός έχει σχέση με την κοσμική-κρατική δύναμη ενώ ο πατριωτισμός με τη γη-γενέτειρα. / Κατά τον Ν.Μπερντιάεφ⁵⁴⁴ «η φυλή, κοσμική αρχή, ενεργεί κάτω από μια συμπτυκνωμένη μορφή μέσα στα έθνη, που είναι ιστορική αρχή. Στην ιστορία επιτελείται μια διείσδυση του κόσμου, μια μεγάλη πάλη όπου οι αρχές του Κόσμου νικούν αυτές του χάους. Η ιστορική εθνότητα είναι αιώνια

⁵³⁸ Κ.Μοσκόφ, 'Ο Ελληνικός τρόπος, ο διάλογος με τον άλλο' στο *Πολιτιστική ταυτότητα και στρατηγική του Ελληνισμού*, ΙΝ.ΕΡ.ΠΟ.ΣΤ ΚΑΙ Γνώση, 1995, 128 ο οποίος ταυτόχρονα προβαίνει σε διάκριση Ανατολής-Δύσης, πραγματώνοντας την «ενότητα μέσα στη ποικιλία».

⁵³⁹ Γ.Λυκιαρδόπουλος, '«Ρωμοσύνη»: Ιδεολογία και αθλιότητα του νέου εθνικισμού' στο *Η «Ρωμοσύνη» στον παράδεισο*, Αθήνα, Έρασμος, 1988², 12 ο οποίος τονίζει περισσότερο την ενότητα και όχι τη διάκριση τοποθετούμενος έναντι ιδεολογηματικών σχηματισμών.

⁵⁴⁰ Ρ.Ρόκερ, *Εθνικισμός και Πολιτισμός*, τόμ.Γ, Αθήνα, Άρδην, 2005, 5-45· Jean-Luc Chabot, *Ο Εθνικισμός*, Αθήνα, Τι γνωρίζω;/ΤΟ ΒΗΜΑγνώση, 2007, 12, 30, 40

⁵⁴¹ D.McCrone, *Η Κοινωνιολογία του Εθνικισμού*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2000, 38 με αναφορά στον M.Herzfeld.

⁵⁴² Ν.Μπερντιάεφ, *Βασίλειο του Πνεύματος και βασίλειο του Καίσαρα*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 2002², 190

⁵⁴³ Philip Sherrard, *Δοκίμια για τον νέο Ελληνισμό*, Αθήνα, Δωδώνη, 1971, 147

⁵⁴⁴ Ν.Μπερντιάεφ, *Για την κοινωνική ανισότητα*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1984, 117

πραγμάτωση του κοσμικού είναι. Η καταστροφή του είναι και καταστροφή του κόσμου και επιστροφή στο χάος». / Ο εθνικισμός ή, το άλλο άκρο, η άρνηση εθνικής ταυτότητας έχουν ως βασικό χαρακτηριστικό το μετεωρισμό ενώ ο πατριωτισμός είναι η ψυχική ισορροπία που προσφέρει το ανήκειν σε μια φυσική και πολιτισμική κοινότητα ανθρώπων.

5) Κατά την κοινωνιοψυχολογική θεώρηση του Έριχ Φρόμ⁵⁴⁵ η προσήλωση στη μητέρα έχει την αναλογία της στην προσήλωση στο έθνος (αλλά και στην οικογένεια, το γένος, το κράτος, την εκκλησία) που ανέλαβε τα ίδια καθήκοντα που είχε αρχικά η μητέρα για το παιδί. Ο εθνικισμός είναι υποχώρηση στην αιμομικτική προσήλωση στη μητέρα, νοσταλγία της ασφάλειας του εμβρύου μέσα στη μήτρα και των τροφοδοτικών στηθών της μητέρας, το ρίζωμα στη γη αλλά και η λατρεία του θανάτου ως επιστροφή στη γη, τα δεσμά αίματος. «Η αιμομικτική προσήλωση δηλητηριάζει όχι μόνο τις σχέσεις του ατόμου με τον ξένο αλλά και τις σχέσεις με τα μέλη της φυλής του. Το άτομο που δεν έχει απελευθερωθεί από τους δεσμούς με το αίμα και το έδαφος δεν έχει ακόμα γεννηθεί ολοκληρωτικά σαν ανθρώπινο ον. Η ικανότητά του ν' αγαπά και να λογικεύεται είναι ακρωτηριασμένη. Δεν μπορεί να νοιώσει ούτε τον εαυτό του ούτε τους συνανθρώπους του στην ανθρώπινη πραγματικότητά τους. Ο εθνικισμός είναι η δική μας μορφή αιμομιξίας, είναι η ειδωλολατρία μας, είναι η παραφροσύνη μας...»⁵⁴⁶. Εκείνο που χαρακτηρίζει τον πατριωτισμό είναι η ελευθερία ως προς τα προαναφερόμενα ενώ ο πατριώτης χαρακτηρίζεται από την ολοκληρωμένη προσωπικότητα που προσφέρει η αυτονομία.

Η Πατρίδα εκφράζει μια φυσική, οργανική συλλογικότητα ενώ στην περίπτωση της πατριδοκαπηλίας περιέχονται ιστορικές μυθοπλασίες και ανυπόστατες εξιδανικεύσεις. Για τον Ν.Μπερντιάεφ⁵⁴⁷ είναι αφύσικο να απουσιάζει πλήρως το αίσθημα της Πατρίδας ενώ ο πατριωτισμός είναι «φυσική αγάπη»⁵⁴⁸ για τον Βίλχελμ Ράιχ και «φλογερό ενδιαφέρον»⁵⁴⁹ για τον Έριχ Φρόμ: και οι τρεις αυτοί συγγραφείς

⁵⁴⁵ Έ.Φρόμ, *Η υγιής κοινωνία*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1973, 61

⁵⁴⁶ Έ.Φρόμ, *Η υγιής κοινωνία*...82

⁵⁴⁷ Ν.Μπερντιάεφ, *Βασίλειο του πνεύματος και βασίλειο του Καίσαρα*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 2002², 191

⁵⁴⁸ Β.Ράιχ, *Η μαζική ψυχολογία του φασισμού*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1974³, 327. Συγκεκριμένα στη σελ. 328: «Η αγάπη ενός πληθυσμού προς την πατρίδα του, η πίστη στη γλώσσα και η αφοσίωση στη γλωσσική κοινότητα είναι πολύ βαθιά και πολύ σοβαρά ανθρώπινα βιώματα, και δεν μπορούν να γίνουν αντικείμενα πολιτικής πτωματολογίας»

⁵⁴⁹ Έ.Φρόμ, *Η υγιής κοινωνία*...82

αποδόμησαν την πατριδοκαπηλία και τον εθνικισμό. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο Μ.Μπακούνιν ο οποίος χαρακτηρίστηκε ταυτόχρονα «διεθνιστής και σωβινιστής [προφανώς υπάρχει σύγχυση του επιμελητή έκδοσης με τον πατριωτισμό]» αλλά και με «θρησκευτικό χαρακτήρα»⁵⁵⁰ ή ο Ν.Πουλαντζάς που έβλεπε ότι το Έθνος δε χάνει την κεντρικότητά του μέσα στην παγκοσμιοποίηση⁵⁵¹. Είναι ακριβώς αυτή η τέχνη της άρχουσας τάξης το να επιδιώκει να καθιστά σε μάζα τον άνθρωπο και την αξιοπρέπειά του· οι εξιδανικευμένες παλαιές εποχές λειτουργούν προς αναζήτηση γοήτρου που θα γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης από τις άρχουσες τάξεις ως πόλεμος αλλά και υποκατάστατο αξίας και νοήματος σε μια ζωή χωρίς αξία και νόημα της ενίοτε εξαπατημένης κοινωνίας, της ίδιας κοινωνίας όμως που ξέρει, αποδεδειγμένα στο χρόνο, και να επαναστατεί.

Η ανθρωπιά του Ρωμιού βρίσκεται σε διαμετρικά αντίθετη θέση με την υποτιθέμενη πατριωτική συνείδηση ως αναζήτηση γοήτρου και δύναμης. «Ρωμιοσύνη» κατά τον Γ.Βαλέτα⁵⁵² «είναι η εθνικολαϊκή συνείδηση του Νέου Ελληνισμού. Συμβαδίζει με την Πίστη. Είναι ο εθνισμός στη φυλετική και ψυχική του διάσταση. Ανεβαίνει τους αιώνες με το φωτοστέφανο της αγιοσύνης και τη σπάθα της παλληκαριάς...». Ο Λαυρέντιος Γκέμερεϋ στο πολύτιμο βιβλίο του *Η δύση της Δύσης* είναι ένας ρεαλιστικός υμνητής του ελληνισμού και της ρωμιοσύνης.

Υπάρχει αυτή η ρωμαίικη ανθρωπιά σήμερα; Η «ληστεία του χρηματιστηρίου» το 1999 έδειξε τη «βουλιμική» στάση έναντι του χρήματος και τον πόθο για άκοπη απόκτησή του αλλά και, από την άλλη πλευρά, την αδίστακτη «μεταφορά» χρήματος από τους πολλούς στους λίγους⁵⁵³. Ο καταναλωτισμός είναι η κυρίαρχη ιδεολογία και η «ανθρωπιά του Έλληνα» ίσως λειτουργεί κάπου αφανώς ως

⁵⁵⁰ Η.Αρνον, *Μπακούνιν*, Αθήνα. Πλέθρον, 1985, 12, 66, 156-158. Γράφει ο ίδιος στη σ.103: «οι λαϊκές μάζες όλων των χωρών αγαπούν βαθιά την Πατρίδα τους. Αλλ' αυτό είναι μία φυσική πραγματική αγάπη. Ο πατριωτισμός του λαού δεν είναι ιδέα, αλλά γεγονός και ο πολιτικός πατριωτισμός, η αγάπη του Κράτους δεν είναι η ακριβής έκφραση αυτού του γεγονότος, αλλά μια εκφυλισμένη έκφραση μέσω μιας απατηλής αφαιρέσης και πάντα προς όφελος μιας εκμεταλλεύτριας μειοψηφίας» Γράφει ο ίδιος για τον εαυτό του στη σ.67: «απατιέστε αν υποθέσετε πως δεν πιστεύω στο Θεό. Αλλά αρνήθηκα οριστικά να τον πλησιάσω μέσα από την επιστήμη και τη θεωρία. Αναζητώ τώρα το Θεό μέσα στους ανθρώπους, μέσα στην ελευθερία τους, τον αναζητώ μέσα στην επανάσταση»

⁵⁵¹ Α.Ελεφάντης, 'Περί Έθνους-Κράτους', στο *Η πολιτική σήμερα. Ο Νίκος Πουλαντζάς και η επικαιρότητα του έργου του*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2001, 136

⁵⁵² Γ.Βαλέτας, *Της Ρωμιοσύνης*, Αθήνα, Φιλιππότης, 1982, 13

⁵⁵³ Κ.Κόλμερ, *Η μεγάλη ληστεία του...Χρηματιστηρίου*, Αθήνα, Κάκτος, 2001

υπόγειο ρεύμα. Τα κοινά των Ελλήνων υπήρχαν από την αρχαιότητα έως τις παρυφές του 20^{ου} αιώνα σύμφωνα με τον Γ.Κοντογιώργη⁵⁵⁴.

Κι αν αναρωτιέται κανείς ποια Πατρίδα να αγαπήσει σήμερα περιοριζόμαστε να απαντήσουμε με τα παρακάτω. Την αποκατάσταση αυτή της πατριωτικής ηθικής θα μπορούσε να εμπνεύσει μια αναφορά του Πιέρ Κλάστρ⁵⁵⁵ γι' αυτό που λένε στα πιο ιερά τους τραγούδια οι Ινδιάνοι Γκουαρανί για τη Λέξη, τη φίλια, τη φυλετική αλληλεγγύη των ίσων, τη ζωή της φυλής και τη θέλησή της να ζήσει: «Ο μεγάλος τους θεός Ναμαντού αναβρύζει από τα σκότη και επινοεί τον κόσμο. Κάνει έτσι ώστε να γεννηθεί για πρώτη φορά η Λέξη, κοινή ουσία θεών και ανθρώπων. Αποδίδει στην ανθρωπότητα το πεπρωμένο να φιλοξενήσει τη λέξη, να υπάρχει σ' αυτή και να είναι το καταφύγιό της. Προστάτες της λέξης και προστατευόμενοι απ' αυτή: αυτοί είναι οι άνθρωποι, όλοι εξίσου εκλεκτοί των θεών. Η κοινωνία είναι η ευτυχία του κοινού καλού που είναι η Λέξη. Θεσμισμένη *ίση* κατόπιν θείκης απόφασης –φυσικά!- η κοινωνία προσομοιάζει με τον ένα μόνο, είναι δηλαδή αδιαίρετη: έτσι δεν μπορεί να υπάρξει παρά το *Mborayu*, η ζωή της φυλής και η θέλησή της να ζήσει, η φυλετική αλληλεγγύη των ίσων, το *Mborayu*: η φίλια, τέτοια ώστε η κοινωνία που πάνω της έχει θεμελιωθεί να είναι *μία*, τέτοια που οι άνθρωποι αυτής είναι *όλοι ένας*».

Οφείλουμε να τονίσουμε ιδιαίτερα ότι το πατριωτικό είναι αλληλένδετο με το κοινωνικό. Στην εξέγερση του Πολυτεχνείου το 1973 υπήρχε ως σύμβολο ελληνική σημαία, εθνικοκοινωνικό περιεχόμενο είχε το 1821. Κατά τον Β.Φίλια⁵⁵⁶ «η σοβαρότατη υποψία ότι τελικά ο Καραϊσκάκης δολοφονήθηκε από τους κοτζαμπάσηδες στη μάχη του Ανάλατου οπωσδήποτε συνδέεται με την ύστατη προσπάθειά του να σωθεί η Επανάσταση για λογαριασμό του λαού». Σύμφωνα με τον Costanzo Preve⁵⁵⁷ «όλες οι κοινωνικές επαναστάσεις που πραγματοποιήθηκαν –στην Κίνα το 1949, στο Βιετνάμ το 1954, στην Κούβα το 1959- είχαν ως αφετηρία ένα προϋπάρχον εθνικό ζήτημα, που δεν είχε επιλυθεί εξαιτίας ακριβώς του ιμπεριαλισμού». Τόσο η εθνική όσο και η πατριωτική συνείδηση, ωστόσο,

⁵⁵⁴ Γ.Κοντογιώργης, *Έθνος και «εκσυγχρονιστική» νεοτερικότητα...20*

⁵⁵⁵ Π. Κλάστρ, 'Ελευθερία, Δυστυχία, Ακατονόμαστο' ως επίμετρο στο Ετιέν ντε Λα Μποεσί, *Πραγματεία περί Εθελοδοουλίας*, Κοζάνη, Πανοπτικόν, 2005³, 68-69

⁵⁵⁶ Β.Φίλιας, *Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1993¹², 59

⁵⁵⁷ C.Preve, *Το εθνικό ζήτημα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα*, Αθήνα, Στάχυ, 2001, 23

χρησιμοποιήθηκαν πολύ συχνά για να αποκρύψουν τα συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων.

«Πρότυπα υπάρχουν, μιμητές δεν υπάρχουν» τόνιζε επανειλημμένως μια ηλικιωμένη ξεναγός μουσείου κατά την παρουσίαση των εκθεμάτων σε μαθητές. Αλλά «η ανακαίνιση στον κόσμο είναι ένα μόνιμο γεγονός», όπως έγραψε ο αείμνηστος Νίκος Νησιώτης⁵⁵⁸, «ό,τι είναι νέο στον κόσμο είναι προφανές στην ανανεωτική δύναμη που έχουν τα πάντα από τη φύση τους, όταν έρθουν σε θετική και δημιουργική επαφή με τον ανθρώπινο νου». Η ρεαλιστική απαισιοδοξία της ξεναγού και η ρεαλιστική αισιοδοξία του Ν.Νησιώτη βρίσκονται σε διαλεκτική σχέση.

⁵⁵⁸ Ν.Νησιώτης, *Από την Ύπαρξη στην Συνύπαρξη*, Αθήνα, Μαΐστρος, 2004, 27

6 Η ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΣΧΕΣΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΕΘΝΟΥΣ

Η ιστορική εσχατολογία αποτελεί τη σύνδεση ανθρώπινου και θεϊκού, εθνικού και οικουμενικού με την 'ιστορική πατρίδα' ως 'εικόνα της ουράνιας', εάν δεν υπάρχει κοινωνικότητα 'εδώ' δεν θα υπάρχει 'εκεί', αλλά δεν υπάρχει 'εδώ' και 'εκεί', δεν υπάρχουν δύο κόσμοι αλλά δύο τρόποι.. Η αγάπη του θεϊκού προϋποθέτει την αγάπη του ανθρώπινου όπως ακριβώς η αγάπη του οικουμενικού προϋποθέτει την αγάπη του συγκεκριμένου. Η Εκκλησία, ωστόσο, στην ιστορική της διαδρομή κατέστη ανεθνική ή εθνικιστική αποποιούμενη την ενότητα μέσα στη διάκριση, την αλληλοπεριχώρηση κτιστού-ακτίστου. Η ιστορική εσχατολογία αντιπαράκειται στην αρχή της προσωρινότητας αλλά και στην αρχή του χλιασμού οι οποίες διάβρωσαν το χριστιανισμό και αποτελούν απαξίωση της ιστορίας, επομένως και της πατριωτικής κοινωνίας με κοινωνική δικαιοσύνη. Η ιστορική προσφορά του χριστιανισμού μέσα στον ελληνορωμαϊκό και ιουδαϊκό κόσμο είναι η αναγνώριση του αλλοεθνούς ως αδελφού, όχι ως ιδεολογικό σύστημα αλλά ως ευαγγελική αρχή της αγάπης⁵⁵⁹ και αυτό είναι μια διαχρονική χριστιανική, αλλά και ανθρωπιστική, αξία - πέραν μοντέρνων ιεροποιήσεων ή δαιμονοποιήσεων⁵⁶⁰.

⁵⁵⁹ Α.Σ.Αλιβιζάτου, *Η βιβλική και ιστορικοδογματική βάση της κοινωνικής και ηθικής αποστολής της Εκκλησίας εξ'επόμεως ορθοδόξου*, Εν Αθήναις, 1933, 4, 17-18 Σύμφωνα με τον L.Sturzo, 'Κοινωνιολογία του Υπερφυσικού'...9: «εκείνον το οποίον σήμερον καθίσταται απαραίτητον να σημειώσωμεν διά όλους τους ανθρώπους της καλής θελήσεως, είτε είναι Χριστιανοί είτε όχι, είναι ότι τρεις είναι αι μεγάλοι μάχαι της παρούσης εποχής, αυτά δε δεν δύνανται να αποβούν νικηφόροι, ει μη μόνον δι' ενός βαθύτατα χριστιανικού πνεύματος. Η πρώτη, εναντίον του ολοκληρωτικού πανθεϊστικού κράτους, το οποίον προσπαθεί να απορροφήσει εις το πολιτικόν σύστημα και την κρατικήν εξουσίαν, πάσαν ανθρωπίνην ενέργειαν και αυτήν ακόμη την πνευματικήν. Η δευτέρα, εναντίον της εκμεταλλευτικής κεφαλαιοκρατίας, ήτις διαστρέφει την λειτουργίαν του χρήματος, ώστε να αποβαίνει τούτο εις βάρος της κοινότητος και των πτωχών τάξεων. Η τρίτη, διά μιαν διεθνή εγκαθίδρυσιν της δικαιοσύνης και της ειρήνης, κατά τρόπον τόσον στερεόν ώστε να προλαμβάνονται οι πόλεμοι. Και εις τας τρεις περιπτώσεις, πρόκειται περί μαχών εναντίον της φυσιοκρατίας ήτις εισβάλλει εις τα κύτταρα της συγχρόνου πολιτείας. Και εις τας τρεις περιπτώσεις πρέπει να θριαμβεύσει το πνεύμα της αγάπης, της αλληλεγγύης και της αδελφοσύνης».

⁵⁶⁰ Θ.Λίποβατς, *Ψυχανάληψη, Φιλοσοφία, Πολιτική Κουλτούρα* Αθήνα, 1996, 70: «από το 1800 μέχρι σήμερα, η 'πατρίς', το 'έθνος', η (κοινωνική) 'τάξη', ο 'λαός', το 'προλεταριάτο' κτλ έγιναν τα μοντέρνα είδωλα-φετίχ της νεωτερικής, παραθηρησκευτικής *Γνώσης*, που επέτρεψαν την επαναφορά του ιερού. Ο 'άλλος', ως εχθρός, απέβαλε την ανθρωπίνη υπόστασή του και επικηρύχθηκε ως ένα 'άγριο ζώο'· αυτό έγινε ιδιαίτερα αισθητό στον 20° αιώνα, όπου η 'ράτσα' και η 'φυλή' υποκατέστησαν το έθνος και τις ταξικές ταυτότητες»

Γ.Ράτνερ, *Ψυχολογία του βάρους και ανθρωπισμός*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1969, 114: «ο καπιταλισμός, το εθνικιστικό κράτος και η ρατσιστική θεωρία έχουν μεταφέρει την ιδεολογία αυτή του 'αγώνα όλων εναντίον όλων' και στην εποχή της τεχνικής εξέλιξης και της ήδη δυνατής για όλους ευημερίας και ρίχνουν την ανθρωπότητα στους μικροπρεπείς εγωισμούς, που εμποδίζουν την απεριόριστη συμβίωση κάτω από το σύμβολο της αλληλοβοήθειας και της κοινής αδελφότητας όλων των ανθρώπων».

Ο Ιησούς Χριστός απορρίπτεται στη Ναζαρέτ, το χωριό των πατέρων του για να επαληθευτεί ότι κανένας προφήτης δεν παραγνωρίζεται αλλού εκτός από την πατρίδα του (Μτ 13, 54-57).⁵⁶¹ Η πατριωτική αγάπη του Ιησού Χριστού προς την Ιερουσαλήμ, εθνοθησκευτικό κέντρο του Ιουδαϊκού λαού, είναι φανερή στο θρήνο Του προς αυτήν (Μτ. 23, 37)⁵⁶². Ξέρει, ωστόσο, ότι δεν πηγαίνει εκεί παρά για να πεθάνει (Λκ 13,33), είναι ανέστιος, μη δεδομένος και αδιαπραγμάτευτος έναντι εθνικών, θρησκευτικών και πολιτικών παγιωμένων αντιλήψεων.

Σύμφωνα με τον C.J.Cadoux⁵⁶³ «ο Ιησούς προσπάθησε να αφυπνίσει την εθνική συνείδηση του λαού με τη δική του προσωπική τοποθέτηση έναντι των δυσμενέστατων για τους Ιουδαίους πολιτικών συνθηκών της εποχής εκείνης. Ο Υιός του Ανθρώπου, ως συνισταμένη του «λαού αγίων του Υψίστου», σύμφωνα και με το βιβλίο του Δανιήλ (7,22), έχει προορισθεί να γίνει ο διδάσκαλος και ο αφανής οδηγός της φυλής σ' αυτή του την ιστορική πορεία. Στο τέλος, βέβαια, το θέλημα του Θεού θα εφαρμοσθεί όχι μόνο από τον εκλεκτό λαό του Ισραήλ, αλλά και από όλο το ανθρώπινο γένος»

Την Πεντηκοστή οι απόστολοι δεν αρνούνται την ιδιοπροσωπία των αλλοεθνών τους αφού δεν τους καλούν να μιλήσουν όλοι εβραϊκά σεβόμενοι την ταυτότητά τους⁵⁶⁴ παρουσιάζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο ένα οικουμενικό πνεύμα.

Κατά τον Παύλο υπάρχει ενότητα του ανθρώπινου γένους και, ταυτόχρονα, η ύπαρξη των εθνών στο χώρο και στο χρόνο αναφέρεται στη Θεία Πρόνοια (Πραξ. 17,26)⁵⁶⁵, ενότητα μέσα στην ποικιλία, αγάπη και ελευθερία ταυτόχρονα, «εξ ενός

⁵⁶¹ 'Πατρίδα' *Λεξικό Βιβλικής Θεολογίας*, Αθήνα, Άρτος Ζωής, 1980, 792

⁵⁶² «Ιερουσαλήμ, Ιερουσαλήμ, η αποκτείνουσα τους προφήτας... ποσάκις ηθέλησα επισυναγαγείν τα τέκνα σου ον τρόπον επισυνάγει όρνις τα νοσσία υπό τας πτέρυγας αυτής και ουκ ηθελήσατε» Κ.Καλλινίκου, *Χριστιανισμός και Πόλεμος*, Αθήνα, Η περιστερά-Κ.Μ.Γρηγόρη, 1963, 15· Αρχ. Αθηνών Χριστοδούλου...91 όπου και άλλα επιχειρήματα. Οι συγγραφείς δεν αναφέρονται στην απόρριψη του Χριστού από την αγαπημένη Του πατρίδα, Ιεροσόλυμα ή Ναζαρέτ

⁵⁶³ Όπως παρουσιάζει τη σκέψη του ο Γ.Π.Πατρώνος, *Ιστορία και Εσχατολογία στη Βασιλεία του Θεού*, Αθήνα, Δόμος, 2002² 73

⁵⁶⁴ Αρχ.Αθηνών Χριστοδούλου, 'Εκκλησία και φιλοπατρία', *ΙΝΔΙΚΤΟΣ* 16(2002) 92

⁵⁶⁵ «εποίησέ τε εξ ενός αίματος παν έθνος ανθρώπων κατοικείν επί παν το πρόσωπον της γης, ορίσας προστεταγμένους καιρούς και τας οροθεσίας της κατοικίας αυτών». Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν δύο σχόλια στον Π.Ν.Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις τας Πράξεις των Αποστόλων*, Αθήναι, Σωτήρ, 1991³, 491: ««παν έθνος ανθρώπων»: 1) Δεν λέει πάντα τα έθνη. Όλοι είμαστε ένα έθνος. 2) Αναιρεί πλάνη των Αθηναίων. Αυτοθεωρούνταν ως ανώτεροι κάθε άλλου λαού λόγω καταγωγής. Καυχώνταν ότι ήταν

αίματος» δηλ. η ενότητα της παγκοσμιότητας και η άρνηση του εθνικισμού, και, «ορίσας... κλπ» δηλ. η πολιτικοθησκευτική δικαίωση της πατριωτικής υπόστασης και ιδιαιτερότητας.

Επιπλέον, ο Παύλος με υπερηφάνεια σε κάθε ευκαιρία τονίζει ότι είναι Ιουδαίος, πολίτης «ουκ ασήμου πόλεως» (Πραξ. κα 39). ο ίδιος Απόστολος δείχνει την απεριόριστη αγάπη του προς την πατρίδα και τους ομοεθνείς του και ομολογώντας τη θλίψη του για την απιστία των συμπατριωτών του φτάνει στο σημείο να πει το τραγικό να γινόταν για χάρη τους ο ίδιος ανάθεμα (Ρωμ. θ 1-5)⁵⁶⁶.

Κατά το χριστιανισμό της προσωρινότητας «η αληθινή πατρίδα είναι ο ουρανός. Η πατρίδα του Ισραήλ, διαλεγμένη ανάμεσα στις επίγειες πατρίδες, δεν ήταν παρά η προτύπωσή της, γεμάτη νόημα, αλλά προσωρινή. Δεν έχουμε στη γη μόνιμη διαμονή, κι αναζητούμε τη μελλοντική (Εβρ 13,14). Ήδη αυτή την πατρίδα ετοίμαζε άλλοτε για τους πατριάρχες ο Θεός, κι εκείνοι, πέρα από τη γη Χαναάν, ποθούσαν ήδη μ' όλη τη δύναμη της πίστεως τους αυτή τη νέα πατρίδα (Εβρ 11,14 εξ). Κάθε άνθρωπος πρέπει να κάνει το ίδιο μ' αυτούς και, πέρα από τη γωνιά της γης όπου είναι ριζωμένος με τους δικούς του, να βλέπει τη νέα πατρίδα όπου θα ζήσει μαζί τους για πάντα»⁵⁶⁷. Δεν υπάρχει όμως μόνο ο Παύλος της *Προς Εβραίους* *Επιστολής* με την προσωρινότητα αλλά και των *Πράξεων* με τον πατριωτισμό· η διαλεκτική τους είναι αποφασιστικής σημασίας, είναι η διαλεκτική της ελευθερίας της εσχατολογικής προσωρινότητας με την ιστορική αγάπη του πατριωτισμού και της κοινωνικής δικαιοσύνης των λογείων⁵⁶⁸.

αυτόχθονες, γεννημένοι από την Αττική γη και δεν είχαν καμμία συγγένεια με οποιοδήποτε άλλο έθνος. Κατά την αρχαιότητα, στην Ελλάδα και στην Ανατολή, κάθε λαός και κάθε πόλη αξίωνε ότι είχε το δικό της εθνικό θεό από όπου και αντλούσε την καταγωγή του. Συνεπώς εάν όλοι δημιουργήθηκαν από τον Θεό, ένας και μόνο θεός υπάρχει και όχι πολλοί. Η διδασκαλία για την ενότητα του ανθρώπινου γένους συνυφαίνεται εδώ με τη διδασκαλία για την ενότητα της θεότητας» Επίσης, Θ.Ν.Παπαθανασίου, 'Όρια των εθνών και όρια στον Θεό' *ΠΑΝΤΑ ΤΑ ΕΘΝΗ* 114(2010) 4: «[Ο Παύλος] την ποικιλία των εθνών δεν την συνέδεσε με την έννοια της στεγανότητάς τους, αλλά με την έννοια της κοινής καταγωγής όλων των ανθρώπων και άρα της μεταξύ τους συγγένειας»

⁵⁶⁶ Αρχ.Αθηνών Χριστόδουλος...92

⁵⁶⁷ Λεξικό Βιβλικής Θεολογίας...793

⁵⁶⁸ Για τις λογείες το Π.Βασιλειάδης, *Χάρης, Κοινωνία, Διακονία*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1985

Ο οικουμενικός χριστιανισμός επιβλήθηκε στον εθνοφυλετικό ιουδαίζοντα πρωτοχριστιανισμό στην αρχική εκκλησία αν και μέσα στην ιστορία της εκκλησίας η σύγκρουση θα επαναλαμβάνονταν⁵⁶⁹, ο Παύλος έναντι του Πέτρου.

Η διαλεκτική εσχατολογικής ελευθερίας και ιστορικής αγάπης ως προς το έθνος και την πατρίδα, ο εσχατολογικός πιστός και ο ιστορικός πολίτης ταυτόχρονα χωρίς καμία αντινομία, παρουσιάζεται στην προς Διόγνητον Επιστολή: «(οι χριστιανοί) κατοικούν στις ιδιαίτερες πατρίδες τους, αλλά σαν περαστικοί και ταξιδιώτες. Συμμετέχουν σε όλα σαν πολίτες, και όμως υπομένουν τα πάντα σαν ξένοι. Κάθε ξένη χώρα είναι πατρίδα τους και κάθε πατρίδα τη θεωρούν ξένη χώρα»⁵⁷⁰

Για τους χριστιανούς του Βυζαντίου ελληνισμός σήμαινε ειδωλολατρία και πολυθεϊσμός ενώ η βυζαντινή ιδέα ενός χριστιανικού κράτους είχε χαρακτήρα υπερεθνικό, όχι εθνικό⁵⁷¹. Σαν παραδείγματα βυζαντινού πατριωτισμού με θρησκευτικό υπόβαθρο και κοινωνική δικαιοσύνη θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ελάχιστα αφού η Βυζαντινή Εκκλησία είναι κρατική.

Α) Ο Γρηγόριος ο Θεολόγος έγραψε «την πατρίδα τίμησον και τη αρετή βοήθησον αυτήν» αλλά και μέσα στα πλαίσια της ιστορικής εσχατολογίας ασκεί εσχατολογική κριτική στην ιστορική πατρίδα⁵⁷². Ο Μ.Βασίλειος έγραψε επιστολές προς πολιτικούς άρχοντες εκφράζοντας πατριωτικοκοινωνικό ενδιαφέρον⁵⁷³. Στην περίφημη απολογία του ο Πετρώφ εκθέτει μόλις δύο παραδείγματα, τον ερημίτη

⁵⁶⁹ Σ.Αγουρίδης στην *ΑΥΓΗ* 4/5/2002

⁵⁷⁰ Διαφορετική τοποθέτηση στο Π.Καλαϊτζίδης, 'Εκκλησία και Έθνος σε εσχατολογική προοπτική', στο *Εκκλησία και Εσχατολογία*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2003, 346-347 όπου υφίσταται «εσχατολογικής προέλευσης αποστασιοποίηση από κάθε είδους φυσικό δεσμό (όπως γλώσσα, έθιμα, πολιτισμός, γάμος, οικογένεια, πατρίδα, έθνος, νόμος κλπ)». Η εσχατολογική ελευθερία απομένει μόνη και άριζη χωρίς την ιστορική αγάπη...

⁵⁷¹ Ph. Sherrard, J. Campbell, 'Η ιστορική ανάδυση του νεοελληνικού κράτους' *ΣΥΝΟΡΟ* 40 (1967) 255. Σε αντιπαραβολή με τον Πλήθωνα τον Γεμιστό. Επίσης, Δ.Δαυηλίδης, *Η Νεοελληνική Κοινωνία...* 147

⁵⁷² Η εσχατολογική ελευθερία στον Γρηγόριο παρουσιάζεται στο Θ.Ν.Παπαθανασίου, 'Προλογικό', *ΣΥΝΑΞΗ* 79(2001) 4 και Π.Καλαϊτζίδης, 'Εκκλησία και Έθνος...' αλλά απουσιάζει η ιστορική αγάπη του πηγαίου πατριωτισμού...

⁵⁷³ Ε.Π.Λέκκος (διεύθυνση σειράς), *Η σοφία των Πατέρων* 7, Αθήνα, Λύχνος, 2004. Χαρακτηριστικά έγραψε επιστολή προς τον πρωθυπουργό Μόδεστο ως παράκληση για τη φορολογία του σιδήρου, προς τον υπουργό Σωφρόνιο και τον στρατηγό Αβούργιο για τις επιπτώσεις και τα δεινά από το διοικητικό διαμελισμό της Καππαδοκίας, προς τον κόμητα Ελλάδαδιο για να χαριστούν οι τόκοι αφού πληρώθηκε το κεφάλαιο, προς το διοικητή της Νεοκαισάρειας για τα προσόντα του καλού Διοικητή ...

Μακεδόنيο και τον αρχιεπίσκοπο Αντιοχείας Φλαβιανό⁵⁷⁴ Αλλά δεν πρέπει να λησμονείται ο πατριωτικός ρόλος του Θεσσαλονικιού οσίου Δαυίδ⁵⁷⁵

Β) Ο Εφραΐμ ο Σύρος συνθέτει στο έργο τέχνης του εαυτού του θρησκευτική και πολιτιστική, ησυχαστική και κοινωνική και, τέλος, εθνική δράση. Παρείχε μεγάλες υπηρεσίες στους πολιορκημένους από τους Πέρσες συμπατριώτες του⁵⁷⁶ και εγκατέλειψε από τους τελευταίους την πόλη του Νίσιβη μετά την περσική κατάληψη το 363⁵⁷⁷ αφού αγωνίσθηκε με ενάργεια⁵⁷⁸ και ηρωϊσμό⁵⁷⁹ για την ανεξαρτησία της. Συνέθεσε ύμνους και εθνικού περιεχομένου, τα Νισιβιακά άσματα (Carmina Nisibena) όπου εξάιρονται οι αγώνες και τα δεινοπαθήματα των κατοίκων της Νισίβεως κατά την τελευταία ιδίως περσική επιδρομή (359-363)⁵⁸⁰.

Γ) Υπάρχει το παράδειγμα του επισκόπου Αμίδης Ακάκιου⁵⁸¹ τον 5^ο αι., ο οποίος υπερέβη θρησκευτικές και εθνοτικές δεσμεύσεις και προκαταλήψεις εκποιώντας χρυσά εκκλησιαστικά σκεύη για τη σωτηρία Περσών αιχμαλώτων που λιμοκτονούσαν.

Δ) Όσον αφορά τον Νικόλαο Καβάσιλα «η ορθοδοξία και ο μυστικισμός του δεν τον εμποδίζουν να μελετά την αρχαία φιλοσοφία και να θεωρεί τους συμπατριώτες

⁵⁷⁴ *Η Απολογία του Πετρώφ*, Αθήνα, Χριστιανική Δημοκρατία, 1966, 23: «όταν ο Αυτοκράτορας του Βυζαντίου Θεοδόσιος, μένεα πνέων κατά του λαού της Αντιοχείας, που επανεστάτησε εναντίον του και γκρέμισε τους ανδριάντες, έστειλε στρατό προς παραδειγματική τιμωρία του, συνάντησε τους στρατιώτες αυτούς έξω από την πόλη ο ερημίτης Μακεδόνης ο οποίος με θάρρος είπε στον αρχηγό τους: «πέστε στον Αυτοκράτορα πως δεν είναι μόνο Αυτοκράτορας, αλλά και άνθρωπος, και σαν άνθρωπος κυβερνά ανθρώπους ομοίους με αυτόν, πλασμένους «κατ' εικόνα Θεού». Ας σταματήσει λοιπόν τέτοια άσπλαχνη και απάνθρωπη καταστροφή θείων δημιουργημάτων. Ας σκεφθή πως για κάθε κατεστραμμένο ανδριάντα εμείς μπορούμε να δημιουργήσωμε πολλούς. Αυτός, όμως, δεν μπορεί να δημιουργήσει ούτε μια τρίχα των ανθρώπων των οποίων το θάνατο έχει διατάξει». Έτσι η καταστροφή της Αντιοχείας ματαιώθηκε. Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος όταν έστειλε τον Αρχιεπίσκοπο Αντιοχείας Φλαβιανό να παρουσιαστή, αντιπρόσωπος του λαού στον Αυτοκράτορα είπε: «έναν άνθρωπος που υπηρετεί θαρραλέα έναν ιερό σκοπό, αρκεί για να σώση ένα ολόκληρο Έθνος!»).

⁵⁷⁵ Ειρηναίου Δεληδήμου, 'Ο όσιος Δαυίδ ο εν Θεσσαλονίκη' *Ανάπτυπον εκ του πανηγυρικού τευχ. Προς τιμήν του οσίου Δαυίδ του εν Θεσ/νίκη*, Θεσσαλονίκη 1979 26-29

⁵⁷⁶ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου Αρχιεπ. Αθηνών, *Ιστορία της Εκκλησίας Αντιοχείας*, εν Αλεξανδρεία, 1951, 648. Για την ιστορικοφιλολογική προσέγγιση στο Νέστορ Καββαδάς, *Ο Βίος του Εφραΐμ του Σύρου*, μτφρ. από τα Συριακά, Θήρα, Θεσβίτης, 2007, 25-26

⁵⁷⁷ Σ.Γ. Παπαδόπουλος, *Θ.Η.Ε* 5^{ος} τομ., 1160-1161

⁵⁷⁸ Δ.Σ.Μπαλάνος, *Πατρολογία*, εν Αθήναις, 1930, 501

⁵⁷⁹ Δ.Σ.Μπαλάνος, *Οι πατέρες και συγγραφείς της αρχαίας Εκκλησίας*, Αθήναι 1949, 157

⁵⁸⁰ Δ.Σ.Μπαλάνος, *Πατρολογία*...502

⁵⁸¹ Σωκράτους, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 7,21 PG 67, 781B-784AB. Αναφορά στο Ν.Ματσούκα, *Ορθοδοξία και Αίρεση*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1992², σελ.224

του απόγονους των αρχαίων Ελλήνων»⁵⁸² Είναι γνωστό το κοινωνικό του ενδιαφέρον⁵⁸³.

Κατά τον Σ.Αγουρίδη με απαρχή στην Κωνσταντινεία Περίοδο «ένα κράμα πολιτικής ιδεολογίας του κράτους με την εσχατολογική μυθολογική ταύτιση της εξίσωσης Βασιλεία του Καίσαρα = Βασιλεία του Χριστού, βρίσκουμε διάχυτη στους Βυζαντινούς... Έχουμε μια πολιτικοποίηση της εσχατολογίας όπως στο μεταγενέστερο Ιουδαϊσμό»⁵⁸⁴. Κατά τον Ι.Παναγόπουλο το Βυζάντιο κληροδότησε το ελληνορθόδοξο μοντέλο της συμφωνίας-συναλληλίας στις σχέσεις Πολιτείας-Εκκλησίας το οποίο «έχει τη θεολογική του τεκμηρίωση στο δόγμα της Χαλκηδόνας. Ο κλασικός όρος «περιχώρησις» εκφράζει άριστα τη σχέση τους: ασύγχυτη ένωση και αδιαίρετη διάκριση»⁵⁸⁵ δηλαδή ελευθερία και αγάπη ταυτόχρονα. «Η Αυτοκρατορία, οχυρό της Εκκλησίας, βαπτισματικό χωνευτήριο και εκπολιτιστής των εθνών»⁵⁸⁶ Η αντίληψη, τέλος, της φυλετικής καταγωγής, «χωρίς αυτή να έχει χαθεί τελείως, δε δημιουργούσε ιδιαίτερη συνείδηση, διότι η πολιτειακή ιδέα και συνείδηση ήταν η Ορθοδοξία, που έγινε ο πανενωτικός «σύνδεσμος» όλων των Ρωμαίων»⁵⁸⁷. Οι τρεις τελευταίες τοποθετήσεις είναι ιδεολογικού τύπου εάν κριθούν ιστορικά με βάση μελετητές όπως ο Πετρώφ, ο Ακσένωφ⁵⁸⁸, ο Πέτρου...

⁵⁸² Ν.Γ.Σβορώνος, *Το Ελληνικό Έθνος*, Αθήνα, Πόλις, 2008⁹, 77· Επίσης, S.Runciman, *Η τελευταία Βυζαντινή Αναγέννηση...38*

⁵⁸³ Ν.Καβάσιλα, *Η Θεομήτωρ*, επιμ. Π.Νέλλας, Αθήνα, Αποστολική Διακονία, 1989³, 12-13: «το 1345 τον βρίσκουμε στη Θεσσαλονίκη να λαβαίνει μέρος σε μια δημόσια συνάθροιση του Δήμου και παρά το νεαρό της ηλικίας του (23-25ετών) να στέλλεται σαν αντιπρόσωπος της πόλεως στη Βέργοια προς τον Καντακουζηνό. Τον Αύγουστο της ίδιας χρονιάς στη φοβερή σφαγή των ευγενών της Θεσσαλονίκης από τους ζηλωτές, ευγενής αυτός, φυγαδεύεται από τον ίδιο το λαό, που εκδηλώνει μ' αυτό τον τρόπο την ευγνωμοσύνη του για το θάρρος με το οποίο ο Καβάσιλας υπερασπίζεται μπροστά στην κρατούσα τάξη τα δίκαια των πτωχών»

Ι.Ε.Αναστασίου, 'Νικολάου Καβάσιλα: δύο έργα για τον τόκο', *Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη, 1984, 89: «θα περίμενε κανείς ορισμένοι μυστικοί θεολόγοι τόσο στην Ανατολή, όσο και στη Δύση να είναι τελείως αφοσιωμένοι στα υπερκόσμια, ώστε να μη προσέχουν τον κόσμο· δε συμβαίνει όμως αυτό και τους βλέπουμε να παρατηρούν τον κόσμο με οξύ βλέμμα, να τον κρίνουν και να προσπαθούν να διορθώσουν τα ελαττώματα των ανθρώπων»

Ο Καβάσιλας είναι το ένσαρκο παράδειγμα ότι δεν υπάρχουν δύο κόσμοι αλλά δύο τρόποι. Είναι τραγικό ότι ο Νέλλας ασχολείται με τη θεολογία του, ο Αναστασίου για τη κοινωνική δικαιοσύνη του, ο Σβορώνος με τον πατριωτισμό του, ο Κ.Ζουράρις με την πολιτική του σκέψη [ΣΥΝΑΞΗ 6(1983) 51-60]: Ο Καβάσιλας κατακερματισμένος...

⁵⁸⁴ Σ.Αγουρίδης, Θεολ. Και Επικ...54

⁵⁸⁵ Ι.Παναγόπουλου, 'Η πολιτική μαρτυρία του Ευαγγελίου' *ΚΟΙΝΩΝΙΑ* 4(2001) 346

⁵⁸⁶ Olivier Clement, *«Η αλήθεια ελευθερώσει υμάς»*, Αθήνα, Ακρίτας, 1997, 179

⁵⁸⁷ Γ.Μεταλληνός, *Ελληνισμός και Ορθοδοξία*, Αθήνα, Τήνος, 2000², 69

⁵⁸⁸ M.Meerson-Aksenov, 'Ο λαός του Θεού και οι ποιμένες του'...17-22

Δύο παραδείγματα⁵⁸⁹ που θα μπορούσαν να αποτελέσουν στοιχεία ελληνορθόδοξης αυτοκριτικής, αφού ο χριστιανικός πατριωτισμός μετατρέπεται σε ειδωλολατρικό εθνικισμό, θα μπορούσαν να είναι τα παρακάτω:

A) «Η ορθόδοξη σερβική Εκκλησία, που μετά την εξαφάνιση της Σερβικής Αυτοκρατορίας τον 14^ο αιώνα [από τους Οθωμανούς] είχε χρησιμεύσει ως παρακαταθήκη του σερβικού αυτοπροσδιορισμού, είχε δει το πατριαρχείο της να καταργείται και ν' αντικαθίσταται από μια ελληνική ιεραρχία, που προσπαθούσε να εξελληνίσει τη σερβική Εκκλησία και τον σερβικό λαό»⁵⁹⁰.

B) «Η κατάχρηση κανονικής εξουσίας [του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά την Τουρκοκρατία] συνοδεύτηκε από έναν υποχρεωτικό «εξελληνισμό», ιδιαίτερα στη Βουλγαρία, όπου αργότερα απετέλεσε την αφετηρία του «βουλγαρικού ζητήματος»⁵⁹¹ Επιπλέον, κατά τον Ν.Ψυρούκη⁵⁹², «το οικουμενικό Πατριαρχείο είχε φθάσει το 1866 να αφορίζει κάθε πιστό, που διάβαζε Αλβανικά».

Ωστόσο, «ο εκχριστιανισμός των Σλάβων δεν σήμανε τον «εξελληνισμό» τους. Το αντίθετο μάλιστα: ο εκχριστιανισμός είχε ως συνέπεια τον «εκσλαβισμό» τους. Ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος σχημάτισαν αλφάβητο των εκχριστιανισμένων αδελφών του Βορρά, συμβάλλοντας δραστικά στη γλωσσική και εθνική εδραίωση των Σλάβων. Αυτή είναι η ορθόδοξη οικουμενικότητα, σε αντίθεση προς το ρωμαιοκαθολικό «μισιοναρισμό», που σήμανε τον «πολιτιστικό ιμπεριαλισμό» της Δύσης»⁵⁹³.

⁵⁸⁹ Ωστόσο, σύμφωνα με τον Δ.Δανηλίδη, *Η Νεοελληνική Κοινωνία...* 150: «Η πολιτική της Εκκλησίας δεν υπήρξε ποτέ συνειδητά εθνικιστική ελληνική... Η ιστορία είναι γεμάτη από μαρτυρίες, πως η Ανατολική Ορθοδοξία όπου μπορούσε έχει διευκολύνει την εθνική χειραφέτηση των θυγατέρων Εκκλησιών»

⁵⁹⁰ Τυάλ... 80

⁵⁹¹ Α.Σμ.έμαν, 'Ο σκοτεινός αιώνας', μτφρ Α.Αποστολίδης, *ΣΥΝΑΞΗ* 48 (1993) 15

⁵⁹² *Ιστορικός χώρος* ... 98

⁵⁹³ Μ.Π.Μπέζος, 'Εθνικισμός: ο εχθρός του έθνους' *ΚΑΘ' ΟΔΟΝ* 2(1992) 21 Το ιδεοληπτικό ιεραποστολικό, όμως, σήμερα παρουσιάζει με ενάργεια η Ε.Γκανούρη, *2000 χρόνια μετά, Ακρίτας...* 253-256: εντελώς ενδεικτικά: « «μόλις σταματήσουν οι παροχές, οι... «πιστοί» εξαφανίζονται, οι οπαδοί σκορπίζουν»... «να πούμε και κάτι άλλο που βαθιά μας πληγώνει; Είναι οι νέο-αποικιοκράτες, οι αφέντες μέσα στην Εκκλησία που με κάθε τρόπο θέλουν να μας κατέχουν, να μας κρατούν σκλάβους...»... «μας κρίνουν», πρόσθεσε ένας άλλος, «πολύ μας κρίνουν και μας συγκρίνουν με τον εαυτό τους. Μ' αυτό δείχνουν πόσο λίγο ξέρουν εμάς, αλλά και τον εαυτό τους.»

Σύμφωνα με τον H.De Glasenapp «η Ελληνική Εκκλησία προσβλήθηκε καίρια από την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους στα 1453. Ωστόσο, όπως στα μουσουλμανικά Κράτη, οι Χριστιανοί απολάμβαναν, ως ένα σημείο, της προστασίας της κυβερνήσεως, μπόρεσε να συνεχίσει την εξάσκηση της δραστηριότητος της κατά τρόπο περιορισμένο. Φύλακας των παλιών παραδόσεων, διατήρησε, τόσο στην Κωνσταντινούπολη, όσο και στα διάφορα Βαλκανικά Κράτη, την πίστη των πατέρων της και την αναμετάδωσε. Στάθηκε, κατά συνέπεια, ένας από τους πιο σημαντικούς συντελεστές, απ' τους οποίους ξεπήδησαν οι πνευματικές δυνάμεις που έτειναν ν' αποτινάξουν τον τουρκικό ζυγό και να θεμελιώσουν Εθνικά Βαλκανικά Κράτη»⁵⁹⁴. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο είχε και άλλον ρόλο εκτός του εθναρχικού⁵⁹⁵ κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας: «η Εκκλησία αναλαμβάνει άμεσα σχέσεις κυριαρχίας σαν συλλογικός υποτελής φεουδάρχης της οθωμανικής άρχουσας τάξης»⁵⁹⁶. Επιπλέον, «ο πατριάρχης εγγυάται την υποταγή των ορθοδόξων στην εξουσία· η ορθοδοξία, δηλαδή, διά της ιεραρχίας, αποτελεί ένα από τα στοιχεία που συναρθρώνουν το οθωμανικό, που νομιμοποιούν την υποταγή»⁵⁹⁷.

Ο Α.Ε.Βακαλόπουλος δεν απολυτοποιεί την εθνική σημασία του θρησκευτικού παράγοντα κατά την Τουρκοκρατία: «Αυτός ακριβώς ο ακόρεστος πόθος της ελευθερίας [ως χαρακτηριστικό γνώρισμα των Ελλήνων] είναι που εμπόδισε τη συγχώνευση των Τούρκων κατακτητών και των κατακτημένων και όχι μόνον η διαφορά της θρησκείας, όπως νομίζουν πολλοί»⁵⁹⁸. Δεν απαιτείται κατά την γνώμη μας προτεραιότητα αξιολογική σε κάθε πολιτισμικό στοιχείο αλλά ενάργεια του ερευνητή των συγκεκριμένων δεδομένων στην κυριολεξία κάθε χωροχρονικής θέσης και όχι συντεχνιακή στάση: ο θεολόγος 'προτιμά' το θρησκευτικό και ο κοινωνιολόγος το πολιτικό στοιχείο⁵⁹⁹

⁵⁹⁴ Παγκόσμιος Ιστορία των Θρησκειών...390 Ωστόσο, στο Γ.Δ.Καρανικόλας, *Ρασοφόροι, Συμφορά του Έθνους*, Αθήνα, Θουκυδίδης, 1985⁴ η αποκαλυπτική κριτική στα κεφάλαια 'Πατριαρχείο και δεσποτάδες στα χρόνια της Τουρκοκρατίας' και 'Πατριαρχείο και δεσποτάδες εχθροί του εικοσιένα'

⁵⁹⁵ Για τη σπουδαιότητα του εθναρχικού ρόλου Γ.Μεταλληνός, *Τουρκοκρατία...*62-72

⁵⁹⁶ Κ.Μοσκόφ, *Δοκίμια Ι*, Αθήνα, Εξάντας, 1979, 66

⁵⁹⁷ Σία Αναγνωστοπούλου, 'Η ιστορικότητα του «Εθνικού ρόλου» της Εκκλησίας της Ελλάδος: Έθνος Ελληνικό ή Έθνος ελληνορθόδοξο;' στο *Δομές και σχέσεις εξουσίας στη σημερινή Ελλάδα*, Αθήνα, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 2000, 344

⁵⁹⁸ Α.Ε.Βακαλόπουλος, *Ο χαρακτήρας των Ελλήνων*, Θεσσαλονίκη 1994, 138

⁵⁹⁹ π.χ. το Κρυφό Σχολείο είναι μύθος ή πραγματικότητα σε αυτά τα ποσοστά σε συγκεκριμένο χωροχρόνο. Πχ, ενδεικτικά αυτής της προσέγγισης, Γ.Μεταλληνός, *Τουρκοκρατία*, Αθήνα, Ακρίτας, 1989² 79-81όπου: το 1582 Έλληνες διαδηλώνουν υπέρ του παιδομαζώματος θεωρούμενο ως υψηλό προνόμιο – το 1705 οι Ναουσαίοι επαναστατούν εναντίον του παρηκμασμένου θεσμού

Όσον αφορά τα εθνικά κινήματα στα Βαλκάνια το 19^ο αιώνα στη σχέση εθνικού-κοινωνικού-εκκλησιαστικού: «το ουσιαστικό μονοπώλιο στην ιδιοκτησία της γης το είχαν οι φεουδάρχες – κοσμικοί και εκκλησιαστικοί. Αλλά και για την κυρίαρχη φεουδαρχική τάξη απαιτείται μια διαβάθμιση. Οι Τούρκοι γαιοκτήμονες υπήρξαν το κυρίαρχο στρώμα, ενώ οι ντόπιοι «εθνικοί τσιφλικάδες» βρίσκονταν κάτω από τις συνθήκες της εθνικής υποτέλειας, «του ραγιά». Φυσικά, το γεγονός αυτό ποτέ δεν ήταν αρκετό για να επαναστατικοποιήσει τους κοτσαμπάσηδες, μια και αντικειμενικά τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα της εποχής τους έτειναν στην κατάργηση των φεουδαρχικών προνομίων τους. Ιδιαίτερη ήταν, επίσης, η θέση της εκκλησιαστικής χριστιανικής φεουδαρχίας»⁶⁰⁰.

Η εθνική Εκκλησία -που έγινε πράξη στην Ελλάδα με το Αυτοκέφαλο της Βαυαροκρατίας (1833)- αποτελεί δημιούργημα της Μεταρρύθμισης. «Το μεσόστρωμα, πολιτικά ανίσχυρο και ταυτόχρονα με παθητική νοοτροπία, είχε –τόσο κοινωνικά όσο και θρησκευτικά- την τάση για οποιονδήποτε συμβιβασμό: όπως υποτάχθηκε στην απολυταρχία, υποτάχθηκε και στο νέο τύπο εκκλησίας που είχε δημιουργηθεί από την απολυταρχία, την εθνική Εκκλησία»⁶⁰¹.

Η διαλεκτική της ελευθερίας της προσωρινότητας με την αγάπη του πατριωτισμού είναι φανερή στον άγ. Κοσμά τον Αιτωλό. Αφ' ενός «ετούτος ο κόσμος είναι ωσάν ένα χάνι. Εις το χάνι οπού θέλεις να πηγαίνης, κάθεςαι πολύν καιρόν εκεί ή μία βραδιά και ύστερα φεύγεις να πας εις το σπίτι σου ογλήγορα; Διατί εδώ δεν έχει κανένας πατρίδα. Πατρίδα έχομεν, καθώς είπαμεν, την ουράνιον βασιλείαν»⁶⁰² και αφ' ετέρου το πολιτισμικό του ενδιαφέρον για την ελληνικότητα και την ίδρυση σχολείων και τον κοινωνικό πολιτισμό. Τον ενδιαφέρει να περνάει ο άνθρωπος «και εδώ καλά, ειρηνικά, ηγαπημένα και εις αυτήν την ματαίαν ζωήν»⁶⁰³ και μετά να πηγαίνει στην αληθινή πατρίδα, τον Παράδεισο.

Αλλά η εθνοκαπηλεία είναι τόσο πολύ διαδεδομένη στους εκκλησιαστικούς και παραεκκλησιαστικούς κύκλους ώστε λειτουργεί εντελώς αυτονόητα και αυτόματα, έχει φυσικοποιηθεί... Την πηγαία, ωστόσο, σχέση πατριωτισμού-

⁶⁰⁰ Ν.Ψυρούκης, *Ιστορικός χώρος...* 81-82

⁶⁰¹ Α. von Martin, *Η Κοινωνιολογία της Αναγέννησης*, επιμ. Β.Φίλια, Αθήνα, Λιβάνης, 1979, 184

⁶⁰² Ι.Β.Μενούνος, *Κοσμά του Αιτωλού Διδαχές*, Αθήνα, Ακρίτας, 2002, 52

⁶⁰³ ό.π....52-53

Εκκλησίας στη σύγχρονη εποχή παρουσιάζει ο Αναστάσιος Γιαννουλάτος όταν γράφει ότι «ο σεβασμός και η διατήρηση της ταυτότητάς μας είναι φυσικό και αναγκαίο. Ο περιορισμός όμως του Χριστού σε εθνικά πλαίσια μπορεί να καταλήξει έμμεσα στην άρνησή Του»⁶⁰⁴. Επιπλέον, ο Γ.Μεταλληνός γράφει για τον «υπερεθνικό χαρακτήρα της Ορθοδοξίας, με ταυτόχρονη διάσωση και ζωογόνηση της εθνικότητας»⁶⁰⁵.

⁶⁰⁴ Αναστασίου, *Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία*, ...271 Επίσης τη σελ.125

⁶⁰⁵ *Σχέσεις και Αντιθέσεις*...135

Αντί επιλόγου στο Α Μέρος επέλεξα να προσθέσω αυτούσια την απομαγνητοφωνημένη από εμένα εισήγηση του Καθηγητή Γ.Κοντογιώργη κατά την υποστήριξη του διδακτορικού:

«Είμαι διχασμένος. Πραγματοποιήσατε πραγματικά μια ηράκλεια διερεύνηση του αντικειμένου σας και στις δύο οπτικές, και σ' αυτό που είναι η Εκκλησία και ο Χριστιανισμός και σ' αυτό που είναι το Έθνος και η Ιδεολογία, που γι' αυτά και μόνο, γι' αυτή σας την προσπάθεια, αξίζετε επαίνους, και τους καλύτερους επαίνους θάλεγα.

Εκτιμώ όμως –κι αυτό δεν είναι δική σας ευθύνη- ότι για να μπορέσετε να δώσετε απαντήσεις στα ερωτήματα που θέτετε δεν αρκεί η «επιστήμη» της νεωτερικότητας, δηλαδή η ιδεολογία την οποία διδάσκουν ως επιστήμη και την έχουμε πιστέψει, χρειάζεται η ιστορικότητα των φαινομένων, γιατί αυτά τα φαινόμενα που ζούμε σήμερα έχουν ιστορικότητα, γεννήθηκαν κάτω από άλλες προϋποθέσεις, από άλλες προτεραιότητες και για να εξυπηρετήσουν άλλους σκοπούς. Τι είναι λοιπόν αυτό που τις κρατάει ζωντανές αυτές τις πραγματικότητες σήμερα και πώς εφαρμόζονται για τις σημερινές συνθήκες;

Θα σας υποβάλλω μερικές παρατηρήσεις όχι για να απαντήσετε αλλά με τη μορφή ερωτημάτων για να τα συνεκτιμήσετε στη συνέχεια της εργασίας σας όταν θα χρειαστεί να την επεξεργαστείτε και ενδεχομένως να τη δημοσιεύσετε.

Υπάρχουν δύο πρώτα ερωτήματα: τι είναι αυτό που έκανε το χριστιανισμό, ενώ εμφανίστηκε και υπήρξε στη συνέχεια ως ιδεολογία, θρησκεία της αγάπης, να βγάξει τόσο μίσος που να οδηγήσει σε πολλών αιώνων εμφυλίους και πολλά άλλα; Πώς δηλαδή δε μπόρεσε να αντέξει ούτε καν την πολυσημία μέσα στο χριστιανισμό, δηλαδή μια είναι η αλήθεια του Θεού αλλά να την ερμηνεύσουμε διαφορετικά, να αποδεχθούμε τη διαφορετική ερμηνεία. Αυτό ξέρετε έχει πολύ μεγάλη σημασία γιατί μας επιτρέπει επίσης να αξιολογήσουμε, έχει τεράστια σημασία για το σήμερα, [τη σχέση] ελληνισμός-χριστιανισμός. Πώς έγινε και ενώ ο χριστιανισμός εδιώχθη από τους Ρωμαίους τελικά η αντιλογία έγινε μεταξύ Χριστιανών και Ελλήνων, από τους ίδιους τους Έλληνες, δηλαδή ο εχθρός και ο μη χριστιανός ήταν Έλληνας κι ας ήταν Κινέζος – θα μας πει ο Φώτιος οι Κινέζοι είναι Έλληνες κατά τη θρησκεία

Ένα άλλο στοιχείο που νομίζω πρέπει να το συνεκτιμήσει κανείς σ' αυτό το πλαίσιο είναι γιατί λέμε ότι ο χριστιανισμός είναι οικουμενικός; Οικουμενική ήταν και η Ολύμπια θρησκεία αλλά κάθε πόλη είχε τον πολιούχο της, δηλαδή μια οικουμενική θρησκεία όπως κάθε θρησκεία εθνικοποιείται μέσα από τις παραστάσεις που θέλει να δημιουργήσει, τους πολιούχους και χίλιαδυό άλλα. Αυτό όμως έχει σημασία να το συγκρατήσουμε για το σήμερα, πώς έγινε και η Ορθόδοξη θρησκεία και Εκκλησία εθνικοποιήθηκε ενώ η Καθολική δεν εθνικοποιήθηκε, και θα έλεγα ούτε καν η Προτεσταντική, αλλά η Καθολική, που είναι η μήτρα πολλών φαινομένων τα οποία ζούμε σήμερα και στα οποία αναφερόμαστε, αυτό έχει σημασία ξέρετε και γι' αυτό που ήδη αποφανθήκατε τι είναι καλύτερο να υπάρξει χωρισμός Εκκλησίας και Κράτους ή όχι. Έχετε αναλογιστεί γιατί η Καθολική Εκκλησία διεχωρίσθη από το Κράτος, υπήρξε αυτός ο χωρισμός στις καθολικές χώρες; Διότι δε μπόρεσαν τα εθνικά κράτη να την εθνικοποιήσουν, διότι το Βατικανό ήταν πολύ ισχυρό και επέβαλε το νέο καθεστώς. Τι είναι καλύτερο λοιπόν; Για να το αντιστρέψω, η Εκκλησία και η θρησκεία είναι μια απλή επιχείρηση να την κάνουμε ΜΚΟ, όπως μια ιδιωτική επιχείρηση που να τεθεί το θέμα αν θα είναι κρατική ή ιδιωτική; Αναλογιζόμαστε τι σημαίνει αν θελήσει μια θρησκεία να πάρει την πρωτοβουλία των πραγμάτων, αφού είναι καθολικής αναφοράς ιδεολογία και πράξη, τι θα σημαίνει μια τυχόν σύγκρουση; Δείτε τι έγινε στην Καθολική Εκκλησία όταν διεχωρίσθη και έγινε ιδιωτικός χώρος, ηγεμόνευσε στον ιδιωτικό χώρο, στη Γαλλία όλη η ιδιωτική εκπαίδευση είναι εκκλησιαστική και μπήκε δια του παραθύρου, δηλαδή μέσω των κομμάτων, τα χριστιανικά κόμματα μπήκαν στην πολιτική ζωή για να ηγεμονεύσουν και εκεί, τέτοιο πράγμα θέλουμε;

Μήπως πρέπει να ασχοληθούμε πέραν της ιδεολογίας με αυτό το οποίο εγκαταστάθηκε στο Βυζάντιο με βάση την αρχή των διακριτών ρόλων και της συναλληλίας που σημαίνει ότι η Εκκλησία ήταν εγκιβωτισμένη στο ναό και με συγκεκριμένους ρόλους, όχι αυτούς που μας έλεγε ο μακαριστός Χριστόδουλος, ότι διακριτοί ρόλοι σημαίνει να αναμειγνυώμαστε και να μοιραζόμαστε και την πολιτική, αλλά αυτό που ήταν ιστορικά γεγονός. Όταν πάει να ελέγξει ο πατριάρχης το βασιλιά του Βυζαντίου γιατί έκανε διάφορες ερωτικού χαρακτήρα ατασθαλίες που ήταν αντίθετες, του λέει εγώ σε όρισα να υπηρετείς τα θρησκευτικά, για τα πολιτικά, για τα κοινά και βασιλικά είμαι εγώ. Διακριτοί ρόλοι σημαίνει περιορισμός της Εκκλησίας στο ναό

Υπάρχει κι ένα δεύτερο θέμα ξέρετε, διότι η οικουμενικότητα του χριστιανισμού ήρθε να υπηρετήσει τί; Το οικουμενικό κράτος της εποχής δηλαδή την κοσμόπολη, την οικουμενική κοσμόπολη. Δεν είχε επιχειρησιακότητα πια η αρχαία θρησκεία γιατί υπηρετούσε τον αυτοκράτορα των Ρωμαίων και ήρθε για να υπηρετήσει πρώτον: μια κοινού χαρακτήρα θρησκεία, άρα ως ιδεολογία της οικουμένης και του οικουμενικού κράτους. Και ένα δεύτερο στοιχείο πάρα πολύ σοβαρό, ήταν η πρώτη συνεκτική αντίδραση, επανάσταση θα έλεγα των Ελλήνων εναντίον των Ρωμαίων. Διότι τί υιοθετεί ο χριστιανισμός όταν ξεκινάει από την Αντιόχεια και μετά –είναι και απάντηση στη συνάδελφο από τη Θεσσαλονίκη που επικαλέσθηκε το επιχείρημα του Χάντιγκτον- την Εκκλησία του Δήμου, τη Δημοκρατία που στέρησαν οι Ρωμαίοι, και την μεταβολή της αγαπητικής σχέσης από προσωπική που δίδαξε ο Χριστός σε κοινωνικό πρόταγμα όπως ήταν στη Δημοκρατία. Γι' αυτό και ξέρουμε ότι οι παπάδες από το Βυζάντιο και στην Τουρκοκρατία εκλέγονται και ελέγχονται από τον κοινό λαό. Άλλο τι έγινε όταν όλα αυτά καταργήθηκαν στο όνομα του εξευρωπαϊσμού όπως και η Δημοκρατία στα κοινά και τα κοινά τα ίδια αντί να γίνει προβολή στο εθνικό κράτος και να εφαρμοστούν στο εθνικό κράτος ως αντίστοιχες θεμελιώδεις κοινωνίες μεταξύ μικρής και μεγάλης κλίμακας.

Άρα λοιπόν τι θέλουμε την Εκκλησία; να είναι κυρίαρχος ιδεολογικά σε όλο το φάσμα της κοινωνίας και να επηρεάζει τα πράγματα από άλλους δρόμους ή την θέλουμε, επειδή η θρησκεία είναι μείζον κοινωνικό πρόβλημα, να είναι μέρος μιας πραγματικότητας η οποία ελέγχεται από την Πολιτική; Το ερώτημα είναι ποιός κατέχει

Αναφερθήκατε προηγουμένως σε μια ορολογία που έχω χρησιμοποιήσει, αν το έθνος θα είναι του κράτους, όπως μας λένε σήμερα, ή της κοινωνίας. Αυτό έχει να κάνει με το ποιός κατέχει την ευθύνη του έθνους δηλαδή των κοινωνικών πραγμάτων, ποιός αποφασίζει, ο ένας; τι είναι εθνικό και τι δεν είναι; άρα τι συμφέρει και τι θέλει η κοινωνία; ή η κοινωνία η ίδια; Άρα θέλουμε εκλόγιμη μοναρχία που έχουμε ή Δημοκρατία;

Αυτά τα ερωτήματα εάν δεν τεθούν δε θα μπορέσουμε να απαντήσουμε ούτε στο τι γίνεται με το χριστιανισμό σήμερα και ποιες είναι οι χρήσεις του, και οι άλλες θρησκείες, ούτε τι είναι εθνικισμός και έθνος. Διότι το έθνος είναι πολιτισμική έννοια με πολιτικό πρόταγμα. Λέμε σήμερα ότι φέτος, ουσιαστικά, γεννήθηκε το έθνος δηλαδή με τις δυτικές χώρες, ναι, εκεί γεννήθηκε *τόρα* το έθνος διότι ήταν

φεουδαλικές και το έθνος, δηλαδή η συλλογική συνείδηση που δεν ανήκει στον αφέντη αλλά που είναι κοινό κτήμα και αναφορά, έχει να κάνει με τις κοινωνίες εν ελευθερία, τις ανθρωποκεντρικές και όχι τις φεουδαλικές· αλλά ο ελληνικός κόσμος είχε αυτή τη συνείδηση κοινωνίας διαχρονικά όχι όμως ως ενιαίο κράτος-έθνος αλλά ως έθνος, το έχω αποκαλέσει κοσμοσύστημα -μας λέει ο Πολύβιος η ελευθερία των Ελλήνων διέρχεται από την ελευθερία των πόλεων. Εκεί έρχεται να παίξει ο χριστιανισμός. Γι' αυτό και σήμερα αν ο οικουμενικός Πατριάρχης θελήσει να έρθει σε μια ενορία πρέπει να πάρει την άδεια, αλλιώς δεν του επιτρέπεται, όπως γινόταν και με τους βασιλείς του Βυζαντίου

Και να πούμε και κάτι άλλο, εδώ, για να συντομεύσω, οι ιδεολογικές χρήσεις που γίνονται σήμερα απ' τους περίφημους οπαδούς της Ρωμισσύνης είναι τραγικές. Θέλουν να μεταβάλλουν τον ελληνισμό ως υπόχρεο του χριστιανισμού και όχι τον χριστιανισμό ως ένα γέννημα αυθεντικό του ελληνισμού για τις ανάγκες που είχε την εποχή εκείνη.

Είχα μια συζήτηση πριν από λίγες μέρες στη Ρουμανία με έναν Εβραίο που έβγαλε ένα βιβλίο για τους μύθους του αντισιωνισμού και του σιωνισμού κλπ, του λέω, έχει καμιά ευθύνη γι' αυτά ο εβραϊσμός; και μου λέει όχι. Λέω, θα σας πω ένα παράδειγμα: από τη δεκαετία του '70-'80 στη Γαλλία, που μπορώ να ελέγξω τη βιβλιογραφία καλύτερα, παριστάμεθα μάρτυρες ενός γεγονότος, ότι το χριστιανισμό δεν τον λένε ποτέ χριστιανισμό αλλά ιουδαιοχριστιανισμό. Μα θα αγνοήσουμε τις ρήξεις που έγιναν από τον ίδιο το Χριστό και στη συνέχεια από τους Έλληνες που υιοθέτησαν το χριστιανισμό;

Ας μη πάμε στο επίσημο δόγμα. Ας πάμε στα θεμέλια της καθημερινότητας αυτού του χριστιανισμού. Τι είναι; Έχει καμιά σχέση με τον Εβραϊσμό, με τον Ιουδαϊσμό; Μα είπα πριν ότι η Εκκλησία του Δήμου των πιστών και η πολυκεντρική δομή της Εκκλησίας έχει να κάνει με τον ελληνικό κόσμο που τη συγκρότησε. Το ίδιο και το κοινωνικό πρόταγμα. Αλλά είμαστε εδώ αντιμέτωποι με μια νέα ιδεολογία. Το είπατε Νέα Τάξη, είναι η διεθνής των αγορών στην πραγματικότητα. Δεν έχει να κάνει με το φασισμό, έχει να κάνει με τους νέους ηγεμόνες. Αυτό λοιπόν είναι ένα μεγάλο πρόβλημα. Σήμερα είμαστε αντιμέτωποι με μια νέα χρήση του χριστιανισμού. Απ' τη μια μεριά θέλησαν οι Χάντιγκτον να πουν, για να διαχωρίσουν, ότι οι Ορθόδοξοι δεν είναι δεκτικοί της Δημοκρατίας, δηλαδή αντιστέκονται στη μοναρχία που ζούμε, την εκλόγιμη μοναρχία, γιατί αυτήν ορίζουν ως Δημοκρατία, ενώ είναι

εκείνοι οι οποίοι ενθουσίασαν και βίωσαν τη Δημοκρατία μέχρι το 19^ο αιώνα, στις παρυφές του 20^{ου} ουσιαστικά στη Μικρά Ασία, δηλαδή μέχρι τη συγκρότηση του νεοελληνικού κράτους, και καταργήθηκαν όλα αυτά. Βλέπετε δηλαδή μια ανατροπή των ιδεών και των πραγματικοτήτων.

Και να πούμε και κάτι άλλο, ξέρετε, που έχει βαθιά σημασία για το Βυζάντιο. Οι Βυζαντινοί ήταν εξίσου θρησκευόμενοι ίσως λιγότερο απ' όσο οι αρχαίοι Έλληνες. Αλλά δεν είχαν ιερατείο. Αυτό έχει κάνει τη διαφορά. Θα σας πω μια επισήμανση μόνο που έχει να κάνει με τη νομιμοποίηση του βασιλέως που δεν είναι ποτέ αυτοκράτορας. Ξέρετε τι λέει η επίσημη Εκκλησία; Πρώτον υποστηρίζει απολύτως και διακρίνει μεταξύ τυράννου και βασιλέως την εφαρμογή ή όχι του Δικαίου και του συνταγματικού καθεστώτος της Δημοκρατίας, και του λέει του βασιλιά, εσύ έχεις τη χάρη του Θεού αλλά *μόνον* με την άσκηση της εκλογής και του ελέγχου του κοινού λαού, του Δήμου. Ο Δήμος έχει την εξουσία να σε ορίσει ως έχοντα τη χάρη του Θεού, δεν την έχεις *μόνος* σου.

Κλείνω με την επισήμανση ότι αυτά πρέπει να συνεκτιμηθούν για να δούμε γιατί έγιναν αυτές οι χρήσεις σήμερα και βεβαίως ο εθνικισμός δεν έχει να κάνει, αν μου επιτρέπετε, με το πώς αντιλαμβάνετε κανείς και τι καταχρήσεις κάνει της αρχαιότητας ή όχι. Έχει να κάνει με αυτό που είναι η ουσία του εθνικισμού, η επεκτατικότητα, και η απάντηση στο ερώτημα ποιός έχει την ευθύνη του έθνους. Διότι εάν την ευθύνη του έθνους την έχει ο ένας -ο πρωθυπουργός, ο πρόεδρος και οι ολίγοι, τότε σημαίνει ότι αυτοί προσκυρώνουν στο έθνος αυτό το οποίο κάνουν για τα δικά τους συμφέροντα και για τα συμφέροντα που υπηρετούν.

Το έθνος σήμερα δεν έχει υπαρκτή χρήση και λειτουργία, το επικαλούνται εκείνοι που θέλουν να υπερκεράσουν, όπως π.χ. ο Hobsbawm, τη δημοκρατική αρχή της ευθύνης της συλλογικότητας. Άρα εκεί πρέπει να εστιάσουμε, ούτε καν στην επεκτατικότητα, εκεί που διαμορφώθηκαν δηλαδή τον 19^ο αιώνα οι κρατικές οντότητες των εθνών διότι και στο εσωτερικό κατήργησαν τη δυναμική της εθνικής ανάδειξης των άλλων πολιτισμικών οντοτήτων, εθνοτήτων. Άρα λοιπόν σήμερα εθνικισμός είναι άλλο πράγμα από αυτό που ήταν τον 19^ο αιώνα.

Ο πατριωτισμός ενοχοποιείται ως εθνικισμός σήμερα. Εάν σταθείτε δηλαδή μπροστά σε μια εικόνα και τη θαυμάσετε ή ένα αρχαίο άγαλμα θα σας πουν εθνικιστή. Αυτή είναι η διαφορά, ότι τον πόλεμο δεν τον προκαλούν οι ιδεολογίες αυτές αλλά τα συμφέροντα, που σημαίνει ο κρατοκεντρισμός. Μια οικουμενική θρησκεία που δεν έχει οικουμενικό κράτος, κοσμοκράτος, όπως την κοσμοπολη,

αναγκαστικά, θέλει δεν θέλει, θα υπηρετήσει άλλα συμφέροντα σήμερα και τα συμφέροντα αυτά δεν είναι του εθνικισμού, είναι των κρατών τα οποία χρησιμοποιούν τις θρησκείες όπως και τις ιδεολογίες για να κάνουν τη δουλειά τους.

ΜΕΡΟΣ Β

ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ ΜΕ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

Στο Β Μέρος επιχειρούμε να παρουσιάσουμε τα τοπία του ταξιδιώτη αλλά και την καθήλωση του φοβικού ταξιδιώτη σε ειδωλόλατρη

1) ΤΟ ΙΔΕΟΛΟΓΗΜΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

1.1 Οι Έλληνες ως περιούσιος λαός

1.1.1 Εισαγωγικά

Η ιεροποίηση της ελληνικής φυλής, του χαρακτήρα του νεοέλληνα, της ελληνικής γης, της ελληνικής γλώσσας, του ελληνικού πολιτισμού⁶⁰⁶ και η αντίληψη περί παγκόσμιας ελληνοχριστιανικής αποστολής συνιστούν ακραίες κοινωνικές και πολιτικές απόψεις που καλλιεργούν τη διάθεση του αυτοδοξασμού και ταυτόχρονα τον ενισχύουν δημιουργώντας την αίσθηση του συλλογικού εγωϊσμού και ναρκισσισμού⁶⁰⁷. Σε κάποιο βαθμό-ποσοστό ταυτίζεται το ιεροποιημένο στοιχείο με το Απόλυτο θεϊκό και αυτοαπολυτοποιείται. Ο βαθμός ιεροποίησης ανταποκρίνεται στο μέγεθος της ακρότητας και στο μέγεθος έλλειψης αντικειμενικότητας και ρεαλισμού. Το ρόλο της προώθησης των απόψεων αυτών μέσα στην μεταπολεμική ελληνική κοινωνία αναλαμβάνουν κατεξοχήν ο Φ.Κόντογλου, ο θεολόγος Π.Ι.Μπρατσιώτης, ο ρώσος θεολόγος π.Γ.Φλωρόφσκυ με μεταφράσεις του, ο νομικός

⁶⁰⁶ Με τα λόγια του Γερμανού διαφωτιστή Χούμπολτ «αν και κάθε τμήμα της ιστορίας μας πλουτίζει με ανθρώπινη σοφία και ανθρώπινη εμπειρία, όμως από τους Έλληνες παίρνουμε κάτι παραπάνω από γήινο, παίρνουμε κάτι θεϊκό» Το παράθεμα από Α.Λιάκος κλπ, *Ο ευρωπαϊκός πολιτισμός και οι ρίζες του*, Αθήνα, ΟΕΔΒ, 2007, 11 και οδηγεί τον Έλληνα μαθητή στη πολιτισμική αυτοθεοποίησή του. Αντίστοιχα, ο θεολόγος πρέπει να είναι προσεκτικός όταν διδάσκει ότι ο Θεός έπλασε τον άνθρωπο «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν Θεού» γιατί, κατά τον Άντλερ, όπως σημειώνει ο ΝΝησιώτης *Ψυχολογία της Θρησκείας... 153* «στο ψυχικό κόσμο του παιδιού που πάντοτε αντιμετωπίζει τον κίνδυνο για νεύρωση λόγω του αισθήματος κατωτερότητας, είναι πιθανό αργότερα το αίσθημα αυτό να εμπνεύσει ασυνείδητα την ισοθεΐα. Ο Άντλερ θα ήθελε, νομίζω, να επισημάνει εδώ τον ιδιαίτερο κίνδυνο του κακού που προέρχεται από την υπακοή στον πειρασμό εκείνων που θα φάνε από τον απαγορευμένο καρπό με σκοπό να αισθανθούν, όπως οι πρωτόπλαστοι, ότι θα γίνουν θεοί, κατά το 'έσεσθε ως θεοί'. Η ισοθεΐα είναι η κύρια αιτία για την πτώση και οδηγεί στην παραπέρα ανίατη πτώση, στην ατομική και στην καθολική νεύρωση». Ποιο είναι, όμως, το μέλλον του πολιτισμικά και θρησκευτικά αυτοθεοποιημένου, ενώ ζει σε μια χώρα υπανάπτυκτη και χωρίς αξιοπρέπεια, εκτός, επιπλέον, από την σχιζοφρένεια;

⁶⁰⁷ Ιδιαίτερης σημασίας είναι η ερμηνεία του Γ.Φλωρόφσκυ, *Δημιουργία και Απολύτρωση*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1983, 96 για το προπατορικό αμάρτημα ότι ήταν «η τραγωδία μιας αγάπης που πήρε κακή κατεύθυνση...ένα είδος παραληρημάτος, μια μανία αυτοερωτισμού, ένας πνευματικός ναρκισσισμός». Για τον ναρκισσισμό Σ.Φρόυντ, *Ναρκισσισμός, μαζοχισμός, φετιχισμός*, μτφρ.Λ.Αναγνώστου, Αθήνα, Επίκουρος, 1991, 7-42, συγκεκριμένα 8, 42

Α.Τσιριντάνης...και οι διάδοχοί τους στην σύγχρονη με κατεξοχήν ελληνοκεντρικό τον Χ.Γιανναρά·

Αφ' ενός υπάρχει το ιστορικό προηγούμενο του Ισραήλ ως περιούσιου λαού, πρότυπου, ίσως, τέτοιου είδους απολυτοποιήσεων, αφ' ετέρου, υφίσταται η αναζήτηση του Απόλυτου με κοινωνική και πολιτική εφαρμογή τον ολοκληρωτισμό. Σύμφωνα με τον καθηγητή Α.Παπαρίζο⁶⁰⁸, ο οποίος παρουσιάζει τους μηχανισμούς αυτούς, ως προς το πρώτο ζήτημα, «ο Γιαχβέ, αφού ιδιοποιήθηκε τα όνειρα ευημερίας και ισχύος του Ισραήλ και τα επαύξησε, εξυψώθηκε σε μέγα κεντρικό σύμβολο, γενικό μετατρεπτικό ενδιάμεσο και ερωτικό τέρας του Ισραήλ, σε «εθνικό» δηλαδή θεό του. Ο λαός του Ισραήλ, από την άλλη πλευρά, αποκτώντας, «χαρίζοντας» ουσιαστικά στον εαυτό του έναν αποκλειστικό και υπέρτατο θεό, ο οποίος μάλιστα του υποσχέθηκε, κατόπιν αμοιβαίας συμφωνίας, ισχύ και πρωτεία έναντι όλων των λαών, μετέτρεψε διά του θεού την παρουσία του και την επιβίωσή του σε «προορισμό όχι απλής ευημερίας, αλλά ανάδειξής του πάνω απ' όλους τους λαούς»...». Σύμφωνα με τον ίδιο, ως προς το δεύτερο ζήτημα, οι μορφές σκέψης και πράξης που επηρεάζονται από το Απόλυτο θέλουν να το αντικατοπτρίσουν στην κοινωνία και τον άνθρωπο κατασκευάζοντας την τέλεια κοινωνία και τον τέλειο άνθρωπο ωσάν να ήταν η ιστορία «γίγνεσθαι μεταφυσικό»· η κατασκευή αυτή όμως είναι αδύνατη με μόνη κατάληξη τον αυταρχισμό και τον ολοκληρωτισμό. Σε αντίθεση με τον Τριαδικό Θεό που δεν είναι απόλυτος αλλά απόλυτα διαλεγόμενος⁶⁰⁹ έχοντας στο είναι του την κοινωνία –και όχι απλώς σαν ηθική ιδιότητα ή χαρακτηριστικό- και αντανακλά δημοκρατικές κοινωνικές μορφές⁶¹⁰ αλλά, μάλλον, στη ζωή των αγίων με την επιρροή τους και όχι τόσο ως καθεστώς, ωστόσο, ως διαρκές ζητούμενο και πολλάκις πραγματούμενο, χάνεται για να ξανακερδηθεί, διά του εσχατολογικού δυναμισμού που βιώνουν οι πιστοί δημιουργώντας και κοινωνικά

⁶⁰⁸ Αντώνης Παπαρίζος, *Θεός, Εξουσία και Θρησκευτική Συνείδηση*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2001, 60-75, συγκεκριμένα 69, 71

⁶⁰⁹ Το ύστατο σημείο, ίσως, του διαλόγου αυτού είναι η ορθόδοξη αντίληψη της συνεργασίας Θεού-Ανθρώπου στο Π.Ευδοκίμοφ, *Η Ορθοδοξία*, Θεσσαλονίκη, εκδ.Β.Ρηγόπουλου, 1972, 135-138· αρχιμ.Σωφρόνιος, *Ο Γέροντας Σιλουανός*, Έσσεξ, Ι.Μ.Τιμίου Προδρόμου, 1985³, 179· Π.Νέλλας, *Η περί δικαιοσύνης διδασκαλία Νικολάου του Καβάσιλα*, Πειραιεύς, Εκδόσεις Στ.Καραμπερόπουλος, 1975, 92-100· V.Lossky, *η Μυστική Θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη, 1986, 161-164· K.Ware, *Η Ορθόδοξη Εκκλησία*, Αθήνα, Ακρίτας, 1996, 350-356· Γ.Φλορόφσκυ, *Αγία Γραφή, Εκκλησία, Παράδοση*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1991², 15

⁶¹⁰ Γ.Μεταλληνός, 'Εκκλησία και σύγχρονα ιδεολογικά ρεύματα' στο *Δοκίμια Ορθοδόξου Ήθους*, Σύνδεσμος, Αθήνα 1979, 19-21· Μ.Μπέγζος, 'Δημιουργία ή/και Εξέλιξη' στο επιμ. Θ.Νάντσου, Μ.Κουρουζίδης, *Οικολογία και Εκκλησία*, Αθήνα, Ηλίβατον, 1999, 36

θαύματα⁶¹¹. Αυτού του είδους όμως ο χριστιανισμός μάλλον παρουσιάζεται ιστορικά -και όχι μόνο στην εξεταζόμενη περίοδο- ανεπαρκής ενώ ο Απόλυτος Θεός, δηλ. η αλλοτρίωση του θείου, φαινομενικά θριαμβεύει⁶¹².

Το ζητούμενο βρίσκεται σε μια μοναδικότητα που δεν λειτουργεί ως αποκλειστικότητα, όπως ο Ένας Θεός που είναι Τρία Πρόσωπα. Εάν ο περιούσιος λαός είναι το «αγαπημένο παιδί» του Θεού και οδηγείται στον εγωισμό θα έπρεπε την ίδια στιγμή να τονιστεί και η αξία της μη αποκλειστικότητας. Ίσως η απάντηση θα μπορούσε να βρεθεί κατ' αντιστοιχίαν με την οικογενειακή ζωή⁶¹³ εάν γίνει δεκτή η αρχή των συγκοινωνούντων δοχείων όπου η αντίληψη για το ένα πεδίο ζωής σχετίζεται με το άλλο, εν προκειμένω η οικογενειακή με την εθνοθηρησκευτική ζωή. Σύμφωνα με τους π.Φ.Φάρο-π.Σ.Κοφινά: «ο Ιακώβ αγαπούσε όλα του τα παιδιά, αλλά έτρεφε μια ιδιαίτερη τρυφερότητα για τον Ιωσήφ και ο Χριστός αγαπούσε όλους τους μαθητές του, αλλά είχε μια ιδιαίτερη τρυφερότητα για τον Ιωάννη. Οι περισσότεροι γονείς αρνούνται να δεχθούν και να ομολογήσουν αυτή την πραγματικότητα κι αυτό γιατί φοβούνται ή αισθάνονται ότι αυτή η διαφορά είναι αποτέλεσμα της δικής τους εμπάθειας και σε κάποιο ποσοστό ασφαλώς θα είναι. Αλλά δεν θα πρέπει να αρνούνται οι γονείς την διαφορά, ούτε να προσπαθούν να την εξαλείψουν εντελώς, γιατί σ' ένα μεγάλο ποσοστό αυτή η διαφοροποίηση είναι η απαραίτητη ανταπόκριση στην μοναδικότητα του κάθε προσώπου. Οι γονείς που θα προσπαθήσουν να αισθάνονται τα ίδια συναισθήματα για όλα τους τα παιδιά, στην πραγματικότητα θα προσπαθήσουν να ισοπεδώσουν την μοναδικότητα της προσωπικότητός τους. Η «ίση» μεταχείριση και αντιμετώπιση, όχι μόνο δεν είναι δίκαιη, αλλά μπορεί να είναι αποκρουστικά απάνθρωπη, γιατί η ανθρώπινη ανάγκη

⁶¹¹ Για την κοινωνική διδασκαλία του ορθόδοξου χριστιανισμού Ν.Θ.Μπουγάτσος, *Κοινωνική Διδασκαλία Ελλήνων Πατέρων*, Αποστολική Διακονία, 1998. Προτεραιότητα, μάλιστα, στα κοινωνικά από τα «μεταφυσικά» θαύματα δίνει ο Ι. Χρυσόστομος, *Ομιλία ΣΤ στην Α προς Κορινθίους Επιστολή*, ΡG 61, 52-53 (παρατίθεται στο Σ. Καραχάλιας, Π. Μπράτη, Δ. Πασσάκος, Γ. Φίλιας *Θρησκευτικά Γ Γυμνασίου Θέματα από την Ιστορία της Εκκλησίας* Αθήνα, ΟΕΔΒ, 2006, 19): «Γιατί λοιπόν μέχρι τώρα δεν έχουν πιστέψει όλοι; ... Τα πράγματα χειροτέρευσαν και φταίμε εμείς γι' αυτό ... Αν γινόταν και τώρα αυτό [δηλαδή η πρακτική της κοινοκτημοσύνης και της ενότητας των πρώτων χριστιανών], ολόκληρη η οικουμένη θα είχε πιστέψει και χωρίς να γίνουν θαύματα».

⁶¹² Σύμφωνα με τον ΝΜπερντιάεφ, *Θείον και Ανθρώπινον...31* «...ο Χριστιανισμός (εννοείται ο ιστορικός Χριστιανισμός) ευρίσκεται προς το τέλος του και ότι την αναγέννησιν αυτού δυνάμεθα μόνον από την θρησκείαν του Αγ.Πνεύματος να αναμένωμεν, πράγμα το οποίον θα ήτο εν ταυτώ και η αναγέννησις και το πλήρωμα του Χριστιανισμού...Ο εσχατολογικός ούτος Χριστιανισμός θα είναι η θρησκεία του Αγ.Πνεύματος και της Αγ.Τριάδος, η οποία θα εκπληρώση όλας τας επαγγελίας, τας ελπίδας και προσδοκίας...»

⁶¹³ Το παράθεμα αφορά την δημοκρατική-εσχατολογική οικογένεια και όχι την ηθικολογική ή την παραδοσιακή.

δεν είναι «ίση». Οι φωτισμένοι και ώριμοι γονείς δεν θα πέσουν στην παγίδα της «ισότητας» που και υποκριτική είναι και καταργεί βάρβαρα την μοναδικότητα του ανθρώπινου προσώπου»⁶¹⁴. Προτεραιότητα, λοιπόν, δεν έχει μια αρχή, όσο ειλικρινής και αυθεντική κι αν είναι –εν προκειμένω η αρχή της ισότητας- αλλά ένα πρόσωπο, μια ανεπανάληπτη μοναδικότητα αλλά σε σχέση ελεύθερης αγάπης, οπότε η αποκλειστικότητα καταργείται· η ελευθερία οδηγεί στη μοναδικότητα και η αγάπη αίρει⁶¹⁵ την αποκλειστικότητα. Ωστόσο, στο παραπάνω παράθεμα για την οικογενειακή αγάπη δεν λαμβάνεται υπ’ όψιν το ενδεχόμενο του ταυτόχρονου της προσωπικής μοναδικότητας και ηθικών αρχών, δηλαδή «είμαστε ίσοι αλλά όχι ίδιοι». Θα υποθέταμε, τελικά, ότι η αγάπη του συγκεκριμένου οδηγεί στην καθολική αγάπη, όταν ο περιούσιος γίνεται καθολικός, αλλά και ο καθένας είναι περιούσιος ως μοναδικά αγαπώμενος.

Υφίσταται μια βασική θεολογικά αδυναμία που δίνει προτεραιότητα στις ιδιότητες του ανθρώπου απολυτοποιώντας τις και όχι στον άνθρωπο αυτόν καθεαυτόν· εν προκειμένω, η ιδιότητα είναι η ελληνικότητα, που είναι ιεροποιημένη⁶¹⁶, μια παράλληλη με τον Θεό θεότητα που προσφέρει ψευδές αίσθημα ασφάλειας και σιγουριάς αλλά και δικαιολογία ιδεολογικής ενότητας. Θεολογικά, μόνο η ελευθερία που δωρίζει ο άκτιστος τριαδικός Θεός προσφέρει οντολογική βεβαιότητα ενώ η ιεροποίηση κτιστών πραγματικοτήτων αποτελεί ειδωλολατρική εμμονή· η έκφραση του Παύλου «ουκ ένι Ιουδαίος ουδέ Έλλην ...» μάλλον αυτό το αίσθημα απόσπασης από την εμμονή στις κτιστές κατηγορίες όπως οι πολιτισμικές, φυλετικές κλπ επιδιώκει να επισημάνει. Ο άνθρωπος προσδιορίζεται αλλά δεν καθορίζεται από τις ιδιότητες του διότι ελλοχεύει ο κίνδυνος της ειδωλολατρίας δηλ. η θεοποίηση κτιστών κατηγοριών ύπαρξης⁶¹⁷. αφ’ ετέρου η άρνηση ή καταδίκη των όποιων ιδιοτήτων αποτελεί καταστροφή του κτιστού και όχι μεταμόρφωσή του διά

⁶¹⁴ Γονείς και παιδιά... 140

⁶¹⁵ Μητρ.Περγάμου Ιωάννης Ζηζιούλας, ‘Από το προσωπείο στο πρόσωπο’, *ΕΠΟΠΤΕΙΑ* 73(1982) 960: «εις τούτο συνίσταται η μεγάλη υπαρξιακή σημασία της πατερικής Χριστολογίας, η δυνατότης του προσώπου να αγαπά εις ένα και μόνον πρόσωπον όλα και όλους είναι ιδιότης του Θεού, ο Οποίος ως Πατήρ, ενώ υποστασιάζει και αγαπά ένα μόνον Υιόν («μονογενή»), μπορεί «εν τω Υιώ» να αγαπά και να δίδη υπόστασιν εις όλην την δημιουργίαν («τα πάντα εν αυτώ συνέστηκε». *Κολ.* 1,18)».

⁶¹⁶ Η «ιεροποίηση» αυτή δεν έχει μόνο θεολογική δομή· σύμφωνα με τον Δ.Βλάχο, ‘Η Νεοελληνική Ταυτότητα μεταξύ αισθητικής και ιδεολογίας – η σχοινοβασία του ποιητή-δημιουργού’, *ΙΝΔΙΚΤΟΣ* 16(2002) 131-169 ο Σεφέρης διολισθαίνει στο μυστικισμό ως προς την ελληνική φύση, ο Ελύτης θεωρεί ότι η ελληνική φύση είναι φορέας ενός μυστικού νοήματος, ο Θεοτοκάς καταφεύγει σε ένα είδος εδαφικού ντετερμινισμού και ο Π.Γιαννόπουλος διακατέχεται από αισθητικό εθνικισμό.

⁶¹⁷ Juan Arias, *Ο Θεός στον οποίο δεν πιστεύω*, Αθήνα, Πορεία Πνευματική, 1982, 47, 128-134

της θεώσεως. Το ζητούμενο, κατά την άποψή μας, θα ήταν η άρνηση τόσο της θεοποίησης όσο και της ακύρωσης των ιδιοτήτων ως ακραίων υπαρξιακών, κοινωνικών και πολιτικών τοποθετήσεων. Το βασικό ερώτημα συνίσταται στο εάν υπάρχει ένας ιδιαίτερος *ελληνικός* τρόπος θέασης του Θεού, του κόσμου, της πραγματικότητας ξεκομμένος από την υπόλοιπη ανθρωπότητα ή μάλλον αν αυτός και μόνον αυτός εκφράζει την αληθινή ανθρωπότητα.

Σχετικοποίηση και όχι άρνηση των ιδιοτήτων σε μια αντιρατσιστική, πανανθρώπινη και ηθική προοπτική προσφέρει ο γενετιστής Αλμπέρ Ζακάρ⁶¹⁸: «Τελικά ότι μας πρόσφερε η φύση ήταν αναγκαίο για τη δημιουργία και τη διατήρηση του οργανισμού μας, αλλά δεν ήταν αρκετό για τη συγκρότηση της προσωπικότητάς μας. Αυτή τη διαπίστωση δίνει περιληπτικά ο φιλόσοφος Andre Nataf: «Κληρονομούμε απ' όλα, εκτός από τον εαυτό μας». Αν εξαντλήσω την περιγραφή του εαυτού μου λέγοντας ότι έχω ομάδα αίματος Α, λευκό δέρμα, ξανθά μαλλιά κλπ, τότε δεν είμαι παρά το αποτέλεσμα μιας λοταρίας που επέλεξε τα γονίδιά μου, και έτσι μπορούμε να μιλάμε για «τη φύση» μου. Όταν, όμως, κάνω έναν τέτοιο περιορισμό σε μερικά μόνο χαρακτηριστικά, είναι φανερό ότι προδίδω την ουσία. Όταν αναφέρομαι σ' αυτό που συνιστά πραγματικά την προσωπικότητά μου, και κυρίως τις απαιτήσεις που με κάνουν αληθινά μέλος της κοινότητας των ανθρώπων – αξιοπρέπεια, δικαιοσύνη, ελευθερία- ξεφεύγω από τους καθαρά βιολογικούς αυτούς ορισμούς και η «φύση» μου δεν έχει πια παρά ένα ασήμαντο ενδιαφέρον». Η πνευματικότητα και η ηθική λοιπόν δίνουν νόημα στις βιολογικές ιδιότητες⁶¹⁹. Πέραν των βιολογικών υπάρχουν και οι πολιτισμικές ιδιότητες που όπως θα δούμε στη συνέχεια ελλοχεύουν ανάλογους κινδύνους απολυτοποίησης. Ποιο το νόημα να είναι κανείς φυλετικά Έλληνας και να μην είναι ενάρετος πολίτης ή να μην αγαπά τις επιστήμες και τις τέχνες; Ποιο το νόημα να είναι κανείς βαπτισμένος χριστιανός και να μην λειτουργεί ως ευαγγελικός άνθρωπος πχ των Μακαρισμών ή να μην τηρεί το τρίπτυχο «νηστεία-αγρυπνία-προσευχή»;

⁶¹⁸ Αλμπέρ Ζακάρ, *Πέντε δισεκατομμύρια Άνθρωποι σ' ένα πλεούμενο*, Αθήνα, Ράππας, 1996, 78

⁶¹⁹ Όπως τοποθετεί το ζήτημα η λαϊκή θυμοσοφία «η καλοσύνη πάντοτε αναπληρώνει την έλλειψη ομορφιάς, αλλά η ομορφιά δεν μπορεί να αναπληρώσει την έλλειψη καλοσύνης»

Ο Νίκος Τζαβάρας⁶²⁰ αναδεικνύει τον τρόπο που η ακρότητα εκδηλώνεται, και τον εντοπίζει στην καταστροφή της ιστορικής συνείδησης και της κριτικής σκέψης, με στόχο την κατασκευή ναρκισσιστικών φαντασιώσεων προς πολιτική χρήση σε συγκεκριμένο χωροχρόνο: «Για το ρατσισμό η συνείδηση και η προσωπικότητα ενός συγκεκριμένου ατόμου δεν αποτελούν συγκροτούμενες δομές από τις ιστορικές επιδράσεις και τις διαδικασίες κοινωνικοποίησης, αλλά παραμένουν πρωτίτως προϊόντα πανάρχαιων βιολογικών καταβολών οι οποίες εγγυώνται τη διστορική μοναδικότητα... Κάθε μορφή κριτικής της κυρίαρχης ιδεολογίας –από το μαρξισμό ως την ψυχανάλυση– όφειλε να απαγορευτεί για να κατισχύσει η αυθαίρετη παραγωγή ενός συστήματος ρατσιστικών θέσεων, νόμων, ψυχιατρικών κριτηρίων κτλ., που θα αντικαθιστούσε τις αμφιβολίες της διαλογιζόμενης σκέψης και της αυτογνωσίας με το φανατισμό... Η συρραφή επιστημονικών λημμάτων –τα οποία δεν εκτίθενται πλέον στον έλεγχο της κριτικής των ιδεολογιών– συνδιάζεται με τη ναρκισσιστική απαίτηση για μια ατομική και συλλογική υπεροχή, ενέχοντας το χαρακτήρα της επιτακτικής και αναντίρρητης πιστοποίησης πως το φυλετικό και εθνικό μεγαλείο είναι ασύγκριτο... Φαίνεται πως οι κατά διαστήματα ανασυρόμενες και κατισχύουσες φυλετικές δοξασίες, οι φαντασιώσεις ενός ανεπανάληπτου μεγαλείου καταγωγής και οι ταυτόχρονες συνοδευτικές αιτιάσεις και μομφές κατά της μικρότητας των αλλοτρίων, συναποτελούν –όπως συνηθίζω να τις αποκαλώ– αποθέματα προκαταλήψεως (reservoir) οι οποίες επανακάμπτουν στη συνείδηση από προσυνειδητές περιοχές για να επικρατήσουν κάτω από ορισμένες περιστάσεις ιστορικής αβεβαιότητας». Οπωσδήποτε το τελικό νόημα του ρατσισμού εντοπίζεται στην πολιτική του χρήση και στις σχέσεις εκμετάλλευσης⁶²¹

Οι ρατσιστικές θεωρίες έχουν συγκεκριμένες πολιτικές συνέπειες: «γενικά οι ρατσιστικές θεωρίες για την καταγωγή και το χαρακτήρα των Βαλκανικών εθνών, έπαιξαν επιβλαβή ρόλο στην ιστορία τους. Δημιούργησαν, χάρη στην πολύχρονη και επίμονη διάδοσή τους, σταθερά εχθρικά αισθήματα και προκαταλήψεις ανάμεσα στους βαλκανικούς λαούς, διαστρέβλωσαν την ιστορική τους μνήμη και τη σκέψη,

⁶²⁰ Νίκος Τζαβάρας, 'Μια διαστροφική κατάχρηση των βιολογικών εννοιών' στο *Έξι Κείμενα για το Ρατσισμό*, Αθήνα, Παρασκήνιο, 1998, 72,73,76-77

⁶²¹ Γκίντενς Κοινωνιολογία...310: «το δουλεμπόριο δεν θα μπορούσε να συνεχιστεί αν δεν υπήρχε διαδεδομένη στους Ευρωπαίους η πεποίθηση ότι οι μαύροι ανήκαν σε μια υποδεέστερη, ακόμα και υπάνθρωπη, φυλή. Ο ρατσισμός συνέβαλε στο να δικαιολογήσει την αποικιακή κυριαρχία επί των μη λευκών πληθυσμών και να τους αρνηθεί τα δικαιώματα της πολιτικής συμμετοχής που είχαν κατακτήσει οι λευκοί στις ευρωπαϊκές πατρίδες τους»

έγιναν εμπόδιο στην ανάπτυξη των σχέσεων ανάμεσά τους, επιβράδυναν την άνοδο του βαλκανικού ιστορικού χώρου και ωφέλησαν τα εγωιστικά συμφέροντα των επεκτατικών Μεγάλων Δυνάμεων»⁶²². Η ορθολογική αυτή ιστορική προσέγγιση κλονίζει τη συναισθηματική βάση του φανατισμού. Αρκεί όμως αυτό για να απαλλαγεί ο σύγχρονος κόσμος από την ασθένεια της απολυτοποίησης των ιδιοτήτων, πολιτισμικών-θρησκευτικών-εθνικών-φυλετικών, που οδηγούν στο ρατσισμό και τον εθνικισμό; Ή απαιτείται ένα νέο όραμα;

1.1.2 Η «πηγή»

Σύμφωνα με τον Φ.Κόντογλου «ότι είναι ελληνικό έχει τη μυστική εκείνη σφραγίδα που κάνει τον κόσμο να το προσκυνήσει μια μέρα»⁶²³ Η θεολογοποίηση [μυστική-προσκυνήσει] μιας ιδιότητας [ελληνικό] είναι ιδιαίτερα ισχυρή με σαφή την διάθεση επιβολής σε άλλους και αυτοδοξασμού. Στον Φ.Κόντογλου η ιεροποίηση της ελληνικής φυλής και του νεοέλληνα λειτουργεί προς υποτίμησιν άλλων λαών ενώ πανανθρώπινα στοιχεία προσιδιάζουν κυρίως στον Έλληνα εξαιτίας της ελληνικότητάς του, από μια φυσική κατηγορία εξαρτώνται πνευματικά και οικουμενικά μεγέθη, όπως η αγάπη, και, κατ' αυτόν τον τρόπο, η αδιακρισία ακτίστου-κτιστού, θεολογικού-φυσικού είναι δεδομένη· δεν πρόκειται για το ασκητικό κατόρθωμα ελευθερίας και θεϊκής χάριτος προσιτό σε κάθε άνθρωπο αλλά εξαρτάται μαγικά και μηχανιστικά τω τρόπω από φυσικές κατηγορίες και ιδιότητες όπως η φυλή. Τελικά, ο «βλοημένος λαός» έχει έμφυτη μέσα του την αγάπη και την κατέχει κατ' αποκλειστικότητα έναντι άλλων λαών. Επιπλέον η συμπεριφορά και η ηθική έρχονται σε δεύτερη μοίρα, «ας κρύβονται», μπροστά στο φαντασιώδες

⁶²² Ν. Ψυρούκης, *Ιστορικός χώρος και Ελλάδα*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1973, 39-40

⁶²³ Φ.Κόντογλου, *Ευλογημένο Καταφύγιο*, (συλλογή άρθρων από την εφημ. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ), επιμ. Π.Β.Πάσχου, Αθήνα, Ακρίτας, 1990³, 160. Ωστόσο, κριτική και όχι υμνητική και ιδεολογική όπως αυτή του Κόντογλου είναι η τοποθέτηση των προφητών της Παλαιάς Διαθήκης σε κρίσιμες περιόδους· σύμφωνα με τον Κ.Ξανθόπουλο, 'Τίνα με λέγουσιν οι άνθρωποι είναι;' *ΔΙΑΒΑΣΗ* 41(2003) 4: «ενώ σε κρίσιμες περιόδους της ιστορίας του Ισραήλ θα περίμενε κανείς ένα παροξυσμό εθνικιστικών κηρυγμάτων που να συνάδουν με την έξαρση των συναισθηματικών καταθλιπτικών μεταβολών του λαού... αντίθετα οι προφήτες προχωρούν στην επίπληξη της μετάπτωσης του λαού προς την διαφθορά... Δεν είναι αλήθεια παράλογη η προφητική διάθεση για μομφές εναντίον του χειμαζομένου λαού (πρβλ. Ησ. 64-65); Κι όμως αυτή είναι η στιγμή που ο προφήτης βρίσκει την ευκαιρία να μιλήσει για ένα Θεό διώκτη των κακών, όχι για να τονώσει τον εθνικό εγωισμό, αλλά για να ανοίξει τους ορίζοντες του κηρύγματός του προς την οικουμένη...».

φυλετικό μεγαλείο· το φανταστικό αθρώνει την απουσία ηθικότητας. Συγκεκριμένα γράφει:

Δεν πιστεύω κανένας άλλος λαός να νοιώθει τόση αγάπη και συμπόνια... Όλοι οι Έλληνες έχουνε μέσα τους τούτο το τίμιο ξύλο, κι ας μη φαίνεται, ας το κρύβει ο χαρακτήρας τους... Θεληματικά κακές ψυχές δεν έχουμε στον τόπο μας... Η μονάχη ιστορία που δεν έχει να δείξει τέτοια αρρωστιάρικα τέρατα [σαδιστικά], είναι η ελληνική, ενώ είναι γεμάτη από τέτοια η ρωμαϊκή, η γαλλική, η αγγλική, η ισπανόλικη, η τουρκική, η ρούσικη κ.ά., σε όλον τον κόσμο⁶²⁴

Η αθώωση της απουσίας ηθικότητας μέσω του φανταστικού εθνικού στοιχείου παρουσιάζεται σε επιφυλλίδα του Νικηφόρου Βρεττάκου⁶²⁵ για τον Φ.Κόντογλου. Σύμφωνα με αυτόν δεν ήταν υπερβολικός ο λόγος του Φ.Κόντογλου ότι ο Θεός όλα τα συγχωρεί στον Έλληνα, ακόμη και το να γίνει φονιάς, όταν αναλογιστεί κανείς τις εθνικές δοκιμασίες του. Ο Έλληνας αποκτά κατ' αυτόν τον τρόπο ένα είδος ειδικής και προνομιούχας σχέσης με το Θεό αφού κάνει τέτοιου είδους παραχωρήσεις, είναι τελικά ξεχωριστός λαός ωσάν να μην έχουν άλλοι λαοί υποφέρει εθνικά. Κατά τη γνώμη μας δεν πρόκειται για λογοτεχνική ποιητική άδεια αλλά για ιδεολογική τοποθέτηση όπου το έθνος επέχει θέση ειδώλου. Η ειδωλολατρική προτεραιότητα, δηλ. η θεοποίηση κτιστών κατηγοριών ύπαρξης, στο φυλετικό στοιχείο έναντι του ανθρώπινου αλλά ακόμη και του Θεϊκού ή θεολογικού είναι σαφής με την διόρθωση βασικής θεολογικής σκέψης όταν ο Ν.Βρεττάκος κλείνει το εν λόγω άρθρο του: «Ο Κοσμάς ο Αιτωλός έλεγε: 'Η ψυχή είναι ο άνθρωπος'. Εμείς κατ' επέκταση θα λέγαμε: 'Η ψυχή είναι η Ελλάδα'»⁶²⁶. Δεν υπάρχει η διάθεση να θεωρηθεί η ελληνικότητα ως μία ταυτότητα ανάμεσα σε πολλές άλλες ταυτότητες που έχει ο άνθρωπος αλλά αναγνωρίζεται ως η ταυτότητα, οπότε ο εθνικισμός οξύνεται. Όταν τα εθνικά στοιχεία παραμερίζουν ή και εξαφανίζονται τα πνευματικά τότε υπάρχει παλινδρόμηση στην ειδωλολατρία αφού ο πιστός δεν αντλεί την ταυτότητά του από το οικουμενικό πρόσωπο του Χριστού και η εν Χριστώ

⁶²⁴ ό.π... 282-3

⁶²⁵ Βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1 Επίσης στο αφιέρωμα της *Η ΑΕΞΗ* 198(2008) στον Κόντογλου

⁶²⁶ Ωστόσο ο Ν.Βρεττάκος σε ποίημά του, Γ.Τσανανάς, Α.Μπάρλος, *Θρησκευτικά Β Γυμνασίου Καινή Διαθήκη, Ο Ιησούς Χριστός και το έργο του*, ΟΕΔΒ 2006, 69 υπερβαίνει την γλυκύτητα της ειδωλολατρικής ευαισθησίας στο όνομα του ανθρώπου: «...το πιο καθαρό πράγμα, λοιπόν, της δημιουργίας / δεν είναι το λυκόφως, / ούτε ο ουρανός που καθρεφτίζεται μες το ποτάμι, / ούτε ο ήλιος πάνω στις μηλιές τ' άνθη. / Είναι η αγάπη» Η ειδωλολατρία της φύσης με εκείνη της φυλής δεν είναι σε σχέση συγκοινωνούντων δοχείων στην προκειμένη περίπτωση, όπως θα δούμε παρακάτω να συμβαίνει με τον Φ.Κόντογλου.

ενότητα καταλύεται από την εθνική ιδιαιτερότητα⁶²⁷. Κατά τον Ι.Παναγόπουλο⁶²⁸, επιπλέον, ο ίδιος ο Χριστός αρνήθηκε τη φυλετική μεσσιανολογία.

Οι απολυτοποιήσεις –δηλαδή αυτά που αρχίζουν και τελειώνουν στον εαυτό τους- του Κόντογλου δεν έχουν θέση στον Βαλέτα. Πανανθρώπινη προσέγγιση στο «μεράκι», μια άλλη κατεξοχήν ελληνική ιδιότητα κατά τον Κόντογλου⁶²⁹, παρουσιάζει ο Γ.Βαλέτας: «Έχει και το μεράκι στη συνείδηση του ελληνικού λαού – και φυσικά όχι μόνο αυτουνού, γιατί είναι στοιχείο της ανθρώπινης ψυχής και της στάσης της μπροστά στη ζωή και την τέχνη- τη θεωρία του και τη δεοντολογία του, που τη βρίσκουμε διατυπωμένη όχι μόνο στα έργα και στη ζωή του, αλλά και στους αφορισμούς, τα γνωμικά και τα τραγούδια του. Αν και είναι κάτι το απροσδιόριστο και το αμετάφραστο και δεν το βρίσκει κανείς ούτε στις αισθητικές, ούτε στις ψυχολογίες, ούτε στις λαογραφίες και στα λεξικά, όπου μάταια θ’ αναζητήσει κανείς κάτι ανάλογο στη σημασία και στο περιεχόμενό του, ωστόσο ο αναντικατάστατος αυτός όρος, καθαρά νεοελληνικός, αφού είναι παρμένος ύστερ’ απ’ την επαφή μας με τον αραβικό και μουσουλμανικό κόσμο, μας φέρνει στις αφετηριακές πηγές της τέχνης και της πολύμορφης λατρείας του ωραίου, του τέλειου, του σωστού και του ξεχωριστού»⁶³⁰. Ο Γ.Βαλέτας τοποθετείται μειλίχια λόγω ιστορικού ρεαλισμού αλλά και με πατριωτική ευαισθησία στο πολιτισμικό αυτό ζήτημα έναντι του φανατισμού⁶³¹ που διακατέχει τον Κόντογλου

Όπως με τον Φ.Κόντογλου, ο Α.Τσιριντάνης⁶³² μετατρέπει πανανθρώπινες νοοτροπίες ή συμπεριφορές σε αποκλειστικές ιδιότητες της ελληνικής φυλής. Κατ’

⁶²⁷ Γ.Μαντζαρίδης, *Ορθόδοξη θεολογία και κοινωνική ζωή*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1996², 183

⁶²⁸ Ι.Παναγόπουλος, ‘Η Πολιτική Μαρτυρία του Ευαγγελίου’, *ΚΟΙΝΩΝΙΑ* έτος ΜΔ 4(2001) 352 Το πόσο δύσκολη ανθρωπίνως είναι η απεμπλοκή από τη φυλετική μεσσιανολογία παρουσιάζει ρεαλιστικά η Καινή Διαθήκη σε σημεία της οποίας αναφέρεται ο Ι.Παναγόπουλος: ο Ιησούς κατηγορεί τον Πέτρο ότι φρονεί τα του Σατανά επειδή το πάθος Του αχρηστεύει τις εθνοφυλετικές προσδοκίες του (Ματθ.16,23)· ακόμη και η Ανάσταση δεν διόρθωσε τις εθνικιστικές παρερμηνείες (Πράξ.1,6)

⁶²⁹ «...Οι μερακλήδες που βρίσκονται στα μέρη μας δεν πιστεύω να βρίσκονται σε καμμιάν άλλη χώρα...» Από το βιβλίο του *Ταξίδια σε διάφορα μέρη της Ελλάδας και της Ανατολής...* και αναφέρεται από τον ίδιο τον Γ.Βαλέτα, *Της Ρωμοσύνης*, Αθήνα, Φιλιππότης, 1982, 155

⁶³⁰ Γ.Βαλέτας, *Της Ρωμοσύνης...* 151

⁶³¹ Δεν είναι απορίας άξιον ότι έχουν εκδοθεί ελάχιστα βιβλία στην Ελλάδα για τον φανατικό και τον αυταρχικό άνθρωπο αφού η αποκάλυψή τους θα έθετε εν αμφιβόλω καθεστυκίες νοοτροπίες και προσωπικότητες που τις εισηγούνται. Πχ η επιτηδευμένη αυταρχικότητα και ο φανατισμός των γεροντάδων στην Ελλάδα καλύπτεται πίσω από κυριαρχούσες ιεροκρατικές αντιλήψεις ενώ ο ίδιος ο Κόντογλου θα έπρεπε να αντιμετωπίζεται σαν τους «λίαν χριστιανούς» του Παύλου και όχι ‘παθιασμένος’ ή ‘ποιητής του έθνους’.

⁶³² Α.Ν.Τσιριντάνης, *Εμείς οι Έλληνες*, Αθήνα, Συζήτησις, 1992, 18,41-47,30

αυτόν, η ανθρωπιά και το φιλότιμο είναι ίδια της ελληνικότητας αφού μάλιστα δεν υφίσταται αντίστοιχη της λέξεως «φιλότιμο» σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες. Αλλά και οι αρνητικές ιδιότητες του Έλληνα θα πρέπει να απολυτοποιηθούν στη σκέψη του Α.Τσιριντάνη μέσα στην ευρύτερη του νοοτροπία που λειτουργεί με αποκλειστικότητες να τον ξεχωρίσει επίμονα, έστω και αρνητικά-αρκεί να τον ξεχωρίσει, από την υπόλοιπη ανθρωπότητα· οι Έλληνες, κατ' αυτόν, έχουν σε βαθμό μοναδικό την εγωπάθεια και την ανάγει σε βιολογικά κριτήρια, «που ας την ονομάσω αδυναμία του αίματος», και όχι στο περιβάλλον («κλίμα») ούτε σε ιστορικούς λόγους («τουρκοκρατία») με μόνο αντίπαλό της το χριστιανισμό. Επιπλέον, η ιδιότητα του Έλληνα προκαλεί, κατ' αυτόν, ζήλεια σε πολλούς...⁶³³ Ένα συγκεκριμένο παράδειγμα εξωραϊσμού, αν όχι αγιοποίησης, της νεοελληνικής πραγματικότητας είναι ότι κατά τον Α.Τσιριντάνη οι Έλληνες δεσμοφύλακες φυλακών δεν κακοποιούν με σαδισμό τους φυλακισμένους όπως συμβαίνει σε άλλες χώρες.⁶³⁴ Το ελληνικό έθνος είναι «κάτι το μοναδικό» (τίτλος κεφαλαίου του βιβλίου του)· το μοναδικό κλίμα και η μοναδική γλώσσα προωθούν το μοναδικό έθνος και «όχι πως δεν θα έχωμε επικοινωνία με τον άλλο κόσμο...αλλά χωρίς να ξεχνάμε την μοναδικότητά μας που, άλλωστε, δεν την εκάναμε εμείς...» λησμονώντας ο Τσιριντάνης ότι ο πολιτισμικός διάλογος, όπως και κάθε διάλογος, απαιτεί ισότιμους συνομιλητές, ίσους αλλά όχι ίδιους.

Ανάλογες τοποθετήσεις υφίστανται στο ρομαντισμό του Φίχτε: «Γι' αυτόν, οι Γερμανοί ήταν ο μόνος λαός που είχε πνεύμα (Gemut): 'το να έχεις πνεύμα και το να είσαι Γερμανός είναι, χωρίς καμία αμφιβολία, συνώνυμα'. Εξ αυτού απορρέει, κατά τρόπο φυσικό, ότι οι άλλοι λαοί, και ιδιαιτέρως οι Γάλλοι, δεν έχουν πνεύμα (Gemut). Προωθήθηκε, επίσης, η άποψη ότι δεν υπάρχει το γαλλικό αντίστοιχο της γερμανικής λέξης Gemut, κάτι που αποδείκνυε ότι ο Θεός είχε προικίσει μόνον τους Γερμανούς με ένα τόσο υπέροχο δώρο. Από αυτήν και από άλλες παρόμοιες προκειμένες, ο Φίχτε κατέληξε βαθμιαία στα πιο ακραία συμπεράσματα. Αφ' ης στιγμής ο Γάλλος

⁶³³ *Εμείς οι Έλληνες...* 18: «Δεν θέλετε να δοξάσωμε τον Θεό διότι είμαστε Έλληνες; Έστω! Αλλά ας μη κοροϊδεύουμε τον εαυτό μας ότι τάχα δεν είμαστε...υπάρχουν πολλοί που μας ζηλεύουν για την ιδιότητα αυτή» (sic!)

⁶³⁴ Σχετικά με την υποτιθέμενη ηπιότητα των Ελλήνων δεσμοφυλάκων ο Α.Τσιριντάνης παρουσιάζεται να αγνοεί τα ειδικού τύπου ψυχολογικά και σωματικά βασανιστήρια των μετεμφυλιακών στρατοπέδων συγκέντρωσης και τον συγκεκριμένο ρόλο συνενόχου σε αυτά των εκεί ιερέων στο ιδιαίτερα σημαντικό Γ.Ν.Καραγιάννης, *Η Εκκλησία από την κατοχή στον Εμφύλιο*, Προσκήνιο, 2001, 147-165 Όσο για τη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα το βιβλίο του Γ.Πετρόπουλου, *Γδάρτες Ονείρων*, Αθήνα, Λιβάνης... για τις φυλακές Κέρκυρας και το σωφρονιστικό σύστημα γενικότερα

δεν έχει πνεύμα (Gemut), το μυαλό του προσηλώνεται αποκλειστικά στο αισθησιακό και το υλικό, που αμφότερα είναι εκ φύσεως ανταγωνιστικά προς την εσωτερική αγνότητα του Γερμανού, του τόσο πλουσιοπάροχα προικισμένου με πνεύμα (Gemut). Στο πνεύμα (Gemut) οφείλεται η ‘ομοιόμορφη τιμιότητα και αφοσίωση των Γερμανών. Μόνον όταν απουσιάζει το πνεύμα (Gemut), υπάρχει στο βάθος της ψυχής πονηριά και δόλος, γνωρίσματα που οι Γερμανοί με γενναιοδωρία αφήνουν για τους άλλους λαούς. Η αληθινή θρησκεία έχει τις ρίζες της στα βάθη του πνεύματος (Gemut). Αυτό εξηγεί γιατί έπρεπε να αναπτυχθεί μεταξύ των Γάλλων εκείνο το «πνεύμα του διαφωτισμού», που βρήκε εν τέλει την αποκορύφωσή του στη χονδροειδέστατη ελεύθερη σκέψη και στην απιστία. Αντιθέτως, ο Γερμανός συνέλαβε το Χριστιανισμό σε όλο το βάθος του, παρέχοντάς του ένα ιδιαίτερο νόημα, ταιριαστό στην εσώτερη ουσία του»⁶³⁵. Οι εθνικιστικές και ρατσιστικές απολυτοποιήσεις είναι διεθνές φαινόμενο με κοινό παρονομαστή και καμία πρωτοτυπία όπως θα δούμε και παρακάτω, μόνο τα ονόματα αλλάζουν όχι οι ιδεολογικές παράμετροι όσο δέος κι αν προκαλεί αυτή η διαπίστωση που επαναλαμβάνεται πολλές φορές σε κάποιον αφελή ότι δεν κατέχει πρωτότυπη μοναδικότητα, η βλακεία είναι οικουμενική⁶³⁶.

Για τον Κ. Τσάτσο ισχύουν παρόμοιες με τον Κόντογλου και τον Τσιριντάνη αντιλήψεις «Την όλως διακεκριμένην και μεγίστης αξίας αυτήν παράδοσιν, η οποία είναι συνυφασμένη και με τας ψυχικάς αρετάς του γένους, αν όχι και με τας αρετάς της Ελληνικής γης...»⁶³⁷ Είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος που αντιμετωπίζει ο Ν. Ψυρούκης την ιδεολογική προσέγγιση του Κ. Τσάτσου: «ο καθηγητής Κ. Τσάτσος μέχρι σήμερα επιμένει πως οι Έλληνες είναι «φυλή όχι ασιατική, μοιρολατρική και υπάκουη, μα ατίθαση, με ένα ισχυρότατο ένστικτο ζωής, με μιαν αγάπη του πραγματικού και του μετρημένου, με δυνατότητες από λογική σκέψη και προπάντων με ατομικότητα πολύ έντονη». Κατά τον Κ. Τσάτσο οι ψυχικές και διανοητικές ιδιότητες των ανθρώπων σχετίζονται άμεσα με τη φυλετική καταγωγή τους. Αλλά τα ιστορικά δεδομένα διαψεύδουν πανηγυρικά τον αυθαίρετο αυτό ισχυρισμό. Σήμερα οι πάντες αναγνωρίζουν τον υψηλό πνευματικό πολιτισμό και τον ατίθασο χαρακτήρα

⁶³⁵ Ρ. Ρόκερ, *Εθνικισμός και Πολιτισμός Β*, Αθήνα, Άρδην, 2001, 219-220

⁶³⁶ Είναι εξόχως σημαντικό ότι στον τόπο μας έχουν εκδοθεί αρκετά βιβλία για την βλακεία κλπ τα τελευταία χρόνια. Το επόμενο βήμα της υπερβολής, πάντως, θα ήταν να ισχυριστεί κανείς ότι ο πολιτισμικά διαφορετικός έχει τρία κεφάλια, οκτώ πόδια κλπ και αυτός ο «κανείς» να απαιτεί οπαδούς!

⁶³⁷ *Πρακτικά...* 24

της Ασίας και οι πάντες ξέρουν, πως ποτέ δεν υπήρξε ρατσιστική καθαρότητα στην Ελλάδα, όπως και σ' όλο τον κόσμο»⁶³⁸. Ο «διάλογος» φύσης-ιστορίας, ράτσας-πολιτισμού, αναγκαιότητας-πνευματικότητας και ελευθερίας που επιτεύχθηκε στον χριστιανό φιλόσοφο Ν.Μπερντιάεφ στο σχετικό κεφάλαιο, είναι απύσχα και εδώ

Ανάλογες αντιλήψεις ελληνικής μοναδικότητας ως προς πανανθρώπινες αξίες παρουσιάζονται στον πρωτ. Γ.Δ.Μεταλληνό⁶³⁹ αλλά και προσπάθεια σύνδεσής τους με το θρησκευτικό όπως στον Φίχτε: «έχει παρατηρηθεί από δυτικούς ερευνητές, ότι το «φιλότιμο» και η «ανθρωπιά» είναι αποκλειστικά ρωμαίικες αρετές. Διότι προϋποθέτουν Χάρη και είναι καρπός της μετοχής στη θεϊκή «φιλανθρωπία». Γι' αυτό και η αυτοθυσία ως αυθεντικό ολοκαύτωμα είναι ρωμαίικη υπόθεση. Ο Ευρωπαίος μαθαίνει στη κοινωνία του να θυσιάζει τους άλλους για τη δική του απόλαυση και ευημερία (ευδαιμονία). Ο Ρωμικός μαθαίνει στη δική του κοινωνία να θυσιάζεται αυτός για τους άλλους. Ζάλογκο, Κούγκι, Αραπίτσα, Αρκάδι είναι κλασικά ιστορικά δείγματα ρωμαίικης αυτοθυσίας, αλλά και αυτοσεβασμού, δηλαδή ανιδιοτέλειας. Τέτοια φαινόμενα, μοναδικά στ' αλήθεια, είναι χαρακτηριστικά της δικής μας ιστορίας». Κατά τον ίδιο συγγραφέα υπάρχουν «εκθηριώσεις Ρωμηών, που τις επισημαίνει ακόμη και στην επανάσταση ο Μακρυγιάννης»⁶⁴⁰ όταν «έχει νεκρωθεί η καρδιά» αλλά η διαφορά Δύσεως-Ανατολής βρίσκεται στο ότι «στη Δύση η έκπτωση δέχεται χρίσμα εκκλησιαστικού δόγματος (πρωτείο, αλάθητο, απόλυτος προορισμός) [ενώ] στην Ανατολή η πτώση παραμένει πτώση και γι' αυτό και ελέγχεται ως πτώση».

Σε αντιδιαστολή με όλες τις παραπάνω απόψεις βρίσκεται η ρεαλιστική προσέγγιση του Έριχ Φρομ. Ο Έ.Φρομ μίλησε για την ασκητική προσπάθεια του ατόμου και την ηθική του εξέλιξη και ευθύνη μακράν προϋποθέσεων που αναφέρονται σε ποικίλες ιδιότητες όπως αυτή της φυλής ή της δήθεν πνευματικότητάς της. Είναι παράδοξο ότι ο κοινωνιοψυχολόγος Έ.Φρομ γράφει για

⁶³⁸ Ν.Ψυρούκης, *Ιστορικός χώρος και Ελλάδα*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1973, 21-22. Ο Ν.Ψυρούκης στηρίζεται στο Δαρβίνο και τον ανθρωπολόγο Α.Πουλιανό στο συγκεκριμένο υποκεφάλαιο. Η αναφορά από το Κ.Τσάτσος, *Η κοινωνική φιλοσοφία στην αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα, 1962, 33

⁶³⁹ Γ.Δ.Μεταλληνός, *Ελληνισμός και Ορθοδοξία*, Αθήνα, Τήνος, 2000, 120

⁶⁴⁰ ό.π....122

την ταπεινοφροσύνη⁶⁴¹ και όχι οι προαναφερόμενοι χριστιανοί συγγραφείς.

Συγκεκριμένα:

Έχουμε φτάσει σε μια κατάσταση εξατομίκευσης, στην οποία μόνο η ολόπλευρα αναπτυγμένη, ώριμη προσωπικότητα μπορεί να χρησιμοποιήσει επωφελώς την ελευθερία. Αν το άτομο δεν έχει αναπτύξει τη λογική του και την ικανότητά του για αγάπη, δεν είναι σε θέση να φέρει το βάρος της ελευθερίας και της ατομικότητας, και προσπαθεί να ξεφύγει σε τεχνικούς δεσμούς[κράτος-φυλή], που του δίνουν μια αίσθηση δεσμού και ριζώματος. Σήμερα, κάθε υποχώρηση από την ελευθερία με τεχνικό ριζωμα στο κράτος ή τη φυλή αποτελεί δείγμα ψυχικής ασθένειας, αφού μια τέτοια υποχώρηση δεν ανταποκρίνεται στη σημερινή κατάσταση εξέλιξης και έχει αναπόδραστα ως αποτέλεσμα παθολογικά φαινόμενα⁶⁴²

Και επιπλέον

Έλλειψη αντικειμενικότητας παρατηρείται και στις σχέσεις ανάμεσα στα έθνη. Θεωρούμε ότι το έθνος μας αντιπροσωπεύει ότι καλό και ευγενικό, και το ξένο μπορεί σε μια μέρα μέσα ν' αποδειχτεί ότι είναι εχθρικό και διεφθαρμένο. Μ' ένα μέτρο κρίνουμε τις δικές μας ενέργειες, με άλλο τις ενέργειες του ξένου έθνους... Το συμπέρασμα είναι ότι τόσο στις σχέσεις ανάμεσα στα έθνη όσο και ανάμεσα στα άτομα η αντικειμενικότητα είναι η εξαίρεση και κανόνας είναι η ναρκισσιστική παραμόρφωση της πραγματικότητας... το όργανο της αντικειμενικής σκέψης είναι η λογική. Η ψυχική στάση που παρακολουθεί τη λογική είναι η ταπεινοφροσύνη... η αγάπη εξαρτιέται από τη σχετική έλλειψη ναρκισσισμού και απαιτεί την ανάπτυξη της ταπεινοφροσύνης, της αντικειμενικότητας και του λογικού... δε μπορώ να είμαι αληθινά αντικειμενικός προς την οικογένειά μου, αν δε μπορώ να είμαι αντικειμενικός προς τον ξένο, και αντίστροφα... η ικανότητα ν' αγαπάς εξαρτιέται από την ικανότητά σου ν' απελευθερωθείς από το ναρκισσισμό και από την αιμομικτική προσκόλληση στη μητέρα και στη φυλή⁶⁴³.

Το χαρακτηριστικό πορτραίτο του νεοέλληνα παρουσιάζεται στην περί πραγματικού κοινωνιολογική ματιά των Γ.Σκληρού και Δ.Δανιηλίδη απόντος ιδεολογικού πλαισίου με ιεροποιημένες ιδιότητες αφού περιγράφουν συμπεριφορές

⁶⁴¹ Μια πλευρά της ταπεινοφροσύνης θα μπορούσε να είναι η προσφορά προτεραιότητας στο άλλο έναντι του εαυτού δηλ. η χαλιναγωγήση του ναρκισσισμού. Στο 'Ταπεινοφροσύνη', *Λεξικό Βιβλικής Θεολογίας*, Αθήνα, Άρτος Ζωής, 1980, 936 υπάρχει η αναφορά: Αυτοί που «τους διακατέχει η ταπεινοφροσύνη στις σχέσεις τους με τους άλλους ανθρώπους» (1 Πε 5,5· Κολ 3,12) επιδιώκουν τα συμφέροντα των άλλων και παίρνουν την τελευταία θέση (Φιλ 2,3 εξ· 1 Κορ 13,4 εξ)

Εάν θεωρηθούν η διανθρώπινη με την διαπολιτισμική συμπεριφορά ως συγκοινωνούντα δοχεία ως προς την νοοτροπία και στάση τότε χριστιανικά σκεπτόμενος δεν παρουσιάζεται ο Φ.Κόντογλου ή ο Α.Τσιριντάνης αλλά ο Έ.Φρομ.

⁶⁴² Έριχ Φρομ, *Η Υγιής κοινωνία*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1973, 98 Επίσης Μ.Νιέλ, *Ψυχανάλυση του Μαρξισμού...* 26κε

⁶⁴³ Έριχ Φρομ, *Η τέχνη της αγάπης*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1978, 138-9

της αδρής καθημερινότητας με ηθικό και όχι υμνητικό ορίζοντα. Ο Γ.Σκληρός⁶⁴⁴ π.χ. έκρινε τον νεοελληνικό ατομικισμό, που θεολογικά είναι η πεμπτουσία της αντεκκλησιαστικότητας, σαν «σατανικό» κι έγραψε για την «θεοποίηση της ευστροφίας του πνεύματος, της στρεψοδικίας, του ψεύδους και της ‘καπατσουσύνης’ εις βάρος της ηθικής». Για να ολοκληρώσει ο Δημοσθένης Δανιηλίδης⁶⁴⁵: «Ο νεοελληνικός ατομικισμός δεν είναι υλισμός, ή πιο πεζά συμφεροντολογία, όπως το διατυμπανίζουν μερικοί επιπόλαιοι παρατηρητές, ξένοι και δικοί μας. Έχει άπειρη πνευματικότητα, που, αν εύρισκε τη φυσική του διέξοδο, δε θα καταντούσε, όπως συμβαίνει σήμερα συχνά, πνευματικός βούρκος». Τα δομικά χαρακτηριστικά του νεοέλληνα παρουσιαζόμενα από τους δύο κοινωνιολόγους φανερώνουν την αποτυχία της Ορθοδοξίας να έχει κοινωνική μεταμορφωτική ηθική προοπτική, ενώ είναι υπεύθυνη με την απαξιωτική και υποβαθμιστική προς τον άνθρωπο αντίληψη της αμαρτίας για την ύπαρξη του ‘δαιμόνιου’ και ανιστορικού Έλληνα⁶⁴⁶.

Από την άλλη πλευρά, διαιωνίζοντας το βυζαντινό εθνικισμό και ρατσισμό⁶⁴⁷ ο Π.Ι.Μπρατσιώτης παραθέτει την έκφραση «το τίμιον γένος των Ελλήνων»⁶⁴⁸ και ταυτόχρονα αναγνωρίζει στον ελληνικό λαό σε εξαιρετικό βαθμό ιδιότητες όπως η ευφυΐα και η ζωτικότητα⁶⁴⁹. η ιεροποιημένη και απόλυτη έκφραση «τίμιον γένος» νομιμοποιείται με την θρησκευτικού τύπου πεποίθηση σε απόλυτου βαθμού ιδιότητες που η φυλή προσφέρει.

⁶⁴⁴ Γ.Σκληρός, *Έργα*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1977², 199-219. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Γ.Σκληρός χρησιμοποιεί θρησκευτική ορολογία. Συγκεκριμένα 281, όλο το απόσπασμα έχει ως εξής: «Σατανικός ατομικισμός και σφαγιασμός του κοινού συμφέροντος στο ατομικό και οικογενειακό. Επιείκεια της κοινής γνώμης απέναντι των καταχρήσεων και ανηθικοτήτων που εγίνοντο εις βάρος του δημόσιου και της κοινωνίας εν γένει. Θεοποίηση της ευστροφίας του πνεύματος, της στρεψοδικίας, του ψεύδους και της «καπατσουσύνης» εις βάρος της ηθικής. Ελαστικότητας συνειδήσεως. Έλλειψη θερμών αισθημάτων σε ζητήματα κοινωνικά και ανθρωπιστικά. Έλλειψη μεγάλων χαρακτήρων, που να μπορούν να υψωθούν υπεράνω του μικρολόγου, στενοκεφάλου και στενοκάρδου πνεύματος του τόπου. Έλλειψη γενικών ιδεών και αφιλοκερδών ιδανικών με ευρείς ηθικούς και πνευματικούς ορίζοντας».

⁶⁴⁵ Δ.Δανιηλίδης, *Η Νεοελληνική Κοινωνία και Οικονομία*, Αθήνα, Λιβάνης, χ.χ. 155-180. Συγκεκριμένα 174

⁶⁴⁶ Α.Παπαρίζος, *Η κοινωνία των αμαρτωλών*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2014

⁶⁴⁷ Πρβλ. Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, *Η Πολιτική Ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Αθήνα, Ψυχογιός, 1992⁴, 55-64. Συγκεκριμένα στις σελ.59-60 για τους βυζαντινούς ως περιούσιος λαός και βυζαντινοί υποτιμητικοί χαρακτηρισμοί σε άλλα «γένη». Οι Βυζαντινοί ως εκλεκτός λαός αλλά και με στοιχεία διαλόγου στο Ph.Sherrard, J.Campbell, ‘Η ιστορική ανάδυση...’ 254

⁶⁴⁸ Π.Ι.Μπρατσιώτης, *Χριστιανισμός και Ελληνισμός εν αντιθέσει και συνθέσει*, Αθήνα 1967, 18

⁶⁴⁹ *Πρακτικά του Α Συνεδρίου Ελληνοχριστιανικού Πολιτισμού*, επιμ. Π.Ι.Μπρατσιώτης, εν Αθήναις 1956, 19

Σε μια εποχή όπου ο πραγματικός ελληνικός λαός κατακερματίζεται από την μετανάστευση, ως «εθνική αιμορραγία»⁶⁵⁰ και είναι αντικείμενο οικονομικής εκμετάλλευσης ενώ οι πληγές του εμφυλίου δεν έχουν επουλωθεί μέσα στην αντικομμουνιστική έξαρση, καλλιεργείται η ιδέα του περιούσιου ελληνικού λαού ως μηχανισμός αποπροσανατολισμού από την ταξική ένταση ώστε να μην υπάρχει Πράξη αλλά φαντασίωση. Όσο μικρότερη αυτοπεποίθηση υπάρχει μέσα στη κοινωνία τόσο περισσότερο προωθούνται και λειτουργούν οι προσομοιώσεις της· η πορεία χειραφέτησης που προσφέρει αυτοπεποίθηση, ως επικίνδυνη κοινωνικοπολιτικά, ανακόπτεται (με τον Μεταξά, τον Εμφύλιο, την απριλιανή χούντα ή την πλαστή ευημερία της μεταπολίτευσης) και αναλαμβάνουν το ρόλο τους τα υποκατάστατα.

Ωστόσο ο αντιαποικιακός αγώνας με εθνικοαπελευθερωτικά αιτήματα είναι αποτέλεσμα της εγρήγορσης των λαών και της πατριωτικής τους συνείδησης⁶⁵¹ που προσφέρει υπερηφάνεια και αυτοπεποίθηση.

Η λατρεία του έθνους, όμως, και της θρησκείας λειτουργούν ως υποκατάστατα χαμένης αυτοπεποίθησης. Σύμφωνα με τον Ε.Χόφφερ⁶⁵² η μικρή ιδέα που έχει ένας άνθρωπος για τον εαυτό του είναι ανάλογη με την μεγάλη προθυμία να αποδίδει στο έθνος του ή την θρησκεία του την απόλυτη τελειότητα· η προθυμία αυτή πρέπει να είναι μεγάλη και χωρίς συμβιβασμούς γιατί ο μισητός εαυτός δεν μπορεί να εκτοπιστεί από υποκατάστατα που γίνονται αποδεκτά με χαλαρά αισθήματα.

Την ψυχολογική λειτουργία του εθνικισμού αλλά και το αντίτιμό της παρουσιάζει ο Ν.Δεμερτζής⁶⁵³. Κατ' αυτόν ο εθνικισμός, όπως όλες οι ιδεολογίες, προσφέρουν πάνω απ' όλα υπαρξιακή ασφάλεια, προστασία και ναρκισσιστική ικανοποίηση· συγκεκριμένα η εθνική ταυτότητα προσφέρει μια κοινή αίσθηση ιστορικού πεπρωμένου που διασώζει το άτομο από την αφάνεια, τη λήθη και τη μοναξιά σε συνθήκες εκκοσμίκευσης που οδηγούν από την παραδοσιακή θρησκεία στην ιδεολογία. Το αντίτιμο είναι βαρύ: «αυτή η ιδεολογική φαντασίωση πληρότητας συνδέεται με σχέσεις κυριαρχίας στον οικονομικό, πολιτικό αλλά και ιδιωτικό χώρο».

⁶⁵⁰ Σάκης Καράγιωργας, *Μελέτες, Άρθρα, Ομιλίες* Αθήνα, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, τομ.1, 1994, 195

⁶⁵¹ Ν.Ψυρούκης, *Ιστορικός χώρος...* 141κ.ε.

⁶⁵² Έρικ Χόφφερ, *Ο Φανατικός*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1969², 27,29 Επίσης C.Andre-F.Lelord, *Η αυτοεκτίμηση*, Αθήνα, Κέδρος, 2004, 194

⁶⁵³ Ν.Δεμερτζής, *Ο Λόγος του Εθνικισμού*, Αθήνα, Σάκκουλας, 1996, 76.

Η κοινωνιοψυχολογική προσέγγιση παρουσιάζει την εθνολατρεία μέσα σε σαδομαζοχιστικά πλαίσια. Σύμφωνα με τον Έ.Φρομ⁶⁵⁴ η εγκατάλειψη της ατομικής προσωπικότητας συνδιάζεται με ταυτόχρονη συμμετοχή σε μια ισχυρή προσωπικότητα ώστε να αντληθεί αίγλη και κύρος. Και συνεχίζει συγκεκριμένα: «Το ναρκισσιστικό «υποκατάστατο ικανοποίησης» μέσω της μαζοχιστικής αφοσίωσης σε μια ανώτερη, ισχυρή εξουσία δεν επιτυγχάνεται μόνο μέσω της σχέσης προς τον εξουσιαστή, αλλά και με τη συμμετοχή στην αίγλη του έθνους ή της φυλής. Όσο περισσότερο το άτομο εκτιμά την ισχύ και την αίγλη της εξουσίας στην οποία συμμετέχει, τόσο μεγαλύτερη είναι η ικανοποίησή του. Γι' αυτό κάθε ιδεολογία που στολίζει αυτές τις εξουσίες με τις πιο θαυμαστές ιδιότητες βρίσκει γόνιμο έδαφος». Η προσέγγιση του Έ.Φρομ ολοκληρώνεται με την αποφασιστικής σημασίας παρατήρηση του ότι οι καλύτερες συνθήκες ζωής καθιστούν ανορθολογική την ψυχολογική λειτουργία της εξουσίας...

Κατά τον Παν.Κονδύλη⁶⁵⁵ «ένας λαός, ο οποίος κάτω από την πολύχρονη και βαθειά επιρροή των ελληνοκεντρικών αερολογιών έχει μάθει να θεωρεί τον εαυτό του ως γένος περιούσιο και ως άλας της γης, αρνείται να βάλει με το νου του ότι μπορεί να κάνει ο ίδιος κάτι τόσο εξευτελιστικό όπως το να ξεπουλάει τον τόπο του για να καταναλώσει περισσότερο. Έτσι δημιουργήθηκε μια ψυχολογική στάση που ελάχιστα διαφέρει από τη συλλογική σχιζοφρένεια » Οι ψυχολογικοί όροι στον Κονδύλη δεν έχουν ασφαλώς υβριστικό ή υποβαθμιστικό περιεχόμενο –όπως ισχύει σε αυταρχικούς χώρους- αλλά κυριολεκτικό αφού τους αιτιολογεί εξηγώντας το υπόβαθρό τους

Για τις συνθήκες ζωής του πραγματικού ελληνικού λαού από οικονομικής απόψεως και την συνακόλουθη έλλειψη αυτοεκτίμησής του ως προς αυτό τουλάχιστον το επίπεδο αλλά και την ταυτόχρονη καθιέρωση της ψυχολογικής ανάγκης λειτουργίας της εθνολατρικής εξουσίας, θα παρουσιάσουμε τις εκτιμήσεις του Σάκη Καραγιώργα⁶⁵⁶. Ως προς την εισοδηματική ανισότητα, το 1962 το 55% του πληθυσμού της χώρας βρίσκεται σε κατάσταση φτώχειας και το 5% νέμεται το 22%

⁶⁵⁴ Έριχ Φρομ, *Αυθεντία και Οικογένεια*, Αθήνα, νήσος, 1995, 179

⁶⁵⁵ Π.Κονδύλης, *Η Παρακμή του Αστικού Πολιτισμού*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2000³, σελ 44

⁶⁵⁶ ό.π... τομ.3, 1,197κ.ε. 1,235· 3,92· 3,146· 3,29

του εθνικού εισοδήματος. Επίσης, το μεγαλύτερο ποσοστό των υψηλών κερδών των βιομηχάνων και των επιχειρηματιών από τον ελληνικό «φορολογικό παράδεισο» για το μεγάλο κεφάλαιο, δεν διοχετεύονταν στη χρηματοδότηση επενδύσεων για την αύξηση του κεφαλαιουχικού εξοπλισμού της χώρας και την επιτάχυνση με αυτό τον τρόπο του ρυθμού της οικονομικής αναπτύξεως αλλά σπαταλιόταν είτε για υπερπολυτελή κατανάλωση είτε για την ανέγερση πολυτελών οικοδομών και επαύλεων, είτε, τέλος, φυγαδευόταν στο εξωτερικό· επιπλέον, η κατά 15% μέση ετήσια αύξηση των κατωτάτων ορίων μισθών και ημερομισθίων στην περίοδο 1950-1955 δεν καλύπτει παρά ένα εντελώς ελάχιστο της αγοραστικής δύναμης που έχασαν οι εργαζόμενοι από τον πληθωρισμό αυτής και της προηγούμενης περιόδου ενώ στη δεκαπενταετία 1961-75 η αύξηση του πραγματικού ωρομισθίου είναι μικρότερη κατά 35% περίπου από την αύξηση της παραγωγικότητας στη βιομηχανία. Τέλος, το κράτος με το φορολογικό μηχανισμό του αποσπά το 1/3 σχεδόν του εισοδήματος του εργάτη, του αγρότη και του μικροϋπαλλήλου (1974) ενώ η χούντα κατασκεύασε μια επίπλαστη ευημερία καταναλωτικής αφθονίας για την οποία ο Σάκης Καραγιώργας στην απολογία του στο στρατοδικείο, το 1970, είπε ότι «οι Έλληνες σήμερα τρώνε το αυριανό τους ψωμί».

Η ελληνική κοινωνία έπρεπε να ξεχάσει το Κιλελέρ⁶⁵⁷, τη ταξική ένταση του '30, τους ΕΑΜικούς παπάδες, τη κριτική στάση του '60, το όραμα του Πολυτεχνείου το 1973· σαν μηχανισμός λήθης προσφέρθηκε η λατρεία της φυλής και του ελληνικού πολιτισμού- αλλά και η καταναλωτική ευημερία. Όπως σωστά έγραψε ο Α.Γκλυσμάν «ο φασισμός είναι μια αντι-ιστορία, θέλει να αντικαταστήσει την ταξική πάλη με την σύγκρουση των φυλών, θα επικαλεστεί τους μύθους της «Γης» και του «Αίματος» για να σβύσει την ανάμνηση των αγροτικών εξεγέρσεων και ν' απαγορέψει την επίθεση στους πύργους...»⁶⁵⁸. Την ίδια χρονική στιγμή υφίσταται ένας «φοβερά ενοχλητικός κοσμοπολιτισμός των ανώτερων στρωμάτων στην Ελλάδα, η μίμηση ξένων υποδειγμάτων ζωής, η άκριτη εισαγωγή προτύπων σ' όλη τη γραμμή, με αποτέλεσμα

⁶⁵⁷ Κατηγορούμενος στη δίκη της Χαλκίδας 19-23 Ιουνίου 1910 για την αγροτική εξέγερση ήταν και ο ιερέας Β.Ν.Παπαδημητρόπουλος όπως αναφέρεται στο Γ.Δ.Καρανικόλα, *Κιλελέρ*, Αθήνα, Θουκυδίδης, 1983⁴, 292

⁶⁵⁸ Αντρέ Γκλυσμάν, *Φασισμοί, παλιός και νέος*, Αθήνα, Στοχαστής, 1976, 59. Στη σελ.56 παρουσιάζεται η ιδεολογική πρακτική: «Οι ναζί ξεκινάνε απ' τη σωστή ιδέα: «φταίνει οι χρηματιστές» και απ' την προκατάληψη: «η Τράπεζα είναι πάντα των εβραίων», για να πετάξουν το σύνθημα: «φταίνει οι εβραίοι χρηματιστές», προτού φτάσουν στο ναζιστικό σλόγκαν: «φταίνει οι εβραίοι» που εξαφανίζει ταχυδακτυλουργικά τον χρηματιστή και απορρίπτει οριστικά τη σωστή ιδέα».

να εμφανίζεται μια απόλυτη αποκοπή από τις γνήσιες ρίζες του ελληνικού πολιτισμού. Ταυτόχρονα οι άλλες κατηγορίες που έρχονται αμέσως από κάτω, οι μικροαστικές κατηγορίες, κι αυτές σε σημαντικό βαθμό αντιπαραγωγικές, αποστασιοποιούνται επίσης σοβαρά από τις ρίζες της λαϊκής κουλτούρας και αναπτύσσουν μια αντίληψη «καθωσπρεπισμού», περιφρόνησης για τον απλό άνθρωπο της υπαίθρου, ενώ ταυτόχρονα δεν είναι σε θέση σε κανένα επίπεδο να αναπτύξουν γνήσιες μορφές αστικής κουλτούρας». ⁶⁵⁹ Η κοινωνικοπολιτική και πολιτισμική κατάσταση εκκρεμότητας ευνοεί τις ακρότητες.

Ένα επιπλέον καθοριστικό ζήτημα που κρίνει τις περί περιουσίτου λαού αντιλήψεις είναι το φυλετικό ή όχι υπόβαθρο της προδοσίας του Χριστού. Από την απάντησή του κρίνονται συλλογικές ενοχοποιήσεις ή άρνηση αποκλειστικότητας. Πρόκειται, και σε αυτήν τη περίπτωση, για την κυριαρχία των ιδιοτήτων (εν προκειμένω φυλετικών και τοπικών συνεπαγωγικά) ή πρόκειται για πανανθρώπινες αντιλήψεις και στάσεις; Εάν η σκέψη θέσει στον εαυτό της το ερώτημα ότι οι ιδιότητες θα μπορούσαν να είναι διαφορετικές [π.χ. ο Χριστός Κινέζος ή οι σταυρωτές Του Αιγύπτιοι] θα απαλλασσόταν από τη δογματική προσκόλληση σ' αυτές χωρίς να τις ακυρώσει αφού το ερώτημα τίθεται ως ενδεχόμενο που δεν αμφισβητεί την ιστορία (ιστορικά Ιουδαίοι ήταν οι σταυρωτές) αλλά και δεν την απολυτοποιεί⁶⁶⁰.

Το παραπάνω ερώτημα θέτει ο Δημοσθένης Σαβράμης και αρνείται ο Ι. Σταματάκος. Για τον δεύτερο «η Ιουδαία υπήρξε γενέτειρα του Θεανθρώπου, αλλ' η Ελλάδα τον εκέρδισεν. Όταν οι αμαρτωλοί Ιουδαίοι Τον παρέδωσαν προς σταύρωσιν

⁶⁵⁹ Β. Φίλιας, *Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1993, 62 Η νηφάλια κοινωνιολογική κριτική που εξηγεί την ξеноμανία σε αντιπαραβολή με την ιδεολογική προσέγγιση του Κόντογλου στο κεφάλαιο για την *KIBΩΤΟ*

⁶⁶⁰ Η νοοτροπία αυτή μεταμόρφωσης των ιστορικών δεδομένων χωρίς την καταστροφή τους αλλά σαν ελευθερία έναντι της ιστορίας με έμφαση στο μέλλον υπάρχει στη βυζαντινή τέχνη. π.Σ. Σκλήρης, 'Φόβος και ελευθερία στο λειτούργημα της εικονογραφίας', *ΣΥΝΑΞΗ* 82(2002), 29: «Κύριο θεολογικό χαρακτηριστικό της χριστιανικής αντίληψης της παραδόσεως ήταν το εσχατολογικό. Το βίωμα ξεκινούσε από ιστορικά γεγονότα της Θείας Οικονομίας, αλλά το βάρος έπεφτε στα έσχατα, όπου θα φανερωθεί η απόλυτη αλήθεια της Εκκλησίας. Έτσι εικόνιζαν το Σταυρό με την εσχατολογική επιγραφή «*Ο Βασιλεύς της Δόξης*» και όχι με την ιστορική «*Ο Βασιλεύς των Ιουδαίων*». Και στην Πεντηκοστή παρίσταναν τον απόντα Παύλο, ως παρόντα στη Βασιλεία των ουρανών». Τα ιστορικά δεδομένα υπηρετούν το μέλλον και όχι το αντίστροφο, τα ιστορικά δεδομένα θα πρέπει να μένουν ανοιχτά με ένα «ενδεχόμενος». Σε ένα άλλο επίπεδο, η ρίζα της χριστιανικής μετάνοιας είναι η μεταμορφωτική υπέρβαση του παρελθόντος: δεν ακυρώνεται αλλά και δεν στέκει βασανιστικά ως ογκόλιθος μπροστά στο μέλλον. Τελικά, το ίδιο το παρελθόν δεν πρέπει να γίνεται αντιληπτό ως κλειστό σε όλα τα επίπεδα σκέψης που αναφέραμε.

προτιμήσαντες να χαρίσωσι την ζωήν εις τον ληστήν Βαρραβάν, αυτομάτως τότε ως «περιούσιος Λαός του Θεού» απέμειναν οι Έλληνες»⁶⁶¹. ενοχοποιείται κατ' αυτόν τον τρόπο μια φυλή με ταυτόχρονη ανάδειξη μιας άλλης χωρίς να κρίνεται με πανανθρώπινα κριτήρια και ρεαλιστικά μια πράξη προδοσίας. Σύμφωνα με το Δ.Σαβράμη είναι επιφανειακή η άποψη ότι οι δολοφόνοι του Ιησού ήταν οι Ιουδαίοι και πιο συγκεκριμένα η διευθύνουσα ομάδα μιας καθορισμένης κοινωνικής τάξης. Βαθύτερη ανάλυση θα έδειχνε ότι η δολοφονία Του ήταν εκπρόσωποι ενός κόσμου καθολικά διεφθαρμένου και από όλα τα στρώματά του· επιπλέον εάν ο Ιησούς ζούσε σε μια άλλη χώρα του κόσμου θα μπορούσε να ήταν και Έλληνες ή Αιγύπτιοι διότι κάθε κοινωνία που αρνείται τις αξίες του Ιησού θα του επέβαλε τη σιωπή. Γράφει συγκεκριμένα: «Οι δολοφόνοι του Σωκράτη ήταν Έλληνες, ενώ οι δολοφόνοι του Ιησού ανήκουν στον ιουδαϊκό λαό, και έτσι αποδεικνύεται ότι ο «σταυρωθείς δίκαιος» είναι ένα φαινόμενο που δε σχετίζεται με κάποιο συγκεκριμένο λαό ή συγκεκριμένο έθνος»⁶⁶².

Μακριά από φυλετικές δεσμεύσεις και με απόφαση απαγκίστρωσης από ελληνοκεντρικές εσωστρέφειες με οικουμενική προοπτική βρίσκεται η σκέψη των π.Επιφάνιου Θεοδωρόπουλου και Γ.Θεοτοκά. Σύμφωνα με τον πρώτο δεν υπάρχουν διακρίσεις μεταξύ των λαών ενώ περιούσιος λαός είναι όλοι εκείνοι που πιστεύουν στο Χριστό ανεξαρτήτως φυλής και ιδιοτήτων. Με αναφορά στο Γρηγόριο Θεολόγο ο Θεοδωρόπουλος αναιρεί τη διάκριση των λαών με βάση πολιτισμικές ιδιότητες (διάσημοι πρόγονοι, ένδοξο παρελθόν, πρόοδο στην επιστήμη η οποία δεν είναι ιδιοκτησία κανενός ούτε των Ελλήνων κλπ) και τονίζει ότι κριτήριο υπεροχής είναι το μέγεθος της πίστεως και της αρετής. Γράφει συγκεκριμένα: «Άς διεξέλθωσι μετά προσοχής τους λόγους του ιερού Ανδρός όσοι γράφουσιν ότι οι Πατέρες είχαν ειδικήν εύνοιαν και εκτίμησιν προς τους Έλληνας, ότι εθεώρουν αυτούς ως ‘περιούσιον λαόν του Θεού’, ως ‘νέον Ισραήλ’ κτλ. Θα πεισθώσιν ότι κατά τους Πατέρας ο ‘νέος Ισραήλ’ είνε ο εις Χριστόν πιστεύων κόσμος, καν αποτελήται εξ Ελλήνων, καν εξ Αιγυπτίων, καν εξ οιωνδήποτε άλλων...Ο Χριστιανισμός έχει κοινόν προς τον

⁶⁶¹ Πρακτικά του Α Συνεδρίου Ελληνοχριστιανικού Πολιτισμού, επιμ. Π.Μπρατσιώτης, Εν Αθήναις 1956, 78. Ο ίδιος ωστόσο αναγνώρισε ότι ο αρχαιοελληνικός εθνικισμός έρχεται σε αντίθεση με τη χριστιανική γραμματεία ό.π. ..80 οπότε δεν υφίστανται αποκλειστικότητες με χριστιανικό ένδυμα.

⁶⁶² Δ.Σαβράμη, *Ο Ιησούς επιζεί των δολοφόνων του*, Αθήνα, Δίδυμοι, 1987, 17-18

Ελληνισμὸν ὅ,τι περίπου ἔχει κοινόν προς πάντας του λαούς. Τούτο δε, διότι στοιχεῖα τινά του Χριστιανισμοῦ (ὡς π.χ. ἡ θεοσέβεια) εἶναι *πανανθρώπινα*»⁶⁶³.

Ο Γ.Θεοτοκάς⁶⁶⁴ ἔγραψε ἀκόμη και για μια μελλοντική ἀποσύνδεση του χριστιανισμοῦ ἀπὸ τον ελληνικό λαό εἰάν ἡ ελληνική Ορθοδοξία δεν ἀποφασίσει να λειτουργήσει οἰκουμενικά, θίγοντας κριτικά σε ἀπόλυτο βαθμό την περί περιουσίου λαοῦ και ἀποστολῆς του ἰδεολογία. Το ἀντιοικουμενικό πνεῦμα θα ὀδηγήσει την Ορθοδοξία στην μελλοντική ἐκπροσώπησή της ἀπὸ ἄλλους λαούς...

Σύμφωνα με τὴ διάκριση ἀλλὰ ὄχι διαχωρισμὸ κτιστοῦ – ἀκτίστου δεν εἶναι ἀποδεκτὴ ἡ σύγχυση κτιστῶν κατηγοριῶν ὑπαρξῆς με τὸ ἀκτίστο· ὡς προς τὸ θέμα μας ἡ κτιστὴ κατηγορία τῆς ελληνικῆς φύσης ἢ ἐθνικότητας δεν εἶναι ἐπιτρεπτό θεολογικά να συγχυθεῖ με τὸ ἀκτίστο. Ὑπάρχει σε διαλεκτική σχέση ἀφ' ἐνός τὸ ἐπίπεδο ἀντίληψης των ἰδιοτήτων που προσεγγίζεται με τὴς ἐπιστήμες και ἀφ' ἐτέρου ἡ θέωση· τὸ κάθε ἐπίπεδο ἔχει τὴν δική του διακριτὴ ἀλλὰ ὄχι διαχωριστική ἐρευνητική και ἐρμηνευτική προσέγγιση. Θεωροῦμε ὅτι τόσο ὁ Φ.Κόντογλου και ὁ Μητρ. Περγάμου Ἰωάννης με τὸν Χ.Γιανναρά και ὁ Μητρ.Σάμου Εἰρηναῖος δεν λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν τους τὸ μεθοδολογικό αὐτὸ κριτήριο προτρέποντας σε σχεταριστικές ἀκρότητες τὸν ἀμετροεπὴ και κολακευόμενον Ἕλληνα ψευδοθρησκευόμενο μικροαστὸ διανοούμενον – διότι ὁ ἐρευνητὴς διανοούμενος δεν εἶναι ἐγκλωβισμένος οὔτε ἐπιρρεπὴς σε ἰδεολογικές ἀφηγήσεις

Ἡ σχέση ἀνθρώπινου και θεϊκοῦ θα ἔπρεπε να νοεῖται ὡς συνεχῆς διάλογος. Τὸ κάθε ἐπίπεδο, ἀνθρώπινο και θεϊκό, κτιστὸ και ἀκτίστο ἔχει τὴ δική του ἐρμηνευτική προσέγγιση δηλ. εἶναι ἐλεύθερο ἀπὸ τὸ ἄλλο ἀλλὰ και τὴν ἴδια στιγμή ἀποτελοῦν ἐνότητα δηλ. ἀγάπη. Ἡ ἐλεύθερη ἀγάπη ἀποτελεῖ τὴ συνεχῆ προσπάθεια ολόκληρης τῆς ζωῆς με στόχο τὴν ἰσορροπία και πραγματώνεται ἢ ἀκυρώνεται σε ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῆς ζωῆς. Μέσα στα πλαίσια του κτιστοῦ ἐντάσσεται και ἡ ἐθνικότητα ἡ ὁποία ἐκτὸς ἀπὸ πολιτική ἔχει και θρησκευτική διάσταση· ἡ ἐθνικότητα ὡς πηγαῖος πατριωτισμὸς καλεῖ σε ἐλεύθερη ἀγάπη τὸν πιστὸ-πολίτη. Ἡ ἐλευθερία τῆς οἰκουμενικότητας και ἡ ἀγάπη του πατριωτισμοῦ στην Ορθόδοξη Ἐκκλησία, τὸ

⁶⁶³ Ἐπιφ. Θεοδωρόπουλου, *Ἄρθρα, Μελέται-Ἐπιστολαί*, Ἀθήνα 1986, 58,13

⁶⁶⁴ Γ.Θεοτοκάς, *Ἡ Ορθοδοξία στον καιρὸ μας*, Ἀθήνα, Οἱ Ἐκδόσεις των φίλων, 1975, 86

παράδοξο της συνύπαρξης αυτής, αποτελεί τη βασική αντίληψη και βίωμα που ερευνούμε μακράν πολιτισμικών εθνικισμών.

Ο Φ.Κόντογλου έγραψε για τον άσωτο (δηλ. μοντέρνο) Έλληνα που γυρίζει στο πατρικό του για «να χαρεί με χαρά ελληνική, και να πικραθεί με θλίψη ελληνική, και να προσευχηθεί με προσευχή ελληνική» ή συνδέει, αν δεν εξαρτά, την πνευματική λιτότητα και ασκητική ταπείνωση του αγ.Νικολάου με τη λιτότητα της ελληνικής φύσης⁶⁶⁵ μέσα στα πλαίσια ενός εδαφικού ντετερμινισμού. Η προσευχή και η αγιότητα συμπλέκονται έως καθορισμού με εθνικότητα και φυσικό περιβάλλον, η χάρη του Θεού με την αναγκαιότητα του κόσμου τούτου (που άρχοντάς του είναι ο διάβολος κατά την Καινή Διαθήκη), η θεϊκή ελευθερία και η δαιμονική αναγκαιότητα δοσμένες σε μία έννοια χωρίς διάκριση. Οι επιστήμες του ανθρώπου ασχολούνται με τις ιδιαιτερότητες κάθε λαού [π.χ. το διαφορετικό ύφος στο χιούμορ, έστω τις διαφορετικές συμπεριφορές στη χαρά ή στη θλίψη κλπ (:)] αλλά η προσευχή, που είναι πανανθρώπινο φαινόμενο, ανάγεται στη τάξη του ακτίστου και της χαρισματικότητας και είναι αδύνατον να προσεγγιστεί με αποκλειστικότητες του κτιστού χώρου (π.χ.ελληνικότητα) και όχι με υπαρξιακές πανανθρώπινες παραμέτρους όπως π.χ. η ειλικρίνεια ή η απλότητα. Όσο για τον παραλληλισμό του πνευματικού αγώνα του αγίου με την ελληνική φύση φθάνει κανείς στο ακραίο συμπέρασμα ότι κάποιος αλλοεθνής που δε ζει και δεν κινείται μέσα στην ελληνική φύση δε μπορεί να μιμηθεί την ασκητική προσπάθεια του αγίου. Ο Κόντογλου παρουσιάζεται να συγχέει πνευματικά-υπαρξιακά γεγονότα (προσευχή-ασκητική ταπείνωση) προσιτά από την ελευθερία καθενός ανεξαρτήτου αίματος, φυλής, πολιτισμού, φυσικού περιβάλλοντος, ψυχολογικών ιδιαιτεροτήτων με την κατ' αυτόν ιεροποιημένη ελληνικότητα. Θα θεωρούσαμε ότι ο χώρος του ακτίστου ιδεολογικοποιείται προς ανάδειξιν εθνικών και πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων και ιδιοτήτων. Πραγματοποιείται πολιτισμική αυτοδικαίωση μέσω του Απολύτου.

⁶⁶⁵ ό.π... 156,133 Κατά τον αρχ.Ι.Πόποβιτς, *Άνθρωπος και Θεάνθρωπος*, Αθήνα, Αστήρ, 1969, 57,60: «πρέπει να δημιουργηθεί εις τον λαόν μας το αίσθημα ότι η πίστις του Χριστού είναι αρετή υπερεθνική, οικουμενική και καθολική, τριαδική...εις τον λαόν μας υπάρχει το ασκητικόν πνεύμα, όπως το δημιούργησεν η ορθοδοξία διά μέσου των αιώνων. Η ορθόδοξος ψυχή του λαού μας τείνει προς τους Αγίους Πατέρας, προς τους Ορθοδόξους Ασκητάς. Η προσωπική και η οικογενειακή και ενοριακή άσκηση, και ιδίως εις την προσευχήν και την νηστειάν, είναι το χαρακτηριστικόν της Ορθοδοξίας...Ο λαός μας εις το βάθος της καρδιάς του γνωρίζει τον Χριστόν και την Ορθοδοξίαν, γνωρίζει τι είναι εκείνο, το οποίον καθιστά τον ορθόδοξον άνθρωπον *ορθόδοξον*. Η Ορθοδοξία πάντοτε δημιουργεί ασκητικάς αναγεννήσεις, και άλλας αναγεννήσεις η Ορθοδοξία δεν αναγνωρίζει».

Την ακρότητα του Φ.Κόντογλου ως προς την αδιακρίσια κτιστού-ακτίστου ακολουθεί ο Μητρ.Περγάμου Ι.Ζηζιούλας⁶⁶⁶ (αναφερόμενος στον Γ.Φλωρόφσκυ): «Ο π.Φλωρόφσκυ κατενόησε τους έλληνες πατέρες ως Έλληνες περισσότερο απ' ότι τους κατενόησαν οι άλλοι σύγχρονοι ρώσσοι θεολόγοι. Η παρατήρηση αυτή δεν υποκρύπτει καμμία τάση σωβινισμού⁶⁶⁷. Δεν πρόκειται για ζήτημα εθνικής σημασίας, αλλά για μια στάση απέναντι της ζωής, που προσιδιάζει ιδιαίτερα στους Έλληνες (υπογρ. δική μας), και που κάνει την Ορθοδοξία σάρκα από τη σάρκα μας. Αυτόν τον οικείο σε μας τους Έλληνες τρόπο βιώσεως της Ορθοδοξίας ο π.Φλωρόφσκυ τον είχε συλλάβει μελετώντας τους έλληνες πατέρες κατά τρόπο που δεν παρατηρείται στους άλλους ρώσσους θεολόγους». Κατά τον Μητρ.Περγάμου Ι.Ζηζιούλα υπάρχει ελληνική Ορθοδοξία και όχι απλά Ορθοδοξία, η πολιτισμική ιδιότητα της ελληνικότητας επιβάλλεται στο πανανθρώπινο και θεϊκό, το άκτιστο καθορίζεται από το κτιστό· η τοποθέτηση αυτή έχει ιδεολογικό χαρακτήρα με απλή αντικατάσταση της εθνικής από την πολιτισμική λειτουργία. Τα επιστημονικά, και όχι ιδεολογικά, πορίσματα της Ιστορίας των Θρησκειών αντιπαραβάλλονται στην προαναφερόμενη σύνδεση: «η θρησκεία ενός λαού δεν είναι συνδεδεμένη με την φυλετική νοοτροπία. Κάθε θρησκεία γεννιέται από το ιδιαίτερο πνεύμα ενός λαού, αλλά στην διάρκεια της εξέλιξέως της μπορεί να υιοθετηθή από πολύ διαφορετικές ανθρώπινες ομάδες. Ο Βουδισμός προέρχεται από τους Ινδο-Αφρικανούς. Ωστόσο οι οπαδοί του ανήκουν σήμερα σχεδόν αποκλειστικά στην κίτρινη φυλή. Ο Χριστός και οι Απόστολοι ήταν Ιουδαίοι. Οι περισσότεροι από τους Χριστιανούς δεν ανήκουν στην ίδια με αυτούς φυλή. Επίσης ανάμεσα σε εκατομμύρια οπαδών του Ισλαμισμού στην Περσία, στις Ινδίες, στην Ινδονησία, στην Αφρική, ένας σχετικά μικρός αριθμός συγγενεύει εξ αίματος με τον Μωάμεθ. Έτσι η θρησκεία δημιουργεί έναν τομέα ξεχωριστό από την ανθρώπινη σκέψη και πείρα και δεν φαίνεται να είναι πολύ συνδεδεμένη με έναν άλλον παράγοντα. Αντίθετα διαπιστώνει πως όταν μια θρησκεία φθάση σε μια ωρισμένη και σταθερή μορφή συνιστά μόνη της μια πνευματική πραγματικότητα που υπάρχει ανεξάρτητα από την προηγούμενη νοοτροπία και που μπορεί να κληρονομηθή από τους ανθρώπους που ανήκουν σε άλλο αίμα. Η επιτυχία που γνώρισαν οι τρεις μεγάλες Παγκόσμιες Θρησκείες εξηγείται από το ότι, λαοί

⁶⁶⁶ Μητρ.Περγάμου Ιωάννου, 'π.Γεώργιος Φλωρόφσκυ: ο οικουμενικός διδάσκαλος', ΣΥΝΑΞΗ 64(1997), 13

⁶⁶⁷ Ωστόσο, σύμφωνα με τον David McCrone, *Η Κοινωνιολογία του Εθνικισμού*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2000, 11: «οι πιο ισχυρές μορφές εθνικισμού είναι εκείνες που χρησιμοποιούν τη δύναμή του, ενώ αρνούνται την ύπαρξή του»

διαφορετικού αίματος ανακάλυψαν σ' αυτές την πραγματοποίηση ιδεών και βλέψεων που δεν είχαν οι δικές τους δοξασίες»⁶⁶⁸. Οι ελληνοκεντρικές εσωστρέφειες αυτού ακριβώς του τύπου που στόχο έχουν την αυτογοητεία αντιμετωπίστηκαν όπως παρουσιάστηκαν πριν από το Θεοδωρόπουλο και τον Θεοτοκά και κάθε διανοούμενο που η αξιοπρέπειά του δεν έχει ανάγκη ψυχολογικού τύπου επιχειρημάτων. Είναι τρομαχτικό ότι αυτή η αγιοπνευματική αξιοπρέπεια απουσιάζει από τον Γάλλο Ορθόδοξο Ο.Κλεμάν: σε ένα σημαντικό άρθρο του θέλει να απαλλαγεί από τα δεσμά του ελληνοκεντρισμού αλλά το κλείνει επιλογικά αυτοηττούμενος⁶⁶⁹ ώστε να καταφανεί η καταθλιπτική επιρροή των ελληνοκεντρικών πολιτιστικών αποικιοκρατών

Ένα αυταρχικό ελληνοκεντρικό ρητορικό ερώτημα θέτει ο Χ.Γιανναράς⁶⁷⁰ για να λάβει, όμως, αρνητική απάντηση από τον Α.Παπαμιχαλόπουλο⁶⁷¹. Η «ελληνική προσευχή» του Κόντογλου και η «ελληνική Ορθοδοξία» του Ζηζιούλα γίνεται στον Γιανναρά «χριστιανική μύηση στην αρχαιοελληνική γλωσσική συμβολική κλπ». Εάν κατά τον Γιανναρά η σάρκωση του Θεού και το εκκλησιαστικό γεγονός μαρτυρείται αιωνίως πολιτιστικά με την αρχαιοελληνική γλωσσική συμβολική δεν θάπρεπε να τη διδάξουμε ως προαπαιτούμενο για τον εκχριστιανισμό «σε φυλές της Αφρικής ή της Πολυνησίας, αλλά και στις απαίδευτες μάζες της αμερικανικής ή της νεοελληνικής κοινωνίας»; Το βασικό αντιαυταρχικό ερώτημα είναι γιατί οι εκπρόσωποι τέτοιων αντιλήψεων πιστεύουν ότι θα κληθούν σε αποστολή σωτήρα με τον ιμπεριαλιστικό τους ελληνισμό αρνούμενοι την ελευθερία του Αγίου Πνεύματος την οποία κατά την άποψή μας ενδέχεται να την έχουν ήδη καλύτερα από τους ίδιους⁶⁷². Κατά τον Α.Παπαμιχαλόπουλο τα περί ελληνισμού έχουν παροδικό χαρακτήρα ενώ η Χριστολογία θα έπρεπε να καθορίζεται από την Πνευματολογία. Αλλά το συγκλονιστικό και ιδιαίτερα συγκινητικό βρίσκεται στο μοτο που εισαγωγικά συνοδεύει το κείμενο του Παπαμιχαλόπουλου και είναι ένα

⁶⁶⁸ H.De Glasenapp, *Παγκόσμιος Ιστορία των Θρησκειών*, μτφρ. Νικηφόρου Βρεττάκου, Αθήναι, Περ.Σύψα – Χρ.Σιαμαντά, χ.χ. 592

⁶⁶⁹ ΣΥΝΑΞΗ 62(1997) 24: «μάλιστα, ένας Έλληνας, σήμερα, μέσα στην Ορθοδοξία, δεν είναι ένας ιδιοκτήτης (δεν υπάρχει τίποτε χειρότερο απ' τον πνευματικό μπουρζουαζισμό), αλλά ένας αριστοκράτης [sic!]. Όπως, όμως, λέμε στα γαλλικά, "noblesse oblige" («το να είσαι αριστοκράτης συνεπάγεται υποχρεώσεις»).

⁶⁷⁰ ΣΥΝΑΞΗ 88

⁶⁷¹ ΣΥΝΑΞΗ 91, 98-99

⁶⁷² Ουσιαστική κριτική στην σύγχρονη ελληνορθόδοξη ιεραποστολή στο Ε.Γκανούρη 2000 μετά Αθήνα, Ακρίτας, 1999

απόσπασμα του Λακάν: «...μόνο αν δεν επιβάλουμε στον Άλλο τη δική μας απόλαυση, μόνο αν δεν τον θεωρήσουμε ως υποκατάστατο, μπορούμε να τον αφήσουμε να εξακολουθήσει να απολαμβάνει με το δικό του τρόπο», ώστε να αποκαλυφθεί ποιος σέβεται πραγματικά την ελευθερία...

1.1.3 Η Φύση

Ο Μητρ.Σάμου Ειρηναίος συσχετίζει ένα στοιχείο της ελληνικής φύσης, το φως, με το φως της Αναστάσεως και όχι, για παράδειγμα, το φως ενός ταπεινοφρονονύτου προσώπου με το αναστάσιμο φως. Θεωρούμε ότι η αυταρέσκεια που προσφέρει μια τέτοιου είδους ιδεολογική υπερβολή είναι απερίγραπτα ισχυρή διότι «νομιμοποιεί» το φυλετικό και πολιτισμικό ναρκισσισμό με άντληση αίγλης από το Απόλυτο. Συγκεκριμένα:

Η Ελληνοχριστιανική παράδοσις...παρήγαγε το αρχιτεκτονικό αριστούργημα των αιώνων, τον Ναόν της Αγίας Σοφίας, πλήρη ελληνικού χαροποιού φωτός...και έδιδε την εντύπωσιν εις τον πιστόν ότι το φως της Αναστάσεως και της δόξης θριαμβεύει εις την πορείαν της Ορθοδόξου Εκκλησίας...⁶⁷³

Σε αντιδιαστολή με τον Φ.Κόντογλου και τον Μητρ.Σάμου Ειρηναίο ο Δημοσθένης Δανηλίδης δε θα προβεί σε σύγχυση των δύο επιπέδων, κτιστό-άκτιστο, φυσικό-θεολογικό. Για τον Δ.Δανηλίδη⁶⁷⁴ π.χ. η αφομοίωση ξένων λαών στην Ελλάδα επετεύχθη με την επίδραση της Ανατολικής Εκκλησίας και το ελληνικό θαλασσινό κλίμα, τα δύο μεγέθη παρουσιάζονται παράλληλα, χωρίς ιεροποίηση του δεύτερου μεγέθους, αλλά αντικειμενικά. Οι φυσικές ιδιότητες αναγνωρίζονται αλλά δεν απολυτοποιούνται, απλά λειτουργούν, ενώ ο άκτιστος χώρος της Εκκλησίας γίνεται αντιληπτός στα δικά της πνευματικά πλαίσια.

Η ιεροποίηση της ελληνικής φυλής και η ιεροποίηση της φύσης μέσα στην οποία ζει αυτή η φυλή σχετίζονται ως συγκοινωνούντα δοχεία. Όπως υπάρχουν για

⁶⁷³ Πρακτικά... ό.π...52,54

⁶⁷⁴ Δ.Δανηλίδης, *Η Νεοελληνική Κοινωνία*...22

τον Φ.Κόντογλου «μυστηριώδεις δυνάμεις της φυλής»⁶⁷⁵ κατ' ανάλογο τρόπο «υπάρχει μέσα στη φύση της Ελλάδας ένα μυστήριο που δίνει μια θρησκευτική συγκίνηση...». Για να συνεχίσει: «όπου γυρίσει [κανείς] θαρρεί πως θα δει και θ' ακούσει κάποια πλάσματα ζωντανά. Για τούτο οι αρχαίοι πλάσανε με τη φαντασία τους χίλια-δυό τέτοια πλάσματα. Νεράϊδες, σάτυρους, πάνες... τα δέντρα είναι γεμάτα από πνεύματα που σιγομουρμουρίζουνε. Πνεύματα νυκτολάλα, αστρομαγικά»⁶⁷⁶. Η παλινδρόμηση σε εθνικά-ειδωλολατρικά στοιχεία είναι αναγνωρίσιμη...

Απέναντι στην ιδεολογικοποιημένη⁶⁷⁷ ελληνική φύση ο Φ.Κόντογλου κρατά στάση συναισθηματική⁶⁷⁸ και την παρουσιάζει με ειδυλλιακό τρόπο και ωφελιμιστική διάθεση δίνοντας μικρότερη βαρύτητα σε υπαρξιακές και ηθικοκοινωνικές προσεγγίσεις⁶⁷⁹. Η εθνικιστική του προσήλωση καταλήγει σε κωμική εμμονή ακριβώς εξαιτίας της σοβαροφάνειάς της όταν π.χ. ο Φ.Κόντογλου δεν ανέχεται τα Ινδικά «Ιμαλάγια» να είναι ψηλότερα από τα ελληνικά βουνά και εφευρίσκει ένα λογικοφανή τρόπο να ισχυριστεί ότι «πολλές φορές φαντάζονταν σαν πιο μεγαλόπρεπα»⁶⁸⁰.

Ο π.Γ.Πυρουνάκης αποδέχεται τη φυσιολατρική κίνηση της εποχής του και δίνει ηθικό περιεχόμενο στην επαφή με τη φύση: «καλό κι' άγιο έργο κάνουν και οι σημερινοί φυσιολάτρες. Και δίκαια τραγουδάει ο Ποιητής που νομίζω έπρεπε να

⁶⁷⁵ ό.π... 152

⁶⁷⁶ ό.π... 18,23,63

⁶⁷⁷ ό.π...18: π.χ. ως τίτλος άρθρου του «Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΥΣΗ, Ο θησαυρός του κόσμου».

⁶⁷⁸ ό.π... 38: «...κ' έγινα ένα μ' αυτό. Ναι, εγώ ο ίδιος είμαι κείνο το δεντράκι». Αντίθετα, το μεταμορφωμένο συναίσθημα έναντι της φύσεως στο Αρχιμ.Σωφρονίου, *Ο Γέροντας Σιλουανός*, Ι.Μ.Τιμίου Προδρόμου, 1985³ 99-102

⁶⁷⁹ Ηθικοκοινωνική και υπαρξιακή και όχι 'αισθητική' (δηλ. ειδωλολατρική δια του συναισθήματος) προσέγγιση της φύσεως υπάρχει πχ στον Μ.Βασίλειο, *Ομιλίες εις την εξάήμερον*, ΒΕΠΕΣ, τομ. 51, Αθήνα, Αποστολική Διακονία, 1991², Ομιλ.5,2: «πρώτον μεν ουν όταν ίδης βοτάνην χόρτου και άνθος, εις έννοιαν έρχου της ανθρωπίνης φύσεως, μεμνημένος της εικόνας του σοφού Ησαΐου ότι 'πάσα σαρκ' ως χόρτος, και πάσα δόξα ανθρώπου ως άνθος χόρτου'. Το γαρ ολιγοχρόνιον της ζωής, και το εν ολίγω περιχαρές και ιλαρόν της ανθρωπίνης ευημερίας, καιριοτάτης παρά τω προφήτη τετύχηκε της εικόνας ή, του ιδίου Πατέρα, *Εις το ρητόν «Καθελώ μου τας αποθήκας»*, στο επιμ. Ν.Θ.Μπουγάτσος, *Κοινωνική Διδασκαλία Ελλήνων Πατέρων* τομ.1, Αθήνα, Αποστολική Διακονία, 1998, 426: «Να μιμείσαι τη γη, άνθρωπε· να παράγεις καρπούς όπως εκείνη, για να μη φανείς χειρότερος από αυτήν που είναι άγνηχη. Εκείνη δεν παρήγαγε τους καρπούς για δική της ευχαρίστηση, αλλά για σένα· εσύ όποιον καρπό παρουσιάσεις της ευεργεσίας, για τον εαυτό σου τον μαζεύεις, διότι οι χάριτες των καλών πράξεων σε αυτούς που τις κάνουν επιστρέφουν...» Την προσέγγιση αυτή ακολουθεί ο Ν.Θ.Μπουγάτσος, *Καπιταλισμός και Ορθόδοξος Χριστιανισμός με αναφορά στον Μ. Weber*, Αθήνα, Μήνυμα, 1983, 23: «τα ζώα αλληλοβοηθούνται...οι πελαργοί στο πέλαγος μεταφέρουν στις πλάτες τους τα χελιδόνια...ενώ με τον ελεύθερο οικονομικό ανταγωνισμό ο άνθρωπος δεν αρκείται στο να ζήσει, αλλά συνεχίζει επάπειρον για να πλουτίσει, καταστρέφοντας τον συνάνθρωπό του...»

⁶⁸⁰ ό.π... 21

θεωρηθεί σα καθολικός φυσιολατρικός ύμνος «στον καθάριο τον αέρα υποκρισίες δε χωρούν όλοι αδέρφια πέρα ως πέρα...» ... δεν περιορίζονται να μαγεύονται από τις χλιοποίκιλλες εικόνες, που συνθέτουν τα λουλούδια με τα δέντρα και τα χρώματα και τα χρώματα του ήλιου και του φεγγαριού και της βροχής, ή τ' αμίμητα ακροάσματα της τροκάνας ή των λαλημάτων των πουλιών, του τριξίματος των εντόμων ή της φωνής του δάσους ή του αέρα ή του κύμματος· αλλά αφήνουν τον εαυτό τους στο μεγάλο Ναό, που βρίσκεται κάτω από το θόλο τ' ουρανού, να στοχάζεται ευλαβικά, ή ανοίγουν τη ταπεινή πόρτα κάποιου εξωκκλησιού να προσκυνήσουν στη φλόγα ενός κεριού· τότε μεταβάλλουν τη φυσιολατρεία σε πραγματική ευκαιρία ευλογημένης και καλής πράξης, που αποδέχεται η αληθινή πίστη των χριστιανών...»⁶⁸¹. Η διαλεκτική αυτή στάση του Πυρουνάκη αποτελεί τη λύση στις ιδεολογικές προηγούμενες τοποθετήσεις. Αφ' ενός «δεν περιορίζονται να μαγεύονται» αφετέρου ποιητικά και αισθαντικά σου δίνει εικόνες να απολαύσεις την φύση, ελευθερία και αγάπη ταυτόχρονα, οι δύο λέξεις που ήταν γραμμένες πάνω στο σταυρό-έργο τέχνης που έφερε επάνω του.

1.1.4 Η Γλώσσα

Η προσπάθεια ιεροποίησης της ελληνικότητας συνεχίζεται με την προσπάθεια ιεροποίησης της ελληνικής γλώσσας⁶⁸² η οποία θεωρείται εκλογή της θείας Πρόνοιας κατά τον Ι.Σταματάκο⁶⁸³ αλλά και τον Γ.Φλωρόφσκυ. Κατά τον Γ.Φλωρόφσκυ⁶⁸⁴ «θα

⁶⁸¹ 'Η φυσιολατρεία του Χριστού' *ΕΝΟΠΙΑΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ* Ιούνιος 1964 11

⁶⁸² Το εθνοκεντρικό αυτό φαινόμενο είναι ασφαλώς παγκόσμιο π.χ. Η. De Glasenapp, *Παγκόσμιος ιστορία των θρησκειών...* 73: «τα ιερά κείμενα των Ινδοϊστών είναι όλα συντεταγμένα στη σανσκριτική, την έντεχνη και λόγια διάλεκτο των Αρχαίων Ινδίων, που κατά τη γνώμη των Ινδοϊστών είναι και η γλώσσα των θεών και αποτελεί τη γνήσια και αρχική γλώσσα της ανθρωπότητας».

⁶⁸³ *Πρακτικά...* ό.π.77

⁶⁸⁴ Γ.Φλωρόφσκυ, *Δημιουργία και Απολύτρωση*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1983, 36 Ιδιαίτερης βαρύτητας είναι η παρακάτω τοποθέτηση στο Εύη Βουλγαράκη-Πισίνα, *Αγάπη και Μαρτυρία...* 50, 58: «ο Ηλίας Βουλγαράκης έθετε επίμονα ένα θεολογικό ερώτημα. Σε ελεύθερη απόδοση: «Αν δεν υπήρχε η ελληνική φιλοσοφία, αν ο χριστιανισμός εξαπλωνόταν υποθετικά σε άλλον κυρίαρχο πολιτισμό, δεν θα βρίσκονταν θεωρητικά εργαλεία για την έκφραση των αληθειών της πίστης;» Σε αυτό το υποθετικό ερώτημα, η θεωρητική απάντηση είναι καταφατική... Σε αντίθεση με πολλούς φιλοσοφούντες θεολόγους, που ορίζουν την αλήθεια μέσα από νομοτελειακές ερμηνευτικές προσεγγίσεις της ιστορίας των πολιτισμών και κλείνουν –αντί να ανοίγουν- τη δυνατότητα του ανθρώπου για θέωση, συρρικνώνοντας το χριστιανισμό σε μια εθνική υπόθεση, ή έστω μια υπόθεση της ευρύτερης πολιτιστικής μας συνάφειας, ο Ηλίας Βουλγαράκης εμμένει σε μια θεολογία ανοιχτών συνόρων» Η

ήταν άσκοπο να ρωτούμε αν θα μπορούσε να είχε γίνει αλλιώς». Είναι αντιφατικό, ωστόσο, το ότι ο Γ.Φλωρόφσκυ, ο οποίος αποδέχεται πως ο ίδιος ο κόσμος ως προς τη δημιουργία του είναι ενδεχομενικός-συμπτωματικός δηλ. θα μπορούσε και να μην υπάρχει, θέτει δεδομένα προκαθορισμού στην ιστορική εξέλιξη της ιστορίας του κόσμου αυτού π.χ. ως προς τη θεϊκή εκλογή της γλώσσας. Εάν, όμως, ετίθεντο το στοιχείο της συμπτωματοκότητας και στην ιστορική εξέλιξη του κόσμου μετά την δημιουργία του θα αποφεύγονταν ανθρώπινες βεβαιότητες ιδεολογικού τύπου και σχηματισμοί στον τρόπο που λειτουργεί ο χριστιανικός Θεός που είναι Θεός των εκπλήξεων και όχι των δεδομένων, που κι από πέτρες μπορεί να φέρει στην ύπαρξη «τέκνα Αβραάμ». Ο Γ.Φλωρόφσκυ θα φθάσει μέχρι του σημείου να μιλήσει για «ορισμένες δυνάμεις και ορισμένα μέσα» που κατέχει η ελληνική γλώσσα...

Η ιεροποίηση της ελληνικής γλώσσας από τον Π.Μπρατσιώτη⁶⁸⁵ πραγματοποιείται με έναν άλλο τρόπο· προωθεί την άποψη ότι η στιχομυθία του Χριστού με τους Έλληνες στο κατά Ιωάννη Ευαγγέλιο διεξήχθη στην ελληνική. Ο Θεάνθρωπος, λοιπόν, γνώριζε ελληνικά και η γλώσσα, κατά συνέπεια, αντλεί από το θεϊκό Του κύρος. Την ιστορική προσέγγιση του θέματος εισηγείται ο Σάββας Αγουρίδης⁶⁸⁶. Κατ' αυτόν, η αραμαϊκή ήταν η γλώσσα του Χριστού χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η ελληνική δεν ήταν αρκετά γνωστή στην Παλαιστίνη εκείνη την εποχή· δίνει την πληροφορία ότι στα Ιεροσόλυμα λειτουργούσαν τουλάχιστον πέντε δίγλωσσες συναγωγές Ελληνιστών Ιουδαίων. Η ελληνική γλώσσα πολύ νωρίς χρησιμοποιήθηκε στο χριστιανικό κήρυγμα με την έξοδο των πρώτων ιεραποστόλων από την Παλαιστίνη. Το ζήτημα, κατά την άποψή μας, δεν είναι, εάν ο Χριστός μιλούσε ελληνικά ή όχι, αλλά το ποιες είναι οι ιδεολογικές δεσμεύσεις στην απάντηση που μπορεί να δοθεί. Η έπαρση του σύγχρονου "Έλληνα για τα ελληνικά των Ευαγγελίων είναι τραγικά αυτονόητη

στάση αυτή σχετικοποιεί την έπαρση του σύγχρονου Έλληνα ότι η ελληνική είναι η γλώσσα των Ευαγγελίων

⁶⁸⁵ Π.Μπρατσιώτης, *Τα Ελληνικά Γράμματα και η Εκκλησία*, Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών, 1970, 151

⁶⁸⁶ Σ.Αγουρίδης, *Εισαγωγή εις την Καινήν Διαθήκην*, Αθήνα, Γρηγόρης, 1971, 23

1.1.5 Ιεροποίηση και Πρωτοκαθεδρία

Στην προσπάθεια ιεροποίησης του πολιτισμικού ελληνισμού, ο Π.Μπρατσιώτης⁶⁸⁷ δε θα διστάσει αυτοθεοποιητικά να παραλληλίσει την ενσάρκωση του Χριστού με τις εκάστοτε πολιτισμικές ενσαρκώσεις του χριστιανικού πνεύματος· θεωρεί τις διαφορετικής τάξεως ενσαρκώσεις ως *εξ ίσου* αναπόφευκτες, τονίζοντας το ιστορικά αναγκαίο της σύνθεσης χριστιανισμού-ελληνισμού. Ο παραλληλισμός, ως προς το «εξ ίσου αναπόφευκτο», μιας πολιτισμικής-ιστορικής εξέλιξης με ένα θεολογικό γεγονός δημιουργεί, όπως π.χ. στον Φ.Κόντογλου, αδιακρίσια διότι συγχέει αυτή τη φορά δύο άλλα επίπεδα, το ιστορικό-πολιτισμικό με το θεολογικό χωρίς να τα αντιλαμβάνεται σαν δύο «παράλληλα» και ελεύθερα διαλεγόμενα μεταξύ τους μεγέθη. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια θα χαρακτηρίσει τον ελληνισμό, ένα ιστορικό και πολιτισμικό μέγεθος, ως υπερϊστορικής σημασίας μέγεθος και, κατ' αυτόν τον τρόπο, τα έσχατα εγκλωβίζονται στην ιστορία αντί τα έσχατα να κρίνουν και να μεταμορφώνουν την ιστορία⁶⁸⁸. Η Θεία Πρόνοια μηχανοποιείται προς όφελος της ελληνοκεντρικής εξέλιξης της ιστορίας και η όποια, υποτιθέμενη, αιτιοκρατία της ιστορίας καθορίζει το θεϊκό απρόοπτο με τελική συνέπεια μια ντετερμινιστική σκηνοθεσία που ταυτίζεται με τον Θεό· κατ' αυτόν τον τρόπο, ο ίδιος ο Χριστός προφήτεψε την παγκόσμια ελληνοχριστιανική αποστολή του περιούσιου ελληνικού λαού όπως θα παρουσιαστεί παρακάτω με τον Α.Τσιριντάνη.

Ο Γ.Φλωρόφσκυ προώθησε σε απόλυτο βαθμό την ειδωλοποίηση του ελληνισμού, δηλαδή της ιστορίας και του πολιτισμού, όταν έγραψε ότι:

⁶⁸⁷ Π.Ι.Μπρατσιώτης, *Χριστιανισμός και Πολιτισμός*, Θεσσαλονίκη 1941 / *Χριστιανισμός και Ελληνισμός εν αντιθέσει και συνθέσει*, Αθήναι 1967 / *Πρακτικά του Α Συνεδρίου Ελληνοχριστιανικού Πολιτισμού*, επιμ. Π.Ι.Μπρατσιώτης, Αθήναι 1956, 13-20

⁶⁸⁸ Η δεύτερη νοοτροπία συνεπάγεται ριζική κοινωνική κριτική την οποία ο Π.Μπρατσιώτης αποφεύγει. Ίγνος, ωστόσο, της νοοτροπίας αυτής που ασκεί κριτική στον πολιτισμό και κατ' επέκτασιν στο θεσμοθετημένο και θρησκευοποιημένο χριστιανισμό με κύρια πολιτισμική του έκφραση το ναό, υπάρχει σε σύντομο σχόλιο του στην Αποκάλυψη. Συγκεκριμένα. Ο Π.Μπρατσιώτης σχολιάζοντας στο *Η Αποκάλυψις του Ιωάννου*, εν Αθήναις, 1992², 313 το στίχο 21,22 σύμφωνα με τον οποίο δε θα υπάρχει ναός στα έσχατα θα αναφωνήσει την αλήθεια που είναι η χριστιανική εσχατολογική απομυθοποίηση: «Μεγαλειώδης ιδέα! Ο ναός, όστις είναι σύμβολον της παρουσίας, ουχί δε πραγματικός φορέυς του μη 'εν χειροποιήτοις ναοίς κατοικούντος Θεού', θα είναι περιττός εν τη νέα Ιερουσαλήμ...». Είναι ο ίδιος άνθρωπος που ως Καθηγητής Πανεπιστημίου την εποχή εκείνη μάλιστα δε δίστασε προς τιμήν του να επισκεφθεί κλινήρη άρρωστο φοιτητή του: η ανθρωπιά βρίσκεται πέραν ιδεολογικών χαρακωμάτων...

Ο ελληνισμός έχει αποκτήσει αιώνιον χαρακτήρα μέσα εις την Εκκλησίαν· έχει ενσωματωθεί εις την σάρκα της· έχει γίνει αιωνία κατηγορία της χριστιανικής υπάρξεως⁶⁸⁹

Ο Γ.Φλωρόφσκυ δεν εννοεί, όπως ο ίδιος διευκρινίζει, τον ελληνισμό σαν εθνική ιδέα ή σαν φυλετισμό ή σαν τον ελληνισμό της σύγχρονης Ελλάδας. Εννοεί «τη χριστιανική αρχαιότητα, τον ελληνισμόν των δογμάτων, τον ελληνισμόν της λατρείας, τον ελληνισμόν της εικόνας»⁶⁹⁰. επιπλέον, στην ελληνική σύνθεση της πατερικής γραμματείας περιέχεται και η αλήθεια του εβραϊσμού χωρίς να στηρίζεται πουθενά η δήθεν αντίθεση σημιτισμού-ελληνισμού⁶⁹¹. Η απονομή αιωνιότητας, όμως, στον ελληνισμό σφραγίζει και κλείνει την ανοιχτότητα του μέλλοντος ως προς μελλοντικές συνθέσεις όπου ο πολιτισμικός ελληνισμός δεν θα είναι υποχρεωτική κατηγορία του χριστιανισμού αλλά άλλες πολιτισμικές κατηγορίες που αυτή τη στιγμή, ενδεχομένως, δεν είναι ορατές και η ελευθερία του Αγίου Πνεύματος, ίσως, αποκαλύψει.

Η στάση του Φ.Κόντογλου και του Α.Τσιριντάνη είναι κοινή ως προς την πρωτοκαθεδρία του ελληνικού πολιτισμού με εμφανή την έπαρση, ακόμη και την περιπαιχτική διάθεση ώστε η πολιτισμική ελληνικότητα να λειτουργεί ως προκρούστεια εθνικιστική κλίνη. Είναι χαρακτηριστική η έκφραση του πρώτου: «Οι Έλληνες ξυπνάνε το πρωί με ιταλιάνικα ζαχαροτράγουδα, με μεξικάνικα στριγκλίσματα, με κάθε φυλής καβουρντίσματα, που τα τραγουδάνε πολλές φορές δικοί μας ‘καλλιτέχναι’, για να πάρουμε το πρώτο βραβείο, πως είμαστε οι καλύτεροι παπαγάλοι και πίθηκοι της οικουμένης»⁶⁹². Είναι χαρακτηριστική και η έκφραση του δεύτερου: «...και μην πείτε ότι υπήρχαν και άλλοι αρχαίοι πολιτισμοί, όπως ο αιγυπτιακός ή ο εβραϊκός ή και ο κινέζικος. Ποιος απ’ αυτούς εθύμιζε το αρχαίο

⁶⁸⁹ Γ.Φλωρόφσκυ, ‘Πορεία της Ρωσικής Θεολογίας’ στο *Θεολογία, Αλήθεια και Ζωή, Πνευματικών Συμπόσιον*, Αθήναι, 1962, 32 Σύμφωνα με την Εύη Η.Βουλγαράκη-Πισίνα, *Αγάπη και Μαρτυρία...51*: «...θεωρούμε ατυχή την έκφραση ότι ο ελληνισμός είναι «αιώνια κατηγορία» και φοβόμαστε ότι μια τέτοια μεταφυσική εξιδανίκευση συνιστά μια ασυνήθη υπερβολή στην πολύ ισόρροπη σκέψη του – Έλληνα στο μέτρο- Ρώσου θεολόγου, η οποία προσκρούει στην εσχατολογική μας προσμονή και ελπίδα, όπως την περιγράφει ο απόστολος Παύλος στον ύμνο της αγάπης: «είτε γλώσσαι, παύσονται.»» Επίσης, στη σελ. 50 τίθεται η τεράστια σημασία αγιοπνευματικής ελευθερίας θέση του Η.Βουλγαράκη ότι ο χριστιανισμός θα μπορούσε να εξαπλωθεί σε άλλο πολιτισμό

⁶⁹⁰ ό.π... 32

⁶⁹¹ ό.π... 36

⁶⁹² ό.π... 158 Το σαδομαζοχιστικό ως προς την εξουσία σύμπλεγμα μάλλον έχει το ανάλογο του στο σύμπλεγμα ξενοφοβίας-ξενομανίας ως προς την πολιτισμική εξουσία του άλλου.

ελληνικό θάυμα;⁶⁹³». Ο εθνοκεντρισμός, που συνιστούν οι παραπάνω τοποθετήσεις, είναι σύμφωνα με τον Δ.Γ.Τσαούση⁶⁹⁴ «όρος που εισήχθη από τον Ουίλιαμ Σάμνερ και δηλώνει την στάση σύμφωνα με την οποία ο ιδιαίτερος πολιτισμός ενός κοινωνικού συνόλου θεωρείται από τα μέλη του ως ανώτερος και ανάγεται σε μέτρο και κριτήριο αξιολόγησης άλλων κοινωνικών συνόλων και των πολιτισμών τους».

Από την άλλη πλευρά ο Επιφ. Θεοδωρόπουλος⁶⁹⁵ έμμεσα εισάγει στοιχεία πολυπολιτισμικής σκέψης γράφοντας ότι ο πολιτισμός δεν είναι ιδιοκτησία κανενός λαού, συγκεκριμένα του ελληνικού, αλλά ο κάθε ένας λαός προσέφερε κάτι σ' αυτόν. Για ποικιλότητα απουσία αυταρχικότητας και σεβασμό στην πολυχρωμία του πλουραλισμού μιλά ο Βλαδίμηρος Λόσσκυ. Κατ' αυτόν η Ανατολική εκκλησία δεν είναι δέσμια μιας πολιτιστικής κληρονομιάς ελληνιστικού ή ανατολικού τύπου. «Η Ορθοδοξία υπήρξε το φύραμα πολλών διαφόρων πολιτισμών, ώστε να θεωρήται ως πολιτιστικόν πρότυπον του ανατολικού χριστιανισμού: τα σχήματα ταύτα είναι ποικίλα, αλλά η πίστις μία. Εις τους εθνικούς πολιτισμούς δεν αντέταξεν ένα πολιτισμόν ο οποίος θα ήτο ως ειδικώς ορθόδοξος...⁶⁹⁶»

Αυτοκριτική στις λεγόμενες χριστιανικές κοινωνίες παρουσιάζουν ο Ν.Νησιώτης και ο Β.Χ.Ιωαννίδης που ίσως αποτελεί την ουσιαστική απάντηση στον εθνοκεντρισμό και τις πολιτισμικές ιεροποιήσεις. Έγραψε ο Ν.Νησιώτης⁶⁹⁷ με αναφορά στον S.Kierkegaard: «η πίστις δεν είναι εύκολος ομολογία, αλλ' αγών υπέρ της υπάρξεως του ανθρώπου· δεν είναι γενική συνολική κατάσταση, αλλ' υπόθεσις του ατόμου, του αληθούς υποκειμένου, του ενός, ο οποίος κρύπτει αυτήν ως την τραγικήν αντίθεσιν προς τον κόσμον, προς την μάζαν, προς το γενικόν. Πίστις δεν είναι πανηγυρική εξωτερικεύσις δια κοσμικών σχημάτων μεγαλείου νίκης, αλλά συγκέντρωσις του πιστού καθ' εαυτόν, δυναμική βίωσις και επανάληψις της νίκης εν θυσία, εν τω πάθει κατά το πρότυπον του Σταυρού. Τοιαύται αρχαί οδηγούν εις αντίθεσιν προς παραδεδεγμένους τύπος πιστών χριστιανών και προς την αυστηράν

⁶⁹³ Α.Τσιριντάνης... ό.π... 27

⁶⁹⁴ Δ.Γ.Τσαούσης, *Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας*, Αθήνα, GUTENBERG, 1989³, 75. Ο ορισμός συνεχίζεται ως εξής: «η φράση «πας μη Έλλην βάρβαρος», με το μειωτικό για τους άλλους περιεχόμενο που της αποδόθηκε, είναι δείγμα εθνοκεντρισμού. Το ίδιο όπως η γνωστή φράση «το φορτίο του λευκού ανθρώπου» (για τον εκπολιτισμό των πρωτόγονων ή καθυστερημένων κοινωνιών) ή η φράση «η εκπολιτιστική αποστολή της Γαλλίας»...».

⁶⁹⁵ Ε.Θεοδωρόπουλος... ό.π... 48-49

⁶⁹⁶ Vladimir Lossky, *Η Μυστική Θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη, 1986⁴, 14-15

⁶⁹⁷ Ν.Α.Νησιώτης, *Υπαρξισμός και χριστιανική πίστις*, Αθήνα, Μήνυμα, 1985³, 200-201

τυπικήν οργάνωσιν της Εκκλησίας... Η πίστις δεν βιούται πλέον, διότι παρουσιάζεται υπό της φιλοσοφίας και της θεολογίας ως λογική, ως συστηματική επιστήμη και ούτως έγινε εύκολος νομική υπόθεσις δια πάντα γεννώμενον εντός των ούτω καλουμένων «χριστιανικών κρατών». Γεννώμεθα πάντες χριστιανοί και είμεθα πάντες χριστιανοί. Είμεθα de facto χριστιανοί εκ καταγωγής και τούτο σημαίνει άρνησιν της πίστεως, διότι πίστις δεν κληρονομείται, δεν μεταβιβάζεται, αλλά γίνεταί, βιούται ως εξαίρεσις ανά πάσαν στιγμήν κατ' αντιθετικόν προς το περιβάλλον τρόπον. Η χριστιανισύνη, η αντίληψις δηλαδή ότι είμεθα όλοι πιστοί, κατέστρεψε τον χριστιανισμόν. Η πίστις κατηργήθη δια της ευκόλου πίστεως, της μετατροπής αυτής εις τον γενικόν επιθετικόν προσδιορισμόν: «χριστιανικός». Δια τούτο «είναι ευκολώτερον να γίνη τις χριστιανός, όταν δεν είναι χριστιανός, παρά να γίνη αληθής χριστιανός, όταν είναι χριστιανός».». Ο Β.Ιωαννίδης⁶⁹⁸ με την εισήγησή του στο Α Συνέδριο Ελληνοχριστιανικού Πολιτισμού διαφοροποιείται έναντι των ιδεολογικών κατευθύνσεών του (αν και αποδέχεται τον όρο «ελληνοχριστιανικός») με τη θέση του ότι δεν υπάρχουν χριστιανικά ήθη στις σημερινές θεωρούμενες χριστιανικές κοινωνίες αλλά μόνο κάποιοι άνθρωποι που ζουν αντικαταναλωτικά.

1.1.6 Αποστολή

Η παγκόσμια ελληνοχριστιανική αποστολή του περιούσιου λαού παρουσιάζεται κι αυτή ιεροποιημένη⁶⁹⁹. Ενδεικτικό σημείο της ιεροποίησης αυτής είναι η θεώρηση, από τον Α.Τσιριντάνη⁷⁰⁰, των λόγων του Ιησού «ελύληθεν η ώρα ινα δοξασθή ο Υιός του ανθρώπου» (Ιω.12,20) όταν είδε τους Έλληνες προσηλύτους ως προφητικούς για την ελληνική ως προς τον χριστιανισμό παγκόσμια αποστολή. Ο στίχος όμως θα έπρεπε να γίνεται κατανοητός μέσα στη συνάφεια του κειμένου αφού στους επόμενους ευαγγελικούς στίχους ο Χριστός αναφέρεται στη σταυρική του

⁶⁹⁸ Πρακτικά...221

⁶⁹⁹ Επιπλέον, σύμφωνα με τον Δ.Ι.Πάλλα, *Ορθοδοξία και Παράδοση*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2005, 221: «ο μεσσιανισμός είναι μια ιδεοληψία ντυμένη επιστημονικοφάνεια»

⁷⁰⁰ Α.Τσιριντάνης... ό.π... 83 Επίσης, Αρχ.Αθηνών Χριστόδουλου, 'Εκκλησία και Φιλοπατρία', *ΙΝΔΙΚΤΟΣ* 16(2002) 92

θυσία που είναι ταυτόχρονα αναστάσιμη δόξα. Το «ίνα δοξασθή» δεν αναφέρεται, λοιπόν, σε κάποια παγκόσμια ελληνοχριστιανική επιτυχία δια του ελληνικού έθνους αλλά στη σταυροαναστάσιμη αντίληψη ζωής προσιτή στην ελευθερία καθενός ανεξαρτήτου πολιτισμικού παράγοντα, ενώ το χριστιανικό άνοιγμα στον ελληνισμό θα έπρεπε, άνευ ιδεολογικοποιήσεων, να θεωρείται απλά ιστορική εξέλιξη ή – χριστιανικά- αποτέλεσμα συνεργασίας θεϊκού-ανθρώπινου και όχι απόρροια μηχανιστικής υποβολής της θείας Προνοίας⁷⁰¹.

Ο Α.Τσιριντάνης, μέσα από τον προπαγανδιστικό⁷⁰² λόγο του παρουσίασε το ελληνοχριστιανικό ιδεολόγημα σαν συνέχεια της Μεγάλης Ιδέας, ως αντικομμουνιστικό ανάχωμα· κατ' αυτόν η Ιστορία καλεί τους απογόνους των Ελλήνων που έχουν ιερό και βαρύ χρέος απέναντί της...Γράφει π.χ. ότι «αυτή είναι η αποστολή μας, θεία αποστολή, η αληθινά Μεγάλη Ιδέα που μια μόνο εκδήλωσή της αποτελούσε η άλλη «Μεγάλη Ιδέα» των περασμένων χρόνων. Αυτή είναι η μεγάλη ιδέα, που μας έχουν κληροδοτήσει οι αιώνες. Και αυτή τη μεγάλη ιδέα καμμιά μικρασιατική καταστροφή δεν μπορεί να την ματαιώσει. Μας την έχουν δώσει οι προπάτορες μας. Έχουμε χρέος να την συνεχίσουμε εμείς...»⁷⁰³ Αυτή η νέα Μεγάλη Ιδέα είναι η Ελληνοχριστιανική Ελλάδα ως παγκόσμιο πολιτισμικό κέντρο. Θεωρούμε ότι το ιδεολόγημα της «οικουμενικότητας του Ελληνισμού» στη σύγχρονη Ελλάδα είναι η φυσιολογική συνέχεια των προηγούμενων μέσα στο χρόνο και τη διαφορετικές προκλήσεις της κάθε εποχής· το σύγχρονο αυτό ιδεολόγημα αποτελεί

⁷⁰¹ Περισσότερα στο Π.Ν.Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον*, Σωτήρ, 1990⁴, 448-451

⁷⁰² π.χ. ο Γ. λε Μπον, *Ψυχολογία των όχλων*, μτφρ. Κ.Α.Μεραναίος, Αθήνα, εκδ. Μαρή 85,104 αναφέρει ότι οι μάζες υποβάλλονται κατεξοχήν από εικόνες και το παράδειγμα. Ο συγγραφέας μας στο *Για μια καινούργια Ελλάδα* σελ.7 αρχίζει το κείμενο με την εικόνα ενός ανάπηρου στρατιώτη του εθνικού στρατού: «Ας πάρουμε έναν από τους τιμημένους αναπήρους μας. Να τον! Να, φαντασθήτε τον, εδώ, δίπλα σας, καθώς κάθεται στο καροτσάκι που αντικαθιστά τα δύο πόδια που κόπηκαν για να δοθούν κι αυτά για τη ζωή, για την προκοπή του τόπου μας...» Ο συγγραφέας αναγνωρίζει τη δύναμη της δημαγωγίας (σς.28-29) αλλά «εδώ είναι η αληθινή λαοκρατία...η δύναμη του [ελληνοχριστιανικού: ο όρος απαντάται στη σ.23] πνεύματος να χρησιμοποιηθεί για να επιβάλει σε όλους μίαν ανώτερη πνευματική ζωή και να κάμει όλους να σεβαστούν τις πνευματικές αξίες...»

⁷⁰³ Χωρίς συγγραφέα (Α.Τσιριντάνης), *Για μια καινούργια Ελλάδα*, Σύλλογος το 'ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΦΩΣ', Παράρτημα του περιοδικού 'ΑΚΤΙΝΕΣ', Αθήναι, 1950, 69. Σύμφωνα με τον Χ.Γιανναρά, *Καταφύγιο Ιδεών*, Αθήνα, Δόμος, 1987, 87 το βιβλίο αυτό κυκλοφόρησε στον ασύλληπτο αριθμό των 200.000 αντιτύπων... Η παρατήρηση του Φρόντ (που ο Κόντογλου τον αποκαλεί «ζοχαδικό» ό.π...310 μάλλον γιατί τον αποκαλύπτει) στο *Ο πολιτισμός πηγή Δυστυχίας*, Αθήνα, Επίκουρος, 1974, 21 έχει μάλλον αξία στη συγκεκριμένη περίπτωση: «Ιδιαίτερη σημασία κερδίζει εκείνη η περίπτωση κατά την οποία ένας μεγαλύτερος αριθμός ανθρώπων επιχειρεί μαζικά να διασφαλίσει την ευτυχία και να αποφύγει τον πόνο με ψευδαισθητική αναδιαμόρφωση της πραγματικότητας. Την αυταπάτη δεν την αναγνωρίζει φυσικά κανένας, εφόσον είναι δέσμιός της».

μια ουτοπική έπαρση ώστε να γίνει υποφερτή η ήττα στο πραγματικό, ένα φανταστικό αντιστάθμισμα, ψευδής συνείδηση.

Η ελληνοχριστιανική πολιτισμική έπαρση για εγχώρια ιδεολογική κατανάλωση βρίσκει με αδρότητα και σαφήνεια την έκφρασή του στον πολιτικό Χ.Θηβαίο⁷⁰⁴. Δεν τον προβληματίζει μια παγκόσμια επιβολή του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού δια του ευρωπαϊκού πνεύματος ακόμη και άνευ Χριστού και άνευ της ελευθερίας Του φανερώνοντας την θεολογική αδιαφορία του, αποσυνδέει επιπλέον την ηθική από το δόγμα, την πράξη από τη θεωρία, την υλοποίηση της πίστης από την πίστη: «Οιαιδήποτε και αν είναι την στιγμήν ταύτην αι θεολογικάι και θρησκευτικάι διαφοραί όλων των πεπολιτισμένων λαών της γης, εν είναι βέβαιον, ότι ο κανών της χριστιανικής ηθικής αποτελεί κατά το ανθρωπίνως δυνατόν τον γνώμονα της κοινωνικής ζωής του, είτε πιστεύουν εις την θεότητα του Χριστού, είτε όχι. Και τούτο αποτελεί γενναίον βήμα προς την καθίδρυσιν επί της γης της παγκοσμίου Αδελφότητος» με θεωρητικό στόχο έναν αντιπολυπολιτισμικό παγκόσμιο «ομοειδή βίον, όστις θα ρυθμίζεται υπό των αυτών κανόνων»⁷⁰⁵. Στην προσπάθεια απόδοσης αίγλης και κύρους αποδέχεται ισόθεη δύναμη στο ελληνικό πνεύμα και στοιχεία αιωνίου στο ελληνικό πολιτισμικό μέγεθος εκτός από την αυτονόητη γι' αυτόν παγκοσμιότητά του. 'Όπως και ο Μπρατσιώτης δεν θα καταδείξει το θεωρητικό υπόβαθρο του νέου πολιτισμικού μεγέθους που αποκαλείται «ελληνοχριστιανισμός», ως όφειλε, από τη στιγμή που ο καινοφανής ενοποιητικός όρος θα προϋπέθετε καινούριο μέγεθος διαφορετικό από εκείνα τα οποία προήλθε ως πολιτισμική σύνθεση-μιγάς. Η επιλεκτική, τέλος, χρήση ιδεών τον οδηγεί σε αυταρχικές

⁷⁰⁴ Υπουργός οικονομικών και εισηγητής του άρθρου 16 του Συντάγματος κατά την αναθεώρηση του 1951 σύμφωνα με το οποίο σκοπός της διδασκαλίας στο σχολείο ορίζεται «η ηθική και πνευματική αγωγή και ανάπτυξις της εθνικής συνειδήσεως των νέων επί τη βάσει των ιδεολογικών κατευθύνσεων του Ελληνοχριστιανικού Πολιτισμού». Υπήρξε και ο κεντρικός εισηγητής κατά την πανηγυρική έναρξη του Α Συνεδρίου Ελληνοχριστιανικού Πολιτισμού, με τον χαρακτηριστικό μεσσιανικού οράματος θέμα 'Ο Ελληνοχριστιανικός Πολιτισμός ως Θεμέλιον ενός Παγκόσμιου Πολιτισμού', που έλαβε χώρα στην Αθήνα, 13-16 Μαΐου 1956. Ρητώς αναφέρει τον ιδεολογικό σκοπό του συνεδρίου ο ίδιος ο Π.Μπρατσιώτης, *Πρακτικά...* σ.20: το εν λόγω άρθρο «αποτελεί την σπουδαιότεραν και θαρραλεωτέραν καινοτομίαν του νέου συντάγματος, ας επιτραπή δε εις ημάς να προσθέσωμεν και την ευγλωττοτέραν δικαιολογίαν της συγκλήσεως του παρόντος Συνεδρίου...». Από τα 15 πολιτικά πρόσωπα που έλαβαν μέρος σε σύνολο 191 μελών συνεδρίου, τα 6 είχαν εισηγήσεις επί συνόλου 23 εισηγήσεων.

⁷⁰⁵ *Πρακτικά...* ό.π... 45,46

αξιολογήσεις πολιτισμών (π.χ. ο υποταγμένος στο κισμέτ μουσουλμάνος σχολιάζεται αλλά όχι η ανάλογη ελληνική υποταγή στην ειμαρμένη)⁷⁰⁶.

Στον Λ.Φιλιππίδη⁷⁰⁷ παρουσιάζεται η ρεαλιστική βάση και η θεολογική προοπτική της αντιδεολογικής παγκόσμιας αποστολής «του θαύματος του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού» που είναι «η δια της ενανθρωπήσεως του Θεού θέωσις του ανθρώπου, η ανύψωσις αυτού εις τον ουρανόν η και επί της γης κυριαρχία της Βασιλείας του Θεού»· η τελευταία πρόταση είναι εισαγωγή στην ιστορικοεσχατολογική θεώρηση της πραγματικότητας, ο ερχομός της Βασιλείας στη γήινη ιστορία. Ο ίδιος δείχνει σεβασμό προς άλλους πολιτισμούς.

Απέναντι στις μηχανοποιημένες αντιλήψεις περί αποστολής⁷⁰⁸ βρίσκονται εκείνες του αντιαυταρχικού Βίλχελμ Ράιχ ή του αγίου Γέροντος Παΐσιου ή του π.Γ.Πυρουνάκη ή του Ν.Νησιώτη. Κατά τον Β.Ράιχ⁷⁰⁹, στην παρουσίαση του οργονομικού Χριστού του, ο Ίδιος σαν να μη νιώθει ότι βρίσκεται σε κάποια αποστολή, απλά αγαπά κι όλα ακολουθούν. Σύμφωνα με τον Γέροντα Παΐσιο οι άγιοι δεν είχαν δικά τους προγράμματα ούτε επιδίωκαν αξιώματα για να παραδοθούν κατόπιν στις σκηνοθεσίες τους, άφηναν τον εαυτό τους στο θέλημα του Θεού, όχι στο δικό τους: «οι Άγιοι Πατέρες, παλαιά, έφευγαν στην έρημο πρώτα και ερημώνονταν

⁷⁰⁶ Η διαχρονική αυτή εγωιστική αξιολόγηση του άλλου και προσπάθεια σχηματικού ορισμού του οδηγεί σε κατακτητικές διαθέσεις και συμπεριφορές και όχι σε διαλογική συνύπαρξη με αντίστοιχη αλληλοκατανόηση και προώθηση των κοινών στοιχείων. Η δεύτερη στάση βρίσκεται π.χ. στο Cygus H.Gordon, *Όμηρος και Βίβλος*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1990 ή στο Στ.Α.Παπαλεξανδρόπουλος, 'Σίντο και Αρχαία Ελληνική Θρησκεία' στο *Αγάπη και Μαρτυρία*, Αθήνα, Ακρίτας, 2001, 210-214 όπου θεωρούνται ως κατά βάσιν όμοιες θρησκείες ή στο Ε.Δ.Θεοδώρου, 'Ερμηνευτικές προσεγγίσεις στα σημεία επαφής μεταξύ Χριστιανισμού και Βουδδισμού' στο *Ορθοδοξία και Οικουμένη*, Αθήνα, Αρμός, 2000, 125-137

⁷⁰⁷ Λ.Φιλιππίδης, *Ελλάς και Παύλος*, εν Αθήναις, 1953, 9,17

⁷⁰⁸ Ο προφήτης Αμώς κρατά μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα στάση έναντι μηχανοποιημένων αντιλήψεων αποστολής στο Μ.Κωνσταντίνου, *Ο Προφήτης της Δικαιοσύνης*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1999, 17-18: «Η κριτική που ασκεί κατά της κοινωνικής αδικίας δεν στηρίζεται στην όποια αυθεντία διαθέτει ως προφήτης, ιδιότητα την οποία, άλλωστε, αρνείται για τον εαυτό του, αλλά στην ακλόνητη πεποίθησή του ότι κλήθηκε από το Θεό για το έργο αυτό. Αυτό ακριβώς το στοιχείο αποτελεί το κλειδί για την κατανόηση τόσο της στάσης του προφήτη, η οποία μαρτυρεί απόλυτη βεβαιότητα και σταθερότητα, χωρίς την παραμικρή αμφιβολία για την αλήθεια των όσων εξαγγέλλει κατά την αντιπαράθεσή του με τις ηγετικές τάξεις του Ισραήλ, όσο και του περιεχομένου του κηρύγματός του. Αρνούμενος ο Αμώς ότι είναι προφήτης, αρνείται στην πραγματικότητα να ταυτιστεί με όλα εκείνα τα πρόσωπα της εποχής του που εμφανίζονταν να μεταφέρουν μηχανικά κάποιο μήνυμα του Θεού».

Από την άλλη πλευρά, είναι ενδεικτική η λέξη 'έργο' που χρησιμοποιούσαν οι Ζωϊκοί για να χαρακτηρίσουν την μεσσιανική αποστολή αναμόρφωσης της Ελλάδος σε αντιστοιχία με τον όρο *Opus Dei* της ανάλογης φιλοφρανκικής οργάνωσης. Ο Τσιριντάνης, γενικότερα, στο γραπτό του λόγο παρουσιάζεται σαν στρατηγός που καταστρώνει επιτελικά σχέδια. Π.χ. *Για ν' ανοίξει ο Δρόμος*, Αθήνα 1957, 65,185

⁷⁰⁹ Βίλχελμ Ράιχ, *Η δολοφονία του Χριστού*, Αθήνα, Αποσπερίτης, χ.χ. 68-69

από τα πάθη τους αγωνιζόμενοι και χωρίς σχέδια και προγράμματα δικά τους αφήνονταν στα χέρια του Θεού και απέφευγαν τα αξιώματα και την εξουσία, ακόμη και όταν έφθαναν σε μέτρα Αγιότητας – εκτός, όταν η Μητέρα Εκκλησία είχε ανάγκη, έκαναν υπακοή στο θέλημα του Θεού...»⁷¹⁰. Μέσα στο ίδιο πνεύμα ελευθερίας μπροστά σε υποτιθέμενα πεπρωμένα παρουσιάζεται ο Γ.Πυρουνάκης όταν έλεγε: «ζω τη ζωή κι όπως τη ζω αυτή μου αποκαλύπτεται»⁷¹¹. Την ιεραποστολική αποστολή μέσα σε πλαίσια αγάπης και ελευθερίας παρουσιάζει ο Ν.Νησιώτης⁷¹²: «Υπάρχει μια μεγαλοπρεπής απλότητα, και ταυτόχρονα μια βαθιά χριστολογική θεμελίωση της εκκλησιαστικής μαρτυρίας στην Ανατολή, ακριβώς από τη χαραυγή της χριστιανικής εποχής. Δεν υπάρχουν επαγγελματίες καταρτισμένοι ιεραπόστολοι ή οργανωμένα σχέδια ευαγγελικής εργασίας, αλλά μόνο μια βαθιά αφοσίωση στη μαρτυρία του Χριστού για τη σωτηρία όλων των ανθρώπων...η μαρτυρία και ο ευαγγελισμός –όχι γι' αύξηση των μελών, αλλά επειδή αυτό είναι η καρδιά του κηρύγματος: η αγάπη για τη σωτηρία των άλλων. Για τη χριστιανική ζωή «ο ακρογωνιαίος λίθος είναι ο πλησίον μας», γράφει ο Αββάς Ιωάννης, και ο Μακάριος ο Αιγύπτιος προσθέτει: «Δεν υπάρχει άλλος τρόπος να μετάσχουμε στη σωτηρία παρά μέσω των άλλων»...».

Κατά τον Ιουστίνο Πόποβιτς⁷¹³ «ο ασκητισμός είναι η μόνη ιεραποστολική σχολή της Ορθοδοξίας» και προτείνει ρεαλιστικά την διάπλαση της ενορίας σε ασκητικό κέντρο. Δεν είναι τυχαίο ότι αυτές του οι απόψεις συνδέονται με αντιεθνικιστικές προτροπές⁷¹⁴ φανερώνοντας την αντιδεολογική του κατεύθυνση προς μηχανοποιημένες αντιλήψεις σωτηρίας του κόσμου.

Μετά από όσα εκτέθησαν στο παρόν κεφάλαιο επόμενο είναι εκείνος που φυσιολογικά συνόψισε με αδρότητα τις περί περιουσίου ελληνικού λαού απόψεις να είναι ο δικτάτορας Γ.Παπαδόπουλος όταν έλεγε: «Ο Θεός υπήρξε πάντοτε φιλέλλη. Και αποδεικνύεται ότι εξακολουθεί να είναι φιλέλλη, προς στενοχωρίαν των εχθρών της Ελλάδος...»⁷¹⁵. Πρόκειται για θρησκευτικοποίηση και ιεροποίηση μιας

⁷¹⁰ Γέροντας Παΐσιος, *Επιστολές*, 131

⁷¹¹ Βικιπαίδεια, ιστοσελίδα στο *internet* στο λήμμα *Γ.Πυρουνάκης*

⁷¹² Ν.Νησιώτης, *Από την ύπαρξη στη συνύπαρξη*, Αθήνα, Μαΐστρος, 2004, 17-18

⁷¹³ Ι.Πόποβιτς, *Άνθρωπος και Θεάνθρωπος*, Αθήνα, Αστήρ, 1981⁴, 61

⁷¹⁴ ό.π...55-56

⁷¹⁵ Γ.Παπαδόπουλος, *Το Πιστεύω μας*, τομ.Γ, Έκδοσις Γενικής Διευθύνσεως Τύπου, Αθήναι 1969, 182.

κατηγορίας του κόσμου τούτου δηλ. ειδωλολατρική⁷¹⁶ απολυτοποίηση και συνακόλουθος αυταρχισμός. Το «αποφασίζωμεν και διατάζωμεν» αποτελεί λογική συνέπεια όταν η φαντασίωση επιβάλλεται πάνω στην πραγματικότητα αφού δε γνωρίζει ρεαλιστικό τρόπο να σχετιστεί μαζί της. Οι απολυτοποιήσεις έχουν ολοκληρωτική πολιτική έκφραση... Η «ελληνική προσευχή» του Κόντογλου έχει το ανάλογό της και τη συνέχειά της με το «η Παναγία των Ελλήνων»... Ο Ευαγ.Βενιζέλος μίλησε τηλεοπτικά με αναφορά στην οικονομική κρίση το 2011 για τον «θεό της Ελλάδας»... Ο Αμίλκας Αλιβιζάτος⁷¹⁷, σε αναφορά του για το κοινωνικό έργο της Εκκλησίας, έγραψε για τον «Θεό του Ελληνισμού» και κατά τον Γ.Μεταλληνό⁷¹⁸ «η θριαμβική ιαχή ‘Χριστός ανέστη’ ταυτίστηκε στη συνείδηση του Γένους με το ‘η Ελλάς ανέστη’» ώστε να καταδειχθεί ότι η εμμονή έχει πολλές πολιτικοθηρησκευτικές όψεις...

⁷¹⁶ Για την ειδωλοποίηση της φυλής από τη μεταξική δικτατορία Τζιόβας...143-152, από το ναζισμό Β.Ράιχ, *Η μαζική ψυχολογία του Φασισμού*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1973³, 119κ.ε., για τον ιαπωνικό ολοκληρωτισμό Eric Hobsbawm, *η Εποχή των Άκρων*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1999³, 173

⁷¹⁷ Η βιβλική και ιστορικοδογματική βάση...52

⁷¹⁸ *Τουρκοκρατία*...108 Επιπλέον 105: «κύριο στοιχείο της ύπαρξης του Έλληνα είναι η πίστη» ως αδιακρισία κτιστού-ακτίστου

1.2 Η λεγόμενη «σύνθεση» χριστιανισμού και ελληνισμού

Το κυριότερο, ίσως, ζήτημα που θέτει ο «ελληνοχριστιανισμός» είναι η πρόθεσή του να εντάξει τον χριστιανισμό μέσα σε μια ανώδυνη πολιτισμική συνέχεια, εν πολλοίς κατασκευασμένη, καθιστώντας τον ακόμη και υποσύνολο του ελληνισμού, να εκλογικεύσει τον αποκαλυπτικό και προφητικό χαρακτήρα του χριστιανισμού που διαφορετικά θα λειτουργούσε ως αφόρητος κριτής της πραγματικότητας⁷¹⁹ ενώ ταυτόχρονα ο «ελληνοχριστιανισμός» αποποιείται τη λάμψη του όντως πολιτισμού, σχετικοποιεί την αυθεντική ομορφιά του ελληνικού πολιτισμού και πολιτικής. Η σύνθεση των δύο ασύμβατων μεγεθών δεν είναι εφικτή, παρά μόνον η συνοίκηση υπό προϋποθέσεις⁷²⁰. Η ιστορική έρευνα αποκαλύπτει ότι

⁷¹⁹ Παράδειγμα αυτής της κριτικής αποτελεί ο τύπος του χριστιανού-αριστερού που δίνει ο Γ.Α.Κάτρης, *Η Γέννηση του Νεοφασισμού*, Παπαζήσης 1974, 20-21: «...πολέμησε τους Γερμανούς μαζί στο βουνό. Λαβώθηκε δυό-τρεις φορές, πιάστηκε, βασανίστηκε, δραπέτευσε. Δόξα σοι ο Θεός, όλα πήγαν καλά. Κι όταν λευτερώθηκε η πατρίδα...ο άντρας εκείνος που είχε τη σκληράδα του βράχου πήγε στην εκκλησία και άναψε ένα κερί. Και έκλαψε. Ναι, έκλαψε – πρώτη φορά στη ζωή του [...και η ελληνοχριστιανική εθνικοφροσύνη του μεταπολέμου τον εκτέλεσε...]

Το ριζοσπαστικό πρωτοχριστιανικό ήθος της έλλειψης πατρίδας (ανεσιτότητα), οικογένειας, ιδιοκτησίας (ακτημοσύνη) και ασφάλειας απαντάται στους περιοδεύοντες χαρισματούχους που δεν ήταν περιθωριακό φαινόμενο στη Κίνηση του Ιησού· συνυπήρχε με τοπικές κοινότητες οι οποίες του έδιναν την υλική βάση αλλά υπήρχε και σε αυτές μια λανθάνουσα ετοιμότητα να γίνει κανείς φυγάς χωρίς πατρίδα αν και οπωσδήποτε υπήρχε σε αυτές μια ρύθμιση της συμπεριφοράς από τις «εκδαμαστικές επιδράσεις του επαγγέλματος, της οικογένειας και του ελέγχου της γειτονιάς» στο Gerd Theissen, *Καίρια Χαρακτηριστικά της Κίνησης του Ιησού: Κοινωνιολογική Θεώρηση*, Αθήνα, Άρτος Ζωής, 1997, 27-43

Ιδιαίτερη σημασία στη συνάφεια αυτή έχουν οι σκέψεις του Τόνι Νέγκρι, *Εξορία*, Αθήνα, Μαύρη Λίστα, 1999, 22: «Έχουμε ανάγκη από ανθρώπους σαν εκείνους τους αμερικανούς συνδικαλιστές των αρχών του αιώνα που έπαιρναν το τρένο για τη Δύση και, σε κάθε σταθμό που περνούσαν, σταματούσαν για να ιδρύσουν έναν πυρήνα, έναν πυρήνα αγώνα. Στη διάρκεια όλου αυτού του ταξιδιού κατάφεραν να μεταδώσουν στους άλλους τους αγώνες τους, τις επιθυμίες τους, τις ουτοπίες τους. Έχουμε όμως ανάγκη να είμαστε και σαν τον Άγιο Φραγκίσκο της Ασίζης, δηλαδή αληθινά φτωχοί: φτωχοί, γιατί μόνο σε αυτό το επίπεδο μοναξιάς μπορούμε να προσεγγίσουμε το παράδειγμα της εκμετάλλευσης σήμερα και να κατανοήσουμε το κλειδί του». Επίσης, Τόνι Νέγκρι, *Βιοπολιτική και Αντιεξουσία*, Αθήνα, Ελευθεριακή Κουλτούρα, 2001, 12-13: «Έζησα με χριστιανούς που αγαπούσαν την εργατική τάξη και τους εκμεταλλεζόμενους της γης, με κομμουνιστές που πάνω στα *Fioretti* του Αγίου Φραγκίσκου οικοδόμησαν την αγωνιστική τους εμπειρία...Με το '68 και μετά, υπήρξε μια στιγμή κατά την οποία εμείς, και αυτή η παράξενη προλεταριακή ράτσα, χριστιανική και κομμουνιστική, νικήσαμε...»

⁷²⁰ Γ.Δ.Κοντογιώργης, *Το Ιερατείο*...39-53 Ενδεικτικά: «ο έλληνας άνθρωπος ήταν αποκλειστικά υπεύθυνος για τη μοίρα του πάνω στη γη και ο βίος του είχε ως γνώμονα την ευδαιμονία» / «ο χριστιανός άνθρωπος, απόσταγμα της πλέον ολοκληρωτικής μορφής του δεσποτικού ολομοσυστήματος, συγκρουόταν με τον έλληνα άνθρωπο, που αντιπροσώπευε την πλέον ολοκληρωμένη μορφή ανθρωποκεντρικής ελευθερίας» / «ο χριστιανικός λόγος είναι ο λόγος του Θεού όχι ο λόγος της γνώσης» / «η ελληνική σκέψη δεν απαλλάσει το θεό από την ευθύνη, δεν δέχεται ότι ο θεός είναι παντοδύναμος. Ο έλληνας θεός προσεγγίζεται από τη σκοπιά του ορθού λόγου και συχνά εγκαλείται για τις πράξεις του» / «ο χριστιανισμός κατεδάφισε ή έκλεισε τα ελληνικά ιερά, τις σχολές που δίδασκαν την ελληνική φιλοσοφία και ελευθερία, απαγόρευσε τα γυμνάσια και τους αγώνες, κατάργησε ουσιαστικά το θέατρο, την έννοια του «συμποσίου» και βεβαίως, στο όνομα του σταυρού,

«το αγαπητό ανάγνωσμα [των Βυζαντινών], εκτός από την Αγία Γραφή και τους Βίους των Αγίων, ήταν τα έργα του Ομήρου»⁷²¹ Τα περί Ελληνοχριστιανικού Πολιτισμού, όμως, έχουν άμεση σχέση με την ‘Πολιτική Ορθοδοξία’⁷²² Η Παύλεια θεολογία της Προς Ρωμαίους, ωστόσο, είναι αποκαλυπτική για τη συνάντηση των δύο κόσμων⁷²³

Η σχέση ελληνισμού-χριστιανισμού έχει ιδιαίτερη σημασία για την ισορροπία του σύγχρονου Έλληνα αφού αναφέρεται στη σχέση πολίτη-πιστού, πολιτικής-εκκλησίας, δημοκρατίας-δεσποτισμού, ελεύθερος και ενάρετος-δούλος και αμαρτωλός⁷²⁴, απόλαυση και χαρά-σαδομαζοχισμός⁷²⁵, επιστήμης-θρησκείας, πολιτισμού-θρησκείας, τέχνης-θρησκείας, λαϊκής θρησκευτικότητας και λατρείας⁷²⁶ και οπωσδήποτε ιστορίας-εσχατολογίας που περιλαμβάνει όλα τα προηγούμενα.

αφαίρεσε περισσότερες ίσως «ελληνίζουσες» ζωές από όσες «χριστιανικές» αφαίρεσε η ρωμαϊκή εξουσία» / «ακόμη και κατά την περίοδο της στρατηγικής της συνεύρεσης με την «ασιατική» δεσποτεία, η Εκκλησία δεν θα διανοηθεί να μεταλλαχθεί η ίδια σε δεσποτικό θεσμό, καθώς θα παραμείνει ερμητική υπόλογη του ελληνικού ανθρωποκεντρικού συστήματος»

⁷²¹ S.Runciman, *Η τελευταία Βυζαντινή Αναγέννηση*, Αθήνα, Δόμος, 1980, 11 Επιπλέον, ενδεικτικά, G.Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τομ.Α, ...117: «η προσωπικότητα της αυτοκράτειρας αυτής [η σύζυγος του Θεοδοσίου Β, Αθηναΐς-Ευδοκία, κόρη ενός εθνικού καθηγητή της ρητορικής στην Αθήνα] είναι ένα ζωντανό παράδειγμα της συνυπόστασης στο Βυζάντιο του χριστιανισμού και της αρχαίας παιδείας. Η Ευδοκία έμεινε σε όλη της τη ζωή πιστή στο μορφωτικό ιδεώδες της γενετήρας της, ενώ ταυτόχρονα ενστερνίστηκε με θέρμη τη νέα πίστη· έγραφε τόσο κοσμικούς στίχους όσο και εκκλησιαστικούς ύμνους. Οπωσδήποτε στη δική της επιρροή οφείλεται η αναδιοργάνωση και διεύρυνση το 425 της σχολής, που είχε ιδρύσει ο Μ.Κωνσταντίνος» Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι στο πανεπιστήμιο αυτό, όπως και εκείνο της Μαγναύρας αργότερα, δεν υπάρχει έδρα θεολογίας!

⁷²² Σ.Αγουρίδης, ...*ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΠΟΛΙΤΩΝ* 7(2001)49

⁷²³ Ι.Ζηζιούλας ΙΕΕ τομ.6...532: «για κάποιον που πίστευε, όπως ο Παύλος, σε όλη του τη ζωή ότι η σωτηρία του κόσμου βρίσκεται μόνο στον Ιουδαϊσμό, είναι συγκλονιστικό –μέχρι παραφροσύνης θα έλεγε κανείς, αν διαβάση προσεκτικά τα κεφάλαια αυτά- να σκεφθεί ότι ο Ισραήλ τελικά θα σωθή περνώντας από μια κοινωνία, την Εκκλησία, που βασικά πια την αποτελούν οι Έλληνες εθνικοί»

Ο τρόπος που ο Παύλος υπερβαίνει ελληνικές και ιουδαϊκές μονομέρειες στη σελ.536: «η συνείδηση του ανθρώπου αξιολογείται –ουσιαστικά, πραγματώνεται- όχι από τον ίδιο ούτε απλώς από τον Θεό, αλλά από τους άλλους, μέσα στην κοινότητα της Εκκλησίας» είναι μοναδικό στήριγμα ισορροπίας για τον σύγχρονο κατακερματισμένο άνθρωπο

⁷²⁴ Δ.Δανηλίδης, *Η Νεοελληνική Κοινωνία...* Το βιβλίο αυτό μόνο ως θαύμα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί για τις εξαιρετές διακρίσεις του

⁷²⁵ Μόνο ένα βιβλίο γράφτηκε για τη χαρά στην Καινή Διαθήκη από τον Γ. Πατρώνο

⁷²⁶ Είναι τόσο πολύ χαρακτηριστική η αφίσα «Ο Σύλλογος Ελευθεριαντών Ναυπακτίας ‘Η Αγία Παρασκευή’ σας προσκαλεί στην 14^η Γιορτή του Τράγου» [Σεπτέμβριος 1918 – Ηλιούπολη Αττικής]. Στη συνάφεια αυτή είναι διαφωτιστική η παρατήρηση του Ν.Ματσούκα, *Ελληνορθόδοξη Παράδοση και Δυτικός Πολιτισμός*, Θεσσαλονίκη, Μήνυμα, 1985, 50: «οι Έλληνες διαφωτιστές σχεδόν στο σύνολό τους αποδείχτηκαν από τη μια μεριά πολύ υποτονικοί στη σχέση τους με την ορθόδοξη παράδοση, και από την άλλη τόσο εμποτισμένοι με το ευρωπαϊκό πνεύμα, ώστε να καταδικάζουν ακόμη και τα ελληνικά ήθη και έθιμα σαν βαρβαρότητα, ενώ, μια και ήθελαν ν’ αναστήσουν τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, θα έπρεπε τουλάχιστο να δείξουν κάποια ανοχή προς αυτά τα πολιτιστικά στοιχεία, κληρονομημένα βάρβαρα από το Βυζάντιο. [παραδείγματος χάριν] τον Λασκαράτο τον πειράζουν τα κούλουμα της Καθαρής Δευτέρας. Είναι προφανής εδώ η επίδραση (που φτάνει ως την

Στην κοινωνιολογική τοποθέτηση του Α.Παπαρίζου όσον αφορά τη σχέση ελληνισμού-χριστιανισμού: «...η πορεία [της σχέσης αυτής] μένει να μελετηθεί όχι μόνο μέσα και διαμέσου της πρωταρχικής σύγκρουσης του Ελληνισμού με τον Χριστιανισμό, αλλά και μέσω της «δυνατής» διαλεκτικής και συνθετικής τους σχέσης»⁷²⁷. Αν στην Αρχαία Ελληνική κοινωνία «ο άνθρωπος ή είναι πολίτης ή παύει να υπάρχει» στον Ελληνικό Μεσαίωνα ο χριστιανός άνθρωπος είναι «ένα ταπεινό δημιούργημα, βεβαρημένο από το προπατορικό αμάρτημα και την υποχρέωση της υπακοής και ουσιαστικά της άνευ όρων υποταγής. Τα εγκόσμια δεν έχουν πλέον καμιά αξία ενώπιον του άλλου Κόσμου, και καλείται να αποδεχθεί τη μοίρα του οποιαδήποτε κι αν είναι αυτή»⁷²⁸.

Οσμώσεις και διακρίσεις, αγάπη και ελευθερία, απουσία μονοδιάστατων αντιλήψεων και πρακτικών με χριστιανικές απολυτοποιήσεις είναι η ιστορική πραγματικότητα της Ανατολής σε διαφοροποίηση με τη Δύση «Στο Βυζάντιο δεν έπαψαν ποτέ να μιλούν ελληνικά και τα έργα της αρχαίας Ελλάδας δεν έπαψαν ποτέ να τροφοδοτούν τη διδασκαλία των γραμματικών και των ρητόρων...Στην Ελληνική Ανατολή ο θριαμβευτής Χριστιανισμός δεν κατέληξε να δημιουργήσει και να επιβάλει απέναντι στην ειδωλολατρική «σχολή» μια σχολή χριστιανική στην έμπνευση και στα προγράμματά της. Η σχολική και πανεπιστημιακή εκπαίδευση έμεινε όπως ήταν, και ο Χριστιανισμός, παίρνοντας τις προφυλάξεις του, προσαρμόστηκε στην κατάσταση αυτή...Στη Δύση, μετά τους σκοτεινούς αιώνες, η αναγέννηση της εκπαίδευσης υπήρξε έργο των επισκοπικών ή των μοναστηριακών

αλλοτρίωση της εθνικής συνείδησης αυτού του μεγάλου σοφού) του ηθικισμού και του πουριτανισμού της ευρωπαϊκής ιδεολογίας»

Ωστόσο, Α.Παπαρίζος, 'Εισαγωγή-Από το θαύμα στην αιτιακή σκέψη' στο *Το κατά Κοραή άγιο φως*, Θεσσαλονίκη, iWrite.gr, 2018, 24: «τα αφιερώματα στον θεό Ασκληπιό των θαυματουργικά θεραπευθέντων αρχαίων Ελλήνων στο Μουσείο της Επιδαύρου [είναι] εντελώς όμοια μ' αυτά που αφιερώνουν στις εικόνες των αγίων οι θεραπευθέντες σύγχρονοι ορθόδοξοι Χριστιανοί»

⁷²⁷ Α.Παπαρίζος, 'Οι κατευθυντήριες αντιλήψεις για την ελληνική ιστορία στη σύγχρονη ελληνική ιδεολογία' στο *ΠΟΛΙΤΙΚΗ-ΔΙΚΑΙΟ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ*, Τιμή Γ.Κ.Βλάχου, επιμ.Η.Κατσούλης-Α.Παπαρίζος, Αθήνα, Σάκκουλας, 378. Σύμφωνα με τον Α.Παπαρίζο η μετωπική αντίθεση ελληνισμού-χριστιανισμού (π.χ. επί Θεοδοσίου ή Ιουστινιανού) κατεξοχήν στο ζήτημα της ιστορικότητας κοσμοθεωρητικά, όσο κι αν φαίνεται περιεργο, αντικαθίσταται από μια δυναμική σχέση με τον θεολογικό φιλοσοφικό αναπτυγμένο πρωτόγονο χριστιανισμό κυρίως μέχρι και τον 4^ο αι. αλλά και σε άλλες φάσεις της ιστορίας του Ελληνισμού. Στην Ελληνορωμαϊκή περίοδο «ο ένας και μοναδικός, οικουμενικός όμως θεός, ο οποίος απευθύνεται σε εξατομικευμένους ανθρώπους, που όμως διαβιούν στα πλαίσια μιας οικουμενικής και ακατάλυτης αυτοκρατορίας, είναι το σημείο της διαλεκτικής συνάντησης του Ελληνισμού με τον σχηματιζόμενο και ανερχόμενο Χριστιανισμό».

⁷²⁸ Α.Παπαρίζος ...*ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ* 37(1990) 66,69

σχολείων. Στην Ανατολή, όπου η αρχαία παράδοση δεν είχε υποστεί την ίδια απότομη διακοπή, η Εκκλησία δεν είχε ούτε την ευκαιρία ούτε τη φιλοδοξία να αναλάβει μόνη και από καθαρά χριστιανική άποψη αυτόν το ρόλο· και τα μοναστήρια δεν έφτασαν ποτέ στο σημείο να αποκτήσουν σ' αυτό τον τομέα τη θέση που είχαν στον λατινικό κόσμο»⁷²⁹.

Ο όρος «ελληνοχριστιανισμός» χρησιμοποιείται για πρώτη φορά από τον Σπ.Ζαμπέλιο στο έργο του *Άσματα Δημοτικά της Ελλάδος* το 1852 μέσα σε ένα ευρύτερο πολιτικοθρησκευτικό κλίμα συσχέτισης Εκκλησίας-Μ.Ιδέας-εθνικισμού και πολιτιστικής αποστολής του περιούσιου ελληνικού λαού⁷³⁰. «Την ίδια εποχή με την *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* του Κ.Παπαρηγόπουλου» κατά τον Α.Πινακούλα⁷³¹ «ο ελληνοχριστιανισμός των διαφωτιστών γίνεται Ελληνοχριστιανισμός και η Μεγάλη Ιδέα εντελέχεια της ιστορίας· η σύνθεση προφητικού χιλιασμού και εθνικισμού αποδείχτηκε «επιτυχημένη» αφού το νεοελληνικό κράτος κατάφερε με αυτήν να ξεπεράσει τις ιδεολογικές του αντιφάσεις και να εντάξει όλες τις κοινωνικές δυνάμεις σε κοινούς στόχους». Ο ελληνοχριστιανισμός του 20^{ου} αιώνα λειτούργησε μεσσιανικά για μια 'Καινούρια Ελλάδα', εθνικιστικά και αντικομμουνιστικά και οπωσδήποτε κομφορμιστικά⁷³². Οι διαφορετικές αντιλήψεις που παρουσιάζονται στη

⁷²⁹ P.Lemerle, *Ο πρώτος Βυζαντινός Ουμανισμός*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1985, 46,49

⁷³⁰ Ι.Σ.Πέτρου, *Εκκλησία και Πολιτική*, Κυριακίδης 1992, 178-182

⁷³¹ Α.Πινακούλας, 'Εκκλησία και Ελληνοχριστιανισμός στη νεότερη Ελλάδα', *ΣΥΝΑΞΗ* 79(2001) 43-44,47

⁷³² Γ.Μουστάκης, *Η γέννηση του Χριστιανοφασισμού στην Ελλάδα*, Αθήνα, Κάκτος, 1983, 7,8: «η Αδελφότης Θεολόγων η ΖΩΗ είναι καρπός νοθείας και δυτικοποίησης του λαϊκορθόδοξου βιώματος της χώρας μας. Ο Χριστιανισμός που περισσότερο από μισό αιώνα κηρύττει η ΖΩΗ και η απόφυσή της, ο ΣΩΤΗΡ, ήταν και είναι σωματειακά κατασκευάσματα της ανερχόμενης μπουρζουαζίας στην 'Ελληνοχριστιανική' μας κοινωνία. Στο παρεκκλησιαστικό έργο των απρόσωπων Ζωτικοσωτηρικών και το μεσσιανισμό τους είδαν οι μέσο και μικροαστοί σε πανελλήνια κλίμακα τους σωτήρες των αστοχριστιανικών 'ιδανικών' και συμφερόντων τους. Ο σωματειακός χριστιανισμός προπαγάνδισε στους αστοχριστιανούς το Θεό ως *χωροφύλακα* της έννομης αστικής τάξης και των μαυραγορίτικων στην κατοχή και μετά από αυτή κομπραδόρικων συμφερόντων πολλών οπαδών του...ο αόμματος αντικομμουνισμός των Ζωτικοσωτηρικών ήταν ο δεύτερος πόλος έλξης των εθνικόφρονων μέσο-μικροαστών προς τις παρεκκλησιαστικές οργανώσεις. Η αντικομμουνιστική υστερία των παρεκκλησιαστικών κορυφώθηκε στον εμφύλιο, όπου τοπικά συνεργάστηκαν με τους στρατοκράτες για να κινήσουν όχι μόνο τ'αριστερά αλλά και τα φιλελεύθερα στοιχεία»

Επιπλέον, Χ.Γιανναράς, 'Η Ελληνικότητα ως νόημα βίου', *ΙΝΔΙΚΤΟΣ* 16(2002)128: «[οι Επίσκοποι] στη συντριπτική τους πλειονότητα σκέπτονται, εκφράζονται και ενεργούν με τα κριτήρια, τη νοοτροπία και τη γλώσσα του πιο αναχρονιστικού ευσεβισμού. Οι εξωεκκλησιαστικές οργανώσεις ως σωματεία παρακαμάζουν, αλλά ο προτεσταντικός πιετισμός που μετάγγισαν έχει διαβρώσει τον 'επίσημο' εκκλησιαστικό βίο, οι περισσότερες μητροπόλεις έχουν οργανώσει το έργο τους *αντιγράφοντας τα άλλοτε 'ιεραποστολικά' σωματεία* (υπογρ. δική μας). Από την άλλη μεριά, μετά τον κωμικό 'ελληνοχριστιανισμό' της δικτατορίας 1967-1974, ένας αναχρονιστικός και αγροίκος 'ιστορικός υλισμός' αναδείχθηκε κυρίαρχη ιδεολογία στη χώρα, είτε με τη λεοντή της 'προοδευτικής' Αριστεράς, είτε με τη χυδαιότητα του καταναλωτικού 'νεοφιλελευθερισμού', είτε με τον ανατριχιαστικό αμοραλισμό δήθεν 'σοσιαλιστών' και δήθεν 'εκσυγχρονιστών'.»

συνέχεια αποτελούν ιδεολογικές κατευθύνσεις στη σχέση ελληνισμού – χριστιανισμού μέσα στην καθημερινότητα και στην χαρακτηρισμοί που δημιουργούν

Στη μεταπολεμική Ελλάδα ο θεολόγος Δ.Σ.Μπαλάνος⁷³³ κρατά αποστάσεις από τον «καινοφανή όρο» τονίζοντας την αυτονομία και παραλληλία των μεγεθών που ο σύνθετος όρος περικλείει: «οι δύο κόσμοι εξακολουθούν διαβιούντες ως αυθύπαρκτοι οργανισμοί, και δεν πρόκειται περί συγχωνεύσεως των δύο κόσμων, εις ένα, αλλ' απλώς περί αλληλεπιδράσεως τούτων, βαθμηδόν και προϊόντος του χρόνου, επ' ωφελεία αμφοτέρων, χωρίς η επίδρασις αυτή να συντελεσθή επί αλλοιώσει του κυρίου και ουσιώδους χαρακτήρος εκάστου αυτών. Και τοιουτοτρόπως ο ελληνισμός εξακολουθεί υφιστάμενος ως ελληνισμός, και ο χριστιανισμός ως χριστιανισμός». Επίσης, του δίνει νέο περιεχόμενο όταν γράφει ότι «μόνο με την επιβολήν της αληθινής παιδείας, εθνικής και χριστιανικής, θα εκλείψη η τυπολατρεία και η δεισιδαιμονία και θα γίνεται πραγματικός λόγος περί ελληνοχριστιανικού πολιτισμού!» Ο Δ.Μπαλάνος με ακρίβεια εντόπισε το πρόβλημα της χριστιανικής τυπολατρείας και της ελληνικής δεισιδαιμονίας, ως την ουσία, τελικά, του ζητήματος και αρνήθηκε την ιδεολογική χρήση του όρου.

Ο Γ.Θεοτοκάς⁷³⁴, επίσης, θεωρεί τον όρο ασαφή. Το δικό του όραμα περικλείεται σε άλλη ορολογία, ανθρωπιστική όχι ιδεολογική· δηλώνει: «το ιδανικό μου θα ήταν, από εδώ και πέρα, ένας ο ρ θ ό δ ο ξ ο ς α ν θ ρ ω π ι σ μ ό ς, ας πούμε αντίστοιχος προς αυτό που ονόμασαν έξω Humanisme Chretien» Αλλά ο ουμανισμός είναι αυτό που προκαλεί φοβικά σύνδρομα, η-ζωή-προκαλεί-ναυτία, είναι δυνατόν ο

Δύο παροιμιώδη της ελληνοχριστιανικής επταετίας: 'Ελλάς Ελλήνων Χριστιανών Καθολικώς Διαμαρτυρομένων' και 'Πατρίς Θρησκεία Οικογένεια, μείζον δε τούτων το πορτοφόλι'...

Για τον κομπορμισμό, «τη λογική του κοπαδιού», στην περίπτωση μας ελληνοχριστιανικού, στον Έ.Φρομ, *Η Υγιής Κοινωνία...* 84-87

⁷³³ Πρακτικά Α Συνεδρίου Ελληνοχριστιανικού Πολιτισμού...ό.π. 193-5. Κατά τη μαρτυρία του Σ.Αγουρίδη, 'Ορθοδοξία και Ελληνικότητα από τη σκοπιά της νεωτερικότητας' στο *Θρησκείες και Πολιτική στη Νεωτερικότητα*, Αθήνα, Κριτική 2002, 386-7: «Ημουν παρών σε κάποιες συναθροίσεις του «πρώτου Συνεδρίου του Ελληνοχριστιανικού Πολιτισμού» και θυμάμαι πως ανέβηκαν στο βήμα ο Δημ.Μπαλάνος και ο Ευάγγ.Παπανούτσος για να εκφράσουν και οι δύο την ίδια περίπου αντίρρηση για τον όρο «ελληνοχριστιανικός». Είπαν, δηλαδή, πως ο όρος αυτός είναι μεν συνθηματικός αλλά πλήρης ασάφειας. Ασαφεια-ξεασάφεια όμως, οι κρίσιμοι τότε «μετεμφυλιακοί» καιροί χρειάζονταν το σύνθημα, το οποίο καθιερώθηκε και κρατάει μέχρι σήμερα, σε χαμηλότερους, βέβαια, τόνους».

⁷³⁴ Γ.Θεοτοκάς, *Η Ορθοδοξία στον Καιρό μας*, Αθήνα, Οι Εκδόσεις των Φίλων 1975, 28-37

Χριστός να ήταν όντως και άνθρωπος; Αλλά και το θεϊκό προκαλεί απορία ή αγωνία⁷³⁵

Ο Β.Τατάκης, μέσα σε μια χριστιανοφιλοσοφική θεώρηση, προωθεί και επιδιώκει να κατοχυρώσει τον όρο «ελληνοχριστιανισμός» χωρίς να αποδέχεται τον χριστιανισμό ως κατεξοχήν καινούριο μέγεθος στην ιστορία αλλά κυρίως ως υποσύνολο του ελληνισμού, σαν μια καινούρια μορφή της ελληνικής σκέψης⁷³⁶ (με συνεχή αμφιρρέπεια στο σημείο αυτό – ως διαφορούμενο). Βασική του θέση είναι ότι συνέβη «κάποιος εκχριστιανισμός των ελληνικών θέσεων και μεθόδων και κάποιος εξελληνισμός του χριστιανικού πνεύματος»⁷³⁷.

Ο Ν.Νησιώτης χάραξε νηφάλια τις γραμμές των διακρίσεων μεταξύ των δύο μεγεθών. Μίλησε για συνεχή κίνηση στην θεολογική σκέψη χωρίς ειδωλοποιημένες δεσμεύσεις του παρελθόντος· μέσω του «ευλαβούς αγνωστικισμού» του Ακαταλήπτου του Θεού υπάρχει «η μόνη αφετηρία δυνατότητας εις τον άνθρωπον να θεολογήσει επί της νέας συνεχώς αποκαλυπτομένης κατ' άπειρον τρόπον βάσεως, ήτοι της συνεχείας της ενσαρκώσεως εν εκάστω ανθρώπω και εν τη ιστορία, τη κοινωνία και τω πολιτισμώ»⁷³⁸ και ότι η θεολογία είναι «ένα ανοικτό πάντοτε σύστημα γνώσεως»⁷³⁹. Με την αφετηρία αυτή διαφοροποιείται ριζικά από το Γ.Φλωρόφκω⁷⁴⁰ που εμμένει σε ελληνικές κατηγορίες σκέψης του χριστιανισμού εις τον αιώνα των αιώνων μετατρέποντάς τον σε κλειστό σύστημα⁷⁴¹ που καλλιεργεί

⁷³⁵ Τα τροπαρια αγίων δεν φοβούνται και ενώνουν τους «δύο κόσμους»: επίγειος άγγελος ή ουράνιος άνθρωπος χαρακτηρίζονται οι άγιοι. Ούτε η λαϊκή τέχνη φοβάται: ο Γρηγόρης Λαμπράκης παρουσιάζεται σε άγαλμά του δίπλα στο μετρό Ηλιούπολης να προχωρά με το κεφάλι ψηλά και στα απλωμένα χέρια του να κρατά πανώ με τη λέξη ΕΛΛΑΣ και το σύμβολο της ειρήνης ενώ από τις άκρες των χεριών του προβάλλουν φτερούγες αγγέλου

⁷³⁶ π.χ. *Μελετήματα Χριστιανικής Φιλοσοφίας*, Αστήρ, 1981², 12,174-5,195 όπου: «η σύνθεση που έδωσαν οι Πατέρες εκφράζει σε μια από τις λαμπρότερες επιτεύξεις της τη μεγάλη δημιουργικότητα του ελληνικού πνεύματος, με το χριστιανικό του τώρα ένδυμα».

⁷³⁷ Β.Τατάκης, *Η Ελληνική και Πατερική Βυζαντινή Φιλοσοφία*, Αρμός, 2000, 22

⁷³⁸ Νίκος Νησιώτης, 'Η Θεολογία ως επιστήμη και δοξολογία' στο *Θεολογία, Αλήθεια και Ζωή...* 188-190

⁷³⁹ ό.π...125

⁷⁴⁰ Δες σελ.12-13

⁷⁴¹ Το βιβλίο *Christ, The Eternal Tao* του ιερομόναχου Δαμασκηνού (Εκδόσεις Valaam, 2004) δείχνει πως ο Σπερματικός Λόγος που εμπεριέχεται στην ταοϊστική παράδοση ολοκληρώθηκε και αποκαλύφθηκε πλήρως στους ανθρώπους με την ενανθρώπισή Του. Με το βιβλίο αυτό η Ορθοδοξία σχετίζεται με μια μη ελληνική παράδοση αναιρώντας την φλωροφσκική επιμονή. Με την αφρικανική παράδοση του αγαλματιδίου Akuabu mmieesa ή Ujamaa (τρία πρόσωπα σκαλισμένα από ένα κομμάτι ξύλου, φύσει ενωμένα) ή τη φιλοσοφία UBUNTU (αναφέρεται στην εμπιστοσύνη, τη σχέση και την εσωτερική ενότητα όλων των ανθρώπων) «θα βρούμε οικείους τρόπους για την έκφραση της πίστης» κατά τον Μητρ.Νιγηρίας κ.Αλέξανδρο, 'Βία, Ειρήνη, Καταλλαγή· προσέγγιση από την αφρικανική

αυταρχική στάση έναντι του ίδιου του μέλλοντος και –τελικά- έναντι άλλων πολιτισμών, είναι, ας μας επιτραπεί η έκφραση, το-αυγό-του-φιδιού, που η δημοκρατικότητα του ΝΝ διακρίνει.

Ο Ν.Νησιώτης⁷⁴² οδηγεί σε μια ρεαλιστική και αντικειμενική στάση για τη σχέση χριστιανισμού-ελληνισμού, με ταυτόχρονη αγάπη-σχέση και ελευθερία-ιδιαιτερότητα των δύο μεγεθών. Γι' αυτόν η σχέση ελληνισμού-ορθοδοξίας δεν είναι μια ειδική σχέση ανάμεσα στις πολλές άλλες της χριστιανικής πίστης αλλά είναι η πρώτη και αναπόφευκτη ιστορικά· μικρό βήμα μένει για να ισχυρισθεί ότι αυτή η σχέση «έτυχε», αφού ο Χριστός θα μπορούσε να ενσαρκωθεί, ενδεχομένως, άλλη ιστορική στιγμή, όπως θα προτείναμε εμείς, αλλά δεν προχωρά προς αυτήν την κατεύθυνση, αφού στην αγάπη δεν υπάρχουν τυχαίες συμπτώσεις· αντίθετα σημειώνει ότι όλοι οι χριστιανοί του χωροχρόνου «είναι, απ' αυτή τη σκοπιά θεωρούμενοι και κατά κάποιο βαθύτερο τρόπο, μέτοχοι της ελληνικής παιδείας»⁷⁴³. Ο Ν.Νησιώτης, ωστόσο, δεν αποδέχεται τη διακήρυξη ενός ελληνοχριστιανικού πολιτισμού αφού το πρώτο μέγεθος είναι πολιτισμική παράδοση και το άλλο πίστη· «η ελληνική παιδεία είναι ένα τόσο μεγάλο πνευματικό σύνολο που δεν επιδέχεται κανένα «βόλεμα» μέσα σε μια ιστορική θρησκεία και η χριστιανική πίστις είναι ένα τόσο ανεπανάληπτο και μοναδικό γεγονός που δεν επιδέχεται καμμία εύκολη ανάμιξη με φιλοσοφικά συστήματα, με πολιτιστικά κινήματα, με ιδεολογικά σχήματα και κοσμοθεωρίες». Ο Ν.Νησιώτης, επιπλέον, γράφει ότι «οι Τρεις Ιεράρχες...εκτιμούν την αρχαία σοφία ως την πραγματική φιλοσοφία, αλλά την σέβονται μόνον στον χώρο αυτό, γιατί από την θεολογική καθαρά άποψη εξασκούν επίσης και δριμύτατη κριτική», όρια και σχέσεις και διακρίσεις συνεχώς μακράν της συνηθισμένης ισοπέδωσης κατεξοχήν σε παραεκκλησιαστικούς ή ιεροκρατικούς κύκλους ή, εν γένει, αυταρχικούς κύκλους

συνάφεια', *ΠΑΝΤΑ ΤΑ ΕΘΝΗ* 118(2011), 14-15. Η ελληνικότητα δεν αποτελεί το μόνο συζητητή του χριστιανισμού. Επιπλέον, σύμφωνα με τη Σιμόν Βέλ, *Επιστολή προς έναν ιερέα*, Αθήνα, Ευθύνη, 2007, 25: «το αιγυπτιακό *Βιβλίο των νεκρών*, γραμμένο πριν από τουλάχιστον τρεις χιλιάδες χρόνια...είναι διαποτισμένο από ευαγγελική αγάπη».

⁷⁴² Νίκος Νησιώτης, *Ορθοδοξία, Παράδοση και Ανακαίνιση*, Αθήνα, Ευθύνη, 2001, 82-84,122

⁷⁴³ Αφού η Ανάσταση είναι αντίληψη καταρχήν περσική (Αγουρίδης) τότε οι σύγχρονοι χριστιανοί μετέχουν και της ιρανικής παιδείας του Ζωροάστρη, αλλά ο απολογητικός ιδεολογισμός δεν το επιτρέπει αφού θα τελειώσει ο πόλεμος μεταξύ των θρησκειών, που και ο ίδιος ο χριστιανισμός θέλει, ενότητα πέραν των θρησκειών αλλά κανείς δεν το εννοεί, γιατί δεν θα υπήρχε παγκόσμιος έλεγχος μέσω των θρησκευτικών αντιπαλοτήτων. Ο ΝΝ λανθάνει όταν δεν θεωρεί τους χριστιανούς καταρχήν μετόχους και της παιδείας των παλαιδιαθητικών προφητών

Η ευγένεια του ΝΝ έναντι του Πλήθωνα του Γεμιστού σε απόλυτη αντιπαράθεση με την απαξίωση του Χ.Γιανναρά καταδεικνύει την Ορθοδοξία ανοιχτών οριζόντων του πρώτου έναντι συναισθηματικών και ιδεολογηματικών ελληνοχριστιανικών δεσμεύσεων του δεύτερου⁷⁴⁴ και είναι αποφασιστικής σημασίας για το πώς αντιλαμβάνεται κανείς την σχέση ελληνισμού-χριστιανισμού

Για να σταματήσει ο εμφύλιος πόλεμος ως προς το ζήτημα που απασχολεί το κεφάλαιο αυτό θεωρούμε ότι θα πρέπει να υπάρξει μια διαλεκτική σύνθεση Π.Κανελλόπουλου-Δημοσθένη Σαβράμη⁷⁴⁵ και ΝΝ-Κ.Καστοριάδη⁷⁴⁶ με βάση τη Κβαντική θεολογία –και όχι μόνο- του Μέγα Φαράντου⁷⁴⁷ σύμφωνα με την οποία πρέπει να περάσουμε από το ‘ή αυτό, ή εκείνο’ στο ‘και αυτό και εκείνο’.

Οπωσδήποτε, όμως, έχει δίκιο ο Τ.Παππάς όταν δικαιώνει την τοποθέτηση του Καστοριάδη περί δύο διαφορετικών και ασύμβατων παραδόσεων [αρχαιοελληνική-βυζαντινή] αν εκφράζονται από τον Ελευθέριο Βενιζέλο και τον Αρχιεπ.Χριστόδουλο: «απέναντι σ’ αυτόν το φωτισμένο και ευρύχωρο λόγο [του πρώτου] που βάζει σε πρώτη μοίρα τον άνθρωπο ανεξαρτήτως εθνικότητας, θρησκείας και ιδεολογίας, έχουμε τις σημερινές μα συνάμα τόσο μουχλιασμένες «σιδερένιες» αρχές του προκαθημένου που φωνάζει από τις εξέδρες των πλατειών με ένα τόνο που δεν επιδέχεται αμφισβήτηση ότι «ελληνισμός σημαίνει ορθοδοξία» Ο ένας απλώνει τον ελληνισμό για να χωρέσει τους πάντες και ο άλλος τον στενεύει για

⁷⁴⁴ ΝΝ.Υπαρξη...22 και ΧΓ Κριτικές παρεμβάσεις...39-52

⁷⁴⁵ Π.Κανελλόπουλος, *Ο Χριστιανισμός και η εποχή μας...* 71 με βασική θέση υπέρ της σχέσης των δύο μεγεθών πως: «με το Χριστιανισμό δεν παραδόθηκε μόνο το ελληνικό πνεύμα στους λαούς που απάρτισαν τον καινούριο ευρωπαϊκό κόσμο, αλλά παραδόθηκε σ’ αυτούς και ο λόγος των προφητών [οπλίζοντας τους με τη δύναμη της πιο θαυμαστής ιστορικής καρτερίας] - και ο απροϋπόθετος διάλογος των δύο μεγεθών με αποφασιστικές αλλά ισορροπημένες λύσεις στη προσωπική και πολιτική ζωή του σύγχρονου Έλληνα στο Δ.Σαβράμη, ‘Η ηθική της Πολιτείας του Πλάτωνος εν συγκρίσει προς την ηθικήν του Αποστόλου Παύλου’ *ΘΕΟΛΟΓΙΑ* Σημειωτέον ότι ο Σαβράμης δεν ήταν μόνο θεολόγος αλλά και φιλόσοφος και κοινωνιολόγος, διέπρεψε στη Γερμανία όπου και χαρακτηριστικό των αναζητήσεων του πολιτικό βιβλίο ήταν το *Το χριστιανικό στο SPD* 1976

⁷⁴⁶ Ο εσωτερικός διάλογος δύο εισηγήσεων από το 5^ο Διεθνές Ανθρωπιστικό Συμπόσιο με θέμα *Ελευθερία και αναγκαιότητα στον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Προοπτικές της σύγχρονης συνειδήσεως* Ελληνική Ανθρωπιστική Εταιρεία, Αθήνα-Πορταριά 1981 είναι καθοριστικός για εκείνον που θέλει να έχει όχι ελληνορθόδοξη αλλά ελληνική και χριστιανική διάσταση στην ταυτότητά του δηλ. Κ.Καστοριάδης, Ο ρόλος της ελευθερίας στις πολιτικές δομές της αρχαιότητας και Ν.Νησιώτης, Η υπέρτατη κυριαρχία του Θεού και η ελευθερία του ανθρώπου. Ας παρουσιαστεί ένα παράδειγμα ελληνοχριστιανικής μισαλλοδοξίας και φανατισμού όπου ο Χ.Γιανναράς...*ΙΝΔΙΚΤΟΣ* 16(2002) 126 δε θεωρεί Έλληνα τον Καστοριάδη: «...[καυχώμαστε] για τον Δημήτρη Μητρόπουλο, τη Μαρία Κάλλας, τον Ιάννη Ξενάκη, τον Κορνήλιο Καστοριάδη ή άλλα αντίστοιχα ονόματα. Αλλά πρόκειται για κορυφαίους του δυτικού πολιτισμού που έτυχε απλώς να γεννηθούν στην Ελλάδα. Δεν είχαν την παραμικρή σχέση με πολιτισμό ελληνικής ταυτότητας»

⁷⁴⁷ Ασφαλώς ο Μ.Φαράντος δεν είναι απλά ή μόνο θεολόγος (ομότιμος καθηγητής Ορθόδοξης Δογματικής και Ηθικής στη Θεολογική σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών) αλλά και φιλόσοφος (καθηγητής Φιλοσοφίας στο πανεπιστήμιο της Βόννης)

να συμπεριλάβει μόνον τους «εκλεκτούς» ομοδόξους του. Ο ένας θέλει την Ελλάδα οργανικό μέρος του παγκόσμιου γίνεσθαι και ο άλλος την ονειρεύεται ομοιόμορφη, ανάδελφη, με κλειστοφοβική ταυτότητα»⁷⁴⁸

Ιδιαίτερα χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του πηγαίου Έλληνα πατριώτη και χριστιανού κοινωνιστή π.Γ.Πυρουνάκη: «Το 1965 ο π.Πυρουνάκης σε Συμπόσιο για την Παιδεία μας που οργανώθηκε στη Σχολή Δοξιάδη χαρακτήρισε τον όρο «Ελληνοχριστιανικός Πολιτισμός» τραγελαφικό και ερώτησε πού εφαρμόστηκε αυτός ο Πολιτισμός; Ακόμη έκαμε έντονη παρατήρηση στους «μεταρρυθμιστές» γιατί τον άφησαν στα προγράμματα της Εκπαιδεύσεως... ενώ μάλιστα δεν τον πίστευαν! Και προφήτευσε, ότι τη δειλή εκείνη μεταρρύθμιση γρήγορα θα την δούμε να καταλύεται. Τότε όλοι χειροκρότησαν ζωηρά τα όσα είπε με τόλμη ο πρωτοπρεσβύτερος. Την άλλη ημέρα τον κατέκρινε σε άρθρο του ο κ.Θ.Παπακωνσταντίνου. Και όταν έγινε Υπουργός της δικτατορίας τον απέλυσε από την εκπαιδευτική του θέση, ως μη νομιμόφρονα και εξήτησε από την Ι.Σύνοδο και την εκκλησιαστική δίωξή του, που διέταξε ο Αρχιεπίσκοπος κ. Ιερώνυμος και που μόνον μετά την αποκατάστασή του από το Υπουργείο, με ανάκληση της απολύσεως ως παράνομης, αθώθηκε από εκκλησιαστικό δικαστήριο. / Δυστυχώς με τέτοια παραπλανητικά συνθήματα γαλουχήθηκαν σειρές παιδιών του θαυμάσιου Λαού μας, ιδίως στα Κατηχητικά Σχολεία, της Εκκλησίας και των Οργανώσεων, που συνεργάζονται. Και εφθάσαμε στο άλλο τραγελαφικό –απαίσιας μνήμης- «Ελλάς Ελλήνων Χριστιανών». / Αλήθεια, οι εμπνευστές του, δεν αισθάνονται ένοχοι; Φοβόμαστε ότι όχι»⁷⁴⁹.

Ο Επιφάνιος Θεοδωρόπουλος⁷⁵⁰ αρνείται έντονα τις περί ελληνοχριστιανικής συνθέσεως απόψεις με έναν παραστατικό αλλά και αφοπλιστικό τρόπο. Εάν βρίσκονται ψήγματα αλήθειας που συνάδουν με το χριστιανισμό στους αρχαίους Έλληνες δεν σημαίνει ότι αποδείχτηκε η σύνθεση διότι τέτοια ψήγματα

⁷⁴⁸ Τ.Παπάς, *Ο Ορθόδοξος Καισαροπαπισμός*, Αθήνα, Κάκτος, 2001, 19-25· Ν.Κουραμπής, '10 σχόλια για τις θέσεις του κ.Χριστόδουλου' *ΑΝΤΙ* 673(1998), Ν.Κουραμπής 'Πατρίς-Θρησκεία-Οικογένεια: άλλη μια θεολογική απάτη' *ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑΣ* 15/7/2000, Ν.Κουραμπής, 'Η χαμένη τιμή της Θεολογίας' *ΑΥΓΗ* 13/2/2003 Στο πρόσωπο του Χριστόδουλου υπήρξε συνδυασμός ιεροκρατικής αυταρχικότητας, οργανωσιακού πνεύματος, ελληνοχριστιανικής ιδεολογίας. Ας μην λησμονούμε ωστόσο ότι ο πρώην Αθηνών Χριστόδουλος ήταν εκείνος που μίλησε για βελούδινο διαζύγιο Κράτους-Εκκλησίας και για δημιουργία κοινωνικής τράπεζας της Εκκλησίας της Ελλάδος.

⁷⁴⁹ *ΕΝΟΡΙΑΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ* Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1976 37-38

⁷⁵⁰ Ε.Θεοδωρόπουλος...78

«χριστιανικού» περιεχομένου βρίσκονται και στους Λατίνους ή στον Κομφούκιο. Το γεγονός αυτό δε σημαίνει ότι θα αρχίσει να μιλά κανείς για «Λατινοχριστιανικό πολιτισμό» ή για «Κινεζοχριστιανικές συνθέσεις»! Επιπλέον θεωρεί –απαντώντας ονομαστικά στον Π.Μπρατσιώτη- ότι εξαιτίας των μορφολογικών επιδράσεων, και όχι ουσίας, του ελληνισμού στον χριστιανισμό δεν μπορούμε να μιλάμε για συνθέσεις.

Εκφράσεις του Γ.Φλωρόφσκυ για το ιδεολόγημα του «χριστιανικού ελληνισμού»⁷⁵¹ χρησιμοποιήθηκαν από τη «Ζωή»⁷⁵² αλλά και τον Π.Μπρατσιώτη για την στήριξη του ελληνοχριστιανισμού⁷⁵³. Εάν ο Γ.Φλωρόφσκυ ερωτούνταν τι εννοεί με τον όρο «χριστιανικός ελληνισμός» δε θα μπορούσε ούτε ο ίδιος να απαντήσει αφού είναι εκείνος ο θεολόγος που κατέδειξε αποφασιστικά τις διακρίσεις ελληνικού και χριστιανικού πνεύματος⁷⁵⁴. Ως προς το σημείο αυτό ο Σ.Αγουρίδης⁷⁵⁵ διευκρινίζει ότι ο Γ.Φλωρόφσκυ δεν εννοεί αφομοίωση του χριστιανισμού από αρχαιοελληνικά στοιχεία αλλά ορθή προσπάθεια αντιπαράθεσης προς αυτά και ανοιχτό διάλογο χωρίς όρους με το πνεύμα της εποχής εκείνης. Υιοθέτησε αυτήν την άποψη, κατά τον Σ.Αγουρίδη, σε αντίθεση με τους σλαβόφιλους συμπατριώτες του. Όμως ο Γ.Φλωρόφσκυ, κατά την άποψή μας, θέτει όχι μόνο ελληνικούς όρους αλλά και ιδεολογικούς ελληνοχριστιανικούς. Ο Σμέμαν ορθά θεωρεί ότι όπως ο Φλωρόφσκυ απάλλαξε τη ρωσική θεολογία από το σλαβοκεντρισμό, ανάλογα και οι Έλληνες πρέπει να λυτρωθούν από τον ελληνοκεντρισμό⁷⁵⁶.

Κατά τον Φ.Κόντογλου ο ελληνοχριστιανισμός είναι μια αξεδιάλυτη καθημερινή πραγματικότητα μέσα στη ζωή του τόπου όπου τα δύο μεγέθη έχουν γίνει ένα ενιαίο σώμα μέσα στη θεμιτή αλληλοπλοκή παγανιστικών και χριστιανικών στοιχείων· είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστική η φράση του για τη «χώρα που θράφηκε

⁷⁵¹ Η έκφραση απαντάται στον Κ.Παπαρηγόπουλο, αναφορά στο Ν.Σιγάλας, ‘ «Ελληνισμός» και εξελληνισμός: ο σχηματισμός της νεοελληνικής έννοιας ελληνισμός’, *Τα Ιστορικά*, 34(2001), 33

⁷⁵² Christoph Maczewski, *Η Κίνηση της «Ζωής» στην Ελλάδα*, Αρμός, 2002, 176-178

⁷⁵³ Ο ίδιος ο Γ.Φλωρόφσκυ υποστήριξε ενθέρμως το νεοελληνικό ελληνοχριστιανισμό· έγραψε ιδιαίτερα επαινετικά για το ιδεολογικό μανιφέστο της «Χριστιανικής Ένωσης Επιστημόνων» (συγγραφέας ο Α.Τσιριντάνης) *Προς ένα χριστιανικό πολιτισμό στο Χριστιανισμό και Πολιτισμός*, Πουρναράς, 1982, 177 και στη σχετική βιβλιοπαρουσίαση στο *Theology Today*, 8,2(1951) 279-281 (βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2)

⁷⁵⁴ Συνοπτική παρουσίασή τους στο Γ.Φλωρόφσκυ, *Δημιουργία και Απολύτρωση*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1983, 38

⁷⁵⁵ ό.π...388

⁷⁵⁶ *Αποστολή της Εκκλησίας στο σύγχρονο κόσμο...*133-135

και θρέφεται με την αμβροσία και με το πρόσφορο, και που ήπια και πίνει το νέκταρ και το αίμα του Χριστού από το δυσκοπότερο της Ορθοδοξίας»⁷⁵⁷. Ωστόσο, η υπαρξιακή κριτική του Φ.Κόντογλου⁷⁵⁸ σε πρόσωπα ή ιδέες-σύμβολα του αρχαιοελληνισμού είναι παρούσα μέσα από χριστιανικό φίλτρο: «οι πέτρες που πατούσε απάνω τους ο Αχιλλέας κι ο Μέγας Αλέξανδρος⁷⁵⁹ θα κρυφογελούσανε με τη ματαιοδοξία τους, γιατί ξέρανε πως θα σβύσουνε γρήγορα, σαν καπνός, κι αυτοί, κι οι αυτοκρατορίες τους, κ' οι δόξες τους, σε καιρό που αυτές θα στεκόντανε ακατάλυτες, όπως και θα βρίσκονται ως τα σήμερα σε κάποια μεριά» ή, άλλο σημείο κριτικής αποτελεί η απόδοση του όρου «διάβολος» στον Ερμή.

Αν, ουσιαστικά, η βάση του ελληνοχριστιανισμού στην νεοελληνική καθημερινότητα είναι η επιμειξία παγανιστικών και χριστιανικών αντιλήψεων που δημιουργεί αντίστοιχο ήθος, ο Στ.Κυριακίδης⁷⁶⁰ θα την αποκαλέσει «ψυχολογικό παράδοξον του νοητικού και ψυχικού τούτου διχασμού». Κατά τη γνώμη μας δεν μπορεί να συνδυαστεί η ελευθερία που επαγγέλλεται ο χριστιανισμός με την προσκόλληση στα φυσικά στοιχεία του κόσμου. Στον Α.Παπαδιαμάντη, ωστόσο, δεν υπάρχουν διχασμοί⁷⁶¹.

Τέλος, δύο είναι τα βασικά σημεία διαλόγου των δύο μεγεθών όπως αναδεικνύονται κυρίως μέσα από τη σκέψη του Β.Τατάκη. Το πρώτο σημείο είναι ο λόγος. Ο Β.Τατάκης⁷⁶² δημιούργησε τον όρο «έλλογη πίστη», προσπαθώντας να εκλογικεύσει το άλμα ελεύθερης αγάπης που είναι η πίστη, αν και ο άνθρωπος μπορεί να πλησιάσει τον Θεό «όχι με τη νόηση αλλά με την αγάπη». Κατ' αυτόν το ελληνοχριστιανικό Βυζάντιο «εναρμόνισε τον ελληνικό λόγο με τη χριστιανική

⁷⁵⁷ ό.π...145

⁷⁵⁸ ό.π...51,90

⁷⁵⁹ Για την αυτοθεοποίηση του Αλεξάνδρου έγραψε ο Ρ.Ρόκερ...Α93-95

⁷⁶⁰ Πρακτικά...ό.π. 102: «Το αξιοσημείωτον είναι ότι η προφανής αντίφασις, η οποία υπάρχει εις την συνύπαρξιν ταύτην και κατά την ιδέαν και κατά την μορφήν, ουδόλως γίνεται αισθητή εις τον λαόν, εις τον νουν και την ψυχήν του οποίου παραλλήλως προς τον χριστιανικόν εξακολουθεί να ζη και ο αρχαίος ελληνικός κόσμος, άλλοτε μεν υπό επίχρωσιν χριστιανικήν, άλλοτε δε και αυτούσιος και αχρωμάτιστος». Ουσιαστικά στοιχεία για το θέμα μας Ε.Ρ.Δόττς, *The ancient concept of progress*, Clarendon Press-Oxford, 1998², 140-155. Στην ευρύτερη συνάφεια, σύμφωνα με τον Πρωτ.

Γ.Δ.Μεταλληνό, *Ενορία: Ο Χριστός εν τω μέσω ημών* : « μια από τις σοβαρότερες ελλείψεις του πληρώματος σήμερα είναι, ότι και αυτοί οι τακτικά εκκλησιαζόμενοι, σπάνια γνωρίζουν το πνεύμα της παραδόσεως και γι' αυτό δεν μπορούν να ζήσουν σύμφωνα με αυτό. Οι γνώσεις τους από το χώρο της παραδόσεως είναι συχνά αναμειγμένες με διάφορες δεισιδαιμονίες και πλάνες και εξωχριστιανικές αντιλήψεις».

⁷⁶¹ π.χ. στο *Υπό την βασιλικήν δρυν*

⁷⁶² Β.Τατάκης, *Μελετήματα*... 15 και παράλληλα *Η Ελληνική*...19/ *Μελετήματα*...58

αγάπη»⁷⁶³. Από την άλλη πλευρά ο Φ.Κόντογλου είναι απόλυτος όταν γράφει ότι «ο λόγος του σταυρού, ήγουν το Ευαγγέλιο, δε μιλά στο λογικό αλλά στη καρδιά»⁷⁶⁴

Το δεύτερο σημείο διαλόγου είναι το «βαθιά υπαρξιακό χρώμα» του χριστιανισμού, κατά τον Β.Γατάκη⁷⁶⁵, που, γι' αυτόν επισυνάπτεται στην αρχαιοελληνική μεταφυσική. Το πρόσωπο στοιχείο, τελικά, του ελληνισμού μεταμορφώνεται σε χριστιανική προσωπική αγάπη.

Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, πρόσωπο αναφοράς για τη σχέση ελληνισμού-χριστιανισμού, στο *Ιατρεία της Βαβυλώνας*⁷⁶⁶ κλείνει αυτοκριτικά με τα εξής λόγια του κοινωνιολόγου φίλου του: «χιλιάκις καλλίτερον θα ήτο εάν υπήρχεν ακόμη η αρχαία ποιητική ειδωλολατρία. Τώρα όμως η πράγματι επικρατούσα θρησκεία είναι ο πλέον ακάθαρτος και κτηνώδης υλισμός. Μόνον κατά πρόσχημα είναι η Χριστιανοσύνη» Πόσο ειλικρινής και αντιδεολογικός και αντιαπολογητικός θα μπορούσε να είναι ο σύγχρονος διάλογος νεοπαγανισμού-Ορθοδοξίας αν είχε σαν αφετηρία τη παραπάνω τοποθέτηση ενός Έλληνα Ορθόδοξου σαν τον Παπαδιαμάντη και την κριτική του οξύνεια αλλά και ευθύνη έναντι του μέλλοντος αυτού του τόπου

Συμπερασματικά, υπάρχει μία ποικιλία τοποθετήσεων στον εκκλησιαστικό χώρο που περιλαμβάνει από αυταρχικά μορφώματα [οργανώσεις, ιεραρχία] τα οποία ταυτίζουν ελληνισμό με ορθοδοξία ενώ από την άλλη πλευρά υπάρχει η ελεύθερη αγάπη στη σχέση των δύο μεγεθών που θεωρούμε ως λύση σε ολοκληρωτικές ακρότητες .

⁷⁶³ *Μελετήματα...* 164

Η σύνθεση Ελληνικού Λόγου και Χριστιανικής Αγάπης ως πραγματικότητα του Ελληνοχριστιανικού Ιδεώδους στο Γ.Γεωργιάδα, *Η Ιδεολογία της Επανάστασης*, χωρίς άλλα στοιχεία, 49

⁷⁶⁴ Φ.Κόντογλου ό.π...328 Επαφίεται σε έναν «δυτικό» να προσφέρει ισορροπία με τη παρουσίαση του ανθρώπινου όντος ως ολότητα, τον Alexis Carrel, *Η Προσευχή*, Αθήνα, Κακουλίδης, χ.χ., 31: «Ο άνθρωπος έχει ανάγκη από το Θεό, όπως έχει ανάγκη από το νερό και τ' οξυγόνο. Κι αν το αισθητήριο του ιερού καλλιεργηθεί παραλλήλως με τη διαίσθησι, το ηθικό αισθητήριο, το αισθητήριο του ωραίου και το φως της διανοίας, φέρνει στην ανθρώπινη προσωπικότητα την πλήρη της άνθησι. Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία πως η επιτυχία της ζωής προϋποθέτει την ολοκληρωτική ανάπτυξι κάθε μιας από τις φυσιολογικές, διανοητικές, συναισθηματικές και πνευματικές λειτουργίες μας. Το πνεύμα είναι συγχρόνως λογική και συναίσθημα. Πρέπει λοιπόν ν' αγαπάμε την ομορφιά της επιστήμης, μα και την ομορφιά του Θεού. Έχουμε υποχρέωσι ν' ακούμε τον Πασκάλ, με την ίδια θέρμη που ακούμε και τον Καρτέσιο».

⁷⁶⁵ *Η Ελληνική...* 13

⁷⁶⁶ Α.Παπαδιαμάντης, *Άπαντα*, τόμ.4^{ος}, κριτική έκδοση Ν.Γ.Τριανταφυλλόπουλος, Αθήνα, Δόμος, 1985, 608

1.3 Ελληνοχριστιανισμός, Ορθοδοξία και Δύση

Η σχέση Ανατολής-Δύσης αποτελεί προσφιλές πεδίο ανάπτυξης εθνικιστικών αντιλήψεων με θεολογικό και θρησκευτικό πρόσημο, ιδιαίτερα επειδή οι προσεγγίσεις αυτές είναι ανιστορικές και αντιεπιστημονικές, καλλιεργώντας αυταρχικές νοοτροπίες.

Η ιστορικοπολιτική προσέγγιση είναι εκείνη που προσφέρει βάση αντιδεολογική. Είναι αποφασιστικής σημασίας το παράδειγμα της Αναγέννησης για την συνάντηση Ανατολής-Δύσης όπως το παρουσιάζει ο Γ.Κοντογιώργης: «η ιταλική Αναγέννηση αποτελεί, από κάθε άποψη, αποκλειστική εσωτερική υπόθεση του ελληνικού κοσμοσυστήματος, ενώ η διάρρηξη του κλειστού συστήματος της φεουδαρχίας, στην πέραν των Άλπεων ευρωπαϊκή ενδοχώρα, συντελέστηκε χάρη στην παρουσία του βυζαντινο-ιταλικού εμπορίου και μάλιστα στις σταυροφορίες. Η επισήμανση αυτή εξηγεί γιατί η ευρωπαϊκή Αναγέννηση, έως και τον 19^ο αιώνα, χρησιμοποιεί ως όχημα το σύνολο των ελληνικών ανθρωποκεντρικών θεμελίων (την «πόλη», τη «συν-εταιρική» οργάνωση της εργασίας, το βυζαντινό «πανεπιστήμιο» κ.ά.)»⁷⁶⁷

Ιστορικές πληγές στο ελληνικό σώμα όπως η κατάληψη της Πόλης από τους σταυροφόρους το 1204⁷⁶⁸ ή σύγχρονες όπως η μικρασιατική καταστροφή, η

⁷⁶⁷ Γ.Δ.Κοντογιώργης, *Νεοτερικότητα και πρόοδος-Το ελληνικό παράδειγμα*, Αθήνα, Κάκτος, 2001, 39. Επιπλέον σελ. 41: «δεν μπορεί να νοηθεί η μετάβαση του νεότερου κόσμου από το δεσποτικό στο ανθρωποκεντρικό κοσμοσύστημα χωρίς να ομολογηθεί η μετακενωτική λειτουργία του ελληνικού κοσμοσυστήματος της βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου στη δυτική Ευρώπη. Θα λέγαμε μάλιστα ότι από καθαρά κοσμοσυστημική άποψη ο νεότερος ανθρωποκεντρισμός αποτελεί τυπολογική μετάλλαξη του ελληνικού ανθρωποκεντρισμού και υπό την έννοια αυτή οργανικό μέρος ενός ενιαίου ανθρωποκεντρικού κοσμοσυστήματος»

⁷⁶⁸ Ωστόσο η όσμωση είναι παρούσα π.χ. Π.Βαλλιάνος, *Βυζαντινός και Δυτικός κόσμος: Αναγέννηση και Ουμανισμός*, Πάτρα, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2001, 13: «στον κοσμογονικό οργασμό [της Αναγέννησης] συμμετείχαν αποφασιστικά και εξέχουσες πνευματικές προσωπικότητες του βυζαντινού κόσμου. Μέσω της προσφοράς τους η πολιτιστική παράδοση της ελληνικής Ανατολής ενσωματωνόταν αρμονικά αλλά και πρωτοπόρα στον κοινό πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης. Η οθωμανική κατάκτηση διέρρηξε τους ζωτικούς πολιτιστικούς δεσμούς ανάμεσα στη δυτική και την ανατολική χριστιανοσύνη, που διέθεταν βέβαια κοινές ρωμαϊκές ρίζες και δεσμούς που εξακολουθούσαν να είναι ουσιαστικοί, παρά τις θρησκευτικές και πολιτικοστρατιωτικές έριδες των προηγούμενων αιώνων. Παρά το γεγονός αυτό, η πνευματική δοσοληψία του μεταβυζαντινού ελληνισμού με τις εστίες της δυτικής Αναγέννησης συνεχίστηκε εντατική και καρποφόρα, κυρίως μέσω της τόσο ανθούσας ελληνικής

γερμανική κατοχή ή ο αμερικανικός ιμπεριαλισμός αποτελούν ιστορικές αιτίες δημιουργίας αντιδυτικού πνεύματος. Κατά τον Κ.Μοσκώφ⁷⁶⁹ «η συλλογική αυτή Μητρόπολη, η αναπτυγμένη Δύση, θα επιβάλει [μετά την εθνικοκοινωνική επανάσταση του 1821], με διάμεσο το εμπορομεσιτικό κράτος, τα δικά της συμφέροντα στο πεδίο της πολιτικής και της οικονομίας, αλλά και στο πεδίο της ιδεολογίας, στο σύνολο δηλαδή της κοινωνικής δομής». Σύμφωνα με τον Ν.Ψυρούκη⁷⁷⁰ «η εισροή του ξένου κεφαλαίου γινόταν [αρχές 20^{ου} αι], όπως παρατηρεί και ο καθηγητής Σ.Κορώνης, «κατά τρόπον αποικιακών». Όμως, αυτό δε σημαίνει πως δεν επιτάχυνε την συγκέντρωση των ντόπιων κεφαλαίων σε μια χούφτα μεγαλοκεφαλαιούχων και τη συγκεντρωποίηση της παραγωγής... Η ιδεολογία του βαλκανικού κεφαλαίου, που εκείνη την εποχή διερχόταν το στάδιο της μεταμόρφωσής του σε χρηματιστηριακό-ολιγαρχικό, ήταν ιδεολογία ακράτητου σωβινισμού και κοσμοπολιτισμού. Και οι δύο αυτές αντιφατικές πλευρές, η μία που κήρυττε το μεγαλοϊδεατισμό και η άλλη την ταπεινωτική λατρεία προς την κουλτούρα των ξένων δυνάμεων, εξυπηρετούσαν τη νέα κοινωνική βάση, τη συμμαχία εξάρτησης που είχε συνάψει το ντόπιο κεφάλαιο με τα ξένα μονοπώλια. Το πρώτο σκέλος εξυπηρετούσε τον ακράτητο επεκτατισμό των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων και το δεύτερο τη σταθεροποίηση και προστασία του καθεστώτος της ξένης εξάρτησης και κηδεμονίας». Με βάση τις χαρακτηριστικές ιστορικές αυτές προϋποθέσεις μπορεί να προσεγγιστεί η εξάρτηση⁷⁷¹ της σύγχρονης Ελλάδας από τη Δύση...

Είναι χαρακτηριστική μέσα στο πολιτικοεκκλησιαστικό κλίμα της εποχής η στάση του Αρχ.Αθηνών Χρυσοστόμου (1962-1967): «οι κυβερνήσεις της εποχής δέχονται συνεχείς πιέσεις από τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ να στηρίξουν την προσπάθεια

κοινότητας στη Βενετία, όσο και των ελληνικών χωρών (όπως η Κρήτη και τα Επτάνησα) που εξακολουθούσαν να τελούν υπό βενετική κυριαρχία».

⁷⁶⁹ *Δοκίμια Ι*... 24 Επίσης 22, 76

⁷⁷⁰ *Ιστορικός χώρος*... 115-118

⁷⁷¹ Εντελώς ενδεικτικά στο Κ.Τσουκαλάς, *Η Ελληνική Τραγωδία*, Αθήνα, Λιβάνης, 1981, 117: «όταν το 1949 οι Γερμανοί έδωσαν στην Ελλάδα μια υψικάμινο, ως μέρος των πολεμικών επανορθώσεων, ο Paul Porter, αρχηγός της αμερικανικής οικονομικής αποστολής χρησιμοποίησε το βέτο του. Τα μηχανήματα έμειναν στο Αμβούργο και τελικά πουλήθηκαν για λογαριασμό της Ελλάδας ως παλιοσίδερα. Κατά τον πρώην αντιπρόσωπο της Ελλάδας στον ΟΕCD καθηγητή Νικολαΐδη, «η εκβιομηχάνιση συνάντησε άπειρες αντιδράσεις λόγω των συνεπειών που ενδεχομένως θα είχε αυτή στο εξαγωγικό εμπόριο των ενδιαφερομένων χωρών, και λόγω της οικονομικής αυτάρκειας που θα δημιουργούσε σε λίγα χρόνια στην Ελλάδα. Έτσι, εμπορικά, οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα υπαγόρευαν στις χώρες [που πρόσφεραν οικονομική βοήθεια] μια ανυπόκριτη εχθρότητα προς τα σχέδια για την εκβιομηχάνιση της χώρας». (Νέα Οικονομία, Ιούνιος 1956 – υπογραμμίσεις στο πρωτότυπο)».

για «Ένωση των Εκκλησιών» ως ένα ισχυρότατο όπλο στην αντιπαράθεση με τη Σοβιετική Ένωση, το Σύμφωνο της Βαρσοβίας και το Κομμουνιστικό Κίνημα. Ο Χρυσόστομος, «συντηρητικός» στα θεολογικά ζητήματα και με έντονη την ιδέα του «κινδύνου των παπικών», την οποία είχε διαμορφώσει κατά τη μακρόχρονη θητεία του (από το 1910) ως επισκόπου, αντιμετώπιζε με καχυποψία τις θέσεις των «οικουμενιστών». Έχοντας ζήσει τη σύμπραξη του Βατικανού με τους κομιτατζήδες στο Μακεδονικό Αγώνα, τη βοήθεια των καθολικών προς τον Κεμάλ Ατατούρκ, καθώς και τη δράση της Ουνίας, δεν μπορούσε να κατανοήσει τη βιασύνη του Οικουμενικού Πατριάρχη Αθηναγόρα και την άνευ όρων συμφωνία του στο «διάλογο της Αγάπης» με τον πάπα Παύλο ΣΤ»⁷⁷². Η ‘συντηρητική’ αυτή στάση θα πρέπει κατά τη γνώμη μας να είναι σεβαστή μακράν μισαλοδοξιών, αποδεκτή μέσα στο σχήμα υπέρβασης του ‘βλακώδους’ δίπολου προοδευτικού-συντηρητικού όπως παρουσιάζουμε πολλαπλώς και σε κάθε ευκαιρία στην εργασία μας προς αναζήτησιν της ισορροπίας

Όσον αφορά το ιδεολογικό υπόβαθρο, σύμφωνα με τον Π.Νούτσο⁷⁷³ το ιδεολόγημα « «Ανατολή»-«Δύση» προβάλλει σχηματικά και ανιστόρητα δυό, υποτιθέμενους, διαφορετικούς πολιτιστικούς κύκλους, με μίαν αντίθεση που ποτέ δεν αίρεται. Το ιδεολόγημα αυτό βασίζεται σε μια «μεταφυσική» ανάγνωση των κειμένων κυρίως για την πλευρά της «Ανατολής», που αποκλείει κάθε θρησκευολογική και γενικότερα επιστημονική εξέταση της διαφοράς των θρησκευτικών δογμάτων και, πολύ περισσότερο, δεν επιτρέπει μια συγκεκριμένη ιστορική διερεύνηση των συνθηκών ανάπτυξης των κοινωνιών που συνοπτικά –αλλά σαφώς αδόκιμα- καλύπτονται από τους όρους «Ανατολή» και «Δύση». Είναι γνωστές οι παρενέργειες, αφού έχουν έγκαιρα επισημανθεί από την ιστορική έρευνα, ενός ευρωκεντρικού σχήματος για τη σύλληψη της παγκόσμιας ιστορίας, αλλά και ενός προκαταβολικά «αντι-ευρωκεντρικού» σχήματος που απολυτοποιεί με απλουστευτικό τρόπο τις τοπικές ιδιομορφίες». Και μόνο αυτή η αντιιδεολογική, επιστημονική και ιστορική τοποθέτηση καθιστά άνευ νοήματος σχεδόν ολόκληρο το κεφάλαιο που ακολουθεί όσον αφορά τη ‘θεολογική’ του βάση, έχει, ωστόσο, λόγω ύπαρξης για να καταφανεί η ιδεοληπτική προσέγγιση της πραγματικότητας σε αυταρχική και εξουσιαστική βάση.

⁷⁷² Γ.Καραγιάννης, *Εκκλησία και Κράτος...* 153

⁷⁷³ Π.Νούτσος, *Karl Marx ο κριτικός της ιδεολογίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1988, 108

Αυτός που γνωρίζει την πολιτισμική του ταυτότητα δε φοβάται το διάλογο, μάλιστα τον επιδιώκει διότι ανακαλύπτει με αυτόν τον τρόπο πληρέστερα τον εαυτό του μέσα στα πλαίσια μιας σχέσης, ταυτότητα ίσον όσμωση⁷⁷⁴. Με τον αντίθετο τρόπο λειτουργεί ο αυταρχικός χαρακτήρας τα γνωρίσματα του οποίου παρουσίασε ο Max Horkheimer και τα οποία βλέπουμε να επαναλαμβάνονται σε εκπροσώπους της ελληνοχριστιανικής ιδεολογίας:

Ο αυταρχικός χαρακτήρας επιμένει σταθερά σε παραδοσιακές αξίες εις βάρος κάθε αυτόνομης ηθικής απόφασης. (Οι Εβραίοι είναι «επιθετικοί»· τούτο είναι γι' αυτόν αρκετό για τη δικαιολόγηση των πιο αυστηρών μέτρων) / Σκέφτεται με κατηγορίες της μορφής μαύρο-άσπρο. Άσπρο είναι η δική του ομάδα, μαύρο η άλλη, η ξένη ομάδα. Κάθε τι που διαφέρει απορρίπτεται ανεξέλεγκτα / Αντιστέκεται έντονα σε κάθε αυτοκριτική, δεν εξετάζει ποτέ τα δικά του κίνητρα, αλλά ρίχνει την ευθύνη για μια ατυχία πάντα σε άλλα άτομα ή σε εξωτερικά, «φυσικά» περιστατικά / Σκέφτεται με στερεοτυπίες: οι Ιρλανδοί είναι οξύθυμοι και τεμπέληδες, οι Εβραίοι πονηροί και απατεώνες κλπ Το άτομο εμφανίζεται σαν απλό αντίτυπο του γένους του / Τονίζει τα αμετάβλητα γνωρίσματα (π.χ. κληρονομικά χαρακτηριστικά) σε αντίθεση προς τους κοινωνικούς παράγοντες⁷⁷⁵

Ο πολιτικά ακραίος-αυταρχικός χρειάζεται έναν εχθρό, διαφορετικά θα έπρεπε να μπει στον κόπο της επώδυνης αλλά ουσιαστικής αυτοκριτικής⁷⁷⁶, η ροπή

⁷⁷⁴ Ο αγώνας για την ιστορική υλοποίηση της θέσης αυτής στο Β.Η.Σταθοκόστα, 'Ορθόδοξη Μαρτυρία και οι προσπάθειες για την ενότητα της Χριστιανοσύνης στο διάστημα μέχρι την ίδρυση του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών. Η συμβολή της Εκκλησίας της Ελλάδος στη γένεση του ΠΣΕ' στο *Ορθόδοξη Θεολογία και Οικουμένη...* 37-115

⁷⁷⁵ Max Horkheimer, 'Αυταρχικότητα και Οικογένεια', *Δευκαλίων* 5(1971), 17-18 Το κλασικό αυτό κείμενο παρουσιάστηκε στην πιο σκοτεινή περίοδο της Χούντας και αποτελεί παράδειγμα για τις επόμενες γενιές του καίριου και χρήσιμου ρόλου των διανοουμένων όταν τιμούν τον εαυτό τους πρώτα

⁷⁷⁶ Η Δύση θα μπορούσε να θεωρηθεί ως αποδιοπομπαίος τράγος για εκείνους που αρνούνται την ελληνοχριστιανική αυτοκριτική. Σύμφωνα με τον Φ.Φάρο, *Η Εκκλησία ως σκάνδαλο και ως σωτηρία*, Αθήνα, Αρμός, 2002 290, 295-296: «Ο αμερικανός ανθρωπολόγος Ernest Becker στο βιβλίο του *Escape from Evil* (Macmillan 1965) υπογράμμισε το βασικό ρόλο της αποδιοπομπεύσεως στη γένεση του κακού, συγκεντρώνοντας την προσοχή του στο φόβο του θανάτου ως του μοναδικού κινήτρου της αποδιοπομπεύσεως. Αλλά ο φόβος της αυτοκριτικής, που μπορεί να ταυτίζεται με το φόβο του θανάτου, είναι πιο ισχυρό κίνητρο για αποδιοπόμπευση. Όταν επικρίνω ένα μέρος του εαυτού μου, αναλαμβάνω την υποχρέωση να το αλλάξω... Το παλαιό χαρακτηριστικό της προσωπικότητός μας πρέπει να πεθάνει, για να πάρει ένα καινούριο χαρακτηριστικό τη θέση του. Οι άνθρωποι που θέλουν να πιστεύουν ότι είναι εντάξει, είναι παθολογικά προσκολλημένοι στο status quo της προσωπικότητός τους, που μέσα στον ναρκισσισμό τους τη θεωρούν τέλεια .../ Στην εκκλησιαστική παράδοση αναφέρεται ότι δεν είναι έτοιμος ένας άνθρωπος να κοινωνήσει με τους άλλους, αν δεν μπορεί να κοινωνήσει με τον εαυτό του, δηλαδή αν δεν έχει γνωρίσει τον εαυτό του και αν δεν ευρίσκεται σε επαφή με τα διάφορα μέρη του εαυτού του, συμπεριλαμβανομένων τόσο των ελαττωμάτων του όσο και των αρετών του. Ο Carl Young πιστεύει ότι η ρίζα της κακότητας του ανθρώπου είναι η άρνησή του να συναντήσει τη σκιά, η οποία είναι το μέρος εκείνο της ύπαρξής του που έχει τα χαρακτηριστικά τα οποία δεν θέλει να παραδεχθεί και τα οποία προσπαθεί διαρκώς να κρύψει, όχι μόνο από τους άλλους, αλλά και από τον ίδιο τον εαυτό του και να τα απωθήσει από την ενσυνειδησία του. Με την άρνηση της συναντήσεως με τη σκιά ο Jung εννοεί τη συστηματική αποφυγή του ανθρώπου να έλθει

προς την οκνηρία της ανθρώπινης φύσης και η συνήθεια δεν επιτρέπουν κάτι τέτοιο και κατ' αυτόν τον τρόπο κατασκευάστηκε η Δύση ως πολιτισμικός εχθρός. Ο «άλλος» εκπροσωπεί τη διαφορά αλλά και την απειλή και συνενώνει τη δική «μας» ομάδα. Για την ύπαρξη '«διανοουμενίστικης» αλαζονικής αδράνειας σκέψης', έγραψε ο Θ.Λίποβατς⁷⁷⁷, που αποδίδει την ευθύνη των νεοελληνικών κακώς κειμένων στους «ξένους» αντί να θέσει στον εαυτό της το ερώτημα της υπανάπτυξης θεσμών και παραγωγικών δυνάμεων «έχοντας, οι Έλληνες, εμπιστοσύνη στον εαυτό τους, μη παραπονούμενοι για την αδυναμία και την ανικανότητά τους να επιλύσουν τα προβλήματα». Επιπλέον, σύμφωνα με τον Β.Θερμό⁷⁷⁸ «...ο Έλληνας δεν αφιερώνεται στην οικοδόμηση ισχυρής κοινωνίας αλλ' απορροφά το δυναμικό του στην εθνική αυτοϊκανοποίηση». Ο φανατισμός αποτελεί ένα νοσηρό και απατηλό τρόπο για να καταξιώνεται το εγώ όταν η οικογενειακή, ή η παιδεία του σχολείου, η κοινωνική κατάσταση, ή οι επικρατούσες ιδέες εμποδίζουν ένα άτομο να εκφράσει την προσωπικότητά του αρμονικά με τους συνανθρώπους του⁷⁷⁹.

Οι αντιδυτικοί ορθόδοξοι ή ελληνοχριστιανοί διανοούμενοι θα έπρεπε να προσεγγιστούν ως υπέρμαχοι μιας θρησκευτικής και πολιτισμικής ιδεολογικής καθαρότητας όπως άλλοι μιλούν για «καθαρές» φυλές. Ο εθνοκεντρισμός που τους χαρακτηρίζει είναι «η κοινωνική συμπεριφορά και η συναισθηματική στάση που οδηγούν στο να ευνοούμε, να υπερεκτιμάμε τη φυλετική, τοπική ή εθνική ομάδα στην οποία ανήκουμε. Η εθνοκεντρική νοοτροπία έχει την τάση να υποτιμά τις κουλτούρες, τους διαφορετικούς πολιτισμούς, να τα κρίνει με περιφρόνηση σε αναφορά με τα ήθη και τις συνήθειες τις δικής της ομάδας, τα οποία τα θεωρεί ότι είναι κανονικά και ότι χρησιμεύουν σαν κριτήρια. / Ο εθνοκεντρισμός καταλήγει σε στερεότυπα, σε εκ των προτέρων δοσμένες εικόνες, σε προκαταλήψεις σχετικά με τους άλλους λαούς ή τις άλλες φυλές, στη ξеноφοβία. Είναι ένας από τους παράγοντες της έλλειψης κατανόησης και των συγκρούσεων ανάμεσα στις κοινωνίες. / Σε μια εκτεταμένη σφαιρική κοινωνία σύγχρονου τύπου, όπου οφείλουν να

σε επαφή με τον εαυτό του. Τόσο τα άτομα όσο και οι ομάδες έχουν μια σκιώδη πλευρά. Πραγματική κοινωνία ή κοινότητα σε αντίθεση με την ψευδοκοινωνία είναι η ομάδα εκείνη που μπορεί να αντικρύξει τη σκιά της». Αν η Ορθόδοξη Εκκλησία θέλει να θεωρείται Εκκλησία της Ανάστασης δεν θα φοβόταν το θάνατο της αυτοκριτικής και το αντίκρυσμα της σκιάς της, η αυτοκριτική όμως είναι περιορισμένη αν όχι απύουσα

⁷⁷⁷ Θ.Λίποβατς, 'Ορθοδοξία και Εθνικισμός', *ΕΕΠΕ* 2(1993) 33

⁷⁷⁸ Β.Θερμός, 'Το Σώμα του Χριστού μεταξύ έθνους και κοινωνίας' *ΣΥΝΑΞΗ* 79(2001) 83

⁷⁷⁹ Μ.Νιέλ, *Ψυχανάλυση του Μαρξισμού...*47

συνυπάρχουν πολυάριθμες διαφορετικές ομάδες και καμιά φορά διάφορες φυλές ή διάφοροι λαοί, συχνά εκδηλώνονται φαινόμενα εθνοκεντρισμού, ευνοούμενα από διαφορές οικονομικές και ειδών ζωής. Έτσι, στο πλαίσιο ενός και του ίδιου γενικού πολιτισμού, εμφανίζονται προκαταλήψεις ταξικές, επαγγελματικές, φυλετικές, θρησκευτικές, οι οποίες εκφράζονται με ιδιαστικές τάσεις αρκετά γειτονικές με τον εθνοκεντρισμό»⁷⁸⁰.

Αντιδεολογική είναι η τοποθέτηση του Λ.Ι.Φιλιππίδη και παρουσιάζει το ψευδοπρόβλημα Ανατολή-Δύση ως υποτιθέμενο «σχίσμα Εκκλησιών» σε μια εντελώς διαφορετική βάση. Κατ' αυτόν δεν υπάρχει σχίσμα ΤΗΣ Εκκλησίας αλλά διάσπαση της αρχικής ενότητας ΤΟΥ πληρώματος Της και έχουμε τρεις τελικά ομάδες χριστιανών **της μιας** Εκκλησίας και **μέσα στη μια** Εκκλησία· καθεμιά από τις ομάδες αυτές **ποτέ δεν έπαυσε να είναι μέσα στην Εκκλησία του Χριστού**⁷⁸¹. Η έκφραση «ένωση των Εκκλησιών» είναι ατυχής αφού μια είναι η Εκκλησία του Χριστού. «**Εντός** της μιάς αυτής Εκκλησίας υπήρξαν, υπάρχουν και θα υπάρχουν π ά ν τ ε ς ο ι χ ρ ι σ τ ι α ν ο ί, ω ς π λ ή ρ ω μ α αυτής – **της μιάς** Εκκλησίας-, εις την οποίαν τελικώς θα εισέλθουν π ά ν τ ε ς ανεξαιρέτως ο ι λ α ο ί, ασχέτως εθνότητας και θρησκευματος» όπως είπε ο Χριστός⁷⁸² Διαφωνίες υπήρχαν πάντα όπως π.χ. το πρωτείο του Πάπα Ρώμης ή το filioque αλλά συζητούνταν εντός ΤΗΣ Εκκλησίας «το δε πλήρωμα αυτής, παρά τας διαφωνίας και παρά τας συζητήσεις, **ήτο ηνωμένον εν ειρήνη διά της εν Χριστώ αγάπης**, συναποτελούν αδιάσπαστον ΕΝΟΤΗΤΑ»⁷⁸³. Το ΕΓΩ και οι παγωμένες καρδιές οδήγησαν από το δέκατο αιώνα στη διάσπαση της αρχικής ενότητας του πληρώματος σε δύο ομάδες μέσα στην ίδια Εκκλησία και, με αναφορά στον ιερό Χρυσόστομο, «ουχί αι διαφωνίαι επί θεμάτων πίστεως έσχιζον το πλήρωμα, αλλ' η φιλόνηκος διάθεσις των ανθρώπων, η από των ανθρωπίνων εγωϊσμών πεισμώνως εριστική» Η κριτική του Λ.Ι.Φ. στις ομολογιακές θεολογίες είναι καταλυτική: «εν τω μεταξύ αι εκατέρωθεν θεολογίαι των ούτω σχηματισθεισών δύο ομάδων συνηγωνίζοντο δια των πλέον απιθάνων προκλήσεων και αντεγκλήσεων δια να επιτείνουν την μεταξύ των ομάδων οξύτητα, διάστασιν και αδιαλλαξίαν και

⁷⁸⁰ Alain Birou, 'Εθνοκεντρισμός' *Λεξικό των κοινωνικών επιστημών* Αθήνα, Πάμισος, 1981, 115

⁷⁸¹ Λ.Ι.Φιλιππίδου, *Η από Παλαιάς και Νέας Ρώμης Κίνησης προς Επάνοδον του Πληρώματος της Εκκλησίας του Χριστού εις την Αρχικήν Ενότητα*, Αθήναι 1970, 12

⁷⁸² ό.π...7

⁷⁸³ ό.π...10

δια να προκαλέσουν, πέρα ταύτης, μισαλλοδοξίαν»⁷⁸⁴. Ο ΛΙΦ αποδομεί τον όρο «σχίσμα» και προτιμά τον όρο «διασπαστική διαφωνία» με αναφορά στον Ιωάννη Χρυσόστομο και τον Απόστολο Παύλο. Σύμφωνα με τον πρώτο η χρήση του όρου θα σήμαινε ότι από τα σχίσματα θα προέρχονταν περισσότερες Εκκλησίες, πολλά *ολόκληρα* μέρη, το οποίο δεν συμβαίνει διότι με την κατάτμηση του ενός χάνεται και το ίδιο το αρχικό ένα. Σύμφωνα με τον Παύλο (ΑΚορ.ια,19-20) που επαναλαμβάνει εμφατικά τρεις φορές το «εν υμίν» στο σχετικό χωρίο τονίζοντας ότι οι αιρέσεις και τα σχίσματα δηλαδή οι διαφωνίες σε θέματα πίστεως και τάξεως δεν νοούνται έξω της Εκκλησίας αλλά μέσα Της – οι οπαδοί τους δεν βρίσκονται έξω του χριστιανικού πληρώματος αλλά παραμένουν και αυτοί πάντοτε μέσα σε αυτό: « «εν υμίν», αναμεταξύ σας, εν μέσω υμών, **εντός** ΤΗΣ Εκκλησίας, ως μέλη του πληρώματος αυτής, **έστω και διαφωνούντα** προς τα λοιπά επί θεμάτων πίστεως, τάξεως και ζωής»⁷⁸⁵. Ο ΛΙΦ προσφέρει ένα αντιδεολογικό ήθος προσέγγισης του άλλου που θεωρούμε ότι δεν είναι δυνατό να γίνει κατανοητό, πολύ περισσότερο αποδεκτό, από τον σύγχρονο Έλληνα θεολογούντα. και όχι μόνον, μέσα στο σύνδρομο βλακειάς⁷⁸⁶ που τον διακατέχει ως ανώτερο πολιτισμικά. Οι θέσεις του Φιλιππίδη είναι τόσο ριζοσπαστικά φιλικές που φαίνονται εντελώς ακατανόητες με τις θέσεις που θα παρουσιαστούν παρακάτω, πρόκειται για ένα άλλο σύμπαν, ένα χαρούμενο σύμπαν καλοπιστίας φιλικού, ειρηνικού και μακάριου –αλλά και ιδιαίτερα δυναμικού χριστιανισμού

Όπως θα έπρεπε να συμβαίνει στη βιολογική, κοινωνική κλπ. ζωή, η ταυτότητα συνεπάγεται διάλογο δηλ. σχεσιακή αυτονομία ή η ύπαρξη ως συνύπαρξη.

⁷⁸⁴ ό.π...10 Επίσης...12

⁷⁸⁵ ό.π...12

⁷⁸⁶ Ενδεικτικά της κακοήθους βλακειάς Ε.Λεμπέσης, [*Η επαναστατική μάζα*]/ *Η τεραστία κοινωνική σημασία των βλακών εν τω συγχρόνω βίω*, Αθήνα, Οι Εκδόσεις των Φίλων, 1999⁷ 134: «...ότι όμως η *εμπιστία* του θύματος αποτελεί βλακειάν, τούτο είναι αληθές μνημείον βλακικής ‘διανοίας’ και πολιτιστικής υποστάθμης. *Διότι η εμπιστία ενός ατόμου, ως προϋποθέτουσα τα άλλα άτομα ως έντιμα* (και *συνεπώς* ως ευφυά), είναι ασφαλώς το *μέγιστον των τεκμηρίων της πνευματικής του αναπτύξεως και του πολιτισμού του*. Όσον υψηλότερον επί των βαθμίδων της ευφυΐας και του πολιτισμού ίσταται εν άτομον ή εις λαός (οι Ευρωπαίοι εν σχέσει προς τους Ανατολίτας) τόσον περισσότερον εύπιστος είναι. Ο τελευταίος των βλακών θα ηδύνατο να εξαπατήσει ένα Καντ ή ένα Μπετόβεν και ο τελευταίος των Ελλήνων ένα Ευρωπαίον... Το μειδιάμα του οίκτου, το οποίον ρίπτουν οι ‘αφελείς’ ‘κουτόφραγκοι’, δημιουργοί των πνευματικών αξιών και εξουσιασται του κόσμου, επί των δυστυχών ‘εξύπνων’ της Μεσογείου και της Ανατολής, ας είναι και η τιμωρία των βλακών και διά την ‘θεωρίαν’ των ταύτην!»

Η υπερήφανα απομόνωση οδηγεί στο φόβο που κατακλύζει τη μη διαλεγόμενη⁷⁸⁷ ύπαρξη και στη θωράκιση.

Ωστόσο, η αφοριστική πολιτισμική επιθετικότητα είναι διάχυτη στον Φ.Κόντογλου ο οποίος αρνείται να τοποθετήσει, διαλεγόμενος, τον εαυτό του στη θέση του πολιτισμικά άλλου ο οποίος ικανοποιείται με τις δικές του πολιτισμικές προϋποθέσεις αλλά εθνοκεντρικά τον απορρίπτει θυμίζοντας την δεύτερη αρχή του Μ.Ηorkheimer που παρατέθηκε παραπάνω. Συγκεκριμένα:

Ο απλός οφθαλμός είναι η Ορθοδοξία, κι ο πονηρός η Δύση...Κοιτάξετε πόσο πολύπλοκα και μπερδεμένα καταφορτωμένα με ανόητες σαβούρες είναι τα κτίρια της γοθτικής τέχνης, της ιταλικής Αναγέννησης, και τ' άλλα που κάναμε στις λατινικές και στις αγγλοσαξονικές χώρες. Απελπισία! Μπιχλιμπίδια και στριφογυρίσματα. Το ίδιο και στην Ανατολή, στην Ινδία και στην Κίνα: Παγόδες, σαν λαβύρινθοι, βραχνάς αληθινός!⁷⁸⁸

Η αξιοποίηση της σκέψης του Ρ.Μπαρτ έχει τη θέση της μετά το παραπάνω απόσπασμα όσον αφορά τον εξωτισμό, τις ψυχολογικές αγκυλώσεις του, την ταξική του προέλευση, την ανάλυση του ιδεολογικού μηχανισμού του: «ο μικροαστός είναι ένας άνθρωπος ανίκανος να φανταστεί τον Άλλον. Αν ο άλλος παρουσιαστεί μπροστά του, ο μικροαστός τυφλώνεται, τον αγνοεί και τον αρνείται, ή τον μετατρέπει σε έτερο εγώ...Πώς να αφομοιώσει κανείς τον Νέγρο ή τον Ρώσο; Παρεμβάλλεται εδώ ένα σχήμα βοηθητικό: ο εξωτισμός. Ο Άλλος μετατρέπεται σε καθαρό αντικείμενο, σε θέαμα, σε καραγκιόζη: εξορισμένος στα πέρατα της οικουμένης, δεν υπάρχει

⁷⁸⁷ Ουσιαστική προσέγγιση στη διαλογική σχέση από ψυχολογικής-θεολογικής πλευράς στο Φ.Φάρος, *Ο Διάλογος*, Αθήνα, Ακρίτας 1983². Επίσης, Vincent Hanssens, 'Διαθησκευακός Διάλογος: μια επικοινωνιακή προσέγγιση' *ΘΕΟΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑ*, 9(2000) 110-114

⁷⁸⁸ ό.π... 249,137 Ωστόσο, σύμφωνα με τον Η. De Glasenapp, *Παγκόσμιος ιστορία των Θρησκειών*...692: «Καθένας μπορεί να πη για την πίστη του ότι την θεωρεί σαν την καλύτερη και την μόνη αληθινή· αλλά είναι, σε υψηλό βαθμό, ένα σημάδι αδικαιολόγητης αλαζονείας να την κηρύσσουν σαν το μέτρο όλων των πραγμάτων και να θεωρούν όλους όσους έχουν αλλοιώτικη γνώμη για άμυαλους και τυφλωμένους». Επίσης, στο ίδιο 679-680, ο συγγραφέας παρουσιάζει πέντε αλήθειες ερμηνεύοντας την ινδική παραβολή των τυφλών και του ελέφαντα εμπνέοντας την ταπεινοφροσύνη: «1) Ο άνθρωπος, εξαιτίας της φυσικής του «τυφλώσεως» δηλαδή λόγω της ατελείας της κρίσεώς του, είναι ανίκανος εκ των προτέρων, να συλλάβη την κατάσταση των πραγμάτων όπως πραγματικά είναι. 2) Ο άνθρωπος, λόγω ολόκληρης της Αλήθειας. 3) ο άνθρωπος δεν μπορεί να διεκρινήσει και να περιγράψει τον Υπέρτατο παρά μόνο ανάλογα με τον κόσμο των εμπειριών του. 4) Ο άνθρωπος έχει την τάση να γενικεύει λανθασμένα ο,τι είναι μεμονωμένη περίπτωση· έτσι αυτό που μόνο του είναι σωστό τοποθετείται σε μια εσφαλμένη προοπτική και μια παραμορφωμένη εικόνα του συνόλου διαμορφώνεται. 5) Ο άνθρωπος θεωρεί ότι ισχύει γενικώς αυτό που νομίζει ότι έχει γνωρίσει. Κρίνει λοιπόν ότι όλες οι άλλες γνώμες είναι λανθασμένες, και έχει την τάση να επιβάλλει στους άλλους τις δικές του πεποιθήσεις πράγμα που προκαλεί έντονες διαμάχες».

φόβος να απειλήσει την ασφάλειά μας. Τούτο είναι προπάντων ένα σχήμα μικροαστικό. Γιατί, ακόμα κι αν δεν μπορεί να «ζήσει» τον Άλλον, ο αστός μπορεί τουλάχιστον να φανταστεί τη θέση του: είναι αυτό που ονομάζεται φιλελευθερισμός – ένα είδος νοητικής οικονομίας των αναγνωρισμένων θέσεων. Η μικροαστική τάξη δεν είναι φιλελεύθερη (αυτή γεννάει τον φασισμό, ενώ η αστική τάξη τον χρησιμοποιεί): ακολουθεί καθυστερημένα το αστικό δρομολόγιο»⁷⁸⁹. Ο εξωτισμός του Κόντογλου είναι μικροαστική αντίληψη με αυταρχικές συνέπειες.

Κατά τον Κόντογλου, λοιπόν, δεν υπάρχει διάλογος αλλά άκρα:

Γι' αυτό λέγω, πως η Ευρώπη είναι η δοκιμαστική πέτρα για κάθε ένα από μας, που θα πάει σε κάποια χώρα της: ή θα γίνει πίθηκος ξενόδουλος, θαυμάζοντας σαν ουρανοκατέβητα όλα όσα βλέπει και ακούει σε κείνη τη χώρα, και θ' αρνηθεί το γάλα της μάνας του, ή θα καταλάβει πόσο ψεύτικα είναι τα φανταχτερά στολίδια της, και πόση βαρβαρότητα υπάρχει κάτω από την πολιτισμένη επιφάνειά της, και θα αγαπήσει με πάθος τον τόπο του, νοιώθοντας «με επίγνωση», την πνευματική της ευγένεια και την υπεροχή μας, μπροστά σε κείνες τις ανθρωπομερηγκιές⁷⁹⁰

Θα μπορούσαμε, ίσως, να συμπεράνουμε ότι ο Φ.Κόντογλου έγινε αυτά που μίσησε ή δεν αναγνώρισε με αχαριστία αυτά που πήρε· απεχθάνεται τη Δύση επειδή είναι δέσμιος της. Ο νεοβυζαντινισμός του συνδέεται με την ιδεολογία της μοντερνικότητας⁷⁹¹ και τον εμπεσιονισμό, ιστορικισμό και εγκυκλοπαιδισμό της Δύσης⁷⁹². Ωστόσο, ο Κόντογλου ήταν εκείνος που αντιπαρατέθηκε στον μιμητισμό της Δύσης – αυτό είναι ένα σημείο που οφείλει κανείς να μην λησμονεί· αν και με υβριστικό και φανατικό, άρα όχι αποτελεσματικό λόγο.

Η απολυτοποιημένη τοποθέτηση έναντι της Δύσεως δεν βρίσκει σύμφωνους ούτε τους εκφραστές της, δηλ. δεν συμφωνούν με τον εαυτό τους, όπως ο

⁷⁸⁹ Ρ.Μπαρτ...255-257 Επίσης σ.139: «όλη η μικροαστική μυθολογία συνεπάγεται την αποποίηση της ετερότητας, την άρνηση του διαφορετικού, την ευδαιμονία της ταυτότητας και την έξαρση του όμοιου» Επίσης σ.81: «η ετερότητα είναι η έννοια που αντιτίθεται το περισσότερο στον «κοινό νου»»
⁷⁹⁰ ό.π... 227

⁷⁹¹ Σπ.Μαρίνης, *Νεοβυζαντινισμός, πρωτοπορία ή Kitsch*; Αρμός 1996, 75-77,72 Κατά τον συγγραφέα ο Ν.Γ.Πεντζίκης πέτυχε τη σύνθεση· «Ο Ν.Γ.Πεντζίκης μακριά από κάθε νεοβυζαντινιστική επίδραση απεχθάνεται τις ιδέες και τις ιδεολογίες. Εκφράζεται με «δυτικοευρωπαϊκά» σχήματα αναβαπτισμένα όμως στην ουσία της εκκλησιαστικής μας παράδοσης» Κατά τη δική μας άποψη ο Κόντογλου σύντομα θα χάσει το ενδιαφέρον ως ζηλωτής παραδοσιοκράτης που ήταν ενώ η συνθετική έμπνευση του Πεντζίκη ως δημιουργική γονιμοποιεί ήδη το μέλλον. Η μελέτη της «κυρά-Πορτοκαλένιας» του για παράδειγμα ενοποιεί θρησκευτικά και πολιτισμικά τον αναγνώστη: Ελλάδα-Χριστιανισμός-Ευρώπη-λαϊκή θρησκευτικότητα... όλο το σύμπαν δια της αγάπης

⁷⁹² Σ.Σκλήρης, 'Φόβος και ελευθερία στο λειτούργημα της εικονογραφίας', *ΣΥΝΑΞΗ* 82(2002) 31-33

Φ.Κόντογλου ώστε να αποδειχθεί κατ' αυτόν τον τρόπο η ιδεολογηματική προϋπόθεση της στάσης τους. Σύμφωνα με τον Ν.Δ.Καρούζο⁷⁹³ ο Κόντογλου «είχε μεταφράσει και τυπώσει αποσπάσματα των θαυμαστών «Σκέψεων» του Βλάση Πασκάλ. Άλλωστε, και τον άγιο Αυγουστίνο είχε σ' ευλάβεια μεγάλη και πρόσφευγε συχνά στις τόσο συγκλονιστικές «Εξομολογήσεις» ή τον οικουμενικό άγιο, που έλαμπε ως άγρια φωτιά στη Δύση, Φραγκίσκο της Ασίζης. Όμως, ο ανατολικός ατόφια Φώτης Κόντογλου, πολεμούσε με την τέχνη το «θανατερό» πνεύμα των φράγκων και το ζούσε συγκεντρωτικά στην έκφραση των τεχνών». Δεν μπορεί να χαρακτηρίζεται «ατόφια ανατολικός» εκείνος που διακατέχεται από «ευλάβεια μεγάλη» για τον Αυγουστίνο. Ανάλογα ο Γ.Μεταλληνός⁷⁹⁴ εκθειάζει τον Τσάρλι Τσάπλιν στην ταινία του «Μοντέρνοι καιροί» ως κριτική στη δυτική τεχνολογία αναγνωρίζοντάς τον ως «έναν υπέροχο δυτικό άνθρωπο»· δεν θα είχε θέση λοιπόν η αφοριστική κριτική στη Δύση ούτε η διάκριση «ανατολικού» ή «δυτικού» ανθρώπου αλλά ανθρώπου εν εγρηγόρσει ή υπνώτοντα, χρήσιμου ή όχι. Στη συνάφεια αυτή οφείλουμε να θέσουμε ένα βασικό ερώτημα: πώς είναι δυνατόν αντιδυτικοί όπως ο Χ.Γιανναράς ή ο Φ.Φάρος να έχουν μελετήσει και αξιοποιήσει και εμπνευστεί από πλήθος δυτικών μελετητών και επιστημόνων στο δικό τους έργο και την ίδια στιγμή να μισούν ή να περιπαίζουν το Δυτικό Πολιτισμό; Η απάντησή μας είναι απλά ότι πρόκειται για αγνωμοσύνη, φανατισμό και ιδεοληπτική προσέγγιση της πραγματικότητας ώστε να κατασκευαστεί η δική τους ομάδα έναντι των κακών άλλων.

Κατά τον Α.Τσιριντάνη⁷⁹⁵ η επικοινωνία του ελληνισμού με τη Δύση έχει θετικές πλευρές: «πρέπει να ομολογήσωμε ότι η συνεχής επαφή μας με τον δυτικό πολιτισμό, όσο να ναι βοηθάει» στην υπέρβαση της ελληνικής εγωπάθειας, αλλά την ίδια στιγμή ο πολιτισμικός εθνικισμός υφέρπει όταν γράφει ότι «μια αρετή καθαρά ελληνική είναι το φιλότιμο» ή «η ελληνική α ν θ ρ ω π ι ά που «έξω» δεν την βρίσκεις. Βρίσκεις ετικέττα, πειθαρχία, ενότητα, τάξη, ανθρωπιά όμως βρίσκεις μόνο στην Ελλάδα» Ωστόσο ο Α.Τσιριντάνης προέβη σε αποφασιστική χριστιανική αυτοκριτική⁷⁹⁶.

⁷⁹³ Επιστολή ΣΥΝΟΡΟ 37 (1966) 65

⁷⁹⁴ Ελληνισμός και Ορθοδοξία...112

⁷⁹⁵ Α.Τσιριντάνης, *Εμείς οι Έλληνες*...44,47

⁷⁹⁶ Α.Τσιριντάνης, *Για μια πορεία με επίγνωση*, Αθήναι, Συζήτησις, 1975, 117-130. Η αυτοκριτική αναφέρεται σε 6 διαχρονικά «ουσιώδη μειονεκτήματα και -ας το πούμε καθαρά- σφάλματα»: 1) Η

Μέσα στα πλαίσια μιας δοξολογικής αντιμετώπισης της «καθ' ημάς Ανατολής» ώστε να απουσιάζει η αυτοκριτική παρουσιάζεται κινδυνολογικά η Δύση ως προβληματική και έχουσα ανάγκη θεραπείας από την Ανατολή. Για τον Μητρ.Σάμου Ειρηναίο⁷⁹⁷ «η ζωή των λαών της Δύσεως μετά τον δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον φαίνεται ότι περιήλθεν εις ηθικήν κρίσιν, οδηγείται εις το χάος, εις την άβυσσον» ωσάν η «Ανατολή» να μην έχει προβλήματα, ωσάν οι δύο

αρχή της προσωρινότητας: «οι πρώτοι χριστιανοί έδιδαν [λόγω εσχατολογικών αντιλήψεων] στον Χριστιανισμό μια χρονική προοπτική περιορισμένη και, αυτό ήταν η συνέπεια, έβλεπαν τα ανθρώπινα προβλήματα με αντίστοιχα περιορισμένη χρονική σπουδαιότητα, σαν ολότελα παροδικά... Με αυτόν όμως τον τρόπο, ο Χριστιανισμός απομακρύνθηκε από τον άνθρωπο, τούτον εδώ τον άνθρωπο, τούτης εδώ της γης, τούτης εδώ της ζωής» 2) «Η μονομερής απορρόφηση από τις δογματικές διαμάχες» 3) «Η μονομερής, υπερβολική «ου κατ' επίγνωσιν» και ενίοτε ούτε ειλικρινή απορρόφηση από την ασκητική τάση... η άσκηση θεωρήθηκε ως ο καθαυτό χριστιανικός βίος και ο χριστιανός που ζούσε στην κοινωνία ήταν σαν χριστιανός δευτέρας τάξεως, αφού ανήκε στον «κόσμο»... Το όλο θέμα [της σχέσεως των φύλων] αντιμετωπίστη μάλλον ως θέμα αμαρτίας. Δηλαδή παραδόθηκε στον μονόλογο της αμαρτίας» 4) Ο φανατισμός: «Η ιστορία της χριστιανισσύνης είναι δυστυχώς, -θα ήταν παιδαριωδία να το κρύψωμε- σε μεγάλο μέρος ιστορία φανατισμού, θρησκευτικού μίσους, αιματοκυλίσματος για λόγους -ή έστω με την πρόφαση- θρησκευτικών διενέξεων, ενώ οι άνθρωποι, οι ολόκληροι λαοί που ήσαν βαμμένοι με αίμα από τις διενέξεις αυτές, δεν καταλάβαιναν καλά-καλά το νόημά τους... Το μίσος χρησιμοποιείται από τον φανατικό σαν «ερζάτς», αντί για την γνήσια συμμόρφωση της ζωής του ανθρώπου προς την διδασκαλία του Ευαγγελίου. Είναι μια κουτοπόνηρη προσπάθεια, να δωροδοκηθή η θεία δικαιοσύνη. «Δεν σου προσφέρω, μεν, Θεέ μου, βίο σύμφωνο με το Ευαγγέλιο, σου προσφέρω όμως το μίσος εναντίον εκείνων που πλανώνται για το ορθό δόγμα»... Ο λόγος της προσφυγής στο ερζάτς είναι απλός: Η συμμόρφωση στον ευαγγελικό νόμο της αγάπης θέλει και κόπο και θυσιές... ενώ το μίσος είναι φθινό, βολικό, μεγαλόστομο, αφήνει ελευθερία σε ένστικτα κατώτερα, εκτρέφει το «εγώ» και καμιά φορά προσπορίζει και οφέλη πολλά και πολλών ειδών...» 5) Η τυποκρατία και ο Φαρισαϊσμός: «ισχύουν και εδώ όσα είπαμε για το ερζάτς στον φανατισμό. Ο τύπος είναι κάτι πολύ βολικώτερο από το πνευματικό και ηθικό ανέβασμα της ζωής... δημιουργεί ανθρώπινο τύπο αγχώδη και ανίκανο για τα «βαρύτερα του νόμου»...» 6) «Άφησα τελευταίο το φοβερότερο σφάλμα, ή μάλλον έγκλημα, σειρά εγκλημάτων που οι συνέπειές τους ξεσπούν κυρίως στις ημέρες μας. Εννοούμε την έλλειψη οποιασδήποτε ανησυχίας για την κοινωνική και οικονομική ανισότητα των ανθρώπων, για τη φοβερή εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο, αντίθετα προς τις διαμαρτυρίες που είναι άφθονες απ' άκρου σ' άκρο της Αγίας Γραφής... αυτή ακόμη η δουλεία όπως και η δουλοπαροικία, δεν απασχόλησαν τους χριστιανούς»

Η χριστιανική αυτοκριτική του Α.Τσιριντάνη όσον αφορά την μεταπολεμική περίοδο συνίσταται στα εξής: 1) Απουσία ηγετικής χριστιανικής χειρονομίας προς τον μεταπολεμικό κόσμο: «Ο μέσος άνθρωπος στρέφει το βλέμμα από τον Ουρανό στην ευζωία και την καλοπέραση της καταναλωτικής κοινωνίας ή, στην καλύτερη περίπτωση, μονομερώς προς το κοινωνικό ζήτημα. Και ακόμα, ο άνθρωπος των ερειπίων έγινε άνθρωπος των πυραύλων, και η χριστιανική ηγεσία που δεν εξήτησε να πλησιάσει τον άνθρωπο των ερειπίων δεν μπορεί τώρα να προφθάσει τον άνθρωπο των πυραύλων» 2) «Μ' ένα πλέγμα κατωτερότητας, κομπλεξική η σημερινή χριστιανική ηγεσία στις διάφορες ομολογίες, θέλει να τα έχει καλά με τις μάζες, ελαττώνει την αντίστασή της σ' ό,τι κακό έχει η εποχή μας και στο τέλος θέλει να βρει δικαιολογία για κάθε τι που ζητούν ή κάνουν οι μάζες». 3) «Όπως, η αλήθεια είναι, και στο παρελθόν, έτσι και τώρα η εκπροσώπηση της χριστιανισσύνης φροντίζει πώς να είναι με το μέρος των ισχυρών. Και αυτός ο λεγόμενος χριστιανικός αριστερισμός οφείλεται κατά μέγα μέρος σε υπολογισμό. Τώρα ο αριστερισμός φαίνεται να είναι ο ισχυρότερος της ημέρας...» 4) «Σε περασμένους αιώνες υπήρχε μια τάση υποκρίσεως που έκανε πολλούς να παριστάνουν τον πιστό ή ίσως τον υπέρ-πιστό, ενώ στην πραγματικότητα δεν πίστευαν σε τίποτε. Τώρα πέσαμε στην θρασύτητα προτεσταντών, κυρίως, θεολόγων και μάλιστα και επισκόπων που διακηρύττουν την απιστία τους, διατηρούν όμως τις εκκλησιαστικές τους θέσεις με τους παχυλούς μισθούς και τις εξοργιστικές προνομίες». Όλα τα προηγούμενα οδηγούν το μεταπολεμικό άνθρωπο στην απογοήτευση προς την χριστιανική ηγεσία.

⁷⁹⁷ Πρακτικά...61

«κόσμοι» να είναι αυθύπαρκτοι και μη επικοινωνούντες, ξεκομμένοι ο ένας από τον άλλον.

Η χαρά, για τον Μητρ.Σάμου Ειρηναίο⁷⁹⁸, είναι πολιτισμική κατηγορία του ελληνισμού και με βάση αυτό το ιδεολόγημα γίνεται επιθετικός θεολογικά έναντι άλλων πολιτισμών, συγκεκριμένα του Ευρωπαϊκού: «...Το Ελληνικόν πνεύμα, του οποίου η κίνησις και ζωή υπήρξε χαροποιού ρυθμού, επεσήμανε τα χαροποιά στοιχεία του Χριστιανισμού...Η Ελληνοχριστιανική παράδοσις...παρήγαγε το αρχιτεκτονικό αριστούργημα των αιώνων, τον Ναόν της Αγίας Σοφίας, πλήρη ελληνικού χαροποιού φωτός...και έδιδε την εντύπωσιν εις τον πιστόν ότι το φως της αναστάσεως και της δόξης θριαμβεύει εις την πορείαν της Ορθοδόξου Εκκλησίας, αντιθέτως προς τους Ναούς της Χριστιανικής Δύσεως του Γοθτικού ρυθμού, όπου εκυριάρχει μία σκοτεινή ατμόσφαιρα κατοπτρίζουσα την συνείδησιν της αμαρτίας...». Οδηγείται κανείς στο συμπέρασμα ότι με βάση τις αρχές αυτού του κλιματολογικού ντετερμινισμού η απουσία ελληνικού χαροποιού φωτός οδηγεί τη Δύση στην απουσία αναστάσιμης αντίληψης της ζωής και στην αιρετική απόκλιση.

Σύμφωνα με τον Ι.Πόποβιτς⁷⁹⁹ η Δύση είναι αρειανική και έχει θεοποιήσει τον ειδωλολατρικό ελληνικό ουμανισμό. Εστιάζει την κριτική του, επίσης, σε ουσιαστικά υπαρξιακά επιχειρήματα: «έφθασε να γίνη δόγμα η αυτάρκεια του ευρωπαϊού ανθρώπου...Η ουσία της πτώσεως εις την αμαρτίαν είναι πάντοτε η ίδια: το να θέλει κανείς να γίνη καλός διά του εαυτού του· το να θέλη κανείς να γίνη τέλειος δια του εαυτού του· το να θέλη κανείς να γίνη θεός διά του εαυτού του...Ο εγωϊσμός και η φιλαυτία ενηγκαλισμένα εις όλην την αιωνιότητα, δηλαδή η κόλασις. Τοιούτος είναι κατ' ουσίαν και ο ουμανιστικός άνθρωπος...Ο «αλάθητος» άνθρωπος, και απέναντί του ο «παναμαρτωλός» άνθρωπος· η ταπεινοφροσύνη από το ένα μέρος και η υψηλοφροσύνη από το άλλο...» Οπωσδήποτε αυτά ισχύουν, ενδεχόμενως, για κάθε άνθρωπο οποιουδήποτε πολιτισμού αλλά για τον Ι.Πόποβιτς η Δύση τα έχει θεσμοποιήσει π.χ. με το αλάθητο του πάπα ανήχθη σε δόγμα ο ειδωλολατρικός ουμανισμός. Ο συγγραφέας κρατά ιδιαίτερα κριτική στάση έναντι της Δύσεως

⁷⁹⁸ Πρακτικά...52,54

⁷⁹⁹ Ιουστίνος Πόποβιτς, *Άνθρωπος και Θεάνθρωπος*, Αθήνα, Αστήρ, 1981⁴, 133-162 Κατά τον Τυάλ...136 η σερβική ορθόδοξη Εκκλησία είναι «η πιο επίμονα και βίαια αντικαθολική απ' όλες τις ορθόδοξες Εκκλησίες»

αποκαλύπτοντας τις θεολογικές της ακρότητες χωρίς να παρουσιάζει, όμως, τα θετικά της στοιχεία⁸⁰⁰.

Κατά τον Γ.Μεταλληνό⁸⁰¹ η αληθινή πίστη χάθηκε στη Δύση και η δυνατότητα ενώσεως Θεού και ανθρώπου, η θέωση, μέσα σ' αυτήν τη ζωή. Ο ευρωπαϊός ζητεί την απαλλαγή του από ένα Θεό-τύραννο, προβολή του φράγκικου φεουδάρχη στο χώρο του Θείου ενώ το Βατικανό δεν είναι Εκκλησία, ούτε καν Θρησκεία αλλά καθαρά κοσμικό κράτος. Αντίθετα ο Ρωμηός ζει μόνιμα με την προσδοκία του θαύματος, της επιβεβαίωσης της παρουσίας του Ακτίστου στη ζωή του. Αντίθετα με τη φράγκικη φεουδαρχία στο «Βυζάντιο»-Ρωμανία η βασιλεία ήταν αιρετή ενώ ο ορθόδοξος πολιτισμός είναι πολιτισμός της κοινωνίας και συντροφικότητας, που στηρίζεται στη κάθαρση (νήψη) της καρδιάς. Επιπλέον, «όπου επικρατήσουν [τα προϊόντα της δυτικής τέχνης], αναγκαστικά την εκτοπίζουν [τη ρωμαϊκή τέχνη]»⁸⁰².

Πώς θα μπορούσαν να εξηγηθούν οι απολυτότητες των προηγούμενων συγγραφέων; Θα μπορούσε να υπάρξει αναλογία μεταξύ πολιτικού και θρησκευτικού σωβινισμού όσον αφορά τη σχέση Ανατολής-Δύσης: «Μπορεί να υποθεθεί ότι σε κοινωνικά φαινόμενα όπως ο σωβινισμός υπάρχει, στη μεγάλη ομάδα [σε αντίθεση με τη μικρή όπου υπάρχει οικιότητα], μια αντίδραση σ' αυτό το συναίσθημα της αποξένωσης: το άτομο αυτοβοηθείται με μια υπερταύτιση, δυνάμει της οποίας φαντάζεται ότι αποκτά ένα μέρος στη δύναμη και στο μεγαλείο των γιγαντιαίων συλλογικοτήτων»⁸⁰³. Οι κοπιώδεις λύσεις στην αποξένωση που προϋποθέτουν πολιτισμικό διάλογο αλλά και κοινωνικοπολιτική και θρησκευτική χειραφέτηση υποκαθίστανται

⁸⁰⁰ π.χ. E.Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία*...35: «τα μέλη του Συμβουλίου της Κωνσταντίας (1417) αμφισβήτησαν την επικρατούσα μεσαιωνική θεωρία της παπικής μοναρχίας και τάχθηκαν υπέρ της εξισορροπημένης συμβουλευτικής, «κονσουλιαρικής» διοίκησης. Σε δύο μνημειώδη διατάγματα δήλωναν ότι, ένα γενικό συμβούλιο πρελατών είχε ανώτερη εξουσία από τον πάπα και ότι τέτοια συμβούλια θα έπρεπε να συνέρχονται τακτικά για να διοικούν την Εκκλησία...Υστερα από μια παρατεταμένη πάλη, το Συμβούλιο της Βασιλείας διαλύθηκε το 1449 έχοντας αποτύχει παταγωδώς και η απόπειρα εγκαθίδρυσης «συνταγματικής» διακυβέρνησης στην καθολική Εκκλησία ηττήθηκε οριστικά. Ο παπισμός όμως κατάφερε να νικήσει τον κονσουλιαρισμό με την υποστήριξη των ηγεμόνων των ευρωπαϊκών κρατών» Η ιστορική προσέγγιση αποκλείει απολυτοποιήσεις...

⁸⁰¹ *Ελληνισμός και Ορθοδοξία*... 101,106, 102, 116, 118,

⁸⁰² *Τουρκοκρατία*...109. Ωστόσο, η εμπειρική πραγματικότητα των σύγχρονων ελληνικών ναών αποδεικνύει την συνύπαρξη δυτικοτρόπων και βυζαντινών εικόνων

⁸⁰³ Τ.Αντόρνο, Μ.Χόρκχαϊμερ, *Κοινωνιολογία*, Αθήνα, Κριτική, 1987, 87-88

Δύο ιδεολογικά σχήματα που στόχο έχουν εξουσιαστικά οφέλη με έλεγχο των διαχωρισμένων και κατακερματισμένων μαζών είναι α) η Ορθοδοξία επιδιώκει την καλλιέργεια της καρδιάς ενώ η Δύση του νου ως ορθολογιστική⁸⁰⁴ β) η Ανατολή έχει ως κέντρο την Ανάσταση του Χριστού ενώ η Δύση τη Σταύρωση⁸⁰⁵. Με αυτόν τον τρόπο η ενότητα του Χριστού και η ενότητα του ανθρώπου καταστρέφεται. Ακόμη κι αν τα σχήματα αυτά ήταν αληθινά θα έπρεπε να τονισθεί αποφασιστικά η ανάγκη σύνθεσης Ανατολής-Δύσης προς ανθρωπιστικό όφελος και υπέρβαση της διάσπασης, κατάτμησης και μονομέρειας.

Πώς λειτουργούν τα παραπάνω ιδεολογικά σχήματα αν όχι παράγοντας ανθρώπους με μηχανική σκέψη μέσα στη θρησκευτική τους ομάδα; «Οι πρώτες εποπτείες του παιδιού εγγράφονται απ' το πρώτο περιβάλλον...έτσι εξοπλισμένο, το νεαρό άτομο αντιμετωπίζει τον «κόσμο» στο σχήμα ενός κοπαδιού από συμπαίκτες και συντρόφους, οι περισσότεροι απ' τους οποίους εκπροσωπούν μορφώματα από ομογενή πρότυπα. Οι εποπτείες τους είναι συνολικά οι ίδιες. Έχουν αποτυπωθεί με τον ίδιο θαυμασμό για ορισμένες κατηγορίες πραγμάτων και προσώπων· απέναντι σε άλλα πράγματα και πρόσωπα πληρούνται ακούσια με το ίδιο μίσος κι αποστροφή, με τα οποία κάποιος υποκινεί τον ίδιο τον εαυτό του· μάλιστα μέχρι την αίσθηση του γούστου για φαγητό και ποτό όλοι έχουν την ίδια κατεύθυνση κι εκπαίδευση – ρολόγια που λειτουργούν έτσι όπως τα έχουν ρυθμίσει και κουρδίσει (υπογρ. δική μας)»⁸⁰⁶. Ωστόσο, «μια ομάδα δεν χρειάζεται ν' αποτελείται από μέλη που έχουν μεγάλη ομοιότητα. Στην πραγματικότητα αυτό που ισχύει για τις κοινωνικές ομάδες, όπως και για τις ολότητες σε κάθε πεδίο, είναι ότι ένα όλο με πολύ υψηλό βαθμό

⁸⁰⁴ Sherrard...Η Ιστορική ανάδυση...256 Επιπλέον, Γ.Δ.Μεταλληνός, *Ελληνισμός και Ορθοδοξία*, Αθήνα, Τήνος, 2000, 119: «ο Ορθόδοξος ζει πρώτα με την καρδιά, την αγιασμένη από τη Θεία Χάρη καρδιά, και μετά με τη λογική του». Επίσης στο ίδιο 115, 121. Στον παραδοσιακό Α.Παπαδιαμάντη δεν υφίστανται τέτοιου είδους αποκλεισμοί νου-καρδιάς, ορθολογικού-ανορθολογικού, φυσικού-μεταφυσικού, κοινωνικού-οντολογικού κλπ

⁸⁰⁵ Μια παραλλαγή του σχήματος αυτού στο Κ.Ware, *Η Ορθόδοξη Εκκλησία*, Αθήνα, Ακρίτας, 1996, 359-361. Ο συγγραφέας αυτοαναιρείται στη σελ.363 όπου παραδέχεται ότι οι συγγραφείς της Δύσης όπως και της Ανατολής δεν αποδέχονται το σχήμα αυτό. Το ιδεολόγημα, όμως, πρέπει να παραμένει... Ωστόσο, στη σελ.313: «συχνά η επαφή [των Ορθοδόξων] με τη Δύση τους βοηθεί να δουν καθαρότερα το τι είναι ουσιώδες στην κληρονομιά τους»

Η ιστορική προσέγγιση θα σχετικοποιούσε την ιδεολογική απολυτότητα των θεολογικών δογματισμών όσον αφορά στο αναφερόμενο δίπολο. Ενδεικτικά, Ε.Βυβις, *Ευρωπαϊκή Ιστορία*, τόμ. Α, επιμ-εισαγ. Ι.Σ.Κολιόπουλος, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, χ.χ. 30 ο άνθρωπος του ύστερου δυτικού μεσαίωνα ενθαρρυνόταν να αυτοσυγκεντρώνεται στα Πάθη του Χριστού και στο θνητό του ανθρώπου σε μια περίοδο οικονομικής ύφεσης, κοινωνικής και συναισθηματικής αναστάτωσης και «Μαύρου Θανάτου» (πανώλη).

⁸⁰⁶ Gumprowicz...αναφέρεται στο Τ.Αντόρνο, Μ.Χόρκχαϊμερ, *Κοινωνιολογία*...79

ενότητας είναι πιθανό να περιέχει πολύ ανόμοια μέρη»⁸⁰⁷. Μια υγιής ενωμένη χριστιανοσύνη θα αμφισβητούσε τη θρησκευτική εξουσία του «διαίρει και βασίλευε»...

Ο Γ.Φλωρόφσκυ, από την άλλη πλευρά, τοποθετείται ρεαλιστικά υπέρ της συνθέσεως Ανατολικού και Δυτικού κόσμου. Κατά τον Γ.Φλωρόφσκυ⁸⁰⁸ η λύση της διαίρεσης των δύο μεγεθών δεν πρέπει να αναζητηθεί σε συμβιβασμό παράλληλων παραδόσεων αλλά στην επανεύρεση και επανολοκλήρωση του κοινού παρελθόντος τους. Οι διαφορές τους είναι διακρίσεις που σκληρύνθηκαν και κατάντησαν αντιθέσεις.

Η αντίληψη εκείνη κατά την οποία απαιτείται συνεργασία ανάμεσα σε διαφοροποιημένες ομάδες όπως αυτές των χριστιανικών Εκκλησιών παρουσιάζεται από τον Α.Αλιβιζάτο ως μια ακόμη αισιόδοξη προοπτική συνύπαρξης μέσα στη διαφορά: «Εν τη εκδοχή της Εκκλησίας, ως κοινωνίας αγάπης κατά τους Πατέρας έγκειται μία των σπουδαιότερων διαφορών της ανατολικής προς την δυτική Εκκλησίαν, ήτις είνε κυρίως ίδρυμα δικαίου. Η αρχή της αγάπης είνε κατά την δογματικήν αντίληψιν αυτής η απαρχή και το τέλος της κοινωνικής μεταβολής, ως τούτο αναπτύσσεται παρά τω Βασιλείω και Χρυσοστόμω»⁸⁰⁹. «Αληθώς μόνον η ορθή αντίληψις της χριστιανικής αγάπης δύναται να αποβή το κοινόν σημείον συναντήσεως πασών των χριστιανικών Εκκλησιών. Εφ' όσον η Ορθόδοξος Εκκλησία επί του κατά τα άλλα κοινού τούτου σημείου συναντάται μετά των λοιπών Εκκλησιών, όχι μόνον δεν θα έχη ουδεμίαν δυσκολίαν να συνεργασθή μετά τούτων υπέρ του κοινού καλού, αλλ' όπου τούτο είναι δυνατόν και αναγκαίον, να αναλάβη μάλιστα και την πρωτοβουλίαν, τουλάχιστον παρά τοις λαοίς, τους οποίους θρησκευτικώς εξυπηρετεί, προς αναζωογόνησιν του ηθικοκοινωνικού ιδεώδους τόσον παρά τοις ατόμοις, όσον και παρά τη κοινωνία, εφ' όσον μάλιστα τούτο διά νέων επιρροών και επιδράσεων αν δεν εξητμίσθη, τουλάχιστον παρεμερίσθη διά της μικρόν κατά μικρόν επεκτεινομένης κοσμικοποιήσεως...Ότι δε η Ορθόδοξος

⁸⁰⁷ K.Lewin...αναφέρεται στο Τ.Αντόρνο, Μ.Χόρκαϊμερ...85 οπότε επαληθεύεται κοινωνιολογικά η θεολογική προσέγγιση του Φίλιππιδη

⁸⁰⁸ Γ.Φλωρόφσκυ, *Θέματα Εκκλησιαστικής Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1979, 32-34. Στο George Florovsky, 'The Legacy and the Task of Orthodox Theology', *Anglican Theological Review* vol xxxi 2(1949), 66 Ανατολή και Δύση παρομοιάζονται με σιαμαίες αδελφές.

⁸⁰⁹ Α.Αλιβιζάτος, *Η βιβλική και ιστορικοδογματική βάση της κοινωνικής και ηθικής αποστολής της εκκλησίας εξ' επόμεως ορθοδόξου*, εν Αθήναις, Τύποις 'Φοίνικος', 1933, 58

Εκκλησία ευχαρίστως και πλήρης αγάπης θα δώσει την χείρα της συνεργασίας προς όλες τας άλλας Εκκλησίας, αι οποίαι επιθυμούν να εργασθούν προς την κατεύθυνσιν ταύτην και ότι ένεκα άλλων υφισταμένων διαφορών και αντιθέσεων δεν θα διστάση ποσώς να συνεργασθή μετ' αυτών προς το κοινόν καλόν, τούτο είναι αυτονόητον. *Ότι δε πάλιν μία τοιαύτη συνεργασία θα οδηγήση εις βαθυτέραν συνεννόησιν και ίσως βραδύτερον και εις συνάντησιν ως προς την ορθήν αντίληψιν της δογματικής ουσίας του Χριστιανισμού, περί τούτου δεν υπάρχει ουδέ η ελαχίστη αμφιβολία. Προ παντός οφείλομεν, τόσον ημείς, όσον και αι λοιπαί Εκκλησίαι, να κατανοήσωμεν ότι ενώ μέχρι τούδε απεδόθη απερίοριστος αληθώς αξία εις τα δόγματα της πίστεως, ουδέποτε εδόθη ανάλογος προσοχή εις τα τουλάχιστον ίσην αξίαν έχοντα δόγματα της ηθικής (υπογρ. δική μας)... Οφείλομεν να φθάσωμεν εις την συναίσθησιν, ότι, αν δι' οιανδήποτε Εκκλησίαν είνε απαράδεκτος η μη αναγνώρισις των δογμάτων της, εξ ίσου απαράδεκτος πρέπει να είνε η αντίληψις περί του δυνατού της ανοχής της τυχόν κατωτέρας σημασίας του ηθικού δόγματος»⁸¹⁰. Είναι εκπληκτικό ότι ένας ορθόδοξος ακαδημαϊκός θεολόγος του κύρους του Α.Αλιβιζάτου όχι μόνο καταφάσκει και προωθεί τον κοινό ακτιβισμό μεταξύ των Εκκλησιών εν ονόματι της χριστιανικής αγάπης για την αναμόρφωση των κοινωνιών τους αποθεώνοντας την ηθική πράξη αλλά και θεωρεί αναμφίβολο ότι το κοινό ηθικό δόγμα της κοινωνικής δράσης θα οδηγήσει κατόπιν στη δογματική ενότητα πίστεως· πρόκειται ακριβώς για την εκκλησιαστική κοινωνική δράση δικαιοσύνης που οι Νεορθόδοξοι με μένος καταπολεμούν από τη δεκαετία του 1960 ώστε να ... δικαιώσουν τη κριτική του Χάρνακ για την Ορθοδοξία ότι πρόκειται για κοινωνία λατρείας ειδωλολατρικού τύπου και διανοητισμό.*

Ο Β.Τατάκης, επίσης, παρουσίασε τις θεολογικές αλληλεπιδράσεις Ανατολής-Δύσης ως γέφυρες μεταξύ τους π.χ. ότι ο Άγιος Αυγουστίνος γνώριζε έργα του Αγίου Γρηγορίου του Ναζιανζηνού και Βυζαντινοί όπως ο Γεννάδιος Σχολάριος εμφανίζονται να θαυμάζουν τον Άγιο Θωμά ή η ύπαρξη πολυάριθμων λατινικών μεταφράσεων του *Περί ορθοδόξου πίστεως* του Αγίου Ιωάννου του Δαμασκηνού και της *Κλίμακος* του Ιωάννου της Κλίμακος. Δεν απέφυγε ο Β.Τατάκης, ωστόσο, σχηματοποιήσεις όπως αυτή που αποδίδει ενδιαφέρον για πράξη στην Δύση και ενδιαφέρον για θεωρία στην Ανατολή. Η σχηματοποίηση αυτή βρίσκεται σε έντονη

⁸¹⁰ Α.Αλιβιζάτος...Ιστορικοδογματική... 53-54

αντίθεση με την ιστορική πραγματικότητα της πράξης των τουλάχιστον 3000 ορθόδοξων παπάδων και τουλάχιστον 10-15 μητροπολιτών οι οποίοι έλαβαν μέρος στην Εθνική Αντίσταση, μέσα μάλιστα από τις τάξεις του ΕΑΜ⁸¹¹.

Ο Δημοσθένης Σαβράμης⁸¹² δραπέτευσε από το παραδοσιακό αντιθετικό σχήμα Ανατολή-Δύση προβαίνοντας και σε αυτοκριτική πάνω στο ζήτημα της αρχής «ora et labora», (που θεωρείται προϊόν της δυτικής σκέψης), ως συνέχεια της διαλεκτικής θεωρία-πράξη που είδαμε στον Β.Τατάκη. Κατά τον Δ.Σαβράμη η αρχή αυτή υπάρχει στην ίδια την Καινή Διαθήκη, όπως και ότι υπάρχει μια εσωτερική συνέχεια μεταξύ της εξωκοσμικής ασκητικής του Μεγάλου Βασιλείου και της ενδοκόσμιας ασκητικής του Προτεσταντισμού καταργώντας με το συγκεκριμένο ζήτημα τα θεωρητικά τείχη μεταξύ Ανατολής-Δύσεως. Ολοκληρώνει τη σκέψη του: «(τελικά) στη θέση μιας θρησκευτικής αξιοποιήσεως της δραστηριότητας (Δύση) μπαίνει μια θρησκευτική δικαίωση της αδράνειας (Ανατολή). Μέσα στα πλαίσια της εργασίας και του επαγγέλματος, ζούμε την απομάκρυνση της ανατολικοεκκλησιαστικής ασκητικής από τα αρχικά της ιδανικά, που απέκρουαν την αδράνεια».

Κατά τον Ι.Ζηζιούλα⁸¹³ η Ανατολή δίνει έμφαση στην εσχατολογία ενώ η Δύση στην ιστορία προτείνοντας την σύνθεση των δύο παραδόσεων. Η Δύση κινδυνεύει να συγχέει θεολογία με ανθρωπολογία, εκκλησιολογία με κοινωνιολογία ενώ η Ανατολή κινδυνεύει να απολυτοποιεί το τελετουργικό. Η σύνθεση από ορθόδοξου πλευράς θα καταστεί δυνατή με την έμπνευση μιας ευχαριστιακής ηθικής. Κανένα θετικό στοιχείο δε διακρίνει στον Διαφωτισμό ενώ η Ορθοδοξία γίνεται κατανοητή ιδεολογικά, απολογητικά και με ιεραποστολιστική προσέγγιση ως «η μόνη ίσως ελπίδα για τον σύγχρονο άνθρωπο»⁸¹⁴.

⁸¹¹ Το ιστορικό αυτό παράδειγμα διαφεύδει καθ' ολοκληρίαν και την αντίληψη εκείνη που αναγνωρίζει στην Ανατολή τελετουργισμό και στη Δύση ακτιβισμό.

⁸¹² Δ.Σαβράμης, 'Η συμβολή του Max Weber στην πληρέστερη κατανόηση της Ορθόδοξης Εκκλησίας', *Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών*, τ.23, 32,34. Η έκφραση του γέροντος Πορφυρίου Κουσοκαλυβίτου, *Βίος και Λόγοι*, Χανιά, Ι.Μ.Χρυσοπηγής, 2004⁵, 163: «να εργάζεσαι ως θάνατος και να ζεις ως ετοιμοθάνατος» είναι ιδιαίτερα συνθετική

⁸¹³ 'Eschatology and History'...38-39

⁸¹⁴ 'Η Ορθοδοξία και ο σύγχρονος κόσμος' *Ανάπτυξη εκ του Α τόμου του έργου «ΟΙΚΟΔΟΜΗ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΑ» - Έκφρασις αγάπης και τιμής εις τον Σεβ. Μητροπολίτην Σερβίων και Κοζάνης ΔΙΟΝΥΣΙΟΝ*, Κοζάνη, εκ του τυπογραφείου της Αποστολικής Διακονίας, 1991, 218-224, 227 Η ιστορικοεσχατολογική προσέγγιση από την άλλη πλευρά θα μπορούσε να διαλεχθεί με ανάλογες θέσεις του Διαφωτισμού π.χ. M.Foucault, *Τι είναι Διαφωτισμός*, Αθήνα, Έρασμος, 1988, 29: «η κριτική

Η αντιδυτική θρησκευτική ιδεολογία εκφράζεται κατεξοχήν στη σύγχρονη Ελλάδα από τον Χρήστο Γιανναρά⁸¹⁵ και η κριτική που του ασκήθηκε από τον Ν.Νησιώτη⁸¹⁶ και τον Σ.Αγουρίδη⁸¹⁷ είναι ενδεικτική των θέσεων του, της μεθοδολογίας του και των ψυχολογικών-συναισθηματικών του προϋποθέσεων. Ο ΝΝ τοποθετείται νηφάλια και ριζικά απέναντι στις απολυτοποιημένες γενικεύσεις, υπεραπλουστεύσεις, υπερβολές και μονομέρειες του ΧΓ που τον οδηγούν σε πεσσιμισμό ως προς το διάλογο Ανατολής – Δύσης π.χ 1) “There is a certain kind of hidden romanticism concerning the old and good agrarian society. What is more dangerous is the impression that the reader is given that the agrarian society is the society in which Eastern Orthodoxy feels more at home while the technological is the one in which western Christianity recognizes its *alter ego*” 2) “I also agree that the ‘West’ seen through the theological Christian perspective is more rationalistic, scholastic, systematic in comparison with Orthodoxy, which is more mystical, personal, existential. But, here again, I would modify the sharp separation between the two. In ancient times, we in Orthodoxy already had our scholastic and a systematic

οντολογία του εαυτού μας σίγουρα πρέπει να θεωρηθεί όχι ως μια θεωρία, ένα δόγμα, ούτε ακόμα ως ένα σταθερό σώμα γνώσεως που συσσωρεύεται· πρέπει να συλληφθεί ως μία στάση, ένα ήθος, ένας φιλοσοφικός βίος στον οποίο η κριτική αυτού που είμαστε είναι συγχρόνως η ιστορική ανάλυση των ορίων που έχουν επιβληθεί πάνω μας και ένας πειραματισμός με την πιθανότητα να τα υπερβούμε» [η έμφαση δική μας στον «ιστορικοεσχατολογικό» προσανατολισμό της ταυτόχρονης ιστορικότητας και υπέρβασης]

⁸¹⁵ Χ.Γιανναράς, *Ορθοδοξία και Δύση – Η Θεολογία στην Ελλάδα σήμερα*, Αθήνα, Αθηνά, 1972 και *Ορθοδοξία και Δύση στη νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα, Δόμος, 1992

⁸¹⁶ Ν.Α.Nissiotis, ‘Orthodoxy and the West: a response’ *THE GREEK ORTHODOX THEOLOGICAL REVIEW* vol XVII, no 1 (1972) 132-142 Το κείμενο κλείνει ως εξής: “The merit of Dr. Chrestos Yannaras’ paper is that he has presented us with this very confused problem. He risked trying to find out the primary causes of the weakness of the Cristian message both in the West and in the East. Many of his generalizations and over-emphases and most of his radical criticism of western rationality and individualism are due to his having employed the right method, namely to color, as much as possible and as radically as possible, his criticism and the opposition between Orthodoxy and the West in order to underline the importance of this topic at this moment for all of us in East and West. I think that in this matter –which is the most valuable one in such an extensive and difficult subject- he has fully succeeded. Therefore, I would like to close my response by expressing to him my sincere appreciation and thanks for his contribution to our study meeting”

⁸¹⁷ Σ. Αγουρίδης, ‘Συγγραφείς και βιβλία’ *ΚΑΘ’ ΟΛΑΝ* 2(1992) 169-181 Στο κείμενο υπάρχει η εξής αναφορά: «Θα ήθελα εδώ με κάθε ειλικρίνεια να σημειώσω την προσωπική μου εκτίμηση στην υπαρκτική έκφραση του «Ευαγγελίου» (γιατί παντού στον κ.Γ. με εισαγωγικά;) από το συνάδελφο. Καθώς έγραφα αυτή την κριτική παρουσίαση του βιβλίου του, πήρα, εδώ στη Σκύρο, το τελευταίο τεύχος του *Contacts* και διάβασα ένα λόγο του κατά την Κυριακή της Ορθοδοξίας στη Μασαλία. Το πρώτο μέρος αυτού του άρθρου ήταν χάριμα· μου θύμισε κάτι που οπωσδήποτε έλεγα στον εαυτό μου πως δεν πρέπει να ξεχάσω να αναφέρω, γιατί αυτό το στοιχείο υπάρχει σε όλα τα έργα του, και με αυτό σαγηνεύει τον αναγνώστη του ο κ.Γ. Πραγματικά, πρόκειται για τη μόνη γλώσσα με την οποία μπορούμε σήμερα εμείς οι ίδιοι να καταλάβουμε την έννοια της πίστης μας, να δώσουμε να την καταλάβουν και οι άλλοι. Είμαι θιασώτης της υπαρκτικής θεολογικής γλώσσας και ποτέ στο ζήτημα αυτό δεν είχα πρόβλημα με τον κ.Γ. Εκεί που διαφωνούμε είναι το θεολογικό υπόβαθρο της υπαρκτικής έκφρασης του Ευαγγελίου...»

Aristotelian approach to dogmatic formulations, while the ‘West’ also includes strong mystical and personalistic trends...[μέσα στα πλαίσια του αισιόδοξου διαλόγου Ανατολής-Δύσης που προτείνει ο NN] Orthodoxy, especially, should not expect easy answers on issues on which Orthodox think that the West has deviated from the authentic philosophical and theological tradition by having rationalized excessively. On the contrary, this realization should lead Orthodox to a constructive self-criticism and to the diagnosis of the signs of our times which are extremely complicated and challenging for Christians everywhere” Κατά τον NN “the meeting between Orthodoxy and the Christian West is a struggle within the one theological and cultural family, to interpret the same truth in which both share”. Εντοπίζει τις μονομέρειες που υπάρχουν τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση και προωθεί το διάλογο σε συγκεκριμένη βάση.

Οι κριτικοί άξονες του ΣΑ προς τον ΧΓ θα μπορούσαν να συνοψισθούν στις ακόλουθες προτάσεις του: «Όποιες επιφυλάξεις και αν έχει κανείς, όσο σοβαρές και αν είναι, δεν μπορεί να χρησιμοποιεί τόσο έντονα περιφρονητικές εκφράσεις και ταπεινωτικούς χαρακτηρισμούς. Έτσι γράφονται λίβελοι και όχι ιστορία!...Σοβαρό ελάττωμα στη μέθοδο του συγγραφέα αποτελούν οι ανεπίτρεπτες γενικεύσεις...Η Δύση δεν είναι μια άχρονη πνευματική οντότητα αλλά μια πνευματική ιστορική διαδικασία, και πρέπει να σεβόμαστε τις ιδιαιτερότητες της ιστορικής εξέλιξης...Η ιστορία είναι προπαντός κατανόηση, και αυτή είναι αδύνατη όταν τα πράγματα εξετάζονται εκτός συνάφειας (out of context). Αυτό αντιμετωπίζει ο αναγνώστης του περί ου πρόκειται βιβλίου απαρχής μέχρι τέλους...Με βάση ποια ιστορικά δεδομένα νομίζει ο συγγραφέας πως οι Ανατολικοί Ορθόδοξοι χριστιανοί πρέπει να δέχονται την απόσταση Δύσης και Ορθοδοξίας ομόφωνα τόσο μεγάλη και βαθιά όσο τη δέχεται ο κ.Γ; Τα υπάρχοντα ιστορικά δεδομένα όχι μόνο και πριν από το Σχίσμα αλλά και τα μετά το Σχίσμα αντιστρατεύονται απολύτως τις διαπιστώσεις του συγγραφέα περί χάσματος...οι άνθρωποι εκείνοι είχαν άλλη συνείδηση περί των σχέσεων Δύσης και Ορθοδοξίας, όχι τη συνείδηση του κ.Γ. Η διαπίστωση αυτή και μόνη κλονίζει από τα θεμέλια πολλούς ισχυρισμούς του κ.Γ. για τους αιώνες 14^ο έως 19^ο...Αυτό το στοιχείο [«του πάθους ή του μίσους κατά της Δύσης»] ο κ.Γιανναράς δεν το χρωστάει στην ελληνική παράδοση αλλά στη ρωσική σλαβόφιλη παράδοση...η αίρεση δε βρίσκεται μήτε στη διαφορά του δόγματος, δηλ. σε κάποιο δογματικό λάθος· βρίσκεται κυρίως στην απόρριψη της ενότητας και της αγάπης. Τον

βασικό αυτό παράγοντα αγνοεί τελείως ο κ.Γ. στο βιβλίο του» Θα προσθέταμε ότι ο ΧΓ αναγνωρίζει για τον εαυτό του ένα μεσσιανικό ρόλο όπως ο Τσιριντάνης και ο Κόντογλου. Στο βιβλίο που ο ΣΑ άσκησε κριτική ο ΧΓ τελειώνει την ιστορική συνέχεια αιώνων με τον εαυτό του και τους Νεορθόδοξους, αυτό όμως το κρίνει Άλλος, για όποιον πιστεύει, ή ο ιστορικός του μέλλοντος, για τον επιστήμονα.

Αλλά ο Χ.Γιανναράς ανήκει στην καθεστωτική διανόηση. Σύμφωνα με τον Γ.Κοντογιώργη «ο Γιανναράς και πολλοί άλλοι στοχαστές θεωρούν ότι η Δύση είναι ένα εναλλακτικό παράδειγμα, που τοποθετείται στον αντίποδα του ελληνικού –ή για κάποιους του ορθόδοξου- παραδείγματος. Θεωρώ ότι αποτελεί μέγα λάθος να προσεγγίσουμε τη Δύση ως ένα άλλο παράδειγμα. Πρώτον, η Δύση δεν είναι παρά η προέκταση, μία επόμενη φάση, του ανθρωποκεντρισμού (των κοινωνιών εν ελευθερία) που ενσάρκωσε ο ελληνικός κόσμος, στη μεγάλη τη φορά αυτή κοσμοσυστημική κλίμακα. Δεύτερον, η Δύση, στο πλαίσιο αυτό, εγγράφεται ως πρώιμη ανθρωποκεντρικά φάση, η οποία στο εξελικτικό γίνεσθαι του ελληνικού ανθρωποκεντρισμού ανάγεται στην εποχή ανάμεσα στον Δράκοντα και στον Σόλωνα. Αντιστοιχεί σε μια μετα-φεουδαλική ή πρώιμη ανθρωποκεντρική φάση του συνόλου εξελικτικού γίνεσθαι του κοινωνικού ανθρώπου. Επειδή ακριβώς στη φάση αυτή προέχει μόνο η ατομική/προσωπική ελευθερία, η ατομικότητα όχι μόνο δεν εντάσσεται στη συλλογικότητα, αλλά και την αντιμετωπίζει ως δυνάμει απειλή... Όποιος ορίζει, όπως ο Γιανναράς, τη Δύση ως εναλλακτικό παράδειγμα και όχι ως μια πρώιμη φάση της ανθρωποκεντρικής εξέλιξης ή, στο πλαίσιο αυτό, αποκόπτει την ορθοδοξία από την ελληνική της οφειλή είναι έτοιμος να ψάξει αλλού για συμμάχους. Το άλμα προς μια νέα στρατηγική σύγκλιση της ορθοδοξίας με το οθωμανικό/τουρκικό Ισλάμ, προκειμένου να αντιμετωπισθεί το δυτικό παράδειγμα και να διασωθεί η ορθοδοξία, παρακάμπει το ουσιώδες. Ότι ο ελληνικός κόσμος, εγκιβωτισμένος στο νεωτερικό, πρώιμο ανθρωποκεντρικό κράτος, κλήθηκε να εναρμονισθεί με την εποχή του, οπισθοδρομώντας, από τη φάση της οικουμένης, στην εποχή του Δράκοντα και του Σόλωνα. Έτσι, αντί να αναζητήσουμε αυτό που συνέβη με το ελληνικό κράτος, είμαστε έτοιμοι να ενοχοποιήσουμε (ο Ράμφος) ή να υποτάξουμε (ο Γιανναράς) την εθνική μας συλλογικότητα και το κοινωνικό της υποκείμενο... Διαφεύγει την προσοχή ότι ο Χ.Γιανναράς αναφέρεται σε μια «ελληνικότητα», την οποία όμως δεν ορίζει υπό το πρίσμα της εθνικής συλλογικότητας. Ο ίδιος δηλώνει ότι «δεν τον ενδιαφέρει το έθνος»...η

«ελληνικότητα» του Γιανναρά, εν προκειμένω, είναι μια διάχυτη, πνευματική ή πολιτισμική, παράμετρος η οποία έχει συνάφεια, όπως ο ίδιος δηλώνει, με το ιερό, αλλά όχι με το κοσμικό έθνος. Η πρόσληψη της Δύσης ως παραδείγματος και όχι ως σταδίου σε μια προοπτική ανθρωποκεντρικής ολοκλήρωσης, με πρόσημο τη μεγάλη κοσμοσυστημική κλίμακα, αντιμετωπίζει την εποχή μας στατικά, όπως επίσης και τον ελληνικό κόσμο. Ούτε ο ελληνικός κόσμος βίωσε τη σημερινή πρώιμη ανθρωποκεντρική φάση της Εσπερίας –και εφεξής του σύνολου κόσμου- στα πρώτα του βήματα ούτε η τελευταία προώρυσται να εγγράψει την ιδιωτική ατομικότητα στο συλλογικό. Περιττεύει να πω ότι η προσέγγιση αυτή είναι ανιστορική, σε κάθε περίπτωση, βαθιά ολιγαρχική και οπωσδήποτε μη ελληνική»⁸¹⁸

Ο Γ.Π.Πατρώνος⁸¹⁹ αναγνωρίζει τις οφειλές στη Δύση: «Οι μεγαλύτεροι Πατρολόγοι και Βυζαντινολόγοι ήταν Δυτικοί θεολόγοι. Εάν υπήρξε άνθηση στη σύγχρονη Ορθόδοξη θεολογία κατά τις τελευταίες δεκαετίες της προηγούμενης χιλιετίας αυτό οφείλεται εν πολλοίς στη μαθητεία, τη σπουδή και το διάλογο με τα σημαντικότερα θεολογικά κέντρα του δυτικού κόσμου. Αυτά τα ολίγα αρκούν, για να μην οδηγούμαστε σε ακραίες εκτιμήσεις και απαράδεκτες πολώσεις ενός στείρου ορθοδοξομονισμού και νοσηρού αντιδυτικισμού». Αυτή η στάση δυστυχώς είναι σπάνια στον ελληνικό θεολογικό επιστημονικό χώρο...

Ο Π.Β.Βασιλειάδης⁸²⁰ θεωρεί «τραγωδία και σκάνδαλο» το σχίσμα ανάμεσα στην Ανατολική και Δυτική Εκκλησία και αν και εντοπίζει τις θεολογικές διαφορές με τις κοινωνικές τους συνέπειες π.χ. όσον αφορά το *filioque*⁸²¹, πιστεύει «ακράδαντα στη *σύνθεση των δύο κόσμων*». Παραθέτει σημεία όπου η Ανατολή θα ωφελούνταν από τη Δύση όπως π.χ. από «το ξαναζωντάνεμα των ενοριών στις χώρες της Λατινικής κυρίως Αμερικής με τις περίφημες *κοινότητες βάσεως* (Base communities), που σε πολλά σημεία θυμίζουν τις ξεχασμένες πια ελληνικές ενοριακές και λοιπές κοινότητες της εποχής της Τουρκοκρατίας⁸²²».

⁸¹⁸ Γ.Κοντογιώργης, *Οι ολιγάρχες...* 365-369

⁸¹⁹ Γ.Π.Πατρώνος, *Ελληνισμός και Χριστιανισμός*, Αθήνα, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2003, 207

⁸²⁰ Π.Β.Βασιλειάδης, *Η Ορθοδοξία στο σταυροδρόμι*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1992, 91-126

⁸²¹ Π.Β.Βασιλειάδης, *Η Ορθοδοξία...* 103

⁸²² Καθοριστικό θα ήταν στην προοπτική αυτή το Γ.Κοντογιώργης, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές κοινότητες της τουρκοκρατίας*, Αθήνα, Λιβάνης, 1982 σε διάλογο με τη Θεολογία της Απελευθέρωσης

Σύμφωνα με τον Ι.Σ.Πέτρου,⁸²³ τέλος, «η διαίρεση σε Ανατολή και Δύση με την παραδοσιακή σημασία έπαιξε τον ρόλο της πριν από τον μοντέρνο κόσμο και μέσα στο πεδίο της μεσαιωνικής ευρωπαϊκής ιστορίας. Λειτουργήσε μέσα από τη δημιουργία δύο κλειστών συστημάτων. Η ίδια η ζωή και οι πολιτισμικές εξελίξεις την ξεπέρασαν. Μόνο για τις ίδιες τις Εκκλησίες, σε στενό κυρίως θεσμικό πλαίσιο, παίζει ρόλο η διαίρεση αυτή. Ευρύτερα δεν έχει ουσιαστικό ρόλο. Είναι καιρός να αναζητήσουμε πέρα από τη διαίρεση αυτή, να δούμε τι έχει να πει το Ευαγγέλιο του Χριστού στον σύγχρονο κόσμο. Η αγαπητική σχέση και η συνδεδεμένη με αυτήν ελευθερία, που αποτελούν την ουσία του Χριστιανισμού, μπορούν να βιωθούν στον σύγχρονο κόσμο πέρα από τις διαιρέσεις του παρελθόντος. Είναι αρκετά τα προβλήματα του σύγχρονου κόσμου. Δεν είναι ανάγκη να προστίθενται και τα προβλήματα του παρελθόντος, που δεν έχουν στην πραγματικότητα τίποτε θετικό να προσφέρουν». Αυτή η αισιοδοξία θα μπορούσε να αποτελέσει την υπέρβαση του διχασμού Ανατολής-Δύσης.

Ο Ιησούς Χριστός είναι η ειρήνη και η ενότητα αλλά και η δικαιοσύνη. Πόσοι από τους θεολογούντες των οποίων οι θέσεις παρουσιάστηκαν έχουν σχέση με τον Χριστό ή την μισαλλοδοξία;

⁸²³ Ι.Σ.Πέτρου, ‘ «Σύγχρονος κόσμος» αντί «Ανατολή και Δύση»’, *ΑΝΑΛΟΓΙΟΝ* 1(2001) 78-79

1.4 Ο «εσωτερικός» άνθρωπος του Ελληνοχριστιανισμού ως βάση της ιδεολογικοκοινωνικής κυριαρχίας του

Το καίριο, ίσως, ζήτημα είναι το αν και πώς οι υπαρξιακές αναζητήσεις και τοποθετήσεις των εμπλεκόμενων με τη θρησκεία μετατρέπονται σε κοινωνικές πρακτικές και ιδεολογικές θέσεις που δημιουργούν κοινωνικές και πολιτικές συμπεριφορές.

Η αγάπη δεν είναι πηγαίο και αυθόρμητο αίσθημα ούτε η αναστάσιμη θυσία της Ορθοδοξίας για τις παραεκκλησιαστικές οργανώσεις αλλά μίγμα συναισθηματισμού και καθήκοντος-υποχρέωσης, πρόκειται για στρατιωτικοποίηση του συναισθήματος. Σύμφωνα, επιπροσθέτως, με τα λόγια του Max Weber⁸²⁴: «Μια ιδιόμορφη φυγοκοσμία με τη μορφή ανυστερόβουλης αφοσίωσης στον καθένα, όχι χάριν του ανθρώπου αλλά χάριν της αφοσίωσης ως τέτοιας, για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του Baudelaire: χάριν της «ερής πορνείας της ψυχής»...μία εκλεπτυσμένη, καθότι υποκρινόμενη το ρόλο της ανθρώπινης αφοσίωσης, απόλαυση του ίδιου του εαυτού σε έναν άλλο».

Δεν πρόκειται για την πηγαία χριστιανική αυτοθυσιαστικότητα σε προσωπικό και κοινωνικό επίπεδο αλλά για επακόλουθο μηχανοποιημένης συμπεριφοράς· πρόκειται για την αγάπη της αγάπης ως ανώτερο ιδανικό, μια αγάπη χωρίς όνομα και ταυτότητα αλλά σαν αξιέπαινη ιδιότητα ανάμεσα σε άλλες που η κατοχή της επιφέρει ενθουσιαστικούς τρόπους συμπεριφοράς προβλέψιμους, άρα εύκολα καθοδηγούμενους. Αυτή η αγάπη, ως ιδιότητα και χωρίς ρίζες σε προσωπικό βάθος, μπορεί να αλλάξει το αντικείμενό της με ευκολία ανάλογα με τις υποβολές και κατευθύνσεις που δέχεται. Αυτού του είδους η «αγάπη» λούστηκε από το Παλάτι, τους Αμερικάνους και την εθνικόφρονα παράταξη με εθνικό φωτοστέφανο που απαιτούσε μάρτυρες και ταυτόχρονα εκδικητές προς εκείνους που την πρόδωσαν δηλ. τους 'σλαβοκομμουνιστές'. Σύμφωνα με τον Γ.Καραγιάννη⁸²⁵ «τονίζοταν η σημασία του 'Χρέους' για τους 'Στρατιώτες του Χριστού' και εξήρητο ο θάνατος 'για το Χριστό και την Πατρίδα' μελών των οργανώσεων που έχασαν τη ζωή τους στο

⁸²⁴ Max Weber, *Θεωρία της Θρησκευτικής Αρνησικοσμίας*, Αθήνα, Σαββάλας 2002, 61,95

⁸²⁵ Γ.Καραγιάννη, *Η Εκκλησία...* 111

μέτωπο... αυτό το πνεύμα 'θυσίας' θα το δούμε και την επόμενη δεκαετία στην Κύπρο στα παιδιά των κατηχητικών Σχολείων που θα ενταχθούν στις μαχητικές ομάδες της ΕΟΚΑ».

Ο Φ.Κόντογλου προκαλεί το συναίσθημα με τις αναφορές του σε νηπτικούς Πατέρες και ασκητικά κείμενα κατασκευάζοντας ένα φαντασιώδες μεγαλείο ως καταναλωτικό μηχανισμό για ατομική τέρψη ή διαφυγή. Επιπλέον, η εμμονή στην ασκητική παράδοση δημιουργεί απολίτικους και υποταγμένους ανθρώπους⁸²⁶. Οι νηπτικές προϋποθέσεις χρησιμοποιούνται ως μια ανιστορική άρνηση κοινωνικής εμπλοκής:

Τι μαλώνετε για τα πολιτικά, για τα λεφτά, για τα αξιώματα, για τις εξουσίες, και φαρμακώνετε τη ζωή σας; Όλοι είμαστε καταδικασμένοι, μελλοθάνατοι. Για κανέναν δεν υπάρχει έλεος. Ο καθένας μας ας είναι αγαπητός στα μάτια του άλλου, γιατί είναι και κείνος μελλοθάνατος σαν κι αυτόν⁸²⁷

σε συνδυασμό με την άρνηση της Πράξης⁸²⁸ ή μιλώντας για την ειρήνη αναφέρεται σε μια μεταφυσική εσωτερικής αυτοπραγμάτωσης, με ηθικολογική κριτική στο σύγχρονο τρόπο ζωής και καμία διάθεση ανεύρεσης των κοινωνικών προϋποθέσεων της ειρήνης⁸²⁹. Ο Φ.Κόντογλου δεν προβαίνει σε κοινωνικοπολιτική αλλά σε συναισθηματική και ηθικολογική κριτική στον πλούτο και ταυτόχρονα έχει σαν ατομική του λύση την αισθητική ζωή που προσφέρει η λειτουργιολογική παραδοσιοκρατία με τις τελετουργίες και την ανάγνωση ασκητικής θεολογίας για 'ψυχική ισορροπία' και 'καταφύγια'⁸³⁰ από την πραγματικότητα

Υπάρχει, επομένως, μια υπαρξιακότητα που ως συναισθηματισμός εντάσσεται στους μηχανισμούς της καταναλωτικής κοινωνίας, όπως συμβαίνει στην περίπτωση

⁸²⁶ Nikolai Balashov, 'ΑΓΙΑ ΡΩΣΙΑ και σχετικά προβλήματα', *ΚΑΘ' ΟΛΟΝ* 7-8(1994) 143-146

⁸²⁷ ό.π...285 Ο λυρισμός αυτός είναι παραπλανητικός διότι ο θάνατος σαν φυσικό φαινόμενο είναι ίδιος σε όλους, σαν ιστορικό φαινόμενο, όμως, δεν είναι αφού υπάρχει κοινωνική αδικία. Για την πρώτη κατεξοχήν εκδοχή Μ.Νιέλ, *Ψυχανάλυση του Μαρξισμού...* 100· για τη δεύτερη Ρ.Μπαρτ, *Μυθολογίες...* 155-158

⁸²⁸ ό.π...232: «ο Χριστιανισμός δεν είναι για πρακτικούς ανθρώπους»

⁸²⁹ ό.π...253-259

⁸³⁰ ό.π...115, 214, 119 Οι χιλιάδες αναγνώστες του Κόντογλου αυτήν την 'ζωή' του πνευματικά οπιομανούς ανθρώπου επιλέγουν συνειδητά να διάγουν. Ποτέ δεν θα εκδοθεί από ορθόδοξο εκδοτικό οίκο βιβλίο για τις κάθε λογής «εκκλησιογενείς νευρώσεις», που αναφέρει ο Δ.Σαβράμης, Ιησούς...47 γιατί θα χαθεί η πελατεία

του Φ.Κόντογλου, και μια άλλη που είναι δημιουργός δημοκρατικών νοοτροπιών όπως λειτουργούν, κατά τη γνώμη μας, συγκεκριμένες ιδέες του Β.Τατάκη.

Ουσιαστική έκφραση-κλειδί του Β.Τατάκη είναι «το κατόρθωμα της ταύτισης της ανθρώπινης προαίρεσης με το θέλημα του Θεού» όπου «λάμπουν» διά της απουσίας τους οι λέξεις «υποταγή» ή, έστω, «υπακοή» προωθώντας με αυτό τον τρόπο την ελευθερία της ανθρώπινης συνείδησης έναντι του ίδιου του Θεού. Εισάγει την σχεσιακή αυτονομία στη σχέση του ανθρώπου έναντι του Θεού⁸³¹ και κλείνει με τη βασική αναφορά ότι «με την αγάπη του Θεού γινόμαστε οι υιοί και οι φίλοι του, όχι οι δούλοι του»⁸³²

Ο Β.Τατάκης⁸³³ ελευθερώνει τον αναγνώστη του από την αυταρχική επιβολή της ψυχολογίας στην κοινωνική ζωή, την θεωρεί ως δευτερεύοντα τρόπο αντίληψης της πραγματικότητας και προβαίνει σε ριζική κριτική του ψυχολογισμού δηλ. «τη διαρκή απασχόληση –που σε πόσους γίνεται σωστό πάθος- με το τι αισθάνονται, με το τι τους συμβαίνει, με τα αισθήματα και τις αντιδράσεις σ' αυτά, όπως λέγει η ψυχολογία, και με τις επιθυμίες και την ικανοποίησή τους». Η ουσιαστική του προσφορά βρίσκεται στη προτεραιότητα που δίνει στο πνευματικό εγώ έναντι του ψυχολογικού εγώ «που είναι πολύ κοντά στις ζωϊκές εκδηλώσεις με την τρέχουσα σημασία» μόνο με την προτεραιότητα αυτή οι ζωϊκές-ψυχολογικές εκδηλώσεις αποκτούν το σωστό τους περιεχόμενο. Στόχος του Β.Τατάκη είναι ο ελεύθερος υπαρξιακά άνθρωπος που δεν υποτάσσεται σε ψευδείς, παραπλανητικές ή επιφανειακές μορφές ζωής αλλά κυβερνά τη ζωή του με πνευματικά κριτήρια δηλ. κριτήρια ελευθερίας.

Ο Β.Τατάκης, επιπλέον, διαισθάνεται ότι πίσω από κάθε νομοτέλεια κρύβεται το ειδεχθές προσωπείο της υποταγής (πολιτικοκοινωνικής και προσωπικής) με μια

⁸³¹ Β.Τατάκης, *Μελετήματα*...38,33

⁸³² Β.Τατάκης, *Η ελληνική*...85

⁸³³ Β.Τατάκης, *Η πορεία του ανθρώπου*, Αθήνα, Οι Εκδόσεις των Φίλων, 1999, 50,59 Σύμφωνα, επιπλέον, με τον Έριχ Φρομ, *Η τέχνη της αγάπης*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1978, 44, υποσ. 7: «ενώ η μεγάλη διάδοση της ψυχολογίας δείχνει οπωσδήποτε ένα ενδιαφέρον για τη γνώση του ανθρώπου, φανερώνει ταυτόχρονα την ουσιαστική έλλειψη αγάπης στις ανθρώπινες σχέσεις σήμερα. Έτσι, οι ψυχολογικές γνώσεις καταλήγουν να αποτελούν ένα υποκατάστατο της ολοκληρωμένης γνώσης στην πράξη της αγάπης, αντί να αποτελούν ένα βήμα για την κατάκτησή της». Στο σύγχρονο κόσμο αυτή η ειδωλολατρική manía ψυχολογισμού είναι η βάση τηλεπαιχνιδιών τύπου Big Brother ή του κουτσομπολιού των social media και καλλιεργούν στο κοινό τους ανάλογο ήθος.

σκηνοθετημένη ελευθερία ως ελεύθερη αποδοχή της δουλείας⁸³⁴ σε αντίθεση με τη δημιουργικότητα της χριστιανικής ασκητικής ελευθερίας και την ευθύνη έναντι της ιστορίας. Η δημοκρατικότητα της ταπεινοφροσύνης ως άρνησης της διάθεσης για ορισμούς που εγκλωβίζει και εκφράζει διανοητική κατακτητικότητα απασχολεί, επίσης, τον Β.Τατάκη σε πολλά επίπεδα: στόχος να μην μεταβληθεί ο άνθρωπος σε συλλογιστική μηχανή⁸³⁵.

Σύμφωνα με τον Β.Τατάκη, ωστόσο, «δεν είναι η Χριστιανική επανάσταση αγώνας προς εξωτερικές αντιμαχόμενες δυνάμεις, αλλά αγώνας προς εσωτερικά τείχη που πρέπει να πέσουν»⁸³⁶. για να ταυτιστεί, κατ' αυτόν τον τρόπο, με τον Π.Μπρατσιώτη, του οποίου η κεντρική θέση είναι ότι αληθινός πολιτισμός είναι εκείνος που προάγει την καλλιέργεια της ψυχής σε διαχωρισμό και υποτίμηση του υλικού⁸³⁷. Σύμφωνα με τον Δ.Τζιόβα οι απόψεις αυτές είναι αυταρχικής έμπνευσης και αναφέρεται συγκεκριμένα στο λαϊκισμό της 4^{ης} Αυγούστου που «στηρίζεται και σε μια γερμανικής προελεύσεως διάκριση ανάμεσα στο μηχανικό ή εξωτερικό και τον πνευματικό ή εσωτερικό πολιτισμό»⁸³⁸ Ο θεωρητικός της απριλιανής χούντας Γ.Γεωργαλάς ταυτίζεται με τις απόψεις αυτές: «Ο Χριστιανισμός...κινείται στον χώρο του Πνεύματος. Είναι μια μορφή «πνευματοκρατίας». Η ύλη είναι θνητή. Το Πνεύμα αθάνατο. Γι' αυτό, ο Χριστιανισμός, εναρμονίζεται απόλυτα με την Ελληνική *Ιδεοκρατική* Φιλοσοφία και με τον Ελληνικό τρόπο ζωής, ενώ συγκρούεται με τις υλιστικές θεωρίες και με τον κομμουνιστικό τρόπο ζωής...Κύριος στόχος του χριστιανισμού είναι ο εσωτερικός άνθρωπος...»⁸³⁹ Θα υποθέταμε ότι ο αυταρχισμός για να εξουσιάζει προωθεί θεωρητικά διαιρέσεις και διαχωρισμούς και διασπάσεις καταργώντας το όλον και το ακέραιο αφού δεν θα μπορούσε να επιβληθεί στο ολοκληρωμένο και πολύπλευρο που επιδιώκει να διασπάσει· ίσως εδώ να έχει τη θέση του το παροιμιώδες της λαϊκής θυμοσοφίας «διαίρει και βασίλευε», πολύ περισσότερο που η αυταρχικότητα θέλει να φέρνει τη διαίρεση μέσα στον πολιτισμό και το διχασμό μέσα στην ίδια την ύπαρξη του ανθρώπου· ο ενιαίος και ενοποιημένος

⁸³⁴ Β.Τατάκης, *Μελετήματα*...40,41,161 με αναφορά στις κοσμολογικές αλλά και πολιτειακές αντιλήψεις των Στωϊκών, του Πλωτίνου, του Πλάτωνα...

⁸³⁵ Β.Τατάκης, *Μελετήματα*...18-20, 22-23, 27, 62 και *Η Ελληνική*...66

⁸³⁶ Β.Τατάκης, *Η πορεία*...36

⁸³⁷ Π.Μπρατσιώτη, *Χριστιανισμός και Πολιτισμός*...4-5

⁸³⁸ Δ.Τζιόβας, *Οι Μεταμορφώσεις του Εθνισμού και το Ιδεολόγημα της Ελληνικότητας στο Μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1989, 149-150

⁸³⁹ Γ.Γεωργαλάς, *Η Ιδεολογία της Επαναστάσεως*, χωρίς άλλα στοιχεία, 26

άνθρωπος ως σωματοψυχή που λειτουργεί με υγιείς θεσμούς δημιουργικότητας και ελευθερίας δεν είναι χειραγωγήσιμος.

Ο Α.Τσιριντάνης κατασκεύασε την έκφραση «άρτιος άνθρωπος» που μόνο ως μυθολογική και ηθικολογική κατασκευή εναντίον των «άλλων» μπορεί να σταθεί αλλά μόνο αυτός ο τύπος ανθρώπου θα μπορούσε να είναι ο καλός πατριώτης ως μαχητής μάλιστα του ελεύθερου Δυτικού κόσμου κατά του «σιδηρού παραπετάσματος»...Σύμφωνα με τον T.Szasz⁸⁴⁰ οι ορισμοί στους ανθρώπους υπάρχουν για να εξυπηρετούν κοινωνικά συμφέροντα και να παρεμποδίζουν άλλα...Επιπλέον, στον Α.Τσιριντάνη και στο ρεύμα χριστιανικού κοινωνισμού που εκπροσωπούσε «ο τονισμός της ιδέας της Κοινωνικής Δικαιοσύνης δεν συνοδευόταν και από συγκεκριμένη κριτική στην πρακτική των κυβερνήσεων της εποχής, ακόμη και στις πιο επικίνδυνες μορφές της, όπως ήταν η συνεχής συμπίεση των αποδοχών των μισθωτών, ο περιορισμός των συνδικαλιστικών τους δικαιωμάτων, η άγρια αστυνομική καταστολή κάθε προσπάθειας για διεκδίκηση καλύτερων συνθηκών ζωής και δουλειάς των εργαζομένων»⁸⁴¹.

Ωστόσο, υπάρχουν στοιχεία υπαρξιακής στάσης με δυναμισμό, ενθουσιώδη ζωτικότητα ή και έμπνευση, από την πείρα –μάλλον- της ζωής, στη σκέψη του Α.Τσιριντάνη και του Φ.Κόντογλου. Σαν παράδειγμα ας αναφέρουμε τη δυναμική στάση αντιμετώπισης προβλημάτων χαρακτήρα του Έλληνα που προτείνει ο πρώτος, και την προφητική σύλληψη του ανθρώπου-virtual reality από τον δεύτερο:

Πρώτα-πρώτα, βέβαια, πρέπει να τις αναγνωρίσωμε (τις αδυναμίες μας σαν λαός). Αλλά να τις αναγνωρίσωμε σαν αγωνιστές και όχι σαν μαζοχιστές...Κάθε δούλος είναι καχύποπτος. Και κάθε δούλος είναι πονηρός, αλλιώς δεν ζη. Και από εκεί έχομε πάρει την καχύποψία και την πονηρία, ίσως μπορείς να πεις την κουτοπονηριά, που παρουσιάζεται στον χαρακτήρα μας⁸⁴²

Και

⁸⁴⁰ T.Szasz, *Το Δεύτερο Αμάρτημα*, Ταμασός, 1982, 43,45,134

⁸⁴¹ Γ.Καραγιάννης...121

⁸⁴² ό.π...43,37

Κ' οι ζωντανοί άνθρωποι θέλουν να μοιάζουν με τους φωτογραφικούς ανθρώπους, στην όψη, στις κινήσεις και στη φωνή⁸⁴³

Πέρα από την φαινομενική απολιτικότητα που είδαμε μέχρι τώρα υφίστανται και σαφέστατες και συγκεκριμένες πολιτικές ιδεολογικές στρατεύσεις. Κατά τον Π.Μπρατσιώτη ο Χριστός «ανεγνώρισε το κράτος μετά των κοινωνικών του θεσμών»⁸⁴⁴, οπότε το κράτος νομιμοποιείται θεολογικώς, ενώ ο Μητρ.Σάμου Ειρηναίος⁸⁴⁵ νομιμοποιεί και ιεροποιεί το βασιλικό θεσμό εν ονόματι του «λάμποντος» βυζαντινού πολιτισμού⁸⁴⁶ που δημιούργησε θυσιαστικούς ανθρώπους. Η σχετικοποίηση του κράτους ενδιαφέρει τον Α.Γ.Κόμπο⁸⁴⁷ αλλά και τον Nicolas Afanassiev⁸⁴⁸ κατά τον οποίο «η Εκκλησία απευθύνεται σε καθένα άνθρωπο χωριστά, που είναι μοναδικός και αναντικατάστατος, και όχι στην μάζα ή στο πλήθος. Το ανθρώπινο πρόσωπο, που τείνει να συγχωνεύσει την ζωή του με την ζωή του Χριστού, και το ανθρώπινο πρόσωπο μετασηματισμένο σε ρομπότ αποτελούν, σε τελευταία ανάλυση, την αντίθεση Εκκλησίας και κράτους στην ολοκληρωτική του μορφή».

Η ελληνοχριστιανική παράδοση έχει αταξικό χαρακτήρα κατά τον Μητρ.Σάμου Ειρηναίο ο οποίος δίνει ηθικολογικές παραινήσεις στην άρχουσα τάξη και προτείνει ευσεβή υποταγή στον εργατικό κόσμο που οφείλει να έχει «έλλογες» διεκδικήσεις:

Οι ηγετικές τάξεις του λαού...οφείλουν να θυσιάζονται χάριν των εργαζομένων...και οι εργαζόμενοι...έχουν υποχρέωση να σέβονται τον εργοδότη, να ρυθμίζουν τας απαιτήσεις των εντός των οικονομικών δυνατοτήτων της επιχειρήσεως, ίνα ούτω κυριαρχή εις τας σχέσεις των το

⁸⁴³ ό.π...210

⁸⁴⁴ Π.Μπρατσιώτης, *Χριστιανισμός και Πολιτισμός*... 15

⁸⁴⁵ *Πρακτικά* ...ό.π...55

⁸⁴⁶ Το βυζαντινό κράτος ήταν θεοκρατικό και οι νόμοι του θεϊκοί [Πέτρου... Πολιτική]άρα ο Γρηγόριος Θεολόγος ήταν ιερόσυλος όταν κατέκρινε νόμο εναντίον των γυναικών. Η επιλογή του Σάμου Ειρηναίου ήταν με το κράτος όχι με τον άγιο και –τι σύμπτωση- ειρωνεύτηκε τη δημιουργία Σχολής Διακονιστών από Αλιβιζατο και Βέλλα σύμφωνα με τον Αγουρίδη. Ή θα υπερασπίζεται κανείς τους αδύνατους της Ιστορίας ή θα κομπάζει με τους ισχυρούς, άλλη λύση δεν υπάρχει.

⁸⁴⁷ Α.Γ.Κόμπο, *Θρησκευτική και κοσμική εξουσία κατά την Καινήν Διαθήκην*, Αθήναι, 1969, 93

⁸⁴⁸ Nicolas Afanassiev, *Η Εξουσία της Αγάπης*, Αθήνα, Τήνος, 1992, 36

ελληνοχριστιανικόν πνεύμα, πνεύμα αμοιβαίου σεβασμού και αμοιβαίας συμπάθειας και αλληλεγγύης, σχήμα κοινωνικών ανωτέρας μορφής πολιτισμού⁸⁴⁹

Υπάρχει σύμπλευση στο σημείο αυτό, ως προς την προώθηση της αταξικότητας, με τον Γ.Γεωργαλά. Κατ' αυτόν «ο Ελληνοχριστιανικός Ανθρωπισμός δεν είναι δυνατόν να συμβιβαστεί με τον μαρξικό ταξισμό, ο οποίος αποτελεί διδασκαλία του μίσους...οι Αξιωματικοί (της 21^{ης} Απριλίου) έχουν αταξική νόησι του Έθνους...»⁸⁵⁰

Στη συνάφεια αυτή, ενδεικτικός της ευρύτερης σκέψης του Α.Τσιριντάνη προς άκρα συντηρητική πολιτική αξιοποίηση είναι ο τρόπος που αμφισβητεί τα συνδικαλιστικά δικαιώματα. Συγκεκριμένο παράδειγμα⁸⁵¹ η εξιδανικευμένη, με «ιερή αποστολή» (αναφέρεται 5 τουλάχιστον φορές σε λιγότερο 2 σελίδων κείμενο) νοσοκόμα που ενώ αρχικά «ήταν 'μοναχή' σε μοναχικό τάγμα ή σε μοναστήρι...όταν ήταν πλάι στο κρεβάτι του αρρώστου, θυμόταν το κε' κεφάλαιο του κατά Ματθαίον Ευαγγελίου και στο πρόσωπο του αρρώστου έβλεπε τον Ιησού Χριστό...(τόρα) η αδελφή νοσοκόμος του μοντέρνου πολιτισμού δεν είναι πια ο άνθρωπος που θυσιάζει την ζωή του χάριν του πλησίον, είναι ο προλετάριος που, αντί να αποβλέπει στον Σταυρό του Κυρίου, προστρέχει στον συνδικαλισμό, τα ωράρια και τα τούτοις όμοια...». Η άκριτη και ακραία διάκριση αφ' ενός ιεροποιημένος ψυχαναγκασμός, αφ' ετέρου συνδικαλιστικά δικαιώματα εις βάρος του ανθρωπισμού και ηθική έκπτωση, δεν λαμβάνει υπ' όψιν της την περίπτωση συνύπαρξης αυθόρμητου αισθήματος ευθύνης και συνδικαλιστικών διεκδικήσεων.

Ενώ ο λόγος του Γ.Θ.Πυρουνάκη θίγει το ζήτημα των δικαιωμάτων του εργαζόμενου ανθρώπου και όχι μόνο των «θυσιών» του. Ο παπα Πυρουνάκης συνδέει το Ιω.111 όχι με «πνευματικά» αλλά με «υλικά» ζητήματα που είναι η εφαρμογή των

⁸⁴⁹ ό.π. 58 Μαρτυρίες ανθρώπων της εποχής βεβαιώνουν ότι όντως υπήρχαν αφεντικά επιχειρήσεων που λειτουργούσαν με εντιμότητα την εποχή εκείνη έναντι του προσωπικού τους. Ωστόσο, σύμφωνα με τον D. Close, *Ελλάδα 1945-2004*, Αθήνα, Θύραθεν, 2006, 155 ακόμη και το σύστημα των εργατικών σωματείων λειτουργούσε εναντίον των εργαζομένων: «Στην πράξη το σύστημα λειτουργούσε έτσι ώστε να καθιλώνει το επίπεδο των μισθών και να ικανοποιεί τις επιθυμίες των συντηρητικών κυβερνήσεων και τα συμφέροντα των εργοδοτών...Η δυνατότητα αντίστασης των εργατών σ' αυτό το σύστημα περιοριζόταν από την πολυδιάσπαση και την πατερναλιστική δομή (υπογρ. δική μας) των επιχειρήσεων...» Η θυσιαστικότητα κατά Σάμου Ειρηναίο τι σχέση έχει με τον πατερναλισμό; Καμία, αν όχι παραπλανητική

⁸⁵⁰ ό.π...27,7

⁸⁵¹ ό.π... 136-137

πρώτων. Η θέση του είναι η απόδειξη ότι μόνο ο πατριώτης έχει έγνοια για κοινωνική δικαιοσύνη ενώ ο εθνικιστής κραυγάζει μέσα στην αδιαφορία του:

Ας έλθουμε πάλι στα πράγματα. Ποια λυσιτελής συμπαράσταση παρέχεται στις συνδικαλιστικές προσπάθειες των εργατών και των αγροτών για να βρουν το δίκιο τους; Για μεγαλύτερα ημερομίσθια και για περισσότερες τιμές των προϊόντων τους, από τις χριστιανικές δυνάμεις; Και γιατί; / Ενώ, κατά τη γνώμη μου, αξίζει να γίνονται γι' αυτές τις τιμές υποθέσεις πολλοί περισσότεροι αγώνες και πολλές, πάρα πολλές θυσίες. / Το χριστιανικό κίνημα δεν έβαλε τέτοιους στόχους; Το «πτωχοί ευαγγελίζονται» (Ματθ.ια 5) τι σημαίνει; Γιατί, λοιπόν τα εκκλησιαστικά στελέχη δεν κατεβαίνουν σ' αυτές τις τάξεις του λαού· του μόχθου και του πνιγμένου δίκιου; Για να βοηθήσουν με «ουσιαστική συμπάθεια» στις λύσεις των προβλημάτων του; Το «την ψυχήν μου θύσω υπέρ των προβάτων» ποιος το είπε; (Ιω.ι 11) 'Η το είπε για να μείνει ανεπανάληπτο;...»⁸⁵²

Η αυταρχικότητα που παρουσιάσαμε σε κοινωνικό ή πολιτικό επίπεδο εκφράζεται, με τη σχέση των συγκοινωνούντων δοχείων, και σε άλλα επίπεδα. Την αυταρχικότητα ως προς την έμπνευση της τέχνης καλλιέργησε ο εικαστικός Φ.Κόντογλου. Σύμφωνα με τον Σ.Μαρίνη⁸⁵³ κατασκευάστηκε ένας συστηματοποιημένος τρόπος ακαδημαϊκού χαρακτήρα με αισθητικές μηχανιστικού ντετερμινισμού. Συγκεκριμένα: «Η ανάγκη συστηματοποίησης της «Βυζαντινής τέχνης» εμφανίστηκε επιτακτική στον Φ.Κόντογλου. Έτσι μέσα στο δίτομο έργο του *Έκφρασις της Ορθοδόξου Εικονογραφίας* τυποποίησε την εκκλησιαστική εικονογραφία κατά τα δυτικά ιδεολογικά συστήματα, μέσα σ' ένα μηχανιστικό πνεύμα το οποίο γνώρισε λαμπρά αποτελέσματα...: οποιοσδήποτε μπορεί βάσει κανόνων και τυποποιημένων τεχνικών να ζωγραφίσει εικόνες». Κατά τον Σ.Σκλήρη⁸⁵⁴ η αυταρχικότητα της μονολιθικότητας ως προς την καλλιτεχνική έμπνευση δημιουργεί φόβο, υποψία έναντι των άλλων εάν είναι εντός παραδεδεγμένων ορίων, ιδεολογική στράτευση, διαχωρισμός σε «καλούς» και «κακούς»: «η επιβολή δια νόμου του 1930 της βυζαντινής Αγιογραφίας, ως μοναδικής τεχνοτροπίας που επιτρέπεται να κοσμήι τους ναούς...δημιουργεί ακριβώς αμηχανία και φόβο ποιος είναι πραγματικά «βυζαντινός αγιογράφος». Το σημαντικότερο όμως είναι το πνεύμα *στρατεύσεως* που μας κληροδότησε η νοοτροπία αυτή. Ο Φώτης Κόντογλου έχει γράψει...πως αποφασίζει ν' αφιερώσει το τάλαντό του στο Χριστό...Κυρίως όμως εγκλείει τα σπέρματα για ανελευθερία και για

⁸⁵² Γ.Θ.Πυρουνάκης, *Ο Χριστιανισμός και τι Κοινωνικό Πρόβλημα*, Δίφρος, 1963, 36-37

⁸⁵³ Σ.Μαρίνης...ό.π....75-77,72

⁸⁵⁴ Σ.Σκλήρης...ό.π....31-32

ποικίλους φόβους δικούς μας και υποψίες για τους άλλους. Φόβος μην εκπέσω από το σωστό ή μη μείνω μόνος χωρίς την ομπρέλα της στράτευσης, υποψία ότι ο άλλος εξέπεσε, φόβος ποιοι θα νικήσουν τελικά, εμείς οι «καλοί» ή οι άλλοι οι «κακοί»... Ο φόβος είναι εγγενής σε κάθε είδους αντιγραφή και είναι λογικό αυτό, διότι η αντιγραφή είναι ανέφικτη, επειδή δεν υπάρχει τίποτε εντελώς ίδιο με το άλλο...»

Τέλος, σε πολιτικό επίπεδο, η ελληνοχριστιανική αυταρχικότητα εκφράστηκε ως αντικομμουνισμός⁸⁵⁵. Ο Γ.Θεοτοκάς⁸⁵⁶ αποκάλυψε τον αντικομμουνιστικό χαρακτήρα του άρθρου 16 του Συντάγματος, τον οποίο, ωστόσο, θεωρεί ιστορικά δικαιολογημένο. Η σύγχυση κτιστού-ακτίστου, ιστορίας(ελληνικότητας)-εσχάτων με συνεπαγόμενη ιεροποίηση του πρώτου μεγέθους έχει την αυταρχική της πλευρά π.χ. η επικρότηση του «έργου» της «αναμόρφωσης» των κομμουνιστών κρατουμένων στην «εθνική κολυμβήθρα» από τον αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό⁸⁵⁷

Η σύγχυση κτιστού-ακτίστου με ταυτόχρονη απολυτοποίηση του πρώτου παράγοντα, κατά τη σύνδεση σε μία έκφραση-έννοια, είναι εμφανής στην προηγούμενη έκφραση «εθνική κολυμβήθρα», ή «η Ελλάς είναι η χώρα του προσκυνήματος» και «ευλογημένη επιστράτευση» (για το δέμα επαναπατρισμού) του Α.Τσιριντάνη⁸⁵⁸ ή, ακριβώς μέσα στην ίδια γραμμή σκέψης, υπάρχει παραποίηση θρησκευτικών συμβόλων με το «ΠΙΣΤΕΥΩ εις μίαν Ελλάδα, μεγάλην και αδιαίρετον κλπ»⁸⁵⁹ και η παραλλαγή του Πάτερ Ημών από τη χιτλερική νεολαία «Αδόλφε Χίτλερ, εσύ είσαι ο Μεγάλος Ηγέτης μας κλπ»⁸⁶⁰. Στην ίδια γραμμή πλευσης βρίσκεται η συνύπαρξη θρησκευτικών με εθνικές γιορτές στη σύγχρονη Ελλάδα όπως και η σύγχρονη έκφραση «Ελλήνων Πάσχα». Το εθνικό, πολιτιστικό κλπ στοιχείο δεν επέχει θέση ειδώλου όταν απλά προσδιορίζει και δεν καθορίζει τον άνθρωπο και την κοινωνία του.

⁸⁵⁵ Γ.Καραγιάννης... κεφ. 'Η Εκκλησία καταδικάζει την αριστερά' και 'Η «ΖΩΗ» και το Ελληνικό «OPUS DEI»

⁸⁵⁶ ό.π...28-37

⁸⁵⁷ Γ.Καραγιάννης...149

⁸⁵⁸ Για μια καινούργια Ελλάδα...19,36

⁸⁵⁹ Μ.Χαιρετού, *Εθνολογισμοί ή Μελέτη περί εθνισμού*, Πάτραι 1905, 7-8 (αναφορά στο Π.Καλαϊτζίδης, 'Ο πειρασμός του Ιούδα', *ΣΥΝΑΞΗ* 79(2001) 64

⁸⁶⁰ Ρ.Ρόκερ, *Εθνικισμός και πολιτισμός*, Αθήνα, Άρδην, τόμ.Γ, 31-32

Οι δύο τύποι ανθρώπων που πρωταγωνίστησαν στη μεταπολεμική Ελλάδα, ο ελληνοχριστιανός και ο κομμουνιστής περιγράφονται με αδρές και σαφείς δηλ. ποιητικές γραμμές από τον Μ.Αναγνωστάκη στο *Επιτόμβιον* και στο *IF*⁸⁶¹ . ο «ασφαλής» και ο «ανασφαλής», ο «ολοκληρωμένος» και ο «ανολοκλήρωτος»...

⁸⁶¹ βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

2 ΕΛΛΗΝΟΚΕΝΤΡΙΣΜΟΣ ΜΕ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ ΚΙΝΗΤΡΟ

2.1 Ορθοδοξία, παραδοσιαρχία, φονταμενταλισμός

Η παραδοσιαρχία και ο φονταμενταλισμός αποτελούν ιδιαίτερα συντηρητικά ιδεολογικά μορφώματα που οδηγούν σε εθνική και κοινωνική οπισθοδρόμηση και αποπροσανατολισμό των ανθρώπινων δημιουργικών δυνάμεων

Παραδοσιαρχία είναι «ο απλοϊκός συντηρητισμός των συνηθισμένων ατόμων, που επιθυμούν μόνο να ζήσουν και να πεθάνουν, όπως έζησαν και πέθαναν οι πατέρες τους και που αποστρέφονται κάθε ριζοσπαστική κοινωνική μεταμόρφωση...Απέναντι στις ιδέες του 1789, σύμφωνα με τις οποίες το άτομο είναι το μέτρο κάθε πράγματος, η παραδοσιαρχική ιδεολογία θέτει τη θέση της προτεραιότητας της κοινωνίας, την άποψη ότι κάθε άνθρωπος γεννήθηκε σε μια εθνικά και χρονικά καθορισμένη κοινωνία»⁸⁶² Στη περίπτωση της παραδοσιαρχίας, συζητά κανείς θεωρητικά και απόλυτα, σχηματοποιεί και ιδεολογικοποιεί κάτι όταν το έχει χάσει. Θέλει τουλάχιστον να κατέχει κάτι αφού δεν είναι κάτι. Όταν είναι ζωντανό δεν υφίσταται λόγος συζήτησης αφού υπάρχει το βίωμα· τη ζωή δεν τη συζητά κανείς ούτε την ορίζει διότι απλά τη ζει και η σιωπή λειτουργεί ως ύψιστη

⁸⁶² *Παραδοσιαρχία, Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών* Εκδ.Θ.Κ.Παπαϊωάννου, Αθήνα, 1966, 4906. Στην 4907: «για τον Διαφωτισμό, η λέξη Γοτθικός ήταν συνώνυμη με το ξεπερασμένο και το απαρχαιωμένο. Το Γοτθικό αντιπροσώπευε κάθε πρόληψη από την οποία ο άνθρωπος έπρεπε ν' απελευθερωθεί αν επρόκειτο να διαφωτισθεί. Για τους ρομαντικούς, όμως, η λέξη Γοτθικός συνδέθηκε με την ιδέα του σεβασμού για την αρχαιότητα, για το μεγαλείο· κοντολογίς, για καθετί που έχει ηλικία και άρα είναι θείο. Οι γοτθικοί καθεδρικοί ναοί θεωρούνταν ως αισθητές εικόνες του λαϊκού πνεύματος, που προκάλεσε επίσης την εμφάνιση των λαϊκών τραγουδιών και των ηρωικών σάγκας» Ανάλογες ρομαντικές ειδωλοποιήσεις υπάρχουν σε όλο το έργο του Κόντογλου

Σύμφωνα με τον Β.Τ.Γιούλτση, *Πνευματικότητα και κοινωνική ζωή*, ...242: «η παραδοσιαρχία εκπροσωπεί μια τάση προσκολλησεως στο παρελθόν και τις αξίες του. Η τάση αυτή υπαγορεύεται από ένα αίσθημα ασφάλειας στο δοκιμασμένο, και βλέπει με φοβία ή έστω και επιφύλαξη κάθε τι το καινούριο, το νέο, το νεωτεριστικό. Η παραδοσιαρχία είναι συνήθως μια έλλογα φιλόρεσκη και τυπολατρική σχέση με την παράδοση, γι' αυτό και αδυνατεί να συνδιαλεχθεί με τον νεωτερισμό, που θεωρεί απειλή της και απειλή της κατεστημένης θρησκευτικής τάξεως και ευκοσμίας. Αισθάνεται πληρότητα στην ιδέα μιας αταλάντευτης συνέχειας και αγωνία ή φόβο στη σκέψη μιας ριζοσπαστικής μεταρρυθμίσεως. Δεν απορρίπτει την ανανέωση, αλλά τη θέλει, όταν και όπου δεν υπάρχουν άλλες επιλογές ή φόβοι εκφυλιστικών αποκλίσεων, επικίνδυνων καινοτομιών και ακροτήτων»

μορφή διαλόγου. Η διακινδύνευση στην πραγματική ζωή του σήμερα είναι η αιτία-φόβητρο που οδηγεί στην ασφάλεια ενός εξιδανικευμένου παρελθόντος, στοιχείο μαζοχιστικού χαρακτήρα κατά τον Έ.Φρομ⁸⁶³. Ο μιμητισμός και η αντιγραφή παρέχουν μια ψευδή ασφάλεια που, ως ανασφάλεια τελικά, βρίσκεται μακριά από την ευαίσθητη «ανασφάλεια» της δημιουργικής ελευθερίας. Κατά τραγικό τρόπο η δύναμη της συνήθειας υπερτερεί του συναισθήματος.

Από την άλλη πλευρά, το κυνήγι της πρωτοτυπίας κρύβει έναν πειρασμό: «με εμένα αρχίζει ο κόσμος και με εμένα τελειώνει»· υπάρχουν, όμως, προηγούμενες και επόμενες γενιές οι οποίες πρέπει να γίνουν σεβαστές αν δε θέλει κανείς να αιωρείται μέσα στον εαυτό του που θεωρεί αυτοερωτικά κέντρο του σύμπαντος δηλαδή έχει αυτοθεοποιηθεί· η, κατά τραγικό τρόπο, γλυκειά αίσθηση της αυτοθεοποίησης είναι το προπατορικό αμάρτημα. Κατά τον Ν.Ματσούκα «κατά βάση δεν υπάρχει πρωτοτυπία, αλλά συμμετοχή στα κοινά αγαθά με πολλή ή λίγη επιτυχία»⁸⁶⁴.

Υπάρχει σχέση μεταξύ παραδοσιαρχίας και φονταμενταλισμού στις ακραίες τους εκφάνσεις με κοινό παρονομαστή «το συναίσθημα ότι απειλείται από ξένους παράγοντες η αυθεντική ακεραιότητα ή η ορθοδοξία της θρησκευτικής πίστεως ή του ιδεολογικού συστήματος ή ακόμη και της εθνικής συνειδήσεως» με συνέπεια την ενεργοποίηση μιας απομονωτικής εσωστρέφειας που εύκολα εξελίσσεται σε ανεξέλεγκτο φανατισμό ή επιθετική βίαιη μισαλλοδοξία⁸⁶⁵.

Η θεμελιοκρατία ή φονταμενταλισμός «στο ιστορικό και κοσμοθεωρητικό πεδίο συντίθεται από τα εξής στοιχεία: α) τη μετάθεση του αιτήματος της σωτηρίας από τον κάθε άνθρωπο προσωπικά και ατομικά στη σύνολη κοινωνία, στην πατρίδα ή και στο έθνος β) τη συμπεριφορά της ιεραρχίας, ως εάν αποτελούσε τόσο το γνησιότερο εκφραστή της θείας βούλησης όσο και το γνησιότερο αντιπρόσωπο της λαϊκής θέλησης. Στην περίπτωση αυτή, οι ιεράρχες όλων των θρησκειών, παρ' όλο που εντάσσονται πλήρως στην κοινωνία ή και στους θεσμούς του κράτους, συμπεριφέρονται ωσάν ν' αποτελούν εξαιρετική, εξωκοινωνική και εξωιστορική εξουσία, που δικαιούται να αποφασίζει σε καταστάσεις κρίσης, λέγοντας τι είναι ερθό

⁸⁶³ Έ.Φρομ, *Αυθεντία...* 172-4

⁸⁶⁴ Ν.Ματσούκας, *Το πρόβλημα του κακού*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1986², 8

⁸⁶⁵ Δαμασκηνός Παπανδρέου (Μητροπολίτης Ελβετίας), *Λόγος Διαλόγου*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1997, 295

και τι όχι γ) το αίτημα ‘πίσω στις ρίζες’ και στο θεωρητικό, ιδεολογικοπολιτικό προσανατολισμό που παρουσιάζει τις ρίζες ως αιώνια αγνές και το παρελθόν ως υπέροχο και μεταφυσικό· το αίτημα, δηλαδή, που μεταφυσικοποιεί την παράδοση και την ταυτότητα, παρουσιάζοντάς τες ως αμετάβλητες, ως εάν το παρελθόν δεν ήταν εξίσου ή και περισσότερο τραγικό από το παρόν, ως εάν οι ρίζες έβριθαν και έλαμπαν πάντα από αγνότητα και ως εάν η ταυτότητα δεν άλλαζε από τη μια ιστορική περίοδο στην άλλη δ) την ιδεολογία της βαθύτατης κρίσης και του κινδύνου που διατρέχει η κοινωνία, η πατρίδα ή και το έθνος ε) την εξύψωση μιας και μοναδικής αλήθειας που την κατέχουν μόνον οι ‘εκπρόσωποι’ του θεού, και η οποία αποτελεί τη ‘δική μας’, τη μοναδική σωτηρία της κοινωνίας»⁸⁶⁶. Ο μεταμοντέρνος σχετικισμός και ο ισοπεδωτικός εκδυτικισμός της παγκοσμιοποίησης οδηγούν «στο φόβο απώλειας της ταυτότητας που προκαλεί την αναζωπύρωση του εθνικισμού και του θρησκευτικού φανατισμού. Τα κινήματα του φονταμενταλισμού απορρίπτουν κάθε ιδέα εκσυγχρονισμού και επιχειρούν να επιβάλλουν μια κοινωνική οργάνωση που να εδράζεται αποκλειστικά πάνω σε θρησκευτικά προτάγματα»⁸⁶⁷ Το πρόταγμα των φονταμενταλιστικών ομάδων είναι πολιτικό με θρησκευτική επένδυση⁸⁶⁸ Επιπλέον, «κυριαρχεί μια καταπιεστική, κοινοτιστική, νομικίστικη ηθικότητα, που δεν ταυτίζεται μόνον μερικώς με μια κοινωνική κριτική. Το φονταμενταλιστικό πρόγραμμα επιβάλλει μια κατά γράμμα εφαρμογή των ιερών κειμένων, δηλ. την φетиχοποίηση και την μυθοποίησή τους, σε βάρος του ορθού κριτικού Λόγου και κάθε διαλόγου με τον Άλλον. Αυτό συνεπάγεται και έναν πατριαρχικό, πουριτανικό Λόγο και τον αποκλεισμό των γυναικών από τη συμμετοχή στα κοινά»⁸⁶⁹. Ο μανιχαϊκός αποκαλυπτισμός, τέλος, είναι ουσιώδες γνώρισμα όλων των φονταμενταλισμών⁸⁷⁰. όπως και η εναγώνια προσπάθεια να καλυφθεί το εσωτερικό κενό με αντικειμενικές βεβαιότητες: «ο αυθεντικός πιστός περνά από το συμβολικό επίπεδο στην υπαρξιακή μετοχή, ενώ ο φονταμενταλιστής απολυτοποιεί νευρωτικά το ίδιο το συμβολικό σύστημα. Καθηλώνεται σ’ αυτό»⁸⁷¹

⁸⁶⁶ Α.Παπαρίζος, *ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑΣ...* 13

⁸⁶⁷ Ν.Παπαγεωργίου, *Φονταμενταλισμός*, Σημειώσεις Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 2000, 2-3

⁸⁶⁸ Ι.Πέτρου, *Πολυπολιτισμικότητα και θρησκευτική ελευθερία...117-118* Όλο το έργο του Τσιφριντάνη εδράζεται στο σημείο αυτό

⁸⁶⁹ Θ.Λίποβατς, ‘Χριστιανισμός και Νεωτερικότητα’ στο *Ορθοδοξία και Νεωτερικότητα*, ΙΜΔημητριάδος-Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών/Ινδικτος, Αθήνα 2007, 25-26

⁸⁷⁰ Φ.Τερζάκης, *Το φάντασμα του Έθνους και το ικρίωμα της Αγοράς*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2001, 161

⁸⁷¹ Γ.Μαντζαρίδης, ‘Η ηθική υπέρβαση του φονταμενταλισμού’ *ΣΥΝΑΞΗ* 56(1995) 73, 75

Στην μεταπολεμική περίοδο υπάρχει «α) [η] παλινδρόμηση όλων των τύπων της παραδοσιακής αγροτικής κουλτούρας, που χαρακτηρίζεται από αυθόρμητη μαζική συμμετοχή και όπου οι παράγοντες της δημιουργικότητας και της συμμετοχής είναι αχώριστοι και λειτουργούν παράλληλα β) χάσμα ανάμεσα στην «κουλτούρα των διανοουμένων», που δέχεται συνεχείς και κατευθείαν επιρροές από ευρωπαϊκά κινήματα, και στη λαϊκή ανταπόκριση σ' αυτή, [το οποίο] διευρύνεται συνεχώς. Η «κουλτούρα των διανοουμένων» αναπτύσσεται ως υπόθεση κλειστού κύκλου διανοουμένων, ένα γεγονός το οποίο βέβαια εκφράζεται και στο διαχωρισμό του παράγοντα δημιουργίας από τον παράγοντα συμμετοχής»⁸⁷².

Ένα χαρακτηριστικό σημείο για το πώς γίνεται αντιληπτή η παράδοση είναι αυτό της παραδοσιακής γυναίκας. Ενώ ο Φ.Κόντογλου αγιογραφεί την παραδοσιακή ελληνίδα γυναίκα ή γιαγιά ο Γ.Φλωρόφσκυ δηλώνει ότι «η ταπεινή χωρική είναι πλέον μύθος» και θεωρεί ότι ο χριστιανισμός βιώνεται πλέον από κάποιον δημιουργικό επιστήμονα.. Τόσο στον Φ.Κόντογλου όσο και στον Γ.Φλωρόφσκυ διακρίνουμε μια ακραία τοποθέτηση, το ακραίο δίπολο μυθοποίηση-απομυθοποίηση ως σαδομαζοχιστική τάση· μυθοποιεί ή απομυθοποιεί κανείς κάτι γιατί τον εξουσιάζει αντί να το προσεγγίσει ρεαλιστικά. Δεν είναι όλες οι μοντέρνες γυναίκες «καλές» ή «κακές» ούτε όλες οι παραδοσιακές «καλές» ή «κακές».

Η ιστορικά ευαίσθητη τοποθέτηση έναντι της παράδοσης και του σύγχρονου θα έπρεπε να αναζητηθεί στον Δ.Σ.Μπαλάνο και τον Ν.Νησιώτη. Η ανιστορική τοποθέτηση ευνοεί την παραδοσιαρχία και τον φονταμενταλισμό.

Κατά τον Δ.Μπαλάνο⁸⁷³ είναι σύνηθες φαινόμενο να τονίζει κανείς τα αρνητικά της εποχής του και να παραβλέπει τα θετικά ενώ ταυτόχρονα να λησμονεί τα αρνητικά του παρελθόντος και να υπερτονίζει μονομερώς τα θετικά. Κατ' αυτόν τον τρόπο εξηγείται η εξιδανίκευση εποχών⁸⁷⁴ στις οποίες ασκούσαν έντονη κριτική

⁸⁷² *Παράδοση και νεωτερικότητα...* ΕΚΚΕ...49

⁸⁷³ Δ.Σ.Μπαλάνος, *Η Θρησκευτικότητα του Ελληνικού Λαού*, Αθήνα, Αετός Α.Ε. 1947, 6-7,14-15. Ο Δ.Μπαλάνος ασκεί κριτική στην απαισιοδοξία για τη σύγχρονη Ελλάδα με την ταυτόχρονη εξιδανίκευση παλαιότερων εποχών που παρατηρείται στο *Διά κάθε Έλληνα. Διακήρυξις της χριστιανικής ενόσεως επιστημόνων*, Αθήνα 1946.

⁸⁷⁴ Σύμφωνα με τον Α.Βloom, *Ζωντανή Προσευχή*, Αθήνα, Ετομασία, 2004, 71: «...η Εκκλησία δεν έχει αλλοιωθεί. Συνεχίζει στην εσωτερική εμπειρία της να ζει την ίδια ζωή που έζησε τον πρώτο αιώνα».

εκείνοι που τις ζούσαν. Ο Δ.Μπαλάνος αποδεικνύει ότι δεν ανήκει σε αυτήν την κατηγορία ανθρώπων βλέποντας κριτικά-ιστορικά τα ταμπού της λειτουργικής παράδοσης όταν προτείνει σύντμηση των ακολουθιών «προς αποφυγήν ταυτολογιών και επαναλήψεων ή και χάριν αφαιρέσεως στοιχείων παρεμβληθέντων πολύ βραδύτερον και εκ των μοναστηρίων υπεισελθόντων εις τους ενοριακούς ναούς, τούτο ουδόλως θα προσέκρουεν εις τον οφειλόμενον προς τας ιεράς ακολουθίας σεβασμόν και θα συνεβιβάζετο άριστα προς τους λόγους του Σωτήρος «προσευχόμενοι μη βαττολογήσετε ώσπερ οι εθνικοί»...» Κατ' αυτόν πολύ θα συντελούσε στην ανακαίνιση της λατρείας η εισαγωγή του μουσικού οργάνου που, άλλωστε, ιστορικά ήταν ανατολικό δάνειο στη Δύση· ο Κωνσταντίνος Ε το έστειλε σαν δώρο στο βασιλιά των Φράγκων Πιπίνο...

Ο Ν.Νησιώτης⁸⁷⁵ θεωρεί ότι η δογματική αλήθεια της ενσάρκωσης του Χριστού γκρεμίζει την αρχαία ήρεμη «κλασική» αντίληψη της ιστορίας που αέναα αυτοεπαναλαμβάνεται και στρέφει τον άνθρωπο προς το μέλλον, προς ένα συνεχώς ανώτερο επίπεδο εξέλιξεως και προόδου. Υπάρχουν βίαιες ανατροπές του παρελθόντος αλλά σε συνέχεια με αυτό. Όπως και ο Δ.Μπαλάνος εφιστά την προσοχή στην κατασκευή φανταστικών παρελθοντολογιών που «δεσμεύει το παρόν της Εκκλησίας και επιβάλλει δευτερευούσης σημασίας έθιμα και κανόνες για το μέλλον ως απόλυτα εχέγγυα, τεκμήρια και στοιχεία ορθοδόξου ζωής». Για να ολοκληρώσει με το σφιχταγγάλιασμα του χρόνου όπου δίνει προτεραιότητα στο μέλλον: «Το να ενθυμήται κανείς το μέλλον σημαίνει να βιοί αυθεντικά το παρελθόν και για να τιμήση το παρελθόν πρέπει να το χρησιμοποιή για νέα εκκίνησι προς το μέλλον...δεν είναι Παράδοσις μόνο το παρελθόν, αλλά εξ ίσου το παρόν και ιδίως το μέλλον, εφ' όσον τα πάντα οδεύουν στην τελική τους πλήρωσι».

Τόσο ο Δ.Μπαλάνος όσο και ο Ν.Νησιώτης θα έπρεπε να θεωρηθούν παραδοσιακοί ακριβώς διότι διαλέγονται με το σύγχρονο έχοντας ρίζες στο παρελθόν, μόνο ένας παραδοσιακός μπορεί να σκέπτεται επαναστατικά στην εποχή του, παράδοση και πρωτοπορία είναι αλληλένδετα. Η απάντηση στην απώλεια ταυτότητας του νεοέλληνα από την πρόκληση της νεωτερικότητας και την επανακατάκτησή της κοινωνίας υποθέτουμε ότι προωθείται μέσα σε ιδιότυπα παραδοσιαρχικά πλαίσια από

⁸⁷⁵ Νίκος Νησιώτης, *Ορθοδοξία, Παράδοση και Ανακαίνιση*, Αθήνα, Ευθύνη, 2001, 39,89,93,95

τον Φ.Κόντογλου και ιδιότυπα φονταμενταλιστικά από τον Α.Τσιριντάνη; και στις δύο περιπτώσεις η ανιστορική σύζευξη των εποχών της ανθρωπότητας είναι δεδομένη.

2.2 Ανάλυση της τοποθέτησης της *KIBΩΤΟΥ* και ο Φώτης Κόντογλου

Στο προλογικό⁸⁷⁶ του πρώτου τεύχους του περιοδικού παρουσιάζεται ως κίνδυνος για την Ορθόδοξη Παράδοση η νεωτερικότητα⁸⁷⁷ και ως ειδικός στόχος του περιοδικού « η τόνωσις του ορθοδόξου φρονήματος, το σάλπισμα για ένα φωτισμένο κι ουσιαστικό γυρισμό στην παράδοσι. Σκοπός που υπαγορεύεται από το γεγονός ότι σημειώνεται όσο πάει και πιο έκδηλη κάποια απομάκρυνσις από την παράδοσι. Ένας ανεδραφικός νεωτερισμός, που οφείλεται σε επίδρασι της Δύσεως, τείνει να ξεθωριάση το νεοελληνικό θρησκευτικό βίωμα. Είναι ανάγκη να βρεθή ο ελληνικός λαός μέσα στη νοητή Κιβωτό, που είναι η παράδοσις της Ορθόδοξης Εκκλησίας του. Γι' αυτό διαλέξαμε και τον τίτλο 'Κιβωτός' για το φυλλάδιό μας». Στο ίδιο προλογικό απορρίπτεται η αντίληψη ότι το περιοδικό αποτελεί πρωτοπορία⁸⁷⁸ αλλά και δίνεται έμφαση στο ότι «οι περισσότεροι από τους εργάτες της Εκκλησίας μας και σχεδόν ολόκληρος ο ευσεβής λαός αναπνέουν μέσα στα ορθόδοξα πλαίσια και μένουν σ' αυτά μ' αυστηρή προσήλωσι. Ο κίνδυνος που θέλουμε να χτυπήσουμε βρίσκεται ακόμη στην αρχή». Επιπλέον, επειδή «δεν υπάρχουν μονάχα διαφορές ανάμεσα στην Ορθοδοξία και την αιρετική Δύσι, αλλά και ομοιότητες. Η οικουμενικότης διασώζεται, έστω και αποσπασματικά» θα φιλοξενούνται επιλεγμένες μεταφράσεις δυτικών χριστιανικών έργων «που είναι του ιδίου πνεύματος με τη λοιπή ύλη». Δεν υπάρχει, ωστόσο, διάθεση αυτοκριτικής μέσα στην προοπτική του περιοδικού, αντιθέτως «το φώς [του Χριστού] δεν υπάρχει πουθενά αλλού άπλετο και καθαρό και πλούσιο, όσο μέσα στην Ορθοδοξία». Η νεωτερική πολυφωνία είναι απύσχα⁸⁷⁹... Ο μύθος της αχρονικής «αιώνιας κουλτούρας» -εν προκειμένω βυζαντινής- αποκλείει το διάλογο της Ορθοδοξίας με τη νεωτερικότητα.

⁸⁷⁶ 'Δεδεμένοι τω Πνεύματι', *KIBΩΤΟΣ* 1(1952) 3-6

⁸⁷⁷ J-P Willaime, *Κοινωνιολογία της Θρησκείας*, Αθήνα, Καρδαμίτσας, 2004, 149-193 το σχετικό κεφάλαιο 'Θρησκεία και Νεωτερικότητα: η εκκοσμίκευση υπό συζήτηση'. Ιδιαίτερης σημασίας είναι η παρατήρηση για την ύπαρξη θρησκευτικότητας, πέραν της διακρίσεως ιερού-βεβήλου, που δεν είναι λειτουργία διαφοροποιούμενη από την κοινωνική δραστηριότητα (με αναφορά στη κινέζικη θρησκευτικότητα σ.158). Ωστόσο, η πραγματικότητα αυτή, ολοκληρωμένη με μια «νεωτερική επανιδιοποίηση της παράδοσης» (σ.120) απετέλεσε καρπό, στον εκκλησιαστικό χώρο, του π.Γ.Πυρουνάκη και του Μητρ. Κισσάμου και Σελίνου Ειρηναίου Γαλανάκη με βάση τις αναφορές που έχουμε κάνει στο έργο τους.

⁸⁷⁸ Ωστόσο, δεν απουσιάζουν εκφράσεις όπως «*βάζουμε το χέρι πάνω στο άροτρο με πεποίθησι κι εγκατάλειψι στον Δεσπότη Χριστό*» (υπογρ. δική μας) που αποκαλύπτουν ιεραποστολικό ιδεολογισμό

⁸⁷⁹ Ωστόσο, στο Β.Πέντζας, 'Η αρχαία Κίνα και ο αναμενόμενος Σωτήρ' *KIBΩΤΟΣ* 4(1952) 174-175 παρουσιάζεται η κινέζικη παράδοση ως παράλληλη της αρχαιοελληνικής όσον αφορά την προσδοκία ερχομού του Μεσσία. Αλλά μάλλον δεν θα υπάρξει άλλο άρθρο σε αυτήν την προοπτική

Αν και υπάρχει άρθρο για τον εκδημοκρατισμό της Εκκλησίας με ψήφω εκλογή αρχιερέων από το λαό η θέση του περιοδικού είναι ο περιορισμός στη διαφώτιση του λαού που είναι ανώριμο για τέτοια θέματα επομένως η διεκδίκηση είναι μάταιη⁸⁸⁰ αλλά το περιοδικό δεν ενδιαφέρεται για κοινωνικοπολιτικές αναλύσεις.

Ο Φ.Κόντογλου⁸⁸¹ χαρακτηρίζει την δυτική τέχνη ως ειδωλολατρική, οι μιμητές της πάσχουν από ηθικό έλλειμμα και ωθούνται στην αθεΐα, ο κοσμοπολιτισμός είναι περιττός : «μοναχά η Ορθοδοξία βάσταξε σαν ακριβόθησαυρό την αρχαία παράδοση, δίχως να ξεφύγει καθόλου από το πνεύμα του Χριστού. Αυτό το πνεύμα δεν το νοιώθει κανένας με το μυαλό, αλλά με την καρδιά...οι αγιασμένες τέχνες της εκφράσανε σωστά κι' αληθινά το πνεύμα που είναι κλεισμένο μέσα στο άγιο ευαγγέλιο, χωρίς να το παραμορφώσουνε, όπως έγινε αλλού, που το πήρανε για ένα βιβλίο σαν τα' άλλα βιβλία και το εικονογράφησανε οι ζωγράφοι και το τραγουδήσανε οι ποιητές κ' οι μουσικοί, κάνοντας έργα βγαλμένα από την επιδεξιότητα και τη φαντασία των ανθρώπων, αλλά όχι από την ευσέβεια και από τα δάκρυα της κατάνυξης, όπως γίνηκε στους τεχνίτες της Ορθοδοξίας. Οι ζωγράφοι και οι μουσικοί της Δύσης δε φτιάξανε έργα άγια κι αποκαλυπτικά, αλλά σαρκικά και επιδεικτικά, αταίριαστα με το πνεύμα του Χριστού. Ο χαρακτήρας αυτών των έργων είναι ειδωλολατρικός, επειδή αυτοί που τα φτιάξανε δεν είχανε ντυθεί την πύρινη στολή της πίστεως...Λοιπόν τούτον τον ακριβοφυλαγμένο θησαυρό, την παράδοση της Ορθοδοξίας, πολεμάνε ολοένα να τον μολέσουνε και να τον χαλάσουνε λογής-λογής άνθρωποι. Τούτα είναι τα σκουλήκια που είπα πως τρώνε

⁸⁸⁰ Σ.Αβούρης, 'Πώς πρέπει να εκλέγονται οι ποιμενάρχαι μας', *ΚΙΒΩΤΟΣ* 1(1952) 37 και η θέση του περιοδικού στη σελ.39. Ο ελληνικός λαός όχι μόνο ανώριμος δεν ήταν αλλά είχε και πείρα δημοκρατίας στην εκκλησιαστική διοίκηση Ι.Μ.Κονιδάρης, *Ο Νόμος 1700/1987 και η πρόσφατη κρίση στις σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας*, Αθήνα, Σάκκουλας, 1991, 174-175: «Το σημαντικό κοινό σημείο και των δύο αυτών νομοθετημάτων του 1910 και του 1923 είναι ότι οι ενορίτες προτείνουν τους εφημερίους των Ναών, οι οποίοι διορίζονται από τον επιχώριο Επίσκοπο...Το πατροπαράδοτο σύστημα διοικήσεως της Ενορίας γενικά και της διαχειρίσεως των οικονομικών της ειδικότερα, αλλά και της συμμετοχής των ενοριτών στην επιλογή του εφημερίου με την υπόδειξη του κατάλληλου υποψηφίου στον οικείο Ιεράρχη, κατέλυσε ο α.ν. 2200/1940 (στο σημείο αυτό υπάρχει παραπομπή στο Α.Αλιβιζάτος, *Οι ιεροί κανόνες και οι εκκλησιαστικοί νόμοι*, εν Αθήναις, Βιβλιοθήκη Αποστολικής Διακονίας 19, 1949², 642: «Δυστυχώς, λόγω του κρατούντος τότε δικτατορικού καθεστώτος, κατελύθη το δικαίωμα του λαού του εκλέγειν τους εφημερίους του, οι οποίοι, ουσιαστικώς, κακώς διορίζονται εισέτι σχεδόν αποκλειστικώς υπό του επισκόπου»).

⁸⁸¹ Φ.Κόντογλου, 'Η ελληνική κιβωτός και τα σκουλήκια που την τρώνε', *ΚΙΒΩΤΟΣ* 5(1952) 195-197 Το κείμενο αυτό αποτελεί μια ουσιαστική προσφορά στην κριτική του μιμητισμού αλλά χωρίς επιστημονικό βάθος εξήγησης, είναι αφοριστικό επομένως αναποτελεσματικό, προσφέρει όμως μια χρήσιμη περιγραφή του φαινομένου.

τα αγιασμένα ξύλα της Κιβωτού μας... Όλοι οι αιρετικοί κ' οι άλλοι σταθήκανε «νεωτερισταί, μεταρρυθμισταί». Εκείνο που τους σπρώχνει να χαλάσουνε την ιερή παράδοση της εκκλησίας μας και να παραμορφώσουνε την άωμη λατρεία μας είναι η αλαζονία τους... Όσοι είναι υπάκουοι στις παραδόσεις δείχνουνε πως έχουνε χριστιανική ψυχή, αφού το θεμέλιο της θρησκείας μας είναι η ταπείνωση, κι αυτοί την έχουνε, ενώ οι νεωτεριστές, καταφρονώντας την παράδοση και θέλοντας να στήσουνε το δικό τους θέλημα, φανερώνουνε πως έχουνε περηφάνεια, δηλαδή ασέβεια και απιστία... Η σεμνότητα της ψαλμωδίας δείχνει τη σεμνότητα της ψυχής... Τούτη η πνευματική πανούκλα των ασεβών νεωτεριστών της Εκκλησίας έχει φτάξει έως τα πιο απόμερα χωριά και σκοτώνει τα αγνά θρησκευτικά αισθήματα του λαού μας· γιατί όλοι αυτοί οι μικροί και ασήμαντοι τάχα νεωτερισμοί καταλήγουνε στον έναν μέγαν νεωτερισμό, στην αθεΐα, γιατί φορά αυτή η αθεΐα τη μάσκα της «αισθητικής». Τούτη καταντά τις εκκλησίες θέατρα, που επιδεικνύουν την παιδαριώδη ματαιοδοξία τους διάφοροι ασεβείς άνθρωποι... Κρίμα στην Ελλάδα! Τώρα που της χρειάζεται πιο πολύ η παράδοσή της κ' η αγνή πίστη της Ορθοδοξίας, τώρα μας έπιασε η λύσσα να την καταστρέψουμε, για να γίνουμε κοσμοπολίτες... Είναι να ανατριχιάσεις! Δεν μπορεί να το χωρέσει το μυαλό του ανθρώπου, πώς καταντήσαμε σε τέτοια ασέβεια, ώστε να βρίσκεται σε διωγμό ό,τι έκανε το ορθόδοξο και θεοτίμητο έθνος μας στη μουσική και στην αγιογραφία. Ψαλτάδες που έπρεπε νάναι περιζήητοι, δεν βρίσκουνε θέση σε καμιά εκκλησία, ενώ διάφοροι αδιάντροποι κανταδόροι θεατρίνοι είναι στα μέσα και στα έξω. Το ίδιο γίνεται και με την αγιογραφία· μπογιατζήδες κάθε λογής ζωγραφίζουνε στις εκκλησιές μας Γενοβέφες και ειδών-ειδών κάρτ-ποστάλ... Δε ντρεπόμαστε να λέμε πως είναι πιο ελληνοπρεπή από την ελληνική μουσική τα ανόσια αυτά και ζωώδη μουγκρίσματα, αυτά τα ανάλατα τερατουργήματα που τα τραγουδάνε κάτι νεραϊδοπαρμένα αντρογύναικα!... Τούτη η μανία καταπάνω στη βυζαντινή μουσική δεν είναι καινούργια. Παρουσιάσθηκε πριν από πολλά χρόνια, επειδή πάντα υπάρχουνε κούφιοι και μωροφιλόδοξοι Έλληνες, που θέλουνε να «τελειοποιήσουνε» το κάθε τι Ελληνικό, γιατί, κατά την ιδέα τους, ο ζωντανός λαός που το έβγαλε από τα σπλάχνα του, το γέννησε, τάχα, ζαβό, μισερό, «ατελές». Κ' έρχονται αυτές οι «μαμές» κ' οι «νταντάδες» να το μεγαλώσουνε, να το τελειοποιήσουνε, χωρίς να τις καλέσει κανένας. Τι θα λέγατε για έναν άνθρωπο που του αρέσει τα' άλογο, μα η ουρά του δεν του αρέσει, και για να το τελειοποιήσει, του κόβει τη φυσική του την

ουρά και του βάζει μιαν ουρά του παγωνιού;...» Το παραπάνω κείμενο είναι νεορατσιστικό γιατί αντιμετωπίζει την κουλτούρα με τον ίδιο τρόπο που ο κλασικός ρατσισμός αντιμετώπιζε τη φυλή: ως ένα ειδικό, σταθερό και κληρονομικό χαρακτήρα· η κουλτούρα δεν αντιμετωπίζεται ως δυναμική και ιστορική και επομένως ως αντικείμενο αλλαγών⁸⁸²

Ο Φ.Κόντογλου θεωρεί ότι είναι φυσικό για τον Έλληνα να δίνει προτεραιότητα στην τελετουργία και στην κατάνυξη και όχι, αφετέρου, στην ηθική αντίληψη και στην αισθητική συγκίνηση· η παραδοσιαρχική του προσέγγιση είναι εμφανής όταν προσδίδει αιωνιότητα που πρέπει να μείνει अपαράλλαχτη στα στοιχεία του τελετουργικού: «Ο Έλλην από μικρός ποτίζεται από το ύδωρ «το αλλόμενον εις ζωήν αιώνιον» όπως ποτίζεται το μικρό φυτούργημα με το φυσικό νερό. Για τούτο γράφει ένας ορθόδοξος συγγραφέας «Η Ορθοδοξία δεν διαπαιδαγωγεί τον λαό με λόγους από τον άμβωνα και με τη διδασκαλία της καλής ανατροφής, αλλά προ πάντων και πριν από όλα, με την πνευματική καλλιέργεια, με το μυστήριο της θείας ευχαριστίας. Είναι μια θρησκεία κυρίως λειτουργική. Η Ορθοδοξία εξυψώνει τον λαό όχι με παραγγέλματα καλής συμπεριφοράς, αλλά με τα παραδείγματα της ζωής των αγίων και με την αγιότητα. Το κέντρο της θρησκευτικής ζωής είναι για την Ορθοδοξία η προσευχή, η ομιλία με τον Θεό και όχι μια πειθαρχία της ζωής. Αυτή η αντίληψη που έχει η Ορθοδοξία, την κάνει να είναι από όλες τις μορφές που πήρε ο Χριστιανισμός, εκείνη που είναι πιο ξεκολλημένη από την γήινη ζωή κ' από τα κοσμικά πράγματα, επειδή πιστεύει περισσότερο από όλες τις άλλες πως ο άνθρωπος είναι προορισμένος για την αθάνατη ζωή και γιατί περισσότερο από τις άλλες διατήρησε τους δεσμούς με την παράδοση των πρώτων Χριστιανών και την συνεχίζει»...Γιατί έχουνε την ιδέα πως το σχήμα που έχει ο ναός, τα ιερά σκεύη του, ο χαρακτήρας που έχει η ψαλμωδία, η αγιογραφία, τα άμφια και η μορφή των ιερέων κλπ έχουνε «επουσιώδη σημασία και πως μπορούνε ν' αλλάζουνε ολότελα, ακόμα και τα ιερά σύμβολα, αναλόγως την αντίληψη που έχουν τυχόν κάποιοι εκκλησιαζόμενοι που παίρνουνε ως μέτρο γι' αυτά το κοσμικό πνεύμα της κάθε εποχής. Και έχουνε αυτή την ιδέα επειδή, το ξαναλέω, τα θεωρούνε συμβατικά ανθρώπινα κατασκευάσματα και όχι εκφράσεις μόνιμες, αιώνιες και αληθινές του ενός και μόνου πνεύματος της Ορθοδόξου πίστεως...». Η ανιστορική τοποθέτηση και η απουσία

⁸⁸² D.Schnapper, S.Allemand, *Κρίνοντας το ρατσισμό*, Αθήνα, Πατάκης, 2004, 18-19

εμπλοκής με το σύγχρονο θα μπορούσε να αντιπαραβληθεί με τον Ρωμαιοκαθολικό ιντεγκρισμό – παραδοσιοκρατία⁸⁸³ που είχε ως χαρακτηριστικά την άρνηση προς κοινωνικά και πολιτικά ανοίγματα, την αντιπαράθεση στην προσέγγιση των βιβλικών κειμένων μέσω των επιστημών της φιλολογίας και της ιστορίας και τελετουργικό συντηρητισμό.

Η τοποθέτηση του περιοδικού⁸⁸⁴ έναντι της Παράδοσης συνίσταται στην γνωριμία με την κοντινή χρονικά παράδοση της Τουρκοκρατίας (Νικόδημος, Κοσμάς ο Αιτωλός κλπ) αλλά και του παρόντος (Φιλόθεος Ζερβάκος) που δεν αποτελούν ξεπεσμό αλλά οργανική συνέχεια και ακολουθεί, κατόπιν, η γνωριμία με τους Πατέρες των πρώτων αιώνων. Οι προτεσταντίζοντες θεολόγοι που «υποστηρίζουν ότι αγωνίζονται για τον καθαρό [της Παράδοσης] από τα στοιχεία παρακμής και δεισιδαιμονίας που την αμαύρωσαν και τη νόθευσαν στους τελευταίους αιώνες» δεν είναι παρά «ψευτουμνητές της αρχαίας Εκκλησίας... που πέρασαν γρήγορα γρήγορα από κει κατάκοιτοι επάνω στο φορείο της προτεσταντικής θεολογίας, επάνω στο φορείο του Χάρνακ και του Τρελτς και δεν πρόφτασαν και ούτε μπορούσαν να αναπνεύσουν ή να δουν τίποτα το εκθαμβωτικό και το ζωντανό»... «Σήμερα που η Δύσις αρχίζει να ανακαλύπτει την Ορθοδοξία και να την πλησιάζει, είναι κρίμα τα τέκνα αυτής της τελευταίας να φεύγουν μακριά της. Στώμεν καλώς, αδελφοί. Η ελληνική Θεολογία ας κάνει στροφή προς τα πίσω. Ας αλλάξει πορεία. Ας επιστρέψει».

Η αρχαιοελληνική παράδοση μπορεί να γίνει πραγματικά γνωστή μόνο μέσα από τη γνώση του Βυζαντίου και του νεοελληνισμού⁸⁸⁵ δηλ αναγνωρίζεται ιδεολογικά η ύπαρξη του ελληνοχριστιανισμού: «για να μνηθή κανείς στο νόημα της αρχαϊκής και κλασσικής Ελλάδος, ένας μονάχα δρόμος ασφαλής υπάρχει: η έρευνά της μέσα από τη μεταγενέστερη Ελλάδα, τη βυζαντινή και τη νεωτέρα. Δεν είναι δυνατόν να φθάσουμε με άλμα στην ελληνική αρχαιότητα, αλλά πρέπει να γνωρίσουμε αυτή την αρχαιότητα μέσα από ότι δικό της διασώθηκε αφού εκείνη παρήλθε, μέσα από τη γλώσσα, τη θρησκεία, την τέχνη, τον στοχασμό, τα ήθη της μεσαιωνικής και της νεωτέρας Ελλάδος... Ο Jaeger έδωσε, με ρηξικέλευθες εργασίες,

⁸⁸³ Jean-Paul Willaime, *Κοινωνιολογία των θρησκειών*, Αθήνα, Καρδαμίτσας, 2004, 110-111

⁸⁸⁴ Κύριο άρθρο, 'Ας επιστρέψη!', *ΚΙΒΩΤΟΣ* 11(1952) 409-411

⁸⁸⁵ Κύριο άρθρο, 'Το αληθινό νόημα του Ανθρωπισμού', *ΚΙΒΩΤΟΣ* 32(1954) 145-146

το σύνθημα μελέτης της κλασικής αρχαιότητας μέσα από τα συγγράμματα των Ελλήνων Πατέρων της Εκκλησίας, μέσα από την Ορθοδοξία...». Ωστόσο, ο Φ.Κόντογλου⁸⁸⁶ προβαίνει σε ριζική διάκριση αρχαιοελληνικής και βυζαντινής παράδοσης με έμφαση στη δεύτερη. Πραγματοποιεί⁸⁸⁷, μάλιστα, δοξολογική προσέγγιση της ορθόδοξης Παράδοσης με βιωματικά του στοιχεία και ενθουσιαστικό ύφος.

Κατά τον Β.Μουστάκη⁸⁸⁸ η Ελληνική Εκκλησία πρέπει να σταθεί πάνω στη βυζαντινή Παράδοση ως απάντηση στη δυτική πρόκληση ώστε η Μεγάλη Ιδέα να έχει βάσεις. Σύμφωνα με αυτόν η βυζαντινή παράδοση συνίσταται στα εξής: 1) «Η Ανατολική Εκκλησία, αντιθέτως [με τη Δυτική], δεν έσχεν ουδέποτε την τάσιν να υποκαταστήση την πολιτείαν, αλλά περιορίσθη να διαποτίση αυτήν δια του ευαγγελικού πνεύματος». Η κριτική προσέγγιση στο νεωτερικό κράτος και συγκεκριμένα αυτό της ελληνικής μεταπολεμικής δεξιάς απουσιάζει μέσα σε γενική παραδοσιοκρατική αναφορά συνεργασίας των δύο θεσμών. 2) «Ο κοινωνικός βίος των βυζαντινών είναι ως επί το πλείστον μία προέκτασις των κυρίων χαρακτηριστικών, άτινα συνιστούν την Εκκλησίαν ως κοινωνίαν». Η θεοκρατική βυζαντινή αντίληψη δε διαλέγεται με την εκκοσμίκευση. 3) «Ο Ανθρωπισμός του Βυζαντίου είναι ο χριστιανικός Ανθρωπισμός, όστις ενατενίζει και αφομοιώνει την πνευματικήν κληρονομίαν της αρχαίας Ελλάδος διά μέσου της εις Χριστόν πίστεως, αξιολογών την κληρονομίαν ταύτην ορθώς. Αντιθέτως, ο Ανθρωπισμός όστις προήλθεν εκ της Αναγεννήσεως, είναι μια νέα μορφή ειδωλολατρείας». Δεν υπάρχουν γέφυρες με την Ευρώπη...

Στο ίδιο άρθρο⁸⁸⁹ ο Β.Μουστάκης ορίζει το περιεχόμενο της Μεγάλης Ιδέας ως παγκόσμια εκπολιτιστική κίνηση: «Η Μεγάλη Ιδέα, με την οποίαν ετράφη το ελληνικόν Γένος μετά την πτώσιν του Βυζαντίου, δεν είναι εδαφικάί βλέψεις, αλλ' η συνείδησις της αιωνίας Ελλάδος, ότι εξακολουθεί να παραμένη πηγή φωτός διά τον κόσμον⁸⁹⁰, ότι ως το πάλαι ούτω και σήμερον οι λαοί της οικουμένης μόνον διά του

⁸⁸⁶ Φ.Κόντογλου, 'Το Βυζάντιον', *ΚΙΒΩΤΟΣ* 35(1954) 217-219 [ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α]. Επίσης, Κ.Μπασιάς, 'Ορθοδοξία και ελληνίζουσα παιδεία' *ΚΙΒΩΤΟΣ* 39(1955) 49-52

⁸⁸⁷ Φ.Κόντογλου, 'Η Ορθοδοξία και οι θησαυροί της', *ΚΙΒΩΤΟΣ* 37(1955) 1-4

⁸⁸⁸ Β.Μουστάκη, 'Η Βυζαντινή Εκκλησία', *ΚΙΒΩΤΟΣ* 39 (1955) 66-67

⁸⁸⁹ Αναλυτικότερα στο Κύριο Άρθρο, 'Η Μεγάλη Ιδέα' *ΚΙΒΩΤΟΣ* 17-18(1953) 161-163

⁸⁹⁰ Ωστόσο, η πηγή της ιδεολογικής αυτής αντίληψης είναι δυτική· σύμφωνα με την Α.Λεοντή, *Τοπογραφίες Ελληνισμού*, Αθήνα, scripta, 1998, 26: « [η αρχαία Ελλάδα] αντιπροσωπεύει την πολιτική,

φωτός τούτου δύνανται να εξέλθουν της βαρβαρότητας. Το φως δε τούτο είναι η πνευματική κληρονομία της αρχαίας Ελλάδος και η Ορθοδοξία⁸⁹¹... Γνωστόν τυγχάνει, ότι επ' εσχάτων η περίοδος της βυζαντινής ημών ιστορίας μελετάται με ιδιαίτεραν προτίμησιν εν τη Δύσει και το γεγονός τούτο αποτελεί ήδη μίαν αρκούντως ικανοποιητικήν απαρχήν εκπληρώσεως της Μεγάλης Ιδέας. Διότι, ως είπομεν άνωθεν, η Ιδέα αύτη έχει καθαρώς πνευματικόν περιεχόμενον. Η οικουμένη θάττον ή βράδιον θα εύρη φωτισμόν και οδόν σωτηρίας εις την ανακάλυψιν της Ορθοδοξίας⁸⁹², ως αύτη εβίωθη εν τω Βυζαντίω». Αντίθετα, κατά τον ιστορικό Λ.Σ.Σταυριανό⁸⁹³ «ο πιο ουσιαστικός τρόπος να ερμηνεύσει κανείς σήμερα την Ελλάδα είναι να την δει σαν χώρα του Τρίτου Κόσμου παρά σαν ένα τόπο που σέρνει πίσω του σύννεφα κλασσικής δόξας και βυζαντινού μεγαλείου». Η σύνθεση πολιτισμικής με κοινωνικοπολιτική κριτική δεν είναι εφικτή, η πολιτισμική και πολιτική υπερηφάνεια δεν συμπλέουν στον ίδιο διανοούμενο αφού δεν υπάρχουν στην πραγματικότητα...

Εάν η ατομοκρατία του Έλληνα θεωρείται «παραδοσιακό» του στοιχείο που θα θεραπευθεί με ηθικές και θεολογικές παραινήσεις⁸⁹⁴ η ιστορική τοποθέτηση του

πολιτισμική και φιλοσοφική αξία της ελληνικής κληρονομιάς για την δυτική Ευρώπη. Η ιδέα ότι η Ελλάδα είναι η αρμονική πηγή του πολιτισμού έγινε δημοφιλής στην Δύση κατά τα τέλη του 18^{ου} αιώνα· έγινε ένα είδος *τόπου* στην δυτική φαντασία, η οποία συνεχίζει να τρέφεται από τα σπλάχνα του, μερικές φορές μάλιστα με μεγάλη λαιμαργία. Ο Ελληνισμός, η μελέτη της Ελλάδας, έχει γίνει ένα εγχείρημα δονκιχωτικό, αν και κατάφωρα προς ιδίαν κατανάλωσιν».

⁸⁹¹ Υπάρχει εδώ η ελληνοχριστιανική προσπάθεια της σύνθεσης των δύο μύθων με έναν τρίτο. Για τους δύο μύθους P.Sherrard, 'Η ιδέα του ελληνικού Έθνους', *Δοκίμια για τον νέο Ελληνισμό*, Αθήνα, αθηνά, 1971, 62: «Με τον πρώτο μύθο, οι Έλληνες αναζητούσαν τις ρίζες τους στη θεοκρατική και αυτοκρατορική κοινωνία του Βυζαντίου, και θεωρώντας τον εαυτό τους σαν τον εκλεκτό λαό του Θεού, προσδοκούσαν τη μελλοντική της αναγέννηση. Με τον δεύτερο, τις ρίζες αυτές τις αναζητούσαν στον αρχαίο ελληνικό κόσμο και πίστευαν στην αναγέννησή του με την έννοια ενός εθνικού κράτους, σίγουροι ότι οι ίδιοι ήταν οι φυλετικοί απόγονοι των ενδόξων Ελλήνων».

⁸⁹² Ωστόσο, η ιδεολογική αυτή τοποθέτηση περί παγκόσμιας κατисχύσεως μιας θρησκείας αντιτίθεται στην ιστορική και επιστημονική πραγματικότητα· σύμφωνα με τον H. De Glasenapp, *Παγκόσμιος ιστορία των Θρησκειών*...591 «από την ιστορική εξέλιξη...δεν μπορεί να συμπεράνη [κανείς] ούτε ότι μια θρησκεία θα επιτύχη την υπεροχή στην ανθρωπότητα, ούτε ότι η «έννοια» της ιστορίας είναι να παραχωρήση σε μια ιδιαίτερη πίστη, επειδή είναι ηθικά ανώτερη από τις άλλες, τη νίκη επάνω σ' αυτές. Ό,τι κι' αν λέγεται για κάθε μια από αυτές τις θρησκείες για να αποδειχθή η αλήθεια, δηλαδή, ότι βρίσκεται σε μια κατάσταση αδιάκοπης προόδου και ότι εθριάμβευσε επάνω σε όλες τις άλλες θρησκείες δεν είναι σύμφωνο με την πραγματικότητα. Πράγματι ο Βουδισμός στις Ινδίες, στο Αφγανιστάν, στην Κεντρική Ασία και στην Ινδονησία παραμερίστηκε από τον ισλαμισμό. Το ίδιο και ο Χριστιανισμός στην Εγγύς Ανατολή, στη Βόρειο Αφρική και στα Βαλκάνια. Ο Ισλαμισμός βάλι παραμερίστηκε από τον Χριστιανισμό στην Ισπανία, τη Σικελία και την Ανατολική Ευρώπη».

⁸⁹³ Λ.Σ.Σταυριανός, *Από τη Δημοκρατία στη Λαοκρατία*, Αθήνα, κάλβος, 1975, 79

⁸⁹⁴ Γ.Ι.Κονιδάρης, 'Η άλωση, ο ευαγγελισμός της αναστάσεως του Έθνους και η Εκκλησία', *ΚΙΒΩΤΟΣ* 17-18(1953) 210, 212-213. Π.Μελίτης [Α.Τσιριντάνης] 'Η αρρώστια μας' *AKTINES* 115(1951) 148,149: «Εκείνος ο ατομισμός, ο φοβερός ατομισμός που μας δέρνει –αλήθεια πικρή, μα

Λ.Σταυριανού⁸⁹⁵ είναι ρεαλιστική και συγκεκριμένη: «Υπάρχουν μερικοί που ισχυρίζονται πως οι Έλληνες είναι ανίκανοι να πετύχουν αυτό το σκοπό [της λαοκρατίας]⁸⁹⁶ διότι είναι υπερβολικά ατομιστές και απειθάρχητοι ώστε να μπορούν να δουλέψουν μαζί προς ένα κοινό σκοπό. Είναι όμως γεγονός πως ο ελληνικός λαός δούλεψε ενωμένος στα βουνά της Ελεύθερης Ελλάδας κατά την Κατοχή, και ήταν στο δρόμο για την επίτευξη του στόχου μιας νέας πιο ευπρόσωπης ελληνικής κοινωνίας όταν ο Τσώρτσιλ και ο Τρούμαν επενέβησαν και γύρισαν πίσω το ρολόι. Παρόλη αυτή την επέμβαση, ο ελληνικός λαός το 1967 δούλεψε ξανά ενωμένος και είχε πλησιάσει ξανά στο να ξαναπάρει στα χέρια του τη μοίρα του, όταν οι ΗΠΑ επενέβησαν άλλη μια φορά με το χουντικό πραξικόπημα του Γ.Παπαδόπουλου... Αυτές οι ιστορικές εμπειρίες ξεκαθαρίζουν πως το πραγματικό πρόβλημα δεν είναι πως οι Έλληνες δε μπορούν να δουλέψουν ενωμένοι για ένα κοινό σκοπό, αλλά μάλλον ότι όποτε πλησίασαν κοντά σ' αυτό το σκοπό τους, ξένες δυνάμεις επενέβησαν είτε με ανοιχτή εισβολή είτε με έλληνες μισθοφόρους κουίσλινγκς». Ο ατομισμός ή ο κοινοτισμός δεν είναι θρησκευτική ηθικοπρέπεια αλλά έχει κοινωνικοπολιτική διάσταση την οποία οι θεολογικοί κύκλοι συνειδητά υποβαθμίζουν ή, ορθότερα, ακυρώνουν.

Το περιοδικό ΚΙΒΩΤΟΣ περιπίπτει σε μια θεμελιώδη αντίφαση με την πολιτισμικά απολυτοποιημένη στάση του που φανερώνει τις ανιστορικές του προϋποθέσεις και αντιλήψεις. Αναφέρεται παραδοσιοκρατικά σε μια παράδοση, τη Βυζαντινή, που ήταν εκλεκτική και τελούσε εν συνεχή διαλόγω με άλλους πολιτισμούς. Συγκεκριμένα: «παρά την πνευματική του υπερηφάνεια και τη διατυμπανιζόμενη περιφρόνησή του για τους βαρβάρους, ο ελληνικός πολιτισμός σε όλες τις εποχές ήταν εκλεκτικός. Όπως οι κλασικοί τους πρόγονοι, οι Βυζαντινοί ήταν έτοιμοι να πάρουν και να προσαρμόσουν γνώσεις από τους γειτονικούς λαούς. Η θρησκεία τους προερχόταν από την Παλαιστίνη, οι νόμοι τους από τη Ρώμη, η τελετουργική τους τάξη κυρίως από την Περσία, ακόμη και μερικά από τα δευτερεύοντα στοιχεία του τελετουργικού τους από την Κίνα! Η ανταλλαγή ιδεών και μορφών τέχνης με τη μουσουλμανική Ανατολή ήταν αδιάκοπη. Στην τελευταία

αλήθεια- εμάς τους Έλληνες παραπάνω από τους άλλους λαούς...Βλέπει [κανείς] σ' εμάς τόσες μικρότητες παράπλευρα σε τόσα ανυπέρβλητα μεγαλεία».

⁸⁹⁵ Λ.Σ.Σταυριανός...51

⁸⁹⁶ Κατά τον Π.Μελίτη [Α.Τσιριντάνη] 'Πικραμένος λαός' *AKTINES* 112(1951) 5 η «αληθινή λαοκρατία» ταυτίζεται με την αυτοκριτική του ελληνικού χριστιανικού λαού.

μάλιστα αυτή εποχή, χάρη στον Πλανούδη και στον Δημήτριο Κυδώνη ανακάλυπταν ότι υπήρχε κάτι που μπορούσαν να μάθουν ακόμη και από τη Δύση που περιφρονούσαν για τόσο μεγάλο διάστημα...Ο εκλεκτισμός καθ' εαυτόν είναι άγονος, όταν όμως συνδιάζεται με μια ισχυρή αυτόχθονη παράδοση συμβάλλει στη συνέχιση και ζωογόνησή της»⁸⁹⁷.

Κοινωνικοπολιτική σημασία έχει η παραδοσιοκρατία (προγονοπληξία κατά τον Λ.Σταυριανό) του νεοκλασικισμού και του νεοβυζαντινισμού αφού προωθούν τον ελιτισμό και την διατήρηση του κατεστημένου⁸⁹⁸. Η ίδια συντηρητική τοποθέτηση παρουσιάζεται και στο περιοδικό *AKTINES*.

⁸⁹⁷ S.Runciman, *Η τελευταία Βυζαντινή Αναγέννηση...*99 Σύμφωνα με τον C.Diehl, 'Η Βυζαντινή Τέχνη' στο επιμ. N.H.Baynes-H.ST. L.B.Moss, *Βυζάντιο*, Αθήνα, Παπαδήμας, 1988⁵, 253 η βυζαντινή αρχιτεκτονική «δέχθηκε από το Ιράν τη χρήση του τρούλλου»

⁸⁹⁸ Λ.Σ.Σταυριανός...39-40 [ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β]

2.3 Ανάλυση της τοποθέτησης των *AKTINΩΝ* και ο Αλέξανδρος Τσιριντάνης

Η αίσθηση που δημιουργείται είναι ότι πρέπει ο αναγνώστης του περιοδικού να πιστέψει υποχρεωτικά, να «κλείνει γόνυ» μπροστά στα επιστημονικά επιχειρήματα του ιδιότυπου φονταμενταλισμού των *AKTINΩΝ*, δεν υπάρχει περιθώριο αμφισβήτησης γιατί η αλήθεια είναι δεδομένη και κατοχυρωμένη με επιστημονικό αλάθητο, οφείλει απέναντι στην απόλυτη αλήθεια χαμογελαστή κατάφαση, μπροστά σε μεγαλειώδεις αποδείξεις ταπεινή αποδοχή, δεν αναπνέει κανείς μπροστά στην αμείλιχτη στιβαρότητα και επομένως δεν υπάρχει περιθώριο για το θαύμα αφού όλα είναι προγραμματισμένα, όλα βρίσκονται σε ένα καλούπι από όπου υποχρεούται να προκύψει ως αυτονόητο ένα κατά παραγγελίαν θαύμα. Από τις θρησκευτικές σέκτες δεν προκύπτουν σοβαροί αλλά σκυθρωποί με τεχνητό χαμόγελο άνθρωποι· οι σέκτες απομυζούν ανεμελιά και αυθορμητισμό. Ο απόλυτος λόγος του Α.Τσιριντάνη αποτελεί, ίσως, το βασικότερο στοιχείο του ιδιότυπου φονταμενταλισμού που τον διακρίνει· επιπλέον, ο φονταμενταλιστικός μανιχαϊσμός εντοπίζεται έναντι της «άρνησης» δηλ. της νεωτερικότητας⁸⁹⁹.

Ο Α.Τσιριντάνης⁹⁰⁰ έγραψε θετικά για την παράδοση ασκώντας κριτική στον νεωτερισμό⁹⁰¹ την ίδια στιγμή που αντιλαμβάνεται ‘εκσυγχρονιστικά’ τον χριστιανισμό: «Εκείνο που θα θέλαμε να πούμε ευθύς αμέσως, είναι η ανάγκη να εκτιμηθεί και πάλι σήμερα από την εποχή μας η μεγάλη πολιτιστική αξία που λέγεται παρελθόν. Είναι αλήθεια, πως ο σημερινός άνθρωπος εκύτταξε το παρελθόν άλλοτε με μάτι αδιάφορο, σαν κάτι το νεκρό, το ανίκανο να ασκήση μια ζωογόνο επιρροή προς την κατεύθυνση του μέλλοντος, άλλοτε πάλι με μάτι εχθρικό, σαν τροχοπέδη,

⁸⁹⁹ L.Caplan...19,21. Ο συγγραφέας κλείνει το κείμενό του με έναν τρόπο που φανερώνει ότι ο ίδιος δεν είναι φονταμενταλιστής: «Fundamentalism may be regarded as a tendency which does not exclude and is not excluded by modernist or other contrary religious proclivities. We are all of us, to some degree and in some senses, fundamentalists”.

⁹⁰⁰ Α.Τσιριντάνης, *Για ν’ ανοίξη ο δρόμος*, (συλλογή άρθρων στις *AKTINEΣ*) Αθήναι, 1957, 58

⁹⁰¹ Α.Τσιριντάνης ό.π...43: «Εκείνο που ξεχωρίζει τον Χριστιανισμό από τον μοντερνισμό, είναι όχι ότι τάχα ο Χριστιανισμός είναι λιγότερο προοδευτικός από τον μοντερνισμό, αλλά τούτο: Ότι ο μοντερνισμός μ’ ένα τρόπο αφελή, άκριτο, μοιρολατρικό, μηχανιστικό, παίρνει κάθε νεώτερο γι’ ανώτερο, ενώ ο Χριστιανισμός δίνει μια κριτική θεώρησι της ζωής, μιαν αντιμετώπισι και μιαν έννοια ξεχωριστή και εργάζεται και προσπαθεί κριτικά και δημιουργικά, ώστε όχι να το υποθέτωμε, αλλά να είναι πραγματικά ανώτερο το νεώτερο».

σαν δύναμι ανασταλτική για τις επιδιώξεις της νέας εποχής, που τάχα, χάρις στις πρωτοφανείς της κατακτήσεις, έσπαζε την συνέχεια της παραδόσεως. Αυτό εστέρησε τον νεώτερο κόσμο από τις ρίζες του. Τον εστέρησε από τους θησαυρούς, που εσώρευσαν μέσα στους αιώνες οι πνευματικές αξίες και την αιώνια εκείνη πνοή, που θα του επέτρεπε να αξιοποιηθή και να διαμορφώσει δημιουργικά τις πραγματικά εξαιρετικές δυνάμεις, που κατόρθωσε να κινητοποιήση. Αυτός ήταν ένας σοβαρός λόγος για την ήττα του. Παραβλέποντας τις αξίες του παρελθόντος επέτυχε να φέρνη επάνω του, κατά ένα μεγάλο ποσοστό, μόνον τις αθλιότητες και τα σφάλματα που ακριβώς το παρελθόν ζώντας μέσα στο παρόν, εκληροδότησε. / Η αποκατάσταση της πολιτιστικής αξίας που λέγεται παρελθόν, η ανανέωση των δεσμών με την παράδοσι, ή άντλησις πείρας και δυνάμεως απ' εκεί για την αντιμετώπισι του μέλλοντος, η διάγνωσις και η υποταγή στους αιώνιους πνευματικούς νόμους που κυβερνούν την Ιστορία και που χωρίς αυτήν καμμία εποχή δεν μπορεί όχι μόνο να μεγαλοουργήση, αλλ' ούτε και να ζήση καν, είναι εκ των «ων ουκ άνευ» για να δημιουργηθή ο γνήσιος χριστιανικός πολιτισμός, δηλαδή το καλύτερο μέλλον που όλοι ποθούμε και που αποτελεί το βαθύτερο, ή μάλλον το μοναδικό νόημα κάθε καλού αγώνος». Πώς εννοείται το δίδαγμα του παρελθόντος ταυτόχρονα με μια υπαρξιακή μεταμόρφωση; Μάλλον μηχανιστικά και εν τέλει ηθικολογικά και αυταρχικά⁹⁰²

Ο Α.Τσιριντάνης αντιλαμβάνεται την ιστορία σαν «αλληλουχία των γεγονότων με το πνεύμα της αιωνιότητος»⁹⁰³ και με σαφήνεια δίνει προτεραιότητα στον ανθρώπινο παράγοντα έναντι του ιστορικού. Ωστόσο, η φονταμενταλιστική του απόχρωση είναι εμφανής: «Τα κριτήρια δεν τα παίρνομε από το «αεί ρέον» [την

⁹⁰² Α.Ν.Τσιριντάνης, *Η Πίστις ως Βίωμα*, τόμ.α, Αθήναι, Συζήτησις, 1980, 25 όπου χαρακτηριστικά [γραμμένο το 1966]: «βέβαια, ένα φαινόμενον (φαινόμενα υπάρχουν άπειρα) είναι οι Μπήτλς, οι οποίοι είναι αυτό που λέγομεν σαρξ. Και άλλοτε υπήρχαν Μπήτλς. Αλλά το παραλήρημα που εκδηλούται επί τη εμφανίσει των εις μυριάδας θαυμαστών και θαυμαστρίας των, είναι πρωτοφανές εις την ιστορίαν. Κωμωδοί υπήρχαν πάντοτε. Παλιάτσοι υπήρχαν πάντοτε. Αλλά ήταν παληάτσοι, δεν ήσαν είδωλα. Τους φώναζαν μόνον για να περάση η ώρα. Όταν ένας Δούξ ήταν στενοχωρημένος, τους εφώναζαν και τους ζητούσαν να πουν μερικά αστεία για να διασκεδάση ο Δούξ. Μέθ' ο τους έδιωχναν, γιατί είχαν και τα σοβαρά τους προβλήματα τότε οι άνθρωποι. Σήμερα οι Μπήτλς είναι θεοί! Εσείς, μπορείτε να φαντασθήτε ότι μπορεί να υπάρξη Πνεύμα Θεού και Μπήτλς μαζί; Εγώ δεν το πιστεύω. Από τη στιγμή που μια κοπέλλα θα σταθή εκστατική μπροστά εις τους Μπήτλς, από εκείνη τη στιγμή παύει να προσεύχεται» (sic!) ή στη σελ.45 το φονταμενταλιστικό, επιπλέον, στοιχείο της γενικής καταστροφολογίας σε συνέχεια του προηγούμενου αποσπάσματος για τη σχέση με το παρελθόν: «Γενικώς, παρατηρώ σήμερα ένα χάος εις όλην την ανθρωπότητα. Ένα κατέβασμα των αξιών. Από το Beethoven εφθάσαμε εις την ηλεκτρονική μουσική. Από τον Καντ, τον Χαίκελ, τον Σοπενχάουερ εφθάσαμε εις τον Μαρκούζε»

⁹⁰³ Ο.π...52: «Κι αυτή η προβολή των επιμέρους στο πεδίο της αιωνιότητος αποτελεί την χριστιανική, την πνευματική θεώρησι της Ιστορίας».

ιστορία], τα παίρνουμε από την αιωνιότητα⁹⁰⁴. Δεν μας τα δίνει η φύσις· μας τα δίνει το υπερφυσικό. Και αυτό το υπερφυσικό έχει στη διάθεσί του ο χριστιανός»⁹⁰⁵. Σύμφωνα με τον Lionel Caplan⁹⁰⁶ “where modernism prevails, the very idea of truth is seen to be the outcome of social and cultural conditions, and thus to be understood historically and contextually. Fundamentalism challenges this version, regarding truth as unchanging, substantive and so ultimately knowable as an object in the external world”. Στην επαναστατική αλλαγή της κοινωνίας ο Α.Τσιριντάνης αντιπαραβάλλει την επαναστατική αλλαγή της ατομικής μετάνοιας...

Ο Α.Τσιριντάνης⁹⁰⁷, μέσα στην πολεμική του, παρουσιάζει μία κατηγορία χριστιανών που στέκονταν κριτικά έναντι της κίνησης του -υποθέτουμε ότι συνδύαζαν αρμονικά παράδοση και νεωτερικότητα- και οι οποίοι μόνο σύγχυση του δημιουργούσαν: «Καμμιά φορά η ερώτησις έρχεται και σαν έκφρασις κριτικής και κατηγορίας εκείνων που θέλουν να χτυπήσουν τούτη τη νέα πνευματική άνθησι [ΣΣ: εννοεί τις *AKTINEΣ* και τη *ΖΩΗ*] γιατί την φοβούνται ή γιατί, τέλος πάντων, δεν τους αρέσει. *Κρατώντας στα χέρια τον Φρόνυτ και την αμαρτωλών σωτηρία μαζί*, [υπογρ. δική μας ως στοιχείο συνύπαρξης επιστημονικής πρωτοπορίας και αυθεντικής πνευματικότητας] κατηγορούν την χριστιανική προσπάθεια της γενεάς μας, πότε γιατί είναι –λένε- κάτι το οπισθοδρομικό και θέλει να μας γυρίση πίσω στους παππούδες μας και τον μεσαίωνα και πότε, αντίθετα, ακριβώς γιατί το έργο αυτό δεν είναι, λένε, ο Χριστιανισμός των παππούδων μας και των γιαγιάδων μας ή γιατί δεν θυμίζει στους επικριτάς, όσο αυτοί θα ήθελαν, Παπαδιαμάντη και Μωραϊτίδη. Δεν θάξιζε ν’ ασχοληθούμε με τέτοιες αντιφατικές γκρίνιες...» για να συνεχίσει το άρθρο του ‘Συγχρονισμένος Χριστιανισμός’ δηλ. «να πάρη τα χαρακτηριστικά της εποχής του». Ωστόσο, σύμφωνα με τον Σ.Αγουρίδη⁹⁰⁸ «το «θρησκευτικό κίνημα» [της ΖΩΗΣ ειδικότερα] ποτέ δεν μπόρεσε να πλησιάσει τη διανόηση, την εργατική τάξη και την αγροτιά. Ήταν κυρίως ένα μικροαστικό κίνημα,

⁹⁰⁴ Ο Α.Τσιριντάνης παρουσιάζει ένα ουσιαστικό παράδειγμα αιώνιου πνευματικού νόμου ό.π...56: «το κακό δεν μπορεί να κάνει κάτι καλό ούτε και για τον εαυτό του. Μόνο του δημιουργεί το χάος που θα το παρασύρη στη δίνη του. Και αυτή η αυτοκαταστροφή του κακού, που έρχεται σαν αποτέλεσμα αιώνιων πνευματικών νόμων, είναι που λυτρώνει την ανθρωπότητα από την φαυλότητα που επικρατεί σαν συνέπεια της πτώσεως του ανθρώπου».

⁹⁰⁵ ό.π...38

⁹⁰⁶ L.Caplan, ‘Introduction’ *Studies in Religious Fundamentalism*, London, MacMillan Press, 1987, 21

⁹⁰⁷ ό.π...25

⁹⁰⁸ Σ.Αγουρίδης, *Η θρησκεία των σημερινών Ελλήνων*, Αθήνα, 1983, 24. Για την πολιτική διάσταση στον μικροαστισμό Β.Φίλιας, *Όψεις της διατήρησης και της μεταβολής του κοινωνικού συστήματος*, τόμ.Β, Αθήνα, Λιβάνης, 1980, 185-213

με την έννοια ότι ικανοποιούσε τις ανάγκες κυρίως της μικροαστικής τάξης» Είναι ωστόσο ιδιαίτερης σημασίας η χριστιανική αυτοκριτική του θρησκευόμενου ανθρώπου από τον Τσιριντάνη μέσα στα δικά του πλαίσια.⁹⁰⁹

Η αναγνώριση της αξίας του «ελληνοχριστιανικού Βυζαντίου» είναι επιβεβλημένη από την σύγχρονη επιστημονική έρευνα (κατεξοχήν ο Κ.Αμαντος) μετά την κατασυκοφάντηση και την περιφρόνηση που δέχτηκε από την «άρνηση» δηλ. τη νεωτερικότητα. Αναγνωρίστηκε η πολιτισμική του ανωτερότητα και καταρρίφθηκε η δήθεν αντίθεση του Βυζαντίου προς τον αρχαίο Ελληνισμό: «όταν ένας ολόκληρος λαός αγωνίζεται χίλια ολόκληρα χρόνια, για να διατηρήσει ο,τι ελληνικό σε εθνότητα και σε πολιτισμό, είναι γελοίο να τον κατηγορούν ως εχθρό του ελληνισμού». Όσο για το φιλανθρωπικό έργο της Εκκλησίας στο Βυζάντιο «δεν έχει το πάρισό της σε καμμιάν άλλη εποχή, μπόρεσε να λύσει στην εποχή της το κοινωνικό πρόβλημα, και μάλιστα χωρίς την επέμβαση του Κράτους». Το άρθρο⁹¹⁰ που παρουσιάζουμε σε αυτήν την παράγραφο κλείνει ως εξής: «Κι αν ήθελεν ο νεώτερος κόσμος ν' αφήσει τέλος πάντων κατά μέρος την έπαρση και τις περιαιτολογίες και τα εγκώμια του αυτοθουμασμού, να προσγειωθεί λιγάκι στην πραγματικότητα, να κυττάξει τα χάλια του, την πνευματική φτώχεια του πολιτισμού των μηχανών και του τσιμέντου, και να μελετήσει προσεκτικότερα τα περασμένα και τα τωρινά, σίγουρα θάβρισκε στο περιφρονημένο Χριστιανικό Βυζάντιο πολλά σημεία για να διδαχθή, και πολλά προτερήματα, που θα ήταν ευτύχημά του αν μπορούσε να τα μιμηθή».

Ο υλισμός και ορθολογισμός είναι η άρνηση της πίστεως ενώ οι λέξεις Πίστη-Πατρίς⁹¹¹ αποτελούν σιαμαίες αδελφές. Χαρακτηριστική είναι η στάση του περιοδικού έναντι του ελληνοϊταλικού πολέμου του 1940. Ολόκληρος ο ελληνικός λαός που τώρα, κατά το περιοδικό, προσεύχεται και δημόσια εκφράζει την πίστη του «ησθάνθη ότι εισβολεύς δεν ήτο μόνον ο τραγικός εκείνος αυθέντης της Ρώμης.

⁹⁰⁹ Για να ανοίξει...172-176

⁹¹⁰ Α.Ι.Γ. 'Το Βυζάντιο κι η νεώτερη έρευνα', *AKTINES* 15(1940) 126-131

⁹¹¹ Η σύνδεση Πίστης-Πατρίδος μέσα σε αδιάσπαστη ελληνοχριστιανική συνέχεια, ως η χαρακτηριστικότερη έκφραση ελληνοκεντρισμού με θρησκευτικό κίνητρο που απαιτεί παραδοσιακή αναγνώριση και ισχύ, παρουσιάζεται από τον βασικότερο ποιητή του περιοδικού Γ.Βερίτη στο 'Ελλήνων Ύμνος', *AKTINES* 22(1941) 91-92 [ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4]. Η θεωρητική βάση του ποιήματός του θα έπρεπε να αναζητηθεί στον Σ.Ζαμπέλιο με τον οποίο ο ποιητής ασχολήθηκε Γ.Βερίτης, 'Ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος και το ιστορικό έργο του' *AKTINES* 32(1942) 105-108 και 33(1942) 142-147. Επίσης, Γ.Σ.Μαριδάκης, 'Η ελληνική επανάσταση ως έκφρασις του ευρωπαϊκού πνεύματος' *AKTINES* 116(1951)

Εισβολεύς ήτο ο υλισμός... Προσπαθήστε τώρα, αν θέλετε, να φέρετε εις την μέσην τα περασμένα, ξεχασμένα υλιστικά τραγούδια! Τα ονόματα του Μπύχνερ ή του Χαίκελ, τους υλισμούς με τις μαϊμούδες και τους υλισμούς τους δήθεν ιστορικούς»⁹¹². Ο ελληνοϊταλικός πόλεμος ήταν, λοιπόν, αφύπνιση της Παράδοσης έναντι της αήθους μοντερνικότητας: «θα έλεγε κανείς, ότι δι' αυτόν τον λόγον έγινε ο πόλεμος, δια να συνέλθη από τον πνευματικόν ύπνον η ανθρωπότης, αφού μόνον έτσι ημπορούσε να συνέλθη!»⁹¹³... Και εξητούσαν να μας πείσουν ότι είναι ντροπή να μένωμε σαν στρείδια κολλημένοι στα ιδανικά των πατέρων μας και των παππούδων μα, αντί να τα πετάξωμεν. Αλλά δεν τα επετάξαμεν. Δεν έπιασαν ποτέ εντελώς εις τον τόπον μας τα μοντερνιστικά αυτά λόγια...»⁹¹⁴.

Ο Ι.Μεταξάς και τα κατηχητικά της ΖΩΗΣ αναγνωρίζονται ως οι αιτίες του θαύματος της πίστης στο στρατιωτικό μέτωπο: «...εις το θαυμαστόν αυτό φαινόμενον συνετέλεσε πολύ και η εργασία που έγινε προ του πολέμου. Θα ήτο άδικον, και θα ήτο ψευδές, αν ενομίζετο, ότι έτσι, από την μίαν στιγμήν, έγινε το θαύμα της ψυχικής αναγεννήσεως του λαού μας. Η αναγέννησις αυτή είναι αποτέλεσμα Χριστιανικής εργασίας που συνετελέσθη τον τελευταίον καιρόν, τα τελευταία χρόνια, εις τον τόπον μας. Είναι αποτέλεσμα του χριστιανικού κηρύγματος, που εξηπλώθη, ομολογουμένως, εις πολύ ενθαρρυντικόν βαθμόν. Του εκκλησιαστικού κατηχητικού σχολείου, που έχει διαδοθή εις όλην την Ελλάδα. Της σχετικώς τεραστίας διαδόσεως, την οποίαν έλαβεν η Αγία Γραφή, το θρησκευτικόν περιοδικόν. Της τονώσεως του λατρευτικού και μυστηριακού μας βίου... Όπως δεν πρέπει να λησμονήσωμεν –και μας είναι αδύνατον να λησμονήσωμεν- την ευεργετικήν, την σωτήριον επίδρασιν, την οποίαν ήσκησε και εν προκειμένω το κρατικόν νοικοκύρευμα, το ξαναζωντάνεμα της εννοίας του Κράτους, της ενότητος, της πειθαρχίας, της ιεραρχίας, που συνετελέσθη τα τελευταία έτη εις την χώραν μας»⁹¹⁵.

Η άρνηση της κοινωνικοπολιτικής χριστιανικής εμπλοκής με συντηρητικές κατευθύνσεις που διέπουν τον ελληνοχριστιανισμό όπως παρουσιάστηκε και στην

⁹¹² Κύριο Άρθρο, 'Σαν όνειρον' *AKTINES* 19(1941) 1-2

⁹¹³ Ανάλογα οι Αμερικανοί φονταμενταλιστές θεωρούσαν την οικονομική κρίση του 1929 σημάδι θείας δίκης στο G.Kepel, *Η επιστροφή του Θεού*, Αθήνα, Νέα Σύνορα, 1992, 184

⁹¹⁴ Κύριο Άρθρο, 'Βλέπει...' *AKTINES* 20(1941) 33-34

⁹¹⁵ Β.Πλουμίδης, 'Κύκλος θαυμαστός', *AKTINES* 22(1941) 94-95

περίπτωση της *KIBΩΤΟΥ*, εκφράζεται κατεξοχήν από τον Π.Ι.Μπρατσιώτη⁹¹⁶: κατ' αυτόν, ο Παύλος δεν ήταν κοινωνιολόγος, ο τελικός σκοπός του ανθρώπου βρίσκεται πέρα από τον κόσμο, η βασιλεία του θεού «νοείται ως καθαρώς πνευματική», τα κοινωνικά ιδανικά πραγματοποιούνται όχι με το πρότυπο της πρωτοχριστιανικής κοινοκτημοσύνης αλλά με τη φιλανθρωπία, τηρείται ουδέτερη στάση έναντι της ιδιοκτησίας και του πλούτου, υπεροχή του άνδρα έναντι της γυναίκας...

Το ηρωϊκό στοιχείο του Καρλάυλ⁹¹⁷ χρήσιμο για το ελληνοχριστιανικό φαντασιακό σε εθνοθηρησκευτικό πλαίσιο θα θεωρούσαμε ότι αποτυπώνεται σε άρθρο με τίτλο *Το ηρωϊκό στοιχείο στα δημοτικά μας τραγούδια*⁹¹⁸, ενώ η παράδοση λειτουργεί αντικομμουνιστικά: «άλλη κι' αυτή αρετή του τραγουδιού μας. Η ελευθερία του. Δεν ξέρει την επιταγή, δεν γίνεται στρατιώτης στην εξυπηρέτησι ωρισμένων ιδανικών· κι' αν μιλάη τόσο πολύ για την επανάστασι του λαού του, το κάνει γιατί ξέρει καλά, πως η δικιά του επανάστασι είναι επίτευγμα εθνικό και θρησκευτικό συνάμα. Δεν είναι έργο μιας κλειστής τάξεως, ενός κοινωνικού συστήματος»... και, επιπλέον, η παράδοση ιεροποιείται: «οι κρότοι, τα ποδοβολητά, το μπαρούτι, όπλα κρύα, παγωμένα πολέμου, στα χέρια των Ελλήνων χάνουν το καταστροφικό τους νόημα και γίνονται ιερά σύνεργα για την τέλεσι της μεγάλης μυσταγωγίας»

Πολιτικός και θρησκευτικός συντηρητισμός με την ενότητα πίστεως και πατρίδος αποτελούν, ίσως, τα βασικότερα χαρακτηριστικά της εκδοτικής προσπάθειας των *AKTINON*. Η διάκριση πιστού-πολίτη αποτελεί απόλυτη άρνηση.

⁹¹⁶ Π.Ι.Μπρατσιώτης, 'Η κοινωνική διδασκαλία του αποστόλου Παύλου' *AKTINES* 117(1951) 247-251

⁹¹⁷ Daniel Rops, 'Τι διδάσκει η ιστορία' *AKTINES* 115(1951) 151: «όλες οι εποχές όπου η ανθρωπότης επέρασε μια «καμπή», δηλαδή στις εποχές όπου ιδέες-δυνάμεις καινούργιες ξεπηδούν, χαρακτηρίζονται από την εμφάνισι εξαιρετικών μορφών, «ηρώων», όπως έλεγε ο Καρλάυλ... Αυτό το φαινόμενο που μας ανησυχεί όταν το βλέπομε να εμφανίζεται στις μορφές των συγχρόνων δικτατόρων, στην πραγματικότητα είναι το ίδιο που διαπιστώνομε στην εμφάνισι ενός Μ.Αλεξάνδρου ή ενός Καρόλου του Μεγάλου». Σύμφωνα, όμως, με τον E.Cassirer, *Η τεχνική των σύγχρονων πολιτικών μύθων*, Αθήνα, Έρασμος, 2007², 19: «ο Καρλάυλ, όμως δεν αντιλαμβάνοταν τη θεωρία του σαν ένα συγκεκριμένο πολιτικό πρόγραμμα. Η θεωρία του αποτελούσε μια ρομαντική αντίληψη του ηρωισμού – πολύ διαφορετική από την αντίληψη των συγκαρινών μας πολιτικών «ρεαλιστών»».

⁹¹⁸ Μ.Αθηναίου...*AKTINES* 131(1952) 402-405

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Και ο Κόντογλου και ο Τσιριντάνης είναι ελληνοχριστιανοί ή ελληνορθόδοξοι, επέλεξαν να ζήσουν με κάτι ανύπαρκτο, με ένα φάντασμα του μυαλού και της ψυχής, μια αγριότητα στη σχέση συναισθήματος και λογικής. Είναι χρήσιμοι -μέσα στη μονομέρειά τους αλλά μελετώντας τα κείμενα τους αισθάνεται ο αναγνώστης ότι είναι ένα δεδομένο σε ένα πρόγραμμα κομπιούτερ, ασφυκτιά στη 'καρδιακή' διαχυτικότητα του Κόντογλου, είναι εγκλωβισμένος στο μηχανιστικό συναισθηματισμό του Τσιριντάνη, δεν είναι ποιητές ή επιστήμονες αλλά ιδεολόγοι που οδηγούν το σύγχρονο άνθρωπο στη στασιμότητα ή στο φανατισμό με χριστιανική μεταμφίεση υποτίθεται προσωπική και ο άνθρωπος σφαδάζει ημιτελής μέσα σε μια ψευδή Ορθοδοξία όπου μόνο τα αισθήματα και οι συγκινήσεις είναι αληθινές, πηγές αυταρχισμού και παραλόγου. Ας μας επιτραπεί να παρουσιάσουμε δύο κείμενα που θεωρούμε ότι διαλεκτικά συνθέτουν το χριστιανικό ανθρωπισμό, και εξηγούν έναν Πυρουνάκη ή έναν Γαλανάκη ως χειραφετημένους ιδεολογικά ανθρώπους:

«Αφιέρωμα στο Ναό, μέρους του εαυτού, που ξαπόμεινε. Μόχθος και πόνος η απαρχή. Τη δεύτερη ώρα, αστραπή του ουρανού φωτά τα εντόσθια, μετατρέποντας τους καύμους σε χαρά. / Καλόηθες χρυσό πορτοκάλι, παράδιπλα στον πόρο τον καρδιακό του στομάχου. / Στην άλλη έξοδο πυλωρός, μια γυναίκα που αντλεί, καθάριο νερό από το πηγάδι. Η συνομιλία επιτεύχθηκε. Πίσω από την Άγια Τράπεζα, στη θάλασσα, τα διεστώτα ανταμώνουν. Καινούργια ώρα, το ζωηφόρο αίμα, ενοποιεί το βράδυ με το πρωί. Τα σπλάχνα βάφονται χρυσά. Φωτίζεται ο νους καταργώντας τον άδη. Πολύλαλα νερά πλημμυράν το Ναό. / Γιαρό το φως της εσπέρας καθιστά την οδύνη, πολλών υδάτων πηγή, καινούργιου καιρού. Έλλογα το αίμα επαναλαμβάνει: «ΕΞΑΠΟΣΤΕΙΛΟΝ ΤΟ ΦΩΣ ΣΟΥ, Ο ΤΟ ΦΩΣ ΑΝΑΤΕΛΛΩΝ ΤΩ ΚΟΣΜΩ». / Τα μέλη και σπλάχνα του σώματος, καταλαμπόμενα εκ του γάμου των Άνω και των Κάτω, επεξεργάζονται με τα αιμοπετάλιά των, διάδημα κατάχρυσο, στο πρόσωπο της Υδρογείου»⁹¹⁹.

«Οφείλω να επισημάνω και να επαναλάβω μάλιστα, ότι 'απρόσωπες ατομικές σχέσεις' δεν σημαίνει σχέσεις δίχως συναισθήματα και ανθρώπινες ευαισθησίες. Αντίθετα, σημαίνει, ότι τα ποικίλα συναισθήματα και κάθε ανθρώπινη ευαισθησία

⁹¹⁹ Ν.Γ.Πεντζίκης, 'Ζεύγμα ετών [με βάση το συναξάρι της 6^{ης} Οκτωβρίου σε περίληψη υπό Ν.Γ.Π.]' ΣΥΝΑΞΗ 6(1983) 69

κατανοούνται και εξηγούνται, καλλιεργούνται και αναπτύσσονται, μέσα και μέσω των κανόνων και των νόμων, των αρχών και των αξιών της ελευθερίας και της δικαιοσύνης, κανόνες και νόμοι που επιτρέπουν την όσο το δυνατόν πιο ισορροπημένη, υπεύθυνη και αξιοπρεπή ανθρώπινη σύνθεση των ατομικών και συλλογικών αγαθών. / Διότι τα αισθήματα, δίχως το ανθρωπιστικό και ορθολογικό τους περιεχόμενο, δίχως, δηλαδή, την απόσταση και την σχετική κριτική σαφήνεια, την οποία θέτουν και θεσμούν μεταξύ των ανθρώπων η κανονιστική και η νομική διάσταση της ελευθερίας και της δικαιοσύνης, δημιουργούν ισχυρές συναισθηματικές ταυτίσεις και προσωπικές δεσμεύσεις αμοιβαίας εξάρτησης και υποτέλειας – αμοιβαίας συγκίνησης-, οι οποίες υποδουλώνουν τους ανθρώπους σε σχέσεις ανελευθερίας και συλλογικής αδικίας. / Τούτο σημαίνει, ότι ένας άνθρωπος έχει αναδειχθεί σε άτομο και σε πολίτη, στον βαθμό και στο μέτρο που όλες οι σχέσεις του με τους άλλους ανθρώπους αναπτύσσονται στην πλειονότητά τους μέσα και μέσω των αρχών, των κανόνων και των νόμων της ελευθερίας και της δικαιοσύνης. Τούτο σημαίνει, ότι όλες του οι σχέσεις έχουν αποκτήσει κάποια σχετική συναισθηματική σαφήνεια και ότι τα αισθήματά του δεν κυριαρχούν πάνω στο περιεχόμενο της ελευθερίας και της δικαιοσύνης που θέτουν οι κανόνες και οι νόμοι»⁹²⁰.

⁹²⁰ Α.Παπαρίζος, *Κοινωνία αμαρτωλών...* 214-215

2.4 Η θεσμική Εκκλησία ως «δημιουργός» εθνικής συνείδησης – Προσέγγιση σε κείμενα της θεσμικής Εκκλησίας

Θα παρουσιαστούν⁹²¹ δύο κείμενα: α) η Ποιμαντορική Εγκύκλιος Επιστολή της Ιεραρχίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, *Προς το ευσεβές Ελληνικόν Έθνος*, Αθήναι, Αύγουστος 1946 και β) Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, *Προς το Λαό: Η Εκκλησία απέναντι στη σύγχρονη κρίση* 44(Νοέμβριος 2010) ως οριακών ιστορικών προεμφυλιακών στιγμών της σύγχρονης Ελλάδας. Στόχος είναι να καταδειχτεί η αντεθνική στάση της θεσμικής Εκκλησίας σε κρίσιμες περιόδους παρά τους περί αντιθέτου ισχυρισμούς της.

2.4.1 Κριτική προσέγγιση σε κείμενο του 1946

Ως προμετωπίδα του κειμένου υπάρχει το Ιω. Η, 31-33 «εάν υμείς μείνητε εν τω λόγω τω εμώ...γνώσεσθε την αλήθειαν και η αλήθεια ελευθερώσει υμάς», η Ιεραρχία ως Χριστός, αυτοορίζεται ως διαχειριστής του άφατου, του Απόλυτου που ακριβώς αρχίζει και τελειώνει στον εαυτό του και τελικά βρίσκεται υπεράνω κριτικής ως αποκαλυπτικός Λόγος, αυτοχαρακτηρίζεται ως η μόνη κάτοχος της αληθείας και μάλιστα της Θείας Αλήθειας και αποκλειστική ερμηνεύτρια του Αγίου Πνεύματος – ένα κείμενο που συντάχθηκε για διανοητική ευχαρίστηση –όπως θα δούμε παρακάτω- και χαρακτηρίζεται από την αλαζονία της πολιτικοθηρησκευτικής εξουσίας.

Το κείμενο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ιδεολογική διακήρυξη του ελληνοχριστιανισμού: «Η ορθόδοξος Εκκλησία, η οποία είναι σύνθεσις του αρχαίου ελληνικού πνεύματος, ως ωραίας μορφής, και της χριστιανικής αλήθειας, ως ουσίας και ηθικής δυνάμεως, εγκλείει και εκφράζει την ευγένειαν του ελληνικού Λαού και τας υψηλάς πνευματικάς του κατευθύνσεις» Επιπλέον, αποτελεί την προσπάθεια ιεροποίησης του δεσποτάτου – «διά της χάριτος του Παναγίου Πνεύματος προβιβασθέντες εις το υψηλόν αξίωμα της Αρχιερωσύνης, οι συγκροτούντες, ελέω Θεού, εν τω έργω της διαποιμάνσεως...»- και αυτοαναγνώρισής του στο πατρικό

⁹²¹ Η παρουσίαση πραγματοποιείται με την αξιοποίηση του Ρ.Μπαρτ, *Μυθολογίες, Μάθημα*, Αθήνα, Εκδόσεις Ράππα, 1979 (η αξιοποίησή των κριτηρίων του είναι εξαντλητική)

ρόλο –«θεωρούμεν και ημείς οι πνευματικοί Πατέρες του ευσεβούς ελληνικού Λαού...», σχέση που πρέπει να παρουσιάζεται εξιδανικευμένη.

Δηλώνεται ότι «η κοσμοθεωρία της Εκκλησίας είναι πνευματική» με αναφορά στο Τριαδικό δόγμα ενώ «κοσμοθεωρία υλιστικά, πολιτικοοικονομικά, οι οποίες θεωρούν ως αυταπάτην το πνεύμα, την ελευθερίαν, τον Θεόν, τον άνθρωπον, είναι απόβλητοι και ασυμβίβαστοι προς την πίστιν και το πνευματικόν βάθος του Έθνους. Δεν είναι οικονομική μονάς ο άνθρωπος, είναι προσωπικότης, και εικών Θεού και αξία υψίστη». Η αιώνεια ιδεολογική τοποθέτηση της θρησκείας όσον αφορά τον διαχωρισμό ύλης και πνεύματος είναι παρούσα σε αντικομμουνιστική προοπτική. Το χριστιανικό μήνυμα της αγάπης πολιτικοποιείται έναντι των αδελφοκτόνων που καλούνται σε μετάνοια αν και στο κείμενο επαναλαμβάνεται συνεχώς η μη ανάμιξη της Εκκλησίας στη πολιτική «Η Εκκλησία δεν πολιτεύεται, παραμένει μακράν των πολιτικών διενέξεων, αλλά δεν δύναται να μη καταδικάση τα εγκλήματα τα οποία διεπράχθησαν εις βάρος ομαιμόνων αδελφών εξ οιωνδήποτε υπολογισμών». Η εθνική ενότητα ιεροποιείται· πνευματικό το ένα, πνευματικό και το άλλο

Η Ιεραρχία δε θέλει συμφιλίωση του ελληνικού λαού, δε θέλει ενότητα αλλά μετάνοια, προεικονίζοντας τις δηλώσεις μετανοίας: «Η Εκκλησία μόνη αποκαθιστά τον ειλικρινώς μετανοούντα αμαρτωλόν εις την ηθικήν θέσιν, από της οποίας εξέπεσε και του δίδει την χαράν της λυτρώσεως από των πικριών της ενοχής και του διηνεκούς ελέγχου της συνειδήσεως. Ούτε αι αμνηστία των Κυβερνήσεων ούτε αι τροποποιήσεις των καταδικαστικών αποφάσεων δύνανται να διαγράψουν την σφραγίδα, με την οποίαν το ποινικόν μητρώον σφραγίζει την ψυχήν του εγκληματίου». Η Τριάδα «ως αγάπη και δημιουργός δύναμις» χρησιμοποιείται ως ιδεολογικός μηχανισμός και εξαργυρώνεται η ισχυρή συμβολική του αξία απέναντι σε εκείνους που ξέπεσαν της εθνικής αγάπης· το άφατο, η «αιώνεια αλήθεια» δε μπορεί να δεχθεί κριτική ή άρνηση, ούτε οι διαχειριστές του. Ωστόσο, η θεώρηση των αντιφρονούντων ως εγκληματιών του κοινού ποινικού κώδικα αποτελεί πολιτική πράξη.

Η εθνοφοροσύνη ιεροποιείται και νομιμοποιείται εν ονόματι του Χριστού⁹²² με την ταυτόχρονη υποβάθμιση των κοινωνικών αγώνων σε γενικότητες. Επιπλέον, «μη δίδετε προσοχήν εις όσα ψυθιρίζουν εις τα ώτα σας πλάνοι ψευδοδιδάσκαλοι ...[για την] παραγωγή υλικών αγαθών και κατανομή των κατά τρόπον ικανοποιητικόν δι' όλους. Όλα αυτά είναι δευτερεύουσαι αξίαι...Ο Χριστός, με τον οποίο συμπράττει η ελευθερία σας, σας αναδεικνύει δημιουργούς, ήρωας, σας λυτρώνει...Εντός αυτής της πίστεως, εντός αυτών των αρχών λύονται τα κοινωνικά προβλήματα, δικαιώνεται ο μόχθος των εργαζομένων» Δεν υπάρχει καμμία αναφορά στην κοινωνική διδασκαλία του χριστιανισμού

Η αποδοχή του ελληνοχριστιανισμού με προσευχή και εκκλησιασμό αποτελούν την πρόταση της Ιεραρχίας προς το λαό ως μαγική λύση των προβλημάτων, η Θεία Κοινωνία ως μαγικό φίλτρο. Αυτό όμως έχει και πρακτικές συνέπειες: «εντός αυτού του πνεύματος εμβαθύνεται το ευσεβές ημών Έθνος εις την ψυχήν του, υποτάσσεται εκουσίως εις πειθαρχίας, εντός των οποίων σώζεται η ελευθερία του και η ελευθερία ενός εκάστου, και ιεραρχοποιείται εις ένα ρυθμόν φιλαλληλίας και αγάπης και κοινωνικής δικαιοσύνης». Η πολιτική διάσταση του κειμένου στη συγκεκριμένη εποχή είναι σαφής.

Ελληνοχριστιανισμός, αντικομμουνισμός, μίσος προς την κοινωνική αλλαγή, εν ονόματι της «αγάπης» αποτελούν τις συνιστώσες του κειμένου. Τα θρησκευτικά σύμβολα [Αγία Τριάδα κλπ] απομυζόνται για να δοθεί αίγλη στην πολιτική ρητορεία.

2.4.2 Κριτική προσέγγιση σε κείμενο του 2010

Το «Προς το Λαό» 44(2010) είναι ένα διαφημιστικό φυλλάδιο του προϊόντος «χριστιανική αγάπη» και ασφαλώς κανείς δε μπορεί να αρνηθεί σε μια επιχείρηση να διαφημίσει το εμπόρευσμά της, η ποιότητά του όμως ελέγχεται. Δεν είναι λόγος αλλά θέαμα, και το αναγνωστικό κοινό πρέπει να εναρμονιστεί αυθόρμητα με τη θεαματική

⁹²² π.χ. «το πνεύμα του Χριστού είναι παγκόσμιον, είναι οικουμενικόν, πρέπει όμως να συμπράττει με το ανθρώπινον στοιχείον, με την ανθρωπίνην ελευθερίαν προς πραγματοποίησιν των μεγάλων σκοπών του Ευαγγελίου. Αυτός είναι ο λόγος, δια τον οποίον το χριστιανικόν πνεύμα εμφανίζεται εις την πραγματικότητα εις εθνικά σχήματα, εις ιδίας ομάδας λαών...»

φύση του κειμένου όπως και το κοινό της τηλεόρασης ιδιαίτερα με εκείνο το είδος της τηλεθέασης που χαρακτηρίζεται ως «σαπουνόπερα», ευρυματική και συναισθηματικά γενναιόδωρη με ποικίλες καθηλωτικές εναλλαγές, ίντριγκες και δολοπλοκίες – στο κείμενο υπάρχουν λέξεις και προτάσεις υπερβολικές, εκμεταλλεύσιμες ως το παροξυστικό σημείο της σημασίας τους. Παντού υπάρχει γλυκιά ρητορική διάθεση, όχι εξήγηση· μια φλυαρία, η ακατάπαυστη αυτή ροή από ευρήματα. Η θεαματικότητα εδώ έχει ένα στόχο: τη φυσικοποίηση της ιεραρχίας και της ταξικότητας μέσα στην Εκκλησία, τη Δεσποτοκρατία. Ο συντάκτης του κειμένου δε ρισκοκινδυνεύει τίποτε, ο γόνιμος θάνατος της δημιουργικής αμφιβολίας με την διανοητική ανάσταση είναι απών ή, μάλλον, είναι παρόντα τα υποκατάστατα για να βρει τη θέση της κατελιμμένη στην κοινωνία η αληθινή εξέγερση όταν εμφανιστεί. Το κείμενο εκφράζει τη «κοινή» δηλ. κατασκευασμένη λογική ως προς την σύγχρονη κρίση. Με το μικρό εξομολογημένο κακό που προσφέρει στρέφει την προσοχή μακριά από το πραγματικό κακό που αποφεύγει να ονοματίσει, όσο για το μικρό κακό, το ξορκίζει δεν το εξηγεί. Το κείμενο αυτό αποτελεί ένα σπουδαίο παράδειγμα φανακισμού: μπορεί να παρατηρεί δίχως να καταλαβαίνει, να γράφει δίχως να ενδιαφέρεται για την πραγματικότητα. Με το στόμφο και την ευγένεια –δηλαδή με τη «σοβαρότητά» του- αποκοιμίζει τη μικροαστική συνείδηση· μάλλον η σάτιρα θα ήταν η σωστότερη κριτική προσέγγισή του...

Από τον ίδιο τον τίτλο του κειμένου γίνεται σαφές ότι με τον όρο «Εκκλησία» η Ιερά Σύνοδος εννοεί τον εαυτό της –Εκκλησία είμαστε εμείς- δηλ. το δεσποτάτο και όχι την Εκκλησία ως Σώμα Χριστού, δεν είναι μέρος του σώματος αλλά έχει απέναντι της το πλήρωμα της Εκκλησίας στο οποίο «αισθάνεται την ανάγκη να απευθυνθεί...για να μιλήσει με τη γλώσσα της αλήθειας και της αγάπης». Το ερώτημα που τίθεται είναι αν πριν μιλήσει άκουσε τι έχει να πει το πλήρωμα αν και μέσα στη ταξική διάκριση που προηγήθηκε το ερώτημα αυτό είναι χωρίς αντικείμενο. Η ύπαρξη του όρου «ποιμαίνουσα Εκκλησία» αποδεικνύει το ταξικό διαχωρισμό σε ποιμένα-αρχηγό-ομιλούντα και ποιμενόμενο-ακόλουθο-ακροατή. Η αντικατάσταση του παλαιότερου όρου «διοικούσα» από τον όρο «ποιμένουσα» είναι λεκτική όχι νοηματική. Οι ταξικές διακρίσεις οδηγούν στο διαμελισμό του Σώματος Χριστού αντί να υπάρχουν διακριτοί ρόλοι όπως σε κάθε σώμα κατά το «είμαστε ίσοι αλλά όχι ίδιοι». Ένας, όμως, είναι ο Ποιμένας και της «ποιμαίνουσας Εκκλησίας», ο Χριστός,

ουσιαστική θεολογική αντίληψη που απουσιάζει από το κείμενο ακριβώς διότι το δεσποτάτο έχει αυτοαναγορευτεί σε Χριστό, το δεσποτάτο είναι η συνέχεια των δολοφόνων του Ιησού Χριστού για να λειτουργούν ανταυτού, του Χριστού που θεωρούν ότι τους έκλεψε την εξουσία. Στη συνέχεια του κειμένου υπάρχει η διατύπωση «Εκκλησία είμαστε όλοι μας»⁹²³ αλλά ποιμένες είμαστε εμείς και την ανύπαρκτη σχέση «Ιεραρχίας-Λαού» επιδιώκουν «οι έμποροι των λαών να ναρκοθετήσουν. Ξέρουν ότι άμα θα «πατάξουν» τον ποιμένα, εύκολα θα σκορπίσουν τα πρόβατα και θα τα υποτάξουν» και το κείμενο συνεχίζει: «διδασχθείτε από την ιστορία ότι όπου ο Θεός πολεμήθηκε τελικός στόχος ήταν ο άνθρωπος και ο ευτελισμός του». Ο συνειρμός είναι σαφής: όταν πολεμιέται το Δεσποτάτο, πολεμιέται ο ίδιος ο Θεός(!) σαν εγγυητής θεϊκότητας που αυτοθεωρείται. Το άφατο, το «εις τύπον Χριστού» δε μπορεί να δεχθεί κριτική, κάθε κριτική περιττεύει μπροστά στο άφατο και η ναρκισσιστική απολυτοποίηση είναι παρούσα.

Το κείμενο αναφέρεται σε ανατροπή δεδομένων και δικαιωμάτων –το αυτονόητο που όλοι γνωρίζουν· το κείμενο θέλει να πείσει ότι η κοινότατη επιτήδευση αποτελεί κριτική- αλλά αρνείται την συγκεκριμένη παρουσίασή τους πχ ανατροπή σε εργασιακά δικαιώματα με την εκωφαντικά απύσχα δέσμευσή της Ιεραρχίας ότι θα συμπαρασταθεί στο λαό και στους αγώνες του όπως θα περίμενε κανείς π.χ. με τη δημιουργία Κοινωνικής Τράπεζας. Ανταυτού παρουσιάζεται αμέσως η διχοτόμηση σώματος και ψυχής, υλικού και πνευματικού, κοινωνικού και πολιτισμικού, οικονομικού και πολιτιστικού: «...είμαστε μια χώρα υπό κατοχή και εκτελούμε εντολές των κυριάρχων-δανειστών μας. Το ερώτημα, το οποίο γεννάται, είναι εάν οι απαιτήσεις τους αφορούν μόνον σε οικονομικά και ασφαλιστικά θέματα ή αφορούν και στην πνευματική και πολιτιστική φυσιογνωμία της Πατρίδος μας». Ο

⁹²³ Αυτή είναι η αλήθεια αλλά είναι «ανίσχυρη» μπροστά στη παραμορφωτική μυθολογική κατασκευή της δεσποτικής εξουσίας. Πρόκειται για το φαινόμενο του «εγκλιματισμού» του μύθου στο Ρ.Μπαρτ, *Μυθολογίες...* 227-230: «δεν έχει καμιά σημασία αν αργότερα ο μύθος διαλύεται – η ενέργειά του υποτίθεται πως είναι πολύ ισχυρότερη από τις λογικές εξηγήσεις που αργότερα τον διαμεύδουν... [η σύγχυση συνίσταται στο ότι] κάθε σημειολογικό σύστημα είναι ένα σύστημα αξιών· αλλά ο αναγνώστης παίρνει τη σημειοδότηση για σύστημα γεγονότων: ο μύθος διαβάζεται σαν πραγματολογικό σύστημα, ενώ δεν είναι παρά ένα σημειολογικό σύστημα». Ο μύθος του δεσποτάτου αποτελεί κλεμμένη γλώσσα: κλέβει τη λαϊκότητα για να εγκλιματίσει διαμέσου αυτής την κυριαρχία του. Σύμφωνα με τον Ρ.Μπαρτ... 235 «το καλύτερο μέσο να καταπολεμήσει κανείς το μύθο, είναι ίσως να τον *μυθοποιήσει* με τη σειρά του, να δημιουργήσει έναν *τεχνητό μύθο*: και αυτός ο ανασυγκροτημένος μύθος θα είναι μια πραγματική μυθολογία». Θεωρούμε ότι η χρήση του όρου «δεσποτάτο» με τους συνειρμούς που προσφέρει αποτελεί βήμα προς την κατεύθυνση αυτή της αποφυσικοποίησης της παραδοσιακής και πατριαρχικής επισκοπικής δεσποτείας.

αποπροσανατολισμός από το ζητούμενο είναι απόλυτος, η αιώνια θεολογική διχοτόμηση με την οποία η θρησκεία λειτουργεί ως «όπιο του λαού» είναι παρούσα. Η συνειδητή απέχθεια προς την ιστορική συνείδηση εκφράζεται χωρίς προσχήματα: «η οικονομική κρίση, η οποία ταλαιπωρεί και δυναστεύει τη χώρα μας είναι η κορυφή του παγόβουνου. Είναι συνέπεια και καρπός μιας άλλης κρίσης, της πνευματικής». Επιπλέον, το μυθοποιημένο Δεσποτάτο, ως θρησκευτική αριστοκρατία, καταδέχεται μεταμφιεζόμενο σε λαό να ασχοληθεί από συγκατάβαση με τα μικρά και ασήμαντα για να τονίσει περισσότερο την δική του υπερβατικότητα έναντι των κοινών θνητών-πιστών (είμαστε μια χώρα...).

Επιρρίπτονται ευθύνες στο πολιτικό σύστημα για την οικονομική κρίση και την κοινωνική παθογένεια χωρίς ίχνος πηγαίας αυτοκριτικής αφού η «ποιμένουσα Εκκλησία» δεν άσκησε κριτικό-κοινωνικό λόγο, ως όφειλε ως «ποιμένουσα». Εξάλλου η «ποιμένουσα Εκκλησία» είναι οικονομικός παράγοντας του τόπου και έχει ευθύνη για τις οικονομικοκοινωνικές εξελίξεις, δεν επιτρέπεται να εμφανίζεται ως τιμητής του πολιτικού συστήματος ενώ αποτελεί μέρος του κοινωνικού-πολιτικού-οικονομικού προβλήματος. Η κριτική, όμως, των πολιτικών είναι πλέον ανέξοδη και αυτονόητη. Αφού η Ιερά Σύνοδος παραδέχεται ότι «η δυσαναλογία μεταξύ παραγωγής και κατανάλωσης [που κατ' Αυτήν αποτελεί την αιτία της κρίσης] συνιστά όχι μόνον οικονομικό μέγεθος, αλλά πρωτίστως πνευματικό γεγονός» γιατί δεν αναλαμβάνει τις «πνευματικές» ευθύνες Της αφού η πολιτική ηγεσία «πρόβαλε λαθεμένα πρότυπα, καλλιέργησε τις πελατειακές σχέσεις κλπ»; Οπωσδήποτε «η Εκκλησία δεν αντιμάχεται την Πολιτεία, αλλά εκείνους που εκμεταλλεύονται την Πολιτεία και κρυμμένοι πίσω από την εξουσία επιχειρούν να σας στερήσουν την ελπίδα» αλλά την ευθύνη αυτή την έχει ο Νόμος και όχι η θεοκρατική παρεκτροπή. Η μαθητεία και ο παραδειγματισμός από την πλούσια χριστιανική κοινωνική διδασκαλία είναι η αρμοδιότητα της «ποιμαίνουσας Εκκλησίας» αλλά αυτό προϋποθέτει διακινδύνευση.

«Η αυθαίρετη απαίτηση δικαιωμάτων από συντεχνίες και κοινωνικές ομάδες με πλήρη αδιαφορία για την κοινωνική συνοχή συνετέλεσαν κατά ένα μεγάλο μέρος στην σημερινή κατάσταση»: το κείμενο αδιαφορεί για την αιτία της κατεστραμμένης εθνικοκοινωνικής συνοχής, ως θιασώτης της αστικής μυθολογίας χρησιμοποιεί τον εθνοενωτικό χαρακτήρα προς απόκρυψιν των οικονομικοκοινωνικών συνθηκών, των

κοινωνικών τάξεων και των επαγγελματιών. Το διακύβευμα θα ήταν η κοινωνία να εγκλωβωθεί την ενωτική εθνική συνείδηση αποσπώντας την από την κρατικοθησκευτική μονοπωλιακή της διαχείριση χωρίς την απεμπόληση της ταξικής συνείδησης: Αγάπη (εθνοκοινωνική ενωτική) και Ελευθερία (ταξική, διεκδικητική με κοινωνική δικαιοσύνη) ταυτόχρονα.

«Κι από την άλλη πλευρά [δηλ. των πολιτικών], ένας λαός, εμείς, που λειτουργήσαμε ανεύθυνα», ενοχοποίηση του λαού-ο βιασμένος ευθύνεται για το βιασμό του. Η Ιερά Σύνοδος μεταμορφώνεται σε (ποιμαινόμενο) λαό προς συναισθηματική εκμετάλλευση και προσηλυτισμό του αναγνώστη με ταυτίσεις (=το δεσποτάτο είναι ο άλλος εαυτός του λαού) - όπως ακριβώς και οι πολιτικοί ειδικά σε προεκλογική περίοδο προτείνουν ένα προσωπικό κλίμα, ενώ λίγο παρακάτω «στην Σύνοδο της Ιεραρχίας εμείς, οι πνευματικοί σας πατέρες» για να επανέλθει ο αναγνώστης στο 'ρεαλισμό', που δεν είναι άλλος από την αυτοαναγόρευση του δεσποτάτου σε πατρικό ρόλο τον οποίο κανένας λαός δεν του τον απέδωσε γιατί δεν ζητήθηκε η γνώμη του και η ψήφος του όπως η εκκλησιαστική Παράδοση και η σύγχρονη Δημοκρατία επιβάλλουν. Αυτοθεωρούνται-αυτοπροσδιορίζονται ως Πατέρες χωρίς να αποδεικνύουν έμπρακτα τον πατρικό τους ρόλο, αναλαμβάνουν από μόνοι τους μια εξουσία που κανείς δεν τους ανέθεσε. Ο αυτοπροσδιορισμός ως πατέρες είναι χαρακτηριστικό της ψυχοπαθολογίας από την οποία διακατέχεται «Η Ιεραρχία της Εκκλησίας της Ελλάδος» [υπογραφή στο τέλος του κειμένου] η οποία συνίσταται στην άσκηση εξουσιαστικότητας και την διατήρηση προνομίων. Ή «και προσπάθησαν να διαρρήξουν την εμπιστοσύνη σας στην Εκκλησία» δηλ. το δεσποτάτο, ώστε να υποθέσει κανείς ότι το κείμενο συντάχθηκε με σκοπό να μείνει η Ιεραρχία στο απυρόβλητο εν μέσω κρίσεως και να υπενθυμιστούν στο «πλήρωμα» οι «παραδοσιακές» σχέσεις υποτέλειας

Ο ηθικολογικός ψευδοχριστιανισμός είναι παρών σε 'υπαρξιακή' εκδοχή, η υπαρξιακολογία έχει αντικαταστήσει την ηθικολογία των παραεκκλησιαστικών οργανώσεων: «η ουσία της πνευματικής κρίσης είναι η απουσία νοήματος ζωής και ο εγκλωβισμός του ανθρώπου στο ευθύγραμμο παρόν, δηλαδή ο εγκλωβισμός του στο εγωκρατούμενο ένστικτο». Απόδειξη της ηθικολογίας είναι η αμέσως ακολουθούσα στο κείμενο στιχομυθία με κάποιον εξαρτημένο νέο ως επιβλητική σαπουνόπερα – συναισθηματισμός και ψυχολογισμός προς υποβολήν και όχι εξήγηση, ενώ όλοι οι

ενημερωμένοι πολίτες γνωρίζουν τα προσωπικά, πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά αίτια που αφορούν τα «ναρκωτικά»⁹²⁴. «Το ερώτημα-δίλημμα του Ντοστογιέφσκι «ελευθερία ή ευτυχία;» το ζούμε πλέον σε όλη του την τραγικότητα. Διαλέξαμε μια πλαστή ευμάρεια και χάσαμε την ελευθερία του προσώπου μας, χάσαμε την ελευθερία της χώρας μας». Το καίριο υπαρξιακό ερώτημα του Ντοστογιέφσκι χρησιμοποιείται μέσα σε μια καταναλωτική λεκτική διάθεση αφού το όλο κείμενο στερείται ρεαλισμού. Η αναφορά στον εξαρτημένο νεαρό ή στον Ντοστογιέφσκι τελικά είναι καθυστερημένη, επιφανειακά χειραφετημένη και βαθύτατα άτολμη, περιμένει το χειροκρότημα για το θεατρικό εύρημα ή την ψευδοκατάνυξη από τη λατρευτική τυποποίηση. Οι υπογράφωντες το κείμενο ξέρουν καλά τον ηθικό κανόνα του αστικού κόσμου: η ελευθερία στη βιτρίνα, σαν κάτι διακοσμητικό (ηθικολογικού-υπαρξιακός λόγος) αλλά η εσωτερική Τάξη σαν κάτι το συστατικό (δεσποτοκρατία).

«Σήμερα ο άνθρωπος δικαίως *ίσως* (υπογρ. δική μας ώστε να δειχθεί η απουσία ρεαλισμού) τρέμει μήπως μειωθεί το εισόδημά του, αλλά δεν ανησυχεί το ίδιο για το έλλειμμα παιδείας που αφορά στα παιδιά του και δεν αγωνιά για τα παιδιά που σβήνουν μέσα στις ποικίλες εξαρτήσεις, δεν αγωνιά για τον ευτελισμό του ανθρώπινου προσώπου. Αυτή λοιπόν είναι η ουσία της αληθινής κρίσης και η πηγή της οικονομικής κρίσης την οποία τόσο ανελέητα εκμεταλλεύονται οι σύγχρονοι «έμποροι των Εθνών».». Το όλο κείμενο γίνεται μυθιστορηματικό προς αισθητική τέρψιν των συγγραφέων του και με παρόντες το θεολογικό κατακερματισμό και δυαλισμό υλικού-πνευματικού. Δεν υπάρχει πραγματικά τέτοιος άνθρωπος με σάρκα και οστά στον οποίο αναφέρεται το κείμενο, πρόκειται για προβολή, ως μηχανισμός άμυνας, της δικής τους αδιαφορίας σε ένα φανταστικό-ανύπαρκτο παράδειγμα ανθρώπου. Το μυθιστορηματικό στοιχείο θα εκφραστεί και ως φαντασική αυτοηρωοποίηση και συναισθηματισμός: «Ξέρουμε ότι ζητάτε από εμάς, τους Ποιμένες σας, μια Εκκλησία με ηρωισμό...Μια Εκκλησία που δεν θα φοβάται να αμυνθεί στο πονηρό σύστημα αυτού του κόσμου, έστω κι αν η αντίσταση σημαίνει διωγμό ή και μαρτύριο». Αυτά γίνονται, δεν λέγονται, ή λέγονται ακριβώς ως μυθιστόρημα. Η θεσμοποιημένη Εκκλησία δεν απουσίαζε από τους εθνικούς αγώνες ιστορικά όπως κάνει τώρα...

⁹²⁴ Ενδεικτικά μόνο αναφέρουμε τα βιβλία του Κλεάνθη Γρίβα

Για κάθε λογικά σκεπτόμενο άνθρωπο είναι διαφορετικό να ισχυρίζεται κανείς ότι κάνει αυτοκριτική από το να την κάνει πραγματικά, και πραγματική αυτοκριτική υπάρχει όταν εντοπίζονται συγκεκριμένα τα ατοπήματα και παρουσιάζεται τρόπος συγκεκριμένης έμπρακτης επανόρθωσης. Το κωμικό στοιχείο που εμπεριέχεται σε κάθε είδους «επικοινωνιακής» λεγόμενης τακτικής όπου δεν κατονομάζουν συγκεκριμένα τις ευθύνες τους αλλά αοριστολογούν –αλλά και την ίδια την αοριστολογική ανάληψη ευθυνών αποποιούνται- παρουσιάζεται ως εξής: «Στην Σύνοδο της Ιεραρχίας εμείς, οι πνευματικοί σας πατέρες, κάναμε την αυτοκριτική μας, θελήσαμε να αναμετρηθούμε με τις ευθύνες μας και να αναζητήσουμε με τόλμη [sic] το μερίδιο της ενδεχομένης δικής μας υπαιτιότητας στην παρούσα κρίση. Ξέρουμε ότι κάποιες φορές σας πικράναμε, σας σκανδαλίσαμε *ίσως*. Δεν αντιδράσαμε άμεσα και καίρια σε συμπεριφορές που σας πλήγωσαν. Οι έμποροι της καταδάφισης της σχέσης του λαού με την ποιμαίνουσα Εκκλησία του εκμεταλλεύτηκαν στο έπακρο και πραγματικά ή κατασκευασμένα σκάνδαλα και προσπάθησαν να διαρρήξουν την εμπιστοσύνη σας στην Εκκλησία» (υπογρ. δικές μας που δείχνουν πώς σχετικοποιείται ακόμη και η αοριστολογία!). Στην έκφραση «πραγματικά ή κατασκευασμένα σκάνδαλα» σχετικοποιείται η λέξη «πραγματικά» αφού ως συμπληρωματική της έχει τη λέξη «κατασκευασμένα». Τελικά, όμως, το πρόβλημα δεν είναι τα σκάνδαλα της «αυτοκριτικής» αλλά οι «έμποροι» που τα χρησιμοποιούν για να καταστρέψουν την ανύπαρκτη εξαιτίας του δεσποτάτου ενότητα του Σώματος, δεν φταίνε, τελικά, αυτοί που έκαναν τα σκάνδαλα αλλά εκείνοι που τα εκμεταλλεύονται! Φταίνε, *ενδεχομένως*, αλλά η τελική ευθύνη ανήκει στους «εμπόρους». Ο όρος «έμποροι» συνδέεται στο υποσυνείδητο του αναγνώστη με την παπαδιαμαντική έκφραση «έμποροι των Εθνών», που υπάρχει στην αμέσως προηγούμενη παράγραφο, για να αρχίσει να αποκαλύπτεται μια παγκόσμια συνομοσία, αλλά αυτή δεν θα είναι το τοκογλυφικό τραπεζικό σύστημα του νεοφιλελευθερισμού και ο ιμπεριαλισμός αλλά αφηρημένα «δυνάμεις που δεν είναι φιλόανθρωπες». Η ανέξοδη κινδυνολογία του αυτονόητου είναι δεδομένη: «να θυμάσθε ότι για πολλούς οικονομολόγους η παρούσα κρίση είναι κατασκευασμένη» αλλά από ποιους, πώς, ποια είναι η ιστορική της βάση μέσα στην ελληνική κοινωνική δομή κλπ και ποιοι νεοέλληνες –πρόσωπα και τάξεις- συμπράττουν στην λεηλασία; Η συνομοσία αποτελεί τη πρόσφορη διέξοδο από την αυτοκριτική. Όπως και στο

θέατρο, βρίσκεσαι εκτός παιχνιδιού τόσο από υπερβολική ειλικρίνεια όσο και από υπερβολική επιτήδευση.

Με απίστευτο θράσος η Ιεραρχία προτείνει ως αντίδοτο της κατανάλωσης την άσκηση σε μια εποχή που ο κόσμος πεινάει –το ξέρουν και το γράφουν αυτό- εξαιτίας της οικονομικής κρίσης. Αυτό που η αδιαφορία της και η άρνηση ανάληψης ευθύνης δεν της επέτρεψαν να κάνει την εποχή της πλαστής ευημερίας γιατί θα είχε κόστος και απαιτούσε αληθινό και επώδυνο ποιμαντικό αγώνα, το έκαναν ανταυτής οι κοινωνικοί επιστήμονες και κάποιες, ελάχιστες, θεολογικές και εκκλησιαστικές προσωπικότητες . Εκτός κι αν υποθέσει κανείς ότι – «υπο»συνειδήτα;- υponoούν το αποτρόπαιο πείνα=άσκηση... Η άσκηση παρουσιάζεται, κυριολεκτικά, όπως στις διαφημίσεις χλωρίνης: το εξαγνιστικό υγρό της χλωρίνης-άσκησης διώχνει το λεκέ της «χωρίς νόημα ζωής» και «η ζωή πλουτίζεται με τη [μαγική] αγάπη» και το ευτυχισμένο χαμόγελο της νοικοκυράς-Εκκλησίας μέσα σε μια μικροαστική μονοτονία: «η άσκηση είναι τότε οδός ελευθερίας, εναντίον της δουλείας του περιττού» δηλ. το λερωμένο πουκάμισο σαν καινούριο. Οπωσδήποτε «η άσκηση δεν είναι στέρηση της απόλαυσης, αλλά εμπλουτισμός της ζωής με νόημα» για να ικανοποιηθεί ο λαίμαργος μικροαστισμός και η δεσποτική βουλμία συνοδευμένες από την υπαρξιακό ηθικισμό.

Η αυτονόητη και εύκολη κριτική με «προοδευτικό» ύφος ώστε να ελκύσει παραπλανητικά παρουσιάζεται και στο θέμα της Παιδείας –«αντιμετωπίζει το μαθητή όχι ως πρόσωπο αλλά σαν ηλεκτρονικό υπολογιστή»- ενώ η Ιεραρχία θα έπρεπε να ασχοληθεί με τα του 'οίκου' της που είναι τα Κατηχητικά Σχολεία. Επιδιώκουν θεοκρατικό πολιτικό λόγο και ρόλο ωσάν να εκπροσωπούν και αυτοί τον Έλληνα πολίτη: «Πιστεύουμε ότι όντως τα σχολικά βιβλία γράφονται με την ευθύνη της Πολιτείας, αλλά το περιεχόμενό τους αφορά και στον τελευταίο Έλληνα πολίτη, που περιμένει από την Εκκλησία *του* (υπογρ. δική μας) να μεταφέρει με δύναμη τη δική του ταπεινή φωνή». Η λέσχη του δεσποτάτου ως υπέρμαχος των περιφρονημένων... Το κείμενο θεωρεί ότι «αρκετοί» από τους ενοριακούς ναούς αποτελούν πόλο έλξης από τη νεολαία.

«Η Εκκλησία του Χριστού έχει λόγο για την σημερινή κρίσιμη κατάσταση, διότι δεν έπαψε να αποτελεί σάρκα του κόσμου, μέρος της Ιστορίας. Δεν μπορεί να

ανέχεται κανενός είδους αδικία... Γνωρίζουμε ότι οι άνθρωποι δίπλα μας πεινούν...»

Η ιστορία αποτελεί για το σύγχρονο δεσποτάτο μεταφυσικό μέγεθος σε ποιητική προσέγγιση. Το κείμενο απευθύνεται στην καρδιά και το συναίσθημα όχι στον ορθολογισμό. Θέλει να συγκινήσει όχι να εξηγήσει, τα δάκρυα έχουν και αυτά την γοητεία τους... Το κείμενο δεν ασχολείται με τη δομή της ελληνικής κοινωνίας⁹²⁵ αλλά με κάποια συμπτώματα προς συκνησιακό καταναλωτισμό, ούτε με το χαρακτήρα του νεοέλληνα και το πολιτισμικό υπόβαθρό του, πολύ περισσότερο αδιαφορεί για ερωτήματα όπως «γιατί η Ελλάδα δεν έχει βιομηχανία» ή «γιατί υστερεί σε παραγωγικότητα».

Το κείμενο δεν διαφέρει από την ρητορική ανακοίνωση ενός πολιτικού γραφείου κόμματος, απλά προστίθενται κάποιες 'θεολογικές' εκφράσεις του τρέχοντος λεξιλογίου π.χ. «η ενανθρώπιση του Θεού είναι η μεγαλύτερη καταξίωση του ανθρώπινου προσώπου» Η Ιεραρχία της Ελλάδος ως «πολιτικό κόμμα»

⁹²⁵ Η επιστημονική και ρεαλιστική εξήγηση της κρίσης στα Α.Παπαρίζος, *Κοινωνία Αμαρτωλών*, Γ.Κοντογιώργης, *Οι Ολιγάρχες και Το Ιερατείο*, Β.Φύλιας, *Από την εξαχρείωση στην Εξαθλίωση*. Εντελώς ενδεικτικά από τους *Ολιγάρχες*... 49, 93-94: «η υπερχρέωση της χώρας δεν έγινε γιατί δεν επαρκούσε ο παραγόμενος πλούτος για τις ανάγκες της κοινωνίας ή λόγω μιας υπέρμετρης αναπτυξιακής προσπάθειας, αλλά για λόγους ληλασίας. Έχει υπολογισθεί ότι εάν ο παραχθείς, στη διάρκεια της μεταπολίτευσης, πλούτος και ο εισαχθείς από την Ευρωπαϊκή Ένωση είχαν επενδυθεί παραγωγικά, το κατά κεφαλήν εισόδημα των Ελλήνων θα ήταν εφάμιλλο τουλάχιστον εκείνου της Σκανδιναβίας. Σε κάθε περίπτωση, είναι απολύτως ψευδές ότι οι Έλληνες ζούσαν υπεράνω των δυνατοτήτων τους ή ότι το χρέος δεν ήταν διαχειρίσιμο λόγω μιας αντικειμενικά αναπόφευκτης φτώχειας... Στην Ελλάδα, η διάρρηξη της ισορροπίας αποτελεί τη σταθερά, όχι λόγω των αγορών, αλλά της κομματοκρατίας. Η αποκατάστασή της διέρχεται, επομένως, από τη διόρθωση του κράτους και κυριολεκτικά από την ανασυγκρότηση του πολιτικού συστήματος. Για να γίνει όμως αυτό πρέπει ο διαχειριστής της πολιτικής να αρνηθεί τον εαυτό του. Εξού και η κατάσταση γίνεται αδιέξοδη. **Έριξαν τη χώρα στα δίχτυα της διεθνούς των αγορών για να αποφύγουν την αλλαγή, όχι γιατί ήταν αναγκαίο.** Μας υπέβαλαν σε μια επαχθή όσο και ταπεινωτική εξωτερική κατοχή για να διατηρήσουν ανέπαφη τη δική τους απεχθή κατοχή. Επιλέγουν την καταστροφή της χώρας αντί της έμπρακτης μεταμέλειας που θα αποκαθιστούσε τη νομιμοποίησή τους»

Στη συνάφεια αυτή θα αναφερθούμε και στις ευθύνες της θεσμικής Εκκλησίας κατά Κ.Ε.Μπέης, *Η Δίκη του Σωκράτη*, Αθήνα, Σάκκουλας/EUNOMIA Verlag, 2001, 252-253: «Η κοσμική εξουσία της εκκλησίας έχει απήχηση στις πλατιές λαϊκές μάζες. Μπορεί να συνθηματολογεί, πιάνοντας το σφυγμό κάποιων ευέξαπτων στελεχών του στρατού, που ενδεχομένως υποφέρουν από εθνικιστικά τραύματα. Έχει τη δυνατότητα, αν το θελήσει, να διοχετεύει μεγάλα χρηματικά ποσά σε αγορές και πωλήσεις πακέτων μετοχών, επηρεάζοντας το χρηματιστήριο και εν γένει τους ρυθμούς της αγοράς. Θα μπορούσε έτσι να δελεάζει, εξαγοράζοντας ακόμη και δημοσιογραφικές συνειδήσεις. Έχει συνακόλουθα τη δύναμη να παρεμβάλλει ανεπίσημη λογοκρισία. Με δύο λόγια: μπορεί ν' ασκεί την απάτηλη εντόπιση πως διαθέτει. Απ' αυτήν την οπτική γωνία, στα χέρια φιλόδοξων εραστών της εξουσίας, ή παρασυρόμενη από άλλα κέντρα εξουσίας του παρασκηνίου, η εκκλησία μπορεί να εξελιχθεί σ' επικίνδυνη απειλή για την εφεξής πορεία της δημοκρατικής και δικαιοκρατούμενης πολιτείας» Σύμφωνα με τον Ν.Αντωνάκη, *Η Δικτατορία της ... Δημοκρατίας στην Ελλάδα*, Αθήνα, Καστανιώτης/Διάττων, 2010, 192: «...οι ιεράρχες μετατράπηκαν σταδιακά σε μια νέα ανερχόμενη ομάδα της αστικής τάξης, που διεκδικεί το μερίδιό της στην αγορά»

ανακοινώνει ως λύσεις γενικόλογα⁹²⁶ την πρόθεση δημιουργίας παρατηρητηρίου κοινωνικών προβλημάτων –η πολιτικοφανής «σύσταση επιτροπής»- και την ανάπτυξη της ενοριακής δράσης χωρίς να αναφέρεται στα δομικά στοιχεία μιας τέτοιας ουσιαστικής και δυναμικής κοινωνικής προσπάθειας⁹²⁷. Η ενοριακή φιλανθρωπία –«πολλοί από σας αυτή την προσπάθεια της ενορίας σας την στηρίζετε εθελοντικά και την ενισχύετε οικονομικά» ωσάν η θεσμική Εκκλησία να στερείται περιουσίας- καταλήγει σε διαδικασία κατασκευής αναξιοπρεπών και εξαρτώμενων επαϊτών. «Στόχος μας είναι να αναπτύξουμε το προνοιακό έργο της κάθε ενορίας ώστε να μην υπάρχει ούτε ένας άνθρωπος που να μην έχει ένα πιάτο φαγητό» - στόχος τους δεν είναι ο Έμπρακτος Χριστιανισμός⁹²⁸.

Το βασικό θέμα του κειμένου είναι η διατήρηση της ενότητας ποιμένων-ποιμενομένων, εξουσιαστών-εξουσιαζομένων, η κρίση να μην απειλήσει την «ενότητα» αυτή όπως έγινε με την απαξίωση των πολιτικών από τον ελληνικό λαό. Την Ιεραρχία ενδιαφέρει η θέση εξουσίας της και όχι η κρίση - αφού δεν προσφέρει ένα πρόγραμμα εξόδου από αυτήν και οι συλλογικοί σκοποί που θέτει είναι αισχυντηλά ασαφείς - ούτε η ανάληψη ευθυνών για την αντιμετώπισή της ή, τουλάχιστον, η αυτοκριτική της. Το πλέον καίριο σημείο της κριτικής παρουσίασης του κειμένου είναι η απόλυτη απουσία της κοινωνικής διδασκαλίας του χριστιανισμού ακριβώς διότι και η παραμικρή αναφορά σε αυτήν θα αποδείκνυε την απόσταση της Ιεράς Συνόδου από τον ίδιο τον χριστιανισμό. Το κείμενο κλείνει με τις εξής φράσεις: «...αναζητώντας νόημα ζωής στην αγάπη, θα βγούμε από αυτή τη δύσκολη ώρα» η «αγάπη» ως ονειρική αναπλήρωση της αλλοτριωμένης

⁹²⁶ Σε αντιδιαστολή το άρθρο του π.Κ.Ε.Μπέη με τον χαρακτηριστικό τίτλο 'Ωρα δραστικών μέτρων' *ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ* 1/6/2011. Στον πατριωτισμό των Ελλήνων και στη κοινωνική αλληλεγγύη τους κάνει λόγο το *ΑΝΑΚΟΙΝΩΘΕΝ* της Ιεράς Συνόδου 15/6/2011 ώστε να εκφυλιστούν ακόμη περισσότερο αυτά τα νοήματα ενώ οι καιροί απαιτούν δράση και έμπρακτο πατριωτισμό με κοινωνικό όραμα δικαιοσύνης.

⁹²⁷ Το πρωτοποριακό ενοριακό έργο του π.Γ.Πυρουνάκη παραμένει παραγνωρισμένο από το δεσποτάτο. Το δεσποτάτο, ως δαίμονες μεσημβρινοί επιτηδούνται το άγιο φως της προσπάθειας του Πυρουνάκη, αναγνωρίζουν ότι είναι η θεϊκή λύση αλλά επειδή ακριβώς είναι δαίμονες το αρνούνται μέσα στο δικό τους πλασματικό, ψεύτικο φως. Για τους επιστημονικούς θεολογικούς όρους «δαίμονας» και «διάβολος» στα αντίστοιχα λήμματα του *Λεξικού Βιβλικής Θεολογίας*

⁹²⁸ Ο όρος στο Δ.Σαβράμη, *Χριστιανισμός και Κοινωνική Πρόνοια*, Αθήνα 1954, 26-32· στη σελ. 22 υπάρχει ιστορική αναφορά σύμφωνα με την οποία στις αρχές του Βυζαντινού Μεσαίωνα «αναπτύσσεται η οργανωμένη κοινωνική πρόνοια υπό την επιστασίαν των Επισκόπων οι οποίοι αντιμετωπίζουν τους πτωχούς βάσει της αρχής ότι ο πτωχός έχει βασικά δικαιώματα επί των εισοδημάτων της Εκκλησίας». Ο Δ.Σαβράμης τονίζει και την ανάγκη ευρύτερης κοινωνικής μεταβολής σσ. 35-36 αφού «η αποστολή της Κοινωνικής Πρόνοιας δεν είναι η πρόχειρος επούλωσις πληγών ... «να επιτύχη ένα μπάλωμα που έπειτα από λίγο θα ξεφτίση κάπου αλλού»»

πραγματικότητας που πρέπει να παραμείνει ανεξήγητη και όχι ως κοινωνικό ενδιαφέρον... Ο όρος «αγάπη» είναι για το δεσποτάτο μία λέξη *μάννα*. «στην εθνολογία το *μάννα* είναι ένα είδος αλγεβρικού συμβόλου που η δουλειά του είναι να αντιπροσωπεύει «μιαν απροσδιόριστη σημασιολογικά αξία, που η ίδια είναι κενή από νόημα, και επομένως ικανή να δεχτεί οποιοδήποτε νόημα, του οποίου μοναδικός ρόλος είναι να καλύψει την απόσταση ανάμεσα στο σημαίνον και στο σημαινόμενο».⁹²⁹ Εν κατακλείδι, η ανείπωτη και αξεπέραστη κωμικοτραγωδία του δεσποτάτου που *απαιτεί* να αναγνωριστεί *ελεύθερα* ο πατρικός του ρόλος (!) ενώ ως βιαστές ασελγούν στο Σώμα του Χριστού – «αγαπούν» τα θύματά τους...

⁹²⁹ Αξιοποιείται ο Ρ.Μπαρτ, *Μυθολογίες...* 190-191 με αναφορά στον Claude Levi-Strauss

3 ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΣΧΑΤΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΔΑΣ. ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

3.1 Η πατρίδα ως είδωλο λατρείας

Η πατρίδα προωθείται προς ιεροποίηση από την ολιγαρχία ώστε να είναι ένα ελεγχόμενο κομμάτι της ανθρωπότητας, χωρίς πρόοδο και προοπτική, αποκομμένο και συνεχώς συρρικνούμενο· με την ιεροποίησή της κατασκευάζεται ένας θεός στη θέση του πραγματικού Θεού που υποκαθίσταται ή υπάρχουν δύο θεότητες παράλληλες με εξ ίσου ισχύ, ως προς την ένταση, λατρείας. Με την ιεροποίηση της πατρίδας καταστρέφεται η ελεύθερη αγάπη προς αυτήν. Απέναντι στην ιεροποίηση της πατρίδας που οδηγεί στο φανατισμό στέκει η, κοινωνιολογικά εννοούμενη, πατρίδα ως ιδανικό και αξία που αποκρούει την πατριδοκαπηλία.

Ο Ανδρέας Λασκαράτος, ο Γ.Σκληρός και ο Ν.Ψυρούκης παρουσίασαν την ειδωλολατρία, τον εμπαιγμό, την υποκρισία και την ιδιοτέλεια ως προς τα εθνικά θέματα με έναν λόγο διαχρονικό.

Ο Ανδρέας Λασκαράτος⁹³⁰ ολοκληρώνει το πορτρέτο που έδωσε το ποίημα του Μ.Αναγνωστάκη *ΕΠΙΤΥΜΒΙΟΝ*⁹³¹ με τον δικό του Φώνασκο και με τη δική του κεφαλλονίτικη οξυδέρκεια. Αρχίζει με τα στάδια που ο φώνασκος συνήθως διαλέγει για να εξασκήσει «το λαμπρόν έργον της φωνασκίας» και αυτά «είνε η θρησκεία, ο πατριωτισμός και η φιλελευθερία. Σαν οπού τα τρία τούτα παρέχουν και πλατύν ορίζοντα, και άφθονην ύλην εις τον φώνασκον, και μπαιγνιοσύνην εξαίσιαν εις τους όχλους».

⁹³⁰ Ανδρέας Λασκαράτος, *Ιδού ο άνθρωπος*, Νέος Σταθμός χ.χ. 171

⁹³¹ βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

Είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικό ότι σαν πρώτο-πρώτο στάδιο άσκησης του... επαγγέλματος του επιδεικνυόμενου που αναφέρει ο Α.Λασκαράτος είναι η θρησκεία: «εις τους θρησκευτικούς του προετοιμασμένους φανατισμούς, βλέπεις τον άνθρωπο του Θεού, τον επιφορτισμένον τα συμφέροντα του ουρανού, τον ενδιαφερόμενον δια το έμβασμα των ψυχών εις τον παράδεισον. Ενώ αυτός, λεχθήτω εν παρόδω μετριόφρων και ταπεινός, τραβάει σιγαλά για την κόλαση». Μετά την θρησκευτική ακολουθεί η εθνική παράσταση: «Στον τάχα ενθουσιασμό του διά την πατρίδα, παίζει πάλε τον αυταπάρνητον! Εκειός για την πατρίδα...και το αίμα του να χύση...και τα παιδιά του να θυσιάση...και πρώτος αυτός να τρέξη εθελοντής εις τες πρώτες γραμμές, αν η χρεία το καλέση. – Και όποιος διστάζει είναι αφιλόπατρης και προδότης...Μα τη στιγμή της χρείας, ο μεγάλθυμος τούτος είναι μύωψ...είναι φθισικός...είναι σπασμένος!.....και η προσπαθησμένες ιατρικές πιστοποιήσεις τον εξαιρούνε. – Και τα παιδιά του; Ως κ' εκείνα εχαθήκανε, δεν ευρίσκονται!...*Μα γιατί καν' εφώναζε; Επειδή επιθυμούσε να σε ιδή ξακληρισμένονε!...* (υπογράμμισι δική μας)». Μετά την εκμετάλλευση του θρησκευτικού και εθνικού συναισθήματος ήρθε η σειρά του κοινωνικού: «Εις τας παραφοράς του κατά των τυράννων, και υπέρ των τυραννουμένων, η ελευθερίες των λαών ειν' εκείνες οπού γεμίζουνε την καρδιά του, το πνεύμα του, την ψυχήν του όλην. Οι λαοί πρέπει να πιάσουν τα άρματα να σφάζουνε και να κάψουνε. Οι φτωχοί να πάρουν τα πλούτη των πλουσίων· επειδή οι πλούσιοι τα κατέχουν αδίκως. Αυτός όμως εξαιρείται, επειδή τα έχει δικαίως. Επειδή αυτός βοηθεί τους πιεζομένους φωνάζοντας την υπεράσπισήν τους. Επειδή τέλος πάντων κάθε κανόνας έχει και την εξαίρεσίν του, και ο φώναςκος εξαιρείται». Κι αν κάποιος αφελής ρωτήσει γιατί ο φώναςκος είναι φώναςκος...: «Η φωνασκία είναι μία από τες πλέον λαμπρές και συχνά προσοδοφόρες κερδοσκοπίες. Έχει δε και το πλεονέκτημα, καθό κερδοσκοπία, να μη ριποκινδυνεύη κεφάλαια. Ο φώναςκος κερδοσκόπος δεν βάνει από δικό του παρά φωνές μόνον· ώστε εις αποτυχίαν του, τούτες μόνον χάνει. Εκείνος οπού με την κερδοσκοπίαν του φωνάσκου ριποκινδυνεύει να ζημιωθή, είναι ο τόπος, η πατρίδα, το έθνος. Ο φώναςκος κερδοσκόπος ή κερδίζει, ή βγαίνει ίσια ίσια».

Κατά τον Γ.Σκληρό⁹³² υφίσταται μια συγκεκριμένη ιστορική διαδοχή: «Το 'ελέω θεού' διεδέχθη 'η θέλησις του λαού'! Το περί 'πατρός μονάρχου' ιδεώδες-η

⁹³² Γ.Σκληρός, *Εργα*...94,122,396

μεγάλη περί πατρίδος λέξις». Συνεχίζει την κριτική του Α.Λασκαράτου στην πατριδοκαπηλία· σαν να προφήτεψε αυτούς που μαζοχιστικά υπηρέτησαν τους Ναζί κατακτητές και, ως εθνοσωτήρες μετά την Απελευθέρωση, σαδιστικά συμπεριφέρθηκαν στους αδούλωτους ΕΑΜικούς: «υπό την ευγενή λέξιν «πατρίς» πολύ ενωρίς ήρχισαν να κρύπτωνται ξένα συμφέροντα ουδέν το κοινόν έχοντα με την πατρίδα, συντείνοντα εις το να γίνη η λέξις η πλέον ελαστική, εις πολλά δε μέρη η ονομασία «πατριώτης» όχι μόνον να χάση την τιμητικήν της έννοιαν, αλλά να θεωρήται ως προσβλητική, διότι αλλεπαλλήλως και συστηματικώς κατεχράσθησαν αυτής τα χειρότερα στοιχεία της κοινωνίας, προς υποστήριξιν των συμφερόντων των κατά των κοινωνικών των αντιπάλων...Αι γενικαί λέξεις περί γενικών συμφερόντων κτλ. αι οποίαι μέχρι σήμερον απεκοίμιζον την κοινωνία μας, κάθε τάσιν προς κίνησιν και πρόοδον (χάριν της πατρίδος δήθεν, πράγματι δε προς το συμφέρον μιας μόνον τάξεως, της κυριαρχούσης)...». Όπως και στον Α.Λασκαράτο πατρίδα και θρησκεία πηγαίνουν μαζί: «Εφιγουράριζε η αστική λέξις «Πατρίς» δίπλα με τη φεουδαλική «Πίστις»!» Το τρίπτυχο⁹³³ Πατρίς-Θρησκεία-Οικογένεια κατασκευάζεται...

Ο Ν.Ψυρούκης⁹³⁴ με τη σειρά του δείχνει ότι το ελληνοχριστιανικό ιδεολόγημα εξυπηρετεί τα συμφέροντα της αστικής τάξης: «Ο Έλληνας αστός για να μπορέσει να δράσει και να προκόψει γινότανε υποχρεωτικά φορέας και υποστηρικτής της ξένης εξάρτησης και της ξένης κηδεμονίας στην Ελλάδα...Το ελληνικό κεφάλαιο...πάντα είδε «την ελληνική πατρίδα», την «αιώνια και ένδοξη Ελλάδα» σαν πρώτης τάξης εμπόρευμα, περιζήτητο από τις μεγάλες δυνάμεις, τις λεγόμενες προστατίδες δυνάμεις, για την κάλυψη των αναγκών του στρατηγικού συστήματός τους».

Στην αντίπερα όχθη της αστικής πατριδοκαπηλίας βρίσκεται η Πατρίδα των Εργαζόμενων Ανθρώπων που αποτρέπει τον άνθρωπο να αφήνεται στο φαντασιακό και σε ανύπαρκτες αξίες· με ρεαλιστικό τρόπο ο αντιαυταρχικός Βίλχελμ Ράιχ εντόπισε την αυτοπεποίθηση του εργαζόμενου ανθρώπου που απορρέει από τη

⁹³³ Το όντως θρησκευτικό τρίπτυχο είναι «καλές σκέψεις, καλά λόγια και καλές πράξεις» στο E.Cassirer, *Δοκίμιο για τον άνθρωπο*, Αθήνα, Κάλβος, 1985, 152 με αναφορά στην περί δικαιοσύνης διδασκαλία του Ζωροαστρισμού ενώ στη σελ.162 «η μόνη καθαρότητα που έχει θρησκευτική σημασία είναι η καθαρότητα της καρδιάς» με αναφορά στους Προφήτες της Παλαιάς Διαθήκης έναντι των ταμπού

⁹³⁴ Ν.Ψυρούκης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, τόμ.Α, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1975, 234-235

δημιουργικότητά του και δεν του επιτρέπει να ταυτίζεται με είδωλα (π.χ. ηγέτης, έθνος κλπ) σε αντίθεση με τη μυστικοπάθεια του εθνικιστή. Συγκεκριμένα: «Η οικονομική και η ερωτική του κακομοιριά (του αντιδραστικού μικροαστού) καταπνίγεται μέσα στην αυτοϋψωτική ιδέα του «κυρίαρχου λαού» και του εμπνευσμένου ηγέτη τόσο πολύ, ώστε σε κρίσιμες στιγμές να ξεχνάει πόσο ανεπανόρθωτα έχει ξεπέσει ο ίδιος και καταντήσει ένας ασήμαντος άκριτος οπαδός. Αντίθετα, ο εργαζόμενος, που έχει επαγγελματική συνείδηση του κλάδου του, δηλαδή εκείνος που έχει θέσει «εκτός λειτουργίας» τη δομή του δούλου, ταυτίζεται με το έργο του αντί με τον ηγέτη, με τη διεθνική εργαζόμενη ανθρωπότητα αντί με την εθνική πατρίδα. Ο εργαζόμενος αυτός *αισθάνεται τον ίδιο τον εαυτό του σαν ηγέτη, όχι εξαιτίας μιας οποιαδήποτε ταύτισης, αλλά χάρη στη συνείδηση, ότι προσφέρει στην κοινωνία εργασία ζωτική. Ποιες θυμικές δυνάμεις ενεργούν εδώ: Δεν είναι δύσκολο να απαντήσουμε. Τα ψυχικά αισθήματα που ορίζουν αυτόν το βασικά διαφορετικό ψυχολογικό τύπο είναι τα ίδια σαν του εθνικιστή. Μόνο το συγκινησιακό περιεχόμενο είναι διαφορετικό. Η όρεξη για ταύτιση είναι η ίδια, αλλά το αντικείμενό της είναι άλλο: είναι ο συνεργάτης αντί του ηγέτη, το έργο αντί της αυταπάτης, οι εργαζόμενοι άνθρωποι στην οικουμένη ολόκληρη αντί της οικογένειας* (υπογράμμιση δική μας). Εδώ, η διεθνική επαγγελματική συνείδηση αντιτάσσεται στη μυστικοπάθεια και στον εθνικισμό. Αυτό δε σημαίνει καθόλου, πως ο εργάτης θα πάψει να τρέφει την αυτοσυνειδησία του, όπως θα κι ο αντιδραστικός άνθρωπος αρχίζει σε ώρες κρίσιμες να ονειρεύεται «υπηρεσίες προς την κοινότητα», και την «κοινή ωφέλεια» που προηγείται της «ιδιοτέλειας». Αλλά η αυτοσυνειδησία, η αυτοπεποίθηση του εργάτη γεννιέται από την επαγγελματική του συνείδηση»⁹³⁵. Η δημιουργικότητα είναι το αντίθετο της φαντασιωτικής αυταπάτης δηλαδή της εθνικιστικής ειδωλολατρικής σύγχυσης μεταξύ φαντασίας και πραγματικότητας

Σύμφωνα με τον ίδιο συγγραφέα η πατρίδα έχει το ανάλογό της στη μητέρα και η εθνικιστική προσκόλληση υπερβαίνεται με τη σύναψη των φυσιολογικών ερωτικών δεσμών της εφηβείας: «οι παραστατικές έννοιες «πατρίδα» και «έθνος» είναι στον υποκειμενικό θυμικό πυρήνα τους εικόνες της μητέρας και της οικογένειας... Το εθνικιστικό αίσθημα είναι άρα η απευθείας συνέχιση της οικογενειακής σύνδεσης και έχει τη ρίζα του, όπως και κείνη, στον προσηλωμένο

⁹³⁵ Β.Ράιχ, *Η μαζική ψυχολογία του φασισμού*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1974, 106-107

σύνδεσμο, στην «κατάδεση» με τη μητέρα. Αυτό δε μπορεί να εξηγηθεί βιολογικά. Γιατί ο σύνδεσμος με τη μητέρα, εφόσον εξελίσσεται κατόπιν σε οικογενειακή και εθνικιστική προσήλωση, είναι κι αυτός *κοινωνικό προϊόν*. Στην εφηβεία, θα έπρεπε κανονικά να παραχωρήσει τη θέση του σ' άλλους συνδέσμους-φυσιολογικούς ερωτικούς συνδέσμους- αν δεν τον διαιώνιζαν οι περιορισμοί της γενετήσιας ερωτικής ζωής»⁹³⁶.

Η «μητέρα πατρίδα» σχετίζεται, έχοντας κοινό παρονομαστή, και με την εστία για την οποία έγραψε ο Σ.Φρόυντ⁹³⁷ ότι « η κατοικία [είναι] αντικατάστατο του μητρικού σώματος, της πρώτης, ίσως πάντα ποθητής κατοικίας, όπου ο άνθρωπος ήταν ασφαλής και αισθανόταν τόσο ευχάριστα». Οι δεσμοί αυτοί γίνονται δεσμά για τον μικροαστικό ψυχισμό· όπως αναφέρει ο Ν.Ψυρούκης⁹³⁸ αναφερόμενος στη μεταπολεμική Ελλάδα «το σπίτι, το ατομικής ιδιοκτησίας σπίτι, κάνει τους πολίτες του καπιταλιστικού κράτους να είναι «σώφρονες»...η σιγουριά, η λεγόμενη εξασφάλιση αποτελεί κυρίαρχο στοιχείο του μικροαστικού ψυχισμού». Εν ονόματι της ασφάλειας γίνονται υποχωρήσεις στην ελευθερία, ο ελεύθερος άνθρωπος που δε μπορεί να γεννηθεί⁹³⁹...και επιμένει στην εμβρυακή κατάσταση. Σύμφωνα με τον (πρωτοπρεσβύτερο) Κ.Καλλίνικο⁹⁴⁰ «[η παιδοποιία] προς το πατριον έδαφος ισχυρότερον τους [συζύγους] προσκολλά, επειδή τους αναγκάζει να κτίσουν οικίαν και να σχηματίσουν διαμονήν μόνιμον»

Για την ιδεολογική χρήση του εθνικού συναισθήματος ως αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης προς υπονόμευσιν της προόδου (που ανασύρει στη

⁹³⁶ ό.π...99-100 Τα υποκατάστατα αυτά των υγιών ερωτικών σχέσεων υποδαυλίστηκαν από την ηθικολογία του ελληνοχριστιανισμού. Ιδιαίτερη σημασία έχει η μαρτυρία του Ευγένιου Αρανίτση «Κ.Ε»20/2/2005 στο ένθετο «7».(βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5)

Για την απουσία του ερωτικού στοιχείου στους «πιστούς» του εθνικού κράτους Ζ.Νικολακάκης, 'Σημειώσεις εκτός και εντός επικαιρότητας', *AMANITA MUSCARIA* 13(2002), 28: «Το κράτος εξασφαλίζει τη διαίωσιση της επιβολής του δια της βροντερής απουσίας του ερωτικού στοιχείου από τις ανθρώπινες σχέσεις. Το ερωτικό στοιχείο είναι αυτό που αφ' ενός οδηγεί τα διεστώτα σε ένωση και αφετέρου νοηματοδοτεί και μεταρσιώνει το παιχνίδι της διαπροσωπικής περιπέτειας. Το κράτος βασίζει την αταλάντευτα θριαμβευτική του παρουσία στον τρόπο των ανθρώπων μπροστά στο ερωτικό βίωμα. Πρόκειται για έναν τρόπο άμμεσα συνδεδεμένο με τον τρόπο του θανάτου».

⁹³⁷ Σ.Φρόυντ, *Ο Πολιτισμός πηγή δυστυχίας*, Αθήνα, Επίκουρος, 1974, 28

⁹³⁸ Ν.Ψυρούκης...ό.π...138-139

⁹³⁹ Στην Ανατολή υπάρχει το παράδειγμα του ανέστιου καυσοκαλυβίτη αγίου ενώ η έκφραση «αυτός έκαψε την καλύβα του» δηλώνει τον αδέσμευτο άνθρωπο. Ο πολιτικά καυσοκαλύβης παρουσιάζεται στο *IF* του Αναγνωστάκη (ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3)

⁹⁴⁰ Κ.Καλλίνικος, *Ο Χριστιανικός Γάμος και η Οικογένεια*, Αθήνα, Έκθεσις Χριστιανικού Βιβλίου, 1958, 104

σωματοψυχή του ανθρώπου όσα μέχρι στιγμής παρουσιάσαμε) θα αναφέρουμε κάποια ιστορικά παραδείγματα. Το κύριο σημείο της αντικομμουνιστικής προπαγάνδας ήταν η υποτιθέμενη αντεθνική τους αντίληψη· δεν αντιμετωπίζονταν ως ανατροπείς του συντάγματος αλλά ως ανθέλληνες ή εαμοβούλγαροι⁹⁴¹. Το σύνθημα κατά της Βασίλισσας Όλγας κατά τα Ευαγγελικά ήταν «κάτω η Σλάββα» ενώ ο αγώνας για το γλωσσικό ζήτημα των Γληνού-Τριανταφυλλίδη-Δελμούζου θεωρήθηκε ότι επιβουλεύεται τα εθνικά συμφέροντα μέσω της γλώσσας⁹⁴².

Η ισχύ της περί αντεθνικού αγώνα κατηγορίας παρουσιάζεται απόλυτη γιατί αντλεί από το θρησκευτικό. Κατά τον Μ.Ελιάντε⁹⁴³ η πατρίδα είναι «ιερός τόπος», το «κέντρο του κόσμου». Σύμφωνα με τη Δόμνα Μιχαήλ⁹⁴⁴ «ο ευρωπαϊκός εθνικισμός έχει συχνά κάνει χρήση θεμελιωδών Ιουδαίο-χριστιανικών αντιλήψεων, όπως «εκλεκτός λαός», «γη της επαγγελίας», «ιερή γλώσσα» για να δημιουργήσει δεσμούς ανάμεσα στον κόσμο, τη γη και τη γλώσσα».

Υπαρξιακή ελευθερία έναντι της πατρίδας, προτεραιότητα στην ύπαρξη και στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια χωρίς αδιαφορία για την πατρίδα δίνει ο Emmanuel Levinas όταν έγραψε: «Δίπλα σε ένα πρόσωπο που δέχτηκε μια προσβολή, αυτή η Γη –Γη της Επαγγελίας και Γη Αγία- δεν είναι τίποτε άλλο παρά γυμνότητα και ερημιά, ένας σωρός ξύλα και πέτρες». Για να συνεχίσει, σχολιάζοντας τον ο Derrida «Αυτός ο στοχασμός περί της ηθικής, περί της υπερβατικότητας του αγίου έναντι του ιερού, δηλαδή έναντι του παγανισμού των ριζών και της ειδωλολατρίας του τόπου, ήταν άρρηκτα συνδεδεμένος, ως γνωστόν, με έναν αδιάλειπτο αναστοχασμό για τη μοίρα και τη σκέψη του Ισραήλ, χθες, σήμερα και αύριο...»⁹⁴⁵

⁹⁴¹ Κ.Τσουκαλάς, *Η εξουσία ως λαός και ως έθνος*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1999, 276

⁹⁴² Γ.Δ.Καρανικόλα, *Κιλελέρ*, Αθήνα, Θουκιδίδης, 1983⁴ 48-49

⁹⁴³ Μ.Ελιάντε, *Το ιερό και το βέβηλο*, Αρσενίδης, 2002, 22, 39-43, 125, 156

⁹⁴⁴ Δ.Μιχαήλ, *Έθνος, Εθνικισμός και Εθνική Συνείδηση*, Αθήνα, Λεβιάθαν, 1997², 61 Κατ' αυτήν, μάλιστα, «τα προσκυνήματα ιδιαίτερα φέρνουν κόσμο από ευρύτερες περιοχές και τον ενώνουν σε ένα συγκεκριμένο τόπο που αναπαριστά ένα είδωλο της μητέρας πατρίδας». Ωστόσο, σύμφωνα με τον Α.Σμέμαν, *Για να ζήσει ο κόσμος*, μτφρ.Ζ.Λορεντζάτος, Αθήνα, Δόμος, 1987², 28: «Οι Χριστιανοί δε νοιάζονταν διόλου για ιερή γεωγραφία και οι ναοί και η λατρεία τους ήταν τέτοια που δεν μπορούσαν να γίνουν παραδεχτά από τις γενιές τις θρεμμένες με την επιστημότητα των μυστηριακών τελετών. Δεν υπήρχε ιδιότυπο θρησκευτικό ενδιαφέρον για τα μέρη εκείνα όπου έζησε ο Χριστός. Δεν υπήρχαν προσκυνήματα. Η παλιά θρησκεία είχε χιλιάδες ιερούς τόπους και ναούς. Για τους Χριστιανούς όλα αυτά ήταν περασμένα ξεχασμένα. Δεν υπήρχε ανάγκη για ναούς χτισμένους από λιθάρια: το σώμα του Χριστού, η ίδια η Εκκλησία, ο νέος λαός, ο συναθροισμένος γύρω από Εκείνον, ήταν ο μόνος πραγματικός ναός. Λύσατε τον ναόν τούτον, και εν τρισίν ημέραις εγερώ αυτόν... (Ιω.2,19).

⁹⁴⁵ J.Derrida, *Επικήδειος για τον E.Levinas*, Αθήνα, Άγρα, 1996,18-19

Την πατρίδα ως tabu παρουσιάζει ο Λ.Ι.Φιλιππίδης⁹⁴⁶: «η γη ενέχει εν εαυτή την υπερδύναμιν Mana, ήτις εκδηλούται οτέ μεν ευεργετικώς (ως γονιμοποιός, βλαστική, αυξητική, καρποφόρος, ανθογόνος), οτέ δε καταστροφικώς (ως σεισμική)· το βρέφος, άμα τη γεννήσει του, αποτίθεται επί του εδάφους, ίνα διά της προς αυτό επαφής του εισδεχθή την εν τη γη υπερδύναμιν, μεταβιβαζομένην εξ αυτής ολικώς άμα και αμειώτως· διά τον αυτόν λόγον το έδαφος της ομάδος (=η πατρίς – εν τοις μητριαρχικοίς πρωτοπολιτισμοίς: μητρίς) θεωρείται μαναδυναμούχον (tabu) και δη και αγαθόν, πάροχον πλησμονής αγαθών εις την ομάδα, εν οις πρώτου της αποκλειστικότητας, της περιφρουρημένης από ομόρων εδαφών ανεξαρτησίας και ελευθερίας...ο παρ' ημίν εν χρήσει ανθοστέφανος του Μαιΐου μεταβιβάζει διά των ανθέων την από της γης γονιμοποιόν και ανθητικήν υπερδύναμιν Mana επί τους ενοίκους της εφ' ήν αναρτάται οικίας, οίτινες ούτως, οικειούμενοι την δύναμιν, διατηρούνται ανθηροί καθ' όλον το έτος (=ίζημα πρωτογόνου ταμπουϊκής αντιλήψεως)». Οι παγανιστικού τύπου δεσμεύσεις έναντι της πατρίδας είναι φανερές...

Η κλασσικά ειδωλολατρική προσέγγιση της πατρίδας συνοψίζεται στους όρους: τοπικισμός, θέληση για δύναμη, απουσία πνευματικότητας, 'σχιζοφρένεια', σύγχυση της φαντασίας με την πραγματικότητα, άλογη θρησκευτικότητα, άκριτη αφοσίωση, αλλοτρίωση... Συγκεκριμένα:

«Η κλασσική ειδωλολατρία και ο πολυθεϊσμός σε κάθε εποχή είναι θρησκεία φυλετική του τοπικισμού και των εθίμων μιας φυλής ή μιας κάστας ανθρώπων.

Αυτού του είδους η θρησκευτικότητα ενσαρκώνει τη θέληση για δύναμη της μιας φυλετικής ομάδας (TRIBUS) ενάντια στην άλλη. Τα θρησκευτικά σύμβολα της ειδωλολατρίας αδειασμένα από πνευματικότητα, γίνονται όργανα καταπίεσης, μαγείας και υποδούλωσης των ψυχών και των σωμάτων. Ο κάθε πολυθεϊσμός κάτω από οποιοδήποτε ρούχο παρουσιάζεται, καθόλου απίθανο να φέρνει πάνω του και παραδοσιακά σταυρουδάκια, οδηγεί το λάτρη του σε σχιζοφρενικές καταστάσεις όπου το αληθινό και το ψεύτικο, το φανταστικό και το πραγματικό λογίζονται ως ένα.

Ο πολυθεϊσμός και η ειδωλολατρία είναι απατηλή θρησκευτικότητα, που απευθύνεται και συγκινεί τα άλογα στοιχεία της ψυχής. Κάθε είδωλο που υψώνεται,

⁹⁴⁶ Λ.Ι.Φιλιππίδης, *Πρωτογόνων Θρησκευτική Ζωή*, Αθήναι, 1964, 38-39

κατεβάζει την πνευματική στάθμη του λαού και τον αλλοτριώνει βουλευτικά, αφού κάθε λατρεία άρα και κυρίως η ειδωλολατρική είναι αφοσίωση και άκριτη αφιέρωση. Κάθε είδωλο είναι μια μορφή καταδυνάστευσης, αλλοτρίωσης και αφαίρεση της χαράς του ανθρώπινου προσώπου. Είναι ύβρις στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, λογικότητα και ανεξαρτησία, μια στυγνή εκμετάλλευση των δεισιδαιμονικών άλογων στοιχείων της φύσης»⁹⁴⁷. Θεωρούμε ότι τα στοιχεία αυτά είναι παρόντα στην πατριδοκαπηλεία που αποτελεί μια ψεύτικη λατρεία

Ο εθνικισμός, θεολογικά, είναι ειδωλολατρία. Αυτή είναι η θέση του Γ.Ματζαρίδη⁹⁴⁸ και κατά τη διατύπωση του Μπερντιάεφ⁹⁴⁹ «ο ειδωλολατρικός εθνικισμός μεταμορφώνει την εθνικότητα σε μια απόλυτη και υπέρτατη αξία όπου υποτάσσεται ολόκληρη η ζωή. Το έθνος αντικαθιστά το Θεό. Έτσι ο εθνικισμός δεν μπορεί παρά να έρθει σε διαμάχη με το Χριστιανισμό, με τη χριστιανική παγκοσμιότητα, με την αποκάλυψη που αναγνωρίζει ότι «ουκ ενι Ιουδαίος ουδέ Έλλην» και ότι κάθε άνθρωπος έχει την αξία του, μια αξία αναμφισβήτητη. Η εθνικιστική διδασκαλία μεταμορφώνει τα πάντα σε όργανό της, σε δύναμή της και βλέπει παντού την ευημερία της... Η αντίληψη αυτή οδηγεί αναπόφευκτα στον πολυθεϊσμό, στον τοπικιστικό εγωκεντρισμό...»

Η Ματίλντ Νιέλ⁹⁵⁰ παρουσιάζει τη μυθοποίηση της Πόλης/Πατρίδας, το πέρασμα από τη φυσική κοινωνικότητα στο νοσηρό μυστικισμό και την αυταρχικότητα του θρησκευτικοπολιτικού κατεστημένου και τους εθνικιστικούς ανταγωνιστικούς πόθους ισχύος: «Η φυσιολογική ανάγκη για κοινωνικότητα και νόμιμη άμυνα πήρε πολύ σύντομα, απ' την αρχή κιόλας της δημιουργίας των Πόλεων, μια νοσηρή μορφή. Η Πολιτεία, το Άστυ, έχασε γρήγορα τον πρακτικό συνεργασιακό της χαρακτήρα, για να μυθοποιήσει μιαν απόλυτη ιδέα της ουσίας της με τη μορφή ενός δυναστευτικού μυστικισμού. Η Πολιτεία θεοποιήθηκε ταχύτατα (η κάθε πόλη εξάλλου διέθετε τη δική της προστάτιδα θεότητα). Τότε οι αρχηγοί κι οι ιερείς, που είχαν αναλάβει να την οργανώσουν και να εξασφαλίσουν την άμυνά της,

⁹⁴⁷ Το απόσπασμα είναι του P.Tillich από το βιβλίο του *Theology and Culture* και παρατίθεται στο Γ.Μουστάκης, *Προφήτες του χριστιανικού ανθρωπισμού*, Αθήνα, Μήνυμα, 1977, 12-13

⁹⁴⁸ Γ.Μαντζαρίδης, *Ορθόδοξη θεολογία και κοινωνική ζωή*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς 1996² σελ 183

⁹⁴⁹ N.Berdyaev, *Το πεπρωμένο του ανθρώπου στο σύγχρονο κόσμο*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1980, σελ 96-7 Στη σελ.96 ο συγγραφέας σημειώνει ότι το «ουκ ενι Ιουδαίος ουδέ Έλλην» «δεν ήταν φυσικά μια άρνηση του γεγονότος της εθνικής ατομικότητας».

⁹⁵⁰ Μ.Νιέλ, *Ψυχανάλυση του Μαρξισμού*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1975, 112-113

ισχυρίστηκαν ότι *ενσαρκώνουν* την Πολιτεία. Την ήθελαν πιο όμορφη και πιο δυνατή από τις άλλες. Κάτω από την αυταρχική διακυβέρνησή τους, οι κάτοικοι επικοινωνούσαν μες από τη λατρεία της Πολιτείας τους, αντλώντας απ' τη θεία φύση της δύναμής της, μια μυστικιστική αίσθηση ένωσης με τις υπερβατικές δυνάμεις και μια περηφάνια που βοηθούσε τους εξαθλιωμένους να βαστάξουν με περισσότερη καρτερία την υποδούλωσή τους. Κυρίως, όμως, η λατρεία της Πολιτείας συνοδεύτηκε από δυσπιστία και μίσος προς τις άλλες Πόλεις. Οι άνθρωποι ένιωθαν ενωμένοι –όχι από τους βιούμενους δεσμούς της φιλίας και της αλληλοβοήθειας- μα επειδή λάτρευαν παράφορα το ίδιο Απόλυτο, υπάκουαν στους ίδιους αρχηγούς, και μισούσαν τους ίδιους εχθρούς. Βλέπουμε έτσι μια φυσιολογική ανάγκη –την ανάγκη της κοινωνικότητας- να εκτρέπεται απ' τους σκοπούς της, να μεταμορφώνεται σε πόθο ισχύος, σε πνεύμα διασπαστικό και επιθετικό, και να στρέφεται τελικά ενάντια στους αληθινούς ανθρώπους. Ο σύγχρονος εθνικισμός προέρχεται απ' αυτή την ίδια διαδικασία, όπως και κάθε κλειστή ομαδικότητα, κάθε αυταρχικό κόμμα, αίρεση ή σχίσμα. Οι άνθρωποι, όταν συγκροτούνται σε ομάδες, αυτό γίνεται τις περισσότερες φορές για να «μεταλάβουν» ή να επικοινωνήσουν μες από μια συλλογική λατρεία, και για ν' *αντιταχθούν* σε άλλες, ανταγωνιστικές ομάδες. Απ' αυτό βγαίνει ότι, η φαινομενική συνοχή της συλλογικότητας θεμελιώνεται πάντα πάνω στην ύπαρξη αντίπαλων. Μοιραία λοιπόν, μια τέτοια συνοχή που βασίζεται στο πάθος είναι εύθραυστη, γιατί η μορφή του συλλογικού Απόλυτου μπορεί ν' αρχίσει να μεταβάλλεται, γεννώντας *αιρέσεις*, νέους πόθους ισχύος και νέους αντιπάλους... Αυτό που δημιουργεί τα έθνη είναι κυρίως *παράγοντες του συναισθήματος*. Το έθνος προσφέρει στους φανατικούς του μια υπερβατική συγκίνηση, ένα μυστικισμό, μια λατρεία, δυνατότητες περηφάνιας και κυριαρχίας, συμμάχους, εχθρούς, μια σημαία, εμβλήματα, συνθήματα, αρχηγούς και στρατούς πάνω σ' ένα ιερό, «πάτριο» έδαφος». Οι ψυχαναλυτικού τύπου δεσμεύσεις έναντι της πατρίδας είναι φανερές...

Την εθνικοθησκευτική βάση της πατρίδας στον νεοέλληνα με αναφορά στην πρόσφατη ιστορία του παρουσιάζει ο Philip Sherrard⁹⁵¹: ο πατριωτισμός ως οργανική λειτουργία αλλά και οι συμβολισμοί του, η σχέση πατριωτισμού και προσωπικής τιμής, οι θρησκευτικές προϋποθέσεις...: «...το οθωμανικό σύστημα διακυβέρνησης και φορολογίας, αφήνοντας την ευθύνη της τοπικής διοίκησης στις ίδιες τις

⁹⁵¹ Philip Sherrard, *Δοκίμια για τον Νέο Ελληνισμό*, Αθήνα, Δωδώνη, 1971, 72-73

κοινότητες, προτιμούσε να έρχεται σ' επαφή μόνο με τους εκλεγμένους αντιπροσώπους, τους προεστούς του κάθε χωριού. Μ' αυτό τον τρόπο και με τα κοινά προβλήματα που τους επέβαλε, δημιουργούσε στους χωρικούς, εκ των έξω, μια συνείδηση αλληλεγγύης. Αλλά και εκ των έσω, λειτουργούσε πάντα η περίπλοκη έννοια της *πατρίδας*, της πατρικής γης. Αυτός ο πατριωτισμός των χωρικών και των βοσκών ήταν μια οργανική λειτουργία, συναισθηματική και πρακτική μαζί, μια σχέση με τον τόπο που συντηρούσε τη ζωή και με τον οποίο συνδέονταν άμεσα η ύπαρξη όλης της οικογένειας. *Η πατρίδα ταυτιζόταν συμβολικά μ' έναν τόπο όπου ο αέρας ήταν δροσερότερος και το νερό καθαρότερο απ' όποιον άλλον τόπο* (υπογρ. δική μας). Οποιαδήποτε προσβολή, ή έστω και διοικητική επέμβαση στο χωριό και τη γη του, ήταν μια προσβολή στην προσωπική του σχέση ανάμεσα στον άντρα και τον «τόπο» του, και κατά συνέπεια, στην τιμή του. Οι άνθρωποι συσπειρώνονταν για να υπερασπίσουν την κοινότητά τους, και με μια προέκταση αυτών των συναισθημάτων, -αν και στην αρχή με λιγώτερη σιγουριά κι' ενθουσιασμό- να υπερασπίσουν άλλες ελληνικές κοινότητες. / Μπορούμε να πούμε ότι ο πατριωτισμός αυτός είχε έναν θρησκευτικό χαρακτήρα. Η κοινότητα του χωριού, συσπειρωμένη γύρω απ' την εκκλησία της, ήταν ένας χώρος ευλογημένος και προστατευμένος από τον Θεό, μακριά από κάθε καταστρεπτική πνευματική δύναμη που θα μπορούσε να υπάρχει στην αγριότητα του έξω κόσμου. Γι' αυτό, στις μεγάλες θρησκευτικές εορτές του χρόνου, ιδίως το Πάσχα, έπειτα από μια περίοδο εγκράτειας και νηστείας, οι άνθρωποι είχαν πάλι την ευκαιρία να βρεθούν όλοι μαζί, έστω και για λίγο, σε μια γενική διάθεση να εκφράσουν την καλή τους θέληση». Οι εθνοθρησκευτικές αντιστοιχίσεις στα δύο τελευταία κείμενα, της Νιέλ για την αρχαιότητα και του Σέρραρντ για την Τουρκοκρατία, είναι φανερές. Η διστορική μέσα στον ελληνισμό ύπαρξη των κοινών -και στο Βυζάντιο, το οποίο, επομένως, ουδέποτε υπήρξε μεσαιωνικό, ώστε με τη σειρά να ακολουθήσει η Τουρκοκρατία των, επίσης, κοινών- αποτελεί σταθερά των ελληνικών κοινωνιών.

Μια συνολική παρουσίαση των αντιλήψεων του εθνικού ελληνισμού και του ανεθνικού βυζαντινισμού πραγματοποιεί ο Δ.Δανηλίδης⁹⁵²: «Οι άνθρωποι των δημοτικών τραγουδιών [αν τα πάρουμε ως ενδειχτικά για τη νεοελληνική παράδοση] λατρεύουν τη φύση, την πατρίδα, την οικογένεια και τη γυναίκα και θέλουν να

⁹⁵² Δ.Δανηλίδης, *Η Νεοελληνική κοινωνία...* 146-147

ζήσουν, να χαρούν. Γι' αυτό παλεύουν ακόμα και με το Χάρο για να μην πεθαίνουν. Είναι ρομαντικοί κ' έχουν πολύ λυρισμό. Ο εσωτερικός τους κόσμος είναι πνευματικός μα κ' αισθητικός, δίχως βάθος μεταφυσικό. Αντιθεοκρατικοί, ενανθρωπίζουν τη φύση και τους θεούς, λαϊκοί δημοκρατικοί, έχουν τη δίψα της λεφθεριάς και το μίσος της τυραννίας. Και όμως δεν έχουν το αίσθημα πως είναι λэфθεροί, όπως δεν έχουν και την άδολη χαρά και γαλήνη εκείνων που απολαβαίνουn. Έχουn προδιάθεση τραγική και μελαγχολούn. Βλέπουn τη ζωή όχι μόνον εφήμερη, μα και γεμάτη θλίψη, τον ερωτικό τους πόθο ανεκπλήρωτο, τον ερωτικό τους πόνο αιώνιο, το Χάρο αδυσώπητο. Και όμως επιζητούn τη δράση, θέλουn να ζουn, δεν ενοούn να τους αποσπάσει κανείς από τούτη τη ζωή, ούτε μπορούn, όση φαντασία κι' αν έχουn, να οραματίζουnται άλλη καλύτερη...Μα παράλληλα ή μαζί μ' αυτή ζει κι' άλλη παράδοση, η βυζαντινή, που έχει κι' αυτή το δικό της ξεχωριστό πνεύμα...αηδία κι' άρνηση της ζωής, γεμάτης ένοχες ηδονές. Ματαιότητα των πάντων και καταφυγή στην αιώνια ζωή. Θεοκρατισμός, απολυταρχισμός κι' ανεθνισμός. Τούτο το πνεύμα έχει το κέντρο του στην Κωνσταντινούπολη, τη βασιλίδα των πόλεων, και τις πηγές του στην Ανατολή, ενώ το άλλο είναι ριζωμένο στην Ελλάδα. Το βυζαντινό πνεύμα δεν ξέρει παρά την τεχνητή ενότητα των ομοδόξων, το ελληνικό την οργανική ενότητα των ομοεθνών. Το πρώτο, ανεθνικό και ανεδαφικό, αγνοεί την Πατρίδα, ενώ το δεύτερο, εθνικό και ριζωμένο στο πάτριo έδαφος, δεν υφίσταται δίχως την Πατρίδα. Εκεί κυριαρχεί ο Καισαροπαπισμός σαν απαρασάλευτη τάξη, που επιβάλλεται άνωθεν και περιορίζει την επιστημονική σκέψη και την πολιτική ενέργεια. Αντίθετα εδώ υπάρχει κίνηση δημοκρατική και πάλη ελεύθερων δυνάμεων». Ο χαρούμενος⁹⁵³ πατριωτικός χριστιανισμός είναι απών...Αν υπάρχει διάλογος χριστιανικής Ανάστασης και δημοκράτη Έλληνα ώστε να φύγει η μελαγχολία του και ο βυζαντινός να βρει την ομορφιά της ζωής... δηλαδή χριστιανικός ουμανισμός με πατριωτικό-οικουμενικό πρόσημο και κοινωνική δικαιοσύνη, δηλαδή αγιότητα και ολοκληρωμένη προσωπικότητα

⁹⁵³ Για τη χαρά στο χριστιανισμό έχουν γραφεί ένα μικρό βιβλίο και ένα άρθρο στη σύγχρονη ορθόδοξη θεολογία, απ' όσο γνωρίζουμε! Γ.Πατρόνος, *Η χαρά στην Καινή Διαθήκη*. Αθήνα, Τήνος, 1983, σελίδες 128 και Μ.Βαρδής, 'Η χαρά στην Καινή Διαθήκη' *ΔΙΔΑΣΚΗ* 45(2003) 16-19! Η αξιοπρέπεια –όπως είδαμε αλλού- και η χαρά είναι απαξιωμένα στο θεολογικό κόσμο αφού η αμαρτία κυριαρχεί...

Σύμφωνα με τον Α.Τσιριντάνη⁹⁵⁴ η πατρίδα είναι ιερή επικαλούμενος αρχαιοελληνικές αντιλήψεις⁹⁵⁵. Έγραψε συγκεκριμένα: «από τα βάθη των αιώνων ακούεται η την Πατρίδα επικαλουμένη φωνή, ως ιερά φωνή. «Εις οiwνός άριστος, αμύνεσθαι περί πάτρης...» προβάλλεται ως θείον κέλευσμα εις τα ομηρικά έπη...». Κατ' αυτόν η αγάπη της πατρίδας οδηγεί σε αντιεγωϊστικές συμπεριφορές απέναντι, ωστόσο, σε κάποιο αφηρημένο μεγαλειώδες Άλλο, την Πατρίδα, και όχι έναντι συγκεκριμένου προσώπου: «στη γνήσια μορφή ο πατριωτισμός ανεβάζει τον άνθρωπο πάνω από το εγώ του. Η αγάπη προς την πατρίδα είναι απορροή του οσίου». Χρησιμοποιεί την υπαρξιακή χριστιανική θυσιαστικότητα του «μείζονα ταύτης αγάπην ουδείς έχει, ίνα τις την ψυχήν αυτού θη υπέρ των φίλων αυτού» με την εθνική θυσιαστικότητα, συγχέοντας το χώρο του κτιστού με το χώρο του ακτίστου. Τέλος, θέλει να κάνει διακρίσεις που όπως πιστεύουμε δεν αναλογούν στις προηγούμενες θέσεις του: «όταν ο πατριωτισμός απαρνείται το άγιο είναι σωβινισμός» και επιπλέον «η πατρίδα χρειάζεται...για να σταθή και να δημιουργήσει και εκείνο που στέκει και παραπάνω από την πατρίδα: την πανανθρώπινη αγάπη, και αυτή η δημιουργία είναι έργο του Χριστιανισμού». Πώς όμως μπορεί να συνδυαστεί η αποκλειστικότητα με την οικουμενικότητα, στην ακραία μορφή του εθνικού εγωϊσμού από τη μια πλευρά, με τη χριστιανική παγκόσμια αγάπη σε ιδεαλιστική εκδοχή από την άλλη, αν δεν γίνουν υποχωρήσεις εναντίον της ελεύθερης αγάπης και προς τα δύο μεγέθη...

Κατά τον Μητρ. Σάμου Ειρηναίο⁹⁵⁶ ιεροποιούνται δια της συμπαραστάσεως και εμπλοκής της Εκκλησίας οι εθνικοί αγώνες οπότε «η νίκη του Κυπριακού αγώνος είναι νίκη της Πίστεως, είναι δικαίωσις μιας νοσταλγικής προσδοκίας εθνοθηρησκευτικής αναστάσεως» δηλαδή ελληνοχριστιανικός χλιασμός

Την αποφασιστική διάκριση ως προς το ρόλο της Εκκλησίας έναντι της πατρίδος έκανε ο Γ.Θεοτοκάς. Ο Γ.Θεοτοκάς⁹⁵⁷ θεωρεί ότι η Εκκλησία πρέπει να απαλλαγεί από το ρόλο της ως δημόσιας κρατικής υπηρεσίας με θρησκευτικά-τελετουργικά καθήκοντα. Οφείλει να επανεύρει το πρωτοχριστιανικό κοινωνικό και οικουμενικό της ρόλο και να αφήσει το ρόλο της ως εθνικού στηρίγματος αφού

⁹⁵⁴ Α.Ν.Τσιριντάνης, *Εμείς οι Έλληνες...* 67-76 και *Για να επιζήσει η Δημοκρατία...* 219-235

⁹⁵⁵ Για την πατριωτική θρησκεία των Ελλήνων Μ.Ρ.Νίλσον, *Η πίστη των Ελλήνων*, Δωδώνη 1998, κυρίως 97-102

⁹⁵⁶ *Πρακτικά*, ό.π...56,55,58

⁹⁵⁷ Γ.Θεοτοκάς, *Η Ορθοδοξία στον καιρό μας*, Οι Εκδόσεις των Φίλων, 1975, 27 και 'Η Εκκλησία και το Έθνος', *ΣΥΝΟΡΟ* 38(1966) 96-97

υπάρχει η Πολιτεία για να προασπίσει τα εθνικά συμφέροντα των Ελλήνων.

Συγκεκριμένα:

Κανείς δε ζητά πια από τους εκκλησιαστικούς ταγούς μας να κυβερνούν όπως ο Ιωακείμ Γ, να πολεμούν όπως ο Παπαφλέσσας ή να πέφτουν στη φωτιά όπως ο Χρυσόστομος Σμύρνης. Ναι, αλλά τι άλλο γυρεύει απ' αυτούς ο ελληνικός λαός σήμερα; Τούτο είναι το πρόβλημα. Γιατί αν πρόκειται η Εκκλησία να μην είναι πια στο εξής παρά ένα νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου, επιφορτισμένο με ορισμένα διοικητικά καθήκοντα και με την αυτόματη συντήρηση λατρευτικών τύπων, αν πρόκειται να καταλήξει να είναι μια υπηρεσία σαν τις άλλες, με τη νοοτροπία της γραφειοκρατίας και του επαγγελματισμού, τότε το μέλλον της δεν περιμένουμε να είναι σπουδαίο

Και επιπλέον

...αν υπάρξει αληθινή ανανέωση, οι νέοι δρόμοι δεν μπορούν να καταλήξουν αλλού παρά στον πρωταρχικό δρόμο της Καινής Διαθήκης, με ειλικρίνεια όμως και παρρησία. Δε θα είναι πια αγώνας για την υπεράσπιση εθνικών πολιτικών συμφερόντων –που είναι αποστολή του Κράτους και των κυβερνητών του- αλλά η ακοίμητη προσπάθεια για να πρυτανεύσει στο κόσμο το πνεύμα της αγάπης, της ειρήνης και της δικαιοσύνης. Όσο και αν είναι η Εκκλησία μας κρατική, αν θελήσουμε να ανατρέξουμε στις πηγές και να είμαστε αληθινοί με τον εαυτό μας, θα πρέπει να συμφωνήσουμε ότι ο γνήσιος, ο αιώνιος προορισμός της δεν είναι να σώζει ένα έθνος, αλλά «πάντα τα έθνη», δηλαδή τον Άνθρωπο «αυτόν καθεαυτόν». Η εντολή δόθηκε πολύ καθαρά, με τρόπο που δεν αφήνει έδαφος για αντιγνώμεις. Σεβόμαστε την ιστορία μας και την αγαπούμε· παραδεχόμαστε ότι ιστορικές ανάγκες αδυσώπητες επιβάλανε στην Εκκλησία μας την πορεία που ακολούθησε τους τελευταίους αιώνες· τιμούμε τη δράση της και τις θυσίες της. Τώρα όμως που άλλαξαν οι ιστορικές συνθήκες, είναι ίσως καιρός να ακουστεί πάλι ο καθαρός ευαγγελικός λόγος...»

Το πέρασμα από την ειδωλολατρική φαντασία του εθνικισμού ή την αλλοτριωτική αναισθησία του ανεθνικού στην ελεύθερη δημιουργική αγάπη της πατριωτικής σφριγγιλής ζωής και κοινωνικότητας είναι μια απολύτως γοητευτική προσπάθεια

3.2 Εσχατολογία της πατρίδας

Όπως η αγάπη για ένα άτομο που αποκλείει την αγάπη για τους άλλους δεν είναι αγάπη, έτσι και η αγάπη ενός για τη χώρα του όταν δεν αποτελεί μέρος της αγάπης του για την ανθρωπότητα δεν είναι αγάπη αλλά ειδωλολατρική λατρεία.

Έριχ Φρομμ

Η χριστιανική αντινομία⁹⁵⁸ ως προς την πατρίδα δεν οδηγεί σε εσωτερική σύγκρουση αλλά στην ισορροπία που προσφέρει η άρνηση της ειδωλολατρίας της και η άρνηση της αδιαφορίας της. Η ειδωλολατρία είναι μια έμμονη σκέψη εξάρτησης σε αντιδιαστολή με την ελεύθερη αγάπη⁹⁵⁹. η ελεύθερη αγάπη της χριστιανικής ανθρωπολογίας εκφράζεται ως ελεύθερη δέσμευση δημοκρατικού πολίτη έναντι της πατρίδας και όχι εθνικιστική εμμονή. Αληθινή πατρίδα είναι ο σχεσιακός εαυτός. Όπως με την ερωτική αγάπη που γίνεται μοχλός για την οικουμενική αγάπη, έτσι και «η αγάπη για την πατρίδα μπορεί να γίνει το όχημα που επιτρέπει την πρόσβαση στην αγάπη για την ανθρωπότητα. Πιο συχνά, ωστόσο, οδηγεί στον εθνικισμό...»⁹⁶⁰

Ο Ε.Φρομμ δίνει έναν ορισμό της ειδωλολατρίας ως αλλοτρίωση:

Το κοινό σ' όλα αυτά τα φαινόμενα –τη λατρεία των ειδώλων, την ειδωλολατρική λατρεία του θεού, την ειδωλολατρική αγάπη για ένα πρόσωπο, τη λατρεία του πολιτικού ηγέτη ή του κράτους, και την ειδωλολατρική λατρεία των εξωτερικεύσεων των παράλογων παθών- είναι το προτσές της αλλοτρίωσης. Είναι το γεγονός ότι ο άνθρωπος δεν αισθάνεται τον εαυτό του ως τον ενεργό φορέα των δυνάμεών του, αλλά σαν ένα αδύναμο 'πράγμα' που εξαρτάται από εξωτερικές δυνάμεις στις οποίες έχει προβάλλει τη ζωϊκή του ουσία⁹⁶¹.

⁹⁵⁸ Το κείμενο του Γ.Φλωρόφσκυ, 'Αντινομίες της χριστιανικής ιστορίας. Αυτοκρατορία και έρημος' στο *Χριστιανισμός και Πολιτισμός*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς 1982, 85-127

Θεολογική κριτική στο αφιέρωμα 'Οικουμενικότητα και Εθνικισμός' του *ΚΑΘ' ΟΛΟΝ* 2(1992)

⁹⁵⁹ Στοιχεία αυτής της προσέγγισης στο Γρηγ.Οικονομάκου, 'Αι περί Έθνους και Οικογενείας Ιδέαι εν τη Καινή Διαθήκη', ανάτυπο εκ του περιοδικού *ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΖΩΗ*, εν Αθήναις 1955 και 'Πατρίδα' *ΛΕΞΙΚΟ ΒΙΒΛΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ*, Άρτος Ζωής, 1980

⁹⁶⁰ Θ.Γιαλκετσής, *ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ* 27/3/2005, 24

⁹⁶¹ Έ.Φρομμ, *Η Ύγιής κοινωνία...* 159 Ταυτόχρονα και παράλληλα αρχιμ.Βασίλειος (Γοντικιάκης), 'Γνώσεσθε την Αλήθειαν και η Αλήθεια ελευθερώσει υμάς' στο *2000 χρόνια μετά*, Αθήνα, Ακρίτας, 1999, 104: «η Αλήθεια –όχι τα είδωλα της αλήθειας, τα διανοήματα και οι στοχασμοί γι' αυτήν- ελευθερώνει τον άνθρωπο. Η Αλήθεια που έχει ψυχή και θυσιάζει την ψυχή της, για να σωθή, να

Η βασική σχέση του ανθρώπου με τα είδωλα είναι σχέση ασφαλείας χωρίς υποχρέωση σε ηθικές δεσμεύσεις. Πέρα από τις ψυχολογικές ανάγκες η σχέση επεκτείνεται και στην κοινωνική αναγκαιότητα: «γύρω από ένα είδωλο συγκεντρώνεται, οργανώνεται και θεσμοποιείται η κοινωνική ομάδα στις διάφορες μορφές της... Φυσικά δε λείπουν και οι περιπτώσεις που η κοινωνία και οι θεσμοί της υποκαθιστούν το είδωλο, γίνονται οι ίδιοι είδωλα και αντικείμενα ειδωλολατρίας. Η σύμπληξη των αρχαίων αμφικτιονιών γύρω από τα ιερά, η λατρεία της θεάς-Ρώμης από τα αρχαία χρόνια και η ειδωλοποίηση του ολοκληρωτικού κράτους στην εποχή μας αρκούν σαν παραδείγματα... [το άτομο] αναγνωρίζοντας τη μεταφυσική διάσταση της κοινωνικής οργανώσεως αποσειεί από πάνω του ένα μεγάλο βάρος, την ευθύνη για την πορεία του συνόλου... [Επιπλέον ειδωλολατρεία είναι η] τάση να αναχθεί ο νόμος σε μεταφυσική αρχή, ο ανθρώπινος θεσμός σε αιώνιο δίκαιο, έτσι που να αποκτήσει *θείκη αυθεντία*... Ο άνθρωπος υποτάσσεται εκούσια στην αυθεντία που με τη δική του συμβολή απέκτησε το είδωλο, θυσιάζει σ' αυτό την ελευθερία του κι έτσι λυτρώνεται από τα διλήμματα, την ευθύνη και το βάρος της ελευθερίας»⁹⁶².

Μία σύνθεση των ειδωλολατρικών στάσεων έναντι της προσωπικής, κοινωνικής και πολιτικής ζωής ως συγκοινωνούντα δοχεία παρουσιάζει το *Λεξικό Βιβλικής Θεολογίας*: «η ειδωλολατρία είναι ένας διαρκής πειρασμός. Δεν είναι μια στάση που ξεπεράστηκε μια για πάντα, αλλά αναβιώνει με διάφορες μορφές: από τη στιγμή που παύει κανείς να δουλεύει στον Κύριο, γίνεται δούλος κάθε είδος κυρίων: του χρήματος⁹⁶³ (Μτ 6,24 πρλ), του οίνου (Τιτ 2,3), της πλεονεξίας, που εκφράζει τη δίψα κυριαρχίας πάνω στον πλησίον (Κολ 3,5· Εφ 5,5), της πολιτικής εξουσίας (Απ 13,8), της ηδονής, του φθόνου και του μίσους (Ρωμ 6,19· Τιτ 3,3), της αμαρτίας (Ρωμ 6,6), ακόμα και της κατά γράμμα τηρήσεως του Νόμου (Γαλ 4,8 εξ). Όλα αυτά οδηγούν στο θάνατο (Φιλ 3,19), ενώ ο καρπός του Πνεύματος είναι ζωή (Ρωμ 6,21 εξ). Πίσω από αυτές τις κακίες, που είναι ειδωλολατρία, κρύβεται μια παραγνώριση του μοναδικού Θεού, που μόνο αυτός είναι άξιος της εμπιστοσύνης μας»⁹⁶⁴.

αναπαυθή ο άλλος. / Ένα είδωλο σε δεσμεύει, σε καταδικάζει σε φυλακή ακινησίας, σε ανικανότητα διαστολής.» (υπογρ. δική μας)

⁹⁶² Β.Π.Στογιάννος, *Ανάλεκτα*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1988, 194-197

⁹⁶³ Η ρήση «Πατρίς-Θρησκεία-Οικογένεια, μείζον δε τούτων το πορτοφόλι» έχει εδώ ακριβώς τη θέση του...

⁹⁶⁴ ΛΒΘ...319-320

Η αντινομία της ελεύθερης αγάπης εκφράζεται με σαφήνεια στην «επιστολή προς Διόγνητον» όπου «οι χριστιανοί κατοικούν στις ιδιαίτερες πατρίδες τους, αλλά σαν περαστικοί και ταξιδιώτες. Κάθε ξένη χώρα (ή εξορία) είναι πατρίδα τους και κάθε πατρίδα τη θεωρούν ξένη χώρα (ή εξορία)...κατοικούν στη γη, αλλά είναι πολίτες του ουρανού». Την αντίληψη αυτή συνεχίζει ο Κοσμάς ο Αιτωλός, ένας πρόδρομος του νεοελληνισμού, όταν π.χ. λέει «και να σας αξιώσει ο Κύριος να περάσετε και εδώ καλά, ειρηνικά, αγαπημένα και εις αυτήν την ματαίαν ζωήν και μετά ταύτα να πηγαίνετε και εις τον Παράδεισον, εις την πατρίδα μας την αληθινήν...»⁹⁶⁵ Η εσχατολογική προοπτική δεν υπονομεύει την ιδιότητα του πολίτη ή τη χαρά της παροδικής ζωής.

Η ιστορικοεσχατολογική προσέγγιση θα υποθέταμε ότι λειτουργεί ως εξής: να απολαμβάνει κανείς την ομορφιά του κόσμου ταυτόχρονα με το αίσθημα του ταξιδιώτη μέσα στον κόσμο⁹⁶⁶, με αγάπη στη θεϊκή και ανθρώπινη δημιουργία αλλά, ταυτόχρονα, και ελευθερία του ταξιδιώτη με το αίσθημα της προσωρινότητάς μέσα στις διαδρομές του. Το αίσθημα αυτό της προσωρινότητας δεν θα έπρεπε να απολυτοποιηθεί αλλά να λειτουργεί ως η κατεξοχήν άρνηση της ειδωλολατρίας (του χρήματος, της εξουσιαστικότητας κλπ) - και στην περίπτωση του έθνους ως άρνηση του εθνικισμού· διαφορετικά η προσωρινότητα λειτουργεί ως αδιαφορία και όχι ως πηγαίος πατριωτισμός ή κάθε μορφής ιστορικού και κοινωνικού ενδιαφέροντος. Η προσωρινότητα, θεωρούμενη αφ' εαυτής, είναι απόλυτα καταστροφική για την ιστορικότητα, και οι αμύντορές της ταυτίζονται με το κατεστημένο κάθε εποχής αφού αδιαφορούν για την κοινωνική μεταβολή. Προσωρινότητα και ανιστορική εσχατολογία ταυτίζονται. Στην ιστορική εσχατολογία, όμως, το προσωρινό καθορίζει το απόλυτο, η Βασιλεία των Ουρανών κρίνεται στην ιστορία, η ιστορία και η καθημερινότητα δεν είναι «προσωρινή» αλλά χαρακτηρίζει την αιωνιότητα, και συγκεκριμένα, για το θέμα μας, στην ελεύθερη αγάπη ή όχι για την Πατρίδα κρίνεται η προσωπική εσχατολογική τοποθέτηση αφού έχει και θρησκευτική, εκτός της πολιτικής, πλευρά. Η προτεραιότητα στην ελευθερία της εσχατολογίας θα πρέπει να

⁹⁶⁵ I.B.Μενοίνος, *Κοσμά του Αιτωλού Διδαχές*, Ακρίτας, 2002, 21 Είναι ιδιαίτερης σημασίας το γεγονός ότι όταν χρησιμοποιεί τον όρο «γένος» δεν εννοεί το ελληνικό αλλά κατεξοχήν το ανθρώπινο γένος. Αντίθετη άποψη στο Αθ.Π.Κανελλόπουλος, *Διαλογισμοί για τον Ελληνισμό και την Ορθοδοξία, (Διακόσια χρόνια μετά το θάνατο του Κοσμά του Αιτωλού)*, Αθήνα χ.χ. 14

⁹⁶⁶ Αυτή είναι η αντίληψη του αγίου Κοσμά του Αιτωλού όπως παρουσιάστηκε στην προηγούμενη παράγραφο

ταυτίζεται με τη δέσμευση αγάπης στην ιστορία και τη φύση. «Το πρόσκαιρο και φθαρτό είναι το υλικό του αιωνίου και χωρίς αυτό η Εκκλησία θα μεταβαλλόταν σε καθαρή αίρεση»⁹⁶⁷. Η αιωνιότητα βρίσκεται στο παρόν, δεν αρχίζει από το παρόν για να ολοκληρωθεί σε κάποιο αόριστο μέλλον, ολόκληρο το μέλλον είναι εδώ διαφορετικά δεν είναι πουθενά.

Κατά τον E.R.Dodds⁹⁶⁸ μέσα στην ιστορία ο χριστιανισμός έδειξε διαφορετικό πρόσωπο έναντι της πατρίδας, αυτό της απείθειας αλλά και της νομιμοφροσύνης. Η άρνηση προσφοράς θυσίας στον αυτοκράτορα θεωρούνταν από το μέσο εθνικό «εσκεμμένη και αυθάδης έκφραση απείθειας στους νόμους, ας πούμε σαν να αρνείται κάποιος να σταθεί προσοχή ενώ ακούγεται ο εθνικός ύμνος». Κατά τον A.J.Festugiere⁹⁶⁹, επίσης, οι χριστιανοί σχετικοποιούσαν την κρατική εξουσία ενώ απόλυτα πίστευαν μόνο στο θέλημα του Θεού· παρουσιάζονταν λοιπόν όχι μόνο σαν μη νομιμόφρονες πολίτες αλλά και σαν αναρχικοί. Ωστόσο, σύμφωνα με τον E.R.Dodds υπήρχε πλήθος χριστιανών στο ρωμαϊκό στρατό από τον τρίτο αιώνα, ίσως και νωρίτερα.

Το πόσο ρηξικέλευθη πολιτική πράξη ήταν η άρνηση θυσίας στον αυτοκράτορα-πολιτεία γίνεται αντιληπτό μόνο αν κατανοήσει κάποιος ότι το θεμέλιο κάθε εξουσίας είναι θρησκευτικό και οι χριστιανοί αναιρούσαν ακριβώς τα θεμέλια. Σύμφωνα με τον Ρ.Ρόκερ⁹⁷⁰ οι δυναστείες της αρχαιότητας αντλούσαν την καταγωγή τους από κάποια Θεότητα και η πίστη των υπηκόων τους στη θεϊκή τους καταγωγή ήταν το μοναδικό ακλόνητο θεμέλιο της εξουσίας τους. «Ο φόβος του Θεού υπήρξε πάντοτε η πνευματική προετοιμασία για την εκούσια υποταγή... Η εκούσια υποταγή δεν μπορεί να είναι προϊόν εξαναγκασμού· μπορεί να δημιουργείται μόνον από την πίστη στη θεϊκή φύση του κυρίαρχου». Η θρησκεία «καλουπώνει τη σκέψη του ανθρώπου σε καθορισμένες μορφές» ώστε να υποψιάζεται και όχι να δέχεται το καινούριο· θα προσθέταμε ότι αυτή η ακινησία είναι το μεγαλύτερο δώρο της

⁹⁶⁷ Ι.Παναγόπουλος, *Δημοκρατία και ελληνική Ορθοδοξία*, Αθήνα, Βασιλόπουλος, 1982, 42

⁹⁶⁸ E.R.Dodds, *Εθνικοί και χριστιανοί σε μια εποχή Αγωνίας*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1995, 176,178

⁹⁶⁹ Η αναφορά στο Σ.Αγουρίδης, *Ιστορία των χρόνων της Καινής Διαθήκης*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1985⁴, 234

⁹⁷⁰ Ρ.Ρόκερ, *Εθνικισμός και Πολιτισμός*, τόμ.Α, Αθήνα, Άρδην, 1998, 84

θηρσκείας στην εξουσία. Κατά τον Ν.Μπερντιάεφ⁹⁷¹ είναι φοβερό ότι η λατρεία του αυτοκράτορα υπήρξε και στο χριστιανικό Βυζάντιο... Η σύγχρονη αλληλονομιμοποίηση Εκκλησίας-Κράτους, θηρσκείας-πολιτικής την ίδια παράδοση συνεχίζει με νέες μορφές

Η χριστιανική ιστορία, όμως, είναι κατεξοχήν η ιστορία των αγίων π.χ. ο επίσκοπος Αμίδης Ακάκιος τον 5^ο αι. υπερέβη θηρσκευτικές και εθνικές δεσμεύσεις και προκαταλήψεις εκποιώντας ιερά χρυσά εκκλησιαστικά σκεύη για τη σωτηρία Περσών αιχμαλώτων που λιμοκτονούσαν⁹⁷².

Σε μια επισήμανση υπέρ της ιστορικής πράξης στην ορθόδοξη παράδοση όσον αφορά τα εθνικά ζητήματα ο ΙΖ έγραψε: «It was the Greek bishops that led the liberation movement for Greek independence, blessing the weapons and sometimes using them themselves»⁹⁷³ Στον ευχαριστιακό θεολόγο Α.Σμέμαν, ο οποίος όμως είναι και ιστορικός, παρουσιάζεται αναγνώριση του έθνους και όχι σχετικοποίησή του, «ιερουργία» του έθνους μέσα στην Εκκλησία όπως παρουσιάστηκε στην Τουρκοκρατία, φυσικοποίηση του έθνους όπως αυτή της κοινωνίας, διάκριση χριστιανικού πατριωτισμού από τον ειδωλολατρικό εθνικισμό και χριστιανική αυτοκριτική ως προς τα αδιέξοδα του εθνικισμού. Συγκεκριμένα: “The root of the evil [δηλ. του εθνικιστικού κατακερματισμού των ορθόδοξων λαών κατά την Τουρκοκρατία με την ευθύνη του ελληνικού Οικουμενικού Πατριαρχείου] did not lie in the national element as such. The universal empire [Βυζαντινή Αυτοκρατορία – Ρωμανία] had long ago become a fiction, and with the co-operation of the Church had been replaced by these national states of mind, which found in Christianity a source of nourishment for their growth, establishment, and national contribution to Christian truth. The nation and the people are as much a natural fact as society; therefore the positive aspect of its Christian meaning could and should be revealed within the Church. It was revealed in its own fashion during the period of the Turkish domination, when the people merged entirely with the Church and made it the bearer

⁹⁷¹ Ν.Μπερντιάεφ, *Βασίλειο του πνεύματος και Βασίλειο του Καίσαρα*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 2002, 95

⁹⁷² Αναφορά στο Κ.Καλλίνικο, *Χριστιανισμός και Πόλεμος*, Η Περιστέρα-Κ.Μ.Γρηγόρη, 1963², 45

⁹⁷³ Eschatology and History...33 Ωστόσο, σύμφωνα με τον Wil. Cell, *Narative of a journey in the Morea*, London 1823 «οι Έλληνες αναμεταξύ των λέγουν, ότι τρεις είναι αι πληγαί του τόπου των, οι επίσκοποι (πρώτοι ούτοι), οι κοτζαμπάσηδες (δεύτεροι) και οι Τούρκοι τελευταίοι». [Αναφέρεται στον *ΕΠΕΝΔΥΤΗ* Αφιέρωμα στο 1821]

of all their best national ideals. The tragedy, however, was that it also tainted national self-consciousness with hostility to other orthodox peoples, and thus the living unity of the Church was betrayed, replaced by a theoretical unity. The Church became not only the bearer of the Christian ideal but also a symbol of national struggle – a source of religious nationalism that poisons the Orthodox East down to the present day. Summoned to enlighten everything in the world by the Spirit and by truth, in the final analysis the Church itself submits to “flesh and blood”, Christian patriotism mingling with pagan nationalism”.

Η κατεξοχήν υποκριτική τοποθέτηση της δεσποτικής εξουσίας στην ελληνική μεταπολεμική και σύγχρονη περίοδο έναντι του εθνικού αποκαλύπτεται από τον Γ.Κάτρη⁹⁷⁴: « Η ουσία του «πατριωτισμού», όπως τον εννοεί το κατεστημένο της Εκκλησίας εκφράστηκε σε μια πρόσφατη συζήτηση που είχα με δεσπότη (καλής φήμης και μορφωμένο). Όταν είχε τελειώσει ένα θεωρητικό-μεταφυσικό μονόλογο, που οδηγούσε στο συμπέρασμα ότι κλήρος ίσον Έθνος.../ Τον ρώτησα: Πέστε μου με ειλικρίνεια ποιο από τα δύο «κακά» προτιμάτε; Μια τουρκική κατοχή, που θα διατηρούσε τα προνόμια, τη δύναμη και τις περιουσίες σας ή μια πολιτικοκοινωνική αλλαγή, που θα δήμευε τα αμύθητα πλούτη της Εκκλησίας και τις προσωπικές σας περιουσίες και θα σας ανάγκαζε να ζείτε ασκητικά, χωρίς παλατάκια, Μερσαντές και ανιψιές, όπως ζούσαν οι Απόστολοι του Χριστού; / Είδα το αίμα ν’ ανεβαίνει στο κεφάλι του... Έπειτα ξεροκατάπιε... Και είπε: «Και τα δύο είναι φοβερά δεινά...». Όταν στριμώχτηκε να κάνει την επιλογή του πρόσθεσε: «Στο σκληρό αυτό δίλημμα μόνο η θεία φώτιση μπορεί να δώσει απάντηση. Προσωπικά πιστεύω ότι μια ξένη Κατοχή, αν επιτρέπει τη λατρεία του Θεού και την καθοδήγηση του ποιμνίου από την εκκλησιαστική ιεραρχία, είναι λιγότερο αποκρουστική από τον αθεϊκό σοσιαλισμό...»! / Τον ρώτησα. Την επιλογή σας αυτή την συμμαρίζονται και άλλοι ιεράρχες; Απάντηση: «Μα φυσικά. Πιστεύω όλοι... Η συζήτηση τα λέει όλα. Και εκφράζει με καλογερίστικη ευθύτητα, το αληθινό νόημα της εθnikοφροσύνης...»!

Την απόσταση του δεσποτάτου από κάθε πατριωτική ή κοινωνική συνείδηση και τα πραγματικά τους ενδιαφέροντα παρουσιάζει ο Αθ.Νίκας⁹⁷⁵: «λίγα χρόνια μετά το 1974 βρέθηκα στο γραφείο μητροπολίτη της Εκκλησίας μας. Αναδιφούσε σε

⁹⁷⁴ Γ.Κάτρη, *ΝΕΑ* 2/7/1979 αναφορά στο Γ.Δ.Καρανικόλα, *Ρασοφόροι*...22-23

⁹⁷⁵ Αθ.Θ.Νίκας, *Εκκλησία και Παιδεία*, Αθήνα 1991, 73

παλιές εφημερίδες και περιοδικά. Σε κάποια φάση της συζήτησης παρουσίασε ένα φύλλο εφημερίδας με τη φωτογραφία του δικτάτορα Παπαδόπουλου λέγοντας: «αυτός ήταν για μας...κτυπούσαμε τις πόρτες και όλοι σηκώνονταν όρθιοι». Και σε μια άλλη συζήτηση, πάλι με ιεράρχη, για το θέμα της εκκλησιαστικής παρουσίας υποστηρίχθηκε: «μα πως είναι δυνατόν να ασκήσουμε εξουσία χωρίς παρουσία;»»

Η ανεθνική συνείδηση που θεωρούμε ότι πηγάζει θεολογικά από μια αδύναμη σύνδεση ιστορίας-εσχατολογίας παρουσιάζεται στον Α.Σμέμαν⁹⁷⁶ και στον Α. Bloom⁹⁷⁷. πρόκειται για σχετικοποίηση, αν όχι υποτίμηση, της πατρίδας εν ονόματι μιας ανιστορικής εσχατολογίας. Σύμφωνα με τον πρώτο «η επαφή μου με τον Σολζενίτσιν έκανε φανερή μια ουσιαστική διαφορά. Γι' αυτόν, υπάρχει μόνον η Ρωσία. Για μένα, η Ρωσία θα μπορούσε να εξαφανιστεί, να πεθάνει και δεν θα άλλαζε τίποτε στο θεμελιώδες κοσμοείδωλό μου. 'Παράγει γαρ το σχήμα του κόσμου τούτου'. Αυτή η απόχρωση του Χριστιανισμού του είναι αρκετά ξένη». Με τα λόγια του δεύτερου «υπάρχει νοσταλγία για την πατρίδα, αλλά μια πατρίδα που δεν βρίσκεται στους γεωγραφικούς χάρτες, για μια πατρίδα όπου υπάρχει αγάπη, αλήθεια, ζωή». Η δέσμευση αγάπης έναντι της ιστορίας απουσιάζει μέσα στη μεγέθυνση του υπαρξιακού.

Οι παραπάνω θέσεις αποδεικνύουν ορθή την τοποθέτηση του Δ.Δανιηλίδη⁹⁷⁸ για ανεθνικότητα της Ορθόδοξης Εκκλησίας, αλλά η ανεθνική ανιστορικότητα και έλλειψη αγάπης για το συγκεκριμένο δεν βρίσκει έδαφος στον Μητρ.Κισσάμου Ειρηναίο όπου παρουσιάζεται η εγκαρδιότητα στη σύνδεση ιστορίας-εσχάτων, δημοκρατικό πατριωτισμό με εσχατολογικό θεολογικό υπόβαθρο δηλ. ελεύθερη αγάπη. Με αφορμή το τελετουργικό της Εκκλησίας (την γιορτή της Πεντηκοστής η οποία χαρακτηρίζεται από οικουμενικό πνεύμα), καθιστώντας το κατ' αυτόν τον τρόπο ζωντανό και έχον νόημα, δηλαδή και με κοινωνικό αντίκρυσμα, ο Ειρηναίος απαντά⁹⁷⁹ στην «χονδροειδή πλάνη» περιοδικού «Ορθόδοξου Χριστιανικού Σωματείου» που εντοπίζεται στη φράση «Εκκλησία και Κράτος είμεθα εδώ εις την Ελλάδα ένα πράγμα».

⁹⁷⁶ Α.Σμέμαν, *Ημερολόγιο*, Αθήνα, Ακρίτας, 2002, 108

⁹⁷⁷ Α. Bloom, *Μάθε να προσεύχεσαι*, Αθήνα, Έλαφος, χ.χ. 23

⁹⁷⁸ Στις σελ.40-41

⁹⁷⁹ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 6

Κατά τον Μητρ.Ειρηναίο η Εκκλησία «ενσαρκούται» σε λαούς και τόπους αλλά δεν ταυτίζεται με αυτούς. Η αγάπη, θα λέγαμε, την ωθεί στη σύναψη αυτών των στενών δεσμών π.χ. πολιτισμικών αλλά αν δεν υπήρχε και η ελευθερία στη σχέση αυτή η Εκκλησία θα κατέστρεφε η ίδια τον άκτιστο χαρακτήρα της και ούτε τα έθνη με τα οποία θα ταυτιζόταν δε θα μπορούσε να εκκλησιαστικοποιήσει.

Στις παρακάτω προτάσεις του βρίσκεται το ζευγάρι αγάπης-ελευθερίας, ίσως, με τον πιο ευαίσθητο τρόπο, αφού το ένα περιλαμβάνεται μέσα στο άλλο: «Η συμμαχία ξίφους και Σταυρού, που οδήγησε πολλάκις νικηφόρα τα στρατεύματα της κραταιάς Βυζαντινής Αυτοκρατορίας εις τα βάθη της Ανατολής, δεν υπήρξεν ίσως πάντοτε ορθή από καθαρώς χριστιανικής απόψεως, από απόψεως όμως ψυχικής ρώμης και θάρρους υπήρξε τεραστία δύναμις δι' ημάς τους Έλληνας... Η Ελληνική Εκκλησία δεν έκαμνε απλώς εθνικούς αγώνες, αλλ' έκαμνε προπάντων αγώνες υπέρ των αρχών και των ιδανικών της...»⁹⁸⁰. Ο Ειρηναίος αποτελεί την εξαίρεση στην κυριαρχούσα αλλοτρίωση...

Η θεολογία, εάν θέλει να είναι συνεπής με τον εαυτό της, οφείλει να επιμένει στην οικουμενικότητα και όχι στις αποκλειστικότητες του ειδωλολατρικού εθνικισμού ή του εθνοκεντρισμού. Το ιδιαίτερα σημαντικό στις τρεις επόμενες τοποθετήσεις που ακολουθούν είναι ότι το πραγματικά εθνικά ωφέλιμο της εκκλησιαστικής προσφοράς είναι η άρνηση της εθνικοποίησης της Εκκλησίας και η μεταμόρφωση από την εκκλησιαστική συνείδηση του κάθε έθνους και της κοινωνίας των πολιτών.

Κατά τον Α.Ράντοβιτς⁹⁸¹ «Εκείνον, που μέσα Του «ευδόκησε παν πλήρωμα κατοικήσαι» (Κολ. α 19) προσπαθούν να τον κλείσουν στο κλουβί των «φυσικών» πραγματικοτήτων, δηλαδή μέσα στις διάφορες εθνικότητες και φυλετικές σκοπιμότητες και να Τον κάνουν μια (μεταξύ των πολλών) «εθνική θεότητα» στη συνείδηση του λαού και του κόσμου. *Και έτσι, αντί να μεταμορφώνεται το έθνος σε καθολικό και άγιο έθνος με την καθολικότητα της Αλήθειας και της οικουμενικότητας, θέλει να μετατρέψει την Καθολική Εκκλησία και την καθολική σωτηρία σε «θρησκεία*

⁹⁸⁰ Μητρ.Κισσάμου και Σελίνου Ειρηναίου Γαλανάκη, *Εκκλησία και σύγχρονος κόσμος*, 1971, 94-95

⁹⁸¹ Α.Ράντοβιτς, 'Η Καθολικότης της Ορθοδοξίας – Σομπόρνοστ ή ο βυθός της αλογίας' στο *Μαρτυρία Ορθοδοξίας*, Αθήνα, Εστία, 1971, σελ. 36-37

προγόνων» (υπογρ. δική μας). Και το αποτέλεσμα όλης αυτής της αντιστροφής είναι κάτι το παράλογο και το τραγικό: η Εκκλησία, που περιέχει μέσα της την καθολική Τριαδική Αλήθεια, ως τη μοναδική και καθολική σωτηρία «πάσης σαρκός», γίνεται στη συνείδηση των λαών και της οικουμένης κάτι σαν ένα «εθνικό ίδρυμα» και σαν μια ιστορική κληρονομιά μιας ή και περισσοτέρων εθνικοτήτων, από την οποία εξαρτάται η επιβίωσή τους». Η αντιστροφή αυτή, που με τόση διαύγεια παρουσιάζεται, είναι προς ζημίαν τόσο του συγκεκριμένου έθνους όσο και της οικουμενικής συνείδησης, εκπροσωπεί σαφώς ένα διαστροφικό Χριστό που ωστόσο είναι φυσικοποιημένος στην εθνικιστική συνείδηση των Ορθόδοξων Εκκλησιών⁹⁸²

Την ίδια αλήθεια αποδίδει ο Φιλόθεος Φάρος⁹⁸³ προτείνοντας την διακινδύνευση του εθνικού εαυτού, την κένωσή του στην αναζήτηση του διαφορετικού δηλαδή η ασκητική θεολογία προτείνει και προσλαμβάνει διαστάσεις εθνικής συμπεριφοράς έναντι της αυτοαπασχολούμενης εγωπάθειας, θέτει το εθνικό ενώπιον του πλανητικού: «Η πραγματική ζωή που αποκαλύπτει ο Χριστός και προτείνει η Εκκλησία στον κόσμο απαιτεί τη διάθεση εγκαταλείψεως του ασφαλούς για την αναζήτηση του άλλου, ακόμη και όταν με αυτή την αναζήτηση διακινδυνεύει κανείς την ασφάλειά του και αυτό στις διεθνείς σχέσεις σημαίνει μια στάση που υπερβαίνει το ερώτημα «πώς μπορούμε να εξασφαλίσουμε την επιβίωση του έθνους μας;». Πρόκειται για μια στάση που ενδιαφέρεται πρωτίστως για την επιβίωση της ανθρωπότητας, ακόμη κι αν χρειασθούν γι' αυτό εθνικές θυσίες. *Μια στάση που αντιλαμβάνεται ότι η ειδωλοποίηση της εθνικής ασφάλειας βάζει σε κίνδυνο ολόκληρη την ανθρωπότητα.* (υπογρ. δική μας) Μια στάση που δίνει προτεραιότητα στο να είναι κανείς άνθρωπος και παιδί του Θεού από το να είναι Έλληνας, Αμερικανός, Ρώσος ή Τούρκος. Βέβαια δεν μπορούμε να περιμένουμε την υιοθέτηση μιας τέτοιας στάσεως απ' τους ανά τον κόσμο παντοειδείς Ταλεμπάν».

Τις ίδιες, πέραν του εθνοκεντρισμού, θεολογικές αρχές παρουσιάζει με ένα ιδιαίτερης σημασίας ιστορικό παράδειγμα ο Βασίλειος Στογιάννος⁹⁸⁴ με την ιδιοφυά ρεαλιστική αντίληψη ότι ελευθερία από το εθνικό συνεπάγεται αγάπη για το εθνικό: «Οι κριτικοί της Εκκλησίας επιρρίπτουν ευθύνη στην ανθενωτική πολιτική της για

⁹⁸² ΣΥΝΑΞΗ 91 Μητρ.Κορυτσάς 'Εκκλησία και εθνικές διαμάχες'

⁹⁸³ Φ.Φάρος, *Η Εκκλησία ως σκάνδαλο και ως Σωτηρία*, Αθήνα, Αρμός, 2002, σελ.62

⁹⁸⁴ Β.Π.Στογιάννος, *Η Εκκλησία στην Ιστορία και στο Παρόν*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1982, σελ.19-20

την κατάρρευση της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Οι απολογητές τονίζουν ότι έτσι διατηρήθηκε η εθνική συνείδηση και επιβιώσαμε εθνικά. *Κριτήριο και για τις δύο απόψεις είναι η συνέχιση του εθνικού βίου.* (υπογράμμιση δική μας). Οι πολέμοι ζητούν ευθύνες από την Εκκλησία για την διακοπή της ανεξαρτησίας. Οι υπερασπιστές υπογραμμίζουν την πνευματική δύναμη που έκανε δυνατή την μακραίωνη επιβίωση του έθνους. Και οι δύο απόψεις στενεύουν το πλάτος της Εκκλησίας και παραθεωρούν την κύρια αποστολή της. *Γιατί οι πολέμοι λησμονούν ότι Εκκλησία ήταν και αυτοί που πέθαναν πολεμώντας στην Κερκόπορτα δίπλα στον τελευταίο αυτοκράτορα. Κι οι υπερασπιστές ξεχνούν να υπογραμμίσουν ότι η Εκκλησία απλώνεται σ' όλο τον κόσμο κι αγωνίζεται όχι για την εθνική επιβίωση του α ή β έθνους, αλλά για την καταστροφή των σατανικών δυνάμεων σε κάθε έθνος.* (υπογρ. δική μας) Είναι επικίνδυνο να στενεύουμε τα οικουμενικά πλαίσια δράσεως της μιας, αγίας, καθολικής και αποστολικής Εκκλησίας του Χριστού. Γιατί τότε δεν θα 'ναι πια Εκκλησία, αλλά αίρεση, παίγνιο στα χέρια του πρώτου τυχάρπαστου άρχοντα που μπορεί να την υποτάξει στους δικούς του σκοπούς».

Η εθνική ταυτότητα δεν απολυτοποιείται όταν απλά προσδιορίζει και δεν καθορίζει τον άνθρωπο και την κοινωνία του –δηλ. υπάρχει ελευθερία στη σχέση αυτή. Αν πεμπτουσία της θεολογίας είναι η έμπρακτη ελεύθερη αγάπη τότε η θεολογία θα μπορούσε να την προσφέρει στον πολίτη, ως προς τη σχέση του με την εθνικότητά του, ώστε να ισορροπήσει μακράν των άκρων της απολυτοποίησης ή της αδιαφορίας.

Η πατρίδα δεν είναι είδωλο λατρείας όταν αποκτήσει εσχατολογική διάσταση ελευθερίας και διαυτής μια πηγαία και χαρούμενη και ανιδιοτελή ιστορικότητα θυσιαστικής αγάπης

ΜΕΡΟΣ Γ

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΠΟΙΗΜΕΝΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑ

Στο Γ Μέρος παρουσιάζουμε, όσο μπορούμε, τις αποσκευές του ταξιδιώτη στην πορεία του αλλά και τους ληστρικούς κινδύνους που караδοκούν

1) ΔΟΓΜΑ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

1.1 Τριαδικό δόγμα και κοινωνία

1.1.1 Οι θέσεις

Η αγροτική κοινότητα αποδυναμώνεται μπροστά στην αστικοποίηση ενώ ο καταναλωτισμός παρουσιάζεται στον ορίζοντα· η συγκρότηση κοινοτήτων-ενοριών αποτελεί ανεδαφικό πόθο μπροστά στη μαζική κοινωνία, η κοινωνική ναρκισσιστική πραγματικότητα αρνείται την κοινωνικότητα⁹⁸⁵ οπότε η διαφυγή στο φαντασιακό παρουσιάζεται επιβεβλημένη για να αντέξει ο θεολογικά ενασχολούμενος νους την τραγική ηττημένη καθημερινότητα⁹⁸⁶ και η κατασκευή ακολουθεί μοιραία: η κατασκευή ονομάζεται τριαδική θεολογία και θεολογία του προσώπου – στη

⁹⁸⁵ Κρίστοφερ Λας, *Η Κουλτούρα του Ναρκισσισμού...* 239-240: «η αυξανόμενη εξάρτησή μας από τεχνολογίες που κανένας δεν φαίνεται να καταλαβαίνει ή να ελέγχει έχει γεννήσει συναισθήματα αδυναμίας και κατατρεγμού. Δυσκολευόμαστε ολοένα περισσότερο να κατακτήσουμε μια αίσθηση συνέχειας, μονιμότητας η σύνδεσης με τον γύρω κόσμο. Οι σχέσεις με τους άλλους είναι αξιοσημείωτα εύθραυστες· τα αγαθά κατασκευάζονται για να φθείρονται και να πετιούνται· η πραγματικότητα βιώνεται σαν ασταθές περιβάλλον φευγαλέων εικόνων. Όλα συνομοτούν για να ενθαρρύνουν λύσεις φυγής στα ψυχολογικά προβλήματα της εξάρτησης, του χωρισμού και της εξατομικεύσης και να αποθαρρύνουν τον ηθικό ρεαλισμό που καθιστά εφικτό στους ανθρώπους να συμφιλιωθούν με τους υπαρξιακούς περιορισμούς της δύναμης και της ελευθερίας τους». Το παραπάνω απόσπασμα αποτελεί τον επίλογο στο επίμετρο του συγγραφέα που γράφτηκε το 1990. Στον επίλογο του ίδιου του βιβλίου υπάρχει μια αισιόδοξη νότα που θέλουμε και υποχρεούμαστε να παραθέσουμε στη σελ. 227: «...ωστόσο, η θέληση να κτίσουμε μια καλύτερη κοινωνία επιζεί, μαζί με την παρόδοση του τοπικισμού, της αυτοβοήθειας και της κοινοτικής δράσης, που χρειάζονται μόνο το όραμα μιας καινούριας κοινωνίας, μιας τίμιας κοινωνίας, για να τους δώσει καινούριο σφρίγος...»

⁹⁸⁶ Ενδεικτικά, Φ.Περλμαν, Ρ.Κουπερσταϊν, *Η αναπαραγωγή της καθημερινής ζωής*, Αθήνα, Ελεύθερος Τύπος, 1980² 14, 18: «κάθε φορά που οι άνθρωποι εκτελούν μια δραστηριότητα που δεν την έχουν καθορίσει οι ίδιοι και δεν την ελέγχουν, κάθε φορά που πληρώνουν, για αγαθά που έχουν παράγει, με χρήματα που πήραν σε αντάλλαγμα για την αλλοτριωμένη τους δραστηριότητα, κάθε φορά που θαυμάζουν παθητικά τα προϊόντα της δικής τους δραστηριότητας σαν ξένα αντικείμενα αποκτημένα με τα δικά τους χρήματα, δίνουν νέα ζωή στο Κεφάλαιο κι εκμηδενίζουν τη δική τους ζωή... η έννοια της «παραγωγικότητας του κεφαλαίου» κι ιδιαίτερα η εξαντλητική μέτρηση της «παραγωγικότητας» εκείνης, είναι επινοήσεις της Οικονομικής «επιστήμης», αυτής της θρησκείας της καπιταλιστικής καθημερινής ζωής που καταναλώνει την ενέργεια των ανθρώπων στη λατρεία, το θαυμασμό και την κολακεία του κεντρικού φετίχ της καπιταλιστικής κοινωνίας. Οι συνάδελφοι αυτών των «επιστημόνων» στο Μεσαίωνα, πραγματοποιούσαν εκτενείς μετρήσεις του ύψους και του φάρδους των αγγέλων στον ουρανό, δίχως ποτέ να ρωτάνε τι ήταν οι άγγελοι ή ο ουρανός, και παίρνοντας σα δοσμένη την ύπαρξη και των δυό».

περίπτωση που αποτελούν άρνηση της κοινωνικής μεταβολής⁹⁸⁷ - και φανερώνει υψηλής ποιότητας συναισθηματική καταναλωτική διάθεση· «παρουσιάζει τους ανθρώπους σαν αυτοσκοπό μόνο στο βαθμό που είναι αποκομμένοι απ' τη διαδικασία εργασίας»⁹⁸⁸ μέσα στην ενδοσκόπηση της προσωπικής ζωής σε διχασμό με τον κόσμο της παραγωγής και τον ρεαλισμό. Η θεολογική αυτή σκέψη λειτουργεί ως εμπόρευμα, αρνήθηκε θεληματικά και συνειδητά το κριτικό της στοιχείο για να γίνει όργανο στην υπηρεσία της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων, όπως πχ της δεσποτοκρατίας ή την απολιτικότητα. Εάν πχ ο Ιω.Χρυσόστομος πέτυχε με τον αγώνα του το περιορισμό της τοκογλυφίας στην εποχή του⁹⁸⁹ οι θεολόγοι αυτών των τάσεων δεν πέτυχαν μια ανθρωπινότερη κοινωνία. Καμιά θεσμική αλλαγή στην εκκλησιαστική δομή δεν παρατηρείται⁹⁹⁰, η θεολογία αυτή είναι ακίνδυνη γιατί εντάσσεται μέσα στην κατεστημένη τάξη πραγμάτων. Εκείνο που προσέφερε ήταν μια προσωπική παρηγοριά σε ατομικό επίπεδο – π.χ. προσέφερε, κατά τα αιτήματα των καιρών, την άρνηση του ηθικισμού και της μη πουριτανικής προσέγγισης της σεξουαλικότητας που η πολιτισμική και κοινωνική συγκυρία, ούτως ή άλλως, έφερε, και η θεολογική της αντιγραφή ήταν αυτονόητη, όχι όμως και ανώδυνη⁹⁹¹.

Για τη σύγχρονη Ελλάδα δεν υπάρχει τριαδική κοινωνικότητα ή πρόσωπο αλλά ανίερος καταναλωτισμός και μάσκες⁹⁹² χωρίς να απουσιάζει ωστόσο η έμπνευση του Αγίου Πνεύματος στην αισθαντικότητα, και όχι πλήξη, της καθημερινότητας, για τη ζωή των ελάχιστων ως τέχνη και Λειτουργία. Γι' αυτές τις μάσκες γράφει ο Αναστάσιος Γιαννουλάτος⁹⁹³: «με τρόπο διαπιστώνουμε ότι στους

⁹⁸⁷ Ενδεικτικά, Γκυ Ντεμπόρ, *Η Κοινωνία του Θεάματος...154*: «η απομάκρυνση της Πράξης, και η αντιδιαλεκτική ψευδής συνείδηση που τη συνοδεύει, επιβάλλονται σε κάθε στιγμή της καθημερινής ζωής που είναι υποταγμένη στο θέαμα το τελευταίο, πρέπει να νοηθεί σαν συστηματική οργάνωση της 'έλλειψης δυνατότητας συνάντησης' και σαν αντικατάστασή της από ένα *παραισθησιακό κοινωνικό γεγονός*: την ψευδή συνείδηση της συνάντησης, την 'ψευδαίσθηση της συνάντησης'. Σε μια κοινωνία όπου κανείς δεν μπορεί πια να *αναγνωριστεί* απ' τους άλλους, κάθε άτομο γίνεται ανίκανο να αναγνωρίσει την ίδια του την πραγματικότητα»

⁹⁸⁸ Ε.Ζαρέτσκι, *Καπιταλισμός, Οικογένεια και προσωπική ζωή*, Αθήνα, Στοχαστής, 1979, 75. σελ166: «το όνειρο μιας ζωής που δεν ρυθμίζεται από τις σχέσεις παραγωγής ήταν παλιό και πάντα διαθέσιμο στις ελίτ»

⁹⁸⁹ Με αναφορά στο Θεοδοσιανό Κώδικα Δ.Ι.Κωνσταντέλος, *Βυζαντινή Κληρονομία*, Αθήνα, Δαμασκός, 1990, 182

⁹⁹⁰ Ιστορικά στοιχεία για τη συμμετοχή ή μη αιρετών λαϊκών στα όργανα διοίκησης της Ελλαδικής Εκκλησίας κατά τη νεώτερη και σύγχρονη Ελλάδα στο Ι.Μ.Κονιδάρης, *Η διαπάλη νομιμότητας και κανονικότητας και η θεμελίωση της εναρμονισέως τους*, Αθήνα, Σάκκουλας, 1994, 238-243

⁹⁹¹ Για το επώδυνο τίμημα βλ. Χ.Γιανναράς, *Ερωτικών αμφιλογία ή περί λιβελλοπράγμονος μοναχού*, Αθήνα, Δόμος, 1989

⁹⁹² Ωστόσο, «Δι' ευχών των αγίων ημών ...» τραγουδά η Χαρούλα Αλεξίου

⁹⁹³ *Παγκοσμιότητα...32*

δρόμους, στην εργασία, στην οικογένεια, αυξάνονται τα «προσωπεία» και εξαφανίζονται τα «πρόσωπα»· οι άνθρωποι έχουν «ρόλους» -συνήθως άψυχους. Μοιάζουν με εξαρτήματα μηχανών, δεν είναι «πρόσωπα». Συχνότατα, έχει κανείς την αίσθηση ότι βρίσκεται σε ιδιότυπο χορό μεταμφιεσμένων, όπου οι συμμετέχοντες καλύπτουν την ταυτότητά τους· με την πρωτοτυπία όμως, ότι κάθε φορά που αποσύρεται μια μάσκα, αποκαλύπτεται νέο προσωπείο. Σε μια τέτοιου είδους κρίση αυθεντικότητας του ανθρώπου η συμβίωση δεν είναι δυνατόν να καταστεί «κοινωνία».». Με τα λόγια των Χορκχάϊμερ-Αντόρνο⁹⁹⁴: «με την πραγματοποίηση του πνεύματος, οι σχέσεις του ανθρώπου με τους άλλους –αλλά και με τον εαυτό του- μοιάζουν σαν μαγεμένες. Το άτομο γίνεται σημείο συνάντησης των συμβατικών αντιδράσεων και συμπεριφορών που αναμένονται απ' αυτό». Επιπλέον, «ο καθένας, για να ζήσει, φτιάχνει ένα συνειδητό λίγο-πολύ σύστημα προστασίας σ' ότι προέρχεται απ' τους άλλους, στους κινδύνους επιρροής, περιέργειας ή αφοσίωσης. Με λίγα λόγια, ένα πραγματικό καμουφλάρισμα μεταμορφώνει σε διαλόγους κουφών τις σχέσεις μας με τους άλλους»⁹⁹⁵. Το ασκητικό κατόρθωμα εναντίον του υπνωτισμού των παθών και του κακού-κενού ανυπαρξίας, της χαοτικής αποδιοργάνωσης της όλης δομής της υπάρξεως, το ανθρώπινο πλάσμα ως σφαίρα απρόσωπων επιδράσεων ενώ η άβυσσος ασκεί μια ολέθρια έλξη αλλά η αμαυρωμένη εικόνα του Θεού διατηρείται παρά ταύτα άθικτη, μια ανίκητη αισιοδοξία της Χάρης: ο άνθρωπος πρέπει να δει το κακό κατά πρόσωπο δίχως να παραδοθεί σε οποιαδήποτε φαντασίωση, αλλά ποτέ δεν επιτρέπεται να αφήσει κανείς τον εαυτό του να αφανισθεί από το κακό⁹⁹⁶

Μέσα στα πλαίσια της κυρίαρχης ιδεολογίας, ωστόσο, «οποιαδήποτε φυσική ή κοινωνικο-οικονομική και πολιτική αναγκαιότητα αφήνει χώρο, αφήνει περιθώρια επιλογής και απόφασης στα μέλη της κοινωνίας που καλούνται και υποχρεούνται να δράσουν. Αυτό σημαίνει ότι ο άνθρωπος έχει δυνατότητες ελεύθερης επιλογής μπροστά στα πολλαπλά προβλήματα που αντιμετωπίζει και ότι οι πράξεις του δεν είναι απόλυτα καθορισμένες από τις συνθήκες και τις ανάγκες που επικρατούν στην

⁹⁹⁴ *Η διαλεκτική του Διαφωτισμού...* 45

⁹⁹⁵ Β.Φίλιας κ.ά., *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις Τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών*, Αθήνα, Gutenberg, 2000², 139

⁹⁹⁶ Γ.Φλορόφσκυ, *Δημιουργία και Απολύτρωση...* 91-104 και Ν.Μπερντιάεφ, *Θείον και Ανθρώπινον...* 137-151

κοινωνία και το περιβάλλον που ζει»⁹⁹⁷. Η αισιοδοξία αυτή αποκρυσταλλώθηκε ως θαύμα στη κοινωνική και θρησκευτική δυναμική του ιερέα-ανθρώπου π.Γ.Πυρουνάκη. Ο αυθορμητισμός του λόγου κατά τη χειροτονία του είναι ενδεικτικός της πράξης του που υπερβαίνει τα δεδομένα της εποχής αφού προσδίδει οικογενειακό χαρακτήρα στο εκκλησιαστικό και αρνείται την ιδεολογική χρήση του θρησκευτικού.

Από την άλλη πλευρά λοιπόν, ο ιερέας Γ.Πυρουνάκης, όπως προαναφέραμε, αντιλαμβάνεται την εκκλησία-ενορία ως οικογένεια και συνδέει το θρησκευτικό με την έμπρακτη αγάπη ενώ η Πράξη του απέδειξε ότι η αγάπη δεν ήταν γι' αυτόν ιδεολόγημα, έστω, τριαδικού τύπου⁹⁹⁸: «Αγαπητοί μου Ενορίτες...Σας προσφέρω την αγάπη μου και ζητώ την αγάπη σας. / Θα βοηθήσω με την καρδιά μου και όσο μπορώ του καθ' ενός τις ανάγκες, τον πόνο, την έλλειψη. / Σ' όσα δεν μπορώ θα ζητώ, εκείνων από σας, που ειμπορούν, και θα προτρέπω με επιμονή και θάρρος να βοηθήσουν εκείνους που υποφέρουν. / Θέλω από την αρχή να γίνει κατανοητό απ' όλους, ότι ενορία θα πει ένα σώμα, που το αποτελούν πολλά μέλη. Επομένως όλοι θα έχουμε κοινούς σκοπούς. Θα επιδιώκουμε να ζήσουμε καλά, φρόνιμα, δίκαια, τίμια εδώ μεταξύ μας και απέναντι όλων των άλλων ανθρώπων και να εξασφαλίσουμε παράταση, με αφάνταστη μάλιστα καλύτερευση, της καλής μας ζωής στην αιωνιότητα. / Δηλαδή, μ' άλλα λόγια, θα εργαστούμε από κοινού, έντονα και μ' ενθουσιασμό, να φέρνουμε ανάμεσά μας στην πόλη μας, με τις πράξεις και τη συμπεριφορά μας, όσες ποιο πολλές ουράνιες χάρες και παραδείσιες χαρές και να εξασφαλίζουμε έτσι, την επιτυχία μετά το θάνατό μας ν' αντικρύσουμε, για κληρονομία μας, την επουράνια του Θεού βασιλεία, που είναι η ελεύθερη κι' ατελεύτητη καλή ζωή, χωρίς λύπες και πόνους και ανάγκες, όπως μας υποσχέθηκεν ο Κύριος Ιησούς Χριστός. / Και τότε πώς θα μπορεί να νοιώθουμε ησυχία όταν θα ξέρουμε ότι πολλά ή λίγα ή έστω και ένας από τα μέλη του σώματός μας δεν έχουν τους απαραίτητους ηθικούς ή υλικούς όρους και τα μέσα για να ζήσουν όπως πρέπει; / Και, άρα, θα κινηθούμε να τους εξασφαλίσουμε ό,τι τους λείπει. / Κι' απ' αυτά, που

⁹⁹⁷ Α.Παπαρίζος, 'Ιδεολογία' *ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ Γ Λυκείου*...120

⁹⁹⁸ Ο Πυρουνάκης ασφαλώς δεν ήταν γενικόλογος αισθηματίας σε μια θεατρική παράσταση υποκριτικής υπαρξιακότητας ως δήθεν ζωή όπως η συντριπτική πλειοψηφία των σύγχρονων ιερέων που γράφουν σε εκκλησιαστικά περιοδικά και εφημερίδες για να συγκινήσουν και να αποκτήσουν οπαδούς. Ασχολήθηκε με την *Αναδιοργάνωση των εκκλησιαστικών πραγμάτων* Αθήνα, Έκδοση του περιοδικού *ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ* 1966 δηλαδή με δομικές και θεσμικές αλλαγές, ήταν και δυναμικός ρεαλιστής

θα λείπουν σε μερικούς, ο κόσμος νομίζει πως τα δυσκολότερα να βρεθούν για να δοθούν είναι τα υλικά. / Μα εμείς, σαν Χριστιανοί, πιστεύουμε ότι αυτά είναι τα ευκολότερα που εμπορούν και πρέπει να βρεθούν και να δίνονται, και αφήστε να ελπίζω ότι και θα τα εξασφαλίσουμε γρήγορα. / Όταν του δικού σου σώματος το χέρι πονεί ή το πόδι είναι ξυπόλυτο, δεν το νοιώθει η καρδιά σου; Ή δεν ξυπνάει το μυαλό σου; Έτσι λοιπόν, θα νοιώθουμε του αδελφού ενοριτή μας τα ζητήματα...»⁹⁹⁹. Ο Γ.Π. πέτυχε μέσα σε μια κοινωνία μικροαστικών ιδανικών και αξιών [κοινωνική ασφάλεια, ατομισμός, προσμονή κοινωνικής ανόδου¹⁰⁰⁰] να πραγματοποιήσει αυτό που είναι θεωρητική ανάλυση για άλλους¹⁰⁰¹ Η ενοριακή συνείδηση του Γ.Π. πραγματώνεται ως οργανική ενότητα στην κοινότητα που ιερουργούσε¹⁰⁰² μακράν μηχανικών ή γραφειοκρατικών αντιλήψεων, γεγονός που η λεγόμενη «επίσημη» Εκκλησία δεν του συγχώρησε ποτέ.

Η ερμηνεία του τριαδικού δόγματος εν προσώπω έχει νόημα στη σύγχρονη Ελλάδα ή το ερώτημα είναι ποιο ερμηνευτικό μοντέλο είναι ιδεολογικό (=απόκρυψη της πραγματικότητας) και ποιο χρήσιμο και ρεαλιστικό και προοδευτικό; Δεν αρκεί η περί ευαγγελικού ανθρώπου ηθικοκοινωνική προσέγγιση¹⁰⁰³; Το θρησκευτικό σύμβολο μπορεί να ενισχύσει πράγματι προς την κατεύθυνση μιας υγιούς κοινωνίας ή ο ανθρωπισμός μόνος του αρκεί; Κι αν οι θεολόγοι θέλουν να έχουν μια προσοδοφόρα διανοητική ενασχόληση αυτή θα είχε νόημα, πέραν του ηδυπαθούς μυστικισμού, χωρίς κριτική του κατεστημένου; Η εν προσώπω τριαδικότητα πώς μπορεί να λειτουργήσει θεσμικά;¹⁰⁰⁴ Έχει νόημα αν δεν συμβάλει στην κοινωνικοποίηση του σύγχρονου ανθρώπου;

⁹⁹⁹ Πρεσβ. Γ.Θ.Πυρουνάκη, *Λόγοι εις την Χειροτονίαν και Κατάστασιν του*, 1949, 8-10

¹⁰⁰⁰ Α.Λύτρας, *Προλεγόμενα στη Θεωρία της Ελληνικής Κοινωνικής Δομής*, Αθήνα, Νέα Σύνορα, 1993, 97 Η μελέτη του έργου αυτού αποδεικνύει ότι ή ύπαρξη ενός ανθρώπου σαν τον ΓΠ ήταν θαυμαστή αφού οι δομές της ελληνικής κοινωνίας δεν τον άντεχαν. Ακριβώς γι' αυτό και οι διώξεις του ή ότι δεν είχε συνέχεια από άλλον το παράδειγμά του.

¹⁰⁰¹ Πχ Χ.Γιανναράς, *Ελευθερία του ήθους...* 291-299

¹⁰⁰² Η αυτοερώτηση του Στανιλοάε για ενοριακό έργο ή επιστημοσύνη; Το ερώτημα παραμένει: ο εγκάρδιος ευαγγελικός λόγος του Πυρουνάκη πείθει ή οι ενδοτριαδικές διανοητικές εντυπώσεις που ακολουθούν;

¹⁰⁰³ Σ.Αγουρίδη, 'Η Αγία Τριάδα και εμείς' Αθήνα, Άρτος Ζωής, *Θεολογικά Τετράδια* 6(1993) 31: «τα περί μιμήσεως της Τριάδας, και τα περί «θεώσεως» φοβούμαι πως έγιναν σ' εμάς ένα 'άλλοθι' για την απαλλαγή μας από τις απαιτήσεις του Ευαγγελίου εδώ και τώρα»

¹⁰⁰⁴ Κοινότητες δεν είχαν μόνο οι Έλληνες Ορθόδοξοι στην εθνικιστική τους ανάγνωση της ιστορίας. Εντελώς ενδεικτικά για τη γερμανική κοινότητα πριν τον εκρωμαϊσμό της ΡΡ Α...138κε

Κατά τον Α.Παπαρίζο ο Τριαδικός Θεός αποτελείται από τρία πρόσωπα που τελούν εν πλήρη αυτονομία και εν πλήρη ενότητα αλλά και ένωση και αποτελεί παράδειγμα αυτονότων ταυτίσεων με υποβάθμιση ή άρνηση του ορθολογικού ανθρωπισμού και των διαμεσολαβημένων από κανόνες σχέσεων σε συγκινησιακή βάση που φθάνει μέχρι τον ολοκληρωτισμό. Είναι απολυτρωτικά εμβριθής μία του θέση: «το πρόσωπο ως τρόπος κύριας σύνθεσης και ανασύνθεσης του ανθρώπου σε μία κοινωνία, επιτρέπει εύκολα την κινητοποίηση όχι μόνον των συναισθημάτων και των συγκινήσεων, αλλά και των γυμνών εσωτερικών δυνάμεων της ζωής και του θανάτου, οι οποίες, προσπερνώντας τις δυνάμεις του εγώ, την πρακτική, δηλαδή, σκέψη και συνείδηση, καταλαμβάνουν και καταλαμβάνονται από το ιδεώδες του εγώ, και ρίχνονται κυριολεκτικά στις συναισθηματικές και συγκινησιακές αποφάσεις και πράξεις. Και ενώ οι αποφάσεις και οι πράξεις αυτές ενδέχεται να έχουν ως τελικό νόημα τη ζωή και τη δημιουργία, δεν διστάζουν να παραβλέψουν τις πολύ καταστροφικές ενδιάμεσες ή ταυτόχρονες συνέπειές τους»¹⁰⁰⁵

Η κριτική επιφύλαξη του Σ.Αγουρίδη έχει ηθική βάση και δικαιώνεται εμπειρικά και καθημερινά – δικαιώνεται όμως και ο υγιής μυστικισμός της Τριάδας ταυτόχρονα, όπου υπάρχει, παρά την ορθή κριτική του Αγουρίδη: «αντί για νέες δυναμικές μορφές ζωής, είχαμε μια νέα «γλώσσα» που λειτούργησε κυρίως σαν αυτάρεσκη στατικότητα και λίγο-πολύ σαν αξιόμισθη επανάπαυση λόγω δήθεν μιας γνησιότερης ‘Ορθοδοξίας’. Η υπόσχεση ήταν για πολλά κεράσια· το καλάθι όμως αποδείχθηκε μικρό και σχεδόν άδειο. Ο τρόπος αυτός του θεολογείν, υπό τις δικές μας ιστορικές συγκυρίες των δεκαετιών του ’50 (μετεμφυλιακά) και του ’60 (εκκοσμικευτικά) βοήθησε τα λεγόμενα συντηρητικά στοιχεία να αναστείλουν κάθε πρόοδο μέσα στην Εκκλησία, μετέδωσε μια ψεύτικη θριαμβολογία περί φραστικώς ανυπέρβλητου κάλλους πραγμάτων, σε τελική όμως ανάλυση, χωρίς να το θέλει, προώθησε την εκκλησιαστική σήψη. Παρόλες τις οικειότητες μας με την αγία Τριάδα, τους θείους φωτισμούς, και τα περί θεώσεως ή θεοποιήσεώς μας και τα όμοια, δε βελτιωθήκαμε πνευματικά και ηθικά ως Εκκλησία και ως λαός· γινήκαμε ως προς τα θεία φλύαροι λογοπλόκοι, ‘υπερόπτες και απαρνητές στοιχειωδών χριστιανικών ηθικών γνωρισμάτων, συμβιβασζόμενοι με κάθε είδους κατεστημένα, και τα πιο βρώμικα ακόμα. Φραστικά βρεθήκαμε πολύ κοντά στην Αγία Τριάδα· έτσι

¹⁰⁰⁵ Κοινωνία Αμαρτωλών...387

όμως, αντί να μας χρησιμοποιήσει Εκείνη για τους σκοπούς της, τη χρησιμοποιήσαμε εμείς για τους δικούς μας. Είναι έτσι όλα αυτά; Μακάρι, να μην ήταν!»¹⁰⁰⁶

Θα παρακολουθήσουμε, εν συντομία, διάφορα μοντέλα τριαδικότητας στη σύγχρονη ορθόδοξη θεολογία μέσα στις ιδιαιτερότητες και τις συνιστώσες του κάθε εισηγητή και θα επιχειρήσουμε έναν διάλογο με την σύγχρονη κοινωνία και επιστήμη

Για τον Ν.Μπερντιάεφ «το τρία είναι ιερός αριθμός, διότι σημαίνει το πλήρωμα και την υπέρβαση της διαρχίας και του διχασμού. Όλη η πρωτοτυπία του Χριστιανισμού έγκειται εν τούτω, ότι δεν είναι εις καθαρός μονισμός... Το μυστήριο της θείας Τριάδος είναι άσχετον με την αντίληψιν του Θεού ως κυρίου και κυριάρχου, ως αυτοκρατορικού μονάρχου»¹⁰⁰⁷ Υπαρξιακό και πολιτικό συνυπάρχουν.

Ο Ν.Νησιώτης προβαίνει σε αντιεραρχική ερμηνεία του τριαδικού δόγματος με χριστιανική αυτοκριτική αλλά και ‘σχετικοποίηση’ της σημασίας της δογματικής θεολογίας για τις κοινωνικοεκκλησιαστικές μεταβολές χωρίς υποτίμησή της: “It is true that radical monotheism and Father-dominance introduce monarchical systems in life. It can be true also that christomonism with filioquism inspires a vicarious nature of the Christ episcopate in a pyramidal hierarhical structure with an over-episcopal head. But all of these deviations in praxis are to be seen in all Churches regardless of their dogmatic faith. / The Eastern Orthodox have no right to criticize others in this respect. Monarchisms and clericalism, as well as a lack of charismatic ecclesial communion are most evident in their church life. Discrimination in church order between clerics and lay people is equally detectable in the East as well as in the West. The right theology of the Spirit and the escape of filioquism has not always led us to avoid our esoterism, ceremonialism and sacramentalism in scholastic terms by a dogmatic rationalisation... Apart from this self-criticism, eastern orthodox theology has to continue to be (together with all trinitarian theologies of the whole christian theology everywhere) a reminder of the most important doctrine of christian

¹⁰⁰⁶ *Η Αγία Τριάδα και εμείς...* 33

¹⁰⁰⁷ *Θείον και Ανθρώπινον...* 82-83 Οι αντιλήψεις αυτές διαλέγονται με τη γερμανική σκέψη. Ο τίτλος του κεφαλαίου έχει ως εξής: ‘Η διαλεκτική του Θείου και του Ανθρώπινου εν τη γερμανική σκέψει. Η σημασία του Νίτσε. Η διαλεκτική της διδασκαλίας περί Αγίας Τριάδος’

faith...”¹⁰⁰⁸. Το δόγμα δεν απολυτοποιείται αλλά και δεν σχετικοποιείται, πρόκειται για μια ακόμη λαμπρή ισορροπία του ΝΝ που ταυτόχρονα παραμένει αποφασιστικά αυτοκριτικός. Οι αντιστοιχίσεις δογματικής ορολογίας και πολιτικοκοινωνικής αντίληψης είναι σαφείς. Η αίσθηση της ευαγγελικής απλότητας και κρυστάλλινης πρωτοχριστιανικής διαύγειας είναι παρούσα μέσα στην δογματική ορολογία!

Ο Μέγας Φαράντος προβαίνει σε αντιεραρχική και αντιεξουσιαστική ως προς την εκκλησιαστική δομή και με έμφαση στη κοινωνική δικαιοσύνη ερμηνεία του τριαδικού δόγματος: «στην Αγία Γραφή εκδηλώνεται και ορίζεται ο *Θεός ως Αγάπη*, η αγάπη δε συνυπονοεί και συνιστά *αρμονική κοινωνία πλειόνων* του ενός προσώπων: Ο Θεός είναι Πατήρ, Υιός και Πνεύμα. Τα τρία θεία πρόσωπα είναι *απολύτως ισότιμα* προς άλλα. αυτό δε εκφράζει το περί Ομοουσιότητας δόγμα της Α Οικουμενικής Συνόδου (325). Ο Πατήρ, -ο πρώτος τη τάξει-, προέχει μεν των δύο άλλων: του Υιού και του Πνεύματος, αλλά μόνον κατά τον λόγον της αρχής ή της αιτίας, ουχί δε και καθ’ υπεροχήν δυνάμεως ή αξιώματος κλπ., -εξηγεί ο μέγας *Βασίλειος*, -ο δε άγιος *Γρηγόριος* Νύσσης, διευκρινίζων το πρωτείο τούτου του Πατρός, αναφέρει ότι είναι «*ουχί τυραννικόν και εξουσιαστικόν*», αλλά πρωτείο προσφοράς της ίδιας ζωής: «Ο Πατήρ, έχων ζωήν εν εαυτώ, έδωκε και τω Υιώ ζωήν έχειν εν εαυτώ» (Ιω. 5,26). Η έννοια του *Πρωτείου* στην Θεία Αποκάλυψη είναι θεμελιώδης προς προσδιορισμόν του περιεχομένου των Πρωτείων στην Εκκλησία, τα οποία είναι πρωτεία προσωπικής αυταπαρνήσεως και φιλανθρωπίας, -και όχι εξουσιαστικά, όπως είναι τα κοσμικά αξιώματα-, και αντιστοιχούν προς την θεμελιώδη κατηγορία της *χριστιανικής Αγάπης*, η οποία είναι «*διδόναι και όχι λαμβάνειν*», κατά την έκφρασι του Ιησού Χριστού (Πραξ. 20,35) και «*ου ζητεί τα εαυτής*», κατά την επεξήγηση του Παύλου (Α Κορ. 13,5).

Στην ζωήν της τριαδικής Θεότητας αναδύεται και η δικαιοσύνη, την οποία Μακάριος ο Αιγύπτιος ορίζει ως «*την μητέρα της αγάπης*». Η Αγάπη ενώνει τα διεστώτα, ο δε Εγωισμός χωρίζει τα ηνωμένα. Στην τριαδική Θεότητα τα πάντα είναι κοινά και ταυτά, πλην των υποστατικών ιδιωμάτων ή ιδιαιτεροτήτων. Αυτό δε υπονοεί και η Θεολογία, η ορίζουσα τον Θεόν ως *μίαν Ουσίαν*: δηλ. και τα τρία θεία πρόσωπα *ουδέν έχουν ίδιον, αλλ’ έχουν τα πάντα κοινά*. Π.χ. λέγει ο Υιός προς τον

¹⁰⁰⁸ N.A.Nissiotis, ‘The Importance of the Trinity Doctrine – For Interpreting the Origins of Contemporary Deviations in Dogmatic Theology and Church Life’ *Le 2 Concile Oecumenique*, Les Editions du Centre Orthodoxe, Chambesy, 1982, 480-481

Πατέρα Του: *τα εμά πάντα Σα εστι και τα Σα εμά»* (Ιω. 17,10). *Η κοινότης των αγαθών*, ως ο τρόπος ζωής της εν αγάπη και δικαιοσύνη κοινωνίας του εν τριάδι Θεού, του Ιησού Χριστού και των Αποστόλων, καθώς και των Μελών της πρώτης Εκκλησίας συνιστά *δόγμα της Θείας Αποκαλύψεως*, ευρέως μαρτυρούμενο στη ορθόδοξη παράδοσι. Όμως οι χριστιανοί το κατέπνιξαν, διότι επέστρεψαν στην ειδωλολατρία του ατομισμού και της ιδιοκτησίας»¹⁰⁰⁹. Τον ίδιο προοδευτικό κοινωνικοπολιτικά προσανατολισμό στο τριαδικό δόγμα προσφέρει ο Μ.Φαράντος όπως ο ΝΝ. Η κοινοκτημοσύνη στη κοινωνική ζωή και η τριαδική ζωή είναι *εξίσου* δόγματα που συμβαδίζουν – για να ασκήσει κριτική ο Φαράντος σε εκείνους που ‘θεολογούν’ μεταφυσικά και μεταϊστορικά-όρος αντιχριστιανικός. Από τη στιγμή που δεν υπάρχουν σήμερα κοινά γεύματα-αγάπες και κοινοκτημοσύνη οι χριστιανοί έγιναν ειδωλόλατρες. Στην πραγματικότητα, θα συμπληρώναμε, δεν υπάρχει χριστιανισμός στη σύγχρονη Ελλάδα αλλά ‘θρησκευτικοί άνθρωποι’ -που ακόμη και ο Τσιριντάνης ή ο Γιανναράς αρνούνται το χριστιανισμό σαν τέλεση θρησκευτικών καθηκόντων, πολύ περισσότερο μέσα στον ριζοσπαστισμό που με απλότητα εισηγείται ο Μ.Φαράντος

Στον Η.Βουλγαράκη¹⁰¹⁰ παρουσιάζεται ερμηνευτική προσέγγιση στο δόγμα της Αγίας Τριάδας που εμπνέει κοινωνιολογικό ήθος και κοινωνικά αξιοποιήσιμα συμπεράσματα: «κατά το δόγμα της Αγίας Τριάδας ο Θεός είναι ένας και ταυτόχρονα και τριαδικός. Δηλαδή αποτελεί μια κοινωνία προσώπων που το καθένα είναι Θεός και συγχρόνως και τα τρία αποτελούν ένα Θεό. Ωστόσο όντας ο Θεός ένας είναι ταυτόχρονα και τριαδικός...είναι παράδοξη [η εξίσωση της Αγίας Τριάδας] γιατί, ενώ τα μέλη της ισούνται με το όλο και το όλο με τα μέλη της, ταυτόχρονα κάθε μέλος της αποτελεί το όλο, όπως πάλι το όλο είναι ισοδύναμο με κάθε μέλος της» Κατά τον Η.Βουλγαράκη η αντίληψη αυτή αναιρεί δυαλιστικές αντιλήψεις σε όλα τα επίπεδα (π.χ. «πίστη-έργα», «χάρη-νόμος», «λόγος-βίωμα», «κράτος-Εκκλησία», «εξουσία-λαός», «σώμα-ψυχή», «ιερό-εγκόσμιο», «δόγμα-ζωή»). Επιπλέον, η αγιοτριαδική άρνηση των διαζεύξεων οδηγεί σε ισορροπημένη σχέση ατόμου-κοινωνίας: «όπου εισάγεται διάζευξη ανάμεσα στο άτομο και στην κοινωνία τότε ένα από τα δύο παύουν να λειτουργούν με απώτερη συνέπεια να πάψουν στο τέλος να λειτουργούν

¹⁰⁰⁹ Μ.Φαράντος, ‘Το πρόβλημα της κοινωνικής δικαιοσύνης’, *Πρακτικά Η Πανελληνίου Θεολογικού Συνεδρίου*, ΠΕΘ Αθήνα 2000 300-301

¹⁰¹⁰ Η.Α.Βουλγαράκης, *Χριστιανισμός και Κόσμος*, Αθήνα, Αρμός, 1999, 120, 115, 123

και τα δύο. Μόνο η ταυτόχρονη κατάφαση της αξίας και των δύο μερών, ατόμου και κοινωνίας, και η συνάλληλη αλληλοπεριχώρησή τους οδηγούν στην ευσταθή εκείνη ισορροπία που συμβάλλει στην αμοιβαία ανάπτυξή τους». Ο διάλογος με τη σύγχρονη κοινωνιολογία είναι εφικτός: «Η ετερότητα είναι φύσει «ανατρεπτική»: το δικαίωμα ύπαρξης του «άλλου» δηλώνει ως ένα σημείο την αμφισβήτηση του «εγώ» (η αναγνώριση ίσης αξίας και στον άλλον περιορίζει θεωρητικά τις δυνατότητες του «εγώ»)». . . Κάθε σύστημα προσδιορίζεται και από το βαθμό ανεκτικότητας που έχει ως προς την «αμφισβήτησή του... Η βιομηχανική κοινωνία χαρακτηρίστηκε από έναν υπερτονισμό των αποκλειστικών ορίων (κι επομένως και των αποκλεισμών): «πολιτισμός» ή «αγριότητα», «επιστήμη» ή «μυθολογία», «αντικειμενικό» ή «υποκειμενικό», «λογική» ή «συναίσθημα», «δημόσιο» ή «ιδιωτικό», «πραγματικό» ή «φανταστικό» κλπ... Όμως ο νομπελίστας χημικός I. Prigogine ανακοίνωσε ήδη «το τέλος της βεβαιότητας» (κι επομένως και των περιχαρακωμένων ορίων)!»¹⁰¹¹ Η ισορροπημένη σχέση εγώ-εσύ, εμείς-άλλοι καταργεί δυαλιστικές αντιλήψεις και αποκλειστικά όρια.

Σύμφωνα με τον Γ. Μαντζαρίδη¹⁰¹²: «με το τριαδικό δόγμα έχουμε την απόλυτη κατάφαση στο παράδοξο που δημιουργεί η αναγνώριση της απόλυτης αξίας του προσώπου και η ταυτόχρονη ένταξή του μέσα στην κοινωνία». Υπάρχουν κοινωνικές, πολιτικές και πολιτιστικές προϋποθέσεις που οδηγούν σε δογματικές διαφοροποιήσεις όπως αυτή του Filioque: «οι Έλληνες θεωρούσαν το ανθρώπινο πρόσωπο κυρίως κάτω από το πρίσμα της ελευθερίας ενώ οι Ρωμαίοι κάτω από το πρίσμα της πειθαρχίας». Αν για τον Γ. Μαντζαρίδη «η αλήθεια του προσώπου αποκαλύπτεται με τον Τριαδικό Θεό μέσα στην Εκκλησία» έχουμε την λύση υπέρβασης του φονταμενταλισμού, μια συγκεκριμένη λύση σε συγκεκριμένο πρόβλημα¹⁰¹³. Με τον Μαντζαρίδη ολοκληρώνεται η προοδευτική θεώρηση του τριαδικού δόγματος με κοινωνιολογικές προεκτάσεις και αρχίζουν συναισθηματικές και συντηρητικές προσεγγίσεις ώστε να καταδειχθεί η απόσταση ανθρώπινου ρεαλισμού και ιδεολογικής επιτήδευσης, μια απόσταση που δικαιώνει τις επιφυλάξεις έως αρνήσεις του Σ. Αγουρίδη.

¹⁰¹¹ Χ. Κωνσταντοπούλου, 'Εισαγωγή: Αναφορά στην Έννοια και στις Όψεις των Σύγχρονων Αποκλεισμών' στο «Εμείς και οι Άλλοι»: Αναφορά στις Τάσεις και τα Σύμβολα, Αθήνα, ΕΚΚΕ-τυπωθήτω, 1999, 12

¹⁰¹² Γ. Μαντζαρίδης, Κοινωνιολογία του Χριστιανισμού, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1985³, 137

¹⁰¹³ Γ. Μαντζαρίδης, 'Η ηθική υπέρβαση του φονταμενταλισμού'... 67-78

Για τον Χ.Ανδρούτσο¹⁰¹⁴ ο Θεός είναι μια υπερμηχανή με απόλυτες ιδιότητες φυσικά· υποθέτουμε ότι η αντίληψη αυτή επιβλήθηκε στον Χ.Ανδρούτσο από το τεχνοκρατικό πνεύμα της εποχής αφού Θεός και κοινωνία αλληλοπροσδιορίζονται, οι θεολογικές αντιλήψεις παραπέμπουν στις κοινωνικές και αντιστρόφως. Ο Θεός είναι εργαλείο όχι πρόσωπο. Η έντονη αδιαφορία έναντι της κοινωνιολογίας και της ερμηνείας του δόγματος είναι ιδιαίτερα εμφανής όταν ο Χ.Ανδρούτσος αρνείται την υποταγή του Υιού στον Πατέρα μέσα στις ενδοτριαδικές σχέσεις αλλά, ταυτόχρονα, υπεραμύνεται ενός ιεραρχικού μοντέλου εκκλησιαστικής ζωής, οπότε το Σώμα Χριστού είναι υποταγμένο· το δόγμα υπηρετεί παραδοσιοκρατικές αντιλήψεις τελικά: αν και υπάρχει ελευθερία στη δογματική διατύπωση, ως καταναλωτικό προϊόν, η πράξη θα είναι αυταρχική· η επισιμότητα του δόγματος υπάρχει για να παραπλανεί... Ωστόσο, κατά τον συγγραφέα, υφίσταται ισότητα μέσα στη διαφορά των τριών προσώπων στην Αγία Τριάδα με κοινή βούληση και πράξη¹⁰¹⁵.

Σύμφωνα με τον Ι.Ζηζιούλα¹⁰¹⁶ «[κατά την Τριαδική Θεολογία της Ορθοδοξίας] ο Θεός είναι μεν ένας, αλλά δεν είναι μόνος. Ο αρχαίος φιλοσοφικός κόσμος (βλ. Αριστοτέλη, Φίλωνα κ.ά.) έβλεπαν το Θεό ως την πιο μοναχική ύπαρξη, το απόλυτο Ένα. Οι Πατέρες της Εκκλησίας, που διεμόρφωσαν το δόγμα της Αγίας Τριάδος, διεφώνησαν ριζικά με την αρχαία ελληνική φιλοσοφία στο θέμα αυτό. Άλλο ένας και άλλο μόνος. Ο Θεός είναι ένας, αλλά η ενότητά του στηρίζεται στην αδιάρρηκτη αγαπητική σχέση που έχουν τα τρία πρόσωπα (Πατήρ, Υιός και Πνεύμα) μεταξύ τους. Ο Θεός της Ορθοδοξίας είναι ο πιο αντιατομικός Θεός, είναι ο πιο «κοινωνικός Θεός, Θεός σχέσεων. Η Τριαδική αυτή Θεολογία έχει άμεση σχέση με την ανθρωπολογία (την αντίληψη περί ανθρώπου) και κατ' επέκτασιν με την κοινωνιολογία. Η σχέση αυτή εκφράζεται με την αντίληψη που έχει η Ορθοδοξία περί προσώπου. Το πρόσωπο δεν είναι το ίδιο πράγμα με το άτομο. Είναι μάλλον το αντίθετό του. Το άτομο είναι κάτι που νοείται μόνο του, που αναδύεται από την απομόνωση, τη διάσπαση και τη διάσταση, το χωρισμό των όντων. Το πρόσωπο αναδύεται μόνο από τη σχέση του με τ' άλλα όντα. Δεν μπορείς να πης «Εγώ», αν δεν υπάρχει το «Συ». Όπως ακριβώς δεν μπορείς να πης «Πατήρ» αν δεν εννοήσ

¹⁰¹⁴ Χ.Ανδρούτσος, *Δογματική της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας*, Αθήνα, Αστήρ, 1956², 47-61

¹⁰¹⁵ ό.π...76

¹⁰¹⁶ 'Η Ορθοδοξία και ο σύγχρονος κόσμος' ... 227-228

ταυτόχρονα και τον «Υιό». Πατήρ χωρίς Υιόν δεν είναι Πατήρ. Και «Εγώ» χωρίς «Συ» δεν είναι «Εγώ». Η σχετικότητα της μετά τον Einstein φυσικής μεταφράζεται έτσι σε Θεολογία και Κοινωνιολογία στην Ορθόδοξη αντίληψη περί προσώπου. Η Ορθοδοξία πρέπει να προβάλει σήμερα έντονα τις θέσεις αυτές και αμέσως θα δημιουργηθούν γέφυρες με τον κόσμο που ανατέλλει μέσα στα ερείπια του συγχρόνου κόσμου μας ο οποίος σβήνει μέσα στα αδιέξοδα που δημιούργησε». Πώς μπορεί να υπάρξει διάλογος με την κοινωνιολογία αν δεν αναφερθούμε στη θεσμική διάσταση και την ηθική όχι μόνο στο ήθος...

Εάν για τον Χ.Γιανναρά¹⁰¹⁷ Τριαδικός Θεός σημαίνει προσωπικές σχέσεις ελευθερίας και αγάπης, στο ρεαλιστικό επίπεδο της εκκλησιαστικής κοινωνίας είναι θεμιτό να υφίσταται ιεραρχική δομή με τον επίσκοπο-πατέρα στην κορυφή της πυραμίδας. Τα όποια ιστορικά προβλήματα, κατ' αυτόν, δεν προέρχονται από την Ορθόδοξη Παράδοση αλλά από τη Δύση: η ταύτιση της Εκκλησίας μόνο με τον κλήρο ή ότι η μήτρα του σύγχρονου αυταρχικού πολιτισμού είναι ο δυτικοευρωπαϊκός μεσαίωνας. Ο συγγραφέας αντιτίθεται στην εξουσιαστική προσέγγιση του ιερατείου, «μιμούνται οι κληρικοί τις πομπώδεις προσφωνήσεις των αξιωματούχων της αυτοκρατορίας», που θεωρεί αντίθετη στην ευχαριστιακή συγκρότησή του, δεν προβαίνει όμως σε συγκεκριμένες προτάσεις εκδημοκρατισμού για την αντιμετώπιση του φαινομένου πέραν της καταγραφής του προβλήματος.

Σύμφωνα με τον Π.Νέλλα¹⁰¹⁸ το πολιτικό και κοινωνικό ιδανικό της Εκκλησίας είναι το δόγμα της Αγίας Τριάδας: «Δεν υπάρχει αληθινή ενότητα, όταν δεν διασφαλίζεται ταυτόχρονα η προσωπική ελευθερία του ανθρώπου και δεν είναι πραγματική η ελευθερία εκείνη, που δεν σέβεται και δεν αγωνίζεται για την ενότητα. Αυτό το Τριαδικό ιδανικό αποτελεί στον πυρήνα του το κοινωνικό κήρυγμα της Εκκλησίας. Η Ορθόδοξη Εκκλησία, πιστή στο Αρχέτυπό της, καλείται κατά συνέπεια να κηρύττει με θάρρος μέσα στον ενθουσιασμό και του πιο δίκαιου πολέμου την αγάπη, την κατανόηση, την *Ειρήνη*, αλλά και μέσα στο πιο στυγνό δικτατορικό καθεστώς το απαραβίαστο των δικαιωμάτων του ανθρώπου, την ιερότητα του ανθρώπινου προσώπου, την *Ελευθερία*. Το αν δε μια Εκκλησία κηρύττει παντού και

¹⁰¹⁷ Χ.Γιανναράς, *Αλφαβητάρι...* 39-62, 202-217

¹⁰¹⁸ Π.Νέλλας, 'Ορθοδοξία και Πολιτική', *Μαρτυρία Ορθοδοξίας*, Αθήνα, Εστία, 1971, 179

πάντοτε, ανεξάρτητα από τις ιστορικές συνθήκες στις οποίες βρίσκεται, το ιδανικό αυτό και στις δύο πτυχές αποτελεί κριτήριο της ορθοδοξίας της...»

1.1.2 Οι γέφυρες

Εάν η τριαδική θεολογία και η θεολογία του προσώπου δεν θέλουν να παραμείνουν εμπορεύματα της καταναλωτικής κοινωνίας οφείλουν να διαλεχθούν με τη σύγχρονη κοινωνιολογική σκέψη όσον αφορά την κοινωνικοποίηση και την συλλογικότητα. Σύμφωνα με τον Ν.Ιντζεσίλογλου¹⁰¹⁹, όσον αφορά την κοινωνικοποίηση του ατόμου, η λύση είναι το πολιτικό αίτημα της άμεσης δημοκρατίας οπότε οι ριζοσπαστικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις του τριαδικού δόγματος είναι πρόσφορες για διάλογο: «οι στις σύγχρονες μεταβιομηχανικές κοινωνίες αυξανόμενες τάσεις ενσωμάτωσης-«απορρόφησης» του ατόμου στο κοινωνικό σύνολο, πρέπει να συνοδεύονται από μια αντισταθμιστικής φύσης εμφάνιση της άμεσης δημοκρατικής συμμετοχής των πολιτών στη διοίκηση των υποθέσεων που τους αφορούν. Πρόκειται για το πόρισμα-συνέπεια της αρχικής μας υπόθεσης εργασίας, σύμφωνα με την οποία: η κοινωνικοποίηση του ατόμου ορίζεται σαν μια διαδικασία κοινωνικής ενσωμάτωσης, προσωπικής ανάπτυξης και ολοκλήρωσης της προσωπικότητας, που καθιστά επιτακτική την υλοποίηση του αιτήματος για κοινωνικές μεταβολές που θα θεμελιώνουν, θα εξασφαλίζουν και θα παρέχουν τα εχέγγυα ανάπτυξης ενός όλο και ευρύτερου φάσματος συμμετοχικών ελευθεριών και δυνατοτήτων δημιουργικής ενασχόλησης και δράσης των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων. Μία διαδικασία-αγώνας χωρίς τελειωμό». Σύμφωνα με τον Γ.Καββαδία¹⁰²⁰, όσον αφορά τη συλλογικότητα, «η συλλογική συνείδηση τελεσιουργείται μέσα στην ατομική συνείδηση και από και κατά τη συσχέτισή της με τις συνειδήσεις των άλλων...το συλλογικό στοιχείο δεν αίρει το ατομικό, ούτε, αντίστροφα, το ατομικό αίρει το συλλογικό. Η μεταξύ τους σχέση είναι διαλεκτική και ανεπίσσεται μέσα στο πλαίσιο της ύπαρξης...το ατομικό στοιχείο δημιουργεί και

¹⁰¹⁹ Ν.Ιντζεσίλογλου, 'Κοινωνικοποίηση του ατόμου' στο επιμ.Ι. Λαμπίρη-Δημάκη, *Η Κοινωνιολογία στην Ελλάδα σήμερα*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1987, 133

¹⁰²⁰ Γ.Καββαδίας, 'Η συλλογικότητα' στο επιμ. Ι. Λαμπίρη-Δημάκη, *Η Κοινωνιολογία στην Ελλάδα σήμερα*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1987, 141-143

εμπλουτίζει τη συλλογικότητα, το συλλογικό στοιχείο. Το συλλογικό πάλι μορφοποιεί και εμπλουτίζει το ατομικό... η «μέθεξι» δεν είναι άλλο από τη συμμετοχή του ατόμου στη συλλογική συνείδηση, στον κοινό αυτό τόπο, στη διαλεκτική σύνθεση των συγκλινόντων υποκειμενικών νοημάτων που πληρούν τις ατομικές συνειδήσεις *όταν τα άτομα αλληλοσυσχετίζονται και αντιμετωπίζουν από κοινού καταστάσεις ζωτικής σημασίας γι' αυτά, η οποία μάλιστα δεν καταργεί την ατομικότητα αλλά την πλουτίζει... το συλλογικό στοιχείο διαμορφώνεται την ίδια στιγμή και απ' τις επικοινωνούσες συνειδήσεις αλλά και από τις συγκεκριμένες συνθήκες διαβίωσης*: ο διάλογος με τον Βουλγαράκη είναι ελεύθερος, ο Θεολόγος Η.Βουλγαράκης είχε μεταπτυχιακό δίπλωμα στην Κοινωνιολογία και τα Παιδαγωγικά...

Σύμφωνα με τον πρωτοπρ.Β.Θερμό¹⁰²¹ πολιτιστική πρόταση ειρηνικής και λειτουργικής συνυπάρξεως ατόμου και ομάδας δεν έχει ακόμη διατυπωθεί: «η παραδοσιακή κοινωνία έχει αρκετά εξιδανικευθεί στον τόπο μας τα τελευταία χρόνια, άλλοτε ως αντίδραση στα δεινά και στα άγχη της τεχνολογίας, άλλοτε ως προσπάθεια αυτοπροσδιορισμού της «καθ' ημάς Ανατολής». Πράγματι, διακρινόταν για πολλά πλεονεκτήματα όπως η ολιγάρκεια, η αυξημένη κοινωνική στήριξη και αλληλεγγύη, ο μειωμένος βαθμός αβεβαιότητας, τα χαμηλά επίπεδα άγχους και ανταγωνισμού κ.ά. Παρ' όλα αυτά, το πρόσωπο ασφυκτιούσε μέσα της και πλήθος προσωπικών και οικογενειακών δραμάτων ελάμβαναν χώρα εξ αιτίας της αδυναμίας ή της απαγορεύσεως για αρτιότητα και αυτοδιάθεση. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια πως οι λύσεις που δόθηκαν από τις δυτικές κοινωνίες υπήρξαν αποτελεσματικές. Όλοι γνωρίζουμε τα νέα περίπλοκα προβλήματα της μοναξιάς, της αποξενώσεως, και εν γένει της συναισθηματικής απαιτητικότητας τα οποία δημιουργεί η σημερινή σχεδόν ιδεοληπτική προσπάθεια αυτοπροστασίας και οριοθετήσεως του ατόμου».

Ωστόσο, η ερμηνεία του τριαδικού δόγματος με τη δημιουργία τριαδικής συνείδησης στον πιστό-πολίτη θα μπορούσε να προσφέρει μια υγιή ομαδική (εθνική,

¹⁰²¹ Από τον πρόλογο του πρωτοπρ. Β.Θερμού στο Η.Cloud, J.Townsend, *Θρία Ζωής*, μτφρ. Δ.Καπελούζου, Αθήνα, Έλαφος, 2005³, 7-8. Ο ΠΡ Α... 193 γράφει με αναφορά στη διαλεκτική Μεσαίωνα-Αναγέννησης και στη τεράστια αυτή ιστορική επιφάνεια: «Παρ' όλες τις κοινωνικές αναστατώσεις, δεν έχουμε ακόμη πραγματώσει μια εσωτερική ισορροπία μεταξύ των ποικίλων επιθυμιών και αναγκών του ατόμου και των κοινωνικών δεσμών της κοινότητας, εις τρόπον ώστε να αλληλοσυμπληρώνονται και να αναπτύσσονται μαζί. Αυτή είναι η πρώτη βασική προϋπόθεση κάθε μεγάλου πολιτισμού»

θηρσκευτική, πολιτισμική κλπ) συνείδηση και μια αυτοκριτική στις ανθρώπινες κοινωνίες. Το τριαδικό δόγμα επισφραγίζει την αυτονομία μέσα στη σχέση αφού στην προσωπική ζωή συνίσταται η εθνοκοινωνική, ενότητα μέσα στην ποικιλία. Ο διάλογος με την κοινωνική οικολογία έχει βάσεις: «Αν παραμείνουμε απλώς συγκρουόμενα ταξικά όντα, φύλα, όντα ανήκοντα σε έθνη και εθνότητες, τότε είναι προφανές ότι κάθε είδος αρμονίας μεταξύ των ανθρώπινων όντων θα είναι αδύνατον. Ως μέλη τάξεων, φυλών, εθνικών ομάδων και εθνοτήτων θα έχουμε συρρικνώσει το νόημα του τι πρέπει να είναι ανθρώπινο λόγω των χωριστικών συμφερόντων που μας φέρνουν ρητά αντιμέτωπους τον ένα με τον άλλον. Ενώ η οικολογία διατυπώνει ένα μήνυμα διαφορότητας, το κάνει εν τούτοις με τη μορφή της *ενότητας* στη διαφορότητα. Επιπλέον, η οικολογική διαφορότητα δεν βασίζεται στις συγκρούσεις, αλλά στη διαφοροποίηση, στην ολότητα που ενισχύεται από την ποικιλία των συστατικών στοιχείων της. Αυτή η άποψη εκφράζεται κοινωνικά με το ελληνικό ιδανικό που ορίζει ότι το ολοκληρωμένο, πολύπλευρο άτομο είναι προϊόν μιας ολοκληρωμένης, πολύπλευρης κοινωνίας»¹⁰²².

Η τριαδικότητα εμπνέει ομοσπονδιακότητα. Ειρήνη θα υπάρξει όταν το σύστημα που βασίζεται στην αναγνώριση της κυριαρχίας των ανεξάρτητων κρατών αναγνωριστεί ως ξεπερασμένο και αντικατασταθεί από μια παγκόσμια κοινότητα εθνών οργανωμένων σε ομοσπονδιακή βάση¹⁰²³ δηλ. ενότητα μέσα στη ποικιλία

Σύμφωνα με τον Pierre Bourdieu¹⁰²⁴ «τα κοινωνικά κινήματα έχουν μείνει πολύ πίσω στις συμβολικές επαναστάσεις, σε σχέση με τους αντιπάλους τους που χρησιμοποιούν συμβούλους σε θέματα επικοινωνίας, συμβούλους σε θέματα τηλεόρασης κ.ο.κ.» Ήδη, ωστόσο, υπάρχει θεωρητική εργασία που είναι αναξιοποίητη κοινωνικά, ως επί το πλείστον, όσον αφορά τη κοινωνική διάσταση του αγιοτριαδικού συμβολισμού με την ταυτόχρονη αξιοποίηση της χριστιανικής κοινωνικής διδασκαλίας σε μια χώρα σαν την Ελλάδα όπου όλες οι πολιτικές δυνάμεις ενδιαφέρονται για νομιμοποίησή τους από την Ορθόδοξη Εκκλησία .

¹⁰²² Μ.Μπούκτσιν, *Ξαναφτιάχνοντας την κοινωνία*, Αθήνα, Εξάντας, 1993, 247

¹⁰²³ E.M.Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία*...241

¹⁰²⁴ P.Bourdieu, *Αντεπίθεση πυρών*, Αθήνα, Πατάκης, 1998, 79

Το τριαδικό δόγμα, χριστιανικά, αποτελεί Αποκάλυψη του Θεού. Στην περίπτωση που εκληφθεί ως ανθρώπινη κατασκευή ριζικού φαντασιακού, όπου η ασυνείδητη ενόρμηση της ζωής παρουσιάζεται ως Θεός, κατέχει τη θέση νοήματος και δίνει προσωπικό και κοινωνικοπολιτικό προορισμό. Σε πολιτισμικό επίπεδο παραδείγματος χάριν ο διάλογος με την Νέα Εποχή θα ήταν γόνιμος: «αν η θεότητα είναι ουσιαστικά προσωπική, όπως στο τριαδικό δόγμα, το πρόσωπο θα αναγνωρίσει τη σχέση του με κάποιον άλλον. Θα συνειδητοποιήσει πως η αληθινή πραγμάτωσή του οφείλεται σε κάτι εξωτερικό, πως πραγματώνεται με την κένωσή του και τη θυσία, όπως η Αλήθεια που σταυρώθηκε. Αλλά ο σύγχρονος άνθρωπος δεν αγαπά τη λέξη «θυσία», δεν είναι έτοιμος γι' αυτήν και φαίνεται μάλιστα πως έχασε αυτήν την ικανότητα. Η Νέα Εποχή θέλει να οδηγήσει στη θρησκεία και στο μυστικό βίωμα, αλλά φοβάται μήπως φοβίσει. Γι' αυτό αποφεύγει τη θυσία και ο άνθρωπος ακολουθεί έτσι πιο εύκολα. Αλλά είναι δυνατό να υπάρξει μυστική εμπειρία χωρίς θυσία;»¹⁰²⁵ Πρόσωπο εν τριάδι και αναστάσιμη θυσιαστικότητα ως προς την Νέα Εποχή...

Επιπλέον, η θεολογία της τριαδικής σχέσης και συνεργασίας θα μπορούσε να αξιοποιηθεί σε διάλογο με τη σύγχρονη ιατρική: «όσο περισσότερο μελετά κανείς το ζωντανό κόσμο τόσο καλύτερα αντιλαμβάνεται ότι ένα από τα ουσιαστικότερα χαρακτηριστικά των ζώντων οργανισμών είναι η τάση για συνεργασία και αποκατάσταση στενών σχέσεων... Κάθε τι που συμβαίνει ακόμη και στο μικρότερο κύτταρο επηρεάζει ολόκληρο το σύμπαν και ότι συμβαίνει στο σύμπαν ολόκληρο έχει κάποια επίδραση και στο μικρότερο κύτταρο. Όταν ο άνθρωπος παραβιάζει αυτή την οικολογική, κοινοτική, εκκλησιαστική του φύση αρρωσταίνει και η υγεία του αποκαθίσταται όταν παύσει αυτός ο βιασμός»¹⁰²⁶.

¹⁰²⁵ Andrius Valencius, 'Η Νέα Εποχή (New Age) απέναντι στην ανατολική χριστιανική παράδοση' μτφρ. Θ.Κοντίδης, *ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΒΗΜΑΤΑ* 97(1996) 14. Για την ολοκληρωτική ιδεολογία της Νέας Εποχής στο M.Lacroix, *Το "New Age"*, Αθήνα, Τραυλός-Κωσταράκη, 1997, 87-102. συγκεκριμένα για την αντιδημοκρατικότητά και την ανεθνικότητά της σελ.89: «το ολιστικό δόγμα αμφισβητεί, σε ένα βασικό σημείο της, την ίδια την αρχή η οποία αποτελεί τη βάση των δημοκρατικών καθεστώτων: εννοώ τον 'χωρισμό των εξουσιών', τον χωρισμό της νομοθετικής, της εκτελεστικής και της δικαστικής εξουσίας, διαχωρισμός που αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο του δημοκρατικού πολιτεύματος. Αυτή η αρχή δεν έχει προφανώς καμιά αξία για μια ιδεολογία η οποία εξυμνεί την υπέρβαση της κατάστασης του διαχωρισμού. Εξάλλου η άρνηση της δημοκρατίας συνάδει με την εξίσου κατηγορηματική άρνηση του Κράτους-έθνους και της αρχής της εθνικής κυριαρχίας. Το παζλ των εκατόν ενενήντα εθνών που συνθέτουν τον διεθνή ιστό δεν δίνει την αξιοθρήνητη εντύπωση ενός κατακερματισμού;» Μια ουσιαστική κριτική παρουσίαση στο Σ.Παπαλεξανδρόπουλος, 'Νέα Εποχή – Η θρησκευολογική ταυτότητα ενός κινήματος' *ΕΞΟΛΟΣ* 6(1991)

¹⁰²⁶ π.Φ.Φάρος, *Βάδιζε Υγιαίνων*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1996, 35-36

Ο διάλογος γενετικής-διαλεκτικής-πολιτικής με αναφορά στο τριαδικό δόγμα «σε μια ισορροπημένη κοινωνία, θα πρέπει να αναμειγνύονται με μέτρο η ατομικότητα με τον κρατισμό και ο αλτρουισμός με τον εγωισμό. Ροπή προς το ένα ή το άλλο άκρο, θα οδηγήσει σε κοινωνική ανισορροπία και προβληματική πολιτισμική πρόοδο και εξέλιξη. Πάντως, σ' ένα τέτοιο κοινωνικοπολιτικό σύστημα μπορεί να συνυπάρξει η αριστερή ιδεολογία με το ανθρώπινο ύφος, μαζί με ορισμένα θετικά στοιχεία του καπιταλιστικού συστήματος... Είναι αδύνατον να φανταστεί κανείς ότι μπορούν να επικρατήσουν στην ανθρώπινη κοινωνία μόνο αλτρουιστικά ή μόνο εγωιστικά γονίδια. Δεν μπορεί να υπάρξει καμιά τέτοια επιστημονική στήριξη. Στην εξέλιξη του ανθρώπου, κατευθυντήριο ρόλο παίζει η φυσική επιλογή που, όπως υποστηρίζει και ο Ayala, ευνοεί περισσότερο την πλαστικότητα της συμπεριφοράς, παρά ένα γενετικά σταθερό εγωισμό ή αλτρουισμό»¹⁰²⁷ πρόσωπο εν κοινωνία λοιπόν, από τον εγωισμό-ατομικότητα στον αλτρουισμό-τριαδικότητα

Η αισιοδοξία της Β.Σταθοκώστα έχει αντίκρουσμα όταν αναφέρεται σε ένα πρόσωπο όπως τον Αμίλκα Αλιβιζάτο που «ποτέ δεν έχασε την πίστη του στον τριαδικό Θεό» με την τεράστια κοινωνική και εκκλησιαστικοθεολογική του προσφορά αλλά και την τριαδική-κοινωνική συμπεριφορά του¹⁰²⁸

¹⁰²⁷ Σ.Ν.Αλαχιώτης, *Από τους ωκεανούς στ' αστέρια*, Αθήνα, Κωσταράκης, 1995, 204-205

¹⁰²⁸ Β.Η.Σταθοκώστα, *Θεολογία, Εκκλησιολογία, Διακονία στο έργο του Αμίλκα Σ. Αλιβιζάτου*, Αθήνα, Έννοια, 2015, 51-53: «ο Αλιβιζάτος αγωνίστηκε για όλα τα παραπάνω [το υποκεφάλαιο φέρει τον τίτλο 'Η συμβολή του Αμ.Αλιβιζάτου στην εκκλησιολογική συζήτηση'] έχοντας όμως όχι αντιπάλους, αλλά συνοδοιπόρους, όπως προκύπτει από τον τρόπο που τους αντιμετωπίζει. Μέσα από τα γραπτά του προβάλλει την Ορθόδοξη Θεολογία, αλλά και το ορθόδοξο εκκλησιαστικό φρόνημα. Δεν ακολουθεί φτηνές ή αναξιοπρεπείς τακτικές και δεν κατηγορεί όσους έχουν αντίθετη με αυτόν άποψη, δεν επιδιώκει ούτε την απαξίωση ούτε τον εξευτελισμό τους. Ακόμη και όταν δέχεται τέτοιου είδους προσωπικές επιθέσεις από περιθωριακούς αντιοικουμενικούς κύκλους στη χώρα, δεν απαντά με εμπάθεια, αλλά με θεολογικά επιχειρήματα, όπως αρμόζει σε ένα θεολόγο με πίστη Κυρίου, περισώζοντας έτσι το κύρος και τη θέση της Εκκλησίας της Ελλάδος στην ελληνική κοινωνία... Όπως προκύπτει από τα γραπτά του, το κύριο μέλημά του ήταν όχι η αυτοπροβολή με την επιλογή ενός περίτεχνου λόγου, αλλά το να γίνει κατανοητός από τους αναγνώστες του. Ο λόγος του είναι επιστημονικός και εκφράζεται με σαφήνεια και ακρίβεια. Έτσι, συμπαρέσυρε το θεολογικό και εκκλησιαστικό κόσμο της Ε.τ.Ε σε εκδηλώσεις ζωντανού ενδιαφέροντος για τα ζητήματα ενότητας της Εκκλησίας, για τις θεολογικές εξελίξεις και τον αναπτυσσόμενο στην εκκλησιαστική διεθνή σκηνή προβληματισμό... Όλα αυτά σείχουν ότι ο Αλιβιζάτος ποτέ δεν έχασε την πίστη του στον τριαδικό Θεό, από τον οποίο αντλούσε δύναμη και κουράγιο να συνεχίσει τον αγώνα του με εντιμότητα και εμπιστοσύνη στην πατερική παράδοση της Εκκλησίας μας...» Εντελώς ενδεικτικά, σημεία αγιοτριαδικής κοινωνικότητας του Α.Αλιβιζάτου αποτελούν στο Β.Σταθοκώστα, *Ορθόδοξη Θεολογία και Οικουμένη*... 103: «[κατά τον Αλιβιζάτο] οι εθνικές μειονότητες πρέπει οποσδήποτε να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη, αλλά όχι να γίνονται όργανα προπαγάνδας σε βάρος του έθνους με το οποίο συμβιώνουν»

Πρόσωπο εν τριάδι, η αγία τριάδα ως θρησκευτικό σύμβολο κοινωνικοποίησης και συγκρότησης κοινωνίας πολιτών, ως κριτική ποικιλότροπων ολοκληρωτισμών και αυταρχικοτήτων, καταναλωτικής μαζοποίησης ή ψευδοπολιτικής κομματοκρατίας, δουλείας στο ποικιλόμορφο καταστημένο(πχ το σύγχρονο ποδοσφαιροφιλικό ή αυτό της κοινωνίας του θεάματος και της μαζικής κουλτούρας και κάθε είδους αποπροσωποποίησης) της σύγχρονης εργασιακής σκλαβιάς και της συστηματικής καλλιέργειας φυσικοποιημένης κοινωνικής αδικίας ιδιαίτερα μέσα από το τοκογλυφικό τραπεζικό σύστημα, η κριτική του σύγχρονου πολιτισμού που απαιτεί τον άνθρωπο ως πράγμα και τον καταστρέφει ως πρόσωπο

Αλλά η ερμηνευτική προσέγγιση στο τριαδικό δόγμα δεν εμπνέει αποφασιστική κοινωνική μεταβολή. Εξαντλείται στη διαμόρφωση ήθους των θεολόγων που, κυρίως, βρίσκεται σε απόσταση από την αντικειμενική πραγματικότητα και την ηθικοπολιτική συμπεριφορά. Η Πράξη είναι απύσασα... Ωστόσο, η ερμηνευτική προσέγγιση με μεταβολή του θρησκευτικού επικοινωνήματος έχει πολιτισμική αξία μέσα στην ιστορική ροή της μαζικοποίησης και αποπροσωποποίησης αφήνοντας το κοινωνικοπολιτικό μέλλον ανοιχτό...

1.2 Χριστολογικό δόγμα και δεσποτική εξουσία

Το χριστολογικό δόγμα αποκαλύπτει τον αντεθνικό και ακοινωνήτο χαρακτήρα του δεσποτάτου ενώ ταυτόχρονα μπορεί να καλλιεργήσει ήθος και να εμπνεύσει ηθική πράξη και συμπεριφορά με θρησκευτικό πρόσημο μέσα σε μια αδιάφορη κοινωνία

1.2.1 Το δόγμα και οι συνέπειές του

Πηγή της εξουσίας είναι ο διαμελισμός σε κατηγορίες¹⁰²⁹, πράξη θεολογικά αντιευχαριστιακή-αντιενοτική αλλά ιστορικά κυρίαρχη και τραγικά συνηθισμένη. Ο Ιησούς Χριστός ως Θεάνθρωπος συνέδεσε στην υπόστασή Του ασυγχύτως και αδιαίρετως (δηλ. με ελευθερία και αγάπη)¹⁰³⁰ την πιο ακραία μορφή κατηγοριοποίησης, άρα πηγή της πιο ακραίας εξουσιαστικότητας, το Θείο και το Ανθρώπινο. Σαν αποτέλεσμα της Θεανθρωπινότητάς Του ήταν στην καθημερινή του συμπεριφορά να αναγνωρίζει τους μαθητές Του ως φίλους Του¹⁰³¹, να αγαπά τις

¹⁰²⁹ Τον πρόλογο του Γ.Μανωλεδάκη στο Κλ.Γρίβας, *Πλανητική κυριαρχία και 'Ναρκωτικά'*, Αθήνα, Λιβάνης, 1997, 19-20

¹⁰³⁰ Την ερμηνευτική αυτή προσέγγιση οφείλουμε στον Μητρ. Περγάμου Ιωάννη Ζηζιούλα, 'Χριστολογία και Ύπαρξη', *ΣΥΝΑΞΗ* 2(1982), 17-18 Ωστόσο, μια θεωρία της ελεύθερης αγάπης χωρίς πρακτική και ρεαλιστική βάση δηλ. κοινωνιοψυχολογικού υπόβαθρου στερείται πραγματικότητας δηλ. πραγματικής ελεύθερης αγάπης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, επίσης, παρουσιάζει η προσέγγιση της ελεύθερης αγάπης από την Ματίλντ Νιέλ, *Ψυχανάλυση του Μαρξισμού*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1975.

Η ψευδής συνείδηση στον Ι. Ζηζιούλα συνίσταται στην απόκρυψη των πυραμδικών εξουσιαστικών δομών του επισκοπάτου πίσω από την προβολή της υπαρξιακής θεολογικής του σκέψης. Σε αντιπαράβολή ο Ν.Νησιώτης συνθέτει ύπαρξη και επιστημονική κριτική σκέψη ως ένθεος επιστήμονας με θεολογική παιδεία που είναι και όχι θεολόγος.

¹⁰³¹ Το αναφέρει στο ευαγγέλιό του με έμφαση ο αγαπημένος μαθητής (Ιω.15, 13-15), αυτός που στο Μυστικό Δείπνο είχε γείρει στο στήθος Του και άκουσε τους χτύπους της καρδιάς Του. Στην λειτουργική ζωή της Ορθόδοξης Εκκλησίας, η οποία πλέον δε δημιουργεί αντιεξουσιαστικό και αυτοθυσιαστικό ήθος αφού έχει μετατραπεί κατεξοχήν σε καταναλωτικό θέαμα [θέση Κοραή στο Πέτρου, *Εκκλησία και Πολιτική...* 128] και λειτουργεί με τους κανόνες της κοινωνίας του θεάματος, υπάρχουν ανάλογες αναφορές π.χ. α) στον όρθρο της Μ.Πέμπτης: «Μυσταγωγών σου, Κύριε, τους μαθητάς, εδίδασκες λέγων· Ω φίλοι, οράτε, μηδείς υμάς χωρίση μου φόβος· ει γαρ πάσχω, αλλ' υπέρ του κόσμου· μη ουν σκανδαλίζεσθε εν εμοί· ου γαρ ήλθον διακονηθήναι, αλλά διακονήσαι και δούναι την ψυχήν μου λύτρον υπέρ του κόσμου. Ει ουν υμείς φίλοι μου εστέ, εμέ μιμείσθε· ο θέλων πρώτος είναι, έστω έσχατος· ο δεσπότης, ως ο διάκονος· μείνατε εν εμοί ίνα βότρυν φέρητε· εγώ γαρ εμί της ζωής η άμπελος» β) η ευχή του αγίου Εφραίμ του Σύρου κατά τη Μεγάλη Σαρακοστή όπου ο Α.Σμέμαν, *η Μεγάλη Σαρακοστή*, Αθήνα, Ακρίτας, 2002⁸, 41 χαρακτηρίζει το «πνεύμα φιλαρχίας» στο οποίο αναφέρεται η ευχή ως πνευματική δολοφονία

γυναίκες και τα παιδιά που αποτελούν κατεξοχήν κατηγορίες θυμάτων. Με την ιστορική –και όχι απλώς ψυχολογική ή φυσιοκρατική- Ανάστασή Του υπερέβει την κατηγοριοποίηση ζωής-θανάτου¹⁰³², λύοντας τα δεσμά εξουσίας του θανάτου για εκείνους που προσδοκούν αναστημένο σώμα και δίκαιη ιστορικά κοινωνία.

Στο πρόσωπο του Χριστού υπερβαίνεται η αντιπαράθεση και γεφυρώνεται η διάκριση (ακριβώς ώστε να μην υφίστανται κατηγοριοποιήσεις) μεταξύ κτιστού-ακτίστου¹⁰³³, ιερού-βέβηλου¹⁰³⁴, καθαρού-ακάθαρτου¹⁰³⁵, ηθικού-ανήθικου¹⁰³⁶,

¹⁰³² Η πρόσκαιρη και –τελίκως- φανταστική εξουσία του θανάτου απέναντι στη ζωή έχει κοινωνικές συνέπειες π.χ. Δ.Δοϊκού, Μ.Κωνσταντίνου, Π.Καζλάρη, *Προετοιμασία των ανθρώπων για τον καινούριο κόσμο του Θεού*, ΟΕΔΒ, 1994, 59: «Μπροστά στην απειλή του θανάτου κάθε άνθρωπος προσπαθεί να περισώσει τον εαυτό του αδιαφορώντας για τους άλλους. Έχει την τάση να αρπάζει από το συνάνθρωπό του και το φυσικό κόσμο όσα περισσότερα μπορεί, για να διασφαλίσει τη δική του ζωή». Έχουμε και εδώ τη βασική αρχή στους μηχανισμούς λειτουργίας της εξουσιαστικότητας ότι ‘το θύμα γίνεται πάντα θύτης’. Συγκεκριμένα: ο άνθρωπος-θύμα έναντι του θανάτου γίνεται θύτης έναντι συνανθρώπων-φυσικού περιβάλλοντος, αυτός που εγκαταλείφθηκε ως θύμα μπροστά στην εξουσία του θύτη-θανάτου γίνεται με τη σειρά του θύτης σε αυτά που είναι άξια αγάπης.

¹⁰³³ Η ύπαρξη του όρου «θέωση» ή «ιοθεσία». Επιπλέον, Κάλλιστος Γουέαρ, ‘Η αξία της υλικής δημιουργίας’, *Άνθρωπος και Περιβάλλον*, Ι.Μ.Αγ.Νεοφύτου, 1994, 34-35 με αναφορά στον Αγ.Μάξιμο τον Ομολογητή ΒΑΛΕ

¹⁰³⁴ Α.Σμέμαν, *Για να Ζήσει ο Κόσμος*, Αθήνα, Δόμος, 1987², 27-28, 75-76 Αντίθετη άποψη Γεωργούλης, Πρακτικά...205

¹⁰³⁵ Δ.Κ.Πασσάκος, ‘Καθαρό και ακάθατο στην Καινή Διαθήκη’, *Φύλο και Θρησκεία – Η θέση της γυναίκας στην Εκκλησία*, Αθήνα, Ίνδικτος, 2004, 353-373.

¹⁰³⁶ Όσο περισσότερο οι άγιοι πλησιάζουν τον Θεό τόσο περισσότερο αμαρτωλοί αισθάνονται από ταπεινότητα μπροστά στην τελειότητα της ελεύθερης αγάπης Του και από αυτοσυνειδησία της αβύσσου της ανθρωπίνης φύσεως τους που είναι κοινή για όλους. Στο κοντάκιο της Μ.Τρίτης όλο το εκκλησίασμα δια του ψάλτη ομολογεί ότι αμάρτησε περισσότερο από την πόρνη στη ζωή του χωρίς – το χειρότερο- να προσφέρει στο Χριστό δάκρυα όπως εκείνη. Στην ευχή 10 (Ιω.Χρυσοστόμου) από την ακολουθία της Θείας Μεταλήψεως υπάρχει μια ομολογία πίστης στο σωτηριολογικό έργο του Χριστού με την ταυτόχρονη ομολογία ότι ο πρώτος αμαρτωλός είναι ο ίδιος ο αναγνώστης της ευχής. Όλα αυτά μάλλον πρέπει να συσχετισθούν με το απόφθεγμα του νεοφανούς αγίου Σιλουανού του Αθωνίτη «κράτα το νου σου στην κόλαση και μην απελίζεσαι» που οδηγεί στην χαρμολύπη διά της γνώσεως που έλαβε ο αγ.Αντώνιος από ένα τσαγκάρη της Αλεξάνδρειας: «όλοι σώζονται, μόνο εγώ χάνομαι» - σε απαραίτητη συσχέτιση με τη θετική διατύπωση του αγ.Σιλουανού «ο αδελφός μας είναι η ζωή μας». (Αρχ. Σωφρονίου, *Ο γέροντας Σιλουανός*, Ι.Μ.Τιμίου Προδρόμου-Εσσεξ Αγγλίας, 1985³, 44,47,186,237-243 – Ιδιαίτερα διαφωτιστικός είναι ο συλλογικός τόμος, *Ο αγ.Σιλουανός της Οικουμένης*, Αθήνα, Ακρίτας, 2001). Για την ελεύθερη ανάληψη της ενοχής άλλου που αποτελεί την ολοκλήρωση της οικουμενικότητας της χριστιανικής ηθικής και την υπέρβαση της ατομικότητας ως θάνατος στα Χ.Γιανναράς, *Η Ελευθερία του Ήθους*, Αθήνα, Γρηγόρης, 1979², 88-91 και Η.Βουλγαράκης, *Χριστιανισμός και Κόσμος*, Αθήνα, Αρμός, 1999², 93, υποσ.3.

Με βάση τα παραπάνω θα τοποθετούμασταν ως προς την άρνηση του ηθικού να ασκήσει εξουσία έναντι του ανήθικου. Ο Γρηγόριος Θεολόγος δίνει τον χρυσό κανόνα: μάθε να κρίνεις σα να είσαι εσύ ο κρινόμενος (στο Ν.Μπουγάτσου, *Κοινωνική Διδασκαλία Ελλήνων Πατέρων*, Αθήνα, Αποστολική Διακονία, τομ.1, 298). Υπάρχει ωστόσο ένα ερώτημα που προκύπτει από την προηγούμενη παράγραφο: τι αυτοεκτίμηση και αξιοπρέπεια έχει εάν κάποιος αισθάνεται ότι είναι ο μεγαλύτερος αμαρτωλός και βρίσκεται ήδη στην κόλαση (όχι για να παραμείνει βέβαια μαζοχιστικά εκεί); Μια απάντηση θα ήταν ότι ο ταπεινός και όχι υποταγμένος έναντι του Θεού έχει αντιληφθεί τόσο τα προσωπικά του όρια όσο και τα όρια της κοινής μας ανθρωπίνης φύσης: έτσι μέσα στη δύναμη της ειλικρίνειας και τη ψυχική υγεία της ταπεινοφροσύνης αισθάνεται ισότιμος έναντι των ανθρώπων. Το πειρασμό να ξεχωρίσει κανείς αντιστασιακά από τους ομοιοπαθείς τελικά συνανθρώπους του αποποιείται μια κοινωνιολογική προσέγγιση του Γεροντικού: «είπεν ο Αββάς Ποιμήν, ότι εάν φθάσει άνθρωπος εις το ρητόν του αποστόλου, το «πάντα καθαρά τοις καθαροίς», ορά εαυτόν ελάττονα πάσης

φυσικού-μεταφυσικού¹⁰³⁷, ιστορικού-υπεριсторικού¹⁰³⁸, σώματος-ψυχής¹⁰³⁹, εγώ-εσύ ή εμείς-άλλοι¹⁰⁴⁰ κλπ αντιπαράθεσεις θρησκευτικής υφής που πρωταρχικό στόχο έχουν την εξουσία του ιερατείου και της θρησκευτικότητας ως διαχειριστών τους έναντι των μαζών¹⁰⁴¹. Το ουσιώδες βρίσκεται στην κατασκευή κατηγοριοποιήσεων για να έχουν ρόλο οι εξουσιαστές διαχειριστές τους ως παράγοντες της ανθρώπινης ζωής και μεσάζοντες. Ο Χριστός αρνείται την αποτελεσματικότερη εξουσιαστική λογική του «διαίρει και βασίλευε».

Θα μπορούσαμε και θα τολμούσαμε να διανοηθούμε την κοινωνία εκείνη που θα λειτουργούσε με βάση τις αντιλήψεις αυτές; Μόνο μέσα στα πλαίσια μιας καθημερινής επαναστατικής διαδικασίας αναζήτησης της αγάπης και ευτυχίας και δικαιοσύνης. Αλλά η κοινωνία όχι μόνο κοιμάται αλλά και δολοφονεί - κι αυτό είναι διαχρονικό

της κτίσεως· λέγει ο αδελφός· πώς δύναμαι εμαυτόν ελάττονα του φονέως ηγείσθαι; Λέγει ο γέρον, ότι εάν φθάσει άνθρωπος εις το ρήμα τούτο και ίδη άνθρωπον φονεύοντα, λέγει ότι ταύτην την αμαρτίαν εποίησε μόνην ούτος, εγώ δε φονεύω καθ' εκάστην ημέραν». Ο άλλος δρόμος είναι ο ναρκισσιστικός αυτοδικαιωτισμός ή η ηθική αρεταλογία. Οι ένορκοι Ρώσοι ορθόδοξοι μουζικοί, στους οποίους αναφέρεται ο Ντοστογιέφσκι στο *Ημερολόγιο ενός συγγραφέα*, όταν εκδικαζόταν μια υπόθεση είχαν στο νου τους ότι «εάν εγώ ήμουν καλύτερος θα ήταν και ο εγκληματίας», αντίληψη που θα έπρεπε να σχετιστεί με το νεοελληνικό ειρωνικό παροιμιώδες «και οι κακοί στη φυλακή»

¹⁰³⁷ Σύμφωνα με τον Σ.Αγουρίδη, *Η Αποκάλυψη του Ιωάννη*, Αθήνα, 1980, 85: «...στην πραγματικότητα η εκλογή είναι ανάμεσα σε δύο διαφορετικούς τρόπους ατομικής και κοινωνικής ζωής, όχι ανάμεσα σε δύο κόσμους».

¹⁰³⁸ Η καινοδιαθηκική έκφραση «έρχεται κρίσις και νυν εστί»

¹⁰³⁹ O.Cullmann, *Αθανασία της ψυχής ή Ανάσταση εκ των νεκρών*; Αθήνα, Άρτος Ζωής, 1994, 39

¹⁰⁴⁰ Η φυσική διάκριση εγώ-εσύ τείνει στο διαχωρισμό και στα παιχνίδια εξουσίας προς τον άλλον, οπότε βρίσκει έδαφος να εφαρμοστεί η κατά Max Horkheimer, 'Αυταρχικότητα και Οικογένεια στη Σύγχρονη Εποχή', *ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ* 5(1970) 22 «κυνική αρχή της παλαιάς αστικής φιλοσοφίας: Homo homini lupus». Η επικίνδυνη αίσθηση μοναξιάς υπερβαίνεται με την αντίληψη που εισάγει στη ζωή το είδος προσευχής του γέροντος Πορφυρίου Κausοκαλυβίτου, *Βίος και Λόγοι*, Χανιά, Ι.Μ.Χρυσοπηγής, 2004², 283, 285: «Πιο πολύ θα προσεύχεσθε για τους άλλους παρά για τον εαυτό σας. Θα λέτε το «Κύριε Ιησού Χριστέ, Ελέησόν με» και θα έχετε μέσα σας πάντοτε και τους άλλους. Όλοι είμαστε παιδιά του ίδιου Πατέρα, είμαστε όλοι ένα· γι' αυτό όταν προσευχόμαστε για τους άλλους, λέμε, «Κύριε Ιησού Χριστέ, Ελέησόν με», και όχι, «ελέησέ τους». Τους κάνομε έτσι ένα με τον εαυτό μας...Γι' αυτούς που σας κατηγορούν να κάνετε προσευχή. Να λέτε, «Κύριε Ιησού Χριστέ, ελέησόν με», όχι «ελέησέ τον», και θα είναι μες στην προσευχή αυτή κι εκείνος που σας κατηγορεί». Για την κοινωνική διάσταση της προσευχής ως άρνηση άσκησης αυταρχικότητας στους «άλλους» στο Ιω.Χρυσόστομος, *Ομιλ. Εις Τιμόθεον* (παρατίθεται στο Φ.Φάρος, *Ήθος άηθες ...*95): «Μη φοβηθείς να προσεύχεσαι υπέρ των ειδωλολατρών, γιατί αυτός ο ίδιος ο Θεός το επιθυμεί. Εάν χρειάζεται να προσεύχεσαι υπέρ των ειδωλολατρών, είναι πρόδηλο πως πρέπει να προσευχόμαστε και υπέρ των αιρετικών και όλων ανεξαιρέτως των ανθρώπων και όχι να τους καταδιώκουμε. Αυτό επιβάλλεται και για άλλο λόγο, από το ότι δηλαδή μετέχουμε της ίδιας φύσεως με αυτούς. Και ο ίδιος ο Θεός επαινεί και αποδέχεται τη μεταξύ μας εύνοια και φιλοστοργία. (Μερικοί όμως) λένε αφού ο ίδιος ο Θεός θέλει να είναι χορηγός (προς αυτούς) τι χρειάζονται οι δικές μου προσευχές; Αυτό (δηλαδή οι προσευχές σου) ενώνει σημαντικά εκείνους με σένα, ελκεί εκείνους προς την αγάπη και εσένα δε σε αφήνει να μεταβληθείς σε άγριο θηρίο».

¹⁰⁴¹ Είναι χαρακτηριστικό ότι η λέξη «φαρισαίος» σημαίνει ξεχωριστός, αποχωρισμένος. Η απόσταση είναι βασικός μηχανισμός άσκησης εξουσίας.

1.2.2 Η παραχάραξη του δόγματος από την εξουσία

Οι «εις τύπον» Του, όμως, φέρουν μίτρα· η μίτρα είναι σύμβολο εξουσίας και μάλιστα απολυταρχικής αλλά και σκανδαλώδης πολυτέλεια¹⁰⁴². Η εκκλησιαστική δομή είναι πυραμιδική με σχέσεις υποταγής. Η θεολογική υπακοή, όμως, ταυτίζεται με την ελευθερία που αγαπά και όχι με την πειθαρχία π.χ. σε ένα απρόσωπο θεσμό, η υπακοή σημαίνει αγάπη. «Η έλλειψη υπακοής από τη διάθεση του ανθρώπου αποτελεί σύμπτωμα της ψυχικής του ασθένειας. Οι ψυχικά ασθενείς είναι ανίκανοι ν' αντιληφθούν τη σκέψη ή τη θέληση άλλου προσώπου»¹⁰⁴³. Ψυχική ασθένεια θα έπρεπε να θεωρείται και η υποταγή ως καταστροφή της αυτονομίας. Η ίδια η ιεροσύνη θα έπρεπε να ταυτίζεται με την αγάπη πέραν της θρησκευτικότητας¹⁰⁴⁴ και όχι με αυταρχικές δομές. Ωστόσο, η υπακοή ανήκει στη σφαίρα της προσωπικής σχέσης, αν μεταφερθεί στη σφαίρα της θεσμοθετημένης Εκκλησίας ή της πολιτικής κατασκευάζει άβουλους και παθητικοποιημένους ανθρώπους. Η ασκητική αντίληψη της υπακοής μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μηχανισμός ελέγχου και καθυπόταξης της πολιτικής δράσης με αποτέλεσμα την απάθεια ακρωτηριασμένων πολιτικά προσώπων με υπαρξιακή ενδοστρέφεια. Η καθολική αδιαφορία για την πολιτική μεταμόρφωση του κόσμου είναι παρούσα στην ασκητική αυτή αντίληψη¹⁰⁴⁵. Ωστόσο, κατά τον Ν.Μπουγάτσο¹⁰⁴⁶ η σύνθεση θεολογικής και πολιτικής πραγματικότητας είναι εφικτή: «θεολόγοι όλων των ψυχολογικών και θεωρητικών τάσεων ασχολούνται με την πολιτική θεολογία. Ασχολούνται δηλαδή ενεργά και πρακτικά, κι όσοι θεολόγοι χαρακτηρίζονται σαν «μυστικοί» και σαν «ησυχαστές» και αναπτύσσουν την

¹⁰⁴² Φ.Φάρος, *Η Εκκλησία...* 84

¹⁰⁴³ *Γέροντας Σιλουανός... 126*. Η αποκάλυψη της καθολικής συνείδησης σχετίζεται με την υπακοή όπως περιγράφεται ό.π...127: «Να, όμως, κι ένα ακόμη αξιοπρόσεκτο αποτέλεσμα του άθλου της υπακοής. Μαθαίνοντας ν' αποδέχεται εσωτερικά τις σκέψεις και το θέλημα των άλλων προσώπων, ο υποτακτικός μαθαίνει συγχρόνως να ζη τις διάφορες καταστάσεις όχι μόνο σαν ατομικές, αλλά και σαν αποκάλυψη για όσα συμβαίνουν στον ανθρώπινο κόσμο. Δεν ζη εγωιστικά μόνο τα δικά του παθήματα, τα δικά του βάσανα και τις δικές του επιτυχίες σαν κάτι το ατομικό, αλλά μεταφέρεται πνευματικά στο πάθος όλων των ανθρώπων, γιατί ασφαλώς κάθε στιγμή εκατομμύρια άνθρωποι βρίσκονται σε κατάσταση παρόμοια με την δική μας...».

¹⁰⁴⁴ Ι.Καρμύρης, *Η θέση και η διακονία των λαϊκών στην Ορθόδοξη Εκκλησία*, Αθήνα, Τήνος, 2001², 28, Α.Σμέμαν, ό.π...138

¹⁰⁴⁵ *Γέροντας Σιλουανός... 129*

¹⁰⁴⁶ Ν.Θ.Μπουγάτσο, *Η πολιτική ζωή και σκέψη των Ελλήνων πατέρων*, Αθήνα, Παρουσία, χ.χ. 22 Εντελώς ενδεικτικά Στ.Ράνσιμαν, *Η Μεγάλη Εκκλησία εν αιχμαλωσία*, τομ.Α...179: «ο Λέων ο 3^{ος} είχε άδικον ισχυριζόμενος ότι ήταν ιερέας. Έναν αιώνα προηγουμένος ο Μάξιμος ο Ομολογητής είχε αποδείξει δια μακρών ότι ο αυτοκράτορας δεν είναι ιερέας»

αποφατική θεολογία λ.χ. Γρηγόριος Ναζιανζηνός, Μάξιμος Ομολογητής και Νικόλαος Καβάσιλας». Κατά τον Ν.Ψαρουδάκη στη σύγχρονη Ελλάδα «λίγες ήταν οι εξαιρέσεις ιεραρχών, κληρικών και λαϊκών θεολόγων, που ζούσαν την Ορθοδοξία – Ορθοπραξία, χωρίς μονοφυσιτικό πνεύμα και υποστήριζαν τη δικαιοσύνη με παρρησία, για να προστατεύσουν, ως όφειλαν, το λαό, ακολουθώντας το παράδειγμα του Μ.Βασιλείου ή του Χρυσόστομου. Αυτοί δεν ξεχώριζαν τα πνευματικά από τα κοινωνικά-υλικά, αλλά έβλεπαν ενιαία τα ανθρώπινα προβλήματα κατά την ορθόδοξη παράδοση, που δεν ακολουθεί δυαλιστικές απόψεις»¹⁰⁴⁷.

Το ζήτημα της απουσίας εξουσίας μέσα στην Εκκλησία θέτει αποφασιστικά σε θεωρητικό επίπεδο ο Γ.Φλωρόφσκυ¹⁰⁴⁸ σκιαγραφώντας τον Ιωάννη Χρυσόστομο: «Η ιερωσύνη είναι εξουσία, αλλ' είναι εξουσία λόγου και πειθούς. Αυτό είναι το διακριτικό γνώρισμα της χριστιανικής αρχής. Οι βασιλείς εξαναγκάζουν, οι κληρικοί πείθουν. Οι πρώτοι ενεργούν με διαταγές, οι δεύτεροι με προτροπές...Ο ίδιος ο Θεός ενεργεί δια κλήσεων και προτροπών, όχι καταπιεστικώς...Εξ ιδιοσυγκρασίας ο Χρυσόστομος ήταν μάλλον υπέρ των αμέσων και επαναστατικών [maximalist] λύσεων, οξύς και αυστηρός, αλλ' ήταν πάντοτε κατά του εξαναγκασμού, ακόμα και στον αγώνα με τους αιρετικούς. Απαγορεύεται στους Χριστιανούς, συνήθιζε να επαναλαμβάνη, να μετέρχονται βία, ακόμα και για αγαθούς σκοπούς...Η δύναμη του Χριστιανισμού βρισκόταν, γι' αυτόν, στην ταπείνωση και στην ανεκτικότητα, όχι στη δύναμη. Έπρεπε κανείς να είναι αυστηρός με τον εαυτό του και επιεικής προς τους άλλους. Εν τούτοις, ο Χρυσόστομος δεν ήταν καθόλου ένας αισιόδοξος αισθηματίας [sentimental optimist]. Η διάγνωσή του για την ανθρώπινη κατάσταση ήταν μαύρη κι άραχνη. Ζούσε σε μια εποχή που η Εκκλησία κατακλύσθηκε ξαφνικά από πλήθη κατ' όνομα μόνον Χριστιανών. Είχε την εντύπωση ότι κήρυττε σε νεκρούς...». Είναι φανερό ότι ο Χρυσόστομος δεν ανεχόταν την κρατική Εκκλησία της εποχής του ενώ «σήμερα επικρατεί η ανένδοτη ανασφάλεια της θεσμικής Εκκλησίας που προσπαθεί με νύχια και με δόντια να αρπαχτεί από το κράτος, προκειμένου να διατηρήσει τη συνταγματική εύνοια και τη μισθοδοσία»¹⁰⁴⁹

¹⁰⁴⁷ Θ.Κουρταλίδης, *Ο Νίκος Ψαρουδάκης και οι αγώνες της Χριστιανικής Δημοκρατίας 1953-1967*, Αθήνα, Χριστιανική Δημοκρατία, 2007, 39-40

¹⁰⁴⁸ Γ.Φλωρόφσκυ, *Θέματα Εκκλησιαστικής Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1979, 93-94

¹⁰⁴⁹ Σ.Ράμφος, 'Η ανένδοτη ανασφάλεια της Εκκλησίας', *ΘΕΟΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑ* 10(2000) 26-29

Ο Ν.Μπουγάτσος¹⁰⁵⁰ αναφέρεται στο Μαρκ. 10, 42-44: «Ξέρετε πως εκείνοι που θεωρούνται άρχοντες των εθνών, τα καταδυναστεύουν, και οι μεγάλοι άνδρες τα καταπιέζουν. Μεταξύ σας όμως δεν θα συμβεί το ίδιο. Αλλά εκείνος που θέλει να είναι μεγάλος μεταξύ σας, θα είναι υπηρέτης σας, κι εκείνος που θέλει να είναι μεταξύ σας πρώτος, θα είναι δούλος όλων». Η αναφορά, έστω, του χωρίου απουσιάζει από τη σχετική διατριβή του Α.Γ.Κόμπου¹⁰⁵¹. Επιπλέον, ο Ν.Μπουγάτσος μεταφράζει τη λέξη «διάκονος» με τη σύγχρονη λέξη «υπηρέτης» που δημιουργεί αισθήματα και διανοητικές επεξεργασίες ενώ η απλή παράθεση του αρχαίου όρου μόνο μαγικογοητευτική και απόμακρη ή μάλλον αδιάφορη είναι. Επιπλέον, «εις τας ημέρας μας το αξίωμα του Επισκόπου κατέστη περισσότερο κοσμικόν (π.χ. αυτοκρατορικόν ένδυμα, τιμαί στρατηγού κλπ) και επομένως καλλιεργείται συστηματικώς ο εγωϊσμός»¹⁰⁵².

Ο Γ.Κοντογιώργης τοποθετεί το ζήτημα ιστορικά και πολιτικά: «στο όνομα της νεοτερικότητας η ελλαδική Εκκλησία μεταβλήθηκε από θεσμός άμεσης δημοκρατικής αναφοράς, υποκείμενος στην καθολική αρμοδιότητα της κοινωνίας, υπό το ελληνικό κοσμοσύστημα, σε ιερατείο, δηλαδή σε δεσποτική κατασκευή κατ' απομίμηση της «δυτικής» Εκκλησίας. Η μετεξέλιξη αυτή, που δεν θα αργήσει να αναβιώσει στους κόλπους του ανώτερου κλήρου το απόλυτο δεσποτικό σύνδρομο της χριστιανικής ιδεολογίας, θα οδηγήσει τελικά την Εκκλησία σε επεξεργασίες εκκοσμίκευσης πρωτόγνωρες για την ελληνική κοινωνία»¹⁰⁵³

Σύμφωνα με τον Μέγα Φαράντο «στην πρώτην Εκκλησίαν υπήρχαν και Προεστοί, -Επίσκοποι, Πρεσβύτεροι κλπ-, οι οποίοι –όμως- δεν κατείχαν εξουσιαστικό αξίωμα, αλλ' ήσαν οι πρώτοι διακονούντες και πάσχοντες υπέρ του

¹⁰⁵⁰ Η πολιτική ζωή... 10

¹⁰⁵¹ Αρχιμ. Α.Γ.Κόμπος, *Θρησκευτική και Κοσμική Εξουσία κατά την Καινήν Διαθήκην*, Αθήναι 1969.

¹⁰⁵² Ν.Θ.Μπουγάτσος, *Αγάμος και Έγγαμος Επίσκοπος*, Αθήναι 1968, 35

¹⁰⁵³ Γ.Δ.Κοντογιώργης, *Νεοτερικότητα και πρόοδος-Το ελληνικό παράδειγμα*, Αθήνα, Κάκτος, 2001, 52.

Το κείμενο συνεχίζει: «Εν τούτοις, για τις μεταλλάξεις αυτές η νεοτερικότητα δεν θα διστάσει να ενοχοποιήσει, ως συνήθως, το κοσμοσυστημικό παρελθόν του ελληνισμού, εστιάζοντας το πρόταγμα της στο χωρισμό της Εκκλησίας από το κράτος. Με απλούστερη διατύπωση, το δίλημμα της νεοτερικότητας δεν είναι, για μία ακόμη φορά, η δημοκρατία, ούτε καν η λειτουργία της αντιπροσώπευσης, αλλά η «κοινωνία πολιτών». Γι' αυτό και δεν αισθάνεται να ενοχλείται από τη δεσποτική φύση της Εκκλησίας, εφόσον εναρμονίζεται με το διατακτικό της «δυτικής» νεοτερικότητας, ούτε ανησυχεί από το ενδεχόμενο το ιερατείο να αναλάβει ρόλους στο πλαίσιο της ιδιωτικής κοινωνίας ανάλογους με εκείνους της «δυτικής» χριστιανοσύνης. Άλλωστε, η ίδια η έννοια της «κοινωνίας πολιτών» έχει ως υπόβαθρο την εξουσία ή την δύναμη –ανεξαρτητως της δεσποτικής, ιδιοκτησιακής ή άλλης θεμελιώσεώς τους- και προσδιορίζεται από το άθροισμα εκείνων από αυτές που συνάπτονται με το κράτος».

Λαού και των πασχόντων, κατά την παύλειον ρήσιν: «Τις ασθενεί και ουκ ασθενώ»; (Β Κορ. 11,29). Ουδόλως δε ησχολούνται με τα διοικητικά και τα οικονομικά, αλλ' – αποκλειστικώς- με «την διακονίαν του λόγου» του Θεού (Πράξ. 6,4), δηλ. με το πνευματικόν έργον των. Οι εκλογές των Λειτουργών της Εκκλησίας, -των Επισκόπων, των Πρεσβυτέρων κλπ, ακόμη δε και των Αποστόλων υπό των Αποστόλων-, εγίνοντο κατ' άκρως αδιάβλητον τρόπον: εκ των υποψηφίων, τους οποίους υπεδείκνυν, ως αξίους, ο Λαός, εξελέγετο –τελικώς- ο ένας δια κλήρου (Πράξ. 1,26), και δεν ενεπαίζετο το Άγιον Πνεύμα με τις μεθοδεύσεις συναλλαγής της εκάστοτε αρχιεπισκοπικής πλειοψηφίας.»¹⁰⁵⁴. Επιπλέον, «οι Επίσκοποι –πρωτίστως- διέστρεψαν το διακονικό και θυσιαστικό Λειτουργήμα των σε «τυραννικό και εξουσιαστικό», και υπέταξαν την Εκκλησίαν και όλες τις δυνάμεις της, και την ιδιωτικοποίησαν, δηλ. την έκαμαν κτήμα και τσιφλίκι των, και εγκαθίδρυσαν την δεσποτικήν δικτατορίαν, ελέγχοντες και προσδιορίζοντες τα πάντα σ' Αυτήν και υπ' ουδενός ελεγχόμενοι και προσδιοριζόμενοι»¹⁰⁵⁵.

Η έκφραση «χρυσοστόλιστες μαζορέτες» για τους επισκόπους ανήκει στον Χ.Γιανναρά¹⁰⁵⁶. η έντονη και φαντασμαγορική κριτική αυτή, ωστόσο, είναι περιορισμένη διότι λειτουργεί σε επίπεδο εντυπώσεων τη στιγμή που απαιτείται εκδημοκρατισμός και όχι ψυχολογικού τύπου σχόλια. Δεν καταδεικνύεται ότι η ιεραρχία δεν έχει λαϊκή βάση αλλά υφίσταται λεκτικός συναισθηματισμός χωρίς αποτελεσματικότητα επιχειρημάτων και θεσμικών δηλ. ρεαλιστικών προτάσεων. Σύμφωνα με τον Ρολάν Μπάρτ¹⁰⁵⁷ «...ομολογείς τα τυχαία ελαττώματα ενός ταξικού θεσμού για να συγκαλύψεις καλύτερα το βασικό του ελάττωμα. Ανοσοποιείς το

¹⁰⁵⁴ Μ.Φαράντος, 'Το πρόβλημα της κοινωνικής δικαιοσύνης'...308

¹⁰⁵⁵ ό.π...312 Ο Φαράντος στο παράθεμα αυτό αποδομεί την εξουσία εκείνη –δεσποτική, που παρουσιάζει ο Φουκό, Μικροφυσική...93: '...να δομείς το ενδεχόμενο πεδίο δράσης των άλλων...η άσκηση της εξουσίας ως ένα τρόπο δράσης πάνω στις δράσεις των άλλων...'» Επίσης, 81. Το πρωτοπρεσβυτέρου Ευαγ.Σκορδά, *Δικαιοσύνην Μάθετε (Αγαθές και Πικρές Αναμνήσεις)*, Αθήνα, 2002 είναι η εφαρμογή όσων συζητούνται εδώ

¹⁰⁵⁶ Χ.Γιανναράς, 'Πειρασμοί του Δεκαπενταύγουστου' *ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ* 15/16-8-98: «...πόσα «εγκόλπια» διαθέτει ο καθένας στην ιδιωτική συλλογή του, πόσες μίτρες, σάκους και σκίητρα, διακριτικά άλλοτε του βυζαντινού αυτοκράτορα και σήμερα «αξεσουάρ» μιας τραγικής και συνήθως συμπλεγματικής αγαμίας...Μέσα σε εφιαλτική απομόνωση [του κληρικού], με την κοινωνική περιθωριοποίηση που επιβάλλουν τα μακρυμάνικα του τουρκικού τσουμπέ και το ιταλικό καλυμμαύχι των δικολάβων του περασμένου αιώνα (το «ιερόν και τίμιον ράσο»: ψυχολογική λεοντή βασανιστικής ανασφάλειας), είναι φυσικό να βλασταίνει πολυποίκιλη ψυχοπαθολογία – από τον πιο σαδομαζοχιστικό πουριτανισμό έως την απελπισμένη καταφυγή σε διαστροφές».

¹⁰⁵⁷ Αξιοποιείται εδώ το ρητορικό σχήμα των αστικών μύθων που ο συγγραφέας ονοματίζει «Το Εμβόλιο» στο Ρ.Μπαρτ, *Μυθολογίες, Μάθημα*, Αθήνα, Εκδόσεις Ράππα, 1979, 254 Επίσης στο ίδιο σσ 82-84 με συγκεκριμένη αναφορά στην Εκκλησία

ομαδικό φανταστικό με μια μικρή δόση από το αναγνωρισμένο κακό και έτσι το προστατεύεις από τον κίνδυνο μιας γενικευμένης ανατροπής...» Ας μην λησμονείται ότι ο ΧΓ είναι υπέρ της ιεραρχικής εκκλησίας... Το ελληνοχριστιανικό παραδοσιοκρατικό κατεστημένο δεν ενοχλήθηκε ασφαλώς ενώ ο κριτικός ορθολογικός χριστιανικός ανθρωπισμός του Σ.Αγουρίδη, του Γ.Μουστάκη, του Ν.Μπουγάτσου, του Αθ.Θ.Νίκα, του Δ.Κ.Παπαϊωάννου, του Γ.Τσανανά δεν βρήκαν έρεισμα στη θρησκευτική συντεχνία αλλά στην ευρύτερη προοδευτική ελληνική κοινωνία αλλά και αποτέλεσαν την πρωτοπορία στην μεταπολίτευση στον αγώνα εκδημοκρατισμού της αυταρχικής Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Το επισκοπάτο λειτουργεί ως φέουδο και ο επίσκοπος-δεσπότης εκπροσωπεί την ανατολίτικη δεσποτεία ως προσβολή του δημοκρατικού αισθήματος του Έλληνα ανθρώπου. Σύμφωνα με τον Γ.Δ.Κοντογιώργη¹⁰⁵⁸ « [η χριστιανική θρησκεία] αποτέλεσε την πρώτη μεγάλη αμφισβήτηση του ελληνικού ανθρωποκεντρικού κοσμοσυστήματος από τον «ασιατικό» δεσποτισμό. Μια τυπικά αγροτική ηθική αντιπαρατέθηκε με την ελληνική ελευθεριότητα, επαναφέροντας στον άνθρωπο την ενοχή για το σώμα του, για τον πνευματικό του «ορθολογισμό», για την έπαρσή του να αισθάνεται κύριος της μοίρας του, χειράφετος και ελεύθερος. Με τη συγκρότηση της εκκλησίας σε θεσμό, δηλαδή σε Εκκλησία, θα επιχειρηθεί η πρόσδοση θεσμικής υπόστασης στην ιδεολογική αυτή αμφισβήτηση. Διότι εντέλει εκείνο που διακρίνει το ελληνικό ανθρωποκεντρικό παράδειγμα είναι ότι ουδέποτε συνήνεσε στη συγκρότηση ιερατείου ή με διαφορετική διατύπωση, στη διατήρηση δεσποτικών θυλάκων στο περιβάλλον της πόλης. Η διαχείριση της θρησκείας υπήρξε σταθερά υπόθεση του συγκροτημένου πολιτειακά κοινωνικού σώματος και στη χειρότερη περίπτωση των εντεταλμένων από αυτό πολιτειακών οργάνων». Η ύπαρξη της δεσποτικής εξουσίας συντονίζει την ελληνική κοινωνία στην αντίληψη της αυταρχικής ιεραρχίας.

Την ιδεολογική βάση της Ελλαδικής Εκκλησίας ως κρατικής με διαχειριστή τη δεσποτική εξουσία στη σχέση κράτους – θρησκείας παρουσιάζει η παρατήρηση του Ζώρζ Μπαλαντιέ¹⁰⁵⁹: «...η κρατική εξουσία και η θρησκεία έχουν στην ουσία τους παρόμοια φύση...η ουσιαστική αυτή συγγένεια συνδέεται με το γεγονός ότι το κράτος τοποθετείται (ή φαίνεται να τοποθετείται) πέραν της πραγματικής ζωής, σε

¹⁰⁵⁸ Γ.Δ.Κοντογιώργης, *Το Ιερατείο*, Αθήνα, epicom, 2000, 153-155

¹⁰⁵⁹ Ζ.Μπαλαντιέ, *Πολιτική Ανθρωπολογία*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1990, 148

μια σφαίρα μακρινή, η απόσταση της οποίας θυμίζει την απόσταση του Θεού ή των θεών. Το κράτος θριαμβεύει πάνω στην πολιτική κοινωνία κατά τον ίδιο τρόπο που η θρησκεία κατανικά τον βέβηλο κόσμο». Πρόκειται για συγκοινωνούντα δοχεία εξουσιών που διαχέουν την απόσταση μέσα στην κοινωνία.

Την αλλοτρίωση που υφίστανται οι φορείς της ταξικής Εκκλησίας ακριβώς εξαιτίας της εξουσιαστικότητάς τους παρουσιάζει ο καθηγητής Α.Παπαρίζος¹⁰⁶⁰: «Η αποξένωση έχει εγκατασταθεί σε όλες τις σχέσεις ιδιοποίησης και ζωής και χαρακτηρίζει εξίσου και όσους νομίζουν, φαίνονται αλλά και πραγματικά είναι οικονομικά και πολιτικά [ΣΣ δική μας: και θρησκευτικά] ισχυροί. Όλων των ειδών οι ισχυροί, μ' άλλα λόγια, σ' όλα τα πεδία της κοινωνικής παραγωγής, της γνώσης και του νοήματος εξαρτώνται από την υπακοή και την εκμετάλλευση που ασκούν στους ασθενέστερους. Εξαρτώνται, δηλαδή, και υποτάσσονται στην υποταγή των όσων έχουν υποταχθεί σ' αυτούς. Οι τρόποι ζωής τους απορρέουν από τη δική τους υποταγή στην υποταγή που επιβάλλουν στους ασθενέστερους και γι' αυτό έχουν χάσει τις βασικότερες δυνατότητές τους να δημιουργήσουν, να γνωρίσουν και να απολαύσουν πληρέστερες μορφές ελευθερίας και ολοκλήρωσης». Ο εκδημοκρατισμός, λοιπόν, της εκκλησιαστικής δομής θα ήταν λυτρωτικός για το ίδιο το θεσμικό δεσποτάτο (ή τους χαρισματικούς γέροντες)...

Η προσέγγιση της πνευματικής πατρότητας μακράν εξουσιαστικών υποβολών¹⁰⁶¹ παρουσιάζεται από τον Κ.Γουέαρ¹⁰⁶²: αν και ο γέροντας αναλαμβάνει

¹⁰⁶⁰ Θεός, Εξουσία...285

¹⁰⁶¹ Για την καταγραφή εξουσιαστικών υποβολών τα Μοναχού Μιχαήλ, *Η Υπακοή και η εκμετάλλευσή της*, Αθήνα 1998 (πχ το κεφάλαιο 'Είτε Δεσπότης, είτε Πατριάρχης, είτε κανδηλανάπτης: Διάκονοι Χριστού εισι και τίποτε περισσότερο' ή το κεφάλαιο 'Πώς μετατρέπεις ένα δυναμικό Εισαγγελέα σε κυνάριο') και Μοναχού Μιχαήλ, *Πνευματική πατρότητα και ολοκληρωτισμός*, Αθήνα, Δορκάς, 1999

Ενδεικτικά από το πρώτο βιβλίο σσ.112-113: «ήρθε λοιπόν να με συναντήσει μια ευλαβής κυρία, σύζυγος στρατιωτικού ακολούθου σ' ελληνική πρεσβεία της Ευρώπης. Η ευλαβής κυρία είχε γνωρίσει κάποιον αγιορείτη στην Αθήνα και ζούσε το απόγειο των νηπτικών καταστάσεων. Ο σύζυγός της όμως δεν τον πήγαινε και πολύ τον άγιο Γέροντα. Αυτό δημιούργησε σκέψεις κι ενδιασμούς στην κυρία, η οποία εν τέλει κατέφυγε προς επερώτησι στον Ηγούμενο του εν λόγω αγιορείτου πνευματικού. Ο Ηγούμενος ήταν ξεκάθαρος. 'Παιδί μου, αν μείνεις σ' αυτόν, θα είσαι σκλάβοι του και υπηρέτριά του. Έτσι εννοεί αυτός την έννοια της υπακοής'. / -Ζαλισμένη λοιπόν, π.Μιχαήλ, απ' την απάντηση που πήρα, συνέχισε τη διήγησή της η κυρία, πήγα και βρήκα τον Γέροντά μου. 'Έρχομαι από τον Ηγούμενό σας, Γέροντα, του είπα. Τον ρώτησα για σας και μου απάντησε, οτι, αν παραμείνω κοντά σας, θα με κάνετε σκλάβοι και υπηρέτριά σας'. Κι αυτός μου απάντησε: 'Ε, και λοιπόν; Ορίστε. Δες γύρω σου. Αυτή που σφουγγαρίζει, είναι δικαστίνα· εκείνη που μαγειρεύει, συμβολαιογράφος· κι η άλλη, καθηγήτρια. Κι όλες αυτές το δέχτηκαν αυτό. Γιατί εσύ δεν το δέχεσαι;' Άναψα. -Αυτό σου απάντησε; Έκανα κατάπληκτος. -Ναι. -Και συ το δέχτηκες; -Ναι, επανέλαβε η ευλαβής κυρία. -Δεν καταλαβαίνεις οτι αυτό σ' εξευτελίζει; -Ναι, απάντησε για τρίτη φορά με

πάνω του το βάρος της ενοχής και των προβλημάτων των πνευματικών του παιδιών οφείλουν και τα ίδια να αγωνίζονται με όλη τους την καρδιά για τη σωτηρία τους· δεν διασπά τη θέλησή τους αλλά την αποδέχεται από αυτά ως δώρο. Κατά τον επίσκοπο-θεολόγο αυτόν η σχέση δεν είναι μονόπλευρη αλλά αμοιβαία· ο γέροντας δίνει τη δυνατότητα στους μαθητές του να δουν τον εαυτό τους όπως ακριβώς είναι, έτσι και οι μαθητές αποκαλύπτουν στον γέροντα τον εαυτό του. Μια ακόμη παρατήρηση του Κ.Γουέαρ είναι ότι παράλληλα προς την πνευματική πατρότητα και μητρότητα υπάρχει πάντα η ευκαιρία για πνευματική αδελφότητα· θεωρούμε ότι με την παρατήρηση αυτή σχετικοποιείται επιπλέον η απολυτότητα κάθετων πυραμιδικών σχέσεων προς όφελος των οριζοντίων σχέσεων

1.2.3 Η όντως Ηθική και το διακύβευμα της σεξουαλικότητας

Ο Α.Γ.Κόμπος¹⁰⁶³ αξιοποιεί¹⁰⁶⁴ τη σκέψη του νεοέλληνα διαφωτιστή Α.Κοραή, «ο εις την ορθόδοξον Εκκλησίαν άκρως προσηλωμένος» ο οποίος αναδεικνύει *συγκεκριμένα*¹⁰⁶⁵ τα ηθικά μειονεκτήματα του ιερατείου: «Επαρατηρήθη και σήμερον ακόμη, το από την ιστορίαν προ πολλού αποδεδειγμένον, ότι τα ψυχικά πάθη εις τους ιερωμένους περισσότερο παρά εις τους κοσμικούς εξάπτονται, και γίνονται θηριωδέστερα αφού μίαν φοράν λάβωσιν είσοδον εις τας ψυχάς των, και τους εμπλέκουν εις αληθινήν παγίδα Διαβόλου, ως λέγει ο Απόστολος, από την οποίαν δεν ισχύουν πλέον να απολυθώσιν. Ο φίλαρχος ιερωμένος καταντά εις

σκυμμένο το κεφάλι. –Τότε λοιπόν, γιατί το κάνεις; Την κοίταξα στα μάτια, περιμένοντας με λαχάρα μια εξήγηση που θα μου ερμήνευε κι άλλα πολλά παρόμοια γεγονότα του εκκλησιαστικού χώρου. – Διότι, π.Μιχαήλ, αυτός ο άνθρωπος έχει κάτι που με τραβάει, είπε η κυρία. Αυτό είναι».

¹⁰⁶² Κ.Γουέαρ, *Η εντός ημών Βασιλεία*, Αθήνα, Ακρίτας, 2000, 115-151 Ένα σημείο της χριστιανικής πομπαντικής εξουσίας όπως την παρουσιάζει ο Μ.Φουκό, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, Αθήνα, Ύψιλον, 1991, 83 που θεωρούμε ότι πλήρως αντιστοιχεί στον γεροντισμό ως ολοκληρωτισμό είναι το εξής: «αυτή η μορφή εξουσίας δεν μπορεί να ασκείται χωρίς να γνωρίζει τι συμβαίνει μέσα στο κεφάλι των ανθρώπων, χωρίς να εξερευνά τις ψυχές τους, χωρίς να τους εξαναγκάζει να αποκαλύπτουν τα πιο ενδόμυχα μυστικά τους. Συνεπάγεται μια γνώση της συνείδησης και μια ικανότητα να τη διευθύνει».

¹⁰⁶³ ό.π...91

¹⁰⁶⁴ Όπως έκανε και ο Δ.Σ.Μπαλάνος, *Αι θρησκευτικά ιδέαι του Αδαμαντίου Κοραή*, εν Αθήναις, Βιβλ. Ι.Ν.Σιδέρη, 1920, 41 από τον οποίο αντλεί το παράθεμα.

¹⁰⁶⁵ Ενώ ο ευχαριστιακός θεολόγος Α.Σμέμαν, *Για να ζήσει ο κόσμος*, Αθήνα, Δόμος, 1987, 137 εξαντλείται σε μια ούτως ή άλλως αντικειμενική αναφορά –για την ανάγκη επιστημονικής έρευνας της ψυχοπαθολογίας των κληρικών – η οποία ως γενική και αφηρημένη παραμένει χωρίς αντίκρουσμα

φονικόν τύραννον· ο φιλόπλουτος εις αισχροκερδή γόητα, και ο φιλήδονος γίνεται ίππος θηλυμανής».

Η σχετικοποίηση, αν όχι άρνηση της ηθικής εν ονόματι του ήθους εκ μέρους του Μητρ. Περγάμου Ιωάννη λειτουργεί ως ιδεολογία που νομιμοποιεί τους ανήθικους επισκόπους της Τουρκοκρατίας¹⁰⁶⁶. Η διατριβή του Μητρ. Περγάμου Ιωάννη¹⁰⁶⁷ νομιμοποιεί θεολογικά τη δεσποτική εξουσία σε εποχή που η πατριαρχική κοινωνία αμφισβητείται και η δημοκρατική αναδιοργάνωση του εκκλησιαστικού θεσμού έχει θεωρητικά αλλά και πρακτικά τεθεί¹⁰⁶⁸. Θεολογική αιτιολόγηση της ιερατικής ανηθικότητας επιχειρεί ο Χ.Γιανναράς¹⁰⁶⁹: «η «δωρεά του Αγίου Πνεύματος» που δέχεται κατά τη χειροτονία του, καθιστά ικανό τον Επίσκοπο (πέρα από την ατομική του αξιότητα ή αναξιότητα) να τελεσιουργεί το έργο της ίδιας της παρουσίας του Χριστού στην Εκκλησία: να συγκροτεί την ενότητα του ευχαριστιακού σώματος. Και ενότητα για την Εκκλησία σημαίνει, όχι απλώς διαρθρωτική «συνοχή», «ομοψυχία» ή «ομοφωνία», αλλά μεταβολή του τρόπου της υπάρξεως, αλλαγή της ατομικής επιβίωσης σε ζωή αγαπητικής κοινωνίας, ζωή αιώνια...». Η ηθική και η Πράξη θυσιάζεται εν ονόματι της «ιερότητας των συμβόλων» και της αφηρημένης «ενότητας»

Την ηθική προσέγγιση του ιερατείου προσφέρει με ένα παράδειγμα από την παράδοση ο Α.Παπαρίζος¹⁰⁷⁰: «Θα ήθελα να υπενθυμίσω ένα παράδειγμα αμοιβαίας αναγνώρισης και αναγνώρισης της αυθεντίας κάποιου πρεσβύτερου από την εποχή πριν την πρώτη οικουμενική Σύνοδο της Νίκαιας και του πρώτου Χριστιανισμού, το οποίο είναι εντελώς αντίθετο από την συγκεντρωτική, απόλυτη ουσιαστικά και πατριαρχική εξουσία, που ασκείται τώρα από τους επισκόπους. Όπως ενθυμούμαι

¹⁰⁶⁶ Ι.Δ.Ζηζιούλας, 'Ευρωπαϊκό πνεύμα και ελληνική Ορθοδοξία', *ΕΥΘΥΝΗ* 163(1985) 331: «Άλλοτε κάθε πλήγμα κατά του επισκόπου ο έλληνας το θεωρούσε πλήγμα κατά της ταυτότητός του. Γύρω από τον επίσκοπο –τον πολύ «αμαρτωλότερο» από τους σημερινούς- μαζεύονταν οι έλληνες για να αισθανθούν πως ήταν έλληνες, και φυσικά δεν ρίχνει κανείς λάσπη στα σύμβολα που εγγυώνται και εκφράζουν την ταυτότητά του». Ιστορικοκανονική προσέγγιση προσφέρει ο Δ.Κ.Παπαϊωάννου, *Η πολιτική των επισκόπων στην Τουρκοκρατία*, Αθήνα, 1991 αποκαλυπτική και ρεαλιστική.

¹⁰⁶⁷ Ι.Δ.Ζηζιούλας, *Η ενότης της Εκκλησίας εν τη Θεία Ευχαριστία και τω επισκόπω κατά τους τρεις πρώτους αιώνας*, εν Αθήναις 1965

¹⁰⁶⁸ Ν.Μπουγάτσος, 'Εκκλησιαστική διοίκηση και λαϊκοί. Άλλοτε και τώρα' στο *Κρατική Εξουσία και Ορθόδοξη Εκκλησία*, Αθήνα, Μήνυμα, 1995, 118-146 όπου και βιβλιογραφία· Κονιδάρης Η Διαπάλη... όπου και βιβλιογραφία

¹⁰⁶⁹ Χ.Γιανναράς, *Αλφαβητάρι...206* Οι απόψεις αυτές συνδυάζονται με ιεραρχικό μοντέλο διοίκησης της Εκκλησίας από τον συγγραφέα.

¹⁰⁷⁰ Α.Παπαρίζος, 'Θρησκεία και Πολιτική'...125

από τις πηγές, ένας από τους σημαντικότερους επισκόπους του τρίτου και τετάρτου αιώνα στην νοτιοανατολική Μεσόγειο, ο Ευτύχιος, αντίθετος του Άρειου, όχι μόνον δεν ήθελε και απέφευγε να διαχειριστεί τις υποθέσεις και την σκέψη των πιστών που τον αναγνώριζαν ως επίσκοπο, *ως φωτεινό δηλαδή πρόσωπο προς μίμηση, αλλά* ακόμη και όταν είχε ο ίδιος οικογενειακά προβλήματα με την σύζυγο και τα παιδιά του, καλούσε τους πιστούς, την Εκκλησία του, για να τους παρουσιάσουν από κοινού και να ακούσουν την γνώμη τους σχετικά με την λύση τους». Η αμεσότητα του Ευτύχιου στη συμπεριφορά έναντι των πιστών και η ηθική του στάση συμπλέει με την δογματική του καθαρότητα· δεν παρέχεται θεωρητικός χώρος για να νομιμοποιηθεί η ανηθικότητα ή να τεθούν προτεραιότητες και διχασμοί μεταξύ ευχαριστιακής-τελετουργικής ενότητας και ηθικής ενότητας. Η διχασμοί εξυπηρετούν τα συμφέροντα της εξουσίας και του κατεστημένου· η ιδεολογία της ιερατικής ανηθικότητας εξασφαλίζει ελαστικότητα, ανοχή και προσαρμοστικότητα στο τρόπο λειτουργίας του συστήματος¹⁰⁷¹. Η θρησκευτική αυτή ιδεολογία έχει το ανάλογό της στην πολιτική εκείνη τοποθέτηση κατά την οποία «η πολιτική δεν έχει στην ουσία καμιά σχέση με την ηθική»· αλλά «η εμμονή για μια «απελευθερωμένη από αξίες» κοινωνική ή πολιτική επιστήμη αποδεικνύεται στην πράξη ότι έχει σαν αποτέλεσμα «την πιο ακραία προσήλωση στις αξίες»»¹⁰⁷². Είναι χαρακτηριστικό ότι η απολυτοποιημένη επισκοποκεντρική ιδεολογία αποτελεί ακριβώς τέτοιου είδους παραδοσιοκρατική προσήλωση.

Η τοποθέτηση του Αρχιεπ. Ιερώνυμου Κοτσώνη¹⁰⁷³ για το «εκκλησιαστικό κατεστημένο», όπως ο ίδιος το χαρακτήρισε, συνίσταται στην σεξουαλική ελευθεριότητα, τη φιλοχρηματία, το δεσποτισμό και το νεποτισμό. Ωστόσο, ο Σ.Αγουρίδης¹⁰⁷⁴ σημειώνει ότι η κάθαρση –που ο προηγούμενος επιχείρησε κατά την

¹⁰⁷¹ Με αφορμή το Β.Φίλια, 'Κατεστημένο': έννοια και προβληματική' στο *Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1993, 12

¹⁰⁷² Μ.Ι. Finley, *Αρχαία και Σύγχρονη Δημοκρατία*, Αθήνα, Ευρύαλος, 1989, 128-129

¹⁰⁷³ Αρχιεπ. Πρώην Αθηνών Ιερώνυμου, *Το Δράμα ενός Αρχιεπισκόπου*, Αθήνα, 1976⁵, 134

¹⁰⁷⁴ Σ.Αγουρίδης, *Θεολογία και Κοινωνία σε διάλογο*, Αθήνα, Άρτος Ζωής, 1999, 161: «Θυμάμαι μια συζήτηση με τον ίδιο τον Ιερώνυμο... «Για ποιο λόγο ανακατέψατε την κάθαρση της Εκκλησίας με τις κραβατοκάμαρες των επισκόπων; Ο λαός ενδιαφέρεται περισσότερο για το πορτοφόλι τους», ερωτήθηκε. «Νομίζεις πως μπορώ να κάνω το 'πόθεν έσχες', αφού δεν τόλμησε ούτε ο Βενιζέλος να το κάνει; Άλλωστε, στην αριστίνδην Σύνοδο που με εξέλεξε υπάρχουν τρεις μητροπολίτες ιδιοκτήτες πολυκατοικιών»...» Σύμφωνα με τον Η.Βουλγαράκη, *Χριστιανισμός και Κόσμος*... 152: «στο χώρο της Κ.Διαθήκης και στη συνέχεια στους Πατέρες ο κύκλος των αμαρτημάτων που σχετίζονται με το οικονομικό συμφέρον, από τη φιλοχρηματία μέχρι την εκμετάλλευση, θεωρούνται σαφώς βαρύτερα των κατά φύση γενετησίων αμαρτημάτων»

αρχιερατεία του στην Χούντα- ως προς τα οικονομικά ήταν πιο δύσκολη από την κάθαρση ως προς την σεξουαλική ζωή.

Η αγαμία των επισκόπων τους καθιέρωνε και τους έδινε αίγλη και δύναμη έναντι των μη καθαρών μαζών και μόλις η τυπολογία άγαμου Χριστού-άγαμου επισκόπου προσεβλήθη από τον Καζαντζάκη το επισκοπάτο αντέδρασε έντονα· στο πρόσωπο του ερωτευμένου καζαντζακικού Χριστού βαλλόταν η εξουσία του επισκοπάτου αλλά και προβαλλόταν η ελευθερία που προσφέρει η ερωτική ζωή που πλέον δε θα μπορούσαν να ελέγχουν – ελέγχοντας δια της σεξουαλικότητας τον όλο άνθρωπο- προς ίδιον όφελος αλλά και του κράτους και της υποταγής σε αυτό. Ο Ρ.Μπαρτ¹⁰⁷⁵ έγραψε για «την παλιά θεοσοφική συνθήκη που αντιστάθμιζε πάντα τη δύναμη με τον ασκητισμό, πληρώνοντας την ημι-θεικότητα με το νόμισμα της ανθρώπινης «ευτυχίας»». Η θρησκεία μαζί με την αυστηρή σεξουαλική ηθική παίζουν τον κύριο ρόλο στη δημιουργία των σημαντικών για τη σχέση αυθεντίας αισθημάτων ενοχής στον εξουσιαζόμενο¹⁰⁷⁶. Σύμφωνα με τον Β.Ράιχ¹⁰⁷⁷ «με τον περιορισμό και την καταπίεση της σεξουαλικότητας αλλάζει η ανθρώπινη αίσθηση, δημιουργείται η εχθρική απέναντι στη σεξουαλικότητα θρησκεία και σιγά-σιγά η άρχουσα τάξη ιδρύει δική της σεξουαλική-πολιτική οργάνωση, την εκκλησία με όλους της τους προδρόμους, που σκοπός της δεν είναι τίποτε άλλο παρά το ξερίζωμα της σεξουαλικής ηδονής των ανθρώπων και έτσι η λιγότερη ευτυχία στη γη... ‘ο Χριστός και η Παναγία χρησιμεύουν στους πιστούς σχεδόν σαν αντικατάστατο για την έλλειψη του σεξουαλικού συντρόφου’...η διεθνής οργάνωση του Χριστιανισμού κάνει για τους σκοπούς της από αιώνες σε κάθε γωνιά της γης μια τουλάχιστον σεξουαλική-πολιτική συγκέντρωση τη βδομάδα, γιατί οι κυριακάτικες συγκεντρώσεις στην εκκλησία δεν είναι τίποτε άλλο». Η ασκητική χριστιανική παρθενία και σεξουαλική εγκράτεια από ολότητα¹⁰⁷⁸ και ενοποίηση του κατακερματισμένου καταναλωτικού ανθρώπου μετατρέπεται σε μηχανισμό ελέγχου. Η τραγικότητα της πρόσκαιρης ενότητας που προσφέρει η σεξουαλικότητα μέσα στην ίδια την παραδείσια χαρά που προσφέρει, ίσως, θα μπορούσε να οδηγήσει στην ταπεινοφροσύνη και όχι σε συγκρούσεις απολυτοτήτων και διαζεύξεων. Η στέρηση, ωστόσο, της σεξουαλικής χαράς και απόλαυσης δημιουργεί φονικούς ανθρώπους

¹⁰⁷⁵ *Μυθολογίες...*180

¹⁰⁷⁶ Έριχ Φρομ, *Αυθεντία και οικογένεια*

¹⁰⁷⁷ *Μαζική ψυχολογία του φασισμού...*[Αναφορά σε Χενς...90]

¹⁰⁷⁸ A.Schmemmann, *Μεγάλη Σαρακοστή*, Αθήνα, Ακρίτας, 2002⁸, 42

όπως είναι αυτοί των θρησκευτικών σεκτών ή των υποταγμένων σε γέροντες. Ο Χ.Γιανναράς, κατεξοχήν, διέσωσε την ερωτική διάσταση στο χριστιανισμό και έδωσε αξιοπρέπεια στην ερωτική ζωή¹⁰⁷⁹. Η αξιοπρέπεια αυτή, όμως, έχει την πολιτική της πλευρά: «οι σεξουαλικά καταπιεσμένοι άνθρωποι και ομάδες, υποκύπτουν πολύ εύκολα στη θέληση των άλλων, δεν προσέχουν τους εαυτούς τους και αφήνονται να τους εκμεταλλεύονται»¹⁰⁸⁰. Σύμφωνα με τον Μ.Φαράντο «είναι προφανές ότι η σημερινή Ελλαδική Ορθοδοξία, υφ' ας συνθήκας ζη και λειτουργεί, δεν μπορεί να επιτελέσει έργον κοινωνικής δικαιοσύνης, γιατί και περιορίσθη στην μικρο-ηθικήν του σεξ και των ευσεβισμών και απώλεσε την μακρο-ηθικήν των αγώνων προς κοινωνικοποίησι και παγκοσμιοποίησι των περιεχομένων του Ευαγγελίου Ιησού Χριστού, η οποία και μόνη συνάδει προς την καθολικότητα και την αποστολικότητα της μιάς, αγίας Ορθοδόξου Εκκλησίας»¹⁰⁸¹. Η σεξουαλικότητα του Ιησού Χριστού δεν θα έπρεπε να αμφισβητείται σύμφωνα με τον Βίλχελμ Ράιχ¹⁰⁸². Η σύνθεση θρησκείας και σεξουαλικότητας όπως αυτή επιτυγχάνεται στο έργο του Δημοσθένη Σαβράμη¹⁰⁸³ καταργεί τη διπολικότητα βιολογικού-πνευματικού, ιστορικού-εσχατολογικού

¹⁰⁷⁹ Ενδεικτικά Χ.Γιανναράς, 'Ερως και αγαμία – το δράμα ενός ανέραστου χριστιανισμού' *ΣΥΝΟΡΟ* 34(1965) 111-117 και *Ερωτικών αμφιλογιών ή περί λιβελλοπράγμονος μοναχού* Αθήνα, Δόμος, 1989 κλπ. Μια οντολογική κριτική στον σεξουαλικό ηθικισμό στο Ι.Ζηζιούλας, 'Από το προσωπείο...': «ο έρως και ως ψυχρή ακόμη και χωρίς συναισθηματική δέσμευσιν πράξις είναι ένα συγκλονιστικόν μυστήριον της υπάρξεως, υποκρύπτει μιαν τάσιν δι' ένα βαθύτατον γεγονός κοινωνίας, διά μιαν εκστατικήν υπέρβασιν της ατομικότητος εις την δημιουργίαν» ενώ για μια οντολογική –και όχι, ταυτόχρονα, ηθικοκοινωνική και πολιτική που εσκεμμένα απαξιώνονται- κριτική στο χρήμα ό.π.: «έτσι κατανοείται επί παραδείγματι διατί 'ρίζα πάντων των κακών εστιν η φιλαργυρία (*Α Τιμ.* 6,10) και ο πλούτος αποκλείει από την βασιλείαν του Θεού (*Λουκ.* 6,24). Δεν πρόκειται δι' ένα ηθικόν παράπτωμα, αλλά δια την τοποθέτησιν της υποστάσεως του όντος, της ασφαλείας του, εις τον κόσμον αυτόν, εις την ουσίαν και όχι εις το πρόσωπον. (Είναι άραγε απλή σύμπτωσης ότι ο όρος 'ουσία' έφθασε να σημαίνει επίσης ιδιοκτησίαν, περιουσίαν από πολύ ενωρίς; Βλ. *Λουκ.* 15,12 Πρβλ Ευρυπίδου, *Ηρ.* 337-Αριστοφάνους, *Εκκλησ.* 729)

¹⁰⁸⁰ Δ.Σαβράμη, *Θρησκεία και Σεξουαλικότητα*, Αθήνα, δίδυμοι, 1997, 184

¹⁰⁸¹ Μ.Φαράντος, 'Το πρόβλημα της κοινωνικής δικαιοσύνης'...317 Ενώ στα τέλη της δεκαετίας του 1980 οι Βραζιλιάνοι Επίσκοποι πρωτοστατούσαν στον αγώνα για τον εκδημοκρατισμό των ΜΜΕ (Ν.Τσόμσκυ, *Η βιομηχανία κατασκευής υπηκόων...*5) μια δεκαετία αργότερα το Ελληνικό Ορθόδοξο Ιερατείο και οι θεολόγοι ασχολούνταν με τις ... προγαμιαίες σχέσεις(!) Και μόνο η σύγκριση αναδεικνύει την απόσταση ηθικισμού και κοινωνικοπολιτικού ρεαλισμού. Σύμφωνα με τον Ν.Βικέτο, *Η Ορθόδοξος Εκκλησία...* 19 «κατά το πρόσφατον εισέτι παρελθόν πληροφόρηθημεν τας απειλάς του αφορισμού των συνλουομένων ανδρών και γυναικών» ώστε να καταδειχθεί η σεξοφοβική διαστροφή ενώ η πραγματικότητα παρουσιάζεται στη σελ. 38, 40 όπου: « από του 1917 και εντεύθεν η Εκκλησία αμφεταιλαντεύετο μεταξύ των πολιτικών παρατάξεων... η ανάμιξις των Κληρικών εις τας κομματικάς διαμάχας εγένετο ενίοτε αφορμή, ώστε Έλληνες πολιτικοί εξ όλων των κομμάτων, να υιοθετήσουν απόψεις της Εκκλησίας της Ελλάδος. Οι πολιτικοί άνδρες της χώρας προσεδόκων πολλά εκ της υπέρ αυτών προπαγάνδας των κληρικών ή εκ της ψήφου των»

¹⁰⁸² Β.Ράιχ, *Η δολοφονία του Χριστού*, Αθήνα, Αποσπερίτης, χ.χ. 60-61

¹⁰⁸³ Δ.Σαβράμη, *Θρησκεία και Σεξουαλικότητα*, Αθήνα, Δίδυμοι, 1997. Η σεξουαλική απόλαυση δεν υποβαθμίζεται και συνυπάρχει με την ευθύνη. Στη σελ.13: «Η χαρά που προέρχεται από την ικανοποίηση της ερωτικής επιθυμίας φέρνει την αρμονία μεταξύ των ανθρώπων και κατά συνέπεια

Η ομοφυλοφυλία του επισκοπάτου λειτουργεί ως ομαδοποίηση που τους ισχυροποιεί ενώ ο μισογυνισμός τους έχει πολιτικό χαρακτήρα. Κατά τον Δ.Σαβράμη¹⁰⁸⁴ «όσο πιο μεγάλη είναι η απαίτηση του ανθρώπου να επιβάλει την κυριαρχία του πάνω στους άλλους, τόσο περισσότερο υποτιμά τις γυναίκες και τόσο λιγότερο ανέχεται τη σεξουαλική ελευθερία». Για την πολιτική διάσταση του έρωτα και της ομοφυλοφυλίας έγραψε ο Σ.Φρόυντ¹⁰⁸⁵: «οι άμεσες σεξουαλικές τάσεις διατηρούν έναν ορισμένο χαρακτήρα ατομικότητας, ακόμα και στο άτομο που έχει απορροφηθεί από τη μάζα. Όταν η ατομικότητα αυτή υπερβεί έναν ορισμένο βαθμό, ο ομαδικός σχηματισμός κινδυνεύει ν' αποσυντεθεί. Η καθολική εκκλησία έχει πολλούς σοβαρούς λόγους να συμβουλεύει την αγαμία στους πιστούς της και να την επιβάλλει στους ιερείς της, αν και ο έρωτας παρεκίνησε συχνά και τους ιερείς να εγκαταλείψουν την Εκκλησία. Ο έρωτας για τη γυναίκα σπάει τους ομαδικούς δεσμούς που έχει δημιουργήσει η φυλή, υψώνεται πάνω από εθνικές διακρίσεις και τις κοινωνικές ιεραρχίες και έτσι συμβάλλει, σε σημαντικό βαθμό, στην πρόοδο του πολιτισμού. Ο ομοφυλόφιλος έρωτας φαίνεται ότι συμβιβάζεται ευκολότερα με τους ομαδικούς δεσμούς, ακόμα και στις περιπτώσεις εκείνες που παρουσιάζεται σε μια σεξουαλική τάση που δεν παρεμποδίζεται». Κατά τον Έριχ Φρομ¹⁰⁸⁶, επιπλέον, υφίσταται συνάφεια σαδομαζοχισμού-ομοφυλοφυλίας. Ωστόσο η ομοφοβία κυριαρχεί στους θρησκευτικοεκκλησιαστικούς κύκλους όπως και η μισάνθρωπη καταγγελλική στάση έναντι της ομοφυλοφυλίας¹⁰⁸⁷.

Μια άλλη διάσταση της ομοφυλοφυλίας του δεσποτάτου και της υπέρβασής της παρουσιάζει ο πρωτ. Β.Θερμός: «Η Bowers θεωρεί ότι το γεγονός πως ο κληρικός αποτελεί το κέντρο της προσοχής του εκκλησιάσματος κατά την λατρεία, συντονίζεται με θηλυκά στοιχεία όπως: η τάση για επίδειξη, η σαγήνη που ασκεί μια «θεατρική» εκδοχή της λατρείας, η απόλαυση της ιδιαίτερης και συχνά εντυπωσιακής ή και

μέσα στην κοινωνία» και στη σελ.219: «Αυτός που αγαπά χριστιανικά, φροντίζει να μη φέρνει δυστυχία στους άλλους, εξαιτίας της σεξουαλικής του δραστηριότητας»

¹⁰⁸⁴ Θρησκεία και σεξουαλ...194

¹⁰⁸⁵ Σ.Φρόυντ, *Η Ψυχολογία του Εγώ*, Θεσσαλονίκη, Μπαρμπουνάκης, χ.χ. 120

¹⁰⁸⁶ *Αυθεντία και Οικογένεια*...180-181

¹⁰⁸⁷ Η συνέντευξη του Φ.Φάρου *ΣΗΜΑΔΙΑ* 14(1986) αποτελεί μια ουσιαστική και πρωτοπόρα προσφορά έναντι προκαταλήψεων και αυταρχικών αντιλήψεων μηδενικής αυτοκριτικής. Η στάση εκπροσώπων της ιεραρχίας της θεσμικής Εκκλησίας όπως εκείνη του Πειραιώς Σεραφείμ ή Καλαβρύτων Αμβρόσιου δεν έχουν σχέση με το χριστιανικό ανθρωπισμό αλλά με τον μισάνθρωπο φανατισμό

πολυτελούς ενδυμασίας... Συχνά, δυστυχώς, τα ως άνω θηλυκά στοιχεία λειτουργούν και ως κίνητρο για την ιερωσύνη. Οι έρευνες εδώ εμφανίζουν αρκετή συμφωνία και παγκοσμιότητα, αλλά ο Έλληνας παρατηρητής θα διαπιστώσει ότι το πρόβλημα παρουσιάζεται με ένταση στον τόπο μας, ιδιαίτερα όσον αφορά στην ενδυμασία του Ορθοδόξου κληρικού (πλουσιότερη από όλους τους ετεροδόξους) και δη του επισκόπου... Ο Godin διερωτάται πώς θα αποφύγωμε την ψυχολογιαρχία· για παράδειγμα, συχνά η γυναικεία διάσταση του κληρικού συνίσταται σε «υποδεκτικότητα» και «ευαισθησία», στοιχεία εντελώς διαφορετικά από την θηλυπρέπεια. Είναι και η περίπτωση αυτή μία ακόμη απόδειξη του πολυσύνθετου των φαινομένων και της δυνατότητας το ίδιο μόρφωμα του ψυχισμού να ευοδώνει ή να αναστέλλει την ανάπτυξη και την δημιουργικότητα. Η υποδεκτικότητα και η ευαισθησία αποτελούν επιθυμητές «θηλυκές» αρετές του κληρικού, ενώ τα ακατέργαστα γυναικεία χαρακτηριστικά που μνημονεύθηκαν στην αρχή συνιστούν σημεία παθολογίας, ανησυχητικά κατά τον O'Doherty»¹⁰⁸⁸.

Μέσα σε μία ευρύτερη προοπτική: «η αγάπη κατήντησε θήλεια αρετή, ταυτόσημη με την συναισθηματικότητα, την αδυναμία. Έτσι κατήντησε σιγά-σιγά να γίνει ένας χωρισμός ανάμεσα στην αγάπη και την δύναμη. Όσοι έχουν αγάπη δεν έχουν δύναμη και όσοι έχουν δύναμη δεν έχουν αγάπη. Πρέπει ο χωρισμός αυτός να αντικατασταθεί, να γίνει σύνθεση. Αυτή η σύνθεση είναι το κλειδί για την επιτυχία»¹⁰⁸⁹.

Εάν, αφενός, η γυναίκα ελευθερώνει τον άντρα και, αφετέρου, το Άγιο Πνεύμα είναι ελευθερία («το πνεύμα όπου θέλει πνει») ίσως δεν θα ήταν άστοχος ο ανθρωπομορφικός ισχυρισμός ότι το Άγιο Πνεύμα έχει θηλυκές ιδιότητες¹⁰⁹⁰. Η ελευθερία είναι το συνδετικό στοιχείο μεταξύ Αγίου Πνεύματος-γυναίκας έναντι της θεσμικής χριστολογίας

¹⁰⁸⁸ πρωτ. Β.Θερμού, *Η ιερατική κλίση ως ψυχολογικό γεγονός*, Αθήνα, Έκδοση Ι.Μ.Θηβών και Λεβαδείας, 1998, 149,151

¹⁰⁸⁹ Α.Ν.Τσιριντάνης, *Για μια πορεία με επίγνωση*, Αθήνα, Συζήτησις, 1975, 179

¹⁰⁹⁰ Για το Άγιο Πνεύμα σαν 'Μητέρα' Bishop Kallistos (Ware) of Diokleia, 'Man, Woman and the Priesthood of Christ' *Women and the Priesthood*, NY, St Vladimir's Seminary Press, 1999, 19

«Για τον αυταρχικό άνθρωπο, αγάπη είναι η λαγνεία· για τον υποτακτικό, είναι η προστασία» σύμφωνα με τον Thomas Szasz¹⁰⁹¹, ώστε να εξηγηθεί η σεξουαλική ανηθικότητα του επισκοπάτου και η ανοχή των λαϊκών. Η δίψα για κυριαρχία και εξουσία συμπληρώνεται με την ‘εικαζόμενη’ σχέση του επισκοπάτου με την μασσωνία¹⁰⁹². Επιπλέον, «η επιθυμία για την εξουσία είναι σημάδι της απουσίας της πίστεως»¹⁰⁹³

1.2.4 Κριτική στην εξουσιαστικότητα

The institution of the Church has suffered from this; power became a powerful temptation for domination and a substitution for God and Jesus Christ. This institutional sclerosis has kept the Church from responding properly to the challenges of the modern world. It has become conservative and has created a deep chasm between the Church-People of God and the Church-hierarchy in terms of ecclesial praxis, between the Church that thinks, speaks, and yet does not act and that Church which does not dare to think, cannot speak, and yet acts.

Leonardo Boff

Ο Nicolas Afanassiev¹⁰⁹⁴ στερεί, θεωρητικά, από το επισκοπάτο την εξουσιαστικότητά του: «οι επίσκοποι προΐστανται του ποιμνίου του Χριστού όντες

¹⁰⁹¹ T. Szasz, *Αιρετικά*, Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2006, 35

¹⁰⁹² Ενδεικτικά, Ν.Χ.Βικέτου, *Η Ορθόδοξος Εκκλησία της Ελλάδος ως κοινωνική ομάδα κατά την επίτευξιν των στόχων της* Αθήνα, Τήνος, 1973, 23: «θα ανέμενεν τις, όπως η επίσημος Εκκλησία εν τω συνόλω της ασκήση ισχυροτέραν πίεσιν προς μεν τους τέκτονας, ίνα εγκαταλείψουν τας Στοάς, προς δε την Πολιτείαν, ίνα θέση τον τεκτονισμόν εκτός Νόμου, εκ του λόγου και μόνον ότι η λειτουργία του αντίκειται «και εις την δημοσίαν τάξιν» [όπως αναφέρει η πρόσφατη ακόμη τότε απόφαση του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Αθηνών της 6/12/1969 και εμπεριέχεται στο Αμβρ. Λενή, *Τι είναι μασσωνία*; Αθήνα 1972, 122-142]. Αντί τούτου παρετηρήθη κατά την Σύνοδον της Ιεραρχίας του 1972, τάσις της πλειάδος των μελών της προς αποφυγήν αυστηροτέρων μέτρων έναντι των τεκτόνων. *Εν αντιθέσει προς ό,τι συνέβη με το ζήτημα του αυτομάτου διαζυγίου* (υπογρ. δική μας), η επίσημος Εκκλησία απεφάσισε να ακολουθήση «τακτικήν συνέσεως», περιορισθείσα εις μόνην την ανανέωσιν της Πράξεως της Ιεραρχίας του 1933, δια της οποίας συνιστάται, όπως οι «τυχόν εμπλεκέντες εις την μύησιν των Μασσωνικών μυστηρίων... του λοιπού απόσχωσι πάσης επικοινωνίας προς τας Μασσωνικάς στοάς και εργασίας»

¹⁰⁹³ Μιχαήλ Μιχαήλωφ, *Η Μυστική Εμπειρία στην Κατάσταση της Ανελευθερίας*, Μήλεσι, εκδ. Η Μεταμόρφωσις του Σωτήρος, 2007, 74

¹⁰⁹⁴ Ν.Αfanassiev, *Η Εξουσία της Αγάπης*, Αθήνα, Τήνος, 1992, 38-50

και οι ίδιοι πρόβατα του ποιμνίου και ο Χριστός τους οδηγεί όπως και τα άλλα πρόβατα. Δεν είναι υπεράνω του ποιμνίου, αλλά εντός του ποιμνίου». Η εξουσία εννοείται μόνο ως διακονία. Η εξουσία του επισκόπου από την εποχή του Μ.Κωνσταντίνου οικοδομήθηκε πάνω σε νομικές αρχές, στο δίκαιο και όχι στη χάρη και την ευχαριστιακή κοινότητα. Κατ' αυτόν οι επίσκοποι δεν είναι οι τοποτηρητές του Χριστού στη γη, ούτε ο Θεός τους μεταβίβασε την εξουσία Του. Η εξουσιαστικότητα του επισκόπου και η θεοποίηση του Ρωμαίου αυτοκράτορα έχουν κοινή θεοκρατική βάση. «Κατά τον Ωριγένη, όποιος καλείται στο επισκοπικό αξίωμα, δεν καλείται στο πριγκιπικό αξίωμα, αλλά στη διακονία ολόκληρης της Εκκλησίας... Μέσα στον λαό του Θεού, που αποτελεί την Εκκλησία, κάθε πιστός, και όχι μόνο οι ποιμένες, είναι εγκατεστημένος για το υπούργημα του Βασιλείου Ιερατεύματος, για την διακονία του Θεού του... Εάν η βασιλεία δεν ανήκει παρά μόνο εις μία μερίδα, αυτό σημαίνει ότι οι άλλοι την στερούνται. Η Εκκλησία, λοιπόν, δεν χρίει τους ποιμένες στο μυστήριο της ιερωσύνης, αλλά χρίει κάθε πιστό που εισέρχεται στην Εκκλησία. Η εξουσία σε βάση θρησκευτική είναι φαινόμενο της κρατικής ζωής, διότι μόνον σ' αυτή η θείας προελεύσεως εξουσία μπορεί να είναι ανεξάρτητη και απόλυτη. Μέσα στην κατάσταση της Χάριτος μια τέτοια εξουσία δεν είναι αναγκαία, επειδή μέσα στην Εκκλησία όλοι είναι πλήρεις Χάριτος, ως βασιλείς και ιερείς». Δεν θα έπρεπε, λοιπόν, σύμφωνα με τον Ν.Αfanassiev να υπάρχει μέσα στην Εκκλησία η πυραμιδική οργάνωση εξουσίας αλλά μια κατανομή ρόλων μεταξύ ισότιμων μελών.

Ο Ν.Νησιώτης¹⁰⁹⁵ πρότεινε μια αντίληψη ελευθερίας στην εκκλησιαστική δομή με ταυτόχρονο άνοιγμα στην κοσμική διάνοηση –ως διάλογο και εμπλουτισμό– και τον εκδημοκρατισμό της αλλά και την υπέρβαση εμμονών εξουσιαστικής συμπεριφοράς: «Θα πρέπει η διοικούσα Εκκλησία και η Θεολογία μας να περιλάβουν στους κόλπους τους, λόγω του ειλικρινούς ενδιαφέροντός τους και για να παίξουν ηγετικό πνευματικό ρόλο, τους αντιπροσώπους των γραμμάτων, των τεχνών, του θεάτρου, της ποιήσεως και γενικότερα, να διευρύνουν (όπως και είναι στην ορθόδοξη παράδοση νόμιμο και αυτονόητο) την πνευματική ηγεσία της Εκκλησίας με την εξίσου συμμετοχή κλήρου και λαού. Η εποχή που έρχεται δεν θα ανεχθή πλέον καμμιά πυραμοειδή οργάνωση με κορυφή τα πατροπαράδοτα αξιώματα και τους τίτλους που

¹⁰⁹⁵ Ν.Νησιώτης, *Ορθοδοξία, Παράδοση και Ανακαίνιση*, Αθήνα, Ευθύνη, 2001, 99-100

προέρχονται από την εγκατεστημένη ιεράρχησι. Η Ορθοδοξία πρέπει να δώσει το παράδειγμα σ' αυτό το σημείο, γιατί αυτή είναι η πραγματική της Παράδοσις. Δεν είναι δικτατορική πολιτεία η ορθόδοξος Εκκλησία, ούτε στρατιωτική πειθαρχία. Είναι πνευματική οντότης όπου τα χαρίσματα των ανθρώπων αναπτύσσονται ελεύθερα και καθαγιαζονται. / Θα πρέπει η Ορθοδοξία να εύρη και πάλιν την λαϊκή της απλότητα, που δεν έπαυσε ποτέ να υπάρχει, αλλά που επικαλύπτεται από την σύγχρονη ασθένεια της τιτλομανίας και της επιζητήσεως κύρους και εξωτερικής ηγετικής δυνάμεως. Η Ορθοδοξία θα παίξει και πάλιν τον ηγετικό μορφωτικό της ρόλο μόνο διακονούσα με ειλικρινή ταπεινώσι, που είναι η ουσία του μηνύματός της. Δεν πρέπει «να ζητή τα εαυτής» πάσχουσα μήπως της αφαιρεθή η κηδεμονία, διότι τότε θα τα χάση μέσα στη γενεά που έρχεται, που λόγω της νέας κοινωνικής της διαρθρώσεως δεν θα ανεχθή καμιά πνευματική κληρονομία δοσμένη a priori λόγω τίτλων του παρελθόντος».

Ταυτότητα θέσεων με τον Ν.Νησιώτη παρουσιάζει ο Γ.Θεοτοκάς¹⁰⁹⁶: «σε πολλές περιπτώσεις, οργανώσαμε τις Εκκλησίες μας σαν γραφειοκρατικές υπηρεσίες, που είναι δύσκολο να τις χαρακτηρίσουμε ως δημοκρατικές. Μάλλον ολιγαρχικές θα έπρεπε να τις πούμε».

Η τοποθέτηση του αρχιμ. Χριστόφορου Καλύβα¹⁰⁹⁷ είναι αποκαλυπτική ενός τρόπου συμπεριφοράς των κατοχικών δεσποτάδων: «Ψυχροί, αδιάφοροι, με κόσμον ψευδαισθήσεων, ανάλγητοι εις την συμπεριφοράν του ποιμνίου, άγευστοι πικριών εκ της συγκρούσεως μετά του κακού, με *θηλυπρέπειαν* απολαμβάνουν τα ίσα τω Σατανά. Ένα μικρόν παράδειγμα της κατοχικής περιόδου: Ποίος επείνασεν απ' αυτούς; Ποίος εδάρη; Ποίος εκλείσθη εις τα μπουντρούμια του Χαϊδαρίου; Ποίος εσφαγιάσθη; Ουδείς!...Ενώ οι ιερείς προσέφεραν εκατόμβας»!

Η πραγματικότητα είναι τρομαχτική: «Δεν υπάρχει χαλινός και νόμος δι' ημάς...Σεις οι λαϊκοί δεν έχετε καταλάβει πως όταν ημείς γινώμεθα επίσκοποι, θεωρούμεν πάντοτε εαυτούς ανωτέρους και του Χριστού!»¹⁰⁹⁸. Ο Χριστοφ. Καλύβας

¹⁰⁹⁶ Γ.Θεοτοκάς, *Η Ορθοδοξία στον καιρό μας*, Αθήνα, Οι Εκδόσεις των Φίλων, 1975, 81

¹⁰⁹⁷ Χ.Καλύβας, *Ανορθώσατε την Εκκλησία...* 115 αναφορά στο Γ.Καρανικόλα, *Ρασοφόροι...* 209

¹⁰⁹⁸ Οι φράσεις ανήκουν στον πρώην Δημητριάδος Ιωακείμ από άρθρο του στο περιοδικό *ΑΝΑΠΛΑΣΙΣ* και παρατίθεται από τον αρχιμ. Χριστόφορο Αθ. Καλύβα, *Ανορθώσατε την Εκκλησίαν*, Αθήνα, Ορθόδοξος Χριστιανικός Σύλλογος 'Ο Μέγας Αθανάσιος', 1958, 112,115. Ο Μητρ. Δημητριάδος Ιωακείμ ανέπτυξε και εθνικοκοινωνική δράση. Σύμφωνα με τον Γ.Ν.Καραγιάννη, *Η Εκκλησία από την κατοχή στον εμφύλιο*, Αθήνα, Προσκήνιο, 2001, 36: «...έδωσε τη συγκατάθεσή του για την οργάνωση όλων των κληρικών των ενοριών του Βόλου και της Νέας Ιωνίας στο ΕΑΜ. Μάλιστα γι' αυτό τον

αναφέρεται στα παραπάνω αλλά και στους λαϊκούς: «Υπάρχει μια ποικιλία χοίρων που διαμένουν ακίνητοι μέσα εις λακούβες. Λόγω της ακινησίας των τα μεν πόδια μένουν σχεδόν ατροφικά, το δε σώμα παχαίνει φοβερά, και φθάνουν εις τοιαύτην αναισθησίαν, που ενώ οι ποντικοί σχηματίζουν φωλεάς εντός του σώματος, αυτοί εξακολουθούν να προσλαμβάνουν τροφήν και να παχαίνουν. Αλλ' αυτά, επι τέλους, είναι ζώα. Δεν υπάρχει λεπτότης, ευαισθησία, ανησυχία, ταραχή δια την θρησκευτικήν, ηθικήν και κοινωνικήν κατάρρευσιν; Η λεγομένη θρησκευτικότης της σήμερον είναι αβαθής, εγωϊστική, του σαλονιού, και της Μασονίας γλυκασμός... Αλλά διατί χωρίς χαλινόν οι Επίσκοποι; Είναι αρνία; Διατί χωρίς κλωβόν; Είναι παραδείσια πτηνά; Διατί χωρίς νόμον; Είναι άγγελοι εμπνέοντες την απόλυτον εμπιστοσύνην; Η κατάπτωσης των ηθών του λαού τους σώζει, και τίποτε άλλο. Εάν ο λαός ήτο αγνός, εγνώριζε τα δικαιώματά του και τας ευθύνας του, ασφαλώς θα είχε και την δύναμιν και τα μέσα να αναγκάση εις ταπεινώσιν και συστολήν την επισκοπικήν θρασύτητα που εκρήμισε και αυτό το άγιον Θυσιαστήριον. Αλλ' οι φιλόθρησκοι και τίμιοι άνθρωποι περιορίζονται εις ένα τυπικόν σεβασμόν: «Είναι Δεσπότης. Σέβομαι το εγκόλπιον. Επί Μωϋσέως καθέδρας εκάθισαν. Τους ανέχεται ο Θεός, πολλώ μάλλον ημείς». Αυτά λέγουν οι φιλήσυχοι άνθρωποι που είναι και οι ολιγώτεροι. Διά την Κυβέρνησιν υπάρχει η Βουλή, αλλά ο λαός δια της ψήφου του ανατρέπει την κακοδιοίκησιν. Εδώ όμως ισχύει το ισόβιον, διά την ισόβιον συμφοράν της Εκκλησίας, διότι δεν εφαντάσθησαν ποτέ οι μεγάλοι Πατέρες πως οι διάδοχοί των θα έβλαπτον και θα εβλάπτοντο με προνόμια που κανείς ποτέ αξιωματούχος δεν έσχεν επί της ζωής. Το θαυμασιώτατον και δημοκρατικώτατον διοικητικόν σύστημα της Εκκλησίας εγένετο απολυταρχικώτατον και τυραννικώτατον: «Ο νόμος είμαι εγώ», και κάθε ανάξιος, περιβληθείς τα επισκοπικά διάσημα, παριστάνει τον αντιπροσωπευτικόν τύπον της Εκκλησίας, ίσον εαυτόν ποιών προς τους κολοσσούς των οποίων η φωνή από του τάφου μας κατευθύνει τα βήματα προς την δόξαν. Αλλ' οσονδήποτε και αν ο λαός ευρίσκεται εις ηθικήν παρακμήν, παρατηρούνται ενίοτε κάτι ιστορικά ξεσπάσματα, τα οποία συντρίβουν τα είδωλα, και η αναγέννησις άρχεται εκ των κάτω»¹⁰⁹⁹. Η ανά πενταετία ψήφω κλήρου και λαού εκλογή επισκόπων θα ήρε τον αυταρχικό¹¹⁰⁰ και

σκοπό έθεσε στη διάθεση του ΕΑΜικού υπευθύνου για τον κλήρο, δικηγόρου Αρίσταρχου Ψιάρη, τη γραμματεία της Μητρόπολης»

¹⁰⁹⁹ Ανορθώσατε...111, 113-114

¹¹⁰⁰ Όλα τα σημεία του Χορκχάιμερ περί αυταρχικότητας αναλογούν στην χαρακτηριστική του σύγχρονου Έλληνα επισκόπου ιδιαίτερα εκείνο που αναφέρεται στη θρησκευτική ψυχρότητα του. Η

ολοκληρωτικό αυτόν θεσμό αφού με βάση τον αρχαίο κανόνα «τα εκκλησιαστικά έπονται τοις πολιτικοίς», και σήμερα ισχύει δημοκρατικό πολίτευμα με την έννοια, τουλάχιστον, της ψηφοφορίας με εχθρικά διακείμενους αυτής της πρότασης την παραδοσιαρχία, τον φονταμενταλισμό και την ιεροκρατία.

Η προηγούμενη κριτική του Καλύβα είναι όντως παραδοσιακή. «Ο Γρηγόριος ο Θεολόγος είχε την αίσθηση ότι οι σύγχρονοί του ιεράρχες απείχαν πολύ από το αναστάσιμο ιδεώδες, αφού οι περισσότεροί τους έβλεπαν τη θέση τους ως ‘μέσον συντηρήσεως’. Φαίνονταν ότι αναμένονταν λιγότερα από τους ποιμένες των ψυχών παρά από τους ποιμένες ζώων (sic!)»¹¹⁰¹ Επιπλέον, «η δεσποτοκρατική αυταρχικότητα, που κατασκευάζει πειθήνιους ‘πολίτες’ ανήμπορους να ορθώσουν το ανάστημά τους σε κάθε είδους κρίση ως ευνουχισμένες προσωπικότητες που είναι, έχει φυσικοποιηθεί από μια μεταφυσική θεολογική νομιμοποίηση του επισκοπομονισμού. Η εξιδανικευτική του παρελθόντος θεολογική αυτή προπαγάνδα με την ιδεολογική απόκρυψη της πραγματικότητας που πραγματοποιεί ασφαλώς αποποιείται την ιστορική πραγματικότητα ενός Ιωάννου Χρυσοστόμου που έλεγε ότι δε φοβάται τίποτα εκτός από τους επισκόπους ή ότι ο Μ.Βασίλειος ουδέποτε μπόρεσε να έλθει σε κάποια συνενόηση με τους επισκόπους της μητροπόλεως του. Η ρεαλιστική αυτή τοποθέτηση απορρίπτει κάθε αξίωση ιερότητας του σύγχρονου δεσποτικού κατεστημένου που βασιζέται στη μυθοποιημένη αγιότητα και διαλύει την αυταρέσκεια εκείνων που ζουν κάτω από το έμβλημά του»¹¹⁰²

απόσταση από έναν Χαλκίδος Γρηγόριο στο Κ.Δ.Δεμερτζή, ‘Ο ποτε Χαλκίδος Γρηγόριος’ στο *Η θρησκευτική ελευθερία* επιμ.Κ.Ε.Μπέης, Αθήνα, EUNOMIA Verlag, 1997, 9-12 ή γέροντος Επιφανίου Θεοδωρόπουλου, *Εξομολόγησις και Απολογία περί αποφυγής της αρχιερωσύνης*, επιμ.π.Αθ.Γ.Παπασταύρου, Αθήνα, Τροχαλία, 1999 είναι όση η απόσταση ενός ελεύθερου από έναν δούλο.

¹¹⁰¹ Γ.Φλορόφσκυ, *Οι ανατολικοί πατέρες του 4^{ου}* ... 167. Στη σελ.170-171: «η δυσαρέσκεια, που από καιρό αναπτύσσονταν εναντίον του, ξαφνικά ξέσπασε. Μερικοί κληρικοί ήταν δυσαρεστημένοι με την ηπιότητά του, επειδή δεν είχε ζητήσει τη βοήθεια των πολιτικών αρχών κατά των Αρειανών. Ο Γρηγόριος καθοδηγείτο πάντοτε από την αρχή ότι ‘το μυστήριο της σωτηρίας είναι για εκείνους που το επιθυμούν, και όχι για κείνους που πιέζονται να το δεχτούν’. Άλλοι ιεράρχες ενοχλήθηκαν από την έλλειψη ευελιξίας στις δογματικές πεποιθήσεις του, και ιδιαίτερα από την αδιάλλακτη ομολογία του για τη θεότητα του Αγίου Πνεύματος. Άλλοι ακόμα θεωρούσαν ότι η διαγωγή του ήταν ανάρμοστη στην αξιοπρέπεια του βαθμού του. ‘Δεν ήξερα’, έλεγε ο Γρηγόριος ειρωνικά, ‘ότι θα έπρεπε να ιππεύω ευγενή άλογα, ή να κάνω λαμπρή εμφάνιση καθισμένος πάνω σε άμαξα, ή ότι αυτοί που με συναντούν θα όφειλαν να μου φέρονται με δουλοπρέπεια, ή ότι όλοι θα έπρεπε να παραμερίζουν για μένα σαν να ήμουν άγριο θηρίο»

¹¹⁰² Ν.Κουραμπής, ‘Η Ελληνική Ορθοδοξία στο σταυροδρόμι της κρίσης – τα δύο πρόσωπα του Ιανού’ στο επιμ. Σ.Κονιόρδου ‘Η ελληνική κοινωνία στο σταυροδρόμι της κρίσης – έξι χρόνια μετά’ *ΠΡΑΚΤΙΚΑ 5^{ΟΥ} ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΕΚΕ*, Αθήνα 2016, 248 με αναφορά στους Δ.Σαβράμη, Π.Πολάκη και Δ.Λαμπρέλλη

Ο Αμίλκας Αλιβιζάτος¹¹⁰³ χαρακτήρισε «απαράδεκτον διαστροφή» την απουσία δημοκρατίας στην ελλαδική εκκλησιαστική δομή: «το δημοκρατικόν πνεύμα εκφαίνεται εν τω δικαίωματι του λαϊκού στοιχείου να επιλέγη ομού με τους κληρικούς τους τελευταίους, αδιαφόρως προς την εν τη Εκκλησία της Ελλάδος κατά πάντα απαράδεκτον διαστροφήν της εν τω σημείω τούτω εκκλησιαστικής τάξεως και του εκκλησιαστικού δικαίου δια του περιορισμού του κανονικού δικαιώματος των λαϊκών εν τη εκλογή κυρίως του κλήρου. Το δικαίωμα τούτο καταφαίνεται βαθύτερον και εκ του γεγονότος ότι και αυτά αι αποφάσεις των Οικουμενικών Συνόδων, της ανωτάτης ταύτης της Εκκλησίας αυθεντίας υπόκεινται εις τον έλεγχον και την έστω και tacite έγκρισιν της συνειδήσεως της Εκκλησίας δηλαδή κλήρου και λαού».

Η κυριαρχία του δεσποτισμού αποδεικνύεται με την επικράτηση των όρων «διοικούσα Εκκλησία» ή «επίσημη Εκκλησία» που επιβάλλουν την ταξικότητα μέσα στην Εκκλησία ή η απόδοση του όρου «εκκλησία» αποκλειστικά στο ιερατείο και κυρίως στο επισκοπάτο¹¹⁰⁴. Η ορολογία αυτή κατασκευάστηκε και αναδείχτηκε –για να αξιοποιήσουμε την σκέψη του Φρομ¹¹⁰⁵– ώστε να δημιουργηθεί η αίσθηση μιας απόλυτης απόστασης και ετερογένειας ανάμεσα στη μάζα και τους φορείς της αυθεντίας. Για να πιστέψει το αντικείμενο της αυθεντίας στην παντοδυναμία της, πρέπει να έχει πεισθεί ότι αυτή είναι κάτι εντελώς διαφορετικό. Κατά τον Γ.Πυρουνάκη¹¹⁰⁶, αντίθετα, «χρέος ολοκλήρου του πληρώματος της Εκκλησίας είναι η εκδήλωση του ζωντανού ενδιαφέροντος για τα εκκλησιαστικά πράγματα. Και όχι μόνον από τους κληρικούς, και όχι –όπως κακώς θεωρείται– μόνον από τους Ιεράρχες. Διότι *όλοι αποτελούμε την Εκκλησία του Θεού, μαζί Του*, και όλοι οι πιστοί έχουμε, ανάλογα ο καθένας, καθήκοντα και δικαιώματα μέσα στον ζωντανό Οργανισμό Της». Σύμφωνα, επιπλέον, με τον Α.Αλιβιζάτο¹¹⁰⁷ «η δημοκρατικότητα αυτή της Εκκλησίας, ης την ωραιότεραν έκφασιν αποτελεί η πραγματική αληθινή συμμετοχή του λαού εις όλας τας εκδηλώσεις της εκκλησιαστικής ζωής μέχρι του

¹¹⁰³ Α.Αλιβιζάτος, 'Ο φιλελεύθερος χαρακτήρ, το κατ' εξοχήν γνώρισμα της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας' ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ 38(1963) 61 Ο Α.Αλιβιζάτος αναφερόταν στα πανεπιστημιακά του μαθήματα εγκωμιαστικά για το έργο του π.Πυρουνάκη

¹¹⁰⁴ Θεωρητική θεολογική κατοχύρωση επιχειρείται στο Ιω.Ζηζιούλας, Χριστολογία, Πνευματολογία και Εκκλησιολογία, ΑΝΑΛΟΓΙΟΝ 6(2003) 110: «ο επίσκοπος είναι η προϋπόθεση της ύπαρξης της κοινότητας»· ο κίνδυνος του επισκοπομονισμού είναι δεδομένος...

¹¹⁰⁵ Ε.Φρομ, *Αυθεντία και Οικογένεια*... 185

¹¹⁰⁶ Γ.Πυρουνάκης, *Αναδιοργάνωση των Εκκλησιαστικών Πραγμάτων*, Αθήνα, 1966, 37

¹¹⁰⁷ Α.Αλιβιζάτος, *Ο φιλελεύθερος χαρακτήρ*...62

σημείου να μη δύναται να γίνη και λατρευτική τις εκδήλωσις άνευ της κατά τεκμήριον τουλάχιστον παρουσίας του λαϊκού στοιχείου, πάλιν λόγω της σήμερον υφισταμένης καταπτώσεως, φαίνεται μειωμένη, διότι εξ ενός, ο μεν λαός, αμόρφωτος εκκλησιαστικώς αγνοεί τα δικαιώματά του εν τω εκκλησιαστικώ οργανισμώ, εξ ετέρου δε παρατηρείται, ίσως ένεκα τούτου, συγκεντρωτική τις τάσης παρά τοις κληρικοίς, ως προς τα εκκλησιαστικά, μέχρι του σημείου να ακούγεται, αφελώς βέβαια, η οικειοποίησις του τίτλου της Εκκλησίας, μονοπωλιακώς υπό του κλήρου, επί χαλαρώσει του δημοκρατικού χαρακτήρος της Εκκλησίας και οιονεί νοθεύσει της ορθοδόξου περί αυτής αντιλήψεως»

Η ύπαρξη του λεγόμενου «μεταθετού»¹¹⁰⁸ αποδεικνύει ότι ο επίσκοπος δεν «παντρεύεται την εκκλησία» αλλά είναι ο επιβήτορας της και ο βιαστής της. Επιπλέον, ο επίσκοπος από υπηρέτης μεταβάλλεται σε δεσπότη και η θέση του είναι μόνιμη σε αντίθεση με τα πολιτικά πρόσωπα που, τουλάχιστον, εναλλάσσονται στην εξουσία με την ψήφο του λαού. Μόνο η ψευδής συνείδηση θα τολμούσε να ισχυριστεί ότι ο Χριστός εικονίζεται στο πρόσωπο του επισκόπου διότι απολυτοποιεί την τελετουργική διάσταση του εικονισμού αυτού με εξοβελισμό της ηθικής· όταν η ηθική πράξη βρίσκεται σε απόσταση από την τελετουργική τότε η τελετουργία λειτουργεί ως ιδεολογική νομιμοποίηση της απουσίας ηθικής πραγματικότητας. Η σύμπλευση τελετουργίας και ηθικής αποτελεί το ζητούμενο. Ο επίσκοπος στη σύγχρονη Ελλάδα δεν αποτελεί εθνοκοινωνικό παράγοντα ή σύμβολο εθνικό...

1.2.5 Η όντως Ιεροσύνη και η αλλοτριώσή Της

Ο Ιησούς είναι ο μοναδικός ιερέας και είναι ιερέας της προσωπικής του θυσίας. Οι απόστολοι παρουσιάζουν τη χριστιανική ζωή σαν μια λειτουργία, μια συμμετοχή στην ιεροσύνη του μοναδικού ιερέα. Για τον Παύλο όλη η ζωή των χριστιανών είναι πράξη ιεροσύνης. Αυτή η λατρεία αποτελείται τόσο από την

¹¹⁰⁸ Μετάθεση σε πλουσιότερες μητροπόλεις. Γ.Καραγιάννης, *Εκκλησία και Κράτος...* 120, 147, 151, 154, 179, 188 Θεολογική προσέγγιση στο Ε.Ι.Θεοδωρόπουλου, *Το αμετάθετον των επισκόπων*, Αθήνα, Αστήρ, 1962

εξύμνηση του Κυρίου όσο και από την αγαθοεργία και την κοινοκτημοσύνη των αγαθών (Εβρ 13,15 κε). Η επιστολή του *Ιακώβου* αριθμεί λεπτομερειακά τις συγκεκριμένες πράξεις που συνθέτουν την αληθινή λατρεία : η πειθαρχία της γλώσσας, η επίσκεψη στα ορφανά και στις χήρες, η αποχή από την ανομία του κόσμου δηλαδή ηθική. Το λειτουργικό ιερατείο δεν αποτελεί μια τάξη προνομιούχων, ούτε πλήττει τη μοναδική ιεροσύνη του Χριστού ή την ιεροσύνη των πιστών, αλλά, στην υπηρεσία και των δύο, είναι μια από τις μεσιτείες που εξασφαλίζουν τη διακονία του λαού του Θεού¹¹⁰⁹.

Η χριστιανική ιεροσύνη δεν είναι μεσιτική όπως στον ιουδαϊκό και ειδωλολατρικό κόσμο αλλά εγκέφαλος ή συντονιστικό κέντρο όλων των άλλων λειτουργιών του εκκλησιαστικού σώματος. Μέσα στη γενική ιεροσύνη των πιστών αναφέρονται τα χαρίσματα του επισκόπου ή του ιερέα¹¹¹⁰.

Το πραγματικό νόημα της χριστιανικής ιεροσύνης συνίσταται στην αγάπη και όχι στη θρησκευτικότητα. «...η θρησκεία έγινε μια οργανωμένη συναλλαγή με το Υπερφυσικό και ο ιερέας ξεχωρίστηκε ως «εκείνος που κάνει τη συναλλαγή», ως ο μεσολαβητής ανάμεσα στο φυσικό και στο υπερφυσικό. Στο τέλος δεν πολυπειράζει αν τη μεσολάβηση αυτή την καταλάβαιναν από τη μαγική άποψη –ως υπερφυσικές δυνάμεις- ή από τη νομική άποψη – ως υπερφυσικά δικαιώματα. Ο Χριστός όμως αποκάλυψε πως η ουσία της ιεροσύνης είναι αγάπη και επομένως πως η ιεροσύνη είναι η ουσία της ζωής. Ο Χριστός θανατώθηκε, στερνό θύμα της ιερατικής θρησκείας, και με το θάνατο Εκείνου πέθανε η ιερατική *θρησκεία* και εγκαινιάστηκε η ιερατική *ζωή*. Τον σκότωσαν οι ιερωμένοι, ο «κλήρος», η θυσία Του όμως τους κατέργησε, όπως κατέργησε και τη «θρησκεία». Και κατέργησε τη θρησκεία επειδή έριξε το μεσότοιχο που χώριζε το «φυσικό» από το «υπερφυσικό», το «βέβηλο» από το «ιερό», το «του κόσμου» από το «απόκοσμο» - το χάρισμα που ήταν η μόνη δικαιολογία και ο λόγος *υπάρξεως* (raison d' etre) της θρησκείας. Αποκάλυψε πως όλα τα πράγματα, όλη η φύση, βρίσκουν το τέλος τους, την πλήρωσή τους στη

¹¹⁰⁹ Η παράγραφος αυτή στηρίζεται στο λήμμα 'Ιεροσύνη' *Λεξικό Βιβλικής Θεολογίας*, Αθήνα, Άρτος Ζωής, 1980, 501-509

¹¹¹⁰ Ν.Ματσούκας, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1985, 489-493

Βασιλεία, πως όλα τα πράγματα γίνονται καινούρια με την αγάπη»¹¹¹¹. Ιερέας είναι ο κάθε άνθρωπος που αγαπά και αναφέρει την ύπαρξή του έξω από τον εαυτό του· η ιερατική ζωή συνίσταται στην αγάπη που ολοκληρώνει και ενοποιεί. Ωστόσο, στην παραπάνω κριτική τοποθέτηση του Σμέμαν για τη θρησκεία θα έπρεπε να προστεθεί ο ρεαλισμός του J.Plamenatz¹¹¹²: «η θρησκεία είναι φαντασιοπληξία που αποζημιώνει τους ανθρώπους για την αποτυχία τους να γίνουν ότι αποβλέπουν» τοποθέτηση που συνάδει με το γνωμικό «οι του βίου ναυαγοί, του υψίστου λειτουργοί».

Ιεροσύνη και κοινωνικό ενδιαφέρον ταυτίζονται· «ο ιερός Χρυσόστομος διδάσκει ότι η ευποιία και η ελεημοσύνη ‘ιερέας καθίστησι’ τους λαϊκούς που ελεούν, περιβεβλημένους την ‘στολήν της φιλανθρωπίας της ιεράς εσθήτος αγιωτέραν ούσαν και θύοντας την θυσίαν ταύτην’»¹¹¹³. Η ιεροσύνη αυτή έχει προφητική διάσταση: «εσείς τη μέρα που νηστεύετε παλεύετε για τα συμφέροντά σας, και βασανίζετε όλους αυτούς που σας δουλεύουν...η νηστεία, όπως εγώ τη θέλω, δεν είναι να κακουχέστε για μια μέρα, και το κεφάλι κάτω να το σκύβετε, καθώς το βούρλο...Η νηστεία που θέλω εγώ είν’ ετούτη: να σπάτε των αδικημένων τα δεσμά, να λύσετε τα φορτία που τους βαραίνουν, τους καταπιεσμένους ν’ απελευθερώνετε και να συντρίβετε κάθε ζυγό. Νηστεία είναι με τον πεινασμένο το ψωμί σας να μοιράζεστε, τον άστεγο να φέρνετε στο σπίτι...και τη βοήθεια στο συνάνθρωπό σας να μην την αρνιέστε...»¹¹¹⁴. Ιερέας είναι ο κάθε άνθρωπος που ενδιαφέρεται για τον συνάνθρωπό του και το δείχνει έμπρακτα

Ιεροσύνη είναι η ολοκλήρωση και πραγμάτωση του εαυτού που προσφέρεται ως δώρο ευχαριστίας· «μέσα στον απέραντο καθεδρικό ναό, που είναι το σύμπαν του Θεού, ο άνθρωπος, ιερέυς της ζωής του, εργάτης ή επιστήμων, κάθε τι το ανθρώπινο το κάνει προσφορά, ύμνο, δοξολογία...Κάθε λαϊκός¹¹¹⁵ είναι ιερέυς από την ύπαρξή

¹¹¹¹ A.Schmemmann, *Για να ζήσει ο κόσμος*, μτφρ. Ζ.Λορεντζάτος, Αθήνα, Δόμος, 1987², 137-138 Ο διάλογος θρησκείας-θεολογίας ως προς την διάκριση ιερού-βέβηλου στο Ν.Παπαγεωργίου, *Μεταμορφώσεις του ιερού*,... 211-212

¹¹¹² *Ιδεολογία*...107

¹¹¹³ Ι.Καρμίρης, *Η θέση και η διακονία των λαϊκών στην Ορθόδοξη Εκκλησία*, Αθήνα, Τήνος, 2001², 28

¹¹¹⁴ Ησαΐας 58, 4-7, *Η Αγία Γραφή*, Ελληνική Βιβλική Εταιρεία, 1997

¹¹¹⁵ Σύμφωνα με τον Π.Νέλλα, ‘Βασιλείον Ιεράτευμα, *ΣΥΝΑΞΗ* 83(2002) 54,55,50: «όλα τα μέλη [της Εκκλησίας] είναι λαϊκοί ή ιερείς –οι όροι είναι ισοδύναμοι- αλλά τα διακονήματά τους είναι διαφορετικά...Ο πιστός είναι συν-λειτουργός...ο ιερέας δεν παρεμβάλλεται μεταξύ πιστού και Χριστού...Οι λαϊκοί δεν είναι πελατεία του Ιερατείου»

του, προσφέρει ως θυσία ολόκληρη την ζωή του και το είναι του»¹¹¹⁶. Καθοριστικής σημασίας αντίληψη είναι ότι «this idea of ‘becoming what you are’ is the key to the whole eschatological teaching of the New Testament»¹¹¹⁷. Σύμφωνα με τον Ι.Ζηζιούλα «ίσως θα μπορούσαμε να πούμε ότι μέσα σε όλες τις αληθινά δημιουργικές πράξεις του ανθρώπου ενυπάρχει ένας χαρακτήρας «ιερατικός» ή «παρα-ιερατικός.»¹¹¹⁸.

Ιερέας της ευχαριστίας είναι ο άνθρωπος της ενότητας διότι Ευχαριστία είναι το μυστήριο της υπέρβασης του δαιμονικού κατακερματισμού. Ευχαριστιακός ιερέας του πολιτισμού είναι ο Τζον Ντος Πάσος όταν έγραψε: «όσο υπάρχει μια τάξη κατώτερη εγώ θα ‘μαι δικός της. Όσο υπάρχει μια τάξη που ξεπέφτει σε υπόκοσμο εγώ θα ‘μαι δικός της. Όσο υπάρχει έστω και μια ψυχή στη φυλακή, εγώ δε θα ‘μαι λεύτερος». Η ίδια ευχαριστιακή αίσθηση βρίσκεται στα λόγια του γέροντα Βαρσανούφιου: «Ω Κύριε, ή φέρε τα παιδιά μου μαζί με μένα στη Βασιλεία Σου, ή σβύσε και μένα από τη βίβλο Σου»¹¹¹⁹.

Ο σημαντικότερος διάλογος για τον εκδημοκρατισμό της Ελλαδικής Εκκλησίας, που δεν καρποφόρησε, διεξήχθη πάνω στο ρόλο των λαϊκών. Τα ερωτήματα ήταν εάν οι λαϊκοί έχουν ιερατική ιδιότητα και εάν η ανάδειξη κληρικών προϋποθέτει ψηφοφορία.

Εάν το σώμα των επισκόπων, ως ιεροκρατικό και επισκοπομονιστικό, που βρίσκεται σε διαρκή συναλλαγή με το Κράτος, δεν κατείχε την αποκλειστική διαχείριση του ιερού, ως μεσίτες των πιστών-μαζών έναντι του Θεού και παράγοντες-διαμεσολαβητές της θρησκευτικής ζωής, θα έχαναν την εξουσία τους δηλαδή το προνόμιο να τους αποκαλεί ο λαός «δεσπότες». Αλλά και ο λαϊκός είναι ιερέας. Η αποδοχή της αντίληψης και πράξης του ιερέα-πιστού παρουσιάζει τη δυσκολία της προσπάθειας για προσωπική χειραφέτηση: η αυθεντία προστατεύει και παρέχει πλασματική ασφάλεια στο βρεφοποιημένο ενήλικα ενώ ο βρεφοποιημένος ενήλικας θαυμάζει και αποθεώνει την αυθεντία μέσα σε μια «νόμιμη» συναλλαγή.

¹¹¹⁶ Π.Ευδοκίμωφ, *Η πάλη με τον Θεό*, Θεσσαλονίκη, Π.Ι.Π.Μ., 1991⁵, 286,275

¹¹¹⁷ Dom Gregory Dix, *The Shape of the Liturgy*, London, A and C Black, 1993¹³, 247

¹¹¹⁸ Ι.Ζηζιούλας, *Η κτίση...* 119

¹¹¹⁹ Αναφέρεται στο Κ. Ware, *Η εντός ημών Βασιλεία*, Αθήνα, Ακρίτας, 2000², 131

Σύμφωνα με τον Π. Τρεμπέλα:

Εγένετο πρότασις του αιδιμίμου Κορινθίας Προκοπίου «ομοφώνως αποδεκτή» υπό της Σ. Ιεραρχίας, καθ' ην «η γνώμη» ότι η ρήσις της Α Καθολικής Επιστολής Πέτρου (β 9) «βασίλειον ιεράτευμα» παρέχει έστω και επ' ελάχιστον οιονδήποτε ιερωσύνης εις τους λαϊκούς καταδικάζεται, της Ιεραρχίας μη δεχομένης γενικὴν και ειδικὴν ιερωσύνην, αλλά μίαν μόνην, ήτοι την δια του μυστηρίου της ιερωσύνης παρεχομένην» ... Η διατύπωσις «Μία είναι η ιερωσύνη» εξ επόψεως προτεσταντικής ούσα πλήρης, εξ ορθοδόξου επόψεως είναι ελλιπής. «Μία είναι η ιερωσύνη, αλλά διάφοροι οι βαθμοί αυτής». Αυτή και μόνη είναι η ακριβής και η πλήρης εξ επόψεως ορθοδόξου διατύπωσις¹¹²⁰

Ο ιερέας θα όφειλε να είναι πατέρας και η Εκκλησία οικογένεια. Από την άλλη πλευρά «εκείνοι που προσέρχονται στον κλήρο με μια νοοτροπία εμπορική, αντανακλούν το κλίμα που επικρατεί γενικότερα στην Εκκλησία. Σ' ένα σώμα η κατάσταση ενός οργάνου είναι πάντοτε συναρτημένη με τη γενικότερη κατάσταση του σώματος. Και την κατάσταση του εκκλησιαστικού σώματος, που παράγει τους κληρικούς με την εμπορική αντίληψη, την υποδηλώνουν τα λόγια «και παπάς θα γίνεις Κώστα; Έτσι τα 'φερε η κατάρα» και το «ο τεμπέλης και ο φαγάς ή παπάς ή χωροφύλακας»¹¹²¹.

Οποσδήποτε υπάρχει στέρεα παράδοση λαϊκής Ορθοδοξίας μακράν θρησκευτικότητας μέχρι να φτάσουμε ιστορικά στην αυθεντικότητα των ΕΑΜικών παπάδων: «Ριζωμένος μέσα στο κοινοτικό έδαφος ο Παπάς, αχώριστος από τα μέλη της αδελφότητας, ζούσε μαζί τους τη χαρά και τη λύπη, ήταν παρών στο χορό και στο γλέντι, στις αποκριές και στη μασκαράτα. Δεν έλειπε ούτε από τον πόλεμο και την ληστεία. Βαθύτατα λαϊκός, αν και ιερωμένος, ήταν η ζωντανή διάψευση του πνεύματος και των τύπων κάθε ανατολίτικης ορθοδοξίας»¹¹²² Στη σύγχρονη Ελλάδα ωστόσο ο ιερέας είναι ένας δημόσιος υπάλληλος και ο ιερέας-πιστός καταναλωτής της θρησκευτικής κοινωνίας του θεάματος

Ο Βλαντιμίρ Σολοβιόφ προβαίνει σε μία σύνθεση του χριστολογικού δόγματος με τις συνέπειές του σε όλα τα επίπεδα που μας απασχόλησαν στο κεφάλαιο αυτό και το προσφέρουμε ως επίλογο του: «Ο Χριστός είναι η αρχή και ο

¹¹²⁰ Οι λαϊκοί...σς116-7

¹¹²¹ Φ.Φάρος, Κλήρος...52

¹¹²² Δ.Δανηλίδης, *Η νεοελληνική κοινωνία*... 136

ακρογωνιαίος λίθος της διδασκαλίας, που είναι η έκφραση της αλήθειας του. Κάνετε επομένως το χριστιανικό δόγμα τη στέρεη αλλά πλατειά βάση, την αναλλοίωτη αλλά ζωντανή αρχή κάθε φιλοσοφίας και κάθε επιστήμης· μη το φυλακίζετε σε ένα χωριστό και απομονωμένο τομέα, αδιάφοροι ή και εχθρικοί προς τη σκέψη και τις γνώσεις των ανθρώπων. Η θεολογία είναι η επιστήμη του Θεού, αλλά ο Θεός των Χριστιανών ένωσε με τον εαυτό του την ανθρωπότητα σε μian αδιάλυτη ένωση. Η Θεολογία του Θεανθρώπου δεν μπορεί ποτέ να είναι χωρισμένη από τη φιλοσοφία και την επιστήμη των ανθρώπων. Είστε ορθόδοξοι στην ομολογία της πίστεώς σας, απορίπτετε εξ ίσου την αίρεση του Νεστορίου και την αίρεση του Ευτυχούς· προσπαθήστε λοιπόν να είστε ορθόδοξοι και στην εφαρμογή της πίστεώς σας. Φωτίζοντας με την αλήθεια του Χριστού τον τομέα της σκέψης και του στοχασμού των ανθρώπων, διακρίνετε αλλά μη χωρίζετε τις φύσεις, διατηρήτε πάντα στις ιδέες, στα συστήματα και στις διδασκαλίες σας μian εσωτερική οργανική και ζωντανή ένωση του θείου και του ανθρωπίνου ασυγχύτως και αδιαιρέτως. Προσέχετε να μην υποπέσετε στην παγίδα και, Νεστοριανοί χωρίς να το καταλάβετε, να αρχίσετε να παραδέχεστε δύο επιστήμες και δύο αλήθειες τέλειες και ανεξάρτητες την κάθε μια στον τομέα της. Μην προσπαθήτε επίσης, σαν όψιμοι Μονοφυσίτες, να αρνηθήτε και να καταργήσετε την ανθρώπινη αλήθεια, το φιλοσοφικό λόγο, τα δεδομένα των φυσικών επιστημών και τα πορίσματα των ιστορικών ερευνών· μην υπερβάλετε την σπουδαιότητά τους αλλά και μην απορίπτετε από προκατάληψη και εκ των προτέρων την βεβαιότητα της μαρτυρίας τους εν ονόματι του Χριστιανικού δόγματος –αυτό είναι μια παράλογη θυσία και μια μορφή λατρείας που ο ένσαρκος Λόγος ούτε σας ζητάει ούτε θα δεχόταν ποτέ.

Αλλά ο Χριστός δεν είναι μόνον η αρχή της επιστήμης και της γνώσης· είναι επίσης ο θεμέλιος λίθος και η αρχή της κοινωνικής τάξης προς την οποία πρέπει να τείνει η αναγεννημένη ανθρωπότητα. Και στον τομέα αυτό, σαν αληθινοί Ορθόδοξοι, πρέπει συνεχώς να δείχνετε τη βασιλική οδό ανάμεσα στις δύο αντίθετες αιρέσεις – στο νεστοριανό ψευδοφιλευθερισμό και στον μονοφυσιτικό ψευδοπικετισμό. Ο πρώτος θα ήθελε να χωρίσει οριστικά το Κράτος από την Εκκλησία, το βέβηλο από το ιερό, όπως ο Νεστόριος χώριζε εν τω Χριστώ τις δύο φύσεις, την ανθρωπότητα από τη θεότητα. Ο δεύτερος θα ήθελε να εξαφανίσει το ανθρώπινο, να καταποντίσει την ψυχή του ανθρώπου μέσα στη θεωρία του θείου, εγκαταλείποντας έτσι στην τύχη τους τον γήινο κόσμο, τα κράτη και τα έθνη· -κοινωνική εφαρμογή του

μονοφυσιτισμού που έκανε να χάνετε η ανθρώπινη φύση του Χριστού μέσα στο πέλαγος της θεότητάς του... Στην απολυταρχία του Κράτους, που θέλει να γίνει άθεο και ειδωλολατρικό, δεν θα αντιτάξετε μια κληρικοκρατία που κλείνετε στον εαυτό της και απολαμβάνει τη μακαριότητα της μέσα στην απομόνωση· δεν θα καταπολεμήσετε την πλάνη με μίαν ατελή αλήθεια· θα διαφυλάξετε την απόλυτη κοινωνική αλήθεια που απαιτεί, κοντά στην Εκκλησία, ένα Κράτος χριστιανικό, απεικόνιση και προσέγγιση της μελλοντικής βασιλείας του Χριστού. Δεν θα υποταχθήτε ποτέ στις κοσμικές εξουσίες, γιατί ο Πατήρ δεν είναι υποτεταγμένος στον Υιό, αλλά και δε θα αποπειραθήτε ποτέ να τις υποδουλώσετε, γιατί ο Υιός είναι ελεύθερος και υπακούει μόνον από αγάπη στον Πατέρα»¹¹²³.

¹¹²³ Β.Σολοβιόφ, 'Η ορθόδοξη Χριστολογία για τα κοινωνικά προβλήματα' ΣΥΝΟΡΟ 40(1966) 275-276

1.3 Η πολιτική σημασία των εκκλησιολογικών δογμάτων

Το ουσιαστικότερο, ίσως, σημείο της πολιτικής σημασίας των εκκλησιολογικών δογμάτων είναι η εξοικείωση της κοινωνίας με την ιεραρχική δομή δια της ιεροποίησης και των συμβόλων, στην νομιμοποίηση π.χ. της θέσης ότι ο θεσμός του επισκόπου είναι πνευματικό-αιώνιο και όχι ιστορικό μέγεθος· ως πνευματικό μέγεθος ειδωλοποιείται και καθίσταται ταμπού και όχι ένας ιστορικός πατριαρχικός θεσμός που επιδέχεται τροποποιήσεις ή αλλαγές. Η αγάπη, ως εκκλησιολογικό κέντρο, αντικαθίσταται από μαγικούς αυτοματισμούς. Το ολοκληρωτικό εθνικό κράτος αναγνωρίζει και επιδιώκει μόνο την μηχανοποιημένη εκδοχή της εκκλησιαστικότητας ενώ η κυριακάτικη θεία Λειτουργία αποτελεί το βασικό προϊόν στη βιομηχανία της θρησκευτικής κουλτούρας με προϊόν τη Θεία Μετάληψη¹¹²⁴. Η ενορία αποτελεί νησίδα συντηρητισμού μέσα στη κοινωνική δομή και αναπαράγει το κατεστημένο.

Αποτελεί μείζονος σημασίας παρατήρηση ότι «ακόμα και τα πιο αυταρχικά πολιτικά συστήματα εμπεριέχουν αναγκαστικά στοιχεία αμφισβήτησης (ώστε να εκτονώνονται οι αντιθέσεις): πολλές φορές υπάρχει το υποκατάστατο της «συμβολικής αμφισβήτησης» μέσα από διάφορες τελετουργίες οι οποίες ανατρέπουν συμβολικά το σύστημα, σε περιορισμένα πλαίσια, ώστε να εκτονωθούν οι τάσεις αμφισβήτησής του και εν τέλει να το κατοχυρώσουν καλύτερα»¹¹²⁵. Μια τέτοια τελετουργία αποτελεί η Θ.Ευχαριστία όπου κατασκευάζεται και παρέχεται η ψευδαίσθηση της ισότητας, αδελφότητας, ειρήνης κλπ η οποία δεν υπάρχει «μετά τη Λειτουργία» μέσα στα πλαίσια της Ελλαδικής Εκκλησίας ως κρατικής Εκκλησίας αφού δεν αξιοποιεί και δεν πράττει την κοινωνική διδασκαλία του Χριστιανισμού. Ο ευχαριστιακός μύθος, ως ειδωλολατρία του τελετουργικού, είναι ένας απο-πολιτικοποιημένος λόγος όπως κάθε μύθος¹¹²⁶.

¹¹²⁴ Δεν πρόκειται πλέον για το φάρμακο αθανασίας του αγ.Ειρηναίου ούτε για το αναστημένο Σώμα του Ιησού Χριστού, αλλά για μαγικό φίλτρο σε μικροαστική τελετή

¹¹²⁵ Χρ. Κωνσταντοπούλου, 'Εισαγωγή: Αναφορά στην Έννοια και στις Όψεις των Σύγχρονων Αποκλεισμών' στο «Εμείς» και οι «Άλλοι». Αναφορά στην Έννοια και τα Σύμβολα, Αθήνα, τυπωθήτω, 1999, 28, υποσ. 54 με αναφορά στο G.Balandier, Πολιτική Ανθρωπολογία,

¹¹²⁶ Ρ.Μπαρτ, Μυθολογίες...244, 246: «έργο του μύθου είναι να αδειάζει το πραγματικό: υπάρχει, κυριολεκτικά, μια αδιάκοπη διαρροή, μια αιμορραγία ή, αν θέλετε, μια εξανέμιση – κοντολογίς, μια αισθητή απουσία...Θα μπορούσαμε να πούμε –όπως ο Μαρξ– πως το πιο φυσικό αντικείμενο όσο αδύναμο, όσο σκόρπιο κι αν είναι εμπεριέχει κάποιο πολιτικό στοιχείο, την λίγο-πολύ αξιωματική

Η αντίληψη της ιεροκατηγορίας, μάλιστα, επιδιώκει να καταστήσει υπεράνω κριτικής τους εκπροσώπους της κρατικής θρησκείας. Συλλειτουργεί με την θρησκοληψία που τρομοκρατεί με άλιωτο λείψανο τον ιεροκατήγορο μετά θάνατον ώστε, με αυτό τον τρόπο, απολυτοποιείται η θρησκευτική εξουσία. Την ορθολογική και πολιτική αντιμετώπιση έναντι της ιεροκρατικής αυθαιρεσίας παρουσιάζει ένα παράδειγμα που θέτει ο Κ.Ε.Μπέης¹¹²⁷: «ο ιερέας που εκδιώκει του ναού κάποια κυρία, επειδή φορεί παντελόνια, ασφαλώς θα συμπεριφερόταν πιο κόσμια, αν είχε ήδη καταδικαστεί σε προηγούμενη παρόμοια περίπτωση για προσβολή της προσωπικότητας της προπηλακιζομένης κυρίας».

Η αδιαφορία προς την κοινωνιολογία ευνοεί την ανιστορική τοποθέτηση επί θεσμικών μεταβολών. Ο Π.Ευδοκίμοφ, για παράδειγμα, σχολιάζοντας την κενή θέση στην κορυφή της εικόνας της Πεντηκοστής που ανήκει στον Χριστό γράφει ότι «κανείς δεν θα μπορέσει ποτέ να καθίσει στην θέση αυτή, ούτε πάπας ούτε πατριάρχης»¹¹²⁸ αλλά δεν αξιοποιεί σε θεσμικό επίπεδο την ανάλυσή του· η ταξική ιεραρχία στην κοινωνία παραμένει να υποστηρίζεται από την χωρίς αντικειμενική και ρεαλιστική κριτική στην ιεροποιημένη εκκλησιαστική δομή ταξικής ιεραρχίας. Αλλά, το κομβικό σημείο της εκκλησιολογίας είναι η αγάπη η οποία αν δεν αποκτήσει κοινωνική δυναμική θα μείνει μια αφηρημένη διανοητικότητα ή συναισθηματισμός.

Η φιλελεύθερη θεολογική αντίληψη της αγαπητικής «κοινωνίας προσώπων» δεν συνδέεται με πρόταση αντιιεραρχικής δομής στην Εκκλησία αλλά λειτουργεί ως στήριγμα της συντηρητικά εννοούμενης παραδοσιακότητας· η πυραμιδική ιεραρχία, όμως, σχετίζεται με την υποταγή και όχι με την ελεύθερη αγάπη. Η απολιτικότητα της Εκκλησίας παράλληλα με την άρνηση ιστορικής μεταμόρφωσης της κοινωνίας είναι πρόδηλη· σύμφωνα με τον Π.Νέλλα¹¹²⁹: «η θέση της πολιτικής φαίνεται να είναι για τη Γραφή σαφής: ευεργετική και απαραίτητη για την πολιτεία κρίνεται ως εντελώς ανεπαρκής και κατά συνέπεια περιττή για να χρησιμοποιηθεί ως μέσο από την Εκκλησία». Επιπλέον, η προώθηση της ταξικής αντίληψης στην Εκκλησία με την

παρουσία της ανθρώπινης πράξης που το έχει παράγει, τακτοποιήσει, χρησιμοποιήσει, υποδουλώσει ή απορρίψει».

¹¹²⁷ Κ.Ε.Μπέης, 'Εκκλησία και Κράτος', *ΚΑΘ' ΟΔΟΝ* 15(1999) 34

¹¹²⁸ Π.Ευδοκίμοφ, *Η Ορθοδοξία*, Θεσσαλονίκη, Ρηγόπουλος, 1972, 197

¹¹²⁹ Π.Νέλλας, 'Ορθοδοξία και Πολιτική', *Μαρτυρία Ορθοδοξίας*, Αθήνα, Εστία, 1971, 160.

προτεραιότητα στους μοναχούς έναντι των λαϊκών είναι σαφής: «Αυτοί [οι μοναχοί] καλούνται να την σώσουν [την Εκκλησία] και σήμερα»¹¹³⁰. Η ίδια αντίληψη υπάρχει στον Θεόκλητο Διονυσιάτη¹¹³¹: «δεν αποτελεί αντιστροφή των πραγμάτων, να θέλουν οι λαϊκοί να διδάξουν τον Χριστιανισμόν εις μοναχούς;». Η σύμπλευση απολιτικότητας και ταξικότητας οδηγεί στη διατήρηση του κατεστημένου.

Η χριστιανική πνευματικότητα στην ασκητική-μοναστική της διάσταση μπορεί να κατευθύνει πολιτικά σε απάθεια αλλά και σε αντιλήψεις και στάσεις που ευνοούν τον ολοκληρωτισμό. Το σχετικό παράδειγμα του Ν.Βalashov¹¹³² είναι κατηγορηματικό: «Η Ρωσική Εκκλησία εξακολούθησε να διδάσκει το ποιμνίο της ένα ασκητικό ιδεώδες, που παρουσιαζόταν ως απόλυτη απαίτηση. Συνηθίσαμε να ακούμε συγκινητικές ιστορίες περί αγίων γερόντων, αν και ήσαν άσχετοι προς την καθημερινή ζωή μιας πραγματικής κοινωνίας, μέχρις ότου ήλθε η επανάσταση κι έβαλε τέλος σε όλα τα όνειρα περί Αγίας Ρωσίας. Και τότε αποδείχθηκε πως αυτή η ασκητική ιδεολογία, που επισκίαζε πάρα πολύ το Ευαγγέλιο, πρόσφερε ανεπαρκή υποστήριξη σε όσους χρειάζονταν να αντισταθούν στο ολοκληρωτικό καθεστώς. Επιπλέον, η ασκητική απαίτηση για υποταγή της βούλησής μας με άνευ όρων υπακοή στον πνευματικό μας πατέρα εύκολα αντικαταστάθηκε με νέο περιεχόμενο, όταν οι κομμουνιστές ήλθαν και αντικατέστησαν τους προηγούμενους καθοδηγητές. Στίχοι του 1918 από τον Nikolai Kliuev μπορούν ζωντανά να το επιβεβαιώσουν: «Υπάρχει στον Λένιν ασκητικό πνεύμα, η αυστηρή φωνή ενός Ηγουμένου». Αυτά είναι λόγια χριστιανού ποιητή. Και η προσπάθεια για καθολικότητα, κοινωνία ή κοινότητα ζωής εύκολα μεταβάλλονταν σε Λενινιστικό κολεκτιβισμό».

Η νεοελληνική πραγματικότητα παρουσιάζει αναλογίες· σύμφωνα με τον Χ.Γιανναρά¹¹³³: «άνθρωποι που εύρισκαν ψυχολογικό καταφύγιο στον ολοκληρωτισμό της πειθαρχίας των εξωεκκλησιαστικών οργανώσεων, αναζητούν το

¹¹³⁰ Π.Νέλλας...167

¹¹³¹ Μοναχός Θεόκλητος Διονυσιάτης, *Ορθοδοξία και Πολιτική*, Θεσσαλονίκη 1981, 47. Το επιχείρημα χρησιμοποιείται στο διάλογό του με τον Ν.Ψαρουδάκη.

¹¹³² Nikolai Balashov, ' «Αγία Ρωσία» και σχετικά προβλήματα' *ΚΑΘ'ΟΛΟΝ* 7-8(1994) 144

¹¹³³ Χ.Γιανναρά, *Ορθοδοξία και Δύση στη Νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα, Δόμος, 1992, 485· Γ.Γκίνη, *Ιεράρχες*...160: «οι λεγόμενοι πνευματικοί πατέρες (γέροντες, ιεροκήρυκες κ.ά.) φέρουν βαριά ευθύνη για το αποκοίμισμα του θρησκευόμενου Λαού. Με τα γλυκανάλατα και πλαδαρά κηρύγματα και τις συμβουλές τους ευνούχισαν τους Χριστιανούς, τους αφιόνισαν και τους μετέτρεψαν σε όργανά τους. Η γνώμη τους ήταν και είναι εντολή για τους πιστούς. Αλλοίμονο σ' εκείνον που δεν θα «έκανε υπακοή» στο «γέροντα» ή τολμούσε να εκφέρει αντίρρηση»

υποκατάστατο της οργανωσιακής χειραγώγησης στην αντικειμενική εγκυρότητα των συμβουλών κάποιου «γέροντα». Η συνέπεια αυτής της αντίληψης και συμπεριφοράς ήταν ότι η συγκεκριμένη πολιτική τοποθέτηση της ΖΩΗΣ και του ΣΩΤΗΡΑ ήταν φιλικά προσκείμενη στη χούντα των συνταγματαρχών¹¹³⁴.

Σύμφωνα με τον Ν.Μπουγάτσο¹¹³⁵ «όταν η Ρωμαϊκή πολιτεία είχε αυτοκρατορία, η Εκκλησία είχε απόλυτα δημοκρατικό σύστημα διοίκησης, τώρα η πολιτεία (λέει πως) έχει δημοκρατία, αλλά η Εκκλησία διοικείται μοναρχικά, αρχιεροκρατικά» Η ουσιαστική αυτή παρατήρηση παρουσιάζει την πολιτική υποβάθμιση του χριστιανισμού που, όπως παρουσιάσαμε ήδη, πραγματοποιήθηκε και εκ των έσω...

Η τελετή της Θείας Ευχαριστίας ως λατρεία αγάπης αποτελεί το εκκλησιολογικό κέντρο. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Ι.Πέτρου¹¹³⁶ «το πιο σπουδαίο είναι ότι ο Κοραΐς κατανοεί τη θρησκεία όχι ως σύνολο λατρευτικών τελετών, αλλά ως μήνυμα νέας ζωής και ως αξιολογικό σύστημα που νοσηματοδοτεί την ανθρώπινη δράση και συμπεριφορά». Επιπλέον, «ο τελετουργικός στόμφος, αυτό δηλαδή που λέγεται και «άρτος και θεάματα» είναι ένα μέσο που χρησιμοποιούν οι εξουσίες για να επιβάλλονται στις μάζες και να τις ναρκώνουν, έτσι ώστε να μην ενοχλούν τους εξουσιαστές που κατά την έκφραση του Χριστού κατακυριεύουν, κατεξουσιάζουν και αυθαιρετούν, και να μην επαναστατούν κατά της καταχρηστικής τους εξουσίας»¹¹³⁷. Σύμφωνα, μάλιστα, με τον Αμίλκα Αλιβιζάτο¹¹³⁸ «είναι αλήθεια η μομφή για αποκλειστική τελετουργική δράση της Ορθόδοξης Εκκλησίας». Τελικά, «οι τελετές θεωρούνται ανέκαθεν ως ισχυρό μέσον διατήρησης του κοινωνικού συστήματος... Η τελετή κηρύσσει το μεγαλείο και τη σταθερότητα του κοινωνικού συστήματος, αποκαθιστά την απόσταση και τα προνόμια, διότι η οικειότητα θα οδηγούσε σε κριτική έλλειψη σεβασμού...»¹¹³⁹. Το ανάλογο του θρησκευτικού ως προς το πολιτικό παρουσιάζει ο Κ.Μίνουε¹¹⁴⁰: «η πολιτική επειδή σ' ένα μεγάλο βαθμό είναι

¹¹³⁴ Γ.Γκίνη, *Ιεράρχες διάκονοι της Χούντας*, Αθήνα, Βασδέκης, 1981, 159-170 / Γ.Μουστάκης, *Η γέννηση του χριστιανοφασισμού...*

¹¹³⁵ Ν.Μπουγάτσο, *Κρατική εξουσία και Ορθόδοξη Εκκλησία*, Αθήνα, Μήνυμα, 1995, 138

¹¹³⁶ Ι.Σ.Πέτρου, *Εκκλησία και Πολιτική*, Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης, 1992, 128

¹¹³⁷ Φ.Φάρος, *Η Εκκλησία...* 83

¹¹³⁸ Α.Αλιβιζάτος, *Ο φιλελεύθερος χαρακτήρ...* 53

¹¹³⁹ R.M.MacIver, *Society Its Structure and Changes*, New York, 1933, 259 κ.ε. Αναφέρεται στο Ε.Φρομ, *Αυθεντία...* 197

¹¹⁴⁰ Κ.Μίνουε, *Πολιτική*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα/ΤΟ ΒΗΜΑ, 2006, 128

λόγος, οφείλει να δραματοποιεί τον εαυτό της. Ένας βασιλέας είναι απλώς ένα ανθρώπινο ον ανάμεσα σε άλλα. Η πολιτική τάξη όμως σε ένα μοναρχικό καθεστώς απαιτεί τη *δραματοποίηση* του τι είναι ένας βασιλέας, και αυτόν το στόχο υπηρετούν τα στέμματα, οι θρόνοι, τα σκήπτρα, οι βασιλικές φρουρές, τα εμβλήματα και άλλα σύμβολα, ορισμένα εκ των οποίων χρησιμοποιούνται από προθυπουργούς και προέδρους της δικής μας της εποχής της ισότητας». Με βάση τα προηγούμενα, η δραματοποίηση του τι είναι ένας επίσκοπος συντελείται στη Θ.Λειτουργία και όχι το μυστήριο της έμπρακτης αγάπης...

Η Θεία Λειτουργία θα πρέπει να περιορίζεται στη νόρμα ενός θρησκευτικού τελετουργικού χωρίς αναφορά στην κοινωνία, να μην δημιουργεί συνειδητούς πολίτες ενοποιημένους με αγάπη και αλληλεγγύη και χωρίς ουδεμία σύνδεση με κοινωνικές μεταβολές που η αγάπη επιφέρει όπως το συνόδευμα του συναισθηματικού μοιράσματος με το οικονομικό όπως απαιτεί η χριστιανική κοινοκτημοσύνη· η αλληλοπεριχώρηση της δύναμης της τελετής με τη δύναμη της κοινωνικής μεταβολής αποτελεί κίνδυνο που η κρατική Εκκλησία και η θεολογία οφείλει να αποσοβήσει προς όφελος του νομιμόφρονος κατεστημένου. Επιπλέον, «η ελληνορθόδοξη Εκκλησία με το να δίνει έμφαση περισσότερο στο τελετουργικό παρά στο σύστημα πίστεως αποτυγχάνει να καλλιεργήσει βαθιά θρησκευτικά συναισθήματα στα μέλη της»¹¹⁴¹.

Η ίδια η Θ.Ευχαριστία θα έπρεπε να αντιμετωπιστεί σαν μαγική πρόσληψη της πραγματικότητας εάν δεν αντανακλά κοινωνικά την έμπρακτη αγάπη, δηλ. η Θ.Ευχαριστία ταυτίζεται με την μαγεία διότι δεν αποτελεί τίποτε άλλο από αυτοδικαιωμένες φαντασμαγορίες. Σύμφωνα με τον Richard Kieckhefer¹¹⁴² «έχει ειπωθεί ότι ‘ο μεγαλύτερος μάγος θα ήταν αυτός που θα μπορούσε να κάνει μάγια στον ίδιο του τον εαυτό, τόσο ισχυρά, ώστε να πιστέψει τις φαντασμαγορίες του σαν αυτόνομες πραγματικότητες’. Παραδόξως, εκείνοι που αποδείχθηκαν οι μεγαλύτεροι μάγοι –σύμφωνα μ’ αυτόν τον ορισμό- ήταν οι θεολόγοι, οι ιεροκέρηκες, οι δικηγόροι, οι δικαστές και οι ιεροεξεταστές». Το να πείσει ένας θεολόγος κάποιον πολίτη ότι η Θ.Ευχαριστία είναι η τελική αλήθεια για να συμμετέχει σε αυτήν χωρίς

¹¹⁴¹ Γκιζέλης Γ, Κανταντζόγλου Ρ, Τεπέρογλου Α, Φίλιας Β, *Παράδοση και νεωτερικότητα στις πολιτιστικές δραστηριότητες της ελληνικής οικογένειας: Μεταβαλλόμενα σχήματα*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, 1984, 130

¹¹⁴² R.Kieckhefer, *Η Μαγεία στο Μεσαίωνα*, Αθήνα, Κωσταράκης, 1993, 294.

αντικειμενικές, και πρωτίστως οικονομικές με την κοινωνική δικαιοσύνη, αλλαγές λειτουργεί ως πολιτικοθησκευτικό ξόρκι. Θα πρέπει, επιπλέον, να υπογραμμιστεί ότι ο βασικός μηχανισμός της αλλοτρίωσης είναι η μυθοποίηση¹¹⁴³, ότι δηλ. η μυθοποίηση της Θ.Ευχαριστίας αποτελεί αλλοτριωτικό μηχανισμό.

Επιτρέπεται να διακατέχεται κανείς από όσα εσχατολογικά όνειρα θέλει αλλά μετά το τέλος της Λειτουργίας η αποδοχή του συστήματος και της «πραγματικότητάς» του πρέπει να είναι δεδομένη και αδιαπραγμάτευτη. Υπάρχει απόλυτη ελευθερία στην ευσεβή φαντασία αλλά την πραγματικότητα –θησκευτική και πολιτική- τη διαχειρίζονται άλλοι. Η δύναμη της μηχανικής επανάληψης, της συνήθειας και του στερεότυπου προπαγανδίζουν ότι τίποτε καινούριο δεν μπορεί να υπάρξει¹¹⁴⁴. Η μηχανικότητα στη βιομηχανία της θρησκευτικής κουλτούρας λειτουργεί ως παρηγοριά ή διαφυγή όπως ακριβώς η χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών ενώ η όντως προσευχή, από την ίδια της τη φύση, προσδοκά τη μεταβολή και είναι δημιουργική. Αλλά «η ευχαρίστηση σταθεροποιείται μέσα στην ανία γιατί, αν θέλει να παραμείνει ευχάριστη, δεν πρέπει να απαιτεί καμιά προσπάθεια· γι' αυτό κινείται μέσα στα στενά αυλάκια των συνηθισμένων συνειρμών ... κάθε λογική συσχέτιση που απαιτεί μια πνευματική προσπάθεια αποφεύγεται προσεκτικά»¹¹⁴⁵.

Αλλά η αγάπη που απορρέει και από τη Θ.Λειτουργία, όπου αυτή υπάρχει, έχει συγκεκριμένες συνέπειες: «Όποιος δεν αγαπά, αρνείται τη φύση του. Καταστρέφει την αίσθηση και δυνατότητα για τη γνώση, που είναι αιωνιότης. Όποιος δεν βλέπει τον εαυτό του να αυξάνη όταν ελαττούται και χάνεται για τον άλλο, βασανίζεται. Καταδικάζει τον εαυτό του σε κάτεργα απάνθρωπα. Μέσα στη Θεία

¹¹⁴³ Μ.Νιελ, *Ψυχανάλυση του Μαρξισμού*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1975, 75-76

¹¹⁴⁴ Ωστόσο, Κ.Κυριακίδης, 'Χθες και σήμερα ο αυτός' στο *2000 χρόνια μετά*, Αθήνα, Ακρίτας, 1999, 282: «καταλαμβάνομαι από θλίψη όταν σκέφτομαι πως τον ένατο αιώνα η Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης αποφάσισε ότι τα υπέροχα κοντάκια του Ρωμανού του Μελωδού έπρεπε να αντικατασταθούν στη Λατρεία γιατί δεν απηχούσαν πια, δύο μόλις αιώνες (σε καιρούς που ο κόσμος εκινείτο με βοϊδάμαξες) μετά τη σύνθεσή τους, την εποχή και την κοινωνία, ή απλά γιατί δεν καταλάβαιναν το περιεχόμενό τους οι πιστοί, και εισήγαγε αντ' αυτών τους νεοφανείς κανόνες του Θεόδωρου Στουδίτη και των ομοίων του νεωτεριστών ποιητών. Καταλαμβάνομαι από θλίψη όχι, κυρίως, γιατί χάθηκαν στη μεγαλύτερή τους έκταση αυτά τα ανεπανάληπτα δημιουργήματα, αφού περιέπεσαν σε αχρηστία, αλλά, κυριότατα, γιατί σήμερα η Εκκλησία δεν αποτολμά την εισαγωγή έστω και ενός ύμνου αν δεν είναι γραμμένος με τον τρόπο –και τη γλώσσα, Θεέ μου- του ένατου αιώνα! Και συζητούμε για... μετάφραση των παμπάλαιων ύμνων καθ' ον χρόνο τρέχουμε με ταχύτητες διαδικτύου».

¹¹⁴⁵ Μ.Χορκχάϊμερ, Τ.Αντόρνο, 'Η βιομηχανία της κουλτούρας: Ο διαφωτισμός ως εξαπάτηση των μαζών' στο *Η διαλεκτική του Διαφωτισμού*, Αθήνα, Ύψιλον, 1986, 160.

Λειτουργία είναι διαφορετικά: Μαθαίνουμε να αγαπάμε... Δεν είσαι μεμονωμένος και χωρισμένος από τους άλλους και τα άλλα. Δεν κλείνεις στη φυλακή του χώρου. Δεν ασφυκτιάς στην καταδίκη του χρόνου. Η ζωή σου δεν είναι ένα ποτήρι νερό που αν το πihς μένεις το ίδιο διψασμένος όπως πριν· και αν δεν το πihς θα σαπίση μπροστά στα μάτια σου. Δεν είσαι ένα τμήμα μηχανικό ενός απέραντου σύμπαντος, ούτε άτομο μέσα σε ανώνυμο πλήθος. Ο Αρχηγός της ζωής σύντριψε τα κλειθρα του μηχανικώς υπάρχουν. Είσαι οργανικό μέλος ενός θεανθρώπινου μυστηρίου. Έχεις μια διακονία συγκεκριμένη, μικρή, ελάχιστη, που σε κάνει κοινωνό του όλου...»¹¹⁴⁶. Ο αυθορμητισμός και το πηγαίο συναίσθημα του συγγραφέα αποτελεί εκκλησιαστική κριτική στην ορθολογίζουσα τεχνολογική ιδεολογία της εποχής μας όπου «η βία της βιομηχανικής κοινωνίας έχει θρονιαστεί μέσα στο μυαλό των ανθρώπων... [υπάρχει μια] μυστηριώδης προδιάθεση των τεχνολογικά διαπαιδαγωγημένων μαζών να γοητεύονται από οποιονδήποτε δεσποτισμό»¹¹⁴⁷

Θα προσπαθήσουμε να συνοψίσουμε μέσα από ένα συγκεκριμένο παράδειγμα την όντως εκκλησιολογική ή μη βάση μιας τελετής. Η έκφραση της αγάπης ως τελετή του γάμου κατέχει ιδιαίτερη θέση μέσα στη βιομηχανία της θρησκευτικής κουλτούρας και του σύγχρονου καταναλωτισμού. Η ευχαριστιακή κριτική με υπαρξιακό υπόβαθρο, ωστόσο, είναι σαφής: «ο Γάμος θα ήτο λάθος να θεωρηθή ως απλή βεβαίωσις και επευλόγησις ενός βιολογικού γεγονότος. Συνδεδεμένος με την Ευχαριστίαν αποτελεί υπόμνησιν καίτοι ότι οι νεόνυμφοι έχουν την ευλογία να δημιουργήσουν ιδίαν οικογένειαν, εντούτοις το έσχατον και ουσιαστικόν πλέγμα σχέσεων που συνιστά την υπόστασίν τους δεν είναι η οικογένεια, αλλά η Εκκλησία, όπως εκφράζεται εις την ευχαριστιακήν σύναξιν. Η εσχατολογική αυτή υπέρβασις της βιολογικής υποστάσεως υποδηλούται και από την «στέψιν» των νεονύμφων, χάνεται όμως ουσιαστικά και υπαρξιακά από την στιγμήν που θα αποκοπή η τελετή του Γάμου από την Ευχαριστίαν»¹¹⁴⁸ Επιπλέον, ο Α.Σμέμαν ασκεί κριτική στη χριστιανική «χρυσή οικογενειούλα» και στην ειδωλοποίησή της: «είναι πως κάνουμε

¹¹⁴⁶ Αρχιμ.Βασιλείου (Γοντικάκη), *Εισοδικόν, Άγιον Όρος*, Ι.Μ.Σταυρονικήτα, 1982, 115-116

¹¹⁴⁷ Μ.Χορκχάϊμερ, Τ.Αντόρνο, *Η Διαλεκτική του Διαφωτισμού*, Αθήνα, Ύψιλον, 1986, 149, 13 Κατά τον Ν. Μπερντιάεφ, *Το πεπρωμένο του ανθρώπου στο σύγχρονο κόσμο*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1980, 91, 95: «η μηχανή ασκεί μια μοιραία επίδραση πάνω στην ανθρώπινη ψυχή. Πάνω απ' όλα καταστρέφει τη συναισθηματική ζωή και με τον τρόπο αυτόν κλονίζει την ακεραιότητα της ανθρώπινης προσωπικότητας... Το ενδιαφέρον της εθνικιστικής νεολαίας για την τεχνική[...] έχει γενικά έναν παγκόσμιο ή μάλλον διεθνή χαρακτήρα».

¹¹⁴⁸ Μητρ. Περγάμου Ιωάννης Ζηζιούλας, 'Από το προσωπίον εις το πρόσωπον', *ΕΠΟΠΤΕΙΑ* 73(1982) 959 υπος.52

είδωλο την οικογένεια και δε θέλομε να καταλάβομε πως ο γάμος πορεύεται προς τη Βασιλεία του Θεού. Αυτό εκφράζεται με το αίσθημα πως κανένας θα «έκανε το παν» για την οικογένειά του, ακόμα και κλεψιά»¹¹⁴⁹. Η ευχαριστιακή-κοινωνική προσέγγιση θα μπορούσε να αποτελέσει κοινωνιολογική κριτική στην νεοελληνική οικογενειοκρατία η οποία θα αλλάξει όχι βέβαια με ηθικολογικά ευχαριστιακούπαρξιακά κηρύγματα αλλά με την θεσμοθέτηση προοδευτικών δομών. Η κριτική, όμως, της θρησκευτικής κοινωνίας του θεάματος θα μπορούσε να γίνει κοινωνικοπολιτικά γόνιμη μόνο με διεπιστημονικό διάλογο, μόνο μέσα σε κοινωνιολογική προοπτική η ευχαριστιακή κριτική αποκτά οντότητα π.χ. «ο επίσημος αστικός γάμος, που πηγάζει από μια ταξική τελετουργία (επίδειξη και διάθεση του πλούτου), δεν έχει καμιά σχέση με την οικονομική κατάσταση της μικροαστικής τάξης: αλλά με το διάμεσο του Τύπου, των επίκαιρων, της λογοτεχνίας, μετατρέπεται σιγά-σιγά σε κανόνα αν όχι βιωμένο, τουλάχιστον ονειρεμένο, του μικροαστικού ζεύγους. Η αστική τάξη απορροφά εξακολουθητικά στην ιδεολογία της ολόκληρη μια ανθρωπότητα που δεν κατέχει σταθερή θέση, και που βιώνει τη θέση αυτή μονάχα με τη φαντασία – δηλαδή με τον περιορισμό και την πτώχευση της συνείδησης. (Η δημιουργία μιας ομαδικής φαντασίωσης είναι πάντα απάνθρωπη επιχείρηση, όχι μονάχα επειδή το όνειρο ουσιαστικοποιεί τη ζωή και την μεταβάλλει σε μοίρα, αλλά και γιατί το όνειρο είναι φτωχό, είναι η εγγύηση μιας απουσίας). Διαδίδοντας τις ιδέες της μ' έναν κατάλογο από ομαδικές εικόνες για μικροαστική χρήση, η αστική τάξη καθιερώνει τον απατηλό, αδιαφόριστο τάχα χαρακτήρα των κοινωνικών τάξεων...»¹¹⁵⁰ Επιπλέον, χωρίς τη συνεργασία της κοινωνιοψυχολογίας πχ ως προς την ειδωλολατρική αγάπη¹¹⁵¹ η θεολογική τοποθέτηση παραμένει μονοφυσική

¹¹⁴⁹ A.Schmemmann, *Για να ζήσει ο κόσμος...* 131,133

¹¹⁵⁰ Ρ.Μπάρτ, *Μυθολογίες...* 242-243

¹¹⁵¹ Φρομ, *η τέχνη της αγάπης...* 117: «μια μορφή ψευτοαγάπης, που δεν είναι και τόσο σπάνια και που πολλοί άνθρωποι την παίρνουν σαν τη 'μεγάλη αγάπη', και πιο συχνά την περιγράφουν έτσι τα μυθιστορήματα και οι ταινίες, είναι η 'ειδωλολατρική' αγάπη. Όταν ένα άτομο δεν έχει φτάσει σε επίπεδο τέτοιο ώστε να έχει συναίσθηση της ταυτότητας, του εγώ του, που βασίζεται στη δημιουργική ανάπτυξη των ικανοτήτων του, έχει την τάση να λατρεύει σαν 'είδωλο' το πρόσωπο που αγαπά. Το άτομο αυτό είναι αποξενωμένο από τις δικές του δυνάμεις και τις προβάλλει στο αγαπημένο πρόσωπο, το οποίο λατρεύει σαν πηγή όλων των αγαθών (*summum bonum*), όλης της αγάπης, του φωτός, της ευλογίας. Με τη διαδικασία αυτή στερεί τον εαυτό του από κάθε δύναμη, χάνει τον εαυτό του μέσα στον άλλον που αγαπά αντί να τον βρίσκει. Αφού όμως σχεδόν κανένας άνθρωπος δε μπορεί, τελικά, να ανταποκρίνεται παντοτινά στις προσδοκίες του ειδωλολατρικού θαυμαστή ή θαυμάστριάς του, η απογοήτευση θ' ακολουθήσει οπωσδήποτε, και σαν θεραπεία θ' αναζητηθεί ένα καινούργιο είδωλο· μερικές φορές αυτό μπορεί να συνεχίζεται σ' έναν ατέλειωτο κύκλο. Εκείνο που χαρακτηρίζει αυτή τη μορφή της ειδωλολατρικής αγάπης, στην αρχή ιδίως, είναι η ένταση και το ξάφνιασμα της ερωτικής εμπειρίας. Αυτή η αγάπη συχνά περιγράφεται σαν η αληθινή, μεγάλη αγάπη. Αλλά ενώ η περιγραφή

Σταχυολογούμε κάποιες σκέψεις του Giorgio Agamben¹¹⁵² που παρουσιάζουν την πολιτική διάσταση της φιλίας ως εισαγωγή και διευκρίνιση της ευχαριστιακής αγάπης μέσα από ανθρωπιστική προοπτική: «Γιατί τι είναι η φιλία, στην πραγματικότητα, αν όχι μια τέτοια εγγύτητα που είναι αδύνατον για κάποιον είτε να την αναπαραστήσει είτε να την κατανοήσει; Το να αναγνωρίσεις κάποιον ως φίλο σημαίνει να μην μπορείς να τον αναγνωρίσεις σαν «κάτι». Δεν μπορεί κανείς να πει «φίλος» όπως λέει «λευκός», «Ιταλός», «ζεστός» -η φιλία δεν είναι μια ιδιότητα ή ένα χαρακτηριστικό ενός υποκειμένου¹¹⁵³...*Η φιλία είναι η στιγμή αυτής της ταυτόχρονης αντίληψης της ύπαρξης του ίδιου μας του εαυτού.* Αλλά αυτό σημαίνει ότι η φιλία έχει μια οντολογική και, ταυτοχρόνως, πολιτική διάσταση. Η αντίληψη της ύπαρξης είναι κάτι που, στην πραγματικότητα, διαρκώς μοιράζεται, χωρίζεται ή συν-μοιράζεται. Η φιλία υποδηλώνει αυτό το μοίρασμα ή συν-μοίρασμα...Ο φίλος δεν είναι ένα άλλο Εγώ, αλλά μια ετερότητα εγγενής στον ίδιο μας τον εαυτό, ένα γίνεσθαι άλλο του εαυτού. Στο βαθμό που προσλαμβάνω την ύπαρξή μου ως ευχαρίστηση, η αντίληψή μου διαπερνάται από μια ταυτόχρονη αντίληψη που τη μετατοπίζει και τη μεταφέρει προς τον φίλο, προς τον άλλο εαυτό. Η φιλία είναι αυτή απο-υποκειμενοποίηση στην πιο μύχια αντίληψη περί του εαυτού...Με σύγχρονους όρους, κάποιος μπορεί να πει ότι ο «φίλος» είναι υπαρξιακός και όχι κατηγορηματικός προσδιορισμός. Αλλά αυτός ο υπαρξιακός –ο οποίος, καθαυτός, είναι αδύνατον να εννοιοποιηθεί- προσδιορισμός, διακατέχεται παρόλα αυτά από μια ένταση, που του επιτίθεται με κάτι που μοιάζει με πολιτική ισχύ. Αυτή η ένταση είναι το «συν» το οποίο μοιράζει, διασπείρει και καθιστά συν-μοιραζόμενη –στην πραγματικότητα είναι ήδη συν-μοιρασμένη- την ίδια την αντίληψη, την ίδια την ευχαρίστηση της ύπαρξης...η φιλία, ως ταυτόχρονη αντίληψη του απλού γεγονότος της ύπαρξης. Το πώς αυτή η αυθεντική πολιτική σ υ ν α ι σ θ η σ ί α μπόρεσε να γίνει, με το πέρασμα του χρόνου, η συναίνεση μέσω της οποίας οι δημοκρατίες εμπιστεύονται τη μοίρα τους σ' αυτή την τελευταία ακραία και

αυτή θέλει να τονίσει την ένταση και το βάθος της αγάπης, εκείνο που φανερώνει είναι η πείνα και η απελπισία του 'ειδωλολάτρη'. Είναι αυτονόητο ότι ορισμένες φορές δύο πρόσωπα βρίσκονται σε μια αμοιβαία 'ειδωλολατρία' η οποία κάποτε, σε ακραίες περιπτώσεις, μας δίνει την εικόνα της 'τρέλλας εις διπλούν'».

¹¹⁵² Giorgio Agamben, *Περί Φιλίας*, Αθήνα, Ελευθεριακή Κουλτούρα-Το Μοναστήρι Του Θελήματος 20, 2005, 9,11,12,13

¹¹⁵³ Η ελεύθερη αγάπη πέραν των ιδιοτήτων είναι σαφής. Υπάρχει σύμπλευση, στο σημείο αυτό, με την *Χριστιανική Δογματική* (δακτυλογραφημένες σημειώσεις) του Μητρ.Περγάμου Ι.Ζηζιούλα όπου παρουσιάζεται η διάκριση γνώσης πράγματος (με τις ιδιότητές προς χρησιμοθηρίαν) με την ελεύθερη και ανιδιοτελή γνώση προσώπου.

εκκενωμένη φάση της εξέλιξής τους είναι, όπως λέγεται, μια άλλη ιστορία, την οποία πρέπει να σας αφήσω να σκεφτείτε».

Θα παραθέσουμε την περί αγάπης αντίληψη του Γ.Φλωρόφσκυ ως διαλεγόμενη του Αγκάμπεν και όχι αλληλοαποκλειόμενη, μέσα σε ένα πολύχρωμο ουράνιο τόξο. Ο Φλωρόφσκυ μιλά για καθολικότητα, ο Αγκάμπεν για κοινή ευχαρίστηση της ύπαρξης ως πολιτική πράξη· με τα λόγια του Φλωρόφσκυ: «Το καινόν της χριστιανικής εντολής συνίσταται εις το γεγονός ότι οφείλομεν να αγαπάμε τον πλησίον μας, όπως τον εαυτόν μας. Αυτό είναι περισσότερο από του να τον θέτουμε εις το αυτό επίπεδον με ημάς ή να τον ταυτίζωμεν με τον εαυτόν μας· σημαίνει να βλέπωμεν τον εαυτό μας εις κάποιον άλλον, εις το αγαπημένον πρόσωπον, όχι εις τον ίδιον τον εαυτό μας...Εδώ ευρίσκεται το όριον της αγάπης· το αγαπημένον πρόσωπον είναι το «άλλο μας εγώ», ένα «εγώ» αγαπητότερον εις ημάς από τον ίδιον τον εαυτό μας. Εις την αγάπην συνεννούμεθα εις ένα... Ακόμη περισσότερο, η αληθής χριστιανική αγάπη βλέπει εις το πρόσωπον κάθε αδελφού μας τον ίδιον τον Χριστόν. Αγάπη αυτού του είδους απαιτεί αυταπάρνησιν και αυτοκυριαρχίαν. Αγάπη αυτού του είδους είναι δυνατή μόνον εις μίαν καθολικήν επέκτασιν και μεταμόρφωσιν της ψυχής. Η εντολή να είμεθα καθολικοί δίδεται εις κάθε Χριστιανόν. Το μέτρον της πνευματικής ανθρωπότητός του είναι το μέτρον της καθολικότητος. Η Εκκλησία είναι καθολική εις έκαστον των μελών της, διότι το καθολικόν σύνολον δεν ημπορεί να ανεγερθή ή να συσταθή παρά μόνον δια της καθολικότητος των μελών του. Κανένα πλήθος, που κάθε μέλος του είναι απομονωμένον και αδιαπέραστον, δεν ημπορεί να καταστή αδελφότης...Πρέπει να απαρνηθώμεν τους εαυτούς μας, δια να ημπορέσωμεν να εισέλθωμεν εις την καθολικότητα της Εκκλησίας. Πρέπει να κυριαρχήσωμεν επί της αυτοαπάτης μας με πνεύμα καθολικόν πριν εισέλθωμεν εις την Εκκλησίαν. Εις την πληρότητα της κοινωνίας της Εκκλησίας επιτυγχάνεται η καθολική μεταμόρφωσις της προσωπικότητος. / Η απόρριψις όμως και άρνησις του ίδιου του εαυτού μας δεν σημαίνει ότι πρέπει να αποσβεσθή η προσωπικότης, ή ότι πρέπει να διαλυθή εντός του πλήθους. Καθολικότης δεν σημαίνει συσσωμάτωσις ή συλλογικότης. Τουναντίον, η αυταπάρνησις διευρύνει το πεδión αυτής ταύτης της προσωπικότητός μας. Δια της αυταπαρνήσεως κατακτώμεν το πλήθος εντός του ίδιου του εαυτού μας και

εγκλείομεν τους πολλούς εντός του ιδίου μας εγώ¹¹⁵⁴. Εδώ ευρίσκεται η ομοιότητα με την θείαν ενότητα της Αγίας Τριάδος...Εις την σύγχρονον ρωσικήν θεολογίαν ο μητροπολίτης Αντώνιος πολύ ορθώς είπεν: «Με τίποτε άλλο δεν δύναται να συγκριθῆ ἐπί γῆς ἡ ὑπαρξίς τῆς Ἐκκλησίας, διότι ἐπί γῆς δεν ὑπάρχει ἐνότης, ἀλλὰ μόνον διαίρεσις. Μόνον εἰς τὸν οὐράνιον κόσμον ὑπάρχει κάτι παρόμοιον. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι τελεία, νέα, ἰδιότυπος καὶ μοναδική ὑπαρξίς ἐπί γῆς, ἓνα unicum, πού εἶναι ἀδύνατον νὰ ὀρισθῆ ἐπακριβῶς με ἐννοίας ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ κόσμου...».Ἡ καθολικότης ἀποτελεῖ συμπαγὴ ἐνότητα σκέψεως καὶ αἰσθήματος». Ἀρνείται τὴν αἰσιοδοξίαν τῆς θέωσης σὲ αὐτὸν τὸν κόσμον καὶ τὶς ἀνθρωπιστικὰς ἀξίες καὶ ἐπιστήμες ἐνῶ ὁ Ἀγκάμπεν τουλάχιστον προσφέρει τὴν πολιτικὴν θέωσιν τοῦ μοιράσματος τῆς ὑπαρξίς. Εἶναι χαρακτηριστικὴ μιὰ ἐρμηνευτικὴ προσέγγισιν πού δίνει ὁ Φλωρόφσκυ¹¹⁵⁵: «με καμμιὰ ἐννοία ὁ Χρυσόστομος δεν ἐκήρυττε τὸν «κομμουνισμό». Ἡ γενικὴ περιγραφή καθ' ἑαυτὴν μπορεῖ νὰ ξεγελάσῃ καὶ νὰ παραπλανήσῃ ὅπως κάθε ἄλλη. Ἡ οὐσία εἶναι τὸ πνεῦμα» Ὡστόσο, ἀλλοῦ¹¹⁵⁶ ἀναφέρθηκε σὲ τὸ μοναχισμό ὡς «σοσιαλιστικὸ πείραμα ἰδιαιτέρου εἴδους πού βασιζόταν στὴν ἐλευθερία. Καὶ ἡ ὑπακοή ἀκόμη ὤφειλε νὰ θεμελιωθῆ στὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἀμοιβαίαν ἀφοσίωσιν γιὰ μιὰ ἐλεύθερη πραγματοποίησιν τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης». Τὸ κοινωνικοπολιτικὸ, ὡστόσο, περιορίζεται μπροστὰ στὴν ἀνάδειξιν τοῦ ὑπαρξιακοῦ· ἡ μορφή ἐνός Μητρ.Χίου Ἰωακείμ¹¹⁵⁷ εἶναι μακρινή...

Ἡ ἀγάπη εἶναι μιὰ πολιτικὴ πράξις γιὰτὴν ἀντιτάσσεται σὲ τὸ «διαίρει καὶ βασίλευε» τῶν ἐξουσιαστῶν· θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἐνοριακῆς, κοινοτικῆς, εὐχαριστιακῆς ζωῆς, ἀλληλοπεριχώρησιν δόγματος καὶ ὑπαρξιακῆς κοινωνιοψυχολογίας «Ἀπὸ τὸ βάθος τοῦ Ἁγίου Βήματος, ὁ ἱερεὺς στέλνει σὲ

¹¹⁵⁴ ΓΙΑ ΜΙΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚὴ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΙΝ ΤΗΣ ἸΔΙΑΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ ΣΤΟ Φ.Φάρος, Ἐκκλησία...39-40: «Ὅσο περισσότερο ἀγαπῶμε καὶ πονῶμε ἐξ αἰτίας τῆς ἀγάπης μας τόσο περισσότερο ἀφήνομε τὴν καρδιά μας νὰ πλατύνῃ καὶ νὰ βαθύνῃ. Ὅταν ἀγαπάμε, δίνουμε καὶ παίρνομε. Αὐτοὶ πού ἀγαπάμε δεν ἀφήνουν τὴν καρδιά μας ἀκόμη κι ὅταν φεύγουν ἀπὸ μας. Γίνονται ἓνα κομμάτι ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν μας καὶ ἔτσι σιγά-σιγά χτίζεται μιὰ κοινότητα μέσα μας. / Ὅσο περισσότερο ζοῦμε, τόσο περισσότερους ἀνθρώπους ἀγαπῶμε, πού γίνονται μέρος τῆς ἐσωτερικῆς μας κοινότητος. Ὅσο διευρύνεται ἡ ἐσωτερικὴ μας κοινότητα, τόσο ευκολώτερα θὰ ἀναγνωρίζουμε τοὺς ἀδελφούς καὶ τὶς ἀδελφές μας στυοὺς ξένους πού εὐρίσκονται τριγύρω μας. Αὐτοὶ πού εἶναι ζωντανοὶ μέσα μας θὰ ἀναγνωρίζουν ἐκεῖνους πού θὰ εἶναι ζωντανοὶ τριγύρω μας. Ὅσο ευρύτερη γίνεται ἡ κοινότητα τῆς καρδιάς μας, τόσο ευρύτερη θὰ γίνεταί καὶ ἡ κοινότητα γύρω μας. Ἐτσι ὁ πόνος τῆς ἀπορρίψεως, τῆς ἀπουσίας καὶ τοῦ θανάτου θὰ γίνεταί καὶ ἡ κοινότητα γύρω μας. Πράγματι, ὅσο συνεχίζουμε νὰ ἀγαπάμε, τὸ ἔδαφος τῆς καρδιάς μας θὰ σκάβεται ὅλο καὶ πιο πολύ, ἀλλὰ θὰ χαίρωμεθα γιὰ τὸν πλοῦτον τῆς καρποφορίας»

¹¹⁵⁵ Γ.Φλωρόφσκυ, *Θέματα Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας*, Θεσ/νίκη, Πουρναράς, 1979, 100.

¹¹⁵⁶ Γ.Φλωρόφσκυ, *Χριστιανισμός καὶ Πολιτισμός*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1982, 168.

¹¹⁵⁷ Α.Φρ.Μιχαηλίδης, *Ὁ Μητροπολίτης Χίου Ἰωακείμ Στρομπής – Ἡ κοινωνικὴ του δράσις στὴ Χίο καὶ ἡ δίωξή του*, Χίος, ἐκδόσεις «ἄλφα πι» 2009

εκκλησίασμα τον χαιρετισμό του ίδιου του Σωτήρος: «Ειρήνη πάσι»¹¹⁵⁸. Ο λαός απαντά στον ιερέα: «Και το πνεύματί σου». Ορθιος, στο κέντρο του ναού, ο διάκονος, όπως στον καιρό των πρώτων χριστιανών, προσκαλεί τους παρισταμένους στην αμοιβαία αγάπη, λέγοντας: ‘Αγαπήσωμεν αλλήλους, ίνα εν ομονοία ομολογήσωμεν...». Ο χορός συνεχίζει και τελειώνει την πρόσκλησι του διακόνου με τα λόγια: «Πατέρα, Υιόν, και Άγιον Πνεύμα, Τριάδα ομοούσιον και αχώριστον». Γιατί, χωρίς ν’ αγαπάμε ο ένας τον άλλο, είναι αδύνατο ν’ αγαπάμε Εκείνον, που, ολόκληρος, δεν είναι παρά Αγάπη, Αγάπη τέλεια και πλήρης. Τρεις φορές ο ιερέυς υποκλίνεται μπροστά στην Αγία Τράπεζα, λέγοντας μυστικά: «Αγαπήσω σε, Κύριε, η ισχύς μου. Κύριος στερέωμά μου και καταφυγή μου και ρύστης μου», κι’ ασπάζεται το Άγιο Δισκοπότηρο, που είναι σκεπασμένο με τον Αέρα, κι’ ύστερα την άκρη της Αγίας Τράπεζας. Όσοι κι’ αν είναι ο αριθμός των λειτουργών, ο καθένας κάνει το ίδιο κι’ ύστερα ασπάζονται ο ένας τον άλλο. Ο αρχαιότερος λέγει: «Ο Χριστός εν μέσω ημών». Κι’ ο άλλος απαντά: «Και έστι και έσται». Το ίδιο κι’ οι διάκονοι ασπάζονται πρώτα το οράριο, στο μέρος που είναι κεντημένος ο σταυρός, κι’ ύστερα ο ένας τον άλλο, λέγοντας τα ίδια λόγια. / Άλλοτε, όλοι οι παρόντες στην εκκλησία πιστοί εναγκαλίζονταν μεταξύ τους το ίδιο, οι άνδρες κι’ οι γυναίκες χωριστά. Ο ένας έλεγε: «Ο Χριστός εν μέσω ημών». Κι’ ο άλλος αποκρινόταν: «Και έστι και έσται». Ιδού γιατί, σήμερα, καθένας από τους παρισταμένους, φέρνοντας στον νου του όλους τους χριστιανούς, όχι μονάχα όσους είναι παρόντες στην εκκλησία, αλλά κι’ όσους απουσιάζουν, όχι μονάχα αυτούς που βρίσκονται κοντά στην καρδιά του, αλλά κι’ εκείνους που είναι μακριά, σπεύδει να καταλλαγή με όσους τους έτρεφε μίσος, αφιλία, βαρυνγκόμια, δίνει σε όλους νοερά¹¹⁵⁹ τον ασπασμό της ειρήνης¹¹⁶⁰, και λέγει από μέσα του: «Ο Χριστός εν μέσω ημών» κι’ αποκρίνεται εξ ονόματός τους: «Και έστι και έσται». Γιατί, χωρίς αυτή τη συμφιλίωσι, θα είναι σαν ένας νεκρός για όλη την υπόλοιπη Λειτουργία, σύμφωνα με τα λόγια του ίδιου του Χριστού: «Άφες εκεί το δώρον σου έμπροσθεν του θυσιαστηρίου και ύπαγε πρώτον διαλλάγηθι τω αδελφώ

¹¹⁵⁸ Για την ειρήνη ως πράξη Γ.Α.Τσανανάς, *Η χριστιανική αγωγή για την Ειρήνη στην πράξη σήμερα*, Θεσσαλονίκη, 1990 όπου και θεολογική βιβλιογραφία

¹¹⁵⁹ Η ενοποίηση πέρα από τους φυσικούς χωροχρονικούς περιορισμούς παρουσιάζεται στον Αθ.Χαμακιώτη. Επιπλέον, στο κείμενο πριν, παρουσιάστηκε η ενοποίηση πέραν των φυσικών συναισθημάτων, «κι εκείνους που βρίσκονται μακριά από την καρδιά του», μια αγάπη που μεταμορφώνει τις φυσικές αναγκαιότητες.

¹¹⁶⁰ Για το ευχαριστιακό φιλί στο W.Klassen, ‘The sacred kiss in the New Testament’ *N.T.S* 39 (1993) 122-135 Σύμφωνα με τον P.Ενδοκίμων, *Το Άγιο Πνεύμα στην ορθόδοξη παράδοση*, μτφρ.Σ.Κ.Πλευράκη, Θεσσαλονίκη 1973, 110: «τη στιγμή του ασπασμού της ειρήνης ψάλλεται: «Η εκκλησία έγινε ένα Σώμα...το μίσος διώχτηκε και το έλεος ξεχύθηκε παντού».

σου και τότε ελθών πρόσφερε το δώρον σου». Καθώς επίσης και με τα λόγια του Αποστόλου του Χριστού: «Εάν τις είπη, ότι αγαπώ τον Θεόν, και τον αδελφόν αυτού μισή, ψεύστης εστίν· ο γαρ μη αγαπών τον αδελφόν αυτού ον εώρακε, τον Θεόν ον ουχ εώρακε πώς δύναται αγαπάν;...[Στο τέλος] ο ιερεύς μοιράζει στους πιστούς το αντίδωρο, κομμάτια μικρά από τα πρόσφορα, και, μ' αυτό, διατηρεί την αρχαία κι' υπέροχη ανάμνησι του δείπνου της αγάπης, που τελούσαν οι χριστιανοί κατά τους πρώτους αιώνες...»¹¹⁶¹.

...αλλά αυτό που υπάρχει δεν είναι παρά μια ψυχρή και αποστασιοποιημένη τελετουργία και το αντίδωρο λειτουργεί ως μαγική 'ευλογία' και όχι ως σύμβολο, ευρύτερα, εγκάρδιας κοινοκτημοσύνης η οποία άλλωστε είναι πολιτικά και κοινωνικά ριζοσπαστική και μια κρατική Εκκλησία όπως η Ελλαδική δε μπορεί να υιοθετήσει. Πόση ανασφάλεια, επίσης, θα δημιουργούσε το φιλί, έστω και ως σύμβολο που η ανωνυμία των πόλεων και η αστικοποίηση δεν επιτρέπει αλλά και η θεσμική Εκκλησία δεν την αντιμετώπισε με τη δημιουργία ενοριών-κοινοτήτων. Ωστόσο υπάρχει ακόμη ως φιλί αλληλοσυγχώρεσης την Κυριακή πριν την Σαρακοστή και ο συμβολικός ασπασμός των συλλειτουργούντων ιερέων. Η αγάπη και η αλληλεγγύη είναι ισχυρό πολιτικό όπλο που αντιμετωπίζει τη διασπαστική πολιτική της εξουσίας έναντι των υπηκόων της...

Την αγάπη στην Ανατολική Ορθοδοξία παρουσιάζει ο M.Weber¹¹⁶² σε αντιπαραβολή με άλλες χριστιανικές ομολογίες παρουσιάζοντας την ιδιαιτερότητα της ορθοδοξίας: «...μέχρι πριν από τρεις δεκαετίες, και πολύ περισσότερο φυσικά μέχρι την άρση της δουλοπαροικίας, η Ρωσία βρισκόταν από κρατική και οργανωτική άποψη περίπου στην κατάσταση της αυτοκρατορίας του Διοκλητιανού, αν και οι πολιτισμικές συνθήκες, εν πολλοίς δε και οι οικονομικές συνθήκες, ήταν εν μέρει ουσιωδώς διαφορετικές. Ο ρωσικός Χριστιανισμός ήταν και είναι μέχρι σήμερα, μέσω των ιδιαίτερων τύπων του, σε μεγάλο βαθμό αρχαίος Χριστιανισμός. Όταν, όμως, βλέπει κανείς μια απολυταρχική Εκκλησία, η πρώτη ερώτηση που θέτει είναι: ποια είναι εκείνη η αρχή, στην οποία στηρίζεται η ύστατη αλάθητη εξουσία, η αρχή δηλαδή που μπορεί να αποφανθεί εάν κάποιος ανήκει ή όχι στην εκκλησία, εάν μια εκκλησιαστική διδασκαλία είναι δογματικώς ορθή ή όχι; κ.λπ. Γνωρίζουμε ότι

¹¹⁶¹ Ν.Γκόγκολ, *Η Θεία Λειτουργία*, μτφρ Β.Μουστάκης, Αθήνα 1962

¹¹⁶² Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik*, Tübingen, 1988² ^{Θεωρία...32}

σήμερα, μετά από πολλούς αγώνες, στην καθολική Εκκλησία η αρχή αυτή είναι ο Πάπας· γνωρίζουμε ότι στη λουθηρανική Εκκλησία είναι ο «Λόγος», η Γραφή, και εκείνοι που έχουν κληθεί λόγω του αξιώματός τους να την ερμηνεύουν, και μόνον αυτοί. [...] Εάν ρωτήσουμε λοιπόν την ελληνορθόδοξη Εκκλησία, ποιος είναι εκείνος που αποτελεί την εν λόγω αρχή σε αυτήν, τότε η επίσημη απάντηση είναι [...]: Η εκκλησιαστική κοινότητα που συνέχεται μέσω αγάπης. Και εδώ φαίνεται ότι, ενώ η καλβινιστική Εκκλησία διέπεται από σεκταριστικό πνεύμα, η ελληνορθόδοξη Εκκλησία διέπεται σε υψηλό βαθμό από άκρως ιδιαίτερο, *αρχαίο* μυστικισμό. Στην ορθόδοξη Εκκλησία ζει μια ιδιαίτερη μυστικιστική πίστη, που δεν χάθηκε ποτέ στην Ανατολή, ότι η αδελφική αγάπη, η αγάπη προς τον πλησίον, εκείνες οι ιδιόμορφες ανθρώπινες σχέσεις, που μας φαίνονται τόσο ωχρές και τις οποίες δόξασαν όλες οι λυτρωτικές θρησκείες, αποτελούν οδό όχι μόνον προς κάποια κοινωνικά αποτελέσματα –αυτά είναι τελείως δευτερεύοντα- αλλά στη γνώση του νοήματος του κόσμου, σε μία μυστική σχέση προς τον Θεό».

Η σύνδεση, ωστόσο – σε αντιδιαστολή με την κατά M.Weber αδιαφορία της Ανατολικής Ορθοδοξίας προς την κοινωνική πράξη- ευχαριστιακής αγάπης με κοινωνική και πολιτική εμπλοκή πραγματοποιήθηκε από τον π.Γ.Πυρουνάκη¹¹⁶³: «Ο άνθρωπος αγαπώντας βλέπει φωτεινά. Τα βλέπει όλα. Και τα εντός του και τα έξω και τα πέρα και τα πιο μακρυνά. Δεν τον φοβίζει πια τίποτε, γιατί δεν υπάρχει στην πραγματικότητα ο φόβος, αφού μέσα του μπήκε το φως· κι' η δική του αγάπη για τους άλλους, που μεγαλώνει, του δίνει το κουράγιο ν' αντιμετωπίζει αμετάτρεπτα και των άλλων τους σκοτισμούς και τις φοβέρες και την βεβαιότητα ότι και σ' αυτούς θα μεταγγισθούν οι παλμοί της αγάπης και ότι θα φλογισθούν οι καρδιές όλων κάποτε από τις ακτινοβολίες της δικιάς τους. / Έτσι, αγαπώντας, νοιώθει ο άνθρωπος πως δεν είναι *μόνος*. Μόνος! Αυτό δηλαδή που τον πάγωνε και τον έκανε έξαλλο· εγκληματικό κι' εκμεταλλευτή, φιλάργυρο ή άσωτο, ψεύτη, υποκριτή. Και που ο εγωϊσμός του του δίδασκε σαν την μόνη και «αληθινή» πραγματικότητα!...Ούτε να ανέχεται [η εκκλησιαστική ηγεσία], ούτε ακόμη χειρότερα να προσφέρει «καλάς υπηρεσίας» με τα ιερά σύμβολα και τις δυνάμεις της για να γίνονται επικαλύμματα ανόμων επιδιώξεων...Η διάδοση της πίστεως...για διευκόλυνση υποταγής και οικονομικής εκμεταλλεύσεως! Ύστερα· οι ατομικές τάξεις –οι και «κοινωνικές»

¹¹⁶³ π.Γ.Πυρουνάκης, *Ο Χριστιανισμός και το κοινωνικό πρόβλημα*, Αθήνα, Δίφρος, 1963, 11,12,26,29

υπερήφανα ονομαζόμενες- από πού; Από ποιο νόμο αληθινής δικαιοσύνης, ανθρώπινης ή θείας, αντλούν το δικαίωμα να εκμεταλλεύονται άλλες τάξεις; και μάλιστα τις πολυπληθέστερες οι της μειοψηφίας...;» Η σύνθεση πολιτικής και θεολογίας, Αγκάμπεν και Φλωρόφσκυ, φιλίας και αγάπης επιτυγχάνεται στο πρόσωπο του Πυρουνάκη...

Η αγάπη ενσαρκώνεται στην καθημερινότητα διαφορετικά αποτελεί ιδεολόγημα. Ο Λεβ Ζιλέ τολμά την αναλογία μεταξύ της Σταυρώσεως του Χριστού με το άπλωμα των ρούχων μιας νοικοκυράς: «Έρχομαι σε σένα, παιδί μου, στα πιο μικρά πράγματα, στις πιο ταπεινές λεπτομέρειες. Καθεμιά από τις κινήσεις σου μπορεί να γίνη η έκφρασι της Αγάπης χωρίς όρια. / Πλένεις ένα πιάτο. Το σκουπίζεις. Κάμε δι' αυτού μια πράξι αγάπης σε όλους εκείνους που έφαγαν μέσα σ' αυτό το πιάτο, σε όλους εκείνους που θα φάνε σ' αυτό. / Μια νοικοκυρά βγαίνει απ' το σπίτι της. Πάει να απλώση ρούχα στο σχοινί για να στεγνώσουν. Αυτή η βιαστική κίνησι υπηρεσίας δεν σου θυμίζει τίποτε; Αυτά τα δύο χέρια, απλωμένα για μια στιγμή, δεν σε κάνουν να σκεφθής δυό άλλα χέρια που απλώθηκαν σ' ένα ιερό Ξύλο; / Όλα γίνονται ιερά, αν η αγάπη σου τα μεταμορφώνη. Η Αγάπη είναι ανάμεσά μας «ως ο διακονών».»¹¹⁶⁴.

Την ακριβέστερη ίσως εξήγηση της αλλοτρίωσης της ευχαριστιακής αγάπης παρουσιάζει η επιστήμη, γι' αυτό άλλωστε είναι μισητή στους θεολογικούς κύκλους: «Ανάμεσα στις πολλές μορφές της αποξένωσης [αλλοτρίωσης] η πιο συχνή είναι η αποξένωση στη γλώσσα. Όταν εκφράζω ένα συναίσθημα με μια λέξη, όταν λ.χ. λέω «σ' αγαπώ», τότε η λέξη αυτή πρέπει να σημαίνει την υπόδειξη μιας πραγματικότητας που υπάρχει μέσα μου, πρέπει να φανερώνει τη δύναμη της αγάπης μου. Η λέξη «αγάπη» εννοείται σα σύμβολο του *γεγονότος* αγάπη, μόλις όμως ειπωθεί τείνει να πάρει μια δικιά της ζωή, μεταβάλλεται σε μια πραγματικότητα. Φαντάζομαι πως η εκφορά μιας λέξης έχει την ίδια σπουδαιότητα με το βίωμα, και συχνά λέω τη λέξη και δεν αισθάνομαι τίποτα εκτός απ' την *ιδέα* «αγάπη» που εκφράζει η λέξη. Η αποξένωση της γλώσσας δείχνει όλη την περιπλοκότητα της αποξένωσης. Η γλώσσα είναι μια απ' τις πιο πολύτιμες ανθρώπινες επιδόσεις. Θα 'ταν τρελή η ιδέα να μη μιλάει κανείς, για ν' αποφύγει την αποξένωση. Πρέπει ωστόσο να 'χει πάντοτε

¹¹⁶⁴ Λεβ Ζιλέ, *Αγάπη δίχως όρια*, Αθήνα, Έλαφος, 1977, 49

συνείδηση του κινδύνου της προφορικής λέξης και της απειλής ότι η λέξη αντικαθιστά τη ζωντανή εμπειρία»¹¹⁶⁵. Στο εκκλησιαστικοκοινωνικό έργο των Πυρουνάκη και Γαλανάκη το σύμβολο παραπέμπει σε πραγματικότητα· στους ιεροκήρυκες όχι¹¹⁶⁶.

Εάν η αγάπη έχει κοινωνική και πολιτική σημασία τότε πραγματώνεται και ως πράξη διεκδίκησης για την αγάπη των δεινοπαθόντων. Το παράδειγμα του αγ.Ιωάννη του Ελεήμονα (+619) είναι ενδεικτικό: «Συνήθιζε να λέει πως αν κάποιος, χωρίς βέβαια να το κάνει από έχθρα, γύμνωνε κάποιον πλούσιο από τα πλούτη του για να τα δώσει στους φτωχούς, δεν θα έκανε κακό»¹¹⁶⁷. Την ουσιαστικά αδιαφορία έναντι της έμπρακτης και διεκδικητικής πολιτικής αγάπης παρουσιάζει ο Μάρκος Αυγέρης σχολιάζοντας τα κοινωνικά ενδιαφέροντα της *Δήλωσης Ελλήνων Επιστημόνων* του 1946 που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *AKTINEΣ* με πρωτεργάτη τον Α.Τσιριντάνη: «αλλά το Ιερατικόν πνεύμα αυτών των δηλώσεων, η απόκοσμη πλατωνικότητά του είναι σαν τις συμβουλές που δίνει ένας από τη βελουδένια πολυθρόνα του σ' έναν που κάθεται σε κάρβουνα αναμμένα»¹¹⁶⁸.

Ο Μ.Μπακούνιν¹¹⁶⁹ παρουσιάζει την αγάπη του Θεού σαν αιτία δεσποτισμού και δουλείας, κριτική απελευθερωτική από τον αλλοτριωμένο θεσμοθετημένο και μάλλον κυρίαρχο χριστιανισμό. Αλλά η «κραταιά ως θάνατος» (Ασμ.8,6) εν Χριστώ αγάπη ζητά την αμοιβαιότητα¹¹⁷⁰.

Η αυθόρμητη και ανιδιοτελής ευχαριστιακή αγάπη ενωμένη με κριτική σκέψη είναι το πολιτικό μέσο που η ίδια η Εκκλησία συνήθως αποποιείται προς διατήρησιν εξουσιαστικών αντιλήψεων και δομών.

¹¹⁶⁵ Έριχ Φρομ, *Η εικόνα του ανθρώπου στον Μαρξ* ...68

¹¹⁶⁶ Εντελώς ενδεικτικά αρχιμ. Ιεροθέου Θ. Κυριαζοπούλου ιεροκήρυκος Ι.Μ.Μονεμβασίας και Σπάρτης, *Ο ιερέυς ως κοινωνικός εργάτης – Το κηρυκτικόν έργον του ιερέως*, Σπάρτη 1962, 20, 36 «Ας μη λησμονώμεν, άλλωστε, να τονίζωμεν εις τους βαρέως πάσχοντας και θλιβομένους την παροδικότητα της εδώ ζωής και την αιωνιότητα της μελλούσης ...Θα προσπαθήση [ο ιερέας] δια της συνετής χρήσεως των απειλών του Θεού και δια της ζωηράς παραστάσεως του κρίματος της θείας δικαιοσύνης να αφυπνίση τας συνειδήσεις των πιστών και να οδηγήση ταύτας εις μετάνοιαν και επιστροφήν»

¹¹⁶⁷ Αναφέρεται στο Κάλλιστος Γουέαρ, *Η Ορθόδοξη Εκκλησία*, Αθήνα, Ακρίτας, 1996, 67 Υφίσταται ταξική διεκδίκηση χωρίς ταξική έχθρα και μίσος.

¹¹⁶⁸ Αναφέρεται στο Γ.Ν.Καραγιάννης, *Η Εκκλησία από την Κατοχή στον Εμφύλιο*, Αθήνα, Προσκήνιο, 2001, 108.

¹¹⁶⁹ Η. Arvon, *Μπακούνιν*...123

¹¹⁷⁰ 'Αγάπη' *Λεξικό Βιβλικής Θεολογίας* Αθήνα, Άρτος Ζωής, 1980, 12

1.4 Εσχατολογία και Ιδεολογία

Η εσχατολογία προσεγγίζεται είτε αποκλειστικά τελετουργικά ώστε να καλλιεργείται μυστικισμός με άρνηση κοινωνικής εμπλοκής είτε και ιστορικά ώστε να καλεί σε αναμόρφωση της κοινωνίας και της πραγματικής ζωής, προσωπικής και κοινωνικής. Τα εσχατολογικά οράματα της ανθρωπότητας μπορούν να γίνουν ιστορική πραγματικότητα και να μην εξαντληθούν σε κάποιο μαγικό και φανταστικό κόσμο συμβόλων¹¹⁷¹ που κατασκευάζει ψευδή θρησκευτική συνείδηση, ακριβώς γιατί απομακρύνει από την ρεαλιστική-ιστορική συνείδηση. «Δεν είμαστε ιδεολόγοι, όταν αντιμετωπίζουμε τον κόσμο όπως είναι»¹¹⁷². Όπως η ανιστορική εσχατολογία αρνείται την πραγματικότητα ανάλογα και η ιδεολογία αρνείται και περιπαίζει την πραγματικότητα, και οι δύο μισούν την πραγματικότητα και κατασκευάζουν κάτι-άλλο στη θέση της για τους δικούς τους λόγους

Πώς ορίζεται η «εσχατολογία» (Βασιλεία των Ουρανών, Παράδεισος-Κόλαση); «Η ορθόδοξη θεολογία, όταν κάνει λόγο για τον παράδεισο, εννοεί κυρίως δύο πράγματα: 1) την τελειωτική πορεία που κάνει η λογική κτίση για να ξεπεράσει το μηδενισμό και να φτάσει στην ολοκλήρωση της ανάπτυξής της και 2) την τελική είσοδο στη δόξα της βασιλείας, όπου υπό τον συνεχή φωτισμό θα υπάρχει η αγαπητική κοινωνία διαμέσου της θέας του Θεού...η παραδείσια ζωή ξεκινάει από τα εδώ δεδομένα...»¹¹⁷³. Δεν ξεκινάει, όμως, από δω για να ολοκληρωθεί κάπου αλλού

¹¹⁷¹ Η ρεαλιστική ιστορική προσέγγιση δημιουργεί οικειότητα ως προς το συγκεκριμένο σε αντιπαράθεση με τη μυστικιστική ψυχρότητα ή την άκαρπη συναισθηματικότητα και όχι απομυθοποίηση αλλά σχετικοποίηση της ιεροποίησης. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα στο π.Αλκιβιάδης Καλύβας, 'Μερικές σκέψεις για την Λειτουργική ανανέωση και μεταρρύθμιση', ΣΥΝΑΞΗ 61(1997) 25: «Η συνήθεια να σηκώνουν και να κινούν τον «αέρα» πάνω από τα ευχαριστιακά στοιχεία εν όσω απαγγέλλεται το Σύμβολο της Πίστεως πρωτοεμφανίστηκε τον 15^ο αι. Η πρακτική να κρατούν τον αέρα πάνω από την κεφαλή του χοροστατούντος επισκόπου σε μια επισκοπική Λειτουργία εμφανίστηκε αργότερα, γύρω στον 17^ο αι...Στην αρχή η πρακτική αυτή πρέπει να εξυπηρετούσε την ίδια λειτουργία που εξυπηρετούσαν τα λειτουργικά ριπίδια, που τα κινούσαν πάνω από τα δώρα της Ευχαριστίας για να κρατούν μακριά τα έντομα. Αυτή η πράξη απέκτησε γρήγορα συμβολικές ερμηνείες...Σήμερα η συμβολική ερμηνεία που δίνουν συχνότερα σχετίζεται με την Ανάσταση του Χριστού. Λέγεται ότι ο αέρας αντιπροσωπεύει τον μεγάλο λίθο που σφράγισε την είσοδο του Τάφου και αποκυλίστηκε την ώρα της Ανάστασης. Αυτές οι ερμηνείες δεν σχετίζονται με το κείμενο της θείας Λειτουργίας και είναι ακατανόητες για τους συγχρόνους μας».

¹¹⁷² Η έκφραση ανήκει στον Κ.Μαρξ και αναφέρεται από τον Π.Νούτσο, *Karl Marx, ο κριτικός της ιδεολογίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1988, 9

¹¹⁷³ Ν.Ματσούκας, *Δογματική Β*...540

αλλά είναι ολόκληρη εδώ: αν δεν υπάρχει στην κάθε στιγμή δεν θα υπάρξει ποτέ, πουθενά, ούτε μετά θάνατον. Η Εκκλησία είναι άκτιστη κατά τον άγιο Πορφύριο – και θέλει την εκκλησιοποίηση του κόσμου με το ‘εν ειρήνη προέλθωμεν’

Τη θρησκεία σαν ιδεολογία απέδωσε ο Plamenatz¹¹⁷⁴ σε πέντε σημεία: 1) Η θρησκεία είναι αποτέλεσμα της άγνοιας και της περιέργειας κι αποτελείται από φαντασιοπληξίες που δίνουν στους ανθρώπους την ψευδαίσθηση ότι ξέρουν, ενώ δεν ξέρουν· είναι υποκατάστατο της γνώσης, στο οποίο καταφεύγουν, εφόσο ακόμα δε μπορούν ν’ απαντήσουν σ’ ορισμένα ερωτήματα που τους συγκινούν βαθιά ή εφόσο δε μπορούν να δουν ότι τα ερωτήματα αυτά είναι αναπάντητα ή ακατανόητα. 2) Η θρησκεία χρησιμεύει για να καθησυχάζει φόβους και να δίνει διέξοδο σε πάθη, στα οποία υπόκεινται οι άνθρωποι εξαιτίας της άγνοιας και της ανικανότητάς τους να ελέγξουν τις φυσικές δυνάμεις. 3) Χρησιμεύει στη συγκράτηση των κοινοτήτων και των ομάδων, δίνοντας δημόσιο κι ιερό χαρακτήρα σε ορισμένες ενέργειες και περιστάσεις, όπως λ.χ. σε γάμους, ταφές ή ρυθμίσεις διαφορών. 4) Χρησιμεύει για να ενισχύσει τα κίνητρα του ανθρώπου, όσο αφορά την τήρηση των κοινωνικών κανόνων, επισείοντας την απειλή τιμωριών ή την υπόσχεση αμοιβών, που εξαρτιούνται από κάποιο ον ή κάποια όντα ισχυρότερα από τον άνθρωπο. 5) Δίνει στον άνθρωπο μιάν αντίληψη για τον εαυτό του και για τη θέση του μέσα στον κόσμο, που τον ικανοποιεί, ή εκφράζει αισθήματα, που τρέφει για τον εαυτό του και την κατάστασή του, συχνά χωρίς να ξέρει ότι τα τρέφει.

Η θρησκευτικότητα δεν είναι ιδεολογία όταν ο Ειρηναίος Γαλανάκης έκαψε συμβολικά ομοίωμα πυραύλου σε διαμαρτυρία για τους εξοπλισμούς τη δεκαετία του 1980: αυτό είναι ιστορική εσχατολογία αλλά είναι σπάνια και ως θαύμα μοναδικό και ανεπανάληπτο – όπως επίσης και το ιστορικό θαύμα της ύπαρξης των ΕΑΜικών παπάδων ή ενός Μακρυγιάννη και η κοινωνικοπολιτική –και όχι θρησκευτικά ιδεολογική- δυναμική τους μέσα στην πραγματικότητα.

Υπάρχει, επίσης, μια εθνικολαϊκή ιεροσύνη, ο Χριστός-λαός ως ιστορικοεσχατολογία και όχι θρησκευτική ιδεολογία : «Η ιδεολογία του ελλαδικού ανθρώπου, όπως διατυπώνεται στη χριστιανική Ορθοδοξία, είναι μια ιδεολογία ανθρωποκεντρική, όπου ο Χριστός, σύμβολο του συλλογικού ανθρώπου, πορεύεται

¹¹⁷⁴ *Ιδεολογία...* 109-110

αργά μέσα στην Ιστορία, γονιμοποιώντας την Ιστορία, διεκδικώντας, έναντι του δεσποτικού Είναι του πατέρα, την απελευθέρωση του ανθρώπου εδώ πάνω στη Γη. Η ένταση των συλλογικών παθών του δένει τον άνθρωπο με τον πλησίον του. Ο ορθόδοξος λαός εσωτερικεύει, σχηματοποιείται στην ταυτότητά του με το «Χριστό», στην ιδιότητά του μέσα στην Ιστορία να θυσιάζεται – λέει κάπου, αναφερόμενος στην ίδια ιδεολογία, τη χριστιανική ορθοδοξία μας, ο Ντοστογιέφσκι»¹¹⁷⁵

Η ανιστορική εσχατολογία ανήκει σε εκείνον τον τύπο της ιδεολογίας που ο Κ.Λένκ ονοματίζει ως μεταφυσική ιδεολογία (μεταφυσική, θρησκεία, εθνικισμός): «η δομή αυτών των ιδεολογιών είναι διχοτομική. Τα γεγονότα που μπορούν να επαληθευθούν εμπειρικά είναι περιορισμένα, και αντίθετα συμπαγής και συναισθηματικά οχυρωμένος είναι ο πυρήνας των αφηρημένων αξιών, που λειτουργούν σαν υποκατάστατα και έχουν την δύναμη να παρηγορούν και να αντισταθμίζουν την πραγματικότητα, στρέφοντας το βλέμμα σε μια ιδανική αφαίρα. Οι μεταφυσικές ιδεολογίες είναι απαραίτητες σε κάθε κοινωνία η οποία απαιτεί από την πλειοψηφία των ανθρώπων σε μεγάλο βαθμό παραίτηση από την ανάπτυξη πρωτοβουλίας, ώστε να εξασφαλίζεται η αναπαραγωγή της κοινωνίας... Μία συνηθισμένη μορφή ουδετεροποίησης των κοινωνικά οικονομικών συγκρούσεων αποτελεί ως σήμερα η μοιρολατρική εικόνα της [υποτιθέμενης] τραγικότητας της ανθρώπινης ύπαρξης»¹¹⁷⁶ Π.χ η τραγικότητα του θανάτου που, όμως, τόσο εκθειάζει ο Ι.Ζηζιούλας θανατοκεντρικά –και ο Κόντογλου, και όχι τη χαρά της ζωής ενώ η Ανάσταση περιστασιακά παρουσιάζεται, η έμφαση είναι στη μοιρολατρία και τραγικότητα του θανάτου ωσάν να μην υπήρχε ο όρος ‘κοιμητήρια’ και όχι νεκροταφεία -και της πολύπλευρης πολιτικής κίνησης: από τη διαχείριση της εκκλ. παρουσίας¹¹⁷⁷ έως την κατάργηση του αντιπαραδοσιακού ράσου¹¹⁷⁸ ή τη ληστεία του Χρηματιστηρίου και τη Κρίση.

¹¹⁷⁵ Κ.Μοσκόφ, *Δοκίμια...*28. Επίσης σελ 55, 67

¹¹⁷⁶ Κ.Lenk, *Πολιτική Κοινωνιολογία*, Θεσ/νίκη, Παρατηρητής, 1990, 200. Κατά τον συγγραφέα σ199 οι μεταφυσικές ιδεολογίες «δημιουργούν μια ‘αντεστραμμένη κοσμοθεωρία’, στο πνεύμα των απόψεων του Μαρξ για την θρησκεία» Οπωσδήποτε σ200 «μεταφυσική ιδεολογία θα ήταν ακόμη κάθε αντικατάσταση της πολιτικής έννοιας του έθνους από μία βιολογική ρομαντική έννοια που υποστηρίζει την ανωτερότητα ενός λαού» - και τις δύο εκφάνσεις της κατασκευάζουν οι Έλληνες Μητροπολίτες, την ευχαριστιακή-τελετουργική και την εθνικιστική.

¹¹⁷⁷ Ενδεικτικά την αρθρογραφία των Παπαϊωάννου και Νίκα

¹¹⁷⁸ Το έργο των Παπαευαγγέλου και Σκορδά

Η εσχατολογική ιδεολογία, ωστόσο, που θέλει την εκκλησία μεταϊστορική αποκρύπτει την ψυχοκοινωνιολογική πραγματικότητα της ζωής και την επιστημονική προσέγγισή της ενώ αρνείται την κοινωνική κριτική. Ο εσχατολογικός και ευχαριστιακός μύθος στερεί το αντικείμενο του από κάθε λογής Ιστορία· «το αντικείμενο τούτο δεν μπορεί να προέρχεται παρά από την αιωνιότητα... το πετυχημένο αυτό σχήμα εξαφανίζει δυό ενοχλητικά στοιχεία: και τον ντετερμινισμό και την ελευθερία. Τίποτα δεν παράγεται, τίποτα δεν εκλέγεται: εκείνο που μένει μονάχα, είναι να οικειοποιηθούμε τα καινούργια αυτά αντικείμενα, αφού εξαλείφθηκε απ' αυτά κάθε βρωμερό ίχνος προέλευσης ή εκλογής. Η θαυμαστή αυτή εξανέμιση της Ιστορίας αποτελεί την άλλη μορφή μιας έννοιας κοινής στους περισσότερους αστικούς μύθους: της ανευθυνότητας του ανθρώπου»¹¹⁷⁹.

Ο Α.Παπαρίζος ορίζει την ιδεολογία ως εξής: «Ιδεολογία είναι ένα σύστημα ιδεών και αναπαραστάσεων, είναι η ολική αναπαράσταση (θέαση) της πραγματικότητας. Είναι ο τρόπος με τον οποίο κατασκευάζουμε (αντιλαμβανόμαστε) την πραγματικότητα φυσική και κοινωνική, μέσα από τη διαρκή καθημερινή χρησιμοποίησή της για την παραγωγή των αγαθών που μας είναι απαραίτητα. Αποτελείται από την κυρίαρχη και από όλες τις επιμέρους ιδεολογίες, αντίθετες στην κυρίαρχη ή όχι, που αναπτύσσονται στα πλαίσια μιας κοινωνίας...Κυρίαρχη ιδεολογία είναι το σύστημα των ιδεών που έχει γίνει γενικά παραδεκτό (έχει επιβληθεί) μέσα από την ιστορική εξέλιξη των αντικειμενικών συνθηκών και την ταξική διάρθρωση των κοινωνιών. Τόσο οι κοινωνικές ομάδες και τάξεις που κυριαρχούν όσο και αυτές που κυριαρχούνται δέχονται την ιδεολογία που επιβάλλεται με την κυριαρχία των πρώτων σαν φυσική και αυτονόητη και όχι σαν αυθαίρετη. Δέχονται, δηλαδή, ότι η υπάρχουσα τάξη πραγμάτων, η υπάρχουσα κοινωνική διάρθρωση είναι φυσική. Αυτό σημαίνει ότι θεωρούν πως τα πράγματα δε θα μπορούσαν να είναι διαφορετικά και γι' αυτό το μόνο που μπορούν να κάνουν είναι να προσπαθήσουν να ενταχθούν, όσο καλύτερα μπορούν, στην κοινωνία όπως έχει. Το αντίθετο όμως θα μπορούσε να συμβεί. Η πραγματικότητα και οι ιδέες που την αναπαριστούν θα μπορούσαν να είναι διαφορετικές αν υπήρχε μια διαφορετική ισορροπία των πολιτικο-κοινωνικών δυνάμεων των κοινωνικών τάξεων και

¹¹⁷⁹ Ρ.Μπαρτ...255

ομάδων»¹¹⁸⁰. Η εξόντωση των ΕΑΜικών Παπάδων και Επισκόπων με την κυριαρχία των αυταρχικών παραεκκλησιαστικών οργανώσεων εμπόδισε ιστορικά να έχουμε στον τόπο μας μια διαφορετική ιστορικοθρησκευτική πραγματικότητα

Αν η κυρίαρχη ιδεολογία στη σύγχρονη Ελλάδα είναι μια ορθολογίζουσα τεχνολογική ιδεολογία¹¹⁸¹ και ο καταναλωτισμός, η εξάρτηση από την ευρωπαϊκή και αμερικανική μητρόπολη και ο μιμητισμός αυτών των προτύπων, η κυρίαρχη θρησκευτική ιδεολογία είναι η δεσποτοκρατία και η στενή σχέση Εκκλησίας-Έθνους με το ιδεολόγημα του ελληνοχριστιανισμού και αντιδυτικά αισθήματα. Επιπλέον, «η Εκκλησία της Ελλάδος, παρά την τεράστια πνευματική δύναμη που διαθέτει, παραμένει ουσιαστικά υποταγμένη στο κράτος, αρκούμενη –ως αντάλλαγμα- στη μη αμφισβήτηση της δράσης της και τη διατήρηση ορισμένων «κοσμικών» εξουσιών, κυρίως από τους επισκόπους της»¹¹⁸². Ο ιδεαλισμός κυριαρχεί στα κατηχητικά σχολεία: «στη χρήση των Βοηθημάτων κυριαρχεί η εξιδανίκευση και ο ιδεαλισμός, που κάνουν το μήνυμα του Κατηχητικού Σχολείου να φαίνεται συχνά ως απρόσιτο ή και άσχετο με τις πραγματικές ανάγκες της καθημερινής ζωής»¹¹⁸³. Ιδεολογία είναι α) ψευδείς ιδέες που νομιμοποιούν τη δεσπίζουσα πολιτική [ΣΣ δική μας: και θρησκευτική] εξουσία β) συστηματικά αλλοιωμένη επικοινωνία γ) ό,τι προσφέρει μια θέση για το υποκείμενο δ) τρόπος σκέψης που υποστηρίζεται από κοινωνικά συμφέροντα ε) κοινωνικά αναγκαίες αυταπάτες στ) συνεύρεση Λόγου και εξουσίας ζ) μέσο δια του οποίου νοήμονες κοινωνικοί δράστες κατανοούν τον κόσμο τους η) διαδικασία μετατροπής της κοινωνικής ζωής σε ‘φυσική’ πραγματικότητα κοκ»¹¹⁸⁴

Η ευχαριστιακή τελετουργία και η εσχατολογική ανιστορική ιδεολογία είναι μηχανισμοί που προωθούν την αλλοτρίωση στην/της κοινωνίας αφού απορρίπτουν τον αληθινό κόσμο και αρνούνται την Πράξη. «Κατά τον Jean-Yves Calvez η αλλοτρίωση είναι «το γενικό γνώρισμα της κατάστασης του απολυτοποιημένου υποκειμένου που δίνει στον εαυτό του έναν κόσμο, έναν τυπικό κόσμο, και έτσι απορρίπτει το αληθινά συγκεκριμένο και τους κανονισμούς του». Ο Erich Fromm

¹¹⁸⁰ Α.Παπαρίζος, *Κοινωνιολογία Γ Λυκείου* ...113-114, 119-120

¹¹⁸¹ Α.Παπαρίζος, *ό.π.*...120

¹¹⁸² Γ.Καραγιάννης, *Εκκλησία και Κράτος*, Αθήνα, Το Ποντίκι, 1997, 7

¹¹⁸³ Δ.Σ.Πάνος-Σ.Γ.Κρουσταλάκης, *Κριτική παρουσίαση των μεταπολεμικών βοηθημάτων της Αποστολικής Διακονίας για τα Ανώτερα Κατηχητικά Σχολεία*, Αθήνα, Αρμός, 1999, 70

¹¹⁸⁴ Λίποβατς-Δεμερτζής, *Δοκίμιο για την Ιδεολογία*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1994, 22 με αναφορά στον Eagleton.

αναφέρει ότι «η αλλοτρίωση σημαίνει κατά τον Μάρξ ότι ο άνθρωπος δεν αισθάνεται, όταν ιδιοποιείται τον κόσμο, σαν τον που ενεργεί, αλλά ότι ο κόσμος (η φύση, οι άλλοι και ο εαυτός του) του μένουν ξένα. Στέκουν απέναντί του σαν εχθρικά αντικείμενα, αν και μπορεί να έχουν δημιουργηθεί απ' αυτόν. Αλλοτρίωση σημαίνει ότι ζεις τον κόσμο και τον εαυτό σου παθητικά, ληπτικά, στο διαχωρισμό υποκειμένου και αντικειμένου»...Ο αυταλλοτριωμένος άνθρωπος είναι ένας άνθρωπος που στην πραγματικότητα δεν είναι άνθρωπος, ένας άνθρωπος που δεν αναγνωρίζει και δεν πραγματοποιεί τις ιστορικά δημιουργημένες δυνατότητές του. Ένας μη αλλοτριωμένος άνθρωπος θα ήταν αντίθετα ένας άνθρωπος που αυτοδημιουργείται σαν ένα ελεύθερο δημιουργικό ον της πράξης... Ένα άτομο μπορεί να γίνει ελεύθερο μόνο με την ίδια του την πράξη»¹¹⁸⁵. Το παράδειγμα του ευχαριστιακού ανθρωπιστή αγ.Νικολάου Καβάσιλα, ο οποίος ασχολήθηκε ταυτόχρονα και με την Ευχαριστία, θεωρητικά, και με το πρόβλημα του τόκου, πρακτικά, στην εποχή του, δεν αποτέλεσε παράδειγμα προς μίμηση από τη σύγχρονη θεολογία, ευχαριστιακή θεολογία και πράξη μένουν σε απόσταση Αντίθετα η θεολογία αυτή αρνήθηκε την πράξη μέσα στην νεωτερικότητα και υπεραμύνθηκε παραδοσιακές αρχές όπως αυτή της απολυτοποίησης του τελετουργικού και της καταξίωσης της δεσποτικής εξουσίας.

Επισκοπικός ολοκληρωτισμός και τελετουργισμός συμπλέουν· η έκσταση και η ύπνωση του τελετουργικού¹¹⁸⁶ είναι εργαλεία εξουσίας του αυταρχικού επισκοπικού θεσμού όταν δεν επιδιώκονται προοδευτικές κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, όταν το ευχαριστιακό όραμα δεν συμβολίζει ιστορικές πραγματικότητες και κοινωνικό δυναμισμό. Οι ματαιόδοξοι άνθρωποι και ο απερίσκεπτος όχλος εντυπωσιάζονται με τελετές. Ιδεολογία είναι «ένα σύνολο ιδεών που αναφέρεται σε μια πραγματικότητα, όχι για να τη φωτίσει και να την αλλάξει, αλλά για να τη συγκαλύψει και να τη δικαιώσει μέσα στο φαντασιακό, και το οποίο επιτρέπει στους ανθρώπους να λένε κάτι και να κάνουν κάτι άλλο, να εμφανίζονται άλλοι από αυτό που είναι» (υπογρ. δική μας)¹¹⁸⁷

¹¹⁸⁵ Γκάγιο Πέτροβιτς, 'Η αλλοτρίωση και η κατάργηση της αλλοτρίωσης' στο *Αλλοτρίωση*, Αθήνα, Επίκουρος, 1973, 16,13,29 Ο Ι.Ζηζιούλας αρνείται τη ζωή ως κίνηση και την αγάπη ως συναίσθημα!

¹¹⁸⁶ W. Benz, 'Εξουσία και Κοινωνία: Η Σκηνοθέτηση της Έκστασης' *Αδόλφος Χίτλερ, Ε-ΙΣΤΟΡΙΚΑ*, 26/01/08, 73-82 Έ.Φρομ, *Αυθεντία ...*

¹¹⁸⁷ Κ.Καστοριάδης, *Η φαντασιακή...Ράππας*, 21-22 με αναφορά στον Μαρξ

Την ισορροπημένη σύνδεση εσχατολογικού τελετουργικού και κοινωνικής πράξης παρουσιάζει ο Ν.Νησιώτης¹¹⁸⁸: «Η έντονη μυστηριακή-λειτουργική ζωή των Ορθοδόξων μπορεί να δώσει την εντύπωση μιας εσωστρεφούς προσευχομένης κοινότητας, αποκλεισμένης από τον έξω κόσμο. Στην πραγματικότητα, όμως, η προσευχή, η συμμετοχή στην Ευχαριστία και εντρύφηση στο εκκλησιαστικό μυστηριακό όραμα, πράγματα σημαντικά για τους Ορθοδόξους, υπήρξαν στη διάρκεια της μικρής τους ιστορίας μια *προεικόνιση* της πλήρους συμμόρφωσής τους με τη διακονική μαρτυρία του Χριστού στον κόσμο και ταυτόχρονα μια μαρτυρία δια του μαρτυρίου γι' αυτόν...μερικές από τις φράσεις των ηγετών της Ανατολικής Εκκλησίας ίσως δεν φαίνονται πολύ παράξενες σε μας, διότι μοιάζουν μ' εκείνα που λένε οι σύγχρονοι ριζοσπάστες επαναστάτες. Ο Χρυσόστομος εμφανίζεται ως ένας από τους πρωιμότερους ριζοσπάστες χριστιανούς σοσιαλιστές όταν γράφει: «Ο πλούσιος κατακρατεί τα αγαθά του φτωχού ακόμα κι αν ο πλούτος αυτός αποκτήθηκε μ' έντιμο τρόπο ή κληρονομήθηκε νόμιμα...η λειτουργία μας διδάσκει έναν αδιάλειπτο ανακαινισμένο δυναμικό τρόπο ζωής μέσα στον κόσμο, αλλά όταν αυτή απορροφά ολόκληρο το μυστηριακό όραμα, τότε η διακονική ανανεωτική μαρτυρία μέσα στον κόσμο κινδυνεύει ν' αποτύχει. Η Ορθοδοξία σήμερα δοκιμάζει τον πειρασμό να ολισθήσει σε μια εσωστρεφή εκκλησιαστική ζωή». Η αταξική Εκκλησία και η αταξική κοινωνία του ΝΝ συνδέεται με τον άγιο και τον χειραφετημένο και ολοκληρωμένο άνθρωπο, ο οποίος δεν είναι διεσπασμένος πχ μεταξύ ιστορίας και εσχατολογίας κλπ

Το μη ιερό των κοινωνικών [ή, θα προσθέταμε, θρησκευτικών θεσμών όπως αυτό του επισκόπου] θίγεται από έναν ψυχολόγο, τον Α.Αντλερ¹¹⁸⁹, που θα έπρεπε να θεωρηθεί, με θεολογική ορολογία, ευχαριστιακός – κοινοτικός αφού το αίσθημα κοινότητας αποτελεί κομβικό σημείο της θεωρητικής προσφοράς του: «Τα δικά μας σχήματα, οι δικές μας ερμηνείες της ζωής δεν εναρμονίζονται ποτέ εντελώς με τις καθιερωμένες παραδόσεις. Παλαιότερα θεωρούσαν την κοινωνική παράδοση απαραβίαστη· στο μεταξύ όμως έχουμε καταλάβει πως οι κοινωνικοί θεσμοί της ανθρωπότητας δεν έχουν τίποτα το ιερό ή το ακλόνητο. Βρίσκονται σε μια εξελικτική διαδικασία και η κινητήρια δύναμη σ' αυτή τη διαδικασία είναι η διαρκής σύγκρουση των ατόμων στην κοινωνία. Οι κοινωνικοί θεσμοί υπάρχουν για το άτομο, και όχι

¹¹⁸⁸ Ν.Νησιώτης, *Από την ύπαρξη στη συνύπαρξη*, Αθήνα, Μαΐστρος, 2004, 15,23,32

¹¹⁸⁹ Α.Αντλερ, *Η Αγωγή του Παιδιού*, Αθήνα, Επίκουρος, 1978, 28-29

αντίστροφα, το άτομο για τους κοινωνικούς θεσμούς. Η σωτηρία του ατόμου είναι πράγματι θεμελιωμένη στο αίσθημα κοινότητας, αυτό όμως δε σημαίνει ότι το άτομο θα πρέπει να συμπειστεί βίαια σε μια κοινωνική προκρούστεια κλίνη». Στον Άντλερ επαναλαμβάνεται, ουσιαστικά, η γνωστή ρήση του Χριστού «Το Σάββατο για τον άνθρωπο...».

Την έντονη αντίδραση του Μητρ.Περγάμου Ιωάννη προκάλεσε άρθρο του Χ.Μαλεβίτση: «Στην εφημερίδα *Καθημερινή* (22.7.94) εμφανίστηκε πρόσφατα άρθρο του Χ.Μαλεβίτση με τίτλο «οι επίσκοποι», με το οποίο ζητείται η *κατάργηση* του θεσμού των επισκόπων, γιατί προκαλούν με τις διενέξεις τους και τη χρυσοποικίλη αμφίεσή τους, και ο περιορισμός στο θεσμό των ιερέων (άραγε τι τους χρειαζόμαστε κι αυτούς;). Θα περίμενε κανείς περισσότερη γνώση των θεολογικών πραγμάτων από τον κ.Μαλεβίτση»¹¹⁹⁰. Η λύση για τον ευχαριστιακό θεολόγο βρίσκεται στην ερμηνεία του δόγματος και των θεσμών με την έννοια της νομιμοποίησης της παραδοσιακότητας τους από σύγχρονη, υπαρξιακή συνήθως, ορολογία, με την υπαρξιακοευχαριστιακή ιδεολογία προς απόκρυψιν των κοινωνικών προβλημάτων¹¹⁹¹. Ανήκει στον Ι.Πέτρου¹¹⁹² η υπενθύμιση της συμμεταβολής εκκλησιαστικών και πολιτικών πραγμάτων όπως ορίζουν απωθημένοι κανόνες της Εκκλησίας. Η ανιστορικότητα του Ι.Ζηζιούλα τον εμποδίζει να γράψει π.χ. ότι «τόσο ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος όσο και ο Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός, που όπως και ο Χρυσόστομος θεωρείται πρότυπο του ιδανικού ιερωμένου, έπεσαν θύματα δολοπλοκιών εκ μέρους των άλλων κληρικών. Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος έλεγε μάλιστα ότι δεν φοβάται τίποτα εκτός από τους επισκόπους»¹¹⁹³.

Ιστορική προσέγγιση στον επισκοπικό θεσμό προσφέρει ο Σ.Αγουρίδης ενώ ιδεολογική ο Ι.Ζηζιούλας. «Η ιδεολογία, αποσπώντας τις ιδέες από την πραγματική ζωή των ανθρώπων και προβάλλοντας την αυθυπαρξία τους, καλλιεργεί την ψευδαίσθηση της υπερχρονικής διάστασης»¹¹⁹⁴. Σύμφωνα με την ιστορική

¹¹⁹⁰ Μητρ.Περγάμου Ιωάννης, 'Ευχαριστία και Βασιλεία του Θεού' *ΣΥΝΑΞΗ* 52(1994) 85

¹¹⁹¹ Αξιοποιώντας τη σκέψη του Ρολάν Μπάρτ, *Μυθολογίες*... 135 η θεολογική αυτή σκέψη ξέρει καλά τον ηθικό κανόνα του αστικού κόσμου της: η ελευθερία και η αγάπη στη βιτρίνα, σαν κάτι διακοσμιακό, αλλά η εσωτερική Τάξη με την δομή της αυταρχικής πατριαρχικής δεσποτοκρατίας, σαν κάτι το συστατικό

¹¹⁹² *Εκκλησία και πολιτική*...

¹¹⁹³ Δ.Σαβράμης, *Ο Ιησούς επιζεί των δολοφόνων του*, ... 190

¹¹⁹⁴ Π.Νούτσος, *ό.π.*...23

προσέγγιση του Σ.Αγουρίδη «την εποχή εκείνη [Β' αιώνας – Ιγνάτιος Θεοφόρος όπου περιορίζονται οι υπέρμαχοι της επισκοπομονιστικής ευχαριστιακής ιδεολογίας] για λόγους κατά τη γνώμη μας μεγάλης ιστορικής ανάγκης, για λόγους ίσως επιβίωσης, η Εκκλησία έτεινε προς τη μοναρχική κατεύθυνση... Η άμυνα έναντι του Γνωστικισμού και όχι θεολογικοί λόγοι (όπως π.χ. η θεία Ευχαριστία) είναι αυτή που στην προκειμένη περίπτωση επέβαλε την υιοθέτηση πιο εξουσιαστικών μορφών διοίκησης της Εκκλησίας»¹¹⁹⁵.

Ο Θεός βρίσκεται απέναντι στην ιστορική εξέλιξη οπότε η «δημοκρατική» συνεργασία¹¹⁹⁶ καταργείται εν ονόματι του επισκοπικού θεσμού με τον επίσκοπο «εις τόπον Θεού», το υπαρξιακό υπερμεγεθύνεται έναντι της κοινωνικής ηθικής, από τη στιγμή που υποτιμάται η ιστορία υποτιμάται και η ανθρώπινη πραγματικότητα των επιστημών, όπως η ψυχολογία. Η ισορροπία υφίσταται στον Λ.Φιλίππιδη με την έκφραση π.χ. η «συμφορά της διαστάσεως [Ανατολής-Δύσης] ήτοι ο διάβολος» ή «η αντίθετη και αντίχριστη μισαλλοδοξία»¹¹⁹⁷ παρουσιάζοντας, σύνδεση θεολογίας και κοινωνιοψυχολογίας στην οποία διαπλέκονται όροι θεολογικοί και ψυχολογικοί όπου ο ένας διαυγάζει τον άλλον¹¹⁹⁸. Η σχέση με τις επιστήμες μεταμορφώνει τον Λ.Φιλίππιδη σε αισιόδοξο ρεαλιστή. Ο ίδιος προφητεύει το τέλος των ομολογιακών θεολογιών¹¹⁹⁹ αλλά και τον ερχομό των εσχάτων στη γη¹²⁰⁰, πραγματοποιείται η ιστορική εσχατολογία. Απομένει μια ριζική κριτική του επισκοπικού θεσμού σε μια μη πατριαρχική κοινωνία...

Η εσχατολογία ή η Βασιλεία των Ουρανών δεν εκπληρώνεται τελετουργικά στην Θ.Λειτουργία με τον επίσκοπο επικεφαλής αλλά παντού στην ιστορικοεσχατολογική καθημερινότητα. Η ευχαριστιακή θεολογία ως τελετουργική δεν αποτελεί παρά την συνέχεια των παραεκκλησιαστικών οργανώσεων για τακτικό

¹¹⁹⁵ Σ.Αγουρίδης, *Ο Χριστιανισμός έναντι Ιουδαϊσμού και Ελληνισμού κατά το Β αι. μ.Χ.* Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1997, 44,40

¹¹⁹⁶ Οπωσδήποτε αναφερόμαστε στο θέμα ανθρωπομορφικά. Ωστόσο, είναι συγκλονιστική η παρατήρηση του Ν.Μπερνιάεφ, Θεϊόν και Ανθρώπινον ...87: «ο Θεός αισθάνεται νοσταλγίαν προς τον υπ' αυτού αγαπώμανον. Τούτο προσδίδει εις την ζώην του ανθρώπου εν υψηλόν νόημα»

¹¹⁹⁷ Λ.Φιλίππιδης, *Η από Παλαιάς και Νέας Ρώμης Κίνησις προς επάνοδον του πληρώματος της Εκκλησίας του Χριστού εις την αρχικήν ενότητα*, Αθήναι 1970, 14,17

¹¹⁹⁸ Θεωρούμε ότι η σχέση δογματικής θεολογίας και ψυχολογίας είναι παραδοσιακή π.χ. η ευχή από τον *Ακάθιστο Ύμνο*: «η ελπίς μου ο Πατήρ, καταφυγή μου ο Υιός, σκέπη μου το Πνεύμα το Άγιον. Τριάς Αγία, δόξα σου».

¹¹⁹⁹ ό.π...17

¹²⁰⁰ Λ.Φιλίππιδης, *Ελλάς και Παύλος*, Εν Αθήναις 1953, 7

και ευλαβή εκκλησιασμό. Η ιστορική εσχατολογία κατέχει μια αποφασιστική δυναμική γιατί προσφέρει την εκπλήρωση των ανθρώπινων οραμάτων, και αυτό αντίκειται στη θρησκεία ως «όπιο του λαού» και της ιδεολογίας του ανολοκλήρωτου ανθρώπου και όχι αγίου που η εξουσία και ο ανθρώπινος κυνισμός προωθεί ή επιβάλλει αλλά ουδέποτε επιτυγχάνει

1.5 Ορθόδοξη θεολογία και δημοκρατικό ήθος

Το πολίτευμα αποτελεί συνιστώσα της Πατρίδας. Θα αναφερθούμε τόσο σε θέματα ηθικής πραγμάτωσης του ανθρώπου όσο και δογματικών-θεωρητικών προϋποθέσεων που ωθούν σε συγκεκριμένη πολιτική συμπεριφορά· υποθέτουμε ότι τόσο η ηθική πράξη όσο και οι δογματικέςπίστεις ωθούν και καλλιεργούν τη δημοκρατική νοοτροπία και συμπεριφορά. Σύμφωνα με τον Π.Τερλεξή¹²⁰¹ η εσωτερική διάθεση του πολίτη προσδίδει το ύφος στο πολιτικό σύστημα.

Εάν δημοκρατία είναι η απύσχα σήμερα αυτοκυβερνώμενη κοινωνία πολιτών¹²⁰² στο εκκλησιαστικό επίπεδο ο λαός του Θεού είναι ανενεργός. Στη δημοκρατία υπάρχει το ιδανικό της κατανόησης και όχι χριστιανοπρεπούς ανοχής, η απουσία φανατισμού δηλ. η τυφλή πίστη στη δική μας αλήθεια, η μη βία, η κοινωνική ανανέωση μέσα από την ελεύθερη αντιπαράθεση των ιδεών.

Η φιλία και η ανοχή στο διαφορετικό είναι αιώνια ενσαρκωμένα στο πυρήνα του χριστιανικού δόγματος, στο Σύμβολο της Πίστεως – για το οποίο βεβαίως σφαγιάστηκαν πχ 100.000 Παυλικιανοί στα μεσοβυζαντινά χρόνια... Ο Μ.Βασίλειος λοιπόν μέσα σε αντίληψη διαλακτικότητα και ομόνοιας έναντι των ομοιουσσιανών δεν απεφάνθη ομοουσιότητα για το Άγιο Πνεύμα στο Σύμβολο ώστε να μην καταστραφεί η ειρήνη για θέμα λέξεων, και μακροπρόθεσμα η ειρηνικότητά του απέδωσε¹²⁰³

Ο εκκλησιαστικός ιστορικός Σωκράτης αναφέρει διαφορές μεταξύ των Εκκλησιών της εποχής του σε έθιμα και συνήθειες ή τον εορτασμό του Πάσχα χωρίς να καταστρέφεται η ενότητα τους -ενώ ο Ευσέβιος έχει διαφορετικές αντιλήψεις για

¹²⁰¹ Π.Τερλεξή, *Πολιτική Κοινωνικοποίηση*, Αθήνα, Gutenberg, 1975², 37

¹²⁰² Γ.Κοντογιώργης, *Οι Ολιγάρχες...* 286, 362

¹²⁰³ Ειρηναίος Δελιδήμος, 'Εισαγωγή' στο Γ.Α.Ράλλη και Μ.Ποτλη, *Σύνταγμα των Θείων και Ιερών κανόνων*, Θεσσαλονίκη, Ρηγόπουλος, 2002, 39-40 Η γνώση αυτού του ιστορικού στοιχείου οδηγεί τη συνείδηση του σύγχρονου Έλληνα μακράν φανατισμού, αυταρχισμού, παραδοσιοκρατίας ή φονταμενταλισμού ώστε να έχει κριτήρια χριστιανικής πηγαιότητας έναντι των νεότερων και σύγχρονων εκκλησιαστικών εγκλημάτων Γ.Μουστάκης, *Ελλάς Ελλήνων Δεσποτάδων...* 109-189 (πχ ανάθεμα Ελ.Βενιζέλου, κατατρεγμός Ν.Καζαντζάκη κλπ κλπ)

τον εορτασμό του Πάσχα.¹²⁰⁴ Η συγκλονιστική αυτή συνύπαρξη μέσα στην ποικιλία είναι αναμφισβήτητα ιστορική και όχι ιδεολογική

Η κβαντική θεολογία που διαπερνά τον Χριστιανισμό αποτελεί τη συγκεκριμενοποίηση της διαλογικότητας και της ύπαρξης ως συνύπαρξης με κεντρική αντίληψη «από το: ‘ή αυτό, ή εκείνο’...στο: ‘και αυτό και εκείνο’!»¹²⁰⁵

Δημοκρατικό πλουραλισμό απόψεων ως ουράνιο τόξο και απουσία ιδεολογικών μονομερειών, εμμονών και απολυτοποιήσεων παρουσιάζει ο Π.Νέλλας: «Ο τρίτος αιώνας χαρακτηρίζεται από τις μαρτυρίες του Κλήμεντος Αλεξανδρείας, Τερτυλλιανού και Ωριγένους, οι οποίοι, ενώ είναι κατηγορηματικοί στο χαρακτηρισμό της Μαρίας σαν παρθένου μητέρας του Ιησού, αειπαρθένου και παναρέτου, δεν διστάζουν πολεμώντας εναντίον των αιρετικών, να περιγράψουν τη γέννηση του Χριστού σαν μια κανονική ανθρώπινη γέννηση και τη μητέρα Του σαν μια πραγματική κανονική ανθρώπινη μητέρα, η οποία μάλιστα είχε και άλλα τέκνα! Η φραστική αυτή και περιπτωσιακή υπερβολή συναντάται και σε άλλους Πατέρες, οι οποίοι είτε –πολεμώντας την αίρεση των Μανιχαίων- τονίζουν την σπουδαιότητα του μυστηρίου του γάμου φέρνοντας, μέσα στη ροή του λόγου, σαν παράδειγμα την «μεμνηστευμένη ανδρί» Μαρία, είτε –θέλοντας να αναιρέσουν την πλάνη του Πελαγίου ότι ο άνθρωπος μπορεί να σωθή χωρίς τη χάρη- τονίζουν ότι κανείς εκτός από το Χριστό δεν είναι αναμάρτητος και ότι η ίδια η Παρθένος είχε αδυναμίες και υπέπεσε σε λάθη! Αυτή είναι η περίπτωση των Πατέρων του Δ αιώνας, του Μ.Βασιλείου π.χ., του Γρηγορίου του Θεολόγου και ιδιαίτερα του Αγ. Ιωάννου Χρυσοστόμου. Οι ίδιοι όμως αυτοί Πατέρες σε άλλα σημεία των λόγων τους, και πλειάς ολόκληρη από τους υπολοίπους, τονίζουν με επιμονή τόσο την αγιότητα της Παρθένου, όσο και κυρίως τον κεντρικό ρόλο της στην Οικονομία της Σωτηρίας»¹²⁰⁶.

Όλα αυτά ηχούν παράδοξα σήμερα αφού το επισκοποκεντρικό αλάθητο της κρατικής Εκκλησίας δεν επιτρέπει πλουραλισμό αντιλήψεων και διάλογο επί

¹²⁰⁴ Ι.Ε.Αναστασίου, ‘Ο ιστορικός Σωκράτης ο σχολαστικός περιγράφει διαφορές ανάμεσα στις Εκκλησίες’ *Τιμητικός Τόμος στον Κ.Καλοκύρη*...129-138

¹²⁰⁵ Εισηγητής της καθοριστικής για τη δημοκρατικότητά της αυτή θέσης είναι ο Μ.Φαράντος στο ένθετο ‘Κβαντική Θεολογία’ *ΤΡΙΤΟ ΜΑΤΙ* 216(2013)

¹²⁰⁶ Ν.Καβάσιλα, *Η Θεομήτωρ*, ...23-24 επιμ.Π.Νέλλας

δογματικών-φιλοσοφικών ζητημάτων γιατί αυτό θα προκαλέσει ‘αναστάτωση’ δηλ. ζωντανή κινητικότητα¹²⁰⁷

Την απουσία του αντιδημοκρατικού «αλάθητου» της ηγετικής αυθεντίας επισημαίνει ο Π.Ευδοκίμοφ: «Η ιδέα για το αλάθητο των πατέρων και όλων των στοιχείων της Παραδόσεως δεν είναι παρά μία αντίληψη ραββινική ή άγνοια της αληθινής καταστάσεως. Ο νεοπλατωνισμός στον άγιο Γρηγόριο Νύσσης ή στο *Corpus areopagiticum*, η αιτίαση για μεσσαλιανισμό κατά του αγίου Μακαρίου Αιγυπτίου, ο ωριγενισμός του Ευαγρίου, μερικά διαφορούμενα στοιχεία στις συγγραφές του αγίου Ισαάκ του Σύρου και του αγίου Εφραίμ, ο ανησυχαστικός για τον υπερβολικό του τόνο ασκητισμός πολλών έργων μεγάλων πνευματικών πατέρων και πολλών χωρίων της Φιλοκαλίας, ο αριστοτελισμός του αγίου Ιωάννου Δαμασκηνού κλπ, αποδείχνουν ότι κανείς δογματισμός, έστω και αν προέρχεται από τις μεγαλύτερες αυθεντίες, δεν είναι δυνατόν να γίνεται δεκτός χωρίς όρους»¹²⁰⁸

Η επιρροή στη βυζ. Τέχνη από απόκρυφα ευαγγέλια και η γνώση αυτής της επιρροής σήμερα θα οδηγούσε στο πλουραλισμό και τον αντιδογματισμό, αν μη τι άλλο στην δημοκρατική κατανόηση του άλλου¹²⁰⁹

Κατά μια αντιαπολυταρχική θέση «οι χριστιανοί είναι βέβαιοι πως το θέλημα του Θεού είναι αυτό το ίδιο το πνευματικό τους συμφέρον»¹²¹⁰ ως μία πρόταση που καταργεί το δίπολο αυτονομία-ετερονομία. Επιπλέον, όσον αφορά τη φαινομενική αντινομία ανάμεσα στη θεία κυριαρχία και την ανθρώπινη ελευθερία, «το μυστήριο

¹²⁰⁷ Η αγάπη-λατρεία του ελληνικού λαού για την Παναγία δεν μπορεί να συνδιαστεί με το μισογυνισμό της ελληνορθόδοξης Εκκλησίας για τον οποίο στο Γ.Μουστάκης, *Ελλάς...190-211* (πχ πολιτικός γάμος, αποποινικοποίηση της μοιχείας, αμβλώσεις, άρνηση ιεροσύνης κλπ) Είναι χαρακτηριστικός ο γενικόλογος ‘υπαρξιακός’ λογοπλόκος ηθικισμός του Νέλλα έναντι των αμβλώσεων [*ΣΗΜΑΔΙΑ* 11(1984)]και η πηγαία δέσμευση των Μουστάκη ή Παπαϊωάννου [*Το πνεύμα και το πνεύμα της εξουσίας...333-340*] με τελική λύση γι’ άλλη μια φορά τον ανθρωπισμό με τον ευγενικό του ρεαλισμό στο Π.Σάμουελ, *Οικολογία*, Αθήνα, Νεφέλη, 239-264

¹²⁰⁸ Π.Ευδοκίμοφ, *Η Ορθοδοξία ...* 263

¹²⁰⁹ Γ.Τσαρούχης, ‘Σκόρπιες σκέψεις για την τέχνη και την Ανάσταση’ *ΣΥΝΑΞΗ* 2(1982) 53: «Η Ανάσταση ή, αλλιώς ειπωμένη, η εις Άδου κάθοδος ζωγραφίζεται με βάση κυρίως ένα από τα Απόκρυφα Ευαγγέλια, το ευαγγέλιο του Νικοδήμου. Η Εκκλησία δικαίως επέτρεψε αυτή τη χρήση των αποκρύφων ευαγγελίων, γιατί όχι μόνο εμπνέει τον ζωγράφο, αλλά εκφράζει με τον καλύτερο τρόπο την πνευματώδη ελαφράδα της Καινής Διαθήκης, την πνευματική ταπεινότητα της βυζαντινής τέχνης, την ανδρική σεμνότητα»

¹²¹⁰ Ν.Μπουγάτσος, *Οι Έλληνες Πατέρες και τα κοινωνικά προβλήματα...* 49

υπάρχει για μας, αλλά ο Θεός ξέρει το μυστικό να λυγίζει την καρδιά μας χωρίς να τη βιάζει και να μας τραβά κοντά του χωρίς να μας εξαναγκάζει»¹²¹¹.

Ο π.Γ.Μεταλληνός¹²¹² παρουσιάζει τη σχέση δόγματος-πολιτικού ανθρώπου αλλά και την τραγική ιστορικά θέση της Ορθοδοξίας, τον ιστορικό της διχασμό, την αλλοτρίωσή της: «ο Αρειανισμός δέχεται μια ιεραρχική τάξη προσώπων. Αρνείται την θεότητα του Χριστού και την Τριαδικότητα του Θεού. Καταργεί τελείως την έννοια της Τριαδικής κοινωνίας και εισάγει κοινωνία αυστηρής μοναρχίας, δηλ. κοινωνία ανισότητας... Η τριαδολογία του Αρειανισμού οδηγεί στην *ατομοκρατική ιδιοτέλεια*... Η Τριαδολογία των Πατέρων όμως εμπνέει το φρόνημα για μια επίγεια *αταξική αδελφοποιία*, για δημοκρατική οργάνωση, δικαιοσύνης και ισοπολιτείας. Είναι άλλωστε γνωστό ότι ο ημιαρειανός υμνητής του Μ.Κωνσταντίνου, Επίσκοπος Καισαρείας Ευσέβιος, εχρησιμοποίησε την αρειανική ιδεολογία, που είχε θεμέλια καθαρά νεοπλατωνικά-ωριγενιστικά, για να στηρίξει το σύστημα της μοναρχίας, και γι' αυτό ήταν αρεστός στον αυτοκράτορα. Διότι κατά το πνεύμα της εποχής η μοναρχία του αυτοκράτορος συσχετιζόταν με τη μοναρχία του Θεού. (Ο αυτοκράτωρ Θεός επί γης!). Το τριαδικό δόγμα των αγίων Πατέρων όμως ανατινάζει κυριολεκτικά μια τέτοια θέση. Γι' αυτό και καταδιωκόταν ο ηγέτης της Ορθοδοξίας Μ.Αθανάσιος. Ο Αρειανισμός γεννά και συντηρεί την ιδεολογία ενός *πολιτικού μονοθεϊσμού*, την απόλυτη δηλ. μοναρχία, κατ' ουσίαν την δικτατορία. Η Ορθοδοξία αντίθετα αναγνωρίζει τριαδική –άρα κοινωνική- «μονοκρατορία». Καθολικότητα δηλ. εξουσίας, μετοχή όλων των προσώπων εις αυτήν με ίσα δικαιώματα, χωρίς διακρίσεις. Έτσι η πατερική θεολογία εισάγει και φωτίζει την έννοια της δημοκρατικής διαρθρώσεως της κοινωνίας. Το τραγικό όμως είναι ότι στην μεν υπόθεση του δόγματος η Ορθοδοξία –με την ευρύτερη έννοια του εκκλησιαστικού πληρώματος- ακολούθησε τον Μ.Αθανάσιο. Στην κοινωνική όμως ζωή ακολούθησε τη γραμμή του αρχαιότερου ίσως «πολιτικού Θεολόγου», του Ευσεβίου Καισαρείας!»

Δεν πρόκειται για 'τραγικότητα', μια τέτοια προσέγγιση δικαιολογεί, πρόκειται για την χειρότερη μορφή αλλοτρίωσης που απαιτεί επίπονο πολιτισμικό κόπο για να αλλάξει, και διάθεση μετάνοιας που δεν υπάρχει ακόμη τουλάχιστον που θα οδηγήσει στην πρωτοχριστιανική ελευθερία από το κράτος

¹²¹¹ επιμ. Σ.Αγουρίδης κ.α. 'Απελευθέρωση / Ελευθερία' *ΛΕΞΙΚΟ ΒΙΒΛΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ*, Αθήνα, Άρτος Ζωής, 1980, 105

¹²¹² π.Γ.Μεταλληνός, 'Εκκλησία και σύγχρονα ιδεολογικά ρεύματα', *Δοκίμια Ορθοδόξου Ήθους*, Αθήνα, Σύνδεσμος, 1979, 19-21

Σύμφωνα με τον Π.Νέλλα η θεολογική ιδιότητα του *βασιλέως* που έχουν οι πιστοί είναι η βάση δημοκρατικής νοοτροπίας και συμπεριφοράς. Γι' αυτόν «ασκώντας τη *βασιλική* ιδιότητά τους οι πιστοί κατορθώνουν να κυριαρχήσουν πριν από όλα πάνω στα πάθη τους, στις φιλοδοξίες και τις μικρότητές τους. Κατορθώνουν να οργανώσουν την εσωτερική αταξία τους, να γίνουν κύριοι της ζωής και της υπάρξεώς τους. Αυτό δεν έχει ως αποτέλεσμα μόνο την ανιδιοτέλεια και κατά συνέπεια τη χρηστή ενασχόληση με τα κοινά πράγματα, ούτε απλώς το παράδειγμα, στοιχεία πάντως και αυτά ουσιώδη. Βασιλεύς αληθινός ο πιστός, κυρίαρχη και ελεύθερη προσωπικότης, στέκεται μέσα στην Πολιτεία ισότιμος με τους άλλους βασιλείς και δεν υπακούει στον πρώτο ανάμεσα στους ίσους παρά μονάχα γιατί βλέπει μέσα σ' αυτόν την εικόνα του εαυτού του. Θα ήταν υπερβολή να πούμε ότι διαφαίνεται εδώ η βάση της αληθινής Δημοκρατίας;»¹²¹³ Η αλληλεξάρτηση ασκητικής ολοκλήρωσης και πολιτικής συνέπειας είναι καίρια

Την διακονία ως αντίληψη δημοκρατική παρουσιάζει ο Ν.Νησιώτης¹²¹⁴ απομακρύνοντας, επιπλέον, την εξουσιαστικότητα από το ιερατείο: «στη λειτουργία οι Ανατολικοί Ορθόδοξοι χρησιμοποιούν τον όρο «διακονία» για ολόκληρο το ιερατείο της Εκκλησίας. Αυτό συμβαίνει γιατί το κύριο προσόν του ιερέα είναι, γι' αυτούς, η υπηρεσία του στη λειτουργία και ως μόνιμη μαρτυρία υπηρεσίας του κόσμου...να είσαι μέλος της Εκκλησίας σημαίνει να βρίσκεσαι σε διακονική υπηρεσία...η «διακονία» είναι μια έκφραση του δημοκρατικού, και ταυτόχρονα οικογενειακού *ήθους*, το οποίο οι Ορθόδοξοι προσπαθούν να διατηρήσουν σε όλες τις περιοχές της εκκλησιαστικής ζωής και της αυτοπειθαρχίας. Αυτό είναι το «σύστημα» όπου η αγάπη και η επιείκεια έχουν απόλυτη προτεραιότητα έναντι οποιουδήποτε ιδρυματικού, νομικιστικού, συστηματικού εγωκεντρικού οργανισμού ο οποίος επιδιώκει να απολογείται ή να ασκεί πολεμική εναντίον άλλων κοσμικών ιδρυμάτων, ή να αντιγράφει τις αρχές και μεθόδους δράσης άλλων ιδεολογιών».

¹²¹³ *Μαρτυρία Ορθοδοξίας...* 180 Δες και *Ζώνον Θεούμενον* του ίδιου συγγραφέα

¹²¹⁴ Ν.Νησιώτης, *Από την ύπαρξη στη συνύπαρξη*, Αθήνα, Μαΐστρος, 2004, 25

Η συνεργία Θεού-ανθρώπου¹²¹⁵ είναι η θεωρητική βάση, κατά την άποψή μας, του δημοκρατικού ήθους στην ορθόδοξη Ανατολή. Βρίσκεται αυτή η υπαρξιακή και ψυχολογική τοποθέτηση με θεολογική πηγή, αφ' ενός, μακράν του ανατολίτικου δεσποτισμού και της παπικής αυθεντίας, αφ' ετέρου αγνοεί τον προτεσταντικό ατομικισμό· από την μια πλευρά, δεν υπάρχει απόσταση αλλά τόσο κοντινή σχέση που εκφράζεται ως συνεργασία, από την άλλη το αποφασιστικό σημείο είναι η σχεσιακή αυτονομία δηλ. ταυτοχρόνως ελευθερία και αγάπη, διαφορά και ενότητα την ίδια στιγμή. Ο Απόλυτος Θεός του ολοκληρωτισμού είναι, θεωρητικά, απών από την Ορθοδοξία.

Ο Θεός της Ορθοδοξίας «ρυθμίζει τας πράξεις Του προς τας πράξεις των ανθρώπων»¹²¹⁶, οπότε η Θεία Πρόνοια δεν λειτουργεί απολυταρχικά· στο πρόσωπο της Παναγίας¹²¹⁷ η ανθρωπότητα θα μπορούσε να πει «όχι»¹²¹⁸ στην Ενσάρκωση καθιστώντας άκυρη τη Θεία Πρόνοια εν ονόματι της συνεργίας. Στα πλαίσια της ελεύθερης αγάπης η πράξη βρίσκεται μέσα στο μονόδρομο του «ναι», η ελευθερία θέλει μόνο το «ναι» γιατί αγαπά υπερβαίνοντας την αγωνία της επιλογής μεταξύ «ναι» και «όχι»¹²¹⁹, υπερβαίνει το μαγικό σταυροδρόμι, του ποιο δρόμο θα πάρει κανείς.

Το απόλυτο του Θεού αίρεται· σύμφωνα με τον Ν.Νησιώτη¹²²⁰: «η χριστιανική «μονοθεϊστική» αντίληψη περί Θεού και η επίδρασή της επί της ανθρωπολογικής έννοιας της ελευθερίας σε συσχετίσι με τον «υπέρτατο κυρίαρχο»

¹²¹⁵ Π.Νέλλας, *Η περί Δικαιώσεως διδασκαλία Νικολάου του Καβάσιλα*, εκδ. Στ. Καραμπελόπουλος, Πειραιεύς 1975, 92-100· Π.Ευδοκίμοφ, *Η Ορθοδοξία*, εκδ. Β.Ρηγόπουλου, Θεσ/νίκη, 1972, 135-138

¹²¹⁶ Vladimir Lossky, *Η Μυστική Θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας*, Θεσ/νίκη, 1986⁴, 161

¹²¹⁷ Π.Νέλλας, 'Η Μητέρα του Θεού και ο Θεοκεντρικός Ανθρωπισμός' *ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ* 56(1973) 326: «Βρέθηκαν πολλοί άθεοι μέσα στους αιώνες που υποστήριζαν πως ο άνθρωπος μπορεί να γίνη ο ίδιος, από μόνος του, Θεός. Κανένας όμως ανάμεσά τους δε θα είχε την τόλμη να πη πως ο άνθρωπος μπορεί να «γεννήση», δηλαδή να φέρη πραγματικά και αποτελεσματικά αυτός μέσα στην ιστορία το Θεό, όπως το διακήρυξαν οι Πατέρες της Εκκλησίας. Κανένα λάθος δε μπορεί πράγματι να είναι τόσο τολμηρό, όσο η αλήθεια. Και καμμιά καταδίκη του άθεου ουμανισμού δεν είναι τόσο ριζική, όσο αυτή η βασική ορθόδοξη διδασκαλία που βλέπει την ανθρώπινη φύση αληθινά και πραγματικά σα «Θεοτόκο»»

¹²¹⁸ V.Lossky, ό.π. 164 με την αναφορά στον Ν.Καβάσιλα: «η ενσάρκωσις υπήρξεν όχι μόνον έργον του Πατρός, της Δυνάμεώς Του και του Πνεύματός Του, αλλά και της θελήσεως και της πίστεως της Παρθένου. Άνευ της συγκαταβάσεως της Ασπίλου, άνευ της συνδρομής της πίστεως, το σχέδιον τούτο θα ήτο τόνον ακατόρθωτον, όσον και άνευ της παρεμβάσεως των τριών θείων προσώπων...».

¹²¹⁹ Μητρ Περγάμου Ιωάννης, *Μαθήματα Χριστιανικής Δογματικής* (πανεπιστημιακές σημειώσεις) Θεσσαλονίκη 1984

¹²²⁰ Ν.Νησιώτης, 'Η υπέρτατη κυριαρχία του Θεού και η ελευθερία του ανθρώπου' *Ελευθερία και Αναγκαιότητα στον Ευρωπαϊκό Πολιτισμό*, 5^ο Διεθνές Ανθρωπιστικό Συμπόσιο, Αθήνα-Πορταριά, Ελληνική Ανθρωπιστική Εταιρία, 1981, 93,94

Θεό: αμοιβαία κίνηση προσώπων. Η σχέση μεταξύ αγάπης και ελευθερίας είναι ριζωμένη μέσα στην ουσία του Τριαδικού Θεού ως αγάπης. Το «εν-συσχετίζει-Ον» ως αντιτιθέμενο στην απολυτότητα του Θεού ως υπερτάτου κυρίαρχου. Η αλληλοεξάρτηση ως εκ της ουσίας του Θεού και ως ουσία της ανθρώπινης ελευθερίας. Από την ελευθερία-ανεξαρτησία προς την ελευθερία μέσα, από και χάριν της κοινωνίας...η υπέρτατη κυριαρχία του Θεού δεν καταργεί ούτε προσβάλλει την ελευθερία του ανθρώπου. Αντίθετα, την καθορίζει και την επιβεβαιώνει. Δεν υπάρχει λογική δυνατή ερμηνεία εδώ. Μόνο μία υπαρξιακή προσέγγιση στο πρόβλημα της υπάρξεως του Θεού ως Τριαδικού και ως Αγάπης επιβεβαιώνει την αλήθεια ως εμπειρική κατάσταση. Οι επιπτώσεις στην ορθόδοξη ανθρωπολογία και στην αντίληψη της εκκλησιαστικής αρχής: εναντίον του εκκλησιαστικού μοναρχισμού και των καταπιεστικών διαρθρώσεων στην κοινωνία./ «Υπέρτατη Κυριαρχία»: υπεύθυνη ύπαρξη για τους άλλους. «Ελευθερία»: αμοιβαία συνύπαρξη από κοινού με τους άλλους εμπρός στην κοινή υπηρεσία του “humanum”. Συγκλίνουσες τάσεις στον Σταυρό του Χριστού: «Κάθετη» Αρχή δυνάμεων μέσα στην οριζόντια κοινωνία των Προσώπων στην σχέση αλληλοεξαρτήσεων».

Ο Θεός κατά την ορθόδοξη θεολογία δεν προκαλεί φόβο ή τιμωρία και επομένως υποταγή αλλά είναι ο θεραπευτής γιατρός και ο κοντινός φίλος· οι παραχαράξεις βεβαίως υπάρχουν για κοινωνικό έλεγχο των μαζών. Αυτά ισχύουν για την πηγαία λαϊκή Ορθοδοξία ή για τους αναζητητές διανοούμενους

Η Εκκλησία πραγματώνει ένα κοινοτικό πρότυπο κοινωνικής ζωής μέσα από τη μυστηριακή της εμπειρία που ως συνείδηση των μελών της διαχέεται σε όλη τη κοινωνική και πολιτική ζωή με όλες τις ευεργετικές συνέπειες για την εσωτερική συνοχή και αρμονική λειτουργία της· πρόκειται για την «λειτουργία μετά την λειτουργία», την μεταλαμπάδευση του ευχαριστιακού ήθους στην κοινωνία. Επιπλέον, ο χριστιανός άνθρωπος, ως πολίτης και ως πιστός έχει πλήρη συνείδηση όχι μόνο της ιερότητας του ανθρώπινου προσώπου αλλά και των ίσων δικαιωμάτων όλων των πολιτών¹²²¹. Η κρατική υποστήριξη, ωστόσο, καθιστά τη θρησκεία μισαλλόδοξη και μη διαλογική¹²²².

¹²²¹ Πρβλ. Δαμασκηνός Παπανδρέου (Μητρ.Ελβετίας), ‘Η Συμβολή της Θρησκείας στη Λειτουργία της Δημοκρατίας’ στο *Λόγος Διαλόγου*, Καστανιώτης, 1997, 349-350

¹²²² Ν.Νησιώτης, *Από την Ύπαρξη...*39

Εναντίον αντιδημοκρατικών αποκλειστικότητων ή ρατσισμών με θεολογικό υπόβαθρο βρίσκεται η θεολογική άποψη για τη δράση του Αγίου Πνεύματος και έξω από τις εκκλησιαστικές δομές με απόδοση της χριστιανικής ταυτότητας και σε μη θεσμικά χριστιανούς. Αυτή η θεολογική θέση αποκλείει ιδεολογικού τύπου εγκλωβισμούς ή σχηματοποιήσεις ή φανατισμούς, καταργεί τις διαχωριστικές γραμμές που η θρησκεία χαράζει πάνω στην ανθρωπότητα. Σύμφωνα με τη διατύπωση του Αναστασίου Γιαννουλάτου¹²²³: «η βαθύτερη χριστιανική συνείδηση αισθάνεται σταθερά ότι «το Πνεύμα όπου θέλει πνει» (Ιω.3:8), ότι είναι η ενεργός δύναμη της αγάπης, πανταχού, και ευφρόσυνα ψάλλει: «Αγίω Πνεύματι περικρατείται πάντα τα ορατά τε συν τοις αοράτοις» (Αναβαθμοί Κυριακής, ήχου πλ.α΄). Στη θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας απαντά διάχυτη η βεβαιότητα ότι το Άγιον Πνεύμα εργάζεται για την επίτευξη ενότητας όλων των όντων, με τρόπους οι οποίοι υπερβαίνουν την ανθρώπινη σκέψη και φαντασία και, συνεπώς, δεν μπορούν να κλεισθούν σε θεολογικά σχήματα και περιγραφές. Τα κατ' εξοχήν δομικά υλικά μιας αρμονικής συμβιώσεως, όπως «αγάπη, χαρά, ειρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, αγαθωσύνη, πίστις, πραότης, εγκράτεια», είναι «καρποί» Του (Γαλ.5:22). Από τη διαβεβαίωση αυτή του Αποστόλου Παύλου δικαιούμεθα, νομίζω, να συμπεράνουμε ότι, όπου υφίσταται η παρουσία των στοιχείων αυτών –και αναντιρρήτως διαπιστώνεται σε ουκ ολίγα «εξωχριστιανικά» περιβάλλοντα-, είναι δυνατόν να διακρίνουμε ίχνη του έργου του Αγίου Πνεύματος». Ο χριστιανός που θεωρεί ότι κάποιος μη χριστιανός είναι καλύτερος χριστιανός από αυτόν αδυνατεί να φανατισθεί.

Την ίδια οικειότητα προς το άλλο χωρίς αυτοεγκλωβισμούς στις δομές εμπνέει ο Λεβ Ζιλλέ¹²²⁴: «Τι σημαίνει προσκύνηση εν πνεύματι; Σημαίνει προσκύνηση του ίδιου του Θεού. Σημαίνει να μην περιορίζουμε τον Θεό μέσα στα όρια μιας συναισθηματικής διαθέσεως, ενός δόγματος, ενός τυπικού, ενός καθιδρύματος, αλλά να ανοίγουμε διάπλατα την ψυχή μας σ' Εκείνον... και αυτό συμβαίνει συχνά σε αναρίθμητους άνδρες και γυναίκες που μερικές φορές αποκαλούνται «άπιστοι»».

¹²²³ Αναστασίου, *Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία*, Ακρίτας, 2000, 42

¹²²⁴ Λεβ Ζιλλέ, *Η Περιστέρα και ο Αμνός*, Έλαφος, 1981, 91-92 Επίσης, Μοναχού Μιχαήλ, *Πνευματική πατρότητα και ολοκληρωτισμός*, Αθήνα, Δορκάς, 1999, 103,177

Ο Μητρ.Κισάμου και Σελίνου Ειρηναίου¹²²⁵ αναφέρει οτι «η αληθινή Δημοκρατία χρειάζεται να έχει ένα πνεύμα ηρωϊσμού, αγάπης και αυτοθυσίας· πού αλλού όμως μπορεί να βρεθή το πνεύμα αυτό πέραν και έξω του Χριστιανισμού;...Ο διάσημος Γάλλος φιλόσοφος Μπέρξον ομολογεί ότι «η Δημοκρατία είναι η ουσία του Ευαγγελίου και έχει ως κίνητρόν της την αγάπη»».

«Φωνή λαού, οργή Θεού» είναι μια νεοελληνική παροιμία που συνδέει τα λαϊκά πολιτικά δικαιώματα με τον ίδιο τον Θεό απομακρύνοντας τη σκέψη από το απολυτοποιημένο τελετουργικό ή την αυταρχικότητα του δεσποτάτου ή την κρατική κυριαρχικότητα.

¹²²⁵ Ειρηναίου, *Η Πολιτική Ευθύνη του Χριστιανού*, Καστέλλι 1963, 20,18

2 ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

2.1 «Απολίτικος» και «πολιτικός» χριστιανισμός

Τόσο ο «απολίτικος» όσο και ο «πολιτικός» χριστιανισμός έχουν συγκεκριμένες ιδεολογικές δεσμεύσεις αφού εμπλέκονται στην ιστορική πραγματικότητα και θέλουν να την διαμορφώσουν.

Κατά τον Alfred von Martin «το σημαντικό σημείο είναι ότι η χριστιανική θρησκεία θέτει αντικειμενικά ηθικά όρια στην πολιτική, αντίθετα απ' ότι η θρησκεία της αρχαιότητας»¹²²⁶. Ωστόσο, ο Ι.Ζηζιούλας¹²²⁷ με τον οξύ διαχωρισμό της Εκκλησίας του Θεού από την Εκκλησία του Δήμου προτείνει τον απολιτικό χριστιανισμό ενώ ο Γ.Μεταλληνός προβαίνει σε σύνθεση πιστού-πολίτη στο έργο του.

Το πηγαίο υπαρξιακό στοιχείο αυτοθυσίας χάριν των άλλων συμπλέει με έντονη κοινωνικοπολιτική ιστορική εμπλοκή στο πρόσωπο του φιλοεαμικού Μητρ. Χίου Ιωακείμ Στρουμπή. «Όχι λίγες φορές προσεφέρθη ο ίδιος για να κρατηθεί ως όμηρος στους Γερμανούς προκειμένου να επιτύχει την απελευθέρωση συμπολιτών του ενώ οσάκις οι Γερμανοί συνελάμβαναν Θυμιανούσους ως ομήρους, με κεραυνοβόλες ενέργειες και με επίμονες προσπάθειες αλλά και με την επίκληση «Φυλακίστε εμένα» κατόρθωνε την απελευθέρωση των συγχωριανών του ομήρων»¹²²⁸ Η ποιότητα της πολιτικοκοινωνικής του προσφοράς και των θεολογικών του τοποθετήσεων παρουσιάζεται από την απολογία του στο Εκκλησιαστικό δικαστήριο: «Ταπεινοί δούλοι πολιτικών ηγετών, οπαδοί της παλαιοκομματικής φαυλοκρατίας, εχθροί των νεωτέρων κοινωνικών ιδεών, αυλοκόλακες και ερπετά προ

¹²²⁶ A von Martin, *Η Κοινωνιολογία της Αναγέννησης*, πρόλογος-επιμέλεια Β.Ι.Φίλια, Αθήνα, Λιβάνης-ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ, 1979, 192 υποσ.57. Επιπλέον, σ.147 «η ευσέβεια της αρχαίας ειδωλολατρίας ταυτιζόταν απόλυτα με την αφοσίωση στο κράτος και την πατρίδα»

¹²²⁷ «Ελληνισμός και Χριστιανισμός: η συνάντηση των δύο κόσμων», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ.6, 542-3

¹²²⁸ Άγγελος Στρουμπής, «Έντονη και Συνεχής η Κοινωνική και Εθνική Δράση του Ιωακείμ Στρουμπή», *ΧΙΟΝΗ* Μηνιαία Χιώτικη Έκδοση Λόγου και Τέχνης, Αφιέρωμα στον Μητρ. Χίου Ιωακείμ Στρουμπή 1881-1950, 73(1998), 7

των ισχυρών και εκμεταλλευτών του λαού, έμποροι της υψηλής θρησκευτικής ιδέας, χρησιμοποιούντες την αγία ημών θρησκεία ως μέσον υπνωτισμού και ναρκώσεως των λαϊκών μαζών, χωρίς στοιχειώδη ανωτερότητα, χωρίς χριστιανικά ιδανικά, χωρίς ανθρωπιστικούς παλμούς, ασεβείς και άθεοι μη πιστεύοντες εις ουδέν ανώτερον αλλά μόνον εις το χρήμα και εις την σάρκαν για τα οποία ζουν και κινούνται, υποκριταί και θεομπαίχται, συνεργάται των Γερμανών και όλων των εχθρών του λαού, δοσίλογοι και εκμεταλλευταί του λαού μας ουδεμίαν σχέσιν έχοντες με την ηθικότητα, ερείπια κοινωνικά και ηθικά με παθολογικάς ανήθικους παρεκτροπάς, έμποροι της εκκλησίας, ασυγκίνητοι προ της λαϊκής δυστυχίας, αδίστακτοι Φαρισαίοι δια να κρατούν το λαό μέσα εις το σκότος της θρησκοληψίας και άσπονδοι εχθροί κάθε κοινωνικής προόδου και εξέλιξης. Αυτοί είναι εκείνοι που έδωσαν καταδικαστικήν ψήφον στην υπόθεσή μου γιατί ήθελαν να πλήξουν και να ταπεινώσουν έναν ακόμη αρχιερέα μαζί με τον Ηλείας Αντώνιον και Κοζάνης Ιωακείμ που διαφέρει απ' αυτούς και που στάθηκε κοντά στο λαό τον οποίον αυτοί φθονούν και μισούν, γιατί αγωνίσθηκε και αγωνίζεται για τις λαϊκές ελευθερίες και την κοινωνική πρόοδο...»¹²²⁹

Η τοποθέτηση του John Plamenatz¹²³⁰ για τη θρησκεία ως μηχανισμό κοινωνικού ελέγχου αποτυπώνεται στην εμπειρία του Μητρ.Χίου Ιωακείμ που προηγήθηκε: «Μολονότι η θρησκεία δεν είναι ταξική ιδεολογία, οι θρησκευτικές δοξασίες μπορούν να αποτελέσουν μέρος ταξικών ιδεολογιών και κάποτε επηρεάζονται σημαντικά από ταξικά συμφέροντα. Μερικές φορές προσαρμόζονται σ' αυτά και θρησκευτικές δοξασίες που εμφανίστηκαν προτού αναφανεί μια κοινωνική διάταξη. Αυτό γίνεται λ.χ. όταν οι δοξασίες αυτές τροποποιούνται, με τρόπο που να εξυπηρετούν τη δικαίωση ορισμένων πρακτικών μεθόδων της κυρίαρχης τάξης ή τη συμφιλίωση των φτωχότερων τάξεων με τη μοίρα τους».

Παράλληλα με τον Στρουμπή ίσως θα έπρεπε να τοποθετηθεί ο λόγος του Άρη Βελουχιώτη¹²³¹ σχετικά με το ποιος είναι ο πραγματικά άθρησκος και ποιος σέβεται το θρησκευτικό συναίσθημα: «Λένε ότι ο κομμουνισμός χαλνά τις εκκλησιές και γδέρνει τους παπάδες. Τόσο χαζοί είναι λοιπόν οι κομμουνιστές να χαλάσουν τις

¹²²⁹ ό.π...21

¹²³⁰ J.Plamenatz, *Ιδεολογία*, Αθήνα, Κάλβος, 1981, 133

¹²³¹ Κ.Παπακόγκος, Ν.Κοταρίδης, *Ο Άρης στη Λαμία*, Αθήνα, Φιλίστωρ, 2006, 69-71

εκκλησιές, που δεν τους εμποδίζουν σε τίποτα; Οι εκκλησιές μας φταίνε ή τα καράβια του Εμπειρικού; Γιατί λοιπόν να κάψουμε τις εκκλησιές; Θα γδάρουμε τους παπάδες; Μα γιατί; Εμείς βλέπουμε, ότι χιλιάδες παπάδες βρίσκονται τώρα στην πρωτοπορία του κινήματος μας και η συμβολή του κλήρου, που στάθηκε στο πλευρό μας, υπήρξε ανεκτίμητη. Μήπως συμβαίνει το αντίθετο; Γιατί αυτοί που εμφανίζονται σαν προστάτες της εκκλησίας, γκρεμίσανε μαζί με τους Γερμανούς και γδέρνουνε παπάδες. Ο κομμουνισμός, λένε, θα καταργήσει τη θρησκεία. Μα η θρησκεία είναι ζήτημα συνείδησης. Πώς θα καταργηθεί λοιπόν; Η κατάργηση της θρησκευτικής συνείδησης είναι πράμα αδύνατο, έστω κι αν ακόμα οι κομμουνιστές θέλανε να την καταργήσουν. Η θρησκευτική συνείδηση δεν καταργείται με απλές διαταγές. Αν συνέβαινε ένα τέτοιο πράμα, αυτό θα έμοιαζε με τη διαταγή που έβγαλε κάποτε ένας αστυνόμος στην Ανάφη, με την οποία απαγόρευε την πάλη των τάξεων! Το τι θα γίνει στο πολύ μακρινό μέλλον, το πώς θα σκέπτονται οι άνθρωποι τότε, είναι άλλο πρόβλημα. Και κανένας πολιτικός δεν μπορεί να βγάλει νόμο για το τι θα πρέπει να γίνει ύστερα από 200 ή 500 χρόνια. Ούτε λοιπόν κι εμείς θα βγάλουμε τέτοιο νόμο. Μας ενδιαφέρει το πώς θα προκόψει ο λαός μας σήμερα κι όχι το τι φιλοσοφικές πεποιθήσεις θάχει ύστερα από 500 χρόνια. Συνεπώς καταλαβαίνετε τώρα, ότι αυτοί που διαδίδουν αυτές τις συκοφαντίες επιδιώκουν άλλους σκοπούς, προσπαθώντας με το μέσο αυτό της συκοφαντίας να εξαπατήσουν το λαό και να διαιωνίσουν την κυριαρχία τους πάνω του. Αν μάλιστα εξετάσουμε βαθύτερα το πράμα αυτό, θα δούμε ότι αυτοί είναι άθρησκοι, γιατί σ' αυτούς δεν υπάρχει ούτε ίχνος θρησκευτικής συνείδησης κι ο μόνος που λατρεύουν είναι ο θεός Μαμωνάς, ο θεός του χρήματος...»

Ταυτόχρονα, θα έπρεπε να μνημονευτεί ο παπα-Σπύρος Ζαφείρης του ΕΔΕΣ ο ηρωϊκός ιερέας μαχητής στον Γοργοπόταμο, που σκοτώθηκε στον αδελφοκτόνο πόλεμο στις 9/1/1944 σε ενέδρα του ΕΛΑΣ: «αυτός ο Αγωνιστής παπάς, όπως τον λέγαμε, ήταν ένα από τα πιο απλά πλάσματα του Θεού στη γη...γι' αυτόν, ήταν ιερός πόλεμος, ήταν ρητή επιθυμία του Θεού ότι αυτός, ο παπά Λεωνίδας [όπως τον ονόμασε ο Dennys Hamson, ένας εκ των βρετανών σαμποτέρ του Γοργοπόταμου, και γράφει γι' αυτόν], έπρεπε όχι μόνο να κάνει κήρυγμα εναντίον του εισβολέα, αλλά επίσης να πάρει ενεργό μέρος στο διωγμό του εισβολέα από την πατρίδα σκοτώνοντας όσους περισσότερους Ιταλούς και Γερμανούς μπορούσε / Μια ψηλή στεγνή μορφή με τα κυματιστά μαύρα ράσα του λεκιασμένα και πράσινα από την

πολυκαιρία με τα μαύρα γένια του, τα μακριά μαλλιά του και το καλυμμαύχι του ήταν συγχρόνως αταίριαστος με το περιβάλλον και προξενούσε δέος. Οδηγούσε τους άντρες του με το Ευαγγέλιο και το τουφέκι, με την προσευχή και την κραυγή της μάχης, και όταν τον έβλεπε κανείς να πηγαίνει μπροστά από τη φάλαγγα των αντρών περπατώντας με το ράσο χωμένο στη ζώνη με τα φυσίγγια, ήταν σαν να έβλεπε το πνεύμα που είχε κρατήσει την Ελλάδα όρθια σε τόσες κρίσεις στην πολυκύμαντη πορεία της μέσα στην ιστορία, η προσωποποίηση ενός πραγματικού αδίστακτου πατριωτισμού, στενόμυαλος, φανατικός, σκληρός αν θέλετε, αλλά οπωσδήποτε ένα κατευθυντήριο φως γύρω στο οποίο είχαν συγκεντρωθεί για μια στιγμή όλοι οι αληθινοί Έλληνες»¹²³².

Κατά τον Στ.Στεφανόπουλο¹²³³ ο χριστιανισμός μπορεί να λειτουργήσει ως ηθικοποιητής απλώς της πολιτικής με την προσωπική αναγέννηση του ανθρώπου «δια να δυνηθή κατόπιν ν' αναγεννήσει και την κοινωνία», ως αντίπαλον, τελικά, δέος στα υλιστικά κινήματα. Διαμετρικά αντίθετη, ως κριτική, προοπτική είναι η ακόλουθη: στο καπιταλιστικό σύστημα, όπως έλεγε ο Νίκος Ψαρουδάκης¹²³⁴, θεός είναι ο Μαμωνάς, ναοί οι τράπεζες και τα χρηματιστήρια και προσευχή το μέτρημα των χρημάτων. Η αντιπαράθεση των δύο τοποθετήσεων ήταν σφοδρή: ο Θεόκλητος Διονυσιάτης¹²³⁵, που εκπροσωπεί την πρώτη τοποθέτηση, στο εξώφυλλο βιβλίου του όπου κρίνει το Ν.Ψαρουδάκη, υπάρχει σκίτσο του Χριστού που εκβάλλει δαιμόνιο!

Στον Νίκο Νησιώτη¹²³⁶ παρουσιάζεται η σύνδεση θεολογικού-υπαρξιακού-προσωπικού με το πολιτικό-κοινωνικό: «το ουσιαστικόν πρόβλημα της εποχής μας δεν είναι τόσον η έλλειψις ιδανικών και ιδεολογιών, αι οποίαι προσπαθούν να προστατεύσουν το ανθρώπινον στοιχείον και την ανθρωπίνην αξιοπρέπειαν, αλλ' η έλλειψις βαθυτέρου περιεχομένου, θεολογικού-οντολογικού, εντός των ιδανικών αυτών...[με την φιλοσοφικοθεολογική προϋπόθεση της Ενσάρκωσης δηλ. της καταξίωσης της Ιστορίας] οι Τρεις Ιεράρχες έγιναν όχι μόνο εκκλησιαστικοί ηγέτες αλλά και κοινωνικοί λειτουργοί και εισήγαγαν πρώτοι τον χριστιανικό κοινωνισμό

¹²³² I.B.Αθανασόπουλου, *Γοργοπόταμος*, Αθήνα, Πελασγός 2017 136-137 με αναφορά στο D.Hamson, *Με τους Έλληνες στον Γοργοπόταμο... 98*

¹²³³ Στ.Στεφανόπουλος, 'Χριστιανισμός και Πολιτική' *Πρακτικά του Α Συνεδρίου Ελληνοχριστιανικού Πολιτισμού*, Εν Αθήναις 1956, 63-69

¹²³⁴ Αναφέρεται από τον Μ.Μηλιαράκη *ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ* 16/10/2008

¹²³⁵ Μοναχού Θεόκλητου Διονυσιάτου, *Ορθοδοξία και Πολιτική*, Άγιον Όρος-Θεσσαλονίκη, 1981

¹²³⁶ Ν.Νησιώτης, *Ορθοδοξία... 73*, 121

πολύ πιο ριζοσπαστικότερο και απ' αυτόν του σύγχρονου σοσιαλισμού». Επιπλέον, το πολιτικό-κοινωνικό δεν απολυτοποιείται ιδεολογικά: «(ο Θεός) δεν είναι σκλάβος, ούτε «μαύρος», αλλά δίδει το οντολογικόν περιεχόμενον, το Είναι, εις τον αγώνα κατά του ρατσισμού· δεν είναι ταυτόσημος μετά της προοδευτικής εξελίξεως του κόσμου και της ιστορίας, αλλ' είναι η προϋπόθεσις και η δύναμις αυτής καθώς και η ανωτέρα σκοπιμότης αυτής»¹²³⁷.

Τελικά, «ο χριστιανισμός δεν ταυτίζεται ούτε με την ανάπτυξη και τις επιφανειακές ελπίδες για πρόοδο και λύση όλων των ανθρώπινων προβλημάτων από την κοινωνία και την επιστήμη, ούτε με την άρνηση κάθε είδους επαφής μεταξύ του Χριστού και του κόσμου. Ούτε η ταύτιση ούτε ο ριζικός διαχωρισμός μπορούν να ερμηνεύσουν ορθά τη χριστιανική κατανόηση της ιστορίας ως δημιουργικής δύναμης. Είναι ακριβώς ο αγώνας, σε αλληλεγγύη με τον κόσμο, μέσα σ' αυτόν και γι' αυτόν, μεταξύ των δύο αυτών άκρων που μπορεί ν' αποκαλύψει σε μας ποιο είναι το πραγματικό νόημα της υπόσχεσης του Θεού, ότι το καθετί γίνεται καινόν εν Χριστώ για τον κόσμο σήμερα»¹²³⁸.

Υπάρχει ταυτόχρονα ενότητα και διαφορά, δηλ αγάπη και ελευθερία, όσον αφορά τη σχέση της χριστιανικής ελπίδας με τις ελπίδες του κόσμου, ώστε να δώσουμε ένα παράδειγμα του πώς ο ΝΝ αντιλαμβάνεται τη διαλεκτική αυτή. Η χριστιανική ελπίδα αφορά σε όλους τους ανθρώπους και τις ελπίδες τους για δικαιότερη κοινωνία με κοινούς αγώνες. Η εσχατολογική υπόσταση της χριστιανικής ελπίδας οδηγεί σε εποικοδομητικής φύσεως διάκριση η οποία πχ «θα προφυλάξει κάθε ανθρώπινη προσπάθεια λόγω ματαιοδοξίας και ασυγκράτητης αισιοδοξίας να απολυτοποιήσει τις αρχές της, τον αγώνα της, τα ελατήριά της και τις επιδιώξεις της, καθώς και την πεποίθησή της, ότι τα πάντα θα επιλυθούν δια της επικρατήσεως της απόλυτης ιδεολογίας της»¹²³⁹ Ελευθερία και αγάπη ταυτόχρονα στη σχέση χριστιανισμού και κόσμου παρουσιάζεται στο παρακάτω απόσπασμα: «Η απολογία της Ελπίδας είναι δυναμική, αγωνιστική και επαναστατική, αλλά είναι και συγχρόνως μεπραΰτητα συμφιλωτική, διότι –και εδώ είναι η διαφορά των ελατηρίων- ο αγώνας καταβάλλεται όχι λόγω της ανθρώπινης ευμάρειας ως αυτοσκοπού, αλλά ένεκα του

¹²³⁷ ο.π...67

¹²³⁸ Υπαρξη...86

¹²³⁹ Η απολογία της ελπίδος...60 Η απόδοση στην απλή ελληνική είναι δική μας

πάθους του Χριστού με αγάπη υπέρ όλων των ανθρώπων: «κρείττον γαρ αγαθοποιούντας, ει θέλει το θέλημα του Θεού πάσχειν ή κακοποιούντας» (1 Πετρ. 3,17) αποτελεί την ύψιστη διάκριση της απολογίας της Ελπίδας από τις ελπίδες του κόσμου, με τις οποίες όμως λόγω της φύσεως της διακρίσεως αυτής θα παραμείνη πάντοτε σε στενή σχέση (υπογρ. δική μας)¹²⁴⁰.

Μια παράλληλη και όχι αντικρουόμενη στάση με την πολιτική εισηγείται ο Δημοσθένης Σαβράμης¹²⁴¹ με σύμπλευση θρησκείας και πολιτικής ιστορίας: «Ο θεσμοθετημένος χριστιανισμός, απέτυχε παταγωδώς να διατυπώσει έγκυρες απόψεις, σχετικά με τη σεξουαλική ελευθερία και αυτό δεν οφείλεται μόνο στην εχθρική του στάση προς τη σεξουαλικότητα, αλλά και στη διαταραγμένη του σχέση με την ελευθερία. Η μεταρρύθμιση βοήθησε τους χριστιανούς να ανακαλύψουν και πάλι την αλήθεια πως ο άνθρωπος από τη φύση του έχει το δικαίωμα να είναι ελεύθερος. Οι Εκκλησίες συνέχισαν να παραμένουν προσκολλημένες στις παλιές τους απόψεις, αλλά παρ' όλα αυτά μετά τη μεταρρύθμιση, εμφανίστηκε ένα νέο πνεύμα που διευκόλυνε και ευνόησε τους αγώνες εναντίον της κοινωνικής ανισότητας και την κάθε είδους κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στον άνθρωπο. Έτσι, άρχισε να εξελίσσεται μια κοινωνική διαδικασία με στόχο την ολοκλήρωση του ανθρώπου και την απελευθέρωσή του από κάθε είδους καταναγκασμό, σύμφωνα με το επαναστατικό πνεύμα του Ευαγγελίου και εναντίον του πνεύματος των Εκκλησιών, οι οποίες είχαν εγκλωβιστεί στο κοινωνικό παρελθόν τους. Κάποια κοινωνικά λοιπόν φαινόμενα, όπως η σεξουαλική διαφώτιση των νέων, η γαλλική επανάσταση ή ο σοσιαλισμός, δεν μπορούν να ιδωθούν σαν οτιδήποτε άλλο παρά ως ισοδύναμα χριστιανικών πεποιθήσεων, δηλαδή πεποιθήσεων που δε θεωρούνται χριστιανικές αλλά παρουσιάζουν σημαντικά κοινωνιολογικά χαρακτηριστικά χριστιανικών απόψεων. Αποτελούν καρπούς του χριστιανικού πνεύματος, επιβάλλουν μ' αγώνα και θυσία, μέσα στην κοινωνία του σήμερα, αξίες όπως, ελευθερία, ισότητα, δικαιοσύνη, μ' άλλα λόγια, ανθρωπιά».

Κατά τον Μέγα Φαράντο «οι Χριστιανοί και ιδίως οι επίσημοι φορείς Κληρικοί και θεολόγοι απέρριψαν τον Θεόν ως «ενέργειαν», το δυναμικό στοιχείο της Θεότητας, ήτοι τους αγώνες «ένεκεν δικαιοσύνης» και κατά της κοινωνικής

¹²⁴⁰ Η απολογία...61

¹²⁴¹ Δ.Σαβράμης, *Θρησκεία και Σεξουαλικότητα...* 196-7

αδικίας, που συνεπάγονται θυσίες και μαρτύρια, και κράτησαν τον Θεόν ως «ουσίαν», δηλ. τον αμέριμνον, θεωρητικόν και απολαυστικόν βίον των Ολυμπίων, και διέστρεψαν έτσι τα αποστολικά λειτουργήματα της μαρτυρίας και του μαρτυρίου διά της ζωής σε γυμνά από κάθε πνευματικό περιεχόμενο επαγγέλματα χρηματισμού... Η Ελληνική Θεολογία, προσδεθείσα επαγγελματικώς και οικονομικώς στο άρμα ενός «φύσει» αθέου Κράτους, -όπως -δυστυχώς- και ο Κλήρος-, δεν ετόλμησε να ασκήσει -ευθαρσώς και ευθέως- πολιτικο-κοινωνικό έργο και κριτική, και ουδέν ηδυνήθη να συνεισφέρει στην διαφώτιση και -πολλώ μάλλον- στην επίλυση, από χριστιανικής επόψεως, των μεγάλων κοινωνικών προβλημάτων, που μαστίζουν την ελληνική κοινωνία, αλλά περιορίσθη σε ένα άκαρπο ιστορικισμό και συντηρητισμό και περιθωριοποιήθη»¹²⁴².

Ενώ ο ΝΝησιώτης και ο Γ.Φλωρόφσκυ χαρακτηρίζουν ιδεολογικά χριστιανικές αντιλήψεις οι Σμέμαν και ο ΙΖηζιούλας αποφεύγουν την εμπλοκή με τη σύγχρονη ιδεολογική πραγματικότητα ή μάλλον προωθούν συντηρητικές τοποθετήσεις. Ο ΝΝ χαρακτηρίζει τον Ιωάννη Χρυσόστομο ως ένα «από τους πρωιμότερους χριστιανούς σοσιαλιστές»¹²⁴³ ενώ ο Φλωρόφσκυ γράφει για το μοναχισμό ότι «κατά κάποια έννοια ήταν σοσιαλιστικό πείραμα ιδιαίτερου είδους που βασιζόταν στην ελευθερία...ο ατομικισμός είναι αυτοκαταστροφή»¹²⁴⁴. Ο ΝΝ θεωρεί ότι ο μαρξισμός επέδρασε θετικά στη χριστιανική σκέψη και πράξη: «η μαρξιστική κοινωνιολογική ανάλυση απέβη σε όφελος κυρίως των χριστιανών στοχαστών στο χώρο της φιλοσοφίας της θρησκείας, και ιδιαίτερα των χριστιανών κοινωνιολόγων και κοινωνικών επαναστατών και εκκλησιαστικών ηγετών, για μια δυναμικότερη κοινωνική ερμηνεία και εφαρμογή των αρχών του Ευαγγελίου, καθώς και την κάθαρση της χριστιανικής πίστης από θρησκευτικούς ρομαντισμούς και εύκολες συμβιώσεις με αρχές και εξουσίες του παρελθόντος»¹²⁴⁵.

¹²⁴² Μ.Φαράντος, 'Το πρόβλημα της κοινωνικής δικαιοσύνης'...303-304, 315

¹²⁴³ ΝΝ, 'Υπαρξη...23

¹²⁴⁴ Χρ και Πολιτισμός...168. Ωστόσο, *Θέματα Εκκλησιαστικής Ιστορίας*...94,97,98,99,100 «η ευημερία εκτρέφει την αδιαφορία...η αγωνία είναι η κυριαρχούσα διάθεση της άπληστης κοινωνίας...ένας δεν μπορεί να είναι πλούσιος, παρά μόνο αν κρατήσει τους άλλους φτωχούς...ο Χρυσόστομος είχε σοβαρές αμφιβολίες για την ατομική ιδιοκτησία...με καμμία έννοια ο Χρυσόστομος δεν εκήρυττε τον «κομμουνισμό». Η γενική περιγραφή καθ' εαυτήν μπορεί να ξεγελάσει και να παραπλανήσει όπως κάθε άλλη. Η ουσία είναι το πνεύμα...».

¹²⁴⁵ 'Υπαρξη...115

Αντίθετα ο Σμέμαν αρνείται τον όρο «κομμουνισμό» για την πρωτοχριστιανική κοινοκτημοσύνη και υποστηρίζει αδιάκριτα την ατομική ιδιοκτησία: «this phenomenon, inaccurately described as ‘primitive Christian communism’, was not the product of any specifically Christian economic or social theory, but a manifestation of love”¹²⁴⁶. Σε ένα παράλληλο επίπεδο, σχετικοποίηση της ιδεολογίας στην ελληνική ιστορική πράξη παρουσιάζει και ο Γκέμερεϋ, γράφει για την ανθρωπιά - όπως ο Σμέμαν για την αγάπη, αν και της αποστερεί πηγαίο κοινωνικό ενδιαφέρον - χωρίς ιδεολογικές προϋποθέσεις: «Στην περίπτωση του Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου είναι σαφές ότι τα συναισθηματικά κίνητρα δεν ήταν εθνικιστικά, αλλά αντιφασιστικά στην πιο καθαρή έννοια, όχι με την καθοδήγηση μιας ιδεολογικής θεωρίας, αλλά με τον αυθορμητισμό μιας ανθρωπιάς, και εκείνο το κοινωνικο-επαναστατικό πνεύμα, που χαρακτήριζε το 1821»¹²⁴⁷.

Όπως ο Σμέμαν έτσι και ο Ι.Ζηζιούλας προωθεί την ευχαριστιακή συντηρητική ιδεολογία στην οποία απουσιάζει το ηθικοκοινωνικό ενδιαφέρον. Η οικολογική προσέγγιση του ΙΖ δέχτηκε κριτική ως προς το σημείο αυτό: «με την «αθώα» γενικολογία ότι το πρόβλημα αφορά όλα τα ανθρώπινα όντα ανεξάρτητα από τάξη και κατοικία, «ξεχνιέται» το τεκμηριωμένο από σχετικές έρευνες γεγονός, ότι κυρίως οι κατώτερες κοινωνικές τάξεις και τα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα είναι εκείνα που υφίστανται τις συνέπειες της μόλυνσης του περιβάλλοντος, των θεομηνιών από το φαινόμενο του θερμοκηπίου κλπ. Ακόμη πιο παραπλανητικό είναι το οικοχριστιανικό συμπέρασμα ότι η επίλυση του οικολογικού προβλήματος είναι θέμα ήθους, στάσης και νοοτροπίας που απαιτεί κοινή δράση όλων «μας» για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, «ανεξάρτητα από εθνικές, φυλετικές, κοινωνικές κλπ διαφορές». Έτσι, αγνοούνται παντελώς οι θεσμικές αιτίες του οικολογικού προβλήματος, δηλαδή η συγκέντρωση οικονομικής και πολιτικής δύναμης που συνεπάγεται το σύστημα της οικονομίας της αγοράς και οι αντιπροσωπευτικοί θεσμοί»¹²⁴⁸.

Η «ιερατική-ενοποιητική» προσέγγιση των πολιτικών ιδεολογιών παρουσιάζεται από τον Ι.Παναγόπουλο: «Στον οπαδό της οποιασδήποτε πολιτικής

¹²⁴⁶ *Historical road...* 16

¹²⁴⁷ Γκέμερεϋ... 120

¹²⁴⁸ Τ.Φωτόπουλος, *Θρησκεία, Αυτονομία, Δημοκρατία*, Αθήνα, Ελεύθερος Τύπος, 2000, 40-41. Η κριτική αναφέρεται σε τοποθετήσεις του βιβλίου του Ι.Ζηζιούλα, *Η κτίση ως Ευχαριστία*.

ιδεολογίας προσφέρει το υγιές κριτήριο της πολιτικής του προτιμήσεως. Ο δημοκράτης θα γνωρίσει στην Εκκλησία την αληθινή δημοκρατική ζωή, ο βασιλόφρων θα βρει στην Εκκλησία τον μοναδικό βασιλέα της ζωής και του κόσμου, που αξίζει να λατρεύσει, ο οπαδός της ολιγαρχίας θα βρει στα πρόσωπα των αγίων τους αριστοκράτες της αλήθειας, της αρετής και της ζωής, ο κομμουνιστής θα γνωρίσει στην Εκκλησία σαν ιστορική εμπειρία την άπειρη ποιοτική υπέρβαση κάθε ιστορικού κομμουνισμού. Ο σοσιαλιστής θα γνωρίσει μέσα στο σώμα της Εκκλησίας την αληθινή αλλαγή και την υπέρτατη λύση, που δεν είναι ούτε η πρώτη ούτε η δεύτερη ούτε η τρίτη λύση, αλλά η υπέρβαση και το πλήρωμα όλων των ιστορικών λύσεων...»¹²⁴⁹ Σύμφωνα, επιπλέον, με τον Η.Βουλγαράκη, η ταυτόχρονα ιστορικοεσχατολογική τοποθέτηση αποτελεί υπέρβαση του ιδεοληπτικού σχήματος «συντηρητικός-φιλελεύθερος»¹²⁵⁰.

Η σύνθεση θρησκευτικού και κοινωνικοπολιτικού στην περίπτωση της νηστείας όπου σύμφωνα με την παραδοσιακή τακτική με τη νηστεία εξοικονομούνταν χρήματα για κοινωνική προσφορά¹²⁵¹ ενώ αποτελεί πολιτική πράξη εάν θεωρηθεί ως αντικαταναλωτική συμπεριφορά. Επιπλέον, η λήψη ή όχι τροφής είναι το κοινό σημείο στη νηστεία και τη διαίτα αλλά με τη διάκριση θρησκευτικού και ιατρικού-επιστημονικού· όποιος, όμως, νηστεύει δε χρειάζεται να κάνει διαίτα. Επιπλέον, η κοινωνιοψυχολογική διάσταση είναι σαφής: «Ο Κύριος επανέλαβε τους λόγους των Προφητών: ‘έλεον θέλω και ου θυσίαν’, δηλ. περισσότερη σημασία έχει η αγαθή εσωτερική διάθεση παρά η εξωτερική πράξη της θυσίας της νηστείας»¹²⁵².

Ο χριστιανισμός δε μπορεί να αποτελεί έναν ουδέτερο χώρο έναντι της πολιτικής. Το κριτήριο είναι η ειλικρίνεια στην ιδεολογική δέσμευση που ο χριστιανός επιλέγει.

¹²⁴⁹ Ι.Παναγόπουλος, *Δημοκρατία και ελληνική Ορθοδοξία*, Αθήνα, Βασιλόπουλος, 1982, 42-43. Το προκλητικό αυτό παράθεμα θα πρέπει να γίνει κατανοητό μέσα στην όλη προβληματική του βιβλίου αυτού

¹²⁵⁰ Η.Βουλγαράκης, ‘Συντηρητικοί και Φιλελεύθεροι’ στο *Χριστιανισμός και Κόσμος*, Αθήνα, Αρμός, 1999², 74-79

¹²⁵¹ Μητρ. Ν.Σμύρνης Συμεών (Κούτσας), *Η νηστεία της Εκκλησίας*, Αθήνα, Αποστολική Διακονία, 1995⁵ 51, 55

¹²⁵² Ε.Σκορδά, *Ο θεσμός της νηστείας στο σύγχρονο χριστιανικό κόσμο*, Αθήνα, 1996, 20. Στις σελ. 81-89 υπάρχει διάλογος με την ιατρική επιστήμη και προτάσεις μεταρρύθμισης του θεσμού με βάση τις σύγχρονες ανάγκες. Ιδιαίτερη προσφορά του βιβλίου αυτού αποτελεί η ιστορική προσέγγιση του θέματος όπως, επίσης, και η παρουσίαση της ποικιλίας των σχετικών παραδόσεων.

2.2 Η θρησκεία ως δημιουργός και αρνητής πολιτικής

Η Ορθοδοξία δεν μπορεί να σχετιστεί με τη χρήση έστω νόμιμης βίας αλλά με έλλογη πειθώ, με διάλογο όχι με εντολές, ούτε επιτρέπει να της καταλογίζονται πολιτικές αντιλήψεις που περιορίζουν στο «εφικτό» αφού είναι νοσταλγός του Απολύτου, δηλ. μεταμόρφωσης του κόσμου, ο ερχομός του Παραδείσου. Ή, πάλι, δε μπορεί να σχετιστεί με την «άσκηση πολιτικής» το πιο σημαντικό μέρος της οποίας είναι τα τεχνάσματα που χρησιμοποιούνται για τη διασφάλιση της πίστης των υπηκόων και μέσω αυτής, την εξυπηρέτηση των προσωπικών συμφερόντων των κάθε είδους ηγεμόνων¹²⁵³. Η μη πολιτική αυτή προσέγγιση θα έπρεπε να συνδυαστεί με την απόλυτη εμπλοκή της Ορθοδοξίας στην Πράξη που δεν είναι πολιτική αφού προϋποθέτει την ελεύθερη αγάπη· η απολιτικότητα της δεν συνεπάγεται ανευθυνότητα ή υποχώρηση από το κοινωνικό γίνεσθαι, οι πιστοί της, ατομικά ή συλλογικά και όχι ως Ορθόδοξη Εκκλησία, θα ασκήσουν βία αν χρειαστεί¹²⁵⁴ με αντάλλαγμα το αίσθημα υπευθυνότητά τους, δεν σημαίνει ότι ο χριστιανός δεν θα αναλάβει συγκεκριμένη θέση μέσα στα ιστορικά αδιέξοδα ωσάν να ζει σε εσαχτολογικό ψευδοπαραδεισιακό κενού ιστορίας δηλ μια υπεκφυγή, χωρίς εμπλοκή με το συγκεκριμένο πραγματικό που αναδεικνύει μέσα από τη προσωπική ή συλλογική δέσμευση την αληθινή, ζεστή αγάπη και όχι την άκαρδη, καρικατούρα της αγάπης, μια ψευδοαγάπη που δεν τολμά να δεσμευτεί μέσα στην τραγικότητα της ιστορίας με το συγκεκριμένο· θα τολμούσαμε να πούμε ότι περισσότερο χριστιανοί είναι εκείνοι που τολμούν μέσα στα αδιέξοδα της ιστορίας παρά εκείνοι που τους κρίνουν αφ' υψηλού, γιατί αυτοί αποπειρώνται και ελευθερώνουν την ιστορία από την αναγκαιότητά της δημιουργώντας τις περιστάσεις μιμούμενοι τον δημιουργό Θεό χωρίς να εγκαταλείπουν την ιστορία σε ένα μεταφυσικό, ανύπαρκτο Θεό.

¹²⁵³ Kenneth Minogue, *Πολιτική, Η εποχή μας σε 15 λέξεις*, ΤΟ ΒΗΜΑ/Ελληνικά Γράμματα, 2006, 46. Στη σελ47 καταχωρείται η άποψη του Μποτέρο σύμφωνα με την οποία οι γενικές αρχές της «τέχνης» αυτής αποτελούν την, κατά τη διατύπωσή του, «λογική του κράτους».

¹²⁵⁴ Υπέρ της ύπαρξης χριστιανικής βίας τίθεται ο Α.Γ.Κόμπος...141 με αναφορά στον Κύριλλο Αλεξανδρείας: «όταν τους πωλούντας τας περιστεράς εξέβαλεν από του ναού μαστίξας ο Κύριος (υπογρ. του συγγραφέα)». Ωστόσο, ο Κύριλλος Αλεξανδρείας ήταν υπεύθυνος για τη φρικτή δολοφονία της Υπατίας και συνάδει με την ιδεολογική του τοποθέτηση... Είναι αδιανόητο ο Θεάνθρωπος να άσκησε βία... Η περίπτωση ενός Παπαφλέσα ή των ΕΑΜικών παπάδων πρέπει να προσεγγιστεί ιστορικά.

...Άρνηση ή απαξίωση ή άμβλυνση των σώματος-ηθικής-πολιτικής-Πράξης- συμπεριφοράς και υπεράσπιση των ψυχής-οντολογίας-κοινωνίας προσώπων, θεωρία, Είναι-ύπαρξης μέσα σε ιστορικό κενό... Δεν είναι τυχαίο που ο Ν.Νησιώτης¹²⁵⁵ είναι ο εκφραστής τόσο της ενοποιητικής άποψης ότι «ο άνθρωπος δεν έχει αλλά είναι σώμα» όπως και της επισήμανσης ότι «η κοινωνιολογία είναι απαραίτητη επιστήμη για τη θεολογική εκπαίδευση γιατί περιορίζει απόλυτες υποκειμενιστικές υπαρξιστικές τάσεις...» συνδέοντας τα δύο σύνολα με αγάπη. Όσο για τον Γ.Πυρουνάκη, ο οποίος επίσης συνδύασε υπαρξιακότητα και κοινωνικοπολιτικό στοιχείο με ελευθερία και αγάπη, «ο σταυρός που φορούσε στο στήθος του είχε δυο λέξεις σκαλισμένες πάνω, τη λέξη ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ και τη λέξη ΑΓΑΠΗ»¹²⁵⁶.

Με αδρό και πηγαίο τρόπο ο Β.Στογιάννος¹²⁵⁷ παρουσιάζει το βασικό στην εργασία μας σχήμα ελευθερίας-αγάπης ως προς τη σχέση Εκκλησίας-πολιτικής δηλ. την ταυτόχρονη εμπλοκή και απεμπλοκή της Εκκλησίας από την πολιτική. Η ελευθερία Της εκφράζεται κατ' αυτόν με το ότι δεν δίνει προτεραιότητα, χωρίς να αδιαφορεί βέβαια, για την αλλαγή των εξωτερικών συνθηκών διαβίωσης αλλά για την αναγέννηση των καρδιών στον πρώιμο χριστιανισμό· την ίδια στιγμή όμως προβάλλει και η αγάπη-εμπλοκή στην πολιτική: «η αμφισβήτηση της θεοποίησης του αυτοκράτορος ήταν και (υπογράμμιση του συγγραφέα) πολιτική ενέργεια που είχε σαν αποτέλεσμα τους διωγμούς των χριστιανών».

Η πρόταση του Στογιάννου είναι, αφ' ενός, «άρνηση της Εκκλησίας να γίνει όργανο στα χέρια μιας οιασδήποτε πολιτικής ιδεολογίας» και, αφ' ετέρου, «η άρνηση δεν ταυτίζεται, δεν μπορεί και δεν πρέπει να ταυτίζεται με μια παθητική αποδοχή όλων όσων συμβαίνουν στο δημόσιο βίο. Κάτι τέτοιο θα ήταν ουσιαστικά ταύτιση με τους κρατούντες, ακόμη και όταν η πρακτική τους πολιτική δεν συμβιβάζεται με την χριστιανική άποψη για τον άνθρωπο και την αξία του. Σε τέτοιες περιπτώσεις χρειάζεται διαμαρτυρία και μάλιστα έντονη... Όταν καταρακώνεται ο άνθρωπος... η Εκκλησία είναι υποχρεωμένη από την ίδια τη φύση της να διαμαρτυρηθεί...». Αυτήν

¹²⁵⁵ Από την ύπαρξη...87

¹²⁵⁶ Λήμμα Γ.Πυρουνάκης, στη wikipedia (ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια στο internet)

¹²⁵⁷ Β.Στογιάννος, *Η Εκκλησία στην Ιστορία και στο Παρόν*, Θεσ/νίκη, Πουρναράς, 1982, 45-56, συγκεκριμένα 52-53 Επίσης, 'Αποκάλυψη και Πολιτική' στο *Ερμηνευτικά Μελετήματα*, Θεσ/νίκη, Πουρναράς, 1988, 562-591. Συγκεκριμένα 579: «Ο πειρασμός της πολιτικής εξουσίας, επενδυμένης με χριστιανική ορολογία, είναι άγνωστος για την αρχέγονη Εκκλησία και ασυμβίβαστος με την εμμονή της στο εσχατολογικό όραμα, που νοηματοδοτεί τη δική της πορεία και την πορεία του κόσμου».

την επιτυχημένη σχέση ελευθερίας-αγάπης δεν θα την συναντήσουμε πολλές φορές στην σύγχρονη Ελλάδα...

Θα επιμείνουμε στη σκέψη ενός θεολόγου, του Π.Νέλλα¹²⁵⁸, που λειτούργησε μέσα σε παραδοσιακά πλαίσια και μάλιστα μερικές φορές υπερασπίζεται την παραδοσιακότητά του με απόλυτο τρόπο, δηλ. η «αντεπαναστατικότητα» παρουσιάζεται ως «επαναστατικότητα». Παράδειγμα του παραδοσιακού στοιχείου είναι η έντονη και απόλυτη πεποίθησή του ότι το Παύλειο Ρωμ. 13, 1-7 οφείλει ο Χριστιανισμός να εφαρμόζει και σήμερα. «Το «πάσα ψυχή εξουσίας υπερεχούσαις υποτασέσθω» εντάσσεται στο μεγάλο μυστήριο της χριστιανικής υπακοής. Αν υπακούη στην οποιαδήποτε νόμιμη εξουσία ο πιστός, το κάνει γιατί ουσιαστικά διά μέσου της εξουσίας υπακούει στο Θεό». Αντίθετα ο Μπερντιάεφ¹²⁵⁹, σε βιβλίο του που ο Π.Νέλλας παραπέμπει, θεωρεί ότι τα Παύλεια λόγια «άσκησαν μια ολέθρια επίδραση, στην ουσία χρησιμοποιήθηκαν για να εκφράσουν ένα δουλισμό και έναν πολιτικό ελιγμό έναντι της εξουσίας του Κράτους, αλλά και μια ιεροποίηση μορφών της εξουσίας που δεν είχαν τίποτε το κοινό με τον χριστιανισμό. Πράγματι, τα λόγια εκείνα δεν περιέχουν κανένα θρησκευτικό νόημα. Δεν έχουν παρά ένα χαρακτήρα καθαρά ιστορικό και σχετικό, καθορισμένο από την κατάσταση των χριστιανών στους κόλπους της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας...». Η παραδοσιακότητά του Π.Νέλλα δεν του επιτρέπει να τολμήσει να ακολουθήσει και σε αυτά τα σημεία τη σκέψη του Μπερντιάεφ αλλά οδηγείται σε συγκάλυψη του προβλήματος. Αναφέρεται δηλ. στην εσωτερική ελευθερία που βοηθά τον χριστιανό να αγνοεί και τα πιο τυραννικά εξωτερικά καθεστώτα ή ότι το Πρ.5,29 αποτελεί όριο στον Παύλο ή ότι το Γαλ.3,28 είναι «μια βόμβα στα θεμέλια της ρωμαϊκής κοινωνίας» για να επανέλθει πάλι με τη σκέψη ότι «στην ουσία ο Νέρων, ο Κωνσταντίνος ακόμη και ο Μ.Κωνσταντίνος, ως αυτοκράτωρ, είναι για την Εκκλησία το ίδιο» οπότε δεν τίθεται ζήτημα έμπρακτης αντίστασης στην εξουσία. Ο Π.Νέλλας μόνο σαν βλασφημία θα δεχόταν ότι η Βασιλεία του Θεού βρίσκεται και μέσα σε μια κοινωνικοπολιτική πράξη...

Ο Π.Νέλλας αναφέρεται και στο Α Πέτρου 2,11-18 βγάζοντας το συμπέρασμα ότι «είναι φανερό και στο χωρίο αυτό η εσωτερική απελευθέρωση που κατορθώνουν οι χριστιανοί με την εξωτερική τους «υποταγή»» αλλά και ότι η έκφραση-

¹²⁵⁸ Π.Νέλλας, 'Ορθοδοξία και Πολιτική' στο *Μαρτυρία Ορθοδοξίας*, Εστία, 1971, 155-186

¹²⁵⁹ Ν.Μπερντιάεφ, *Βασίλειο του Πνεύματος και Βασίλειο του Καίσαρα*, Πουρναράς, 2002, 88

χαρακτηρισμός των χριστιανών «πάροικοι και παρεπίδημοι»¹²⁶⁰ συνιστά, τελικά, πολιτική αδιαφορία· «...η Αγία Γραφή αναγνωρίζοντας βασικά το θεσμό της εξουσίας και της πολιτικής τον τοποθετεί κατά τρόπο απόλυτο και σαφή στη θέση του: τον εμπνέει ηθικά, αλλά σε καμιά περίπτωση δεν ασχολείται άμεσα μαζί του». Από την άλλη πλευρά, ο Β.Στογιάννος¹²⁶¹ γράφει αναφερόμενος στο Α Πέτρου 2,13 ότι «οι αρχαίοι ερμηνευτές και μερικοί νεώτεροι κατανοούν το στίχο ανεξάρτητα από την παύλεια αναγωγή της εξουσίας στο Θεό, ενώ οι περισσότεροι από του νεώτερου προσπαθούν να εναρμονίσουν το στίχο με την παύλεια εκδοχή. Από τη μελέτη της ιστορίας της ερμηνείας του στίχου αποκτά κανείς την εντύπωση ότι οι ερμηνευτές της τελευταίας ομάδας φοβούνται μια ενδεχόμενη αναρχίζουσα παρερμηνεία που θα γινόταν πολιτικά επικίνδυνη». Ιδιαίτερα σημαντική είναι η αναφορά στην έκφραση «πάροικοι και παρεπίδημοι» που χρησιμοποιούσε και η φιλοσοφική σκέψη: «...η φιλοσοφική παράδοση αναζητούσε μια φυγή από τον κόσμο, για ν' απαλλαγεί από τα δεινά μιας εποχής αστάθειας, πολέμων και συγχύσεως. Η πρωτοχριστιανική σκέψη όμως δεν ακολουθεί αυτό το πρότυπο, αλλά δανείζεται μόνο τις λέξεις, για να εκφράσει μια άλλη εμπειρία, του λαού του Θεού που πορεύεται μέσα από έναν αφιλόξενο και εχθρικό κόσμο προς τη βασιλεία του Θεού...[Ας] θυμηθούμε πόσο αντίθετη με την πρακτική των αποστόλων και των πατέρων είναι η αποξένωση της εκκλησίας από την πολιτική και κοινωνική προβληματική, που περιορίζει τις διαστάσεις της στα πλαίσια μιας συμβατικότητας θρησκευτικής και ανώδυνης για τον κόσμο. Η εκκλησία είναι πάροικη και παρεπίδημη στον κόσμο, αλλά συγχρόνως και το φύραμα που αλλάζει τον κόσμο. Συνεπώς, ούτε η ταύτισή της με τα ανθρώπινα δημιουργήματα είναι σωστή, ούτε όμως και η αλλοτρίωση των μελών της από την κοινωνία που καλούνται να μετασχηματίσουν σε οικουμενική εκκλησία. Χωρίς να χάνει την ουράνια πατρίδα από τα μάτια του, ο χριστιανός οφείλει να ενδιαφέρεται και για την πορεία της επίγειας». Η απόλυτη διάκριση πιστού-πολίτη που υπάρχει στο Π.Νέλλα –αλλά και στον Ν.Μπερντιάεφ με τη θέση του περί δυαλισμού Θεού-Καίσαρα – αλλά και της Ζωής, όπως θα δούμε παρακάτω, δεν υφίσταται στον Β.Στογιάννο.

Για τον Π.Νέλλα δεν φαίνεται να διαδραματίζει έστω και κάποιο ρόλο το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας των προσώπων που είχε π.χ. για τον Κοζάνης Ιωακείμ ο

¹²⁶⁰ Δες και Θεόκλητου...135-138

¹²⁶¹ Β.Π.Στογιάννος, *Πρώτη Επιστολή Πέτρου*, Πουρναράς, 1980, 250, 239, 255

οποίος θεωρεί μια θεσμική ανακολουθία ως αμαρτία. Συγκεκριμένα χαρακτήρισε σαν αμαρτία την παράδοση της εξουσίας στις παλιές αρχές με την απόσυρση της Λαϊκής Επιτροπής μετά την απελευθέρωση της Καρδίτσας τον Μάρτιο του 1943¹²⁶²

Για τον Π.Νέλλα ο ρόλος της Εκκλησίας είναι ευρύτερος από εκείνον της πολιτικής απαξιώνοντας την δεύτερη έμμεσα συγκρίνοντάς την με την πρώτη· φαινομενικά καταξιώνει την πολιτική στο δικό της χώρο, δίνοντάς της και θεολογική ταυτότητα (π.χ. στοιχείο σπερματικού λόγου) αλλά την αποσυνδέει σε απόλυτο βαθμό από την εκκλησιαστική ζωή. «Είναι πιο ριζικό [το έργο], γιατί η Εκκλησία δεν φροντίζει απλώς για την ειρήνη, τη δικαιοσύνη και την ευημερία των ανθρώπων, αλλά για τους ίδιους τους ανθρώπους. Φροντίδα της είναι να γίνουν οι άνθρωποι, άνθρωποι. Να ζήσουν σαν πρόσωπα. Αν αυτό επιτευχθή, το άλλο είναι η πρώτη συνέπειά του». Πρόκειται για αυθαίρετη διάσπαση κοινωνικού περιβάλλοντος – προσωπικής ύπαρξης, μια διάκριση που στηρίζεται σε ένα ασθενέστατο επιχείρημα, ωσάν η ειρήνη στο περιβάλλον να μην φέρνει στην ύπαρξη ειρηνικά όντα· η κατασκευασμένη διχοτόμηση λειτουργεί ως νομιμοποίηση της χριστιανικής άρνησης προς κοινωνικοπολιτική εμπλοκή. Για τον Π.Νέλλα οι ιστορικές συνθήκες είναι το θεατρικό ντεκόρ για θεολογικές παραστάσεις· δε θέλει να αναμετρηθεί η Εκκλησία στο πολιτικό στίβο αλλαγής της κοινωνίας διότι τελικά αυτό είναι σταυρικό και διαφεύγει υπεροπτικά σε κάποιο φαντασιακό και ανέξοδο κόσμο «κοινωνίας προσώπων»

Για τον Π.Νέλλα πολιτική σημαίνει εξουσία, συμφέρον, δύναμη ενώ εκκλησία σημαίνει κένωση, αγάπη. Αντίθετα για τον Π.Δημητρόπουλο¹²⁶³ υπάρχει σχέση μέχρι ταυτίσεως ενώ η πολιτική δεν ενέχει αρνητικά στοιχεία: «Αι έννοιαι των όρων *πολιτική* και *ποιμαντική* ταυτίζονται, ώστε η αποστολή της Εκκλησίας και της Πολιτείας να συμπίπτουν σχεδόν εις περιεχόμενον, συμπληρούσαι αλλήλας. Επομένως, είναι λάθος μέγα το υπό πολλών πιστευόμενον, ότι η πολιτική ηθική είναι συνώνυμος προς την βίαν, το ψεύδος, την νοθείαν και την απάτην, και δια τούτο οι καλοί χριστιανοί οφείλουν να μη πολιτεύονται»

¹²⁶² Γ.Καραγιάννης, *Η Εκκλησία...* 35 Η αμαρτία αυτή ταυτίζεται με την «αρνητική ελευθερία» του Έ.Φρομμ. Παρουσίασή της στο Μ.Νιέλ, *Ψυχανάλυση του Μαρξισμού...* 84

¹²⁶³ Π.Χ.Δημητρόπουλος, *Χριστιανική Πίστις και Πολιτική*, Ανάτυπο εκ της εφημερίδος ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΤΥΠΟΣ, Αθήναι 1979, 19

Βασική θέση του Π.Νέλλα είναι ότι η κοινωνία αλλάζει με την αλλαγή του ανθρώπου ενώ η αλλαγή θεσμών μέσα στους οποίους λειτουργεί ο άνθρωπος ακυρώνεται ωσάν το πρόσωπο να ζει μέσα σε κενό αέρος. Χαρακτηριστική συνέπεια αυτής της θέσεως είναι η ερμηνεία του λόγιου του Χριστού Λουκ. 22,25 όπου «ειρωνεύεται τους βασιλείς που «κατακυριεύουσι των εθνών» και ταυτόχρονα ονομάζουν του εαυτούς τους «ευεργέτες»» ως προσωπική στάση που «δεν εκδηλώνει καμιά διάθεση υποτέλειας» και όχι στάση που εκφράζει μια πολιτική κουλτούρα¹²⁶⁴. Η αδιαφορία έναντι πολιτικών πλαισίων και διαφορών είναι σαφής όταν γράφει «η Ορθοδοξία μπορεί το ίδιο καλά –ή το ίδιο άσχημα- να ζήσει και μέσα σ' ένα καπιταλιστικό και μέσα σ' ένα σοσιαλιστικό καθεστώς (Εβρ.13,14), με μοναδική προϋπόθεση να μη της ζητηθή να αρνηθή το Θεό της». Ο Νέλλας δεν ακολουθεί το σχήμα ελευθερίας-αγάπης έναντι της πολιτικής (και των προεκτάσεών της) αλλά μόνο ελευθερία και απόσταση...τελικά αδιαφορία για την πραγματικότητα

Στη σκέψη του Μητρ. Κισάμου και Σελίνου Ειρηναίου βρίσκεται η δυναμική σύζευξη ελευθερίας και αγάπης στη σχέση εκκλησίας – πολιτικής ως συνέχεια του «διπόλου» μεταφυσικού και φυσικού κόσμου και επομένως η αρμονική συνύπαρξη πιστού και πολίτη στο ίδιο ενοποιημένο πρόσωπο· δε θα διστάσει να μιλήσει και για την επικράτηση με αγώνες της Βασιλείας του Θεού, μια ιδανική κοινωνία επί γης:

Η Εκκλησία δεν αναμειγνύεται βεβαίως κατά τρόπον «κομματικών» εις τους πολιτικούς αγώνας, έχει όμως το δικαίωμα και την ευθύνη να διαφωτίζει το ποιμνίόν της και επί των πολιτικών πραγμάτων, να ίσταται ειρηνοποιός εν μέσω των παθών και των αντεγλήσεων και να παρέχη τας μεγάλας και αιώνιους αρχάς του κηρύγματός Της εις τα εφήμερα συστήματα και προγράμματα των επί του κόσμου Εξουσιών και Κυβερνήσεων.

Προπάντων όμως επιθυμούμεν να αφυπνίσωμεν την χριστιανικήν ευθύνην, την ευθύνην δηλ. όλων μας όσων πιστεύομεν, ότι ο Ιησούς Χριστός είναι όχι μόνον ο Νυμφίος της ψυχής μας και ο μεταφυσικός Λυτρωτής μας, αλλ' είναι επίσης και ο Λυτρωτής του Κόσμου, και ο Ηγεμών της Ιστορίας, ο «Βασιλεύς των Βασιλευόντων» και ο «Κύριος των κυριευόντων». Ως Χριστιανοί ελάβομεν την εντολήν και έχομεν την ευθύνην να αγωνιζόμεθα αδιακόπως δια την επί της γης πραγμάτων του θελήματος του Θεού. Ως Χριστιανοί έχομεν το χρέος να εγκαταλείψωμεν την αδιαφορίαν και την δειλίαν και να αγωνιζόμεθα δια την επικράτησιν της «Βασιλείας του Θεού», μιας δηλ. ιδεώδους επί

¹²⁶⁴ Είναι πολύ περιεργο (;) ότι δόθηκε τόση βαρύτητα ιστορικά στο Παύλο και όχι στο λόγιο αυτό του Χριστού. Ενδεικτικό της απόκρυψης ότι στην σημαντική διατριβή του Α.Γ.Κόμπου, *Θρησκευτική και Κοσμική Εξουσία κατά την Καινήν Διαθήκην*, Αθήνα 1969 δεν υπάρχει καμιά αναφορά.

γης Κοινωνίας. Εάν δε ο αγών ούτος, όπως το φως του Θεού λάμψη και φωτίση την εν τω κόσμω «σκοτίαν» θεωρήται σκάνδαλον, ημείς προτιμώμεν το σκάνδαλον της δράσεως και του αγώνος από το σκάνδαλον της σιωπής και της δειλίας...¹²⁶⁵

Ωστόσο ο Ειρηναίος¹²⁶⁶ υποστηρίζει έντονα το Ρωμ.13,1-5 έναντι της διάχυτης άποψης ότι πρόκειται για θεοκρατικές αντιλήψεις και μάλιστα υπερασπίζεται «την ευθύνη της προσευχής δια την Πολιτικήν Εξουσίαν (ως οργάνου Προνοίας και Κυβερνήσεως του Θεού επί του Κόσμου...ως εν μέσον της Χάριτος του Θεού προς διατήρησιν της ανθρώπινης ζωής)» αλλά και με δύναμη προβάλλει το Πράξ.5,29 έναντι του αυτοθεοποιημένου κράτους. Εντύπωση προκαλεί η προσέγγιση του στο θέμα της προσευχής αλλά και της φράσης του Χριστού «απόδοτε τα του Καίσαρος...»: η προσευχή γίνεται για να προφυλαχθεί το κράτος από τον ίδιο του τον εαυτό, από την κακή χρήση της εξουσίας του (και όχι ως ένα ιεροποιημένο μέγεθος), ενώ δεν υφίσταται διαχωρισμός κράτους-εκκλησίας με βάση τα λόγια του Χριστού όταν το κράτος έχει την υψηλή συναίσθηση των υποχρεώσεων του (και πάλι το κράτος δεν ιεροποιείται, είναι μια έκφραση του κόσμου με τον οποίο ο χριστιανισμός σχετίζεται).

Προτείνει τρία σημεία: Δημιουργία-επεξεργασία μιας συγκεκριμένης θεωρητικής Χριστιανικής Πολιτικής και Οικονομίας («είναι κρίμα που αι Θεολογικά μας Σχολαί δεν έχουν εις το Πρόγραμμά των και το μάθημα της Κοινωνιολογίας»), να αξιοποιήσουν οι χριστιανοί τη θέση τους στα διάφορα πολιτικά κόμματα που ανήκουν, και, τέλος, όπου ειδικές περιστάσεις το απαιτούν οι χριστιανοί δύνανται και οφείλουν να οργανώσουν ιδιαίτερα χριστιανικά κόμματα (π.χ.«εις μίαν Χώραν που δεν υπάρχει Πολιτική ηγεσία ή που η Πολιτική ηγεσία είναι εις απελπιστικό βαθμόν αδρανής και αντιανθρωπιστική, οι Χριστιανοί έχουν και την ευθύνην και το δικαίωμα να συμπήξουν ιδιαίτερα Χριστιανικά Κόμματα»).

Ο Π.Δημητρόπουλος θα φθάσει στο άλλο άκρο από το δυαλισμό του Ν.Μπερντιάεφ και του Π.Νέλλα και η αγάπη θα γίνει δεσμά και όχι ελευθερία: «Παλαιότατη εθνική και εκκλησιαστική παράδοσις θέλει Εκκλησίαν και Πολιτείαν αδελφάς εξουσίας ιδρυμένας υπό του Θεού, αχωρίστως δε και αδιαιρέτως ηνωμένας

¹²⁶⁵ Μητρ.Κισιάμου και Σελίνου Ειρηναίου, *Η Πολιτική Ευθύνη του Χριστιανού*, Καστέλλι 1963, 3-4

¹²⁶⁶ ό.π....7-16

εις ένα ζώντα διφυή οργανισμό, του οποίου η μεν Πολιτεία αποτελεί το σώμα, η δε Εκκλησία την ψυχή». Μέσα στα δεσμά, λοιπόν, αυτά, πώς είναι δυνατόν να διαγράφεται από το περί Παιδείας άρθρο 16 του Συντάγματος η «θεμελιώδης» διάταξη των προηγούμενων Συνταγμάτων «επί των αξιών του Ελληνικού και Χριστιανικού Πολιτισμού», να ψηφίζονται νόμοι περί χιλιαστών, περί αμβλώσεων, περί αυτομάτου διαζυγίου («προς τα πού μας οδηγούν οι πολιτικοί άρχοντές μας; Μήπως προς άθεον και αμοραλιστικήν Πολιτείαν;»); Η απολιτικοποίηση των χριστιανών έχει προτεσταντικές ρίζες με κανένα έρεισμα στην ορθόδοξη παράδοση. Μάλιστα ο έλεγχος των άδικων πολιτικών αρχόντων αποτελεί εκκλησιαστική παράδοση. Η διαφορά νοοτροπίας του Π.Δημητρόπουλου από το Π.Νέλλα είναι αποκαλυπτική στο σημείο αυτό ως προς τις αναφορές τους στον Καλβίνο· ο πρώτος αντιλαμβάνεται θετικά την δριμύτητα πολιτική κριτική του Καλβίνου στους πολιτικούς θεωρώντας την μάλιστα απήχηση της ορθόδοξης παράδοσης στον ετερόδοξο θρησκευτικό ηγέτη, ενώ ο δεύτερος τον θεωρεί θεοκράτη τύραννο· η ανεύθυνη ελευθερία του Π.Νέλλα¹²⁶⁷, αυτή χωρίς αγάπη, και το σφιχταγγάλισμα αγάπης χωρίς ελευθερία του Π.Δημητρόπουλου

Εάν ο Π.Νέλλας έγραφε ότι «η χριστιανική επανάσταση ταυτίζεται πάντοτε με το μαρτύριο»¹²⁶⁸ και ο Παύλος μαρτύρησε και δεν έκανε πολιτικό κίνημα τον χριστιανισμό, ο Κ.Καλλίνικος¹²⁶⁹ θα υπερασπισθεί τη χριστιανική βία θεωρητικά μέσα στην ευρύτερη υπεράσπιση της υπάρξεως «χριστιανικού κράτους» και σαν κράτος θα πρέπει να στηρίζεται στην ισχύ. Αναφέρεται σε παραβολές του ευαγγελίου που περιέχουν βία (π.χ. «ετιμωρήθη διά τον υβριστικόν του τρόπον ο ατιμάσας τον γάμον, όστις εδέθη χειροπόδαρα και ερρίφθη εις το σκότος το εξώτερον. Ούτω και ο άχρηστος δούλος της παραβολής των ταλάντων» κλπ) μέχρι τα «ουαί» στους Φαρισαίους ή το φραγγέλιο... Μάλλον, όμως, περισσότερο δίκαιο είχε «ο εν Αγγλία απόστολος της αθείας και του σοσιαλισμού Ροβέρτος Μπλάτσοφορντ» που ήθελε να αντικρούσει, ο οποίος έγραφε ότι «χριστιανικόν έθνος ουδέποτε επί της γης υπήρξεν,

¹²⁶⁷ Για τον Νέλλα ο πιστός ως μονάδα και όχι η Εκκλησία ή μια χριστιανική πολιτική μπορεί να εμπλακεί με τα προβλήματα του κόσμου αγαπητικά βλ.ό.π...182 Αυτοαναιρείται όμως όταν ισχυρίζεται ότι ο Χριστός –και κατ' επέκτασιν κάθε πιστός- «δεν ζητάει να δημιουργήση καινούργια ιστορικά πλαίσια»... 170 Πώς τότε θα δημιουργηθούν καλύτερες συνθήκες ζωής; Πρόκειται για μονοφυσιτιζούσα προσπάθεια ερμηνείας του όρου της Χαλκηδόνας για να μιλήσουμε με όρους που ο ίδιος θέτει... 171

¹²⁶⁸ ό.π... 165

¹²⁶⁹ Κ.Καλλίνικου, *Χριστιανισμός και Πόλεμος*, Η Περιστέρα-Κ.Μ.Γρηγόρη, 1963, 14,17-20

αλλ' ούτε και θα υπάρξει πώποτε· διότι παν έθνος, όπερ θα έδρα επί καθαρώς Χριστιανικών αρχών, θα έπαυε να αποτελέη έθνος». Τόσο για τον Π.Νέλλα όσο και για τον Μπλάτσοφορντ ο χριστιανισμός δεν μπορεί να εμπλακεί θεσμικά μέσα στην ιστορία ενώ ο Κ.Καλλίνικος θέλει να νομιμοποιήσει κυνικά τα αδιέξοδα της ιστορίας...Με την άνεση που του προσφέρει ο χαρακτηρισμός της Ορθοδοξίας σαν ασκητική και του χωρισμού Εκκλησίας – κόσμου ο Θεόκλητος Διονυσιάτης αποφαίνεται με ευκολία ότι «εις μεν την Εκκλησίαν υπάρχει μόνον ελευθερία, εις δε την κοινωνίαν του «κόσμου» ενεργείται η βία», ακριβώς γιατί μια άσαρκη ελευθερία είναι ανέξοδη...Σίγουρα «η αγάπη δεν εφαρμόζεται δια νόμου»¹²⁷⁰ αλλά, κατά τη γνώμη μας, είναι προτιμότερη μια εξαναγκαστική, τουλάχιστον, ευγένεια και υπό πίεση αναγνώριση των δικαιωμάτων του άλλου, κάτι που δεν οδηγεί στη θέωση – αυτή προϋποθέτει ελεύθερη αγάπη- αλλά τουλάχιστον διαφυλάττει στοιχειώδη όρια συνύπαρξης είτε σε μία εκκλησιαστική είτε σε μια κοσμική κοινότητα...

Η βάση της τοποθετήσεως του μοναχού Θεόκλητου Διονυσιάτη¹²⁷¹ είναι ο οξύς χωρισμός σώματος και ψυχής με απόλυτη προτεραιότητα στη δεύτερη. Δεν υφίσταται θέμα «χριστιανισμός και πολιτική» αλλά «χριστιανοί και πολιτική» ωσάν ο χριστιανός να απεκδύεται τη χριστιανικότητά του όταν αποφασίζει για θέματα πολιτικά, αν και «η μόνη μέριμνα που δέον να τον απορροφά» είναι η σωτηρία της ψυχής. Γράφει αρνούμενος την ιστορικότητα, που ταυτίζεται με τον Χριστιανισμό: «όταν πιστεύωμεν ότι κατευθυνόμεθα προς την ατέρμονα αιωνιότητα, όταν ζώμεν προγευόμενοι τα ανέκφραστα εκείνα αγαθά, τότε αυτομάτως αισθανόμεθα τας αντιξοότητες, ως ασημάντους λεπτομερείας και ολόκληρον τον χρόνον του βίου μας, ως ελάχιστον χρονικόν κλάσμα, υπέρ του οποίου δεν αξίζει καν η παραμικρά πρόνοια». Όπως με τον Π.Νέλλα¹²⁷², ο χριστιανός ζητά πρώτα τη Βασιλεία του Θεού, αλλά μια πράξη δικαιοσύνης κρύβει μέσα της τη Βασιλεία¹²⁷³, κάτι που πεισματικά αρνούνται. Υπερτονίζεται η ασκητική-νηπτική πλευρά της Ορθοδοξίας ωσάν η κοινωνικοπολιτική πράξη¹²⁷⁴ να μην προϋποθέτει ασκητικότητα και υπέρβαση. Το σύστημα της συναλληλίας για τον Θεόκλητο «διασώζει την ελευθερίαν

¹²⁷⁰ ό.π...64

¹²⁷¹ Μοναχού Θεοκλήτου Διονυσιάτου, *Ορθοδοξία και Πολιτική*, Αγιον Όρος-Θεσσαλονίκη, 1981

¹²⁷² ό.π...158

¹²⁷³ Η Παραβολή της Τελικής Κρίσης αυτό φανερώνει

¹²⁷⁴ Ο Λαμπράκης πριν από την πορεία του ειρήνης αναφέρθηκε στο «Μακάριοι οι ειρηνοποιοί...», ο Παναγούλης έγραφε ποιήματα στο Θεό και ο Μπελογιάννης χαρακτηρίστηκε ως πρωτοχριστιανός...

δύο διαφορετικής φύσεως πραγματικοτήτων» οπότε η αγάπη ανάμεσα στα δύο μεγέθη όχι μόνο δεν υφίσταται αλλά η θρησκεία υπεροπτικά εξουσιάζει τον κόσμο. «Η πολιτική άλλος πόλος, κατώτερος, επίγειος, πρόσκαιρος... Ήδη εις την Βουλήν έχομεν πιστά τέκνα της Εκκλησίας, αλλ' αγίους όχι, διότι η φύσις της πολιτικής ενασχολήσεως δεν ευνοεί τον εξαγιασμόν» (74) Κατά τον Θεόκλητο ο κακός πολιτικός άρχοντας θεωρείται ως «η εξ αγάπης παιδαγωγία» (102, 124) του Θεού προς τους ανθρώπους για τα αμαρτήματά τους χωρίς ασφαλώς να τίθεται ζήτημα πολιτικής ανυπακοής αλλά αποδοχής της Θείας Πρόνοιας ενώ τα λόγια του Πέτρου για υποταγή στον πολιτικό άρχοντα παρατηρεί ότι «και ταύτα εγράφησαν επί Νέρωνος και με αιώνιον κύρος!...»(102) Και το αποκορύφωμα της διχοτόμησης των δύο επιπέδων που όπως προείπαμε αφετηρία έχουν το σώμα – ψυχή βρίσκεται στο «γίνετε «συνεργοί Θεού» σώζοντες όχι σώματα, αλλά αθάνατες ψυχές, δια της μετανοίας» (150) και στο ότι η αίσθηση παροδικότητας των αγίων, που κατά την γνώμη μας τους οδηγεί στην άρνηση ειδωλολατρίας και όχι στην άρνηση της πολιτικής εμπλοκής, «ενώ φυσικά ενεργούσαν υπέρ του καλού, απέβλεπαν πάντοτε, όχι για την βελτίωση των οικονομικών συνθηκών των συνανθρώπων των, αλλά για την πνευματικήν των προκοπήν»(138) απορρίπτοντας συλλήβδην την κοινωνική διδασκαλία του χριστιανισμού¹²⁷⁵.

Η Αδελφότης Θεολόγων η «ΖΩΗ» εξέδωσε το βιβλίο *Σύγχρονα Προβλήματα* Αθήνα 1970 σύμφωνα με το οποίο «έχει εξηγηθή σαφώς και επιμόνως, ότι η χριστιανική πίστις δεν ταυτίζεται με κανένα πολιτικό κόμμα. Ότι αι χριστιανικαί επιδιώξεις ημπορούν να εμπνέουν, να διαφωτίζουν, να καθοδηγούν την πολιτικήν, ποτέ όμως δεν ενώνονται, δεν συμμαχούν με αυτήν»· ωστόσο δεν ασχολείται μόνο με πνευματικά αλλά και υλικά, οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα: «και το ζήτημα της προσευχής, αλλά και το ζήτημα του ψωμιού». Όπως θα δειχθεί πρόκειται για μια επιτήδευση ελεύθερης αγάπης.

Τίθενται ουσιαστικά ερωτήματα με «χυμώδες» ύφος που μοιραία, λόγω της απουσίας αγάπης, μένουν αναπάντητα: «Αν το αλληλοφάγωμα οφείλεται εις την στενότητα, εις την σπάνιν των οικονομικών αγαθών... διατί τα τελευταία χρόνια ήτο γεμάτος πολεμικόν μένος ο γερμανικός λαός με εννέα περίπου χιλιάδες προπολεμικάς

¹²⁷⁵ Θεόκλητος...138-9

δραχμάς τον μήνα εισόδημα κατά κεφαλήν, και όχι ο Έλληνας με 500 προπολεμικά δραχμάς τον μήνα εισόδημα; Διατί η ανθρωπότης έκαμε τούτην την τελευταίαν πρωτοφανή δε εις την ιστορίαν της αυτοκαταστροφήν¹²⁷⁶; Δεν προέβλεπε πού θα καταλήξει; Διατί το ανθρώπινο μυαλό που προβλέπει τας κινήσεις των Γαλαξιών, δεν ημπόρεσε να προΐδη το στοιχειωδέστατον αυτό; Και αν το προέβλεπε, διατί παρ' όλον τούτο, ερρίφθη εις τον κρημνόν;» Υπάρχουν ευχές, όχι αναλύσεις ή εμπλοκή με την συγκεκριμένη πραγματικότητα οπότε απουσιάζει και η κοινωνική χριστιανική διδασκαλία, για να υποβαθμίσει και αρνηθεί τελικά το «κυλικό» ως προς το «πνευματικό»: «Όχι, λοιπόν, ότι δεν υπάρχει οικονομική αθλιότης. Υπάρχει και γίνεται όλο και χειρότερα. Όχι ότι δεν υπάρχει κοινωνική αδικία. Υπάρχει και κραυγάζει μέχρι ουρανού. Αλλά η αθλιότης αυτή και η αδικία είναι *δετερογενής*. Είναι απότοκος και καρπός άλλης αθλιότητος. Της πνευματικής αθλιότητος. Και δεν θα φύγη, αν η πνευματική απαθλίωσις δεν υπερνικηθή». Ο άνθρωπος γίνεται, όπως στον Π.Νέλλα, αντιληπτός σε θεσμικό κενό, τη θέση της κριτικής θεσμών καταλαμβάνει η ηθικολογία. Τα προβλήματα είναι το κάπνισμα, το κρασί, το πολυτελές ντύσιμο της γυναίκας. Δεν υφίσταται όμως ασκητικότητα αλλά καθηκοντολογία που συνοδεύεται ακόμη και από παγωμένα επιμελημένη ειρωνεία: «Πόσες αλύγιστες εως χθες μέσες αγερώχων Γερμανών δεν κάμπτονται σήμερα, για να μαζέψουν από τον δρόμον ένα αποσίγαρο!»

Στον Γεώργιο Πυρουνάκη υπάρχει η ουσιαστική και ευγενική καταξίωση της πολιτικής· κατ' αυτόν όσο περισσότερο εσχατολογικοποιείται ο χριστιανός, τόσο περισσότερο πολιτικοποιείται¹²⁷⁷. Αλλά η Βασιλεία του θεού δεν μπορεί να θεωρηθεί σαν μια από τις αρχές της γης έστω η καλύτερη αλλά σαν έμπνευση σε όποια πολιτικά σχήματα. Η κομματική έκφραση της Εκκλησίας ως «χριστιανικό κόμμα» δεν είναι πρέπουσα ούτε η ανάμιξη στην τρέχουσα πολιτική «γιατί τότε ξεστρατίζει, στενεύει και μερίζεται». Προτείνει τον κοινό αγώνα της Εκκλησίας «με τους καλύτερους και ιδεολογικά συγγενέστερους συμμάχους της πολιτικής τάξεως». Η αδάμαστη και χειμαρρώδης αισιοδοξία του Γ.Πυρουνάκη έγκειται στη συνεργασία Θεού – ανθρώπου, Βασιλείας – πολιτικού αγώνα για τον ερχομό της Βασιλείας στον κόσμο, σκέψη που αναθέτει ευθύνη στον πιστό-πολίτη και τον ωριμάζει.

¹²⁷⁶ Επιστημονική ανάλυση στο *Δευκαλίον* 6(1971)

¹²⁷⁷ Γ.Θ.Πυρουνάκη, *Ο Χριστιανισμός και η Πολιτική*, Αθήνα, Δίφρος, 1962, 4.

Σε πλήρη αντίθεση, ο Ι.Ζηζιούλας¹²⁷⁸ επαναφέρει την παλιά άρνηση της πολιτικής που ήθελε το χριστιανισμό για την σωτηρία της ψυχής με αδιαφορία στην υλικότητα όπως και τη σωτηρία σε κάποιον άλλο μελλοντικό κόσμο, όχι σε αυτόν που έχει ως «όπιο» τις τελετουργίες με πρώτη την ίδια την Ευχαριστία. Η ασκητική πράξη, επιπλέον, κατά τον Ι.Ζηζιούλα, είναι μια αυτοαπασχόληση εσωτεριστικού τύπου που δεν ολοκληρώνεται με τη διαύγεια της υπερήφανης αγωνιστικότητας κάτω από το φως του ήλιου της εμπειρικής πραγματικότητας που λέγεται κοινωνικοπολιτικός στίβος αλλά χάνεται στα σκοτεινά δωμάτια της ύπαρξης.

Θα μπορούσε η ασκητικότητα της νηστείας να μην αρκестθεί σε μαγικοθηρησκευτικό πλαίσιο αλλά να πολιτικοποιηθεί ως αντικαταναλωτική πράξη¹²⁷⁹ μακράν του μυστικισμού ή ως πρόταση φιλανθρωπίας με την εξοικονόμηση χρημάτων που είναι παραδοσιακό στοιχείο. Ένα από τα χαρακτηριστικά του πλαισίου μέσα στο οποίο κινήθηκε ο σχηματισμός των τάξεων στη μεταπολεμική ελληνική κοινωνία είναι «ο καθοριστικός ρόλος των καταναλωτικών και αντιπαραγωγικών προτύπων, που προωθεί ο σύγχρονος καπιταλισμός, στην υπανάπτυκτη περιφέρεια. Τα πρότυπα αυτά λειτουργούν με πρόσθετο βάρος ακριβώς στους πληθυσμούς εκείνους, που εγκαταλείποντας το παραδοσιακό πλαίσιο επιβιώνουν σαν οριακά στρώματα των αστικών κέντρων... οι μεσαίες τάξεις των πόλεων γίνονται προσδιοριστικός παράγοντας στο σχηματισμό της υλικής κουλτούρας υπό την επίδραση των μοντέλων καταναλωτή της κοινωνίας της «αφθονίας»»¹²⁸⁰. Η μεταπολεμική Ελλάδα δεν προώθησε μια τέτοιου είδους ριζοσπαστική πολιτικοθηρησκευτική αντίληψη...

¹²⁷⁸ Μητρ.Περγάμου Ιωάννης, *Η Κτίση ως Ευχαριστία*, Αθήνα, Ακρίτας, 1998, 34-36

¹²⁷⁹ Δ.Δρίτσα, Δ.Μόσχου, Σ.Παπαλεξανδρόπουλου, *Χριστιανισμός και Θρησκείματα*, Αθήνα, ΟΕΔΒ,

130

¹²⁸⁰ *Παράδοση και νεωτερικότητα...* ΕΚΚΕ, 20-21,49

ΜΕΡΟΣ Δ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΣΤΟ ΡΕΑΛΙΣΜΟ

Στο Δ Μέρος προσπαθούμε να παρουσιάσουμε την ιστορική πορεία του
εσχατολογικού ταξιδιώτη

1 ΘΡΗΣΚΕΙΑ, ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑ: ΙΕΡΟΠΟΙΗΣΗ Ή ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ;

Ο Ιπποκράτης επιχείρησε να συνδέσει τις διαφορές στις αντιλήψεις και την πολιτική συμπεριφορά των Ασιατών και των Ευρωπαίων με τις ιδιαίτερες κλιματολογικές συνθήκες στις οποίες ζούσαν. Ο Αριστοτέλης διακρίνει τρεις ζώνες: την Ευρώπη, την Ελλάδα και την Ασία με τους Έλληνες να είναι οι «άριστοι ενδιάμεσοι» που συνδύαζαν την ορμή και την ανδρεία των Ευρωπαίων, που ζούσαν στα βόρεια και ψυχρά κλίματα, με την εξυπνάδα και τη δεξιότητα των Ασιατών. Ενώ κατά τον Αντιφώντα «από τη φύση γεννηθήκαμα όλοι, και οι βάρβαροι και οι Έλληνες, για να είμαστε ίσοι σε όλα [...]. Και σ' όλα αυτά κανένας από μας δε διαφέρει, ούτε βάρβαρος ούτε Έλληνας· γιατί αναπνέουμε όλοι στον αέρα με το στόμα και τη μύτη και τρώμε με τα χέρια όλοι»¹²⁸¹ Τη σημασία του περιβάλλοντος τονίζει ο Συμεών ο Νέος Θεολόγος: «η θεολογία του αγίου Συμεών του Νέου Θεολόγου, στηριζόμενη σε ασφαλείς κοσμολογικές και ανθρωπολογικές προϋποθέσεις, προβάλλει με πολλή έμφαση το γεγονός ότι ο φυσικός περιγυρος – αυτό που σήμερα ονομάζουμε περιβάλλον- και η κτίση γενικότερα όχι απλώς δεν μπορεί να αποκλεισθεί και να απομονωθεί από τη ζωή του ανθρώπου, αλλά παίζει ουσιαστικότατο ρόλο και σ' αυτό ακόμη τον πνευματικό του αγώνα. Είναι χαρακτηριστικά όσα γράφει για τη σχέση που έχει το πάθος της ακηδίας στη ζωή των αγωνιζόμενων χριστιανών με 'την κράση του αέρος' και την 'αχλωδή παχύτητα του νοτιαίου ανέμου'»¹²⁸².

Μυστικοποίηση και ρεαλισμός αποτελούν διαφορετικούς τρόπους σχέσης με τη ζωή και την πραγματικότητά της ή, μάλλον, η μυστικοποίηση αποτελεί άρνηση της πραγματικότητας και εισαγωγή στην θέση της υποκαταστάτων. «Ότι ο άνθρωπος εξαρτάται από την αιτιοκρατία του εδάφους και του περιβάλλοντος, ότι δεν μπορεί να ξεφύγει από την φύση, είναι η ίδια η φιλοσοφία της δεξιάς. Στην αριστερά νομίζουν

¹²⁸¹ Α. Λιάκος κ.ά., *Ο ευρωπαϊκός πολιτισμός και οι ρίζες του*, Αθήνα, ΟΕΔΒ, 2007, 10-11

¹²⁸² Α.Γ.Κεσελόπουλος, *Άνθρωπος και Φυσικό Περιβάλλον. Σπουδή στον άγιο Συμεών το Νέο Θεολόγο*, Θεσσαλονίκη 1987, 19-20

αντίθετα, ότι ο άνθρωπος είναι ελεύθερος, ότι μπορεί να ξεφύγει από τις φυσικές συνθήκες κι' ότι έχει την τάση να το κάνει»¹²⁸³.

Η ιεροποίηση του ελληνικού φωτός από τον Μητρ.Σάμου Ειρηναίο, η ειδωλοποίηση της ελληνικής φύσης από τον Κόντογλου ή η μοναδικότητα που αποδίδει ο Κ.Τσάτσος στην ελληνική γη αποτελούν ιδεολογικές προσεγγίσεις σε εθνοκεντρική βάση και ιδεαλιστική ερμηνευτική προσέγγιση.¹²⁸⁴

Αντίθετα, η αισιοδοξία της ανθρωπογεωγραφικής επιστημονικής γνώσης όπως παρουσιάζεται από τον Β.Kayser -παράλληλα με τους εξωτερικούς και εσωτερικούς καταναγκασμούς που ασκούνται στον ελληνικό χώρο- είναι ρεαλιστική και όχι μεταφυσική: «στην εποχή των σύγχρονων τεχνικών και των νέων καταναλωτικών συνηθειών, η Φύση προσφέρει στην Ελλάδα, από το Βορρά ως το Νότο της χερσονήσου και από τη μια ως την άλλη θάλασσα, την πιο πλούσια κλίμακα συνθηκών, επιτρέποντας έτσι την εκμετάλλευση την πιο ποικίλη και την πιο παραγωγική»¹²⁸⁵. Η διαφορά των τοποθετήσεων είναι εκείνη του εθνικιστή από αυτήν του πατριώτη.

Η πατριωτική τοποθέτηση είναι σαφής στην γεωπολιτική προσέγγιση του Δ.Δανιηλίδη¹²⁸⁶. Κατ' αυτόν θα ήταν πολύ μεγάλη μονομέρεια να υποβιβαστεί η ιστορία σε απλή λειτουργία της γεωγραφίας. Στη φύση μιας χώρας ενυπάρχει μονάχα η δυνατότητα όχι όμως και η αναγκαιότητα μιας οποιασδήποτε εξέλιξης. Υπάρχει αλληλεπίδραση φύσης-ανθρώπου. Ειδικότερα για τη σχέση πολιτισμού και γεωγραφικής θέσης όσον αφορά της δύο ακτές του Αιγαίου, Ανατολής και Δύσεως, «για την σταθερή μα ιδιόρρυθμη ενότητα των χωρών του Αιγαίου» έγραψε: «Διά μέσου αυτών [των χωρών] μπορεί κανείς παροδικά να χαράξει σύνορα πολιτικά, ποτέ όμως εθνικά ή του πολιτισμού, γιατί μια τέτοια μεθοριακή γραμμή θα μένει πάντα τεχνητή κ' εφήμερη, ανίκανη να θέσει φραγμό ούτε στην επικοινωνία και την ανταλλαγή του πολιτισμού, ούτε στην τάση των λαών προς εξάπλωση κι' αλληλοδιείσδυση». Όσον αφορά τον ελληνικό ήλιο «είναι για την Ελλάδα πηγή ζωής,

¹²⁸³ M.Duverger, *Εισαγωγή στην Πολιτική*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1985, 44

¹²⁸⁴ Στο Μέρος Β 1.1 παρουσιάζονται οι σχετικές αντιλήψεις

¹²⁸⁵ B.Kayser, 'Για μια γεωγραφική απογραφή του ελληνικού χώρου' *ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΚΕΨΗ* 1(1966) 101

¹²⁸⁶ *Η νεοελληνική κοινωνία...* 1-22

μητέρα άπειρων αγαθών· είναι φως, θερμότητα, υλική και πνευματική τροφή...Χάρη σ' αυτόν ο αέρας μένει ξηρός και τονώνει το χέρι, που δουλεύει, ζωογονεί τη σκέψη, που οδηγεί...Η γεμάτη καθαρότητα ήλιο ελληνική ατμόσφαιρα, που τόσο τη λατρεύουν όσοι στο Βορρά νοσταλγούν π ε ρ ι σ σ ό τ ε ρ ο φ ω ς , είναι θείο φωτόλουτρο εξυγίανση κ' εξάγνιση μαζί, ακόμα και για κείνους από μας, που η ανατολίτικη νύστα, βαρεία κληρονομιά της βαβυλωνιακής μας αιχμαλωσίας, μας εμποδίζει ν' ατενίσουμε τον ήλιο, να τον αγαπούμε ως παράγοντα ξεχωριστού ανώτερου πολιτισμού, να γεινούμε συνειδητά ό,τι προορίζει η φύση, ηλιοχαρείς...Μα τα πλεονεκτήματα τούτα μπορούν να γίνουν και μειονεκτήματα. Ο ήλιος δεν είναι μόνο δημιουργός μα και καταστροφέας. Ξεραίνει, καίει...» Ο ελληνικός ήλιος, λοιπόν, έχει πολιτισμικό αντίκρυσμα ως φυσικό και γεωγραφικό, όμως, και όχι υπερφυσικό ή μυστικιστικό μέγεθος, προσεγγίζεται ρεαλιστικά όχι σαν μυσταγωγός σε κάποιο «ελληνικό θαύμα» αλλά σαν πολιτισμική συνιστώσα που ο πατριωτισμός δεν απεμπολεί ενώ ο εθνικισμός ιεροποιεί.

Κατά τον Κ.Μοσκόφ¹²⁸⁷ στη γεωγραφική διάρθρωση του ελληνικού χώρου βασίζεται το διάχυτο των κοινωνιών που σχηματίζονται σε αυτόν δηλ. η στήριξή τους στον εξωτερικό χώρο που δεν ελέγχουν. Ο ελληνικός χώρος ωθεί στην κινητικότητα. «Η θάλασσα παραμένει κοντινή. Διατηρεί την αλληλουχία του συνόλου, αλλά κάθε κοιλάδα, κάθε ακτή αποκτούν τη δική τους υπόσταση». Η κινητικότητα είναι όμως τραγική γιατί προϋποθέτει τη συνεχή διάχυση. «Κερδισμένος βγαίνει, παρά τις πληγές του, αυτός [ο ρωμηός]· ακόμα μαθαίνει νωρίς πως δεν πλουτίζει παρά αυτοαναλωνόμενος». Η τελευταία αντίληψη δεν αποτελεί χριστιανική ηθική στάση αλλά ιστορικογεωγραφικό συμπέρασμα, αν και συμπορεύονται.

Στην ελληνική γεωγραφία, κατά τον Α.Ε.Βακαλόπουλο¹²⁸⁸, θα πρέπει να αποδοθεί η έντονη ατομικότητα των Ελλήνων ως ένα από τα πιο χαρακτηριστικά γνωρίσματά τους: «πρέπει ν' αποδοθεί κυρίως στις επιδράσεις του φυσικού περιβάλλοντος, στον πολυποίκιλο διαμελισμό της χώρας από βουνά και θάλασσες, και στη σχετική απομόνωση των ανθρώπων». Αυτή η φυσική ιδιότητα πώς θα δαμαστεί όταν παραμορφώνεται σε υπερτροφικό εγωϊσμό; Ίσως ο ενστερνισμός της θεολογίας της Θέωσης θα μπορούσε να συμβάλλει στην υπέρβαση της φυσικής

¹²⁸⁷ Κ.Μοσκόφ, *Ιστορία το κινήματος της εργατικής τάξης*... 44-48, 475-476 και *Δοκίμια 1*... 17-23

¹²⁸⁸ *Ο χαρακτήρας των Ελλήνων*... 136-138

αναγκαιότητας όπως παρουσιάζεται π.χ. από τον π.Γ.Μεταλληνό¹²⁸⁹ ή της «καλής αλλοίωσης» στον Αναστάσιο Γιαννουλάτο¹²⁹⁰. «Όπου Θεός βούλεται νικάται φύσεως τάξις»...

Ο ελλαδικός χώρος αποτελεί σημαντικό πολιτικό κεφάλαιο. Το 1912 ο Γ.Κωνσταντινίδης έγραφε: «Αλλ' αν κατά τους παρελθόντας αιώνας και μέχρι του 19^{ου} υπερμεσούντος, της πολυποθήτου Ανατολής η κατάκτησις υπήρξε πάντοτε ευρωπαϊκών λαών τερπνόν όνειρον...»¹²⁹¹ Η τοποθέτηση αυτή είναι ρεαλιστική μακράν μυστικοποιήσεων· η ορθολογική πολιτική διαχείριση της κρίσιμης γεωγραφικής θέσης της Ελλάδας οδηγεί στην κοινωνική και προσωπική ευτυχία ενώ οι μυστικοποιήσεις προωθούν υποκατάστατα.

Οι εθνικοαπελευθερωτικοί αγώνες που συντελέστηκαν στις περιοχές που χαρακτηρίζονται γεωπολιτικά από τη διπλή κληρονομιά του Βυζαντίου και της Τουρκοκρατίας απέβλεπαν «σε μια διπλή χειραφέτηση, χειραφέτηση απ' τον Τούρκο καταπιεστή, και χειραφέτηση από μια μη χριστιανική, μια μωαμεθανική καταπίεση»¹²⁹² «Αυτές οι εθνικές ιδιομορφίες του χώρου της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, του Καυκάσου και της Μέσης Ανατολής προώθησαν τον θρησκευτικό παράγοντα ως κεντρικό στοιχείο της εθνικής αναγέννησης αυτών των λαών, κατά τον περασμένο αιώνα και στη σύγχρονη εποχή. Η ορθόδοξη θρησκεία, σ' αυτή την περιοχή του κόσμου, υπήρξε ο πρώτιστος παράγων για τη διατήρηση των εθνικών ταυτοτήτων και συγχρόνως ο κυριότερος συντελεστής των εθνικών αφυπνίσεων. Μετά τις ανεξαρτησίες, οι εθνικισμοί των διαφόρων χωρών συνέχισαν να τρέφονται από θρησκευτικά θέματα, τα οποία πολύ συχνά πήραν τη μορφή ιδεολογίας, τόσο στις αυτοπροσδιοριστικές τους διεκδικήσεις όσο και στους αγώνες εναντίον των γειτόνων τους»¹²⁹³. Το θρησκευτικό αυτό στοιχείο αποτελεί τη διαφορά από τη Γαλλική Επανάσταση

¹²⁸⁹ *Σχέσεις και Αντιθέσεις...* 180: «τα νοήματα στην Ορθοδοξία ελέγχονται με την εμπειρική επακρίβωσή τους (παρατήρηση-πείραμα)» έχουν δηλαδή πρακτικά και «μετρήσιμα» αποτελέσματα. Για την κοινωνική αναγκαιότητα και την υπέρβασή της Α.Γιέβτιτς, *Χριστός, Αρχή και Τέλος*, Αθήνα, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, 1983, 74-103

¹²⁹⁰ *Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία...* 209-237. Συγκεκριμένα 236: «Η συμβολή άλλωστε της θρησκείας συνίσταται στο να σπάζει τα στεγανά του νου, να ισχυροποιεί τη βούληση, να τροφοδοτεί τον αγώνα, με προοπτική κι ελπίδα για την υπέρβαση του εκ πρώτης όψεως αδυνάτου».

¹²⁹¹ Αναφέρεται στο Ψυρούκης, *Ιστορικός χώρος...* 92

¹²⁹² Τυάλ...15

¹²⁹³ Τυάλ...16

Επιπλέον, «έχει διαπιστωθεί πως οι αυτοπροσδιοριστικές μυθολογίες σ' αυτές τις πολιτιστικές ζώνες [που ανήκουν στη κληρονομιά του Βυζαντίου] χαρακτηρίζονται από έλλειψη ανοχής, όπως κάθε ομαδικός ναρκισσισμός που εξωθείται στα άκρα του. Δεν υποφέρουν ούτε τη διαφορετικότητα, ούτε την ασυνέχεια. Αποκρούουν οτιδήποτε είναι διαφορετικό απ' αυτές, ιδίως τις εθνικές μειονότητες, και διεκδικούν πάντα μια ιστορική συνέχεια, για να νομιμοποιήσουν τις πιο ακραίες και άπληστες εδαφικές φιλοδοξίες. Η γεωπολιτική τους στηρίζεται στην ιδεολογική νομιμοποίηση των εθνικών τους διεκδικήσεων και στην εδαφική ολοκλήρωση των επιθυμιών τους. Αυτό δεν συμβαίνει μόνο επειδή τα νέα αυτά έθνη μπήκαν πολύ γρήγορα σε βίαιους ανταγωνισμούς μεταξύ τους, πολλές φορές διεκδικώντας τα ίδια εδάφη, τις ίδιες περιοχές, αλλά επίσης (και προπαντός) επειδή αυτές οι ταυτότητες, διορθωμένες και ανακαινισμένες, και η εδαφική τους αναφορά χρησιμοποιήθηκαν αδιάκοπα απ' τις μεγάλες δυνάμεις για να επεκτείνουν τα γεωπολιτικά τους πλεονεκτήματα στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, τον Καύκασο και την Εγγύς Ανατολή, καθώς και για να προσπαθήσουν να εξασθενίσουν η μία την άλλη»¹²⁹⁴.

Εάν η πραγματικότητα είναι οδυνηρή είναι όμως και λυτρωτική σε αντίθεση με τις μυθολογίες και τις μυστικοποιήσεις που ωραιοποιούν καταρχήν για να αποπροσανατολίσουν εθνοκεντρικά τελικά.

¹²⁹⁴ Francois Thual, *Η κληρονομιά του Βυζαντίου – Γεωπολιτική της Ορθοδοξίας*, μτφρ. Γ.Λάμψας, Αθήνα, Ροές, 2000², 243-244

2 Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΑ ΚΑΙ Η ΙΕΡΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ: Ο ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ ΕΝΑΝΤΙ ΜΥΘΟΠΟΙΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΑΠΟΜΥΘΟΠΟΙΗΣΕΩΝ

Μυθοποιητικές και απομυθοποιητικές ακρότητες αποπροσανατολίζουν από την πραγματικότητα και τη συνεπή δράση προς μεταμόρφωσή της. Η κριτική του ελληνικού χαρακτήρα είναι ρεαλιστική, και επομένως χρήσιμη, όταν έχει βάση στην ιστορικότητα και την εξέλιξη της κοινωνίας όπως και τις πολιτικές εξελίξεις και όχι σε ηθικολογικές ή δοξολογικές μεταφυσικές κατασκευές ή εθνοκεντρικές και θρησκευτικές ιδεολογικές προσεγγίσεις. Ούτε έχει αντικειμενική αξία η αισιοδοξία ή η απαισιοδοξία ή η συναισθηματική προσέγγιση αλλά η επιστημονική ακρίβεια που ορίζει τα χαρακτηριστικά αυτά μακράν παραπλανητικών συγχύσεων ώστε να ακολουθήσει αυθόρμητα η μεταμόρφωση με την ελεύθερη βούληση και τις θεσμικές κοινωνικές μεταβολές.

Ο Γ.Κοντογιώργης δίνει ιστορικοπολιτικά την αιτία της δυσλειτουργικότητας του σύγχρονου Έλληνα ως ενός ώριμου άνδρα που ασφυκτιά μέσα σε παιδικά ρούχα που του επεβλήθησαν για τα συμφέροντα της κομματοκρατίας: «το κράτος που επεβλήθη στην ελληνικά κοινωνία από την ευρωπαϊκή απολυταρχία, ήταν συμβατό με τις προπολιτικές κοινωνίες που μόλις έβγαιναν από την φεουδαρχία. Δεν προσιδιάζει, όμως, σε μια κοινωνία όπως η ελληνική, με οικουμενικού τύπου ανθρωποκεντρική –και άρα πολιτική- κληρονομιά...εάν για τον υπόλοιπο κόσμο το διακύβευμα αφορά στη μετάβαση στην επόμενη ανθρωποκεντρική φάση που αναγγέλλει ήδη η προοπτική του μέλλοντος, για την ελληνική κοινωνία εστιάζεται στην προβληματική της εναρμόνισης της πολιτείας με την υψηλή πολιτική ανάπτυξη της κοινωνίας (υπογρ. δική μας). Για να διασωθεί η ελληνική κοινωνία απαιτείται να αρθεί η ‘σχιζοφρενής’ εμμονή να ενδύεται ο ώριμος Έλληνας άνθρωπος με ένα πολιτειακό ένδυμα βρεφικής ηλικίας και να εγκαλείται στη συνέχεια γιατί παραλογίζεται στη συμπεριφορά του μέσα σε αυτό»¹²⁹⁵ Η έκφραση του χαρακτήρα του σύγχρονου Έλληνα έχει πρόσημο πολιτικό και ακολουθεί ή όχι το θρησκευτικοθεολογικό όπως θα καταφανεί στη συνέχεια. Εξάλλου, «στο περιβάλλον

¹²⁹⁵ Γ.Κοντογιώργης, *Οι Ολιγάρχες*, Αθήνα, Πατάκης, 2014, 40-42

του ελληνικού κοσμοσυστήματος η ιδέα μιας αυτόνομης θέσμισης του θρησκευτικού ουδέποτε ευδοκίμησε, ακριβώς λόγω της ανθρωποκεντρικής του ιδιοσυστασίας... Η Εκκλησία ως θεσμός οικοδομείται με γνώμονα την 'πόλη', η δομή της αναπαράγει την πολιτεία του 'κοινού' και μάλιστα τη δημοκρατία»¹²⁹⁶

Η θέωση στην οποία αναφέρεται ο π.Γ.Μεταλληνός προϋποθέτει συγκεκριμένα ιστορικά υποκείμενα-πρόσωπα τα οποία θα την βιώσουν, πρόσωπα που ζουν μέσα σε συγκεκριμένες ιστορικές, κοινωνικές και προσωπικές συνθήκες, δεν πραγματοποιείται σε ιστορικό και κοινωνικό κενό. Μέσα στα πλαίσια της ορθόδοξης συνεργίας ο χαρακτήρας του ανθρώπου διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο αν δεν θέλουμε η χάρη του Θεού να λειτουργεί μαγικά. Διαφορετικά η «θέωση», οι «αρετές του Ρωμηού» κλπ αναφέρονται σε κάποια μεταφυσική δοξολογική θεολογική προσέγγιση που διαγράφει το ρεαλιστικό ανθρώπινο υποκείμενο. Οφείλει να είναι κανείς απόλυτα ρεαλιστής για να οδηγηθεί στη θέωση, η γνώση του χαρακτήρα και της συμπεριφοράς [ιστορικότητα] συμβαδίζει με τη θέωση [εσχατολογία] ώστε να προκύπτει ο όρος «ιστορικοεσχατολογικός» ως κεντρικός –αλλά περιθωριοποιημένος- στην Ορθόδοξη Παράδοση. Η Θέωση έχει αναφορά στην Ιστορία, ενάρτετος άνθρωπος και θεούμενος συμπορεύονται¹²⁹⁷.

Σύγχρονοι θεολόγοι σχετικοποιούν τη συμπεριφορά και την ηθική-πολιτική ευρύτερα ως ηθικολογία απεμπολώντας το ανθρώπινο στοιχείο στη συνεργία και απαξιώνοντας τη ρεαλιστική δηλ. επιστημονική προσέγγιση στο χαρακτήρα του ελληνικού λαού. Είναι χαρακτηριστική η κριτική του Σ.Αγουρίδη στον Χ.Γιανναρά: «Γιατί η προτίμηση αυτή [η ενασχόληση με την Τριαδική Θεότητα από την εν Χριστώ ιστορική θεία αποκάλυψη] από τον κ.Γιανναρά; Νομίζω γιατί είναι εντυπωσιακή, κυρίως όμως γιατί μια για πάντα ξοφλάει με ο,τιδήποτε νοησιαρχικό και ηθικιστικό. Και αυτό είναι καθεαυτό καλό· μόνο που ξοφλώντας με τη νοησιαρχία δεν ξοφλάμε με τις έννοιες, και ξοφλώντας με τον ηθικισμό ασφαλώς δεν ξοφλάμε με την ηθική. Και όμως –για να μείνω σε ένα παράδειγμα- ο κ.Γ. φαίνεται να πιστεύει πως η ηθική θα βγει από το κεντρικό δόγμα μόνη της, αρκεί να μη μιλάμε

¹²⁹⁶ Γ.Κοντογιώργης, *Το Ιερατείο*, ...14

¹²⁹⁷ Ωστόσο, σύμφωνα με τον Γ.Μεταλληνό, *Σχέσεις και Αντιθέσεις*, Αθήνα, Ακρίτας, 111: «η εκκλησιοποίηση του Ελληνισμού συντελέστηκε με την αυθυπέρβασή του, τη μετάθεσή του από τον (κτιστό) λόγο στον (άκτιστο) Λόγο, Ιησού Χριστό, και από τον ενάρτετο άνθρωπο στον εν Χριστώ κατά χάριν Θεάνθρωπο, ως «καινή κτίση»...»

καθόλου γι' αυτήν λόγω του κινδύνου να πέσουμε στον ηθικισμό. Όμως οι ιστορικές συγκυρίες, μάλιστα από τη δεκαετία του '60, υπήρξαν πολύ ανάποδες για τη θέση αυτή. Αφότου δηλ. άρχισε να γίνεται τόσος λόγος περί θεοπτίας, εκστάσεως, θεώσεως κ.τ.ό., η κοινωνία μας παράλληλα έχασε εντελώς τις ηθικές αξίες και ηθικά εξαχρειώθηκε. Τι συμπεράσματα βγάζω εγώ από αυτό; Απλούστατα, πως το νέο θεολογικό κίνημα κάθε άλλο παρά μπόρεσε να αντιμετωπίσει τη φορά προς την ηθική σήψη. Πολύ περισσότερο, υποψιάζομαι πως, γενικά, μεγάλες κουβέντες και ανέφικτοι φραστικά σκοποί αφήνουν για τους πολλούς τον κατήφορο ελεύθερο. Και ειδικά για την Εκκλησία. Τέτοιες θεοπτικές απόψεις, που αποφεύγουν τις έννοιες και αυτήν ακόμα της ηθικής λειτουργούν συνήθως ως «κουκούλωμα» μιας δυσάρεστης και απαράδεκτης εκκλησιαστικής κατάστασης»¹²⁹⁸. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια απουσίας ιστορικότητας και ηθικής σχετικοποίησης ο Χ.Γιανναράς παρουσιάζει σε συναισθηματικά πλαίσια αφενός τον Έλληνα ως άρχοντα, αφετέρου τους επιθανάτιους ρόγγους της Ελλάδας ως δίπολο ακροτήτων.

Ο Φ.Κόντογλου σχετικοποιεί την ηθική και ταυτόχρονα μυθοποιεί τον Ρωμηό ενώ οι κοινωνιολόγοι Σκληρός και Δανηλίδης είναι ρεαλιστές μέσα στις προτεραιότητες του καθενός¹²⁹⁹. Η απουσία ρεαλισμού οδηγεί σε μυθοποιήσεις ως ψεύτικη αγάπη ενώ η ιστορική και κοινωνική σκέψη σε αληθινή αγάπη του συγκεκριμένου και όχι του αφηρημένου εξειδανικευμένου που προϋποθέτει έπαρση και συναισθηματικές ακρότητες..

Ιστορικοκοινωνιολογική και ψυχολογική προσέγγιση στον ελληνικό χαρακτήρα καταθέτει «σαν το ύστατο πόνημα της ζωής του» ο Α.Ε.Βακαλόπουλος. Το βιβλίο του *Ο χαρακτήρας των Ελλήνων* προσφέρει μια ρεαλιστική βάση και δεν είναι τυχαίο ότι το αφιερώνει «στους πολιτικούς και στους παιδαγωγούς μας» όπως και δεν είναι τυχαίο ότι αυτός γράφει πειστικά και αυθόρμητα για τον «ήλιο της αγάπης» και όχι οι θεολόγοι. Στον επίλογό του σημειώνει: «όλοι οι Έλληνες ποθούν ανυπόμονα τη βελτίωση, την αλλαγή προς το καλύτερο, όλοι ισχυρίζονται ότι είναι – και είναι πράγματι- θερμοί πατριώτες, αλλά πολλοί, είτε έχουν δύναμη είτε όχι, είναι έτοιμοι να βάλουν τρικλοποδιά σ' εκείνον ή σ' εκείνους που θα τολμήσουν να προχωρήσουν με φαντασία και τόλμη προς την αλλαγή ή, όπως είδαμε να λέγει ο

¹²⁹⁸ Σ.Αγουρίδης, 'Βιβλιοκριτική' *ΚΑΘ' ΟΛΙΟΝ* 2(1992) 181

¹²⁹⁹ Μέρος Β, 1.1

Γερμανός νομομαθής και μέλος της Αντιβασιλείας (1833-1835) von Maurer, όλοι οι Έλληνες έχουν την απαίτηση για αλλαγή, αλλ' αυτοί οι ίδιοι δεν θέλουν, δεν εννοούν ν' αλλάξουν. Πάντως οι άνθρωποι, είτε καλοί είτε κακοί, ζώντας μέσα σε τέτοιες συνθήκες γίνονται πιο δυστυχημένοι από ό,τι είναι. Η ανθρωπιά είναι ένα φυτό που δεν πιάνει εύκολα ρίζες στην Ελλάδα. / Ανάγκη ν' απομακρύνουμε τα βαριά και μαύρα σύννεφα από τις ψυχές μας και ν' αφήσουμε να τις θερμάνει ο ήλιος της καλοσύνης, της αγάπης, της μόνης σταθερής κρηπίδας για τη δημιουργία μιας αληθινά ανθρώπινης κοινωνίας ...Ας μη μας απολείπει η πίστη και η ελπίδα, οι κορωνίδες της χριστιανικής, γενικά της ανθρώπινης αρετής, ώστε να συμβάλουμε ως Έλληνες, φορείς μακροχρόνιων πολιτιστικών παραδόσεων, στη δημιουργία ενός καλύτερου μέλλοντος μέσα σε μια ευρύτερη ελληνική ή ανθρώπινη κοινωνία, προς την οποία φερόμαστε πια με ταχύτητα, με τις ολοένα και πυκνότερες αμοιβαίες οικονομικές, κοινωνικές και πνευματικές επικοινωνίες και με παράλληλες εθνικές επιμειξίες, που με τις επιδράσεις των νέων πολιτικοκοινωνικών συνθηκών και θεσμών θα μας οδηγήσουν προσεχώς σ' ένα νέο κόσμο, σ' έναν άλλο τύπο ανθρώπου και πολίτη. Ο Έλληνας θ' αλλάξει, θα βρει τον πραγματικό του προορισμό, τον ανθρωπισμό του, ή θ' αυτοκαταστραφεί;...»

Η αλλαγή-μετάνοια μεταξύ κοινωνιοψυχολογικού και θρησκευτικού θα γίνει αποδεκτή από τον καταναλωτή-νεοέλληνα, αλλαγή-μετάνοια που οδηγεί σε εθνικές και κοινωνικές μεταβολές; Πώς ο σύγχρονος Έλληνας θα διαχειριστεί την κρίση που άρχισε από το 2010; Η χριστιανική ασκητική θα αποκτήσει πολιτικοκοινωνικό και εθνικό περιεχόμενο όπως παραδοσιακά¹³⁰⁰ είχε;

¹³⁰⁰ π.χ. Ηλίας Μηνιάτης, *Περί φθόνου...* στο *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α* ΟΕΔΒ 2009, 135: «...τόσον μεγαλείον του Γένους μας, τόση δόξα της βασιλείας μας, ηξεύρετε πώς ηφανίσθη; Διαβάσατε τας Ιστορίας μας· όχι από την δύναμιν των Περσών, όχι από το σπαθί των Αγαρηνών, αλλά από τον φθόνον μας. Ημείς εκαταχασθήκαμεν, διατί ανάμεσόν μας εκαταφαγωθήκαμεν· αλλήλους προκαλούμενοι, αλλήλους φθονούντες...» ή το κεφάλαιο για τον Μ.Βασίλειο στο *Θρησκευτικά Γ Γυμνασίου*, ΟΕΔΒ 2006, 61-64

3 ΡΩΜΙΟΣΥΝΗ, ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΣΤΟ ΡΕΑΛΙΣΜΟ

«Η Ρωμιοςύνη είναι Ελληνισμός, ο Ελληνισμός όμως δεν είναι Ρωμιοςύνη»¹³⁰¹ Με τη διατύπωση αυτή ο Γ.Βαλέτας ορίζει τα δύο πολιτισμικά μεγέθη συμπληρώνοντας ότι η Ρωμιοςύνη κράτησε «όσα στοιχεία της χρειαζόταν από την Αρχαιότητα και το Βυζάντιο». Κατά τον Ι.Ρωμανίδη «όταν αφαιρεθή από το όνομα Έλλην το ειδωλολατρικόν στοιχείον και διατηρηθή η φυλετική και πολιτιστική σημασία του ονόματος, τότε ταυτίζονται σαφώς το Ρωμαίος και το Έλλην...»¹³⁰². Σύμφωνα, επιπλέον, με τον Ι.Ρωμανίδη «ο ησυχασμός, ως ασκητική θεραπευτική αγωγή, ήτο η καρδιά της Ορθοδοξίας από την εποχή των Αποστόλων και εκυριάρχει εις όλην την Ρωμαϊκήν βασιλείαν, Ανατολήν και Δύσιν»¹³⁰³. ο ησυχασμός «ήτο η καρδιά του έθνους», Ρωμιοςύνη και ησυχασμός ταυτίζονται.

Η ιστορία του όρου «Ρωμιοςύνη» παρουσιάζεται από την Ά.Λεοντή: «Η λέξη «ρωμιοςύνη» δύσκολα μεταφράζεται σε άλλες γλώσσες. Παράγεται από τον ουσιαστικοποιημένο τύπο του επιθέτου «ρωμιός», που χρησιμοποιούνταν στην δημοτική γλώσσα αντί του επιθέτου «ρωμαίος». Το όνομα αυτό δόθηκε στους κατοίκους της ελληνικής χερσονήσου κάποια στιγμή μετά την καταστροφή της Κορίνθου από τους Ρωμαίους (146 π.χ.). Η «Ρωμιοςύνη» αποτελεί λαϊκό δημιούργημα του τέλους του 19^{ου} αιώνα. Δηλώνει τον εθνικό-λαϊκό κορμό και την βυζαντινο-οθωμανικό-χριστιανική λαϊκή κληρονομιά, τις παραδόσεις και την γλώσσα του λαού»¹³⁰⁴.

Με την έκφραση «καημός της ρωμιοςύνης» του Γ.Σεφέρη εννοείται από τον Κ.Μοσκόφ¹³⁰⁵ «τόσο η συνείδηση της επαναλαμβανόμενης εξουδετέρωσης της λαϊκής ενέργειας, όσο και η ηρωική στάση, η επάνοδος στο ενεργητικό γίγνεσθαι. Ο

¹³⁰¹ Γ.Βαλέτας...14

¹³⁰² Ρωμαίοι...62

¹³⁰³ Ρωμαίοι ή Ρωμηοί Πατέρες της Εκκλησίας, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1984, 12

¹³⁰⁴ Α.Λεοντή, *Τοπογραφίες ελληνισμού*, Αθήνα, Scripta, 1998, 142-143, υποσ.30

¹³⁰⁵ *Δοκίμια I* 27-28 Επίσης 17, 42 Ωστόσο. σελ 30 «το μύθο των αρχαίων προγόνων του ρομαντικού κλασικισμού θα τον έχει αντικαταστήσει τώρα [τέλη 19^{ου} αι] ο μύθος του Ρωμιού ανανεωτή. Ενός Ρωμιού ωστόσο ολότελα εξωιστορικού, εξωκοινωνικού, αφηρημένου – κάποιου ποιμένα ή γεωργού βαρβάτου και αλώβητου από μια ζωή τιθασειμένη μέσα στα πλαίσια μιας φιλελευθερίζουσας κοινωνίας, που παράγει τέτοιες δυσάρεστες εκπλήξεις». Θεωρούμε ότι ο «Ρωμιός» αυτός είναι και ο «Ρωμιός» του Κόντογλου...

καημός έτσι έχει μια γεύση αισιοδοξίας κοινωνικής, τη γεύση της μαχητικής στάσης απέναντι στο παράλογο, απρόσωπο Είναι της ζωής τους. Η αίσθηση της ολότητας για τον ελλαδικό άνθρωπο, τόσο συγχρονικά, στη γύρω κοινωνία, όσο και διαχρονικά μες στη ροή του χρόνου, δεν παίρνει έτσι ποτέ μυστικιστική μορφή».

Η διάκριση μεταξύ «ελληνισμού» και «ρωμιοσύνης» αφορά στη «διαίρεση ανάμεσα σε μια εξωστρεφή συμμόρφωση προς τις διεθνείς προσδοκίες για την εθνική εικόνα, αφενός, και σε μια εσωστρεφή, αυτοκριτική συλλογική αποτίμηση, αφετέρου. Το εξωστρεφές μοντέλο μπορεί να θεωρηθεί ακριβώς πολιτική έκφραση του «ελληνισμού»· η εσωστρεφής εικόνα αποτελεί την ουσία της «ρωμιοσύνης». Όταν ένας Έλληνας θέλει να σχολιάσει τρυφερά ή υποτιμητικά κάποια πτυχή της εθνικής του πραγματικότητας –με άλλα λόγια, κάτι πολύ οικείο-, το χαρακτηρίζει «ρωμαίικο»· για παράδειγμα, τα κακά της γραφειοκρατίας, τις αστείες πανουργίες του Καραγκιόζη, του αντιήρωα του θεάτρου σκιών, ή το στερεότυπο του υπερσεξουαλικού αρσενικού. Η δημοτική γλώσσα πάλι, τα «ρωμαίικα», είναι γεμάτη αναγνωρίσιμους τουρκισμούς και οικείες καθημερινές εκφράσεις. Η «ελληνίζουσα» εικόνα αντιτίθεται ως έννοια σε όλα τα παραπάνω. Δεν είναι μια ανάσταση οτιδήποτε κλασικού, όπως αντιλήφθηκε ο ίσκιος του Αριστοφάνη όταν δέχθηκε τη λογοκρισία της δικτατορίας του Παπαδόπουλου. Είναι, μάλλον, απάντηση στην ευρωπαϊκή εικόνα της κλασικής Ελλάδας, όπως την ερμήνευσαν με τη σειρά τους οι σύγχρονοι έλληνες εθνικιστές...Οι προσπάθειες των «ελληνιζόντων» επιστημόνων να λουστράρουν την εικόνα του σύγχρονου Έλληνα εξέφραζαν τον «εθνικό εγωισμό», την επιθυμία να κρυφτεί οτιδήποτε θα μπορούσε να θεωρηθεί ακατάλληλο για ένα κοινό με ευρωπαϊκή παιδεία»¹³⁰⁶.

Ο Λ.Γκέμερεϋ επιβεβαιώνει την προηγούμενη τοποθέτηση: «Μερικοί Έλληνες δεν γουστάρουν αυτή τη λέξη [Ρωμιοσύνη]: τη βλέπουν σαν την έκφραση μίας καθυστέρησης του Ελληνικού λαού, σαν μία μαρτυρία μεσαιωνικής οπισθοδρόμησης, μαζί με δήθεν υπολείμματα της τουρκοκρατίας, σε κραυγαλέα αντίθεση με την «ευρωπαϊκή», διαφωτισμένη, πολιτισμένη προοδευτική εξέλιξη, στην οποία καλύτερα θα ταίριαζε ο χαρακτηρισμός «Ελληνισμός». Αλλά ο Έλληνας έχει πολύ περισσότερους συναισθηματικούς λόγους να αισθάνεται «Ρωμιός» απ' ότι

¹³⁰⁶ M.Herzfeld, *Πάλι δικά μας*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2002, 48-49

«Έλληνας». Και έτσι φαίνεται ότι, αν υπάρχει κάποιος ελληνικός εθνικισμός, αυτός εκφράζεται με την έννοια της *Ρωμιοσύνης*, που είναι έκφραση της συνείδησης, και όχι γεωγραφικός όρος, όπως το όνομα *Ελλάδα*.»¹³⁰⁷.

Ο π.Γ.Πυρουνάκης αρνείται τον όρο Ρωμιοσύνη: «που κι' αν λέγονται ρωμιοί τούτο δεν είναι το όνομά τους, παρά το ατιμασμένο που τους κόλλησαν οι κατακτητές της ωραίας και μεγάλης πατρίδας τους, αλλάζοντας το τιμητικό Έλληνικό. Και που στη συνέχεια με συστηματική πλύση εγκεφάλων να το παραδεχθούν κι' έτσι υποσυνείδητα να δέχονται σα μοίρα τους, να μένουν υποτακτικοί, μια και υποτάχτηκαν από την παλιά κοσμοκράτειρα τη Ρώμη, να παραμένουν κάτω από τα πέλματα των όποιων διαδόχων κατά καιρούς της Ρώμης, ως τους σύγχρονους...τους Αμερικανούς»¹³⁰⁸.

Την ενότητα Έλληνα-Ρωμιού υποστηρίζει ο Ν.Ψυρούκης¹³⁰⁹: «Μέχρι σήμερα και παρά τη μεγάλη εξέλιξη των κοινωνικών επιστημών, υπάρχουν ορισμένοι μελετητές, σχεδόν όλοι Έλληνες, που θεωρούν το Μεσαίωνα στα Βαλκάνια σαν κάτι άσχετο με την αρχαιότητα, δεν τον θεωρούν παιδί της αρχαιότητας, αλλά νέο κάτοικο της χερσονήσου του Αίμου. Έτσι, μιλάνε για Ρωμηούς, για λαότητα των Ρωμαίων κλπ, για να δείξουν το άσχετο και όχι νέο στην εθνολογική εξέλιξη της Ελλάδας. Η αντιμετώπιση αυτή αποτελεί τυπικό παράδειγμα της σχηματοποιημένης σκέψης και οριζόντιας συγκριτικής έρευνας. Οι γονείς και το παιδί δεν έχουν εξωτερική-μορφολογική ταυτότητα. Όμως, βιολογικά και σαν ψυχοσύνθεση, η συνέχεια δεν μπορεί παρά να είναι αναμφισβήτητη. Ο κάθε άνθρωπος δεν είναι ο ίδιος με τους άλλους. Η κάθε γενιά διαφέρει από την άλλη. Ο κάθε λαός είναι διαφορετικός από τον άλλο. Όμως, όλοι είναι άνθρωποι· άνθρωποι, που έχουν κάποια ιστορική συνέχεια. Αυτό ισχύει και για τα έθνη».

Ο ελληνοαμερικανός νεοελληνιστής Ουίλλιαμ Σπανός καθορίζει τους κοινωνικούς λόγους του αποκλεισμού του όρου «Ρωμιοσύνη»: «Η σύγχρονη ελληνική κοινωνία χωρίζεται από μορφωτική άποψη σε δύο μεγάλες κατηγορίες. Τη λίγο-πολύ μορφωμένη μεσαία τάξη, που θέλει να εξαλείψει τη μνήμη των τεσσάρων

¹³⁰⁷ Λ.Γκέμερεϋ, *Η δύση της Δύσης*, Αθήνα, Παπαζήσης, χ.χ.120

¹³⁰⁸ *ΕΝΟΡΙΑΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ* Σεπτέμβριος 1975 σελ.3. Πλήρης ανάλυση των θέσεων του στο *ΜΙΚΡΑ ΑΓΩΝΙΣΤΙΚΑ ΦΥΛΛΑ* Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1977 135-136

¹³⁰⁹ *Ιστορικός χώρος*...51

αιώνων αποκτηνωτικού τουρκικού ζυγού (της τουρκοκρατίας), με το σκοπό να ταυτιστεί άμεσα με τους αρχαίους Έλληνες και την αγροτική και εργατική τάξη, της οποίας η ενσύνειδη μνήμη, φτάνει μέσα από τη μακροχρόνια τουρκική κατοχή στο Βυζάντιο, τη δεύτερη Ρώμη. Οι πρώτοι έχουν την τάση να βλέπουν τους εαυτούς των ως Έλληνες. Οι δεύτεροι βλέπουν τους εαυτούς τους σαν Ρωμαίους. Αν και ο Ρίτσος δεν απορρίπτει καθόλου την σε τελευταία ανάλυση αδιάσπαστη συνέχεια ανάμεσα στους σύγχρονους και τους αρχαίους Έλληνες, βλέπει το προμελετημένο πήδημα από τη σύγχρονη ελληνική ιστορία –πήδημα που παρασιωπά ιδιαίτερα την περίοδο της τουρκοκρατίας- στη μεγάλη κλασική περίοδο, όχι μόνο σαν εντελώς τεχνητό, αλλά, ακόμη χειρότερα, σαν μια πράξη με πολιτικά κίνητρα, που βιάζει το δυναμικό και ζωντανό πνεύμα του ελληνικού λαού με σκοπό την ένταξή του στην κοινωνικοπολιτική τροχιά της καπιταλιστικής Δύσης»¹³¹⁰.

Ποιο είναι ιστορικοθεολογικά το υποκείμενο της Ρωμισσύνης; «[Ο Ρήγας και οι Κολυβάδες] ήταν φορείς του πνεύματος της Ρωμηοσύνης, της απελευθέρωσης δηλαδή όλων των υποδούλων στο σουλτάνο λαών, χωρίς καμιά εθνικιστική διάκριση ή κατακερματισμό τους σε συμβατικές κρατικοεθνικές ενότητες, πράγμα το οποίο σήμαινε διαμελισμό της Ρωμανίας-Ρωμηοσύνης-«Βυζαντίου» για να μην αναστηθεί ποτέ πια!»¹³¹¹. Σύμφωνα με τον Ι.Ρωμανίδη «η εμπειρία των Ρωμαίων ομοιάζει κάπως προς εκείνην των Ελβετών. Ούτοι ομιλούν Γερμανικά, Φραντσέζικα, και Ιταλικά, αλλά δεν είναι ούτε Γερμανοί, ούτε Φραντσέζοι, ούτε Ιταλοί. Είναι Ελβετοί. Κατά τον ίδιον ακριβώς τρόπον οι σημερινοί ελληνόφωνοι, βλαχόφωνοι, αρβανιτόφωνοι και αραβόφωνοι Ορθόδοξοι Χριστιανοί είναι όλοι Ρωμαίοι και όχι Ρουμάνοι, Αλβανοί, Γραικοί και Άραβες, όπως τους θέλουν οι Ευρωπαίοι και οι Ρώσσοι. Είναι Ρωμαίοι με ελληνικόν γλωσσικόν κορμόν και πολιτισμόν από του Ομήρου μέχρι σήμερον»¹³¹².

Ο Μ.Μπέζος αποδίδει στον Ι.Ρωμανίδη «σωβινιστικές κορόνες, εθνοφυλετικούς μελοδραματισμούς, και συμπλέγματα ομολογιακής ανωτερότητας ή πολιτιστικής κατωτερότητας»¹³¹³. Ο Ι.Ρωμανίδης παραπέμπει¹³¹⁴ στις ρατσιστικές

¹³¹⁰ Αναφέρεται στο Γ.Βαλέτας, *Της Ρωμισσύνης*, Αθήνα, Φιλιπότης, 1982, 16-17

¹³¹¹ Γ.Δ.Μεταλληνού, *Παράδοση και αλλοτρίωση*, Αθήνα, Δόμος, 1989², 196

¹³¹² *Ρωμαίοι...* 68-69

¹³¹³ Μ.Μπέζος, 'Η κρίσιμη καμπή της Νεοελληνικής Θεολογίας σήμερα', *ΔΙΑΒΑΖΩ* 251(1990) 57
Ωστόσο, Ι.Ρωμανίδης, *Ρωμαίοι...* 83: «Ασφαλώς υπάρχουν ανώτερα ή διάφορα στάδια θεώσεως...αλλά

υποθέσεις του γάλλου ιστορικού Augustin Thierry. Σύμφωνα με τον Maurice Duverger «[οι ρατσιστικές θεωρίες] μόνο τον 19^ο αιώνα απέκτησαν πραγματική πολιτική σημασία. Έκπληκτος από τον βίαιο, βαθύ, άκαμπτο χαρακτήρα των πολιτικών αγώνων, που συνετάραζαν την χώρα του από το 1789, και που είχαν οδηγήσει διαδοχικά σε μια ερυθρή και μετά σε μια λευκή τρομοκρατία, ο γάλλος ιστορικός Augustin Thierry (1795-1856) πρότεινε σαν εξήγηση αυτού του ανταγωνισμού μια ρατσιστική υπόθεση στο βιβλίο του *Επιστολές για την Ιστορία της Γαλλίας* (1827). Έτσι η γαλλική επανάσταση και τα επακόλουθά της μπορούν να θεωρηθούν σαν κατάληξη μιας πάλης, που διεξαγόταν διά μέσου των αιώνων, από την εποχή των βαρβαρικών επιδρομών, μεταξύ δύο φυλών, των γαλλο-ρωμαίων, πρώτων κατοίκων της χώρας, και των φράγκων, γερμανών κατακτητών. Οι πρώτοι επιζούν στην αγροτική τάξη και στην τρίτη τάξη, οι δεύτεροι στην αριστοκρατία. Η άγρια πάλη μεταξύ φιλελεύθερων και συντηρητικών από το 1789 δεν είναι παρά μια όψη αυτού του αιώνιου ανταγωνισμού. Οι γαλλο-ρωμαίοι φυσικά ευνοούσαν περισσότερο την ελευθερία και την δημοκρατία, ενώ οι φράγκοι ήταν πιο συνδεδεμένοι με τα αυταρχικά και κοινοβιακά συστήματα. Αυτή η θεωρία ενέπνευσε πιθανώς έναν άλλο γάλλο συγγραφέα, τον Arthur de Gobineau, ο οποίος την γενίκευσε στο *Δοκίμιό του για την ανισότητα των ανθρώπινων φυλών* (1853-1855). Ο Gobineau συνδύασε την ιστορική υπόθεση του Augustin Thierry και τον μύθο της «αρίας» φυλής, που άρχισε τότε να διαδίδεται»¹³¹⁵.

Η Ρωμιοσύνη του Ι.Ρωμανίδη και η Ρωμιοσύνη του Γ.Βαλέτα έχουν ως κοινό σημείο την αναζήτηση της αυθεντικής εμπειρίας, στην κάθαρση-φωτισμό-θέωση για τον πρώτο, στο μεράκι-κέφι-διαλογή για τον δεύτερο, χωρίς να αλληλοαποκλείονται.

Την αυθεντική εμπειρία αναζητά ο ΙΡ όταν έγραψε: «Με την εκδίωξιν των ησυχαστών από την ιδεολογίαν του Νεοελληνισμού και την επικράτησιν του Κοραϊσμού, η κάθαρσις της καρδιάς αντικατεστάθη με την ηθικήν και ο φωτισμός με

ταύτα ουδεμίαν σχέσιν έχουν προς εθνικήν τινα ιδιοσυγκρασίαν. Οι απόστολοι εις το όρος Θαβώρ και κατά την πεντηκοστήν έλαβον την θέωσιν εις τον ανώτερον δυνατόν εν τη ζωή ταύτην βαθμόν· και ο Μωυσής θεώρει την δόξαν του Χριστού επί του Σινά τεσσαράκοντα ημέρας και νύκτας. Ουτοι ούτε Έλληνες, ούτε Λατίνοι, αλλά ούτε και Σλαύοι ήσαν».

¹³¹⁴ π.χ. Ι.Ρωμανίδης, 'Εκκλησιαστικά σύνοδοι και πολιτισμός' *Ρωμιοσύνη*, Ναύπακτος, 1994, 15

¹³¹⁵ M.Duverger, *Εισαγωγή στην πολιτική*, μτφρ. Σ.Οικονόμου, Αθήνα, Παπαζήσης, 1985, 19. Οι απόψεις αυτές αυτούσιες στο *Ρωμαίοι ή Ρωμηοί Πατέρες της Εκκλησίας...* 11. Επίσης σελ.17: «Πρέπει να τονισθή ότι η παράδοσις του φωτισμού με νοεράν προσευχήν και της θεώσεως υπήρχεν ισχυρώς ριζωμένη εις την Δυτικήν Ρωμοσύνην, όταν αι Γερμανικαί φυλαί την κατέκτησαν».

την κατήχησιν. Έτσι οι ησυχασταί πνευματικοί Πατέρες αντικατεστάθησαν από ηθικολογούντας οργανωτάς κατηχητικών σχολείων, που εφόρτωσαν την νεολαίαν με ηθικόν σύστημα, που μόνον υποκριτής ημπορεί να δώση την εντύπωσιν ότι εφαρμόζει. Τούτο, διότι ενόμισαν ότι αι εντολαί του Χριστού εφαρμόζονται με μόνον την θέλησιν, αφού είχαν άγνοια πλέον των παραδοσιακών πνευματικών σταδίων της καθάρσεως, του φωτισμού, και της θεώσεως ως και των ψυχοσωματικών συνεπειών αυτών. Έτσι και οι βίοι των αγίων κατήντησαν εν πολλοίς είδος μυθολογίας»¹³¹⁶.

Το ήθος της Ρωμοσύνης, κατά τον ΙΡ συνίσταται στη θεραπεία της αναζητούσης την ευδαιμονία ασθένειας της ανθρωπότητας και την παραγωγή φυσιολογικών πολιτών με ανιδιοτελή αγάπη από την Εκκλησία ως Εταιρία ψυχιατρικών Κλινικών και όχι απλώς ως μια επιπλέον μορφή θρησκείας ή φιλοσοφίας.¹³¹⁷ «Η πίστις, κατά την Αγίαν Γραφήν, είναι η συνεργασία με το Άγιον Πνεύμα, το Οποίον εγκαινιάζει την θεραπείαν της νόσου της ιδιοτελούς αγάπης εις την καρδίαν και την μεταβάλλει εις αγάπην, η οποία «ου ζητεί τα εαυτής». Η θεραπεία αυτή κορυφώνεται με τον δοξασμόν (την θέωσιν) και συνιστά την πεμπτουσίαν της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας, η οποία αντικατέστησε δι' αυτής την ειδωλολατρείαν ως τον πυρήνα του ελληνικού πολιτισμού της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας»¹³¹⁸. Ο ΙΡ ασκεί την κριτική του στην ευδαιμονία σε μια εποχή νεοελληνικής καταναλωτικής ανόδου¹³¹⁹.

Την αυθεντική εμπειρία αναζητά ο ΓΒ όταν έγραψε σε συλλογή δοκιμίων του με τίτλο *Της Ρωμοσύνης σχετικά με τη Λεβεντιά και Παλληκαριά, τη Διαλογή, το Μεράκι, το Κέφι* κτλ που θεωρεί συνιστώσες της Ρωμοσύνης. Συγκεκριμένα τον κεφάτο άνθρωπο τον χαρακτηρίζει ως *καθολικό άνθρωπο*, όρο που έχει και θρησκευτική έμπνευση¹³²⁰ αλλά καταλήγει σε αυτόν χωρίς ιδιαίτερη θεολογική επεξεργασία ή, καλύτερα, την θεωρεί αυτονόητη. Γράφει: «Οργασμός ψυχής, που αγκαλιάζει τη χαρά και την ομορφιά της ζωής. Πετάει τις βιοτικές μέριμνες, σπάει τα κοινωνικά δεσμά της, λυτρώνεται...Μεταμορφώνεται: γιατί πετάει το φόρεμα της

¹³¹⁶ Ρωμαίοι...25

¹³¹⁷ Εκκλησιαστικά Σύνοδοι...7. Αυτή η διαπίστωση οδήγησε στη νομιμοποίηση της Ορθοδόξου Καθολικής Παραδόσεως από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία.

¹³¹⁸ Εκκλησιαστικά Σύνοδοι...10

¹³¹⁹ Την τιμή της αντικαταναλωτικής κριτικής μοιράζεται με τον Χ.Γιανναρά, *Κεφάλαια Πολιτικής Θεολογίας*, Αθήνα, Γρηγόρης, 1983², 128-134

¹³²⁰ πχ τις θέσεις του δασκάλου του ΙΡ Γ.Φλωρόβσκυ, *Πορεία της ρωσικής θεολογίας...*26-27

νοησιαρχικής πεζότητας, της καθημερινότητας και συνθήκης, της ντροπής, δηλαδή της πτόησης προς τις τρέχουσες αντιλήψεις, και ντύνεται την άλικη ηγεμονική πορφύρα του εαυτού του, «...χιτώνα φωτεινόν αναβαλλόμενος», και κάνοντας το ίδιο το φως «ιμάτιον» της γυμνής ψυχής του...Με τη χαρά, το τραγούδι, την έξαρση και την ανάτασή του. Αλλάζει και το πρόσωπό του και είναι αδύνατο η έκφρασή του να κρύψει την εσωτερική του αλλαγή, γιατί ο εσωτερικός του πλούτος χύνεται κρουνός απ' τα μάτια και την όψη του. Ανθεί το γέλιο, ανθεί το τραγούδι, πυργώνεται η χαρά, τονώνεται η ανθρωπιά. Ο κεφάλτος αγκαλιάζεται με το διπλανό, με τους συμπότες, με τη συντροφιά του, με όλους τους ανθρώπους. Γίνεται καθολικός άνθρωπος και πλημμυρίζει από κοινωνικά κι ανθρωπιστικά αισθήματα»¹³²¹. Όσον αφορά το «πέταμα των βιωτικών μεριμών» που προαναφέρθηκε αποτελεί και αίτημα στη Θεία Λειτουργία, ενώ δεν απουσιάζουν εκκλησιαστικές εκφράσεις πχ το ιμάτιον και, τέλος, σχετικά με τον όρο «καθολικός άνθρωπος», κατά τον Τρουμπετσκόη ο άνθρωπος που έχει καθολική και όχι ατομικιστική συνείδηση «κατέχει εν εαυτή, ως προσωπικόν θησαυρόν, την κοινωνίαν των πάντων»¹³²². Θεωρούμε ότι οι δύο αντιλήψεις βρίσκονται σε όσμωση.

Ο σπαραγμός που εντοπίζει ο ΓΒ¹³²³ στον Καβάφη, συγκεκριμένα στο «Μύρης, Αλεξάνδρεια του 340 μ.Χ.», ως προς τη σχέση ελληνισμού-χριστιανισμού απουσιάζει από το απόλυτο ύφος του ΙΡ. Για τον «Ελληνοβυζαντινό Καβάφη»¹³²⁴ ο ΓΒ έγραψε αναδεικνύοντας τη θρησκευτική του ταυτότητα και, ίσως, συνδέοντας τη Ρωμοσύνη του Ρωμανίδη με την δική του: «Στην Πόλη γνώρισε τη λειτουργική μεγαλοπρέπεια της ορθοδοξίας. Είναι γνωστό το ποίημά του «Στην εκκλησία», όπου εξυμνεί τα εξαπτέρυγα, τα λάβαρα, τα άμφια, τα φώτα, τις εικόνες, τις ψαλμωδίες και ζει μέσα απ' αυτή τη λαμπρότητα «τις μεγάλες τιμές της φυλής μας – τον ένδοξό μας Βυζαντινισμό». Όταν στα 1901 πρωτοήρθε στην Αθήνα επισκέφτηκε και μελέτησε όλες σχεδόν τις εκκλησίες της, όπως σημειώνει στο ημερολόγιό του, που δημοσιεύτηκε στα «Πεζά» του. Σταμάτησε και στην Πάτρα και στην Κέρκυρα και

¹³²¹ ΓΒ...180-181

¹³²² δεξ παραπάνω υποσ. για τον Φλωρόβσκυ

¹³²³ Γ.Βαλέτας..72-73. Επιπλέον σελ 84: 'Ο Καβάφης κατά βάθος έζησε, μ' όλα όσα του καταλογίζουν για την κολασμένη ζωή του και μ' όλα όσα εξομολογείται στα ποιήματά του, ένας ασκητής, ελληνοχριστιανός. «Εν μέρει εθνικός κι εν μέρει χριστιανίζων», όπως λέγει σ' ένα μνημειώδη στίχο του. Πολύ ταιριαστά ο Μαλάνος του απέδωσε τα λόγια του Παπαμιχαήλ για τους Αντιοχείς της εποχής του Ιουλιανού: «εθνικός που πηγαίνει στην εκκλησία των χριστιανών και χριστιανός που ζει βίον εθνικόν και πράττει τα των εθνικών». Γι' αυτό τον τράβηξε τόσο πολύ η Αντιόχεια»

¹³²⁴ Τίτλος άρθρου...79

είδε τους ναούς του Άγιου Ανδρέα και του Άγιου Σπυρίδωνα. Περίφημο είναι το ποίημά του «Δέησις», αφιερωμένο στην Παναγιά, για την οποία έγραψε και έναν ύμνο στο πεζό, κρίνοντας την ποιητική συλλογή του Στρατήγη στα 1893. «Παρά τας φλυαρίας, γράφει, των επιπολαίων, η πίστη του λαού μας στην Παναγιά τον ενδυναμώνει και τον ανυψώνει ψυχικά. Ο πόνος του λαού βρίσκει ένα στήριγμα»...Μέσα στην αποστολή της εκκλησίας, είδε τη γαλήνη, την ανακούφιση του διπλανού, την κρυφή χαρά του πονεμένου, την ελπίδα, τον άνθρωπο! «Σε πολλά ταραγμένα σπίτια, είπε ο ίδιος, η παρουσία των ιερέων φέρνει κάτι από την περηγορητική εκκλησία». Γι' αυτό, πιστεύει και ζητά «τη συχνότερη παρουσία των ιερέων ανάμεσό μας.»¹³²⁵.

¹³²⁵ Γ.Βαλέτας...81-82

4 Η «ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ» ΚΑΙ Η «ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ» ΩΣ ΙΔΕΟΛΟΓΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΩΣ ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ

Η «οικουμενικότητα του ελληνισμού» και η «οικουμενικότητα της ορθοδοξίας» αποτελούν ναρκισσιστικά ιδεολογήματα αν προσδιοριστούν στα πλαίσια ενός πολιτισμικού και θρησκευτικού εθνικισμού ή ρεαλιστικές τοποθετήσεις αν προσδιοριστούν στα πλαίσια ενός πηγαίου «πατριωτικού» αισθήματος με επιστημονική καταξίωση. Υπόθεσή μας είναι ότι τη Μεγάλη Ιδέα την αντικατέστησε ο ελληνοχριστιανισμός και τον ελληνοχριστιανισμό οι δύο οικουμενικότητες ως ιδεολογικές απαιτήσεις κάθε εποχής και των συγκυριών της. Η Μ.Ιδέα λειτούργησε την εποχή των εθνικών ενοποιήσεων ενώ οι άλλες δύο την εποχή της πρώιμης και ύστερης παγκοσμιοποίησης.

Η Μ.Ιδέα αποτελούσε πάνδημο ελληνικό όραμα: «Στ' αλήθεια, η βυζαντινή αυτοκρατορία δεν εξαφανίστηκε. Κομματιάστηκε σε χίλια κομμάτια, αλλά δεν αφανίστηκε από τους Τούρκους... Να συγκροτήσουν αυτά τα σκορπισμένα νησάκια, να ξανακάνουν την ενότητα, αυτό είναι το τολμηρό όνειρο των Ελλήνων, των πλουσίων και των φτωχών, των μεγάλων και των ταπεινών»¹³²⁶. Για τις ρίζες τις Μ.Ιδέας ως ιδεολόγημα έγραψε ο Κ.Μοσκόφ¹³²⁷: «η μεταπρατική πόλη, τα πλατιά μικροαστικά στρώματα του πληθυσμού της, αλλά και οι μικροαστικές μάζες που βρίσκουν στη μεταπρατική πόλη τον οργανωτή και διάμεσο της εμπορευματικής τους παραγωγής, εκνευρισμένα απ' την πυκνή διαδοχή ελπίδων και απογοητεύσεων – η έκφραση είναι του Κ.Θ.Δημαρά- γυρεύουν υποκατάστατα στα αδιέξοδα της εθνογενετικής τους απραξίας, στα αδιέξοδα της υποταγής, και θα βρούν τα υποκατάστατα αυτά στον πολιτικό ρομαντισμό, μέσα από την πολιτική και ιδεολογική γλώσσα του συρμού, που θα τους προσφέρει η γλώσσα των μικροαστικών ανάλογων κοινωνικών στρωμάτων της αναπτυγμένης Ευρώπης. Ο φιλελευθερισμός αυτών των μικροαστικών στρωμάτων δε θα είναι μόνο άκριτος, δε θα αγνοεί δηλαδή μόνο τις κυρίαρχες αντιθέσεις, την εξάρτηση, αλλά θα είναι και άκρατος... Η πολιτική

¹³²⁶ G.Deschamps, *La Grece d' aujourd'hui*, Paris 1892, 382. Αναφέρεται από τον Α.Ε.Βακαλόπουλο, *Ο χαρακτήρας...* 42

¹³²⁷ *Δοκίμια 1*... 25-26 Επίσης, Ν.Ψυρούκης, *Ιστορικός χώρος και Ελλάδα...* 97-98

αυτή ιδεολογία θα συντείνει ακόμη περισσότερο να αποτρέψει τον ελληνικό λαό από την πάλη για τη δημιουργία ενός Κράτους συστηματοποιημένου, εκλογικευμένου, ακόμη και μες στα πλαίσια που επιτρέπει το τότε κυρίαρχο μεταπρατικό σύστημα. Ο πολιτικός ρομαντισμός θα οδηγήσει έτσι τις μεγάλες μικροαστικές μάζες στην προβολή σαν πολιτικού τους συνθήματος μιας σωβινιστικής υπερπατριωτικής μεγάλης ιδέας στην εξωτερική πολιτική, και αντίστοιχα ενός μεταφυσικού φιλελευθερισμού στην εσωτερική πολιτική».

Η Μ.Ιδέα είναι Ιανός όπως την παρουσιάζει ο Γ.Βαλέτας με αφορμή το έργο του Εφταλιώτη: «Η «Ιστορία της Ρωμοσύνης» μαζί με τις συζητήσεις που σήκωσε αποτελεί το συντριπτικότερο τσάκισμα του προγονόπληχτου λογιωτατισμού, που στηριγμένος στο μεγαλοϊδεατισμό, που αποτελούσε την πιο ευαίσθητη χορδή της Ρωμοσύνης για την εθναπελευθερωτική της ολοκλήρωση, αποκοίμιζε το λαό μας με ψεύτικα ιδανικά, για να παραγκωνίζει και ν' αφήνει άλυτα τα ζωτικά προβλήματα της λαϊκής παιδείας, της οικονομικής ανάπτυξης, της υγείας, και του εξοπλισμού»¹³²⁸.

Τα ίδια στοιχεία με τα προηγούμενα –ιδεολογική απόκρυψη της πραγματικότητας και πηγαίο και αυθόρμητο αίσθημα- μπορούμε να παρατηρήσουμε και στον ελληνοχριστιανισμό. Τη θετική όψη του Ιανού παρουσιάζει ο Β.Στογιάννος: «...όταν μιλούμε για ελληνοχριστιανικό πολιτισμό, δεν σημαίνει ότι ταυτίζουμε την εκκλησία με τα όρια μιας συγκεκριμένης ιστορικής εθνικής πολιτιστικής δράσεως. Δεν σημαίνει ακόμη ότι θεωρούμε απαραίτητη την σύζευξη του Ευαγγελίου με μια ορισμένη φιλοσοφία ή ότι το περιορίζουμε στα γνωστικά όρια μιας ορισμένης εποχής. Ελληνοχριστιανικός πολιτισμός είναι ένας όρος που θυμίζει σ' όλους τους χριστιανούς τη σωστή πορεία της Εκκλησίας μέσα στον κόσμο, την αναγεννητική δύναμή της και την πρακτική εφαρμογή του Ευαγγελίου τόσο στα όρια του ανθρώπου όσο και στα πλαίσια της ιστορίας. Πρόκειται για έναν όρο που μας θυμίζει την αναγκαιότητα να αναγεννηθεί ολόκληρη η ζωή μας και όλες οι πτυχές του κόσμου μας από τη χάρη του παναγίου Πνεύματος»¹³²⁹.

¹³²⁸ Της Ρωμοσύνης...30-31

¹³²⁹ Β.Π.Στογιάννος, *Η Εκκλησία στην Ιστορία και στο Παρόν*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1982, 67-68
Για τον ελληνοχριστιανισμό ως ιδεολόγημα στο Μέρος Β, 1.2

Από την άλλη πλευρά ο Γ.Μεταλληνός έγραψε για τη Μεγάλη Ιδέα του Γένους: «Το υπόβαθρο της Μεγάλης Ιδέας δεν είναι επεκτατικό-πολιτικό, αλλά πνευματικό-εκκλησιαστικό, ως όραμα της ενότητας της πίστης και εν Χριστώ κοινωνίας. Είναι η συνείδηση της οικουμενικής ευθύνης και αποστολής της Ελληνικής Ορθοδοξίας, αλλά και το μόνιμο χρέος του Ελληνισμού ως φωτιστή της Οικουμένης»¹³³⁰.

Οι δύο οικουμενικότητες αποτελούν υποκατάστατα μη βιωμένης ζωής των μικροαστών μέσα σε έναν απρόσωπο τεχνολογικό πολιτισμό όπου ο καταβρωχθιστικός καπιταλισμός κυριαρχεί.

Κατά τον Σ.Αγουρίδη¹³³¹ ο Β.Μουστάκης ταυτίζει τις δύο οικουμενικότητες στο λήμμα 'Ελλην' της ΘΗΕ. και επιπλέον την άποψη περί οικουμενικού προορισμού της Ελληνικής Ορθοδοξίας συναντάμε υπό ποικίλες μορφές ως την καθιερωμένη στην Ελλάδα άποψη μεταξύ των θεολόγων. Κατά τον ΣΑ, σε μία επιστημονική προσέγγιση των δύο οικουμενικοτήτων, «ως βασικά χαρακτηριστικά αυτού του νέου τρόπου [του ελληνικού] που επέδρασε οικουμενικά στον κόσμο πρέπει να θεωρηθούν: α) Η λογική έρευνα του φυσικού κόσμου από τον άνθρωπο, καθώς και ένας νέος επιστημονικός τρόπος ανάλυσης της ανθρώπινης ιστορίας, όπως και η οργάνωση νέων μορφών κοινωνίας πολιτών. β) Ένα νέο αίσθημα για την ομορφιά στον κόσμο, με κέντρο την ανθρώπινη μορφή, ντυμένη ή γυμνή. γ) Η διαλεκτική ανάπτυξη των ιδεών από τον Πλάτωνα, κι η θεμελίωση της Επιστήμης από τον Αριστοτέλη. Δεν είναι σύμπτωση ότι τα σύγχρονα επιστημονικά λεξικά, πάνω από τις μισές σελίδες των καταλαμβάνονται από ελληνικές λέξεις και επιστημονικούς όρους. δ) Ο Έλληνας μπόρεσε να παραστήσει με το δράμα και την κωμωδία τη ζωή του, να δει την ανθρώπινη μοίρα γυμνή μπροστά του, και έτσι να προωθήσει την αυτοσυνειδησία του ανθρώπου...Γι' αυτούς τους λόγους, για επιστημονικούς λόγους, είναι εκτός πραγματικότητας όσοι ταυτίζουν, έτσι από ορθόδοξο ζήλο, Ελληνισμό και Βυζάντιο, Οικουμενικότητα του χριστιανισμού και Οικουμενικότητα της Ορθοδοξίας» Η οικουμενικότητα της Ορθοδοξίας συνίσταται α) «στο σωτηριώδες μήνυμα του Ιησού Χριστού...δια του οποίου τονίζεται ότι ο Θεός εν Χριστώ δίνει μια τελευταία ευκαιρία στον κόσμο» β) στην εσχατολογική κινητική

¹³³⁰ Σχέσεις...137

¹³³¹ Σ.Αγουρίδης, *Θεολογία και Κοινωνία σε Διάλογο*, Αθήνα, Άρτος Ζωής, 1999 58-63

δύναμη της Ανατολικής Ορθοδοξίας που βρίσκεται στα μυστήρια. Για τον ΣΑ η «Πολιτική Ορθοδοξία» ευθύνεται για την σχετικοποίηση της Οικουμενικότητας της Ορθοδοξίας «που η Ελληνική Εκκλησία κληρονόμησε από το Βυζάντιο και την Τουρκοκρατία: η Βασιλεία του Χριστού εξισώθηκε με τη βασιλεία του αυτοκράτορα· η ελπίδα του χριστιανού ταυτίσθηκε με την ελπίδα του πολίτη της αυτοκρατορίας». Το αρμενικό ζήτημα, η απόσπαση της Συρίας, Παλαιστίνης και Αιγύπτου, η Ρωσία ως Τρίτη Ρώμη, το σύγχρονο χάος Ορθοδόξων Εκκλησιαστικών «δικαιοδοσιών» με εθνικά ιδιαίτερους επισκόπους (7 στο Παρίσι, 14 στη Ν.Υόρκη κοκ), «με το ότι δηλαδή κάθε εθνική ενότητα έφτιαξε τη δικιά της Ορθοδοξία, και δεν έγινε το αντίστροφο, δηλαδή η Ορθοδοξία να αναμορφώσει και να αναπλάσει τα ορθόδοξα έθνη μέσα στα πλαίσια όχι μιας εξωτερικής, τυπικής και τελετουργικής, αλλά ουσιαστικά πνευματικής ενότητας», σχετίζονται με την «Πολιτική Ορθοδοξία» και καμία σχέση δεν έχουν με την Οικουμενικότητα της Ορθοδοξίας

Η Οικουμενικότητα της Ορθοδοξίας δεν θα έπρεπε να αποτελεί Πνευματοαποκλειστικότητα: «Στη θεολογία της ανατολικής Εκκλησίας απαντά διάχυτη η βεβαιότητα ότι το Άγιον Πνεύμα εργάζεται για την επίτευξη ενότητας όλων των όντων, με τρόπους οι οποίοι υπερβαίνουν την ανθρώπινη σκέψη και φαντασία και, συνεπώς, δεν μπορούν να κλειστούν σε θεολογικά σχήματα και περιγραφές. Τα κατ' εξοχήν δομικά υλικά μιας αρμονικής συμβιώσεως, όπως «αγάπη, χαρά, ειρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, αγαθωσύνη, πίστις, πραότης, εγκράτεια», είναι «καρποί» Του (Γαλ. 5:22). Από τη διαβεβαίωση αυτή του Αποστόλου Παύλου δικαιούμεθα, νομίζω, να συμπεράνουμε ότι, όπου υφίσταται η παρουσία των στοιχείων αυτών –και αναντιρρήτως διαπιστώνεται σε ουκ ολίγα «εξωχριστιανικά» περιβάλλοντα-, είναι δυνατόν να διακρίνουμε ίχνη του έργου του Αγίου Πνεύματος»¹³³². Κατά παράδοξο τρόπο μια ορθόδοξη ιεραποστολή θα μπορούσε να πάρει ως δώρο το Αγ.Πνεύμα από τους κατηγούμενους και να αντιδωρήσει το Χριστό. Κατά τον ΣΑ «αυτή η Ορθοδοξία [ως ιστορία της σωτηρίας] έχει το βάθος του ευχαριστιακού μυστηρίου της κοινωνίας και την ευρύτητα της έννοιας του λαού του Θεού, στην οποία περιέχεται το γεγονός των συναινετικών συνοδοιπόρων ακόμα και των με την ίδια πρόθεση «ανωνύμων» Ορθοδόξων, ανθρώπων πάσης φύσεως με φρόνημα συγγενές προς το Ορθόδοξο».¹³³³

¹³³² Αναστάσιος, *Παγκοσμιότητα...*42

¹³³³ Κριτική στον Χ.Γιανναρά ΚΑΘ' ΟΔΟΝ...178

Ως προς την ρεαλιστική και όχι εξουσιαστική Οικουμενικότητα της Ορθοδοξίας έγραψε ο Γ.Πυρουνάκης: «Τις μαρτυρίες και τα μαρτύρια δεν τα βρίσκουμε μόνο στους κύκλους των πιστών του Θεού, αλλά για τα ανθρώπινα δίκαια και τις ανθρώπινες χαρές μαρτυρούν και άνθρωποι και ιδιαίτερα νέοι, έστω κι' αν δεν κατακαίει τις ψυχές τους η φλόγα της θείας φωτιάς ή δεν κρατάει το χέρι τους σταυρό ή δεν κρέμεται σταυρός στο λαιμό τους, μα που στα στήθη τους θα πάλλει η αγάπη τους κι' αυτών για τον άνθρωπο. Δε θέλω να πω –γιατί δεν είναι ώρα να θεολογήσουμε- όπως έλεγαν οι αρχαίοι χριστιανοί φιλόσοφοι, αν ο σπερματικός θείος λόγος, είναι που δίνει τις αφορμές και τις παρορμήσεις και εις τους έξω να αγωνιούν και να αγωνίζονται για τα σωστά και τα υψηλά σε μαρτυρίες αλήθειας. Ας μη μας ενδιαφέρει για παραζήλο ή αντιρρήσεις αυτό. σημαντικό είναι ότι βλέπομε πολλούς να μαρτυρούν για την αλήθεια. Αυτοί όλοι είναι άξιοι. Και αυτοί προμηνύουν την άνοιξη. Τα χελιδόνια και όχι οι κούκοι. Οι παρηγορίες και οι ελπίδες μας!...Ανοιχτομάτες και ατρόμητοι λοιπόν αγωνιστές γυρεύουν οι σύγχρονες περιστάσεις. Να ξέρουν καλά με ποιους θα παλαίψουν. Νέους Ισραήλ (με την πλήρη έννοια της λέξεως, όπως όταν πρωτοχρησιμοποιήθηκε) παλαιστές με το Θεό ακόμη. Επομένως ικανούς να τα βγάζουν πέρα με όλα και με όλους. Με το Θεό; Ναι. Για να πουν, αν είναι πιστοί, θα μείνω μαζί Σου! Κι' αν δεν είναι πιστοί για να λένε θα παλαίψω για να μετρήσω τη δύναμή μου...Και εγώ λέω, γιατί πιστεύω και ελπίζω, πως κι' αυτούς τους καμαρώνει ο Θεός, κι ότι θα βρει τον τρόπο, *χωρίς να θίξει ιτηνελευθερίατους*, να τους πάρει στην αιωνιότητα κοντά Του!»¹³³⁴.

Κατά τον Τυάλ «ή το μέλλον της Ελλάδας θα έχει ως βάση του μια «ελληνικότητα», δηλαδή μια αυτοπροσδιοριστική και εθνικιστική έξαρση, γαντζωμένη στα Βαλκάνια, ή θα μπορέσει, εξαιτίας της διασποράς του ελληνικού κόσμου σχεδόν παντού, ν' αντιμετωπίσει μια επιστροφή στην οικουμενικότητα του μακραίωνος ελληνικού πνεύματος...Στηριζόμενη στην *ελληνικότητά της*, η αυριανή Ελλάδα θα μπορούσε να επανασυνδεθεί με τον ιστορικό της *ελληνισμό*. Απ' αυτή τη διαλεκτική σχέση ανάμεσα στο *ιδιόμορφο* και το *οικουμενικό* θα εξαρτηθεί όχι μόνο η μοίρα της Ελλάδας, αλλά και η μοίρα πολλών άλλων»¹³³⁵.

¹³³⁴ 'Κηρύγματα Ελπίδας' *ΕΝΟΠΙΑΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ* Σεπτέμβριος 1975 6, 10

¹³³⁵ Τυάλ...17-18

Κάποιος πρέπει να έχει ταυτότητα για να διαλεχθεί, η πίστη στην ταυτότητα δεν συνεπάγεται αποκλεισμούς αλλά όσμωση· η ταοϊστική αντίληψη για την εξουσία είναι επίσης οικουμενική όπως και πολιτισμικές συμπεριφορές αφρικανικών λαών... Η μοναδικότητα δεν συνεπάγεται απολυτότητα¹³³⁶ όσον αφορά την οικουμενικότητα του ελληνισμού και την οικουμενικότητα της ορθοδοξίας.

¹³³⁶ Για την αντίληψη αυτή της ταυτότητας Ν.Νησιώτης, *Από την Ύπαρξη...* 54-55

5 ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΑΝΙΣΤΟΡΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑ: Η ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ-ΕΣΧΑΤΟΛΟΓΙΑΣ ΜΕ ΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ

Οι σχέσεις παρόντος-μέλλοντος, ιστορίας-εσχατολογίας, καθημερινότητας-βασιλείας του Θεού ορίζουν τη στάση έναντι της πολιτικής, κοινωνικής, εθνικής αλλά και κοσμικής-συμπαντικής ζωής. Θα παρουσιάσουμε τις διαφορετικές αντιλήψεις στο αντικείμενο αυτό με τις συνέπειές τους. Το κεντρικό ερώτημα που τίθεται είναι εάν τα όνειρα και οι προσδοκίες γίνονται πραγματικότητα, εάν βρίσκονται σε διαλεκτική σχέση ο ρεαλισμός με τη φαντασία.

«...[αλλά εδώ] έγινε κι' ένα άλλο βασικό λάθος από τους ερμηνευτές της Χριστιανικής αλήθειας. Η Σωτηρία που φέρνει ο Χριστός στον Κόσμο θεωρήθηκε μονόπλευρα μεταφυσική και άφησε ακάλυπτη την ανθρωπότητα στην εγκόσμια ζωή και τα προβλήματά της. Γιατί μέσα στο μήνυμα της Σωτηρίας υπάρχει βέβαια το μεταφυσικό πεπρωμένο του ανθρώπου, υπάρχει όμως και η επίγεια πλευρά της, που έχει σχέση με την Κοινωνική Δικαιοσύνη, με την ελευθερία και τον ανθρωπισμό, για τα οποία η Εκκλησία δεν έδειξε πάντοτε το ενδιαφέρον που χρειαζότο και λησμόνησε πως αποστολή της είναι να μεταβάλει τον κόσμο τούτο σιγά-σιγά σε «καινόν κόσμον», σε Βασιλεία του Θεού»¹³³⁷ Είναι το ίδιο ακριβώς όταν ο Πετρώφ¹³³⁸ μιλούσε για την Εκκλησία ως πραγματοποίηση της Βασιλείας του Θεού

¹³³⁷ Μητρ.Γερμανίας [Κισσάμου και Σελίνου] Ειρηναίου Γαλανάκη, *Στρατευόμενη Εκκλησία*, Αθήνα 1975, 41 Ο Ειρηναίος γράφει παραδοσιακά για δύο κόσμους που είναι όμως και στους «δύο» η Βασιλεία πχ για το γάμο στο *Από τις εορτές της Εκκλησίας μας. Χαρούμενα μηνύματα Πίστης και Ζωής*, Κίσαμος 2000, 102: «...και του δίνει τις προοπτικές δημιουργίας μιας δυναμικής ανθρωπότητας, που γίνεται βασιλεία του Θεού στον κόσμο αυτό και πέρα από τον κόσμο αυτό»

¹³³⁸ σελ 10-11 Επίσης, Μ. Meerson-Aksenov... 11-13: «εκπνευματοποιήθηκε πάρα πολύ η σωστή κατά γράμμα έννοια της επικλήσεως των χριστιανικών προσευχών: 'Ναι έρχου, Κύριε Ιησού', 'ελθέτω η Βασιλεία σου, γενηθήτω το θέλημα σου, ως εν ουρανών και επί της γης'. Φαινόταν ευκολώτερο το να απαρνηθούμε τον κόσμο αυτό, για να βρούμε τον Θεό, από το να επικαλεσθούμε τον Θεό για να κατέβη σε μας· από το να αντιληφθούμε την αιώνια παρουσία Του στον κόσμο μας... Όπως στην εποχή της Π. Διαθήκης, έτσι και τώρα φαίνεται σαν να περιορίζεται η σφαίρα της παρουσίας του Θεού στο Ναό. Ο λαϊκός έχει καταντήσει απλώς καταναλωτής της λατρείας, ο οποίος πηγαίνει στον Ιερέα για να του ικανοποιήσει αυτός τις θρησκευτικές του ανάγκες, εκτελώντας του –όπως ο προχριστιανικός ειδωλολατρικός ιερέας– έναντι αμοιβής την απ' αυτόν αιτουμένη λατρευτική πράξη. Κι' αυτό μπορεί να πάρη τέτοιου είδους απρόσωπες μορφές, ώστε η προσωπική επαφή μεταξύ του κλήρου και του πιστού λαού να μη θεωρείται απαραίτητη και ν' αφήνεται στη τύχη, όπως ακριβώς συμβαίνει στις σχέσεις μεταξύ πωλητή και πελάτη στο μαγαζί... Η πνευματική ζωή της Εκκλησίας έγινε ανάμνηση και σύμβολο, που το περιεχόμενο και το νόημά του ξεχάστηκε και χάθηκε»

στον κόσμο, είναι το ίδιο ακριβώς όταν ο άγιος Πορφύριος μιλά –εις πείσμα πολλών- για Άκτιστη Εκκλησία, είναι το ίδιο ακριβώς όταν ο Στανιλοάε ήταν χαρούμενος – μέσα στις ταλαιπωρίες του- και αισιόδοξος άρα κατηγορητέος (!)¹³³⁹ ... Ο Β.Ιωαννίδης επιμένει αποφασιστικά στο ‘η βασιλεία του Θεού ως παρούσα εν τω κόσμω τούτω πραγματικότης’ έναντι των ‘η βασιλεία του Θεού ως μέλλουσα και προσδωκωμένη’ και ‘η βασιλεία του Θεού ως αρξαμένη ήδη και αναπτυσσομένη εν τω κόσμω τούτω – η απόλυτος και τελεία πραγματοποίησής της εν τω μέλλοντι αιώνι’¹³⁴⁰ ενώ ο Λ.Φιλιππίδης πραγματοποιεί την σύνδεση ιστορικοεσχατολογίας με τον ψυχοτροπισμό στη Ιατρική¹³⁴¹

Η ιστορική εσχατολογία δεν αφορά στη λεγόμενη μετα-ιστορική κατάσταση της μετά το θάνατο ζωής και τη δευτέρα Παρουσία αλλά σε ολόκληρη τη θεία οικονομία¹³⁴² οπότε δυναμικές, ριζοσπαστικές και ανθρωποκεντρικές τάσεις αναπτύσσονται εντός της. Τα έσχατα βιώνονται ως ήδη παρόν γεγονός αν και δεν έχουν συντελεσθεί πλήρως¹³⁴³, το αναμενόμενο είναι βέβαιο δια της πίστεως και αποτελεί ιστορική εμπειρία κάθε στιγμής με ελπίδα, η ιστορία καταφάσκει από το έσχατο που αναμοχλεύει την ιστορική πραγματικότητα προς την πρόοδο . Ο χριστιανισμός όμως δεν είναι πολιτική ιδεολογία και ουτοπία και καμιά ιστορική

¹³³⁹ Σταυρός...89,75

¹³⁴⁰ Β.Χ.Ιωαννίδου, ‘Η Βασιλεία του Θεού κατά την διδασκαλίαν της Καινής Διαθήκης’ *Ανάπτυον ΕΕΘΣΠΑ*, Αθήναι 1955 Κατά τον U.Eco, *Η σημειολογία στην καθημερινή ζωή*, Θεσσαλονίκη, Μαλλιάρης-Παιδεία, 1991³ 198: «όμως σ’ αυτούς η απόφαση για πάλη και μαρτύρια προκαλεί μεγάλη αγαλλίαση: γιατί οι αγνοί έχουν ήδη πραγματοποιήσει τη βασιλεία των ουρανών πάνω στη γη. Είναι απαλλαγμένοι από συμβιβασμούς και γι’ αυτό μες στον ασκητισμό τους νιώθουν ηδονή, χαρά, αδελφοσύνη...»

¹³⁴¹ Λ.Ι.Φιλιππίδου, *Η πίστις ως παράγων βεβαίας ιάσεως*, Ανατύπωσις εκ του Φυματιολογικού Αρχείου ‘Σισμανόγλειον’ Αθήναι, 1947, 13: «εις τους ασθενείς τούτους [απηλπισμένους] αμφοτέρων των φύλων και διαφόρων ηλικιών προσεπάθησεν ο Coue να εμπεδώση την βεβαιότητα ότι «δεν έχουν τίποτε», ότι «θα γίνουν καλά» - έτι περισσότερο, ότι «είναι ήδη καλά.»» δηλ. το όνειρο είναι πραγματικότητα

¹³⁴² «Το να μιλάς για τον άνθρωπο και τη ζωή και δράση του σημαίνει ότι κάνεις θεολογία αναπόφευκτα, γιατί ο Θεός έγινε άνθρωπος». Η φράση ανήκει στον David Jenkins και παρατίθεται στο Ν.Νησιώτης, *Η απολογία της Ελπίδος*...493

¹³⁴³ Ν.Νησιώτης, *Η απολογία*...492: «...τα θεμέλια μιας ιστορικοεσχατολογικής οντολογικής και υπαρξιακής θεολογίας συγχρόνως, δια της οποίας ο επ’ ελπίδι ζωής αιωνίου κληθείς άνθρωπος βιοί εις εκάστην ιστορικήν στιγμήν, ήδη εδώ και τώρα, δια της ενσυνειδήτου και ανά πάσαν στιγμήν ανανεουμένης αποφάσεώς του το οντολογικόν βαθύτερον περιεχόμενον της πίστεώς του, ήτοι την βεβαίαν πλήρωσιν εις το τέλος του ό,τι εκείνος ως μέλος της ιστορικής κοινωνίας των πιστών και μετ’ αυτών αναμένει ως γεγονός, το οποίον θα λάβη χώραν εις το μέλλον. Η βεβαιότης της πίστεως δημιουργεί την προϋπόθεσιν της βιώσεως του μελλοντικού γεγονότος ήδη τώρα εις έκαστον κ α ι ρ ό ν, δηλαδή εις εκάστην στιγμήν της ιστορίας, η οποία λαμβάνει ούτω νέον αξιολογικόν περιεχόμενον. Μία τοιαύτη εσχατολογία, αποτέλεσμα βαθυτάτης θεολογικής σκέψεως, προσδίδει εις την ιστορίαν, ως τον χώρον ένθα το έσχατον ήδη εγκαινιάζεται, άρχεται, παρουσιάζεται, συλλαμβάνεται και βιούται, αξίαν και δυναμισμόν».

στιγμή δε μπορεί να απολυτοποιηθεί. «Μαρτυρία της ελπίδας μας, πέρα από κάθε άλλο, είναι η ίδια η πραγματικότητα της χριστιανικής ύπαρξης, η οποία ελπίζει στο μέλλον, ζει το Τέλος, αγωνίζεται ως ήδη να κατέλαβε, μεταμορφώνεται ήδη όπως ακριβώς θα γίνει τελικά στο τέλος των αιώνων και αγωνίζεται όχι για μια εφήμερη και παροδική ελπίδα, αλλά για κάτι βέβαιο, το οποίο έχει ήδη εισβάλει στην ιστορία και της δίνει το περιεχόμενό της, αν και ακόμη αυτό δεν έχει πλήρως πραγματοποιηθεί. Όποιος δίνει ομολογία της Ελπίδας εν Χριστώ είναι συγχρόνως ιστορικός και εσχατολογικός, άρα γίνεται δυναμικός παράγοντας μεταβολής και κινείται συνεχώς μπροστά και ως ανακαινιστής αναμένει την τελική πλήρωση, η οποία τον υπεκκαίει, τον καθιστά δημιουργικό σε όλες τις σχέσεις του μέσα στο σύγχρονο κόσμο»¹³⁴⁴. Η ριζοσπαστική, ακτιβιστική, κοινωνικοπολιτική θεολογία συμβαδίζει με την εσχατολογική τάση στο έργο του ΝΝ ταυτόχρονα με την υπαρξιακή μεταμόρφωση. Αλλά στη κάθε στιγμή είναι ολόκληρη η αιωνιότητα, αυτήν την ευτυχία την αποποιείται ακόμη και ο ΝΝ

Το έσχατο βιώνεται ρεαλιστικά στην καθημερινότητα και όχι «ως εάν» [ΣΣ ως εάν να ήταν πραγματικότητα] όπως εισηγείται ο Σ.Αγουρίδης αποκαλώντας το «περίεργο τύπο ύπαρξης» και τη περίοδο του «αναμεταξύ» της πρώτης και δεύτερης έλευσης του Χριστού ως «παράξενη περίοδο». Τίποτε το περίεργο ή παράξενο δεν υπάρχει στην ιστορικοεσχατολογική κατάσταση η οποία είναι πραγματικότητα όπως παρουσιάστηκε μερικώς πριν στη σκέψη του ΝΝ και όχι «ως εάν» να ήταν πραγματικότητα, ο χριστιανός «ζει το Τέλος» όπως προαναφέρθηκε. Οπωσδήποτε η τοποθέτηση του Σ.Αγουρίδη για την κατάσταση «αναμεταξύ» προϋποθέτει ένταση, δημιουργικότητα και ριζοσπαστικότητα, αυτή η ριζοσπαστικότητα όμως στο κοινωνικό επίπεδο έχει διαφορετική βάση από εκείνη του ΝΝ. Στο ΣΑ το εσχατολογικό αποκαλύπτει ότι ο κόσμος είναι «πονηρός» και προσωρινός¹³⁴⁵ ενώ στον ΝΝ υπάρχει η αισιόδοξη τοποθέτηση ότι η ανακαίνιση στον κόσμο είναι ένα μόνιμο γεγονός αφεαυτού αλλά ταυτόχρονα βρίσκεται και σε σχέση με την εσχατολογική ανακαίνιση¹³⁴⁶, το «ως εάν» οδηγεί σε ένα ριζοσπαστικό αλλά ιδεολογικό τρόπο ενώ το «βιοί ήδη επ' ελπίδι εντός της ιστορίας» οδηγεί σε ένα ριζοσπαστικό αλλά μη ιδεολογικό τρόπο γεμάτο αισιοδοξία για την ιστορία και τον

¹³⁴⁴ Ν.Νησιώτης, *Η απολογία...* 495 Η απόδοση στην απλή νεοελληνική είναι δική μας.

¹³⁴⁵ Θεολ. Και Επικαιρ...27

¹³⁴⁶ Από την ύπαρξη...27-31

πολιτισμό. Ο Σ.Α., αντίθετα από τον ΝΝ, σχετικοποιεί τελικά την ριζοσπαστικότητα που εισηγείται: «Ενώ το εξωτερικό σχήμα του κόσμου ουσιαστικά δεν αλλάζει εξωτερικά, παραμένει περίπου το ίδιο, κάτι αλλάζει εσωτερικά, κάτι που σχετίζεται με τη δύναμη της επιβολής του πάνω μας. Ενώ δεν μπορούμε να ξεφύγουμε από τους καταναγκασμούς του γνωστού σε όλους μας κόσμου, μπορούμε να ζούμε «ως εάν» ο κόσμος να έχει αλλάξει. Ο κόσμος βρίσκεται σε μια διαδικασία αλλαγής και μεταβολής· τα τέκνα του Θεού, οι υιοί της Βασιλείας του Θεού, ζουν το δικό τους παρόν, όχι κάτω από τις δυνάμεις και τις επιρροές του παρελθόντος, αλλά υπό την επήρεια των δυνάμεων του νέου κόσμου που περιμένουμε. Με το ένα πόδι πατάμε στο παρόν, ενώ με το άλλο πατάμε «ως εάν» να βρισκόμαστε στο μέλλον που περιμένουμε»¹³⁴⁷. Εάν ο κόσμος δεν αλλάζει πραγματικά τότε το «ως εάν» λειτουργεί ως ρόλος ηθοποιού επί σκηνής. Από τη στιγμή που υπάρχουν «δύο τρόποι και όχι δύο κόσμοι», θέση του ίδιου του Σ.Α., ο χριστιανός πατάει με τα δύο του πόδια στο παρόν με ιστορικοεσχατολογικό τρόπο. Για τον Σ.Α. το παρόν υπερβαίνεται από τις αξίες του μέλλοντος, για τον ΝΝ μεταμορφώνεται· ο Σ.Α. χρησιμοποιεί τον αρνητικό – αλλά και αμφίσημο- όρο «ένταση»¹³⁴⁸ με την οποία βιώνεται «η εισβολή του μέλλοντος», στον ΝΝ υπάρχει ειρηνικότητα και δυναμισμός ταυτόχρονα.

Σύμφωνα με τον Σ.Α. «με τον παραμερισμό του «αναμεταξύ» διασώζονται κυρίως οι ατομοκρατικές αξίες, παύει ζωτικά να ενδιαφέρει το αδιάσπαστο του ανθρώπου με την κοινωνία και την κτίση. Το παρόν δεν είναι κάτι που πρέπει να υπερβαθεί από τις αξίες του μέλλοντος, είναι μάλλον το εισιτήριο για την απόκτηση μιας ατομικής μακάριας αθανασίας. Εξάλλου, η ατονία του ριζοσπαστισμού της ύπαρξής μας κατά το παρόν υπέθαλψε διάφορα είδη εκκοσμίκευσης, διάφορους βαθμούς, δηλαδή, συναίνεσής μας προς τον κόσμο»¹³⁴⁹. Κατά τον ίδιο συγγραφέα ο παραμερισμός του «αναμεταξύ» στην κωνσταντίνηα περίοδο και εξής οδήγησε στην εκκοσμίκευση της θρησκευτικής εσχατολογίας σε Μεγάλη Ιδέα.

¹³⁴⁷ Θεολ. Και Επικ...29

¹³⁴⁸ Η φιλοσοφία θα μπορούσε να λειτουργήσει θεραπευτικά ως προς την θεολογικά και βασανιστικά αδικαιώτη ένταση εάν της επιτραπεί ώστε να μην λειτουργούν οι θεολόγοι ως κουρδισμένες κούκλες. Ενδεικτικά, Δ.Ν.Λαμπρέλλης, *Η ένταση, το υποκείμενο, η κοινωνία*, Αθήνα, Δωδώνη, 2001. *Ζώνον Θεούμενον* είναι ο συμφιλωτικός τίτλος του βασικού βιβλίου του Π.Νέλλα.

¹³⁴⁹ Θεολ...30

Μια τρίτη τοποθέτηση όσον αφορά στη σχέση ιστορίας-εσχατολογίας αποτελεί η ρήξη στη σχέση των δύο μεγεθών με απόλυτη άρνηση της ύπαρξης ενός όρου (ιστορικοεσχατολογικός) που εισηγήθηκε ο ΝΝ. Στην τοποθέτηση αυτή μεγεθύνεται το υπαρξιακό εις βάρος του κοινωνικοπολιτικού, προβάλλεται το ήθος με σχετικοποίηση και απαξίωση της ηθικής και τελικά της πολιτικής. Σε μια ευχαριστιακή-εσχατολογική και υπαρξιακή θεώρηση του Ι.Ζηζιούλα «δεν έχει θέση το «όπιον» ενός κοινωνικού ευαγγελίου»¹³⁵⁰ ενώ ο επίγειος παράδεισος μιας ηθικά τέλειας κοινωνίας αποτελεί δημιούργημα του δυτικού ορθολογισμού. Η εσχατολογική διάσταση είναι τελετουργικής-συμβολικής και όχι ιστορικής-ρεαλιστικής φύσεως. Ωστόσο, α) το ευχαριστιακό ήθος μπορεί να οδηγήσει σε μια ηθική αναγέννηση της κοινωνίας¹³⁵¹. β) η ανθρωπότητα δεν συμπεριφέρεται πάντα λογικά, και δε μπορεί κανείς να την κάνει ούτε με τη βία ούτε με την πειθώ, να φερθεί έτσι – εδώ έγκειται η αξία του λειτουργικού ήθους ως προς την πειστικότητά του¹³⁵². γ) επιπλέον η ηθική προϋποθέτει βαθιά υπαρξιακά κίνητρα για να λειτουργήσει¹³⁵³ δ) «ο κόσμος σήμερα δεν χρειάζεται ηθική, αλλά ήθος. Όχι ένα προγραμματισμό, αλλά μια στάση και μια νοοτροπία. Όχι μια νομοθεσία, αλλά ένα πολιτισμό»¹³⁵⁴ ε) η σύνθεση ιστορίας-εσχατολογίας ως σύνθεση Δύσεως-Ανατολής αποτελεί προτεραιότητα¹³⁵⁵

Ωστόσο, η ασκητική πάλη μέσα στον κόσμο μετά την Ευχαριστία έχει ηθικοπολιτική -και όχι μόνο υπαρξιακή- διάσταση την οποία απαξιώνει ο ΙΖ. Ο Αιμιλιανός Τιμιάδης αναφερόμενος στο αμάρτημα της ακηδίας και ως κοινωνικοπολιτική και εκκλησιαστική στασιμότητα και ακινησία γράφει χαρακτηριστικά: «Η αληθινή ιστορία είναι κινήσις, αλλαγή προς τα βελτίω. Η ακηδία αντιθέτως, είναι ακινησία, είναι ανασταλτική δύναμις. Εμποδίζει την ανάπτυξιν με διάφορα προσχήματα και με προβολήν φανταστικών αρρωστιάρικων κινδύνων. Επεμβαίνει στην πορείαν βελτιώσεως ενός αρρώστου, κραδαίνουσα την απειλή ότι με

¹³⁵⁰ Ι.Δ.Ζηζιούλα, *Η Κτίση ως Ευχαριστία*, Αθήνα, Ακρίτας, 1998², 34 Στην αντιπολιτική αυτή ακρότητα του ΙΖ θα αντιπαραβάλλαμε την τοποθέτηση του ΝΝ έναντι κάθε ουτοπισμού, συγκεκριμένα εδώ του μαρξιστικού. Αν και η πίστη στο μέλλον είναι κοινή –αφενός δικτατορία του προλεταριάτου αφετέρου εσχατολογική πίστη- «η διαφορά εδώ είναι ότι η χριστιανική θεολογία, επειδή δεν είναι πολιτική ιδεολογία, δεν αναμένει την πλήρη πλήρωσιν αυτού, το οποίον βιοί ήδη επ’ ελπίδι εντός της ιστορίας και έτσι αποφεύγει κάθε ουτοπισμόν και η εσχατολογία της είναι συνεπεστέρα και ρεαλιστικότερα από της των μαρξιστών ...ότι καμμία ιστορική στιγμή δεν δύναται να απολυτοποιηθή» - στο *Η απολογία της Ελπίδος*...493

¹³⁵¹ η κτίση...33-34, 44

¹³⁵² η κτίση...42

¹³⁵³ ΙΖ, Η Κτίση...42

¹³⁵⁴ Η Κτίση...121

¹³⁵⁵ ‘Eschatology and History’ ...38-39

κάθε επέμβαση θα χειροτερεύσει δήθεν ο άρρωστος. Πόσες ευκαιρίες εχάθησαν και χάνονται δια την θεραπείαν τόσων καρκινωμάτων στο σώμα της Εκκλησίας, εξ αιτίας φανατικού πείσματος και αντιδράσεως μερικών, με το γνωστόν: «μη κίνει τα κακώς κείμενα».»¹³⁵⁶. Πρόκειται για έναν «δημοκρατικό πόλεμο» προόδου και εξελίξεως κατά της ακηδίας, μοιρολατρίας και στατικότητας του συντηρητισμού. Τεράστια πολιτική σημασία, ωστόσο, έχει κατά τον ΙΖ όταν η ιστορία διέπεται από την εσχατολογία: «institutions have to be constantly reconstituted and cannot be taken for granted as historical necessities»¹³⁵⁷ ή, θα προσθέταμε, η πολιτική και κοινωνική αξιοποίηση της θεολογικής αντίληψης του προσώπου.

Ένα παράδειγμα που δίνει ο ΙΖ είναι χαρακτηριστικό των διαχωρισμών και κατακερματισμών ήθους-ηθικής: «ο φόνος κάποιου ανθρώπου θα μπορούσε να θεωρηθεί ως έγκλημα εναντίον του συνόλου της ανθρώπινης φύσεως, αν και στην πραγματικότητα είναι ένα έγκλημα μόνον εναντίον ενός ανθρώπου. Στην περίπτωση αυτή αποδεικνύεται ότι ο φόνος θα μπορούσε να προληφθεί πιο «λογικά», και ίσως πιο αποτελεσματικά, σε μια κοινωνία, η οποία να μην καταφεύγει στην λογικότητα των «ανθρωπίνων δικαιωμάτων», αλλά να θεωρεί κάθε ανθρώπινο πλάσμα ως μια υπόσταση ολόκληρης της ανθρώπινης φύσεως. (Το τριαδικό δόγμα στην περίπτωση αυτή έχει ιδιαίτερο νόημα, και είναι πολύ σημαντικό). Η προσωπική προσέγγιση κάνει κάθε ον μοναδικό και ανεπανάληπτο, ενώ η ατομική προσέγγιση το κάνει ένα στατιστικό αριθμό...»¹³⁵⁸. Ο διαχωρισμός του ήθους της τριαδικής θεολογίας από τον ηθικό πολιτισμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων οδηγεί σε διχοτόμηση που αποδομεί την πολιτική τοποθέτηση.

Από την άλλη πλευρά, ο Αναστάσιος Γιαννουλάτος σε μια ιστορικοεσχατολογική προοπτική διαλέγεται θεολογικά με την ηθική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων¹³⁵⁹. Η ιστορικοεσχατολογική αντίληψη είναι σαφής στο απόσπασμα που παραθέτουμε παρακάτω όπου κοινωνικοπολιτική κριτική και πηγαία

¹³⁵⁶ Μητρ.Σηλυβρίας Αιμ.Τιμιάδης, *Η ακηδία και η θεραπεία της*, Πρέβεζα, ΙΜ προφΗλιού, 2003², 32. Επίσης 38-39, 44. Στην σελ. 27 σύμπτωμα ακηδίας είναι και «η άκριτη τάσις δι' αλλαγές της εκκλησιαστικής και μοναστικής ζωής».

¹³⁵⁷ J.Zizioulas, "Eschatology and History" *Cultures in Dialogue, Documents from a symposium in honour of Philip A. Potter*, Cartigny, Switzerland, October 3-7 1984, 37-38. Η αντίληψη αυτή θα έπρεπε να ισχύει και για τον επισκοπικό θεσμό...

¹³⁵⁸ ΙΖ, Η Κτίση... 116

¹³⁵⁹ Αναστασίου, *Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία*, Αθήνα, Ακρίτας, 2000, 65-106

εσχατολογικής διάστασης θρησκευτικότητα διαλέγονται: «στη θέση μιας παγκοσμιοποιήσεως που μετατρέπει λαούς και ανθρώπους σε πολύ χρήσιμο για τους οικονομικούς σκοπούς μιας ανώνυμης ολιγαρχίας, το ορθόδοξο βίωμα και όραμα προτείνει και καλεί σε προσπάθεια για κοινωνία αγάπης. Το αυθεντικά χριστιανικό είναι: *Να πιστεύει κανείς εκεί όπου όλα φαίνονται χωρίς ελπίδα* (υπογρ. δική μας). Διότι στηρίζεται στη βεβαιότητα ότι τελικά κάποιος Άλλος ρυθμίζει την εξέλιξη του σύμπαντος, «ο ών και ο ην και ο ερχόμενος, ο παντοκράτωρ» (Αποκ. 1,8).»¹³⁶⁰. Ο ίδιος αλλού μιλά για αραβώνα και πρόγευση, ο κοινωνικός αγώνας δεν έχει εσχατολογικό βάθος...

Το σχήμα «ήδη και όχι ακόμη»¹³⁶¹ του ΙΖ για τη σχέση ιστορίας-εσχατολογίας καλλιεργεί το αίσθημα-του-παράλυτου διότι σχετικοποιείται η πράξη στο εδώ και το τώρα, σε αντιπαράβολή π.χ. με την πίστη του Ειρηναίου Γαλανάκη¹³⁶² περί του ερχομού της Βασιλείας του Θεού και της πραγμάτωσης το θέλημα Του στη γη όπως ζητά η Κυριακή Προσευχή με συνέπεια την καταξίωση των ανθρώπινων αγώνων ή με την τοποθέτηση του π.Γ.Πυρουνάκη: «Και επειδή είπα για τα Ευαγγελικά προβλήματα της Εκκλησίας, που θάπρεπε να τα αντιμετωπίσει, αναφέρω δύο, στις γενικότητές τους: *Πώς να ξανααποκτηθεί στη Γη ο παράδεισος του ανθρώπου* (υπογρ. δική μας). Να ζει καλά και να είναι κυρίαρχος στην Ελευθερία του. Για να τη χαίρεται τη ζωή του. Και να την έχει σε αίσθηση ασφαλείας. Και με πλήρη χαρά. Και πώς θα επιτευχθεί ή ένωση του ανθρώπου με το Θεό και πέραν της Γης!»¹³⁶³. Επιπλέον, κατά τον Μέγα Φαράντο «το έργο του Χριστού φέρει *αντικειμενικό και καθολικό χαρακτήρα*: είναι η έλευσις και η πραγμάτωση της βασιλείας του θεού «και

¹³⁶⁰ Αναστασίου, *Παγκοσμιοότητα...* 268

¹³⁶¹ Από το προσώπειο...954: «Η διαλεκτική αυτή είναι διάχυτος εις την Ευχαριστίαν. Η διαλεκτική αυτή κάμει τον άνθρωπον ως πρόσωπον να αισθάνεται πάντοτε ότι η πραγματική πατρίς του δεν είναι αυτός ο κόσμος, πράγμα που εκφράζεται ως άρνησίς του να τοποθετηθή η βεβαιότης, η υπόστασις του προσώπου εις τον κόσμον αυτόν, εις τα υπάρχοντα και τας αξίας αυτού του κόσμου. Η εκκλησιολογική υπόστασις, ως υπέρβασις της βιολογικής, αντλεί το είναι της από το είναι του Θεού και από αυτό που θα είναι η ίδια εις τα έσχατα». Υπερβαίνεται, δεν μεταμορφώνεται, ο πολιτισμός και το βιολογικό στοιχείο του ανθρώπου είναι αντίπαλοι και όχι συνομιλητές, Ενσάρκωση και Ανάσταση ως αδύναμη και ανολοκλήρωτη σχέση, οι επιστήμες υποτάσσονται στη θεολογία... Το σχήμα αυτό είναι η ιδεολογία του ανέφικτου, του ας-βουλευτούμε-όπως-μπορούμε-και-αυτό-είναι-αρκετό μέσα σε ποσοστά ευτυχίας

¹³⁶² Συνέπεια των ιστορικοεσχατολογικών αντιλήψεων του Αναστασίου Γιαννουλάτου και του Ειρηναίου Γαλανάκη, όπως και του Γ.Πυρουνάκη, αποτελεί το σημαντικότατο κοινωνικό έργο που έχουν επιτελέσει όπως και ο πάντα επίκαιρος πολιτικός λόγος. Όσον αφορά το NN συνέπειες αποτελούν η χριστιανική του αυτοκριτική και η αποφασιστική και μειλίχια θέση του στο σχήμα Ανατολή-Δύση ως κείρια ζητήματα που απαιτούν σθένος για να τα διαπραγματευτεί κανείς.

¹³⁶³ Π.Γ.Πυρουνάκης, *Απόψεις επί της προσεγγίσεως των Εκκλησιών Ανατολής και Δύσεως*, Αθήναι, 1964, 18

επί της γης», ήτοι μιας ιδανικής κοινωνίας Ανθρώπων, με πραγματική ελευθερία, δικαιοσύνη, αγάπη και ειρήνη... Η ύπαρξις και η ζωή των Χριστιανών είναι εκστατική και υπερβατική, δηλ. ζωή εγρηγόρσεως και αγώνων προς πραγμάτωσιν των περιεχομένων της κοινωνικής δικαιοσύνης και της βασιλείας του Θεού»¹³⁶⁴.

Το σχήμα «ως εάν» του ΣΑ θα μπορούσε να λειτουργήσει ως απουσία πραγματικότητας με ψευδή συνείδηση και απουσία σταθερότητας. Και ο ίδιος ο ΣΑ σχετικοποιεί, τελικά, το «ως εάν» γράφοντας: «Ο Ιησούς κηρύττει όχι μόνο πως η βασιλεία είναι εγγύς (Μκ 1,15) αλλά και ότι είναι ήδη παρούσα («Ει δε εγώ εν πνεύματι Θεού εκβάλλω τα δαιμόνια, άρα έφθασεν εφ' υμάς η βασιλεία του Θεού Μτ 12,28) κλπ»¹³⁶⁵. Αφού είναι «ήδη παρούσα», τότε το «ως εάν» δεν έχει νόημα μπροστά στην πραγματικότητα αλλά ο ΣΑ επιμένει στο σχήμα αυτό. Γιατί υπάρχει αυτό το σχήμα; για να δικαιολογηθεί η ψευτοζωή; το «ως εάν» δίνει το άλλοθι σε μια μερική ζωή; Γιατί παρουσιάζεται υποβαθμισμένη η παρούσα μπροστά στη μέλλουσα ζωή, αφού δεν υπάρχουν δύο κόσμοι αλλά δυο τρόποι;¹³⁶⁶ Τα έσχατα δεν είναι νησίδες ευτυχίας μέσα στην έρημο του πολιτισμού, ολόκληρη η ζωή εσχατολογικοποιείται...

Τα όνειρα μπορούν να γίνουν πραγματικότητα, σύμβολα και ζωή συμπίπτουν. Όλη η αιωνιότητα βρίσκεται στο παρόν χωρίς να εγκλωβίζεται στο πρόσκαιρο, υπάρχει μια συνεχής ανοδική πορεία..

Η ανιστορική εσχατολογία ή η ατελέσφορη συσχέτισή τους οδηγεί τελικά στη σχετικοποίηση του εθνικού αισθήματος, η απουσία εσχατολογίας στην ιστορικότητα οδηγεί στον εθνικισμό ενώ η ιστορικοεσχατολογική αντίληψη στο δημοκρατικό πατριωτισμό με κοινωνικό ενδιαφέρον όπως παρουσιάστηκαν οι σχετικές τοποθετήσεις σε άλλα κεφάλαια και η παρουσίαση ολοκληρώθηκε σε αυτό.

¹³⁶⁴ Μ.Φαράντος, 'Το πρόβλημα της κοινωνικής δικαιοσύνης'...306, 309

¹³⁶⁵ Θεολογία και Επικαιρότητα...49, 50

¹³⁶⁶ Θεολ κ Επικ...51 όπου ο ΣΑ θεωρεί την Προς Διόγνητον Επιστολή ως εφαρμογή του «ως εάν»: «η εντός της ιστορίας πραγματοποίηση της χριστιανικής ελπίδας κατά τρόπο προσωρινό είναι αυτονόητη για το Διόγνητο. Έχει ήδη στα χέρια κάτι σπουδαίο και περιμένει κάτι ακόμη σπουδαιότερο στο μέλλον». Για ποιο λόγο υπάρχει η αναγνώριση της προσωρινότητας; Για ποιο λόγο υφίσταται η ποιοτική διαβάθμιση 'σπουδαίου' και 'σπουδαιότερου'; Ο άνθρωπος ως ολοκληρωμένη προσωπικότητα είναι αίτημα της καθημερινότητας που αν δεν εκπληρωθεί εδώ και τώρα δεν θα εκπληρωθεί πουθενά, δεν θα γίνει αυτό μαγικά στα έσχατα, η αγιότητα είναι ιστορική, η ολοκληρωμένη προσωπικότητα παρούσα.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σαν συμπερασματική σύνοψη της εργασίας μας θα είχαμε να παρουσιάσουμε τα εξής σημεία:

- 1 Υπάρχει μια κατασκευασμένη εθνική συνείδηση με εθνοκαπηλευτική διάσταση από το κράτος σε πλήρη αντιδιαστολή με την ελεύθερη αγάπη προς την πατρίδα της κοινωνίας, όπως υπάρχει σαφής διαχωρισμός μεταξύ της πηγαίας λαϊκής Ορθοδοξίας από το θρησκευοποιημένο χριστιανισμό. Η εθνοκαπηλεία έχει και θρησκευτικό πρόσημο αφού μέσα στα πλαίσια της ανειλικρινούς και ιδιοτελούς σχέσεως Εκκλησίας-Κράτους η αντιχριστιανική «ιερατική» ολιγαρχία του επισκοπάτου συνεργάζεται με την κρατική παραχάραξη του εθνικού. Σε αυτή τη διαδικασία συνεπικουρούν παραδοσιαρχικές και φονταμενταλιστικές τάσεις διανοουμένων.
- 2 Το εθνικό κράτος από αστική κατασκευή θα πρέπει να περάσει στην εποχή των συνομοσπονδιών και της πολιτισμικής κατανόησης του διαφορετικού μακράν του σχήματος ανώτερος-κατώτερος. Αυτό θα συμβεί μόνο ύστερα από μια επώδυνη ασκητική αυτοκριτική
- 3 Πίσω από τη μάσκα του έθνους και την ευπιστία των μαζών κρύβεται μια άπληστη προνομιούχα ολιγαρχία πολιτικών, επιχειρηματιών και ανώτατων κληρικών, όλων αυτών σε ρόλο ειδωλολατρικού ιερατείου, τη στιγμή που ο σύγχρονος Έλληνας ιεράρχης δεν αποτελεί πρότυπο εθνικού και κοινωνικού ηγέτη.
- 4 Με την ιεροποίηση της πατρίδας καταστρέφεται η ελεύθερη αγάπη προς αυτήν. Απέναντι στην ιεροποίηση της πατρίδας που οδηγεί στο φανατισμό στέκει η, κοινωνιολογικά εννοούμενη, πατρίδα ως ιδανικό και αξία που αποκρούει την πατριδοκαπηλία. Η πατρίδα δεν καθίσταται είδωλο λατρείας όταν αποκτήσει εσχατολογική διάσταση ελευθερίας και διαυτής μια πηγαία και χαρούμενη και ανιδιοτελή ιστορικότητα θυσιαστικής έμπρακτης αγάπης δηλαδή ιστοριοεσχατολογική προοπτική

- 5 Η ελεύθερη αγάπη προς την πατρίδα προσδίδει κοινωνικότητα ενώ η απουσία της είναι αφύσικη και η ειδωλολατρία της πατρίδας αναφέρεται σε αλλοτριωμένους ανθρώπους. Το εθνικό, πολιτιστικό κλπ στοιχείο δεν επέχει θέση ειδώλου όταν απλά προσδιορίζει και δεν καθορίζει τον άνθρωπο και την κοινωνία του
- 6 Το πατριωτικό αίσθημα συνάδει με το αίτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης, διαφορετικά αποτελεί ιδεολογική κατασκευή της ολιγαρχίας προς εξαπάτησιν και αποπροσανατολισμό των μαζών. Σε αυτόν ακριβώς τον αποπροσανατολισμό συνεπικουρεί η ανιστορική εσχατολογία στη θεολογία
- 7 Ο ιστορικοεσχατολογικός τρόπος στη θεολογία και μόνον αυτός οδηγεί στη πατριωτική συνείδηση με κοινωνικό πρόσημο αλλά και αποθρησκαιοποιημένο χριστιανισμό, διαφορετικά παρουσιάζεται ο εθνικισμός, η θρησκοληψία και ο φθόνος έναντι των επιστημών του ανθρώπου. Μόνο η ιστορικοεσχατολογική προσέγγιση μπορεί να ικανοποιήσει την ανάγκη για εκδημοκρατισμό της θεσμικής Εκκλησίας και για κριτική της συστημικής ή κρατικής θεολογίας αλλά και της ακίνδυνης και ανέξοδης πολιτιστικής Ορθοδοξίας
- 8 Παράδοση και Επανάσταση συμπλέουν, ο διαχωρισμός δεν είναι μεταξύ παραδοσιακού και συντηρητικού, των οποίων η διαλεκτική δημιουργεί προσωπικότητες που ενοποιούν το χρόνο υπερβαίνοντας τον κατακερματισμό σε παρελθόν-παρόν-μέλλον, αλλά μεταξύ ηλιθίων-βλακών και σκεπτομένων με μόνιμο εχθρό την ειδωλολατρία δηλαδή τη σύγχυση φαντασίας και πραγματικότητας.
- 9 Μια εθνική και κοινωνική λύση θα μπορούσε να αποτελεί η άνευ όρων και προϋποθέσεων συνεργασία της πηγαίας ελληνικής-δημοκρατικής και αποθρησκαιοποιημένης λαϊκής Ορθοδοξίας με τη σύγχρονη αποϊδεολογικοποιημένη επιστήμη. Επιπλέον, οι όντως χριστιανοί ή Θεολόγοι δεν έχουν σχέση με τον θεσμοθετημένο σεχταριστικό χριστιανισμό και μόνο από αυτούς μπορεί να αναμένεται πρόοδος ως κριτικά σκεπτόμενοι πολίτες, θρησκευόμενοι ή όχι. Υπάρχει αδιαφορία της θεσμικής Εκκλησίας και θεολογίας για την ηθικοποίηση του σύγχρονου Έλληνα και τη δημιουργία δημοκρατικής συνείδησης ευθύνης

διότι απαιτεί κόπο και θυσίες ενώ το τελετουργικό ως μαγικό είναι ανέξοδο.

- 10 Το πέρασμα από την ειδωλολατρική φαντασία του εθνικισμού ή την αλλοτριωτική αναισθησία και μετεωρισμό του ανεθνικού στην ελεύθερη δημιουργική αγάπη της πατριωτικής σφριγιλής ζωής και κοινωνικότητας με επιστημονική ενασμένιση είναι μια απολύτως γοητευτική προσπάθεια του αγίου-ολοκληρωμένης προσωπικότητας μέσα σε θεσμούς και νομοθετικό πλαίσιο που θα την ευνοούν

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγουρίδης κ.α. (επιμ.), *ΛΕΞΙΚΟ ΒΙΒΛΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ*, Αθήνα, Άρτος Ζωής, 1980
- Αγουρίδης Σ., *Η Αποκάλυψη του Ιωάννη*, Αθήνα, 1980
- Αγουρίδης Σ., *Εισαγωγή εις την Καινήν Διαθήκην*, Αθήνα, Γρηγόρης
- Αγουρίδης Σ., ‘Συγγραφείς και βιβλία’, *ΚΑΘ’ ΟΛΟΝ* 2(1992) 169-181
- Αγουρίδης Σ., *Η θρησκεία των σημερινών Ελλήνων*, Αθήνα, 1983
- Αγουρίδης Σ., *Ιστορία των χρόνων της Καινής Διαθήκης*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1985⁴
- Αγουρίδης Σ., *Οράματα και πράγματα*, Αθήνα, Άρτος Ζωής, 1991
- Αγουρίδης Σ., ‘Η Αγία Τριάδα και εμείς’, Αθήνα, Άρτος Ζωής, *Θεολογικά Τετράδια* 6(1993)
- Αγουρίδης Σ., *Θεολογία και Κοινωνία σε διάλογο*, Αθήνα, Άρτος Ζωής 1999
- Αγουρίδης Σ., *Ο Χριστιανισμός έναντι Ιουδαϊσμού και Ελληνισμού κατά τον Β αι. μ.Χ.*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1997
- Αγουρίδης Σ., *Θεολογία και Επικαιρότητα*, Αθήνα, Άρτος Ζωής, 1996
- Afanassiev N., *Η Εξουσία της Αγάπης*, Αθήνα, Τήνος, 1992
- Agamben G., *Περί Φιλίας*, Αθήνα, Ελευθεριακή Κουλτούρα-Το Μοναστήρι του Θελήματος 20, 2005
- Μητρ.Σηλυβρίας Αιμιλιανός (Τιμάδης) *Η ακηδία και η θεραπεία της*, Πρέβεζα, Ι.Μ.Προφ.Ηλίου, 2003²
- Meerson-Aksenov M., ‘Ο λαός του Θεού και οι ποιμένες του’ επιμ.Σ.Αγουρίδη, *ΘΕΟΛΟΓΙΚΑ ΤΕΤΡΑΔΙΑ* 1(1975) Αθήνα, Άρτος Ζωής
- Αλαχιώτης Σ.Ν., *Από τους ωκεανούς στ’ αστέρια*, Αθήνα, Κωσταράκης, 1995
- Αλιβιζάτος Α., ‘Ο Πόνος της Ορθοδοξίας’, *ΣΥΝΟΡΟ* 38(1966)

- Αλιβιζάτος Α. *Η βιβλική και ιστορικοδογματική βάση της κοινωνικής και ηθικής αποστολής της Εκκλησίας εξ' επόψεως Ορθοδόξου*, Εν Αθήναις, Τύποις 'Φοίνικος', 1933
- Αλιβιζάτος Α., 'Ο φιλελεύθερος χαρακτήρ, το κατ' εξοχήν γνώρισμα της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας', *ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ* 38(1963)
- Αλέξανδρος Μητρ. Νιγηρίας 'Βία, Ειρήνη, Καταλλαγή· προσέγγιση από την αφρικανική συνάφεια', *ΠΑΝΤΑ ΤΑ ΕΘΝΗ* 118(2011)
- Αναγνωστοπούλου Σ., 'Η ιστορικότητα του «Εθνικού ρόλου» της Εκκλησίας της Ελλάδος: Έθνος Ελληνικό ή Έθνος ελληνορθόδοξο;', *Δομές και σχέσεις εξουσίας στη σημερινή Ελλάδα*, Αθήνα, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 2000
- Αναστάσιος Αρχ. Αλβανίας *Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία*, Αθήνα, Ακρίτας, 2000 (Γιαννουλάτος),.
- Ανδρούτσος Χ., *Δογματική της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας*, Αθήνα, Αστήρ, 1956²
- Άντερσον Μ., *Φαντασιακές Κοινότητες*, Αθήνα, Νεφέλη, 1997
- Andre C., Lelord F., *Η Αυτοεκτίμηση*, Αθήνα, Κέδρος, 2004
- Άντλερ Α., *Η Αγωγή του Παιδιού*, Αθήνα, Επίκουρος, 1978
- Αντωνάκης Ν., *Η δικτατορία της ... δημοκρατίας στην Ελλάδα*, Αθήνα, Καστανιώτης/Διάττων, 2010
- Agias Juan., *Ο Θεός στον οποίο δεν πιστεύω*, Αθήνα, Πορεία Πνευματική, 1982
- Αρκάδας Δ., 'Κλήρος και ένοπλες δυνάμεις: όψεις της πολιτισμικής ταυτότητας των στρατιωτικών ιερέων στη μετεμφυλιακή Ελλάδα' *ΘΕΣΣΕΙΣ* 130(2015)
- Αφιέρωμα *Εθνικισμός ΔΙΑΒΑΖΩ* 322(1993)
- Αφιέρωμα 'Εκκλησία και Έθνος, δεσμοί και δεσμά' *ΣΥΝΑΞΗ* 79(2001)
- Αφιέρωμα 'Οικουμενικότητα και Εθνικισμός' *ΚΑΘ' ΟΔΟΝ* 2(1992)
- Βακαλόπουλος Α.Ε., *Ο χαρακτήρας των Ελλήνων*, Θεσσαλονίκη 1994
- Balashov N., 'ΑΓΙΑ ΡΩΣΙΑ και σχετικά προβλήματα', *ΚΑΘ' ΟΔΟΝ* 7-8(1994)

- Βαλέτας Γ., *Της Ρωμοσύνης*, Αθήνα, Φιλιπότης, 1982²
- Βαλλιάνος Π., *Βυζαντινός και Δυτικός κόσμος: Αναγέννηση και Ουμανισμός*, Πάτρα, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2001
- Barnavi E., *Φονικές Θρησκείες*, Αθήνα, Πόλις, 2007
- Baynes N.H.-Moss L.B., *Βυζάντιο*, Αθήνα, Παπαδήμας, 1988⁵
- Βασιλειάδης Π.Β., *Η Ορθοδοξία στο σταυροδρόμι*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1992
- Βασιλειάδης Π.Β., *Χάρις-Κοινωνία-Διακονία*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1985
- Βασιλειάδης Π.Β., 'Η προτεραιότητα της ηθικής και κοινωνικής ζωής', *ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ* 702 (1984)
- Αρχιμ. Βασιλείου (Γοντικάκη) *Εισοδικόν*, Ι.Μ.Σταυρονικήτα, Άγιον Όρος, 1982³
- Αρχιμ. Βασιλείου (Γοντικάκη) 'Γνώσεσθε την Αλήθειαν και η Αλήθεια ελευθερώσει υμάς' στο *2000 χρόνια μετά*, Αθήνα, Ακρίτας, 1999
- Baynes-Moss., *Βυζάντιο*, Αθήνα, Παπαδήμας, 1988⁵
- Βέλ Σιμόν., *Επιστολή προς έναν ιερέα*, Αθήνα, Ευθύνη, 2007
- Behr-Sigel E., *Το λειτούργημα της γυναίκας στην Εκκλησία*, Αθήνα, Καλός Τύπος, χ.χ
- Βελμίροβιτς Ν., *Κασιανή (Διδασκαλία περί Αγάπης)*, Αθήναι, Έλαφος, χ.χ.
- Benz W., 'Έξουσία και Κοινωνία: η Σκηνοθέτηση της Έκστασης', *Αδόλφος Χίτλερ, Ε-ΙΣΤΟΡΙΚΑ* 26/1/2008
- Βεργόπουλος Κ., 'Η δυναμική του 1821' *ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ* 2(1990)
- Βεργόπουλος Κ., *Παγκοσμιοποίηση, η μεγάλη χίμαιρα*, Αθήνα, Λιβάνης, 1999
- Βικέτου Ν.Χ., *Η Ορθόδοξος Εκκλησία της Ελλάδος ως κοινωνική ομάδα κατά την επίτευξιν των στόχων της*, Αθήναι, Τήνος, 1973
- Βίρου Α., 'Εθνοκεντρισμός' *Λεξικό των κοινωνικών επιστημών*, Αθήνα, Πάμισος, 1981
- Βλάχος Γ.Κ. 'Πολιτικά ιδεώδη στα Ομηρικά Έπη-Η Εθνική Ιδεολογία' *ΕΥΘΥΝΗ* 119(1981)
- Βλάχος Δ., 'Η Νεοελληνική Ταυτότητα μεταξύ αισθητικής και ιδεολογίας – η σχοινοβασία του ποιητή-δημιουργού', *ΙΝΔΙΚΤΟΣ* 16(2002)
- Bloom A., *Ζωντανή Προσευχή*, Αθήνα, Ετοιμασία, 2004
- Bloom A., *Μάθε να προσεύχεσαι*, Αθήνα, Έλαφος, χ.χ.
- Βουλγαράκη-Πισίνα Ε.Η., 'Εισαγωγή στο έργο του Ηλία Βουλγαράκη', στο *Αγάπη και Μαρτυρία*, Αθήνα, Ακρίτας, 2001

- Βουλγαράκης Η.Α., *Χριστιανισμός και Κόσμος*, Αθήνα, Αρμός, 1999²
- Βουλγαράκης Η., *Καθημερινές ιστορίες αγίων και αμαρτωλών στο Βυζάντιο*, Αθήνα, Μαϊστρος, 2002²
- Boff L., *Church: Charism and Power*, WIPF STOCK, Eugene, Oregon, 2011
- Bourdieu P., *Αντεπίθεση πυρών*, Αθήνα, Πατάκης, 1998
- Bouthoul G., *Ιστορία της Κοινωνιολογίας*, Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, 1989
- Bottomore T., *Κοινωνιολογία*, μτφρ.Δ.Τσαούση, Αθήνα, Gutenberg, 1974²
- Burns E.M., *Ευρωπαϊκή Ιστορία*, τομ Α, επιμ-εισαγ Ι.Σ.Κολιόπουλος, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, χ.χ.
- Βώρου Φ.Κ., *Δοκίμια Ιστορίας-Κοινωνιολογίας Γενικής Παιδείας*, Αθήνα, Παπαδήμας, 1984
- Γαλάνης Ι.Α., 'Φαινόμενα σύγχρονης ειδωλολατρίας', *ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΚΗΡΥΚΑΣ* 6(1994) Λάρνακα
- Γαλίτης Γ., *Αποκάλυψη και Εκκλησία*, Πύργος, Ι.Μ.Ηλείας, 2006
- Γεωργιάδης Γ., *Η ιδεολογία της Επανάστασης*, χωρίς άλλα στοιχεία
- Γεωργιάδου Β., 'Θρησκεία και Εθνικισμός. Θεωρητικά προλεγόμενα για τη σχέση θρησκείας και πολιτικής' *Τιμή Γεωργίου Κ.Βλάχου* επιμ. Η.Κατσούλης-Α.Παπαρίζος, Αθήνα, Σάκκουλας / Bruylant, 1995
- Γεωργιάδου Β., 'Από το καθεστώς της «συμφωνίας» στην πραγματικότητα της κοσμικής υπαγωγής'. *ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ* 3(1990)
- Γιανναράς Χ., *Αλφαβητάρι της πίστης*, Αθήνα, Δόμος, 1999¹²
- Γιανναράς Χ., *Η Ελευθερία του Ήθους*, Αθήνα, Γρηγόρης, 1979²
- Γιανναράς Χ., *Καταφύγιο Ιδεών*, Αθήνα, Δόμος, 1987
- Γιανναράς Χ., *Ερωτικών αμφιλογία ή περί λιβελλοπράγμονος μοναχού*, Αθήνα, Δόμος, 1989
- Γιανναράς Χ., *Ορθοδοξία και Δύση-Η Θεολογία στην Ελλάδα σήμερα*, Αθήνα, Αθηνά, 1972
- Γιανναράς Χ., *Ορθοδοξία και Δύση στη νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα, Δόμος, 1992
- Γιανναράς Χ., 'Πειρασμοί του Δεκαπενταύγουστου' *ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ* 15/16-8-1998
- Γιανναράς Χ., 'Έρωτας και αγαμία – το δράμα ενός ανέραστου χριστιανισμού' *ΣΥΝΟΡΟ* 34(1965) 111-117

- Γιανναράς Χ., *Κεφάλαια Πολιτικής Θεολογίας*, Αθήνα, Γρηγόρης, 1983²
- Γιανναράς Χ., 'Η Ελληνικότητα ως νόημα βίου', *ΙΝΔΙΚΤΟΣ* 16(2002)
- Γιάσπερς Κ., 'Η παγκόσμια τάξη', *ΕΥΘΥΝΗ* 119(1981) 577-580
- Γιούλτσης Β.Τ., *Εισαγωγή στην κοινωνιολογία της θρησκείας*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1985
- Γιούλτσης Β.Τ., *Πνευματικότητα και κοινωνική ζωή*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1999²
- Γκέμερεϋ Λαυρέντιος., *Η δύση της Δύσης, η απομυθοποίηση της ευρώπης και ο ελληνισμός*, Αθήνα, Παπαζήσης, χ.χ.
- Γκίνη Γ., *Ιεράρχες διάκονοι της Χούντας*, Αθήνα, Βασδέκης, 1981
- Γκλυκσμάν Α., *Φασισμοί, παλιός και νέος*, Αθήνα, Στοχαστής, 1976
- Γκόγκολ Ν., *Η Θεία Λειτουργία*, μτφρ. Β.Μουστάκης, Αθήναι 1962
- Γληνός Δ., *Εκλεκτές Σελίδες*, τόμ. Δ, Αθήνα, Στοχαστής, 1975
- Γλύκατση-Αρβελέρ Ε., *Η Πολιτική Ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Αθήνα, Ψυχογιός, 1992⁴
- Caplan L., 'Introduction' *Studies in Religious Fundamentalism*, London, MacMillan Press, 1987
- Carrel A., *Η Προσευχή*, Αθήναι, Κακουλίδης, χ.χ.
- Cassirer E., *Δοκίμιο για τον άνθρωπο*, Αθήνα, Κάλβος, 1985
- Cassirer E., *Η τεχνική των σύγχρονων πολιτικών μύθων*, Αθήνα, Έρασμος, 2007²
- Chabot Jean-Luc *Ο Εθνικισμός*, Τι γνωρίζω;-ΤΟ ΒΗΜΑγνώση, 2007
- Chomsky N., *Ο Έλεγχος των Μ.Μ.Ε. Τα Θεαματικά επιτεύγματα της Προπαγάνδας*, Αθήνα, Ελευθεριακή Κουλτούρα, 1992
- Cirlot J-E., *Το Λεξικό των Συμβόλων*, Αθήνα, Κονιδάρης, 1995
- Clement O., «Η αλήθεια ελευθερώσει υμάς» *Συνομιλώντας με τον Οικουμενικό Πατριάρχη Βαρθολομαίο Α*, Αθήνα, Ακρίτας, 1997
- Clement O., *Η Ορθόδοξη Εκκλησία*, Τι γνωρίζω;/ΤΟ ΒΗΜΑγνώση, 2007
- Close D., *Ελλάδα 1945-2004*, Αθήνα, Θύραθεν, 2006
- McCrone D., *Η Κοινωνιολογία του Εθνικισμού*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2000
- Δαμασκηνός Μητρ. Ελβετίας., *Λόγος Διαλόγου*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1997
- Δανιηλίδης Δ., *Η Νεοελληνική Κοινωνία και Οικονομία*, Αθήνα, Λιβάνης, 1985

- Δεληδήμος Ειρ., 'Ο όσιος Δαυίδ ο εν Θεσσαλονίκη' *Ανάτυπον εκ του πανηγυρικού τευχ. Προς τιμήν του οσίου Δαυίδ του εν Θεσ/νίκη*, Θεσσαλονίκη 1979
- Δεληδήμος Ειρ., 'Εισαγωγή' στο Γ.Α.Ράλλη και Μ.Ποτλή, *Σύνταγμα των Θείων και Ιερών κανόνων*, Θεσσαλονίκη, Ρηγόπουλος 2002
- Δεμερτζής Κ.Δ., 'Ο ποτε Χαλκίδος Γρηγόριος' στο *Η θρησκευτική ελευθερία* επιμ. Κ.Ε.Μπέης, Αθήνα, EUNOMIA Verlag, 1997
- Δεμερτζής Ν., *Ο Λόγος του Εθνικισμού*, Αθήνα, Σάκκουλας, 1996
- Δεμερτζής Ν., *Κουλτούρα, Νεωτερικότητα, Πολιτική Κουλτούρα*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1989
- Derrida J., *Επικήδειος για τον E.Levinas*, Αθήνα, Άγρα, 1996
- Δημητρόπουλος Π.Χ., *Χριστιανική Πίστις και Πολιτική*, Ανάτυπο εκ της εφημερίδος *ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΤΥΠΟΣ*, Αθήναι 1979
- Δήμου Ν., 'Χριστός εναντίον Θεού;' Στο *2000 χρόνια μετά*, Αθήνα, Ακρίτας, 1999
- Μητρ.Κοζάνης Διονύσιος (Ψαριανός) 'Η Θεία Λατρεία' *ΑΝΑΠΛΑΣΙΣ* 432(2007)
- Μητρ.Κοζάνης Διονύσιος (Ψαριανός) 'Πατροπαράδοτον Σέβας' *ΑΝΑΛΟΓΙΟΝ* 1(2001)
- Dix dom G., *The Shape of the Liturgy*, London, A and C Black, 1993¹³
- Dodds E.R., *The ancient concept of progress*, Clarendon Press-Oxford, 1998²
- Dodds E.R., *Εθνικοί και χριστιανοί σε μια εποχή Αγωνίας*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1995
- Duchrow U., 'Οικονομία για τη ζωή και τον άνθρωπο' *ΚΑΘ' ΟΔΟΝ* 7-8(1994)
- Duverger M., *Εισαγωγή στην Πολιτική*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1985
- Eco U., *Η σημειολογία στην καθημερινή ζωή*, Θεσσαλονίκη, Μαλλιάρης, 1991³
- Εγγλεζάκης Παύλος., 'Πίστη και επιστήμη στην Εκπαίδευση', *ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΚΗΡΥΚΑΣ* 5(1993) Λάρνακα
- Μητρ.Κισσάμου και Σελίνου Ειρηναίος., *Εκκλησία και σύγχρονος κόσμος*, 1971

- Μητρ.Κισσάμου και Σελίνου Ειρηναίος., *Η Πολιτική Ευθύνη του Χριστιανού*, Καστέλλι, 1963
- Μητρ.Κισσάμου και Σελίνου Ειρηναίος., *ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ* 31/8/2005
- Μητρ.Κισσάμου και Σελίνου Ειρηναίος., *Επανάσταση των Συνειδήσεων*, Αθήνα, 1984
- Μητρ.(Γερμανίας) Ειρηναίος *Στρατευόμενη Εκκλησία*, Αθήνα 1975
- Μητρ.Κισσάμου και Σελίνου Ειρηναίος., *Από τις εορτές της Εκκλησίας μας. Χαρούμενα μηνύματα Πίστης και Ζωής*, Κίσσαμος 2000
- Ελεφάντης Ά., 'Περί Έθνους-Κράτους', *Η πολιτική σήμερα. Ο Νίκος Πουλαντζάς και η επικαιρότητα του έργου του*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2001, 133-141
- Eliade M., *Το Ιερό και το Βέβηλο*, Αθήνα, Αρσενίδης, 2002
- Evans D., *Συναίσθημα*, OXFORD UNIVERSITY PRESS, Ελληνικά Γράμματα-ΤΟ ΒΗΜΑ, 2006
- Endokimov P., *Το Άγιο Πνεύμα στην ορθόδοξη παράδοση*, Θεσσαλονίκη 1973
- Ευδοκίμωφ Π., *Η πάλη με τον Θεό*, Θεσσαλονίκη, Π.Ι.Π.Μ., 1991⁵
- Ευδοκίμωφ Π., *Η Ορθοδοξία*, Θεσσαλονίκη, Ρηγόπουλος, 1972
- Ευδοκίμωφ Π., 'Κουλτούρα και Πίστη', *ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΚΗΡΥΚΑΣ* 5(1993) Λάρνακα
- Ευδοκίμωφ Π., 'Η τρελλή αγάπη του Θεού και το μυστήριο της σιωπής του', *ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΚΗΡΥΚΑΣ* 3(1991), Λάρνακα
- Ζακάρ Α., *Πέντε δισεκατομμύρια Άνθρωποι σ' ένα πλεούμενο*, Αθήνα, Ράππας, 1996
- Ζαρέτσκι Ε., *Καπιταλισμός, Οικογένεια και προσωπική ζωή*, Αθήνα, Στοχαστής, 1979
- Zizek S., *Η μαριονέτα και ο νάνος – Ο διαστροφικός πυρήνας του Χριστιανισμού*, Αθήνα, Scripta, 2005
- Ζιλλέ Λ., *Η περιστερά και ο αμνός*, Αθήνα, Έλαφος, 1981
- Ζιλλέ Λ., *Αγάπη δίχως όρια*, Αθήνα, Έλαφος, 1977
- Finley M.I., *Αρχαία και Σύγχρονη Δημοκρατία*, Αθήνα, Ευρύαλος, 1989
- Foucault M., *Τι είναι Διαφωτισμός*, Αθήνα, Έρασμος, 1988
- Fromm E., *Ο Φόβος μπροστά στην Ελευθερία*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1971

- Fromm E., *Η Υγιής Κοινωνία*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1973
- Fromm E., *Η Τέχνη της Αγάπης*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1978
- Fromm E., *Η εικόνα του ανθρώπου στον Μαρξ*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1973
- Fromm E., *Ο άνθρωπος για τον εαυτό του*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1974²
- Fromm E., *Να έχεις ή να είσαι*, Αθήνα, Μπουκουμάνης
- Gabel J., 'Ουτοπική συνείδηση και Ψευδής συνείδηση' *ΛΕΒΙΑΘΑΝ* 5
- Gellner E., *Εθνικισμός*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2002
- Gellner E., *Έθνη και Εθνικισμός*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1992
- Giddens A., *Κοινωνιολογία*, μτφρ. Δ.Γ.Τσαούσης, Αθήνα, Gutenberg, 2002
- Glaserapp H. de., *Παγκόσμιος Ιστορία των Θρησκειών*, μτφρ. Νικηφόρου Βρεττάκου, Αθήνα, Σύψας-Σιαμαντάς, χ.χ.
- Herzfeld M., *Πάλι δικά μας*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2002
- Horkheimer M., Fromm E., Marcuse H., *Αυθεντία και Οικογένεια*, Αθήνα, νήσος, 1995
- Θεοδωρόπουλος Επιφ., *Άρθρα, Μελέται-Επιστολαί*, Αθήνα, 1986
- Θεοδωρόπουλος Ε.Ι., *Το αμετάθετον των επισκόπων*, Αθήνα, Αστήρ, 1962
- Γέροντος Επιφ. Θεοδωρόπουλου, *Εξομολόγησις και Απολογία περί αποφυγής της αρχιερωσύνης*, επιμ.Α.Γ.Παπασταύρου, Αθήνα, Τροχαλία, 1999
- Μοναχός Θεόκλητος (Διονυσιάτης)., *Ορθοδοξία και Πολιτική*, Θεσσαλονίκη, 1981
- Θεοτοκάς Γ., *Η Ορθοδοξία στον καιρό μας*, Αθήνα, Οι Εκδόσεις των Φίλων, 1975
- Θεοτοκάς Γ., 'Η Εκκλησία και το Έθνος', *ΣΥΝΟΡΟ* 38(1966)
- Θερμός Β., *Η ιερατική κλίση ως ψυχολογικό γεγονός*, Αθήνα, Έκδοση Ι.Μ.Θηβών και Λεβαδείας, 1998
- Θερμός Β., 'Το σώμα του Χριστού μεταξύ έθνους και κοινωνίας' *ΣΥΝΑΞΗ* 79(2001)
- Θερμός Β., 'Πρόλογος' στο Η.Cloud, J.Townsend, *Όρια Ζωής*, Αθήνα, Έλαφος, 2005³
- Θεοδώρου Α., *Η ώρα του αντιχρίστου*, Αθήνα, Παρουσία, 1997²

- Ιερωνύμου Αρχ. Αθηνών., *Το Δράμα ενός Αρχιεπισκόπου*, Αθήναι, 1976⁵
- Έλλις Ι., *Να λευτερώσουμε το μέλλον*, Αθήνα, Γραμμή, 1977
- Ιντζεσίλογλου Ν., 'Κοινωνικοποίηση του ατόμου' στο επιμ. Ι. Λαμπίρη-Δημάκη, *Η Κοινωνιολογία στην Ελλάδα σήμερα*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1987
- Ιωάννης Μητρ. Περγάμου 'π.Γεώργιος Φλωρόφσκυ: ο οικουμενικός διδάσκαλος', *ΣΥΝΑΞΗ* 64(1997) 13-26
- Μητρ.Περγάμου Ι.Δ.Ζηζιούλα., *Η κτίση ως Ευχαριστία*, Αθήνα, Ακρίτας, 1998²
- Μητρ. Περγάμου Ιωάννη., 'Η Ορθοδοξία και ο Σύγχρονος Κόσμος' *Ανάτυπον εκ του Α τόμου του έργου «ΟΙΚΟΔΟΜΗ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΑ» -Εκφρασεις αγάπης και τιμής εις τον Σεβ. Μητροπολίτην Σερβίων και Κοζάνης ΔΙΟΝΥΣΙΟΝ*, Κοζάνη, Αποστολική Διακονία, 1991
- Ιωάννης Ζηζιούλας., 'Χριστολογία και Ύπαρξη', *ΣΥΝΑΞΗ* 2(1982)
- Ιωάννης Ζηζιούλας., *Μαθήματα Χριστιανικής Δογματικής* (δακτυλογραφημένες σημειώσεις), Θεσσαλονίκη, 1985
- Ιωάννης Μητρ. Περγάμου., *Το δίκαιον του προσώπου*, εν Αθήναις 1997, Ανάτυπον εκ των πρακτικών της Ακαδημίας Αθηνών Τ.72 (1997), ΤΕΥΧ. Β
- Ιωάννης Ζηζιούλας., 'Από το προσωπείον εις το πρόσωπον', *ΕΠΙΟΠΤΕΙΑ* 73(1982)
- Ι.Δ.Ζηζιούλας., *Η ενότης της Εκκλησίας εν τη Θεία Ευχαριστία και τω Επισκόπω κατά τους τρεις πρώτους αιώνας*, εν Αθήναις 1965
- Ι.Δ.Ζηζιούλας., 'Ευρωπαϊκό πνεύμα και ελληνική Ορθοδοξία' *ΕΥΘΥΝΗ* 163(1985)
- Ιωάννης Μητρ. Περγάμου., 'Χριστολογία, Πνευματολογία και Εκκλησιολογία', *ΑΝΑΛΟΓΙΟΝ* 6(2003)
- Ιωάννης Μητρ.Περγάμου., 'Ευχαριστία και Βασιλεία του Θεού' *ΣΥΝΑΞΗ* 49, 51, 52(1994)
- J.Zizioulas., 'Eschatology and History', *Cultures in Dialogue, Documents from a symposium in honour of Philip A. Potter*, Cartigny, Switzerland, October 3-7 1984

- Ι.Ζηζιούλας., 'Έλληνισμός και Χριστιανισμός, η συνάντηση των δύο κόσμων' *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* τόμος 6
- Ιωαννίδης Β.Χ., 'Η Βασιλεία του Θεού κατά την διδασκαλία της Καινής Διαθήκης' *Ανάπτυκτον ΕΕΘΣΠΑ* Αθήναι 1955
- Καβάσιλα Νικολάου, *Η Θεομήτωρ*, εισαγωγή Π.Νέλλας, Αθήναι, Αποστολική Διακονία, 1989³
- Καββαδίας Γ., 'Η συλλογικότητα' στο επιμ. Ι. Λαμπίρη-Δημάκη, *Η Κοινωνιολογία στην Ελλάδα σήμερα*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1987
- Καλαϊτζίδης Π., 'Ορθόδοξος Φονταμενταλισμός' *Αφιέρωμα Ελευθεροτυπίας* 83(21-10-2000)
- Καλαϊτζίδης Π., 'Ο πειρασμός του Ιούδα', *ΣΥΝΑΞΗ* 79(2001) 58
- Καλαϊτζίδης Π., 'Εκκλησία και Έθνος σε εσχατολογική προοπτική', *Εκκλησία και Εσχατολογία*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2003
- Καλλίνικος Κ., *Χριστιανισμός και Πόλεμος*, Αθήνα, Η περιστερά-Κ.Μ.Γρηγόρη, 1963
- Καλλίνικος Κ., *Ο Χριστιανικός Γάμος και η Οικογένεια*, Αθήναι, Έκθεσις Χριστιανικού Βιβλίου, 1958
- Καλύβας Αλκιβ., 'Μερικές σκέψεις για την λειτουργική ανανέωση και μεταρρύθμιση', *ΣΥΝΑΞΗ* 61(1997)
- Καλύβας Χ.Α., *Ανορθώσατε την Εκκλησίαν*, Αθήναι, Ορθόδοξος Χριστιανικός Σύλλογος 'Ο Μέγας Αθανάσιος', 1958
- Κανελλόπουλος Π., *Ο Χριστιανισμός και η εποχή μας*, Αθήνα, Εστία, 1985²
- Κάντ Ι., *Η Θρησκεία*, μτφρ. Σ.Φερεντίνου, Αθήναι, Γκοβόστης, χ.χ.
- Καραγιάννης Γ., *Εκκλησία και Κράτος, Ιστορική επισκόπηση των σχέσεων τους*, Αθήνα, Το Ποντίκι, 1997
- Καραγιάννης Γ., *Η Εκκλησία από την κατοχή στον εμφύλιο*, Αθήνα, Προσκήνιο, 2001
- Καραγιάννης Δ.Φ., *Ρωγμές και Αγγίγματα*, Αθήνα, Αρμός, 2005¹⁰
- Καράγιωργας Σ., *Μελέτες, Άρθρα, Ομιλίες*, Αθήνα, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, τομ.1, 1994
- Καραμούζης Π., 'Έθνοφυλετισμός και Οικουμενισμός στην Ορθόδοξη Εκκλησία. Η περίπτωση της Εγκυκλίου του

- Οικουμενικού Πατριαρχείου του 1872'
ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑ 3(2002)
- Καρανικόλας Γ.Δ., *Ρασοφόροι, Συμφορά του Έθνους*, Αθήνα, Θουκυδίδης, 1985⁴
- Καρανικόλας Γ.Δ., *Κιλελέρ*, Αθήνα, Θουκυδίδης, 1983⁴
- Καρμίρης Ι., *Η θέση και η διακονία των λαϊκών στην Ορθόδοξη Εκκλησία*, Αθήνα, Τήνος, 2001²
- Καρπαθίου Σ.Ε., 'Η ψυχοσωματική ταυτότητα του ανθρώπου κατά τον Άγιο Γρηγόριο Νύσσης' *ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ* 30(2000)
- Κάτρης Γ.Α., *Η Γέννηση του Νεοφασισμού*, Αθήνα, Παπαζήσης, 197
- Kayser.B., 'Για μια γεωγραφική απογραφή του ελληνικού χώρου', *ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΚΕΨΗ* 1(1966)
- Kerel G., *Η επιστροφή του Θεού*, Αθήνα, Νέα Σύνορα, 1992
- Κεσελόπουλος Α.Γ., *Άνθρωπος και Φυσικό Περιβάλλον. Σπουδή στον άγιο Συμεών το Νέο Θεολόγο*, Θεσσαλονίκη, 1987
- Kieckhefer R., *Η Μαγεία στο Μεσαίωνα*, Αθήνα, Κωσταράκης, 1993
- Klassen W., 'The sacred kiss in the New Testament', *N.T.S* 39(1993) 122-135
- Κλεμάν Ο., 'Χριστιανικός ελληνισμός' *ΣΥΝΑΞΗ* 62(1997)
- Kohn H., 'Nationalism' (ed) D.L.Sills, *International Encyclopedia of the SOCIAL SCIENCES*
- Κόλμερ Κ., *Η μεγάλη ληστεία του...Χρηματιστηρίου*, Αθήνα, Κάκτος, 2001
- Κόμπος Α.Γ., *Θρησκευτική και κοσμική εξουσία κατά την Καινήν Διαθήκην*, Αθήναι, 1969
- Κονδύλης Π., *Η Παρακμή του Αστικού Πολιτισμού*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2000³
- Κονιδάρης Ι.Μ., *Η διαπάλη νομιμότητας και κανονικότητας και η θεμελίωση της εναρμονίσεώς τους*, Αθήνα, Σάκκουλας, 1994
- Κοντογιώργης Γ.Δ., *Η Ελλαδική Λαϊκή Ιδεολογία*, Αθήνα, Λιβάνης, 1979
- Κοντογιώργης Γ.Δ., *Το Ιερατείο*, Αθήνα, epicom, 2000

- Κοντογιώργης Γ.Δ., *Νεοτερικότητα και πρόοδος – το ελληνικό παράδειγμα*, Αθήνα, Κάκτος, 2001
- Κοντογιώργης Γ., *Έθνος και «εκσυγχρονιστική» νεοτερικότητα*, Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2006
- Κοντογιώργης Γ., *Περί Έθνους και Ελληνικής Συνέχειας*, Θεσσαλονίκη, Ιανός, 2012²
- Κοντογιώργης Γ., *Οι ολιγάρχες*, Αθήνα, Πατάκης, 2014
- Κόντογλου Φ., *Αφιέρωμα Η ΛΕΞΗ 198(2008)*
- Κόντογλου Φ., *Ευλογημένο Καταφύγιο*, Αθήνα, Ακρίτας, 1990³
- Κουραμπής Ν., 'Η Ελληνική Ορθοδοξία στο σταυροδρόμι της κρίσης- τα δύο πρόσωπα του Ιανού' στο επιμ. Σ.Κονιόρδου 'Η ελληνική κοινωνία στο σταυροδρόμι της κρίσης – έξι χρόνια μετά' *ΠΡΑΚΤΙΚΑ 5ου ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΕΚΕ*, Αθήνα, 2016
- Κουρταλίδης Θ., *Ο Νίκος Ψαρουδάκης και οι αγώνες της Χριστιανικής Δημοκρατίας 1953-1967*, Αθήνα, Χριστιανική Δημοκρατία, 2007
- Κουρτέσης [Κουτρομπής] Δ.Γ. 'Λέων Ζάντερ, ένας σύγχρονος ορθόδοξος φιλόσοφος', *ΣΥΝΟΡΟ* 33(1965)
- Κουρτέσης [Κουτρομπής] Δ.Γ., 'Προλογικό', *ΣΥΝΟΡΟ* 31(1964)
- Κριμπάς Κ., *Θραύσματα Κατόπτρου*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1993
- Kristeva J., *Έθνη χωρίς εθνικισμό*, Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 1997
- Κυριαζή Ν., *Η Κοινωνιολογική Έρευνα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2001³
- Κυριαζής Κ., *Το Δίκαιον της Αντιστάσεως εξ επόμεως Ορθοδόξου*, Θεσσαλονίκη 1960
- Κυριακίδης Κ., 'Χθες και σήμερα ο αυτός' *2000 χρόνια μετά*, Αθήνα, Ακρίτας, 1999
- Κωνσταντέλος Δ.Ι., *Βυζαντινή Κληρονομία*, Αθήνα, Δαμασκός, 1990
- Κωνσταντίνου Μ., *Ο Προφήτης της Δικαιοσύνης (Αμώς)*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1999
- Κωνσταντοπούλου Χρ., 'Εισαγωγή: Αναφορά στην έννοια και στις Όψεις των Σύγχρονων Αποκλεισμών', *«Εμείς» και οι «Άλλοι»*.

- Αναφορά στις Τάσεις και τα Σύμβολα*, Αθήνα, Τυπωθήτω, 1999, 11-30
- Κωνσταντοπούλου Χρ., *Σύμβολα, Αρχέτυπα και Φοβίες: Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία του Φαντασιακού*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2011
- Lacroix M., *Το “New Age”*, Αθήνα, Τραυλός-Κωσταράκης, 1997
- Λαμπρέλλης Δ.Ν., *Η αγωνία της άρνησης στον Marcuse ή περί της θεμελίωσης της κοινωνικής του φιλοσοφίας*, Αθήνα, Δωδώνη, 2000
- Λαμπρέλλης Δ.Ν., *Η ένταση, το υποκείμενο, η κοινωνία*, Αθήνα, Δωδώνη, 2001
- Λας Κ., *Η κουλτούρα του ναρκισσισμού*, Αθήνα, Νησίδες, χ.χ.
- Λασκαράτος Α., *Ιδού ο άνθρωπος*, Νέος Σταθμός, χ.χ.
- Lassus J., *Παγκόσμιος Ιστορία Τέχνης – Παλαιοχριστιανικός και Βυζαντινός Κόσμος*, Αθήνα, Χρυσός Τύπος-Φυτράκης, 1967
- Λεβί-Στρως Κ., *Φυλή και Ιστορία*, Αθήνα, Γνώση, 1995²
- Λέκκας Π., *Η Εθνικιστική Ιδεολογία*, Αθήνα, Κατάρτι, 2006
- Λεμπέσης Ε., *Η επαναστατική μάζα – η τεραστία κοινωνική σημασία των βλακών εν τω συγχρόνω βίω*, Αθήνα, Οι Εκδόσεις των Φίλων, 1999⁷
- Lenk K., *Πολιτική Κοινωνιολογία*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1990
- Λέντμαν Ι., *Οι ρίζες του Χριστιανισμού*, Αθήνα, Κέδρος, 2001
- Λεοντή Α., *Τοπογραφίες Ελληνισμού*, Αθήνα, scripta, 1998
- Λιάκος Α., κ.ά., *Ο ευρωπαϊκός πολιτισμός και οι ρίζες του*, Αθήνα, ΟΕΔΒ, 2007
- Λίποβατς Θ., ‘Ορθοδοξία και Εθνικισμός’, *ΕΕΠΕ* 2(1993)
- Λίποβατς Θ., ‘Εθνικισμός και θρησκεία στη νεωτερικότητα’, *ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ* 5-6(2001)
- Λίποβατς Θ., *Ψυχανάλυση, Φιλοσοφία, Πολιτική Κουλτούρα*, Αθήνα, 1996

- Λίποβατς Θ., 'Χριστιανισμός και Νεωτερικότητα' στο *Ορθοδοξία και Νεωτερικότητα*, ΙΜΔημητριάδος-Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών/Ινδικτος, Αθήναι 2007
- Λίποβατς Θ.-Δεμερτζής Ν., *Δοκίμιο για την Ιδεολογία*, Αθήνα, Οδυσσεάς, 1994
- Lippmann W., *Η κοινή γνώμη*, Αθήνα, Κάλβος, 1988
- Lombardo M., 'Η ψυχολογική βία ως ανακριτική μέθοδος' *ΙΣΤΟΡΙΑ* 113(1977)
- Λόρεντς Κ., *Τα 8 θανάσιμα αμαρτήματα του πολιτισμού μας*, Αθήνα, θυμάρι, 1979
- Lossky Vl., *Η Μυστική Θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη, 1986⁴
- Λόσσκυ Β., 'Ο Σταυρός', μτφρ. Σ.Γουνελάς, *ΣΥΝΑΞΗ* 110(2009)
- Λουνατσάρσκυ Α., *Εισαγωγή στην ιστορία των θρησκειών*, Αθήνα, Ιωλκός, 1989
- Λυκιαρδόπουλος Γ., *Η έσχατη στράτευση*, Αθήνα, Ύψιλον, 1985
- Λυκιαρδόπουλος Γ., *Η «Ρωμοσύνη» στον παράδεισο*, Αθήνα, Έρασμος, 1988²
- Λυκαιρδόπουλος Γ., *Άνθρωπος στη Θάλασσα*, Αθήνα, Ύψιλον, 1995
- Λύτρας Α., *Προλεγόμενα στη Θεωρία της Ελληνικής Κοινωνικής Δομής*, Αθήνα, Νέα Σύνορα, 1993
- Μάγιεντορφ Ι., *Ο Χριστός σωτήρας σήμερα*, Αθήνα, Σύναξη, 1985
- Maczewski C., *Η Κίνηση της «Ζωής» στην Ελλάδα*, Αθήνα, Αρμός, 2002
- Μαντζαρίδης Γ., *Κοινωνιολογία του Χριστιανισμού*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1985³
- Μαντζαρίδης Γ., *Ορθόδοξη θεολογία και κοινωνική ζωή*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1996²
- Μαντζαρίδης Γ., 'Και νυν, αγαπητοί, ο αντίχριστος εστιν' *ΣΥΝΑΞΗ* 29(1989)
- Μαντζαρίδης Γ., 'Η ηθική υπέρβαση του φονταμενταλισμού' *ΣΥΝΑΞΗ* 56(1995)
- Marcuse H., 'Καταπιεστική Ανοχή' *ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ* 4(1970)
- Μαρίνης Σ., *Νεοβυζαντινισμός, πρωτοπορία ή Kitsch*; Αθήνα, Αρμός, 1996

- Martin A. Von *Η Κοινωνιολογία της Αναγέννησης*, Αθήνα, Λιβάνης, 1979
- Μαρξ Κ-Φ.Ένγκελς., *Για τη Θρησκεία*, Αθήνα, ΚΨΜ, 2009
- Μαρξ Κ., *Θέσεις για τον Φόϋερμπαχ*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1967
- Ματσούκας Ν., *Το πρόβλημα του κακού*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1986²
- Ματσούκας Ν., *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Α,Β*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1985
- Ματσούκας Ν., *Ελληνορθόδοξη παράδοση και δυτικός πολιτισμός (στα πλαίσια του νέου Ελληνισμού)*, Θεσσαλονίκη, Μήνυμα, 1985
- Ματσούκας Ν., *Ορθοδοξία και Αίρεση*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1992²
- Μενούνος Ι.Β., *Κοσμά του Αιτωλού Διδαχές και βιογραφία*, Αθήνα, Ακρίτας, 2002⁶
- Μεταλληνός Γ.Δ., *Παράδοση και Αλλοτρίωση*, Αθήνα, Δόμος, 1989²
- Μεταλληνός Γ., *‘Εκκλησία και σύγχρονα ιδεολογικά ρεύματα’ Δοκίμια Ορθοδόξου Ήθους*, Σύνδεσμος, Αθήνα, 1979
- Πρωτ. Μεταλληνός Γ.Δ., *Ελληνισμός και Ορθοδοξία*, Αθήνα, Τήνος, 2000²
- π.Γ.Δ.Μεταλληνός., *Σχέσεις και Αντιθέσεις*, Αθήνα, Ακρίτας, 1998
- π.Γ.Μεταλληνός., *Τουρκοκρατία*, Αθήνα, Ακρίτας, 1989²
- Minogue K., *Πολιτική*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα/ΤΟ ΒΗΜΑ, 2006
- Μιχαήλ Δ., *Έθνος, εθνικισμός και εθνική συνείδηση*, Αθήνα, Λεβιάθαν, 1997²
- Μιχαηλίδης Α.Φρ., *Ο Μητροπολίτης Χίου Ιωακείμ Στρουμπής – η κοινωνική του δράση στη Χίο και η δίωξή του*, Χίος, εκδόσεις «άλφα πι», 2009
- Μιχαήλωφ Μ., *Η Μυστική Εμπειρία στην Κατάσταση της Ανελευθερίας*, Μήλεσι, εκδ. Η Μεταμόρφωσις του Σωτήρος, 2007
- Μοναχού Μιχαήλ, *Η Υπακοή και η εκμετάλλευσή της*, Αθήνα, 1998
- Μοναχού Μιχαήλ, *Πνευματική πατρότητα και ολοκληρωτισμός*, Αθήνα, Δορκάς, 1999
- Μοσκόφ Κ., *Δοκίμια Ι*, Αθήνα, Εξάντας, 1980
- Μοσκόφ Κ., *Ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1988³

- Μόσχος Δ.Ν., 'Ο Ορθόδοξος χριστιανισμός ως πτυχή της νεοελληνικής πολιτικής κουλτούρας: κριτικές παρατηρήσεις', *ΕΕΠΕ* 4(1994)
- Μουζέλης Ν., *Νεοελληνική Κοινωνία, όψεις υπανάπτυξης*, Αθήνα, Εξάντας, 1978
- Μούζιλ Ρ., *Περί βλακειάς*, Αθήνα, Ολκός, 2001
- Μουστάκης Γ., *Προφήτες του χριστιανικού ανθρωπισμού*, Αθήνα, Μήνυμα, 1977
- Μουστάκης Γ., *Ελλάς Ελλήνων Δεσποτάδων*, Αθήνα, Gutenberg, 1983
- Μουστάκης Γ., *Η γέννηση του Χριστιανοφασισμού στην Ελλάδα*, Αθήνα, Κάκτος, 1983
- Μπακούνιν Μ., *Θεός και Κράτος*, Αθήνα, Ελεύθερος Τύπος, 1986³
- Μπακούνιν Μ., *Μπακούνιν*, επιμ. Η.Αργον, Αθήνα, Πλέθρον, 1985²
- Μπαλάνος Δ.Σ., *Η Θρησκευτικότητα του Ελληνικού Λαού*, Αθήνα, Αετός, 1947
- Μπαλαντιέ Ζ., *Πολιτική Ανθρωπολογία*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1990
- Μπάρτ Ρ., *Μυθολογίες, Μάθημα*, Αθήνα, Εκδόσεις Ράππα, 1979
- Μπέγζος Μ., 'Δημιουργία ή/και Εξέλιξη' στο *Οικολογία και Εκκλησία*, Αθήνα, Ηλίβατον, 1999
- Μπέγζος Μ., 'Η κρίσιμη καμπή της Νεοελληνικής Θεολογίας σήμερα', *ΔΙΑΒΑΖΩ* 251(1990)
- Μπέγζος Μ., 'Εθνικισμός: ο εχθρός του έθνους' *ΚΑΘ' ΟΔΟΝ* 2(1992)
- Μπέης Κ.Ε., 'Ωρα δραστικών μέτρων' *ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ* 1/6/2011
- Μπέης Κ.Ε., 'Εκκλησία και Κράτος', *ΚΑΘ' ΟΔΟΝ* 15(1999)
- Μπέης Κ.Ε., *Η Δίκη του Σωκράτη*, Αθήνα, Σάκκουλας-EUNOMIA Verlag, 2001
- Μπέργκερ Π.Λ., *Πρόσκληση στην Κοινωνιολογία*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1985
- Μπερντιάεφ Ν., *Η μοίρα της κουλτούρας*, Αθήνα, Ευθύνη, χ.χ.
- Μπερντιάεφ Ν., *Το πεπρωμένο του ανθρώπου στο σύγχρονο κόσμο*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1980
- Μπερντιάεφ Ν., *Βασίλειο του Πνεύματος και Βασίλειο του Καίσαρα*, μτφρ. Β.Τ.Γιούλτση, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 2002
- Μπερντιάεφ Ν., *Για την κοινωνική ανισότητα*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1984
- Μπερδιάγιεφ Ν., *Το πνεύμα του Ντοστογιέφσκι*, μτφρ. Ν.Ματσούκα, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1972

- Μπερντιάεφ Ν., *Αλήθεια και Αποκάλυψη*, μτφρ. Χ.Μαλεβίτση, Αθήνα, Δωδώνη, χ.χ.
- Μπερντιάεφ Ν., *Δοκίμιο εσχατολογικής μεταφυσικής*, μτφρ. Χ.Μαλεβίτση, Αθήνα, Παρουσία, 1995²
- Μπερδιάγεφ Ν., *Οι πηγές και το νόημα του ρωσικού κομμουνισμού*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, χ.χ.
- Μπερντιγάγιεφ Ν., *Ο χριστιανισμός και η πάλη των τάξεων*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2000
- Μπερντιάεφ Ν., *Για την αξία του Χριστιανισμού και την απαξία των χριστιανών*, μτφρ. π.Χ.Καραγεώργος, Αθήνα, Αποστολική Διακονία, 2011²
- Μπερδιάγεφ Ν., ‘Δοκίμιο για το πρόσωπο’ *ΕΡΟΥΡΕΜ* 1(1982)
- Μποεσί Ετιέν ντε λα *Πραγματεία περί Εθελοδοουλίας, Επίμετρο Π. Κλαστρ*, Κοζάνη, Πανοπτικόν, 1995
- Γ. λε Μπον., *Ψυχολογία των όχλων*, μτφρ.Κ.Λ.Μεραναίος, Αθήνα, Μαρή
- Μπουγάτσος Ν.Θ., *Οι Έλληνες Πατέρες και τα Κοινωνικά Προβλήματα*, Αθήνα, Επτάλοφος, 1988
- Μπουγάτσος Ν.Θ., *Κοινωνική Διδασκαλία Ελλήνων Πατέρων*, τομ.1, Αθήνα, Αποστολική Διακονία, 1998
- Μπουγάτσος Ν.Θ., *Καπιταλισμός και Ορθόδοξος Χριστιανισμός με αναφορά στον Μ. Weber*, Αθήνα, Μήνυμα, 1983
- Μπουγάτσος Ν.Θ., *Η πολιτική ζωή και σκέψη των Ελλήνων πατέρων*, Αθήνα, Παρουσία, χ.χ.
- Μπουγάτσος Ν.Θ., *Άγαμος και Έγγαμος Επίσκοπος*, Αθήναι 1968
- Μπούκτσιν Μ., *Ξαναφτιάχνοντας την κοινωνία*, Αθήνα, Εξάντας, 1993
- Μπρατσιώτης Π.Ι. (επιμ.) *Πρακτικά του Α Συνεδρίου Ελληνοχριστιανικού Πολιτισμού*, εν Αθήναις, 1956
- Μπρατσιώτης Π.Ι. *Χριστιανισμός και Ελληνισμός εν αντιθέσει και συνθέσει*, Αθήναι 1967
- Μπρατσιώτης Π.Ι., ‘Τα Ελληνικά Γράμματα και η Εκκλησία’, *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, 1970
- Μπρατσιώτης Π.Ι., *Χριστιανισμός και Πολιτισμός*, Θεσσαλονίκη 1941
- Μπρατσιώτης Π.Ι. *Η Αποκάλυψις του Ιωάννου*, εν Αθήναις, 1992²
- Νέγκρι Τ., *Εξορία*, Αθήνα, Μαύρη Λίστα, 1999

- Νέγκρι Τ., *Βιοπολιτική και Αντιεξουσία*, Αθήνα, Ελευθεριακή Κουλτούρα, 2001
- Νέλλας Π., 'Λύτρωση ή Θέωση', *ΣΥΝΑΞΗ* 6(1983)
- Νέλλας Π., 'Εισαγωγικά στη μελέτη του αγίου Νικολάου Καβάσιλα', *Ανάπτυπο από τον τόμο του συνεδρίου για την αγιοποίηση του Νικολάου Καβάσιλα*, Θεσσαλονίκη 1984
- Νέλλας Π., 'Βασίλειον Ιεράτευμα', *ΣΥΝΑΞΗ* 83(2002)
- Νέλλας Π., 'Ορθοδοξία και Πολιτική', *Μαρτυρία Ορθοδοξίας*, Αθήνα, Εστία, 1971
- Νέλλας Π., 'Η Μητέρα του Θεού και ο Θεοκεντρικός Ανθρωπισμός' *ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ* 56(1973)
- Νιέλ Ματίλντ., *Ψυχανάλυση του Μαρξισμού*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1975
- Νίκας Α.Θ., *Εκκλησία και Παιδεία*, Αθήνα, 1991
- Νικολακάκης Ζ., 'Σημειώσεις εκτός και εντός επικαιρότητος', *AMANITA MUSCARIA* 13(2002)
- Nilsson M.P., *Η Πίστη των Ελλήνων*, Αθήνα, Δωδώνη, 1998
- Νησιώτης Ν.Α., *Προλεγόμενα εις την θεολογικήν γνωσιολογίαν*, Αθήνα 1965
- Nissiotis N.A., 'Orthodoxy and the West: a response' *THE GREEK ORTHODOX THEOLOGICAL REVIEW* vol XVII, no 1(1972) 132-142
- Nissiotis N.A., 'The Importance of the Trinity Doctrine – For Interpreting the Origins of Contemporary Deviations in Dogmatic Theology and Church Life' *Le 2 Concile Oecumenique*, Les Editions du Centre Orthodox, Chambesy, 1982
- Νησιώτης Ν., *Από την Υπαρξη στην Συνύπαρξη*, Αθήνα, Μαΐστρος, 2004
- Νησιώτης Ν., *Ορθοδοξία, Παράδοση, Ανακαίνιση*, Αθήνα, Ευθύνη, 2001
- Νησιώτης Ν., *Υπαρξισμός και Χριστιανική Πίστις*, Αθήνα, Μήνυμα, 1985³
- Νησιώτης Ν., 'Η Απολογία της Ελπίδος', *ΘΕΟΛΟΓΙΑ* 46(1975) 41-61, 273-291, 482-510
- Νησιώτης Ν., *Ψυχολογία της Θρησκείας*, Αθήνα, Μαΐστρος, 2006
- Νησιώτης Ν., 'Η υπέρτατη κυριαρχία του Θεού και η ελευθερία του ανθρώπου' *Ελευθερία και Αναγκαιότητα στον Ευρωπαϊκό Πολιτισμό*, 5^ο Διεθνές Ανθρωπιστικό Συμπόσιο, Αθήνα-Πορταριά, Ελληνική Ανθρωπιστική Εταιρία, 1981

- Νησιώτης Ν., 'Η πνευματολογική χριστολογία της φύσεως', *Άνθρωπος και Περιβάλλον*, Πάφος, Ι.Μ.Αγίου Νεοφύτου, 1994
- Νούτσος Π., *Karl Marx ο κριτικός της ιδεολογίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1988
- Ντεμπόρ Γ., *Η κοινωνία του θεάματος*, Αθήνα, Ελεύθερος Τύπος, 1986²
- Ντοστογιέφσκυ Φ., 'Το όνειρο ενός γελοίου' μτφρ Σ.Γουνελάς στο *Σπουδή στον Ντοστογιέφσκυ*, Αθήνα, Imago χ.χ.
- Ξανθόπουλος Κ., 'Τίνα με λέγουσιν οι άνθρωποι είναι;', *ΔΙΑΒΑΣΗ* 41(2003)
- Οικονομάκος Γρηγ., 'Αι περί Έθνους και οικογενείας Ιδέαι εν τη Καινή Διαθήκη', *Ανάτυπο εκ του περιοδικού ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΖΩΗ*, εν Αθήναις 1955
- Οικονομίδης Φ., 'Ειρηναίος (Γαλανάκης)' στο *Ποτέ δεν θ' αυτοκτονήσω*, Αθήνα, Ορφείας, 1982
- Πάλλας Δ.Ι., *Ορθοδοξία και Παράδοση*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2005
- Παναγόπουλος Ι., 'Η πολιτική μαρτυρία του Ευαγγελίου', *ΚΟΙΝΩΝΙΑ* έτος ΜΔ 4(2001)
- Παναγόπουλος Ι., *Δημοκρατία και Ελληνική Ορθοδοξία*, Αθήνα, Βασιλόπουλος, 1982
- Πάνος Δ.Σ-Κρουσταλάκης Σ.Γ., *Κριτική παρουσίαση των μεταπολεμικών βοηθημάτων της Αποστολικής Διακονίας για τα Ανώτερα Κατηχητικά Σχολεία*, Αθήνα, Αρμός, 1999
- Παπαγεωργίου Η., *Σώπα, δάσκαλε...*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2004
- Παπαγεωργίου Ν., *Η Εκκλησία στη Νεοελληνική Κοινωνία – Γλωσσικοκοινωνιολογική ανάλυση των εγκυκλίων της Ιεράς Συνόδου*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 2000
- Παπαγεωργίου Ν., *Μεταμορφώσεις του Ιερού – Κοινωνιολογία και Θρησκεία στο έργο του Marcel Mauss*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 2005
- Παπαγεωργίου Ν., 'Η επιστροφή του θρησκευτικού φαινομένου ως αναζήτηση νοήματος ζωής' ανάτυπο από το *Κατηχητική Διακονία – Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Κωνσταντίνο Δ. Φράγκο*, Θεσσαλονίκη 2003
- Παπαγεωργίου Ν., *Φονταμενταλισμός – Παγκοσμιοποίηση και θρησκευτικά κινήματα, Σημειώσεις*, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 2000
- Παπαδημητρίου Ζ., *Ο Ευρωπαϊκός Ρατσισμός*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2000

- Παπαδιαμάντης Α., *Άπαντα*, κριτική έκδοση Ν.Γ.Τριανταφυλλόπουλος, Αθήνα, Δόμος
- Παπαδόπουλος Γ., *Το Πιστεύω μας*, τομ.Γ, Έκδοσις Γενικής Διευθύνσεως Τύπου, Αθήναι 1969
- Παπαευαγγέλου Π.Σ., *Η διαμόρφωσις της εξωτερικής εμφανίσεως του ανατολικού και ιδία του ελληνικού κλήρου*, Διατριβή επί διδακτορία, Θεσσαλονίκη 1965
- Παπαϊωάννου Δ.Κ., *Το Νεύμα και το Πνεύμα της Εξουσίας*, Αθήνα, Βιβλιογονία, 1996
- Παπακόγκος Κ-Κοταρίδης Ν., *Ο Άρης στη Λαμία*, Αθήνα, Φιλίστωρ, 2006
- Παπαλεξανδρόπουλος Σ., 'Νέα Εποχή – η θρησκευολογική ταυτότητα ενός κινήματος' *ΕΞΟΛΟΣ* 6(1991)
- Παπαλεξανδρόπουλος Σ., 'Σίντο και αρχαία ελληνική θρησκεία' στο *Αγάπη και Μαρτυρία*, Αθήνα, Ακρίτας, 2001
- Παπαρίζος Α., *Θεός, Εξουσία και Θρησκευτική Συνείδηση*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2001
- Παπαρίζος Α., *Η κοινωνία των αμαρτωλών*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2014
- Παπαρίζος Α., 'Οι κατευθυντήριες αντιλήψεις για την ελληνική ιστορία στη σύγχρονη ελληνική ιδεολογία', *ΠΟΛΙΤΙΚΗ-ΔΙΚΑΙΟ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ*, Τιμή Γ.Κ.Βλάχου, επιμ. Η.Κατσούλης-Α.Παπαρίζος, Αθήνα, Σάκκουλας, 1995
- Παπαρίζος Α., 'Οι κυρίαρχες αντιλήψεις για τον άνθρωπο στον Ελληνισμό και τον Χριστιανισμό' *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ* 37(1990)
- Παπαρίζος Α., 'Ιδεολογία και Ιστορία', *ΛΕΒΙΑΘΑΝ* 6(1990)
- Παπαρίζος Α., 'Θρησκεία και Πολιτική Παιδεία', *ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ* 3(1983)
- Παπαρίζος Α., 'Λόγος, και η Θρησκεία ως Πολιτική Κοσμογονία στη Δημοκρατία των Αθηναίων', *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, 1995
- Παπαρίζος Α., 'Η πορεία των σύγχρονων κοινωνιών και η αναζήτηση της Δικαιοσύνης', *ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ* 5(1991)
- Παπαρίζος Α., 'Θρησκεία, κοινωνία και θεμελιοκρατία', *ΑΦΙΕΡΩΜΑ Ελευθεροτυπίας* 83(21-10-2000)

- Παπαρίζος Α., 'Από το «θαύμα» στην «αιτιακή σκέψη»' εισαγωγή στο *Το κατά Κοραή άγιο φως*, Θεσσαλονίκη, iWrite.gr, 2018
- Parathanasiou A.N., 'Christian Anthropology for a Culture of Peace' in *Violence and Christian Spirituality. An Ecumenical Conversation*, (ed. Em. Clapsis), WCC Publications – Holy Cross Orthodox Press, Geneva – Brookline 2007
- Παπαθανασίου Θ.Ν. 'Όρια των εθνών και όρια στον Θεό', *ΠΑΝΤΑ ΤΑ ΕΘΝΗ* 114(2010)
- Παπαθανασίου Θ.Ν., *Κοινωνική δικαιοσύνη και ορθόδοξη θεολογία*, Αθήνα, Ακρίτας, 2001
- Παπανούτσος Ε.Π., *Πρακτική Φιλοσοφία*, Αθήνα, Δωδώνη, 1984²
- Παππάς Τ., *Ο Ορθόδοξος Καισαροπαπισμός*, Αθήνα, Κάκτος, 2001
- Πασσάκος Δ.Κ., 'Καθαρό και ακάθαρτο στην Καινή Διαθήκη', *Φύλο και Θρησκεία – η θέση της γυναίκας στην Εκκλησία*, Αθήνα, Ίνδικτος, 2004
- Πατρώνος Γ.Π. *Ιστορία και Εσχατολογία στη Βασιλεία του Θεού*, Αθήνα, Δόμος, 2002²
- Πατρώνος Γ.Π., *Ελληνισμός και Χριστιανισμός*, Αθήνα, Αποστολική Διακονία, 2003
- Πεντζίκης Ν.Γ., 'Ζεύγμα ετών', *ΣΥΝΑΞΗ* 6(1983)
- Περλμάν Φ, Κουπερστάϊν Ρ., *Η αναπαραγωγή της καθημερινής ζωής*, Αθήνα, Ελεύθερος Τύπος, 1980²
- Πέτροβιτς Γ., 'Η αλλοτρίωση και η κατάργηση της αλλοτρίωσης' στο συλλογικό *Αλλοτρίωση*, Αθήνα, Επίκουρος, 1973
- Πέτρου Ι.Σ., *Εκκλησία και Πολιτική*, Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης, 1992
- Πέτρου Ι.Σ., *Κοινωνική Δικαιοσύνη*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1992
- Πέτρου Ι.Σ., '«Σύγχρονος κόσμος» αντί «Ανατολή και Δύση»', *ΑΝΑΛΟΓΙΟΝ* 1(2001) 69-79
- Πέτρου Ι.Σ., *Πολυπολιτισμικότητα και θρησκευτική ελευθερία*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 2003
- Πετρόφ Γ., *Η απολογία του Πετρόφ*, Αθήνα, Χριστιανική Δημοκρατία 1966²
- Phillips L., Jorgensen M.W., *Ανάλυση Λόγου, Θεωρία και Μέθοδος*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2009

- Plamenatz J., *Ιδεολογία, έννοια και ιστορία του όρου*, Αθήνα, Κάλβος, 1981
- Preve C., *Το εθνικό ζήτημα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα*, Αθήνα, Στάχυ, 2001
- Πολάκης Π.Κ., *Η ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑ κατά τους πατέρας της Εκκλησίας, Λόγος εκφωνηθείς επί τη εορτή των Τριών Ιεραρχών...*, εν Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, 1955
- Πόποβιτς Ι., *Άνθρωπος και Θεάνθρωπος*, Αθήνα, Αστήρ, 1981⁴
- Γέρ. Πορφύριος., *Βίος και Λόγοι*, Χανιά, Ι.Μ.Χρυσοπηγής, 2004⁵
- Πουλαντζάς Ν.Α. *Φασισμός και Δικτατορία*, Αθήνα, Ολκός, 1975
- Πρεσβ. Γ.Θ.Πυρουνάκης., *Λόγοι εις την Χειροτονίαν και Κατάστασιν του*, 1949
- Πυρουνάκης Γ.Θ. *Ο Χριστιανισμός και το Κοινωνικό Πρόβλημα*, Αθήνα, Δίφρος, 1963
- π.Πυρουνάκης Γ., *‘Η φυσιολατρεία του Χριστού’*, *ΕΝΟΡΙΑΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ* Ιούνιος 1964
- Πυρουνάκης Γ., *Αναδιοργάνωση των Εκκλησιαστικών Πραγμάτων*, Αθήνα, 1966
- Πυρουνάκης Γ.Θ., *Ο Χριστιανισμός και η Πολιτική*, Αθήνα, Δίφρος, 1962
- Πυρουνάκης π.Γ. *Απόψεις επί της προσεγγίσεως των Εκκλησιών Ανατολής και Δύσεως*, Αθήναι, 1964
- Ράιχ Β., *Η μαζική ψυχολογία του φασισμού*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1974³
- Ράιχ Β., *Άκου Ανθρωπάκο*, Αθήνα, Αποσπερίτης, 1983
- Ράιχ Β., *Η δολοφονία του Χριστού*, Αθήνα, Αποσπερίτης, χ.χ.
- Ράντοβιτς Α., *‘Η Καθολικότης της Ορθοδοξίας – Σομπόρνοστ ή ο βυθός της αλογίας’*, *Μαρτυρία Ορθοδοξίας*, Αθήνα, Εστία 1971
- Ράππνερ Γ., *Ψυχολογία του βάθους και ανθρωπισμός*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1969
- Ροδίτης Γ.Δ., *Χριστιανισμός και πλούτος*, Αθήνα, Χριστιανική Δημοκρατία, 1970
- Ρόκερ Ρ., *Εθνικισμός και Πολιτισμός*, τόμ. Α,Β,Γ,Δ Αθήνα, Άρδην, 1998, 2001, 2005, 2012
- Runciman S., *Η τελευταία βυζαντινή αναγέννηση*, Αθήνα, Δόμος, 1980
- Ρώμα Χ.Γ., *Λεξικό Αναπτυγμένων Εννοιών*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1982

- Ρωμανίδης Ι.Σ., *Ρωμαίοι ή Ρωμηοί Πατέρες της Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1984
- Ρωμανίδης Ι., 'Εκκλησιαστικά σύνοδοι και πολιτισμός', *Ρωμισούνη*, Ναύπακτος, 1994
- Σαβράμης Δ.Σ., *Χριστιανισμός και Κοινωνική Πρόνοια*, Αθήνα, 1954
- Σαβράμης Δ., 'Η συμβολή του Max Weber στην πληρέστερη κατανόηση της Ορθόδοξης Εκκλησίας', ανάτυπον *ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ* 23(χ.χ.) 28-41, Εθνικόν Κέντρον Κοινωνικών Ερευνών
- Σαβράμης Δ., *Ο Ιησούς επιζεί των δολοφόνων του*, Αθήνα, Δίδυμοι, 1987
- Σαβράμης Δ., *Θρησκεία και Σεξουαλικότητα*, Αθήνα, δίδυμοι, 1997
- Σάμουελ Π., *Οικολογία*, Αθήνα, Νεφέλη, 1973
- Σβορώνος Ν.Γ., *Το Ελληνικό Έθνος*, Αθήνα, Πόλις, 2008⁹
- Σβορώνος Ν.Γ., 'Θρησκείες και πολιτισμικές οντότητες στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη: η περίπτωση της Ορθοδοξίας' στο *Ανάλεκτα Νεοελληνικής Ιστορίας και Ιστοριογραφίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1983
- Schmemmann A., *Για να ζήσει ο κόσμος*, Αθήνα, Δόμος, 1987²
- Schmemmann A., *Historical road of eastern orthodoxy*, Crestwood NY, St Vladimir's Seminary Press, 1992
- Σμέμαν Α., *Ημερολόγιο*, Αθήνα, Ακρίτας, 2002
- Σμέμαν Α., *Η Μεγάλη Σαρακοστή*, Αθήνα, Ακρίτας, 2002⁸
- Σμέμαν Α., *Η αποστολή της Εκκλησίας στο σύγχρονο κόσμο*, Αθήνα, Ακρίτας, 1983
- Schnapper D, Allemand S., *Κρίνοντας το ρατσισμό*, Αθήνα, Πατάκης, 2006
- Sherrard P., *Δοκίμια για τον νέο Ελληνισμό*, Αθήνα, Δωδώνη, 1971
- Sherrard P., Campell J., 'Η ιστορική ανάδυση του νεοελληνικού κράτους' *ΣΥΝΟΡΟ* 40(1967)
- Σιγάλας Ν., '«Ελληνισμός» και εξελληνισμός: ο σχηματισμός της νεοελληνικής έννοιας ελληνισμός', *ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ* 34(2001)
- Σκαλτσάς Γ., 'Η Εσχατολογία ως Δυναμική Κοινωνική Οντολογία' στο επιμ.Π.Καλαϊτζίδης, *Εκκλησία και Εσχατολογία*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2003

- Σκαλτσάς Γ., 'Το Άφυλο του Θεού και η Ανθρώπινη Σεξουαλικότητα' στο επιμ.Π.Καλαϊτζίδης-Ν.Ντόντος, *Φύλο και Θρησκεία*, Αθήνα, Ίνδικτος, 2004
- Σκλήρης Σ., 'Φόβος και ελευθερία στο λειτούργημα της εικονογραφίας', *ΣΥΝΑΞΗ* 82(2002)
- Σκληρός Γ., *Εργα*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1977²
- Σκορδάς Ε., *Ο θεσμός της νηστείας στο σύγχρονο χριστιανικό κόσμο*, Αθήνα, 1996
- Σκορδάς Ε., *Δικαιοσύνην Μάθετε (Αγαθές και Πικρές Αναμνήσεις)*, Αθήνα, 2002
- Smith A.D., *Εθνική Ταυτότητα*, Αθήνα, Οδυσσέας, 2000
- Σολοβιόφ Β., 'Η ορθόδοξη Χριστολογία για τα κοινωνικά προβλήματα' *ΣΥΝΟΡΟ* 40(1966)
- Σταθοκώστα Β.Η. *Ορθόδοξη Θεολογία και Οικουμένη*, Αθήνα, Παρρησία, 2015³
- Σταθοκώστα Β.Η. *Θεολογία, Εκκλησιολογία, Διακονία στο έργο του Αμίλκα Σ. Αλιβιζάτου*, Αθήνα, Έννοια, 2015
- Στανιλοάε Δ. *Η Ορθοδοξία*, Αθήνα, Τήνος, 1995
- Στανιλοάε Δ., *Η νίκη του Σταυρού*, Αθήνα, Μαΐστρος
- Σταυριανός Λ.Σ., *Από τη Δημοκρατία στη Λαοκρατία*, Αθήνα, Κάλβος, 1975
- Στογιάννος Β.Π., *Ανάλεκτα*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1988
- Στογιάννος Β.Π., *Πρώτη Επιστολή Πέτρου*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1980
- Στογιάννος Β.Π. *Η Εκκλησία στην Ιστορία και στο Παρόν*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1982
- Στογιάννος Β.Π., 'Αποκάλυψη και Πολιτική', *Ερμηνευτικά Μελετήματα*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1988
- Sturzo L., 'Κοινωνιολογία του υπερφυσικού – ο χριστιανισμός εις την ιστορίαν', μτφρ. Δ.Πουλάκου, *Ανάτυπον εκ του «Αρχείου Κοινωνιολογίας και Ηθικής»*, Αθήναι 1953
- Στρουμπής Άγγ., 'Έντονη και Συνεχής η Κοινωνική και Εθνική Δράση του Ιωακείμ Στρουμπή», *ΧΙΟΝΗ Μηνιαία Χιώτικη Έκδοση Λόγου και Τέχνης*, Αφιέρωμα στον Μητρ. Χίου Ιωακείμ Στρουμπή 1881-1950, 73(1998)
- Συλλογικό., *Πρακτικά του Α Συνεδρίου Ελληνοχριστιανικού Πολιτισμού*, επιμ. Π.Ι.Μπρατσιώτης, εν Αθήναις 1956

- Συλλογικό., *Εθνικισμός, ο σύγχρονος Ιανός*, Αθήνα, Στοχαστής, 1998
- Συλλογικό., *Πολιτική και Θρησκείες*, επιμ. Κ.Β.Ζορμπάς, Αθήνα, Παπαζήσης, 2007
- Συλλογικό., *Πολιτιστική ταυτότητα και στρατηγική του Ελληνισμού*, ΙΝ.ΕΡ.ΠΟ.ΣΤ. και Γνώση, 1995
- Συλλογικό., *Θρησκείες και πολιτική στη Νεωτερικότητα*, Αθήνα, Κριτική 2002
- Συλλογικό., *Τι είναι Διαφωτισμός*, Αθήνα, Κριτική, 1989
- Συλλογικό., *Ανάσταση και Ζωή*, Αθήνα, Αρμός, 1996
- Μητρ. Ν.Σμύρνης Συμεών (Κούτσας) *Η νηστεία της Εκκλησίας*, Αθήνα, Αποστολική Διακονία, 1995⁵
- Αρχμ.Σωφρονίου., *Ο Γέροντας Σιλουανός*, Ι.Μ.Τιμίου Προδρόμου-Έσσεξ Αγγλίας, 1985³
- Szasz T., *Το Δεύτερο Αμάρτημα*, Αθήνα, Ταμασός, 1982
- Szasz T., *Αιρετικά*, Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2006
- Τατάκης Β., *Μελετήματα Χριστιανικής Φιλοσοφίας*, Αθήνα, Αστήρ, 1981²
- Τατάκης Β., *Η Ελληνική και Πατερική Βυζαντινή φιλοσοφία*, Αθήνα, Αρμός, 2000
- Τατάκης Β., *Η πορεία του ανθρώπου*, Αθήνα, Οι Εκδόσεις των Φίλων, 1999
- Τεμεκενίδης Γ.Α., *Η επανάσταση των Ζηλωτών στη Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη, Ζήτη, 2001
- Τερζάκης Φ., *Το φάντασμα του Έθνους και το ικρίωμα της Αγοράς*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2001
- Τερλεξής Π., *Πολιτική Κοινωνικοποίηση*, Αθήνα, Gutenberg, 1975²
- Τζαβάρας Ν., *‘Μια διαστροφική κατάχρηση των βιολογικών εννοιών’ Έξι Κείμενα για το Ρατσισμό*, Αθήνα, Παρασκήνιο, 1998
- Τζιόβας Δ., *Οι Μεταμορφώσεις του Εθνισμού και το Ιδεολόγημα της Ελληνικότητας στο Μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Οδυσσεάς, 1989
- Theissen G., *Καίρια χαρακτηριστικά της κίνησης του Ιησού: κοινωνιολογική θεώρηση*, Αθήνα, Άρτος Ζωής, 1997
- Thual F., *Η κληρονομιά του Βυζαντίου – Γεωπολιτική της Ορθοδοξίας*, Αθήνα, Ροές, 2000²
- Τοντόροφ Τ., *Κριτική της κριτικής*, Αθήνα, Πόλις, 1994

- Τρεμπέλας Π.Ν., *Υπόμνημα εις τας Πράξεις των Αποστόλων*, Αθήναι, Σωτήρ, 1991³
- Τρεμπέλας Π.Ν., *Υπόμνημα εις το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον*, Αθήνα, Σωτήρ, 1990⁴
- Τσανανάς Γ.Α., *Η χριστιανική αγωγή για την Ειρήνη στην πράξη σήμερα*, Θεσσαλονίκη, 1990
- Τσαούσης Δ.Γ., *Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας*, Αθήνα, GUTENBERG, 1989³
- Τσιριντάνης Α. [Π.Μελίτης], *Για ν' ανοίξη ο δρόμος*, Αθήναι 1957
- Τσιριντάνης Α., *Για μια πορεία με επίγνωση*, Αθήναι, Συζήτησις, 1975
- Τσιριντάνης Α., *Για να επιζήση η Δημοκρατία*, Αθήνα, Συζήτησις, 1979
- Τσιριντάνης Α., *Εμείς οι Έλληνες*, Αθήναι, Συζήτησις, 1992
- [Τσιριντάνης Α.], *Για μια καινούρια Ελλάδα*, Αθήναι, Σύλλογος το 'ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΦΩΣ', Παράρτημα του περιοδικού *AKTINEΣ*, 1950
- Τσιριντάνης Α.Ν., *Η Πίστις ως Βίωμα*, τόμ.Α, Αθήναι, Συζήτησις, 1980
- Τσόμσκι Ν., *Η βιομηχανία κατασκευής υπηκόων*, Αθήνα, Ελεύθερος Τύπος, 1999²
- Τσουκαλάς Κ., *Η Ελληνική Τραγωδία*, Αθήνα, Λιβάνης, 1981
- Valencius Andrius., 'Η Νέα Εποχή (New Age) απέναντι στην ανατολική χριστιανική παράδοση', *ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΒΗΜΑΤΑ* 97(1996)
- Φαράντος Γ κ.ά., *Επανάσταση και Αντεπανάσταση στην Ελλάδα (1936-1974)*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1974
- Φαράντος Μ., 'Το πρόβλημα της κοινωνικής δικαιοσύνης', *Πρακτικά Ή Πανελληνίου Θεολογικού Συνεδρίου*, Αθήναι 2000, 296-322
- Φαράντος Μ., 'Κβαντική Θεολογία', ένθετο στο *ΤΡΙΤΟ ΜΑΤΙ* 216(2013)
- Φάρος Φ., 'Το χάσμα ακαδημαϊκής θεολογίας και ζωής', *ΣΥΝΑΞΗ* 18(1986)
- Φάρος Φ-Κοφινάς Σ., *Γονείς και παιδιά*, Αθήνα, Ακρίτας, 1989²
- Φάρος Φ., *Η Εκκλησία ως σκάνδαλο και ως σωτηρία*, Αθήνα, Αρμός, 2002
- Φάρος Φ., *Κλήρος, η ανεκπλήρωτη υπόσχεση πατρότητος*, Αθήνα, Ακρίτας, 1992
- Φάρος Φ., *Βάδιζε υγιαίνων*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1996
- Φάρος Φ., *Ήθος άηθες*, Αθήνα, Ακρίτας, 2004³

- Φίλιας Β. κ.ά., *Παράδοση και νεωτερικότητα στις πολιτιστικές δραστηριότητες της ελληνικής οικογένειας: Μεταβαλλόμενα σχήματα*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, 1984
- Φίλιας Β. κ.ά., *Εισαγωγή στ Μεθοδολογία και τις Τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών*, Αθήνα, Gutenberg, 2000²
- Φίλιας Β., *Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1993¹²
- Φίλιας Β., *Όψεις της διατήρησης και της μεταβολής του κοινωνικού συστήματος*, Αθήνα, Λιβάνης, 1980
- Φίλιας Β., *Από την εξαχρείωση στην εξαθλίωση 1974-2012*, Αθήνα, Λιβάνης, 2013²
- Φίλιας Β., 'Το «Έθνος» ως ιστορική διαδρομή και σημερινή αναγκαιότητα', *ΣΥΝΑΞΗ* 79(2001)
- Φιλιππίδης Λ.Ι., *Η από Παλαιάς και Νέας Ρώμης κινήσις προς επάνοδον του πληρώματος της Εκκλησίας του Χριστού εις την αρχικήν ενότητα*, Αθήναι 1970
- Φιλιππίδης Λ.Ι., *Η πίστις ως παράγων βεβαίας ιάσεως*, Ανατύπωσις εκ του Φυματιολογικού Αρχείου 'Σισμανόγλειον' Αθήναι 1947
- Φιλιππίδης Λ.Ι., *Ελλάς και Παύλος*, εν Αθήναις, 1953
- Φιλιππίδης Λ.Ι., *Πρωτογόνων Θρησκευτική Ζωή*, Αθήναι, 1964
- Φλορόφσκυ Γ., *Χριστιανισμός και Πολιτισμός*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1982
- Φλορόφσκυ Γ., *Θέματα Εκκλησιαστικής Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη Πουρναράς, 1979
- Φλορόφσκυ Γ., *Δημιουργία και Απολύτρωση*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1983
- Φλορόφσκυ Γ., *Οι Ανατολικοί Πατέρες του Τετάρτου αιώνα*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1991
- Φλορόφσκυ Γ., 'Πορεία της Ρωσικής Θεολογίας' *Θεολογία, Αλήθεια και Ζωή. Πνευματικόν Συμπόσιον*, Αθήναι, Ζωή, 1962
- Florovsky G., 'The Legacy and the Task of Orthodox Theology', *Anglican Theological Review* vol xxxi 2(1949)
- Φουκό Μ., *Η μικροφυσική της εξουσίας*, Αθήνα, ύψιλον, 1991
- Φρόυντ Σ., *Ο Πολιτισμός πηγή Δυστυχίας*, Αθήνα, Επίκουρος, 1974
- Φρόυντ Σ., *Ναρκισσισμός, Μαζοχισμός, Φετιχισμός*, Αθήνα, Επίκουρος, 1991

- Φρόντ Σ., *Η Ψυχολογία του Εγώ*, Θεσσαλονίκη, Μπαρμπουνάκης, χ.χ.
- Φωτόπουλος Τ., *Θρησκεία, Αυτονομία, Δημοκρατία*, Αθήνα, Ελεύθερος Τύπος, 2000
- Χάξλεϋ Α., *Επιστροφή στο θαυμαστό νέο κόσμο*, Αθήνα, Ελευθερος Τύπος, 1978²
- Χορκχάϊμερ Μ., ‘Αυταρχικότητα και Οικογένεια στη Σύγχρονη Εποχή’, *ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ* 5(1971)
- Χορκχάϊμερ Μ., Αντόρνο Τ., *Η Διαλεκτική του Διαφωτισμού*, Αθήνα, Ύψιλον, 1986
- Χορκχάϊμερ Μ., Αντόρνο Τ., *Κοινωνιολογία*, Αθήνα, Κριτική, 1987
- Χόφφερ Ε., *Ο Φανατικός*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1969²
- Χρήστου Π.Κ., ‘Άνθρωπος άναρχος και ατελεύτητος, από την ανθρωπολογία του Μαξίμου ομολογητού, Ανάτυπον εκ της *ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ*, Θεσσαλονίκη, ΠΙΠΜ, 1980
- Χριστόδουλος Αρχ.Αθηνών ‘Εκκλησία και Φιλοπατρία’ *ΙΝΔΙΚΤΟΣ* 16(2002)
- Ψυρούκης Ν., *Ιστορικός χώρος και Ελλάδα*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1973
- Ψυρούκης Ν., *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1975
- Weber Μ., *Θεωρία της Θρησκευτικής Αρνησικοσμίας*, Αθήνα, Σαββάλας, 2002
- Weber Μ., *Οικονομία και Κοινωνία – Κοινωνιολογία της Θρησκείας*, μτφρ. Θ.Γκιούρας, Αθήνα, Σαββάλας, 2007
- Weber Μ., *Κοινωνιολογία του Κράτους*, μτφρ.Μ.Κυπραίος, Αθήνα, Κένταυρος, 1996
- Ware Κ., ‘Η Μεταμόρφωση του Σώματος’, *ΣΥΝΟΡΟ* 33(1965)
- Ware Κ., *Η Ορθόδοξη Εκκλησία*, Αθήνα, Ακρίτας, 1996
- Ware Κ., ‘Η αξία της υλικής δημιουργίας’, *Άνθρωπος και Περιβάλλον*, Ι.Μ.Αγ.Νεοφύτου, 1994
- Ware Κ., *Η εντός ημών Βασιλεία*, Αθήνα, Ακρίτας, 2000²
- Ware Κ., ‘Man, Woman and the Priesthood of Crist’ *Women and the Priesthood*, NY, St Vladimir’s Seminary Press, 1999
- Willaime J-P., *Κοινωνιολογία της Θρησκείας*, Αθήνα, Καρδαμίτσας, 2004

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1

Του ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ
ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ

ΦΩΤΗΣ ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ

ΗΤΑΝΕ γύρω στα 1936 που είδα για πρώτη φορά το Φώτη Κόντογλου. Καθάριζε τότε τις τοιχογραφίες του Μυστρά κι ένας φίλος από τη Σπάρτη μου είπε: «Είναι μια ευκαιρία να γνωριστείς με το «μαστορο-Φώτη». Ένωσα ως να εκρόκετο να γνωρίσω ένα πρόσωπο μυθικό. Πριν από δέκα χρόνια, μαθητικός ακόμη, είχα εντυπωσιαστεί από το βιβλίο του «Πέδρο Καζός», τον φανταζόμουν αλλιώς και είδα έναν ανθρώπινο κοντό, με χοντρό κεφάλι, απείριτο στις κινήσεις και στις κουβέντες του. Μου έδωσε πραγματικά την εντύπωση ενός απλού μαστρο-Φώτη. Δεν θα ξεχώριζα ποιος είναι ο συγγραφέας, αν τον έβλεπα ανάμεσα στους άλλους εργάτες που σπάζανε τις σκαλωσιές. Δεν ήταν τα ρούχα της δουλειάς. Ήταν η ψυχοσωματική του κατασκευή. Σου 'δινε την εντύπωση ενός παλαιού Ρωμιού, στεριανού και θαλασσινού, που εργόταν απολογητής και μαρτυρικός ενός μαρτυρικού κόσμου που κινδύνευε να λησμονηθεί. Πεισματικός στην εθνο-βιοθεωρία του, δεν άλλαζε ποτέ ούτε σαν εμφάνιση ούτε σαν νοοτροπία. Αξονάς του ο Ελληνισμός και η Ορθοδοξία του.

ΠΕΡΑΣΑΝ ενενήντα χρόνια από τη γέννησή του και είκοσι από τότε που πέθανε ο παθιασμένος αυτός της «πονεμένης Ρωμοσύνης». Πρόκειται για μια επέτειο που πρέπει να τη συλλογιστούμε, γιατί μας βρίσκει σε μια κρίσιμη ώρα. Πρέπει να ανακαλέσουμε τη μνήμη του στη σκηνή, μαζί με τις μνήμες και όλων των άλλων, στους οποίους θα πρέπει να προστρέξουμε για βοήθεια. Κάθε ορθά στοχασζόμενος αυτή τη στιγμή ξέρει πως βρισκόμαστε μπροστά σε μια ιστορική ανάγκη. Πάει αρκετός καιρός που έχουμε αρχίσει να χάνουμε την εθνική μας ποιότητα.

Ποιες δοκιμασίες, ποιες θυσίες, ποιες καταστροφές, ποιες ταρξές και ποιες αναστάσεις χρειάστηκαν για να δημιουργηθεί και να διατηρηθεί αυτή η ταυτότητα, πάει στις μέρες μας να λησμονηθεί. Συνειδητοποιώντας αυτή την πληρωμή αίματος και δακρύων, βρίσκεις πως δεν ήταν υπερβολικός ο λόγος του Κόντογλου, όταν έλεγε πως «Θεός όλα τα συγχώρει στον Έλληνα, ακόμη και το να γίνει ρονιός». «Ο πόνος είναι πράγμα πιο βαθύ κι από τη δόξα κι από τη χαρά κι από κάθε τι», γράφει. Κι αυτόν το μεγάλο πόνο που τον ευλαβείται ο ίδιος, θέλει να πιστεύει πως κάνοντας παραχωρήσεις τον σέβεται και ο ίδιος ο Θεός.

ΧΡΕΙΑΖΕΤΑΙ σεβασμός προς τον πόνο και προς την ιστορία, που μας επέτρεψαν να είμαστε και να σκεφτόμαστε ελεύθερα αυτή τη στιγμή. Όλοι γνωρίζουμε πως χωρίς την ορθοδοξία και χωρίς τη γλώσσα, το σύμφορο αυτό της ελληνικής ψυχής, η εθνική μας υπόσταση θα είχε διαλυθεί μέσα στην τελευταία μακραίωνη δουλεία μας. Ο Κόντογλου έγραψε ωραίες σελίδες στην προσπάθειά του να κάνει, με τον τρόπο του, ώστε να μη λησμονηθεί αυτός ο δοκιμασμένος κόσμος, γιατί το εθνικό χρέος είναι κοινό. Ο λόγος του συχνά πυκνός, γαμάτος ελληνική ζεστασιά και γενναιοδωρία, αναχαίτζει αυτή τη λήθη. Θα ήθελα να δώσω στον αναγνώστη μου μια γεύση μόνο από το λόγο του αυτό:

«Σιγορουσά τ' αγγεράκι ανάμεσα στους πρίνους και στις βελανιδιές. Πέταει ένα σούλλο ξερό κι ακούγεται τόσο πολύ σούσουρο, που λες πως περπατά άνθρωπος. Κανένας δεν περπατά. Κάθεται σε μια πέτρα και πέφτει σε συλλογή. Εδώ, σε τούτα τα βουνά, γίνθηκε τούτο, γίνθηκε κείνο, πέσανε βόλια, σκοτωθήκανε άνθρωποι. Όλα τούτα είναι γραμμένα στα βιβλία. Μα τα βιβλία αραχνιάζουνε στα ράσια και τα βουνά είναι παρατημένα στην ερημιά τους...»

ΘΑ έλεγα μάλιστα, και αυτό αποτελεί μια πρόταση να επιλεγούν οι καλύτερές του σελίδες, οι εντείνον τον υπερβολών του, και να τυπωθούν σ' έναν τόμο. Το βιβλίο αυτό θα αποτελούσε μια πραγματική εθνική προσφορά. Ο Κοσμάς ο Αιτωλός έλεγε: «Η ψυχή είναι ο άνθρωπος». Εμείς κατ' επέκταση θα λέγαμε: «Η ψυχή είναι η Ελλάδα». Μέσα σ' αυτή την ψυχή είναι σημειωμένα όλα τα γινώσματα και τα στοιχεία της ταυτότητά της. Γι' αυτό και θα πήγαινα πιο πέρα: Να περισυλλεγή αυτή η ψυχή, να αναζητηθεί όπου υπάρχει (Δημοτικά τραγούδια, Σολωμός, Μακρυγιάννης κ.λπ.) και τα βιβλία που θα βγουν να αποτελέσουν την «Αγωγή του πολίτη» για τα σχολεία μας, αντικαθιστώντας κάθε άλλο σχετικό, θεωρητικό, ψυχρό εγχειρίδιο. Πρέπει να εμποτίσουμε την αουδατωμένη μας υπόσταση με τον αληθινό ελληνικό ψυχισμό, με το γάλα δηλαδή της μάννας που μας εξέθρεψε.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

of no less than four series of lectures, given at different centers. As lectures they must have been extremely stimulating. It is, however, deeply to be regretted that they could not have been more carefully worked-over before publication.

DANIEL JENKINS

Oxted, Surrey, England

TOWARDS A CHRISTIAN CIVILIZATION; A Draft Issued by The Christian Union of Professional Men in Greece, by A. N. Tsirintanes. 270 pp. Athens, Damascus Publications, 1950. 65000 drs.

This is an impressive and symptomatic document. The name of the author is not given on the title page. The book is presented on behalf of a group, as a kind of a corporate witness and appeal. It is a course of lectures delivered for "The Christian Union of Professional Men of Greece" by Professor A. N. Tsirintanes, of the Faculty of Law, Athens University. This association (founded in 1935) embraces several hundred of the University graduates, who are now engaged in various professions, including a number of University teachers. The document (in a mimeographed form) has been widely circulated since 1948 and was favorably received in various quarters. It was first written in the atmosphere of agony and depression which was so heavy just after the war. "We live in the ruins of civilizations, hopes, systems, and souls" (p. 19). This is the starting point of the book. The ultimate cause of the crisis is spiritual. The whole civilization collapsed. A new civilization is to be built on a new foundation. "Negation as a cultural status" (and this was the substance of the "modern" civilization) could not stand the test of history and broke down under the burden of all the unresolved problems. The Greek intellectuals, however, do not indulge in any easy criticism or in belated recriminations, they do not shift the whole responsibility to those who were actually engaged in "negations."

What gives a genuine Christian tone to the document is the sincere recognition of the failure of Christians to meet the challenge of the unbelief and to resist negation effectively. "The Christians are to be accused"—this is the heading of one of the most moving chapters of the book (pp. 39-54). They have to accuse themselves and to repent of their utter failure. "Christians must set the example of admitting their guilt and of participating in the saving purge" (p. 39). There is nothing conventional or sentimental about this repentance. It should be an active repentance, not in words, but in action. To "the dead, false and failing Christianity"

Christianity") should be opposed. It does not involve any doctrinal changes, but it implies a radical change of orientation. Christianity in the past was dangerously divorced from the life of society. "An attitude of flight" was prevailing (p. 46). The tension between religion and "the World" was wrongly interpreted in the sense of an uncharitable detachment from the needy and suffering society. "The man who kept awake all night in Church praying in a night service could not understand the man who was kept awake by his crying baby, who, for all he knew, might one day become a St. Basil" (p. 45). And this was not the worst of evils: sometimes Christianity was even used as an opiate, "as a means to smother the protest against injustice" (p. 45).

Christian life needs a radical cure. "The first step towards deliverance from modern evil is not, as one would imagine, a step towards Christianity, but a step within Christianity," from the surface right into the depth. The document is primarily concerned not with the conversion of unbelievers, but with the awakening of the Christians (p. 56). "Modern society needs the return to Christ, above all, the return of Christians (even professing Christians) to Christianity" (p. 71). It is not a question of "adaptation" to the modern mood, but of a radical reform. And first of all a new type and a new generation of Christians should be created and trained to assume the burden of the needy world and to infuse into it the healing spirit of Christ. Only a new Christian, full of love for the fallen world, can build up the new Christianity. The demand of our time is for a "guiding Christianity," humble and self-critical, but courageous and aggressive. The great part of the Greek book is devoted to an analysis of the present situation on all levels: family, state, economy, art, science. It is quite impossible to summarize briefly all the findings. No infallible recipe is offered. The aim of the book is rather to start discussion. And the main interest is not in settled programs, but in the new personality.

The whole problem of "Christian Civilization" is not new in the Orthodox world. It has been for many decades the main theme of the Russian religious thought, of which Berdyaev was the most vocal exponent in the West. But usually it was regarded rather in the context of the Russian development. Now the same call and appeal comes from Greece. It shows that the real source of inspiration is not in any particular national tradition, but in the spirit of the Eastern Church itself. One has to remember that the greatest Christian prophet of social justice in the early Church was St. John Chrysostom, Archbishop of Constantinople. It is his spirit that breathes again in the Greek manifesto. In any case, the most

tiny of Christianity in the world. It is one of the most refreshing testimonies in our days.

St. Vladimir's Seminary
New York, New York

GEORGE FLOROVSKY

JOHN KNOX IN CONTROVERSY, by Hugh Watt. 109 pp. New York, The Philosophical Library, 1950. \$2.75.

Some characters defy the dispassionate attitude. You either admire them extravagantly, or dislike them passionately, but you find it almost impossible to be neutral with regard to them. When such a character, in addition, has played a decisive rôle in an historical situation which also awakens passionate but divergent evaluations, the subsequent portraits of him are certain to be almost invariably caricatures. Then let the spirit of a succeeding age be such that the things for which this character stood are an affront to it, and the prevalent caricatures are bound to be cruel when they are not deliberately malicious. This is exactly what has happened in our day in the case of both Calvin and Knox, and Principal Watt seems to think, though I doubt it, that Knox has suffered more even than Calvin. In each case, there was another character, Servetus confronting Calvin and Mary Queen of Scots confronting Knox, whom the spirit of our age has tended to caricature favorably, thus casting deeper shadows on Calvin and Knox.

This little book represents the Stone Lectures delivered at Princeton Theological Seminary in 1949. Its author is Principal of New College, Edinburgh—one of the seminaries of the Church of Scotland. He does not attempt to deal with all of the numerous controversies in which Knox was engaged, though he does recognize that Knox "lived in the midst of debate"; but he very properly insists that construction was the main feature in Knox's activity and these debates were simply incidental to it. These lectures deal only with the controversies in which the "unreformed church" was directly or indirectly involved. They begin with Knox's first recorded sermon, at St. Andrews, in which, as Watt points out, Knox won a surprisingly easy victory with a bludgeon, as one result of which this became "too favourite a weapon." The second is his controversy with Ninian Winzet, in which Knox showed no spirit of aggressiveness, probably because Winzet really represented no one but himself. The third is his public debate with Quintin Kennedy, which seems to have had a quite indecisive outcome. And then the author turns to consider the famous and highly controversial interviews between Knox and the Queen. He treats these in an obvious spirit of fairness, and in the light of the re-

(3)

ΕΠΙΤΥΜΒΙΟΝ

Πέθανες — κι ἔγινες καὶ σύ: ὁ καλός,
 Ὁ λαμπρὸς ἄνθρωπος, ὁ οἰκογενειάρχης, ὁ πατριώ-
 της.
 Τριάντα ἕξι στέφανα σέ συνοδέψανε, τρεῖς λόγοι
 ἀντιπροέδρων,
 Ἑφτά ψηφίσματα γιὰ τίς ὑπέροχες ὑπηρεσίες πού
 προσέφερες.

Ἄ, ρέ Λαυρέντη, ἐγὼ πού μόνο τό ἔξερα τί κάθαρ-
 μα ἦσουν,
 Τί κάλπικος παράς, μιὰ δλόκληρη ζωὴ μέσα στο
 ψέμα
 Κοιμοῦ ἐν εἰρήνῃ δὲ θὰ ρθῶ τὴν ἡσυχία σου νὰ
 ταράξω.
 (Ἐγὼ, μιὰ δλόκληρη ζωὴ μέσ στη σιωπὴ θὰ τὴν
 ἐξαγοράσω
 Πολὺ ἀκριβὰ κι ὄχι μὲ τίμημα τὸ θλιβερό σου τὸ
 σαρκίο).
 Κοιμοῦ ἐν εἰρήνῃ. Ὡς ἦσουν πάντα στὴ ζωὴ: ὁ κα-
 λός,
 Ὁ λαμπρὸς ἄνθρωπος, ὁ οἰκογενειάρχης, ὁ πατριώ-
 της.

Δὲ θὰ ἴσαι ὁ πρῶτος οὔτε δὰ κι ὁ τελευταῖος.

Μ. Αναγνωστάκης, 72 Ποιήματα 1941-1971
 Αθήνα, Στιγμή, 1985

- "Αν — λέω ἄν...
- "Αν ὅλα δὲ συνέβαιναν τόσο νωρίς
 'Ἡ ἀποβολή σου ἀπὸ τὸ Γυμνάσιο στὴν Ε' τάξη,
 Μετὰ Χαϊδάρι, Αἰ-Στράτης, Μακρονήσι, Ἰτζεδίν,
 "Αν στὰ 42 σου δὲν ἦσουν μὲ σπονδυλαρθρίτιδα
 'Ἦστερα ἀπὸ τὰ εἴκοσι χρόνια τῆς φυλακῆς
 Μὲ δύο διαγραφές στὴν πλάτη σου, μιὰ δόλωση
 'Αποκηρύξεως ὅταν σ' ἀπομονώσαν στὸ Ψυχιατεῖο
 "Αν — σήμερα λογιστῆς σ' ἕνα κατάστημα ἐδαδι-
 μών—
 "Αχρηστος πιὰ γιὰ ὅλους, στιμμένο λεμόνι,
 Εὐφλημένη περίπτωση, μὲ ιδέες ἀπὸ καιρὸ ξεπε-
 ρασμένες,
 "Αν — λέω ἄν...
 Μὲ λίγη καλὴ θέληση ἐρχόνταν ὅλα κάπως διαφο-
 ρετικὰ
 "Ἡ ἀπὸ μιὰ τυχαία σύμπτωση, ὅπως σὲ τόσους καὶ
 τόσους
 Συμμαθητές, φίλους, συντρόφους — δὲ λέω ἀβρό-
 χους ποσὶ
 'Ἀλλὰ ἄν...

(Φτάνει. Μ' αὐτὰ δὲ γράφονται τὰ ποιήματα. Μὴν
 ἐπιμένεις.

"Ἄλλον ἀέρα θέλουν γιὰ τὸν ἀρέσουν, ἄλλη «μετου-
 σίωση».

Τὸ παραρτήσαμε στὴ θεματογραφία).

λούθως ὁ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν καθηγητῆς τῆς Μικροβιολογίας κ. Μιχαηλίδης: «Ὁ πρωτεύων, λέγει, σκοπὸς τῶν μικροβίων εἶναι ἡ ἀποσύνθεσις τῆς θαναούσης ὕλης, αἱ δὲ ἄλλαι λειτουργίαι αὐτῶν εἶναι δευτερεύουσαι καὶ ἐπικτήτοι». Καὶ ἐν συρραφῇ: «Εἰδικῶς ἐκ τῶν παθογόνων μικροβίων τῶν ζώντων παρασιτικῶς, ἀλλὰ μὲν διασθιοῦσιν ὡς σαπρόφυτα καὶ μόνον ὅταν εὐρωσι κατάλληλον εὐκαιρίαν καθίστανται παθογόνα, ἀλλὰ δὲ κατέστησαν διὰ τοῦ χρόνου τοιαῦτα, ὡς μὴ εὐρίσκοντα εὐνοϊκοὺς ὄρους ἀναπτύξεως ἐκτός τοῦ ὄργανισμοῦ. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι δυνατόμεθα νὰ ἐπαναφέρωμεν εἰς τὸν σαπρόφυτικὸν τύπον διάφορα παθογόνα μικρόβια ὡς καὶ ἀντιθέτως ἀληθῆ σαπρόφυτα νὰ μετατρέψωμεν εἰς παθογόνα» (8).

Τέλος αἱ νέαι μέθοδοι τῆς μελέτης τῶν μικροβίων δίδουν πολλὰς ἐλπίδας ἀγαθῆς, ἀφοῦ τὰ πλείστα τούτων ὄχι μόνον οὐδεμίαν βλάβην εἰς ἡμᾶς θὰ προξενοῦν, ἀλλὰ καὶ θὰ ἐνεργοῦν, σχεδὸν ὅλα, πρὸς χάριν μας ἐπωφελῶς.

Διότι ἡ συνεχὴς καὶ ἀγρυπνὸς μελέτη τῆς ζωῆς τῶν μικροβίων εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ ἐπιτρέψῃ, μετὰ κόπους μακροῦς βεβαίως, τὴν πλήρη καὶ λεπτομερῆ διακρίθωσιν ἀφ' ἑνὸς τῶν ἀναριθμητῶν καὶ πολλακίς στιγμιαίων φάσεων τῆς δράσεως αὐτῶν, ἀφ'

ἑτέρου δὲ τοῦ ρόλου ἐκάστου ἐξ αὐτῶν ἐπακριβῶς καὶ νὰ καταστήσῃ οὕτω δυνατὴν τὴν στροφὴν τῆς δραστηριότητος αὐτῶν ταύτης πρὸς τὴν πλεον εὐνοϊκὴν διὰ τὴν παραγωγικότητα τῆς γῆς καὶ ἀποδοτικότητα τῶν βιομηχανιῶν κατεύθυναι.

Ταῦτα εἶναι νομιζόμεν ἄρκετὰ διὰ νὰ πείσουν κάθε ἀμερόληπτον μελετητὴν, ὅτι τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον ἐπιτελοῦν τὰ παντοειδῆ μικρόβια, τὰ ὁποῖα κατὰ μυριάδας κατακλύζουσι τὰ ὑπὸ τὴν Γῆν, τὰ ἐπὶ τῆς Γῆς, καὶ τὰς περιβαλλούσας τὸν πλανήτην μας ἀτμόσφαιραν καὶ ὑδρόσφαιραν, εἶναι ὑψίστης σημασίας. Ἡ ἐκ προκαταλήψεως δὲ ἐσφαλμένη ἀντίληψις καθ' ἣν οἱ μικροὶ ὄργανισμοὶ οὗτοι ὑπολογίζονται ὡς βλάπτοντες καὶ παρακωλύοντες τὴν ἐξέλιξιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν ἄλλων ἐπὶ τῆς γῆς ὄντων, οὐδόλως ἐμποδίζει ὅπως ἡ σιωπηρὰ τῶν ἐργασίᾳ εὐρίσκεται ἀριστα ἐνηρμονισμένη ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῶν κατευθύνσεων καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ὅλης Δημιουργίας.

Οἱ ὕλισται τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ μερικοὶ καθυστερημένοι ἀντιγραφεῖς τῶν σύγχρονοι, θὰ ἐστενοχωροῦντο βέβαια ἀπὸ τὰς ἀνασκαλύψεις ταύτας, τὰς ἀφορώσας εἰς τὸν προορισμὸν καὶ τὸ ἔργον τῶν μικροβίων. Ἡ νεωτέρα ὅμως ἐπιστήμη μᾶς δεκνύει ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον ἀντιτίθεται εἰς τὸ σχέδιον τῆς Πανσόφου Διανοίας, ἢ ὁποῖα «ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῇ, πάντα ὅσα ἠθέλησεν ἐποίησεν».

(8) Ν. Μιχαηλίδου.—Ἐγγ. Μικροβιολογίας. Τόμ. 1ος σελ. 6—Ἀθῆναι 1937.

ΕΛΛΗΝΩΝ ΥΜΝΟΣ

Χαρισμένο στοὺς ἡρωϊκοὺς πολεμιστὰς μας.

Μέσ' στοῦ πολέμου τὸν καπνὸ καὶ τὴν ἀνεμοζάλη,
θερμὸ ἢ ψυχὴ μας, Δέσποινα, τραγοῦδι θὰ σοῦ ψάλλῃ.
Δὸς νὰ τὸ πάρη ἀνάλαφρα στὰ μῦρα τῆς ἡ αὔρα
καὶ νὰ τὸ φέρῃ ὡς τ' ἄχραντα παρθενικά σου αὐτιά,
κι' ἀπὸ τὰ στήθια μας αὐτὰ πού τ' ἄχει ἀτσαλωμένα
τῆς μάχης ἢ φωτιά,
καὶ πού τὰ θέριψε μεμιᾶς τοῦ δίκου ἀγῶνα ἢ λαύρα,
δέξου ἢ φωνὴ μας νὰ ὑψωθῇ, Παρθένε, πρὸς Ἐσένα.

Χαῖρε τοῦ θείου μας Λυτρωτῆ Μητέρα εὐλογημένη,
πού με τὸ φῶς Του τὸ λαμπρὸ κι' ἀγνὸν ὠδηγημένη,
κηρύξαμε τ' ἀθάνατα, τρανὰ κι' ὠραῖα μηδέματα
μέσ' στοὺς λαοὺς πού ἔβρισκται σιγῆς ὀπιστίας τὰ κύματα.

Σ' εὐχαριστοῦμε ὀλόψυχα, γλυκεῖα παρηγοριά μας,
καὶ δύναμι τοῦ Γένους μας κι' ἐλπίδα καὶ χαρά,
ποῦ ὡς εἶδες τὰ ὄρνια κι' ἀπλώσαν τὰ μαῦρα τοὺς φτερά
καὶ χύμηξαν μ' ἄγριους κρωγμούς, τῆς μαύρης ὄρας γένες,
στό αἷμα νὰ πνίξουν τὴν τιμὴ καὶ τὴν ἐλευθεριά μας,
ἐσύ Μητέρα ποῦ ποτὲ δὲν ἔμεινες μοσκρούα μας,
χίλιες δυνάμεις μέσα μας ἀνάστητες κρυμμένες.

Μὲ τὸ γλυκὸ σου τ' ὄραμα χυθῆκαμε στὴ μάχη,
ἀνίκητη, ἀπροσμάχητη, πανίσχυρη Κυρά,
καὶ μᾶς ἐχάρισες, ἐσύ τετράδιπλα φτερά,
γιὰ νὰ διαθάνουμε γοργοί' κι' οὔτε κορφή οὔτε ράχη,
κι' οὔτε ἄγρια, χιονοσκεπάστα, παυῦψηλα βουνά,
δὲ μπόρεσαν μηδὲ στιγμὴ νὰ κόψουν τὴν ὄρμη μας.
Ἦ χάρι σου, Ὁδηγήτρα μας, στὰ βόθη μας περνᾶ,
καὶ χύνει φλόγα στὴν ψυχὴ κι' ἀτσάλι στὸ κορμί μας.

Μὲ τὸ γλυκὸ σου τ' ὄραμα, Παντόνασσα, ἀναστήσαμε
τῶν Περσομάχων τίς ψυχές καὶ τῶν Ἀθρομόχων,
τίς δάφνες τῶν Θεριοπυλῶν, τὰ κλέη τῶν Νικηφόρων,
τοῦ Βυζαντίου τὴν πίστι.

Καὶ τὴ στιγμὴ ποῦ ἀκράτητοι γιὰ τὸν ἄγωνα ὀρμήσαμε,
καὶ μὲ λαχτάρα ἐψάλαμε τὸν ὕμνο τῆ Ὑπερμάχου.
μαζὺ μας ἔσμιξαν σεπτῶν φωνές αὐτακρετόρων,
παῦχαν ἐσένα πρόμαχο κι' εἶχαν ἐσένα ρύστη.

Μὲ τὸ γλυκὸ σου τ' ὄραμα, Παντόνασσα, χάρισαμε
στὴ δοξασμένη μας Φυλὴ μιὰν ἄλλην Ἁγία Λαύρα.
Καὶ τῆς σκλαβιάς τὰ σύννεφα τὰ σκοτεινὰ καὶ μαῦρα,
ποῦ σέριονταν βαρεῖα στὴ γῆ κι' ἐθόλωναν τ' ἀστέρια,
ἔμεῖς δαυλὸν ἀνάθοντας, Παρθένε, τὰ σκορπίσαμε,
—δουλό θυσίας καὶ λυτρωμοῦ. Καὶ σφίγγοντας στὰ χέρια
ὅ,τι ἀκριβὸν ἀπόμεινε κι' ἀμόλυντο στὴ γῆ,
πετᾶμε πρὸς τοῦ ἰδανικοῦ τὰ φωτεινὰ λημέρια,
ποῦ κάποιε λάμψη ἀπόκοσμη τὰ πορφυροχρυσῶνει,
γιὰ νὰ χαροῦμε πρῶτοι ἔμεῖς τὴν ἅγια χαρραυγὴ
τῆς Πίστης καὶ τῆς λευταριάς ποῦ γλυκοξημερώνει.

ὦ χαῖρε, χαῖρε ἀθάνατη Παρθένε καὶ Μητέρα!
Μέσ' στοῦ πολέμου τὴν ὄργη καὶ μέσ' στὴν καταγιδα,
σέ σένα ὑψώνεται ἡ ψυχὴ κι' ὁ νοῦς μας νύχτα-μέρα.
ὦ θεῖα τοῦ Γένους καὶ γλυκεῖα παρηγοριά κι' ἐλπίδα,
γιὰ τὴν ἀπάντεχη χαρά, γιὰ τὴν τιμὴ τὴν τόση,
γιὰ τὴν οὐράνια δύναμι ποῦ Ἐσύ μᾶς ἔχεις δώσει,
ὅσο θὰ ζῆ ἡ Ἑλλάδα μας, Μητέρα τρισμεγάλη,
τὴ δόξα Σου θὰ ψάλλη!

την προτεσταντική κακοσμία μιας απολιθωμένης θρησκευτικής ιδεολογίας, απερίγραπτα πρόσφορης σε τριτοκοσμικούς διακανονισμούς ανάμεσα σε κουτοπόνηρους μικροκομματάρχες. Εδώ, το αίμα του Χριστού διοχετεύτηκε στην προοπτική εικονογράφησης μιας δεισιδαιμονικής πίστης, ανεξάρτητης απ' την αμεσότητα της εμπειρίας, στην οποία, εντέλει, δεν χρωστούσε κανείς παρά το να την τιμά σαν το αυθαίρετο και παράλογο περιεχόμενο της ενοχής του.

Τι θα ήταν χειρότερο; Γυμναστική και πειθαρχία για ψυχές τόσο ξένες προς τη διδασκαλία της αγάπης, τόσο μακράν του ερωτικού πένθους της ελληνικής παράδοσης, επίσης τόσο εργατικές στο κυνήγι αξιωμάτων και πλούτου ώστε να επιτρέπεται από κάθε άποψη η σύγκριση της διαβόητης Χρυσοπηγής με φωλιά τερμιτών. Θα έλεγα το ίδιο ακριβώς αν μιλούσα για τον θυμό που μου προκαλεί το κιτς. Το κιτς δεν είναι μια πολυτέλεια του κακού, είναι μια δύναμη δολοφονική που ξεπηδάει από το βαθύ ρήγμα της πλήξης και του κομπορμιισμού των μεσαιών στρωμάτων. Εκεί, ακόμη και το καλωσόρισμα των νεαρών με τα σκουλαρίκια έφτασε να θεωρείται σαν τολμηρή κατάκτηση.

Το πνεύμα αυτό είναι γνώριμο σ' εμένα από τα κατηχητικά, επί δικτατορίας, όπου μας υποχρέωναν να παρακολουθούμε γελοίες διαλέξεις, το μήνυμα των οποίων ήταν εμπνευσμένο από τους φαρμακόγλωσσους θεολόγους του Σωτήρα και της Ζωής. Κάθε τους λέξη έσταζε μίσος για την παλλόμενη ζωντάνια της εφηβείας μας, για τους πιο όμορφους και μυστηριώδεις φωτισμούς της διαίσθησης μας, για τις ανδρικές ορμόνες και για τις πιο κρίσιμες απ' τις απορίες που μας κρατούσαν δεμένους με την ανταύγεια των πραγμάτων. Ήταν μίσος για τις εντάσεις που μας καθόριζαν και για κείνη την ανώριμη αλλά φωτεινή περιέργεια προς την καρδιά της οποίας μας οδηγούσε ο μαγνητισμός της ηλικίας. Πουριτανοί στο έπααρο και φανατικοί πολέμοι κάθε ψυχολογικού χειρισμού, το μόνον που τους ενδιέφερε ήταν να μας έχουν υπό έλεγχο και να μην αντανιζόμαστε. Τίμα τον πατέρα σου και τη μητέρα σου.

Υπήρξαμε, τότε, παιδιά που ήλπιζαν να αποσπάσουν κάτι ανεπανάληπτο από τη συντροφικότητα, ενώ αυτοί μας δηλητηρίαζαν με τις αποκρουστικές αναθυμιάσεις ενός Μωσαϊκού Νόμου κομμένο στα μέτρα τους. Εμείς προβλέπαμε στο παιχνίδι και στην ανταλλαγή, σε μια έγκαιρη γνώση γύρω απ' τις εκκρίσεις του σώματος και στις πρωτότυπες χρήσεις της φαντασίας για εκδρομές στο φεγγάρι. Αυτοί μας δίδασκαν τον σεβασμό της ιδιοκτησίας, τη μασηματική αρρωστοφοβία του διεστραμμένου τους υπερεγώ, την υποκριτική άσκηση στην ευσέβεια και την άγρυπνη αντιπάθεια για ό,τι έλαμπε γύρω μας, για ό,τι αναδυόταν σαν αυθόρμητη ανταπόκριση στα μειδιάματα της φύσης. Η επιθυμία τους ήταν σε τέτοιο βαθμό λογοκριμένη ώστε προθυμοποιούνταν, σε κάθε ευκαιρία, να την εκδικηθούν σκοτώνοντας τη δική μας, αποθαρρύνοντας την αυθεντικότητα κάθε στοργικής κίνησης, την οποία ήθελαν, με λύσσα, να δουν να απορροφάται απ' τις κοινωφελείς τάχα εκστρατείες και τον προσκοπισμό των συσσιτίων, όπου πρωτοστατούσαν φθονερές γεροντοκόρες. Μπορούσες να αναπνεύσεις τη μυρωδιά του θανάτου εκεί μέσα.

Αυτή η μυρωδιά, κυρίες και κύριοι, ΔΕΝ είναι το λιβάνι των Αγίων, το λιβάνι το μύρισε, μη σας φανεί μελό, όποιος έχει διαβάσει Παπαδιαμάντη και όποιος άκουσε το τριζόνι, τις νύχτες του Ιουνίου στις Κυκλάδες. Εδώσα σήμερα έμφαση στο σώμα για να δείξω ότι λείπει το Πρόσωπο, η δύναμη να ονειρεύεσαι ένα κύμα αγάπης που σβήνει τα χνάρια όλων των κακών προθέσεων. Μας έκρυσαν για χρόνια, Χρυσοπηγή & Σία, ότι ο Θεός μιλάει με το βλέμμα της κοπέλας που κάθεται απέναντί σου, εδώ και τώρα. Μας απέκρυσαν ότι το δειλινό της Μεγάλης Παρασκευής είναι η πλέον ερωτική στιγμή του χρόνου και ότι η καλοσύνη πάει όπως η γύρη από άνθος σε άνθος. Μας έκρυσαν ότι η Κόλαση είναι η ανία των κανόνων και ότι, αν θέλεις να αισθανθείς την ανάσα του Θεού, πρέπει να κνηγάς την εκπνοή του, όχι την εισπνοή. Πιθανόν απλώς να μην το ήξεραν.

Δεν με ενοχλεί που κλέβουν και πλουτίζουν, ούτε που έχουν ερασιτές, ούτε που ψοφάνε για μεγαλεία και πασαρέλα. Με ενοχλεί που τα κάνουν όλ' αυτά χωρίς λίγη αγάπη, λίγη γενναιοδωρία, λίγη εμπνευση, λίγο χιούμορ έστω. Περιφρονήστε τους!

...της των λόγων του. Το σώμα άρχισε να μετατρέ-
...βάθρο για λογύδρια της δεκαετίας του
...καυτότητας. Βαθμηδόν, η ψυχοκτόνος κο-
...που αρχικά παρουσιάστηκε ως θυμιάμα α-
...πληρόραση, το θυμιάμα δεν μυρίζει, άρχισε να
...απόμνη και για τον Alter. Η τηλεόραση α-
...ενόρνια μεν αλλά ευκίνητα και μεταβλητά ώστε
...τη γραμμή με την AGB. Αν το τηλεοπτικό εκκλη-
...να το ξέρει, ανάμεσα στο ανακουφιστικό κα-
...στην πιεζία από την επίδειξη ναπολεό-
...κόβοντας τα κεφάλια
...πλέον ο νεοβυζαντινισμός, ήθελε σενάρια
...που να χτυπάει νούμερα. Αυτή η δράση ήρθε
...Ενώ ο τράφον. Διότι όλο το παραπάνω ξυπνάει
...την εθνοσωπεία, κρυπτο-χουντική ρητορεία
...έντρο της οποίας η αναπνοή του πάλοι ποτέ εκ-
...μπαρτάρησει να τροφοδοτείται αποκλειστικά με

Ευχένιος Αρσενίτης, "Κ.Ε.", 20/2/2005 στο έδαφος <<7>>

...και λίστα

Μητρ. Κιβέρλου & Σερίνου Ειρηναίου Γαλλογάκη
Εκδόσεις Χαλκίδας, 1971

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ

Είς περιοδικόν «Ορθοδόξου Χριστιανικοῦ Σωματείου» τῆς ἑώρας, ἀνεγράφη ἡ φράσις ὅτι «Ἐκκλησία καὶ Κράτος εἴμεθα ἐδῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἕνα πρᾶγμα».

Βεβαίως τὸ περιοδικόν αὐτὸ δὲν ἔχει θεολογικὰς ἀπαιτήσεις καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ σχετικοῦ ἄρθρου δὲν εἶναι θεολόγος διὰ τὴν γνωρίστη μεγάλην εἶναι ἡ παρεξηγήσις καὶ ἡ ζημία ποὺ κάνει εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ ὅταν διατυπώσῃ μίαν τὸσον ἐσφαλμένην ταύτισιν τῆς μὲ τὸ Κράτος.

Διότι, ὅστις δήποτε γνωρίζει ἔστω καὶ στοιχειωδῶς τί εἶναι Ἐκκλησία καὶ τί εἶναι Κράτος, δὲν δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ καὶ νὰ διατυπώσῃ μίαν τὸσον χονδροειδῆ πλάνην.

Καὶ ὁ Χριστιανὸς μας ποὺ διετύπωσε αὐτὴν τὴν πλάνην δὲν εἶναι δυστυχῶς ὁ μόνος, ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι καὶ μέλιστα καὶ πολιτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ ἔκδη πρόσωπα, τὰ ὅποια κατὰ καιροὺς ἐξ ἄγνοιας ἢ καὶ ἐκ συμφέροντος ἐρέσκονται νὰ ταυτίζουσι Ἐκκλησίαν καὶ Κράτος καὶ νὰ φθεῖρουν τὴν πανανθρωπίνην καὶ αἰώνιον Πνευματικὴν ἀποστολήν τῆς Ἐκκλησίας μέσα εἰς τὰ ἑφήμερα συμφέροντα καὶ πάθη τῶν Ἑθνικῶν ἐγωισμῶν, τῶν Πολιτικῶν σκοπιμοτήτων καὶ τῶν Κομματικῶν ἀντιθέσεων.

Ἄλλ' ἡ ἔορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς, τὴν ὅποιαν ἑορτάζομεν καὶ πάλιν κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον καὶ ἡ ὅποια εἶναι καὶ ἡ Γενέθλιος ἡμέρα τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, μὴς παρέχει τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἰδῶμεν βαθύτερα τὴν σύστασιν καὶ τὰς γνησίας διαστάσεις αὐτῆς (Ἐκκλησίας).

Διότι κατὰ τὴν ἡμέραν αὐτὴν ἡ ἔκχυσις τοῦ Παναγίου Πνεύματος ἐγένετο «ἐπὶ πᾶσαν σάρκα» (Πράξ. Β' 17) καὶ οἱ πιστοί, ποὺ ἀπετέλεσαν τὸ πλήρωμα τῆς πρώτης Ἐκκλησίας ἦσαν «ἄνδρες εὐλαβεῖς ἀπὸ παντὸς ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν» (Πράξ. Β' 5-9).

Εἰς τὴν ὥραν καὶ θεολογικὴν ἑνωλογίαν τῆς μεγάλης αὐτῆς ἑορτῆς ψάλλομεν:

«Ἐδύλογτός εἰ, Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ πασόφους τοὺς ἀλιεῖς ἀναδείξας, καταπέμψας αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον καὶ δι' αὐτῶν τὴν οἰκουμένην σαγήνησας...».

Οὗτω ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία παρουσιάζεται ὡς σαγήνη, ὡς μέγα δίκτυον, τὸ ὅποιον ρίπτεται εἰς τὸν ὠκεανὸν τῆς ἀνθρωπότητος διὰ νὰ

«σαγήνησῃ» καὶ νὰ προσηλυτίσῃ εἰς τὴν κατὰ Χριστὸν πίστιν, «πάντα ἄνθρωπον».

Γνωρίζομεν ἄλλοστε ὅτι ὀπουδήποτε τῆς Γῆς τελεῖται ἡ Θεία Λειτουργία, ἀναγινώσκεται ἡ λειτουργικὴ εὐχή τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χριστοστόμου «εἰτε προσφερόμεν σοὶ τὴν λογικὴν ταύτην καὶ ἀναμαρτήτων λατρεῖαν ὑπὲρ τῆς Οἰκουμένης, ὑπὲρ τῆς Ἁγίας Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας», ἢ ὅποια παρουσιάζει αὐτὴν τὴν πανορθοδοξικὴν εἰκόνα τῆς Ἐκκλησίας, ἐκτεινομένης ἀπὸ τὸν κόσμον ἐπὶ πᾶσι.

Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας τονίζουν πάντοτε αὐτὴν τὴν οἰκουμένην διὰ τὴν διάστασιν τῆς Ἐκκλησίας, διότι ὡς λέγει ὁ Ἅγιος Κύριλλος Ἰερσόλυμων: «διακεχωρισμένη ὑπάρχει κατὰ πάσης τῆς Οἰκουμένης ἀπὸ περσῶν καὶ ἄλλων». Ὁμοίως Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς βεβαιώνει, ὅτι «ἡ Ἐκκλησία εἶναι μὴ μῆτέρα, ἢ ὅποια προσελκύει καὶ ἑλκύει εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παιδῶν, οἱ ὅποιοι εἶναι βεβαίως διηρημένοι διὰ λόγους φυλῆς, ἐθνότητος, γλώσσης, γνώσεως, ἀξίας καὶ περιουσίας. Ὅλοις ὅμως τοὺς ἀναγεννᾷ ἐν τῷ Πνεύματι καὶ εἰς ὅλους χαράσσει μίαν νέαν μορφήν».

Ἀναπτύσσοντες οὕτω τὴν ὑπεράνω ἔθνων, λαῶν καὶ κρατῶν, ἔνοιαν τῆς Ἐκκλησίας δὲν λησιμονοῦμεν βεβαίως καὶ μίαν ἑλληνικὴν πλειοψηφίαν, ὅτι δηλ. ἡ Ἐκκλησία ὡς ἐμπειρικὴ καὶ δρατὴ καὶ ἱστορικὴ πραγματικότης περιορίζεται κατ' ἀνάγκην εἰς λαοὺς καὶ τόπους. Δὲν λησιμονοῦμεν καὶ δὲν ἀρνοῦμεθα ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι διοικητικὴ καὶ «ἐνεαρκούδα» εἰς λαοὺς καὶ τόπους μετὰ τῶν ὁποίων συνάπτει στενότερους δεσμοὺς (γλώσσης, πολιτισμῶν κ.λ.π.) διὰ νὰ δυνάται ἀκριβῶς νὰ πραγματοποιηθῇ τὸ ἔργον τοῦ ἐξαγιασμοῦ καὶ τῆς ἀπολυτρώσεως τῶν ἀνθρώπων.

Ἄλλὰ πέραν τούτων ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ δὲν δύναται νὰ ἀποκόπη ἀπὸ τὸ Σῶμα τοῦ Κυρίου τῆς καὶ νὰ ταυτίζεται μὲ ἔθνη καὶ μὲ κράτη. Διότι τὰ ἔθνη καὶ τὰ κράτη ἔχουν τὰς ἀτελείας καὶ τὰς δυνάμεις τῶν, ἀπαιτοῦν πολλὰς ἀρνήσεις καὶ προδοσίας βασικῶν χριστιανικῶν ἀρχῶν.

Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία μας δὲν ἀπορρίπτει καὶ δὲν παραβλέπει τὴν πραγματικότητα τοῦ ἔθνους — Κράτους καὶ ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἱστορικὴ εἶναι γειμάτῃ ἀπὸ παραδείγματα, κατὰ τὰ ὅποια ἱεράρχαι καὶ ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας μας, ὑπερασπιζόμενοι τὴν ἐλευθερίαν καὶ διακονίαν τοῦ οἰμίου τῶν; ἐγένοντο ἑθνάρχαι ἢ ἔπασαν ὡς ἦραες καὶ μάρτυρες. Πλήντ' ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ ταυτίζωμεν Ἐκκλησίαν καὶ Κράτος καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ προσαρμόζωμεν τὸ Πνεῦμα καὶ τὸ ἔργον τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὰς ἐκείστας πολιτικὰς καταστάσεις ἐνὸς τόπου καὶ ἐνὸς λαοῦ. Διότι μίαν Ἐκκλησίαν, ἢ ὅποια ἐμπλέκεται ἢ παρασύρεται εἰς μίαν τοιαύτην προσαρμογήν, καταστρέφει τὴν ὀντολογικὴν τῆς ὑπόστασιν, φθείρει τὸ Πνευματικόν τῆς κῆρος καὶ δὲν δύναται πλέον νὰ εἶναι «φῶς τοῦ κόσμου καὶ ἄλας τῆς γῆς», οὔτε δι' αὐτὸ τὸ ἔθνος τὸ ὅποιον θέλει νὰ διακονήσῃ.

Νεωτέρης Σ. Σωβριανός, Από τη Δημοκρατία στη Ρωσσία, Φέβριος 1975

τον Τσου σε τί μπορούσαν να βοηθήσουν το πανεπιστήμιο αυτοί οι εργάτες. "Μας βοηθάνε να εμάστε προαγειωμένοι", απάντησε. "Μας βοηθάνε να συνδέουμε την αιθουσα διδασκαλίας με τον έξω κόσμο. Εμείς έχουμε μεγαλύτερη άνεση με τις λέξεις και τις ιδέες, αλλά αυτοί μπορούν να μας βοηθήσουν πολύ όταν πρόκειται για τη χέραξη βασικών κατευθύνσεων."

Μια άλλη εμπειρία από τη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας μ' έκανε να συνειδητοποιήσω πως η Ελλάδα και η Κίνα είναι δυο εντελώς διαφορετικοί κόσμοι, μολονότι και οι δυο βρίσκονται στον ίδιο πλανήτη. Ζήτησα και συναντήθηκα με μέλη της Επαναστατικής Επιτροπής του PEKING HOTEL όπου έμενα. Ήταν αποικιλύπη να παρατηρεί κανείς το πνεύμα συντηρικότητας και ισχυμίας με το οποδο απαντούσαν στις ερωτήσεις-μου οι κωμαριέρες, οι ασανσερτζήδες, οι μάγειροι, τα γκαρσόνια και ο διευθυντής "ή υπεύθυνο μέλος" της Επαναστατικής Επιτροπής. Στη διάρκεια της συνάντησης εξέφρασα την έκπληξή-μου όταν ένα από τα γκαρσόνια παράστησε τη δουλειά-του ενδιαφέρουσα και εξαιρετική. Εξήγησα πως σα σπουδαστής είχα δουλέψει γκαρσόνι για πολλά χρόνια το καλοκαίρι ή το σαββατοκύριακο για ν' αντιμετωπίσω τα έξοδά-μου, και πως είχα βρει τη δουλεια βαρετή. Για μεγαλύτερη έκπληξη, οι οικοδεσπότες έδειξαν αμέσως μεγάλη ανταπόκριση σ' αυτή την εκτος προγράμματος και τυχαία αναφορά-μου στη δουλειά-μου σαν σερβιτόρου. Με εκτίμησαν πολύ περισσότερο διότι, καθώς είπαν, "Έχετε εργατική υποδομη - ξέρετε τί σημαίνει να δουλεύεις με τα χέρια-σου." Τα χρόνια-μου σα σερβιτόρου ανέβασαν μάλλον παρα έρριξαν την υπόληψή-μου στο Πεκίνο. Αισθάνομαι πως δεν θα εντυπωσιάζονταν περισσότερο αν είχα πάρει το Βραβείο Νόμπελ.

Αυτή η έμφαση στη δουλεια και στις κοινωνικες υπηρεσίες μάλλον παρα στο προδικτικο κέρδος είναι φανερη και απο τα δύο συνθήματα που βράσκονται παντου απο τη μια άκρη της χώρας ως την άλλη - "Να υπηρετούμε το Λαο", "Να πολεμήμε το εγω". Αυτός ο βασικός χαρακτήρας του πολιτισμου ή των αξιών της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας συνοψίστηκε καλλότερα απο τον Δρα Μα Χάι-τεχ που γεννήθηκε Αμερικανος, σποδασε ιατρική στις ΗΠΑ και έχει περάσει πάνω απο τριάντα χρόνια εξασκώντας το επάγγελμα στην Κίνα. Σε μια βραδυνη κουβέντα στο σπίτι-του στο Πεκίνο είπε: "Στην Αμερική έχετε τη συνθήβια του "να μην μας ξεπεράσουν οι Τζούους". Την έχουμε κι εδω στην Κίνα. Αλλα

στην Αμερική αυτή η άμιλλα έχει υλική έννοια -σημαίνει να έχεις σπίτι μεγάλο, αυτοκίνητο ακριβο και ρούχα φανταχτερα και κοσμήματα όσο και οι γειτονές-σου. Αλλα στην Κίνα είναι άμιλλα με την κοινωνική έννοια. Αν πραγματικά "υπηρετείς τον Λαο" παρα σκέφτεσαι τον εαυτό-σου μόνο, τότε έχεις υπόληψη, σ' εκτιμάνε και σε σέβονται."

Σαν ιστορικός εντυπωσιάστηκα πάρα πολυ απο αυτη τη βασική διαφορα ανάμεσα στις αξίες της σημερινης ελληνικής και κινεζικής κοινωνίας. Εντυπωσιάστηκα γιατί ήξερα ότι στο παρελθον οι αξίες έμοιαζαν πολυ. Πράγματι, και ο ελληνικός και ο κινεζικός λαος έχουν υποφέρει στο παρελθον απο την ασθένεια της υπογλυκαινοληξίας. Αυτή η ασθένεια είχε ουσιαστικά την ίδια μορφη και στις δυο κοινωνίες -ελιτισμος, περιφρόνηση για τη δουλεια και τους εργάτες, στραφη προς τις παλιες δόξες και εθελοτυφλία απέναντι στη σύγχρονη αθλιότητα, αδικία και εκμετάλλευση. Η διδασκαλία του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, όπως εκείνη του Κομφουκιου, ήταν ελιτιστική και επτήρηδες κωμωμένη για να διατηρήσει την υπάρχουσα κοινωνία. Στην ιδανική δημοκρατία-του ο Πλάτων διαιρούσε τους πολίτες σε τέσσερις κατηγορίες: φάλακες, φιλοσόφους, στρατιώτες και τις μάζες που πρέπει να κινούν τη δουλεια. Δικαιολογούσε αυτη τη μόνιμη ταξική διαφοροποίηση με το μύθο-του ή "ευγενικο ψέμα" πως ο θεος δημιούργησε ανθρώπους τεσσάρων ειδων: απο χρυσο, ασήμι, μπρούντζο και σίδηρο. Παρόμοια, ο Αριστοτέλης ισχυριζόταν πως τα ανθρώπινα όντα πρέπει να διακρίνονται σε κυριους και δούλους, διότι "απο τη στιγμή της γέννησής-τους άλλοι φέρνουν το σημάδι της υποταγης κι άλλοι της κυριαρχίας...". Ο Κομφουκιανισμος στην Κίνα δίδαξε το ίδιο "ευγενικο ψέμα" για τον ίδιο σκοπο της προστασίας των πλοσάων και της υποταγης των φτωχών. "Οι σπουδαίοι άνθρωποι κάνουν τη δική-τους δουλεια και οι μικροί άνθρωποι τη δική-τους... Μερικοί δουλεύουν με το μυαλο και άλλοι με τη σωματική-τους δύναμη. Εκείνοι που δουλεύουν με τη σωματική δύναμη κυβερνιούνται απο άλλους. Εκείνοι που κυβερνιούνται απο άλλους, τους υποστηρίζουν κίολας· κι εκείνοι που κυβερνάνε υποστηρίζονται απο τους άλλους."

Για χιλιάδες χρόνια μετα απο τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη και τον Κομφουκιο, οι κυριαρχες τάξεις στην Κίνα και στην Ελλάδα έχουν φυσικα συνεχίσει αυτη τη βολική διαδικασία που θέλει τους "μικρους ανθρώπους" να υποστηρίζουν τους "σπουδαίους". Γι' αυτο ο Τσανγκ Κάι-σεν στο βιβλίο-του, Το Πεπρωμένο

της Κίνας, έγραφε, "η κινέζικη φιλοσοφία της ζωής, που αγάπηθηκε από τον Κομφούκιο ... είναι ανώτερη από οποιαδήποτε φιλοσοφία στον κόσμο ... Το μεγαλείο και η έκταση της αρχαίας κινέζικης γνώσης δεν μπορεί να βρει ταίρι στην ιστορία κανενος από τα σημερινά ισχυρά έθνη της Δύσης." (ROY PUBLISHERS, 1947, σελ. 16.)

Πόσο γνώριμα ήχουν αυτά στα ελληνικά αυτιά! Ακριβώς όπως ο Τσανγκ κήρυχνε το νεο-κομφουκιανισμό, έτσι και οι Έλληνες αντιστοιχοί-του κήρυχναν και συνεχίζουν να κηρύχουν το νεο-κλασικισμό και το νεο-βυζαντινισμό. Αυτό σημαίνει τη διδασκαλία της καθαρεύουσας, της νεκρής γλώσσας του παρελθόντος, κι όχι της δημοτικής, της ζωντανής γλώσσας του παρόντος. Αυτό σημαίνει πως στα ελληνικά γυμνάσια οι θεολόγοι είναι περισσότεροι από τους καθηγητές των θετικών επιστημών. Αυτή η έμφαση στη θρησκεία εξασφαλίζει τη συνέχιση της υποστήριξης του "μικρο ανθρώπου" προς τον "σπουδαίο άνθρωπο". Και, πρέπει να σημειώσουμε, τα παιδιά του "σπουδαίου ανθρώπου" δεν μένουν στην Ελλάδα για να μάθουν "τις αρχές τού Ελληνο-Χριστιανικού πολιτισμού". Αντίθετα σπουδάζουν σε ξένα κολέγια και πανεπιστήμια, ενώ τα παιδιά του "μικρού ανθρώπου" μένουν στην Ελλάδα για να τα αποβλακώσουν αντι να τ' αφυπνίσουν.

Η Εκπαιδευτική Επιτροπή που διορίστηκε από τον Καραμανλή στα 1957 αποφάσισε πως "το ελληνικό σχολείο πρέπει να δώσει έξχουσα θέση στο πρόγραμμά-του στο αγαθό της κλασικής παιδείας". Παρόμοια, η χούντα το 1967 επανέφερε την καθαρεύουσα, μείωσε τα χρόνια βασικής εκπαίδευσης, και έκλεισε χιλιάδες σχολεία στα χωρία. Ταυτόχρονα οι ηγέτες της χούντας, όπως οι αντιστοιχοί-τους του Κομφιντανγκ, διακήρυσσαν πως "η Ελλάδα είναι πνευματική μητέρα και τροφός της Ευρώπης".

Το "ευγενικό ψέμα" του Πλάτωνα μολώνει το ελληνικό μυαλό όσαμε σήμερα, αλλά στην Κίνα η μόλυνσή από τον Κομφουκιανισμό έχει πάψει. Ο λόγος αυτής της διαφοράς ανάμεσα στις δύο χώρες είναι πως κατά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο το ΕΑΜ ηττήθηκε στην Ελλάδα, ενώ ο Μάο θριαμβεύσε στην Κίνα. Έτσι σήμερα δεν έχει μετασχηματισθεί μόνο η κινέζικη κοινωνία, αλλά και ο κινέζικος λαός. Μια βασική διδασκαλία του Μάο είναι πως ο άνθρωπος πρέπει ν' αλλάξει ταυτόχρονα με την κοινωνία ή αλλιώς τα κοινωνία θα πιωδραμηθεί στην παλιά.

Καινούργιες δραστηριότητες και θεσμοί έχουν εισαχθεί για να γυμνάσουν το νέο μακίνο άνθρωπο. Παραδείγματα είναι η δραστηριότητα του Χάια φαγγι και ο θεσμός της Σχολής Στελεχών της 7ης Μάου που περιγράψαμε παραπάνω. Πιο σημαντικό είναι το εκπαιδευτικό σύστημα που συνδυάζει τη μελέτη με τη σωματική δουλειά από τη στοιχειώδη βαθμίδα μέχρι το πανεπιστήμιο. Η σωματική δουλειά μπορεί να γίνεται είτε στον αγρο που βρίσκεται κοντά στα περισσότερα σχολεία, ή στο σχολικό εργαστήριο, που παράγει διάφορα χρήσιμα πράγματα. Επίσης κάθε αγόρι ή κορίτσι με το τέλος του μεσαίου κύκλου σπουδών πρέπει για τρία χρόνια να δουλέψει για την κυβέρνηση σε κάποιο έργο που του αναθέτουν, τις περισσότερες φορές σε αγροτικές κομμούνες, αν και μπορεί επίσης να τον στείλουν να εργαστεί σ' ένα εργοστάσιο ή νοσοκομείο ή οπούδηποτε άλλο υπάρχει ανάγκη.

Αφού τελειώσουν την περίοδο της δουλειάς τα παιδιά μπορεί να συνεχίσουν για ανώτερες σπουδές σε πανεπιστήμιο, ή τεχνική σχολή, ή σχολή μουσικής, θεάτρου, καλών τεχνών ή σε οτιδήποτε άλλο τους ενδιαφέρει. Το αν θα γίνουν δεκτοί εξαρτάται από την προηγούμενη σχολική-τους επίδοση όπως επίσης και από τα συστατικά γράμματα που τους δίνουν οι σύντροφοί-τους στην τρέχουσα δουλειά. Αυτά τα γράμματα βασίζονται σε τρία κριτήρια: πόσο έξυπνοι είναι, πόσο υπεύθυνοι και αξιόπιστοι είναι στην δουλειά-τους, και πόσο καλά έχουν υπηρετήσει το λαό. Μια και η κομμούνια πληρώνει όλα τα έξοδα σπουδών, προσέχουν ώστε να μορφάνουν εκείνους που ενδιαφέρονται να υπηρετήσουν την κομμούνια και όχι τον εαυτό-τους. Οι κινέζοι εκπαιδευτικοί επιμένουν πως αντιστένεται στην ατομική ιδιοκτησία της γνώσης όσο και στην ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής.

Αυτές οι δραστηριότητες και θεσμοί πέτυχαν να πλάσουν ένα νέο τύπο κινέζου πολίτη. Ο αμερικανός μελετητής Μπάρρυ Ρότμαν έχει συντάξει καταλόγους όρων που χρησιμοποιούνται συχνά για να περιγράψουν τον κινέζικο λαό πριν την επανάσταση και σήμερα. Τυπικές λέξεις για τα πριν το 1949 ήταν, "... καχυποψία, νεποτισμός, δεσποτισμός, ευνοιοκρατία, διαφθορά, κυριαρχία από συντηρητικές άρχουσες ελίτ, αποφυγή της ευθύνης, δωροδοκία, διάσωση των προσηκόντων με κάθε θυσία, ναθρότητα, κησούρα για λεφτά, έμφαση στο να μείνει κανείς πιστός στην οικογένεια...". Από την άλλη μεριά, οι σημερινοί επισκέπτες στην Κίνα περιγράφουν τις εντυπώσεις-τους με επίθετα όπως "... φιλόπονος, αφοσιωμένος, αυταπάρηση, εθνικιστής, περήφανος, ε-

ΠΕΡΙ ΑΥΤΟΓΝΩΣΙΑΣ

1. Ποτέ δεν θα συντριβείς καρδιακά αν δεν γνωρίσεις τον εαυτό σου πραγματικά και όχι φανταστικά. Γνώρισε τον άγνωστο εαυτό σου. Μείνε μονάχος, νιώσε το άλγος. Συγκέντρωσε το νου στην καρδιά σου, προσευχήσου, φώτισε το λογισμό σου, πίστεψε στον εαυτό σου, ετοιμάσου, κάνε χώρο μέσα σου για Εκείνον. Εξοπλίσου, καταδύσου εντός σου και γνώρισε τα απύθμενα βάθη του ωκεανού εαυτού σου. Βυθίσου και ψάξου στον ανεξερεύνητο βυθό σου. Μπες και τάρραξε τα λιμνάζοντα ορμήματά σου, ερεύνησε και δεσ τα κάλλη σου, τα πάθη σου, την ομορφιά σου όλη, τα κενά και τα χάη σου, το χάλι σου και τον κάλο πούχεις στο κεφάλι σου. Μπες και δεσ στην άβυσσο ψυχή σου το ναυάγιο σου, τα κομμάτια σου και τα συντρίμια σου, τα θρύμματα, τα θρύψαλα, τα θραύσματα και τα τραύματά σου, τις πηγές και τις πληγές σου, τα θύματα και τα θαυμάσια θαύματά σου, τα έλκη και τα έπη σου, τα έργα και τις ημέρες σου. Μπες και δεσ τα σκουπίδια σου και τα λουλούδια σου, το φως και το σκοτάδι σου, την αλήθεια και το ψέμα σου, την αρετή και την κακία σου, τα χάλια σου και τα πολύτιμα σμαράγδια σου, δεσ τον ληστή και τον σωτήρα σου.

2. Μέσα απ' την κόλασή σου, ανακάλυψε τον χαμένο παράδεισό σου, και για να μην πας χαμένος αναζήτησε την περιπλανώμενη αθωότητά σου. Μέσα απ' το Νόστο του πόνου σου Μετά- νόησε και επέστρεψε στη γλυκιά Πατρίδα καρδιά που σου φωνάζει Οδυσσέα (εαυτέ μου) γύρνα κοντά μου, όχι άλλο μακριά μου ξένος, γίνε μου γνωστός, συγκαίτοικος, πιστός φίλος κι αδελφός κι ανάμεσά μας το Φως, ο Χριστός!

Αν όμως δεν τόλμησες, αν εσένα δεν έψαξες, αν δεν άκουσες, αν δεν είδες και αν δεν τρόμαξες. Αν δεν θέλησες ή δε μπόρεσες και δεν Σε γνώρισες ακόμα, είσαι βαθιά μακριά από Σένα νυχτωμένος και βυθισμένος σε αισθητικό, συναισθηματικό, πνευματικό, εγκεφαλικό, νοητικό και ψυχικό κόμα, εκτός παρατάξεως Κυρίου και απλά αναπνέεις και ζεις τεχνητά από και για το κόμμα... Κομματιαστός, υπερήφανος, καμαρωτός, πετάς στα σύννεφα μεσ' την καλή σου (μαύρη κι άραχνη) χαρά και το παράλογο πάει σύννεφο, με το νέφος των ρύπων σου (των ρυπαρών χειλέων σου) εσένα να σε πνίγει, το περιβάλλον να μολύνει και τον περίγυρό σου «τους άλλους» να αρρωσταίνεις. Αυτό πώς το αντέχεις; Άραγε, τι σου φταίνει ή τι σου χρωστάνε οι «άλλοι» με τη ζάλη πούχεις και κουβαλάς στο άδειο σου ή στο αρβανίτικο αγύριστο «μεγάλο» κεφάλι;

3. Αν τόσοι τρέλανες και άλλους τόσοι ρήμαξες και τους υπόλοιπους εναπομεινάντας καταβρόχθισες «ίνα μη τις απόλυται» (για να μη σου ξεφύγει κανείς και πάει χαμένος) κι ακόμα δεν εχόρτασες και δεν ηρέμησες. Αν ακόμα κάνεις πως δεν καταλαβαίνεις και εγωιστικά, φαρισαϊκά και πεισματικά επιμένεις και δεν εσένα λιγάκι ταπεινώνεις, τότε ε τότε ούτε αγαπάς, ούτε πονάς ούτε τίποτα χαιρέσαι, ούτε καν ζεις, αλλά επιβιώνεις, περιμένοντας απλά να πεθάνεις, αφού πρώτα προλάβεις και τους «άλλους» αποβλακώσεις, στο παιχνίδι σου τους μπάσεις, στο ρεύμα σου τους γειώσεις, στο ταψί σου τους χρεώσεις, έως ότου ΕΣΥ στο τέλος χάσεις. Και ούτε τί είναι ταπεινώση γνωρίζεις ή θα γνωρίσεις ποτέ, ούτε ακόμα είσαι στην αρχή της αληθινής πνευματικής εργασίας και της φύλαξης των εντολών, παρά την ορθόδοξη χριστιανική σου καταγωγή, αγωγή, αντάρκεια και υπεροχή. Ντροπή...

4. Εκείνος που ταπεινώθηκε και γνώρισε τον εαυτό του, ποτέ δεν θα ξεγελαστεί να επιχειρήσει κάτι υπεράνω των γνώσεών του, των εμπειριών του, των δυνατοτήτων του, των ικανοτήτων του, και των από Εκείνον χαρισμάτων του, αλλά με αυτοσυναίσθημα και αυτογνωσία, με συντριβή και υπακοή, θα βαδίζει αργά και σταθερά, δυναμικά και διακριτικά, σιγανά κι αγαπημένα, το δρόμο της ταπεινώσεως, της αφοσίωσης, της αυτοπαραίτησεως, της αυτοπροσφοράς, το δρόμο του Σταυρού και της θυσίας στην εργασία των Εντολών, στα έργα του Φωτός.

5. Η αυτογνωσία γεννά το κατά Θεό πένθος, δηλαδή πενθώ και κλαίω ως προς το φρόνημα και ενώ πενθώ χαροποιά, νίβομαι ψυχικά και έχω πρόσωπο ολόφωτο χαρωπό κι όχι προσωπείο υποκριτικό, περιφρονητικό, «χριστιανικό» σκυθρωπό, μελαγχολικό, με μάτια συννεφιασμένα. Παρά του ότι δεν έχω τίποτα, δε μου λείπει τίποτα, και ως ακτήμων ελεήμων, «ως μηδέν έχων και τα πάντα κατέχων» δηλαδή αφού έχω Εκείνον δεν έχω λύπη χωρίς ελπίδα αλλά φτώχεια και χαρμολύπη, νοσταλγία και προσδοκία για την άλλη, την επουράνια Πατρίδα.

6. Το κατά Θεό πένθος (Ματθ' 5,4), (Λουκ' 6,21) και η αυτογνωσία αποβάλλουν την κομπορημοσύνη, την καύχηση, την φανφάρα, την μεγαλορρημοσύνη, αποβάλλουν τις περιττές κακίες, επισημαίνουν τα λάθη, ξεριζώνουν τα πάθη, αποδιώχνουν την κουταμάρα και γεννούν την πανέμορφη Ταπεινοφροσύνη, την μονάκριβη δεσποσύνη Σωφροσύνη, την μυριάκριβη μυριάκαλη Διάκριση, κατορθώνουν και αποβάλλουν τις δύσσομες ασχήμιες και τις δύσμορφες ντροπές και γεννοβολούν τις μυρτίνοιες πάνσεμνες κόρες Αρετές, της πανσελήνου ολόγιωμης μήτρας της Φωτεινής Νεφέλης, καθ'όν χρόνο οι «πολιτισμένοι» πρωτόγονοι βάρβαροι, οι άθλιοι, οι άφρονες και οι άσωτοι Σωτήρες ολετήρες (=καταστροφείς, αφανιστές, εξολοθρευτές) βυσοδομούν (=μηχανορραφούν, σκευαρούν, ραδιορραφούν, δολοπλοκούν), Μασονικά, Αρχιτεκτονικά, μυστικά, παρασημαστικά συνεδριάζουν και νυστάζουν, συγκεκαλυμμένα πίσω απ' τις πόρτες τις κλειστές στις αλάνες καλένδες της οικουμένης. Γνωρίζω τον εαυτό μου θα πει καθημερινά καρτερικά σπουδάζω τη ζωή μου, προσπαθώ, αγωνίζομαι, (Εφεσ.4, 1-7), (Β' Τιμ. 15-16), (Γ' Τιμ. 1-4), (Β' Πιερ. 3,14), μελετώ την συνείδησή μου και εξετάζω αν προκόβω στον ταπεινό λογισμό μου, αν μακροθυμώ, αν συγχωρώ, αν αγαπώ. Η αυτογνωσία και η αυτομεμψία έχουν σαν καρπούς την ταπεινώση, την μετάνοια, την συντριβή της καρδιάς, την πλήρη αποδοχή των βασάνων, των δοκιμασιών, των περιστάσεων, των αναγκών, των συμφορών και των θλίψεων με πλήρη υπακοή και

απαντοχή, την ειρήνη και την χαρά της ψυχής, την γλύκα και την ανάταυξη της καρδιάς και του λογισμού και τον φωτισμό του νου.

7. Γι' αυτή τη γνώση του εαυτού σου να εργάζεσαι και να την φυλάγεις, να την προστατεύεις, να θωρακίζεις τις πόρτες και τα παράθυρα, να προσέχεις τις εισόδους και τις εξόδους του Παραδείσου σου, μη χαλαρίζεις, μη σκορπίζεις τους πνευματικούς κόπους, πόνους και ιδρώτες σου, μην πετάς την άσκησή σου στα σκυλιά, μην πετάς τα όνειρά σου και τα βρω στο δρόμο και σε λυπηθώ, θα τα γνωρίσω πως είναι δικά σου επειδή σ' αγαπώ και πονώ.

8. Να μην επαναπαύεσαι, αλλά να ανατέμνεσαι πνευματικά, να ψάχνεσαι, να μην εφησυχάζεις για σένα αλλά να αυτοεξετάζεις εσένα, μη υψηλοφρονείς για να μη λησμονείς τον άορατο εχθρό, τον κακό σου εαυτό και τον κόσμο τον πονηρό, νυστάζεις και αποκοιμηθείς αλλά να γρηγορείς, και με τα όπλα του Φωτός (Ρωμ. 13,12) να αγωνίζεσαι, να αντιστέκεσαι και να πολεμείς, νικητής της ζωής να αναδειχθείς. Να εργάζεσαι το αγαθό και να αγωνίζεσαι με υπομονή τον αγώνα τον καλό (Α' Τιμ. 6,12), (Εβρ. 12,1). Μη τον εαυτό σου με την αυτάρκεια εξαπατάς, αλλά συνεχώς τα βαθιά σου πάθη σου να τρυπάς και τα πλέον απόκρυφα, σκοτεινά και αθέατα μέρη της ψυχής σου, τα μεράδια της καρδιάς σου, τα μονοπάτια των λογισμών σου μη τρομάζεις να τα Ερευνάς, να τα βλέπεις και προσεκτικά να τα μελετάς.

9. Με τον εκσκαφέα και την Ενέργεια του Πνεύματος, με το Φως Του και τη Χάρη Του, με την μπόρεση και τη θέληση της Δύναμής Του και με την αγαθή προαίρεση της καρδιάς σου κάθε βράδυ, κάθε φορά, αργά και σταθερά, σιγανά και ταπεινά να κατεβαίνεις διακριτικά, προσεκτικά τόσο, όσο και να αυτογνωρίζεσαι, να σκάβεσαι, να γκρεμίζεσαι (χωρίς να τσακίζεσαι και άρρωστα να αυτοτραυματίζεσαι), να συντριβέσαι, να ισοπεδώνεσαι και να διαπλαταίνεσαι, να διευρύνεσαι, να ανοικοδομείσαι και να ανακαινίζεσαι (Β' Κορινθ. 4,16), (Κολ. 3,10). Και επειδή αυτή η σπουδή, αυτή η προσπάθεια, αυτή η εργασία είναι πολύ αιματηρή, λεπτή, υψηλή και ακριβή, γι' αυτό κοίταζε όσο μπορείς μην την πουλήσεις μισοτιμής στο μεγάλο παζάρι, μην την πουλήσεις για χρήμα ή για ένα ψέμα στον καταχείμενο κατήφορο, γιατί για σένα θάνατο κρίμα, για τους «άλλους» αλίμονο.

10. Επίγνωση είναι η ορθή γνώση της καταστάσεως υγείας της ψυχής και του σώματός μας και η γνώση των μέτρων, δηλ. των βαθμών της αρετής και της προόδου μας της πνευματικής.

11. Χωρίς πίστη (με χωρίς γιατί και πως, έτσι απλά, ταπεινά, καθαρά καρδιακά, νοητικά και όχι συναισθηματικά, άνευ όρων και ορίων), χωρίς θεοσέβεια, χωρίς άσκηση, χωρίς εσωτερικό φωτισμό, χωρίς ταπείνωση, χωρίς μετάνοια, χωρίς αυτογνωσία δηλ. χωρίς εργασία και διεργασία και εμπειρία των πλέον ανθρωπίνων αποκρύφων μυστικών εαυτού ως **sine qua non** (εκ των ουκ άνευ), μην περιμένεις να έχεις θεία έκλαμψη ακτίστου και αΐλου Φωτός. Μην περιμένεις να αποκτήσεις θεογνωσία ή θεοπτία δηλ. γνώση και εμπειρία των απορρήτων μυστηρίων και μυστικών του Θεού.

12. Αν έτσι έχουν τα πράγματα, αν όλα αυτά έχουν αγάπη, αλήθεια, φως και για Σένα, κοίταζε όσο μπορείς μην αμελείς τα χαρίσματά σου, αλλά αμελλητί χωρίς αργοπορία ή αναβολή, τώρα αμέσως ανυπερθέτως...

ΟΣΟ ΜΠΟΡΕΙΣ

Κι αν δεν μπορείς να κάμεις την ζωή σου όπως την θέλεις,
τούτο προσπάθησε τουλάχιστον
όσο μπορείς: Μην την εξευτελίζεις
μες στην πολλή συνάφεια του κόσμου,
μες στες πολλές κινήσεις και ομιλίες.

Μην την εξευτελίζεις παινοντάς την,
γυρίζοντας συχνά και εκθέτοντάς την
στων σχέσεων και των συναναστροφών
την καθημερινήν ανοησία,
ως που να γίνει σα μια ξένη φορτική.

Κ.Π ΚΑΒΑΦΗΣ

†ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗΣ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΧΡ. ΤΕΡΖΗΣ

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

1. ΑΓΙΑ ΓΡΑΦΗ (Παλαια και Καινή Διαθήκη)
2. «ΦΙΛΟΚΑΛΙΑ»
3. «ΚΛΙΜΑΞ» ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΣΙΝΑΪΤΟΥ
4. «ΑΝΑΤΟΜΙΑ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ» CAROLINE MYSS, Ph.D.
5. «ΤΑΞΙΔΙΩΤΗΣ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ» HANK WESSELMAN
6. «Η ΦΑΝΤΑΣΙΑ» JEAN-PAUL SARTRE
7. «ΜΥΘΟΙ ΚΑΙ ΘΡΥΛΟΙ ΤΗΣ ΑΠΟΠΛΑΝΗΣΗΣ» ALDO CAROTENUTO